

1971

1970

Henry Kissinger

Fehér házi éveim

X 292.147

Henry
Kissinger

Fehér házi
éveim

II. KÖTET

Magyar Nemzeti Levéltár

ANTALL JÓZSEF
TUDÁSKÖZPONT

Budapest, 2019

A fordítás alapjául szolgáló eredeti mű *White House Years*

Copyright © 1979, Henry Kissinger

All rights reserved.

Hungarian translation © Magyarics Péter, 2019

Hungarian edition © Antall József Tudásközpont, 2019

Borítófotó © Bettmann/Getty Images

Jelen kiadvány a jogtulajdonos írásos engedélye nélkül sem részben, sem egészben nem másolható, sem elektronikus, sem mechanikai eljárással, ideértve a fénymásolást, számítógépes rögzítést és adatbankban való felhasználást is!

FORDÍTOTTA
Magyarics Péter

SZAKMAILAG ELLENŐRIZTE
Magyarics Tamás

SZERKESZTETTE
Martonné Horváth Ágnes

ISBN 978-615-5559-47-1Ö
ISBN 978-615-5559-49-5

Antall József Tudásközpont
1093 Budapest, Czuczor utca 2.
www.ajtk.hu

Felelős kiadó ANTALL PÉTER
Felelős szerkesztő SZALA BOGLÁRKA
Korrektor GÁNGOLY ATTILA
Borítóterv BORSI JUDIT
Nyomdai előkészítés SOMOS PÉTER

TARTALOMJEGYZÉK

HARMADIK RÉSZ	1970–1971 – A zűrzavartól a reményig	
12. FEJEZET	A háború eszkalálódik	521
13. FEJEZET	A szovjet rejtvény – Európa, SALT és egy csúcstalálkozó	623
14. FEJEZET	A Közel-Kelet 1970-ben	664
15. FEJEZET	Válságok ősze – Jordánia	705
16. FEJEZET	Válságok ősze – Szovjet tengeralattjáró-támaszpont Kubában	748
17. FEJEZET	Válságok ősze – Chile	772
18. FEJEZET	Pekingi meghívás	807
19. FEJEZET	Utazás Pekingbe	863
20. FEJEZET	Amerikai–szovjet kapcsolatok – Áttörés két fronton	924
21. FEJEZET	A részrehajlás – Az 1971-es indiai–pakisztáni válság	986
22. FEJEZET	Válság a szövetségben – A Mansfield-féle törvénymódosítás és a gazdasági konfrontáció	1073
23. FEJEZET	Vietnám 1970–71 – Hanoi kényszerhelyzetben	1129
	Jegyzetek	1217
	Térképjegyzék	1227

X 292147

HARMADIK RÉSZ

1970–1971 A ZÚRZAVARTÓL A REMÉNYIG

A háború eszkalálódik

Mindmáig velünk élnek az 1970-es év indokínai megrázkódtatásai és rejtélyei. A háború egyaránt magába szippantotta Laoszt és Kambodzsát. Az 1970 elején még mindig újnak számító amerikai kormányzat mit sem szeretett volna jobban, mint lecsendesíteni a háború viharát. Ez az óhaj azonban megbicsaklott az észak-vietnámiak eszkalációs törekvésein, akik ügyesen irányították a hadműveleteiket, és manipulálták az amerikai közvéleményt, miközben titkos béketárgyalásokat folytattak velünk. Februárban észak-vietnámi offenzíva indult a laoszi Kőedény-síkságon. Márciusban az északiak elkezdtek kitörni a Dél-Vietnámmal határos kambodzsai határszakasz mentén menedékként szolgáló bázisaikból, amelyeket 1965-ben foglaltak el, a jogszerűségnek még a látszatára sem ügyelve. Hozzáfogtak a kommunikációs vonalak elvágásához és Phnompen kifárasztásához annak a Lon Nol-kormánynak a megbuktatása céljából, amely a tudtunk és közreműködésünk nélkül elmozdította Szihanuk kormányát. (Lon Nolt mind az ENSZ, mind a Szovjetunió elismerte.)

A bekövetkező tragédiák által kiváltott sorozatos elítélő reakciókat követő megbélyegzés ennek ellenére nem Hanoit, hanem az Egyesült Államokat érte. A Le Duc Tho észak-vietnámi delegátussal folytatott párizsi megbeszéléseimen tárgyalópartnerem elutasította a Kambodzsra és Laosz semlegességére tett javaslatainkat, hangsúlyozva, hogy az ő népének nem pusztán Dél-Vietnám elfoglalása, hanem az Indokína egésze feletti uralom megszerzése a küldetése. Jóllehet ez a hetvenkedés csak titokban hangzott el, ám a benne megfogalmazott ambíciókat kifejező hadmozdulatok annál világosabban rajzolódtak ki a szemünk előtt. Kimeríthetetlen nemzeti mazochizmusunkból született meg az a folklór, miszerint a kambodzsai lidércnyomást az amerikai döntések idézték elő. Furcsa módon ez a mítosz tovább él ma is, noha a vietnámiak végül sikerre vitték az Indokína egészének meghódítását célzó ambíciójukat, méghozzá úgy, hogy erre a legcsekélyebb mértékű amerikai provokáció sem szolgáltatott ürügyet – és uralmuk kiterjesztését a tiltakozás mégoly halk nyöszörgése sem kísérté szerte a világon. Igaz, hogy Kambodzsában a tömeggyilkos ideológusok bandájának tobzódása helyébe egy szervezett kommunista állam lépett, de ezt az akciót ugyanazok az idegen fegyveres erők hajtották végre, amelyek először 1970-ben próbálkoztak meg vele. Kambodzsra kálváriájának alapvető oka Hanoi kielégíthetetlen vágya

a hegemoniára, nem pedig az erre adott tétovázó és ellentmondásos amerikai reakció volt.

Katonai válaszlépéseinket rengeteg fájdalmas gyötrődés kísérte, nézetünk szerint azonban minimum ennyit meg kellett tennünk, ha azt akartuk elérni, hogy visszavonulásunk ne tűnjék megfutamodásnak. Kétségtől követtünk el hibákat, de az a kitartó igyekezet, amellyel a háború hazai ellenzői olyan amerikai tisztviselők képét rajzolták meg, akik a semleges Szihanuk herceg megdöntésére szervezkednek Kambodzsában, és egyre mélyebben belesodródnak a háborúba Laoszban is, jól illusztrálja az érzelmek felülkerekedését a realitásokon. Az a Richard Nixon, aki április 30-án nyilvánosságra hozta a kambodzsai határ menti bázisok elleni támadásunkat, ugyanaz az elnök volt, aki április 20-án bejelentette 150 ezer katona kivonását Vietnámból. Az a kormány, amely végül cselekvésre szánta el magát a totális kommunista hatalomátvétel megakadályozására Kambodzsában, ugyanaz a kormány volt, amely április 4-én felajánlotta a khmer állam semlegessé alakítását – és megvető visszaütésben részesült. Indokína ellentmondásai számosak és fájdalmasak. Hanoi volt kérelmelhetetlen, mégis Amerika aratott olyan vihart, amely csaknem megtörte az ország vezetésének lelkierejét. Ezeknek az egymással szorosan összefüggő fontos eseményeknek mindegyike önálló elbeszélést követel meg ebben a fejezetben, amelynek azonban az akkori idők kormányzati realitásával kell kezdődnie: azzal, hogy 1969 végén és 1970 elején annak a megértésével voltunk elfoglalva, mi is történik Vietnám földjén – és titokban ismét a békéről tárgyaljunk Hanoival.

A kutatómunka még 1969 őszén vette kezdetét, amikor Elliot Richardson társaságában minisztériumközi bizottságot állítottam fel Vietnam Special Studies Group néven. A bizottság célját egy 1969. szeptember 5-i keltezéssel írt és az elnöknek címzett memorandumomban a következőképpen fogalmaztam meg:

Visszatekintve az utóbbi öt év során szerzett tapasztalatainkra, figyelemre méltó, hogy a tisztviselők milyen gyakran hagyták félrevezetni magukat a Vietnámmal kapcsolatos prekonceptióik által, annak ellenére, hogy a rendelkezésükre álló tények gondos és objektív elemzése révén más következtetésre kellett volna jutniuk.

A bizottság október 20-án ült össze első ízben Elliot Richardson, Dave Packard, Richard Helms, valamint az Egyesített Vezérkar és a Védelmi Hírszerző Ügynökség [Defense Intelligence Agency, DIA] képviselőinek jelenlétében. A stábom két tagja, Larry Lynn és Bob Sansom által vezetett csoport intenzív tanulmányokat folytatott Dél-Vietnám negyvennégy tartománya közül tizenkettőt érintően, hogy megoldják a vidéki helyzet pontos feltérképezésének és kiérté-

kelésének örökösén visszatérő problémáját, azaz képet kapjunk a vidéki lakosság feletti ellenőrzés megszerzéséért folyó versenyről.

Átolvastam a százoldalas tanulmányt, és számos kézzel írott kérdéssel láttam el. Például miképpen fordulhatott elő, hogy 1965-ben, 1966-ban és 1967-ben dél-vietnámi haladásról tájékoztattak? Mi változott meg azóta? Tudták-e egyáltalán az amerikai tanácsadók, mit vizsgálnak? Ezt írtam: „Úgy találtam, a legkevésbé hozzáértők azok, akik a legkönnyebben megelégszenek. [...] Ha kevesebb incidensre kerül sor, azt jelenti, hogy jól végzed a dolgot, vagy éppen ez az ellenség kifejezett szándéka? Ha az utóbbiról van szó, vajon a jele valaminek? Honnan tudjuk, milyen infrastruktúrát romboltunk? [...] Mindenki azt mondja, hogy a földreform fontos. Nem történt meg, és mégis haladást érünk el a pacifikációban? Hogyan lehetséges ez?” Miután egy új fogalmazvány megadta a válaszokat ezekre a kérdésekre, január 22-én összegeztem a dolgozat következtetéseit az elnök számára. A dél-vietnámi népesség 38 százaléka városokban él, meglehetősen biztonságban a kormány fennhatósága és védelme alatt (különösen azok után, hogy az 1968-as Tet-offenzíva kudarca megtizedelte a Vietkong személyi állományát). De az ellenség stratégiájának elsődleges célja az ellenőrzés megszerzése a lakosság vidéken élő 62 százaléka felett, körülvevő ezáltal a városokat, hogy „érett gyümölcsként hulljanak az ölébe”. A tanulmány konklúziója szerint 1968 szeptembere óta a saigoni kormány ellenőrzése a vidék felett 20-ról 55 százalékra emelkedett, míg a kommunistáké 35-ről 7 százalékra esett vissza. Körülbelül négy millió dél-vietnámi lakos olyan körzetekben élt, amelyek birtoklásáért harc folyt; nappal Saigon, éjjel a Vietkong uralma alatt álltak. Nem lehattunk azonban biztosak abban, hogy ezek a százalékos arányok fenntarthatók lesznek, amint folytatjuk csapataink kivonását.

A statisztika ugyan mérsékelten biztató volt, de jól tudtuk: Észak-Vietnám elszántsága töretlen. 1969. december 14-e és 20-a között Hanoi hét cikkből álló sorozatot publikált Vo Nguyen Giap védelmi miniszter tollából, aki fő mondanivalójával azt sugallta, hogy egy elhúzódó harc legyőzheti Amerika jóval fejlettebb technológiáját. A cikksorozat összegzésében, amelyet 1970. január 7-én továbbítottam az elnöknek, a következőt jósoltam: Hanoi addig húzza majd az időt, amíg elegendő amerikai erő hagyja el az országot ahhoz, hogy kiegyensúlyozottabb alapon váljék lehetővé számára a szembeállítás Saigon fegyveres erőivel. Január közepén ekképpen foglaltam össze az optimista jelentésekkel szembeni kétségeimet:

- (1) Nem létezik, hogy az észak-vietnámiak azért harcolnak már huszonöt éve, hogy újabb jelentős erőfeszítés nélkül lezártak tekintsék a dolgot. Ez az erőfeszítés sokféle módon valósulhat meg – támadások révén az amerikai erők ellen, a dél-vietnámi erők ellen vagy a helyi erők ellen. Ha úgy

döntöttek volna, hogy nem tesznek erőfeszítést, feltételezhetően készségesebbek lettek volna a tárgyalásokat illetően. [Itt az elnök odafirkantotta: „van benne valami”]

- (2) Mindeneddig nem láttuk annak bizonyítékát, hogy a dél-vietnámi hadsereg valóban fejlődött volna. Meglehet, inkább arról van szó, hogy az ellenséges erők veszteségeket szenvedtek, nem pedig arról, hogy a déli erők jelentősen jobbak lennének, mint korábban. Az is lehet, hogy amikor az ellenség augusztusban és szeptemberben visszavonta fő erőit, és mérsékelte az aktivitását, alábecsülték azt a hatást, amelyet ez gyakorol a gerilla-csapatokra.
- (3) Elképzelhető, hogy túl nagy a felülről jövő nyomás az optimista jelentések írására.

A fenti okokból a következőt javasoltam az elnöknek: bízza meg katonai tanácsadóm, Alexander Haiget, hogy egy csapat elemzővel együtt járja be Dél-Vietnámot. 1970. január 19–29-e között kilenc kulcsfontosságú tartományt szemléltek meg a helyszínen, és megerősítették washingtoni elemzéseink eredményeit. Emellett azonban felhívták a figyelmet arra, hogy a javulás mértéke 1969 utolsó hónapjaiban határozottan lelassult: „Nincs jele annak, hogy az ellenség feladta volna. [...] A dél-vietnámi kormányra nehezedő nyomás, amely az amerikai csapatkivonások következménye, elvezethet... a területi biztonsági erők működésének rosszabbodásához és a kormány támogatottságának elvesztéséhez a lakosság körében.” Hasonló következtetésekre jutott egy független CIA-elemzés is, amely a túlzottan sietős amerikai kivonulástól való félelemből eredő növekvő pesszimizmust tárt fel a dél-vietnámi vezetők körében. Amikor ezt a jelentést megküldtem Nixonnak, a következőket írta rá: „A pszichológia rendkívül fontos. Be kell vállalniuk a felelősséget, már ha *egyáltalán* szert akarnak tenni magabiztosságra. Kockázatot kell vállalnunk ebben a tekintetben.”

Kétségtelenül voltak ellenkező előjelű vélekedések is. Sir Robert Thompson, a gerilla-hadviselés brit szakértője – akinek a nevéhez fűződik azon stratégia kidolgozása, amellyel Malajziában sikerült legyőzni a kommunista gerillákat – 1969 novemberében Vietnámban tett látogatása után azt jelentette, hogy Saigon „győztes helyzetben” van, és képes lesz ezt megőrizni, hacsak az Egyesült Államok nem vonul ki túl gyorsan, és nem csökkenti a segítség mértékét. A jelentést megküldtük minden érintett minisztériumnak, és – némileg ellentétben a Vietnam Special Studies Group keretén belül kifejezésre juttatott nézeteikkel – egyet is értettek vele.

De semekkora mennyiségű kutatás és tanulmány, bármennyire objektíven vagy bármilyen odaadással készült is, nem tudta megoldani alapvető dilemmánkat. Elhúzódó harcra berendezkedett ellenséget csak úgy lehet kompromisszumra

kényszeríteni, ha leküzdhetetlen akadályokkal szembesítjük a harctéren. Ezt pedig kizárólag úgy próbálhattuk meg, ha megerősítjük a dél-vietnámiakat és tompítjuk Hanoi minden erőfeszítésének élet ennek megakadályozására. A stratégiánkat minden bizonnyal hevesen támadja majd egy elkötelezett, hangos és növekvő létszámú hazai kisebbség. A november 3-i beszéddel sikerült némi időt nyernünk a vietnámisálásra. Az idő azonban mulandó és kiszámíthatatlan; a lélegzetvételnyi időt arra kellett használnunk, hogy megerősítsük magunkat a hadszíntéren. Ezzel párhuzamosan eltökélt szándékom volt a tárgyalások kilátásainak megvizsgálása – át akartam tekinteni azt a folyamatot, amelynek során a két fél felméri és kiértékeli egymást, hogy aztán erre alapozva törekedjünk a megoldási lehetőség körvonalazására, és az elmozdulásra egy látszólag feloldhatatlan holtpontonról.

Visszatérés a titkos tárgyalásokhoz

Mindig is vallottam: a megbeszélésekre akkor jön el az optimális pillanat, amikor úgy látszik, hogy a dolgok jól mennek. Engedni a presszióknak egyet jelent a kiprovokálásukkal, hiszen ezáltal szert teszünk a kétes hírnévre, miszerint rövid az állóképességünk, és ez erős ösztönzést ad a másik félnek a tárgyalások elhúzására. Az önként tett engedmény viszont a legnagyobb ösztönző erő a viszonzásra, egyúttal a legjobb garancia az állóképességre. Az általam vezetett tárgyalásokon mindig megpróbáltam meghatározni a leginkább elfogadható eredményt, majd egy vagy két lépésben gyorsan el is érni. Módszeremet a „megelőző engedmények” stratégiájaként gúnyolták azok, akik apránként és a legutolsó pillanatban szeretik megtenni a lépéseiket. Ez utóbbi stratégiát jómagam főleg a hivatalnoki apparátus kiengesztelése és a lelkiismeret megnyugtató céljából tartom hasznosnak. Az újoncoknak felettébb imponál mint a szívós eltökéltség kifejeződése. Ám rendszerint önmaga ellen dolgozónak bizonyul; a szalámi vékony karikákra szeletelése ugyanis arra ösztökéli a másik felet, hogy várakozó álláspontra helyezkedve figyelje, vajon mi lesz a következő engedmény, de közben sohasem lehet biztos benne, hogy a tárgyalópartner valójában már eljutott az engedmények legvégő határáig. Ezért az általam vezetett nagyszámú megbeszélésen – a vietnámiakkal és másokkal – inkább a nagy lépések megtételét részesítettem előnyben, mégpedig akkor, amikor a legkevésbé várták, amikor a presszió csupán minimális volt, egyben azt a feltételezést táplálva, hogy ragaszkodni fogunk ehhez az álláshoz. Kényszer hatása alatt csaknem mindig ellenéztem a tárgyalási pozíciónk bármilyen módosítását.

A Nixon-adminisztráció hivatalba lépése óta pozíciónk 1969 novemberében tűnt a legerősebbnek. Visszavertük Hanoi katonai offenzíváját, és kiálltuk a moratórium próbáját; az elnök a nép elé vitte álláspontját, és komoly támogatást

kapott. Novemberben Henry Cabot Lodge nagykövet személyes okokból lemondott a párizsi tárgyalások vezetéséről, Nixon pedig demonstrálandó a lassú haladás miatti elégedetlenségét, senkit sem volt hajlandó kinevezni a helyére. Hanoi ezt annak jeleként értelmezte, hogy alighanem véget vetünk a bombázások szüneteltetésének, amit korábban a tárgyalások megkezdésével kapcsolunk össze. Miután egy álló éven át obstruálta a párizsi tárgyalásokat, Észak-Vietnám most kitartóan és lármásan követelte egy új főtárgyaló kinevezését. Azt javasoltam Nixonnak: használjuk fel arra ezt az időszakot, hogy újabb kísérletet teszünk a titkos megbeszélésekre. Az észak-vietnámiak ugyanis propagandisztikus célokra nem használhatták a titkos párizsi csatornát. Amennyiben visszautasítják a tárgyalást, felhasználhatjuk ellenük, ha nyilvánosságra hozzuk; ha pedig Hanoi készen áll a rendezésre – amiben kételkedtem –, erről csak titkos tárgyalásokon szerezhetünk tudomást. Akárhogyan is, ha komolyan vesszük a dolgokat, olyan publicitást alakíthatunk ki, amelynek révén demonstrálni tudnánk, hogy a megbeszélések akadályát a másik fél képezi.

Sokféle komplex okból Nixon skeptikus volt a tárgyalásokat illetően. Nem hitte, hogy Hanoi hajlandó lenne a rendezésre bármilyen, általunk elfogadható feltétel alapján anélkül, hogy előzetesen komoly veszteségeket szenvedne el katonai téren – ez a véleménye igaznak is bizonyult. Általában véve aggodalmaskodó volt mindenféle tárgyalási folyamattal szemben, ugyanis gyűlölte olyan helyzetbe hozni magát, ahol esetleg visszautasításban részesül. És pontosan ez okból mindig gondosan magyarázatot konstruált magának kudarc esetére. A magam részéről sohasem bocsátkoztam tárgyalásba arra vonatkozó írott vagy szóbeli utasítás nélkül, hogy tartsak ki keményen, illetve ha bármilyen jelét érzékeltem annak, hogy Nixon igazából nem vár sikert. De mivel minden hőködése ellenére őszintén békét akart, óhatatlanul is meg kellett barátkoznia azzal az érveléssel, miszerint tartozunk annyival a népünknek, hogy – bármilyen valószínűtlenek is az esélyek – megvizsgáljuk egy tisztességes rendezés lehetőségét, ami által egyzsersmind megalapozhatjuk jó hírnevünket.

A fentiek értelmében 1969 novemberének vége felé felkértük párizsi katonai attasénkat, Vernon Walterst, hogy kérjen négy szemközti találkozót Xuan Thuyval, amire gyors és pozitív válasz érkezett. A Nixon-adminisztráció hivatali ideje alatt most első ízben kerestük meg az észak-vietnámiakat közvetlenül, külföldi közvetítő nélkül. Walters egy másik titkos találkozót is javasolt velem, de erre az észak-vietnámiak akkor még nem álltak készen. Aprólékos tervezőként talán még nem döntöttek Nixon november 3-i beszédének kihatásairól, vagy mivel Xuan Thuy nem politikacsináló volt, ezen a szinten nem látták értelmét egy újabb találkozásnak. Ráadásul Hanoi alighanem úgy érezte, az érdekeltség hiányának kimutatásával először helyre kell állítania a lélektani egyensúlyt.

Bármilyen volt is az ok, december 12-én Walters tábornok meghívást kapott

az észak-vietnámi táborba Párizsban. Mai Van Bo fődelegátus kinyilvánította Hanoi mélységes szomorúságát a november 3-i „harcias” beszéd miatt, és mert az elnök nem hajlandó megnevezni egy főmegbízottat a leköszönt Henry Cabot Lodge helyébe. Felhívta a figyelmet az augusztusi találkozón tett hanoi javaslatra, amelyet „logikusnak és észszerűnek” nevezett, majd közölte: mivel mi már korábban elutasítottuk ezt a „logikus és észszerű” javaslatot, Észak-Vietnám nem látja értelmét egy újabb titkos találkozásnak, hacsak nincs valami új mondanivalónk.

Pontosan egy hónappal a hanoi visszautasítás után – komoly erőfeszítés árán – rábeszéltem Nixont, hogy adjon felhatalmazást egy újabb megkeresésre. Ennek megfelelően január 14-én Walters tábornok találkozott Xuan Thuyval, és találkozót javasolt bármelyik hétfőjére február 8-a után, „feltéve, hogy mindkét fél hajlandó túllépni a jelenlegi kereteken”. Nixon továbbra is skeptikus maradt. „Nem tudom, hogy ezek a pojiák miről akarnak beszélni – mondta nekem –, de azt az irányt követjük, hogy vagy beszélnek, vagy kivárjuk a végét. Úgy érzem, most nincs itt az ideje az engedményeknek.”

Hanoi heteken át nem válaszolt, végül január 26-án kaptuk az első jelét annak, hogy a tárgyalásra hamarosan sor kerülhet. Bejelentették, hogy Le Duc Tho, az észak-vietnámi Politikai Bizottság egyik tagja (valójában az ötödik ember a hierarchiában) részt vesz a Francia Kommunista Párt közelgő kongresszusán. Majd február 16-án Walterst ismét az észak-vietnámi táborba hívták, ahol pökhendi tárgyalópartnereink közölték vele: elfogadják egy találkozót február 20-ra vagy 21-re, de – miután több mint egy hónapon át várákoltattak minket – tizenkét órán belül várnak tőlünk választ. Azóta is bánom, hogy a megadott határidőig elfogadtuk a február 21-i dátumot. A mából visszatekintve aligha kétséges számomra, hogy ennek az észszerűtlen követelésnek a teljesítése a szükségtelen buzgóság benyomását keltette, feljogosítva Hanoit, hogy jó pontot írthasson be magának azon lélektani szempontok egyikében, amelyek oly kedvesek voltak a szívének. Tartós kárt ugyan nem okozott, de rossz startot vettünk miatta.

Így kezdődtek meg a titkos tárgyalások Le Duc Tho és köztem. 1970. február 20-a és április 4-e között három találkozóra került sor.

A fáradhatatlan Walters elemében volt. Ha egyáltalán létezett valami, amit jobban élvezett azok utánzásánál, akiknek tolmácsolt, akkor az a titkos megbeszélések szervezése lehetett. Hogy az akció még fedettebb legyen, a hét végén indultam útnak a Washington melletti Andrews-légitámaszpontból a Boeing-707-esekből álló elnöki flotta egyik gépének fedélzetén egy titkár és a stábom két-három tagjának kíséretében. Az utaslista azt sugallta, hogy rendszeresen előforduló gyakorlórepülésről van szó, amelynek során bejárjuk az elnöki utazás útvonalát. A gép Avordban, egy Bourges-hoz közeli légitámaszponton szállt le Közép-Franciaországban, ahol a franciák Mirage vadászgépeket és KC-135-ös légi utántöltő repülőgépeket állomásoztattak; ez utóbbiak kinézetre nagyjából

hasonlítottak az elnöki Boeingre. Az én gépem éppen csak annyi időre ért földet, hogy kitegyen; eltűnése a radarlokátorok ernyőiről nem tartott tovább huszonöt percnél, majd folytatta útját a frankfurti Rajna-Majna repülőtérre titkárommal a fedélzetén. A stábom tagjait és engem időközben átszállítottak a Pompidou elnök tulajdonában levő elegáns Mystère-20-asra, amellyel a magángépek által használt, Párizs-közel Villacoublay légikikötőbe repültünk.

Itt Walters tábornok jött fel a fedélzetre üdvözölni minket, teljes joggal ragyogva a büszkeségtől a kiváló szervezésért,¹ majd engem és kollégáimat egy minden jelzés nélküli kölcsönzött Citroënhez vezetett. Az akció lebonyolítása elég érzékenyen érintette Walters pénztárcáját, mivel kezdetben semmilyen hivatalos forrás nem állt rendelkezésünkre, hogy megtérítsük neki egy olyan utazás költségét, amelyet nem lehetett kiszámlázni a párizsi amerikai nagykövetségnek, Walters hivatalos szolgálati helyének. A tábornok erre ismételt emlékeztetett is engem, amint elvitt egy átlagos bérházban, Párizs Neuilly nevű részében levő otthonába. A föld alatti garázból liften csempészett be minket a lakásba. A házvezetőjének Harold A. Kirschman amerikai tábornokként mutatott be, aki látogatóba jött hozzá. Itt töltöttük az éjszakát (rendelkezésemre bocsátotta a hálószobáját), majd másnap volánhoz ült, és a rue Darthé 11-es számú házba szállított minket, a Choisy-le-Roi nevű, alsó középosztálybeliek által lakott negyedbe Párizs egyik külső kerületében, félórányi járásra Walters lakásától. Itt került sor a titkos találkozókra másfél éven keresztül.

Ez a napirend simán ment két vagy három alkalommal, de a március 16-ra tervezett találkozó csaknem dugába dőlt egy műszaki hiba miatt a Párizs felé vezető repülőúton. A pilóták észlelték, hogy a futómű hidraulikus rendszere nem működik, így manuálisan kellett kiengedniük. Ez azonban azt jelentette, hogy lehetetlen újra behúzni mindaddig, amíg a hidraulikus folyadékot fel nem töltik. Az avordi landolásról szó sem lehetett, mert a pilóták nem tudták, hogy egy francia katonai légibázison van-e megfelelő felszerelés ehhez az alapvető, habár kisebb javításhoz; de még ha lenne is, nyilván válaszolnunk kellene az azt firtató kérdésekre, hogyan tűnhetett el egy elnöki gyakorlógép ilyen hosszú időre az összes követő radarernyőről.

Ilyenformán a gépnek Németországban, a Rajna-Majna repülőtéren kellett leszállnia, ahol azonban senki sem tudott közelgő érkezésünkről, még kevésbé a küldetésünkről vagy a kellemetlen helyzetünkről. Miután a külügyi apparátust nem tájékoztattuk utazásomról, nem volt mód a német hivatalos szervek figyelmeztetésére, hogy egy francia gép fog értem jönni.

Szerencsére az elnöki gépek remek kommunikációs berendezésekkel vannak felszerelve. Akkori különleges asszisztensem, Tony Lake egy Washingtonon át létesített rádióvonalon keresztül a fedélzetről kapcsolatba lépett Walters tábornokkal Párizsban. Walters az Elysée-palotába – a francia elnök rezidenciájára –

sietett, ahol Michel Jobert, az elnöki hivatal akkori főigazgatója és maga Pompidou elnök adott felhatalmazást a francia elnöki különgépnek, hogy vegyen a fedélzetére, és hozzon el – ezúttal Frankfurtból.

A Rajna-Majna repülőtér egyik sötét, félreeső zugában landoltunk, ahol már várt rám Pompidou gépe. Mindmáig nem tudom, hogy Walters milyen ürüggyel tett szert utaslépcsőre egy Boeing-707-eshez ilyen valószínűtlen helyen. A stábommal nagy sietve átszálltam, és a landolástól számított tíz percen belül már a levegőbe is emelkedtünk. Walters váltig állította: a nyugatnémetek együttműködési készségét azzal fokozta, hogy sugallatára elhitték: az utas Pompidou egyik titkos barátnője.² A tábornok drámai helyzetek iránti érzéke ugyan sok rendkívüli dolgot lehetővé tett, de azért hosszan eltűnődtem rajta, vajon miből gondolta, hogy a földi kiszolgáló személyzetet be lehet csapni az utas nemi identitását illetően.

Akárhogyan is, Walters a minden kiváló erőfeszítését jellemző képzelőerővel és kitartással megmentette március 16-i utunkat, emellett pedig ismételtelen le voltunk kötelezve Jobert-nek és Pompidounak. Amikor Jobert később külügyminiszter lett, gyakran került sor közöttünk pengeváltásra, de a vietnámi tárgyalások során fáradhatatlanul segítőkészen és diszkréten viselkedett. Ami Pompidout illeti, sohasem élt vissza a bizalmunkkal, vagy akart bármilyen különleges előnyt kovácsolni a tudásából, és sosem kért viszonzást az irányunkban tett sok-sok baráti gesztusért.

A Choisy-le-Roi negyedben kiválasztott ház, ahol az észak-vietnámiakkal találkoztunk, az ottani gyárak egyikében dolgozó művezetője lehetett korábban. A földszinten volt egy kis nappali, amelyből még kisebb, kertre néző ebédlő nyílt. A nappaliban két sor vörös kárpitozású karosszéket helyeztek el szemben egymással. Az amerikai küldöttség – jómagam, Richard Smyster (a vietnámi szakértőm), Tony Lake és Walters tábornok – az ajtótól balra ült a fal mentén, míg a hatfős észak-vietnámi delegáció a másik fal előtt foglalt helyet. Úgy másfél méter széles padló és mérhetetlen nagy véleménykülönbség választott el minket egymástól.

Az 1970. február 21-én sorra kerülő első találkozón Xuan Thuy üdvözölt, majd a nappaliba vezetett, hogy találkozzam azzal az emberrel, aki a Xuan Thuy különleges tanácsadója címet használta, holott a hatalmon levő Politikai Bizottság tagjaként rangban több szinttel felette állt.

Le Duc Tho különleges tanácsadó és a tárgyalások első fordulója

Az ősz hajú, méltóságteljes Le Duc Tho mindig fekete vagy barna Mao-öltönyt viselt. Nagy, fénylő, értelmes szeme csak ritkán árulkodott a fanatizmusról, amely arra készítette, hogy tizenhat éves fiúként csatlakozzon a franciák ellen harcoló

kommunista gerillákhoz. Minden alkalommal higgadtan viselkedett; a modora – egy-két esetet leszámítva – kifogástalan volt. Mindig tudta, mit akar, és nagy odaadással meg szakértelemmel képviselte a rá bízott ügyet.

A mi balszerencsénkre ez az ügy azt a célt szolgálta, hogy megtörje az Egyesült Államok akaratát, és létrehozza Hanoi uralmát egy olyan országban, amelynek a megvédésére törekedtünk. Tárgyalásaink előrehaladtával a magánjellegű tréfálkozásaink gyakoribbak lettek, sőt némi korlátozott emberi kapcsolat is létrejött közöttünk, felfedve, hogy Le Duc Tho hivatása a forradalom, mestersége pedig a gerilla-hadviselés. Ékesszólóan tudott beszélni a békéről, de ez minden személyes élményt nélkülöző, idegen absztrakció volt számára. A francia fennhatóság idején tíz évet töltött az életéből különböző börtönökben. 1973-ban végigvezetett egy történeti múzeumban Hanoi-ban; amint szégyenlősen bevallotta, azelőtt sohasem látogatta meg. A vietnámi történelem tárgyi emlékei – amelyeket elég ironikus módon a francia gyarmati hatóságok gyűjtöttek össze – Le Duc Thót nem a dicsőséges múltú vietnámi kultúrára emlékeztették, hanem a börtönökre azokban a városokban, ahol feltárták őket. A termeken végighaladva sokat tanultam a magánzárkákban eltöltött idő viszonylagos előnyeiről, azokról a módszerekről, ahogyan a rendőrség ki tudja deríteni, ki is valójában a paraszti áruházban rejtőzködő keresett személy, és más olyan trükkökről, amelyek nélkülözhetetlenek lesznek, ha egyszer elhatároznám, hogy gerillaharcot vezetek Indokínában.

Le Duc Tho minden megpróbáltatáson úrrá levő ereje a leninizmusba és a vietnámi nemzetbe vetett szenvedélyes hitén alapult, ami rendkívüli magabiztosságával párosulva azzá a meggyőződésé formálódott, hogy népének küldetése nem csupán Indokína, hanem egész Délkelet-Ázsia Vietnám uralma alá hajtása. Nemzeti felsőbbrendűségi érzése irrelevánssá tette az Egyesült Államok iránt érzett személyes gyűlöletet; a szemében mi is csak egyike voltunk azoknak a külföldi hordáknak, amelyeknek rokon lelkű tudatlansága az évszázadok során Indokínába vonzotta őket, Vietnám missziója pedig a kiűzésük onnan (csak – ahogy gyakran gondoltam – előbb az örületbe kergetésük).

A leninizmus Le Duc Tho meggyőződésévé tette, hogy jobban megérti a motivációimat, mint én magam. A vietnámi örökség abban a rögeszmés gyanakvásban jutott kifejezésre nála, hogy netán csöbe húzhatják; időnként az volt a benyomásom, jobban zavarja annak látszata, hogy netán túljárnak az eszén, mint annak realitása. Miután négy év elteltével a tárgyalások végül komolyra fordultak, paranoiájából következően még a legártalmatlanabb javaslatainkban is csapdát sejtett. Kezdetben ez (idővel fárasztóvá váló) kiselőadásokban nyilvánult meg, amelyek a kapitalista trükkökkel szembeni befolyásolhatatlanságát hirdették.

Idővel megértettem: Le Duc Tho a tárgyalásokat csak egy újabb csatának tekintti a sok közül. Bármely olyan rendezés, amely megfosztaná Hanoi-t a végső győzelemtől, a szemében *per definitionem* fortélyos trükknek számított. Azért ült

ott velem szemben, hogy kifáraszson. Az igazság kizárólagos reprezentánsaként a kompromisszum fogalmával nem tudott mit kezdeni. Hanoi javaslatait a tárgyalások egyedüli „logikus és észszerű” keretként terjesztette elő. Az észak-vietnámi „elnyomott nép”, ebből adódóan – az ellenkezőjét tanúsító nagyszámú történelmi bizonyítékkal szemben – képtelennek tartotta mások elnyomására. A háború miatti felelősség kizárólag Amerikát terheli. Az ellenségeskedések deeszkaláció vagy tűzszünet révén történő mérséklésére tett javaslataink (amelyek olyan kedvesek voltak bírálóink szívének) Le Duc Tho szemében vagy trükköknek tűntek, vagy lehetőségeknek a zavarkeltés magvainak elvetésére. Szerinte a harcok beszüntetésének egyedüli „észszerű” módja az, hogy Amerika fogadja el Hanoi követeléseit: a feltétel nélküli kivonulást a megszabott határidőre, valamint a dél-vietnámi kormány megdöntését. Az „igazság” szószólójaként Le Duc Tho számára nem volt értelmezhető a mi tárgyalási módszerünk. A kölcsönös engedmények erkölcstelennek tűntek a szemében, hacsak valamilyen magasabb rendű szükségszerűség be nem következik, és ennek megtörténtéig kész volt a kivárára a végtelenségig. Úgy látszott, leginkább az érdekli, hogy kedvező rangsorolást kapjon a vietnámi küzdelmek vezetőinek hősi panteonjában; egyszerűen nem tekintette magával egyenrangúnak a tengerentúlról jött barbárt, aki azt képzei, hogy ékesszólóan hangzó szavak alkalmas eszközök lehetnek a történelem kéréltetlen diadalmenetének eltérítésére. Tárgyalópartnerünket kétségkívül abból az anyagból gyúrták, amelyből a hősöket szokás. Csak vonakodva fogtuk fel – és odahaza sokan sohasem értették meg –, hogy a hősök a monomániás eltökéltségük miatt ilyenek. Ritkán kellemes emberek; merevségük a fanatizmust súrolja, és hiányoznak belőlük a tárgyalásos békéhez szükséges tulajdonságok.

Racionális beállítottságom következtében azon az első találkozáson a rue Darthé kopottas nappalijában nem ébredtem rá annak összes következményére, ami rám várt, különben talán lemondtam volna a feladatról. Vagy legalábbis visszafogtam volna a várakozással – sőt csaknem lelkesültséggel – jellemezhető érzést azzal kapcsolatban, amiről úgy reméltem, hogy a kezdőlépés lesz a békéről folyó dialógusban.

Le Duc Tho annak az embernek zárkóztottan udvarias modorában üdvözölt, akinek felsőbbrendűsége olyannyira magától értetődő, hogy nem csorbíthatja méltatlan módon a leereszkedéshez közelítő udvariasság megnyilvánulásával. Nevetett a vicceimen, időnként harsányan, időnként pedig az olyan ember türelmetlenségével, akinek fontos dolga van, de az effajta jelentéktelenségek késleltetik. Pontosan tudta, hogy mit akar; nem azért szenvedett a börtönben tíz éven át, és harcolt végig háborúkat húsz éven keresztül, hogy most hagyja magát elbűvölni attól, amit egy kapitalista alak kellemnek képez. A február 21-i találkozó két részből állt. Dél előtt három óra hosszat tárgyaltunk, majd szünetet tartottunk, hogy Walters tábornok társaságában Pompidou elnökkel ebédelhessenek az ottho-

nában, Ile St. Louis-ban, és átbeszélhessük a már említett küszöbönálló látogatását az Egyesült Államokba. Késő délután ültünk ismét össze. Jellemző módon Hanoi-ból jött partnereim még a tárgyalási procedúrától történő legapróbb eltérést sem adták ajándékba: csak akkor egyeztek bele a délutáni ülésbe, amikor már indulófélben voltam Pompidouhoz.

Félig-meddig még mindig abból kiindulva, ami az egykori tudós egyetemi kollégáim körében hitkérdésnek számított – miszerint a kölcsönös engedményeken alapuló béke legfőbb akadálya az, hogy Észak-Vietnámból hiányzik a bizalom a szándékainkat illetően –, a délelőtti ülés nyitányaként előre megfogalmazott nyilatkozatban elkötelezettségünket nyilvánítottam ki a komoly tárgyalások iránt. Hangsúlyoztam, hogy olyan rendezés elérésére törekszünk, amely egyszer és mindenkorra megoldja a problémákat, és nem kívánjuk megismételni az összes korábbi megállapodás tapasztalatait, amelyek csak fegyverszüneteket eredményeztek egy végtelen háborúban. Rámutattam, hogy Hanoi álláspontja nem változott pozitív irányban a Xuan Thuyval való augusztusi találkozáom óta. Nixon elnök támogatásáról biztosította az érdekelteket a békéért teendő erőfeszítésekben, és az erők egyensúlya a harctéren nem indokolja Hanoi ragaszkodását a politikai uralom megszerzéséhez. Végül utaltam rá, hogy megítélésünk szerint „a nemzetközi helyzetben olyan bonyodalmak álltak elő, amelyek következtében Vietnám többé talán már nincs más országok osztatlan figyelmének homlokterében, és nem zárható ki, hogy a jövőben nem fogja élvezni azoknak az országoknak a teljes támogatását, amelyek jelenleg támogatják” – ami minden köntörfalazás nélkül csípős utalás volt a kínai–szovjet vitára.

Ezután két álláspontot ismerttettem: az Egyesült Államok kész kivonni *teljes* haderejét, és nem tartani fenn egyetlen támaszpontot sem Vietnámban, és a *kölcsönös* csapatkivonásról szóló megállapodásban nem ragaszkodunk ahhoz, hogy az észak-vietnámi csapatokat az amerikai erőkével azonos jogi alapon kezeljük. A háború tényleges, nem pedig teoretikus befejezésére törekszünk, tettem hozzá. Nem ragaszkodunk ahhoz, hogy Hanoi hivatalosan bejelentse kivonulását, amennyiben erre valóban sor kerül. Ezen az alapon a következőt javasoltam: tegyük félre a propagandát, és állapodjunk meg néhány megegyezés szerinti alapelvben, amelyeket aztán ki lehet dolgozni a Kléber sugárúton folyó plenáris ülésen. Végül közöltem: készen állunk új fő tárgyalót küldeni Párizsba a megegyezés véglegesítésére.

Mivel Le Duc Tho technikailag csak a hanoi delegáció „különleges tanácsadója” volt, hivatalos vezetői minőségében Xuan Thuy válaszolt elsőként. Nem hagyhatott kiaknázatlanul egy ilyen alkalmat, retorikai képességével (a hozzájárulása tartalmát nyilvánvalóan már korábban megfogalmazták) muszáj volt lenyűgöznie a felettesét. A tárgyalás előfeltételeként követelte, hogy az Egyesült Államok tűzzön ki határidőt az egyoldalú csapatkivonásra. A megbeszélések

ezután a kivonulásunk mikéntjéről szólnak, időzítését nem befolyásolják. Észak-Vietnám egyedüli viszontkötelezettsége az lesz, hogy nem veszi tűz alá katonáinkat, miközben távoztukban felszállnak a hajókra és a repülőgépekre. A harc Dél-Vietnám ellen folytatódik mindaddig, amíg a saigoni kormányt meg nem döntik, hadifoglyaink elengedéséről pedig említés sem történt. Továbbra sem ismerte el semmilyen amerikai gesztus jelentőségét, a több mint 100 ezer főnyi katonaság bejelentett távozását Xuan Thuy „apránkénti kivonásként” utasította el. A B–52-es bevetéseink 25 százalékos csökkentése és az amerikai erők támadó hadműveleteit komoly mértékben korlátozó megváltozott hadparancsok nem akadályozták meg abban az abszurd állításban, hogy a háború eszkalációján munkálkodunk.

Délután Le Duc Tho felszólalása következett. Azzal kezdte, hogy kétségbe vonta helyzetértékelésemet, miszerint az események számunkra kedvező irányba mozdultak el augusztus óta. „Csak miután korrekt felmérés van a kezünkben az erők egyensúlyáról – mondta a szigorú leninista tanítómester szerepében –, akkor lehet szó korrekt megoldásról.” Jelezve a Hanoi által neki tulajdonított fontosságot, kitüntetett helyet foglalt el előadásában a közvéleményünk. Tagadta, hogy Nixon nyilvános megítélése javult volna, és idézte egy Gallup-felmérés eredményét, amely szerint az azonnali csapatkivonást szorgalmazó amerikaiak száma 21 százalékról 35 százalékra emelkedett. Mindez azonban „csak” a közvélekedése. „Ezen kívül számos kijelentést hallottam a Szenátus Külügyi Bizottságától, a Demokrata Párttól és Mr. Cliffordtól, amelyek mind az amerikai erők teljes kivonását, Thieu–Ky–Khiem* leváltását és Lodge nagykövet utódjának kinevezését követelték.” Határozott hangon úgy reagáltam, hogy nem kívánok további kijelentéseket hallgatni Hanoi-tól az amerikai közvéleményt illetően; Le Duc Tho azért van itt, hogy a vietnámi álláspontot tárgyaljuk meg. Bármilyen fájdalmasnak találtam is az otthoni nézeteltérést, úgy véltem, nem összeegyeztethető a méltóságunkkal, hogy egy ellenséggel vitassuk meg. Több találkozóra került, amíg mindezt meg tudtam értetni, de teljes sikert sohasem értem el.

Le Duc Tho ezután katonai helyzetértékelésünket vitatta. A vietnámozálás dilemmájának elevenére tapintva, túlságosan is élesen fogalmazva rámutatott: a mi stratégiánk arra irányul, hogy az amerikai nép számára a háború elviselhetővé tételéhez éppen elegendő erőt vonjunk ki, miközben párhuzamosan megerősítjük a saigoni erőket, hogy meg tudjanak állni a saját lábukon. Majd feltette az engem is kínzó kérdést: „Korábban több mint egymillió amerikai és bábkatona vett részt a harcokban, és kudarcot vallottak. Hogyan remélhetnek sikert, ha a jövőben teljes egészében a bábregsim katonáira bízák a harcot? Hogyan győz-

* Tran Thien Khiemről van szó, aki Tran Van Huong helyébe lépett Dél-Vietnám miniszterelnökeként.

hetnének a bábrezsim katonái, ha a harcok során ezután az amerikai katonák helyett csupán az amerikaiak támogatására számíthatnak?”

Ebből az elemzésből kérelhetetlenül következtek Le Duc Tho konklúziói. Kikötötte, hogy a katonai és a politikai problémákat párhuzamosan kell kezelni – és álláspontjából 1972 októberéig egy jótányit sem engedett. Szerinte az egyetlen megtárgyalni való katonai téma a részvételünk feltétel nélküli megszüntetése. Az NFF [Nemzeti Felszabadítási Front] által a kivonulásra javasolt hat hónapos határidő végleges, és más megegyezésektől függetlenül érvényes. De még ha ki is vonulnánk, Hanoi csak akkor szüntetné be a harcokat, ha politikai rendezésre is sor kerülne. Ez Le Duc Tho nézete szerint feltételezi a „háborús” Thieu elnök, Ky alelnök és Khiem miniszterelnök elmozdítását, és egy koalíciós kormány létrehozását, amely három csoportból tevődne össze: a „saigoni adminisztráció” azon tagjaiból (Thieu, Ky és Khiem nélkül), akik „a béke, a függetlenség és a semlegesség” őszinte hívei; semleges erők, akik megfelelnek ugyan-ezen kritériumoknak, valamint a kommunista NFF-ből. Az NFF határozná meg, ki „a béke, a függetlenség és a semlegesség” őszinte híve. Ám ez a koalíciós kormány, amely így tele lenne Hanoi tetszése szerint beválogatott tagokkal, még nem minden. Az egyharmadában kommunisták által alkotott, a kommunisták által jóváhagyott maradékból és minden antikommunista vezető kizárásával létrehozott kormánynak a feladata lenne tárgyalni az állig felfegyverzett NFF-fel egy végleges megoldásról. Tho megnyugtató: a nagylelkű terv reményteli távlatokat nyit meg, hiszen „ha önök jóakaratot és komoly szándékot mutatnak, a rendezés gyorsan bekövetkezik”.

A március 16-i találkozón új megközelítéssel próbálkoztam. Azt javasoltam Le Duc Thónak, hogy a tárgyalások idején egyik fél se fejtse ki katonai nyomást Vietnámban vagy a „kapcsolt” országokban – más szóval a harci cselekmények kölcsönös deeszkalációját indítványoztam egész Indokínában. A felvetés megvétel elutasításban részesült egy tudálékos kioktatás keretében, amely szerint minden háborúnak megvan a maga csúcspontja, és ebbe lehetetlenség közbeavatkozni. Az április 4-i összejeövetelen megismételtem a javaslatot. Az észak-vietnámiak újfent elutasították, ezúttal bármiféle indoklás nélkül. Március 16-án előterjesztettem továbbá a teljes amerikai csapatkivonás hónapokra lebontott pontos menetrendjét egy tizenhat hónapra tervezett időszakban. Az észak-vietnámiak kijelentették: ez elfogadhatatlan, mivel eltér az elnök november 3-i beszédében megnevezett tizenkét hónaptól. (Azért mondtam tizenhat hónapot, mert ez volt a Pentagonban létező egyedüli pontos terv, és tükrözte azt a számítást, hogy technikailag mennyi idő alatt kivitelezhető a még Vietnámban levő 400 ezer emberünk kivonása a felszerelésükkel együtt.) Amikor elmagyaráztam, hogy a menetrend csak szemléltető jellegű, és a határidő természetesen hozzá lesz igazítva az elnöki kijelentéshez, azért utasították el, mert Hanoi az NFF által javasolt

„korrekt és logikus” hat hónapos határidőt támogatta. Le Duc Tho nézete szerint a menetrendünk hibás, mert végrehajtása csak az egyezmény létrejötte után kezdődne meg, márpedig Hanoi azt akarta tőlünk, hogy feltétel nélkül vonuljunk ki egy egyetlen más kérdéshez sem kapcsolódó ütemterv alapján. Le Duc Tho nem volt hajlandó megvitatni semmilyen politikai megoldást sem, amely hivatalban tartotta volna a dél-vietnámi kormány bármely vezető tagját; kigúnyolta javaslatunkat a szabad választások felügyeletének tisztességes eszközeként szolgáló egyes választási bizottságok felállítására, amelyekben benne lennének a Vietkong tagjai is. Lényegében a megadás feltételeiről kaptunk tőle előterjesztéseket, nem pedig bármilyen normális értelemben vett tárgyalásra.

Az április 4-i értekezleten Xuan Thuy összefoglalta Hanoi kifogásait az álláspontunkkal szemben. A határidő „rossz”, mert hosszabb az általuk követelt hat hónagnál, és más kérdések rendezésétől függ; a kölcsönös csapatkivonás lehetetlen; semmilyen rendezés nem lehetséges, amíg Thieu, Ky, Khiem és más, „a békével, függetlenséggel és semlegességgel” szemben álló vezetők hivatalban maradnak, végül a párizsi delegációnk eléről továbbra is hiányzik Lodge nagykövet vezető beosztású felelős utódja. A tisztességes politikai verseny megszervezési módjainak tanulmányozását célzó javaslataimat pedig azzal a rideg elutasítással söpörték félre, hogy csak a saigoni kormány elmozdítása oldhatja meg a politikai kérdést.

A legvitriolosabb megjegyzéseket azonban Kambodzsa, valamint Laoszra tartogatták, ahol az észak-vietnámi offenzíva épp akkoriban vette kezdetét. Le Duc Tho a háború eszkalálásával vádolt minket Laoszban. Amikor azt válaszoltam, hogy a ki tesz mit kivel igazságpróbájának egyik jó módja annak megvizsgálása, melyik fél nyomul előre, Le Duc Tho úgy érvelt, hogy az észak-vietnámi offenzívát mi „provokáltuk ki”, és egyébként is a harci cselekményeket a laoszi erők folytatják. (Ez arra az ironikus megjegyzésre sarkallt, miszerint a Patet Lao* katonái igazán figyelemre méltó kiválósággal beszélnek vietnámiul.) Kambodzsát illetően Le Duc Tho indulatos és engesztelhetetlen volt, kigúnyolva a semleges alakításra tett javaslatomat. Az indokínai háború eggyé vált, hangsúlyozta, és a harc ezen az alapon folytatódik a végsőig. Laoszról és Kambodzsról később szólok ebben a fejezetben.

Summa summarum: amint a Le Duc Thóval folytatott három találkozón kiderült, Hanoi álláspontja ellentmondást nem tűrő és hajthatatlan volt. Az észak-vietnámiak elvetették a kölcsönös csapatkivonást, a deeszkalációt, Kambodzsa semlegességét és egy dél-vietnámi vegyes választási bizottság létrehozását. Le Duc Tho elképzelése a tárgyalásról egyoldalú követelése előterjesztésében merült ki. Ezek lényege a következő volt: az Egyesült Államok olyan rövidre szabott határidőn belül vonuljon ki, amely elkerülhetetlenül maga után vonja Saigon elesét;

* A Hanoi irányítása alatt álló laoszi kommunisták mozgalma. (A ford.)

a kivonulásunk közben teljesítsük azt az igényt, hogy számoljunk fel egy szövetséges kormányt, és hozzunk létre olyan alternatívát, amelynek összetételét Észak-Vietnám írja elő, és amelynek egyedüli feladata még így is az lenne, hogy tárgyaljon a végső feltételekről Hanoi frontszervezetével. Amikor megkérdeztem Le Duc Thót, vajon politikai programja preferenciát vagy feltételt fejez-e ki, kereken így válaszolt: „Ez feltétel.” Egészen 1972 őszéig ehhez a feltételhez ragaszkodott is Hanoi.

A Le Duc Thóval folytatott titkos tárgyalások első sorozata azzal a kijelentéssel zárult, hogy amennyiben nem változtatunk az álláspontunkon, semmi más megtárgyalni való nincs.*

A jegyzőkönyveket végigböngészve, az azóta eltelt idő távlatából meg vagyok döbbenve a rendkívül derűlátó hangnemű jelentéseimen. Ez részben annak volt tulajdonítható, hogy a csatorna életben tartására törekedtem. Tudatában lévén Nixon szkepticizmusának, beleestem abba a sok tárgyalóra leselkedő csapdába, hogy saját tárgyalásaim szószólójává váltam. Ezzel ugyan semmilyen kárt nem okoztam, mivel Hanoi sohasem adta meg nekünk a konkrét döntés meghozatalának lehetőségét. Az optimizmusunk másik oka abban állt, hogy még mindig viszonylag jámbor naiv lelkek voltunk Észak-Vietnám kérelhetetlen lélektani hadviselésének teológiai alapú kifinomultságával szemben. Például a március 16-i találkozó után ezt jelentettem Nixonnak: Hanoi célzást tett a hajlandóságára, hogy tárgyaljon a kölcsönös csapatkivonásról. Valójában – ahogyan a következő ülésen nyilvánvalóvá vált – Le Duc Tho azt kötötte ki, hogy Hanoi saját erőinek szerepét csak a kivonulásunk *után* és kizárólag azzal a saigoni koalíciós kormánnyal hajlandó megvitatni, amelynek összetételét maga kívánta megszabni.

* A nyilvánosság előtt zajló vita álomvilágát kiválóan jellemezte a Le Duc Thóval folytatott első találkozásom után a *Philadelphia Bulletin*-ben megjelent cikk. Szerzője, Roger Hilsman távol-keleti ügyekért felelős helyettes külügyi államtitkár volt a vietnámi háborúban való részvételünk kezdeti szakaszában. Azt írja, hogy az elnök „elutasít egy többé-kevésbé azonnali vietnámi békére vonatkozó kommunista javaslatot olyan feltételekkel, amelyeket sok amerikai tökéletesen elfogadhatónak találna”. Állítása szerint ebben a nézetében támogatja számos szakértő, többek között Averell Harriman. Hanoi dodonai deklarációjának szöveg-magyarázatára alapozva Hilsman és társai a következő békeajánlatot vélték felfedezni:

- Választások nélküli hagyományos politikai alku alapján koalíciós kormány felállítása, amelyben minden politikai csoport képviselteti magát, kommunista és nem kommunista egyaránt.
- Habár a propagandájuk továbbra is az amerikai csapatok azonnali teljes kivonulását követeli, bizalmasan jelezték, hogy a kivonás két vagy három évre ütemezhető.
- Észak- és Dél-Vietnám újraegyesítésének elhalasztása öttől tíz évig terjedő időszakra.
- Nemzetközi garanciák Laosz és Kambodzsa területi integritására.

Hanoi természetesen kereken elutasított minden egyes fenti pontot.

A jelentések nem hagynak kétséget afelől, hogy ürügyeket kerestünk a tárgyalások sikeressé tételére és a kudarc elkerülésére. Korántsem a katonai megoldás mellett kötelezve el magunkat, ahogyan bírálóink fáradhatatlanul állították, sokkal inkább a tárgyalásos rendezésre törekvésünktől indítva mindent elkövettrünk, hogy a lehető legjobbat tételjük fel. Az enyémnél nagyobb pesszimizmusa ellenére Nixon osztotta ezt a pozitív hozzáállást, sőt kész volt kockázatot vállalni is. A márciusi találkozó előkészítése során a következőt írtam neki február 27-én:

A kidolgozandó álláspontoknak elég észszerűeknek kell lenniük ahhoz, hogy vonzóak legyenek, de elég erőseknek ahhoz, hogy ne kelljen eltávolodnunk tőlük egy másik, konvencionálisabb tárgyalási csatornában, ha ez netalán megszakadna. [...] A dél-vietnámi kormánnyal való egyeztetett álláspont hiánya azt kívánja öntől, hogy döntéseket hozzon az álláspontunkat illetően, ami, ha később nyilvánosságra kerül, nehézségekbe sodorhat minket Saigonnal. Ez ugyan kockázatos, de nem látok más módot a folytatásra, ha fenn akarjuk tartani a lendületünket és a titkosságot.

Nixon az utolsó mondat mellé a következőt írta a margóra: „Oké – jó lesz.”

Igazság szerint Thieu-t sem lehet azzal vádolni, hogy akadályt jelent – azt a speciális esetet kivéve, hogy Hanoi kifogásolta a létezését. Minden ülés után teljes körű jelentéseket küldtem titkos csatornán át Ellsworth Bunker nagykövetnek Saigonba Thieu elnök tájékoztatására, aki sem a tárgyalás menetét, sem a tartalmát illetően nem emelt semmilyen kifogást. Csak lassanként és a folyamat legeslegvégén tudatosult bennünk, hogy nem igazán ért egyet álláspontunkkal. Kezdeti kalkulációja szerint a megbeszéléseknek soha, egyetlen pontja sem lesz elfogadva, és ő a hallgatóságos beleegyezésével megőrizheti támogatásunkat a hadviseléséhez.

A titkos tárgyalások egyik sajnálatos velejárója és következménye a velük kapcsolatos ismeretek beszakadása nyilvánvalóvá válása volt, amely átokként ült a Nixon-adminisztráción. Már jól benne jártunk az 1971. évben, amikor Rogers először tudomást szerzett róluk. Mivel David Bruce természetesen tájékoztatást kapott, amikor 1970 júliusában a párizsi delegációnk vezetője lett, Bunker pedig mindig naprakész volt, az a fura helyzet állt elő, hogy ezek a követek többet tudtak, mint saját hivatali főnökük. Lairddel sohasem közölte senki hivatalosan, mi zajlik a színpalak mögött, habár biztos voltam afelől, hogy kellő információval rendelkezik arra nézve, ki és valószínűleg mi okból használja az ő felügyelete alá tartozó repülőgépeket. Rossz rendszer volt ez, és habár én működ-

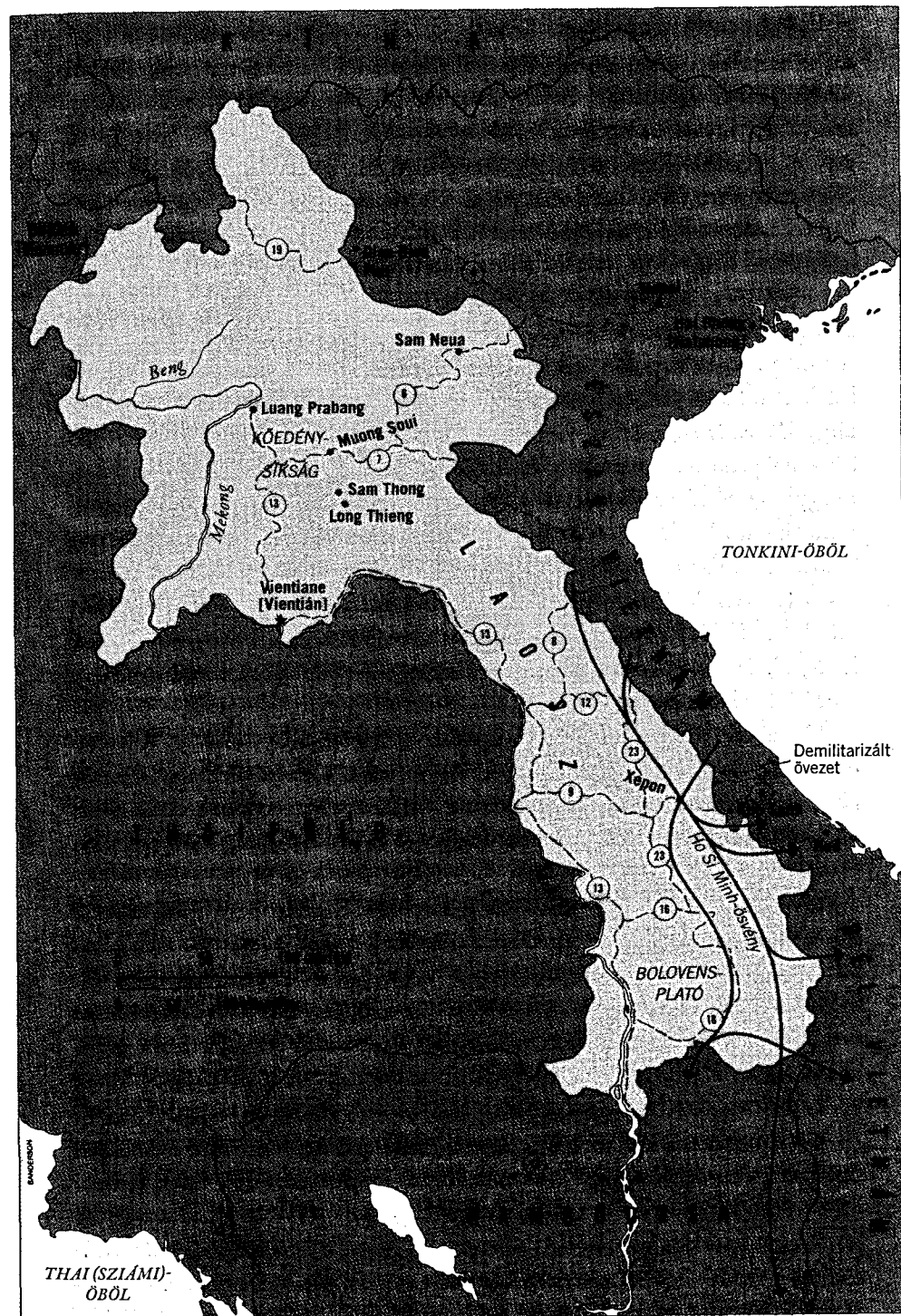
tettem, úgy vélem, az ilyet sohasem lenne szabad utánózni. Nixon bizalmatlansága kabinetjének tagjai iránt növelte a már amúgy is erős önfejűségüket. Részben az ismeretek hiánya miatt, részben pedig azért, mert nem éreztek elkötelezettséget az olyan politika iránt, amelynek alakításában ők maguk nem vettek részt, következetesen keresztetkérték a kezdeményezéseinket, vagy támadták világosan megfogalmazott stratégiáinkat.

A Le Duc Thóval folytatott tárgyalások első fordulója azért zárult sikertelenül, mert a diplomácia mindig az erők hozzávetőleges egyensúlyán alapszik, és mert Le Duc Tho helyzetértékelése éppenséggel nem volt nagyon téves. Az amerikai közvéleményről kialakult megérzései – különösen azokról a vezető csoportokról, amelyeket be tudott azonosítani – meglehetősen pontosak voltak, a vietnáimizálás dilemmái pedig valóságok. A fegyelem hiánya a washingtoni kormányzatban oda vezetett, hogy a végrehajtó hatalmi ágban meglevő filozófiai nézetkülönbségek nyíltan megmutatkoztak. Ilyen körülmények között Le Duc Tho nem látott okot követelési módosítására a feltétel nélküli amerikai kivonulást és a saigoni kormány megdöntését illetően. Ez maradt a rendíthetetlen álláspontja további két és fél éven át egészen addig, amíg a katonai helyzet következtében már nem maradt választása.

A laoszi intermezzo

Indokína északnyugati sarkában, a hegláncok és a Mekong folyó síksága közé beékelődve Laosz törzsei és népei évszázadokon át békés életet éltek a buddhista királyok uralma alatt, lényegében érintetlenül harciasabb szomszédjaik háborúitól és rivalizálásától. A 19. században a franciák dokumentálható ellenállás nélkül hódították meg a területet, majd kormányozták Hanoiból Indokína többi részével együtt.

A történelem egyik ironikus furcsasága, hogy a függetlenségért harcolók időnként öröklik a korábbi gyarmatosítók birodalmi törekvéseit és beképzeltségét. Valahogy így jártak Hanoi leninista urai is, akik egyre inkább olyasformán tekintettek önmagukra, mint mindazon javak természetes örököseire, amelyeket korábban Franciaország birtokolt, pontosan abból a központból, amelyet most ők tartottak elfoglalva. A 18. században és a 19. század elején Vietnám már megkísérelte uralma alá hajtani Laoszt és Kambodzsát,³ most pedig mindehhez hozzáadódott rögeszmés készletése arra, hogy versenyre keljen a francia gyarmati hatalom dimenziójával. A francia jelenlétnek véget vető 1954. évi genfi egyezményt követően Laosz békeszerető népeit az a balszerencse érte, hogy miután kényelmes útvonalak mentén éltek, ezeken át Észak-Vietnám el tudta özönlteni a Délt, megkerülve az említett egyezmény által létrehozott demilitarizált övezetet.⁴

Laosz, 1970

A Patet Lao kezdettől fogva fenntartotta az ellenőrzést két északkeleti tartomány felett, ahol a vientiáni kormány szuverenitása sohasem érvényesült. 1961-re háromoldalú polgárháború alakult ki az északkeletet birtokló Patet Lao, az ország középső részén, a legendás Kőedény-síkságon elhelyezkedő semlegességpárti erők és a thaiföldi határt jelentő Mekong folyó mentén tevékenykedő jobboldali csoport között. (Lásd Laosz térképét az 539. oldalon.) 1961-ben már több mint hatezer észak-vietnámi katona is részt vett a harcokban. A konfliktus elég súlyossá vált ahhoz, hogy 1961. március 23-án Kennedy elnök a következő figyelmeztetést tegye közzé egy sajtókonferencián: „Laosz ugyan messze van Amerikától, de a világ kicsi. [...] Egész Délkelet-Ázsia biztonsága kerül veszélybe, ha Laosz elveszíti semlegességén alapuló függetlenségét.” 1961 májusában Genfben tárgyalások kezdődtek Laosz jövőjéről. Akárcsak az Észak-Vietnám részvételével zajló többi tárgyalás, ez is elhúzódott; megszokott taktikáját követve Hanoi fenntartotta a katonai pressziót, amíg Kennedy elnök 1962 májusában ötezer amerikai tengerészgyalogost nem küldött az országgal szomszédos Thaiföldre. Az erődemonstrációt követő két hónapon belül új genfi egyezményt írt alá tizennégy ország – köztük Észak-Vietnám és a Szovjetunió – Laosz semlegességének biztosítására. A szovjet és észak-vietnámi javaslatot elfogadva, az Egyesült Államok beleegyezett minden külföldi katonaság kivonásába és a semlegességpárti Szuvanna Phuma herceg által vezetett koalíciós kormány létrehozásába, amelyben mindhárom csoport képviseltette magát.

Hanoi már az aláírás napjától semmibe vette a megállapodásokat. A Laoszban tartózkodó mind a hatszázhatvanhat amerikai katonai illetőségű személy távozott a nemzetközi ellenőrzőpontokon keresztül, a hatezer észak-vietnámból viszont alig *negyven* (igen, negyven) hagyta el az országot, míg több ezren ott maradtak.

1963 áprilisában az ingatag koalíció felbomlott, és a harcok rövidesen kiújultak. Dél-Laosz ténylegesen annektálta az észak-vietnámi hadsereg, amely létrehozta a dél-vietnámi beszivárgásra szolgáló útvonalak szövevényes hálózatát – az úgynevezett Ho Si Minh-ösvényt. 1970-re már félmilliónál is több északi katona vonult délnek ezeken az utakon. A Laoszban állomásozó észak-vietnámi csapatok létszáma 67 ezerre emelkedett – a tízszeresére annak a létszámnak, amely 1961–62-ben jókora válságot robbantott ki Kennedy elnöksége idején.

A hatvanas évek közepe óta az Egyesült Államok egyre növekvő mértékben támogatta a semlegességpárti Szuvanna Phuma miniszterelnököt, akivel eredetileg szemben álltunk, de akit az 1962. évi genfi egyezményt aláíró minden tárgyaló fél elismert az ország vezetőjének. A semlegességpárti kormány hatalmon tartása mellett a célunk Szuvanna beleegyezésének megszerzése volt ahhoz a törekvésünkhöz, hogy kitarató bombázással akadályozzuk a Ho Si Minh-ösvény működését. Anyagi támogatást nyújtottunk a laoszi királyi haderőnek, a Vang Pao tábor-

nok által vezetett, meo törzsbeliékből álló néhány irreguláris erőnek és a Laoszban olykor tevékenykedő thai önkénteseknek is. Ezt időnként legnagyobbreszt nyilvánosságra hozta a sajtó, sőt 1970-ben minden részlete ismert volt a Szenátus Külügyi Bizottsága előtt a Stuart Symington szenátor által vezetett nagyszámú titkos meghallgatás következtében. Az amerikai kormány azonban nem ismerte be hivatalosan, elkerülendő azt, hogy ürügyet szolgáltatson Hanoiak a genfi egyezmény amúgy is súlyos megsértésének fokozásához egész Laosz megszállásával.

Ennek a történetnek azért van némi jelentősége, mert 1970 elején Laosz rövid időre az Indokínával kapcsolatos gondjaink és a hazai viták középpontjába került. Egy észak-vietnámi offenzíva az ország északi részének lerohanásával fenyegetett. Az alkalmat felhasználva hazai bírálóink vészjeleket adtak le arra figyelmeztetve, hogy észre sem vesszük, és belesodródhatunk egy újabb „nyílt végű” elkötelezettségbe Indokínában.

Hanoi lényegében két háborút vívott Laoszban, habár mindkettőt ugyanabból a célból: a hegemonia megszerzéséért egész Indokínában. Délen a Ho Si Minh-ösvény szolgált számára összeköttesül a dél-vietnámi hadszíntérrel, Észak-Laoszban pedig a Patet Laót támogatta, de ennek mértékét korlátozta az amerikai vagy a thai választól való félelem (legalábbis mi így gondoltuk). Arra törekedett, hogy épp elegendő nyomást helyezzen a laoszi hadseregére, megakadályozandó, hogy az konszolidálja magát a hatalom egyik eszközeként. Ami minket illet, nem kívántuk felborítani ezt a törekény egyensúlyt. Egyik amerikai kormányzat sem akartott háborút egy olyan országban, mint Laosz. Legfeljebb a magunk védelme által megkívánt minimális mértékig lett volna értelme kiterjeszteni a konfliktust a területre, miközben csapataink dél-vietnámi kivonásával voltunk elfoglalva. Ebbe a helyzetbe zavartak bele az észak-vietnámiak 1970 januárjának végén, amikor hirtelen-váratlan 13 ezer fős erősítést és komoly mennyiségű hadfelszerelést küldtek a Kőedény-síkságra, ahol a semlegességpártiak sikeresen tartóztatták fel a Patet Laót. A lépés fenyegette Szuvannát és a vele való kapcsolatunkat; ha felmondja beleegyezését a Ho Si Minh-ösvény bombázásába, Hanoi logisztikai problémái jóval kisebbé válnak, egyre növekvő veszélynek téve ki minket Dél-Vietnámban. Még ennél is rosszabb forgatókönyv lehetne, ha az észak-vietnámi csapatok elérnék a Mekongot: a háború célját vesztené Thaiföld számára. Ekkor Bangkok nyomás alá kerülne a folyó több száz mérföldes szakasza mentén, amely az egyetlen választóvonal egy síkság közepén minden más természetes akadály nélkül. Csaknem biztosan nem kapnánk engedélyt a thai légitámaszpontok használatára, ami pedig alapvetően fontos a B-52-es és a taktikai légi hadműveletek szempontjából Vietnámban.

Január 23-án egy küszöbönálló ellenséges offenzíva árnyékában laoszi nagykovertünk, G. McMurtrie Godley B-52-esekkel végrehajtott légi csapásokat kért egy nagyarányú észak-vietnámi csapatösszevonás ellen, amelyben véleménye sze-

rint négyezer katona vett részt; ez lett volna az első B–52-es bevetés Észak-Laoszban. A kérés impozáns bürokratikus menüettet inspirált Washingtonban, ami sokat elárult kormányzatunk lelkiállapotáról. Két malomkő között őrlődtünk: egyfelől ott voltak az amerikai erőket megvédeni akaró hivatalnokok, akik felelősséget éreztek irántuk, másfelől pedig a könyörtelen kongresszusi támadások, amelyek zavarták őket a mérlegelésben.

Godley kérésének megfontolására január 26-ra összehívtam a Washingtoni Különleges Akciócsoportot [Washington Special Actions Group, WSAG]. Két órával az értekezlet előtt Mel Laird közölte velem: pártolja a B–52-esek bevetését a szóban forgó célpont ellen, másrészt viszont a kiszivárogtatástól tartva nem szeretné megvitatni egy minisztériumközi fórumon. A jóváhagyást ugyanazonkon a csatornákon keresztül sürgette, mint a kambodzsai titkos légi csapásokat. Ez az oka annak, magyarázta, hogy a WSAG-ben ülő képviselőit a B–52-esek észak-laoszi bevetése *elleni* állásfoglalásra utasította, noha ő személy szerint a bevetés mellett volt. Az ülés jegyzőkönyve ezáltal a Pentagon szembenállását demonstrálná, bármi legyen is Laird személyes véleménye; a döntés felelőssége így az elnökre hárulna. Egy órával az értekezlet előtt Bill Rogers hívott, hogy közölje: ellenzi a B–52-esek bevetését Észak-Laoszban, és Laird is osztja az álláspontját. Miután eldűnnyögtem némi kétséget e kijelentéssel kapcsolatban, javasoltam, hogy mi hárman találkozzunk az elnökkel. Sajnos Nixon éppen ezt a pillanatot választotta ki arra, hogy csendes magányába vonulva Camp Davidben felkészüljön első vétőjára, elutasítandó egy jóléti appropriációs törvényjavaslatot. Szokásához híven ilyen alkalmakkor senkitől – még tőlem sem – fogadott telefonhívásokat. Amikorra ismét elérhető lett, már az összes főszereplő tett valamilyen nyilvános kijelentést, megvédve magát minden lehetséges fejleménytől.

Egy újabb kört kezdtem futni – ezúttal Earle Wheeler tábornok megkeresésével. Arról érdeklődtem nála, vajon a Laird által nevesített célpont megtámadható-e harcászati gépekkel a B–52-esek helyett. (Valamilyen oknál fogva a taktikai légi csapások kevésbé nagy felzúdulást váltottak ki, mint a B–52-esek.) Wheeler úgy tájékoztattott, hogy a célpontot már most is támadjuk harcászati repülőgépekkel, de ezek hatékonysága nem mérhető össze a B–52-esekével. Amikor az információval visszamentem Lairdhez, rámutatott: egy most még összevont négyezer főnyi ellenséges erő hamarosan szét fog oszlani; amióta ő a védelmi miniszter, ennél alkalmasabb célpont még nem kínálkozott a B–52-esek számára. Másrészt, mondta, nem venné sértésnek, ha a javaslatot leszavaznák. Azt a következtetést vontam le, hogy most már túl késő konszenzusra jutni a szóban forgó célpont tekintetében, de megígértem, egyértelmű elnöki döntést szerzek be az alapelvet illetően.

Amitől már régóta tartottunk, február 12-én végül megindult az észak-vietnámi offenzíva a Kőedény-síkságon. Másnap Szuvanna Phuma miniszterelnök

hivatalos felkéréssel fordult hozzánk a B–52-esek bevetése érdekében, és ezt az első felkérést több másik követte. Február 16-ra a Patet Lao és az észak-vietnámiak kiszorították a kormányerőket a síkságra vezető utakat ellenőrző magaslatok legfőbbjéről. Február 16-ának délutánjára az elnök értekezletet hívott össze Laird, Richardson ügyvezető külügyminiszter, Helms, Moorer admirális (az Egyesített Vezérkar ügyvezető elnöke) és jómagam részvételével. Javasoltam, hogy az elnök adjon felhatalmazást B–52-es légi csapásokra, ha az ellenség Muong Souin túlra merészkedik (a kormányerők tavaly nyári offenzívája előtt ez volt a kommunista behatolás legtrávolabbi pontja). Nixon egyetértett. A kommunisták huszonnég órában belül már túl is mentek Muong Souin, így február 17-ről 18-ra virradó éjjel három B–52-es részvételével támadást hajtottunk végre. Egy hónapon át tartó vita, egy komoly észak-vietnámi offenzíva és a laoszi front kis híján bekövetkező összeomlása kellett ahhoz, hogy végre rászánjuk magunkat nem több, mint egyetlen B–52-es légi csapásra. Mindmáig nem tudom, hogy Laird vajon támogatta-e vagy ellenezte az akciót; a hozzáállása mindkét állásponttal összeegyeztethető volt. Wheeler következetesen mellette állt, Rogers pedig a szembenállástól a közömbösség felé mozdult el.

De egyetlen B–52-es légi csapás bőven elég volt ahhoz, hogy felzúdulást keltsen otthon. A *New York Times* már másnap, február 19-én közölte: B–52-eseket irányítottak át Dél-Vietnamból Észak-Laoszba az észak-vietnámi és a Patet Laoerők támadására. Eugene McCarthy és Frank Church szenátor időt nem vesztegetve rosszállását fejezte ki a repülőgépek és pilóták laoszi bevetése miatt, miközben Hanoi offenzívájára utalást sem tettek. Mike Mansfield szenátor, szintén említés nélkül hagyva a folytatólagos észak-vietnámi támadást, február 21-én kifogásolta az amerikai „eszkalációt”. Tudósítások jelentek meg a laoszi hadvezetést „polgári öltözékben” segítő „felfegyverzett amerikaiakról”. Február 25-én Mathias, Mansfield, Gore, Symington, Cooper és Percy szenátor bírálta a kormányzat „titkolózását” a – megfogalmazásuk szerint – „fokozódó amerikai szerepvállalást” illetően. Február 25-én Gore és Mansfield szenátor annak a titkos tanúvallomásnak a nyilvánosságra hozatalát követelte, amely albizottságaik előtt hangzott el még októberben az USA részvételéről. Symington szenátor levelet küldött Rogers külügyminiszternek, sürgetve Godley nagykövet visszahívását Laoszból tanúvallomásra. Február 27-én a *Wall Street Journal* tessék-lássék ugyan támogatta a B–52-esek bevetését, de óvott a további eszkalációtól, március 2-án pedig a *Washington Post* csípős hangú vezércikkkel hozakodott elő „Laosz: a régi tisztességtelen játék” címmel.

Ez jelentette a szenátusban és a médiában már hónapok óta folyó, a laoszi „igazság” feltárását szorgalmazó kampány betetőzését. Nem az volt a kérdés, hogy megismerkedjenek a tényekkel – ezek ugyanis köztudottak voltak –, hanem rá akarták bírni a kormányt a nyilvános megerősítésükre, ami már egészen

más ügy. A Szenátus Külügyi Bizottsága alapján véve teljes körű ismeretekkel rendelkező stábjának vizsgálódásai és a titkos meghallgatások révén, a média pedig meglehetősen pontos leírást adott róluk a nagyközönségnek. Számunkra a probléma abban manifesztálódott, hogy laoszi hadműveleteink hivatalos beismerése milyen mértékben futtatja zátonyra azt, ami még megmaradt az 1962-es egyezményből; mennyiben szolgál Hanoi számára ürügyül agressziójának további fokozására Észak-Laoszban; illetve lobbant lángra még szenvedélyesebb vitát idehaza.

Laoszi szerepvállalásunk a demokraták és a republikánusok választási győzelmét követő három kormányzat alatt pontosan azért volt „titkos”, mert mindegyik elnök korlátok között kívánta tartani. A korlátokat nyilvánosan megnevezni éppen olyan veszélyes volt a stratégiánkra nézve, mint elárulni szerepvállalásunk mértékét. Nyomás nehezedett ránk, hogy mindkettőt megtegyük. A bírálók szemszögéből a kérdés az egész vietnámi stratégia támadására adott alkalmat. Egyesek még áldásnak is tekintették volna, ha egy laoszi összeomlás Vietnámban is összeomláshoz vezet. Nem tények kellettek nekik, hanem muníció.

A fenti kockázatok ellenére arra a következtetésre jutottunk, hogy a Laoszal kapcsolatos politikánkat és szándékainkat illetően szükség van bizonyos szintű hivatalos nyilatkozatra. A konklúzióhoz vezető okfejtés meglehetősen szövevényes volt. Laird nyilvános bejelentést akart, megelőzendő a külügyminisztériumi kiszivárogtatást, amely őt tenné meg bűnbaknak; célja megvalósulása érdekében szerinte a magyarázat jöhetett akárhonnán, kivéve a védelmi minisztériumot. Rogers ugyanilyen okból ellenezte a külügyből származó tájékoztatást; semmi kedve sem volt őrt állni a barikádokon Laosz ügyében. Azt javasolta, hogy oldjuk fel a titkosítás alól a Symington-albizottság előtt már elhangzott titkos külügyminisztériumi tanúvallomást. Symington különben tisztességesen viselkedett ezzel kapcsolatban. Azokban a régmúlt időkben az átadott titkok még szentek és sérthetetlenek voltak sok kongresszusi bizottságban, és Symington sem árult volna el semmilyen titkos információt a kormány jóváhagyása nélkül. De ha a kabinet megadta volna a hozzájárulását, aláasta volna az említett meghallgatások elvét és gyakorlatát. A jövőben egy titkos tanúvallomásnak a nyilvánosság szférája elé kényszerítéséhez semmi másra nem lett volna szükség, mint egy nyilvános vita gerjesztésére; nem szűnő kísértés lenne ez egy ellenséges érületű bizottság számára, hogy a titkosan elhangzott dolgokkal kapcsolatban maximálisan ellenséges publicitást generáljon, majd kikényszerítse a nyilvánosságra hozatalukat.

A problémát memorandumban magyaráztam meg az elnöknek:

A laoszi kérdés valójában teljes egészében Vietnámmal kapcsolódik:

- A felől nincs semmi kétség, hogy az észak-vietnámiak le tudják rohanni Laoszt bármely pillanatban, amikor csak kedvük tartja, feltéve, ha szán-

dékukban áll megfizetni az 1962-es egyezmények meghíúsításának politikai és lélektani árát.

- Ha Észak-Vietnám lerohanná Laoszt, a vietnámi konfliktussal kapcsolatos alkupozíciónk teljes egészében alá lenne ásva. Ami azt illeti, ha az észak-vietnámi hadműveletek Laoszban sikerrel járnak addig a pontig, amikor Szuvanna úgy véli, engednie kell befolyásuknak a túlélése érdekében, várhatóan megtagadná az engedélyt arra, hogy folytassuk a Ho Si Minh-ösvény működésének zavarását, ennél fogva a hadműveleteink Dél-Vietnámban katasztrofális kárt szenvednének.
- Ezek az alapvető szempontok, minden más nem több, mint halandzsa. [...]
- A külügy szerint a Symington-albizottság előtti tanúvallomás nyilvánosságra hozatala a bejelentés megtételének legegyszerűbb módja. Ezzel két legyet ütnénk egy csapásra: kibékítenénk Symingtont, Fulbrightot és társaikat, és a nyilvánosság elé tárnánk, hogy valójában mit csinálunk.
- Másrészt viszont kétséges, hogy a tanúvallomás érzékeny részeinek nyilvánosságra hozatala kibékítené-e a szenátorokat. Ők ugyanis *tudják*, mi folyik Laoszban, és miért. A végrehajtó hatalom ülései révén mindenről tudomást szereztek. [...]
- A tanúvallomás nyilvánosságra hozatala Észak-Vietnám kezére játszana, mert igazolva látná azt az érvét, hogy megsértjük a genfi egyezményt, anélkül, hogy be kelljen ismernie, éppen ő az, aki megsérti, és ennél fogva súlyosan aláásná akciónk valódi alapját.

Emellett tovább nehezítené a szovjetek dolgát, hogy megőrizték a jelenlegi, akár barátságosnak is mondható viszonyulásukat a laoszi királyi kormány iránt. [...]

- Továbbá ha beadjuk a derekunkat Laosz ügyében, az adminisztráció azon álláspontja, miszerint nem hoz nyilvánosságra érzékeny részleteket a fejleményekről, más országok relációjában is erodálódna. A problémák valószínűsége „Pandóra szelencéjét” nyithatnánk ki ezzel saját magunk számára, és nem csupán idehaza, hanem más országokkal való kapcsolataink terén is. Hitelt vesztené a belénk fektetett bizalom az iránt, hogy megóvjuk a nemzetközi egyezmények szentségét, és veszélyeztetnénk azon diplomataink további pályafutását, akik végigtárgyalták őket. Különösképpen aggaszt a thai reakció, mert már eddig is megkérdőjelezték az elkötelezettségünket irántuk.

A Laoszal kapcsolatban nyilvánosságra hozandó álláspontunkkal a Nemzetbiztonsági Tanács [National Security Council, NSC] február 27-i ülése foglalkozott. A kabinetttagok óriási megkönnyebbülésére az a döntés született,

hogy az NSC-stáb dolgozzon ki egy nyilatkozatot, amit majd a Fehér Ház ad ki. Ennyi idő múltán már lehetetlen megmagyarázni, miért egyeztem bele egy olyan eljárásba, amely a Fehér Házat a közvetlen tűzvonalba tolja előre minden tényszerű vita esetén – az ok lehetett akár a bürokráciában való járatlanságom, akár egyszerűen a kimerülés a felelősség másra hárításának szüntelen kísérletei miatt. Bármiről volt is azonban szó, az NSC stábja gyorsan hozzálátott egy nyilvános közlemény fogalmazásához laoszi szerepvállalásunk megmagyarázására. Elkerülendő, hogy túlzott mértékben defenzívnek tűnjön fel, a genfi konferencia két társelnökének, Nagy-Britanniának és a Szovjetunióknak címezve, új javaslat formájába öntve indítványoztam: hívják össze az 1962-es egyezmény aláíróinak konferenciáját, és dolgozzanak ki új garanciákat Laosz semlegességének biztosítására. Ennek a megvalósulását illetően nem tápláltam illúziókat; sem London, sem Moszkva nem lelkesedett azért, hogy exponálja magát ebben az ügyben.

A március 6-án közzétett nyilatkozat az amerikai részvétel és a Kennedy-adminisztráció óta létező titkosság okainak teljes és őszinte ismertetése volt, mégis komoly vitát generált, ami részben abból eredt, hogy a hivatalok enyhén szólva nem fordítottak aprólékos gondot a stábom informálására minden részletről (mivel nem akaródzott nekik vállalni a felelősséget), részben pedig egy hamisítatlan bürokratikus ügyetlenkedésből. Nixon úgy érezte: a legjobban oly módon tudja bizonyítani, hogy egyetlen amerikai sem vesz részt szárazföldi hadműveletekben Laoszban, ha azt hangsúlyozza, hogy ilyen harci cselekmények során senki sem vesztette életét. „Senkit sem érdekelnek a B-52-es légi csapások Laoszban. De az emberek aggódnak az ott levő fiaink miatt” – mondta nekem az NSC-értekezlet után. A nyilatkozat megfogalmazása új különleges tanácsadóm – és a későbbiekben egyik legközelebbi barátom –, Winston Lord feladata volt. A munkatársaival együtt aprólékosan egyeztetett a minisztériumokkal. Ennek alapján a következő benyomást szereztek: azzal az állítással kapcsolatban, miszerint egyetlen amerikai illetőségű személy sem halt meg Laoszban, az egyedüli bizonytalansági tényezőt azok a veszteségek jelentik, amelyeket a Vietnámból Dél-Laoszba szórványosan átlépő amerikai felderítő egységek szenvedtek el, miközben figyelemmel kísérték és lehetőség szerint zavarták a beszivárgást a Ho Si Minh-ösvényen át (aminek fedőneve *Prairie Fire*, Prérítűz hadművelet volt). Mivel azonban ezek az akciók egyértelműen a Vietnámban zajló háborúval álltak kapcsolatban, és semmi köztük sem volt az Észak-Laoszban folyó harcokhoz, úgy véltük, megállja a helyét az a kijelentés, miszerint „soha egyetlen Laoszban állomásozó amerikai sem vesztette életét szárazföldi hadműveletekben”.

Határozott tényszerű állítást tenni a csaknem egy egész évtizedet átfogó ügyekben a tapasztalatlanság egyértelmű jele. Az ember ugyanis sohasem tudhatja, milyen tények vannak elraktározva a hivatali irattárak valamelyik eldugott

zugában, hogy egyszer csak hirtelen nyilvánosságra kerüljenek. Hamarosan kemény leckét kaptam a túlzottan kategorikus fellépés veszélyeiről.

A nyilatkozat március 6-án történt megjelenése után a kormányhivatalok hirtelen elkezdtek kiszivárogtatni a sajtónak azt, aminek közlésére korábban nem tudták rászanni magukat: a korábbi kilenc év során nagyon kis számú – tényleg csak néhány – Laoszban állomásozó, de harci cselekményekben részt *nem* vevő amerikai katona és polgári személy halt meg a vaktában kitört tűzharc következtében. A Fehér Ház március 8-án kénytelen volt beismerni: most már rendelkezik információval a védelmi minisztériumtól, miszerint 1969 eleje óta hat polgári személy és egy százados, aki „nem vett részt harci cselekményekben”, vesztette életét Laoszban, míg az előző öt év során évente átlag négy amerikai polgári személy halt meg ugyanott. Március 10-én a Pentagon segítőkészen bejelentette: 1966. január 1-je óta a Laoszban szolgáló amerikai katonák felhatalmazással rendelkeznek „ellességes tűz viszonzására”. A nyilatkozatot követő vizsgálódás a felelősség megállapítására a bakiért arra a nem meglepő következtetésre jutott, hogy az egy sor félreértés és kommunikációs hiba eredménye. Az utólagos vizsgálat során Lordnak sikerült felderítenie a megfogalmazás, valamint a Pentagon és az NSC-stáb közötti kommunikáció folyamatát, de mindez nem tükrözi híven azt a kínszenvedést, amelyen ennek a briliáns és becsületes embernek keresztül kellett mennie a különleges tanácsadómként betöltött hálátlan munkakörének első pár hete alatt.

Nixon olyan dühös volt amiatt, amit a feldicsért stábom hibájának tekintett, hogy egy álló héten át képtelen voltam időpontot kapni tőle egy találkozásra. Teljes mértékben magamra vállaltam a felelősséget. Március 9-én a következőt írtam Lairdnek, aminek egy példányát az elnökhöz is eljuttattam:

Kedves Mel!

Hogy elkerüljünk bármilyen félreértést, szeretném, ha tudnád, jól emlékszel. A stábod kétszer is aláhúzta, hogy a hadműveletek közben nem vesztek oda amerikai életetek. Abban a félreértésben éltem, hogy ez a Prérítűzre vonatkozik, és ennél fogva ilyen értelemben fogalmaztam meg a nyilatkozatot. Ám hivatali kötelességem elejét venni az ehhez hasonló hibáknak, és tudatni szeretném veled, hogy te ezért semmilyen felelősséget nem viselsz.

Szívélyes üdvözléttel:

Henry A. Kissinger

A sajtó és a kongresszus természetesen felháborodott azon, amit beismert amerikai katonai szerepvállalásnak tekintett Laoszban, a nem harci cselekmény közben bekövetkezett évi négy-öt halálesetre alapozva. A nyilvános vita az újabb

„hitelességi szakadék” körül forgott az alapjául szolgáló valóság helyett – ami abban állt, hogy a laoszi amerikai szerepvállalás bizonyíthatóan minimális, és Észak-Vietnám részéről agresszió történik.

A laoszi helyzet rövidesen újabb fenyvegető fordulatot vett. A kommunista előrenyomulás elérte a Long Thieng-i régiót, az utolsó erősséget a főváros, Vientían előtt, emellett veszélyeztette a kommunista dominanciával szembehelyezkedő meo törzsbeli vezetők, Vang Pao főhadiszállását. A Mekong felé irányuló, bármikor bekövetkezhető kommunista előretörés árnyékában Thaiföld önkéntesek küldését ajánlotta fel Long Thiengbe, ha a laoszi kormány igényt tart rájuk. A javaslatot határozottan ellenezte a State Department, más kormányhivataloktól pedig két WSAG-értekezleten is csak langyos támogatásban részesült. Miután azonban hivatalos felkérést kaptunk a laoszi és a thai kormánytól, az elnök felülbíráta az álláspontjukat. Meg volt győződve arról – én pedig egyetértettem vele –, hogy a kérés visszautasítása kétségeket támasztana Thaiföldön az ország védelme iránti elkötelezettségünket illetően, és megrémítené Szuvannát. Március 26-án közöltem a WSAG-vel az elnöki döntést.

Március 27-én a laoszi kormány ellenoffenzívát indított a thai önkéntesek segítségével. A beavatkozás döntőnek bizonyult. Március 31-én a laoszi kormányerők visszafoglalták a közeli Sam Thongot, repülőterét rövidesen használható állapotba hozták, és a gépeink megkezdték az utánpótlás szállítását. Másnap az észak-vietnámi erők kivonultak Long Thieng körzetéből.

Ennek köszönhetően az év hátralevő részében a laoszi válság enyhült, és Észak-Laosz politikai és katonai egyensúlyát sikerült fenntartani. De a kormányunkon belüli szakadás drámai méreteket öltött, bírálóink pedig olyan bomlasztó módon gyanakvók voltak velünk szemben, hogy minket vádoltak annak a kiprovokálásával, aminek elkerülésére törekedtünk, és azt feltételezték rólunk, hogy mi szerveztük meg a következményét – egy puccsot a szomszédos Kambodzsában. Ám a tények ettől nagyon is különböztek.

Szihanuk megbuktatása

Csaknem harminc éven át Kambodzsa politikai élete egyet jelentett Norodom Szihanuk herceg személyiségével és viharos pályafutásával. Az 1941-ben, tizen-nyolc éves korában királlyá koronázott Szihanuk 1955-ben lemondott a trónról, hogy miniszterelnökként aktív politikai szerepet vállaljon, majd 1960 júniusában a Kambodzsai Nemzetgyűlés egyhangú szavazatával államfő lett. Az ő nevéhez fűződik a kambodzsai királyság függetlenségének kivívása és felszabadítása a francia gyarmati uralom alól 1953-ban, a politikai intézményrendszer kialakítása, továbbá a politikai irányvonal megszabása.

Országá vezetőjeként Szihanuk ügyesen járta a kötéltáncot a Kelet és a Nyugat között globális politikai szinten, a Szovjetunió és Kína közt egyre nyilvánvalóbbá váló szakításban, valamint a Vietnámért folyó harcban egymással szemben álló erők, saját országában pedig a jobb- és baloldal között. A bőbeszédű, szeszélyes, jó kedélyű, fürge észjárású Szihanuk ügyesen megőrizte országát a béke szigeteként az Indokína más részein pusztító véres háborúk közepette. Végül azonban – 1970-ben – ez a mozgékony kötéltáncos hirtelen megcsúszott, és leesett a kötélről, magával rántva népét egy olyan pokolba, amely még annál is sokkalta rosszabb volt, mint amit a szomszédjainak kellett elszenvedniük.

1970. január 7-én Szihanuk herceg, a felesége, Monique és tizenegy tagú kísérete elhagyta a fővárost, Phnompent, hogy kéthavi szabadságra induljon egy gyógyüdülőbe a francia Riviérán fekvő Grasse-ba. Szihanuk régi szokása volt két évente „gyógykezelésre menni”, enyhítendő a rossz közérzetén, amelyet saját megfogalmazása szerint „túlcsúszás, vérbetegség és albuminúria” okozott. Távollétében a kormányzást a saját maga által kiválasztott vezetőkre bízta, akik a következők voltak: Cseng Heng, a Nemzetgyűlés elnöke (aki egyben ügyvezető államfő lett), Lon Nol miniszterelnök (akit Szihanuk 1969 augusztusában nevezett ki, és szeptemberben ekképpen dicsért: „az egyedüli, akiben meg tudnék bízni a trónhoz és a nemzethez való hűségének köszönhetően”) és Szirik Matak első miniszterelnök-helyettes.

A Szihanuk és kormánya közötti kapcsolatok nem mindig voltak felhőtlenek. A balos elemeket Szihanuk már korábban lejáratta, és kizárta a politikai életből (sőt a kommunista vörös khmerek vezetőit a távollétükben halálra is ítéltek). Nézeteltérések mutatkoztak a Lon Nol – Szirik Matak-kormányban Szihanuk gazdaságpolitikája miatt; azért, mert képtelen volt megszabadítani az országot a keleti régiókat megszállva tartó észak-vietnámi és Vietkong-erőktől, valamint a sleppjének korrupciója és ama népszerűtlen döntése miatt, hogy állami kézben levő kaszinót nyit Phnompenben. De 1970 januárjában a súrlódások egyike sem tűnt elég kritikusnak ahhoz, hogy megakadályozza az útnak indulását Dél-Franciaországba.

Az Egyesült Államoknak még ennél is kevesebb oka volt a baljós előérzetre a kambodzsai helyzettel kapcsolatban. Amint már korábban említettem, 1969 júliusában helyreállítottuk a diplomáciai kapcsolatokat, és kis létszámú miszsiót tartottunk fenn Phnompenben Lloyd Rives ügyvivő vezetésével. Amióta Szihanuk 1963-ban felmondta az amerikai katonai és gazdasági segélyprogramot, ilyen projektek sem futottak Kambodzsában, végül pedig – nagyrészt Mansfield szenátor kitartó követelésére – a diplomáciai viszony felújítása óta egyetlen CIA-

* Lon Nol emellett Szihanuk képviselője volt a Kína nemzeti ünnepén megtartott ünnepségeken, Pekingben 1969. október 1-jén, Mao Ce-tung mellett állva a Tienanmen téren.

ügynököket sem delegáltunk Phnompenbe. 1970 januárjában, februárjában és márciusának első felében az Egyesült Államok kormányának legmagasabb szintjeit az egyre terebélyesedő laoszi válság és az ezzel kapcsolatos elkeseredett hazai légkör foglalkoztatta. Március 17-én a State Department kelet-ázsiai osztályának munkatársai, Marshall Green és William Sullivan társaságában ebédeltem. A megbeszélésünk tárgya Kína, Vietnám és Laosz volt, de a feljegyzések tanúsága szerint Kambodzsát még csak futólag sem említettük.

Amerikai szempontból a legtöbb, amit az adott helyzetben el lehetett érni, a semleges khmer állam ingatag politikai egyensúlya volt Szihanuk ügyes, bár kiszámíthatatlan irányítása alatt. Az ugyan állandó veszélyt hordozott magában, hogy Hanoi a nemzetközi jog kirívó megsértésével kambodzsai területeket használt hadműveletek indítására ellenünk, de ezen a téren is sikerült létrehozni bizonyos egyensúlyt. Szihanuk belenyugvással tudomásul vette, habár nem ösztönözte a határ menti „menedékek” ellen intézett légitámadásainkat. Attól elálltunk, hogy a határt átlépve szárazföldi hadműveleteket indítsunk a bázisok ellen, és Hanoi továbbra is használta őket, noha ezért nagyobb árat kellett fizetnie. Emellett volt némi fogalmunk Kambodzsza belpolitikai egyensúlyának ingatagságáról. Amikor Nixon 1969. július 30-án Saigonban találkozott Thieu elnökkel, a dél-vietnámi vezető profetikusan figyelmeztette: ha Szihanuk megdöntésével felborulna az egyensúly Kambodzsában, a kommunisták kerekednének felül:

Az elnök [Nixon] kikérte a véleményét Szihanukról. Thieu elnök úgy válaszolt: habár Szihanuk rossz, nem akarunk valami nála is rosszabbat. Hozzátette, hogy csak két olyan csoport van Kambodzsában, amely meg tudja dönteni Szihanukot: a hadsereg vagy a kommunisták; a hadsereg gyenge és tehetetlen, így valószínűbb, hogy a kommunisták járnak sikerrel. De ha a hadsereg palotaforradalmat hajtana végre, úgy érzi, később akkor is a kommunisták vennék át a hatalmat. Amit Szihanuk tesz vagy tenni tud, nagy részben attól függ, mi történik Vietnámban. Kambodzsza gyenge ország, és ha Szihanuk megbukna, vagy ha elősegítenék a bukását, felettébb valószínű, hogy a kommunista hatalomátvétel.

Egyetértettünk ezzel a helyzetértékeléssel. Kambodzsza tragédiája az volt, hogy belső feszültségei végül felborították azt a kényes egyensúlyt, amelynek fenntartásáért Szihanuk küzdött, pontosan a Thieu által megígírt erőket szabadítva fel. A sürgető problémát a kommunista határ menti bázisok – a „menedékek” – jelentették, ahonnan az észak-vietnámiak már jó ideje zaklatták

* A kambodzsai–vietnámi határ mentén, a kambodzsai oldalon létesített, ellenséges erők által nem támadható, ennélfogva biztonságos észak-vietnámi bázisok. (A ford.)

erőinket. Otlétük egyre inkább felkorbácsolta a kambodzsaiak nemzeti érületét, akik hosszú évszázadokon át tanúi voltak annak, miként gyarmatosítják őseik földjét az egymást követő vietnámi uralkodók; megjegyzendő, hogy a Saigon környéki térséget csak a 19. század elején hódították el a khmerek. Ha a francia uralom nem következett volna be, Kambodzsza egésze nagy valószínűséggel ugyanerre a sorsra jut. A khmerek minden vietnámmal szembeni antipátiája ősi eredetű. Szihanuk képtelensége arra, hogy kiséprűzze a félt és gyűlölt észak-vietnámiakat Kambodzsza földjéről, hónapról hónapra egyre jobban aláásta a helyzetét.

Szihanuk ebből az időből származó megnyilatkozásai nem hagynak kétséget afelől, hogy kit tekint fenyegetésnek országa függetlenségére nézve. Ismételten és nyilvánosan tiltakozott Hanoi „agressziója” és Kambodzsza szuverenitásának megsértése miatt. 1969 júniusában – három hónappal azután, hogy kezdetét vette a titkos bombázásunk –, egy sajtókonferencián arról panázkodott, hogy Kambodzsza Ratanakiri nevű tartománya „gyakorlatilag észak-vietnámi terület”, és hogy a „Vietminh” (az észak-vietnámiak) és a Vietkong-erők komolyan beszivárogtak Svajrieng tartományba. A Szihanuk szerkesztette folyóirat, a *Sangkum* 1969. októberi számában „A Vietkong és az észak-vietnámiak befészkelődése a határaink mentén” címmel megjelent cikk hosszasan tiltakozott a területfoglalás ellen, térképmelléklettel illusztrálva a kambodzsai területeket elfoglaló, 35-40 ezerre tehető észak-vietnámi és Vietkong-csapatok elhelyezkedését (nem kis segítséget nyújtva a hírszerzésünknek). Az 1969. decemberi kiadás egyik általa szignált cikkében Szihanuk már odáig ment, hogy elismeréssel adózott a vietnámi amerikai szerepvállalásnak ekképpen: „teljes őszinteséggel és objektivitással” szólva, az amerikai erők jelenléte Délkelet-Ázsiában olyan regionális erőegyensúlyt hozott létre, amely lehetővé tette egy Kambodzsához hasonló kis ország számára, hogy „respektálják, sőt még kedvében is járjanak az európai, de még az ázsiai szocialista táborok is”. Az USA ázsiai szövetségesei nem tudnák ellensúlyozni az amerikai erők kivonását azzal, hogy a kommunistákhoz folyamodnak, mert – így Szihanuk – akár a kígyó előtt levő madár, „legyen bármilyen nemes és okos, mindig úgy végzi, hogy felfalják”. Szihanuk a Nixon-doktrína egyértelmű jóváhagyásával zárta cikkét:

Lehetséges, sőt valószínű, hogy az új Nixon-doktrína, amely nem számol amerikai csapatok beavatkozásával... esetleg életbe lép. [...] De [az amerikaiak] kénytelenek lesznek a saját érdekükben támogatni a népi nacionalistákat az új imperializmussal, azaz az ázsiai kommunizmussal szembeni ellenállásukban. [...] Ha az USA segítséget nyújt feltételek és fizikai intervenció nélkül... minden bizonnyal több reményük lesz arra, hogy elérik a kommunizmus áradatának feltartóztatását, mint ha saját katonáikkal vállalnák magukra a feladatot.

Valójában ezáltal segítenének megakadályozni a kommunizmus felforgató propagandáját abban, hogy felkelésre és „a nemzet felszabadítására” szólítsa fel az országot, amikor a régiót idegen erők „tartják elfoglalva”.

1970. február 12-én részleteket küldtem meg Nixonnak ebből a cikkből. Az utasításait követve február 23-án Mansfield szenátornak is továbbítottam a teljes szöveget.

Szihanuknak nem voltak kétségei afelől, hogy alapvetően melyik fél követi el az agressziót Indokínában. Például 1969 novemberében a Vietkong kambodzsai területről tűz alá vette az amerikai különleges erők egyik vietnámi táborát; a megtorló – és nyilvánosságra hozott – amerikai légitámadások állítólag nagyjából huszonöt khmert öltek meg. Emiatt Szihanuk tiltakozott az Egyesült Államoknál, mire úgy döntöttünk, jóvátételt fizetünk. Mindazonáltal egy december 15-én elhangzott beszédében Szihanuk az észak-vietnámiakra hárította a felelősséget az incidensért:

Ki idézte elő a Dak Dam-i incidenst? A Vietkong volt az, amely tüzelt az amerikaiakra a mi területünkről. Amikor az amerikaiakat találat érte, dühösek lettek, és bombáztak minket. Azután a Vietkong és a Vietminh elmenekült, és csak a khmer lakosok maradtak ott, hogy áldozatok legyenek. Ez a teljes történet. [...]

A nagy vörös hatalmak, amelyek a barátainknak mondják magukat, az európai vörösök az Egyesült Nemzetekben, megtiltották nekünk, hogy panaszt tegyünk az Egyesült Nemzeteknél.

Szihanuk közölte a hallgatósággal: nem fogja ismét megszakítani a diplomáciai kapcsolatokat az Egyesült Államokkal, amint azt egyesek szorgalmazták, hiszen ha így tenne, „ugyanazt a dolgot kellene megtennünk a Vietminh-nel és a Vietkonggal, mert továbbra is támadják a területünket, még azután is, hogy diplomáciai viszonyt létesítettünk velük”.

1970. február 22-én, franciaországi szabadságának vége felé Szihanuk bejelentette: útban haza, márciusban látogatást kíván tenni a Szovjetunióban és Kínában, „ezekben a nagy, baráti országokban”, mert igénybe akarja venni támogatásukat az észak-vietnámi jelenlét csökkentésére vagy felszámolására a hazájában.

Am pályafutása során most először Szihanuk elvesztette a kontrollt az események felett. Március 8-án a kambodzsai Svajrieng tartományban a falusiak tüntettek az észak-vietnámi megszállás ellen, március 11-én pedig húszezer khmer fiatal kifosztotta az észak-vietnámi és a Vietkong-követséget Phnompenben. (A kambodzsai kormány keze egyértelműen benne volt a demonstrációk megszervezésében.) A parlament két háza rendkívüli közös ülésen felkérte a kabine-

tet az ország semlegességének megerősítésére és területének megvédésére, egyúttal sürgette a kambodzsai hadsereg megerősítését, amelyet Szihanuk készakarva gyenge szinten tartott attól való félelmében, hogy egyszer ellene fordul.

Párizsból Szihanuk nyílt táviratot küldött Phnompenbe anyjának, az özvegy királynénak, elítélve „bizonyos személyeket” a kormányában, akik megpróbálják „országunkat egy imperialista kapitalista hatalom karjaiba lökni”. Bejelentette abbéli szándékát, hogy haladéktalanul visszatér Phnompenbe „szólni a nemzethez és a hadsereghez, és felkérni őket a választásra”. Egyik, még Párizsban adott interjújában figyelmeztette az észak-vietnámiakat és a Vietkongot: választhatnak Kambodzsá semlegességének tiszteletben tartása és aközött, hogy tanúi lesznek, amint egy Amerika-barát csoportosulás kezébe kerül a kormányzás.⁶ Teljes egészében sohasem megindokolt okok miatt azonban ott tétozott Párizsban, miközben Phnompenben a fortyogó üst kezdett túlforrni. Március 12-én Szirik Matak miniszterelnök-helyettes bejelentette a Vietkonggal kötött kereskedelmi egyezmény felfüggesztését és a kambodzsai hadsereg bővítését tízezer fővel. Újabb Vietnám-ellenes zavargások törtek ki Phnompenben, amelyek során támadások érték a vietnámi közösség üzleteit és templomait. Március 13-án a kambodzsai külügyminisztérium bejelentette: közölte az észak-vietnámi és a Vietkong-követséggel, hogy 1970. március 15-én hajnalig – azaz két napon belül – minden vietnámi kommunista fegyveres erő hagyja el Kambodzsá területét.

Még ugyanazon a napon, március 13-án Szihanuk meghozta élete lehető legvégzetesebb döntését. Elindult Párizsból, de nem azért, hogy visszatérjen Phnompenbe, ahogyan két nappal korábban bejelentette, hanem a tervezett moszkvai látogatására. Megpróbálván visszaszerezni a kezdeményezést az ország nyilvánosságát leginkább foglalkoztató kérdésben, Párizsban bejelentette: „Moszkvába és Pekingbe megyek felkérni őket, hogy fékezzék meg a Vietkong és a Vietminh tevékenységét az országomban.” Újranyomatta az Agence Khmer Presse hírügynökségnek írt levelét, amely szerint harcolni fog „a kommunista vietnámiak ellen, akik, előnyt kovácsolva a katonai helyzetből, beszivárognak területeinkre, és berendezkednek ott”. Szemben korábbi szándékával, hogy gyorsan visszatér Phnompenbe, és szemben Podgornij szovjet elnök tanácsával, hogy már másnap repüljön haza, öt kritikus napot vesztegetett el Moszkvában a katonai segítségről alkudozva – végső kétségbeesett kísérletként a hadserege kiengesztelésére, amely dühödten ellene fordult, mert megtagadta tőle mindennemű modern katonai felszerelés beszerzését. De még ezután sem Phnompen, hanem Peking felé vette az irányt. Beszámolójában önmaga védelmében azt mondja, „több időre volt szükségem a Phnompenben zajló fejlemények figyelemmel kísérésére”,⁷ és nemegyszer állítja, hogy Lon Nol és Szirik Matak megakadályozta volna bármilyen kísérletét a visszatérésre. Ezzel szemben saját törvényhozó testülete csak március 18-án mozdította el, és csupán ekkor zárták le a repülőtereket. Szihanuk

Koszigin miniszterelnöktől tudta meg útban a moszkvai Vnukovói repülőtérre, hogy megfosztották a hivatalától. Meg volt döbbenve, mivel tanácsadói közül senki sem vette a bátorságot, hogy ezt megelőzően közölje vele: a kilencvenkét fős Kambodzsai Nemzetgyűlés és a Királyi Tanács egy újabb rendkívüli közös ülésen egyhangú szavazással elmozdította az állam éléről.

A Pekingbe érkező Szihanukot Csou En-laj miniszterelnök széles öleléssel üdvözölte, a kínaiak pedig úgy ünnepelték, mintha mi sem történt volna. Csou biztosította róla, hogy Kína továbbra is az ország első emberének tekinti. Eközben a kambodzsai parlament a Szihanukot távollétében a posztján helyettesítő Cseng Henget kinevezte ideiglenes – tehát nem ügyvivő – államfőnek. Ez nem katonai „puccs” volt a szó klasszikus értelmében, hanem Szihanuk saját kormánya az ország feje nélkül.

Szihanuk viselkedéséről hónapokkal később jutott el hozzám egy hiteles beszámoló Jean Sainteny révén. Saintenyvel a párizsi lakásán találkoztam 1970. szeptember 27-én, az észak-vietnámiakkal tartandó értekezlet előtt. Elmondta, hogy Szihanukkal ebédelt éppen azon a napon, amikor a phnompeni észak-vietnámi és Vietkong-követségeket megrohamozták (március 11-én). Ezen a ponton a kambodzsai államfő azt tervezte, hogy azonnal hazamegy – mely esetben Sainteny meggyőződése szerint lemondatták volna. Emellett Sainteny biztosra vette, hogy Szihanuk részben azért gondolta meg magát, mert Monique hercegnő meg akarta látogatni a gyermekeiket, akik Prágában és Pekingben folytatták tanulmányaikat. Véleményem szerint egy másik ok Szihanuk túlzott magabiztossága volt; el sem tudta képzelni, hogy a hatalma veszélyben forog azok miatt, akik végül is mind neki köszönhetnék a hivatalukat. Emellett azt is remélte, Moszkva segít majd neki a hadserege megnyugtatásában katonai segély és Hanoira gyakorolt nyomás révén, hogy Észak-Vietnám hagyja el Kambodzsát. Végül pedig (ahogyan később elmondta nekem) táviratot kapott Phnompenben tartózkodó anyjától, aki figyelmeztette: veszélyes lenne hazatérnie.

Itt kell kezdődnie bármely kísérletnek annak a megállapítására, ki a felelős Kambodzsá belerántásába a véres konfliktus örvényébe. Lon Nol és Szirik Matak esetében a kritikus lépés az a hősködő cselekedetük volt, hogy népszerű háborúba bocsátkozzanak az észak-vietnámiak és a Vietkong gyűlölt – és sokkal jobb – erői ellen. Szihanuk esetében a döntő mozzanat a tétovázásának hete volt, mert amittől Lon Nol és Szirik Matak tartott, amit Podgornij tanácsolt, és amit az Egyesült Államok úgyszintén favorizált: bátor visszatérése Phnompenbe és ellenfelei lehengerlése a szemtől szembeni fellépéssel megfordította volna az események menetét, és mindenki legjobb érdekében állt volna. Miután visszatért a hatalomba, újakezdhetette vagy folytathatta volna egyensúlyozó szerepét a hagyományos pozíciójából, amelyet április 21-én ekképpen definiáltam Nixonnak: „tudatosan a jobboldal legszélsőbb baloldalára helyezve magát”. Ezzel a törekvésével csaknem

bizonyosan együttműködünk. De március 20-ra az események viharos gyorsasággal kiszabadultak az ellenőrzés alól.

Az Egyesült Államok szerepe az események sodrásában aligha volt olyan céltudatos, mint egyesek képzelik, vagy olyan eredményes, ahogyan mások látatják. Mivel az év első három hónapjában Laossal voltunk elfoglalva, és mert egyetlen hírszerzőnk sem volt Phnompenben, a dolgok észlelésében messze az események után kullogtunk. Nem szorgalmaztuk Szihanuk megbuktatását, de előzetes tudomásunk sem volt róla, sőt heteken keresztül fel sem fogtuk a jelentőségét. Saját tudatlanságom arról, hogy valójában mi is történik, jól tükröződik a Nixonnak írt két emlékeztetőmben. Habár napi összefoglalókat kapott kézhez a legfontosabb eseményekről, március 17-ig nem küldtem neki hosszabb elemzést a Szihanuk elleni első (március 11-i) tüntetésekről; ez az egyheti késés azt jelzi, hogy Kambodzsá aligha volt kiemelt fontosságú ügy számomra. Még ennél is meglepőbb az a feltételezésem a szóban forgó elemzésben, hogy mindez Szihanuk körmönfont trükkje lehetett:

A Szirik Matak és az államfő között folyó éles versengés fényében lehetséges, hogy Szirik kész helyzet elé akarta állítani Szihanukot, vagy kihívást akart intézni hozzá egy olyan területen, ahol az ő pozíciója előnyösebb az erőpróbához. Ugyanakkor már évek óta senki sem szegült ellen Szihanuknak ilyen nyíltan, és elég valószínű, hogy ez sem lehet más, mint egy jól kidolgozott manőver azért, hogy Szihanuk a szovjet és kínai együttműködésre való felhívást szorgalmazhassa, vagyis sürgesse a VC/NVA* távozását az országból, arra hivatkozva, hogy el fog bukni, és egy „jobbos” vezető lép a helyébe, ha a VC/NVA Kambodzsában marad.

Az államfő jelenlegi és a Királyi Khmer Kormány [Royal Khmer Government, RKG] magatartása mindkét feltételezésbe beleillik – azaz hogy ez vagy egy összejátszáson alapuló sakkhúzás, vagy pedig Szihanuk valóban kihívással szembesül Szirik Matak és Lon Nol részéről.

A phnompeni események főszereplőinek motivációi meglehetősen homályosak voltak számomra, nem utolsósorban azért, mert Lon Nol – többek társaságában – jól profitált a csempészkereskedelemből pontosan azokkal a kommunista erőkkal, amelyek ellen most a kormánya fellépett. Március 19-én az elnöknek címzett újabb emlékeztetőmben még mindig úgy véltem, hogy Szihanuk esetleg megkísérli a visszatérést Phnompenbe, és a kirakós játék egyes darabjait visszateszi a helyére:

* A Vietkong és az észak-vietnámi hadsereg [Viet Cong/North Vietnamese Army].

Lon Nol mindaddig beírta azzal, hogy ő legyen a második, de ez most nyílt erőpróbának látszik. A vietnámi kommunista betörések ellen felcsapó népharagban jó alapot talált a Szihanuk elleni fellépésre (és a hadsereg szította ezt a haragot), de Lon Nol üzletelése a kommunistákkal nem arra utalnak, hogy odaadó antikommunista vagy Vietnám-ellenes patrióta lenne.

Jövőbeni választási lehetőségek. Ez a helyzet valószínűleg az alábbi három út egyikének irányában mozdul el:

- Egy Lon Nol/Szirik Matak uralta új kormány a hadsereg támogatásával, a közvélemény részéről kevés szimpátiával, és arra kényszerítve, hogy Vietnám-ellenes jelszavakkal és gazdasági haladással népszerűséget vásároljon magának.
- Ingatag kompromisszum, hasonló a bárók fegyverszünetéhez János királlyal 1215-ben, lehetővé téve Szihanuknak a visszatérést államfőként, de erősen korlátozott hatalommal. Ez instabil helyzetet teremtené, amelyben Szihanuk azon mesterkedne, valószínűleg sikeresen, hogy túljárjon ellenfelei eszén, és eltávolítsa őket a hatalomból.
- Szihanuk győzelme a hadsereg Lon Nol ellen fordításával.

Kihatások a külpolitikára és az USA-ra. A khmer nacionalizmus feléledt [felébresztették] a vietnámi kommunista megszállással szemben. Bármely jövőbeli kormánynak alkalmasint körültekintőbbnek és burkoltabbnak kell lennie a vietnámiakkal való együttműködésben. Lon Nol ezt az irányt választotta, és szüksége lesz annak nyilvános demonstrálására, hogy lépéseket tesz a vietnámi megszállás ellen. Hasonlóképpen Szihanuk egy ideig nem fogja kitenni magát a „puhaság a vietnámiakkal szemben” vádjának.

Ez súlyos problémákat teremt a VC/NVA számára, amelyeknek komoly okuk lesz arra, hogy az eddiginél ellenségesebben viszonyuljanak Kambodzsához.

Az elnöknek írt jelentéseim egyike sem hozott szóba semmilyen amerikai hírszerző tevékenységet, vagy nyilvánított bármilyen kifejezett tetszést a puccsal kapcsolatban. A CIA jelentései sem voltak jobban jövőbe látók, részben kétségtelenül azért, mert az ügynökséget kitiltották Phnompenből. Csak március 18-án – Szihanuk eltávolításának napján – köröztek egy CIA-jelentést Washingtonban, amelynek lényege az volt, hogy a Lon Nol által szított forrongások egy Szihanuk-ellenes puccs előfutárai, ha nem lenne hajlandó egyetérteni egy Hanoi-ellenes politikával. Ez az információ egy héttel korábban érkezett egy máskülönben nem azonosított ázsiai üzletembertől. A késlekedés a jelentés terjesztésével, valamint a CIA hibája, hogy nem látta előre Szihanuk megbuktatását, később az elnök Külföldi Hírszerzési Tanácsadó Testülete [Foreign Intelligence Advisory Board] vizsgálatának tárgya lett. Nem emlékszem egyetlen olyan dokumentum-

ra sem, amely felkeltette volna a figyelmet az esemény bekövetkezése előtt, vagy megjósolta volna a puccsot, és mindaddig egyet sem sikerült kibányásznom az irataim közül. A hírszerzési fiaskót illető vádakkal kapcsolatban azért ne feledjük, hogy annak a vezetőnek, aki ellen irányult, sokkal komolyabb ösztönzést kellett (volna) éreznie az igazság megismerésére a saját országában, mégsem sikerült megsejtenie a szervezkedést.

Március 20-án végiggondoltuk Nixonnal az általa tartandó másnapi sajtókonferenciát. Azt indítványoztam, ne kommentálja a kambodzsai helyzetet azon túlmenően, hogy sürgeti az ország semlegességének tiszteletben tartását. Az elnök egyetértett velem, hozzátéve, hogy Szihanuk „visszajöhet, és ismét átveheti a hatalmat”. A március 21-i sajtókonferencián a kambodzsai helyzetet Nixon „kiszámíthatatlannak” és „képlékenynek” nevezte, és kifejezte abbéli reményét, hogy az észak-vietnámiak tiszteletben tartják a khmer állam semlegességét. Nyilvánosan megismételte, amit korábban nekem mondott négyszemközt, miszerint továbbra is azt várja, hogy Szihanuk visszatér Phnompenbe:

[...] ahogyan észrevehették, ideiglenes jelleggel kapcsolatot létesítettünk azzal a kormánnyal, amelyet a parlament választott, és továbbra is e kabinettel leszünk érintkezésben mindaddig, amíg a nemzet kormánya marad. Véleményem szerint bármilyen spekuláció azzal kapcsolatban, hogy ez a kormány milyen irányba szándékozik fordulni, *mi fog történni Szihanuk herceggel, amikor visszatér*, időszerűtlen, és nem üdvös. (Kiemelés – H. K.)

Prioritásainkat híven tükrözte a Laosz és Kambodzsza megvitására március 19-re összehívott WSAG-ülés; a megbeszélés témája leginkább Laosz volt. A stábom tájékoztató iratai éppen akkora figyelmet szenteltek a *Columbia Eagle* nevű amerikai hajó sorsának (amelyet a kambodzsaiak lefoglaltak, miután két fellázadt matróz Szihanukvilbe térítette), mint a puccs hosszú távú következményeinek. A politikai helyzet tekintetében bizonytalannak ítélték a kimenetelét, és továbbra is nyitva hagyták Szihanuk visszatérének lehetőségét. Az általam tartott tájékoztató a következő kulcsfontosságú kérdést tette fel: „Vajon Lon Nol feltehetően inkább Nyugat-barát orientációja kompenzálja-e azt a feltételezést, hogy Szihanuk távozása növekvő instabilitáshoz vezethet?”

A tájékoztatatlanság azonban nem nyújtott védelmet a döntési kényszer ellen. Nem meglepő módon a végrehajtó hatalom még megosztottabb volt Kambodzsa ügyében, mint korábban Laossal kapcsolatban. Nixon már kezdettől fogva jóval aktívabb politikát szorgalmazott. A március 17-i emlékeztetőmben egy bekezdés Lon Nol azon tervéről informálta, hogy 10 ezer fővel bővíti a kambodzsai hadsereget. Nixon ezt írta a margóra: „Készítsünk tervet az új kormány megsegítésére ebből a célból.” Még nem is intézkedtem a megjegyzés értelmében,

amikor a következő utasítással küldte vissza a Szihanuk megbuktatásáról hírt adó, március 19-én kelt emlékeztetőmet: „Azt akarom, hogy Helms dolgozzon ki és valósítsa meg egy tervet az USA-barát elemek maximális támogatására Kambodzsában. Ne adja ki ezt a feladatot a 303-asnak* vagy az apparátusnak. Kezelje úgy, mint a [Menü] légi csapásunkat.” Március 22-n Haig közvetlenül Helmsnek továbbította az elnöki kérést, én pedig március 23-ra találkozót beszéltem meg vele.

Helms válasza főleg eljárásrendi jellegű volt. Az érvelése szerint a CIA kevés realisztikus javaslatot tud tenni, hacsak nem kap engedélyt kirendeltség nyitására Phnompenben (a CIA szótárában ez állandó hivatalt jelentett). Vázolta a szóba jöhető akciókat a titkos léghídtól kezdve a nemzetközi támogatás megszerzéséig Lon Nol számára, de arra is utalt, hogy az ügynökség nem tud előállni konkrét javaslattal, amíg nincs a birtokában használhatóbb információ. Az elnök ezek után úgy döntött, hogy a CIA állomást hozhat létre Phnompenben. Ez nem bizonyult könnyű dolognak, mert a külügyminisztérium hevesen ellenezte, részben Mansfield kongresszusi reakciójától való félelmében. Április 1-jén, miközben a szabadságomat töltöttem – újabb biztos jeleként annak, hogy a helyzetet nem tekintettem súlyosnak –, az elnök az Ovalis Irodába rendelte Rogerst és Helmst, s közölte velük az utasítását, miszerint haladéktalanul nyíljon CIA-kirendeltség Phnompenben.

Ám talán azért, mert Nixon nem fejezte ki magát egyértelműen (miként ez gyakran megtörtént, amikor szemtől szembe került Rogersszel), vagy mert a State Department elegendő határozottságot érzett magában egy direkt elnöki utasítás figyelmen kívül hagyására, az óhajra egész egyszerűen fittyet hánytak. Másnap, április 2-án a CIA ugyan kijelölt egy tisztet és egy kommunikátort a Phnompenbe költözésre, de Rogers felhívta Helmst, és közölte vele: véleménye szerint ez nem bölcs ötlet, abba viszont beleegyezett, hogy a kommunikációs problémának utánanézz. További késlekedésre került sor, amíg a külügy végre eldöntötte, hogy hivatalos kérést intéz a kambodzsai kormányhoz. Április 7-én Lloyd Rives ügyvivő egy alacsony rangú khmer tisztviselővel találkozott, ami maximalizálta a visszautasítás vagy legalábbis a késleltetés valószínűségét. Ezzel szemben a kelet-ázsiai osztály őszinte döbbenetére ideiglenes engedélyt adtak ott a helyszínen azzal az ígérettel, hogy rövid időn belül hivatalos bejelentés várható. A külügy ragaszkodott a hivatalos válasz megvárásához, és újabb halogató taktikával azt javasolta, hogy a kommunikációs berendezést katonai repülőgép helyett inkább polgári légi járással szállítsák a helyszínre.

* Az ekkorra már 40-es Bizottságra átkeresztelt 303-as Bizottság a fedett hírszerzési műveleteket ellenőrző minisztériumközi testület volt.

Április 16-án, tehát tizenöt nappal egy direkt elnöki rendelkezés után, sem a CIA-tiszt, sem a kommunikátor, sem a felszerelés nem indult még útnak. Bár Nixon gyűlölt közvetlen parancsokat osztogatni, ha kellően felbosszantották, brutális tudott lenni. Magához rendelte Helmst, a helyettesét, Cushman tábornokot, Haiget és engem (miután éppen visszatértem a szabadságról), hogy hangot adjon felháborodásának a halogatás és az instrukcióival való nyílt szembeszegülés miatt. Nemtetszésének további jeleként a State Department egyetlen képviselője sem kapott meghívást az értekezletre. Nixon huszonnégy órás határidőt szabott a CIA-tiszt és a kommunikátor nevének előterjesztésére, emellett bosszúból még egy pofont is kiosztott a külügynek. Mivel a minisztérium a követségünk szűkös méretét hozta fel egyik akadályként, úgy rendelkezett, hogy egy külügyes tisztviselő távozzon Phnompenből, akkor majd lesz hely a jövevény számára.

Most ismételten tanúi lehettünk a modern állam egyik csodájának: a vezetők viszonylagos képtelenségének hivatali apparátusaik uralására, vagy azon képességük korlátozására, hogy a végtelenségig csűrjék-csavarják a szövegértelmezést. A huszonnégy órás határidő is letelt a további habozás jegyében. Egy egész hétnek kellett eltelnie, mire egy újabb elnöki dühkitörés végül eredményre vezetett. A követség létszámának csökkentésére azonban sohasem került sor, mert az események felülírták az elnöki direktívát.

Ennélfogva április közepéig komoly mértékben korlátozott képességgel rendelkezünk a kambodzsai helyzet figyelemmel kísérésére vagy befolyásolására. Ekkorra azonban a kérdés már nem a vita volt a különböző kambodzsai klikkek között, amelyek közül bármelyik sikere összeegyeztethető lett volna a saját érdekeinkkel, mivel március utolsó napjaiban Szihanuk meghozta második végzetes döntését. A világtól elzárkózva Pekingben (amellyel ekkor még semmilyen kapcsolatunk nem volt) Hanoival vállalt sorsközösséget, és durván az USA ellen fordult. Március 20-án – két nappal az elmozdítása után – gyakorlatilag hadat üzent az új kormánynak. Nyilatkozatot adott ki, amelyben országos népszavazásra szólított fel, és „abszolút illegálisnak” titulálva elítélte a lemondatását. A kambodzsai „zűrzavarért” az őt hivatalából elmozdító, a CIA-val összejátszó „áruló csoportot” tette felelőssé, az országban tartózkodó észak-vietnámiakat pedig védelmébe vette azon az alapon, hogy „szembeszállnak az amerikai imperializmussal”. Másnap megfogadta: „a győzelemig vagy a halálig” harcol az új kormány ellen, amelynek tagjait „az amerikai imperialisták beépített ügynökeiként” ítélte el. Ezek után Szihanuk visszatérése nem a semlegesség helyreállítását jelentette volna, hanem új keletű kommunista patrónusai győzelmét, akik felett elvesztette az ellenőrzés minden képességét.

Válasz lépésként március 21-én a Kambodzsai Nemzetgyűlés megszavazta Szihanuk letartóztatását, és kilátásba helyezte, hogy ha visszatér az országba,

hazaárulás vádjával törvény elé állítja. A phnompeni újságok és rádiók tele voltak rikító színekkel ecsetelt beszámolókkal a korrupciós magánéletéről, valamint a vezetése alatti évekről szóló heves támadásokkal. Március 22-én, miután három napon át került a kambodzsai események nyílt színi kommentálását, Észak-Vietnám „Amerika-barát szélsőjobbos csoportként” bélyegezte meg Kambodzsa új vezetőit. A *Nhan Dan* nevű mérvadó hanoi pártlap azt állította, hogy Szihanuk eltávolítását az Egyesült Államok főzte ki, és megerősítette: „népünk feltétlen támogatásban részesíti a khmer nép harcát” az új vezetés ellen. Március 23-án Szihanuk öt pontból álló nyilatkozatban ígéretet tett egy „felszabadító hadsereg” és „nemzeti egységfront” megalakítására, magasztalva a vietnámi, laoszi és kambodzsai kommunisták USA-ellenes küzdelmét.

Április elején az észak-vietnámi és Vietkong-erők hozzáfogtak beváltani a „támogatásra” tett ígéretüket. Támaszpontjaikat elhagyva elkezdtek mélyen beszivárogni Kambodzsába az új kormány megdöntése céljából. Április 3-án Svajrieng tartományban az észak-vietnámiak támadást intéztek a helyi erők ellen. Április 10-én a kambodzsai csapatok kénytelenek voltak kiűriteni a Parrot's Beak körzetben levő bázisaikat. A kommunisták zavarni kezdték a Mekong folyó forgalmát. Április 16-án az észak-vietnámi és Vietkong-csapatok rajtaütéseket intéztek Takeo tartomány székhelye ellen, Phnompentől délre. Így vette kezdetét a háború Kambodzsában, hetekkel bármilyen amerikai lépés előtt.

Ugyanakkor Szihanuk április 2-án elítélte az Egyesült Államokat mint „a legfőbb és egyedüli bűnöst, amely felelős a háborúért és a politikai instabilitásért Indokína három országában”. Április 3-án felhívást intézett honfitársaikhoz, hogy induljanak el a dzsungelbe, és csatlakozzanak a „már ott levő ellenállási zónákhoz”. Április 4-én Csou En-laj kínai miniszterelnök észak-koreai látogatása során hivatalosan is támogatásáról biztosította Szihanuk ellenállási mozgalmát. Április 14-én a pekingi rádió hírt adott arról, hogy április 6-án Szihanuk „nemzeti egységfrontjának” ideiglenes bizottsága hivatalosan létrejött Kambodzsa Svajrieng tartományában. Röviden szólva, április közepére, még mielőtt mi bármilyen komolyabb akciót bevállaltunk volna, Szihanuk visszavonhatatlanul összefogott a kommunistákkal, a kommunisták elkötelezték magukat a phnompeni kormány megbuktatása mellett, az észak-vietnámi katonaság pedig Kambodzsa területére mélyen behatolva támadásokat hajtott végre.

Le Duc Tho magatartása a titkos tárgyalások során minden kétséget eloszlatott afelől, hogy Hanoi hivatalosan is hozzákötötte Kambodzsát az otthon viselt háborújához. Hangsúlyozta Észak-Vietnám szándékát a phnompeni kormány megdöntésére, hogy Hanoi számára elfogadható személyekkel váltsa fel, és Kambodzsát bázisként használja dél-vietnámi hadműveletei számára. A március 16-i titkos találkozón – két nappal Szihanuk elmozdítása előtt – azzal vádolt minket, hogy mi szerveztük meg a Phnompenben öt nappal korábban történt

zavargásokat. A vádat határozottan visszautasítottam, de Le Duc Tho indulatos állításait elég aggasztónak találtam ahhoz, hogy jelentsem az elnöknek: „A Kambodzsát illető megjegyzéseik zavarók, és növekvő ottani nyomásgyakorlásra utalhatnak.”

A Hanoi átfogó szándékaitól való félelmekre csak ráerősített a Dél-Vietnámban hirtelen bekövetkező katonai „csúcspont”, véget vetve a szeptember óta tartó átmeneti nyugalomnak. Március 31-én, miközben még folytatódtak a tárgyalások Le Duc Thóval, a deeszkalációra tett javaslatunk dacára az észak-vietnámiak egy sor támadást indítottak Dél-Vietnám-szerte. Azon a héten százharmincnyolc amerikai katona esett el, csaknem kétszer annyi, mint az előző héten.

Ilyen háttér előtt került sor az április 4-i párizsi találkozóra. Le Duc Tho újfent minket tett felelőssé a kambodzsai káoszért, és gyakorlatilag hadat üzent az új phnompeni kormánynak:

Önök azt hitték, hogy fel tudnak használni egy csoport militarista reakciót Norodom Szihanuk megdöntésére, és azzal már vége is van. Ez túl egyszerű gondolkodásra vall. Pontosan az önök ottani akciói azok, amelyek Kambodzsa egész népét harcba indítják az USA ügynökei ellen. Válaszoltak Szihanuk herceg és a Kambodzsai Nemzeti Front felhívására. A khmer nép minden erejével kiállt a szabadság és a semlegesség megvédése mellett.

Nyomatékosan, de teljesen hiábavalóan visszautasítottam a vádakait:

Végleg le kell mondanom minden reményről, hogy meggyőzzem a különleges tanácsadó urat: semmi közünk nincs ahhoz, ami Phnompenben történt, bár hízelgő ránk nézve a titkosszolgálataink iránt tanúsított nagybecsülése. Ha lenne fogalmuk arról, hogy itt vagyok, tudatnám is velük ezt a felettebb elismerő véleményt.

Ismét egy egyszerű feladványról van itt szó. Ki állomásoztat csapatokat Kambodzsában? Nem az USA. Ismételten le vagyok nyűgözve az Indokínai-félsziget népeinek nyelvtelenségétől. Korábban már felfedeztük, hogy a Patet Lao vietnámi nyelven beszél, és most ugyanezzel a jelenséggel találkozunk a khmer államban.

Mindeddig nagyfokú önmérsékletet tanúsítottunk az önök által Kambodzsában fenntartott támaszpontokkal szemben, amelyeket az erőink elleni támadásokra használnak Dél-Vietnámban.

Hangsúlyoztam Le Duc Tho előtt: az Egyesült Államok nem törekszik a háború expanziójára. Ennek a célnak az elérésére javasoltam, hogy most azonnal beszéljünk meg konkrét lépéseket Kambodzsa semlegességének biztosítására:

Készen állunk arra, hogy haladéktalanul konkrét és részletes intézkedéseket beszéljünk meg Phnompen semlegességének garantálására, és annak abszolút bizonyossá tételére, hogy nem válik semmilyen nemzetközi konfliktus eszközzé. Készek vagyunk megtenni ezt kétoldalúan önkkel, vagy nemzetközi kereteken belül. [...] Készek vagyunk foglalkozni észszerű javaslatokkal annak garantálására, hogy Laosz és Kambodzsa – különösen Kambodzsa, mivel új probléma – semleges maradjon.

Le Duc Tho azonban elutasított mindenféle javaslatot a semlegességre vagy egy nemzetközi konferenciára. Állítása szerint az indokínai konfliktusok mostanra egyé váltak, így még arra sem hajlandó, hogy a háború Vietnámba korlátozódásáról tárgyaljon. Kambodzsa hadszíntérré változott, és Hanoi a semlegességre fenntartásának semmilyen megvitatását nem fogja eltérni. A mi akcióink előtt több mint három héttel Le Duc Tho ezt mondta:

Indokína három népe – a vietnámi, a lao és a khmer nép – hagyományos egységet mondhat magáénak a kolonializmus elleni harcban. Ezt önök nem törhetik meg. Most, szembesülve a háború USA általi kiterjesztésével Kambodzsa, a három nép folytatja harcát a győzelemig, bármilyen nagy áldozattal járhat is ez.

Le Duc Tho szerint nem kerülhet sor hivatalos egyezményre Kambodzsa semlegessége tárgyában. Ehelyett távoznia kell annak a rezsimnek, amely megragadta a hatalmat Phnompenben. „Nem ismerjük el a Lon Nol-kormányt. Norodom Szihanuk öt pontját támogatjuk. Meggyőződésünk, hogy ameddig a Lon Nol-kormány hatalmon van Kambodzsában, a khmer kérdés nem rendezhető.”

Dél-Vietnámba hasonlóan most Kambodzsa esetében is azzal az indítvánnyal szembesültünk, hogy a béke kizárólagos kulcsa a megalakult kabinet megbuktatása (amelyet a legtöbb ország elismert, a Szovjetuniót is beleértve). U Thant ENSZ-főtitkár szóvivője április 6-án kijelentette: az Egyesült Nemzetek Szervezete „azokkal a hivatalos szervekkel fog kapcsolatot tartani, amelyek ténylegesen ellenőrzést gyakorolnak a helyzet felett Kambodzsában” – ami valójában a Lon Nol-kormány elismerését jelentette.

Más szóval Kambodzsa esetében is a tárgyalások elutasításáról és a háború szándékos kiterjesztéséről volt szó Hanoi részéről. Dél-Vietnámba hasonlóan a khmer állammal kapcsolatban is csak a totális hatalom megragadását volt hajlandó meg tárgyalni az észak-vietnámi vezetés. Ennélfogva a kambodzsai helyzet mostantól alapvetően megváltozott. Három héttel korábban általában véve inkább Szihanuk hivatalban maradását szerettük volna. Most viszont, ha Hanoi

katonai nyomása révén és Hanoi bábjaként térne vissza, Kambodzsa egész területe ellenséges felvonulási tereppé válna, és a Szihanukvilen keresztüli utánpótlási vonal kétszeresen fenyegetővé nőné ki magát. Ahogyan a stábom által április 1-jére elkészített tervezési dokumentum rámutatott, a rémálunk „egy kommunista dominanciájú Szihanuk-kormány lenne, amely biztonságos menedékkül és logisztikai bázisul szolgáló támaszpontot nyújtana a VC/NVA számára”.

Az első hivatalos kambodzsai felkérés az amerikai katonai segítségnyújtásra akkor érkezett meg, amikor fokozatosan és vonakodva végre megértettük az ország semlegességének fenntarthatatlanságát, köszönhetően Hanoi csökönyös ragaszkodásának egész Kambodzsa kommunista dominanciájához. Április 9-én este Lon Non, Lon Nol öccse és a phnompeni csendőrség parancsnoka találkozót kért követségünk egyik tisztviselőjével. Lon Non a kambodzsai hadsereg 35 ezerrel 60 ezer fölé történő létszámnöveléséről beszélt, ezenkívül szüksége volt 100–150 ezer fegyverre most azonnal, végső soron pedig 200–250 ezerre, a löszert is beleértve.

Az ügyvivőnk, Lloyd Rives a kért mennyiséget eltúloztak, az igények felmérését pedig lehetetlennek tartotta, mivel a kérés nem részletezte, milyen fegyverfajtákról is lenne szó. Javasolta Washingtonnak „a fegyverszállítás komoly megfontolását egy vagy több harmadik fél által, ha ilyeneket találni lehet”. Lon Non kérését először hírszerzési csatornákon keresztül vettük fontolóra, mert még mindig bármi áron kerülni akartuk a közvetlen beavatkozást. A titkos fegyverszállítással ki lehetne védeni, hogy Hanoinak ürügyet szolgáltatassunk egy átfogó támadásra, emellett értelemeszerű korlátot szabna a szállítható mennyiségnek. Konszenzusos álláspontunk az volt, hogy az amerikai fegyveres erők és az amerikai fegyverek maradjanak kívül Kambodzsán. Egyetértettünk abban, hogy legfőbb érdekünk megakadályozni Kambodzsa utánpótlási bázissá válását Vietnám számára. Még arra is készen álltunk, hogy belemenjünk bizonyos szintű kiegyezésbe Lon Nol és a Vietkong között, ha ez létfontosságúnak bizonyulna a phnompeni kormány túléléséhez. Arra törekedtünk, hogy Rives javaslatát követve, a katonai segítséget harmadik felek közvetítésével szervezzük meg. A végül meghozott döntés értelmében utasítottuk Rivest, hogy létesítsen titkos csatornát a phnompeni kormány felé; lépjen kapcsolatba Franciaországgal, és ösztönözze a franciákat, hogy nyújtsanak több segítséget Kambodzsának; nézzon utána más lehetséges közvetítőknek; és kérje fel a védelmi minisztériumot annak kiderítésére, milyen zsákmányul ejtett *kommunista* fegyver és muníció áll rendelkezésünkre Dél-Vietnámban, hogy átadhassuk az eddig kommunisták által felszerelt khmer hadseregnek. Amerikai katonai segítségnyújtásra azonban nem szólt a felhatalmazás.

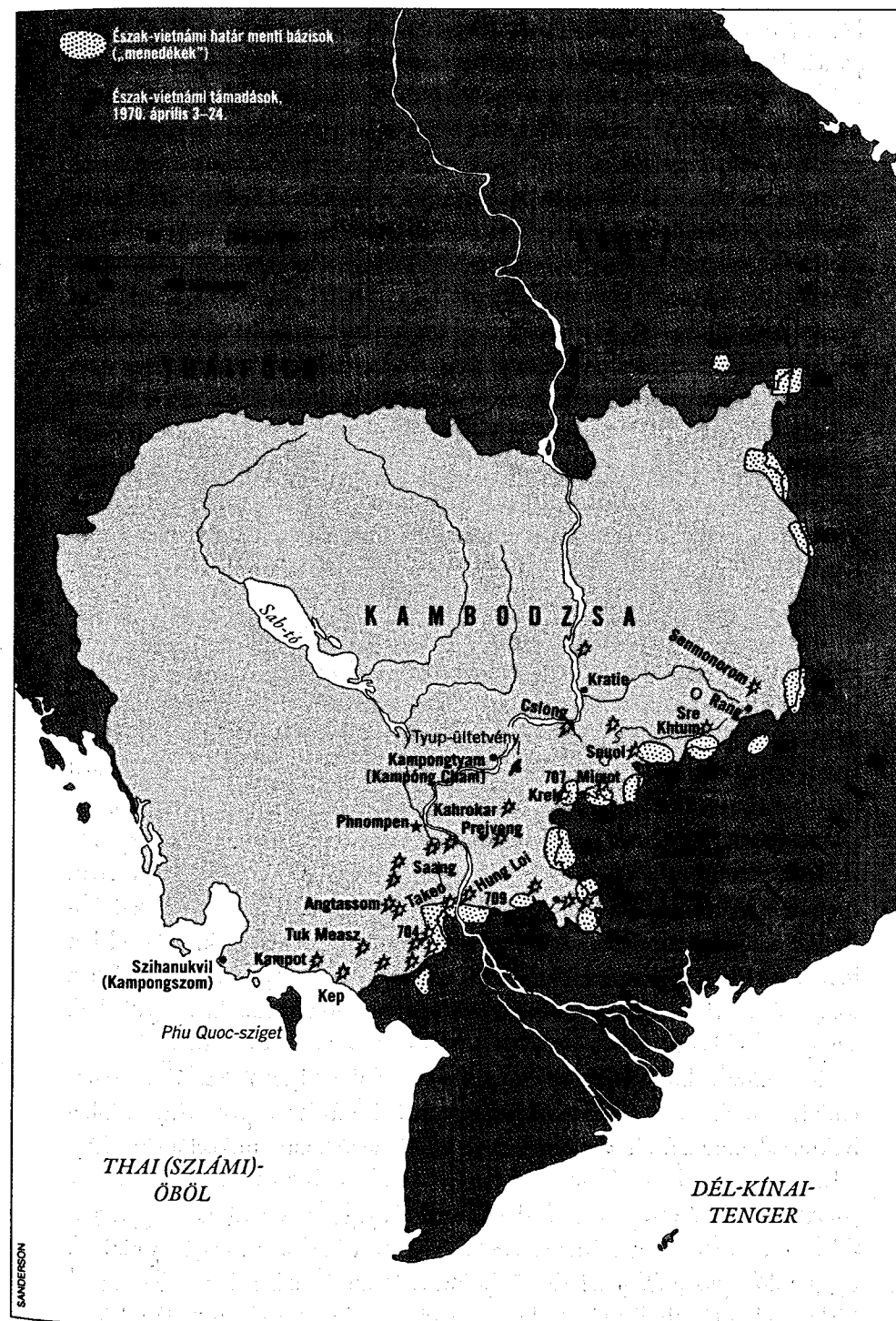
Az instrukciókat Rives körültekintő lelkesültséggel hajtotta végre, harmóniában a külügy kelet-ázsiai osztályának szenvedélyes elkötelezettségével Kam-

bodzsza semlegességének valamilyen verziója iránt, amely még a phnompeni kormányánál is komolyabb volt (és amit Hanoi teljességgel elvetett). Annak felajánlása kapcsán, hogy harmadik fél bevonásával segítünk, magvas értekezésben fejtegette ki Amerika tartózkodásának okait a közvetlen részvételtől. A kambodzsai külügyminiszternek tett javaslatában Franciaországot nevezte meg a katonai utánpótlás logikus forrásaként, valamint jelentette nekünk a külügyminiszter megértő jóváhagyását, miszerint – tekintettel az USA vonakodására a belebonyolódástól – a phnompeni kormány csak minimális kapcsolatot tart majd fenn az Egyesült Államok nagykövetségével.

A kommunisták bezzeg nem tanúsítottak hasonló önmérsékletet. Április 13-án lerohantak egy kambodzsai helyőrséget a dél-vietnámi határ közelében levő Kampot tartományban. Április 13-án és 14-én több helyi hadállást foglaltak el Takeo tartományban Phnompentől délre. Április 14-én a kambodzsai kormány jelentette, hogy „több száz” Vietkong-katona támadást hajtott végre Kahrokar ellen Prejveng tartományban, körülbelül negyven kilométerrel Phnompentől északkeletre. Április 15-én egy helyőrséget foglaltak el az észak-vietnámiak Sre Khtumnál Mondolkiri tartományban, elvágva ezzel a 131-es út mentén fekvő O Rang városát. Szintén április 15-én a kommunisták kezére került egy helyőrség Kreknél Kampongtyam tartományban, amivel a kambodzsaiak számára megközelíthetetlené vált Mimot, a 7-es út mentén fekvő tartományi székhely. Április 16-án Takeo tartomány székhelyét támadták a vietnámi kommunista erők. Ezt az attakot ugyan sikerült visszaverni, de április 16-án lerohanták Tuk Measz városát Kampot tartományban. Ugyenezen a napon egy kis létszámú ellenséges erő támadást intézett egy helyőrség ellen Kratie-től északra, valamint Cslong városa ellen a tartományi székhelytől délre (lásd a térképet az 565. oldalon). A stratégiájuk egyértelműen Phnompen elvágása a tartományoktól és Lon Nol összeomlásának előidézése volt.

Április 14-én Lon Nol miniszterelnök bejelentette a rádióban: „a helyzet súlyossága miatt ettől a perctől fogva szükségesnek ítéljük minden feltétel nélküli külföldi segítség elfogadását bármely forrásból”. A kommunistákat „szisztematikus agresszív akciók eskalálásának” szervezésével és indításával vádolta. Amikor ezt az elnök tudomására hoztam, azt válaszolta: eltökélt abban, hogy nem engedi a kambodzsai kormány összeomlását a kommunista nyomás alatt. Április 14-re egybehívtam a WSAG ülést. Az akciócsoport összetétele lényegében ugyanaz volt, mint a korábbi fórumon, de a stáb több tagja vehetett részt rajta, és az ülés dokumentumait hivatalos csatornákon keresztül kezeltük. A változás azt tükrözte, hogy Kambodzsza problémája túlnőtt a titkosszolgálati kereteken, és a közeljövőben valószínűleg jelentős politikai döntésre lesz szükség.

Ugyan lehet, hogy a bizottság valamennyire új volt, ám a résztvevők nem változtattak vonakodó magatartásukon Amerika belépésével kapcsolatban. Fel-

Kambodzsza: észak-vietnámi támadások 1970. április 3-a és 24-e között

kértem a WSAG-t: olyan szintű és jellegű katonai segítséget javasoljon, amely pszichológiai megnyugtatóssal szolgálhat Lon Nolnak anélkül, hogy Hanoi számára ürügyet kínálna egy még nagyobb szabású offenzívára. A konszenzussal meghozott döntés értelmében maximum háromezer zsákmányolt kommunista AK-47-es lőfegyvert küldünk a dél-vietnámi raktárakból, és a távolságtartásunkat megőrzendő, dél-vietnámi csatornákon keresztül bonyolítjuk a célba juttatásukat. Magamat is beleértve mindenki egyetértett abban, hogy amerikai M-1-es karabélyok küldése „nem időszerű”. Pontosan ez oknál fogva közltem a WSAG-vel: az elnök még nem kész jóváhagyni ezer katona felszerelésére elegendő csomagokat (olyan CIA-kézifegyvercsomagokat, amelyekkel időnként baráti haderőket láttunk el fedett alapon). Nehezebb fegyverzetről nem esett szó. A külügyminisztérium még az orvosi ellátáshoz szükséges eszközöket is vonakodott nyíltan elküldeni. Végül abban egyeztünk meg, hogy a szállításuk módjának megválasztását a kambodzsaiakra bizzuk. Röviden szólva, három héttel azután, hogy az észak-vietnámiak a határ menti menedékbázisaikból kitörve Phnompen elszigetelésére törekedtek, az Egyesült Államok mindössze három-ezer zsákmányolt puska titkos szállítását tette lehetővé. Semmilyen más segítséget nem nyújtottunk.

Másnap a phnompeni kormány kérést nyújtott be katonai és gazdasági segítségre, amellyel 200 ezer főre kívánta bővíteni a hadseregét. Ez egyértelműen túlmént jelenlegi politikánk keretein, emellett messze meghaladta azt, amit megítélésünk szerint Kambodzsa még elbír. Április 15-én újabb WSAG-értekezletre került sor, ahol az a döntés született, hogy hivatalos amerikai utánpótlási vonal létesítése helyett ötmillió dollárt folyósítunk Kambodzsa számára egy baráti kormányon keresztül (amelynek aztán visszatérítjük az összeget), így az ország elegendő tőkével rendelkezne ahhoz, hogy a szabadpiacon meg tudja vásárolni a fegyvereit. Az összeg természetesen szimbolikus volt; egyáltalán nem felelt meg a kambodzsaiak szükségleteinek, és sokkal kevésbé a phnompeni kérésnek. Aligha lehet heroikus vagy sürgős válasznak nevezni egy olyan kormány kérésére, amelynek földjén észak-vietnámiak ezrei szisztematikusan aláásták a hatalmát, gyilkolták a polgárait, és kebelezték be a területét.

Mostanra a külső agresszió módja nyilvánvalóvá lett. Az észak-vietnámi erők Kambodzsa egészében támadásban voltak, leginkább a tartományi székhelyekre, valamint a fővárosba és az onnan kifelé menő kommunikációra koncentrálván.

A fejünk fölé tornyosuló észak-vietnámi fenyegetés és az önnön, egyre növekvő zavara alkotta háttérrel az elnök végül saját kezébe vette a Lon Nolnak nyújtandó segítség felgyorsítását. Egy április 16-án sorra kerülő megbeszélésen Helmsszel és Cushmannel, amelyet elsősorban a phnompeni CIA-kirendeltség létrehozása céljából hívott össze, elrendelte az ezerfős hadfelszerelés-csomagok

küldését, amit negyvennyolc órával korábban éppen az ő instrukcióját követve vetettem el. Néhány nappal később megduplázta a WSAG által jóváhagyott tartalékalapot tízmillió dollárra. Valójában az instrukciók egyikét sem lehetett végrehajtani még azelőtt, hogy túl ne lépett volna rajtuk a további eskaláció Hanoi részéről, valamint Nixon két héttel későbbi döntése a határ menti bázisok elleni támadásról.

Kezdetben rövid időre felcsillant a remény. Jakov Malik szovjet állandó ENSZ-delegátus egy április 16-án tartott sajtókonferencián felvetette, hogy „csak egy új genfi konferencia hozhat megoldást, és enyhítheti a feszültséget az Indokínai-félszigeten”. A szovjet felhívás egy új genfi konferenciára szenzációs esemény volt, és óhatatlanul is hasonlóságot mutatott a koreai háború befejezésével. Az amerikai vezetés komolyan elemezte, és széles körű médiafigyelmet keltett. Nem is lehattunk volna készségesebbek a lehetőség kiaknázását illetően. Gyakorlatilag kizártnak tartottam, hogy Malik Hanoi előzetes tudomása nélkül beszélt volna – különösen azért, mert Le Duc Tho e pillanatban Moszkvában tartózkodott. A következő lehetséges magyarázatokkal szolgáltam az elnöknek:

- Az észak-vietnámi pozíció gyengébb, mint amilyennek a hírszerzői jelentéseink leírták, és Hanoi különösen aggasztja egy újabb háború Kambodzsaiban. Lélegzetvételnyi időre van szüksége. Azután esetleg megpróbálja megakasztani a konferenciát, miután valamilyen nyugalomhoz jutott. (Mind az 1954-es, mind az 1961–62-es konferencia félbeszakadt különböző hosszúságú időtartamokra.)
- Minden tényleges kapcsolat elakadása után Párizsban Hanoi úgy érzi, szüksége van valamilyen fórumra, ahol komolyan tárgyalhat velünk. Ezenkívül lehet, hogy érdemben akar foglalkozni Dél-Vietnám kormányával, a GVN-nel, amit tágabb keretek között könnyebben megtehet.
- Bármilyen beszéd a genfi konferenciáról (még akkor is, ha nincs kilátásban semmilyen konferencia) korlátozná a válaszcsoportjainkat bármely új katonai lépéssel szemben, amelyet Hanoi megtenne. (De kételkedünk abban, hogy a szovjetek hagynák magukat ilyen célra használni, amikor bizonyos komoly ügyekben tárgyalnak velünk Bécsben [például SALT].)

Am még mielőtt válaszolhattunk volna, április 18-án Malik visszavonta a „javaslatát”. A szovjet diplomataakra jellemző hidegvérűséggel tette ezt, akiknek már hosszú gyakorlatuk van a hirtelen visszakozásban, amely az ortodoxia logikus lényegként mutatkozik meg náluk. Malik váratlan és minden magyarázat nélküli állítása szerint egy genfi konferencia irreális lenne, valamint „az amerikaiaknak távoznuk kell Vietnámból, mielőtt bármi lényeges történhet”.

A tárgyalásos út most ismét bezárult. Nem kerül sor semmilyen konferenciára; a tárgyalások előfeltétele továbbra is a Vietnámból történő egyoldalú amerikai csapatkivonás.

Nixon ingerültsége reakciónk lassúsága miatt egyre csak nőtt. Miután elvasott egy jelentést egy Viengkong-bázisról valamilyen hegyi terepen Kambodzsa belsejében, két órán belül végrehajtandó B-52-es légitámadást rendelt el ellene. Ez sajnos megvalósíthatatlan volt, mivel a B-52-esek célpont fölé repülése több mint két órát vett volna igénybe, a támadásra okot adó jelentést nem erősítették meg, és egy B-52-es légi csapás mélyen bent Kambodzsa területén nem lett volna jó üzenet, mielőtt más alapvető döntések meg nem születnek. Nixon pszichológiai hadviselést sürgetett: egyrészt Szihanukot akarta a kommunistákhoz láncolni, másrészt a Lon Nolnak nyújtott amerikai segítséget szeretne volna hangsúlyozni. Eltűzlott elképzelései voltak a CIA képességéről a „fekete propaganda” folytatására, még inkább annak hatását illetően. De ezt a hozzáállást is villámgyorsan felülírták az események.

Április közepéig, több mint egy hónappal a kambodzsai puccs után, az Egyesült Államok jóformán még a kisujját sem mozdította. Mindaddig nem nyújtottunk katonai segítséget, hírszerzési támogatást, és nem létesítettünk hivatalos kapcsolatokat az új kormánnyal. Maga a puccs minden előjel nélkül történt meg, következményei pedig nem csupán Kambodzsa függetlenségét veszélyeztették, hanem a mi helyzetünket is Vietnámban. A határ közelében egymástól izoláltan sorakozó bázisok helyett a Lon Nol-kormány összeomlása után Kambodzsa *egészével* mint kommunista támaszponttal kell majd szembenéznünk, amely közel ezer kilométeren át húzódik Dél-Vietnám mentén, a tenger felől rövid utánpótlási vonalakkal. A vietnámozálás és az amerikai kivonulás ebben az esetben megghiúsulna. Így aztán tévóázva és vonakodva sodródtunk Lon Nol támogatása felé, válaszképpen a kambodzsai körülményekre – amelyeket sem előre nem láthattunk, sem ellenőrizni nem tudtunk –, egy sor fél szívvel hozott, mindig a gyorsan romló helyzet után kullogó intézkedéssel. Ebben az időszakban az összes kulcsfontosságú döntést hozó fél – Hanoi, Lon Nol, Szihanuk és az Egyesült Államok – közül mi rendelkezünk a legkisebb választási szabadsággal. A kordokumentumok nem hagynak kétséget afelől, hogy a kambodzsai fejleményekért a legsúlyosabb felelősséget az észak-vietnámiak viselik, akiket szintén meglepetésként ért a márciusi puccs. Kambodzsa területének jogtalan és arrogáns elfoglalása szanaszét szaggatta Szihanuk semleges országának törékeny egységét, már jóval Szihanuk megbuktatása előtt ellene fellépő erővé tették a máskülönben jelentéktelen vörös khmerek, majd arra használták fel őt, hogy a száműzetésbe vonulásakor hiteles tényezőt kreáljon ebből a maroknyi csoportosulásból. Április 4-én Le Duc Tho nemcsak tűzszünetet utasított el Indokína egészében, hanem bármilyen tervet Kambodzsa semlegességére. Nem mi, hanem

ők voltak azok, akik a végsőkig tartó harc mellett döntöttek egy kis semleges királyság vérző teste felett, amely semmi mást nem akart, csak azt, hogy hagyják békén.

Ezután Kambodzsa végzete egy görög tragédia elkerülhetetlenségével bontakozott ki. A kommunisták a totális győzelem mellett kötelezték el magukat, Szihanukot a sértett büszkeség arra sarkallta, hogy sorsközösséget vállaljon hajdani halálos ellenségeivel, mi pedig akkorra már hajlottunk rá, hogy távozzunk Indokínából, és teljesen felhagyjunk azzal, hogy az eseményeket befolyásoljuk.

De még mielőtt elmondhattuk volna, hogy a kocka el van vetve, rövid intermezzo következett, amelynek során a pozíciónk megőrzése céljából Vietnámban újabb egyoldalú lépést kellett tennünk Saigon meggyengítése felé – eljött az ideje egy újabb csapatkivonásról szóló döntésnek.

Az április 20-i bejelentés a csapatkivonásról

A felszínen a kérdés magától értetődő volt. A legutóbbi csapatkivonás (bejelentve 1969. december 15-én) 50 ezer embert érintett egy 1970. április 15-én befejeződött négy hónapos időszak alatt. Azzal, hogy így 115 ezer főre emelkedett a hazaszállított kontingens létszáma, világossá vált: a következő létszámcsökkentés már érzékenyen fogja érinteni harci képességünket. A dilemma nagyon világosan kirajzolódott. A csapatcsökkentés ugyan gyógyírt jelentett a hazai sebekre, viszont elvette annak a lehetőségét, hogy Hanoi szükségesnek lássa az egyezkedést róla. És ha a vietnámozálás nem tudja kitölteni a kivonás által keltett védelmi űrt, nemcsak a tárgyalás révén gyakorolható nyomást kockáztatjuk, hanem Dél-Vietnám függetlenségét és az általunk hozott áldozatok létalapját is.

Habár minden kormányhivatal szép szavakkal látszólag támogatta a vietnámozálást, az 1970-es évek közepéig legalább három irányzat alakult ki vele kapcsolatban. Belpolitikai tapasztalatokkal a háta mögött Rogers külügyminiszter rendkívül érzékeny volt a hazai nyilvánosság és a kongresszus véleményére, ám kevésbé érezte át egy amerikai vereség geopolitikai következményeit, vagy azt, hogy a belpolitikai megfontolások által motivált döntések miképpen befolyásolják tárgyalási pozíciónkat. A lehető legnagyobb mérvű kivonulást pártolta a lehető legrövidebb idő alatt, és ennek katonai kihatásait a hivatalának hatókörén túli szempontnak tekintette. Minisztériuma politikai reformokat szorgalmazó javaslatok özönével árasztotta el Saigont, amelyek inkább voltak összhangban a kongresszusi pressziókkal, mint egy korlátozott demokratikus hagyományokkal rendelkező, több százezernyi ellenséges katonaság és gerilla által megszállt, háború sújtotta ország realitásaival.

Az elnök vezető tanácsadói közül Laird védelmi miniszter volt a leggyorsabb észjárású. Megértette a közvélemény vegyes érzelmeit, amelyeket minden szavazás pontosan tükrözött. Ennek értelmében ugyan ellenezte az egyoldalú kivonulást, viszont kívánta a háború végét, és a haderőcsökkentést a haladás jelének tekintette. Állásfoglalását összhangba kívánta hozni ezzel a hangulattal. Készen állt arra, hogy valódi esélyt adjon a vietnáimizálásnak, és sokáig egy több százezer fős hátrahagyott amerikai haderő mellett állt ki. Ám gyors ütemben csökkenteni akarta ezt az erőt, és a közbizalmat megőrzendő fontosnak tartotta, hogy a kivonulásunk a lehető legkövetkezetesebb színben tűnjék fel. Emellett Vietnámot akadálynak tekintette a haderőnk modernizálását szolgáló tervei útjában; a védelmi költségvetése megkurtítására irányuló kongresszusi nyomás véleménye szerint úgy csökkenthető, ha őt magát a csapatkivonásokkal azonosítják. Az általa favorizált irányt oly módon akarta biztosítani, hogy a csapatkivonás mértékét a védelmi költségvetéshez igazítja, mégpedig úgy, hogy a kivonások bármilyen lelassulása szükségszerűen a beszerzések visszafogásával járjon – ekképpen biztosítva a szolgálatok támogatását a gyors csapatkivonásra, amelynek híján fenyegetve látták dédelgetett új projektjeiket.

Az elnök legfőbb tanácsadói közül kezdetben én voltam a legszkeptikusabb, de miután belekezdünk a vietnáimizálásba, minden tőlem telhetőt megtettem, hogy esélyt adjak a sikeréhez. Továbbá világos volt előttem (habár nem az összes kollégám előtt): a vietnáimizálás iránti elkötelezettségünk fokozatosan csökkenti a többi választási lehetőség esélyét. Ha hajlandók lettünk volna elfogadni Saigon elestét, magunkévá tehetjük volna bármelyiket a sok javaslat közül egy határidő kitűzésére, ami időközben a nyilvánosság és a kongresszus előtt folyó vita sarkköve lett, és az adminisztráció középső szintjein is bizonyos fokú támogatást élvezett. Ha ellenben komolyan gondoltuk azt, amit egy amerikai összeomlás globális következményeiről mondtunk, időt kellett adnunk a dél-vietnámiaknak a helyünkbe lépésre katasztrófa bekövetkezése nélkül, és amennyiben jól akartunk gazdálkodni az alkualapjainkkal, kivonulási stratégiánknak biztosítania kellett az elnöknek némi mozgásszabadságot a csapatkivonás gyorsítására vagy lassítására, válaszul az ellenség lépéseire. Ez volt Nixon nézete is.

A kilátásokat illető nézőpontbeli különbségek – egyesek nüanszbeliek, mások lényegiek – fokozott élességgel nyilvánultak meg, mivel mindegyik főszereplő nagyon is tudatában volt a köz vélekedésének. Legalább részben mindenki magának akarta tudni a csapatkivonási program érdemét; senki sem vágyott arra, hogy őt lehessen okolni a vele járó esetleges kudarcokért vagy vereségekért. Burjánzottak az emlékeztetők, hogy szükség esetén kéznél legyenek hivatkozási alapként; szerzőik feltételezése szerint a történelem majd kegyesen bánik azokkal, akik nagymérvű csapatkivonásokért emeltek szót. Az elnök, buzgón gyűjtögetve bármely, számára kedvező publicitást, amelyre szert tudott tenni, és amely maj-

dan előnyére válhat, óvatosan leplezte a szándékát. Attól tartott ugyanis, hogy ha jóhiszeműen megosztaná a munkatársaival, azok magasabb kivonási számokat szivárogtatnának ki annál, aminek elrendelésére hajlandó, és ezzel kedvezőtlen színben tüntetnék fel őt a nyilvánosság szemében.

Olyan játék volt ez, amelyben Lairdet nem lehetett egykönnyen felülmúlni. Hazafi volt, akinek minden ösztöne a háború megnyerését diktálta, de egyúttal realista is, aki megértette, hogy a megvalósítás kilátásai legjobb esetben is problematikusak. Ízig-vérig politikus volt. Abszolút mértékben készen állt egy erőteljes politika támogatására, már amennyiben nem őt azonosítják első számú szerzőjeként. Válságok idején impozáns tudott lenni. A feléjük vezető út során memorandumok tömegét produkálta, amelyek csaknem lehetetlenné tették akár a valós szándékai meghatározását, akár pedig – ami számára fontosabb volt – annak definiálását, hogy pontosan mit is javasol.

Minden csapatkivonási döntés Laird egy-egy újabb bámulatosan ügyes mutatóványának szolgált háttérül. 1970-ben már korán akcióba lépett. Február 27-én elmagyarázta az elnöknek, hogy költségvetési választási lehetőségei a vietnámi amerikai hadműveletekre szánt „növekvő mértékben gyérülő források” előirányzására az 1970–71-es pénzügyi évben egyre korlátozottabbak. A tervezett büdzsé „minden észszerű mércével mérten szűkös”, emellett a változó harcéri igények szintén új „forrásbeli problémákat” hozhatnak felszínre, amelyek fedezésére a pénzalapok újraprogramozása „nem lenne könnyű dolog”. Emlékeztette az elnököt: az 1971-es pénzügyi évre szóló költségvetési tervezés limitált amerikai harci cselekményeket és támogatásokat feltételezve készült, és ezek a megszorítások „számottevő mértékben korlátozzák a képességünket további műveletek erőltetésére”. Más szóval Laird szembehelyezkedett az új vagy kiterjesztett hadműveletekkel, de arra törekedett, hogy bármilyen katonai fiascoért a költségvetési korlátozásokat tegye felelőssé, amelyek megakadályozzák az új műveleteket.

Március 11-én megkerestem Wheeler tábornokot, mondaná el a véleményét az egyszeri négy hónapos csapatkivonás-növelés viszonylagos előnyeiről (ez volt az akkor számításba vett leghosszabb periódus), valamint a kéthavonta végrehajtandó két kivonási ütemről. Wheeler március 20-án egy aláírás nélküli memorandumban válaszolt, amelyet Haig révén továbbított az elnöknek, elkerülve a védelmi minisztériumi csatornák kellemetlenkedéseit és Laird biztosra vehető haragját. Wheeler fokozatos („egyszerre csak egy” alapú) megközelítést javasolt, mert a hosszabb periódus nagyobb rugalmasságot nyújtott azzal, hogy lehetővé tette kulcsfontosságú egységek visszatartását egészen az időszak végéig. Egyúttal azonban hozzátette: a bizonytalan „általános helyzet” miatt egyáltalán nem pártol „további létszámcsökkenést”. Erőteljesen szorgalmazta, hogy a következő csapatkivonási döntést kilencven napig hagyjuk függőben.

Laird április 4-én hosszú emlékeztetővel bocsátkozott újra harcba. Legfőbb üzenetként mindenkit emlékeztetett arra, hogy vietnámi erőfeszítéseink „nagyok és költségesek”. Havonkénti periódusokra lebontott rögzített csapatkivonási létszámot javasolt a B-52-es és a taktikai légi hadműveletek csökkentésével a kivonások arányában. A külügyminisztérium felségterületét érintő meglepetésszerű támadást indítva diplomáciai megoldás keresését javasolta a dilemmánkra. A következőket sürgette: ajánljunk fel tűzszünetet Vietnámban, tegyünk lényeges új javaslatokat a háború deeszkalációjára Laoszban és Kambodzsában, nevezzünk ki új főtárgyalót a párizsi béketárgyalások élére, vagy vegyünk fontolóra egy Indokína-konferenciára vonatkozó francia indítványt. Egyébiránt pedig teljes mértékben elkötelezte magát az elnök politikája és programjai mellett.

Laird korántsem hibáztatható azért, mert nem tudta: ezeket a terveket már egytől egyig elutasította Le Duc Tho; ami azt illeti, kormányzati módszerünk egyik gyengeségét jelezte, hogy a védelmi miniszter ilyen légüres térben működött. Ám a dokumentuma a taktikai ismeretei körén túlmutató kérdéseket vetett fel, katonai jellegű javaslatai pedig, ahogyan az elnöknek megküldött kísérő dokumentumban rámutattam, mind azt feltételezték, hogy az ellenséges fenyegetés mértéke a csapatkivonásainkkal párhuzamosan csökken. Ennek épp az ellenkezője volt valószínűbb.

A háború folyamán végig nagyszámú intés hangzott el mind kormányon belül, mind kívül a katonai megoldás elkerülésére és a diplomáciai megoldás keresésére. De a nyers igazság szerint ellenségünk számára ez a különbségtétel nem csupán elfogadhatatlan volt, hanem felfoghatatlan is. Minden egyes alkalommal, amikor találkoztam Le Duc Thóval, az idő legnagyobb részét a katonai helyzetünk reménytelenségének ecsetelésével töltötte. Ez volt az az „objektív” tényező, amelyről azt feltételezte, hogy végül kikényszeríti Észak-Vietnám követeléseinek elfogadását. Tisztán diplomáciai alternatíva nem létezett. Ha a katonai és a politikai törekvések nem tarthatók együtt, mindkettő meddőnek bizonyul. 1972-ig Hanoi sohasem adott nekünk politikai választási lehetőséget; tárgyalási alapja a rövid határidőn belüli egyoldalú csapatkivonás és a saigoni kormány megdöntése volt. Azért viselkedett így, mert győztesnek képzelte magát; kompromisszumhoz csak akkor folyamodott, amikor nyilvánvalóvá vált a katonai patthelyzet.

Én éppúgy elköteleztem magamat a politikai megoldás mellett, és még inkább kész voltam előállni tárgyalási receptekkel, mint a többi vezető tanácsadó, viszont pontosan emiatt szorgalmaztam egy olyan katonai stratégiát, amely végre ráveszi Hanoit a kompromisszumra és a tárgyalásra. Rögzített határidők és automatikus csapatkivonások nem segítettek elő politikai megoldást, annál inkább elherdálták az alkualapjainkat. Véleményem szerint annak a veszélye fenyegetett minket,

hogy kivonási programunk túl lassú a bírálóink kielégítésére, de túl drasztikus a katonai vagy politikai hatékonyság szempontjából. Nem politika volt ez, hanem mulasztás, éppen az elhalasztását célzó próbálkozás révén téve elkerülhetetlenné az összeomlást.

Abrams tábornok helyzetértékelése április 8-án jutott el a Fehér Házba. (Valójában csaknem három héttel korábban küldte el, de mivel a javaslati nem találtak visszhangra, „finomítás” céljából visszatartották a Pentagonban.) Tárogatásáról biztosította Wheeler javaslatát a csapatkivonások kilencvennapos moratóriumára, és komolyan vitatta a taktikai légitámadások és a B-52-es bevetések Laird által proponált csökkentését. Hangsúlyozta, hogy csapatkivonásaink miatt a dél-vietnámi erőket passzív védelmi szerepre kénytelen kárhoztatni, ennél fogva a B-52-esek maradtak az egyedüli stratégiai tartalékai. Április 15-én emlékeztetőt küldtem az elnöknek azzal érvelve, hogy mivel a vietnámizálás hozadéka „törékeny”, és a szövetséges erők „csaknem a képességeik határáig vannak megerőltetve”, a légi hadműveletek drasztikus visszafogása, amire a védelmi költségvetés nyilvánvalóan következtetni enged, nyugtalanító kihatásokkal jár. Javasoltam, rendelje el tanulmány készítését arról, hogy milyen légi hadműveletek szükségesek a vietnámizálás támogatására. Április 17-én ilyen értelmű utasítást adott ki, véget vetve a csökkentéseknek közvetlen válság idején, de ezek összességében – ismét folytatódtak, jelentős erősítések küldésére kényszerítve minket akkor, amikor 1972-ben megkezdődött az ellenséges offenzíva.

Komolyan vettem Abrams és Wheeler kérelmét a csapatok szintjének fenntartására, különösen a Laoszban és Kambodzsában végrehajtott észak-vietnámi offenzívák ismeretében. De azt is tudtam, hogy a kivonások kilencvennapos leállítását a közvélemény előző nyáron megtapasztalt tiltakozásaihoz hasonló eseményekhez vezet, ugyanakkor a kivonások végső, elkerülhetetlen felújítása vereségnek tűnik fel. Arra a következtetésre jutottam, hogy a látszólag megváltoztathatatlan menetrendben keresendő az (egyik) alapvető hiba. Néhány hónapoként bejelentést vártak tőlünk, ami mindig vitát gerjesztett mind a végrehajtott hatalomban, mind a közvéleményben. A saját magunkra kiszabott határidők gyengítették kitartásunkat, és kétségeket ébresztettek a céljainkat illetően.

A fenti okokból kifolyólag azt javasoltam Nixonnak, hogy jelentsen be nagymértékű csapatkivonást, és az idejét nyújtsa ki egy évre. Miután konzultáltam Wheeler tábornokkal, egy összesen 150 ezer fős leépítést indítványoztam. Ez ugyan csekély növekedést jelentett a kivonások havi mértékében, de kompenzációképpen javasoltam, hogy a soron következő kilencven nap alatt csak nagyon kis létszámot érintsen, míg a zömét tervezzük 1971-re. Nixon megértette azt a stratégiai mozgásteret, amelyet ez adott neki, és kedvező hatását a nyilvánosság szemében. De arról is meg volt győződve, hogy ha felfedné szándékait a munkatársai előtt, legalább három ponton gyorsan polémia keveredne velük: arra

törekednének, hogy a tervét alakítsa át rögzített havi létszámmra, szorgalmaznák utóbbi megnövelését, végül pedig csaknem bizonyosra vehette a kiszivárogtatást, mégpedig oly módon, hogy azt a benyomást keltse: mások még nagyobb létszámú kivonást javasoltak, mint ő.

Az eredmény bonyolult bürokratikus sakkjátszma volt, amelyben Nixon – az én segítségemmel – egy előre elhatározott döntés irányában mozgott, miközben a terveit illetően jól összehavarta a kabinetet. Először Bunker és Abrams reakciójára volt szükségünk. Április 6-án a következő titkos üzenetet küldtem mindkettőjüknek:

[...] bármely olyan bejelentés, amely lényegesen kevesebb, mint az ez idáig meghatározott rend, komoly problémák forrása lehet a hazai bírálók körében. Ennélfogva [az elnök] olyan döntést fontolgat, hogy legalább 150 ezer katonát von ki a következő évben, az első néhány hónap során csupán jelképes létszámmal (már ha egyáltalán sor kerül rá). Hálás lennék, ha kifejtenék a nézeteiket ennek lehetséges kihatásairól.

Abrams és Bunker április 8-án arról informált, hogy részükről és – a megítélésük szerint – Thieu elnök részéről is elfogadható egy 150 ezres kivonás egy év alatt, feltéve, ha a haderő zöme 1970-ben még Vietnámban marad. Mindemellett ragaszkodtak a B-52-es bevetések lehető legmagasabb szinten tartásához, főleg 1971 első felében, amikor a csapatkivonások gyorsak és nagy volumenűek lennének.

Ezen a ponton a washingtoni bürokratikus játékok a szövevényesség új fokozatait érték el. Az elnök szövegírói olyan nyilatkozat megfogalmazásába kezdtek, amely ugyan bejelenti az új csapatkivonásokat, de a számokat és az időzítést nyitva hagyja. Április 11-én értesítettem Bunkert és Abramst, hogy az elnöknek szüksége van Thieu egyetértésére. Hangsúlyoztam az „abszolút titoktartás” fontosságát, mivel Nixonon és rajtam kívül senki sem tudott az elnök valódi szándékairól. Bunker feladata az volt, hogy nyomatékosítsa Thieu előtt bármilyen kiszivárogtatás megakadályozásának életbe vágó jelentőségét. Ugyanakkor a kormányhivatalok instrukciókat küldözgettek Bunkernek a saját helyzetelemzésük és kívánalmaik alapján, a titkos csatornákon megbeszélésekkel szöges ellentétben álló számokkal dobálózva. Bunker és Abrams csodálatra méltó munkát végzett a kétféle instrukció egyensúlyban tartásával. Az időzítést és a légi bevetéseket illetően Thieu egyetértett a korábban Abrams és Bunker által nekünk jelentett feltételekkel.

Április 17-én Nixon Hawaiira utazott az *Apollo-13* visszatérő űrhajósainak üdvözlésére. Hogy rajta tartsam a szememet Kambodzsán és a csapatkivonások körüli manőverezésen, nem kísértem el az útra. John McCain admirális, a csen-

des-óceáni erőink parancsnoka részletesen tájékoztatta az elnököt Honoluluban. Ez a fakó arcú, fanyar modorú tiszt magatartásában, megjelenésében, harciasságában és beszédmodorában simán elment volna Popeye, a tengerész figurájának. A fia éveken át hadifogoly volt Hanoiban; a tragédia azonban nem törte meg. Azért a győzelemért harcolt, amelyet az ösztönei és neveltetése megköveteltek, de a politikai realitás megakadályozott. Felvilágosította Nixont a Laoszban és Kambodzsában rejlő veszélyről, és megerősítette abbéli meggyőződésében, hogy a csapatkivonási menetrendnek rugalmasnak kell lennie.

Április 19-ének estéjén San Clemente-ben találkoztam Nixonnal, hogy egyeítsük erőinket. A kabinetjétől közel ötezer kilométernyi távolságban tartózkodó elnök bejelentette a sajtónak: másnap este beszédet tart a Vietnámból történő kivonulásról, azt azonban elhárította, hogy bármilyen utalást tegyen a tartalmára. Hívásokkal ostrómolttak minket Washingtonból, amiben főleg Laird járt az élen, de Nixon nem volt hajlandó fogadni őket. Utasított engem, hogy másnap reggel közöljem Lairddel és Rogersszel: csak havi kontingens bejelentésére gondol, nem az összlétszámmra – ami szöges ellentétben állt az igazsággal. Így akarta elkerülni az általa már korábban eldöntött összlétszám vagy bármely más számadat kiszivárgását.

Április 20-án, késő délután – kiszámítottan elkésve az esti híradóhoz szükséges kiszivárogtatáshoz – San Clemente-ből felhívtam Lairdet és Rogerst az elnöki döntéssel: 150 ezer fő kivonásával 1971 tavaszának végéig, ezen belül 60 ezerrel 1970-ben, a maradék 90 ezerrel pedig 1971-ben, továbbá 1970-ben a kivonás nagyobb részére augusztus 1-je után kerül sor. Nixon április 20-án tette meg a meglepetésszámba menő bejelentést azon ügyes húzásainak egyikeként, amelyek révén megőrizte vietnámi erőfeszítéseink értékét. Mindez egybevágott a kivonulási terv politikai elvárásaival és annak a katonai szükségletével, hogy a lehető legmagasabb csapatlétszámot tartsa ott a következő három kritikus hónapban, miközben Hanoi erői Kambodzsát támadták, és előrenyomultak Laoszban. Bármik is voltak a kivonás mértékén belüli bürokratikus manőverek vagy a havonkénti ingadozások, a tény tény maradt: egy év leforgása alatt 265 500 fős csökkentést vettünk tervbe azon az 549 500 fős plafonon belül, amellyel a hivatalba lépésünkör szembesültünk.

Rogers támogatta az elnök döntését, csak azt sajnálta, hogy Nixon így megfosztotta önmagát az időnkénti nyugalomtól, amikor a nyilvánosság nyomása kevésbé nehezedett volna rá. Ezt ugyanis a gyakoribb bejelentésekkel érte volna el. Laird egyenletesebben ütemezett kivonásokat akart, és mindenképpen találkozni szeretett volna Nixonnal. A megbeszélést másnapra intéztem el Washingtonban, ahova az elnök közvetlenül a bejelentés után vissza is repült. Az április 21-én sorra került találkozón Nixon elmagyarázta Lairdnek: „kemény és kitartó játékot kell játszanunk” a következő két-három hónap során, ezért el kell halasztani

a kivonásokat. Laird ellenkezett: „Meg kell mondanom önnek, hogy költségvetési problémája van. Tudja, ugye?” (Ez a visszakérdezés Laird egyik kedvenc szokásának számított, függetlenül attól, hogy az illetőnek volt vagy nem volt bármilyen fogalma arról, amit éppen mondott neki – különösen akkor szeretett élni vele, amikor nem volt neki.) Az elnök biztosította, hogy igenis tudja, mire Laird közölte vele: a novemberi kongresszusi választásokig ki kell vonnia 60 ezer embert, vagy „akár el is felejtheti a választásokat”. Nixon ekképpen reagált: megítélésének alapja nem az lesz, hogy egy adott időn belül hányan távoztak Vietnámból, hanem az, hogy végül hányan távoztak onnan, de azért „megfontolja” Laird figyelmeztetését.

Amikor Nixon azt mondta egy kabinettagnak, hogy „megfontol” valamit, csaknem kivétel nélkül úgy értette: el akarja kerülni a szemtől szembeni konfrontációt, és eredeti döntését vagy Haldeman révén, vagy emlékeztetőben fogja megerősíteni. Ezúttal is így történt. Másnap, április 21-én rövid feljegyzést szignált Lairdnek címezve:

Memorandum a védelmi miniszternek:

A tegnap délutáni megbeszélésünket követően meg kívánom ismételni abbéli döntésemet, hogy ebben az évben nem több, mint 60 ezer katona kivonására kerülhet sor. Ilyen értelmű terv május 1-jéig terjesztendő elem.

Amíg ezt meg nem vizsgáltam, semmilyen további csapatkivonás nem vehető tervbe.

Laird látszólag jó szívvel fogadta a döntést, de eléggé ismerte a főnökét ahhoz, hogy a mostaninál kedvezőbb pillanatban visszatérjen az összetűzéshez. Augusztusban rábeszélte az elnököt: legjobban akkor tudná erősíteni a kambodzsai hadművelet sikerét, ha 1970 végére 90 ezer főt, 1971-ben pedig 60 ezeret vonna ki – ami pontosan az ellenkezője volt Nixon eredeti szándékának. Laird keresztülvitte az akaratát. Nixon részben amiatt adta a beleegyezését, mert gyűlölte az állandó vitát, részben pedig a küszöbönálló kongresszusi választások miatt.

A csapatkivonásokat azért tárgyaltam ilyen részletességgel, mert betekintést engednek két, szorosan összefüggő problémába: egyrészt az önmagunk kiszabításának dilemmájába egy olyan háborúból, amelyet megörököltünk egy engesztelhetetlen otthoni ellenzék és egy szintűgy engesztelhetetlen Hanoi között örlődve; másrészt a Nixon-adminisztráció kormányzási stílusába.

Vietnámi politikánk nehézségei jól manifesztálódnak a valóságérzékünk és a nyilvános vita természete között tatóngó mély szakadékban. A mi realitásunkat a dél-vietnámi pozíciónkat veszélyeztető ellenséges offenzívák jelentették

Laosban és Kambodzsában. Ennek ellenére az objektív fenyegetések súlyosbodásával az egyoldalú csapatkivonási program folytatását várták el tőlünk. A nyilvános vita annak veszélyére összpontosult, hogy belekeveredhetünk egy új „elkötelezettségbe” két újabb távoli országban. A mi realitásunk az volt, hogy csakis e két ország összeomlásának megakadályozása révén tudjuk a dél-vietnámiakat megerősíteni, és képessé tenni őket annak véghez vitelére, amit a kivonulásunk után mi már nem tudunk megtenni, még hozzá anélkül, hogy megsemmisítő vereség legyen belőle. A nyilvános vita minden katonai kalkulációt azon feltetelezés alapján vont kétségbe, hogy a katonai erőfeszítés hiábavaló, és vagy nincs összhangban diplomáciai kilátásainkkal, vagy összeférhetetlen velük. Ekkorra már elegendő tapasztalatot szereztünk Le Duc Thóval kapcsolatban ahhoz, hogy tudjuk: hiteles katonai stratégia híján nem folytathatunk hatékony diplomáciát.

Ami Nixon kormányzási stílusát illeti, készen állt illúzióktól mentes döntéseket hozni. Ha egyszer sikerült meggyőzni, könnyörtelenül és bátran haladt a lényeg felé, de valamennyi ellentmondásos döntése egyre mélyebbre húzta a mindenben eluralkodó magány vermébe. Csaknem fizikai képtelenséget érzett a konfrontálódásra azokkal, akik nem értettek egyet vele, és kerülte a beosztottjai meggyőzését vagy lelkesítését. Döntéseit az önként vállalt védőburka belsejéből hozta, és nem volt hajlandó kommunikálni a más véleményen levőkkel. Egy olyasfajta elnök paradoxona nyilvánult meg ebben, aki a döntéseiben határozott volt, de vezetőként nem tudott meggyőző lenni. A döntések meghozatala és érvényre juttatása olyan sok és mély nyomot hagyott benne és másokban, hogy a végrehajtó hatalmi vélemény keresztülvitelének oltárán feláldozta a kormányzati kohéziót, és természetellenesen maximális ösztönzést gerjesztett erős akaratú beosztottjaiban a direktívái megkerülésére. Mivel utált minden kísérletet arra, hogy csapatszellemet neveljen bele a munkatársaiba, és általában magának tartotta még a szándékait, kabinetje erős kísértést érzett saját autonómiájának túldimenzionálására. Ez viszont megerősítette abban a meggyőződésében, hogy az apparátus nem támogatja; ami azt illeti, a kormányhivatalok valóban ritkán követtek el mindent, hogy utasításai szellemében cselekedjenek. Így aztán be is zárult az ördögi kör; az elnök visszahúzódott elszigeteltségébe, és a központi fontosságú döntéseket egyre növekvő mértékben vonta be a Fehér Házba, amivel viszont fokozta az általa kinevezett munkatársak megbántottságát és ellenszegülő hangulatát.

És ezt az ügymenetet hamarosan újabb próbatétel elé állította egy friss válság, amelyben a Fehér Ház ismét az örvény közepén találta magát. Időközben ugyanis elkerülhetetlenné vált annak eldöntése, hogy mit is kellene kezdeni Kambodzsával.

Támadás a kambodzsai határ menti észak-vietnámi bázisok ellen

A történészek ritkán szolgáltatnak igazságot a politikacsínálónak a rá nehezedő lelki nyomás hatása alatt hozott döntések esetén. A közzététel korabeli szabályai szerint megírt, különböző célokból létrehozott dokumentumok állnak a rendelkezésükre egyre kedvezőbb színben tüntetve fel az elért eredményt, és nem mindig híven tükrözve a döntés pillanatát. Amit azonban egyetlen dokumentum sem tud felfedni, az a véletlenszerűség, a megfoghatatlan: a félelem és a tétovázás halmozott hatása.

1970 márciusa és áprilisa a fokozott feszültség hónapja volt. A Le Duc Thóval folytatott tárgyalásaim dühítően bizonytalannak tűntek. Szembesülnünk kellett azzal, hogy Laoszban komoly offenzíva látszik kibontakozni, Kambodzsában puccs történt, amelyet rövidesen észak-vietnámi támadások követtek szerte az országban, Egyiptomban pedig szovjet harcoló alakulat jelent meg – most első ízben fordult elő, hogy a Szovjetunió az érdekszféráján kívül kockáztatott meg harci cselekményt. Az események közepette az elnök egyre mogorvább lett. Frusztrációi okának az apparátus lassú és kiszámíthatatlan reakcióját tekintette, amelyet a harmincévnyi demokrata uralom örökségének tartott. Halde- man azzal tréfalkozott, hogy az elnök „elbűvölő hangulatban” van; amikor valamilyen témát beszéltek meg telefonon, Nixon több alkalommal is lecsapta a kagylót.

Április 13-án, épp amikor Kambodzsra döntő fordulathoz közeledett, egészen más jellegű esemény történt, amely komolyan megviselte Nixont: az *Apollo-13* balesete. Röviddel az április 11-i felbocsátás után nyilvánvalóvá vált, hogy komoly működési zavar lépett fel, és az űrhajósoknak esetleg a rövid holdbeli leszállásra tervezett szűk és törekeny járműben szorongva kell megkerülniük a Holdat. A balesetről este 11 körül szereztem tudomást. Informálni akartam Nixont, de beleütköztem az egyik olyan esztelen rendelkezésbe, amellyel Halde- man megalapozta befolyását: az elnököt csak az ő különleges felhatalmazásával lehetett felébreszteni. Ezt azonban nem volt hajlandó megadni olyasmi miatt, amit külpolitikai megfontolásokat nem igénylő technikai problémának tekintett. Hiába figyelmeztettem, hogy Nixon tájékoztatásának elmulasztását nehéz lesz megmagyarázni; kötötte az ebet a karóhoz, miszerint a közönségkapcsolat az ő illetékessége. Másnap reggel aztán Ron Ziegler kénytelen volt a nyílt hazugságot kikerülve mindenféle verbális csűrés-csavarás árán azt sugalmazni, hogy az elnök egész éjszaka követte az eseményeket.

Az űrhajósok megmentése sokat felemésztett Nixon figyelméből azon a héten, amikor a Kambodzsára nehezedő nyomás megsokszorozódott, továbbá az

Apollo-13 miatt április 17-én Hawaiiira utazott üdvözölni az asztronautákat, akik csodával határos módon túléltek az örökkévalósággal való majdnem találkozásukat. A McCain tengernagy által adott tájékoztató rávilágított a Kambodzsában ránk váró veszélyekre, és azokra a kockázatokra, amelyeket a vietnámi- zálásra jelentenek. Növelte Nixon nyugtalanságát, és hozzásegítette ahhoz, hogy gyorsabban döntést hozzon, de nem hagyhatta figyelmen kívül senki, aki az elnök felelősségi köreit komolyan vette, hogy a lelkiállapotát objektív történések is befolyásolták. Később, a Watergate-ügy idején Howard Baker szenátor feltette az elhíresült kérdést: „Mit tudott, és mikor tudta meg?” A kérdés ebben az esetben is találó.

Április első két hetében kommunista támadások egymást követő hullámai csaptak végig kambodzsai városokon és kommunikációs vonalakon. Ezek most még tovább eszkalálódtak. Április 17-én az észak-vietnámiak több kambodzsai kormányhelyőrséget foglaltak el Senmonorom tartományi székhely közelében. Még ugyanazon a napon egy khmer katonai szóvivő bejelentette, hogy az előző két hét során az ellenség több mint megduplázta az ellenőrzése alá vont területeket. Április 18-án egy kambodzsai zászlóalj súlyos veszteségeket szenvedett a Mekong nyugati partján, Phnompentől negyven kilométerre délre. Távolságban a Mekong mentén a Hung Loinál berendezett kambodzsai főhadiszállást egy álló héten át tartotta ostrom alatt egy nagy ellenséges erő. Április 20-án Kratie tartományban az ellenség sikertelenül támadta Snuolt. Kandal tartományban, mintegy harminckét kilométerre Phnompentől délre, a kommunista erők egy időre elfoglalták Saang városát. Kedden, április 21-én, egy nappal az elnök csapatkivonásról szóló bejelentése után az ellenség lecsapott Takeo városára, és elvágták a Phnompen felé vezető utat.

A kommunista katonai akciók sémája egyre világosabban kirajzolódott (lásd a térképet az 565. oldalon). William Westmoreland tábornok (Wheeler távollétében az Egyesített Vezérkar ügyvezető elnöke) azt jelentette, hogy a kambodzsai fegyveres erők csak „kevésbé hatékonyak” a náluk jobb észak-vietnámiakkal és a Vietkonggal szemben. A következőket írta: „Az ellenség célja nyilvánvalóan Phnompen városának elszigetelése, minden oldalon katonai nyomás alá helyezése, és talán végső soron Szihanuk visszahozása, hogy a megfelelő időben visszazerezze a politikai hatalmat.”

A kommunisták a politikai pressziót is eszkalálták. Április 21-én Szihanuk Kambodzsai Nemzeti Egységfrontja a Vietkong illegális rádióadóján keresztül felhívást tett közzé Lon Nol megbuktatására. Ugyanezen a napon Szihanuk rádióüzenetet küldött Pekingből, amelyben a hanoi rádió szerint sürgette a khme-

reket: „Azonnal hagyjátok ott és szigeteljétek el a Lon Nol – Szirik Matak reakciós klikket, fordítsátok fegyvereiteket az árulók ellen.”

A revizionista történetírás egy békés és semleges Kambodzsa képét festette le, amelyet indokolatlanul támadtak meg az amerikai hadak, és taszítottak polgárháborúba, noha ezt a katonai megoldásokban mániákusan hívó amerikaiak nélkül el lehetett volna kerülni. A tények mást mondanak. Szihanuk üzent hadat az új kambodzsai kormánynak már március 20-án, két nappal a megbuktatása után, sorsközösséget vállalva a kommunistákkal, akiket korábban kordában tartott, Pekingben fészkelve be magát, amely még mindig a világ legforradalmibb fővárosának hírében állt, és amellyel ráadásul az égvilágon semmilyen kommunikációs kapcsolatunk nem volt. Április hónapja a fennálló kormányzati struktúra megdöntésére törekvő kommunista támadások egymást követő hullámainak volt a tanúja Kambodzsában. Március 16-án Le Duc Tho elvetett minden javaslatot a harci cselekmények deeszkálálására, április 4-én pedig a semlegességre. Azt állította, hogy a khmer, a laoszi és a vietnámi nép egységet alkot, és vállalva fog harcolni a győzelemért egész Indokínában. Április második felére az észak-vietnámiak szisztematikusan kibővítették a kambodzsai határ mentén fekvő bázisaikat, és egy úgynevezett „felszabadított zónában” egyesítették őket. Körülzárták Phnompent, és elvágták minden megközelíthetőségtől – ugyanazt a taktikát alkalmazva, amely öt évvel később a város elestéhez vezetett.

Ha ezeket a lépéseket ellenállás nélkül megtehetik, a vietnámi határ mentén mindeddig keskeny, lakatlan területekre korlátozódó kommunista „menedékek” az ország területébe mélyen benyúló egyetlen nagy, összefüggő báziskörzetbe szerveződnek a csapategységek és az utánpótlás gyors mozgását lehetővé tevő logisztikai rendszerrel. Inkább szerettük volna viszontlátni a régi kormányt, mondtam április 21-én republikánus szenátorok egy csoportjának, ám Szihanuk megnyilvánulásai kevés kétséget hagytak afelől, hogy ez a választási lehetőség immár bezáródott előttünk. Lon Nol bukása esetén az a Szihanuk, aki visszatérne, többé már nem egyensúlyozná ki az egymással küzdő feleket a semlegességben, hanem egy kommunista kormányzatot vezetne. A szükségletei (sértett hiúságával párosulva) arra készítetnék, hogy eltávolítsa azokat a mérsékelt csoportokat, amelyekről korábban a manőverezési szabadsága függött az egymással szemben álló frakciók között, és névleges vezetőként bábba degradálódnék, Szihanukvil pedig ismét megnyílna a kommunista utánpótlás előtt, és a biztonság Dél-Vietnám déli felében drasztikus mértékben romlana.

Április 21-re az alapkérdés leplezetlenül megmutatkozott Hanoi agresszivitása révén; arról volt szó, hogy a vietnámisítás pusztán csak alibi legyen egy amerikai összeomlásra, vagy egy tisztességes béke elérését célzó komoly stratégia. Ha az előző, sem a csapatkivonás mértéke, sem pedig a szomszédos országokban

zajló események nem fontosak; valójában bármi, ami sietteti Dél-Vietnám összeomlását, jó dolog a rosszban. Ezt az álláspontot képviselte az ellenzők egy része, például George McGovern szenátor. Habár a nemzeti érdekeinkkel ellentétesnek tartottam, legalább racionális és őszinte álláspont volt. Intellektuális problémáim azokkal szemben támadtak, akik úgy tettek, mintha mód lenne egy közeputas cselekvésre, amellyel elkerülnénk az összeomlást Saigonban, ugyanakkor nem vennénk tudomást a fenyegető kommunista hatalomátvételtől Phnompenben.

Nem lehetett komolyan kételkedni abban, hogy ha Hanoi ellenállás nélkül meghódítja Kambodzsát, ez az utolsó csepp lenne a pohárban Dél-Vietnám számára. A háború kellős közepén legfőbb szövetségese egyre gyorsuló ütemben vonja ki az erőit, és csökkenti a légi támogatást. Saigont éppen abban a pillanatban kértük fel a terhek átvállalására, amikor Hanoi jóval a korábbi évinél magasabb szintre fejleszti erőit. Ha Kambodzsa egyetlen felfegyverzett katonai táborra válik, a katasztrófa elkerülhetetlen lesz. Saigonnak időre volt szüksége az erői konszolidálására és fejlesztésére, az Egyesült Államoknak hihető fenyegetést kellett képviselnie a lehető leghosszabb ideig, Hanoi támadó potenciálját pedig meg kellett gyengíteni a beszívargás lelassításával és az utánpótlás megsemmisítésével. Verseny volt ez a vietnámisítás, az amerikai kivonulás és Hanoi offenzívái között.

Stratégiaiilag Kambodzsát nem lehetett Vietnámtól elkülönült országgént kezelni. A hazai kambodzsai kommunista erők – a gyilkos vörös khmerek – 1970-ben jelentéktelenek voltak, akik utánpótlási szempontból teljes mértékben Hanoitól függtek. A dél-vietnámiakat és az amerikaiakat Kambodzsából fenyegető erőket *kizárólag* az észak-vietnámiak jelentették; határ menti báziskörzeteik a vietnámi háború részét képezték. A kommunikáció elvágásával foglaltoskodó észak-vietnámi erők már az ország egynegyedét elfoglalták. Annak a veszélye, hogy „belesüppedünk egy újabb háborúba Kambodzsában”, nem volt más, mint délibáb; egy és ugyanaz az ellenség állt velünk szemben itt is, ott is. Bármilyen erőkkel vettük fel a harcot Kambodzsában, ugyanazokkal kellett harcolnunk Vietnámban, és viszont. Ahogyan Le Duc Tho kinyilatkoztatta, a háború ekkorra egyetlen óriási háborúvá vált. Kambodzsában pontosan azért volt zűrzavar, mert Hanoi elhatározta, bázisként használja a Dél-Vietnám elleni inváziójához és a hegemoniája létrehozásához Indokínában.

Április 21-re komoly választás előtt álltunk. Engedhetnénk Észak-Vietnámnak, hogy rohanja le Kambodzsa egészét, a harctér vitathatatlan részévé téve, majd támadjuk meg levegőben és vízen – még maga Rogers is azt mondta nekem április 21-én, hogy amennyiben a kommunisták elfoglalják Phnompent, akkor véleménye szerint véget kell vetnünk minden bombázási korlátozásnak. Vagy pedig ellenállhatunk Kambodzsa beolvasztásának, támogatva egy olyan

reket: „Azonnal hagyjátok ott és szigeteljétek el a Lon Nol – Szirik Matak reakciós klikket, fordítsátok fegyvereiteket az árulók ellen.”

A revizionista történetírás egy békés és semleges Kambodzsa képét festette le, amelyet indokolatlanul támadtak meg az amerikai hadak, és taszítottak polgárháborúba, noha ezt a katonai megoldásokban mániákusan hívó amerikaiak nélkül el lehetett volna kerülni. A tények mást mondanak. Szihanuk üzent hadat az új kambodzsai kormánynak már március 20-án, két nappal a megbuktatása után, sorsközösséget vállalva a kommunistákkal, akiket korábban kordában tartott, Pekingben fészkelve be magát, amely még mindig a világ legforradalmibb fővárosának hírében állt, és amellyel ráadásul az égvilágon semmilyen kommunikációs kapcsolatunk nem volt. Április hónapja a fennálló kormányzati struktúra megdöntésére törekvő kommunista támadások egymást követő hullámainak volt a tanúja Kambodzsában. Március 16-án Le Duc Tho elvetett minden javaslatot a harci cselekmények deeszkalálására, április 4-én pedig a semlegességre. Azt állította, hogy a khmer, a laoszi és a vietnámi nép egységet alkot, és vállalva fog harcolni a győzelemért egész Indokínában. Április második felére az észak-vietnámiak szisztematikusan kibővítették a kambodzsai határ mentén fekvő bázisaikat, és egy úgynevezett „felszabadított zónában” egyesítették őket. Körülzárták Phnompent, és elvágták minden megközelíthetőségtől – ugyanazt a taktikát alkalmazva, amely öt évvel később a város elestéhez vezetett.

Ha ezeket a lépéseket ellenállás nélkül megtehetik, a vietnámi határ mentén mindaddig keskeny, lakatlan területekre korlátozódó kommunista „menedékek” az ország területébe mélyen benyúló egyetlen nagy, összefüggő báziskörzetbe szerveződnek a csapategységek és az utánpótlás gyors mozgását lehetővé tevő logisztikai rendszerrel. Inkább szerettük volna viszontlátni a régi kormányt, mondtam április 21-én republikánus szenátorok egy csoportjának, ám Szihanuk megnyilvánulásai kevés kétséget hagytak afelől, hogy ez a választási lehetőség immár bezáródott előttünk. Lon Nol bukása esetén az a Szihanuk, aki visszatérne, többé már nem egyensúlyozná ki az egymással küzdő feleket a semlegességben, hanem egy kommunista kormányzatot vezetne. A szükségletei (sértett hiúságával párosulva) arra késztetnék, hogy eltávolítsa azokat a mérsékelt csoportokat, amelyekről korábban a manőverezési szabadsága függött az egymással szemben álló frakciók között, és névleges vezetőként bábba degradálódnék, Szihanukvil pedig ismét megnyílna a kommunista utánpótlás előtt, és a biztonság Dél-Vietnám déli felében drasztikus mértékben romlana.

Április 21-re az alapkérdés leplezetlenül megmutatkozott Hanoi agressziója révén; arról volt szó, hogy a vietnámisítás pusztán csak alibi legyen egy amerikai összeomlásra, vagy egy tisztességes béke elérését célzó komoly stratégia. Ha az előző, sem a csapatkivonás mértéke, sem pedig a szomszédos országokban

zajló események nem fontosak; valójában bármi, ami siettetni Dél-Vietnám összeomlását, jó dolog a rosszban. Ezt az álláspontot képviselte az ellenzők egy része, például George McGovern szenátor. Habár a nemzeti érdekeinkkel ellentétesnek tartottam, legalább racionális és őszinte álláspont volt. Intellektuális problémáim azokkal szemben támadtak, akik úgy tettek, mintha mód lenne egy közeputas cselekvésre, amellyel elkerülnénk az összeomlást Saigonban, ugyanakkor nem vennénk tudomást a fenyegető kommunista hatalomátvételtől Phnompenben.

Nem lehetett komolyan kételkedni abban, hogy ha Hanoi ellenállás nélkül meghódítja Kambodzsát, ez az utolsó csepp lenne a pohárban Dél-Vietnám számára. A háború kellős közepén legfőbb szövetségese egyre gyorsuló ütemben vonja ki az erőit, és csökkenti a légi támogatást. Saigont éppen abban a pillanatban kértük fel a terhek átvállalására, amikor Hanoi jóval a korábbi évinél magasabb szintre fejleszti erőit. Ha Kambodzsa egyetlen felfegyverzett katonai táborra válik, a katasztrófa elkerülhetetlen lesz. Saigonnak időre volt szüksége az erők konszolidálására és fejlesztésére, az Egyesült Államoknak hihető fenyegetést kellett képviselnie a lehető leghosszabb ideig, Hanoi támadó potenciálját pedig meg kellett gyengíteni a beszivárgás lelassításával és az utánpótlás megsemmisítésével. Verseny volt ez a vietnámisítás, az amerikai kivonulás és Hanoi offenzívái között.

Stratégiaiilag Kambodzsát nem lehetett Vietnámtól elkülönült országgént kezelni. A hazai kambodzsai kommunista erők – a gyilkos vörös khmerek – 1970-ben jelentéktelenek voltak, akik utánpótlási szempontból teljes mértékben Hanoiót függtek. A dél-vietnámiakat és az amerikaiakat Kambodzsából fenyegető erőket *kizárólag* az észak-vietnámiak jelentették; határ menti báziskörzeteik a vietnámi háború részét képezték. A kommunikáció elvágásával foglaltoskodó észak-vietnámi erők már az ország egynegyedét elfoglalták. Annak a veszélye, hogy „belesüppedünk egy újabb háborúba Kambodzsában”, nem volt más, mint délibáb; egy és ugyanaz az ellenség állt velünk szemben itt is, ott is. Bármilyen erővel vettük fel a harcot Kambodzsában, ugyanazokkal kellett harcolnunk Vietnámban, és viszont. Ahogyan Le Duc Tho kinyilatkoztatta, a háború ekkorra egyetlen óriási háborúvá vált. Kambodzsában pontosan azért volt zűrzavar, mert Hanoi elhatározta, bázisként használja a Dél-Vietnám elleni inváziójához és a hegemoniája létrehozásához Indokínában.

Április 21-re komoly választás előtt álltunk. Engedhetnénk Észak-Vietnám-nak, hogy rohanja le Kambodzsa egészét, a harctér vitathatatlan részévé téve, majd támadjuk meg levegőben és vízen – még maga Rogers is azt mondta nekem április 21-én, hogy amennyiben a kommunisták elfoglalják Phnompent, akkor véleménye szerint véget kell vetnünk minden bombázási korlátozásnak. Vagy pedig ellenállhatunk Kambodzsa beolvasztásának, támogatva egy olyan

kormány függetlenségét, amelyet elismert az ENSZ és a legtöbb más ország, többek közt a Szovjetunió.*

A határ menti bázisok megtámadása április 21-e előtt szóba sem került; a végső döntés csak április 28-án született meg. Ez okból kifolyólag érdemes nagyobb részletességgel áttekinteni a döntéshozási folyamatot, hogy lássuk, ki tudott mit és mikor.

Ahhoz kétség sem fér, hogy McCain tengernagy a Nixonnak április 18-án adott tájékoztatójában nagy hangsúlyt helyezett növekvő aggodalmaira Kam-

* Meglehetősen különös módon a kambodzsai politikánk egyik legvehemensbb bírálója ugyanazt az elemzést adja választási lehetőségeinkről, mint mi magunk:

Márciusban és áprilisban az adminisztráció előtt még nyitva állt a választás szabadsága a kambodzsai eseményekre való reagálásban. Ha amellet dönt, hogy nem bátorítja Lon Nol, a felfegyverzéséről már nem is szólva, kikényszeríthette volna Szihanuk visszatérését, vagy legalábbis azt, hogy Lon Nol próbálja megőrizni az ország repedezett semlegességét. Ez nem lett volna ideális megoldás Washington számára, valószínűleg egy Hanoi által uralt kormányt jelentett volna, és legalábbis lehetővé tette volna a kommunisták számára Szihanukvil (Lon Nol által Kampongsum névre átkeresztelve) és a határ menti bázisok folytatólagos használatát. De ahogyan a visszatartott National Intelligence Estimate rámutatott, a tartós elfoglalásukat kivéve a bázisok mindig katonai problémát jelentenek a dél-vietnámi kormány számára; ez mind földrajzi, mind forradalmi hadviselési szempontból tény és való.⁸

Az idézett passzus igen csak érdekes, először is azért, mert egyesíti magában az összes tévképzetet az 1970-ben Kambodzsában zajló eseményekről. A narratívám nem hagy kétséget afelől, hogy nem bátorítottuk Lon Nol, és még csak el sem kezdtük fegyverekkel ellátni heteken át, miután észak-vietnámi csapatok dúltak egy semleges országot. Az a lehetőség, hogy Lon Nol helyreállítsa Kambodzsa semlegességét, egyszerűen nem létezett; nyíltan és egyértelműen elutasította Le Duc Tho. És akkorra már Szihanuk nem volt olyan helyzetben, hogy semleges lehessen. Csak úgy tudott visszatérni, hogy felszámolja a Lon Nol-csoportot, amely megalakította a saját kormányát, és amelynek magja és az újonnan megtalált vörös khmerek „barátai” között egyensúlyoznia kellene. Az előttünk álló valós perspektíva ennél fogva pontosan az volt, amelyet az idézett szöveg a legvalószínűbb kimenetelként ír le: Szihanukvil újranyitása, egy Hanoi által uralt kormány Phnompenben, és újra megnyitott határ menti bázisok, most már nem izolált sávként, hanem Kambodzsa keleti részének egészét magukba foglalva. Ahol a véleményem markánsan eltér az idézett passzustól, az a „választási szabadságunkról” szóló feltételezés. Pontosán ez volt az, amivel nem rendelkezünk, mivel a szöveg által leírt perspektíva komoly eltolódást jelentett volna az indokínai katonai egyensúlyban: nyomasztó, leküzdhetetlen és döntő fenyegetést Dél-Vietnám fennmaradására nézve.

Ami az állítólagos „visszatartott” vagy „eltitkolt” hírszerzési országelemzést illeti, ez úgyszintén fikció. Semmilyen hírszerzési elemzést sem „tartott vissza” vagy „tiltott le” a Nemzetbiztonsági Tanács hivatala. Ezeket a jelentéseket rutinszerűen elküldték az összes ügynökségnek. A CIA-jelentés minden politikai mérlegelés fontos elemét képezte, a Kambodzsával kapcsolatos döntést megelőző vitát is beleértve. Nixon teljes körű tájékoztatókat kapott Helms-től legalább három NSC-értekezleten vagy kabinetszintű megbeszélésen áprilisban, és további három alkalommal négy szemközt megbeszélést is folytatott Helmszel.

bodzsa kapcsán. Az elnököt annyira nyugtalanították a hallottak, hogy felkérte McCaint, jöjjön San Clemente-be, és április 20-án nekem is tartson egy ugyanilyen tájékoztatót. Az utóbbi hetekben felgyülemlett idegfeszültség következtében Nixon zaklatottá vált, de ez nem másítja meg azt a tényt, hogy a helyzet-elemzése alapján véve helytálló volt. San Clemente-be utazásom során pont ugyenerre a következtetésre kellett jutnom. Nem láttam át, hogyan nézhetnénk tétlenül állva Kambodzsa összeomlását anélkül, hogy egyúttal ne idéznénk elő mindannak az összeomlását, amit Vietnámban csinálunk. A kérdést fel is vettem volna az elnök előtt, ha McCain bizonyos értelemben meg nem előz. Washingtonba való visszatérése utáni első lépéseként Nixon április 21-én már reggel 7 órára találkozót iktatott be a napirendjébe Helmszel és velem, hogy naprakésszé tegye magát a legfrissebb információkat illetően. Helms tájékoztatója rámutatott: az észak-vietnámiak támadásban vannak szerté az országban, és Phnompen nem lesz képes sokáig ellenállni. Miközben szó esett a mi (elhangolhatóan minimális) válaszlépésünk helyzetéről, Nixon rájött, hogy a WSAG ülésén április 15-én Kambodzsának jóváhagyott és általa röviddel ezután megduplázott ötmillió dolláros fegyvervásárlási segély ügye még mindig egy helyben toporog a bürokratikus halogatás miatt. Hasonlóképpen nem szállították le a CIA számára azt a kommunikációs berendezést, amelyet még április 1-jén rendelt el, és utasítását április 16-án újból megerősítette. Nixon magánkívül volt a haragtól. Utasítást adott a pénz azonnali átutalására, és másnapra NSC-értekezletet hívott össze az általános stratégia meghatározására.

Ennek előkészítéseként érdeklődtem Westmoreland tábornoknál a határ menti bázisok ellen a dél-vietnámi erők által végrehajtandó hadműveletek megvalósításának esélyeiről. Westmoreland véleménye szerint hatékonyak ugyan lehetnek, de amerikai támogatás nélkül döntők már nem. Ezenkívül titkos csatornán keresztül üzenetet küldtem Ellsworth Bunkernek, kérve az ő és Abrams „őszinte értékelését” Szihanuk visszatértének vagy egy kambodzsai kommunista győzelemnek a katonai, politikai és lélektani következményeiről. Emellett javaslatokat vártam tőlük a lehetséges ellenintézkedésekre.

Február óta a dél-vietnámiak alkalmanként fontolóra vettek a kambodzsai határ menti bázisokba kis mélységben – nagyjából négy-öt kilométer távolsáig – behatoló hadműveleteket a mi logisztikai támogatásunkkal. A századnyi vagy annál kisebb létszámmal végrehajtott akciók célja a titkos fegyverraktárak felderítése volt. Haig tábornok a Dél-Vietnámban tett januári útja után azt jelentette, hogy léteznek ellenséges utánpótlási raktárak a kambodzsai határtól néhány kilométerre, amelyeket a B-52-esekkel nem lehet biztonságosan célba venni, mert túl közel vannak a lakott területekhez. Laird akkor adott felhatalmazást Abrams tábornoknak logisztikai segítség nyújtására a dél-vietnámi erőknek kis mélységű behatolásokhoz, amikor februárban látogatást tett Vietnámban. Március 27-én

aztán sor került a dél-vietnámi erők határt átlépő hadműveletére, amelyről beszámolt a média. Másnap újabb akció indult, amelyet a sajtó úgyszintén leköszölt. Ron Ziegler fehér házi sajtótitkár március 28-án bejelentette: az amerikai erőket ért fenyegetésekre válaszképpen az amerikai harctéri parancsnokok felhatalmazást kaptak a kambodzsai határ átlépésére.

Miután tudomást szereztem az első határon túli hadműveletről, az akciók ideiglenes felfüggesztését kértem mindaddig, amíg átgondolt és koordinált állásfoglalást nem sikerül kialakítanunk az új helyzet fényében, és hogy elkerüljünk ürügy szolgáltatását Hanoinak a háború kiterjesztésére. Nem láttam volna szívesen olyan politikát, amelyet a harctéri parancsnokok taktikai döntései határoznak meg. Az instrukciók kiadása után régóta tervezett egyhetes szabadságra mentem, Haig pedig a következő végrehajtási rendelkezést táviratozta el Bunkernek március 27-én:

Amennyiben ezek a hadműveletek folytatódnak, ki leszünk téve annak a vád-nak, hogy a dél-vietnámi kormány kiterjedt háborúba vonja be az USA-t.

Miközben tudatában vagyunk annak, hogy önnek nincs szabad keze ebben a vonatkozásban, Mr. Kissinger reméli, hogy ön rá tudja venni Thieu-t, tartózkodjon ezektől a műveletektől, kivéve az olyan helyzeteket, amelyek megfelelnek a harci cselekményekbe bocsátkozásra vonatkozó jelenleg érvényben levő amerikai szabályozásnak. Mr. Kissinger azt szeretné, hogy ön tisztában legyen vele: az elnök megérti ugyan Dél-Vietnám indítékait, ám aggódik amiatt, hogy a határon túli hadműveletek rövid távú katonai hozadékait felülmúlhatják azok a kockázatok, amelyek az általános Vietnám-politikánk hazai támogatási szintjének fenntartására irányuló erőfeszítéseinket érintik.

Az utasításnak megfelelően Bunker március 30-án találkozott Thieu-vel, és elmagyarázta neki, miért kell függőben tartani a határon túli hadműveleteket. Célunk a háború expanziójának megakadályozása, közölte Bunker, Thieu pedig elfogadta az érvelésünket. Március 31-én a *New York Times* figyelmeztetett: a kambodzsai kormány abbéli szándéka, hogy engedélyezi a szövetségesek határon túli rajtaütéseit a kommunista bázisok ellen, mélyebben beleránthatja az Egyesült Államokat a háborúba. Erre föl március 31-én Phnompen „hűen szigorúan semleges politikájához” azonmód hivatalosan tagadta, hogy felhatalmazta volna az USA-t és Dél-Vietnámot ilyen rajtaütések végrehajtására.

Még ugyanazon a napon Laird felkereste az elnököt, és tiltakozott a határon túli műveletek felfüggesztése miatt. Telefonon utasítottam Haiget, hogy a szabadságról való visszatértemig próbálja meg elhalasztani a választ, és semmiképpen ne adjon felhatalmazást további határon túli hadműveletekre addig, amíg

április 4-én a terv szerint nem találkozom Le Duc Thóval. Az elnök azonban felülbírálta javaslataimat. Parancsot adott Haignek, hogy titkos csatornán keresztül utasítsa Bunkert a határon túli hadműveletek felújítására azzal a feltétellel, hogy ezek ne lépjenek túl a moratórium előtt végrehajtott akciók volumenét, és koordinálják őket a kambodzsai fegyveres erőkkel. Amennyire vissza tudok emlékezni, április első három hete alatt összesen négy kis mélységű határon túli műveletre került sor, mindegyikre a Le Duc Thóval folytatott április 4-i találkozó után, és egyik sem tartott egy napnál tovább.

Április utolsó két hetében a kommunista erők fokozták a kambodzsai városok elleni hadműveleteiket. Április 22-én megtámadták a határ menti Snoul városát, mire a phnompeni kormány újabb felhívást intézett az ENSZ-hez, segítséget kérve a betolakodók elleni harchoz. Az összes többihez hasonlóan ez a kérés is válasz nélkül maradt, pedig nehéz lett volna kirívóbb példát találni az agresszióra. Április 22-én Washingtonban jelentős értekezlet ült össze Kambodzsa tárgyában, és ugyanezen a napon érkezett hozzám egy sor géppel írt üzenet az elnöktől, amelyek hűen tükrözték egyre feldúltabb kedélyállapotát.

A reggel 5 órakor diktált első üzenetében Nixon hangsúlyozta egy „határozott lépés” szükségességét Kambodzsában, és kifejezte eltökéltségét, „valamilyen szimbolikus dolog megtételére Lon Nol túlélésének megsegítése érdekében”, noha attól tartott, nem lesz képes a túlélésre. Úgy vélte, „hibát követtünk el” afeletti aggodalmunkban, hogy az amerikai segítség aláássa Lon Nol semlegességét, és ürügyet szolgáltatunk vele az észak-vietnámiaknak az ország megszállására; *nota bene* a kommunisták sohasem vártak „ürügyre”, amint ezt jól demonstrálja Magyarország példája 1956-ban, Csehszlovákiáé 1968-ban, valamint Laosz és Kambodzsa esete. Az elnök a következőt javasolta: megnyugtatóképpen küldjük Lon Nolhoz Robert Murphy nagykövetet. „Abban az esetben, ha úgy döntök, ebbe az irányba megyek el – instruált engem Nixon –, az úgynevezett baráti országok nyúl szívű nagyköveteivel együtt”, a hozzáállásuk alapján tudni fogjuk, „kik a barátaink”. (Az üzenet teljes szövegét lásd a jegyzetekben a könyv végén.)⁹

A nap folyamán később egy második levél is megismételte ugyanezt – azaz, hogy hívjam össze a japán, a francia, a brit és más baráti nagyköveteiket, és hangsúlyozzam előttük: számítunk a szövetségeseink támogatására. A harmadik memorandum pedig egy Szihanuktól Mansfield szenátornak címzett, nemrég érkezett levélhez fűzött megjegyzést. Ebben Szihanuk Hitlerhez hasonlította Lon Nolt, és kijelentette: „még a legszélsőségesebb ideológia is – amennyiben a társadalmi igazságtalanságon alapul – összehasonlíthatatlanul jobb egy olyan rezsimnél, amely velejéig korrump emberekből és népellenes reakciókból áll [...]”, majd közölte: eltökélt szándéka országának felszabadítása még „egy ideológiai változás árán is Kambodzsában”. Nixon véleménye szerint Szihanuk „minden szempontból

a kommunista vonalat szajkózza”, és megkért, továbbítsam a levelet diszkrétan Rogersnek és Helmsnek. Végül egy negyedik üzenetben arra utasított, hogy kéréssem be a szovjet ügyvivőt, és figyelmeztessem: az elnök „parancsnoki döntést” hozott a válaszlépésre, ha a kommunisták Phnompen ellen vonulnak.

Az események sodrása azonban nem adott lehetőséget a fenti instrukciók végrehajtására. Később, április 22-ének délelőttjén nem javasoltam az elnöknek Murphy (vagy Dean Acheson, Nixon későbbi jelöltje) Kambodzsába küldését, mivel csak óriási vitát váltana ki, és valószínűleg túllépnének rajta az NSC-ben hozott döntések. Az elnök erre így szólt: „Nos, akárhogyan is, de biztosítani akarom, hogy Kambodzsa nem megy veszendőbe anélkül, hogy tennénk valamit.” Majd így folytatta: „Mindenki mindig javaslatokkal jön ide az irodámba arról, hogyan veszítsünk. Soha senki sem jön ide olyan javaslattal, hogyan győzzünk.” Ezután elrendelte phompeni ügyvivőnk, Lloyd Rives leváltását, és a határon túli kis mélységű hadműveletek amerikai támogatását. A sok elbocsátást elrendelő nixon utasításhoz hasonlóan ezzel is csak a nemtetszését akarta kifejezni, és nem kellett úgy értenünk, hogy az utasítás végre is hajtandó; alacsonyabb szinteken soha nem is került rá sor.

Eközben hosszú titkos válasz érkezett Bunkertől és Abramstól, végzetes következményeket vázolván fel arra az esetre, ha Szihanuk kommunista bábként visszatérne a hatalomba: megerősödne a Vietkong és az észak-vietnámiak harci szelleme; növekedne Hanoi képessége az elhúzódozó hadviselésre; lökéshullámokat váltana ki Dél-Vietnámban; és veszélybe kerülne a vietnáimizálás. Mindketten javasolták a kis mélységű határon túli hadműveletek számának növelését, és a legfontosabb kommunista bázisok elleni egyesített amerikai–dél-vietnámi műveletek megkezdését.

A soron következő NSC-értekezlet elé valójában három taktikai opció került: a semmittevés (a külügy- és a védelmi minisztérium által szorgalmazott irány); támadás a bázisok ellen csak dél-vietnámi erőkkel (az én javaslatom); és minden szükséges erő bevetése az összes bázis semlegesítésére, az amerikai harcoló alakulatokat is beleértve (ezt pedig Bunker, Abrams és az Egyesített Vezérkar javasolta).

Két bázis különösen komoly gondot jelentett. Kambodzsa Szvajrieng nevű tartományában az úgynevezett Parrot's Beak mélyen benyúlt Vietnám területére; csúcsa alig több, mint ötven kilométerre volt Saigontól. E bázis a saigoni régiót és a Mekong rizstermelő deltavidékét támadó észak-vietnámi hadaknak nyújtott menedéket a vietnámi háború évei alatt. Távolság észak-keleti irányban terült el a második, *Fishhook* fedőnevű problémás körzet. Hírszerzési elemzőink szerint itt rendezték be a délen folytatott összes kommunista hadműveletet irányító parancsnokságot (a COSVN-t), emellett ez volt a Saigont időről időre fenyegető és a szomszédos dél-vietnámi Tay Ninh tartományt folytonosan nyugtalanító

7. észak-vietnámi hadosztály csapatösszevonási körlete. A Fishhookot jól védték, ezért úgy véltük, a dél-vietnámi hadsereg nem elég erős mindkét hadművelet egyidejű végrehajtásához. Így az a javaslat, hogy az akciók csupán a dél-vietnámi erőkre korlátozódjanak, egyenértékű volt a csak egy bázis elleni hadművelet melletti döntéssel.

Nagy jelentőségű döntések ritkán születnek mélyreható megvitatás eredményeképpen. Mire egy kérdés eléri az NSC-t, már olyan sok alsóbb szintű bizottság elemezte, hogy a kabinettagok színészekként szerepelnek egy alaposan elpróbált darabban; alapjában véve azt ismételtetik, amit a beosztottaik más fórumokon már bejelentettek. A nixon NSC-ben volt még egy további tényező, amelyet minden résztvevő gyanított; nevezetesen az, hogy csaknem bizonyosan többről van szó, mint amiről neki tudomása van. Ráadásul még ott feszült a szokásos ellentmondás két elvárás között: úgy kellett állást foglalniuk valamiben, hogy összeegyeztethető legyen a bonyolult észjárású főnökeik szándékaival és a belpolitikai következményektől való félelmekkel. Mindig ott lappangott egy bizonytalan érzés bármivel kapcsolatban, amit eszkalációként lehetett tálni Vietnámban. Az asztal körül ülők közül senki sem kérdőjelezte meg egy kambodzsai kommunista hatalomátvétel következményeit, de mindnyájan jól tudtuk: bármi legyen is a döntés, valószínűsíthető a hazai keserű hangulat, tiltakozás, sőt talán az erőszak újabb fordulója is. Ha Kambodzsa elesne, még nagyobb nyomás nehezedne ránk, hogy vonuljunk ki egyoldalúan; amennyiben pedig a többi opció bármelyikét fogadnánk el, a „háború kiterjesztése” lenne ellenünk a vád. Középutas megoldás nem volt.

Így aztán a kezdeti döntés a menedékbázisok megtámadásáról egy nyomott hangulatú és elég véletlenszerűen összehívott NSC-ülésen született meg. Rogers még a dél-vietnámiak által végrehajtandó számottevő határon túli műveleteket is ellenezte, de magától értetődőnek vette, hogy a phompeni kormány megdöntését Kambodzsa korlátozás nélküli bombázása követi majd. A kis mélységű határon túli hadműveletek leghangosabb szószólója korábban Laird volt, aki viszont ellenezte Abrams tábornok javaslatát az összes bázis teljes felszámolására. Helms pártolt bármely akciót a bázisok semlegesítésére. Nixon általában egy NSC-ülés után, nem pedig közben jelentette be döntéseit; az volt a szokása, hogy az instrukcióit magában mérlegeli, majd írásban vagy közvetítők útján közli őket. Ezzel az eljárással egyrészt hangsúlyozni kívánta, hogy az NSC tanácsadó, nem pedig döntéshozó testület, másrészt pedig el akarta kerülni az utasításai megvitatását és a velük szembeni ellenszegülést. Most azonban változtatott a szokásos módszerén. Közölte kollégáival: jóváhagyja a báziskörzetek elleni támadásokat dél-vietnámi erők által és amerikai támogatással. Mivel a dél-vietnámiak csak egyetlen offenzíva végrehajtására voltak képesek, Wheeler a Parrot's Beakot javasolta célpontként. Az USA részvétele persze vitát gerjesztett; Laird és Rogers arra törekedett,

hogy az abszolút minimumra korlátozódjon, még az amerikai tanácsadókat vagy a taktikai légi támogatást is ellenezve.

Ezen a ponton emelkedett szólásra Spiro Agnew alelnök. A vitát teljes egészében irrelevánsnak tartotta. Vagy veszélyt jelentenek e „menedékek”, vagy nem. Ha érdemes megtisztítani őket, végképp nem érti ezt az egész óvatoskodást az amerikai részvétel kapcsán, vagy azt, hogy mit érünk el azzal, ha csak egyikük ellen intézünk támadást. Feladatunk a vietnámozálás sikerre vitele. Ő személy szerint az amerikai erők részvételével a támadás mellett tör lándzsát *mind* Fishhook, *mind* Parrot's Beak ellen. Agnew-nak igaza volt. Ha létezett valami, amit Nixon jobban gyűölt, mint azt, hogy elébe tesznek egy általa korábban nem mérlegelt tervet, akkor az az volt, hogy olyan színben tűnjék fel mások előtt, mint aki kevésbé kemény, mint a tanácsadói. Noha dühöngött a zablá miatt, leleményesen az alelnök és a kabinet közé pozicionálta magát. Felhatalmazást adott ugyan a Parrot's Beak elleni támadás amerikai légi támogatására, de csakis „bizonyítható szükségesség alapján”, míg a Fishhook melletti elköteleződést megkerülte. Ezeket a döntéseket később írásban is szétküldték. Az ülés után Nixon azonnal keserűen felelősségre vont, miért nem tájékoztattam előre Agnew nézeteiről, amelyekről pedig valójában nem is volt tudomásom. Nincs kétségem afelől, hogy Agnew közbelépése felgyorsította az elnök végső döntését az összes báziskörzet elleni támadásra, méghozzá amerikai erők bevetésével.

Másnap, április 23-án máris kezdetét vette a különböző kormányhivatalok manőverezése önmaguk pozicionálására abból a célból, hogy valaki mást állítsanak a minden bizonnyal bekövetkező felzúdulás keresztútjába. Rogers engedélyt kért, hogy közölhesse a kongresszusi bizottságokkal a nagyon sokat igénylő kambodzsai segélykérelmeket, ugyanis okfejtése szerint ezekkel összehasonlítva a tervezett hadműveletek korlátozottaknak tűnnek majd fel – sőt valójában úgy festenek, mint az átfogó katonai segélyprogram megkerülésének egyik módja. Laird biztosítva akarta látni, hogy semmilyen amerikai földi személyzet sem lép Kambodzsa területére, még a Nixon által csupán egy nappal korábban jóváhagyott taktikai légi támogatást kontrolláló légi irányítók sem. Április 23-án mindjárt két WSAG-értekezletet is tartottam az elnöki döntések végrehajtásának megszervezésére. Egyáltalán nem meglepő módon a WSAG-tagok a főnökeik nézeteit visszhangozták. A védelmi minisztérium minden egyes taktikai légi csapás végrehajtásának engedélyezésére felhatalmazást akart Washingtonból. Nehéz volt elképzelni, milyen célpontok maradnak nyugton a helyükön kellően hosszan az ilyen lassú és nehézkes procedúrák lebonyolításához. Két ülés után a WSAG-tagok némi vonakodás árán megegyeztek abban, hogy Abrams tábornok szükség esetén általános felhatalmazást kap amerikai taktikai harci gépek bevetésére, és felhatalmazták az amerikai légi irányítókat is a dél-vietnámiak kísérésére. Április 24-én Nixon mindkét WSAG-ajánlást jóváhagyta.

Hanoi kezét persze nem kötötték meg ilyesfajta korlátozások. Csütörtökön, április 23-án az észak-vietnámi és a Vietkong-erők támadást intéztek két kambodzsai város, Mimot és Angtassom ellen, s hatalmukba kerítették egy fontos hidat a Snuol városát és Kratie tartomány székhelyét összekötő 13-as úton. A Kandal tartományban fekvő Hung Loiban berendezett kambodzsai katonai irányítóközpontot több napon át tartó ostrom után a dél-vietnámi légi csapások ellenére április 23-án ki kellett üríteni. Szvajriengtől nyugatra az 1-es úton két hidat is elfoglalt az ellenség. Április 23-án és 24-én a kommunista erők rajtaütészerű támadásokat intéztek Kep tengerparti város ellen.

A kommunisták politikai aktivitásukat is fokozták. Április 24-én valahol a laoszi–vietnámi–kínai határregióban, egy nyilvánosságra nem hozott helyszínen, Szihanuk kezdeményezésére összehívták „az indokínai népek csúcskonferenciáját” a három felkelő csoport közötti stratégia koordinálása céljából. Ezen jelen volt Szihanuk, a Patet Lao részéről Szuvanouvong herceg, a Vietkong képviselőtében Nguyen Huu Tho, valamint Pham Van Dong észak-vietnámi miniszterelnök. A Szihanuk által április 27-én Pekingben közzétett terjedős közös nyilatkozat „kölsönös támogatást” ígért a „közös ellenség”, konkrétan „az amerikai imperializmus ellen vívott harcban”. A konferenciához intézett zárszázában Szihanuk üdvözölte a „népi Kambodzsa” megszületését.

Ez az időszak sok feszültséget hordozott magában. Nem hittem, hogy akár Kambodzsa, akár Dél-Vietnám átvészeli a válságot, hacsak mi nem reagálunk a kommunista offenzívára. De fájdalmasan tudatában voltam a „menedékek” elleni támadást minden bizonnyal követő politikai felfordulásnak, valamint a megosztottságnak a stábomban. Szándékosan a legrátermettebb fiatal férfiakat és nőket toboroztam, akiket csak találni tudtam. Fontosnak tartottam kiaknázni a vitalitásukat és az idealizmusukat; számomra döntőnek tűnt, hogy az a nyugtalanság, amely oly sok kortársuknál tiltakozásban nyilvánult meg, az ő esetükben abban a hajlandóságban találjon kifejezési lehetőséget, hogy olyan, a realitások talaján járó dolgokkal foglalkozzanak, amelyek révén egy kormány tapogatózáva keresi a békéhez vezető utat. A hozzám legközelebb állók között volt Tony Lake, Roger Morris és Winston Lord. Nem viseltettek nagy tisztelettel Nixon iránt; érzelmileg mindhárman inkább egy demokrata elnököt láttak volna szívesen. Keményen dolgoztam elkötelezettségük megőrzésén, mivel az országunk előtt álló problémák nem pártokhoz kötődtek, és mert a meggyőződéseim szerint meg kellett tanulniuk: bizonyos körülmények között az erkölcsi tartás nem valamilyen grandiózus gesztussal demonstrálható a legjobban, hanem hajlandósággal a kitartásra egy jobb világ felé vezető út tökéletlen állomásain. Lake és Morris februárban közölte velem távozási szándékát; a vegyes érzelmeikre való tekintettel tovább már nem kívánták végigdolgozni a megkövetelt hosszú órákat. Kevésbé megerőltető tervezési munkakörben még magam mellett tartottam őket őszig,

amikor Lake visszatért doktori iskolai tanulmányaihoz, Morris pedig Mondale szenátor stábjához csatlakozott. Winston Lord velem maradt, és idővel nélkülözhetetlen munkatársam és nagy becsben álló barátom lett.

A végső döntést röviddel megelőzően sok időt töltöttem Lake, Morris és Lord társaságában. Az érvekkel legjobban alátámasztott és leginkább megindokolt kifogások tervezett irányunkkal szemben nem a minisztériumoktól jöttek, hanem az általuk nekem írt közös memorandumban jutottak kifejezésre. Ironikus módon okfejtésük meggyorsította azt a konklúziót, amely felé vonakodva bár, de én magam is közeledtem: egyedüli realisztikus választásunk a határ menti bázisok megsemmisítése. Az alapvető diagnózisuk megegyezett az enyémmel. Szerintük egyik fő célkitűzésünk Szihanuk visszatérésének elkerülése legyen:

A visszatérése egy kommunista döntés eredménye lenne, miszerint megengedik neki, ami komoly garanciákat hordoz magában arra, hogy az utasításaik szerint fog cselekedni. [...] Ennél fontosabb, hogy Szihanuk visszatérése kommunista beépített téglaként komoly lélektani hatással járna Vietnámban és Laoszban, s legalábbis ütőkártyát adna Thieu ellenfeleinek [a kezébe] ellene, különösen és veszélyes módon a hadsereg keményvonalasai körében.

Mindazonáltal a memorandum ellenezte a bázisok elleni intézendő amerikai hadműveleteket. A szerzők a következőt preferálták:

[...] egy semleges kambodzsai kormány a jelenlegi vagy más Szihanuk-mentes vezetés alatt, amely titkos megegyezést ért el a kommunistákkal a határ menti báziskörzetek korábbihoz hasonló használatáról. Ez azt jelentené, hogy a kambodzsai kormány nem venne róla tudomást, viszont nyilvánosan nem egyezne bele. Magában foglalná a folytatólagos Menü, vagyis a titkos bombázás, továbbá a védekező jellegű határon túli hadműveletek GVN általi lehetőségét – aktív kambodzsai ellenállás nélkül a két vietnámi erő bármelyikének katonai akcióival szemben a korlátozott határ menti körzetben. Habár nem nevezhető jó helyzetnek, ez mégis jobb lenne, mint egy Szihanuk-kormány, amely aktívan szemben állna a GVN-nel, és nyilvánosan ellenezné a Menüt stb.

Más szóval három fiatal barátom és munkatársam Kambodzsa titkos bombázásának folytatását és a határtól néhány mérföldnyi távolságra való behatolást az ország területére alapvető fontosságúnak, míg a mély behatolást igazolhatatlannak vélte – e megkülönböztetés morális alapvetését továbbra sem tudom fel fogni. Az általuk preferált végeredmény, „a *status quo ante* visszaállítása Szihanuk nélkül” vonzó volt ugyan, de elérhetetlen. Megvalósításához ugyanis azt

szorgalmazták, hogy vegyük rá a Lon Nol-kormányt, jusson egyezsége Hanoi-val, miközben figyelmezteti Hanoi-t, hogy erővel fogunk ellenállni Szihanuk hatalomba való visszahelyezésének. Ilyen kompromisszumra nem volt lehetőség Le Duc Tho április 4-én elhangzott kijelentésének fényében, miszerint Észak-Vietnám sohasem fog tárgyalni Lon Nollal. Ami még valószínűbb: maga a kísérlet egy ilyen „megoldás” létrehozására Phnompen elestéhez és kommunista győzelemhez vezetett volna. Azt sem tudtam megérteni, hogyan lehetnének összeegyeztethetők egy kompromisszummal a Hanoi meggyőzésére szánt intézkedések, miközben szembehelyezkedünk Szihanukkal. Sajnos Kambodzsa ekkorra már polarizálódott olyan erők miatt, amelyek felett nem gyakoroltunk ellenőrzést, és kibékítésük meghaladta a képességeinket. Röviden szólva, a javasolt alternatívák nehéz választásaink megkerülésére és a lelkiismeretünk megnyugtására szolgáltak, nem pedig útmutatással a cselekvésre.

Egyre nyugtalanabb lettem az NSC-ülésem hozott döntés miatt, pedig valójában én magam javasoltam a báziskörzetek elleni támadás dél-vietnámi erőkre korlátozását. Agnew-nak igaza volt: vagy semlegesítjük az összes bázist, vagy elvetjük az egész tervet. Nehéz elképzelni, hogy pusztán egyetlen körzet ellen végrehajtott korlátozott hadművelet, amelyben a dél-vietnámiak legjobb esetben is szigorúan limitált amerikai légi támogatást kapnak, döntő változást tudna előidézni. Az a veszély fenyegetett, hogy sikerül egyesítenünk minden cselekvési variáció összes hátrányát. Kritikát kapunk a kambodzsai intervenció miatt anélkül, hogy bármilyen stratégiai célt elérnénk.

Mielőtt ezeket a nézeteket Nixon elé terjeszthettem volna, egy másik olyan, látszólag triviális esemény történt, amely felgyorsította a történelmi menetét. William Beecher újságíró a *New York Times*-ban nyilvánosságra hozott egy szigorúan titkos táviratot, amely arról tájékoztatta az ügyvivőnket Phnompenben, hogy eldöntöttük: zsákmányolt kommunista puskákkal látjuk el a kambodzsai kormányt. Nixon majd felrobbant mérgében. A kiszivárogtatások még a legjobb körülmények között is feldühítették, ez viszont az apparátus egyértelmű kísérletének tűnt a szemében arra, hogy a kongresszus és a nyilvánosság részéről nyomást gyakoroljon ránk a Kambodzsának nyújtandó bármilyen segítséggel szemben. És hogy még rosszabb legyen a helyzet, nagyjából ezzel egy időben az elnök rájött, hogy az általa április 1-jén Phnompenbe küldeni rendelt kommunikációs berendezés és CIA-képviselő még mindig nem kelt útra, noha az utasítást április 16-án megismételte.

Nixon borzasztó haragra gerjedt. Április 23-ának estéjén minden biztonnal legalább tíz alkalommal hívott – háromszor Fulbright szenátor házában, ahol kötetlen találkozón vettem részt a Szenátus Külügyi Bizottságának tagjaival. Szókházhoz híven, amikor rendkívül ki voltelve magából, elharsogott egy utasítást, és azonmód lecsapta a telefont. Azt követelte, hogy haladéktalanul váltsuk le az

ügyvivőnket, Rivest, elrendelte Marshall Green menesztését; második ötletromában elrendelte, hogy Marshall helyettese, Bill Sullivan ugyancsak kerüljön más beosztásba; a légierő egyik gépe a fedélzetén CIA-ügynökökkel azonnal induljon útnak Phnompenbe; mindenkit, akinek hozzáférése van a táviratokhoz, tüstént vessenek alá hazugságvizsgálatnak; és késedelem nélkül ki kell nevezni egy tábornokot, aki átveszi az ügyek irányítását Kambodzsában.

Ilyen esetekben rendszerint volt bennem elegendő megfontoltság a vita elkerülésére, és vártam huszonnégy órát, hogy lássam: a parancsok közül melyek mellett tart ki még azt követően is, hogy lenyugodott. Ahogyan kiderült, egyikre sem tért vissza többé. (A CIA kommunikációs eszközét végül egy katonai géppel elküldtem Phnompenbe.) De az április 23-i dühkitörése legalább arra sarkallta, hogy elfogadja Agnew tanácsát: egyidejű támadást Fishhook és Parrot's Beak ellen, az előbbi esetében amerikai erők bevetésével. Április 24-ének délelőttjére megbeszélést hívott össze Moorer admirális, az Egyesített Vezérkar ügyvezető elnöke, valamint a CIA részéről Helms és Cushman részvételével, mert meg akarta vitatni egy egyesített amerikai–dél-vietnámi hadművelet megvalósíthatóságát Fishhook ellen a Parrot's Beak-hadművelettel párhuzamosan. A minisztériumi időhúzás miatti rendkívüli ingerültsége okán a megbeszélésből kihagyta Rogerst és Lairdet azzal az ürüggyel, hogy csak katonai és hírszerzési tájékoztatást kér. Helms és Moorer határozottan támogatta a Fishhook elleni támadást abból a megfontolásból, hogy ez majd rákényszeríti az észak-vietnámiakat: tegyenek le a Phnompen bekerítését és terrorizálását célzó kísérletükről. Az utánpótlásuk megsemmisítése értékes időt biztosítana a vietnáimizálás számára. Nixon azonban még nem állt készen egy ilyen döntés bejelentésére; ehelyett helikopterrel Camp Davidbe utazott továbbgondolni a dolgot, és kitalálni annak a módját, hogyan vegye rá kabinetjét egy olyan irány elfogadására, amely felé ő maga egyre inkább hajlott. Erre az időre engem bízott meg a kormányhivatalokkal való foglalkozással.

A helyzetnek megvoltak a maga bizzarr vonatkozásai. A minisztériumok még mindig azon tépelődtek, vajon kapjon-e egy dél-vietnámi hadművelet amerikai légi támogatást egy „menedék” ellen, miközben az elnök már az összes elleni egyesített dél-vietnámi–amerikai hadműveletről gondolkodott. Nem tartottam helyénvalónak a védelmi miniszter tájékoztatatlanságban tartását az Egyesített Vezérkar ügyvezetője és az elnök között lezajlott megbeszélésről, ennél fogva felhívtam Lairdet, és az értekezletet a lehetőségekről szóló katonai tájékoztatóként írtam le, amelyben többek közt szóba került egy Fishhook elleni amerikai támadás is. Laird hangsúlyozta: rendkívül kíváncsi lenne, ha nem adnánk felhatalmazást semmiféle amerikai műveletre Rogersnek a Szenátus Külügyi Bizottsága előtt április 27-én teendő tanúvallomását megelőzően, ez ugyanis lehetővé tenné Rogers számára, hogy az igazsághoz híven jelenthesse ki: egyetlen amerikai sem vett részt semmilyen műveletben Kambodzsában. Laird szerint még a jobbára harcias

Fegyveres Szolgálatok Bizottságai [Armed Services Committees] is nyugtalanok a kambodzsai amerikai részvétel miatt. Emellett azzal is érvelt – miként ezt több további alkalommal is megtette a következő néhány nap során –, hogy Abrams és Wheeler igazság szerint ellenzi a Fishhook-hadműveletet. Ezt az információt ellenőriztem Moorer admirálisnál, aki azt állította (az általa használt sokkal színgazdagabb tengerészeti zsargon nyers kifejezéseivel élve), hogy a minisztere esetében félreértés forog fenn.

Ha egyszer rászánta magát valaminek a véghez vitelére, Nixon eltökéltsége egyenlő volt a taktikai leleményességével. Elhatározta: magáévá teszi Rogers javaslatát a kongresszus ijesztgetésére hatalmas mértékű segítségkérések kilátásáról kambodzsai részről, de valójában a báziskörzetek elleni amerikai hadműveletek igazolására használja – ami persze Rogersnek sohasem állt szándékában.

Nixon felkérésére találkozót kértem John Stennis mississippi szenátortól, a Szenátus Fegyveres Szolgálatok Bizottságának elnökétől. Stennis a szenátus vezető tisztségviselőinek ahhoz a generációjához tartozott, akik, miután a koruk és a munkatapasztalataik, valamint a választókerületükben kivívott biztonságos háttérük révén érték el pozíciójukat, az így felgyülemlett tapasztalatukban a kontinuitás egyfajta érzetét testesítették meg. Belpolitikai kérdésekben – különösen a faji problémában – e nemzedék tagjai időnként le voltak maradva koruk morális áramlatai mögött, de a nemzetbiztonság és a külpolitika terén biztos támaszt jelentettek. Sokan közülük déliek voltak – egy olyan régió szülöttei, amely átélhette saját tragédiáját. Az ország legtöbb más régiójával szemben megértették, hogy létezhetnek visszafordíthatatlan katasztrófák, az emberiség gyarló, emberi tökéletesség nem tételezhető fel, az erény hatalom nélkül pedig gyenge és tehetetlen. Hasonlóan kiváló kollégájához, Richard Russelhez, az udvarias, bölcs és patrióta Stennis egyike volt azon férfiaknak, akik a hatalmi ágak szétválasztását annak formálisan nehéz kezelhetősége ellenére működőképesse tették. Az elnökök mindig számíthattak a tisztességére, a kabinettagok pedig arra, hogy méltányolja erőfeszítéseiket.

Stennisszel április 24-ének délutánján találkoztam, és elmagyaráztam neki azt az okfejtésünket, hogy egy amerikai támogatással végrehajtott behatolás Kambodzsába katonai szükségszerűség, ha folytatni akarjuk a vietnáimizálást. Megmutattam egy térképet a vietnámi háború szerves részét képező báziskörzetekkel. A beszélgetés kellős közepén – előzetes egyeztetésünk alapján – Nixon hívott fel az irodámban. Stennis füle hallatára összefoglaltam a tájékoztatóm tartalmát, és jelentettem neki általában véve kedvező fogadtatását. Stennis ezután átvette a telefonot, és személyesen fejezte ki támogatását az elnöknek.

Még egyszer áttekintettem a tervezést Wheelerrel és Helmsszel, utóbbit egy készenléti terv átgondolására kérve felkészülésként előre nem látható eseményekre, ha valami netán balul üt ki. Hangsúlyoztam: amennyiben nem lenne biztos

valamiben, haladéktalanul szóljon nekem, ha pedig kétségei támadnak, azonnal továbbítom őket az elnöknek. Helms kitartott korábbi javaslata mellett. Úgy érezte, ugyanazt az árat fogja fizetni odahaza két hadműveletért, mint egyért, a stratégiai hozadék viszont egy kettős támadás esetén összehasonlíthatatlanul nagyobb.

Ezután eltöltöttem egy órát a stábom régi tagjai – Bill Watts, Larry Lynn, Lord, Lake és Morris – társaságában, akik elleneztek a kilátásba helyezett hadműveletet –, hogy még egy utolsó lehetőséget adjak nekik ellenvetéseik kifejezésére. Gyötrelmes ülés volt, mivel nagyon érzékenyen érintette őket, amit tervezünk. Lake, Morris és Watts fel is mondott.

A két nappal korábbi NSC-ülés óta semmit sem lehetett hallani a külügy- és a védelmi miniszterről. Tudtak az amerikai erők részvételét is magába foglaló készenléti tervekről – ami azt illeti, eredetileg Laird adta át az Egyesített Vezérkar terveit egy Fishhook elleni támadásra. Nem létezik, hogy ne vették volna észre az elnök egyre növekvő nyugtalanságát, de nem tudták elhinni, hogy Nixon komolyan egy amerikai beavatkozás mellett dönthet. Úgy tettek, mintha a probléma magától elmúlna, ha nem állnak elő alternatívával vagy akár csak egy szisztematikus bírálattal.

Sürgtettem Nixon: mielőbb hívjon össze egy NSC-értekezletet, ahol minden résztvevőnek lehetőséget adhat nézetei kifejtésére. Ahogyan Helmsnek megfogalmaztam: „A megítésem és határozott javaslatom az, hogy bármely döntést meg kell vitatni a két kabinettaggal – még akkor is, ha a döntés már megszületett, és az utasítás ott hever az íróasztalfiókban. Nem lehet rájuk erőszakolni anélkül, hogy előtte ne legyen esélyük közölni a véleményüket.” Az értekezlet időpontját április 26-án, vasárnap délutánra tűztük ki.

Mostanra Nixon már eltökélte magában a folytatást; legfőbb problémája az volt, hogy a minimumra redukálja az elkerülhetetlen konfrontációt Rogersszel és Lairddel. Amikor sarokba szorították, felszínre került az egyéniségében megbúvó romantikus hajlam, és Patton-szerű figurának, ostromlott katonai parancsnoknak látta önmagát. De az egyéniségét jellemző sajátosságokat félretéve feltette az alapvető kérdést: tudnánk-e jó lelkiismerettel folytatni a fokozatos kivonulást Vietnámból, miközben Szihanukvilt újra megnyitják, és Kambodzsza egésze egyetlen hatalmas, összefüggő báziskörzetté válik? A cselekvéstől visszariadó kormánytagok leginkább a hazai reakcióktól tartottak. Senki sem állt elő válasszal arra a dilemmára, hogy miképpen tudjuk folytatni a vietnámitizálást, ha az egész kambodzsai határ megnyílik a tömeges beszivárgás előtt. A tétlenség sem oldaná meg hazai dilemmánkat. Ha ellenállnánk a nyomásnak, eszkalációval vádolnának; de ha beletörődnénk a kommunista hatalomátvételbe Kambodzsában, a veszteségeink emelkednének, és Vietnám elkezdene széthullani...

Április 25-én, szombaton Nixon Camp Davidbe hívott a tervezés áttekintésére. Az úszómedence szélén sétálva követtem, amint a vízben tempózott. Átbeszél-

tük a másnap délutánra tervezett NSC-ülést. Eltökélte magában, hogy folytatja, amit a Fishhook-művelettel kapcsolatban eldöntött; valójában játszani kezdett a gondolattal, hogy mindent egy lapra tesz fel. Talán kombinálnunk kéne egy támadást a kambodzsai határ menti bázisok ellen Észak-Vietnám bombázásának felújításával és Hai Phong elaknásításával. Az ellenzők így is, úgy is hisztérikusak lennének. Úgy véltem, azoknak a tünődéseknek egyikéről van szó, amelyekre Nixon hajlamos volt, hogy megmutassa a keménységét, de amelyek megvalósítása valójában sohasem állt szándékában, habár később felhasználhatta arra, hogy demonstrálja bizalmas baráti köre előtt: íme, cserben hagyta a stábja. Azt sem képzeltem, hogy az elnök felül tudna kerekedni egy ilyen nagyságrendű krízisen egy megosztott csapattal. Mindezen okoknál fogva ekképpen válaszoltam: épp elég elvégzendő dolgunk van, és nem dobhatunk sutba egy ennyire újonnan és határozottan bejelentett stratégiát.

Tíz perc sem telt bele, és Nixon máris ejtette a témát, hogy soha vissza se térjen rá. Nem hiszem, hogy komolyan gondolta ezt az opciót. De visszatekintve úgy látom, komolyabban kellett volna vennünk. Vietnámi hadműveleteink átka a hezitálás volt; mindig megpróbáltuk patikamérlegre állítva kiszámítani az erők vagy az idő abszolút minimumát, semmilyen mozgásteret nem hagyva a hibának vagy a zavarnak, bátorítva ellenségünket a kitartásra mindaddig, amíg kétségeink felülírják az erőfeszítéseinket.

Egy ország vezetője számára talán a legnehezebben megtanulható lecke az, hogy a katonai erő alkalmazása tekintetében az alapvető választási lehetőség vagy a cselekvés, vagy az attól való tartózkodás. Az erő alkalmazásának morális átkát nem lesz képes elvenni azzal, ha csak fél szívvel vagy alkalmatlan módon veszi igénybe. Nem jár elismerés azért, ha tétovázással mutatja ki a kétségeit; a politikusokat nem díjazza azért, hogy önmérsékletet tanúsítva buknak el. Ha egyszer elkötelezték magukat valami mellett, akkor győzedelmeskedniük kell. Ha nem állnak készen a győzelemre, nem szabad kockára tenniük az országuk erejét. A vietnámi háború során ezt sem az egymást követő kormányok, sem a bírálók nem értették meg teljesen. És ebben volt elverve sok tragédia magva.

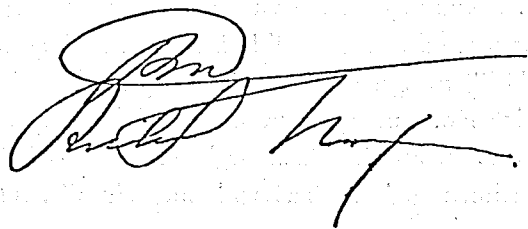
Mindenesetre a Camp David-i medenceparti stratégiai értekezlet nem jelentette az aznapi tanakodás végét. Visszarepültünk a fővárosba, és késő délután Nixon meghívta John Mitchellt, csatlakozzon Bebe Rebozóhoz és hozzám egy hajókázásra a Potomac folyón a *Sequoia* nevű elnöki jacht fedélzetén. A folyékony frissítők hatására a nyomasztó katonai tervezés feszültségei túlfűtöttségbe csaptak át, egészen egy olyan hazafias ihletű kínos helyzetig, amikor döntés született: mindenki álljon vigyázzba, miközben a *Sequoia* elhalad Mount Vernon előtt – erre a produkcióra nem minden résztvevő volt képes egyenlő sikerrel. A Fehér Házba való visszatérés után Nixon meghívta virágos kedvű kollégáit a *Patton tábornok* című film megtekintésére. Ez volt a második alkalom, amikor ilyen kitüntetésben

részesített engem. Habár a film kétségtelenül inspiráló volt, a közepén sikerült kiszöknöm egy órára, hogy felkészüljek a másnapi NSC-értekezletre.

Április 26-án, vasárnap az észak-vietnámi és a Vietkong-csapatok gyorsabb gondolkodásra ösztökéltek minket azzal, hogy támadást intéztek a Phnompenbe irányuló kereskedelmi forgalom ellen a Mekong folyón. A kommunista erők bevették Angtassom városát (lásd a térképet az 565. oldalon), Takeo tartományban pedig több ponton is elvágták a Phnompentől délre vezető vasútvonalat. A Hanoi-ból és Pekingből érkező sajtónyilatkozatok elutasították azt az indonéz javaslatot, hogy Kambodzsza semlegességének helyreállítására tartsanak ázsiai konferenciát – ezt a javaslatot mi pártoltuk volna.

Aznap este a Fehér Ház melletti kormányzati épületben levő dolgozószobájában az elnök találkozott legfőbb NSC-tanácsadóival – Rogersszal, Lairddel, Wheelerrel, Helmszel és velem. Agnew nem volt jelen. Habár mostanra már megfogadta alelnöke tanácsát, Nixont még mindig bántotta Agnew váratlan ki-rohanása, és elhatározta, hogy ezen az értekezleten ő lesz az erős ember. Az ülés már az elejétől kezdve furcsa fordulatot vett. Helms hírszerzési információkra alapozva közölte: Hanoi kiterjeszti a báziskörzeteit, összeköti őket, és megpróbál olyan mértékű bizonytalanságot kelteni Phnompenben, hogy a kormány bukjon meg. Wheeler leírta a Fishhook-komplexum ellen javasolt amerikai hadműveletet, és annak a lehetőségét, hogy más báziskörzetekre is kiterjesszük. Nixon megint megpróbálta elkerülni a konfrontációt védelmi és külügyminiszterével egyaránt, úgy téve, mintha csak tájékoztatókat meghallgatni gyűltünk volna össze. Azt tervezte, hogy majd később írott direktívában rendelkezik. Megdöbbenésemre mind Rogers, mind Laird – akik előtt végül is már jól ismertek voltak cseles főnökük kitérő módszerei – belement a színjátékba, miszerint ez csak egy tervezési gyakorlat, és nem foglaltak állást. Megkerülték azt a kézenfekvő kérdést, vajon Nixon miért hívja össze a vezető tanácsadóit vasárnap késő este pusztán azért, hogy meghallgassanak egy tájékoztatást a készenléti tervekről.

Nixon rendkívül megkönnyebbült. A csendet jóváhagyásként értelmezte; akárhogyan is, sikerült elkerülnie a vitát. Míhelyt véget ért az értekezlet, áthívtam a Fehér Ház családi lakrészébe, és direktíva kiadására utasított, felhatalmazást adva egy amerikai erők általi támadásra a Fishhook-körzetben. Megfogalmaztatam, ő pedig aláírta. Hogy biztosra menjen, először szignálta a direktívát, majd kézjegye alá odaírta a teljes nevét is:

Ez a kettős elnöki jóváhagyás azonban korántsem garantálta a teljesítést. Másnap délelőtt a WSAG egyik ülésén elnököltem a Situation Roomban a direktíva végrehajtásáról tárgyalva, amikor azzal hívtak ki, hogy Rogers telefonon keres. Azt szerette volna tudni, hogy a neki éppen most kézbesített direktíva az egyik kambodzsai bázis elleni amerikai támadást elrendelő elnöki döntést jelenti-e. Beismertem, hogy aligha lehetne másképp értelmezni. Rogers így reagált: ez nagyon nehéz helyzetbe hozza őt a Szenátus Külügyi Bizottsága előtt, mivel pont aznap délután tervez tanúvallomást tenni arról, hogy szó sincs semmilyen amerikai részvételről Kambodzsában. Javasoltam, hívja fel az elnököt.

Alig tértem vissza a Situation Roomba, amikor a másik vezető kabinetminiszter hívott. Megszokott taktikájával, hogy mindig azt a részletkérdést veti fel, ahol a szóban forgó dolog a legsebezhetőbb, Laird kifogást emelt a direktívában egy kifejezés ellen, amely a WSAG-t jelöli ki „végrehajtó hatóságként”. Az érvelése szerint ez megsérti a szolgálati utat, amelynek az ő hivatalán kell keresztülmennie. Közöltem vele: az inkriminált kifejezést helyettesítse a „koordináló” szóval, vagy bármely tetszése szerinti megfogalmazással. Laird ezután rátért arra, ami valójában zavarta. Állítása szerint az egyidejűleg folyó Parrot's Beak és Fishhook-hadműveletek egy hét alatt nyolcszáz katona életét is követelhetik. Azzal érvelt, hogy Abrams és Wheeler nem tartotta mindkét beavatkozást megvalósíthatónak. Amikor vasárnap délután Wheeler két hadműveletről beszélt, így Laird, a Parrot's Beakre, plusz a 704-es báziskörzetre, egy messze délen fekvő „menedékre” utalt (amely, mint kiderült, nagyon jól szolgálta a védelmi miniszter céljait, mivel ebben az évszakban teljesen víz alatt állt). Lairdnek is azt javasoltam, hívja fel az elnököt.

Alig folytatódott a WSAG-ülés, amikor megint kihívtak; ezúttal Haldeman telefonált, közölve, hogy Rogers és Laird egyaránt útban van az elnökhöz. Felkért, vegyek részt a megbeszélésen, de emlékeztetett arra, hogy „engedjem Nixonnak vezetni a labdát”.

Az elnök találkozója vezető kabinetminisztereivel nem nélkülözött bizonyos szürreális jelleget. Rogerst mindenekelőtt a Szenátus Külügyi Bizottsága előtt aznap délutánra kirúzott megjelenése foglalkoztatta. Azt akarta igazat szólva tanúsítani, hogy egyetlen amerikai sem vesz részt semmilyen műveletben Kambodzsában, ennél fogva kérte az elnöktől, hogy vonja vissza a direktívát. Laird körülmenyesebb volt. Megismételte a súlyos veszteségektől való félelmét; a sugallata szerint rettenetes félreértés adódhatott Abrams javaslata körül, amely valójában a víz alatt álló déli báziskörzetre vonatkozott. Emellett megismételte a direktíva megfogalmazása elleni kifogását, amelynek korrekciójára (miként azt ő is jól tudta) én már beleegyezésemet adtam.

Nixon keveset mondott, és az a kevés sem volt egyértelmű – biztos jeleként mindenki számára, aki előtt ismerősek voltak a módszerei, hogy ragaszkodni kíván a döntéshez. Elnapolta a megbeszélést, közölve a kabinetminisztereivel, hogy

rövidesen hallanak majd felőle. Alig tette ki a lábát Rogers és Laird, Nixon minden frusztrációját a fejemre zúdította. Nem tudta megérteni, vezető tanácsadói miért nem állnak elő sohasem stratégiai érvekkel, és miért kell neki a személyes politikai problémáikkal vesztegetnie az idejét. Nem hagyja magát eltéríteni az ilyesfajta magatartás által. Azt javasoltam, huszonnégy órával halassza el direktívája végrehajtását, sőt akár ideiglenesen vissza is vonhatja, ha ez könnyít Rogers problémáin. Mindeközben a nevében tudakozódok Bunkernél és Abramsnél a véleményük megerősítése céljából; meg kell bizonyosodnunk afelől, hogy nem áll fenn félreértés sem az indítványainkkal, sem a kalkulált veszteségekkel kapcsolatban. Emellett megkérem Lairdet, küldje át nekem azon táviratokat, amelyekre azt a véleményét alapozza, hogy a harctéri parancsnokok nem pártolják a Fishhook és a Parrot's Beak elleni egyidejű hadműveleteket. Nixon elfogadta a javaslataimat. Egyelőre visszavonta a direktívát, én pedig informáltam a kabinetttagokat, hogy a végső döntés huszonnégy órában belül várható.

Eközben titkos táviratot küldtem Bunker nagykövetnek, a lehető legsürgősebben kérve az ő és Abrams tábornok véleményét számos kérdéssel: egy Fishhook elleni közös amerikai–dél-vietnámi támadás kívánatosságáról; vajon ez essen-e egybe a Parrot's Beak-hadművelettel, vagy utána következzen; vajon az ehhez hasonló akciók Dél-Vietnámon belül nem járnának-e jobb eredménnyel; vajon más báziskörzetek – például a 704-es – nem lennének-e kifizetődőbbek; és végül milyen mértékű veszteségek várhatók. A távirat ekképpen fejeződött be (az elnök nevében):

Az aggaszt, hogy Abrams tábornok valóban a hasznossága alapján akarja-e levezényelni ezt a műveletet, vagy csak azért pártolja, mert feltételezi, hogy a kívánságaimat képviseli. Ennélfogva kérem, közölje az ön és Abrams tábornok kendőzetlen véleményét a fenti kérdésekről, és én komolyan iránymutatónak fogom tartani őket. Kérem, mutassa meg ezt az üzenetet Abrams tábornoknak.

Kora estére megérkezett Laird memoranduma és a válasz Bunkertől és Abramstól. Laird megismételte a már korábban hangoztatott álláspontját: ellenzi amerikai harcoló egységek bevetését Kambodzsában, ezért pártolja a Parrot's Beak elleni dél-vietnámi hadműveletet, szükség esetén kiegészítve egy támadással a 704-es báziskörzet ellen, amelyet szintén dél-vietnámi erőknek kell végrehajtaniuk. Laird javára írható, hogy miután Nixon elhatározta az amerikai részvételű hadműveletet, nem vett részt abban a divatos kísérletben, hogy elhatárolja magát tőle. Ez a trivialitások kiszivárogtatását mesteri szinten űző ember sohasem hozta nyilvánosságra, hogy ellenezte e rendkívül fontos katonai akciót Kambodzsában – méghozzá írásban dokumentálva.

Ami Abramst és Bunkert illeti, határozottan javasolták a Fishhook elleni közös szövetséges támadást, mint a „leginkább kívánatosat”, lehetőleg párhuzamosan a második legfontosabb célpont, a Parrot's Beak elleni akcióval. A 704-es báziskörzet, erősítette meg Abrams, „nem mérhető fontosságban” a másik kettőhöz. Bunker és Abrams nem gondolta, hogy bármely hadművelet Dél-Vietnámban ehhez mérhető eredményekkel járna. Abrams óvatosan nem szolgált becsléssel a valószínűsíthető veszteségeket illetően, de megígérte, minden tőle telhetőt megtesz, hogy „abszolút minimális” szinten tartsa őket.

Rogersről semmit sem lehetett hallani, kivéve a sajtóhíreket a Szenátus Külügyi Bizottsága előtt elhangzott tanúvallomásáról, miszerint mindeddig semmilyen döntés nem született amerikai erők bevetéséről Kambodzsában.

Amint az már megszokott volt a komoly politikai következményekkel járó legtöbb döntés esetében, Nixon úgy határozott, hogy John Mitchellt is bevonja az előkészítésbe. Mi hárman aztán csaknem éjfélig azzal töltöttük az időt, hogy végigmentünk a memorandumokon és a szóba jöhető válaszcízi lehetőségek mellett vagy ellen szóló szempontokon. Végül Nixon úgy határozott, megerősíti eredeti döntését, és reggel Mitchell jelenlétében közli Lairddel és Rogersszel. Emellett új direktíva készítésére kért fel, amelyben megváltoztatom a Laird által kifogásolt mondatot úgy, hogy a WSAG hatásköre „koordináló” legyen „végrehajtó” helyett. Egyebekben a direktíva maradjon változatlan.

Másnap, április 28-án, kedden délelőtt 9:30 és 10:20 között Nixon megbeszélést folytatott Mitchell-lel és velem, ismételten áttekintve a műveleteket, majd megkért, hogy az oldalajtón át távozzak észrevétlenül a Rogersszel és Lairddel tartandó értekezlete előtt, mivel nem kívánt a minisztériumi kritikák céltáblájává tenni. Mindössze húszpercnyi megbeszélés után Rogers, Laird és Mitchell jelenlétében az elnök megerősítette döntését, miszerint kitart a Fishhook elleni közös amerikai–dél-vietnámi hadművelet mellett. Megjegyezte, hogy a külügy- és a védelmi miniszter korábban ellenezte az amerikai erők részvételét, és dr. Kissinger is „hajlik az ellenzésre”. (Ez akkor már nem volt igaz; legalább egy héttel korábban megváltoztattam a véleményemet. Úgy gondolom, ahogyan az okok a komplexitásuk miatt szokás szerint összekeveredtek a fejében, Nixon egy kalap alá vett engem kabinetjének két tagjával. Őszintén és nagylelkűen meg szeretett volna védeni a minisztériumi bosszútól, emellett kétségkívül meg akart felelni annak az önmagáról alkotott képnek, mely szerint ő a magányos ostromlott vezető, aki kisegíti a bizonytalankodó munkatársakat.) Biztosította őket: lediktálja a döntéséhez vezető események összefoglalását, hogy világosan kitűnjék vezető tanácsadói ellenvéleménye, akiknek a döntését ellenző álláspontja így írásban lesz dokumentálva, ő pedig teljes felelősséget vállal érte. (Mitchell feljegyzéseit a találkozóról lásd a jegyzetekben.)¹⁰

A folytatás melletti döntés tehát nem az irracionalitás mániákus kitörése

volt, ahogyan a bekövetkező felzúdulás láttatni igyekezett. Óvatosan, sok hezitálás után hozta meg egy olyan ember, akinek csaknem nap mint nap uralkodnia kellett az idegein a munkatársaival való konfrontáció során, és azért, hogy legyőzze a végrehajtásért felelős minisztériumok részben tudat alatti, részben szándékos időhúzását. Egyfajta nemes gesztus mutatkozott meg abban, hogy magára vállalta a teljes felelősséget. A döntést nem a vezető tanácsadói háta mögött hozta meg, ahogyan sokan állították – habár később más döntéseket már igen. Felülbírálta kormányának tagjait, de nem titkolt el előlük semmit. Ez az elnöki funkció lényege, a hivatal elkerülhetetlen magányossága, amelyet Nixon esetében tovább súlyosbított a vezető kabinetbeli munkatársainak az a szokása, hogy órá hagyják a döntések ódiáját, nyilvánosan pedig elhatárolódnak tőle. A döntések meghozatalának általa követett titkolózó és tekervényes módszere kétségkívül ráerősített az önfejlésre való hajlamukra, de a nézetei jól ismertek voltak, és a hivataloknak számos alkalmuk nyílt az álláspontjuk melletti érvelésre. A tény tény marad: Kambodzsa tárgyában Nixonnak igaza volt. És ő volt az elnök. Nincs kétség afelől, hogy a halogatás a nyílt elnöki direktívák végrehajtásában, az egyértelmű elnöki kívánságok szövegének csűrőse-csavarása a meggyőzésük céljából ettől fogva hozzájárult Nixon amúgy is erős hajlamának igazolásához, hogy a döntéseket titkolózva és magányosan hozza meg.

Sokat kivett Nixonból a konfrontáció azokkal, akik nem értettek vele egyet. Az Ovális Irodában lezajlott értekezlet után visszavonult az Executive Office Building nevű irodaházban levő rejtkehelyére, hogy csak az április 30-i beszédét elmondandó bukkanjon elő ismét, amikor bejelentette a kambodzsai behatolást. Mindennap hosszú órákat töltöttem vele, naprakész állapotra hozva őt a tervezést illetően. A beszéd alapjául szolgáló szöveget Pat Buchanan írta meg a stábom által összeállított első fogalmazvány alapján. De az üzenet lényege Nixoné volt. Ő adta hozzá a retorikát és a hangnemet; nap nap után órákat dolgozott az egymást követő fogalmazványokon.

Egyik reggel megmutatott nekem egy sárga lapos jegyzetömbből kitépett vonalas papírt, amelyre lejegyezte a különböző érveket a beavatkozás mellett és ellen, én pedig egy hasonló sárga lapot húztam elő a zsebemből. Lényegében meggyező következtetésekre jutottunk, talán mert szóban oly gyakran ismételtük el őket egymás előtt. Az elnöksége korai szakaszában meghozott eme rendkívül sorsdöntő elhatározásának bejelentése előtti napokat azonban Richard Nixon gyakorlatilag egyedül töltötte az Executive Office Building egyik lesötétített szobájában töprengve, a haragjával birkózva, elverve és összeszedve a gondolatait, miközben a háttérből halk klasszikus zene szólt. A beszéd churchilli retorikája nem annyira a döntés tényleges fontosságát tükrözte, mint inkább a dacos kiállás érzését egy olyan elhatározás mellett, amelyről tudta, hogy kolosszális vitát fog

generálni, amelynek a helyességében mélyen hitt, és amelynek a meghozatalában oly kevés segítséget kapott a munkatársaitól.

Azon szorgoskodtam, hogy a döntés végrehajtásának koordinálásával segítsek az elnöknek. Ha egyszer egy kabinetminisztérium felismeri egy döntés visszavonhatatlanságát és azt, hogy nem lehet megmászítani rafinált szövegtelmezéssel vagy kiszivárogtatásokkal, nagyszerű eszközzé tud válni – hozzáértővé, hatékonyra és előzékenyre. A WSAG-értekezletek, amelyek a korábbi hetek során a kibúvók és a halogatás agyrémei voltak, most határozottá és precízzé váltak. A külügy tapasztalt politikai államtitkára, U. Alexis Johnson jegyezte a specialitási között számontartott egyik remek átfogó tervet (hivatali zsargonnal szólva „forgatókönyvet”), amely órákra lebontott feladatokat tartalmazott minden kulcsszereplő és minisztériumi osztály számára a nulladik óráig és azon túl.

A *Rock Crusher*, Sziklazúzó hadművelet – a dél-vietnámiak számára *Toan Thang* (Végso győzelem) fedőnevű akció – április 28-ának éjszakáján indult meg a Parrot's Beak ellen. A legelső hullámhoz körülbelül ötven amerikai tanácsadó társult, akikhez az első négy nap során még huszonketten csatlakoztak.

Április 30-ának e sorsdöntő napján az elnök pontban este 9 órakor mondta el beszédét, megmagyarázva az aggódó nagyközönségnek, hogy „az ellenség akciói az utóbbi tíz napban kétségkívül veszélyeztetik azon amerikaiak életét, akik most Vietnámban vannak, és elfogadhatatlan kockázatot jelentenek azok számára, akik egy újabb 150 ezer főt érintő csapatkivonás után ott maradnak”. Annak a térképpel illusztrált megértetésével indított, hogy az észak-vietnámiak elkezdtek fenyegetni Phnompent, és kiterjeszteni a korábban különálló báziskörzeteiket „egy hatalmas ellenséges összpontosítási körletté, valamint ugródeszkává Dél-Vietnám elleni támadásokra egy hatszáz mérföld hosszúságú határ mentén”. Három választási lehetőség áll előttünk: nem teszünk semmit; „komoly katonai segítséget nyújtunk magának Kambodzsának”; megtisztítjuk a kommunisták menedékhelyül szolgáló bázisokat. A most bejelentett döntés közös amerikai–dél-vietnámi támadást jelent „a Saigon elleni kommunista katonai művelet irányító központja ellen”. Az akció korlátozott, ideiglenes, nem irányul egyetlen kívülálló ország ellen sem, viszont nélkülözhetetlen a vietnámiizáláshoz és a veszteségek lehető legcsekélyebb mértékűre szorításához.

A téma súlyához mérten (a döntést megelőző hetek feszültségeihez mérten azonban nem) aránytalanul eltúlzott retorikával az elnök hangsúlyozta: Amerikát nem lehet „megalázni”; nem fogunk engedni az „anarchiának”; és nem fogunk „szánalmas, gyámoltalan óriásként” viselkedni. Ugyanígy nem fogunk arra „a könnyen járható politikai útra” lépni, hogy az egészért a korábbi kormányokat okoljuk. Nixon csúcsformában volt. Minden politikai megfontolást félretéve ki jelentette:

Az, hogy a pártom győz-e novemberben, vagy nem, semmi annak a 400 ezer bátor amerikainak az életéhez képest, akik hazánkért és a béke és szabadság ügyéért harcolnak Vietnámban. Az, hogy esetleg csak egy cikluson át leszek elnök, semmi ahhoz képest, hogy a cselekvés elmulasztása miatt ebben a válságban az Egyesült Államok azt bizonyítja-e be magáról, hogy méltatlan a szabadság erőinek vezetésére a világtörténelem e kritikus időszakában. Inkább leszek egyciklusú elnök, és teszem azt, ami a meggyőződésem szerint helyes, mintsem hogy kétciklusú elnök legyek azon az áron, hogy Amerika másodrangú hatalommá süllyedését kelljen látnom, és azt, hogy ez a nagyra hivatott nemzet belenyugszik első vereségébe a büszke százkilencven éves történelme során.

A kritika megosztónak minősítette a beszédet, apokaliptikusnak az állításai-
ban, és túlzónak a törekvéseiben. Mivel az elnöknek még több mint két évig nem kellett szembenéznie újabb választással, kétségkívül túlzottan személyessé tette a kérdést. Igazság szerint a beszéd nem elégitette ki azokat, akik számára a vietnámi háború befejezése volt a kizárólagos cél, és akik ezt a célt azzal azonosították, hogy a lehető leggyorsabban és bármi áron véget kell vetni minden harci cselekménynek. Nixonnak tényleg sokkal jobban együtt kellett volna éreznie azoknak a gyötrelmeivel, akiket őszintén megtörtek egy eredményre nem vezető, a nemzet addig átélt tapasztalásaitól olyannyira idegen háború kétértelműségei. Azzal is a bírálói kezére játszott, hogy ezt az alapvetően védekező jellegű, időben és térben egyaránt korlátozott műveletet világrengető, lelkiismeretet próbáló eseményként festette le, tápot adva annak az állításuknak, hogy elnöki hatáskörén túllépve „kiterjeszti” a háborút. És hozzáfűzött egy olyan mondatot, amely egyrészt nem volt igaz, másrészt nem tartozott a központi gondolathoz – miszerint mindeddig nem tettünk lépéseket a határ menti báziskörzetek ellen. Ezzel bizony figyelmen kívül hagyta a titkos bombázást.

A tisztesség kedvéért azonban ki kell mondani: a bírálók nemigen törekedtek a retorikán túllépve a döntés realitásainak megkérdőjelezésére. Mert az egyszerre önsajnáló és öntelt szavak mögött a dolog érdemi része számított döntőnek. Mi nem bátorítottuk a puccsot Kambodzsában, sőt még csak nem is tudtunk róla. Négy héten keresztül jóformán semmit sem tettünk a kiaknázása érdekében. Akkor kényszerültünk akcióbá lendülni, amikor Lê Duc Tho összekapcsolta a háborút Vietnámban és Kambodzsában, amikor Szihanuk sorsközösséget vállalt a kommunistákkal, és amikor az észak-vietnámi erők a határ menti bázisaikból kitörve elkezdtek mélyen behatolni Kambodzsába azzal a nyilvánvaló céllal, hogy megdöntik a kormányt, és olyan összefüggő területet hoznak létre, amelyet óriási mértékben felfejlesztett logisztikai bázisként használhatnak a Dél-Vietnám déli fele elleni háborújuk során. Ilyen körülmények között nekünk vagy le kellett

volna állítanunk a csapatkivonásokat, vagy a vietnámisítást pusztá trükké degradáljuk egy szövetséges ország szétzilálására. A túlzó nixoni retorika semmit sem változtatott azon a realitáson, hogy csak az általa vázolt három választási lehetőség állt előttünk. A semmittevés egyenértékű volt azzal, hogy engedjük Kambodzsa és Dél-Vietnám összeomlását. Ha komolyan gondoltuk a vietnámi részvételünk korlátozását, és nem hagyjuk sorsukra azokat, akik megbíztak bennünk, akkor útját kellett állnunk Hanoi kambodzsai terveinek. Röviden szólva: a határ menti bázisokba történő behatolás jelentette az egyedüli cselekvési lehetőséget, amelyet összhangba lehetett hozni az ellenőrzött kivonulással Indokínából, és amely eséllyel szolgált Hanoi dominanciájának megakadályozására a térségben.

A kámforrá váló kommunista parancsnokság és egyéb csaták

Az amerikai és dél-vietnámi erők május 1-jén, saigoni idő szerint reggel 7 óra 30 perckor nyomultak be a Fishhook-körzetbe. Még ugyanazon a napon Nixon látogatást tett a Pentagonban a National Military Command Center nevű országos katonai parancsnoki központban, és – a pillanat hatása alatt – elrendelte azt, amit már régóta fontolgatott magában: a behatolást az összes többi báziskörzetbe. Ennek eredményeképpen az *Operation Rock Crusher* első három hete alatt tizenkét ellenséges körzetet ért támadás. Egyes akciók közös szövetséges hadműveletek voltak, másokat pedig a dél-vietnámiak egyedül hajtottak végre amerikai légi és logisztikai támogatással. Akadtak közöttük rövid ideig (egy hétig vagy tíz napig) tartók, míg mások a hadjárat egész tartamára kiterjedtek.

Két amerikai hadihajó és járőröző harci repülőgép vett fel pozíciót a tengeren (a mostanra már Kampongzsom névre átkeresztelt) Szihanukvil kikötőjénél, kívül a tizenkét mérföldes zónán. Feladatuk a kikötő megfigyelése és szükség esetén blokáda alá helyezése volt június 13-ig tartó érvénnyel. A titkos Menü hadműveleti sorozat május 26-án hivatalosan véget ért, de a B-52-es légi csapások nyílt hadműveletként tovább folytatódtak a Kambodzsában tartózkodó amerikai szárazföldi erők támogatására. Emellett Észak-Vietnámban a demilitarizált övezettől közvetlenül északra két napig tartó légi csapásokat hajtottunk végre három ellenséges utánpótlási bázis ellen. Abrams tábornok még április végén hívta fel a figyelmet erre a logisztikai komplexumra, amelyet az ellenséges utánpótlás központi létesítményének tartott.

Nixon beszéde kiemelte a COSVN [Central Office for South Vietnam] jelenlétét a Fishhook-körzetben, és támadásunk egyik célpontjaként jelölte meg. Laird indokoltan óvott ettől a konkrét utalástól a beszédben, de csak néhány órával az elhangzása előtt látta a fogalmazványt, és Nixon nem volt hajlandó változtatni rajta. Az eredmény az lett, hogy önmagunk kreáltuk meg a hiteltelenség egyik el-

híresült bizonyítékát, amelynek a centrális kérdéshez ugyan nem volt semmi köze, viszont gyengítette a közbizalmat. Nyolc évvel később maguk a kambodzsai kommunisták erősítették meg azt, amit egyes amerikaiak képtelenek voltak Nixonnak elhinni: a COSVN a Fishhook-körzetben helyezkedett el.¹¹ Az elnöki beszéd előtt a sajtónak adott tájékoztatómon elismertem: a COSVN rendkívül mozgékony, és nem reméljük, hogy teljes egészében sikerül kézre kerítenünk. Az viszont tény, hogy a Fishhook elleni támadás súlyosan megzavarta a COSVN műveleteit, személyi állományából, ellátmányaiból és felszereléseiből pedig sokat elfogtunk, illetve likvidáltunk és megsemmisítettünk. Május 18-án a COSVN tájékoztatta alárendelt egységeit, hogy a szövetséges támadások súlyosan veszélyeztetik. Utasította az összes vele kapcsolatban álló rádióállomást a kommunikáció folyamatos figyelemmel kísérésére, mivel a parancsnokság csak szükség esetén, akkor is rövid időre indította újra. A COSVN adásai meglehetősen hosszú időszakokra kimaradoztak, miközben az alegységek ismételten megpróbálták helyreállítani a rádiókapcsolatot. Mivel azonban a hírszerzési információt nem hozhattuk nyilvánosságra, védtelenül álltunk a média könyörtelen gúnyolódásával szemben a kámforrá váló kommunista parancsnokság hiábavaló üldözése miatt.

A COSVN-től eltekintve a sikerhez nem férhetett kétség. Az első hónap végére öt és fél tonnányi ellenséges dokumentumot foglaltunk le, egyebek között a Vietnámra vonatkozó hadparancsok létfontosságú dokumentumait, a phnompeni kormány megbuktatását célzó hadjárat részletekbe menő terveit, valamint a Szihanukvilen keresztül bonyolított szállítások fuvarleveleit – utóbbi messze túlszárnyalta a Szihanukvil fontosságát illető legmerészebb elképzeléseinket is. Május 22-én a védelmi minisztérium becslése szerint 12 ezer fő beszivárogni készülő észak-vietnámi katonát sikerült feltartóztatnunk a hadműveleteink révén. A kommunista kommunikáció sopánkodott is amiatt, hogy ezek a csapatok most felélik a későbbi esős évszakra tartalékolt készleteket. Jelentősen megnövekedett a kommunista dezertőrök száma. Június végén a nemzethez intézett összefoglaló jelentésében Nixon felsorolta a zsákmányolt hadfelszerelést. A tételek a következők voltak:

- 22 892 darab, körülbelül hetvennégy feltöltött észak-vietnámi gyalogoszászlóalj felszerelésére elegendő személyi fegyver és 2509 darab, körülbelül huszonöt feltöltött észak-vietnámi gyalogoszászlóalj felszerelésére elegendő, személyzet által kiszolgált fegyver;
- több mint 15 millió lövésre elegendő lőszer, vagy nagyjából annyi, amennyit az ellenség a múlt évben eltűzelt Dél-Vietnámban;
- 6 millió 300 ezer kilogramm rizs – a becslések szerint a Dél-Vietnámban tartózkodó összes ellenséges harci zászlóalj nagyjából négy hónapnyi élelmezésére elegendő mennyiség;

- 143 ezer rakéta, mozsár és rakéta-páncéltörő ágyúlövedék, főleg városok és támaszpontok elleni bevetésre. Jelenlegi ismereteink szerint a mozsarak, a nagy méretű rakéták és a rakéta-páncéltörő ágyúlövedékek száma megfelel annak a mennyiségnek, amennyit az ellenség körülbelül tizen-négy hónap alatt használ el Dél-Vietnámban;
- több mint 199 552 léghárító lövedék, 5482 akna, 62 022 gránát, valamint 37 350 kilogramm robbanóanyag, benne 1002 táskás robbanótöltettel;
- több mint 435 jármű, továbbá 11 688 lerombolt bunker és egyéb katonai létesítmény.

A hadművelet még hatékonyabb lehetett volna, ha két hónap múltán önkéntes alapon vissza nem vonjuk erőinket – ugyanis az óriási otthoni felzúdulás mélységesen elbátortalanító hatású volt.

Röviddel az április 30-i beszéde után Nixon erőltetni kezdte először a jelképes, majd később a jelentős mértékű visszavonulást a határ menti báziskörzetekből. A június 30-i határidő improvizált és nagyon hozzávetőleges nixon-i kalkulációnak indult a kongresszus vezetői számára az akció időtartamát illetően, de hamarosan kőbe vésett dátummá változott. Egy másik kongresszusi tájékoztatón hirtelen harminc kilométeres limitet határozott meg az amerikai behatolásokra (amelyet a Pentagon megmagyarázhatatlan módon huszonegy mérföldnek számított át). Ezzel az elnök veszélyesen közel került vietnámi katonapolitikánk vissza-visszatérő hibájához: kellő erővel cselekedni ahhoz, hogy tiltakozási hullámokat váltson ki, de azután hezitálás révén megfosztani akcióinkat a döntő hatás elérésétől. A haderőnk műveleteit befolyásoló időbeli és földrajzi korlátok csak kevésbé segítettek a kongresszus és a média megnyugtatózásában, viszont annál inkább akadályozták a hadműveletek által kínált előny teljes mértékű kiaknázását. A báziskörzetek ekkorra már több száz négyzetmérföldre terjedtek ki, a titkos fegyverraktárakat csak szisztematikus kereséssel lehetett felfedezni, és az is beletelt némi időbe, mire elszállítottuk, amit találtunk. Az időbeli korlátozás nem tett lehetővé átfogó és alapos kutatást, míg a terepviszonyok okozta korlátok leegyszerűsítették az ellenség tervezését: csupán vissza kellett vonnia erőit és a készletek egy részét az általunk biztonságosnak nyilvánított területekre. Erősen kétkedem, hogy nagyobb mérvű ellenséges hozzáállást vívtunk volna ki a közvélemény részéről, ha az ott-tartózkodásunkat meghosszabbítjuk azzal a két-három hónappal, amelyet az alapos átvizsgálás igényelt. Megakadályozhattuk volna, hogy a kommunisták megtartsanak néhány olyan báziskörzetet, ahonnan végül felülkerekedtek egész Kambodzsában. Ennek ellenére a korlátaink, habár az átütő siker elérésének hiányát tekintve sajnálatosak voltak, mégsem akadályoztak meg minket fő céljaink megvalósításában. A „menedékek” elleni támadás meg-

könnyítette a Vietnámból való kivonulásunkat, értékes életet kímélt meg, és megfosztotta a kommunistákat egy tartós offenzívához szükséges készletektől, még úgy is, hogy a bázisokat részben visszafoglalták.

A stábom rendszerelemzőinek kalkulációja szerint kambodzsai hadműveleteink során megsemmisítettük vagy zsákmányul ejtettük az ellenség ottani raktárkészletének legalább 40 százalékát. Az én becslésem azonban ennél óvatosabb volt. A hadművelet kezdetén tartott sajtótájékoztatókon és az elnökkel folytatott megbeszéléseimen azt jósoltam, hogy az ellenséges utánpótlás és hadmozdulatok megzavarásával hat-nyolc hónapot „nyerünk”. A megbízásunkból Indokínában járt Sir Robert Thompson vélekedése szerint a kommunisták a folyó év során az esős évszakban már nem lesznek képesek helyreállítani utánpótlási készleteiket, vagy a száraz évszakban befejezni a készletek újbóli feltöltését; csak a következő esős évszak vége után tudnák a korábbi szintekre feltölteni őket. Más szóval úgy vélte, nem kevesebb, mint két évet nyertünk.

Thompson becslése igaznak bizonyult. 1969 után a vietnámi háború versenyfutássá változott a csapatkivonásaink, a dél-vietnámi hadsereg fejlesztése és Hanoi azon képessége között, hogy offenzívák indításával megzavarja a folyamatot. Az amerikai harci szerepvállalás csökkenésével döntően fontos volt számunkra bármi, ami gyengítette az észak-vietnámiak harcképességét. Mivel Hanoiak a hazai bázisától messze kellett harcolnia, logisztikai útvonalanak akadályozása és a raktárkészletei megcsappanása zavart okozott a számításokban és a képességeiben. Bármi volt is a rendszerelemzőink következtetése, ezután csaknem két éven át nem került sor jelentős harci cselekményekre Dél-Vietnám azon körzeteiben, amelyek korábban a leginkább megszenvedték a határ menti bázisokból indított támadásokat. A Mekong-delta és a sűrűn lakott körzetek gyakorlatilag biztonságban voltak. És amikor 1972 tavaszán Hanoi országos offenzívát indított, a csapás fő iránya a demilitarizált zónán át vezetett, ahol utánpótlási vonalai a legrövidebbek voltak, míg a Kambodzsából indított támadásai a leggyengébbeknek és a legkönnyebben visszaverhetőeknek bizonyultak.

Az amerikaiak szemében természetesen veszteségeink jelentették a legfontosabb kritériumot. A „menedékek” elleni támadás alatt a személyi veszteségek rövid ideig emelkedtek ugyan, de sohasem lépték túl a heti nyolcszáz egynegyedét, amitől Laird olyannyira tartott. Ezután a harcban elesett katonák száma négy év óta most először nem érte el a heti százat, és a csökkenés a következő hónapokban tovább folytatódott. 1970 júniusától kezdődően a veszteségek száma minden egyes hónapban átlagosan kevesebb mint a fele volt az előző év azonos hónapjában elszenvedett veszteségeknek. Egy évvel később, 1971 májusára heti harmincötre esett vissza, míg 1972 májusában már csak heti tízet számlált. Az igaz, hogy az amerikai erők kivonása befolyásoló tényező volt, de 1971 folyamán még több százezer amerikai tartózkodott Vietnámban, és ha Hanoi képes lett

volna rá, lényegesen nagyobb veszteségeket tudott volna okozni nekünk, mint amekkorát ténylegesen okozott – jelentős mértékben a kambodzsai hadművelet által biztosított lélegzervételenyi időnek tulajdoníthatóan.

Ami a nemzetközi porondot illeti, nem váltak valóra a bírálóink egy része által oly ádázul jósolt bonyodalmak. A Szovjetunió ugyan tett kétértelmű megjegyzéseket, de jóval bármilyen konkrét fenyegetés előtt megállt. Május 4-én Koszigin miniszterelnök kemény hangú sajtókonferenciát tartott, ahol feltette a kérdést: vajon hogyan is bízhatnak meg a szovjetek Amerika nemzetközi kötelezettségvállalásaiban a kambodzsai semlegesség általunk történt „megsértésének” fényében? Odáig azonban már nem ment el, hogy ezt az általánosságban mozgó panaszt a SALT-tárgyalásokkal is összekapcsolja. Nem ígért orosz támogatást az „indokínai népek csúcstalálkozóján” tett nyilatkozatnak, sőt még a Lon Nol-kormány el nem ismerését sem hozta szóba. Május 18-án Nyikolaj Firjubin külügyminiszter-helyettes azt mondta egyik európai szövetségesünknek, hogy a szovjetek Phnompenben tervezik fenntartani a nagykövetségüket, mivel „semmi mást nem lehet tenni”. A kambodzsai helyzetet zavarosként jellemezte, Szihanukot pedig Peking foglyának nevezte.

Hasonlóképpen óvatosak voltak a kínaiak, habár ennél szóvirágosabb retorikával élve. Egy májusi kormánynyilatkozat „komolyan” figyelmeztette az Egyesült Államokat „kirívó provokációja” miatt. Emlékeztetve mindenkit Mao Ce-tung szállóigévé vált ama kijelentésére, miszerint az USA csak „papírtigris”, Peking biztosította a világot afelől, hogy a „három indokínai nép” „biztosan” győzni fog, ha egységben marad. Másnap a *Zsenmin Zsipao* szerkesztőségi cikkben ismételte meg ugyanezeket a kijelentéseket, azzal nyugtatva az indokínai forradalmárokat, hogy „Kína óriási kiterjedésű földje megbízható hátszáguk”. Más szóval, ahogyan az elnöknek fogalmaztam, „a kínaiak kiadtak egy nyilatkozatot, amelyben valójában azt mondták, nem tesznek semmit”. Május 20-án szokatlan közleményt hoztak nyilvánosságra Mao elnök nevében a következő magabiztos címmel: „Világ népei, egyesüljetek, és mérjétek vereséget az amerikai agresszorokra és minden láncos kutyájukra!” Mao áldását adta Szihanuk száműzetésben levő új kormányára, valamint „az indokínai népek csúcstalálkozásának deklarációjára”, ismételten kiemelve, hogy „az amerikai imperializmus, amely hatalmas szörnyetegnek látszik, valójában csak papírtigris, amely most már agóniában vonaglik a halálos ágyán”. Az elnöknek május 23-án továbbított elemzésem szerint ez sem nyújtott sokkal többet Hanoiak pusztá szóbeli biztatásnál.

Korántsem károsítva meg kapcsolatainkat a két kommunista óriással, a kambodzsai műveletek még javítottak is a helyzetünkön, hiszen sikerült újabb csontot dobunk Moszkva és Peking közé, hadd marakodjanak érte. Azzal, hogy Moszkva Lon Nolt ismerte el, Peking pedig Szihanukot, a kínai-szovjet ellentét Indokínára is átterjedt. Június 10-én Dobrinyinnal ismét áttekintettük a SALT-

tárgyalásokat, a Közel-Keletet, sőt még egy amerikai–szovjet csúcs lehetőségét is; a nyár folyamán kibontakozó konfliktusunk az oroszokkal a világ más részein felmerülő érdekellentéteinkből következett. És június végére félreérthetetlen jeleket kaptunk a kínaiaktól, hogy szándékukban áll a kapcsolatok újbóli felvétele velünk.

A válság nem a harctéren, sem pedig a diplomáciánkban, hanem odahaza bontakozott ki.

Hazai megpróbáltatások

A fenti sikerek egyike sem gyakorolt semmilyen hatást az 1970. tavaszi indulatkitörésekre, amelyek a kambodzsai beavatkozás időszakát a rendkívüli feszültség idejévé tették. Azzal a reménnyel léptem be a kormányba, hogy a háború befejezésének érdekében munkálkodva segíteni tudok a törésvonalak felszámolásában fogadott hazámban. Szimpatizáltam a diákok gyötrelmeivel, akik az amerikai álm átélésére vágytak egy olyan világban, ahol az eszmék pusztán a tisztaságuk által győzedelmeskednek, az erőhöz folyamodás ellentmondásai nélkül. A vietnámi háború volt az első olyan konfliktus, amelyet láthatóvá tett a televízió, és amelyről egy nagyrészt ellenséges sajtó tudósított. A bármilyen háborútól elválaszthatatlan szenny, szenvedés és zűrzavar az amerikaiak közvetlen élményévé vált, és közülük túl sokan a saját vezetőik hibáinak tulajdonították ezeket a gyötrelmeket.

Noha egyes tiltakozók álszentségét és brutalitását visszataszítónak tartottam, a diákok iránt különleges érzéseket tápláltam. Szkeptikusok, relativisták és pszichiáterek nevelték fel őket, és most céltalanul sodródtak ide-oda egy olyan világban, amelyről biztonságot vártak el áldozathozatal nélkül. A generációm cserben hagyta őket, mert a saját vágyainak kielégítésével volt elfoglalva, és elmulasztott gyökerekkel szolgálni számukra, amelyekben megkapaszkodhattak volna. Az elkövetkező hónapok során aránytalanul sok időt töltöttem diákcsoportok társaságában, egyedül májusban tízzel is találkoztam. Magánlakásokban is összejöttem tüntetőkkel. Odafigyeltem rájuk, magyaráztam, érveltem. De a gyötrelmeikkel kapcsolatos együttérzésem nem homályosíthatta el a hazám iránti elkötelezettségemet. Szememben a szenvedélyességük azonos mértékű volt a tévedésük nagyságához képest. Az általuk gyakorolt presszió nem felgyorsította, hanem késleltette a háború végét, leegyszerűsítéseik pedig nem hozták közelebb a békét, amely után nem kizárólag ők epekedtek. Az emóció nem politika. Véget kellett vetnünk a háborúnak, de olyan feltételekkel, amelyek nem ássák alá Amerika képességét egy olyasféle új világrend felépítéséhez való hozzájárulásában, amelytől még a leginkább felháborodottak jövője is függ.

Ugyanígy nem tisztességes a felzúdulásért elsősorban Nixon dagályos retorikáját felelőssé tenni – sőt még a Kent State Egyetemen történeteket sem, mert a demokratikus dialógus már korábban törést szenvedett országunkban. A háborúellenes mozgalom november óta inaktív volt, egy újabb alkalomra várva. Április közepén körülbelül kétszáz kisebb-nagyobb városban tüntetésekre került sor; a hangulatot híven tükrözte, hogy a Parrot's Beak elleni, kizárólag dél-vietnámiak által végrehajtott hadművelet híre olyan megőrzést váltott ki, mintha a háború súlyos eszkalációja lett volna. Ez az április 28-án érkezett hír két nappal előzte meg az amerikai katonák bevetését és Nixon beszédét. Az észak-vietnámi erők már jóval több, mint egy hónapja folytatták előretörésüket Kambodzsában anélkül, hogy Hanoival szemben akár egyetlen bíráló szó elhangzott volna. Ezzel szemben a dél-vietnámi választ elítélte a *New York Times* („a Délkelet-Ázsiából történő kivonulásra tett elnöki ígéret tulajdonképpen megsejése”), a *Wall Street Journal* („az amerikaiak elfogadható távozást kívánnak Indokínából, nem pedig egy még mélyebb csapdába csalást”) és a *St. Louis Post-Dispatch* („döbbenetes eszkaláció”). A dél-vietnámi behatolás célja rendezett kivonulásunk támogatása volt, de a kongresszusban rögvést akadályokat támasztottak a Kambodzsának nyújtandó segítséggel szemben, amely pedig brutális invázió szenvedő alanya volt ugyanazon ellenség, sőt éppenséggel ugyanazon alakulatok által, amelyek velünk álltak harcban Vietnámban. J. William Fulbright szenátor, a Szenátus Külügyi Bizottságának elnöke április 27-én, a Rogersnek oly nagy megpróbáltatást okozó meghallgatás után, azt nyilatkozta az NBC híradójában, hogy a bizottság gyakorlatilag egyhangú véleménye szerint Kambodzsá támogatása az észak-vietnámi hódítással szembeni ellenállásában „a háború további kiterjesztése lenne”.

Már az elnök beszéde előtt jelen volt a közbeszédben az indulatok későbbi kitörésének minden kritikus eleme. Eszkaláljuk a háborút. Semmilyen katonai akció nem vezethet sikerre, ezért a kormány ellenkező értelmű állításai tévesek. Állítólag olyan elenyésző mértékben voltunk csak urai a saját döntéseinknek, hogy még a legkisebb lépést is amerikai csapatok százezreinek részvételét megkövetelő határozatlan idejű elkötelezettségnek látták. Hitelességi szakadékokat kreáltak minden arra irányuló erőfeszítéssel kapcsolatban, hogy tisztességes kilépést érjünk el a háborúból. Így aztán a sajtó a Nixon április 30-i beszédében elhangzott érveket egyetlen ellenállással üdvözölte: egyszerűen nem hittek neki. A *New York Times* így fogalmazott: „Katonai hallucináció – már megint”; „Az idő és a keserű tapasztalat felélte az amerikai nép és a kongresszus naiv hiszékenységet”. A *Washington Post* számára mindez nem más, mint „önmagát megújító háború”, „megkérdőjelezhető bizonyítékok, tetszetős, de félrevezető érvelés és túlzó retorika” által alátámasztva. A *Miami Herald* szerint „a kambodzsai forgatókönyv megdőbbszerűen ugyanaz, mint ami Kennedy és Johnson idejében történt

Vietnámban. Mindezt hallottuk már – végtelenül sokszor.” A vitát elárasztotta a mindent elsőprő szenvedély.

A már április 30-a előtt is rohamosan növekvő tiltakozás újabb lendülete a sztrájkokra és békemenetekre történő felhívásokkal kezdődött a diákvezérek részéről, akik a protestálás korábbi évadjaiban is bizonyították rátermettségüket a konfrontáció kreálásában. Az elnök érzélgős-szentimentális és metszően kíméletlen hangnem között váltakozó megnyilvánulásai sem segítettek ebben az ingatag helyzetben, ahol bármit félre lehetett értelmezni. Az újságírók által meghallott és leköszölt gúnyosan odavetett megjegyzése („a seggfejek ... felrobbantják az egyetemeket”) a Pentagonban május 1-jén tett látogatása alkalmával szükségtelen kihívás volt, habár szándéka szerint a diákok csak egy maroknyi csoportjára akart utalni vele, akik gyújtóbombával lángba borítottak egy épületet, megsemmisítve egy stanfordi professzor egész életének tudományos munkásságát. Amikor május 4-én a Kent State Egyetemen négy diák a halálát lelte, miután a James Rhodes ohioi kormányzó által a már napok óta tartó erőszakhullám megfékezésére kivezényelt Nemzeti Gárda tüzeit nyitott, akkora lökéshullám gerjedt, amely az egész országot és vezetését a pszichológiai kimerülés szélére sodorta.

A kormány rendkívüli érzéketlenségről tanúskodó nyilatkozattal válaszolt. Rón Ziegler a következők közlésére kapott utasítást: a haláleseteknek „mindannyiunkat ismételten arra kell emlékeztetniük, hogy amikor a nézeteltérés erőszakba torkollik, az ajtót nyit a tragédiának”.

Ennek hallatán újabb lendületet kaptak a diáktüntetések és tiltakozások. A közvélemény előtt a kambodzsai hadművelet vált az egyetemeken tapasztalható nyugtalanság és erőszak legfőbb okozójává. Washington ostromlott város képét mutatta. A tömeges nyilvános tiltakozás május 9-re érte el csúcspontját, amikor egy forró szombat délután a Fehér Háztól délre nyíló Ellipse nevű parkban demonstrált a 75–100 ezresre becsült tömeg. A Fehér Házat körülvevő rendőrség hatvan buszból alkotott pajzzsal védte az elnök otthonát.

Május 9-e után több ezer diák – gyakran a tanári kar vezetésével – szállta meg a fővárost, elítélve az „eszkalációt” és a kormány „ostobaságát”. A kongresszusban ezer jogász lobbizott a háború befejezéséért, akiket harminchárom egyetemi vezető és száz New York-i vállalati igazgató követett építészek, orvosok, tisztiorvosok és nővérek társaságában. A sajtó táplálta a tüzet. Vezércikkek sora fejezett ki kétséget a Pentagon kambodzsai sikerekről szóló bejelentéseivel kapcsolatban. A békés tüntetéseken túlmenően a háborúellenes diákok a nyílt erőszakba torkoló zavarkeltés gazdag fantáziáról árulkodó taktikaiban is felettébb jártasaknak bizonyultak. A csúcsgorgalom kellős közepén a Columbiáról érkezett mintegy kétezer hallgató leült az úttestre. Több egyetemen máglyákat gyűjtöttek a békéért. A Syracuse Egyetemen a tűz martaléka lett egy új épület, miközben a közelemben kétezer-ötszáz diák tüntetett. Május 7-én és 8-án hallgatók demonstráltak

New York pénzügyi negyedében, mire megtorlasként a Világkereskedelmi Központot építő munkások a Wall Streetet megrohanva bunkóbotokkal és hevenyészett fegyverekkel összeverték a protestálókat. Az eset többeket rádöbbenített annak felismerésére, hogy a közrend összeomlása veszélyesen visszafelé sülhet el a tüntetőkkel szemben, de nem fogta vissza a tiltakozások lendületét; csak azt érte el, hogy megerősítette Nixont abbéli hitében, hogy az amerikaiak tömegei az ő oldalán állnak.

És valóban: a Gallup közvélemény-kutatásának eredménye az elnök cselekedeteinek jelentős mértékű támogatottságát mutatta ki. A következő kérdésre, miszerint „úgy véli-e ön, hogy az USA küldjön fegyvereket és hadianyagot Kambodzsa megsegítésére?”, a megkérdezettek 48 százaléka válaszolt igennel, 35 százalék nemmel, 11 százalék nem nyilvánított véleményt, míg 6 százalék fenntartásos választ adott. Amikor ezt kérdezték tőlük: „egyetért vagy nem ért egyet ön annak a módjával, ahogyan Nixon elnök kezeli a kambodzsai helyzetet?”, 50 százalék egyetértését fejezte ki, 35 százalék nem értett vele egyet, míg 15 százalék nem nyilvánított véleményt. És a megkérdezettek 53 százaléka fejezte ki egyetértését azzal, ahogyan Nixon a vietnámi helyzetet kezelte, 37 százalék nem értett egyet, míg 10 százaléknak nem volt véleménye róla.

A média és a diákok felől érkező kritika szököárja erőteljes befolyást gyakorolt a kongresszusra. Az elnök elégtelen konzultálása miatti nem éppen megalapozatlan bírálattól a testület eljutott odáig, hogy kísérletet tett törvényhozás útján kikényszeríteni a kivonulást Kambodzsából és megtiltani az amerikai csapatok újbóli belépését az országba. Május 13-án a szenátusi vita a külföldi fegyvereladásokról szóló törvényjavaslattal [Foreign Military Sales Bill] kezdődött, amelyhez Frank Church és John Sherman Cooper szenátor módosítási indítványt terjesztett elő, június 30-át követően megtiltva az amerikai katonai segítségnyújtás kiterjesztését Kambodzsára, valamint az ottani amerikai katonai akciókat. Másrészről egy Robert Byrd szenátor által javasolt módosítás felhatalmazást biztosított volna az elnöknek az általa szükségesnek ítélt bármilyen lépés megtételére a Dél-Vietnámban tartózkodó amerikai csapatok védelme érdekében. Június 11-én ezt az indítványt egy próbamenetnek is tekinthető szavazás során csekély többséggel, 52-47 arányban elvetették. A szenátusi vita és a parlamenti csatározás hét héten át tartott, míg végül június 30-án az Egyesült Államok Szenátusa név szerinti szavazással 58-37 arányban jóváhagyta a Cooper–Church-módosítást. Ezzel a szenátus *de facto* szabad kezét adott a kommunistáknak Kambodzsában, a végrehajtó hatalom szerint pedig biztos bukásra ítélt Dél-Vietnámot. A javaslat ezután a House-Senate Conference elé került megvitatásra. A Foreign Military Sales Bill 1970 hátralevő részében mindvégig vita tárgya maradt, mert a képviselőház nem volt hajlandó jóváhagyni a szenátus által elfogadott módosítást. A kártétel azonban már megtörtént; egy kirívó

észak-vietnámi invázió kellős közepén lényegében azt közölte a szenátus az ellen-séggel, hogy Phnompent magára hagyjuk.

Míg a Cooper–Church-féle módosítás Kambodzsa fókuszált, a védelmi be-szerzési törvényjavaslathoz [Defense Procurement Bill] benyújtott McGovern–Hatfield módosítási indítvány az indokínai háború befejezését célozta azzal az egyszerűen célra vezető eszközzel, hogy 1970 végére beszünteti minden pénzalap folyósítását – ezt később 1971. december 31-ig meghosszabbították. Szeptem-ber 1-jén a szenátus végül 55-39 arányban leszavazta az indítványt, de a módszer egyértelműen felismerhető volt: a háború szenátusi ellenzői egyik módosítási ja-vaslatot a másik után nyújtják majd be, vég nélküli utóvédharcokra kényszerítve a kormányt, hogy legalább minimális mozgásteret megőrizzen a tárgyalásokra. Hanoi pedig csak bátorítást kapott a halogatásra, megvárva, hogy learassa a mi hazai nézeteltéréseink termését.

Mindez felgyorsította a kiábrándultság érzésével kísért folyamatokat. A kon-zervatívokat demoralizálta egy kivonulásba torkolló háború, a liberálisokat pe-dig megbénította az, amit ők kovácsoltak – mivel nem tudták teljesen elnyomni magukban annak a tudatát, hogy bizony egy liberális kormány volt az, amely fél-millió amerikai Indokínába küldött. Egyaránt vonakodtak szembenézni múlt-beli cselekedeteik következményeivel és bevállalni bármilyen komoly erőfeszítést a nyugalomuk megőrzése érdekében. Nem volt ez más, mint fejvesztett hátrálás a felelősség elől. Elég szokatlan módon minden csoport (ellenzők és mások) váll-verte az elnöki hivatalra hárította a felelősséget. Az egyetemi hallgatók remek viccnek vették az egyik professzor kijelentését, miszerint „a Vietnámból való kijutás módja a behajózás”, amit úgy értett, hogy mielőbb hajóra kell szállni és távozni. A gyakorlati következmény az volt, hogy bármilyen komoly alternatíva hiányában a kormány magára hagyva döntse el: folytatja-e a politikáját, vagy ka-pitulál.

A kormányzati struktúra szövete foszladozni kezdett. A végrehajtó hatalom harctéri idegsokkot kapott – végül is a saját és barátai gyermekei vettek részt a tüntetéseken. A State Department úgy kétszázötven alkalmazottja, köztük öt-ven külügyi tisztviselő, a kormány politikáját bíráló nyilatkozatot írt alá. A ka-binet tagjainak rosszul palástolt nézeteltérései megmutatták, hogy a végrehajtó hatalmi ág csaknem ugyanúgy megosztott, mint az ország egésze. Walter Hickel belügyminiszter nyilvánosan tiltakozott. Május 9-én a *New York Times* arról írt, hogy a külügyminiszter megtiltott mindenféle spekulációt a saját nézetei illető-en – ami aligha volt tekinthető az elnök politikája melletti egyértelmű kiállás-nak. A Békehadtest [Peace Corps] alkalmazottjainak egy csoportja megszállta a hivatal székházát, és kitűzte rá a Vietkong zászlaját. Robert Finch egészségügyi, oktatásügyi és népjóléti miniszter nem volt hajlandó nyilvánosan kifejezni egyet nem értését az elnökével és régi barátjával – amit viszont zárt körben megtett –,

mire számos hivatalnok tiltakozásképpen megszállta a minisztérium előadó-termét.¹² Az elnök ugyan rendíthetetlenül álló sziklának látta magát ebben a ro-hanó áradatban, de a felfordulás rá is hatással volt. Közönyösséget színlelve mélységesen meg volt bántva a tiltakozók feléje áradó gyűlöletétől. Sokat adott volna azért, hogy legalább valamennyit elnyerjen abból a szeretetből, amellyel a diákok az irigyelt és csodált Kennedyek iránt viseltettek. Ambivalens érzelmei következtében a kimerültség olyan fokára jutott, ami komoly aggodalomra adott okot a tanácsadói körében. Csak a pszichológiai jéghegy csúcsa volt a május 9-én hajnali öt órakor tett meghökkentő látogatása a Lincoln- emlékműnél, hogy diá-kokkal találkozzon.

A kimerültség mindnyájunkra jellemzővé vált. A tüntetők által körülvelt la-kásomból kénytelen voltam a Fehér Ház alagsorába költözni, hogy valamennyit aludni tudjak. A válságkezelést kellett volna koordinálnom, ehelyett az időm java részét boldogtalan, pánik határán levő munkatársakkal töltöttem, a tüntető di-ákokkal és kollégákkal pedig még ennél is többet. Hosszasan beszéltem két fiatal pacifistával, Brian McDonnell-lel és Thomas Mahoney-val, akik bejelentették: éhségstrájkot folytatnak a Lafayette Parkban addig, amíg minden amerikai ka-tonát ki nem vonunk Vietnámból. A Situation Roomban különböző felsőoktatá-si intézményekből érkező diákcsoportokkal beszélgettem elkeseredésük kiváltó okairól – meglátásom szerint ezek jóval mélyebben gyökereztek a háború miatti aggodalmuknál.

A hallgatókkal folytatott vitáimat sokkal értelmesebbnek találtam, mint a polémiát tiltakozó tanáraikkal. Amikor egyszer a Situation Roomban harvar-di professzorok egy csoportjával ebédeltem, akiknek legtöbbször korábban magas kormányzati pozíciókat töltött be, felajánlottam, hogy – nem hivatalos alapon – kész vagyok őszintén elbeszélgetni velük a döntés mögött meghúzódó okokról. A legtöbben annak idején közeli munkatársaim és barátaim voltak. Visszaütasí-tották az ajánlatomat. Nem mint kiemelkedő tudósok voltak ott, hanem mint politikai figurák, akik a választóikat képviselik odahaza, azaz a Kent State-tragédia és a háború miatt egyaránt lángban álló egyetemeiken és főiskoláikon.* Még a találkozó előtt kijelentették az újságoknak – de nekem nem –, hogy velem konfrontálódni jönnek, és mostantól fogva nem hajlandók semmilyen tudomá-nyos vagy tanácsadói viszonyban állni a kormánnyal.

A kambodzsai döntéssel kapcsolatos kifogásaik jól illusztrálták, hogy a túlzá-sok nem szorítkoznak az adminisztrációra. Az egyik kiváló professzor alaposan végiggondolt elemzés eredményeként adta elő, miszerint „valaki elfelejtett szólni

* Választókon a diákokat kell érteni, mert az amerikai felsőoktatásban a tanárok munkavi-szonyát érintő döntéshozatalban komoly szerepe van a hallgatók visszajelzésének a szak-mai és a pedagógiai teljesítményükről. (A ford.)

az elnöknek, hogy Kambodzsa egy ország; úgy tesz, mintha nem lenne tudomása róla. Komoly felelősségvállalást tettünk Kambodzsa felé? Ha igen, akkor ez pocsék külpolitika. Ha meg nem, akkor ez pocsék külpolitika.” Meggyőződése szerint az akció „egyértelműen veszélyezteti az amerikai csapatkivonásokat” – noha valójában épp az ellenkezőjét tette. Ez a professzor semmilyen bizonyítékkal alá nem támasztva kész volt elhinni, hogy Laird védelmi miniszternek halvány fogalma sem volt a hadmozdulatokról, mielőtt az elnök bejelentette őket. Meghökkenő nézete szerint „olyan hazardjáték ez, amelyet nem lett volna szabad bevégezni, még akkor sem, ha a maga módján végül is sikerrel jár”. Mások szerint a döntés „felfoghatatlan”, „borzasztóbb, mint amit LBJ [Lyndon Baines Johnson] valaha is hozott”, „katasztrofális”, „szörnyű”. Az egyik professzor azzal a rendkívüli hipotézissel állt elő, hogy egy nyolc héten át tartó és huszonegy mérföldnyi mélységbe behatoló hadművelet esetleg arra a gondolatra sarkallja katonai parancsnokainkat, hogy még a nukleáris fegyverek bevetése is elfogadható; egy másik pedig kijelentette: mi provokáltuk ki az ellenfél minden akcióját.

Ez a találkozó végleg eldöntötte a tudományos világból az államügyekbe való átmenetem dilemmáját. Az illetők szakterületük vezető képviselőinek számítottak, olyan férfiak voltak, akiket korábban a barátaimnak mondhattam, tudósok, akiknél egy, a tudomány világában eltöltött életnek elő kellett volna mozdítania a távlatos gondolkodás képességét. Az, hogy nem helyeselték a döntésünket, teljességgel érthető volt; korábban én magam is a hezitálás hosszú folyamatán mentem keresztül, mielőtt meggyőződésemmé vált, hogy nincs alternatíva. De az együttérzés teljes hiánya, az arrogáns igazságtudat, az alternatíva felvetésének elutasítása két meggyőződést erősített meg bennem: országunk belső békéje érdekében véget kell vetni a háborúnak, és ennek a végrehajtásában bármely nemzetközi felelősségvállalásnak megfelelő feltételek mellett semmilyen segítséget nem fogunk kapni azoktól, akikkel együtt töltöttem professzionális életemet. Miután a háború véget ért, a sebeket be kell gyógyítani, ám ezek a sebek végül sohasem gyógyultak be.

Kambodzsa *nem* morális kérdés volt; sem Nixon, sem a vele szemben állók nem határozták meg ebben az értelemben egyetlenegyszer sem. A lényegét tekintve taktikai választással szembesültünk: vajon az amerikai csapatok nyolc héten át tartó bevetése a báziskörzetek semlegesítésére a legjobb módszer a Vietnámból történi távozásunk rögzített menetrendjének és biztonságának garantálására, valamint annak megakadályozására, hogy Hanoi egész Indokínát lerohanja? Észszerűen gondolkodó emberek véleménye különbözhet, de ebben az esetben észszerű vitának sajnos nem volt helye. Azért, mert az elnök olyképpen prezentálta döntését, mintha ez a válság egyenértékű lenne a második világháború néhány kulcsfontosságú döntését megkövetelő helyzettel, a bírálói a minden realitásérzékét elvesztett elnök képével vágtak vissza, aki teljesen irracionálisan

cselekszik, aki provokálja az ellenségét, és akinek a tettei még akkor is erkölcsösek lennek, ha netán *sikeresek* lennének.

Ám a vita valódi tárgyát mégsem a kambodzsai behatolás képezte. Ugyanarról volt szó, ami az előző évben a bombázások moratóriuma idején megosztotta az országot: vajon létezik-e olyan szempont, amelyhez az Egyesült Államoknak a saját becsülete, a világban elfoglalt helyzete és a már addig meghozott áldozatok érdekében ragaszkodnia kell, vagy pedig azonnal és feltétel nélkül adja fel minden erőfeszítését? A Fulbright szenátor által sürgetett politikai rendezés, amely nem irányozta elő egy kommunista kormány gyors ráérőszakolását Saigonra, pontosan az volt, amit Hanoi mindig is elutasított, ahogyan Le Duc Tho a legkendőzetlenebb nyíltsággal megerősítette előttem alig három héttel korábban. Amit a mérsékelt bírálók egyike sem ismert be, a következő volt: ha a javaslataikat megfogadva nem nyújtunk segítséget Kambodzsának, rövidesen nem lenne más választásunk, mint beleegyezni Hanoi feltételeibe, amelyeket egyikük sem támogatott. A velünk szemben állók egyfolytában olyan feltételezésre alapoztak, amilyenre a leghalványabb bizonyíték sem létezett: hogy van valamilyen közelebbirol meg nem határozott politikai alternatíva, valamilyen titkos recept a semlegességre, amit mi szándékosan elutasítunk. A nyilvánosság nyomásának egyik konkrét következménye volt az a pánikszzerű döntés, amely a június 30-i határidőre szabta meg erőink kivonását Kambodzsából.

A kormányzat középső szintjein még nagyobb bizonytalanság uralkodott. A tiltakozások hatása itt úgy csapódott le, hogy a hadművelet sikerének biztosításáról szóló megbeszélések a különböző korlátozások kidolgozásának irányába tolódtak el, így a taktikai légi csapásokra, a dél-vietnámi hadműveletekre Kambodzsában a június 30-i távozásunk után, valamint az amerikai tanácsadók szerepére. A kormány ambivalenciája szükségszerűen átsugárzott azokra a terepen tartózkodókra, akik rövidesen érzékelték, hogy Washington nem díjazza az ötletes és merész lépéseket az ellenség üldözésére khmer területen. Ebben az értelemben Kambodzsa az egész indokínai erőfeszítésünk mikrokozmosza volt.

Nem beszélhetünk győztesekről, amikor egy demokráciában a dialógus ennyire végletesen összeomlik. Nem lehet szó komoly nemzeti politikáról, amikor a döntéseket az érzelmi kitörések korlátozzák, és amikor a magas hivatali viselők pusztán az utcai tüntetések lecsillapítása kedvéért olyan intézkedések meghozatalára kényszerülnek, amelyekben nem igazán hisznek. A bírálók némelyike talán megértőbb lett volna, ha tud a Le Duc Thóval folytatott tárgyalásaimról, ezeket azonban titokban kellett tartani a kormány azon meggyőződése miatt, hogy a sikeres tárgyalásokhoz titoktartás szükségeltetik. Mindennek ellenére lehetetlen elhessegetni azt a benyomást, hogy a bírálók legtöbbször csak ürügyként volt szüksége az elnök hibáira. (Ha tudtak volna a tárgyalásaimról, valószínűleg azért ítélték volna el a hadműveletet, mert veszélyezteti ezek kilátásait.) Differenciál-

lan emócióval kellett szembesülnünk, amely a korábbi kormányok eltúlzott igényei ismétléseként elvetett minden magyarázatot. A kritikusok ritkán foglalkoztak alapvető dilemmánkkal: miképpen tudnánk felelősséggel kivonni az erőinket és redukálni a hadműveleteket – ahogyan meg is tettük – anélkül, hogy közben lehetővé tesszük az ellenségnek egy új front nyitását.

Az aktuális politikánkkal szembeni mértékletes alternatíva keresésére irányuló törekvés a totális kivonulásunk pontos határidejét követelő presszió feléledéséhez vezetett. Június 7-én a *Los Angeles Times* azonnali és teljes kivonulásra szólított fel Délkelet-Ázsiából: „Eljött az ideje annak, hogy az USA otthagyja Vietnámot, méghozzá gyorsan és kertelés nélkül.” Egy tizennyolc hónapos időszak, állította a *Times* minden bizonyíték nélkül, „kevésbé kockázatos lenne, mint az elnök jelenleg folytatott politikája”. Júliusban hasonló hangnemben nyilvánult meg a *Life* magazin is.

Sajnálatos módon a kivonási határidő mellett felhozott érvek semmivel sem lettek jobbak a hónapok múlásával. A határidő vagy szinkronba hozható a vietnámozálással, amely esetben egybeesik ugyan a politikánkkal, de megfoszt minket attól, hogy erőt tudjunk felmutatni a tárgyalásokon, vagy pedig önkényes, mely esetben eufémizmus az összeomlásra, és emellett csaknem lehetetlen lett volna igazolni az emberi életek kockáztatását a határidő lejártáig eltelő intervallumban. Így hát véget vetettünk a kambodzsai hadműveletnek, miközben még mindig a Vietnámból kifelé vezető hosszú úton jártunk egy engesztelhetetlen ellenséggel és egy hasonlóképpen engesztelhetetlen hazai ellenállással szemben haladva.

Az egyenleg megvonása

A mi hazai gyötrődésünk áldozatai végső soron a kedves-szelíd kambodzsai emberek voltak. Bezzeg évekkel később, amikor az általunk támogatott phnompeni kormány kommunista uralom alá került, azoknak, akik Kambodzsa magára hagyását követelték tőlünk, elemi érdekükben állt, hogy mindenféle torzítás-ferdítés révén kibújjanak a felelősség alól, noha a szörnyűséges következmények kialakulásában igencsak tevékeny részt vállaltak. Léteznek olyan nézetek, hogy a Kambodzsán belüli, Szihanuk bukásához vezető feszültségek a kommunista erők nyugati irányba vonulásából eredeztethetők, amelyet állítólag a mi 1970. májusi behatolásunk¹³ vagy az 1969 óta tartó bombázásaink¹⁴ okoztak. A valóság viszont az (ahogyan az 565. oldal térképe egyértelműen mutatja), hogy az észak-vietnámiak nyugati irányú csapatmozdulatai már április elején, a mi támadásunk előtt megkezdődtek. Ezt csak az a phnompeni kormány „provokálta” ki, amely merészelt olyan „arcátlan” lenni, hogy felkérje őket Kambodzsa földjének elhagyására.

A beavatkozásunk nélkül a kommunisták már évekkel korábban hatalmukba kerítették volna Kambodzsát. Nem valószínű, hogy e fanatikus ideológusok uralma jóindulatúbb lett volna az akkori viszonyok között; amikor a zsarnokok olyan messzire kerülnek a népüktől, annyira elbűvöli őket a társadalom átformálásának rémséges kísérlete, s annyira doktrinerek, akkor semmiféle normális kritérium nem érvényesül. Ezek nem félreértett humanitárius széplelkek voltak, akiket az öt évvel korábbi akcióink miatti sértődöttségi rohamuk tömegmészárlás elkövetésébe hajszolt bele a saját népük ellen. Hihetetlen, de csakugyan megfogalmazódott a megalapozottság kirívó hiányával az a bizarr érv, miszerint a vörös khmerek győzelemittas kegyetlensége az öt éven át ellenük szegülő amerikai és kambodzsai erőfeszítések produktuma lenne.¹⁵ Ezt a tömeggyilkos vörös khmerek apológiai kivételével senki sem fogadhatja el helytálló magyarázatként. Szihanuk sem hiszi; 1967-ben ő maga zavarta el ezeket az embereket Kambodzsából, mert fenyegetést jelentettek az országra. 1979 áprilisában elismerte előttem, hogy a vezetőik kezdettől fogva „örökös gyilkosok”.¹⁶ A hatalomra került vörös khmerek tettei az ideológiai fanatizmus évtizedeiben dédelgetett gazdasági elméleteik módszeres alkalmazásai voltak. Vezetőjük, Khieu Samphan az 1950-es évek végén Párizsban írt doktori disszertációjában már kifejtette, hogy a kambodzsai gazdaságot és társadalmi struktúrát át kell alakítani „a paraszti tömegek szunynyadó energiájának” mozgósításával a korrump városok ellen – amely elméletet két évtizeddel később lélegzetelállító alapossággal és brutalitással, a népirtásig elmenve végre is hajtották.¹⁷

Az a nézet is nélkülözi a hihetőséget, mely szerint Hanoi tiszteletben tartotta volna egy semleges Szihanuk függetlenségét. Cáfolja ezt Le Duc Tho előttünk tett minden egyes kijelentése, valamint az a tény, hogy Hanoi később pontosan amiatt tiport el egy hasonszórú kommunista rezsimet, mert az a tőle való függetlenség bűnébe esett. Egy semleges Szihanuk mellett kellett volna szerencsét próbálnunk. Sajnos 1970 áprilisának végére az események menete és a dühe olyan helyzetbe sodorta, ahonnan csak a kommunisták ügynökeként lett volna visszatérés számára. Az egész Indokína feletti dominanciára irányuló kielégíthetetlen vágyától hajtott Hanoi volt az, amely a hatvanas évek közepén megszállta Kambodzsát, s amely politikai erővé szervezte a vörös khmereket már jóval korábban, mint hogy *egyetlen* amerikai bomba is Kambodzsa földjére hullott volna; az észak-vietnámi csapatok voltak azok, amelyek a korlátozott támadásunkat megelőző hónapban megpróbálták megfojtani Kambodzsát, és ugyan csak ők voltak azok, amelyek 1978–79-ben megbuktatták a vörös khmereket. Ha nem foglaljuk el határ menti bázisaikat, 1975 helyett már 1970-ben uralmuk alá hajtották volna egész Kambodzsát. Ha létezett bármi, ami végleg megpecsételte a szabad khmerek sorsát, az a háborús kimerültség volt az Egyesült Államokban.

Szegény Kambodzsa fokozatosan a nemzeti frusztrációink első számú céltáblája lett. Hazai bírálóink, akiknek a vietnámi háború befejezésének törvényi kikényszerítésére irányuló különböző tervei sorra megghiúsultak, sokkal sikeresebbek voltak annak kierőszakolásában, hogy mondjunk le Kambodzsáról. Habár pontosan ugyanaz az ellenség használta a khmer államot támaszpontként, mint amellyel Vietnámban harcoltunk, és Hanoi-nak nem volt semmilyen eszköze erősítésre a már folyamatban levő akcióin túlmenően – tehát a kambodzsai erők bármilyen növelése óhatatlanul is gyengítette vagy védekezésre készítette volna –, az amerikai tanácsadókat törvényileg tiltották ki Kambodzsából, az amerikai segélyt pedig szigorúan megkurtították. A khmerek sokat lekötöttek Hanoi emberi erőforrásaiból délen, de a mi 1970-ben kelleetlenül átutalt, nagyjából 200 millió dollárt kitevő pénzbeli segélyünket ráadásul még az a megszorítás is terhelte, miszerint nem lehet „a Lon Nol-kormány fenntartására” költeni. Hát nem elképesztő politika úgy segíteni egy országot, hogy a kormányát kizárjuk belőle? Mindez részint azt a félelmet tükrözte, hogy a többi indokínai országhoz hasonló módon „belesüppedünk” a kambodzsai háború mocsarába, részint pedig azt a mostanra már uralkodóvá vált mítoszt, hogy inkább Thieu, nem pedig Hanoi tart minket tűzként fogva. Azt persze sohasem próbálta meg tisztázni senki, hogy a szövetségeseink pozícióinak romlása Kambodzsában és Laoszban miképpen tette volna könnyebbé számunkra a kiszabadulást Vietnámból.

A phnompeni katonai tanácsadóinkra vonatkozó kongresszusi tilalmat olyanira szó szerint vette a nagykövetségünk, hogy katonai attaséink még a khmer csapategységek mozgásával kapcsolatos tájékozódásuk céljából sem tehették ki lábukat a követség épületéből. Kambodzsa állóvízzé változott; a dél-vietnámi erők a határ menti körzetekben tevékenykedtek, az ellenséges kommunikációs vonalakat amerikai gépek bombázták, és minél gyengébbek voltak a kambodzsai erők – jórészt a mi segélyünket érintő korlátozások következtében –, annál inkább kellett támaszkodniuk a repülőgépeinkre mint egyedüli stratégiai tartalékukra. A legkevésbé sem ironikus módon maguk a bírálók idézték elő azt, amiről nem győzték hangoztatni, mennyire gyűlölik: a légierő egyre fokozódó igénybevételét. Semmilyen döntéssel kecsegtető dologra nem kaptunk engedélyt. Az észak-vietnámiak időt nyertek a vörös khmerek megerősítésére, amikor idejekorán erősen meg lehetett volna szorongatni őket. A kambodzsai hadseregnek meg kellett elégednie a Nixon-doktrína „galamb” verziójával, mindaddig senyedve, amíg a könyörtelen kommunista ellenség elegendő erőt gyűjt össze egy átfogó támadásra, miközben egy doktriner Amerika fokozatosan egyre inkább gátolta képességét az ellenállásra.

Kambodzsa dilemmája még a Szenátus Külügyi Bizottsága stábjának két munkatársát, Richard M. Moose-t és James G. Lowensteint is megérintette, akiknek a Délkelet-Ázsiában tett évenkénti látogatásai rettegéssel töltötték el

hivatalnokainkat. Ők ketten ugyanis erősen elleneztek a háborút, és kiválóan értettek ahhoz, hogy megtalálják a módját a dolgok bürokratikus elmismásolásának. Jelentéseik fél évenkénti sortúzként szolgáltak a vietnámi politikánk ellen intézett kongresszusi támadásban. Egy 1970 végén tett kambodzsai látogatás alapján azonban Moose és Lowenstein a miénkről alig eltérő következtetésekre jutott, és volt is bátorságuk írásban rögzíteni a megállapításaikat. A jelentésük lényege az volt, hogy az Egyesült Államok valójában nagyon keveset tesz Kambodzsáért, a phnompeni kormány a lakosság széles körű támogatását élvezi, és az USA cserben hagyja Kambodzsát:

Úgy tűnt számunkra, hogy Lon Nol tábornok kormánya erős támogatást élvez a fiatalok és az értelmiség körében, a köztisztviselők, valamint a szenátus és a nemzetgyűlés tagjai között, kifejezett ellentétben a dél-vietnámi helyzettel... Tapasztalható a nemzetazonosság, a célok nyilvánvaló tudata, és az eltökéltség az ország megvédésére külföldi csapatok nélkül. [...]

A kambodzsaiak nehéznek találják megérteni a washingtoni dilemma bonyolult és körülményes összetevőit a mai Délkelet-Ázsiát illetően. Viszszatekintve az utóbbi két évtizedben követett amerikai magatartásmintára Ázsiában, úgy tűnik, zavarba ejti őket a felfegyverzésükkel kapcsolatos amerikai tétovázás, mert így nem tudnak védekezni a Kína és a Szovjetunió által felfegyverzett behatoló erőkkel szemben.

Míg az uralkodó prekonceptiót támogató korábbi Moose–Lowenstein-jelentéseket mutatós brosrákban kinyomtatva széles körben terjesztették, az új jelentést napokon át jegelték a bizottságban. Majd – nyilvánvalóan egyes tagok nyomására – nyilvánosságra hozták ugyan, de a lehető legkevésbé feltűnő módon: Fulbright szenátor néhány szerkesztőségi újságcikk között egyszerűen csatolta a *Congressional Record* [Kongresszusi Napló] 1970. december 16-i számához anélkül, hogy felhívta volna rá a figyelmet, vagy nyilvánosan felolvasták volna.¹⁸

Az, hogy a határ menti bázisok elleni támadás komoly kockázatokkal járó lépés volt-e, olyan kérdés, aminek megítélésében az őszinte és komolyan gondolkodó egyének jelentősen különbözhetnek. De miután az észak-vietnámi terjeszkedés már az egész országot érintette, miután a nem kommunista phnompeni kormány megdöntése felé vezető egyik lépésként egy „felszabadított zónát” hoztak létre kommunista ellenőrzés alatt (és mindezt bármilyen amerikai reakciót megelőzően), a kocka el volt vetve. A báziskörzetek megtámadása megmentette Kambodzsát az azonnali összeomlástól, de a hosszú távú fenyegetettséget nem tudta megszüntetni. Az eredeti döntés korábbi ellenzői most a visszacsinálására törekedtek a phnompeni kormánynak nyújtott további segítség megakadályozá-

sával. Ez azonban sem a döntést nem tette meg nem történtté, sem a háború expanziójának nem tudott gátat vetni; csupán azt sikerült elérni vele, hogy Hanoi és a vörös khmerek lélegzétvételnéi szünethez jutva megerősíthették magukat, és felkészülhettek a végső támadásra. Mindez pusztulásra ítélte a remény maradékát egy független, szabad és semleges Kambodzsa. Bármilyen is írható az 1970-es vita javára, nyomós érvek szólnak azon állítás mellett, hogy Kambodzsa végső soron a demokratikus politikai folyamatainkban bekövetkezett csőd áldozata lett: mind a kormány, mind a bírálók meg tudták hiúsítani egymás céljait, és kudarcra tudták ítélni egymás politikáját, megakadályozva bármilyen koherens stratégiát. Az észak-vietnámi eltökéltség, a khmer rivalizálások és az amerikai belpolitikai konfliktusok keverékéből egy görög sorstragédia elkerülhetetlenségével következett be minden – egészen addig, amíg erre a szelíd és nyugodt országra rá nem telepedett egy olyan borzalom, amelyre nem szolgált rá, és amelyet feledni senkinek sincs joga közölnünk.

1970 júniusában még nem gondoltuk, hogy a dolgok előre elrendelten sodródhatnak a tragikus végkifejlet felé. Még mindig törekedtünk a határozottság és a kiegyezés közötti egyensúlyra, ami maximális ösztönzéssel szolgált egy tárgyaláshoz. Ezért kértük fel 1970. május 8-án Walters tábornokot egy üzenet kézbesítésére, amelyben újabb találkozót javasoltunk Le Duc Thóval. Nem reménykedtem Hanoi azonnali pozitív reagálásában. Május 6-án Hanoi május 14-ig „elhalasztotta” a tervezett nyilvános tárgyalási fordulót a Kléber sugárúton, és újabb nyilatkozatot tett a vörös khmerek támogatásáról. A stábom megfogalmazása szerint azonban még ez a halasztás is valamiféle „óvatos” modorban történt, felfedve annak a kíváncsiságát, hogy a tárgyalási csatorna továbbra is nyitott maradjon – ha másért nem, azért, hogy ne adjanak ürügyet nekünk a bombázások szüneteltetésének hatályon kívül helyezésére. Hanoi hosszú heteken át nem választott a Le Duc Thóval folytatott titkos tárgyalások felújítására vonatkozó ajánlatunkra, míg végül június 5-én elutasította, „ideiglenes felfüggesztésnek” titulálva a lépést.

Ennek ellenére világosan látszott: sor kerül egy új diplomáciai fordulóra, mielőtt a kedélyek lecsillapodtak, és új erőegyensúly jelenik meg a színen. Ennélfogva május 25-én azzal a kéréssel fordultam a minisztériumokhoz és az ügynökségekhez, hogy tanulmányozzák azokat a diplomáciai kezdeményezéseket, amelyeket az Egyesült Államok tehet Indokínában. Emellett új párizsi főtárgyaló kinevezését javasoltam az elnöknek, mivel az észak-vietnámiak kitartóan követelték mind a nyilvános, mind pedig a titkos tárgyalásokon. Persze sohasem gondoltam, hogy pusztán egy tárgyaló kinevezése elmozdítja a megbeszéléseket a holtpontról; Hanoi legfőbb érdeke a párizsi fórumon ahhoz fűződött, hogy visszatartsa minket Észak bombázásának felújításától, a komoly tárgyalások hiányára hivatkozva. Ennek ellenére úgy véltem, egy magas rangú személy kine-

vezése megfosztja Hanoi a propagandára alkalmas lehetőségtől. David Bruce-t javasoltam. Nixon lelkesen egyetértett, Bruce pedig azzal a kötelességérzettel fogadta el a felkérést, amely mindig is jellemezte ezt a rendkívüli diplomatát.

Soha életemben nem találkoztam David Bruce-nál kiválóbb köztisztviselővel vagy nagyszerűbb emberrel. Régi marylandi család sarjaként mély gyökerekkel rendelkezett mind Marylandban, mind Virginiában, és különböző időkben tagja volt mindkét állam törvényhozó testületének. Írt a régi elnökökről, és a csodálói számos hozzájuk hasonló szilárd jellemvonást fedezhettek fel benne. Egész életét a közjónak szentelte. A második világháborúban a Stratégiai Szolgálatok Irodájának [Office of Strategic Services, OSS] kötelékében volt alkalma bizonyítani a bátorságát. A jó megjelenésű, vagyonos, érzelmileg kiegyensúlyozott Bruce mentes volt attól, hogy mindenáron győzedelmeskedni akarja látni a nézeteit; ez a kisebb kaliberű emberek sajátja, akik önnön egójuk fényezésére szeretnék fordítani a közszolgálatot. A magatartása egyértelművé tette: az egyén élettartamát messze meghaladó ügyet szolgál, és áradt belőle a meggyőződés, hogy hazája olyan értékeket képvisel, amelyeknek ápolásra van szükségük, és amelyeket érdemes megvédeni. Méltósága nem fért össze a másodrendűséggel; letisztult ékes-szólo képessége bizonyította, hogy a hozzá hasonló tulajdonságokkal rendelkező személyek esetében tartalom és forma nem választható el egymástól. Az emberekre úgy tekintett, mint akik egyedülálló módon képesek a fejlődésre a józan ész és a tapintat révén egy olyan világban, amelynek a tökéletlenségei – ámbár csak fokozatosan – engednek a türelemnek és a jóakaratsnak.

Bruce sosem utasított vissza tiszteletre méltó kéréseket egyetlen elnöktől sem, és ugyanígy sohasem mérlegelte őket személyes előnyszerzés szempontjából. Londoni, párizsi és bonni nagykövetségként harminc éven át szolgált mindkét pártból jött elnököket. Nixon és Ford nevében tárgyalt Vietnámról Pekingben és a NATO-ban – mindenhol kiválóan. Azt mondta ki, amit gondolt, szükség esetén kendőzetlenül, de a saját megpróbáltatásait nem használta fel személyes előmenetele eszközeként. Egyszóval igazi jellem volt.

Kevesen voltak David Bruce-nál nagyobb hatással rám. Néhány valóban sorsfordító döntésem alkalmával ösztönösen hozzá fordultam. Nem mindig fogadtam meg a tanácsát, ám sosem mulasztottam el profitálni az ítélőképességéből, a humorérzékéből és a kimeríthetetlen tapintatából. Visszatartott attól, hogy túlságosan komolyan vegyem saját magamat, és mindig inspirált azzal a meggyőződéssel, hogy nemzetünk jövője komoly felelősséget jelent.

1970 júliusában a hetvenkét éves és törekény egészségi állapotú David Bruce olyan küldetést vállalt, amelyben – miként azt jól tudta – a vele szemben ülők legfőbb célja az ő kifárasztása. Megértette, hogy a vitakészség és a tárgyalási képesség nem helyettesítheti az erők objektív egyensúlyát, amelyet tárgyalópartnerei oly sokra tartottak. Sejtette, hogy kevés dicsőség várja majd Párizsban, de nem

is kereste. Azzal viszont tisztában volt, hogy egy ország becsülete nem triviális dolog; nem azért éltünk át évszázadokat, hogy eláruljuk azokat, akik megbíztak az ígéreteinkben.

Hosszú és kétségkívül fájdalmas út állt még előttünk, ám tudtam: David Bruce társaságában elviselhetőbbek lesznek a terhei. És bármely olyan erőfeszítés esetében, amely mellett készen állt elkötelezni magát, okkal és joggal lehetett feltelezni, hogy a nemzet érdekében teszi.

13. FEJEZET

A szovjet rejtvény Európa, SALT és egy csúcstalálkozó

Hideg és meleg

Az superhatalmak gyakran úgy viselkednek, mint két, állig felfegyverkezett vak ember, akik tápotagatózva lépkednek föl-alá egy szobában, abban a szent meggyőződésben, hogy halálos veszély fenyegeti őket a másik részéről, akiről tökéletes éleslátást feltételeznek. Mindkét félnek illenék tudnia, hogy a politikacsinalás lényege igen gyakran a bizonytalanság, a kompromisszum és a következetlenség, mégis hajlamosak a másik félnek a saját tapasztalatuk által megcáfolt következtetéseket, előrelátást és koherenciát tulajdonítani. Természetesen az idő múlásával az egy szobába zárt két felfegyverzett vak ember óriási kárt tud tenni egymásban, a szobáról már nem is beszélve.

Az amerikai–szovjet kapcsolatokkal nemcsak az a probléma, hogy adva van két, egymással versengő apparátus a maga feltételezéseivel és találgatásaival, hanem az is, hogy egymással ellentétes tárgyalási koncepciók ütköznek. Az amerikaiak hajlamosak azt hinni, hogy minden tárgyalásnak megvan a maga logikája, és a kimenetele jelentős mértékben az alkuképességen, a jóakaraton és a kompromisszumkészségen múlik. De ha egy tárgyalás során az egyik fél csak valamilyen homályosan körvonalazott felhatalmazással rendelkezik a megegyezésre vonatkozó, nagy általánosságban megfogalmazott kívánsággal párosulva, a „járható út” (ez az elegáns kifejezés azt takarja, amiről az egyik fél tudja, hogy a másik el fogja fogadni) öncéllá válik, és a kimenetel előre eldöntött: a tárgyalás azon fél folyamatos hátrálását eredményezi, amelyik elkötelezett iránta. A ragaszkodás egy tárgyalási pozícióhoz megvető belső szóhasználattal élve „merev”, „konok” vagy „fantáziátlan”. Semmilyen álláspont sem tekinthető véglegesnek. A bírálók nagyobb rugalmasságot követelnek, és rövidesen elhangzik a kijelentés: az Egyesült Államok elvárt kötelessége engedmények felajánlásával túljutni a holtponton. A másik fél pedig, tisztában lévén azzal, hogy valójában önmagunk ellen licitálunk, maximális ösztönzést kap arra, hogy hajthatatlan maradjon, és kiderítse, mi egyebet ajánlhatunk még fel.

Az amerikai tárgyaló delegátusok illetén tulajdonságai 1969-ben alaposan megnehezítették a törekvéseink megvalósítását, és hazai vitáinkkal a nehézségek csak tovább fokozódtak. A kormányon belül végtelennek tűnő harcot kellett folytatnunk azok ellen, akik a tárgyalások lendületét a jóindulat gesztusaival akarták táplálni. Nem is kevesen például azzal érveltek, hogy le kellene mon-

danunk az ABM- és MIRV-programjainkról, nehogy bukásra ítéljük a stratégiai fegyverzetkorlátozás kilátásait – habár valójában az igencsak kevés kijátszható kártyánk között az élen állt az ABM és a MIRV. Emellett figyelmeztettek minket: a nyitás Kína felé a Szovjetunióval való kapcsolatok visszafejlődéséhez vezet, ezzel szemben több, holtponton levő kérdésben áttörést hozott.

A belső megosztottságunk kihagyhatatlan lehetőséget szolgáltatott a szovjet vezetésnek arra, hogy lépéskényszerbe hozzon minket. Például a Kreml nem győzte hangsúlyozni készségét a SALT-tárgyalások megkezdésére. Míg a Fehér Ház megpróbálta az általános szovjet magatartáshoz igazítani a válaszukat, kormányunk többi tagja a sajtónak történő kiszivárogtatástól kezdve a félhivatalos utalásokig számtalan úton-módon a nyilvánosság tudomására hozta, hogy készen állunk, mi több, égünk a vágytól a párbeszéd megkezdésére. Dobrinyin nagyon okos irányításával a szovjet nagykövetség azt terjesztette az újságírók és a kongresszus vezetői között, hogy az egymás közti kereskedelem nagymértékben hozzájárulhatna a feszültségek enyhüléséhez. Amikor a Fehér Ház ragaszkodni kívánt ahhoz az állásponthoz, amely szerint a kereskedelem járjon együtt a politikai kapcsolatok javulásával, és ne előzze meg azt, a különböző minisztériumok és a kongresszus vezető személyiségei kitartó nyomást fejtettek ki a korlátozások mielőbbi enyhítése érdekében. Így az első hivatali évünk jó része azzal telt, hogy meggyőzzük mind a szovjeteket, mind a saját apparátusunkat: a tárgyalásainkat nemzeti érdekünk tekintetbevételére és nem elvont szlogenekre, illetve szigorúan vett viszonyosságra, nem pedig „gesztusokra” vagy „jelzésekre” kívánjuk alapozni. 1969 végére egyik fél sem valósított meg semmit a kezdeti céljaiból, ellenben úgy látszott, az óvatos kivárára játszó politizálás rövidesen véget ér. Az Anatolij Dobrinyin nagykövettel az amerikai–szovjet párbeszédben informális megbeszélések céljából kialakított „hátsó csatorna” 1969 végén – rendszerint orosz kezdeményezésre – egyre aktívabb lett. A szovjetekkel és valamivel később az apparátussal is tisztáztuk, hogy az elnök véleménye perdöntő. De amit 1970 elején még sikerült elfogadtatni a „csatornán”, az olyan lezáratlan volt, mint egy nyitólépés a sakkban. Mindkét játékos eltökélten igyekezett elkerülni, hogy jóvátehetetlen hibát kövessen el, a lépések óvatosak voltak, a lehető legkevesebbet fedtek fel a valódi szándékokról, és ezért a szemben álló felet még nagyobb óvatosságra intették.

Amikor 1969. december 22-én áttekintettük a történéseket, Dobrinyin behízelgő hangon megjegyezte: Moszkva reméli, hogy még további hét éven át tárgyalhat majd Nixonnal. Ez túl hosszú idő volt ahhoz, hogy a Kreml kivárára játszon; ami azt illeti, ugyanez vonatkozott Hanoira is. Meglepő módon azt sugallta: Moszkvának nincsenek tényleges érdekei Délkelet-Ázsiában, az ottani ügyekbe egy „félreértés” folytán keveredett bele, azt azonban már nem magyarázta meg,

miben is áll ez a félreértés. Szerinte Kína a háború folytatásának egyedüli haszonélvezője.

Dobrinyin felsorolta azt, ami a megfogalmazásával élve csalódást okoz a Szovjetunióknak: az amerikai kormány pressziója az ABM-re; a közel-keleti tárgyalások elakadása; Gromiko fehér házi meghívásának elmaradása, miközben a román külügyminiszter-helyettest fogadta Nixon; a törekvésünk arra, hogy minden egyes tárgyalást valamely másik tárgyalás függvényévé tegyünk (ez az „összekapcsolás”). Mindez abban a tudakozódásban kulminálódott, vajon elkezdhetünk-e alapvető megbeszéléseket a „csatornán”, még ha el is határoztuk, hogy a vietnámi háború befejezéséig valamennyi megállapodás végrehajtását elhalasztjuk. Jeleztem neki, hogy valószínűnek tartok egy pozitív választ.

1970. január 20-án találkoztunk ismét. Az okot egy szovjet jegyzék szolgáltatta, amely tiltakozott az ellen, hogy a nyugatnémet parlamenti bizottságok üléseire Nyugat-Berlinben kerüljön sor. Jelentősegteljes módon az elnöki csatornán keresztül továbbították a jegyzéket, ahol nem kapott nyilvánosságot; feltehetőleg Moszkva nem akart válságot Közép-Európában.

Az alkalmat megragadva Dobrinyin rákérdezett a kínaiakkal folyó varsói tárgyalásaink jelenlegi fordulójára. Remélte, hogy megértem: ez Moszkva szemében „neuralgikus” pont. Akkor most tájékoztassam róla? Ez a permanens szovjet izgalmi állapot Kína miatt ma is ugyanolyan megmagyarázhatatlan számomra, mint annak idején; ugyanez a bizonytalanság nyilvánult meg csaknem egy évtizeddel később a kínai–japán egyezményrel kapcsolatban. E szüntelen kérdezősködések nem hozhattak hasznát a Szovjetunióknak. Ha valós oka volt az aggodalomra, aligha várhatott igaz választ, ehelyett inkább a stratégiai lehetőségünkre emlékeztetett minket – és 1969-ben valóban ezzel az eredménnyel járt. Dobrinyin felettesei Moszkvában a bürokratikus észjárásukkal nyilván úgy gondolták, nem érheti őket az a vád, hogy nem tudnak a varsói tárgyalásokról, ha képesek bizonyítékot produkálni a rákérdezőssel – anélkül, hogy tudatában lettek volna, mennyire a bizonytalanság látszatát keltik vele.

Mindig elleneztem Moszkva tájékoztatását a kínaiakkal folytatott tárgyalásainkról, mert túl könnyen kapott lehetőséget kínált volna az oroszoknak a saját verziójuk visszajátszására Pekingnek, ráerősítve a kínaiak félelmére egy szovjet–amerikai kondomíniumtól. Ennélfogva így válaszoltam: ha Moszkva ennnyire „neuralgikus”, a felettesei úgysem hinnének el semmit, amit vele közlök. Még tájékoztatás nélkül is világosnak kell lennie: nem vagyunk abban a helyzetben, hogy Kínát katonai fenyegetésként „használjuk”. Ugyanakkor a Kremlnek meg kell értenie: nekünk is megvan a magunk „neuralgikus” pontja, amely nem más, mint Vietnám. Rámutattam, hogy barátságtalan lépésnek tekintjük az amerikai hadifoglyok megszólaltatását a moszkvai rádióban.

Dobrinyin valódi célja a találkozóra azonban az volt, hogy folytassa a december 22-i eszmecsérét a „csatorna” használatával. Először egy rá egyáltalán nem jellemző ügyetlen kísérlettel puhatolózott nálam egy csúcstalálkozóról, rákérdezve a japán nagykövet egy állítólagos megjegyzésére, miszerint a nyár végén vagy kora ősszel Nixon találkozni kíván a szovjet vezetőkkel. Biztosítottam róla, hogy amikor készen állunk egy csúcstalálkozóra, nem egy másik országon keresztül fogjuk megtenni a kezdőlépést.

Végül Dobrinyin ismertette velem Moszkva reakcióját a korábbi megbeszélésünkre. A szovjet vezetés üdvözlö a komoly eszmecsérét a titkos csatornán. Azt javasolta, hogy egyszerre csak egyetlen témával foglalkozzunk, és közölte: rövidesen tájékoztat az európai biztonságot érintő orosz állásfoglalásról, és esetleg az április 1-jén újrainduló SALT-tárgyalások előtt vázolhatnám az álláspontunk lényegét. Egyetértettem ezzel az ügymenettel.

Így aztán 1970 januárjának végére úgy tűnt, érdemi párbeszéd kezdetén vagyunk. Ám amint az már oly gyakran megtörtént, a szovjetek előre nem látható módon irányt váltottak. Az európai biztonságról szóló beígért tárgyalásra sohasem került sor, Dobrinyin egyszerűen nem tért vissza a témára. Ugyanígy nem voltak komoly megbeszélések a SALT-ról sem. Ehelyett január 31-én Dobrinyin egy figyelmeztetéssel jelent meg az irodámban Koszigin kormányfőtől a Szezi-csatorna mentén végrehajtott izraeli katonai akciókkal kapcsolatban. Ha a mélyen Egyiptom területére behatoló izraeli légitámadások folytatódnak, közölte a jegyzék, akkor a Szovjetunió „kénytelen lesz gondoskodni arról, hogy az arab államok rendelkezésére megfelelő eszközök álljanak Izrael kemény válaszban részesítésére”. Nixon hűvös, de udvarias levélben visszautasította az állításokat, és nem hagyott kétséget afelől, hogy az Egyesült Államok szembeszegül minden szovjet próbálkozással a közel-keleti helyzet eszkalálására.* Február 10-én Dobrinyin némileg szelídebb hangnemben visszatért a vádra, úgy érvelve, hogy Koszigin levelének nem a fenyegetőzés, hanem csupán egy dilemma megfogalmazása volt a szándéka.

Egy hét múlva Dobrinyin olyan furcsa panasszal keresett meg, amely újfent demonstrálta a feleszületett orosz bizonytalanságérzetet, és egyúttal ügyesen defenzívába kényszerített minket. Rámutatott, hogy az újonnan publikált elnöki külpolitikai jelentés [Presidential Foreign Policy Report], ez a negyvenezzer szavas hősköltemény mindössze két külföldi vezető említ név szerint: Thieu dél-vietnámi és Ceaușescu román elnököt. Ebből az ő főnökei azt a következtetést vonhatják le, hogy Moszkvát nem vesszük komolyan. Udvariasan elhárítottam e meglepő megállapítást, némileg álnokul közölve vele: a jelentés elsősorban az amerikai olvasóközönség számára készült. Dobrinyin következő észrevétele egy

ártalmatlan kifejezésre irányult a dokumentum Európáról szóló fejezetében, amely szerint „az egyetlen állandó” a világon „a változás elkerülhetetlensége”. Vajon azt jelenti mindez, hogy ezentúl már nem ismerjük el a meglévő elválasztó vonalakat Európában? Úgy válaszoltam, hogy különös dolog egy marxista részéről kifogásolni egy filozofikus utalást a változás elkerülhetetlenségére. A létező országhatárokat ugyan nem vitatjuk, de a keletnémet határt nem ismerjük el országhatárnak. Tudtam, hogy a szovjetek hamarosan kényes tárgyalásokba kezdenek Willy Brandt kancellárral a belnémet ügyek rendezéséről, és nem szándékoztam további eszközzel szolgálni céljuk eléréséhez.

Dobrinyin ismételtén biztosított afelől, hogy a moszkvai vezetés készen áll a bizalmas eszmecsérék folytatására velem, különösen a SALT-ról. Továbbra sem rendelkezett azonban utasításokkal arra nézvést, milyen konkrét témáról folytasson megbeszélést. Majd március 10-én, röviddel a hivatalos SALT-tárgyalások tervezett megkezdése előtt felvetette a kérdést: vajon mi ketten egy „átfogó” vagy egy „korlátozott” SALT-egyezményre koncentráljunk-e. Közöltem vele, hogy a fő problémát éppenséggel a konkrétumokhoz való eljutás jelenti. E beszélgetés után nem egészen egy héttel megtudtuk: a legfejlettebb szovjet légvédelmi rakéták (SA-3-asok) érkeznek Egyiptomba orosz kezelőszemélyzettel együtt. Így tehát alig tíz nap elteltével ismét találkoztam Dobrinyinnal, és határozottan közöltem vele: ez hasonlít a kubai rakétaválság idején tanúsított magatartásukra. Ne legyen kétség afelől, hogy gondunk lesz a katonai erőegyensúly megmaradására. Április 7-én Dobrinyin ismét felvetette egy eszmecsere lehetőségét a SALT-ról; Moszkva a jóhiszeműség jelének tekintené, ha körvonaloznám az álláspontunkat, mielőtt előterjesztjük Bécsben. Ez lehetővé tenné a mérlegelést a legmagasabb szinteken a Kremlben, nehogy később a minisztériumi szakértők totális rugalmatlanságba manőverezzék magukat.

De még mielőtt foglalkozhattunk volna az említett témákkal, Dobrinyint konzultációra hazarendelték Moszkvába, és közbejött a kambodzsai válság. Ahhoz azonban éppen elég történt, hogy világossá váljék előttünk: a Kremlnek nincs semmilyen határozott irányvonala. Párhuzamosan próbálkozott a nyomásgyakorlással és az alkalmazkodással. Felvetett olyan témákat, amelyeket nem folytatt, és minden definiálható cél nélkül konfrontációt provokált a Közel-Keleten. Vajon mi húzódott meg e zavarba ejtő viselkedés mögött?

A szovjet magatartás rejtélyei

Még a legnyugodtabb időszakokban is alighanem erős túlzás a szovjet vezetőséget egy mélyreható, hosszú távú kalkulációk alapján funkcionáló testületként ábrázolni. A döntéseket az általában tizenöt nagy hatalmú vezetőből álló Politikai

* A részletekről lásd a 14. fejezetet.

Bizottság (PB) hozza meg. A hangját persze kétségkívül a pártfőtitkár – 1964 óta Leonid Brezsnyev – hallatja a legerősebben. Ő határozhatja meg a PB üléseinek napirendjét, ellenőrzi a Titkárságot, és a szava döntő súllyal esik latba az új tagok kiválasztásánál. Ennek ellenére Sztálin óta egyetlen főtitkár sem rendelkezett korlátlan jogkörökkel a tetszése szerinti önkényes hatalomgyakorláshoz – még úgy sem, hogy 1971 óta Brezsnyev nyilvánvalóan egyre jobban kiemelkedett a többiek közül. Az első ember is kénytelen konszenzusra jutni, mert kétségkívül léteznek egymással versengő irányzatok és befolyásos központok, amelyekkel minden kérdésben egyeztetni kell.

Ennek a mechanizmusnak a nehézkes természetét még jobban felnagyítja a politikacsínáló testület (a Politikai Bizottság) és a kormányzat végrehajtó szervei közötti markáns különállás. Az apparátusnak csak a saját illetékességi körén belül van joga véleményformálásra, és úgy néz ki, egy másik hivatal felségterületéhez tartozó kérdésben még akkor sem foglalhat állást, ha a lényeg tekintve kapcsolódik hozzá. Például a külügyminisztérium a fegyverzetkorlátozási javaslatok politikai vonatkozásairól kifejezheti nézeteit, a hadügyiekről azonban már nem. Katonai kérdésekben a védelmi minisztérium az egyedüli autoritás, de a diplomáciába már nemigen van beleszólása. A minisztériumok közötti viták eldöntése a Politikai Bizottság hatásköre. 1973-ig, amikor Gromiko és Andrej Grecko marsall a PB tagja lett, az általuk korábban vezetett külügyi, illetve védelmi tárca egy évtizeden át nem volt képviselve ebben a testületben. A PB tagjává emelkedése előtt időnként az volt a benyomásom Gromikóról, hogy tájékozottabb vagyok nála a szovjet katonai telepítésekről. A SALT-delegációnk tagjai nyilvánvalóan kellemetlen helyzetbe hozták a moszkvai küldöttség katonatisztjeit, amikor az orosz hadügyi intézkedéseket a szovjet diplomaták előtt vitatták meg; ennek bizonyosságként a tárgyalások elején az egyik tiszt négy szemközt azt javasolta a delegációnknak, hogy diplomaták előtt inkább ne hozzanak szóba technikai jellegű hadászati témákat.

Így aztán a szovjet politikacsínálás folyamata még akkor is lassú és nehézkes, ha a főtitkár kiemelkedik a többiek közül, a PB pedig egységes. De amikor változás zajlik le a vezetésben, hajlamos görcsösen merevvé válni. Ilyen körülmények között, ha már egyszer döntés született a politika fő irányáról, egyetlen célt szem előtt tartó, a hagyományos orosz csökönyösséggel megerősített hajthatatlansággal akarják véghez vinni. Hatalmi harcok idején lehetséges egymással összeegyeztethetetlen irányokba menni egészen addig, amíg valamilyen válság egyértelmű döntést nem kényszerít ki. Története során a Szovjetunió már belesodródott alapjában véve be nem tervezett válságokba, és kockáztatta a jóakarat érvényesülését, mert valamilyen esemény – például egy közelgő pártkongresszus – kötötte le teljesen a legfelső vezetés figyelmét, vagy mert nagyobb befolyást engedett a hatalmas, bonyolult apparátusi mechanizmus valamelyik szegmensének.

Ilyen időszak volt 1970. Amikor Nixon elnök lett, Alekszej Koszigin miniszterelnök tűnt a külpolitika domináns figurájának a PB-ben. Az ő nevében küldték a szovjet vezetéstől érkező üzeneteket, és ő találkozott Johnson elnökkel Glassboróban. Amikor puhatolózásra került sor egy csúcstalálkozót illetően, mindig az ő neve merült fel. De ezen időszak alatt ugyanilyen nyilvánvalóan egyre nőtt Brezsnyev befolyása is. Úgy látszott, hogy a pártügyek intézésén és a belgazdaságon túlmenően a nemzetközi politikában is szerepet vállal. 1970-ben volt esedékes a rendszerint négyévente összehívott következő pártkongresszus (valójában 1971 tavaszáig nem került rá sor), alkalmat kínálva arra, hogy Brezsnyevet pozíciójában megerősítsék, illetve hogy első emberré váljon. 1971 tavaszát követően már csaknem minden magas szintű párbeszédet vele folytattunk le.

Ez azt jelentette, hogy 1970 átmeneti év volt, amelyben a saját belső manőverezésükbe minden bizonnyal teljesen belemerült szovjet vezetők taktikusan reagáltak az eseményekre, a vietnámi háború miatti belpolitikai felfordulás Amerikában pedig arra csábította őket, hogy előnyszerzés céljából kihasználják a lehetőségeket.

Február 2-án emlékeztetőt küldtem az elnöknek, rámutatva arra, hogy ezt a kiigazításokkal teli időszakot komoly és krónikus belső problémák súlyosbítják a Szovjetunióban. Jórészt a technológiai elmaradottság következtében a gazdasági fejlődés üteme visszaesett. Hruscsov bukása után az új vezetők hozzáfogtak az el-látás javításához az alapvető közszükségleti cikkek terén, valamint ezzel egyidejűleg a védelmi kiadások emeléséhez, a kínai határon történő komoly fejlesztéseket is beleértve. Habár mindez jelentős terhet rótt a gazdaságra, a moszkvai vezetés azt remélte, hogy az ipari reform új ösztönzést ad a beruházásoknak és a növekedésnek. Ezek a remények azonban nem váltak valóra: „Az ok természetesen az, hogy a szovjet vezetők vonakodnak beismerni ipari reformjaik kudarcát. Egyikük sem tud gazdasági növekedést felpörgető új reformprogramot javasolni, egyúttal megőrizni a központi politikai ellenőrzést. Ez a centrális szovjet dilemma.” (Nixon a következő, margóra írt megjegyzést fűzte hozzá: „A kritikus pont.”)

Ennélfogva – vontam le a következtetést – kötélfűzés várható a csúcson:

Az idén esedékes pártkongresszus felszínre hozhatja a problémákat. Mind-egyik csúcavezető biztosítani akarja majd, hogy a támogatóik megőrizzék a kulcspozíciókat. Az idősebb csoport Brezsnyev vezetésével megpróbálhatja kiterjeszteni mandátumát a kongresszuson, míg a fiatalabb csoport hajlamos lehet ennek a lehetőségnek a blokkolására.

Végül aztán a belső feszültségek nem vezettek el addig a pontig, hogy szakadás következzen be. De az általam a „fiatalabb” csoporthoz tartozóként azonosított személyek közül kettőt – Dmitrij Poljanszkijt és Alekszandr Selepint

– hamarosan eltávolítottak magas tisztségéből. Brezsnyev nyilván egyetértett az elemzéssel arról, hogy valószínűleg ki fogja megragadni a hatalmat.

A Kreml politikájának bizonytalanságai egész tavasszal folytatódtak. Egy május 5-i emlékeztetőmben felsoroltam a zavaros és ellentmondásos szovjet politika további jeleit, például a sébtében visszavont javaslatokat és a különböző beszédekben elhangzott utalásokat már korábban megváltoztatott döntésekre:

Úgy tűnik, a kormányon belüli konszenzus az, és ezzel több mértékadó tudós is egyetért, hogy valóban előfordulhatott probléma a vezetésben, de a megoldás, ha csak ideiglenesen is, Brezsnyev előnyére történt.

Az imázsa markánsabb – az országszerte fogható intenzív televíziós szereplésének köszönhetően; magabiztossága világosan tükröződik a minden fontos hazai és külpolitikai témát érintő beszédjeiben. És több személycseré a második vonalban [...] arra utal, hogy ő van a csúcson.

1970 júniusában a Központi Bizottság egyik ülése és a parlamenti választások (a gyűlés neve Legfelsőbb Tanács) megerősítették Brezsnyev vezető szerepét. Ennek valószínű külpolitikai következményeit elemeztem az elnöknek:

Brezsnyev túlsúlya és növekvő hatalma nem fordítható le azonnal politikai terminológiára. A kongresszuson a hétköznapi emberével azonosította magát a nehéz- és a hadiipar rovására, illetve a „békeprogramjával”. A zárószavában mindkét témát megismételte. Ennél fontosabb lehet, hogy ha több hatalomra és ezáltal valószínűsíthetően némileg több cselekvési szabadságra tesz szert, esetleg hajlani fog arra, hogy tovább lép néhány olyan nemzetközi kérdésre, amelyben érdekeltek vagyunk – SALT, Berlin stb.

De mielőtt az oroszok a feszültségek enyhítésének folyamatáról határoztak volna, arra törekedtek, hogy a „szelektív enyhülés” politikájával – tehát a kapcsolataik javításával európai szövetségeseinkkel és a ránk gyakorolt nyomás növelésével – elszigeteljenek minket. E manőver nyitányát látták a szovjet vezetők Nyugat-Németország új kancellárja, Willy Brandt kezdeményezésében. Néhány hónapon át az európai politika színpadán az *Ostpolitik* játszotta a főszerepet.

Az Ostpolitik

A hónapok múlásával egyre nyilvánvalóbb lett, miért nem volt soha folytatása Dobrinyin január 20-án tett ajánlatának, vagyis miért nem ismertette az európai biztonságra vonatkozó szovjet elképzeléseket. Moszkva úgy gondolta, jobban

jár, ha közvetlenül tárgyal Bonn-nal, nem pedig a mi bevonásunkkal. 1969 telén Willy Brandt tette meg az első lépést a Szovjetunió és Kelet-Németország felé, javasolván, hogy együttesen mondjanak le az erő alkalmazásáról, továbbá fogadják el a közép-európai *status quót*. A szovjet vezetők és keletnémet pártfogoltjaik nyilván izgalomba jöttek annak lehetőségéről, hogy az 1930-as évek óta most első ízben kapcsolatba lépjenek egy szociáldemokrata kormánnyal Németországban. Ezzel egyidejűleg Moszkva már tárgyalásokba is kezdett Pekinggel a régóta fortyogó határvitáról. A szovjetek valószínűleg úgy látták, kínálkozik valamennyi esély a rájuk nehezedő nyomás csökkenésére, méghozzá mindkét fronton egyszerre; ha biztosítani tudnák, hogy Brandt elfogadja az európai *status quót*, fokozódna a kínaiak elszigeteltsége. Ráadásul egy közvetlenül Bonn és Moszkva között létrejövő megegyezés azzal a haszonnal is járna, hogy ki lehetne rekesztetni az Egyesült Államokat egy fontos európai probléma megoldásából, olyan precedenst teremtve, amely más európai államokat is arra készítené, hogy egyre inkább Moszkvára, ne pedig Washingtonra tekintsenek, ami idővel még a NATO-kötelékek meglazulását is maga után vonharná.

Ahogy már jeleztem, időközben arra az álláspontra jutottam, hogy Brandt döntése a kereszténydemokrata elődjei politikájának módosításáról elkerülhetetlen és potenciálisan előnyös, de csak abban az esetben, ha nem adja a szovjetek kezébe a gyeplőt a német és az európai politika irányításában. Amennyiben nem sikerül bizonyos mértékben ellenőriznünk a folyamatot, Brandt egyre inkább függővé válik a Szovjetuniótól és annak jóakarától a német célok elérésében. Február 16-án megírtam az elnöknek a lehetséges következményeket:

Az *Ostpolitik* legnyugtalanítóbb aspektusai azonban inkább hosszabb távúak. Miközben tárgyal a keleti országokkal a jelenleg terítéken levő kérdésekről – az NDK elismerése, az Odera–Neisse [határ], különböző szóba jöhető megállapodások Berlinről –, Brandt semmilyen komoly nehézségbe sem ütközhet az alapvetően Nyugat-barát politikája fenntartásában. [...]

De feltéve, hogy Brandt elér bizonyos fokú normalizálást, ő és az utódja hamarosan rádöbbenhet, hogy a remélt előnyök nem valósulnak meg [...]. Miután már komoly áldozatokat hoztak keleti politikájukban, a nyugatnémetek ezen a ponton ráébredhetnek, hogy fájdalmas döntések előtt állnak. Nem szabad elfelejtenünk, hogy az 1950-es években nagyszámú német, nemcsak az SPD-ben Schumacher alatt, hanem a konzervatív oldalon is, akiket hagyományosan elbűvölt a Kelet, vagy rabul ejtett a Németország mint a Kelet és a Nyugat közötti „híd” víziója, ellenezte Bonn betagozódását a nyugati intézményekbe azon az alapon, hogy ez mindörökre megpecsételné Németország megosztottságát, és kizárná egy aktív német szerep helyreállítását Keleten. E vita Németország alapvető pozíciójáról jó eséllyel újból

felmerülhet még inkább megosztó formában, nem csupán a nyugatnémet belügyek parazsát felizzítva, hanem gyanakvást generálva az NSZK szövetségesei között a partnerkénti megbízhatóságát illetően.*

Ennek ellenére nem láttuk értelmét, hogy Brandt politikájának kisiklására törekedjünk; az egyedüli járható út az elkérülhetetlen konstruktív irányban tartása volt számunkra. Brandt koalícióját olyan program alapján választották meg, amelyet most megvalósít. Az *Ostpolitik*jét csak a német belügyekbe való komoly beavatkozással tudnánk meggátolni a szövetségeseink elidegenítésével, és (amitől Pompidou elnök nagyon tartott) a NATO átformálásával egy német–amerikai szövetséggé Kelet-Európa felszabadítására. Ráadásul alternatív javaslatunk sem volt. Éppenséggel a nyugatnémet „felszabadítási politikától” való félelem késztette Pompidout és Harold Wilsont arra, hogy nyilvánosan áldásukat adják Brandt keleti közeledéséhez, és bizalmasan ugyanennek megtételére ösztökéljenek minket is. A közvéleményünk sem értett volna meg egy olyan politikát, amely a bonni kormány akarata ellenére ragaszkodik a német újraegyesítéshez; nem lehettünk németebbek a németeknél. Ezzel szemben egyre inkább a célpontjává lennénk annak a vádnak, hogy reményteljes kilátásokat tettünk tönkre a német megosztottság kegyetlen következményeinek enyhítésében.

Ezért biztattam Nixont, vegye tudomásul Brandt politikáját, és befolyásunkat a német nacionalizmusnál tágabb keretben érvényesítsük. Azzal, hogy szoros kapcsolatban maradt velünk, Brandt megtette a maga részét a nyugalanság enyhítésében. Ami azt illeti, az új bonni kormány inkább informált minket, semmint konzultált velünk. Rendszeresen beszámolt az előrehaladásáról, de nem folyamodott hozzánk tanácsért. Éppen ezt vettük szívesebben mi magunk is. Semmit sem kívántunk kevésbé, mint azt, hogy bennünket tartsanak felelősnek a német tárgyalási pozíciókért, amelyek egyre keserűbb belpolitikai vita tárgyát képezték az NSZK-ban. Hangsúlyoztam Nixonnak: „bármilyen jóváhagyás, amit Brandtnak adunk, nem lehet több, mint általános támogatás a Német Szövetségi Köztársaság kapcsolatainak javítására a Kelettel – anélkül, hogy jóváhagynánk konkrét nyugatnémet lépéseket.”

Ugyanakkor korántsem voltunk híján eszközöknek annak megakadályozására, hogy a Szovjetunió a szövetségeseinkről való leválasztásunkra használja az *Ostpolitik*ot. Először is, egyetlen nyugatnémet vezető sem engedhette meg magának egy általunk komolyan helytelenített politika folytatását. Nem viselte volna el az otthoni helyzete, meghazudtolja a saját meggyőződése, de az előnyök semmilyen észszerű kalkulációja sem ösztönözné rá. Továbbá minél messzebb ment Brandt Kelet-Németországgal elismerésében, annál sürgetőbbé vált számára egy

berlini egyezmény. Ez a város vált az egész fejtörő kulcsává, mégpedig egyetlen okból kifolyólag. Bármilyen egyezményeket is tárgyal meg Brandt a Szovjetunióval és Kelet-Németországgal, ratifikálnia kell a nyugatnémet parlamenttel, amelyben koalíciója a lehető legkisebb többséggel rendelkezett. A Berlin biztonságát javító megállapodás volt a legkézzelfoghatóbb és legmeggyőzőbb viszontszolgáltatás Brandt sok vitát kiváltó egyezményeivel szemben, amelyek lényegében azt mondták ki, hogy Németország elfogadja a megosztottságát. Világossá vált, hogy kizárólag egy Berlin helyzetét rendező egyezség biztosíthatja Brandt keleti szerződéseinek ratifikálását. Egy berlini egyezményhez mind a négy világháborús szövetséges (az Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Franciaország és a Szovjetunió) egyetértésére szükség volt. Ekképpen vált kulcsfontosságúvá az aktív együttműködésünk, ugyanis egyedül mi rendelkezünk akkora erővel, amely ellensúlyozni tudta Berlin elszigeteltségének realitását, idővel pedig komoly bele szólást biztosít nekünk a folyamatba, akárhogyan is indult.

Ilyen keretek között lelkesedés nélkül bár, de korántsem nélkülözve a magabiztosságot, támogatásunkról biztosítottuk Brandt történelmi irányvonalát. 1970. január 14-én a kancellár politikai nyilatkozatban fektette le a Kelettel folytatandó tárgyalásai hat alapelvét, köztük a négyhatalmi jogosítványok fenntartását Berlinben, és a város helyzetének javítását. Öt nappal később a keletnémet kommunista párt vezetője, Walter Ulbricht beleegyezését adta a feltétel nélküli megbeszélésekhez a németközi kapcsolatokról, egy másik meglepetésszerű lépésként pedig Willi Stoph keletnémet kormányfő február 11-én közvetlen tárgyalásokat javasolt. Némi alkudozás után megegyezés született a helyszínről is, amelynek értelmében a két vezető a kelet-németországi Erfurtban találkozik március 19-én. A két Németország közötti lépésekkel párhuzamosan Bonn a Szovjetunióval is tárgyalásokat kezdett az erőszakról való lemondást rögzítő egyezményről. Ugyanakkor a moszkvai nyugatnémet nagykövet előzetes kapcsolatfelvétele megíósolható holtponthoz vezetett, mivel a szovjetek ragaszkodtak ahhoz, hogy az NSZK először ismerje el Kelet-Németországot. Brandt ezután úgy döntött, emeli a tárgyalások szintjét bizalmasa, Egon Bahr kinevezésével a második forduló vezetésére. Bahr titkos csatornán át tájékoztatott engem a lépésről. Február 20-án, a Moszkvából történő visszatérése után Bahr ismét a titkos csatorna útján beszámolt ottani tárgyalásai általában véve optimista értékeléséről. Úgy vélte, a szovjeteket „komolyan érdekli” az erőszak alkalmazásáról lemondó egyezmény lehetősége, és annak a határán vannak, hogy a Politikai Bizottság által jóváhagyott konkrét javaslatokat terjesszenek elő.

Tárgyalásai azonban azt is tudatosították benne, hogy az összekapcsolásuk Berlinnel a mi ütőkártyánk. Biztosított arról, hogy nyomást gyakorolt Gromikóra: járuljon hozzá a városba irányuló polgári forgalom zavartalanlásához, ami alapvető fontosságú viszontszolgáltatás a nyugatnémet közvélemény számára.

* Ennek a könyvnek az írása közben valami hasonló látszik történni Bonnban.

Gromiko nem reagált a felvetésre, de tudomásul vette. Bahr arra törekedett, hogy a Berlinről szóló tárgyalások ne maradjanak le a nyugat–keleti megbeszélések mögött. Ellenvéleménnyel éltem; szerintem az alkupozíciónk Berlin kérdésében a német–német tárgyalások végeztével fog nagymértékben javulni, mert a szovjetek alig várják majd a keleti szerződések ratifikálását.

Miután hat hónapon át egyre csak halogattak a berlini egyeztetések ügyében, az oroszok most kezdték felfogni ugyanezeket a realitásokat. Február 10-én hivatalosan meghívták az Egyesült Államokat, Nagy-Britanniát és Franciaországot a Berlinről folytatandó tárgyalások február 18-i megkezdésére. A rövid határidő ugyan teljességgel irreális volt a szövetségesek közötti konzultáció fagyos légkörű procedúrái tükrében, viszont elárulta a szovjet buzgalmat; rávilágított a lehetőségünkre berlini pozíciónk javításában mindaddig, amíg nem hagyjuk magunkat belehajszolni valamibe. Azt javasoltam az elnöknek, fogadjuk csak el az orosz kezdeményezést, ám osszuk fel a tárgyalásokat szakaszokra, hogy a szovjetek ne tudják kijátszani a szövetségeseket egymás ellen két, párhuzamosan folyó megbeszéléssel. Ez óvatos lépésekkel lejtett menüetthez vezetett, amelyben sem mi, sem német szövetségesünk nem tudta egyértelművé tenni az álláspontját. Brandt fel akarta gyorsítani a berlini tárgyalásokat, hogy eszközként használhassa őket céljai elérésére, és szükség esetén az *Ostpolitik* bármilyen kudarcáért ránk tudja hártani a felelősséget. Ezzel szemben mi inkább egy kényelmesebb tempót favorizáltunk, nehogy arra kérjenek bennünket, hogy a németközi tárgyalásokon elért haladás árát a berlini négyhatalmi jogosítványok értelmével fizessük meg.

Február 25-én Brandt hivatalos levélben számolt be Nixonnak Bahr moszkvai látogatásáról, és finoman sürgette a berlini tárgyalások mielőbbi megkezdését. Március 12-ig vártunk a válasszal. Nixon levele egyetértett egy egységes nyugati álláspont kidolgozásával, a berlini négyhatalmi tárgyalások megkezdésére pedig március 26-át javasoltuk. A kérdés bonyolultsága, a közös nyugati álláspont kialakításának szükségessége és az évek során kialakult, egymástól markánsan különböző nézetek egyaránt biztossá tették, hogy a megbeszélések hosszúra fognak nyúlni. A bilaterális kezdeményezések terén Brandt ennél sokkal élénkebb tempót határozhatott meg; főtárgyalója, Bahr stílusa ezt megkehlhetetlenné tette. Mindez bővítette az eszköztárunkat. Hogy diplomatikusan fejezzem ki magamat, a berlini tárgyalások lassú tempóját nem tekintettem taktikai hátránynak.

Brandt és Willi Stoph erfurti találkozója átütő sikernek bizonyult. A kelet–német tömeg óriási lelkesedéssel fogadta, és skandálni kezdte a nevét, majd, miután rájöttek, hogy mindkét résztvevőnek ugyanaz a keresztnéve, az üdvözlésen változtatva Willy Brandtot kiabáltak. A találkozó nem eredményezett lényegi megegyezést; jelentősége abban állt, hogy egy megosztott Németország vezetői

most első alkalommal találkoztak és beszéltek egymással. Ekképpen került a történelem lapjaira az a klasszikus nyugati álláspont, amely szerint bármely európai rendezés előfeltétele Németország újraegyesítése.

Így álltak a dolgok, amikor három héttel később Brandt először látogatott Washingtonba kancellárként. Az érkezése előtt, április 8-án négyszemközt fogadtam Egon Bahrt a fehér házi hivatalomban. Részletesebben tájékoztattam moszkvai tárgyalásairól, habár valamilyen okból nem szólt három „új iratról”, amelyeket átadott a szovjeteknek, de sohasem beszélt meg velünk. (Dobrinyin, aki sose riadt vissza attól, hogy szövetségesek egységén jelentkező bármilyen potenciális repedésen tágitson, természetesen megemlítette őket nekem!) Bahr biztos volt abban, hogy a szovjetek sürgetni fogják a keletnémeteket, normalizálják a kapcsolatokat Bonn és az NDK között, valamint könnyíteni fognak Berlin megközelíthetőségén. Mi természetesen nem valamilyen orosz adminisztratív gesztust akartunk, amelyet tetszés szerint vissza lehet vonni, hanem jogi szabályrendszer rögzítését Nyugat-Berlin életképességének megerősítésére. Amint a 11. fejezetben megírtam, Brandt találkozója Nixonnal jól sikerült, és a nyugatnémet kancellár a politikáját illető általános jóváhagyásunkkal a tarsolyában távozott Washingtonból. A május 12–22-e között folyó nyugatnémet–szovjet tárgyalások az „alapelvekről” szóló megegyezést eredményeztek. Május 26–27-én Rómában az atlanti szövetség külügyminisztereinek félévenkénti találkozásán Brandt szilárd támogatást kapott minden szövetségesétől.

Ez idő alatt Nyugat-Németországon belül a vita egyre csak terebélyesedett. Az ellenzéki kereszténydemokraták elkeseredett támadást indítottak Brandt politikája ellen. Kiesinger korábbi kancellár figyelmeztetése szerint „öt percre vagyunk a krízistől”, míg Rainer Barzel, Kiesinger sikeres kihívója az ellenzéki vezető szerepért, vészjóslóan kijelentette: „forduljon vissza, mielőtt túl késő nem lesz”. Egon Bahr tárgyalási jegyzőkönyvét kiszivárogtatták a német sajtónak, ami tovább borzolta a kedélyeket. A felzúdulás abszolút világossá tette, hogy a nyugatnémet parlament semmilyen egyezményt nem fog ratifikálni a Szovjetunióval, ha nem születik elfogadható megállapodás Berlinről.

Egy júniusi helyközi választáson jó eredménnyel megtámogatva Brandt elhatározta, hogy a Kremllel folytatott tárgyalása utolsó szakaszába lép. Walter Scheel külügyminisztert nevezte ki főtárgyalónak. Tizenkét napon át tartó moszkvai egyeztetések után Scheel és Gromiko szovjet külügyminiszter a kézjeggyével látott el egy szerződéstervezetet az erőszakról való lemondásról. Öt nappal később Brandt Moszkvába utazott aláírni az egyezményt, és megragadni az alkalmat egy hosszú megbeszélésre Brezsnyevvel. Az NSZK ezzel átlépte a Rubiconját; elfogadta Németország megosztottságát, és szentesítette a *status quo*t Közép-Európában.

Két nap múlva Brandt levélben tájékoztatta Nixont, hogy mind Koszigin,

mind Brezsnyev előtt nyomatékosan hangsúlyozta a berlini probléma megoldásának döntő fontosságát. A szovjetek hivatalos és ismételt tájékoztatást kaptak, amely szerint az egyezmény csak akkor lép életbe, ha kielégítő berlini rendezést sikerül elérni. Augusztus 17-én Bahr újfent látogatást tett Washingtonban, és tájékoztatással szolgált Brandt moszkvai tartózkodásáról. A legfőbb gondja az volt, hogy hangsúlyozza Brandt óhaját a gyors haladásra Berlin ügyében. Amint rámutattam az elnöknel, fennállt annak a veszélye, hogy a bonyolult tárgyalások korántsem kizárható kudarca esetén minket kiáltanak ki bűnbaknak. Másrészt úgy véltem, a dolgok már túlságosan előrehaladtak ennek bekövetkeztéhez. Mi lettünk a döntő tényező, bár további öt hónapon át sem Moszkva, sem Bonn nem látta át ezt teljes egészében.

A szovjetek addig húzták az időt a berlini tárgyalásokon, amíg meg nem kötötték egyezményüket az NSZK-val. Kétségkívül úgy kalkuláltak, hogy a nyugatnémetek ezután nyomást gyakorolnak ránk a berlini rendezés tető alá hozására – ahogyan kelletlenül valóban meg is tették. Ám súlyos számítási hibát követtek el. Bonn manőverezési mozgástere igencsak szűk volt, mert már felhasználta az engedményei teljes raktárkészletét, és nem volt abban a helyzetben, hogy további kérésekkel presszionáljon minket. A német közvélemény jelentős részének szemében a Szovjetunióval kötött egyezség méltánytalan volt. Bonn feladta nemzeti igényeit a légkör javulásáért és a belnémet kapcsolatok könnyítéseért cserébe; ez utóbbit úgysem lett volna szabad megszakítani. Az egyezmény sorsa a parlamentben most a Berlin ügyében teendő egyértelmű szovjet engedményektől függött. A megállapodás és Berlin összekapcsolása kétségtelenül Moszkva ellen dolgozott, nem pedig mellette. Az igaz, hogy a Berlinről szóló tárgyalások bonyolultnak ígérkeztek. A nyugati szövetségesek szovjet, és nem keletnémet garanciát akartak látni a város szabad megközelítésére Kelet-Németországon keresztül, ami elkerülhetetlenül az NDK ellenállásába fog ütközni. De az oroszoknak volt egy másik erős indítékuk is a keletnémet hezitálás leküzdésére: egy európai biztonsági konferenciára sohasem kerülhet sor a mi beleegyezésünk nélkül. Nem hagyunk kétséget afelől, hogy ezt még csak fontolóra sem vesszük mindaddig, amíg a berlini tárgyalások be nem fejeződnek. Ekképpen vértettük fel a *détente* paripáját: mind az európai biztonsági konferenciát, mind pedig Brandt keleti egyezményeinek ratifikációját a céljainkkal egybevágó berlini megállapodástól tettük függővé.

Eközben féken kellett tartanunk a szövetségeseinket is. Brandt azt szerette volna, ha az atlanti szövetség egyezsége jut a fegyveres erők kölcsönös és kiegyensúlyozott csökkentése [Mutual and Balanced Force Reductions, MBFR] kérdésében Európában, hogy felkészüljön a tárgyalásaira, és elejét vegye az egyoldalú amerikai csapatkivonásnak. Nagy-Britannia egy kelet–nyugati kapcsolatokkal foglalkozó állandó bizottság azonnali felállítását szorgalmazta. A német kez-

deményezést a kanadaiak által javasolt, költői homályossággal megfogalmazott általános MBFR-alapelvek támogatásával elhárítottuk, míg a brit indítványt teljes mértékben elleneztük. Nem akartunk olyan intézményeket, amelyek további hajtóerővel szolgálnak a feszültségek jó légkörre alapozott enyhülését célzó, már így is túlzott pressziók számára.

Az idő nekünk dolgozott, pozíciónk erős volt – feltéve, ha megőrizzük a hidegvérünket. Ez nem vált azonnal világossá a szovjetek számára, akik az NSZK-val kötött egyezményt még mindig fontos lépésnek tekintették a szelektív enyhülés felé, és továbbra is megpróbálták a nyugati szövetség kohéziójának gyengítésére használni az Egyesült Államok ellen irányuló válságok sorozatával. Néhány hónapnyi határozottság kellett ahhoz, hogy a Kreml megértse azokat a realitásokat, amelyeket ezentúl kénytelen lesz figyelembe venni.

A SALT és a védelmi vita

Létezett azonban egy kontaktus Moszkvával, amely a többiekől elkülönülve saját életet élt: a Helsinki és Bécs között felváltva zajló SALT-tárgyalások. Ezeknek a Helsinkiben sorra került első szakasza puhatolózó jellegű volt, és a terv szerint 1970. április közepén folytatódott Bécsben. A szovjetek leginkább az ABM-ek korlátozásával voltak elfoglalva, ami drámai változást jelentett Koszigin Johnson elnöknek Glassboróban tett megjegyzéséhez képest, miszerint a rakétavédelem korlátozása az egyik legabszurdabb elképzelés, amelyet valaha is hallott. Az ember joggal vonja le ebből azt a következtetést, hogy a saját ABM-rendszerünk kifejlesztésére vonatkozó döntésünk változtatta meg a szovjet álláspontot. Sajnálatos módon ez a nézet nem terjedt el széles körben. Az ABM-ügyben 1969-ben kirobant elkeseredett vita 1970-ben lényegében megismétlődött, de ezúttal a már előzetesen elfogadott program mérete körül zajlott. A kérdés így szólt: korlátozzuk-e ABM-programunkat az úgynevezett I. fázisra, a Minuteman ICBM-bázisokat védő két telepre, amit csak csekély többséggel fogadott el az előző kongresszus, vagy bejelentett célkitűzésünk megvalósítása felé haladva folytassuk a II. fázissal, azaz a lakosságunk megvédésével véletlenszerű rakétaindításokkal és harmadik országok által kezdeményezett támadásokkal szemben?

Az 1970. január 23-án megtartott NSC-értekezleten összefoglaltam az egymással ellentétes nézeteket. Arról a folytonosan visszatérő vitáról volt szó, hogy a kompromisszum irányában mutatott szovjet érdeklődést vajon egyoldalú amerikai gesztusok tételével lehet-e a legjobban kiaknázni, vagy azzal, hogy olyan kockázatokkal és programokkal szembesítjük a Kremlt, amelyeknek a leállítására mindenáron törekedett. A kérdés súlyosan megterhelte védelmi vitáinkat a hidrogénbombától kezdve a B–1-es bombázó repülőgépig. Nem emlékszem egyet-

len olyan példára sem, amikor valamilyen egyoldalú amerikai korlátozás jelentős vagy időtálló szovjet választ váltott volna ki.

Az egyoldalú gesztusok szószólói moratóriumot sürgettek a további amerikai ABM-telepítések terén, a rakétaelhárító védelmi rendszerek korlátozása iránt megnyilvánuló orosz érdeklődésre hivatkozva. Úgy érezték, a programunk felfüggesztése jelzés lenne arra, hogy komolyan vesszük ezt a célt, egyúttal az ABM kongresszusi bírálóit is le lehetne csillapítani az alkuval, a moratórium pedig bármikor hatályon kívül helyezhető, ha a szovjetek elnyújtják a tárgyalásokat. E nézetet a State Department és a Fegyverzet-ellenőrzési és Leszerelési Hivatal (Arms Control and Disarmament Agency, ACDA) képviselte. Azok azonban, akik tovább akartak lépni a II. fázisra – köztük én is –, azzal érveltek, hogy ABM-programunk felfüggesztése bukásra ítéli a megegyezés kilátásait. A programunk beindítása miatt ellenkezőjére fordult a szovjetek hozzáállása a rakétavédelemhez; semmi sem ösztönzi majd őket a komoly tárgyalásra, miután beszüntettük a rakéták gyártását, sőt még a semminél is kevesebb, mivel kongresszusi ellenzékünk a II. fázis leállítása után biztosan az egész ABM felszámolására fog törekedni. Az oroszok pusztán a tárgyalások elnyújtásával el tudják érni a céljukat, ABM-programunk kivégzését. A moratóriumunk feloldása valószínűtlennek tűnt számomra, bármeddig is húzzák az időt a szovjetek. A moratóriumokat mindig olyan elszánt fogadkozások kíséretében próbálják eladni, hogy majd éberen ellenőrzik és végrehajtatják azokat a feltételeket, amelyekre alapozva életbe léptették őket; ezzel szemben jóformán sohasem érnek véget, hacsak valami olyan égbekiáltó provokáció nem történik, amely mellett végképp nem lehet szó nélkül elmenni.

A január 23-i NSC-ülés képtelen volt döntésre jutni, mivel a SALT-on vagy az ABM-en túlmenően a kérdés már országos szintű vitáig fajult a nemzetbiztonságunk mibenlétéről.

A védelmi programunk elleni minden támadás domináns jelszava a „nemzeti prioritások átrendezése” szükségessége – a védelmi költségvetés megkurtítását jelentő eufémizmus – volt, a vietnámi vita megfelelője a stratégia területén. A pénzek Vietnámmra költésének visszafogását célzó tengernyi módosítás hamarosan konkrét fegyverrendszerekre is áttért. George McGovern szenátor a B-1-es bombázó leállítását javasolta, William Proxmire és Richard Schweiker szenátor a C-5A szállító repülőgép elhalasztását szorgalmazta a pénzügyi nehézségekkel küszködő Lockheed átvilágításának befejezéséig, Birch Bayh szenátor a fegyveres erőink teljes létszámát korlátozni akarta, Edward Brooke szenátor pedig az ABM és a MIRV elleni szokásos évenkénti kampányával volt elfoglalva. Nem akadt olyan határozat vagy beszéd, amely azt mondta volna ki, hogy a védelmi költségvetés esetleg nem elegendő. Az erős védelem hívei egyértelműen utóvédharcot voltak kénytelenek vívni.

Vietnámmal hasonlóan ördögi körbe kerültünk. A nemzetvédelem támogatását valamelyest megőrzendő, Nixon úgy gondolta, rugalmasan együttműködnék kell mutatkoznia a védelmi költségvetés megnyirbálására és a bruttó nemzeti termék katonai célokra szánt százalékának csökkentésére irányuló pressziókkal szemben. A kormány minden vezető tagja (Lairdet és engem kivéve) egyetértett vele. Attól tartottak, hogy különben a kongresszus megvalósítja a törvényhozáásban, a médiában és a tudományos életben hangadó antimilitáris fanatikuskok által javasolt drasztikus csökkentéseket. Komoly aggodalmaim voltak. Tartottam a haderőnk folytonos megnyirbálásának hosszú távú diplomáciai hatásától pontosan akkor, amikor éppen elveszítjük a viszonylagos stratégiai fölényünket, mialatt látványos módon leépítünk Délkelet-Ázsiában, és miközben a szovjet katonai kiadások folyamatosan emelkednek.

Nixon 1970. február 2-án bejelentett védelmi költségvetése az előző évihez képest több mint ötmilliárdos csökkentést irányzott elő. (Ez a szám természetesen így önmagában nem árul el mindent, mivel az 1969-ben is működő ugyanilyen presszióknak tulajdoníthatóan már a tavalyi büdzsé sem volt elegendő.) A védelmi költségvetés a bruttó nemzeti össztermék előző évi 8,7 százalékával szemben nagyjából 7 százalékot tett ki, a teljes állami költségvetésnek pedig – az 1969. évi 37,7 százalékkal szemben – 34,6 százalékát. (Ami azt illeti, a javasolt védelmi kiadások reálértéken számolva csak 7 százalékkal haladták meg az utolsó békeidőbeli, 1964-es büdzsét, holott zajlott a vietnámi háború.) E korlátozások közepette Mel Laird a menedzselés és a tervezés csodáját produkálta azzal, hogy – még ha csak nagyon kis mértékben is – kibővítette az összes stratégiai programunkat: a B-1-es bombázót, a Trident tengeralattjárót és rakétát, a Minuteman III. ICBM-et és a „Safeguard” ABM-et.

A csökkentés azonban ennek ellenére kifejtette a maga alattomos hatását. Megakadályozott minket egy koherens válaszlépés kidolgozásában a hagyományos haderők egyre növekvő egyensúlytalanságára. Stratégiai tervezésünket a már megszokott dolgok adaptációjába fagyasztotta bele. Rákényszerítette a Pentagont az ABM-program karcsúsítására, ami oly sokba került nekünk idehaza, és a SALT-stratégiánk centrális elemét képezte, mivel az erre szánt pénzek más prioritásokat is elkerülhetetlenül befolyásolnak. Következésképpen három fronton is tárgyaltunk a leszerelésről: Bécsben és Helsinkiben a szovjetekkel, otthon pedig a kormányunkon belül és a kongresszussal. És még ezt a nagymértékben csökkentett védelmi költségvetést is támadások érték az utóbbiban. Mike Mansfield, a szenátus többségi pártjának vezetője már akkor kifogást emelt az ABM-program II. fázisa ellen, amikor hivatalosan még be sem nyújtottuk. Január 31-én, előre jelezve egy újabb szenátusi vitát, ezt kérdezte: „Hol a pokolban lesz ennek vége? Mi történik az emberekkel? [...] Honnan van rá pénz?” J. William Fulbright szenátor az ABM II. fázisát „óriási hibának” nevezte. Amikor február 2-án az új költ-

ségvetést benyújtottuk, a bírálathoz komolyan beindult. Mansfield szenátor közölte: az új katonai költségvetés, bár alacsonyabb az előző évinél, még mindig túlonként magas. Felhívta a figyelmet, hogy számos új projektre „kezdőtőke” van beléépítve. Ebben igaza volt, habár miután a rakéták fejlesztését a hatvanas években önkéntes alapon leállítottuk, a kezdőtőke volt a legkevesebb, amelyet az új kormányzat igényelhetett a szovjet stratégiai erőkhöz folytonos növelésével szemben.

Májusban szenátorok kétpárti csoportja, köztük George McGovern, Philip Hart, William Fulbright, Walter Mondale, Clifford Case és Mark Hatfield, terveket jelentett be egy alternatív költségvetés előterjesztésére, még szigorúbb megkorlátozásokat követelve. Június 15-én liberális szenátorok és kongresszusi képviselők további 4,5 milliárd dolláros mérséklést javasoltak, konkrétan csökkentve a pénzt a MIRV-programra, a „Safeguard” ABM II. fázisára és az F-14-es vadászgépre a hadiflotta számára. A Brookings Intézetnek az előző kormány magas rangú tisztviselői által készített jelentése egy 59 milliárd dolláros „alacsony opciós” védelmi költségvetést vázolt fel – amely 14 milliárddal volt kevesebb az elnökénél.¹ A *Washington Post* 1970. augusztus 17-i száma tömören így összegezte a helyzetet:

Ami egykor a törvényhozás csaknem rutinszerű része volt – az éves katonai kiadási törvényjavaslat megszavazása – mostanra hosszadalmas és gyakran elkeseredett csatározássá változott számtalan katonai program és irányelv körül... [A hosszú ABM-vita] elhomályosította azt, ami valójában a legátfogóbb olyan támadás mindenféle katonai tevékenység ellen, amelyre valaha is sor került a Capitolium Hillen.

A védelmi kiadások megkurtításának igénye még inkább figyelemre méltó volt a szovjet stratégiai és hagyományos erők egyre gyorsuló fejlesztésének tükrében. 1966 közepén a Szovjetunió kétszázötven hadászati ICBM-mel, 1967 közepére ötszázhetvennel, 1968 szeptemberében kilencszázzal rendelkezett, 1969 szeptemberében pedig az ezerhatvannal már meg is előzött minket. 1970 végére a számítások szerint ez a szám csaknem ezerháromszáz ICBM-re emelkedik. (Amint később kiderült, ezernégyszáznegyven volt neki.) Senki sem tudta, mi lehet a felső határ; az utóbbi öt év hírszerzési becslései következetesen túl alacsonyak voltak. A szovjet tengeralattjáró-fedélzeti ballisztikus rakéták száma az 1968. szeptemberi negyvenötől 1975-re már valószínűsíthetően kilencszáznál is többre emelkedett. Ezzel egy időben Európában és a Távol-Keleten egyaránt erőltetett ütemben folytatódott a szovjet hagyományos erők bővítése és modernizációja.

A kongresszus és a média azonban ignorálta ezeket a tényeket, mint a Pentagon tipikus megfélemlítési taktikáját egy felduzzasztott védelmi költségvetés fenntartására. Még a hathatós védelem kitartó szószólói is kezdtek meginogni. Az újválasztás előtt álló Henry Jackson szenátor, az ABM addigi egyik legfőbb

támogatója ellenezte bármilyen ABM-bázis létesítését szűkebb hazájában és választókerületében, Washington államban. John Pastore szenátor, az Egyesített Atomenergia Bizottság [Joint Atomic Energy Committee] befolyásos elnöke ellene volt az ABM mindennemű bővítésének a kongresszus által már jóváhagyott két bázison túlmenően. „Az én államomban az emberek szeretnék tudni, hogy az oktatásra szánt több pénz miatt inflációs hatású, míg a Safeguardra szánt több pénz miatt nem az.”² Mendel Rivers képviselő, a Fegyveres Erők Házbizottságának nagy hatalmú elnöke a hadiflotta megerősítése érdekében pártolta az ABM csökkentését – megmutatva, miképpen alakítják a költségvetési pressziók a Pentagon prioritásait. Még Carl Albert képviselőházi elnök, a védelem régi támogatója is arról panaszkodott, hogy a hazai programok – főleg a környezetvédelmi – is megkarcsúsodtak a katonai kiadások javára; ezt a bírálathoz olyan befolyásos képviselők is visszhangozták, mint Chet Holifield és Charles Vanik.

Ilyen légkörben kellett a kormánynak kidolgoznia nemcsak egy megvalósítható védelmi programot, hanem még egy koherens SALT-stratégiát is. A SALT mai bírálói elfelejtik, milyen nehéz volt még csírájukban levő stratégiai programokat is megvalósítani az 1970-es évek elején, valamint azt, hogy közülük egyesek még csatlakoztak is a támadók táborához.³ A kormánynak minden erejét összeszedve kellett visszatartania a kongresszust annak az egyoldalú előírásától, amit viszonylagos alapon szándékoztunk megtárgyalni a szovjetekkel. Állandó támadásokkal kellett szembenéznünk csapataink tengerentúli telepítései miatt, beleértve az európai haderőnk csökkentésére irányuló kísérletek elleni évenkénti küzdelmet. Amikor 1972-ben a kölcsönös haderőcsökkentésről tárgyaltunk, az ABM a határán imbolygott annak, hogy a kongresszus vagy leállítja, vagy értelmetlen prototípussá zsugorítja. A MIRV állandó támadások kereszttüzében állt mindaddig, amíg a modernizációt lehetővé tevő első SALT-egyezmény véget nem vetett a vitának. Ha fenn akart tartani egy megfelelő védelmi programot, a kormány egyre inkább rákényszerült arra, hogy részletekbe menően alkudozzon, vagyis külön-külön megharcoljon minden egyes fegyverzetprogramért; tehát azzal érveljen, hogy nem stratégiai célok megvalósítása érdekében kívánja modernizálni őket, hanem azért, hogy a fegyverzetkorlátozási tárgyalásokon lemondhasson róluk. Ez ugyan segíthetett a minimumprogramok megmentésében, de mélyreható stratégiai doktrína létrehozására már nemigen volt alkalmas.

Az ABM körül folyó hazai vita jól illusztrálta a dilemmánkat. Bizonyos szinten rendkívül technikai, a legtöbb átlagember számára felfoghatatlan volt. Ugyanakkor a stratégiai doktrína komoly kérdéseit is magába foglalta, és a Szovjetunióval folytatott fegyverzetkorlátozási tárgyalásaink centrális elemévé vált. Mindegyik egymásnak ellentmondó felfogásnak megvolt a maga szótárája az apparátusban és a kongresszusban. Az, hogy éppen melyikük kerekedett felül, számos tényezőtől függött, többek közt attól a véletlenszerűen felbukkanótól, hogy a kérdés vajon

védelmi problémaként merült-e fel, vagy pedig kijátszható kártyaként a SALT-tárgyaláson. Ez részben megmagyarázza, miért jutott el a kormány odáig, hogy két, egymással össze nem egyeztethető álláspontot képviseljen az ABM ügyében. Ami a Pentagon által dominált katonai költségvetési előterjesztésben szerepelt, igencsak összeférhetetlen volt a SALT-tárgyalások asztalára letett állásponttal, ugyanis egy kormányhivatalok között zajló komplex folyamat eredményeképpen jött létre a külügy- és a védelmi minisztérium, az Egyesített Vezérkar, az ACDA, valamint az NSC-stáb részvételével. És a tetejébe a nyilvános vita kakofóniája fokozatosan elfojtott minden szisztematikus gondolkodást.

Az ABM két kormány által is előterjesztett okfejtése így hangzott: védelmet nyújt az amerikai lakosság számára harmadik országok támadásai ellen, és bizonyos fokú biztosítékot véletlen balesetekkel szemben; a Minuteman ICBM-jeink védelme csak másodlagos cél volt. Tényleges programunk mégis egyre inkább az utóbbi irányba mozdult el. Február 7-én elmagyaráztam a dilemmámat az elnöknek: ha az ABM teljesíteni akarja deklarált célját, el kéne kezdenünk a II. fázist, legalább a lakosság megvédését a harmadik országok támadásaitól vagy a véletlen rakétaindításoktól. A leglogikusabb következő lépésként még egy rakétabázist (konkrétan a Whiteman Légitámaszpontot Missouriban) és egy körzeti katonai rendszert kellene kiépítenünk, amely alkalmas lenne az emberek megvédésére a csendes-óceáni Északnyugaton. (Whiteman további előnye volt közeli fekvése St. Louishoz, bizonyos fokú védelmet biztosítva a lakosság számára.) Az északnyugati telepet azonban elutasította a kampányoló Jackson szenátor. A következő legjobb alternatíva Whiteman plusz egy Washington védelmét biztosító rakéta-elhárító rendszer volt (technikai zsargonban az Országos Hadművelleti Parancsnokság [National Command Authority, NCA]). De az érzelmileg már amúgy is túlfűtött ellenzők hangja még harsányabb lenne, ha a „politikusok és generálisok” védelmére törekednénk, arról nem is szólva, milyen nehéz dolog lenne találni egy célnak megfelelő ingatlant Washington tizenöt mérföldes körzetén belül. Mindezen okoknál fogva Laird csak Whitemant ajánlotta. Komoly kétségeket tápláltam azzal a logikával szemben, hogy egy olyan programot, amelyet egy évvel korábban a lakosság védelmével indokoltunk a harmadik országok támadásai ellen, a megvalósítása után arra használjunk, hogy rakétabázisokat védjünk meg vele a Szovjetuniótól.

Nixon, meg lévén győződve róla, hogy semmi más nem menne át a kongresszuson, és egy logikátlan ABM-fejlesztést érthetően előnyben részesítve a semmilyen fejlesztéssel szemben, Laird Whitemant támogató javaslata mellett döntött. Így aztán az egy éven át tartó nyilvános és kongresszusi presszió 180 fokkal megváltoztatta ABM-programunk jellegét és célját.

Ahogy az csaknem mindig történni szokott, a kormány meghátrálása inkább ösztönözte, nem pedig lecsillapította a bírálókat. A kabinetben azok, akik ko-

rábban ellenezték az ABM egész koncepcióját, most felbátorodva tovább próbálkoztak. A Fegyverzet-ellenőrzési és Leszerelési Hivatal (ACDA) a legjobb esetben is lagymatagon támogatta az ABM-et. (Ez még áprilisban arra készítette Nixont, hogy a következő feljegyzést küldje át nekem: Gerald Smith jobban tenné, ha támogatná az ABM-et, vagy pedig álljon fel az ACDA igazgatói székéből. Tompított formában továbbítottam az elnöki gondolatot Smithnek, mert bármi is lehetett a saját véleménye, mindvégig lojálisan és becsülettel támogatta a kormány politikáját, viszont nem mindig tudta féken tartani indulatos beosztottjai magánvéleményének kifejeződését.) Március 10-én még az elnök külföldi hírszerzéssel foglalkozó tanácsadó testülete is, ahol pedig a rendíthetetlen John McCloy elnökölt, az uralkodó hangulatot tükrözve az ABM-ek teljes leállítását, valamint a MIRV-próbarepülések felfüggesztését javasolta. Egy héttel később, március 18-án a szerződés betartását ellenőrző testület [NSC Verification Panel] első értekezletén Gerry Smith amellet érvelt, hogy a SALT-delegációnkat teljes körű kölcsönös tiltást szorgalmazó instrukcióval kell ellátni az ABM-ek ügyében.

Ahogy teltek-múltak a hetek, Smith, Rogers, Elliot Richardson és a SALT-delegációból Paul Nitze egyaránt sürgette: a SALT-tárgyaláson egy Washingtonra korlátozódó ABM-rendszert terjesszünk elő, lényegét tekintve azon az alapon, hogy szimmetrikussá teszi programunkat a Moszkva körüli szovjet ABM-telepítéssel. Ekképpen a SALT minisztériumi és diplomáciai kívánságai ütköztek a mi védelmi programunkkal. Olyan vezető tisztviselők, akik korábban jóváhagytak, sőt maguk javasoltak három körzeti ellenrakétás rendszert az ország közepén a katonai költségvetés részeként, most nagy hirtelen – a SALT céljai miatt – ettől radikálisan különböző telepítést szorgalmaztak Washingtonnal a központban, ami viszont korábban sohasem járta meg a kongresszust. Ha a szovjetek elfogadják a javaslatunkat, mindent, amit építünk, le kell bontanunk, és kezdhethetjük az egészet előlről.

Mindez bizonyos szintű összehangolás után kiáltott. Válaszképpen az ilyen értelmű kérésemre az ABM-korlátozások kilenc különböző variációjának elképesztő kollekcióját prezentálta nagy büszkén egy minisztériumközi szakértői bizottság. A Verification Panel március 25-i ülésén, ahol én elnököltem, arról panaszkodtam, hogy a folyamat kezd kaotikussá válni. Ahhoz, hogy az elnök döntésre tudjon jutni, le kell tennünk az asztalára néhány általános koncepciót a nemzeti stratégiánkkal kapcsolatban, nem pedig abba a helyzetbe hoznunk, hogy döntőbíróként lépjen fel rettentően technikai jellegű vitás kérdésekben.

A teljes Nemzetbiztonsági Tanács március 25-én ült össze. Amitől félttem, bekövetkezett: a megjelent vezetők egy sor egymással össze nem függő értekezésbe kezdtek, csúcstechnológiai kérdésekkel kapcsolatos területekre merészelve. Hogyan korlátozzuk a két fél radarhálózatát? És mivel garantáljuk, hogy a légvédelmi rakéták [Surface-to-Air Missiles, SAMs] továbbfejlesztésként nem

alakulnak át titokban nukleáris ellenrakétákká? Laird, Packard és Wheeler tábornok, miközben az ABM-hez lagymatagon viszonyult, a MIRV-et nagy lelkesedéssel pártolta. A MIRV-korlátozás ellenértékeként helyszíni ellenőrzést követeltek, habár arról már kevésbé világosan nyilatkoztak, mit kellene ellenőrizni, és ki ellenőrizzen. Rogers és Smith fenntartotta a mostanra már jól megalapozott álláspontját, miszerint meg kell tiltani az ABM-eket, a MIRV-eket pedig fel kell függeszteni. Mivel a kérdések megvitatása elvont szinten zajlott, és nem szorítkozott egyenkénti tárgyalóképes választási opciókra, képtelenség volt elnöki döntést hozni.

Március 27-én a közvélemény reakciójának mozgósítása céljából valaki kiszivárogtatta a Pentagon álláspontját Chalmers Robertsnek, a *Washington Post* újságírójának. Annyi bizonyos: két héten belül, április 9-én a külügyi és az ACDA-álláspont szószólóinak sikerült megszövegezniük egy tipikusan a szenátusra jellemző határozatot, amelyet 72-6 arányú elsöprő többséggel fogadtak el, sürgetve az elnököt: javasolja, hogy mindkét fél „haladéktalanul függessze fel valamennyi támadó és védelmi nukleáris stratégiai fegyver telepítését”. A határozatot két republikánus szenátor, Ed Brooke és John Sherman Cooper kezdeményezte, míg Henry Jackson támogatta. Edmund Muskie szenátor „ideiglenes stratégiai szüneteltetést” javasolt, a MIRV-próbarepülések leállítását is beleértve. Ez „tárgyalói szünet” lenne, mert nélküle „elvész a MIRV-ek és az ABM-ek betiltásának minden esélye” – állította. Még a szenátus republikánus frakcióvezetője, Hugh Scott is az elnöknek szóló „hasznos és feltételhez nem kötött iránymutatásnak” nevezte a határozatot.

A bécsi SALT-tárgyalások következő fordulója április 6-ra tervezett megnyitásának előestéjén nem volt még konszenzus, viszont eltérő vélemények diszharmonikus hangzavara annál inkább. Mivel az elnök rám hagyta a SALT-on felvethető opciók sorba rendezését (anélkül, hogy a többi vezetőnek szolt volna róla), elhatároztam: alaplépésként először is egymástól jól megkülönböztethető csomagokba rendezem a különböző véleményeket, hogy Nixon az általános célokról, ne pedig nehezen érthető technikai problémákról tudjon döntéseket hozni. Március 27-én direktívát adtam ki, felkérve a kormányhivatalokat, hogy az elnöki döntéshez a káoszt redukálják négy opcióra.

Az 1970. április 8-i NSC-ülés elé végül négy – felettébb nagy képzelőerővel A, B, C és D jellel ellátott – változat került, egyre növekvő mértékben átfogó jelleggel:

- Az „A” változat az ICBM-eket és az SLBM-eket ezerhétszázötzre, a jelenlegi amerikai összlétszámra korlátozta, a bombázók számát pedig befo-
gyasztotta (ötszázhuszonhétben az USA, százkilencvenötben a szovjetek számára). Engedélyezte a „Safeguard-szintű” ABM-et (tizenkét telepet).
Más szóval előírta a szovjet rakétaerő csökkentését, miközben a mi

bombázóink számát és az ABM-programunkat érintetlenül hagyta. Ezt a változatot illetően a hivataloknak nem volt nehéz egyetértésre jutniuk; Gerry Smithre hagyták, hogy próbálja beadni a Szovjetunióknak.

- A „B” változat ugyanazokat a támadó korlátozásokat írta elő, mint az „A”. E változat szerint azonban az ABM csak a két Országos Hadművelési Parancsnokságra (NCA-ra, azaz Washingtonra és Moszkvára) korlátozódna, vagy teljes egészében be lenne tiltva.
- A „C” változat ugyanazokat a támadó korlátozásokat tartalmazta, mint az „A” és a „B”. A „B” változathoz hasonlóan az ABM-et az NCA-ra vagy nullára korlátozta, de hozzátett egy tilalmat a MIRV-ekre (amelyről az első két változat nem szolt) – feltéve, hogy a szovjetek egyetértenek a helyszíni ellenőrzéssel.
- A „D” változat valamennyire különbözött a fentiektől. Komoly csökkentéseket javasolt, amennyiben a jelenleg létező összes ezerhétszázötz ICBM-ünk és SLBM-ünk számát évente százal csökkentenénk, amíg 1978-ra mindkét fél el nem éri az ezres szintet. Az ABM vagy legyen betiltva, vagy csak az NCA-ra korlátozódjon. A MIRV-ekre ellenben nem írt elő tiltást.

Ezek az opciók jól illusztrálták azt a nehéz helyzetet, amelyben az adminisztráció találta magát. A kormányhivatalok csak két álláspontban tudtak megegyezni az ABM-et illetően: vagy a létező „Safeguard” programban (amelyről tudtuk, hogy immár az ABM-párti szenátorok sem támogatják), vagy pedig a főváros, Washington D. C. védelmében; ez viszont ellentétben állt azzal, amit az elnök korábban a kongresszusnak ajánlott. Minden törvényhozási szakértő egyetértett abban, hogy a kongresszus sohasem hagyna jóvá egy ABM-et Washington körül. És mégis e kudarcra ítélt program volt az egyedüli, amelyben az összes kormányhivatal egyetértett a SALT-tal.

A mából visszatekintve nehezen találom magyarázatot arra, hogy ezt a változatot miképpen lehetett egyáltalán megfontolás tárgyává tenni, pláne elfogadni. A konszenzus annak a mértékét demonstrálja, ahogyan a szűk látókörű apparátusbeli megfontolások a lényeg fölébe kerekedve felülírhatják a tartalmat. Mivel a Pentagon óvakodott az ABM-ek teljes tilalmától, inkább támogatta az NCA-t, mert ez legalább életben tartaná az ABM-technológiát, és alapul szolgálhatna a további bővítésre. A külügy és az ACDA jobban örült volna, ha egyáltalán nincs ABM, de elfogadta az NCA-t, mert szimmetrikus volt, ennél fogva tárgyalási alapként szolgálhatott a Szovjetunióval. Még tovább menve: azért is pártolták az NCA-t, mert csaknem biztosan elvezetne az általuk preferált opcióhoz, a teljes ABM-tilalomhoz a részünkről, mivel a kongresszus el fogja kaszálni. Ami engem illet, jobb meggyőződéseim ellenére abból a nem túlságosan magasztos okból tö-

rödtem bele, hogy egy ennyire technikai kérdés ügyében az elnök vonakodna harcba bocsátkozni a végrehajtásért felelős kormányhivatalokkal.

Minden okfejtés és magyarázkodás ellenére az NCA-t támogató javaslat első osztályú baklövés volt, mivel semmiféle lényegi értelmet nem lehetett a javára írni. Olyan programot javasoltunk a szovjeteknek, amelyről tudtuk, hogy a kongresszus nem fogja jóváhagyni, a kongresszusnak pedig olyat, amely ellentétben állt a szovjeteknek javaslatával. Szerencsére nem következett belőle tartós kár. Az oroszok mohóságának hála, sikerült kimásznunk a slamasztikából, még mielőtt elköteleztük volna magunkat egy reménytelenül nehéz dilemma mellett.

Az NSC április 8-i ülésén a SALT-ról folyó vitát egy kabuki dráma megfoghatatlansága jellemezte a leghívebben. Mindegyik minisztérium bonyolult műszaki érvekre hivatkozott, homlokegyenest ellenkező konklúziók igazolására használva ugyanazokat a tényeket. Mindegyik vezető két álláspontot adott elő – az egyik az volt, amelyben ő maga hitt, a másik pedig egy ennél keményebb, amellyel szerintem nyitni kellene, mert számítása szerint a Szovjetunió egész biztosan elutasítja. Ezzel be tudná bizonyítani, hogy „kemény tárgyaló fél”, viszont az általa preferált álláspontot tartalékként kezelné. E színlelés és színészkedés addig folytatódott, amíg az elnök majd megörült az unalomtól. Üveges tekintete jól tükrözte, hogy a polémia legnagyobb részét ezoterikus ostobaságnak tartja, mialatt megpróbálta kikalkulálni az őt csak nagy általánosságban érdeklő különböző opciók politikai hatását és eladhatóságát.

Gerry Smith a „C” változat – alacsony szintű ABM-ek és a MIRV betiltása – mellett érvelt, de kész volt elfogadni a „D” jelű csökkentési változatot is. Dave Packard és Moorer admirális a Pentagon, illetve az Egyesített Vezérkar képviselésében a legkisebb mértékű korlátozás (a támadófegyvereket korlátozó, de a Safeguardot engedélyező „A” verzió) mint „jó kiindulópont” felé hajlott; emellett tartalékként Packard meglepetésre a „D” változat csökkentési tervét pártolta (amely mentesítené a védelmi tárcát az évenkénti költségvetési hercehurca alól). Paul Nitze érvelése szerint a szovjetek még a befagyasztott számokkal is fölénybe kerülnének idővel, mert a rakétaik által hordozható hasznos teher révén előnyben vannak velünk szemben. A mélyreható csökkentéseket előíró „D” tervet favorizálta. Ellenezte a MIRV tilalmát azon az alapon, hogy ez képessé tenné a szovjeteket utolérni minket ama kevés területek egyikén, ahol előnyt élvezünk velük szemben. John McCloy erre úgy reagált, hogy Nitze álláspontja „örült”, azt azonban már nem magyarázta meg, hogyan jutott erre a barátságtalan következtetésre. Rogers favoritja a csökkentési változat volt, de készen állt elfogadni az „A” opciót is.

Rám hárult az a boldogító feladat, hogy ebből a zürzavarból megpróbáljak leszűrni néhány ajánlást. Sajnálattal vagyok kénytelen bevallani: ebben inkább befolyásoltak bürokratikus és politikai megfontolások, mint a hivatali időm alatt hozott bármely más döntés esetében. Egy nemzetbiztonsági tanácsadónak

alapvetően nem szabad ilyen játékot játszania; az elnök elé azt kell beterjesztenie, amit legjobb belátása alapján érdemesnek tart rá, a politikai és bürokratikus megfontolásokat pedig az elnökre kell hagynia. A SALT esetében azonban tudtam, hogy a javaslatom szokatlanul nagy súllyal esik latba. Nixon egész egyszerűen nem fogja elég jól átlátni a technikai részleteket ahhoz, hogy érdemben válasszon. Míg az elnök által szoros figyelemmel kísért ügyekben nem haboztam felülbírálni a kormányhivatalokat, ahol lényegében magamra maradtam, becsületbeli kötelességemnek éreztem a hatáskörömmnek csak a kormányzati konszenzus által megszabott tág határok közötti gyakorlását.

Személy szerint a „B” változatot – a támadófegyverek befagyasztását és az ABM közösen megállapodott szintjét – tartottam a legrealisztikusabbnak és az érdekeinknek leginkább megfelelőnek. (A már meglevő telepeket használjuk majd NCA-ként. Ez volt az, ami végül ténylegesen megvalósult, bár kezdetben egyik kormányhivatal sem javasolta.) Mindez biztosítaná a legnagyobb rugalmasságot a modernizációra. Gátat vetne a szovjet támadófegyver-fejlesztéseknek, a legegésőbb gondunknak. Plafont biztosítana, ahonnan kiindulva meg lehetne állapodni a későbbi csökkentésekben. Befagyasztanánk az ABM-ünket – a megbuktatására már amúgy is készült a kongresszus – cserébe azért, hogy a szovjetek befagyasszák a támadófegyvereiket, amelyek fejlesztésén dolgoznak.

Am ha előnyben részesített álláspontunkként előterjesztettük volna a „B” változatot, mind a kongresszusban, mind az apparátusban elszabadult volna a pokol. Azt állították volna: soha még csak „számításba sem vettük” az ABM és a MIRV tilalmát. Langyos fogadtatásban részesült volna a Pentagonban, amely, noha egyáltalán nem volt elragadtatva a Safeguard kifejlesztésétől, nem kívánta a meggyőződését egy korlátozásról szóló javaslatban testet öltve látni. A védelmi minisztérium az „A” változatot preferálta, amely a szovjetek által fejlesztett támadófegyvereket korlátozta, azokat viszont érintetlenül hagyta volna, amelyekben nálunk volt az előny (ugyanígy a védelmi célú fegyvereket is). Bár az „A” opció eleve halva született, annak a kudarcát, hogy nem sikerült keresztülvinni, mindig rá lehetett fogni a tárgyalóinkból hiányzó kellő éberségre. Akárhogyan is, az „A” változat előtt toronyosuló hazai akadályok még komolyabbak voltak, mint a „B” verzió előtt állók.

A két „átfogóbb” változatot illetően meg voltam győződve afelől, hogy a szovjetek sosem egyeznének bele a MIRV-technológia betiltásába, mielőtt a saját MIRV-jeiket még csak ki sem próbálták, de ugyanígy nem fogadnák el a helyszíni ellenőrzést sem. És azt sem hittem, hogy egyetérténnének a hadászati rakéták „D” változatban előírt nagy arányú csökkentésével; bizonyára úgy vélekednének róla, hogy a fejlesztési programjuk kellős közepén végrehajtandó változtatásra irányul, miközben a mi bombázó haderőnk korlátozás nélkül marad. Másrészt ezen opciók bármelyike összeegyeztethető volt a biztonságunkkal, és sok szempontból előrelépést jelentett ahhoz képest, amit egy fegyverkezési verseny eredményezhet.

Megoldásként úgy döntöttem: azt javaslom az elnöknek, hogy a „C” és a „D” változatot válasszuk kezdőopciónak. Ez válasz lenne a MIRV és az ABM betiltását szorgalmazóknak a kongresszusban és az apparátusban, emellett abban a kedvező színben tüntetne fel minket a nyilvánosság előtt, hogy az átfogó korlátozások mellett foglaltunk állást. Ha a szovjetek elfogadják a javaslatokat, fontos lépést tettünk előre. Ha elutasítják őket – amiben szinte biztos voltam –, a „B” változattal állhatunk elő egy sokkal erősebb hazai és apparátusbeli támogatással a hátunk mögött. Ha a szovjetek a javaslat elfogadásával lepnek meg minket, az eredmény összeegyeztethető lenne a biztonságunkkal. Az elnök egyetértett velem, így április 1-jén ennek értelmében adtam ki az utasításokat.

Mindeközben laza kapcsolatot tartottam Dobrinyinnal. Február 18-án megkérdezte, milyen álláspontot szándékozunk kialakítani az ABM ügyében, és vajon korlátozott vagy átfogó megegyezést szeretnénk-e inkább. Megegyeztünk, hogy március 10-én ismét találkozunk. Erre magammal vittem Larry Lynnt, a stábom rendszerelemző szakértőjét, hogy magyarázza meg az ABM-mel kapcsolatos általános elképzelésünket. Dobrinyin azonban csak néhány felületes kérdést tett fel, majd megkért, maradjunk négy szemközt. Olyan hangon, amely azt sugallta, hogy most valamilyen fontos hírt hoz a tudomásomra, jelezte: a Kreml kész akár átfogó, akár korlátozott megállapodásra; az átfogó megközelítés jobb lenne, mert egyéb politikai problémák megoldásához is hozzájárulna. Amit mondt, az valójában felcsigázott, de sajnos híján volt minden gyakorlati jelentőségnek, mivel Dobrinyin továbbra sem definiálta, mit értenek azon a szovjetek, hogy „átfogó”, illetve „korlátozott”. Azt válaszoltam, hogy e pillanatban a legfőbb elvárásunk a megállapodás konkrét mivolta.

Dobrinyin kimeríthetetlen eszköztárral rendelkezett az amerikai tárgyalópartnere védekező pozícióba kényszerítéséhez. Április 7-én arról panaszkodott, hogy mindkét fél csak egymás álláspontjának minimális ismeretével közeledik a SALT-tárgyalások újrakezdéséhez; ő személy szerint egyetlen olyan megbeszélést sem tud az emlékezetébe idézni, ahol a partnerek ennyire tájékozatlanok lettek volna egymás céljait illetően. Ebben volt némi igazság, ám úgy tűnt, teljes mértékben minket tart felelősnek a helyzetért, és a legkisebb mértékben sem zavarta az a gondolat, hogy az égvilágon semmi sem akadályozta a Szovjetuniót az általános megvilágosodáshoz való szíves hozzájárulásában. A SALT-tárgyalások során mindvégig – emlékezetem szerint egyetlen kivétel nélkül – az orosz javaslatok vagy abszolút önzők és borítékolhatóan elfogadhatatlanok voltak, vagy csak reagálások a mieinkre.

Április 9-én (a „C” és a „D” változatra gondolva) az elnök jóváhagyásával közöltem Dobrinyinnal: több átfogó javaslatot fogunk előterjeszteni Bécsben. Ha azonban a szovjetek úgy döntenek, hogy ideiglenesen egy korlátozottabb egyez-

ményben érdekeltek, ezt is készen állunk megvizsgálni. Dobrinyin a Moszkvából való visszatérése utánra ígért választ, ahova ismét konzultációra utazott.

Mint kiderült, a válasz nem tőle jött, hanem a bécsi tárgyalások közben, amelyekre április 6-án ültek ismét össze a felek. És mindjárt meglátjuk, hogy amire a szovjetek gondoltak, az nem volt sem átfogó, sem korlátozott egyezmény a stratégiai fegyverekről, hanem egy Kína ellen irányuló politikai szövetségről szólt.

A bécsi tárgyalások pontosan abba a mederbe terelődtek, amire számítottam. Az Egyesült Államok delegációja várakozással telve először a „C”, majd a „D” változatot terjesztette elő. A hadászati korlátozásokat mindkét változatban gyorsan elutasította a szovjet tárgyaló fél, viszont az ABM-ek nemzeti fővárosokra történő limitálására tett javaslatunkat elfogadta, még hozzá példa nélkül állóan bámulatos gyorsasággal – alig néhány napon belül. A szovjetek tudták, hogyan húzhatnának hasznót a tárgyalásokból; az ellen nem volt kifogásuk, hogy megtartsák, amit a kezükbe kaparintottak, miközben odaszegeztek minket ahhoz, amit a kongresszus sohasem hagyna jóvá.

Ám újfent a hatalmába kerítette őket a kísértés, így eltaktikázták magukat. Ahelyett, hogy a támadófegyverek korlátozásáról egy észszerű javaslat prezentálásával kihúzták volna az amerikai stratégiai program méregfogát (az ABM-et), ami a leginkább aggasztotta őket, olyan példátlanul egyoldalú tervezetet tettek elénk, amelyet még a korlátozások legelvakultabb hívei sem tudtak volna elfogadni. Az orosz álláspont plafont akart az ICBM-ek, SLBM-ek és nehézbombázók összesített számát illetően. Számokkal nem szolgáltak, de ahhoz ragaszkodtak, hogy a Szovjetunió területét elérni képes valamennyi rendszert a földrajzi telepítésük alapján vegyük számításba – más szóval az Európában és a repülőgéphordozó anyahajókon tartózkodó összes bombázónkat. A MIRV-ek telepítése és gyártása legyen betiltva, a próbarepülésük azonban ne. Ez természetesen ügyesen kifundált eszköz volt arra, hogy folytathassák a MIRV-ek fejlesztését és próbarepülését, miközben a miénket befagyasztják, amíg utol nem érnek bennünket. És a gyártási tilalom ellenőrzésének megbízható módjára sem tettek javaslatot.

A szovjetek csak a saját szövetségeseik érdekeivel kapcsolatban bizonyultak rugalmasnak. A SALT-delegációban eluralkodott félelem, miszerint a kambodzsai beavatkozás hátrányosan érinti a tárgyalást, alaptalannak bizonyult. Koszigin pusztán egy általánosságokra szorítókozó panaszt tett egy sajtóértekezleten, a bécsi szovjet delegáció pedig Kambodzsát figyelmen kívül hagyva a szokásos mederben végezte a dolgát. És ez végtelenbe nyúló elvont vitát jelentett, mivel egyre világosabbá vált: a SALT-tárgyalások megrekedtek.

Delegátusaink egyre nyugtalanabbá váltak; egyesek azért, mert új instrukciókra vártak a holtpontról való elmozduláshoz, mások meg azért, mert tartottak tőlük. Gerry Smith, a bécsi delegációnk vezetője, aki állandó kapcsolatban állt Washingtonnal, minden részletre kiterjedő bizalmas megbeszéléseket folytatott

velem, mert tényleg kiválóan megértettük egymást. Szabadabb kezet szeretett volna, de én eltökélt voltam ennek megakadályozásában. Május 20-án arról tájékoztattott, hogy a küldöttség az instrukciók szerint járt el, és szüksége lenne egy „házkutatói engedélyre” az útbaigazítások „szentírásán” túlmenően. Nem kívántam beleegyezni egy ilyen biankó felhatalmazásba, mert már megtapasztaltam a delegáció néhány lelkesebb tagjának hajlamát arra, hogy saját dédelgetett elképzeléseit a szovjetek elé tárja. Amikor pedig az illető orosz tárgyalópartnere vagy a zavarodottsága, vagy az idevágó utasítások hiányában nem válaszolt a felvetésre, lelkesen jelentette Washingtonba: a szovjet fél „nem fejezte ki egyet nem értését”, vagy „nagyfokú érdeklődést mutatott” – arra a következtetésre jutva, hogy az ő preferenciája nyilvánvalóan egyben az oroszok preferenciája is. Hogy elejét vegyem az ilyesfajta kötetlen akcióknak, Smithtől konkrét javaslatot, a kormányhivataloktól pedig állásfoglalást kértem.

Az eredmény az volt, hogy az összes hivatal – ahogyan előre láttam – a „B” opció (a rakéták befagyasztása és az ABM-ek NCA-szintje) felé kezdett konvergálni, amelyről négy héttel korábban még csak tudomást sem vettek. Mindenki egyetértett abban, hogy a támadófegyverekre vonatkozóan el kell fogadnunk egy plafont körülbelül kétezer szállítójárművel és a MIRV-ek engedélyezésével. A Pentagon szakértői a MIRV mellett kötelezték el magukat, a rakétaindító berendezésekben mutatkozó egyre növekvő szovjet számbeli nukleáris fölény elensúlyozása és az orosz ABM-védelem áttörésének képessége miatt. (Abban per sze kivétel nélkül mindenki egyetértett, hogy a MIRV gyártásának tilalmára, de a tesztelésük engedélyezésére vonatkozó szovjet javaslat elfogadhatatlan.) A külügy és az ACDA az ABM teljes betiltását sürgette, míg a védelmi tárca meg akart maradni az NCA mellett (még azon az áron is, hogy ezzel gyakorlatilag kivégezte volna az ABM-et). A legérdekesebb előterjesztés a Pentagontól jött. Dave Packard miniszterhelyettes azt bizonygatta, hogy a támadófegyverek mielőbbi befagyasztása azért sürgetően fontos, mert a védelmi költségvetésünk megkurtítása csaknem lehetetlenné teszi a meglévő stratégiai erők fenntartását, a növelésükről nem is szólva.⁴ A SALT-szerződés mielőbbi tető alá hozását szorgalmazta a meglévő számok alapján.

Más szóval a kongresszustól és az egyéb helyekről jövő nyomás azzal fenyegetett, hogy megfoszt minket az alku minden eszközétől a tárgyaláson; az indítványok értelmében a szovjet fejlesztéseket a saját erőink leépítésével való fenyegetéssel kellene leállítanunk. Ezek a körülmények később feledésbe merültek, miután 1972-ben sikerült megállapodásra jutni, és a bíráló már nem járt kockázattal. Aztán a számszerű limitek, amelyek csaknem pontosan megegyeztek a különböző hivatalok által 1970-ben előterjesztettekkel és a Pentagon által sürgősen kértekkel, hirtelen vitatottakká váltak. A szovjet fejlesztés megállítását a meglévő programunk fenntartása ellenében – amit korábban alig tudtunk keresztülvinni

a kongresszusi és médiatámadások keresztüztében – egyesek az USA által tett „egyoldalú engedményként” aposztrofálták.

Az, hogy mivel állunk szemben, és mit kell megoldanunk, jól megmutatkozott a Szenátus Fegyveres Szolgálatok Bizottságának ABM-szavazásán, amely a már engedélyezett két körzeti telepet jóváhagyta, a Minuteman-védelemre viszont csak két másikat irányzott elő. Az ABM mint a védelmi rendszer egyik eleme lekerült a napirendről; ami azt illeti, annak a komoly veszélye is fennállt, hogy a szenátus törli a két rendszert, amikor az engedélyezési törvényjavaslat majd eléje kerül. Volt most egy programunk, amely igazolást keresett a megalapozottságára, és egy SALT-álláspont, amely azt kívánta tőlünk, hogy bontsuk le azt, amit addig építettünk, és építsünk fel valami olyasmit, amit nem kértünk.

Eközben Bécsben Smith új opciót sürgetett, Vlagyimir Szemjonov szovjet főtárgyaló pedig szünetet javasolt. Az orosz szándékokat tisztázandó, kapcsolatba léptem Dobrinyinnal. Ami ennél is fontosabb volt, Nixon megkezdte három éven át tartó versengését Smithszel a tekintetben, hogy ki arassa le a SALT megkötésének babérjait, amikor megkért: közöljem Dobrinyinnal, hogy a SALT-megállapodásra ne Bécsben, hanem egy csúcstalálkozón kerüljön sor.

Június 23-ának estéjén a Fehér Ház Térképszobájában találkoztam Dobrinyinnal, akivel közöltem: Szemjonov javaslata, hogy tartsunk szünetet a tárgyalásokban, három interpretációra ad módot. Először, a Szovjetunió egyáltalán nem kíván SALT-egyezményt kötni ebben az évben; másodsor, a Szovjetunió szeretne egy megállapodást Bécsben, arra használva eszközül, hogy a mostanítól eltérő javaslatot préseljen ki belőlünk, vagy harmadszor, a Kreml ugyan szeretne egy megegyezést, de nem Bécsben, és az ott folyó tárgyalásokat holtpontra tartja, hogy lehetővé tegye a csúcsvezetők számára a kérdés rendezését. Rendkívül lekötölné, ha Dobrinyin eligazítana ebben a kérdésben. Dobrinyin válasza szerint az első értelmezésről egyáltalán nincsen szó; a Szovjetunió igenis akar megállapodást a SALT-ról, noha a kettőnk álláspontja még nincs elég közel a konkrét időpont kitűzéséhez. Ami Bécset illeti, a Kreml úgy látja, a rendelkezésre álló időben lehetetlen megtárgyalni a támadó- és a védelmi célú fegyvereket egyaránt magába foglaló megállapodást. A csúcstalálkozával kapcsolatban nincsenek instrukciói, ezért erről Moszkvánál érdeklődünk. Azt azonban világossá tette, hogy Moszkva inkább az ABM-ek korlátozására szorítókozó megállapodást látna szívesen. Most legalább megtudtuk, mit értenek a szovjetek korlátozott megállapodáson.

Június 25-ének reggelén San Clemente-be utaztam az elnökkel. A távozásunk után Dobrinyin emlékeztető útján válaszolva valójában két azonnali megállapodást javasolt: egyet az ABM-rendszerek Moszkvára és Washingtonra korlátozásáról, egy másodikat pedig egy imigyen megfogalmazott problémáról: „A Szovjetunió és az USA közötti olyan nukleáris rakétaháború veszélyének a csökkentése,

amely nukleáris fegyverek véletlenszerű vagy jóvá nem hagyott bevetéséből következne be.” Más szóval az oroszok azt az egyetlen stratégiai programot akarták leállítani, amelyen ténylegesen dolgoztunk, miközben a *támadórakéták* korlátozását teljesen elutasították, márpedig mi ezt mindennél fontosabbnak tartottuk. A szovjet delegáció – így Dobrinyin – rendelkezik a szükséges instrukciókkal, hogy ennek értelmében folytassa a munkát.

Ami a „véletlenszerű háborúról” szóló egyezményt illeti, minden olyan tulajdonsággal felruházták, amellyel egy első osztályú álcázott csapdának rendelkeznie kell. Ha az volt a célja, hogy megvédje a szuperhatalmakat a saját fegyvereik műszaki hibájától, akkor ezt gyorsan működő kommunikációs kapcsolatok létrehozásával és közös megegyezés alapján bevezetett eljárásokkal kezelni lehet. De ha a „jóvá nem hagyott” használat más nukleáris hatalmak fegyvereire vonatkozik, komoly politikai probléma előtt állunk, mert a Szovjetunióval kellene együttműködnünk két szövetségesünkkel – az Egyesült Királysággal és Franciaországgal –, valamint a Kínai Népköztársasággal szemben, amellyel ráadásul éppen ekkor próbáltunk meg kapcsolatot létrehozni. Az, hogy a szovjetek pontosan ezt forgatták a fejükben, nyilvánvalóvá is vált, amikor június 30-án Szemjonov Bécsben teljesen váratlanul lamentálni kezdett a véletlenszerű vagy felhatalmazás nélküli rakétaindítások veszélyeiről, majd július 2-án azt mondta négyszemközt a delegációnk egyik tagjának: „A következőt kell tennünk: közösen állást foglalunk arról, hogy a két kormány együtt kíván cselekedni egy háború kitörésének megelőzésére véletlenszerű, felhatalmazás nélküli vagy provokatív akció következtében, bármilyen irányból is történjék az. Tudatosítani kell bennük [más országokban], hogy együtt fogunk cselekedni bármilyen provokációs kísérlet kezelésében.” Az indítvány a titkos „csatornánk” szabályainak megsértése volt, mert a Nixon–Brezsnyev-szinten intézendő ügyek megvizsgálása és megbeszélése ide tartozott. A lépésre talán magyarázattal szolgál az, hogy a szovjeteknek nehézséget okozott egy olyan végrehajtó hatalom működésének megértése, amely önmagán belül is gyakorolta a hatalmi ágak szétválasztását.

Mindenesetre július 4-én kommentálás céljából megküldtem Dobrinyin javaslatát Gerry Smithnek, aki másnap így válaszolt: a felvetés „túlságosan korlátozottan tűnik az USA érdekei szempontjából. Az amerikai ABM-mel szembeni bármely korlátozásnak összhangban kell lennie a szovjet támadófegyver-rendszer korlátozásával. A pozitív bécsi végkifejlet kívánatossága nem vezethet a legerősebb tárgyalási alkualapunk idő előtti elkötelezéséhez valami mellett”.

Egy kikötéssel élve egyetértettem Smithszel. A csak az ABM-egyezményre vonatkozó javaslatot én is túl korlátozottnak tartottam, a véletlenszerű háború trükkjében kifejeződő Kína-ellenes lepaktálás szándékának tekintetében viszont túlságosan is általánosítónak. Arra a következtetésre jutottam, hogy a SALT-ot legjobb lesz visszaterelnünk valódi témájához: a nukleáris hadászati

támadófegyverek korlátozásához. Nixon jóváhagyásával tájékoztattam Smitht: ragaszkodunk a támadó- és a védelmi fegyverek korlátozásának összekapcsolásához – mivel fő célunk a SALT-on a szovjet támadófegyverek korlátozása, és mert kölcsönösség nélkül nem fogjuk leállítani az egyetlen beszerzés alatt álló új fegyverrendszert. És nem vagyunk hajlandók harmadik országok ellen irányuló egyezmények kötésével megtörni reményteljes Kína-politikánkat és sejtetni engedni egy amerikai–szovjet kondomíniumot. A legjobb alkualap a „C” és a „D” alternatíváknál realisztikusabb javaslat lenne, amely mellett hosszú távon állást tudnánk foglalni.

A fentiek értelmében hosszú memorandumot nyújtottam be az elnöknek, a „B” opció irányvonalának megfelelő új előterjesztést indítványozva. Az NCA-javaslat ejtését azonban alapvetőnek gondoltam, mert ránk vonatkoztatva egyenlő volt az ABM-tilalommal. Az általam favorizált álláspont szerint folytatni kell azokat a telepítéseket, amelyeken már mindkét fél ténylegesen dolgozik. De még egy ABM-tilalom is jobb, mint az NCA, mert legalább megszabadít minket a szovjet ABM-től, amely megítélésem szerint az NCA-terv legfőbb hasznélvezője.

Továbbá egy ABM-tilalom felajánlásának ugyanaz lesz a fogadtatása a hivataltól részéről, mint a korábban előterjesztett „C” opciónak. Minden bizonnyal elutasítják, különösen akkor, ha összekapcsoljuk a támadófegyverek befagyasztásával, és ha képessé tenne minket arra, hogy innen tovább lépve kössük ki a már meglevő telepek megmaradását. Ennélfogva azt javasoltam, hogy Nixon hatalmazza fel a delegációnkat az ABM-tilalom előterjesztésére az NCA alternatívájaként (ám még az utóbbi visszavonása nélkül). Az elnök jóváhagyta a javaslatomat, így július 9-én ilyen értelmű direktíva ment Bécsbe. Ez a további finomítás lehetőségét is nyitva hagyó előterjesztés lett delegációnk álláspontja a bécsi értekezlet hátralévő részében, egészen az augusztus 14-i elnapolásáig.

Az új álláspont több szempontból is lényeges fejlődést jelentett. Behozott néhányat az 1972. évi SALT-egyezményt alkotó elemekből, lehetővé tette nekünk a továbbhaladást egy kulcsfontosságú technológiai fejlesztéssel (MIRV), amely a növekvő (és a tudomásunk szerint még tovább növekedő) szovjet számokkal szembeni ellensúlyt jelentette, valamint nem állított le olyan támadó jellegű programot, amelynek a kidolgozását terybe vettük. Szoros kapcsolat mellett kötelezett el minket a támadó- és a védelmi fegyverek korlátozása között, nem kellett korlátoznunk az ABM-ünket – már amennyiben a kongresszus is úgy akarja –, kivéve, ha viszonzásképpen a szovjetek leállítják a támadófegyvercik fejlesztését. Világossá tette: nem engedjük, hogy a SALT korlátozza a potenciális konfliktusforrások közelébe telepített, konkrétan a Nyugat-Európát és az Ázsiát védő repülőgépeink számát. Végül az ABM-re vonatkozó tilalom indítványozása az első lépés volt a megszabadulás felé a kényelmetlen NCA-álláspontról.

Mint oly gyakran, a szovjetek megint túlságosan mohónak bizonyultak. Úgy vélték, tovább javíthatják a feltételeket azzal, ha az egyoldalú csökkentéseket szorgalmazó otthoni presszióinkra alapozva kivárára játszanak. Az ABM-programunk leállítását akarták, és mindeddig nem voltak hajlandók elfogadni a támadófegyverek befagyasztását, talán mert a saját fejlesztésük még nem volt elég előrehaladott állapotban. Ennek ellenére a McCloy-féle tanácsadó testület [General Advisory Committee on Arms Control and Disarmament] 1970 júliusának vége felé tartott értekezletén két éven belüli SALT-megállapodást jósoltam a mi javaslatunk értelmében. A határidőt két hónappal meg is előztük.

Eközben aggódtam egy új keletű tendencia miatt; sokak gondolkodásában ugyanis a SALT önjáró lendületet kezdett venni. Attól tartottam – ahogy kiderült, jó okkal –, hogy a SALT-nak kell majd viselnie a kelet–nyugati kapcsolatok összes terhét. Ebből kiindulva július 13-án memorandumot küldtem át az elnöknek, óva intve attól, hogy az egyezményt bárki egy eljövendő boldog kor beköszönteként kezelje. Rámutattam: a Szovjetunió még a SALT keretei között is képes lesz majd idővel fenyegetni földi telepítésű rakétáinkat a hasznos teher megnövelésének, a célba juttatási képesség javításának és a MIRV-ek fejlesztésének kombinációjával. „A szovjetek elég biztosak lehetnek abban, hogy soha többé nem kerülnek stratégiai hátrányos helyzetbe. Sőt mi több, komoly politikai előnyt remélnek húzni a stratégiai »egyenlőség« hivatalos ratifikációjából.” A kínaiak kétségkívül attól fognak tartani, hogy egy SALT-egyezmény amerikai–szovjet kondomínium árnyékát vetíti előre: „A Szovjetunió nyugati frontján általános enyhülés lehetősége rémlik majd fel előttük, és hallgatólagos alkut gyaníthatnak, amelyben az USA szabad kezdet ad az oroszoknak Kínával kapcsolatban.” A amerikai–szovjet relációt illetően továbbra is a fenyegetettség és a remény ambivalens kombinációja lesz a jellemző, ami nem választható el a szörnyű tömegpusztító fegyverek alkotta kulisszák előtt zajló ideológiai alapú konfliktusoktól:

A Moszkvával kötött háború utáni fegyverzetkorlátozási egyezmények egyike sem bizonyult a szószólói által remélt fordulópontnak. Egy SALT-egyezmény azonban, még akkor is, ha korlátozott, talán sokkal mélyebben gyökerező hatással jár majd.

A szovjetek jelenleg a következő öt éves tervüket dolgozzák ki, és a 24. pártkongresszusukra készülnek. Továbbá komoly bizonyítékok szólnak amellett, hogy a legfelső vezetést valószínűleg átalakítják. Ilyen körülmények között egy megállapodás nyilvánvalóan befolyásolná az orosz politika általános irányvonalát. [...]

Ugyanakkor – és ezzel teljesen tisztában kell lennünk – mindez nem fogja eltántorítani a szovjet vezetőket a drasztikus lépésektől Kelet-Európában, ha úgy érzik, a *détente* hatásai aláásnak ottani hegemoniájukat; korántsem

gátolná meg az oroszokat abban, hogy a saját érdekeik érvényesítésére és a mieink tönkretételére törekedjenek Nyugat-Európában, a Közel-Keleten, a Mediterráneumban vagy másutt. Ezenkívül a szovjet uralkodó elit továbbra is rendkívül érzékenyen reagál arra, hogy a társadalmukat bármely, szabadon mozgó személy vagy szabadon áramló eszme megfertőzheti, az intenzívebb párbeszéd és az alacsonyabbra állított akadályok miatt. Az oroszok esetleg ekképpen okoskodnak: Amerikának elég komoly érdekeltsége fűződik az egyezmény megőrzéséhez ahhoz, hogy kénytelen-kelletlen eltérje a szovjet akciók illetén spektrumát, különösen ha nincs hihető bizonyíték arra, hogy a Szovjetunió tétélesen megsérti a SALT-egyezmény rendelkezéseit.

Véleményem szerint a SALT nem volt csodaszer. Lehetőséget láttam benne a stratégiai egyensúly helyrehozására és emellett a politikai önmérséklet feltételeinek megteremtésére, ami nélkül az eszkalálódó válságokat elkerülhetetlennek tartom, bármi is történne a SALT-tal. Katonailag az egyezmény késleltetné a szovjet hadászati célú fejlesztéseket, és így szárazföldi erőink végső fenyegetettségét. Segíthetne megőriznünk az amerikai védelem fő erőit, és számbelileg is felzárkoznunk a Vietnám által okozott viharos harcok dacára. A SALT az út kezdete lehetne, hogy kölcsönösen mérsékletet tanúsítsunk, ami nélkül az emberiségnek előbb-utóbb szembe kellene néznie az Armageddonnal. A politikai magatartásban pedig el kell majd vezetnie valamilyen változáshoz, és be kell ágyazódnia egy átfogó stratégiába, amely megőrzi a nyugati szövetség koherenciáját, továbbá mozgásteret enged a nyitásnak Kína felé. A SALT valóban fontos, de nem szabad a külpolitikánk egészét a túszává tennünk.

Most már csak az volt hátra, hogy kezelni tudjuk a folyamat utolsó ellentmondását: az ABM-szavazás sorsát a szenátusban. Bizarrr helyzetbe kerültünk. A szenátust arra kértük, folytassa egy további ABM-telep építését, és végezzen előkészítő munkálatokat öt másikon – pontosan abban a pillanatban, amikor bécsi delegációnk vagy az ABM teljes betiltását javasolta a szovjeteknek, vagy egy Washingtonra korlátozódó védelmi rendszert, amelyre mindeddig még csak pénzt sem kértünk. Ami azt illeti, a fővárosok ABM-védelmére már meg is érkezett egy bátoralan hangú szovjet hozzájárulás. Erre a zavarra a Nixon-adminisztráció végképp nem tekinthet büszkeséggel.

A SALT-álláspontunk és a költségvetési igényünk közötti ellentmondás egyre kínosabb lett, amint az előbbi elkezdett kiszivárogni. Ezért július 23-án találkoztam tíz kulcsfontosságú szenátorral és képviselővel, hogy rábeszéljem őket a kormány ABM-re vonatkozó tervének támogatására a pozíciónk megerősödése érdekében a SALT-on. A végső szenátusi szavazásra 1970. augusztus 12-én került sor. A John Sherman Cooper és Philip Hart szenátor által beterjesztett módosítást a minden további építési munkálat leállítására 52-47 arányban le-

szavazták. A voksolást heves vita kísérte a szenátoroknak címzett távirat miatt, amelyet Gerard Smith küldött nekik Bécsből, ahol a tárgyalások már a végükhöz közeledtek. Az óvatos hangvételű üzenetben Smith hangsúlyozta: a Safeguard a tárgyalásai fontos elemét képezi – nagyjából a maximumát annak, amit meggyőződése még megengedett az általa lojálisan szolgált kormány iránti tiszteletből. A *New York Times* szerint Smith távirata döntő szerepet játszott Thomas McIntyre és James Pearson szenátor átállásában. McIntyre közölte a sajtóval, miszerint egy magas pozícióban levő forrás Bécsben „nagyon világossá tette: a tárgyalások sikere csaknem kizárólag attól függ, hogy nem maradunk »mozdulatlanok« az ABM-álláspontunkban”. Így tehát Gerry Smith, az ABM teljes betiltásának szenvedélyes szószólója és Nixon áprilisi haragjának célpontja megmentette a Safeguardot.

Egy moszkvai csúcstalálkozó szorgalmazása

Roosevelt óta előbb-utóbb mindegyik elnök meggyőződésévé vált: neki magának kell kézbe vennie a kelet–nyugati kapcsolatok alakítását a szovjet vezetőkkel való személyes találkozók során. Méltánylandó emberi tulajdonság arra vágyódni, hogy döntő áttörést érjünk el a béke felé. És a végső döntés terhet viselő elnök-nél jobban senki sincs a nukleáris technológia katasztrofális potenciáljának tudatában. Ebben a kísértésben megerősíti az elnököket az amerikai közvélemény, amely nehezen fogadja el a kibékíthetetlen ellenségesség létezését, és hajlamos a nemzetközi kapcsolatokat egyének játszmájának függvényében szemlélni. És egy elnök ritkán éri el a magas méltóságot abnormalis ego nélkül, de ugyanígy nem valószínű, hogy a környezete kiábrándítja önmaga nagyrabecsüléséből. Jóformán a dolog természetéből adódóan túltengő mértékben megbízik a meggyőző erejében, hiszen végül is ez juttatta el oda, ahol most van. Hasonlóképpen nem kerülnek el az elnökök figyelmét egy jól reklámozott csúcstalálkozó politikai hozadékai, különösen az elnökválasztás évében. Ez a lehető legjobb „alkalom a forózkodásra”.

A legtöbb embertől eltérően Nixont kevésbé jellemezték ezek a hajlamok. Túl szkeptikus volt ahhoz, hogy elhiggye: egyetlen találkozó megváltoztathatja az események folyását. Túl tapasztalt volt a nemzetközi politikában ahhoz, hogy ne lássa tisztán: a nagyhatalmak közötti évtizedes feszültségeket nem személyes ellenséges érzületek eredményezik. Továbbá nem nagyon kedvelte a szemtől szembeni tárgyalást, mert nyugtalanná tette. Végül pedig – mint mindig – ott lebegett előtte egy óvatosságra intő személyes viszonyítási alap. Látna Johnson egekbe szökő népszerűségét a glassborói találkozója után Kosziginnal, majd mélybe zuhanását az eredmények kérészéletűnek bizonyulása következtében, Nixon, aki akkor

egy időre be is pánikolt, mert Glassboro miatt fenyegetve érezte saját elnöki kilátásait, azt a következtetést vonta le, hogy el kell kerülnie egy hasonló csapdát. A fenti okokból ama szent meggyőződéssel lépett hivatalba, hogy a csúcstalálkozók kizárólag megfelelő előkészítés esetén lehetnek sikeresek. Eredeti szándéka szerint így csak akkor kívánta igénybe venni egy csúcstalálkozó lehetőségét, ha eszközül szolgálhat a számára fontos szovjet engedmények kicsikarására.

És mégis: 1970-ben, elnöksége ritka alkalmi egyikeként, józan kalkulációját félredobva Nixon csúcstalálkozót sürgetett. A háborúellenes agitátoroktól meggyötörtén úgy gondolta, egy drámai békekezdeményezéssel elhallgattathatja őket. A szovjet vezetőkkel való találkozás közvetlenül Kambodzsa után megmutathatná Hanoinak, hogy felhasználhatónak bizonyulhat egy nagyobb játszma-ban – és valóban, 1972-ben így is történt. Emellett előnyöket vélt látni benne az őszi kongresszusi választások esélyeit illetően. Így aztán az év előrehaladtával egyre jobban áhított egy moszkvai csúcstalálkozót. Ami manőverként indult, megszállottságközeli állapotot ért el egészen addig, amíg az egyoldalú előnyök kicsikarására törekvő örök szovjet mohóság megóvott minket a komoly nehézségektől.

Ahogy mondtam, a csúcstalálkozó ötlete meglehetősen ártalmatlanul merült fel, amikor 1970. január 20-án Dobrinyin ismét tapogatózni kezdett egyik csápjával, amelyet időről időre ki szokott nyújtani a lehetőségek kipróbálására. A bevett politikánkat követve lehűtöttem az ötlet iránti lelkesedést, de áprilisra Nixon hozzáállása megváltozott. Mivel 1970-ben nem számított komoly politikai eredményekre, vágyódva a csúcstalálkozó gondolata felé fordult.

Fenntartottam súlyos kétségeimet. Habár időnként voltak közöttünk a személyiségünk kölcsönhatásából eredő taktikai nézetkülönbségek és feszültségek, most azon ritka alkalmak egyike következett be az együttműködésünk során, amikor egy fontos külpolitikai kérdésben teljes mértékben ellentétes álláspontot foglaltam el Nixonnal szemben. Véleményem szerint 1970-ben még inkább fennálltak azok az okok, amelyek miatt 1969-ben elzártkóztunk egy csúcstalálkozótól. A SALT lényegében továbbra is holtpontra állt. A szovjetek semmilyen segítséget nem nyújtottak nekünk Vietnámban. Csak nemrégien telepítettek harci alakulatokat a Közel-Keletre – a háború utáni időszak első ilyen lépéseként. A velük folytatott egyetlen tárgyalás sem jutott még el addig a pontig, ahol a siker garantálható lett volna. Kínai kezdeményezésünk továbbra is függőben volt; hamar zátonyra futhatott volna, ha azt a látszatot keltjük, hogy összejátsszunk a szovjetekkel. Ennélfogva egy csúcstalálkozó könnyen kudarcba fulladhatna, vagy pedig azért, hogy mentsük, ami menthető, később keserűen megbánt egyezményekre és vállalásokra kényszerülnénk. Végül – bár ezt nem mondhattam ki nyíltan – a számos megoldatlan kérdéstről szóló szemtől szembeni tárgyalás szerintem nemigen volt Nixon erős oldala.

Az elnök azonban hajthatatlan maradt. Április elején utasított, hogy a Dobrinyin-csatornán keresztül vizsgáljam meg egy 1970-ben sorra kerülő csúcstalálkozó lehetőségét. Taktikai alapon elleneztem az ötletet, de morális elvi alapon nem érveltem ellene. Így hát minden fenntartásom ellenére hozzáfogtam a kidolgozáshoz. Április 7-én Dobrinyin meghívott a szovjet nagykövetségre. Néhány filmet vetített szibériai tigrisvadászatokról, amelyekről tévesen azt hitte, érdekelni fognak. Vacsora közben aztán alkalmat adott a felvetésre, amikor azt mondta, hogy tapasztalata szerint a hivatali ideje elején mindegyik adminisztráció túl lassan lépett az amerikai–szovjet kapcsolatokban, a végén pedig, amikor már nem volt semmi értelme, túl gyorsan. Példaként Lyndon Johnson erőfeszítéseit hozta fel, aki a hivatali ideje utolsó hat hónapjában akart csúcstalálkozót. Óvatosan úgy feleltem, hogy számunkra a csúcs gyakorlati ügy; minden a valószínű kimeneteltől függ. Elvileg nincs ellenünk, ha valamilyen biztosítékot látunk a konkrét eredményekre.

Vérbeli profiként Dobrinyin azonnal megértette, mit mondok. A szovjet vezetőkkel együtt mindeddig abból a feltételezésből kiindulva cselekedett, hogy 1971–72 előtt nem lesz csúcstalálkozó, közölte meglepetést színelve. Talán tévedtek volna? Óvatosan azt feleltem, hogy egy csúcstalálkozó abban az esetben kerülhetne szóba, ha komoly áttörés állna küszöbön a kölcsönös érdeklődésre számot tartó, mindkét felet egyaránt foglalkoztató valamelyik kérdésben, például Vietnám vagy a SALT ügyében. Az általános alapelveket megvitatni azonban most is készen állok. Habár egyértelmű volt, hogy nincsenek instrukciói, Dobrinyin elhatározta: teszteli a buzgóságunkat. Szerinte legkönnyebben úgy lehetne nyílbé ütni a dolgot, ha Koszigin miniszterelnök vezetné a szovjet delegációt az ENSZ Közgyűlésének őszi ülészakán, és ennek keretében találkozna az elnökkel. (Az 1970-es csúcsot még mindkét fél úgy értelmezte, hogy Nixon és Koszigin, nem pedig Nixon és Brezsnyev között lenne.) Ugyan biztos voltam abban, hogy az elnök nem kívánja megismerni Johnson tapasztalatait az ENSZ valamely eseményéhez kötötten, de közöltem Dobrinyinnal: megtudakolom, miként vélekedik a dologról.

Miután konzultáltam Nixonnal, két nap múlva ismét találkoztunk. Hivatalosan közöltem Dobrinyinnal: a csúcstalálkozót külön szeretnénk választani az ENSZ-től, célja pedig vagy az legyen, hogy áldását adja a már tető alá hozott SALT-egyezményre, vagy mozgítsa el a holtpontról a tárgyalásokat. Dobrinyin most már rendelkezett a szükséges információval, és a moszkvai konzultációjáról való visszatérését követően ígért választ. Kambodzsa még most sem zavart bele a párbeszédbe. Dobrinyin június elején tért vissza, miközben a kambodzsai határ menti bázisokat továbbra is amerikai csapatok tartották elfoglalva. Közben Nixon csúcstalálkozó utáni sóvárgása egyenes arányban nőtt a nyilvánosságtól az utóbbi hetekben elszenvedett pofonokkal. Vajon mi más hozná jobban zavar-

ba harsány ellenfeleit, mint az, ha nagy hirtelen békecsinálóként feltűnve leül tárgyalni a szovjetekkel, miközben jól elpáholja a szövetségeseiket? Elhatározta, hogy minden energiáját mozgósítja egy csúcstalálkozóra még a kongresszusi választások előtt. Ennek megfelelően vacsorára invitáltam Dobrinyint a *Sequoia* elnöki jacht fedélzetén az amerikai–szovjet kapcsolatok teljes skálájának áttekintésére, mialatt a Potomac folyón hajóházunk.

Indulás előtt Nixon rövid időre csatlakozott Dobrinyinhoz és hozzám a Fehér Ház Térképszobájában. Közölte a nagykövettel: készen áll arra, hogy fátylat borítsunk a múltra; elérkezett az idő az amerikai–szovjet kapcsolatok új alapokra helyezésére, és készen áll személyesen is részt venni ebben a törekvésben. Dobrinyin egyetértett azzal, hogy nincs semmi értelme a múlton vitázni. Ügyesen megkerülve a célzást egy csúcstalálkozóra, hitet tett az amerikai–szovjet együttműködés mellett a Közel-Keleten, ahol az oroszok éppen most növelték a feszültséget mindeddig példa nélküli mértékben a szovjet személyzet által üzemeltetett korszerű léghárító rakéták küldésével. Moszkva nyilvánvalóan előre meg akarta fizettetni velünk a csúcstalálkozó árát, amelyet annál magasabbra kívánt srófolni, minél lelkesebbnek látszunk.

A *Sequoia* fedélzetén tett hajókirándulás nem változtatta meg ezt a benyomást. Dobrinyin nagy lelkesen részletekbe menően meg akart beszélni minden prominens kérdést – különösen azokat, amelyek iránt a Szovjetunió érdeklődést mutatott. Szóba hozta a SALT-ot, a Közel-Keletet és Délkelet-Ázsiát, de a csúcstalálkozót illetően homályba burkolózott. Állítása szerint a Kreml reakciója kezdetben még pozitív volt, de azután Kambodzsa felvetette azt a gondolatot, hogy a javaslatunk csak manőver a – hallgatólagos – szovjet beleegyezés megszerzésére egy keménykezü indokínai politikához. Ezt tagadva jeleztem neki: most, a kambodzsai művelet befejezéséhez közeledve is érdekelték vagyunk a csúcstalálkozóban. E csalétket Dobrinyin ugyanúgy nem kapta be, mint a Nixon által kivetettet. Helyette visszatért a SALT és a Közel-Kelet kérdésére, szorgalmazva, hogy a „csatornánkon” foglalkozunk velük. A kettő nyilvánvalóan összekapcsolva kezelendő.

Június 23-án találkoztunk ismét. Ezúttal a csúcstalálkozó nem került közvetlenül szóba. Ám miután kitértünk a Közel-Keletre (részletesen kifejtve lásd a következő fejezetben), rákérdeztem a SALT-tal kapcsolatos szovjet szándékokra. Dobrinyin azt állította, nincsenek instrukciói, de mielőbbi választ ígért. A szovjet válasz tényleg gyorsan megérkezett; ez volt a június 25-i emlékeztető, amely az ABM-korlátozásról szóló egyezmény sürgős megkötését javasolta, a „véletlenszerű háború” veszélyét csökkenteni hivatott tervvel párosítva.

A csúcstalálkozó valódi ára a Kína elleni lepaktálás lett volna. Az elképzelés a legjobb kémregényhagyományokat idéző forgatókönyvet követve merült fel. A bécsi Operaházban Szemjonov egyszer csak odalépett Smithhez, és átnyújtott

neki egy aláíratlan irományt, amely a véletlenszerű háborúval kapcsolatos egyezményre vonatkozó szovjet elképzeléseket körvonalazta. Ha egy harmadik ország nukleáris „provokációra tesz előkészületeket”, mindkét fél tájékoztassa a másikat. Ha provokatív akcióra kerülne sor, mindkét fél köteles lenne megtorló lépést tenni a támadó ország ellen. A két fél tartson rendszeres konzultációkat ezekről a kérdésekről. Valójában arra kaptunk felkérést, hogy biztosítsunk szabad kezet a Szovjetunióknak Kína ellen; nem volt ez más, mint a kondomínium megtestesülése otrombán kendőzetlen formában.

Nixon talán kész lett volna a taktikai megfontolásaim ellenére cselekedni a csúcstalálkozó ügyében. Amikor valamilyen alapvető nemzeti érdek vagy az átfogó globális stratégiánk volt a tét, senkitől sem kért tanácsot. Abban viszont egyek voltunk, hogy a véletlenszerű háborúval kapcsolatos javaslatot el kell utasítanunk, mégpedig haladéktalanul. Július 9-én közöltem is Dobrinyinnal: a Szemjonov-féle nyitány elfogadhatatlan számunkra. A véletlenszerű háború problémájának két vetülete van, mondtam neki. Az egyik a tényleges baleset lehetősége, mely esetben technikai garanciára és egymás értesítése útjának-módjának meghatározására van szükség. Ezzel készek vagyunk foglalkozni a Szovjetunióval közösen. (És valóban, az együttműködés megvalósult, s végül elvezetett egy egyezményhez, amelyet 1971. szeptember 30-án kötöttünk meg.) Politikai együttműködésről azonban, amely lényeges változást vonna maga után a nemzetközi elkötelezettségeinkben, és egyértelműen harmadik országok ellen irányul, szó sem lehet.

Dobrinyin udvariaskodva úgy tett, mintha nem tudna Szemjonov nyitányáról, ami teljességgel elképzelhetetlen volt. (Különben valószínűleg pontosan azért történt a felvetés Szemjonovon keresztül, hogy a szovjeteknek lehetőségük legyen tagadni, ha kedvezőtlenül reagálunk.) Majd gyorsan az ABM-egyezményre terelte a szót. Ezen a ponton emlékeztettem: már április óta beszédtem a köztünk egy legmagasabb szintű találkozó. Mindaddig nem kaptunk választ, de most már legfőbb ideje véget vetni a kertelésnek. Dobrinyin Kambodzsáról és a küszöbönálló moszkvai pártkongresszus okozta nehézségekről motyogott valamit, majd hirtelen irányt váltva úgy tett, mintha nem értette volna teljesen a kezdeményezéseinket. Vajon azt jelentheti-e Moszkvának, hogy (1) az elnök csúcstalálkozót javasol, vagy (2) az amerikai–szovjet kapcsolatok alapvető újraértékelését vitasuk meg?

Amikor Dobrinyin azt az utasítást kapta, hogy az időt húzva térjen ki valami elől, mesteri módon csinálta, még azt sem bánva, ha némileg együgyűnek tette magát. Természetesen az utóbbi három hónap során már többször megkapta a választ kérdéseire – legutóbb magától az elnöktől négy héttel korábban. Tudatában lévén Nixon csúcstalálkozó utáni sóvárgásának, korrektül játszva ünnepélyesen biztosítottam Dobrinyint: az általa megfogalmazott értelemben jelenthet Moszkvának. Ám ez alkalommal olyan végtelen zavarodottságot és értetlenséget

mutatott, hogy az ember azon kezdett el gondolkodni, miképpen emelkedhetett ilyen magasra a hazája diplomáciai szolgálatában. 1971-re vagy 1972-re gondolkunk? – érdeklődött. Nem, válaszoltam, 1970-re gondolkunk. Ezen nagyon mélyen elgondolkozott. A választások előtt vagy után? – tette fel a kérdést demokratikus politikánk e pedáns szovjet diákja. Ebből a csapdába viszont nem kívántam beleesni. Majd a tudomására hozom, miután meghallottam Moszkva reakcióját az egész javaslattal kapcsolatban, válaszoltam neki.

Ám semmilyen szovjet reakció nem érkezett. Ehelyett Dobrinyin július 20-án egy emlékeztetőt hozott, amely Amerika segítségét kérte egy európai biztonsági konferencia összehívásához. A szovjet vezetés egyértelműen hosszú bevásárlólistát állított össze, és addig nem szándékozott kielégíteni Nixon vágyakozását, amíg végig nem ment az egészen, hogy lássa, mennyit tud belőle beszerezni. De itt nekünk is volt egy jól bevált stratégiánk: időhúzó biztonsági játékot folytattam, kőfallá merevedtem.

Eközben Dobrinyin újfent konzultációra tért vissza Moszkvába ugyanazokban a témákban, amelyekről áprilisban és májusban állítólag már konzultált. Augusztus elején egy amerikai üzletember, aki a saját bevallása szerint magas szintű orosz kapcsolatokkal rendelkezett, azt jelentette, hogy a szovjet vezetők őszre várják a találkozót az elnökkel. Augusztus 13-án ezt az ürügyet felhasználva érdeklődtem Dobrinyin helyettesénél, Julij Voroncovnál a helyzet jelenlegi állásáról. Teljes kört leírva íme visszatértünk oda, ahol elkezdtük; ugyanarról a trükkéről volt szó, amelyet Dobrinyin alkalmazott januárban a japán nagykövet bevonásával. És ugyanazt a választ kapta. Megjósolható módon Voroncov azt mondta: instrukciókkal ugyan nem rendelkezik, de annyit tud, hogy a téma „intenzív megbeszélés” tárgya Moszkvában.

Augusztus 19-én megírt a hivatalos válasz, amely szerint a szovjet vezetők „pozitívan viszonyulnak” a csúcstalálkozó gondolatához, feltéve, ha gondosan elő van készítve; emellett a napirendre vonatkozó elképzeléseinkről tudakozódott. Az általunk 1969-ben játszott játékot játszották újra. Augusztus 24-én a nevemben helyettesem, Al Haig átadott Voroncovnak egy napirendet, amely lehetséges pontokként felsorolta a SALT-ot, az európai biztonságot, a Közel-Kéletet, az „egymás mellett élés alapelveit”, valamint a kereskedelmet, anélkül, hogy bármelyik témában utalt volna az álláspontunkra. Vártuk a szovjet ellenjavaslatokat, de hiába. A csúcstalálkozót illetően semmit sem hallottunk a Kreml felől egészen addig, amíg szeptemberben Dobrinyin vissza nem tért Washingtonba további pozitív hangokat hallatva, ám az előzetes megalapozó munkára vonatkozó eljárásbeli javaslattal kísérve, amely 1971-re, sőt annak sem egy korai időszakaára tolta volna ki a csúcstalálkozót. Mindezzel világossá vált, hogy a válságokkal terhelt nyáron a szovjetek a nyomásgyakorlás újabb formájának használják a csúcsot.

Ez volt a lehető legjobb fejlemény, ami csak történhetett. Elborzadok attól, hova vezetett volna egy csúcstalálkozó 1970-ben. Odahaza a mélyponton voltunk. Még mindig az alapok lerakásánál, az óvatos tapogatózó lépések megtételénél tartottunk. Nem valósítottuk meg azokat az áttöréseket és politikai meglepetéseket, amelyek egy évvel később megalapozták a nagy stratégiánkat. Óriási nyomás nehezedett volna ránk, hogy valamilyen sikert tudjunk felmutatni, és ha ebben kudarcot vallunk, még a mostaninál is rosszabb helyzetbe kerülünk otthon. A németközi szerződés és a berlini tárgyalások közötti gondosan kimunkált összekapcsolás tönkremehetett volna, a Moszkvával folytatott európai tárgyalások pedig az irányításunk helyett kicsúszhattak volna az ellenőrzésünk alól. A pusztán csak egy ABM-egyezményt célzó nyomás kivédhetetlennek bizonyulhatott volna; ami azt illeti, július 11-én Nixon nyíltan megmondta: ezt az árat is hajlandó megfizetni, csak hogy találkozhasson a szovjet vezetőkkel. Vártam, hogy e kívánságát hivatalos instrukció formájában közölje, amit sohasem tett meg – részben azért, mert az oroszok sohasem szolgáltattak neki alkalmat rá. De kevés kétség van bennem az iránt, hogy egy csúcstalálkozóval összefüggésben a kongresszus „saját jogán” elkaszálja az ABM-et. A közel-keleti válság felgyorsul, a kínai kezdeményezést pedig csírájában elfojtják. Mivel az egyezmények nem lettek volna előre kidolgozva, Nixon abba a hátrányos helyzetbe kerül, hogy elhúzódo és részletekbe menő tárgyalásokba kényszerül, amelyekben mindig is kényelmetlenül érezte magát.

A szovjet vezetők, a mi áldott szerencsénkre, bagatell pontok gyűjtésének kedvéért mindezt veszni hagyták. Érdemes ezt jól észben tartaniuk azoknak, akik az összes orosz lépést valamilyen briliánsan kikalkulált mestéri terv részének hajlamosak tekinteni. Moszkva elég jól felismerte azt a nyilvánvaló taktikai előnyt, amelyet Nixon csúcstalálkozó iránti hő vágya szolgáltatott neki. De a szovjet vezetőket olyannyira felingerelte Nixon romániai látogatása, Gromiko mellőzése 1969-ben és távolságtartó közel-keleti magatartásunk, valamint annyira csábította őket a lehető legtöbb engedmény kicsikarásának gondolata, hogy elszalasztották a számukra kínálgató óriási stratégiai lehetőséget. Előre meg akarták fizettetni velünk annak az árat, hogy beleegyeznek a csúcstalálkozóba, ott pedig újra fizettetni szerettek volna velünk. Egyszerre próbálták meg tető alá hozni egy *de facto* szövetséget Kína ellen, egy európai biztonsági konferenciát, egy saját feltételeik alapján megalkotott SALT-megállapodást – és mindezt egy *belépőjegy* áraként a csúcstalálkozóra.

Ennyire lelkes azért nem volt Nixon, sőt még a hozzáértés sem hiányzott belőle. Egyik követelésbe sem egyezett bele, így az oroszok nem értek el semmit.

A szovjet vezetők részben azért cselekedtek ilyen érzéketlenül, mert azt hitték, európai kezdeményezéseikkel sikerült elszigetelniük minket, részben pedig azért, mert úgy képzeltek, Vietnám bénítólag hat ránk. 1970 nyarán valószínű-

leg nem gondolták, hogy sürgősen és komolyan kellene velünk tárgyalniuk, mert úgy kalkuláltak, hogy mindazok a pressziók, amelyek egy 1970-es csúcstalálkozó forszírozására késztetnek bennünket, később még ügybuzgóbbá tesznek minket. Továbbá éppen a közel-keleti feszültségek felszításán munkálkodtak, és egyidejűleg katonai telepítésekkel próbálták megvetni a lábukat a karibi térségben, ami nyilván még nagyobb lehetőségekkel kecsegtető lépésnek tűnt számukra a következő évben. Egy csúcstalálkozó rendkívül kínossá tette volna az ilyen akciókat.

De az államférfiúi képességek első próbája az alkualapok és a megegyezés esélyét szolgáló vagy ellene dolgozó összefüggések pontos felmérése és kiértékelése. 1970 nyarán a szovjetek nem állták ki ezt a próbát. Nixon ugyan törekedett egy csúcstalálkozóra, ám annyira minden áron nem volt szüksége rá, ahogyan Moszkva vélte. A belnémet tárgyalások végül oda vezettek, hogy az európai diplomácia autójában mi ültünk a kormánykerék mögé. A SALT vonatkozásában a leggyengébb időszakunkat már magunk mögött tudhattuk, és a szovjetek itt is kezünkre játszottak a rugalmatlanságukkal. Az, hogy elutasították észszerű opcióinkat, véget vetett a MIRV körül dúló otthoni vitáknak, sőt bizonyos fokig az ABM körülieknek is. Elviselhetetlen hazai nyomás nélkül a végső áttörésig kitarthattunk az álláspontunk mellett. A Közel-Kelet olyan irányba mozdult el, ahol – minden viszontagság ellenére – a hónapok múlásával egyre nyilvánvalóbbá vált a szovjetek képtelensége az események alakítására. És a kínai kezdeményezéssel vérsztartalék volt a kezünkben.

Ekkor még előttünk állt a válságok nyara, amikor majd a fenti helyzetértékelések szigorú próbáknak vettetnek alá. De ha a krízisek nem törik meg a kormányokat, akkor megedzik őket. Megmutatják, kire lehet számítani. Létrehozzák az erőegyensúlyt nemzetközileg és a kabinetben belül egyaránt. És Nixon a kormányzásának bonyolult módszereivel együtt is a legjobb formáját mutatta, amikor olyan nyomás alá került, amely sarokba szorította, és döntésekre kényszerítette. Ilyen időszak lett 1970 nyara és ősze. És mint oly gyakran a múltban, a genezist a Közel-Keleten kellett keresni.

14. FEJEZET

A Közel-Kelet 1970-ben

A mint kezdetét vette az 1970-es esztendő, a háború istenei szemlét tartottak az arzenáljuk felett, mert világosan láthatták, hogy rövidesen szükségük lesz rá. A Szezei-csatorna mentén mindennapossá váltak a harcok, majd januárban Izrael „nagy mélységű” légi csapásokba kezdett Kairó körül és a Nílus-deltában végrehajtott bombatámadásokkal azzal a céllal, hogy demonstrálja Nasszer cselekvőképtelenségét, és kikényszerítse az úgynevezett „felmorzsoló háború” végét. Golda Meir izraeli miniszterelnök egyszer állítólag kijelentette: ameddig Naszser uralkodik Egyiptomban, nem tudja megmondani, mikor lehetséges a béke. A jordániai fronton mindennapossá vált a fedajin betörések és az izraeli válaszcsepások ördögi köre. A Golán-fennsíkon a zsidó állam és Szíria csapott össze. Végül január végén Nasszer váratlanul titkos látogatást tett Moszkvában. Ezután a közel-keleti problémák szálai egyre növekvő mértékben összegubancolódtak a szuperhatalmak közötti kapcsolatokkal.

Ekkor még az Egyesült Államok cselekvőképességét hátráltatta a kormányukon belüli súlyos nézeteltérés a probléma természetét illetően. A külügyminisztérium álláspontja szerint nehézségeink gyökere az arab–izraeli konfliktus háttéréül szolgáló területi vita. Ha ez egyszer megoldódik, állították a szakértők, a radikális arabok befolyása és vele együtt a szovjetek szerepe is csökken a Közel-Keleten. Az 1969-es év folyamán e nézetek uralták a diplomáciánkat, és készítették minket arra, hogy egyre konkrétabb javaslatokkal álljunk elő az átfogó rendezésre.

Súlyos kétségeket tápláltam ezekkel a feltételezésekkel és az általuk javasolt iránnyal kapcsolatban. Megítélésem szerint, ahogyan egy memorandumban elmagyaráztam az elnöknek, az arab radikalizmus öt forrásból táplálkozik: Izrael területi hódításaiból, magából a zsidó állam létezéséből, a társadalmi és gazdasági elégedetlenségből, a nyugati érdekekkel való szembehelyezkedésből, továbbá a szembenállásból a mérsékelt arabokkal. Egy rendezés csak az elsőre lenne hatással a felsorolt összetevők közül, a többiek azonban nem szűnnének meg. A radikálisok szemében a nyugati kapitalizmus még mindig utálat tárgya lenne, a mérsékelt arab rezsimiek pedig elfogadhatatlanok maradnának. A társadalmi és gazdasági zavarok okai továbbra is fennállnának. Izrael ezentúl is ott lenne, ahol van, az arab radikálisok eltörlendő célpontjaként. És az izraeliek nagyon jól megértették

ezt. Pontosan azért vonakodtak feladni hódításaikat, mert számukra a zsidó állam léte vagy nemléte volt a kérdés, nem pedig az ország konkrét határai.

Arról sem voltam meggyőződve, hogy az arab–izraeli konfliktus valamilyen megoldásával a szovjet befolyás elkerülhetetlenül csökkenne. Nagyon sok múlta a megállapodás módján és részletein. Egy mindegyik érdekelt felet magába foglaló átfogó megközelítés a lényegénél fogva a szélsőségeseknek kedvezne azzal, hogy a legkérlelhetetlenebb kormányok kezébe vétót adna az egész folyamat felett. Ha pedig egy rendezés azt a látszatot keltene, hogy szovjet nyomásgyakorlás vagy zsarolás eredményeképpen jött létre, megerősödnének a Nyugat-ellenes és oroszbarát orientációjú radikális rezsimiek. Az Izraeltől visszkapott területek szovjet kliens-államokhoz kerülnének.

Nem csupán bármilyen szóba jöhető megoldáson kellett munkálkodnunk, hanem annak demonstrálásán is, hogy a haladás leginkább a barátaink révén érhető el – más szóval a béke kulcsa a mérsékeltelnél van a Közel-Keleten. Meggyőződésem szerint elég erős pozícióban voltunk ennek a leckének a megtanításához. „Az előnyt az jelenti számunkra – véleményeztem Nixonnak február elején –, hogy az arabok eljutnak azon felismerésig, miszerint az USA, nem pedig a Szovjetunió kezében van a kulcs annak az eléréséhez, amit akarnak.” A vezető tisztviselőkből álló Felülvizsgáló Bizottság [Senior Review Group] február 25-i ülésén megjegyeztem: „Egy ponton világossá fog válni, hogy az idő nem a szovjeteknek dolgozik. Ha nem tudják elérni az arab területek visszaszerzését, az arabok jó eséllyel hozzánk fognak jönni.” Ezért nem szabad engednünk a zsarolásnak, és nem eshetünk pánikba a radikális retorikától; a mi fegyverünk a türelem lehet. Ugyanakkor ha egyszer megtörténik az áttörés, és a mérsékelt arabok hozzánk fordulnak, határozott lépéseket kell tennünk a diplomáciai haladás felmutatása érdekében.

De nem voltam olyan helyzetben, hogy megvalósíthassak egy ilyen stratégiát. A Közel-Keletet Rogers kapta feladatul Nixontól. Az elnök akkor is vonakodott közbeavatkozni, ha kétségei voltak. Sőt ezen a ponton még a stratégiám helyességéről sem volt meggyőződve. Rendíthetetlenül úgy hitte: az 1967-es háborúból a Szovjetunió került ki politikai győztesként. Továbbra sem mondott le arról a homályos elképzelésről, hogy kompromisszumra juthat Moszkvával a Közel-Kelet és Vietnám között. Kevésbé lekötölezzettnek tartotta magát az amerikai zsidó választók felé, mint bármelyik elődje a maga idejében, és mindenáron demonstrálni akarta: nem hajlandó tudomást venni a részükről érkező nyomásról. Emellett abban sem volt biztos, hogy zsidó hitem nem befolyásolja-e az ítélőképességemet. Általában én fogalmaztam meg a stratégiai opcióit, és szolgáltam taktikai iránymutatással a minisztériumoknak, de a közel-keleti politikából egészen 1971 végéig ki voltam zárva.

Így aztán közel-keleti politikánkból hiányzott a Nixon által rendszerint

megkövetelt és általában érvényesített céltudatos irányérzék. Szabad folyást engedett a dolgoknak, biztos lévén abban, hogy a segítségével mindig átveheti az irányítást, mielőtt még a fejlemények kicsúsznak az ellenőrzés alól. Oly mértékben a State Department belátására bízta az ügyek megítélését, ami bármely más területen elképzelhetetlen lett volna. De mivel a meggyőződéseai közelebb álltak az enyémekhez, mint Rogerséhez, miután mindenki mindent elmondott és megtett, éppen elég gyakran a fékre lépett ahhoz, hogy megakadályozza a State Department álláspontjának koherens kivitelezését.

Idővel bizony meg kellett tanulnunk azt a fájdalmas leckét, hogy az eseményeket csak azok uralhatják, akik tisztán látják maguk előtt a célokat. Egy ország nem számíthat elismerésre a mérsékletnek álcázott zavarodottságért, mivel az ellenoldal a jóakaratot összetévesztheti a beleegyezéssel, a visszafogottságot pedig a gyengeség jelének vélheti. Őszintén meg lehet lepve – sőt, ami azt illeti, becsapva érezheti magát –, amikor sok gyötrődés után végül kellenlenül a saját érdekeink védelme felé fordulunk. Az eredmény pedig válság lesz.

Egy évtized távlatából nincs kétségem afelől, hogy vágyakozásunk a további erőpróbák elkerülésére Kambodzsa és a hazai felfordulás évében, valamint a közel-keleti felek pszichológiai szükségleteivel össze nem függő megoldások iránti megszállott buzgalmunk szondázásra csábította a szovjeteket. Ugyanakkor hiszem, hogy a szondázásokkal való szembeszállás melletti végső döntésünk szolgált alapul ahhoz, hogy végül a tárgyalásokhoz folyamodjunk mind a Közel-Keleten, mind a Szovjetunióval általában.

A Koszigin-levél

A Fehér Ház alagsorában levő irodámban 1970. január 31-én Dobrinyin nagykövet Nixon elnökhöz címzett levelet kézbesített Alekszej Koszigin szovjet miniszterelnöktől. Ilyen célra máskor a különleges „csatornát” használtuk volna, ez alkalommal azonban arról kaptunk tájékoztatást, hogy hasonló üzenet meggy Wilson miniszterelnök és Pompidou elnök címére is. Mivel biztosra vehettük, hogy a britek és a franciák konzultálni fognak velünk, nem volt más választásunk, mint hogy mi is a hivatalos csatornákon keresztül kezeljük a levelet. Miután az üzenet ennyire hivatalossá lett, elkerülhetetlenül nyilvánossá kellett válnia. Koszigin levele figyelmeztetett minket: Jeruzsálem lényegében felújította az arab államok elleni hadműveleteit. A Szovjetunió tanulmányozza, hogy az izraeli akciókat milyen mértékben koordinálták „bizonyos hatalmak” diplomáciai akcióival – nem is nagyon burkolt célzasként arra, hogy a mi 1969-es ártalmatlan békejavaslataink fedezékként szolgáltak a nagy mélységű izraeli légi csapásokhoz. Az izraeli támadások folytatódása esetén, így a levél, „a Szovjetunió kénytelen

lesz gondoskodni arról, hogy az arab országok rendelkezésére álljanak olyan eszközök, amelyek segítségével megfelelő válasz adható az arrogáns agresszornak”. A négy nagyhatalmat Koszigin felszólította, hogy „kényszerítse rá” a zsidó államot támadásai beszüntetésére és egy tartós béke létrehozására, kezdve „az izraeli erők lehető leggyorsabb kivonásával minden megszállt arab területről”.

Továbbítván a levelet Nixonnak, rámutattam: ez az új adminisztrációnak címzett első szovjet fenyegetés. Habár Koszigin odáig már nem ment, hogy bármilyen konkrét lépéssel fenyegetőzzön, „az a nézet, miszerint Izraelnek ki kell vonulnia, mielőtt bármilyen más kérdés rendeződhet, visszatérés az 1967-es orosz állásponthoz, amely tagadni látszik a múlt nyári amerikai–szovjet tárgyalásokon elért haladás nagy részét.” Ugyanakkor ama folyamat részének tekintettem a Koszigin-levelet, amelynek révén megmutatkozik a közel-keleti pozíciónk megerősödése:

A határozott kitartás politikája részünkről a következő dilemmát okozza nekik [a szovjeteknek]: Ha *nem egyeznek bele* a javaslatainkba, nem kapnak semmit, az eskaláció felelőssége őket terheli, és a pártfogoltjuk kudarcot vall, ha az eskaláció komoly összecsapáshoz vezet. Ha viszont *beleegyeznek*, be kell tartatniuk a kliensükkel a feltételeinket. A válaszuk általam javasolt stratégiája a következő: illessük nagyon erős kritikával az orosz fenyegetést, a tűzszünet Izrael általi betartását kapcsoljuk össze a másik fél ennek megfelelő magatartásával, az irreguláris erőket is beleértve, és gyakoroljunk nyomást a szovjetekre, fejezzék ki nyíltan az álláspontjukat arról, hogy milyen kötelezettségeket vállaljanak az arabok, ha Izrael kivonulna.

Most az egyszer kormányunk végre egységes volt a válaszuk mikéntjében. Rogers és Sisco egyetértett abban, hogy határozott válasza van szükség. Az ilyen értelemben íródott, február 4-én elküldött elnöki levél a leghatározottabban viszszautasította a szovjet állításokat. Rámutatott, hogy a tűzszünetet *mindkét* fél megsérti; Egyiptom volt az, amely 1969 elején a felmorzsoló háborúja megkezdésével szántszándékkal beindította az eskaláció körforgását. Figyelmeztetett, hogy a fegyverszállítás növelését kilátásba helyező szovjet fenyegetés, ha beváltják, a nagyhatalmakat mélyebben bevonhatja a konfliktusba: „Az Egyesült Államok gondosan figyelemmel kíséri a viszonylagos egyensúlyt a Közel-Keleten, és nem habozunk fegyverrel ellátni a baráti államokat, amint ennek szükségessége felmerül.” Az üzenet annak a szovjet álláspontnak az elutasításával fejeződött be, hogy Izraelnek ki kell vonulnia, mielőtt a békével kapcsolatos bármely más kérdést rendezni lehet.

Még ugyanazon a napon további reflexiókat küldtem át az elnöknek az orosz jegyzékről, amelyet különös és ennélfogva zavaró manővernek tekintettem:

Nem igényelt volna nagy intelligenciát arra számítani, hogy legalább az USA (ha Franciaország és az Egyesült Királyság nem is) azt fogja válaszolni, hogy a tűzszünet helyreállítását csak viszonyossági alapon pártolja. [...] Így a szovjet lépés következményeként a tűzszünet helyreállításának felelőssége Nasszerre és az arabokra, általuk pedig magukra a szovjetekre hárul, nem pedig ránk és az izraeliekre.

Két nappal később a közel-keleti stratégia alapvető kérdéseiről szóló hosszú elemzésemben megismételtem a nézetemet: „Most – hogy ő [Nasszer] Moszkvához fordult, hogy hasson oda nálunk, gyakoroljunk nyomást Izraelre a bombázás leállítására – azon a ponton van, hogy demonstrálja: az oroszok képtelenek kihúzni őt kínos helyzetéből.”

Pontosan azért, mert Koszigin levele olyan kuszának tűnt, és semmi olyasmit nem kért, amit ténylegesen meg lehetne valósítani, az a meggyőződés kezdett kialakulni bennem, hogy nem lehet elszigetelt lépés, hanem annál inkább egy nagyobb terv része, csaknem bizonyosan valamilyen konkrét katonai akció előfutára. A homályosságát esetleg meg lehetett magyarázni azzal a törekvéssel, hogy kiküszöböljön egy, a már meghozott döntések elé akadályt gördítő választ, ám Anvar Szadat és Mohamed Hejkal önéletírásából ma már természetesen tudjuk: Nasszer január végi moszkvai vizitje alkalmával döntés született a legkorszerűbb szovjet légharóító rakéták Egyiptomba küldéséről. A Koszigin-levél nem figyelmeztetés volt, hanem ködösítés.

Február első hetében arra utaló jelek láttak napvilágot, hogy a szovjetek új fegyvereket szállíthatnak Egyiptomba. Kétségeimet fejeztem ki Nixonnak a pusztán hadi felszerelés odaküldésével kapcsolatban. Ha az új fegyverek egyszerűen csak kibővítik a már meglevő arzenált, az izraeliek meg fogják semmisíteni, ha viszont komplikáltabbak lennének, az egyiptomiak nem tudnák működtetni őket. Ami jóval baljóslatúbb lehetőséget vetett fel: ha a szovjetek valami hatékony lépést kívánnak tenni az izraeli támadások ellen, akkor „ez csaknem bizonyosan orosz kezelőszemélyzetet jelent”. Az elemzésemet olvasva Nixon a következőt írta a margóra: „Azt hiszem, ideje erről közvetlenül a szovjetekkel beszélni. Acheson elképzelése – »engedjük tisztázódni a dolgokat« – nem működik.* A külügy »tárgyaljunk bármilyen fórumon« ötlete sem működik. Meg kell próbálnunk a kétoldalú tárgyalást, hogy kiderítsük, lehetséges-e egy érdekeinket képviselő megállapodás.”

Nixon kívánságainak teljesítésére két fronton tettem lépéseket. Moszkvai nagykövetünk, Jacob Beam a State Department instrukciói értelmében közölte

* Utalás Dean Acheson januári levelére, amelyben sürgette, hogy a Közel-Kelettel az „intelligens hanyagolás” módszerével foglalkozzunk. Akkor még Nixon általában véve egyetértett Acheson álláspontjával.

Gromiko külügyminiszterrel: az Egyesült Államok kész munkálkodni a tűzszünet helyreállításán, valamint megtárgyalni a fegyverzetkorlátozást mindkét oldalon. Nem meglepő módon Gromiko február 11-én Beamhez intézett levele semmire sem kötelezően tartózkodó volt. Mint mondta, a Szovjetunió mindaddig nem tud fontolóra venni egy tűzszünetet, amíg Izrael először le nem állítja a nagy mélységű légitámadásait. Nincs ellenére a fegyverzetkorlátozások megvitatása, de addig nem, amíg a zsidó állam arab területeket tart megszállva; más szóval Izraelnek ki kell vonulnia az 1967-ben elfoglalt összes területéről. Mindezt rendezni lehetne a kéthatalmi tárgyalásokon, amelyek felújítására a Szovjetunió készen áll.

Gromiko köntörfalazásának egyik oka kétségtávolú az volt, hogy a szovjetek ekkor már tanulmányozták az amerikai álláspont még határozottabb megfogalmazását, és amikor előző nap (február 10-én) az elnök megbízásából találkozott Dobrinyinnal, valamint a Beam és Gromiko közötti megbeszélés idején még nem fejezhették be az üzenetemet elemzését. Közöltem Dobrinyinnal: „a moszkvai vezetők tudomására kívánjuk hozni, hogy a szovjet harcoló állomány telepítését a Közel-Keletre a legkomolyabb aggodalommal kísérnénk figyelemmel”. Azért választottuk a közlésnek ezt a módját, mert nem akartunk hivatalos konfrontációba bocsátkozni, de egyúttal – Nixon instrukcióit követve – kifejeztem Dobrinyinnak készségünket a Közel-Keletről szóló kétoldalú megbeszélések megkezdésére a különleges „csatornán” keresztül.

Dobrinyin sohasem mulasztott volna el egyetlen megbeszélést sem velem – még akkor sem, ha egyértelműen nem rendelkezett semmilyen instrukcióval, mint például jelen esetben. Visszatért a szokásos litániájára az amerikai akciókkal kapcsolatos panaszaival: tapasztalata megtanította, hogy a washingtoni *establishment* a mazochizmus kimeríthetetlen tárházát vonultatja fel, szinte égve a vágytól, hogy minden pátthelyzet miatt önmagát okolja. Erre a tulajdonságra hivatkozva kifogásolta a Koszigin-levelet övező publicitást (amit természetesen maguk a szovjetek idéztek elő azzal, hogy egyidejűleg hasonló demarsokat tettek Párizsban és Londonban), valamint a State Department nyilvános állásfoglalását, amely az érvelése szerint tévesen interpretálta elutasításként Moszkva decemberi válaszát a határookra vonatkozó javaslatainkra (a „Rogers-tervre”). Ez utóbbi reveláció egyértelműen elkerült mindenkit, aki elolvasta a Kreml decemberi jegyzékét, engem is beleértve. Ugyanígy nem vitatták korábban az oroszok azt az értelmezésünket, mely szerint a javaslatok megfogalmazását is elvetették.

Csaknem egy hónapon keresztül semmi többet nem lehetett hallani a moszkvai vezetőkéről. A szünetet készenléti terv készítésére kívántam használni valamilyen jelentős szovjet lépésre számítva – ami csaknem biztosan magában foglalja katonai állomány telepítését a Közel-Keleten. A WSAG különböző ülései újfent napvilágra hozták az 1969-es év belső vitáiban súlyos gondokat okozó megosztottságunkat. Nézetem szerint amennyiben a szovjetek katonai alakulatokat

vezényelnek oda, nincs más választásunk, mint az ellenállás, tekintet nélkül az akciót kiváltó dolog érdemi részére. Nem fogadhatunk el egy újabb szovjet katonai jelenlétet, hacsak nem akarunk szemtanúi lenni annak, hogy a radikális arabok talán döntő lökést kapnak. Át akartam tekinteni a terveinket, ha az oroszok netán válaszcsepással fenyegetnék meg Izraelt. Emellett intézkedéseket kértem az izraeli légierő felmorzsolásának megakadályozására, ha a szovjetek a saját személyzetük által kezelt korszerű hadfelszerelést telepítenének.

A minisztériumok nem voltak oda a lelkesedéstől. A kormányban legtöbben az izraeli hajthatatlanságot okolták a patthelyzetért. Mindenki (engem kivéve) meg volt győződve afelől, hogy egy Izraelnek nyújtandó nagy arányú segítség ebben a kritikus helyzetben „darabokra szaggatja a helyet”. Ami a készenléti terveket illeti, senki sem hozakodhatott elő elfogadható kifogással az előre gondolkodás szükségével szemben, de az világos volt, hogy bármilyen katonai ellenlépés megtétele bármilyen jelentős szovjet akcióra komoly ellenállásra számíthat az apparátusban. A védelmi minisztérium sietve hivatalos memorandumot terjesztett elő, hangsúlyozva, hogy szívesebben látna politikai választási lehetőségeket – ami Vietnámmal hasonlóan ezt jelentette: helyette valamelyik másik minisztérium cipelje a terhet, és vállalja a kockázatot. Azt már nem magyarázta meg, hogyan érjük el a teljes izraeli kivonulást (ami az egyetlen napirenden lévő politikai opció volt), vagy a szovjet harcoló állomány megjelenése esetén miképpen lehetne elkerülni annak a látszatát, hogy a kivonulás az orosz presszió következménye.

Nixon ambivalens álláspontját nemzetközi és belpolitikai szempontok egyaránt színezték. A geopolitikai elemzésemmel egyetértett. Egyik emlékeztetőmre a következő útbaigazítást írta: „A »pártatlanság« a helyes politika. – De mindenekelőtt a mi érdekünk az. – A szovjeteknek ez okozza a legnagyobb gondot. – Ne engedjük, hogy az arab–izraeli konfliktus elhomályosítsa ezt az érdeket.” Ugyanakkor a felé a minisztériumi nézet felé hajlott, hogy a nehézségek alapvető oka Izrael politikája, és kétségbe vonta, vajon a haladást gátló szovjet tehetetlenség megnyilvánulásai valóban kiábrándítják-e az arabokat. Arra a memorandumra, amelyben az említett lehetőséget vetettem fel, a következő megjegyzést tette: „Teljes mértékben nem értek egyet ezzel a következtetéssel. – A szovjetek tudják, hogy az araboknak bőven van idejük szaporítani a szót. – '67 óta egyre csak kárörvendünk a szovjetek »veréseigin« a Közel-Keleten. – A külügy és mások szerint a júniusi háború »veréség« volt az oroszoknak. *Nem* volt az. Az arabok a barátaink lettek, az USA meg az ellenségük. Hosszú távon ez szolgálja az érdeküket.”

A probléma természetesen Nixon két megjegyzésének összeegyeztetése volt: hogyan tudnánk gondot okozni a szovjeteknek, miközben a belenyugvással a harcoló alakulataink odaküldésébe szépen hagyjuk, hogy domináns erőként emelkedjenek fel a régióban. Nixon sohasem rendezte az ilyen ügyeket elvont szinten – inkább arra várt, mikor válik szükségessé egy konkrét döntés. A közel-keleti krízis

hazai vonatkozásait tekintve is megnyilvánult szokásos kétértelmű magatartása, amikor nézeteltérésekkel szembesült az alárendeltjei között – először feltűzelte őket, és csak akkor reagált, amikor beviharzottak az irodájába. Meg volt győződve róla, hogy az amerikai zsidó közösség legtöbb vezetője a politikai karrierje során mindvégig szemben állt vele. Tréfásan azt szokta mondogatni, hogy a zsidóknak az a kis százaléka, aki rá szavaz, biztosan olyan bolond, hogy tán még akkor is kitartana mellette, ha szembefordulna Izraellel. Örömet lelve hangoztatta a munkatársai és a látogatói előtt, hogy a „zsidó lobbí” semmilyen hatással nincs rá.

A saját magáról alkotott illetén imázsa balszerencséjére ritkán nyílt módja a gyakorlatban is alkalmazni ezt az elméletét, mivel érzelmektől mentes geopolitikai elemzése csaknem minden praktikus kérdésben végül olyan álláspontokhoz vezetett, amelyek nem estek túl távol a mások által etnikai alapú politizálás alapján kialakított nézetektől. Magánjelleggel rettentő retorziókkal szokta megfenyegetni azokat a támogatóit, akikről úgy vélte, keresztezik az útját. Gesztusokat szokott tenni, hogy – részben önmaga előtt – demonstrálja: mentes azoktól a hagyományos befolyásoktól, amelyek más elnökök kezét megkötötték. De végül, amikor – sok győtrődés és elkerülő manőver után – szembesült a közel-keleti erőviszonyok realitásaival, a nemzeti érdekeknek megfelelően ugyanazt a stratégiát követte: a szovjet befolyás csökkentését, az arab szélsőségesek helyzetének gyengítését, az arab mérsékeltek bátorítását, és Izrael biztonságának szavatolását. Így Nixon és én egy ideig gyakran más utakon jártunk, ám a döntés választójához érve a Közel-Keleten találkoztunk, megegyeztünk, és egymást kölcsönösen támogatva cselekedtünk.

Február folyamán kormányunk az évenkénti izraeli bevásárlólistát tanulmányozta a katonai segítségre vonatkozó kérésekkel. 1970-ben ez huszonöt F–4-es Phantom sugárhajtású vadászbombázót, száz A–4-es Skyhawk harci bombázót, valamint tekintélyes számú tankot és páncélozott csapatszállító járművet foglalt magában, amelyeket mind különböző amerikai hitelkonstrukciók keretében kellett kifizetni. A minisztériumok közötti konszenzus szerint a következő három–öt évben Izrael számottevő új szállítások nélkül is meg tudja majd őrizni katonai fölényét. Megerősítette ezt a nézetet egy minisztériumközi értékelés is, amely a rendszerelemzés titokzatos intuitív megérzésein alapult – *nota bene* ezek figyelemre méltó módon mindig egybeestek az illető intézmények vezetőinek preferenciáival. (Az események alakulásával az 1973-as közel-keleti háború megmutatta: a régiós katonai egyensúly még az 1970–73 közötti elég jelentős mértékű szállítások után is sokkal ingatagabbá vált, mint bármelyik elemzőnk prognosztizálta.) Az apparátusunkban meglevő általános húzódozás az Izraelnek címzett fegyverszállítások vállalásával szemben megerősítést kapott arab világbeli barátainktól, így a marokkói és a jordániai királytól érkező figyelmeztető levelek révén.

Ennélfogva a kormány megfontolásai a minimalista válasz irányába tendáltak, amikor olyan esemény történt, amely – noha nem kapcsolódott közvetlenül a tárgyhöz – előidézte a megoldást. Február végén Pompidou francia elnök hivatalos látogatáson tartózkodott az Egyesült Államokban, aminek Nixon nagy jelentőséget tulajdonított. Érzéketlenül az itteni valószínűsíthető reakcióval szemben és bizonyára közönnyel viselgetve iránta, Pompidou januárban fegyvereladási üzletet kötött Moammer Kadhafi új forradalmi kormányával, négy év alatt több mint száz Mirage vadászgép szállítására. Líbiának nem volt észszerűen megindokolható szüksége ilyen nagy mennyiségű repülőgépre; akkoriban csak néhány olyan pilóta volt fellelhető az egész országban, aki képes volt ilyen nagy teljesítményű géppel repülni. Nyilvánvalóan más arab országok, valószínűleg Egyiptom rendelkezésére akarták bocsátani őket. Amint várható volt, az amerikai kongresszusban Izrael támogatói hevesen tiltakoztak. Tüntetésekre került sor minden olyan városban, amelyet Pompidou és felesége fölkeresett. Kirívóan borzasztó incidens történt Chicagóban, ahol egyes tüntetők különösen durván viselkedtek Madame Pompidouval szemben. A francia elnök hirtelen megszakította chicagói látogatását, és visszatért New Yorkba. Néhány óráig úgy látszott, még a New York-i tartózkodását is lemondja, és visszarepül Franciaországba. Sohasem tudta túltenni magát ezen a megbocsáthatatlan incidensen, amely mindörökké megterhelte viszonyulását az Egyesült Államokhoz.

Nixon magánkívül volt a méregtől. Kétféleképpen reagált: nagyvonalúan és kisstílűen. A nagylelkű gesztus az volt, hogy március 2-án váratlanul New Yorkba repülve megjelent a Pompidou tiszteletére adott vacsorán, ahol olyan beszédet mondott, amely egyszerre volt elegáns és szívélyes. A bosszúálló reakciója pedig egy közvetlenül a külügynek, menesztett elnöki utasítás volt Joe Siscón keresztül (nyilvánvalóan azért, hogy ne rajtam keresztül történjen) az Izraelnek szánt fegyvercsomag mérlegelésének meghatározatlan ideig történő elhalasztására. Ha kikérte volna a véleményemet, minden bizonnyal hangsúlyoztam volna annak nem tanácsos mivoltát, hogy egy amerikai kisebbség akciói miatt egy külföldi országot büntessünk, potyautazás esélyével kecsgetve a Szovjetuniót.

Aztán rá jellemző módon Nixon órákon belül meggondolta magát a Siscónak adott utasításait illetően. Haldeman útján közölte velem: ez nem a végső döntés, és majd a Pompidou tiszteletére adott vacsorára utaztában a New Yorkba tartó gépen találja ki, mit tegyen. Amikor Haldemant bízta meg egy ilyen feladattal, az ember biztos lehetett benne, hogy teljesen komolyan gondolja a dolgot; Haldeman kiszámítottan gyakorolt érdektelensége a megbízás tartalma iránt eleve kizárt minden vitát. Ennek ellenére terápiás szerepet játszott; csatornát biztosított ugyan a tiltakozásnak, de semmilyen eszközzel nem szolgált arra, hogy érvényt is lehessen szerezni neki. Mivel képtelen voltam elérni Nixont, figyelmeztettem Haldemant: az elnök döntése megnöveli egy közel-keleti robbanás esélyét;

a zsidó állam elszigetelése egyidejű konfrontációba sodor minket a szovjetekkel és az izraeliekkel. Jeruzsálem aligha tudja elkerülni a pánikot, és megelőző lépést tehet, míg az oroszok minden bizonnyal felbátorodnak a szövetségésünktől való látványos eltávolodásunktól. Tudtuk, hogy valamilyen közelebből meg nem határozott katonai lépésre készülnek, ezért az idő végképp nem alkalmas arra, hogy az elnök kiadjon egy katonai támogatást megszüntető utasítást egy olyan országgal szemben, amely ellen ez a bármikor bekövetkező szovjet lépés irányul. Annak az embernek a rendíthetetlen béketűrő modorában, aki két kifakadás közé szorulva találja magát, először a főnöke szorítja sarokba, majd azok, akik – számára felfoghatatlan módon – komolyan veszik a dolog tartalmi részét, Haldeman biztosított engem, hogy az ügy el lesz simítva. Azt már nem mondta meg, hogyan. A vélekedése tévesnek bizonyult.

Amikor olyan utasítást kap kézhez, amely a hivatalnokai egyetértésével találkoz, a State Department csodálatra méltóan hatékony intézménnyé tud átvédeni. Ha ki akar fárasztani önféjű feletteseket, memorandumok fogalmazványai vándorolnak ide-oda labirintusszerű csatornáin heteken vagy akár hónapokon keresztül. De amikor bölcsnek tartott instrukciót kap, a papírmunka végleges elkészülte csupán órák kérdése, és az apparátus új életre kelve bámulatosan lendületbe jön. Ennélfogva harminchat órán belül azt követően, hogy Nixon utasította Siscót, Rogers már át is küldött egy memorandumot, közölve az elnökkel: kezében van egy elkészült forgatókönyv „végrehajtani az ön döntését az Izraelnek szánt további repülőgépek ügyének elhalasztásáról”.

Úgy véltem, módfelett okatlan dolog lenne bejelenteni egy ilyen döntést, mielőtt bármilyen fogalmunk lett volna a következő szovjet lépésről a Közel-Keleten. Mostanra már elegendő tapasztalatra tettem szert Nixon gondolkodását illetően ahhoz, hogy biztos legyek benne: tényleg a dolgok elsimítására törekszik (Haldeman szavaival élve). Ezért, miközben továbbítottam neki Rogers memorandumát, rámutattam: míg az itthoni következmények maguktól értetődők, „külföldön annak a látszatát, hogy engedünk a szovjet nyomásnak, nem lehet elintézni egy egyszerű tagadással”. Ennélfogva javasoltam: az Izraelre mért csapást enyhítendő módosítsuk Rogers javaslatát, vagy járuljunk hozzá az 1969–71 között elvesztett repülőgépek pótlásához (egy adott szám erejéig, hogy elkerüljük az ösztönzést a drága bevetésekre), vagy hagyjuk készenlétben a gyártósort, és irányozzuk elő meghatározott számú Phantomot és Skyhawkot, amelyeket azonnal át tudunk adni Izraelnek, ha netán a szovjet fegyverek tömeges mértékű megjelenése Egyiptomban veszélyeztetné a katonai egyensúlyt. Még Sisco is egyetértését fejezte ki az álláspontommal (négy szemközt). A halasztás miatti negatív reakció részbeni elkerülésére indítványoztam: a külügy jelentse be, ne a Fehér Ház.

A javaslatom megmutatta: a Közel-Kelet ügyében még nem voltam domináns helyzetben. Legfeljebb csak időt nyertünk, amíg az elnök ismételt megfontolja

a dolgot. Talán elkerülve ezzel azt, hogy az oroszokat megkísértsük pontosan abban a pillanatban, amikor a következő lépésükről döntenek.

És erre a lépésre nem kellett sokáig várnunk.

Szovjet katonák és rakéták tűnnek fel Egyiptomban

Március 10-én Dobrinyin megjelent a Fehér Házban a Kreml válaszával a február 10-i demarsómra, amelyben óva intettem a szovjet harcoló állomány Egyiptomba vezénylésétől. Az elnök katonai tanácsadójának irodájában találkoztunk, mert a Térképszoba valamilyen okból nem volt használható. A katonai tanácsadó hivatala a Fehér Ház keleti szárnyában az elhelyezkedéséből kifolyólag messzi távolban van a politikacsinalástól. Az elnöki stáb legfontosabb tagjainak irodái az Ovális Iroda körül csoportosulnak, a nyugati szárnyban. Persze vannak jóval kedvezőtlenebb mércék is a fehér házi asszisztensek fontosságának meghatározására, mint a hatalmi központhoz való fizikai közelségük, ennek ellenére sokan inkább boldogan beérnék egy kis zuggal a nyugati szárnyban, semmint hogy a státuszuk elvesztését kockáztassák a keleti szárny valamelyik tágasabb és elegánsabb helyén háromszáz méterrel távolabb, vagy az Executive Office Buildingben az utca túloldalán. De pontosan azért, mert a keleti szárnyban elhelyezkedő irodák nagyrészt társadalmi vagy logisztikai ügyekkel foglalkoznak, alkalmas színhelyként szolgáltak egy észrevétlen találkozóra.

Dobrinyinból szinte áradt a mesterkéletlen kedélyesség. A tűzszünetről szóló amerikai figyelmeztetésekkel kapcsolatban vezetőinek azt a meggyőződését tolmácsolta, hogy „ha az izraeliek leállítják az Egyesült Arab Köztársaság [Egyiptom] bombázását, az EAK a maga részéről mérsékletet fog tanúsítani az akcióiban, természetesen bármely ilyen értelmű hivatalos nyilatkozat nélkül”. Más szóval Dobrinyin *de facto* tűzszünetet javasolt a Szuezi-csatorna mentén. Ezenkívül örömmel jelentette be, hogy felhatalmazást kapott a kétoldalú tárgyalások folytatására Rogers külügyminiszterrel. Előzetes tájékoztatást adott nekem arról a két „engedményről”, amelyeket felajánl ezeken a megbeszéléseken: először, egy közel-keleti rendezés nem csupán véget vetne a háborús állapotnak, hanem meghozná az áhított békét, és másodsor, az arab kormányok vállalnák a területükről kiinduló gerillaakciók ellenőrzését.

Ezek az „engedmények” kevesebbet tartalmaztak, mint ami első pillantásra látszott. A közel-keleti politika álomvilágának igazi mércéje volt, hogy egy olyan javaslatot, amely szerint egy békemegállapodás ténylegesen létrehozhatja a békét, teljes komolysággal engedményként terjesztettek elő. Kivonulásra kérni Izraelt az összes megszállt területről, anélkül, hogy felajánlanák neki a legtöbb állam közötti normális állapotot, nevezetesen a békét, teljes abszurditás lett volna. Ugyanígy

nem lehetett áldozathozatalnak beállítani a gerillatámadások leállítására vonatkozó kötelezettségvállalást, miután megkötöttet a béke, hiszen ellenkező értelmű álláspont bárki részéről tarthatatlan lett volna. Ennek ellenére Dobrinyin tűzszüneti ajánlata elég jelentősnek tűnt ahhoz, hogy megakadályozzon engem annak megjegyzésében, miszerint a szovjetek válasz nélkül hagyták a február 10-i megbeszélésünk leglényegét – a figyelmeztetésemet a harcoló állományuk Egyiptomba telepítéséről. E mulasztás okára túlságosan is hamar fény derült.

Azzal a hevülettel, amelyről kitűnt, hogy túl korai lelkesedés táplálja, a következőket jelentettem az elnöknek: „Dobrinyin számos komoly engedményt tett. [...] Az Egyiptomról folyó tárgyalásokon kifizetődött a minden vitatott kérdésben mutatott viszonylag kemény vonalvezetésünk. A Szovjetunió megtett egy első lépést, és habár lehet, hogy ez nem lesz elég, legalább annyi megmutatkozott, hogy a határozott kitartás és az engedmények fel nem ajánlása a helyes irány.” A szovjet álláspont eme látszólagos puhulására Nixon az izraeli katonai segílyt illető eredeti döntésének módosításával reagált. Felismerve, hogy nem kereshetjük meg Jeruzsálemet egy tűzszüneti javaslattal, miközben elutasítjuk a katonai igényeit, még aznap jóváhagyta indítványomat az izraeli légierő veszteségeinek pótlására 1970-ben maximum nyolc Phantommal és húsz Skyhawkkal. Készségesen rábólintott arra a felvetésre, hogy az egész csomag függőben hagyásáról szóló rossz hír forrása a külügy, de igazi nixon-i ötlettel fűszerezte: én legyek az, aki azonnal közli Rabin nagykövettel az izraeli veszteségek pótlását elrendelő döntést.

Március 12-én találkoztam Rabinnal, hogy tájékoztassam Dobrinyin tűzszüneti javaslatáról, és egyúttal közöljem vele az elnök döntését. Ugyanakkor felkértem, Izrael szüntesse be a nagy mélységű légitámadásait, és járuljon hozzá egy be nem jelentett tűzszünethez. A kérést és a biztosítékot egy elnöki emlékeztető teszi majd hivatalossá.

Jichák Rabin számos rendkívüli tulajdonsággal volt felruházva, de az emberi kapcsolatok iránti érzék nem tartozott ezek közé. Ha tálcán kínáltuk volna neki az Egyesült Államok egész stratégiai légi parancsnokságát önzetlen ajándékként, akkor (a) azt az attitűdöt vette volna fel, hogy Izrael végre-valahára megkapta, ami jár neki, és (b) talált volna valamilyen műszaki hiányosságot a repülőgépekben, ami elfogadásukat a nekünk kelletlenül tett szívességnak tüntette volna fel. Egyáltalán nem meglepő módon nem ölelte lelkesen a keblére a pótlási tervet. Valójában két üzenetet adott át Nixonnak Meir asszonytól (az egyiket kézírással írva), amelyeket a repülőgépigényt tartalmazó izraeli csomag elhalasztásáról vagy elutasításáról szóló, már nyilvánosan terjedő tudósítások generáltak. Meir asszony szerint egy ilyen döntés megnövelné a zsidó államot fenyegető katonai veszélyt, és egyúttal további szovjet és arab agressziót ösztönözné. Attól tartott, hogy a „cserbenhagyás” érzése növelné Izraelben az elkeseredést és az irracionális

magatartásra való hajlamot: „Nem lehet eléggé túlbecsülni az ebből eredő helyzet súlyosságát.”

Általában véve Rabin sem lelkesedett a tűzszünetért. Megmentené Nasszert, és nem rendezne semmit. Mindazonáltal elég fontosnak tartotta a javaslatot ahhoz, hogy személyesen utazzon vele Jeruzsálembe. Öt nap múlva a kabinet következő válaszával tért vissza: Izrael beleegyezik egy be nem jelentett tűzszünetbe, feltéve, ha egyidejűleg mindennemű katonai tevékenység beszüntetésére sor kerül; a veszteségek pótlásának száma megduplázódik; és ha nyilvánosan bejelentjük Nixon biztosítékát a zsidó állam légierejének fenntartásáról és a közel-keleti katonai egyensúlyról. (Most szembesültem első ízben az izraeli tárgyalási taktikával. A céltudatos, egyetlen célt szem előtt tartó kitartás és a bonyolult taktikázás ötvözésével az izraeliek a józanságnak csak azokat az utolsó morzsáit tartják meg a tárgyalópartnerükben, amelyek a záródokumentum aláírásához szükségesek.)

Mielőtt azonban a Jeruzsálemmel kapcsolatos kérdést megoldhattuk volna, végre-valahára legalább arra rájöttünk, milyen katonai lépést szándékoznak tenni a szovjetek Egyiptomban. Pontosan azon a napon (március 17-én), amikor Izrael elfogadta a tűzszünetet, Rabin arról tájékoztatott, hogy jelentős mennyiségű orosz fegyverszállítmány érkezett Egyiptomba, benne a legmodernebb szovjet léghárító rendszerrel, az SA–3-as föld-levegő rakétával. Ezt korábban sohasem adták oda külföldi országnak, Észak-Vietnámnak sem. Ami még nyugtalanítóbb volt, a rakétákat ezerötszáz főnyi szovjet katonai személyzet kísérte. Nem volt kétség afelől, hogy ez csak az első része egy nagyobb orosz katonai lépésnek. Mindez példa nélküli fordulatot jelzett a szovjet politikában: eddig még sohasem kockáztatták a saját haderejüket egy nem kommunista ország érdekében. Egyértelmű volt számomra: erőik megnövelésével párhuzamosan alapvető érdekük fűződik a megvédésükhöz, majd pedig eredmények felmutatásához az elkötelezettségükkel kapcsolatban.

Minden tapasztalat arra tanít, hogy az általában óvatosan, tapogatózva induló szovjet katonai lépésekkel idejekorán és egyértelműen szembe kell szállni, még hozzá oly módon, ami igazolással szolgál a moszkvai vezetőknek a visszakozásra. Ha engedjük elmúlni ezt a pillanatot, a kötelezettségvállalásuk már túl nagyra nő ahhoz, hogy egy nagyobb válságot elkerülve meg lehessen szüntetni. Ám a kihívás még nem egyértelmű stádiumában adott határozott válasz rendkívül nehezen szervezhető meg. A bizonyítékok a dolog természetéből következően valószínűleg nem perdöntők. Valamely fejlesztés korai szakaszait rendszerint korlátozza egy logisztikai infrastruktúra létrehozásának szükségessége. A hírszerző szolgálatok – szemben az őket körüllegő mitikus képzetekkel, miszerint vakmerő kalandorok – inkább biztonságra törekszenek, és általában óvatos hipotézist állítanak fel. Tapasztalatom szerint eddig csaknem mindegyik válság esetében volt egy kezdeti vita arról, hogy egyáltalán kihívással nézünk-e szembe – és az ilyen vita azután

gyorsan továbbgyűrűzik a végrehajtó hatalomtól a kongresszushoz. A határozott válasz ellenzői azt állítják, az adminisztráció reakciója túlzó. És ha az adminisztráció időben cselekszik, és elhárítja a veszélyt, azt fogják érezni, bebizonyosodott az igazuk. Amit elmulasztanak tekintetbe venni, az az, hogy a valódi választás a látszólagos túlzó reakció (és a kihívás megfékezése) vagy az események eluralkodásának megengedése között van. Mire a fenyegetés igazi dimenziói egyértelművé válnak – amikor már mindenki egyetért annak elementáris természetével –, gyakran túl késő bármit is tenni. És az események sodrása közben egy ponton már nem számít az a kérdés, hogy mi váltotta ki a szovjet lépést; az amerikai politikának a következményeit kell kezelnie, nem pedig az okait.

Ugyanez mondható el a Nixon-adminisztráció reakciójáról az orosz rakéták és harcoló állomány megjelenésével kapcsolatban Egyiptomban, 1970 tavaszán. Az Egyesült Államok kormánya, amelynek figyelmét főleg Vietnám, Kambodzsa és Laosz kötötte le, és amelyet mélyen megrázott a hazai káosz, többé-kevésbé meg lévén győződve arról, hogy a szovjet lépést az izraeli harciasság provokálta ki, hezitált, és elmulasztott minden lehetőséget, ami egyáltalán kínálkozott a kihívás kezelésére.

Első reakciónk még a helyes irányba mutatott. Március 20-án magamhoz kérttem Dobrinyint, és alapos szemrehányásban részesítettem. Közöltem vele: a március 10-i szovjet közlést rendkívül komolyan vettük. Tűzszünetet javasoltunk Izraelnek, amelyet Jeruzsálem elvileg el is fogadott. De éppen abban a pillanatban, amikor találkozni készültem vele, hogy megállapodjunk egy közösen elfogadható időben a fegyverszünetre, tudomást szereztünk az SA–3-as rakéták és a szovjet harcoló alakulatok Egyiptomba érkezéséről. A katonákat annak ellenére küldték oda, hogy világosan figyelmeztettem egy ilyen lépés veszélyeire. Ahogyan fogalmaztam, a taktika hasonló a kubai rakétaválság során megtapasztaltakra. Nincs más választásunk, mint véget vetni a tűzszünetért tett minden fáradozásunknak, és ennek értelmében tájékoztatni Izraelt.

Dobrinyin nem tért vissza a témára április 7-ig, amikor megkérdezte, másképpen tekintenénk-e a szovjet fegyverek telepítésére, ha az csak Alexandriára, Kairóra és Asszuánra korlátozódna, ám a katonákkal kapcsolatban nem fogalmazott világosan. Megkérdeztem tőle, hogy ez most hivatalos javaslat-e. Majd tudatja velem, közölte. Sohasem tette.

Miután megállapítottuk, hogy komoly kihívásról van szó, következő lépésként a hogyan tovább kérdését kellett volna végiggondolnunk. A megfelelő válasz a modern szovjet rakéták és harcoló alakulatok telepítésére az Izraelnek nyújtott katonai segítség megnövelése lett volna, nem csupán néhány repülőgép odaigérése pótlásként. Ez megmutatta volna, hogy végre tudunk hajtani bármilyen orosz eszkalációval összemérhető intézkedést, és hogy a közel-keleti politika problémáinak megoldási módja nem a szovjet nyomásgyakorlás. Mindez kulcsfontosságú első

feltétele a mérséklet elősegítésének és az általam optimálisnak tekintett stratégia megvalósításának. A nézetem alaposan átgondolt elvi magyarázatát fogalmazta meg június 8-án Bill Hyland, stábom egyik szovjetológus szakértője:

Az oroszok a hatalmat és az erőt tisztelik. Leginkább a katonai erőből értenek. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy alig várják a harcot, vagy hogy az erő válogatás nélküli alkalmazásában hisznek. A mérsékletet azonban nem értik; összezavarja őket, és végül arra a megállapításra jutnak, hogy lehetőségek van további lépések megtételére.

Ha az Egyesült Államok nem támogatja Izraelt demonstratív módon katonai segítséggel, a szovjetek latolgatni fogják, miért nem akarjuk ezt tenni. Végül arra a következtetésre jutnak, hogy visszariadásunk háttérében vagy hazai, politikai és gazdasági gondok állnak, vagy a katonai eskaláció következményeitől tartunk.

Nem sikerült azonban elérnem, hogy egy ilyen stratégiát mérlegelés tárgyává tegyünk. A kormányhivatalaink Jeruzsálemet okolták a Szezei-csatorna mentén kialakult feszültségért, azzal érvelve – nem minden alap nélkül –, hogy a szovjet reakciót Izrael provokálta ki a nagy mélységű légi csapásaival. Az ő „megoldásuk” válaszul a szovjet katonai lépésre a nyomásgyakorlás lett volna Izraelre, hogy tanúsítson rugalmasabb magatartást. Értékes időt vesztegettünk el a tárgyhoz nem tartozó dolgokon vitakozva. A hírszerző közösségünk arra koncentrált, hogy a fegyverek precíz katonai terminológiával való leírásával megpróbálja felmérni, vajon tényleg felbillent-e a katonai egyensúly. Mindez azonban nem érintette a lényegét. Gondoljon bárki bármit a nagyobb izraeli rugalmasságról, most először is határozottan fölébe kellett kerekednünk az oroszoknak és az arab radikálisoknak, különben az izraeli engedményeket a szovjet katonák megjelenésének fogják tulajdonítani. A követelések fokozódásával a helyzetünk romlani fog. Ha egyszer a szovjetek hadviselő szerepben vetnék meg lábukat a Közel-Keleten, és mi beletörödnénk ebbe, akkor az a politikai egyensúlyt drasztikusan megváltoztatná, a katonai egyensúlyt pedig az oroszok kényük-kedvük szerint bármely pillanatban felboríthatnák. Igaz, Izrael nem volt mentes minden felelősségtől a dolgok jelenlegi állásáért, de csak akkor tudunk foglalkozni a politikai problémával, ha a katonai kihíváson már úrrá lettünk.

Am ez a nézet nem érvényesülhetett, mert még az elnöki tanácsadói minőségem korai éveiben voltam, és a Közel-Kelet lényegében a külügyminisztérium felségterületének számított. A fehér házi karrierem e szakaszában akkor volt legnagyobb a befolyásom, amikor a kormányhivatalok álláspontjai különböztek, és az elnök nem alakított ki határozott elképzelést. A legkisebb valószínűséggel pedig a hivatalok közötti egyetértés esetén tudtam érvényre juttatni a nézeteimet,

különösen a Közel-Keletet illetően – annál is inkább, mert ebben a kérdésben Nixon álláspontja sokkal közelebb állt a minisztériumokéhoz, mint az enyémhez. Az ideje jó részét Kambodzsra kötötte le, sóvárgott egy moszkvai csúcstalálkozó után, és remélte, hogy a probléma magától elmúlik – vagy ha nem, majd ő és én később leküzdjük.

Ami azt illeti, ezen a ponton utolérte Nixont annak az egészen más körülmények között hozott korábbi döntésének a következménye, miszerint az izraeli fegyvercsomagot függőben hagyja. A State Department már belekezdett egy nyilvános bejelentés megfogalmazásába a fegyverszállítási döntésről, és még a legújabb szovjet lépésekről szóló hírek után is folytatta a konzultációkat a legfőbb kongresszusi vezetőkkel. A külügy elképzelése szerint a lépésünk bizonyítja jóhiszeműségünket az arabok előtt, és legalábbis megakadályozza azt a robbanást, amelyet kormányhivatalaink elkerülhetetlennek tartottak a további fegyverszállítások folytatása esetén. Elbátortalanodva a korábbi visszautasításoktól, és meg lévén győződve arról, hogy az elnök szilárdan elhatározta magát, hagytam, hadd menjenek a dolgok a maguk útján. Visszatekintve úgy látom, hibát követtem el, amikor nem voltam határozottabb. Így történhetett még, hogy március 23-án – alig egy héttel azt követően, hogy tudomást szereztünk a szovjet harcoló állomány Egyiptomba küldéséről – Rogers bejelentette: „Megítélésünk szerint Izrael légi ereje elegendő ahhoz, hogy megfeleljen a szükségleteinek. Következésképpen az elnök elhatározta, egyelőre függőben hagyja a döntést Izrael igényét illetően.”

Biztos, ami biztos alapon a bejelentés hozzáfűzte: „Ha olyan lépésekre kerül sor, amelyek felboríthatják a jelenlegi egyensúlyt, vagy ha megítélésünk szerint a politikai fejlemények indokolják, az elnök nem habozik a felülvizsgálattal.” Ez a kikötés mindenki számára világos módon lényegében ámtás volt, és annak is szánták – de legalábbis nyugtatónak. Ugyanis semmilyen szóbeli biztosíték sem homályosíthatta el azt a tényt, hogy alig egy héttel a szovjet harcoló állomány Egyiptomba telepítése és három nappal a Dobrinyinnal tervezett tűzszüneti megbeszélés lemondása után az Egyesült Államok nyilvánosan megtagadta további repülőgépek küldését Izraelnek. A döntés még azt is sejteni engedte, hogy a legfejlettebb orosz fegyverek és a szovjet harcoló alakulatok sem befolyásolják a katonai egyensúlyt, ami csaknem felhívással ért fel a bővítésükre.

Joe Siscónak a Közel-Keletre jó ideje tervezett útja – látszólag konzultáció céljából a nagykövettekkel, de valójában a béke kilátásainak kipuhatolására – megerősítette azt a benyomást, miszerint Amerika közönyösen viszonyul az orosz katonai jelenléthez. Ennyire röviddel a szovjet erőfitogtatás után Sisco missziója azt a látszatot keltette, hogy harci alakulataik megjelenése Egyiptomban nem képezi az amerikai békekezdeményezések akadályát, sőt esetleg még ösztönzőleg is hat rájuk. A Szovjetuniótól és az Egyesült Államoktól elsenvedett kettős csapástól

érthetően ideges izraeliek viszont felfüggesztették a nagy mélységű légitámadásaikat, és szelektívabb megtorló politikához folyamodtak. Egy olyan gesztus, amely néhány héttel korábban hozzájárulhatott volna a légkör javításához, most az orosz katonai zsarolásnak tett engedménynek tűnt. És hogy tovább halmozzuk a hibákat, Nixon pont ezt a pillanatot választotta ki kezdeményező lépései megtételére egy amerikai–szovjet csúcstalálkozó irányában – megszabadítva Moszkvát a tétovázás minden, esetleg még létező maradékától. 1970 áprilisára nemigen tekinthetett büszkeséggel a Nixon-adminisztráció.

Erőtlen válaszuk következtében a szovjetek törvényszerűen tovább feszítették a húrt. A rakéták megszáporodtak, míg harcoló állományuk létszáma drámaian nőtt, úgy tízezerre a következő hat hét folyamán. Április 24-én Rabin arról tájékoztatott, hogy orosz pilóták védelmi célú járőrözést hajtottak végre Egyiptom belső területei felett, emiatt az egyiptomi légierő szabadon támadhatta az izraeli állásokat a Szezi-csatorna mentén, és egyre agresszívabbá vált. A szovjet és az izraeli pilóták közötti légi harc konkrét valóság lett.

Ekkor az amerikai kormány végre-valahára cselekvésre szánta el magát. A Fehér Ház bejelentette a helyzet „azonnali és teljes körű” felülvizsgálatát. Nixon felhatalmazott engem, hogy április 30-án (a kambodzsai hadművelet bejelentésének napján) közöljem Rabinnal: korábbi döntése ellenére több repülőgépet ad Izraelnek. Még mindig eléggé aggódott az arab reakció miatt ahhoz, hogy megkérjen: az ígéret ne kerüljön nyilvánosságra, imigyen részben megfosztva elrettentő hatásától a döntést. És mivel nem jelezte, mennyi repülőgépre gondolt, hetekig tartó minisztériumközi alkudozásba kényszerítette bele magát azokkal, akik kezdettől fogva elleneztek bármilyen repülőgép-eladást, mivel még a szovjet pilóták megjelenése sem változtatott a hivatalos elemzések óvatosságán. A hírszerzési konszenzus csupán védelmi jellegűnek tekintette az orosz missziót. A hírszerző közösség azonban nem akarta egyértelmű nyilatkozattal csapdába ejteni önmagát, ezért egy mentesítő záradék arra figyelmeztetett, hogy „a helyzetben bekövetkező változás bármilyen előzetes figyelmeztetés nélkül is radikálisan megváltoztathatja a missziójukat” – ami természetesen a probléma lényege volt.

Május 12-én, a kambodzsai hisztéria tetőpontján kellően nyugtalan voltam ahhoz, hogy összefoglaljam Nixonnak a kialakuló patthelyzetet: Nasszer azt képzelem, kivárára tud játszani az izraeliekkel szemben, míg Meir asszony álláspontja szerint Nasszerrel semmilyen béke sem lehetséges. Meir asszony kész kirtani egészen addig, amíg az arab oldalnak végül felül nem kerekedik a jobbik énje. Jeruzsálem azt akarja, hogy az Egyesült Államok határozottabban szálljon szembe a szovjetekkel, és adjon Izraelnek több repülőgépet. Az útjából levont tapasztalatok alapján még Sisco is az amerikai stratégiát meghatározó legfőbb feltételezések újraértékelését indítványozta. Sisco igazat szolt, mivel ezek teljes egészében tévesek voltak:

- Korábban azt feltételeztük, hogy a nagyhatalmi tárgyalások túllendíthetnek a holtpontra. Valójában egyik fél álláspontját sem változtatták meg érdemben.
- Azt feltételeztük, hogy a feszültség enyhítése és egyiptomi szerepvállalásuk korlátozása céljából a szovjetek talán úgy érzik, érdekükben áll a kompromisszum irányába presszionálni Nasszert. Ezzel szemben Moszkva elmélyítette a katonai elkötelezettségét, ösztönözve vele Nasszer felmorzsoló háborúját Izrael ellen.
- Feltételeztük, hogy Jeruzsálem végül talán elfogad egy kellően kiegyensúlyozott amerikai javaslatot. De az izraeliek kereken elutasították a különböző terveinket, miközben arra kértek, támogassuk őket katonailag és gazdaságilag, akár történik haladás a tárgyalásokon, akár nem.
- Feltételeztük, hogy egy rendezés keretén belül a palesztinokkal csak menekültkérdésként tudunk foglalkozni. Ehelyett kvázi független csoport lett belőlük vétőjoggal a jordániai politikában, sőt talán még Libanonban is.

Az emlékeztetöm közel-keleti politikánk alapvető felülvizsgálatát javasolta, ám a körülmények megakadályozták az energiák összegyűjtését egy ilyen harcra. A kambodzsai beavatkozás fizikai és pszichikai ára túlságosan nagy volt. Egészen a Watergate-ügyig sosem láttam ennyire kimerültnek és megrendültnek Nixont; nem állt készen arra, hogy a már meglevő problémák mellé most egy újabbat is a vállára vegyen. Amikor ismét a Közel-Kelet felé fordult a figyelmünk, ez a külügyminisztérium békekezdeményezésének kontextusában történt meg, aminek a gyakorlati következménye a szovjet telepítések jóváhagyása volt.

Így aztán tovább mélyült a közel-keleti válság. Egy május 1-jei beszédében Nasszer nyílt üzenetet intézett Nixonhoz, amelynek parancsoló hangneme rávilágított a pozíciók gyengülésére. Az Egyesült Államoknak „*utasítania* kell Izrael, hogy vonuljon ki a megszállt arab területekről.” Ha pedig erre képtelenek lennénk, Nasszer kíváncsi arra, hogy az USA „tartózkodjon bármely új támogatás nyújtásától Izraelnek mindaddig, amíg a mi területeinket tartja megszállva – legyen az politikai, katonai vagy gazdasági támogatás”. Különben „az arabok kénytelenek lesznek arra az elkerülhetetlen következtetésre jutni, hogy az Egyesült Államok azt akarja, Izrael továbbra is tartsa megszállva a területeiket, hogy diktálhassa a megadás feltételeit”. Az, hogy a szovjet dominancia kilátása a Közel-Keleten nem csupán a zaklatott képzelet szüleménye volt, akkor vált nyilvánvalóvá, amikor Nasszer közölte egy előkelő amerikai látogatójával, a Világbank egykori igazgatójával, Eugene Blackkel: szívesebben venné, ha bármilyen amerikai diplomáciai kezdeményezés a Szovjetunió keresztlén történne – tehát nem bízott meg bennünk eléggé a közvetlen érintkezéshez.

Ebben a légkörben a minisztériumok szembeszegültek Nixon döntésével, hogy nyitva tartja az utánpótlási csatornát Izraelnek (miután a repülőgép-szállításra vonatkozó jelenleg érvényes szerződések júliusban lejártak), mégpedig úgy, hogy késlekedtek a végrehajtással, valamint kerestek és találtak egy kiskaput, hiszen az elnök nem határozott meg semmilyen keretszámot. Ez a kérdés végül összekeveredett a közel-keleti stratégiánkról szóló általános vitával. Hivatalosan lassanként azzá az alapvetően hibás kérdés körüli polémiává alakult át, hogy vajon a „politikai stratégiát” vagy a „konfrontációt a Szovjetunióval” helyezzük előtérbe. Amikor ekképpen fogalmaznak meg kérdéseket, a vezető politikacsinálók jobban teszik, ha vigyáznak. Olyan ember nem létezik, aki normális ésszel *ne* valamilyen politikai megoldást preferálna; a konfrontációra egyszerűen nem lehet politikai célkitűzésként törekedni. Ám az a kérdés, amellyel a Közel-Kelettel kapcsolatban 1970-ben szembesültünk, egészen másként vetődött fel; arról volt szó, hogy megvalósítható-e egy politikai megoldás anélkül, hogy először világossá tegyük a Szovjetunió és radikális barátai számára: a katonai nyomásgyakorlás nem fog működni. Ilyen helyzetben ha a konfrontációt elvetjük mint alapelve, a „politikai megoldás” kifejezés eufémizmusává válik, aminek a jelentése a szemben álló fél feltételeinek elfogadása. Ahogyan a Felülvizsgálati Bizottság május végi ülésén némi bosszúságtól hajtva kijelentettem: „Ami eltántorítja a szovjeteket, az a velünk való konfrontációtól való félelem. El kellett volna gondolkodnunk, miképpen hozzuk ezt a tudomásukra.”

De az idő még nem érett meg ilyen helyzetértékelésre. A tiltakozások és tüntetések okozta megrázkódtatás állapotában, Vietnámba koncentrálni és félig-meddig reménykedve egy tárgyalásban Moszkvával, a kormány a balsejtelmek és remények, a szovjet kihívás valósága és a párhuzamos válságok rémképe között őrlődött. Ezt az ambivalenciát tükrözve június 2-án Rogers a hivatalába kérette Dobrinyint, és a következő rendkívüli nyilatkozatot olvasta fel előtte, anélkül, hogy erről tájékoztatott volna engem és (amennyire én tudom) Nixont:

A Szovjetunió jelezte, hogy a szovjet katonai tevékenység az EAK-ban védelmi jellegű marad. Világossá kívánjuk tenni: az orosz katonák megjelenését a Szezei-csatorna harci övezetében, sem a földön, sem a levegőben, nem fogjuk védelmi jellegűnek tekinteni, mivel az ilyen cselekmény csak a kinyilvánított EAK-politikát támogathatja, amely megsérti a Biztonsági Tanács tűzszüneti határozatait. Úgy gondoljuk, hogy a szovjet katonai alakulatok megjelenése a stratégiai fontosságú Szezei-csatornánál kialakult harci övezetben [harminc kilométeren belül] súlyos eszkalációhoz vezethet kiszámíthatatlan következményekkel, amelyekkel szemben az USA nem maradhat közömbös.

Ez látszólag határozott hangú figyelmeztetés volt, de valójában kitöltetlen csekkeket nyújtott át Moszkvának: a Szezei-csatorna közvetlen közelségét kivéve beletörődött a szovjet katonai jelenlétbe Egyiptomban. Az oroszokkal tulajdonképp azt közöltük, hogy szabadon építhetnek ki és tölthetnek fel jelentős erőket Egyiptomban, ameddig nem vonják őket előre közvetlenül a harci zónába. Nem is mulasztottak el élni a lehetőséggel: két hónapon belül olyan helyzetben voltak, hogy rapid módon előrevonhatták egységeiket a harci zónába bármikor, amikor erre alkalom kínálkozik. A munkatársam, Bill Hyland így foglalta össze a terebélyesedő válságot:

A helyzetünkkel és a nagy mélységű légi csapásokról való izraeli lemondással kapcsolatosan a szovjetek bizonyára azt a következtetést vonják le, hogy beletörődünk közvetlen intervenciójukba. Sőt mi több, jó eséllyel úgy is értelmezhetik a legutóbbi nyilatkozatunkat (Rogerstől Dobrinyinnak), mint a megerősítést annak, hogy elfogadjuk a „védelmi” szerepvállalásról szóló orosz állítást, és csak azzal törődünk, hogy előrenyomulásuk a csatorna felé ténylegesen ne legyen „védekező”. [...]

A közkeletű bölcsesség szerint a szovjetek valószínűleg nem mozdulnak, főleg az izraeliekkel történő összecsapás kockázata miatt. Van azonban bizonyíték arra, hogy valójában már „araszolnak” is előre (lásd az építési területeket a csatorna mentén). Ráadásul ennek a megtétele az orosz stratégia logikus továbbvitelének tűnhet. A közel-keleti rövid távú szovjet célkitűzés a nyugati befolyás felszámolása. A legfőbb ellenség azonban nem Izrael, hanem általában véve a Nyugat, konkrétan pedig az Egyesült Államok. Jelenleg azonban a Nyugat kiszorításának útja annak a demonstrálásán keresztül vezet szovjet részről, hogy nemcsak a pártfogoltjaik megvédésére képesek, hanem visszafordítják az 1967-ben elszenvedett veszteségeket. [...]

Egyedül a figyelmeztetések nem elegendők. Sőt, mivel már több komoly figyelmeztetés hangzott el a részünkről, minél többet adunk ki, annál kevésbé lesz hitelük. A kapcsolatok megszakítása nem vezet sehová, és a katonai erő mozgósítása legalábbis nem időszerű. [...] Mivel a repülőgépek küldése Izraelnek politikánk jelképes mércéjű szolgál, ami által a politikánk megmérettetik, sajnálatos módon talán az egyetlen azonnali kérdéssé vált.

Csak *miután* demonstráltuk szándékunkat ennek az opciónak az elfogadására, remélhetjük azt, hogy sikerül meggyőznünk Izraelt bizonyos engedmények megtételének szükségességéről, a szovjeteket és az arabokat pedig arról, hogy nem riadunk meg a mostani akcióiktól.

De az Egyesült Államok kormánya még nem állt készen egy ilyen irányú követésre. És minél hosszabban késlekedtünk, annál magasabb lett a végső ár. Ennek

a megtanulása fájdalmas és lassú folyamat volt. Az események végül kényszerhelyzetbe hoztak minket. Az ősz folyamán egy sor konfrontációt eredményeztek, amelyek során a szovjet előrenyomulást először sikerült megállítanunk, majd visszafordítanunk.

Egy amerikai diplomáciai kezdeményezés

Első lépésünk a konfrontáció ellenkezője volt: újabb békekezdeményezés. Egy június 10-i NSC-értekezletet a stratégiánk alapvető felülvizsgálatára próbáltam felhasználni. A State Department azonban megakadályozott benne, mert az ülést egy taktikai döntés megvitatásává változtatta. Rogers külügyminiszter átfogó forgatókönyvet készített egy amerikai diplomáciai kezdeményezéssel, hogy az érintett feleket rábírja, „fejezzék be a tüzelést, és kezdjenek tárgyalni”. Izrael és Egyiptom felkérte egy kilencvennapos azonnali tűzszünetre, amelyben a felek nem változtathatnak a pozíciójukon, és közvetett tárgyalások elfogadására Gunnar Jarring ENSZ-képviselő közreműködésével. Izrael ösztönzésére és a fegyverigényére válaszképpen az Egyesült Államok felajánlana három Phantomot júliusra és augusztusra, valamint később – pótlási célból – havonta négy Phantomot és Skyhawkot. Ezeket az utánpótlási intézkedéseket azonban függővé tette „a tárgyalásoktól... amennyiben megkezdődnek, és a siker jeleit mutatják”.

Tehát a State Department előterjesztése egészen elképesztő módon a tárgyalások kudarcba fullasztásában tette érdekeltté Izraelt, mivel a gépeladások felülvizsgálatára akkor kerül sor, ha a megbeszélések „a siker jeleit mutatják”. Emellett a javasolt forgatókönyv egyáltalán nem szólt a szovjet kombattáns alakulatok egyiptomi jelenlétének kritikus kérdéséről. Az NSC-ülés előtt tájékoztattam is Nixont a fenntartásaimról. Hangsúlyoztam, hogy a tárgyalásokat a mostani – és folytatódó – szovjet lépések összefüggésében kell értelmezni:

Az EAK-beli szovjet sakkhúzás természetét nem szabad alábecsülni. Valószínűleg hallani fogja azt a (Pentagon által hangoztatott) érvet, hogy a lépést izraeli akciók idézték elő, vagy hogy pusztán védelmi jellegű, és nem fenyegeti Izraelt. A szóban forgó érvek nem érintik a lényegét: egyedülálló fordulat ez a szovjet politikában – az oroszok eddig még sohasem tették ki saját erőiket harci kockázatnak egy nem kommunista kormány kedvéért.

Az az érv is elhangzik, amely szerint most, hogy Moszkva megmentette Nasszert, mindketten hirtelen megváltoztathatják a jellemüket, és készen állnak a komoly tárgyalásokra. Ez kétségesnek látszik. Mindeddig általában az volt a szovjetek taktikája, hogy miután lélektani előnyre tettek szert nyil-

vánvalóan büntetlenül, először konszolidálják a nyereségüket, majd előrenyomulnak, miközben folyamatosan tesztelik a reakciókat.

A június 10-i NSC-értekezleten Helms CIA-igazgató összefoglalta a romló helyzetet. A szovjetek négy-öt ezrednyi SA-3-ast és három-öt századnyi, orosz pilóták által repült MiG-21-est vonultattak fel Egyiptomban; a számokat illetően nem volt semmi kétség. A szovjet harci jelenlét mostanra tízezer emberre rúgott, akiket március óta szállítottak Egyiptomba. Az EAK képessége az izraeli repülőgépek megsemmisítésére nagyban megnövekedett. A fokozódó veszteségek miatt új keletű lélektani nyomás nehezedett Izraelre. Elvesztve a megelőző csapásmérő lehetőségét, elementáris erejű ösztönzést érezhetett a Szezei-csatorna mentén húzódó terület ellenőrzés alatt tartására. Ennélfogva a centrális kérdések ilyenformán fogalmazódtak meg: vajon a szovjetek előrevonják-e az SA-3-as rakétáikat a Szezei-csatorna felé, és bevetik-e ott a repülőgépeiket, Izrael pedig megküzd-e velük, ha így tesznek? A helyzet mindenesetre Izrael hátrányára változhat meg nagyon gyorsan a szovjet katonai komplexum hirtelen előrenyomulásával.

Mintha Helms tájékoztatója el sem hangzott volna, Rogers most előterjesztette a State Department forgatókönyvét egy azonnali tűzszünetről, valamint tárgyalások megkezdéséről Gunnar Jarring közreműködésével. A Dobrinyinnal folytatott június 2-i megbeszéléséhez hasonlóan a javaslat valójában jóváhagyta a szovjet harcoló alakulatok jelenlétét Egyiptomban.

Nixon homályos filozófiai fejtegetésekre szorítkozott, jelezvén, hogy nem áll készen az alapvető feltételezések megvitatására. Arról elmélkedett, miképpen hatott az 1956-os szezei válság Nagy-Britannia koncepciójára önmagáról mint világhatalomról. Az arab menekültek problémájával való foglalkozás kudarcát a háború utáni idők egyik legnagyobb mulasztásának tekintette. Még akkor is, amikor egy egyoldalú amerikai kezdeményezésen gondolkodtunk, valamilyen közös amerikai–szovjet vállalkozás kilátásain merengett, kétségkívül számítva arra a találkozóra, amelyre köztem és Dobrinyin között kerül majd sor a *Sequoia* elnöki jacht fedélzetén az este folyamán, hogy megbeszéljük a csúcstalálkozóra vonatkozó ötletét. Ez az elkalandozás persze nagyrészt ködösítés volt, lehetővé téve Nixonnak a hivatalos döntés halogatását. Bár nem igazán bízott abban, hogy a State Department diplomáciai munkája működni fog, nem volt mersze felülbírálni Rogerst. Négy szemközt megmondta nekem, hogy véleménye szerint a jelenlegi közel-keleti irány katasztrófába visz bennünket. Egyetértettem, hozzátéve, hogy a legrosszabb irány az „egy kis fegyver és egy kis javaslat” bevetése lenne. (Mindez nem zárja ki, hogy Nixon ennek ellenkezőjét mondta Rogersnek.)

A *Sequoia* fedélzetén június 10-én lezajlott esti találkozó Dobrinyinnal eredménytelen maradt. Dobrinyin ismét azzal a kéréssel állt elő, hogy a Közel-

Keletről a titkos „csatornákon” keresztül tárgyaljunk. Hogy azért maradjon némi csalétek Nixon dédelgetett csúcstalálkozója számára, nem utasítottam el kapásból ennek lehetőségét, de egy dolgot kikötöttem: csak akkor lesz működőképes, ha a Szovjetunió olyan áldozatokat kér arab barátaitól, amelyek arányban állnak azokkal a területi engedményekkel, amelyekre nekünk kellene Izraelt biztatnunk. Továbbá a Közel-Keleten az egyik legnagyobb gondot az Egyesült Államok számára a szovjet harcoló állomány jelenléte okozza. Ezért kulcsfontosságú megtudnunk, vajon Moszkva készen áll-e kivonni katonai erőit a tárgyalásos béke részeként. Dobrinyin azt válaszolta, instrukciókat kér ezzel kapcsolatban.

A Dobrinyinnal való beszélgetés tovább erősítette azt a meggyőződésemet, miszerint rossz úton járunk; az eredményes tárgyalásokhoz szükséges erőegyensúly egyszerűen nem létezett. Június 16-án újabb helyzetelemzést írtam Nixonnak, óva intve a javasolt kezdeményezéstől. A „fejezzük be a tüzelést, és kezdjük tárgyalni” szlogenű indítvány az előző évi kényszeres békekezdeményezéseink kontextusába helyezve ítéendő meg: „Felbátorították az arabokat, akik fokozták a nyomást a határookra. Izrael nagy mélységű légítámadásokba kezdett, amelyek viszont arra készítették Nasszert, hogy engedje meg a szovjet katonaság és befolyás masszív behatolását.” Az új javaslat szerintem ugyanezekkel a veszélyekkel járt, és maximum két hónapot nyertünk volna vele:

A külügy álláspontja értelmében vissza kellene kényszerítenünk az izraelieket a háború előtti határok mögé, miközben a nyarat követően már nem kapnának további repülőgépeket. Arra kérnénk őket, hogy egyidejűleg adják fel a biztonságuk mindkét elemét – az ütközőzónákat és a további gépek érkezésének lehetőségét. A sebezhetőbb határokkal megkötendő béke közeledtével a repülőgép-állományuk csökkenni fog. Ugyanakkor amennyiben Jeruzsálem hisz benne, hogy megkapja a nagyobb repülőgépcsomagot, ha a megbeszélések rosszul alakulnak, akkor nem lesz semmi, ami a tárgyalások sikeressé tételére ösztönözné. [...]

Nasszer csak felemás lépésként értelmezné az akciónkat. Komolyan kértelkedne abban, hogy valóban nyomást tudunk gyakorolni Izraelre a kivonulás érdekében hat repülőgép és a későbbiekben talán újabbak ígérete alapján. [...]

A szovjetek számára a State Department javaslata erőtlen gesztus lenne a befolyásuk folytonos növelésének fényében. A tervünk túl kevés katonai következménnyel járna, és túlságosan tétova ahhoz, hogy meggyőzze őket, készen állunk szembeszállni az eszkalációjukkal a térségben. Márciusi bejelentésünket bizonytalannak tekintették, és ezt a mostaniti ugyanígy fogják értelmezni.

Mindenekelőtt időszerűtlennek tartottam egy komolyabb kezdeményezést, kivéve, ha rendezi a szovjet harcoló állomány jelenlétének kérdését, ami a szememben a probléma leglényege volt. Ebből kiindulva alternatív megközelítést javasoltam: közöljük Nasszerrel nyíltan, csakis az Egyesült Államok tudja elérni az izraeli kivonulást, minden más út illuzórikus lesz, és gondot fordítunk rá, hogy ez továbbra is így maradjon. Ám a kivonulást csak egy olyan Izraellel összefüggésben tudnánk ösztönözni, amelyet jelentős amerikai fegyverszállítmányok tesznek biztonságossá, és egy olyan Egyiptom kontextusában, amely hajlandó tárgyalni a béke részletes feltételeiről. A rendezés részeként a szovjet harcoló állománynak távoznia kell.

Az érvelésem szerint egy ilyen álláspont ösztönzést adna Izraelnek a tárgyalásra, mert részletes biztonsági intézkedéseket, szerződésben rögzített békét és szovjet csapatkivonást ajánl, Egyiptomnak pedig nagyobb esélyt adna a Sínai-félsziget visszaszerzésére. Az oroszok egy jól felszerelt és ellátott Izrael általi eszkaláció veszélyével és egy elfogadható rendezés nyújtotta vészkijáráttal szembesülnének. Ugyanakkor figyelmeztettem Nixont: a tervem elfogadása bürokratikus rémálommal fog járni: „Röviddel a kambodzsai tapasztalatunk után figyelmen kívül kellene hagynia a vezető kabinet-tanácsadói javaslatait, és egy teljesen más politikát ráerőltetnie egy nagyon vonakodó apparátusra, amely ráadásul még ennek végrehajtásával is meg lenne bízva.”

Csaknem bizonyosan a fenti okok miatt Nixon úgy döntött, ezen a ponton nem néz szembe a problémával. A javaslataimba foglalt politikának még további három évet kellett várnia a jóváhagyásának megszerzésére. Június 18-án az elnök a külügy indítványát tette magáévá. Úgy gondolta, mindenképp elutasítják, és inkább bevállalt egy patthelyzetet, mint hogy újabb vitába bonyolódjon az apparátusával. Így három hónappal azután, hogy elutasítottunk egy tűzszünetet azért, mert nagyjából ezerfőnyi szovjet harci alakulat jelent meg a Közel-Keleten, most elfogadtunk egyet, habár időközben az orosz katonaság létszáma már tízezerre nőtt. Ez az egyszerű tény követett minket árnyékként a Közel-Keleten mindaddig, amíg a Szovjetunió végül szeptemberben eltaktikázta magát, új lehetőséget kínálva fel nekünk a lélektani és a fizikai egyensúly helyreállítására.

A State Department gyorsan és készségesen reagált Nixon döntésére. A tűzszünetre és a Jarring közreműködésével tartandó tárgyalásokra vonatkozó javaslat titkosan azonnal eljutott Izraelhez, Egyiptomhoz, a Szovjetunióhoz, sőt még Jordániához is. A nyilvános bejelentésre június 25-én került sor.

Az első elégedetlen válasz Izraeltől érkezett. Már amúgy is megijedve a katonai utánpótlás késlekedésétől és a szovjet harcoló állomány beözönlésével szembeni lagymatag amerikai választól, számos kitélt kifogásolt a tervünkben, mindenekelőtt a repülőgépekre vonatkozó ígéret homályos mivoltát. A külügyben megfogalmazott és Nixon által június 20-án elküldött levél nem oszlatta el Meir

asszony aggodalmait, mert azt nyilvánította ki csaknem szíró nyíltsággal, hogy a repülőgépek leszállítása csupán az időzítés tekintetében függ a tárgyalásoktól – más szóval elhalaszthatjuk a jóváhagyott szállításokat, ha ez megítélésünk szerint elősegíti a tárgyalásokat. Az izraeliek nem minden ok nélkül úgy értelmezték, hogy e kivétel megfosztja a kötelezettségvállalást a jelentőségének nagy részétől. Nixon, aki a hosszú kampányolásból eredően az ígéretek a hónap problémáinak kezelésére szolgáló fizetőeszköznek tekintette, tipikus nixon-i megoldással állt elő. Bizalmasan közölte velem, találkozok Rabinnal, és mondjam meg neki, hogy „a levelet az irattár számára írtuk. Folytatni szándékozunk, amit elkezdtünk a gépek ügyében, hacsak nincs valami óriási változás”. (Ez szintén válaszáért kiáltott arra a kérdésre, hogy mit értünk óriási változáson.)

Majd Moszkván volt a sor. Június 23-án Dobrinyin meglehetősen hűvösen reagált a közel-keleti nyitásokra. Megkérdeztem, vajon Moszkvától kapott-e bármilyen választ a tudakozódásomra a szovjet harcoló állomány kivonásáról, mire így válaszolt: olyan sok kérdést tettem fel neki, hogy képtelen mindegyiket észben tartani. Joggal gondolhatott arra, hogy megkerülheti a kérdést, mivel a hivatalos külügyminisztériumi kezdeményezés nem tett utalást a szovjet csapatokra. Felháborodást színelte az állítása szerint „egyoldalú” amerikai kísérlet miatt a közel-keleti diplomácia kisajátítására. A tárgyalások ügye a mi problémánk, közölte, de feltételezése szerint később úgyis vissza kell térnünk Moszkvához. Nem tudja, hogy akkor milyen „engedmények” lesznek elérhetőek számunkra. Június 29-én Moszkvában Gromiko közölte Beam nagykövettel: bár a szovjetek tanulmányozzák a javaslatunkat, semmi újat nem látnak benne, és a korábbi kísérletek minden gyengeségét tükrözi.

Egyiptom továbbra is hallgatásba burkolózott.

Ilyen körülmények között elhatároztuk annak a tisztázását mindenki előtt, hogy az elnök nem gyengeségből cselekszik, és a szovjet csapatok jelenléte súlyos probléma. Június 26-án egy San Clemente-ben tartott háttér-tájékoztatómon megtettem az egyiptomi orosz katonai jelenléttel szembeni ellenszegülésünk első lépését, mondván, hogy a Szovjetunió eredeti szándéka a harcoló alakulatok Közel-Keletre küldésével irreleváns. Még akkor is, ha Nasszer támogatása céljából küldte oda őket, a tartós jelenlétük olyan stratégiai fenyegetést jelent, amelylyel foglalkoznunk kell: „Megpróbálunk oly módon elérni egy rendezést, hogy a mérsékelt rezsimiek erősödjének meg, és ne a radikálisak. Megpróbáljuk *kiűzni a szovjet katonai jelenlétet*, nem is annyira a tanácsadókat, hanem a harcoló pilótákat és állományt, mielőtt túl erősen megvetik a lábukat.” (Kiemelés – H. K.)

A reakció érzékeltetésének legakkurátusabb, habár nem éppen elegáns módjaként azt kell mondanom, hogy elszabadult a pokol. A State Department a média szakértőivel karöltve a békekezdeményezés megfűrésének kísérletével és olyan pókhendi hangú fenyegetőzéssel vádolt, amelynek beváltása túlmege-

a képességeinken. A kritikák bőven érkeztek minden irányból, a szovjeteket kivéve, akik általában csak akkor provokatívak, amikor a biztonság tág tűréshatárai-val kalkulálhatnak, és akik négy szemközti megbeszélések alkalmával már három hónapja ezeket a nézeteket hallották. Június 30-án a kambodzsai hadműveletről szóló egyik háttér-tájékoztatómon az újságírók egyfolytában az oroszok „kiűzését” kilátásba helyező állítólagos fenyegetéssel bombáztak. Kitartottam az álláspontom mellett: a szovjet katonai jelenlét Egyiptomban veszélyes új helyzetet teremtett. Talán használhattam volna valamilyen köntörfalazóbb kifejezést is a „kiűzésnél”, mondtam, de az orosz harcoló állomány jelenléte összeegyeztethetetlen a békével. Továbbá „a közel-keleti szovjet jelenlét egyik szakaszában feltűnnek majd olyan bennszülött arab erők a Közel-Keleten, amelyeknek meglesznek a saját okaik arra, hogy ne akarják az egyik gyarmatosítást egy másikkal felváltani”. Három évvel később sikerült elérnünk ennek a jóslatnak a valóra válását.

Július 1-jére Nixon alapjában véve felépült a Kambodzsai okozta traumájából. És habár meglehet, még nem állt készen arra, hogy belefolyják az arab–izraeli problémába, a szovjet harcoló alakulatok egyiptomi jelenléte által előidézett geopolitikai veszélyt illetően nem tartott igényt útbaigazításra. Miközben Rogers éppen távol volt, Nixon egy televíziós interjút használt fel alapvető egyetértésének kifejezésére az elemzéssel. Figyelmeztetett arra, hogy a két szuperhatalom konfrontációba keveredhet a Közel-Kelet miatt, és az Egyesült Államok nem lesz hajlandó eltérni az ottani katonai egyensúly felborítását. „Ha egyszer az erőegyensúly abba az irányba tolik el, hogy Izrael gyengébb lesz a szomszédjainál, háború lesz. Ezért az USA érdekében áll az egyensúly megőrzése: [...] A Szovjetunió bevonulásával az EAK támogatására szükségessé válik az Egyesült Államok számára annak kiértékelése, mit lép Moszkva, és mielőtt felborul a katonai egyensúly, megteesszük, ami szükséges Izrael erejének fenntartásához a szomszédjaival szemben.”

Több sem kellett a külügyminiszternek. Európából üzenve élesen tiltakozott amiatt, hogy az „ő” békekezdeményezését megtorpedózzák, sőt még meg is fedtte Siscót azért, mert egy július 12-i televíziós szereplése során támogatta az elnököt.

A szovjetek azonban kevésbé érzékenyek az ilyen finomságokra; az ő kalkulációik a saját érdekeik felbecsülésén alapszanak, nem a jó légkörön. Most, hogy Moszkva gyanúja szerint komolyan gondolhatjuk a dolgot, Dobrinyin magatartása nem is lehetett volna joviálisabb a július 7-i és 9-i találkozónkon. Szinte túlradó együttműködési készséggel jelezte: hamarosan valami fontos mondani-valója lesz a Közel-Keletről. A figyelmeztetésünkre viszont egyetlen szóval sem utalt. Mint kiderült, jó oka volt rá, mert július elején a szovjet rakétakomplexum, miután biztosította Kairó, Alexandria és Asszuán védelmét, Rogers június 2-án Dobrinyinhoz intézett figyelmeztetése ellenére araszolni kezdett a Szelei-csatorna irányába. Július 22-én összefoglaltam Nixonnak, amit tudtunk: a szovjetek

és az egyiptomiak új védelmi vonalat építenek ki a Szezei-csatornával nagyjából párhuzamosan, húsz-harminc tengeri mérföldnyi távolságban tőle. Ez a védelmi vonal három, természetesen tovább bővíthető SA-3-as és tizenegy SA-2-es telepet foglalt magába, elegendő közelségben a csatornához, hogy megvédje a rajta keresztül tüzelő egyiptomi tüzérségi állásokat. Az EAK képessége óriási mértékben megnőtt minimum egy felmorzsoló háború folytatására; ha a rendszer mérete növekszik, és folytatja az előrenyomulást – mellesleg minden jel arra mutatott, hogy ezt teszi –, alapjául szolgálhat egy Sínai-félsziget elleni egyiptomi offenzívának.

Röviden szólva, a Nixon-adminisztráció most első ízben lehetett tanúja annak a szovjet technikának, amely a katonai jelenléttel növeli geopolitikai befolyását. Az általa szovjet érdekszférának tekintett területen belül a Kreml tömeges méretben, gyorsan és könnyörtelenül beveti a katonai erejét, ám amikor a Keletet és a Nyugatot elválasztó vonalon túllépve akciózik, végtelen óvatossággal halad előre. Az első szerepvállalás rendszerint visszafogott és vitatható, sőt akár igazolható is elfogadható védelmi indítékokkal. Ezen a ponton viszonylag egyszerű dolog határozott szembeszállással visszavonulásra készíteni. Ha azonban semmilyen ellenállással nem találkoznak, a szovjetek gyorsan eskalálnak. Figyelemre méltó, hogy e séma, amely olyan gyakran tér vissza, hogy szinte a sztereotípiához közelít, mennyire hasonló kétségeket és tévovázásokat vált ki Egyiptomtól kezdve Angolán át Etiópiáig. És ezek a távolról sem a mérsékletre ösztönző tévovázások csak arra szolgálnak, hogy garantálják a szovjet szerepvállalás masszívvá válását.

Így történt a Közel-Keleten is 1970 júliusában. Ami eredetileg védelmi lépésként indult a nagy mélységű izraeli légitámadások ellen, mostanra már az egész stratégiai egyenlőség átforgatásának határán volt. Néhány rendszerelőzék mellett érvelt, hogy Izraelt jobban szolgálná a Szezei-csatornán át történő invázióval szembeni ellenállásra alkalmas felszereltség, mint a légierijének elpazarlása a csatorna túloldalán egyre bővülő léghárító rendszer megsemmisítését célul tűző, ámde hiábavaló erőfeszítésekre. Ezek az érvek azonban nem vették figyelembe, hogy egy defenzív stratégia felmorzsoló háborút foglal magában, márpedig ennek a kilátása alapvetően elfogadhatatlan egy olyan ország számára, amelynek lakosságához képest a vele szemben állók nagyjából harmincszoros létszámfölényben vannak. Izrael már közelített ahhoz a ponthoz, hogy a kétségbeesés legyen úrrá rajta, ami megelőző akcióra csábíthatja, mielőtt az erőegyensúly visszafordíthatatlanul a kárára billen el. Nasszert vakmerővé teheti az e fölött érzett eufóriája, a szovjetek pedig egyre nélkülözhetetlenebbé válnak a radikális arabok számára. Úgy látszott, az Egyesült Államok képtelen felismerni a veszély lényegét: az oroszok katonai pozíciójának erősödését Egyiptomban, valamint a regionális erőegyensúly terén folyamatban levő változást. Feláldoztuk a presztízst az azzal, hogy egyrészt tárgyalásokat kezdtünk összeegyeztethet-

len előfeltevések alapján, másrészt pedig mindegyik oldalnak fizettünk a beleegyezésért a tárgyalásba egy olyan békéről, amelyre nekik sürgősebb szükségük volt, mint nekünk – az izraelieknek repülőgépekkel, Nasszernek pedig célzásokkal a támogatásra a területi kérdésben. Az, hogy mindkét félnek túl keveset ajánlottunk, csak növelte a feszültségeket.

Július 1-jén Golda Meir keserű hangú levelet írt az elnöknek. Megjegyezve, hogy mind az SA-2-es, mind az SA-3-as ütegek felállítása éppen folyamatban van a Szezei-csatorna fedezésére, hangsúlyozta: „Miközben e fejlemények zajlottak, azt mondták nekünk, hogy az erőegyensúly továbbra is érintetlen.” Figyelmeztetett arra, hogy Izraelnek nem marad más választása, mint bombázni ezeket az állásokat. De ha a zsidó állam megtámadott volna egy részben szovjet kezelszemélyzettel működő rakétabázist, fennállt az a kézenfekvő lehetőség, hogy az oroszok saját repülőgépeikkel kelnek a védelmére. Egy közvetlen összecsapás veszélyét Izrael és a Szovjetunió között többé már nem lehetett figyelmen kívül hagyni. Emiatt sürgős tervezőmunkába fogtam korántsem lelkes hivatalokkal, amelyek továbbra is azt mormogták: nagyobb izraeli rugalmasságot kellene kikényszerítenünk a tárgyalásokon – ami abszolút nem volt helytálló egy olyan probléma tükrében, amellyel szembe kellett néznünk.

Aztán július 22-én – éppen akkor, amikor a katonai összecsapás elkerülhetetlennek látszott – Nasszer hirtelen elfogadta a tűzszünetre és a tárgyalásokra vonatkozó javaslatunkat.

Tűzszünet és nyugalmi állapot

Hogy Nasszer miért fogadta el a javaslatunkat pont most, mindaddig nem lesz ismert, amíg az egyiptomi és a szovjet levéltárak hozzáférhetővé nem válnak. Esetleg egy izraeli megelőző csapástól tartott. Orosz tanácsadóival együtt talán a nagyobb amerikai szerepvállalás veszélyeként értelmezte a Nixontól és tőlem származó fehér házi sajtónyilatkozatokat. A későbbi események fényében azonban valószínűbb, hogy a szovjetekkel együtt már kezdettől fogva elhatározta: ezt a tűzszüneti javaslatot jórészt arra használja, amire a márciusi elvetélt kezdeményezést – álcaként a rakétakomplexum előremozgatásának leplezésére a kockázat minimalizálásával.

Az adminisztráció mámoros hangulatban volt. Rogers a maga érdemének tulajdonította a kezdeményezés kigondolását, amit négy szemközt erősen vitatott Sisco, bizonygatván, hogy ő az ötlet szülőatyja. Nixon meggyőződése szerint az ő július 1-jei kemény hangú nyilatkozata érte el a kívánt hatást. Mivel a szerénység nem az erős oldalam, nem volt ellenemre a „sikert” legalábbis részben a június 26-i és 30-i kemény hangú háttér-tájékoztatóim és a Dobrinyinnal folytatott

megbeszéléseim javára írni. Valamilyen szinten valószínűleg mindannyiunknak igazunk is volt. Mindenesetre hamarosan kiderült: a lelkesedésünk idő előtti.

A korai eufóriát szándékosan bátorította Dobrinyin július 23-án. Urho Kekkonen finn elnök fehér házi fogadási ünnepségén – ahol a diplomáciai testület doyenjeként jelent meg – előzetesen tájékoztatott arról, amit majd délután közöl a külügyminisztériumban: a szovjet hozzáállás az ideiglenes tűzszünethez pozitív, és a Szovjetunió támogatja a Jarring-misszió felújítását is. Ám Moszkva véleménye szerint Jarringnak konkrét útmutatásra lenne szüksége az ENSZ-határozatok tényleges tartalmát illetően, amelyek végrehajtásának elősegítését feladatául kapta. Emiatt sürgette a két- és négyhatalmi tárgyalások felgyorsítását a legfontosabb kérdéseket érintő megoldások kidolgozásának érdekében. Demonstrálva, hogy a szovjetek alaposan kiismerik magukat döntéshozatalunk bonyolult eljárásrendjében, külön üzenetet is hozott Rogersnek. A jegyzéket hivatalosan a külügyminisztériumban nyújtva át közölte vele, amit velem közölni elmulasztott: a szovjetek beleegyeztek a tűzszünet alatti „nyugalmi állapotba”, azaz a katonai egységek helyben maradásába. Kompenzációképpen később átadott nekem egy jegyzéket (erről meg Rogers nem tudott), amelyben végre választ kaptam a június 10-i és 23-i kérdéseimre az orosz csapatok tartós jelenlétéről a Közel-Keleten. A jegyzék szerint a szovjetek – egy átfogó politikai rendezés után – „valószínűleg” készen állnak majd fontolóra venni a kivonulást, amennyiben ez kölcsönös kötelezettséget jelent. Amikor rámutattam, hogy nekünk nincsenek csapataink a Közel-Keleten, Dobrinyin először azt válaszolta: így még jobban is járunk, a kölcsönösség pedig elviekben értendő, és csak a kozmetikázás kedvéért foglalták bele a jegyzékbe. Később ezt módosította, mondván, hogy az Egyesült Államoknak ki kell vonnia a katonáit Iránból.

Ha jobban átlátjuk a helyzetet, rájöttünk volna, hogy csak a legalacsonyabb akadályt ugrottuk át. Az általunk előkészített tárgyalások holtpontra jutása borítékolható volt, mivel Kairó továbbra is az 1967-es határok visszaállítását követelte, Jeruzsálem pedig ragaszkodott a jelentős területi változásokhoz. Egyiptom amerikai nyomásgyakorlásra számított Izraellel szemben, míg a zsidó állam a „kikényszerített rendezésről szó sem lehet” jelszavával szabad kezet akart. Nixon még nem döntött arról, mit fog tenni, ha nyilvánvalóvá válik a holtpont a tárgyalásokon. Emellett a szovjet jegyzék egyáltalán nem volt biztató. Nem definiálta kellően sem a „tűzszünet”, sem a „nyugalmi állapot” fogalmát, és megismételte a Jarring-misszió alapját illető orosz értelmezést, amely minden lényeges pontban megegyezett a radikális arab programmal. A hajlandóságot a csapatkivonás megtárgyalására a „valószínűleg” szó korlátozta, összekapcsolva azzal az abszurd igénnyel, hogy az amerikai katonai állományt vonjuk ki Iránból. De mindenekelőtt egyszerűen csupán arról lehetett szó, hogy a szovjetek megismétlik előző márciusi manőverüket. A fegyverszünet felajánlása most talán álcázza,

később pedig védelmezi az orosz rakétakomplexum mozgását a Szuezi-csatorna felé.

Akkortájt azonban az ilyen szempontok általában elsikkadtak, mert kormányunk figyelmét a kezdeményezésünkre adott meglehetősen lármás izraeli reakció kötötte le, amely az ingerült magatartást a retorika követelőző hangnemével ötvözte. De ezt aligha lehetett rendkívülinek nevezni. Kétezer évnyi szenvedés mélyen belevéste a zsidó emberek lelkébe a tragédia rossz előérzetét. És Izrael helyzete két és fél milliós aprócska országgént közel százmillió főt számláló potenciális ellenséggel szemben egy olyan régióban, amely birodalmak és királyságok felemelkedésének és letűnésének lehetett a szemtanúja, állandó emlékeztetőül szolgál minden izraeli számára a történelmi lét mulandóságáról. A határvonal a zsidó állam léte vagy nemléte között olyan vékony, hogy vezetői nem bíznak a nagy gesztusokban vagy a bombasztikus diplomatikus eljárásokban; az életben maradást precíz számításokkal azonosítják, ami a kívülálló számára szörszálhasogató csökönyösségnek tűnhet (és időnként az is). Még amikor végre el is fogadnak egy béketervet, először hevesen ellenállnak annak demonstrálása céljából, hogy korántsem könnyű prédák, egyúttal elejét véve az izraeli engedményekre vonatkozó további igényeknek is. Az elfogadást pedig rendszerint végtelen sok kérés kíséri biztosítékokra, értelmezési memorandumokra és titkos magyarázatokra – azzal a céllal, hogy korlátozzák a cselekvési szabadságát egy ötezer mérföldnyi távolságban levő, meglehetősen ingatag szövetségesnek, amely ellátja az országot fegyverekkel, fenntartja a gazdaságát, oltalmazza a diplomáciáját, és lát-szólag korlátlan indíttatást érez béketervek előterjesztésére.

Ezt a tendenciát még tovább erősíti egy olyan politikai rendszer, amelyben a kormányok általában több pártból és autonóm frakcióból álló fegyelmезetlen és lármás koalíciók. Egy ilyen rendszer nem alkalmas gyors döntésekre vagy rugalmas diplomáciára; bármely vezetőre, aki valamilyen engedményt támogat, hamar lecsaphatnak a kollégái, éles hangon megvádolva a parlamentben, ha nem is mindjárt árulóként, de legalábbis a ravasz (vagy bolond) amerikaiak bábjaként. Egy izraeli kabinetülés a békejavaslatok unalomig tartó szörszálhasogató ízekre szedésére kiválóan alkalmas, hosszú távú politika kidolgozására viszont már annál kevésbé. Jeruzsálem időnként könnyebbnek találja nagy szövetségesére hárítani a nehéz döntések ódiumát ahelyett, hogy a döntést ő maga hozná meg; az „amerikai presszió” jó kifogás lehet olyasmire, amiről sok izraeli vezető a lelke mélyén tudja, hogy mindenképpen szükséges a zsidó állam számára.

A lelkes reagálás a tűzszüneti javaslatra és a tárgyalás kilátására abszolút nem lett volna Izraelre jellemző viselkedés. Csaknem két héten át tartó diplomáciai üzenetváltások és elnöki közbeavatkozások kellett egy húzódozva megadott kedvező válasz kicsikarásához. Július 23-án Nixon újabb üzenetet küldött Meir asszonynak, sürgetve az izraelieket, hogy használják ki az amerikai kezdemé-

nyezés arab részről történő elfogadását. Ugyanakkor biztosította: nem fogjuk rákényszeríteni Jeruzsálemet a Biztonsági Tanács 242. számú határozata arab értelmezésének elfogadására a Jarring-misszió irányelveinek kidolgozásában. Nem is baj, hogy ez a levél csak később került nyilvánosságra, mivel az arabok pontosan az ellenkező benyomást kapták, amikor a tűzszüneti kezdeményezést eléjük terjesztették.

Izrael további katonai segítségére, főleg a szovjet föld-levegő rakéták elhárítására alkalmas fegyverekre vonatkozó igényekkel válaszolt. Megígértük: megértő hozzáállással közelítünk a kéréshez. A zsidó állam az álláspontunk további tisztázását kérte olyan kérdésekben is, mint a csapatkivonások és a menekültek ügye. Válaszaink azonban igen keveset tisztáztak – részint azért, mert nem létezett egységes amerikai álláspont, részint pedig azért, mert akiknek világos elképzeléseik voltak, féltek nyíltan kimondani, nehogy Izrael visszavonja hozzájárulását a kezdeményezéshez. Július 30-án Nixon bátran kijelentette egy sajtókonferencián: Jeruzsálem bizalommal belekezdhet a tárgyalásokba „anélkül, hogy félnie kelljen a helyzete veszélyeztetésétől vagy kockáztatásától mindeközben”. Végül július 31-én közölték velünk: az izraeli kabinet elviekben döntést hozott a „jóváhagyásról”, és a hivatalos válasz rövidesen megérkezik. Az elnök egy San Clemente-ből adott nyilatkozatában üdvözölte a döntést.

Az izraeli aggodalmak távolról sem voltak alaptalanok. A szovjetek és egyiptomiak a tűzszünetig tartó időszakot egyértelműen a rakétabázisaik gyors kiépítésére használták fel a Szezei-csatorna mentén, megsértve a fennálló állapot változatlanul hagyásának szellemét, sőt még a betűjét is. A rakéták rövidesen nem csupán a csatorna nyugati partján felállított egyiptomi tüzéségi ütegek megvédelésére lesznek képesek, hanem arra is, hogy hatósugaruk a csatornán túlnyúlva egy egyiptomi partraszállást fedezzen. Tűzszünet idején ezek a rakéták védve lennének a válaszcápástól.

Augusztus 5-én Rabin sietett be hozzám, komor színnel ecsetelve a következőket: legfeljebb tizennégy rakétabázist a Szezei-csatornától számított ötven kilométeres távolságon belülre vontak előrébb, tíz-húsz kilométeres távolságban pedig három, rakétatámadásra alkalmas rejtékhelyet telepítettek. Július 25-én, 27-én és 30-án szovjet pilóták által vezetett gépek légi harcot vívtak izraeli gépekkel, míg július 30-án az izraeli légierő lelőtt orosz pilóták által vezetett négy repülőgépet. Rabin megismételte Jeruzsálem elszántságát abban, hogy nem tűri el a rakétakomplexum előrenyomulását. Olyan eltökélten beszélt erről augusztus 5-ének estéjén, hogy arra kellett gondolnom: az izraeliek még a tűzszünet életbelépése előtt tényleg szárazföldi támadást indítanak az SA-3-as állások ellen a csatorna közelében, és ekképpen informáltam Nixont. Az izraeli kabinet azonban az utolsó pillanatban elállt a lépéstől. Azóta sem sikerült kiderítenem, vajon Rabin túlzott-e a támadás valószínűségét illetően, vagy pedig Jeruzsálemben

a végső percben meggondolták magukat. Akárhogyan is, augusztus 6-án Izrael hivatalosan tájékoztatott minket a tűzszünet elfogadásáról. Rogers és Sisco nagy sietve elkészítette a megcsövegezését, mielőtt még bárkinek is eszébe jutna meggondolnia magát, lerövidítve néhány eljárásbeli kanyart a Jarring-missziót illetően, ami felbőszítette az izraelieket.

Augusztus 7-én a tűzszünet életbe lépett a végzetes félreérthetőség jegyében. Adva volt egy tűzszüneti megállapodás Egyiptom és Izrael között, amely ezen kívül a fennálló katonai helyzet változatlanul hagyásáról is rendelkezett egy ötven kilométer szélességű zónában a csatorna mindkét oldalán, de sajnos az elfogadott szöveg homályos volt a tekintetben, hogy milyen akciók számítnak tiltottnak a vállalásban. E hiányosság pótlására egy Jeruzsálem és Washington közötti különálló „értelmezés” volt hivatva a közös álláspontunk körvonalazásával arról, hogy szerintünk milyen lépések minősülnének az egyiptomi–izraeli egyezmény megsértésének.*

Kairói ügyvivőnk utasítást kapott, hogy közölje az egyiptomiakkal az izraeli–amerikai értelmezésben felsorolt eseteket, de egyúttal mondja meg nekik: ezek csak „szemléltető” példák. Eltekintve attól a tényről, hogy nem volt magától értetődő, miképpen kötelezhetné bármire is Egyiptomot és a Szovjetuniót egy Izrael és az Egyesült Államok közötti értelmezés, még ott volt az időzítés komoly problémája is. Az egyiptomiak a mi időnk szerint augusztus 7-én a korai órákban fogadták el hivatalosan a javaslatunkat, és a tűzszünet kairói idő szerint augusztus 8-án hajnali 1 órakor lépett életbe. Ám a rendelkezései miatt folytatott izraeli–amerikai alkudozás következtében a külügy képviselője csak kairói idő szerint augusztus 9-én délután 2 óra 50 perckor, tehát több mint harminchat órával később közölte a tűzszünet lehetséges megsértéseinek „illusztratív” felsorolását. Ez fontos elemnek bizonyult, mert az izraeliek később azt állították, hogy az EAK megsértette a fennálló helyzet változatlanul hagyását az augusztus 8–9-e között eltelt időben, még mielőtt Egyiptomban pontosan tudták volna, mit értünk fennálló helyzeten és annak változatlanul hagyásán.

A dokumentumokat és a „tisztázásokat” a szovjeteknek is továbbítottuk. De Moszkva hivatalosan nem volt partner sem a tűzszünetben, sem a fennálló helyzet megőrzésében. És ahogyan a tűzszünet megsértéséről szóló vádak sokasodtak, egyre jobban hangoztatta, hogy a július 23-án elhangzott jóváhagyó hangok ellenére sem terheli semmilyen kötelezettség.

* Ezek pontokba szedett tilalmakat foglaltak magukba a következőképpen: „(a) nem telepíteni, előremozgatni, építeni vagy máskülönben felszerelni rakétákat ebben a zónában; (b) nem építeni rakéták tárolására és indítására alkalmas semmilyen betonszerkezetet; (c) nem végezni semmilyen munkát bármely új rakétabázis létrehozására; (d) függetlenül annak a jóváhagyásától, hogy a meglévő berendezések karbantartása kivételt képez, semmilyen fejlesztés nem hajtható végre a már kiépített rakétatelepeken vagy kilövőállásokon.”

Ezen az ingatag alapon indult útjára az 1967 óta első kezdeményezés a felek között folytatandó tárgyalásokra. A tűzszünet első napja csendesesen telt a Szu-ezi-csatorna mentén, habár a jordániai bázisú palesztin gerillák kijelentették, hogy nem tartják be. Míg a szovjetek a teljes izraeli kivonulásra való ismételt felhívásra használták az alkalmat, nyilvánosan „fontos első lépésnek” nevezték a tűzszünetet. Az Egyesült Államok kormánya előkészületeket tett a Jarring-féle tárgyalásokra és a katonai segítségre vonatkozó izraeli kérések tanulmányozására. Sisco még azt is közölte az NSC Felülvizsgálati Bizottságának augusztus 12-i ülésén, hogy a Jarring-tárgyalásokra gondolva már hozzá is kezdett megfogalmazni egy „teljes körű egyezményt” a végső határookra vonatkozó rendelkezésekkel. A Jeruzsálem katonai segélykérelméről folytatott belső vitánk gyorsan elvont okoskodásba süppedt bele arról, hogy miféle izraeli stratégiát támogassunk. Ennek késlekedés lett az eredménye a döntésről, mivel a fegyver fajtája a katonai doktrínáról szóló előzetes minisztériumközi egyetértés függvénye volt. Ezeket az ezotériába hajló vitákat azonban hamar felülírták a katonaság és a hadfelszerelés helyben maradását rögzítő rendelkezések megsértését felpanaszoló izraeli vádak.

Az első ilyen egyiptomi–szovjet lépésekről szóló információ zavaros volt, és kétségkívül a legdrámaibb színekkel ecsetelten kapott publicitást Izraelben. Hitelességének bizonyítását nem könnyítette meg az az elképesztő tény, hogy a nyugalmi állapot életbelépésének ideje az éjszaka közepén volt, amikor a felderítő repülőgépek vagy műholdak – feltéve, hogy ilyen rövid idő alatt készenléti állapotba hozták őket – amúgy is felettébb keveset tudtak volna meglátni. Afelől azonban nem lehetett kétség, hogy az amerikai javaslat Egyiptom általi elfogadása és a tűzszünet hatálybalépése között eltelt közel három hét alatt az egyiptomi–szovjet légvédelmi rendszer jókora távolságot mozgott előre. Csaknem teljesen biztos, hogy bármi is volt építés alatt a tűzszünet életbelépésekor, később lett befejezve. Ez lehetett pusztán cinizmus, de az is előfordulhatott, hogy az oroszokat és az egyiptomiakat meglepte a hivatali apparátusunkra korántsem jellemző gyorsaság a tűzszünet megkezdésének érdekében.

Augusztus 13-án a mi sajtónkat is elérték a tűzszünet szovjet–egyiptomi megszégésének izraeli vádjai. Izraelben Menáhem Begin ellenzéki pártja kilépett abból a válságkoalícióból, amelyben 1967 óta vett részt, és heves támadást intézett Golda Meir ellen főleg azért, mert beleegyezett az amerikai tervbe. Ezzel szemben a State Department azt állította: Washington még „nem vont le konklúziókat” a megsértésekről szóló izraeli jelentésekből. Jeruzsálemi nagykövetünket, Walworth Barbourt arra utasítottuk, hogy bírja rá az izraeli kormányt, szüntesse be a dolog nyilvános megvitatását. Emellett felkértük a zsidó államot, sürgősen jelölje ki képviselőjét a Jarring-tárgyalásokra.

Augusztus 15-én Rabin nagykövet látogatott meg a hivatalomban demarsot kézbesítve Golda Meirtől, amely számba vette a bizonyítékokat arról, hogy SA-

3-asok támogatásával 14 SA–2-es rakétát szállítottak be abba a zónába, amelyben a csapatok nem mozdulhatnak az éppen elfoglalt helyükről. Ennek következtében Izrael elvesztett öt Phantom vadászgépet (ilyen csodákat képes produkálni egy közel-keleti tűzszünet). Más szóval a nyugalmi állapot hatálybalépésének ideje táján történt első rakétamozgatásokra adott visszafogott reagálásunk után a szovjetek és az egyiptomiak *további* telepítéseket hajtottak végre, ezúttal az egyezmény nyilvánvaló megsértésével. Meir asszony felkért, hogy bizonyítékait személyesen terjesszem az elnök elé, amit azonban a Jarring-tárgyalások beindításán buzgólkodó State Department időszerűtlennek ítélt. Ehelyett lehetőséget biztosítottam Rabin számára, hogy megmutathassa az izraeli hírszerzés információit Nixonnak. Az alkalmat felhasználva Rabin keserű szavakkal panaszt emelt az elnöknel, mert a mi hírszerző közösségünk vonakodik elfogadni az izraeli hírszerzés bizonyítékait; az egyezmény megsértése nyilvánvaló tény, jelentette ki. Ennek következtében Nixon jóváhagyta az SA–3-as komplexum ellen bevethető Shrike rakéták gyors leszállítását, majd később beleegyezett abba, hogy találkozik Meir asszonnyal szeptemberben, amikor az ENSZ megalakulásának 25. évfordulója alkalmával az Egyesült Államokba jön.

Volt valami igazság Rabin panaszában az USA hírszerző közösségének vonakodását illetően a tűzszünet megsértése kapcsán. Ahogyan elmagyaráztam az elnöknek:

Miután a pusztán léte a tét, Izrael nem engedheti meg magának, hogy kockáztatot vállaljon. [...] Az izraeliek helyzetének természete szükségszerűen hatással van arra, ahogyan a nem egyértelmű eseményeket értelmezik. Mi ellenben az ilyen bizonyítékok minimalizálására érzünk késztetést, mivel az egyezmény megszegéseinek felderítésével járó következmények igen kellemetlenek. A megszegések választásra kényszerítenek bennünket: vagy teszünk ellenük valamit, és ezáltal a kezdeményezésünk kudarcát kockáztatjuk, vagy nem teszünk semmit, és így kihátrálunk az ígéreteink mögül, előidézve annak fenyegető lehetőségét, hogy Izrael katonai akcióhoz folyamodik. Ennek megfelelően kezünk-lábunkat törjük ama következtetés levonásának elkerülésére, hogy az arabok megsértik a tűzszünetet, hacsak a bizonyíték nem egyértelmű.

Bármi legyen is az ok, bizonyára a tétova első reagálásunk bátorította fel Naszsert a rakéták előretelepítésének felgyorsítására. Valójában a tavaszi események újrarájátszásának leheztünk a tanúi: ismét történt egy látszólag csekély jelentőségű szovjet lépés, amelyet szünet követett a konszolidálására és a reakciónk kilelemzésére, majd gyors és drámai fejlesztésre került sor. Augusztus első felében kétségkívül nem volt egyértelmű bizonyíték arra nézve, vajon a vitatott cselekedetre közvetlenül a tűzszünet életbelépése előtt vagy után került-e sor. Afelől azonban nem

lehet semmi kétség, hogy bármikor történt is, a külügyminiszter Dobrinyinhoz intézett június 2-i figyelmeztetésének semmibe vételével tették. (A külügyminiszter akkori nyilatkozata értelmében a Szezi-csatorna harminc kilométeren belüli körzetében levő szovjet rakétákat nem lehet védelmi célból telepítetteknek tekinteni.)

Augusztus 19-én új bizonyítékok érkeztek, megerősítve Izrael állítását az egyezmény nyilvánvaló megsértéséről. Ez hivatalos lépésre készítette a külügyminisztériumot, de a sajtószóvivője útján tett nyilatkozat formájában érkező nyilvános reakció már megint olyan visszafogott volt, hogy azt sugallta, inkább ürügyeket keresünk a cselekvés elkerülésére, nem pedig győgymódot:

Arra a következtetésre jutottunk, hogy föld-levegő rakéták előretelepítésére került sor a Szezi-csatornától nyugatra fekvő zónába a tűzszünet hatálybalépése körüli időben. Van ugyan gyanú rá, hogy ez a tűzszüneti határidőn túl is folytatódott, de az erre vonatkozó bizonyíték nem perdöntő. [...]

Vizsgálat tárgyává tesszük [Izraelből származó további információkat]. [...] Jelenleg nem tervezünk újabb nyilvános bejelentéseket tenni ebben az ügyben.

A nyilvános bejelentéssel egyidejűleg Egyiptomot tájékoztattuk a rendelkezésünkre álló bizonyítékok egy részéről. Ám mivel ezek „nem voltak perdöntők”, egyben azt is közöltük: nem fogalmazunk meg ellene vádakát nyilvánosan, de emlékeztettük arra, hogy részünkről mit tekintünk a tűzszünet megszegésének, és figyelmeztettük: minden további ilyen akció veszélyezteti a béketárgyalásokat. A szovjeteket szintén informáltuk a fentiekről, végül pedig komoly erőfeszítést tettünk az izraeliek rábeszélésére, hogy visszafogottan reagáljanak, és a jövőben ne okozzanak nehézségeket a nyilvánosságra hozattal. Augusztus 22-én egy második amerikai demarsra is sor került Kairóban, amikor bemutattuk az egyiptomiaknak a tűzszünet megsértéseinek „cáfolhatatlan” bizonyítékait.

Ha az Egyesült Államok kifogást emel valami miatt, akkor ezt erőlyesen és az általa elvárt helyreigazító lépések meghatározásával kell megtennie. A panaszos hangütés a legkevésbé valószínű módon fog kiváltani kielégítő választ; azt sugallja ugyanis, hogy a tiltakozás célja nem több, mint írásos nyomot hagyni a levéltárban. Megfosztja a sérelmet elkövető országot egy odahaza prezentálható ürügyről az irányváltásra, pedig ez különösképpen fontos akkor, ha a szóban forgó eset politikailag érzékeny, és az irányt nem könnyű megváltoztatni. Augusztus 24-én – azon a napon, amikor Jarring bejelentette a béketárgyalások megkezdését Izrael, az EAK és Jordánia ENSZ-fődelegátusainak részvételével – Egyiptom kereken visszautasította a tűzszünet megsértéséről szóló vádjainkat. Kairó a következő álláspontra helyezkedett: akciói összhangban vannak az egyezmény

által történő értelmezésével; nem telepít további rakétákat a zónába, de ragaszkodik ahhoz a jogához, hogy ki-be „rotálja” őket; nem épít egyetlen új telepet sem, ellenben fenntartja magának a jogot a már meglévők „karbantartására” és „javítására”; a tűzszünetet Izrael sérti meg, és a neki szállított amerikai fegyverutánpótlás egyaránt szembemegy a Rogers által adott biztosítékokkal és a tűzszüneti egyezményrel.

Ebben a helyzetben azt a véleményemet fejeztem ki az elnöknek, hogy minden hitelünket elpazaroljuk az izraeliek előtt pusztán egy tűzszünet létrehozásának érdekében, még mielőtt a tárgyalások egyáltalán elkezdődtek volna. És ezek a tárgyalások bizonyára még több mélyen gyökerező nézeteltérést hoznak majd felszínre. A szovjetek és Nasszer valószínűleg „hajlamosak lesznek azt hinni, hogy készek vagyunk belenyugodni a felek pozícióinak változatlanul hagyása melletti azonnali tűzszünet általuk történő megsértésébe, a nekik címzett határozott figyelmeztetéseink és az Izraelnek adott ígéreteink ellenére. Ez súlyos következményekkel jár jelenlegi kezdeményezésünkre a Közel-Keleten, hosszabb távú kilátásainkra a térségben általában véve, valamint az amerikai–szovjet kapcsolatokra”. Kulcsfontosságú volt keményebben fellépni a tűzszünet megsértései ellen, és az oroszokat ráébreszteni a felelősségükre.

E kérdések racionális megvitatását csaknem lehetetlenné tették az elmúlt tizenhét hónap során kialakult rendkívüli diplomáciai procedúrák, valamint a Rogers és köztem folyó személyes rivalizálás. Nixon hajlama arra, hogy inkább a tanácsadói révén, nem pedig a kabinetjén keresztül intézze az ügyeket, csak addig volt működőképes – habár nagy feszültségek árán –, amíg a Fehér Ház volt ténylegesen a projekt felelőse. De amikor a kényes tárgyalások operatív irányítása kikerült a Fehér Házból, a rendszer gyengesége kirívóan szembeszökővé vált. A State Department egész egyszerűen nem ismerte elég jól Nixon gondolkodásmódját az elnöki politika nüanszainak követéséhez. Még tovább rontott a helyzeten az a tendenciája, hogy a dolgokat saját preferált irányába terelje, és az elnöki instrukciókat a prekonceptióinak megfelelő módon értelmezze. Egy elnöki instrukció formába öntésekor sohasem lehetett bízni abban, hogy az alapjául szolgáló nem kézzelfogható motívumok megértésre találnak, és benne foglaltatnak a végrehajtásában.

Tudtam volna közvetítői szerepet játszani, ha a kapcsolatom Rogersszel felhőtlenebb lett volna. De 1970 nyarára már világossá vált számára: a Közel-Kelet kivételével csaknem minden kérdésben ki van zárva a kulcsfontosságú döntésekből, vagy pedig olyan későn kapcsolódhat be a döntéshozatalba, hogy szerepe a politika alakítója helyett csupán a jóváhagyóéra korlátozódhat. Minden biztonnal felismerte: nem lehet véletlen, hogy olyan sok elnöki döntés éppen akkor születik meg, amikor ő külföldön tartózkodik. A büszkesége nem engedte meg annak bevallását ön maga előtt, hogy erre csak régi barátja, az elnök szándéka

szerint kerülhetett sor. Következésképpen engem okolt miatta, és ebben nem is tévedett száz százalékgig. Mivel Nixon nem bízott a külügyben, a kényes ügyeket kizárólag a Fehér Ház égisze alatt kívánta intézni, de a jelenlétem lehetővé tette a kétcsatornás eljárásokat, én pedig nagyon is szívesen álltam sorompóba a tárgyalások lefolytatására kis létszámú stábommal és a miniszteriumközi kapcsolat kizárásával. Ezeket a Rogers számára olyannyira fájó procedúrákat Nixon egyértelműen ösztönözte, míg jómagam ugyanilyen egyértelműen tápláltam e hajlamát. Sem Rogers, sem én nem voltam képes annyi szívéllyességre a másik iránt, hogy túllépjünk egy-egy patthelyzeten, amiről fel kellett volna ismernünk: nem áll a nemzet érdekében. Ha hajlandók lettünk volna úrrá lenni a nem csekély egónkon, kiegészíthettük volna egymás törekvéseit. Természetesen még ebben az esetben is bőven maradt volna tere az egyet nem értésnek a politikában és a taktikában.

A Közel-Kelet volt az egyetlen olyan terület, ahol Rogersé volt a felelősség és a hatáskör. És a közel-keleti tűzszünet nagy győzelemnek látszott, a Nixon-adminisztráció első vitán felül álló külpolitikai sikerének. Érthető módon Rogers nem kívánt szembenézni a kudarc lehetőségével, és a fehér házi befolyás legkisebb jelére is rendkívül érzékenyen reagált. A fenntartásaimat hajlamos volt annak tekinteni, hogy az egyetlen győzelmétől is meg akarom fosztani. Sisco pedig két tűz közé szorult. Hősies módon megpróbált navigálni az egymásnak ellentmondó, olykor kibékíthetetlen szempontok között, és lojálisnak maradni mind a miniszteréhez, mind az elnökéhez. Gyakran sikerült is egyensúlyban tartania a hajót, de nem volt abban a helyzetben, hogy egyértelmű irányt szabjon a haladásának.

Ezt csak az elnök tehetné (volna) meg, ám mivel úgy döntött: a Közel-Kelet ügyében nem támaszkodik az NSC-stábra, és ám mivel nem bízott a State Department gépezetében, segítő eszköz nélkül maradt szüntelen kormányzati tennivalói közepette. A tanácsadói közötti ellentétekre adott szokásos válasza a halogatás volt. A Fehér Ház irányítása alá tartozó területeken ez nem okozott végzetes kárt, mert bizonyos fokig addig tudtam alakítani az események menetét, amíg végül elnöki döntést követeltek meg. De a Közel-Kelet heves érzelmeiket keltő viszonyai között az említett ügymenet azzal a kockázattal járt, hogy az események lekörözik – és ennek veszélyét tovább növelte Nixon évenkénti augusztusi visszavonulása San Clemente-be, ami minden elnöki hatáskörbe tartozó kérdésben lelassította a hivatali ügyintézés tempóját. Ráadásul még mindig játszadozott azzal az elképzeléssel, hogy egy szovjet csúcstalálkozóval majd személyesen is befolyik az események alakításába.

Egy augusztus 25-én San Clemente-ben sorra került értekezlet az elnök, Rogers, Sisco és az én részvételemmel eredménytelenül és keserű hangulatban zárult, miután Rogers azzal vádolt engem, hogy a tűzszünet megszegéseinek hangsúlyozásával a válság szítására törekszem. Ám a válságokat nem lehet elkerülni

azzal, ha figyelmen kívül hagyjuk az őket előidéző körülményeket, vagy a rossz hír hozóját hibáztatjuk miattuk. Augusztus végére az események érvényesíteni kezdték saját belső logikájukat; fennállt annak a veszélye, hogy elveszítjük mozgásterünket a döntéshozatalra, mégpedig azért, mert úgy tettünk: a jóakarat fáradhatatlan gyakorlása révén ki tudjuk tágítani.

Augusztus 28-án a szovjetek egyértelműen Nasszer mellé álltak a tűzszünet körüli vitában, megragadva egy augusztus 8-i amerikai bejelentés kapcsán kínálgató alkalmat, amely arról tájékoztatta őket, hogy a tűzszünet betartását U–2-es felderítőgépekkel fogjuk ellenőrizni. (Ezt a közlést akkor hibának tartottam, mert állásfoglalásra ösztönözte az oroszokat egy olyan akcióról, amelyre szükség volt az egyezmény betartásának ellenőrzésében. Általában nem bölcs dolog a diplomáciában olyankor felvetni egy kérdést, amikor az ember még nem készült fel a várható válasz kezelésére.) A Washingtonban Siscohoz, Moszkvában pedig Beamhez intézett szovjet válasz szemrehányást tartalmazott az U–2-es repülések miatt, amelyeket „új súlyosbító elemnek” nevezett; az állásfoglalás szerint ezek elentétben állnak a tűzszüneti feltételekkel, sértik Egyiptom szuverenitását, „rendkívül komoly bonyodalmakat” hordoznak magukban, és emellett „a meglepetésszerűség kockázatával” járnak. Az elnöknek szóló tájékoztatómban rámutattam: a szovjeteknek valószínűleg minden okuk megvan az aggodalomra amiatt, hogy a tűzszünet ellenőrzése esetleg pártatlan kezekbe kerül. Könnyebb lenne nekik és Nasszernek visszautasítani a tűzszünet megsértésének vádjait, ha ezek izraeli felderítésen alapulnának.

Augusztus 29-re a külügyminisztérium Hírszerzési és Kutatási Hivatalának [Bureau of Intelligence and Research] vezetője, Ray Cline arra a következtetésre jutott, hogy a harminc kilométeres zónán belül elhelyezkedő egyetlen SA–2-es telep helyett, amely miatt az előző héten tiltakoztunk, most már hét vagy nyolc van, ráadásul még három-négy SA–3-as telep is. Ezek legtöbbjét megítélése szerint csaknem biztosan a tűzszünet életbelépése után építették ki. Augusztus 31-én a CIA helyzetelemzése megerősítette e következtetéseket.

Most már elkerülhetetlen volt az elnök és vezető tanácsadói – Rogers, Moorer, Laird, Helms és jómagam – összeülése, amelyre szeptember 1-jén került sor San Clemente-ben. Nixon utasított: nagyon határozott tiltakozást nyújtunk be mind Kairóban, mind Moszkvában, Izraelt pedig fel kell kérni, hogy végre küldjön képviselőt a Jarring-tárgyalásokra New Yorkba. Szeptember 3-án a State Department nyilvánosan megerősítette a tűzszünet megsértéseit, ezúttal kevésbé homályosan, de még mindig számottevő visszafogottsággal, és jelezte, hogy a kérdéssel csak diplomáciai csatornákon keresztül fogunk foglalkozni; ezzel párhuzamosan szorgalmazta a Jarring-tárgyalások megkezdését is.

Tiltakozásunkat Egyiptom és a Szovjetunió továbbra is elutasította. Szeptember 4-én Kairó tagadta a vádakokat, egyúttal kifogásolta az Izraelnek nyújtott foly-

tatódó katonai segítségünket, ami szerinte összeegyeztethetetlen a mérsékletre vonatkozó állítólagos biztosítékainkkal. Szeptember 6-án Szergej Vinogradov külügyminiszter-helyettes közölte Beammel: mivel a Szovjetunió nem kötött semmilyen tűzszüneti egyezményt az Egyesült Államokkal, annak semminemű megsértéséért sem felelős. Emellett szóvá tette azt a „furcsa intézkedést”, amelynek révén az USA ellenőrzi a tűzszünetet anélkül, hogy erre bármilyen felkérést kapott volna Egyiptomtól, a Sínai-félsziget feletti átrepülésekkel pedig megsérti az EAK területi integritását. Nagyjából ezzel egy időben a szovjet ügyvivő üzenetet adott át Washingtonban, aggodalmát fejezve ki egy állítólag küszöbönálló izraeli megelőző támadás miatt a rakétaállások ellen. Az oroszok felkértek minket, hogy tegyünk lépéseket ennek megakadályozására. Nekünk azonban semmilyen bizonyítékunk sem volt rá. Úgy véltem, ez annak az állandó szovjet törekvésnek a része, hogy védekező pozícióba szorítsanak bennünket. Közöltem Siscóval: minden kommentár nélkül továbbítsa a figyelmeztetést az izraelieknek, de az oroszoknak ne adjon róla visszajelzést. Semmi értelmét sem láttam annak, hogy az arabok védelmezőinek szerepében tetszelegve olcsó jó pontokhoz juttassuk őket Kairóban.

Izrael kivonul a tárgyalásokról

A sok vita és a tűzszünet folyamatos megsértései következtében egyáltalán nem meglepő módon szeptember 6-án Izrael bejelentette: nem tud részt venni a Jarring égisze alatt folyó rendezési tárgyalásokon. Ráadásul ugyanezen a napon palesztin gerillák eltérítettek három repülőgépet. Ami egy hónappal korábban a béke irányában tett első lépésként indult, konfrontációt vetített előre. Hajlottam rá, hogy osszam a stábom vezető szovjetológus szakértője, akkori és későbbi felbecsülhetetlenül értékes munkatársam, Hal Sonnenfeldt véleményét, aki szeptemberben írt elemzésében párhuzamot vont a kubai rakéta-válsággal:

...a mély aggodalmam [az], hogy a jelenlegi közel-keleti helyzetben (akaratlanul) félrevezethettük a szovjeteket abban a hitükben, hogy a tűzszünettel való visszaélésük közömbös számunkra, és ezáltal elképzelhetően hozzájárultunk egy potenciálisan sokkal mélyebb válsághoz. [...] A tűzszüneti kezdeményezésünk jellege, időzítése és gyorsasága, feltételeinek viszonylagos pontatlansága, végrehajtásának nem hivatalos mivolta, vonakodásunk a tűzszünet megsértéseinek elismerésében, valamint a megsértések kezdete után tett egyéb megnyilatkozásaink és tetteink arra a következtetésre juttathatták az oroszokat, hogy a szemünkben minden, ami valójában számít, csak

egy tűzszünet a választások előtti időszakban, amikor nem szívesen szembeeslünk a folytatólagos nyílt hadviselés által megkövetelt kellemetlen opciókkal.

[...] Ennélfogva meglepetésként érthette őket későbbi nyilvánvalóan őszinte felháborodásunk a történetek miatt (miközben az EAK és önmaguk számára zöldre állították a lámpákat a tűzszünet folytatólagos megsértése előtt, és ezzel nyíltan sorompóba állították a presztízst is). Talán még azt is hihették, hogy csupán színészkedünk.

Ugyanakkor Hal Saunders, a stábom Közel-Kelet-szakértője arról tájékoztott, hogy a tűzszünet szovjet és egyiptomi megsértései ténylegesen *felgyorsultak* a szeptember eleji tiltakozásaink után. A kiváló elemző és elfogulatlan tanácsadó Saunders nem az arabellenes beállítottságáról volt ismert, mégis azt írta nekem, hogy a Moszkvában és Kairóban szeptember elején tett diplomáciai lépéseink után készült U-2-es fényképek tanúsága szerint:

...egyértelműnek látszik, hogy az egyiptomiak folytatják a SAM-tevékenységet a tűzszüneti egyezménynek a fennálló katonai helyzet változatlanul hagyását előíró rendelkezései megsértésével. Semmilyen lépést sem tettek az általunk kifogásolt huszonnégy telep korábbi helyzetének visszaállításáért vagy korrekciójáért.

[...] Augusztus 10-e óta legalább 50 százalékos növekedésnek lehettünk tanúi a berendezett SAM-telepek számában. [...] Aktivitásuk nem hagy alább. [...] A védelmi jellegű rakétakomplexum a [Szuezi]-csatorna mentén úgy látszik, többet jelent az egyiptomiak számára, mint a béketárgyalások, mivel az izraeliek nagyon világossá tették, hogy addig nem tudják folytatni a megbeszéléseket, amíg a tűzszünet előtti szituáció helyre nem áll.

Mindennek ellenére egyes vaskalapos elemzők továbbra is elszántan törekedtek a békekezdeményezés helyreállítására a tények saját preferenciáikhoz történő igazításával. Egy invenciózus védelmi minisztériumi szakértő azzal a meghökkentő elmélettel állt elő, hogy Nasszer talán egyáltalán meg sem sértette a nyugalmi állapotot. Érvelése szerint nem lehet kizárni, hogy a rakétákat már a tűzszünet életbelépése előtt *elrejtették* az ötven kilométeres zónában, és csak azt követően hozták őket a felszínre. Ennélfogva semmit nem „telepítettek” a zónába, így a fennálló helyzet érintetlen maradt. E körmönfontan bonyolult okfejtés nem adott magyarázatot arra, hogy az egyiptomiak miért is rejtették volna el a rakétáikat akkor, amikor a telepítésük még engedélyezve volt, és miért csak akkor emelték őket a felszínre, miután a telepítésüket megtiltották. Ugyanígy a légi felvételeken nyomát sem lehetett találni akkora hangároknak vagy rak-

táraknak, amelyek elég nagyok ilyen mennyiségű és méretű hadfelszerelés befogadására, a homokba rejtésükhöz pedig piramisnyi gödröket kellett volna ásni.

Egyszerűen nem lehetett megkerülni azt a kellemetlen tényt, hogy szeptember közepére a kezdeményezéseink holtpontra jutottak. Az egyezkedés során teljesítettük a március óta függőben hagyott izraeli fegyverszállítási kérelmet. Végül meg is növeltük – nem annyira Jeruzsálem rugalmasságának elérése céljából a béketárgyalásokon, hanem inkább azért, hogy elhárítsunk egy izraeli megelőző támadást az egyiptomi rakéták előrenyomulása ellen, amelyet képtelenek lettünk volna megakadályozni. Nem kaptunk dicséretet érte Izraelben, az arabok nemtetszését viszont felnagyítottuk vele. A szovjetek olyan harci jelenlétet hoztak létre Egyiptomban, amely már fenyegette a zsidó államot, és a későbbiekben hasznosnak bizonyulhatott az összejátszásra Nasszerrel bármely mérsékelt arab kormánnyal szemben. Akcióink nem irányították az eseményeket, hanem követték őket, sőt gyakran úgy látszott, az események fölébük kerekednek. És a legnagyobb veszély abban állt, hogy az oroszok kétségtávol félreértelmezték a megnyilvánulásainkat.

Szeptember folyamán csaknem elkerülhetetlenül további válságok rohanták meg a Nixon-adminisztrációt. Egyidejűleg kellett szembenéznünk egy polgárháborúval Jordániában, egy szovjet kísérettel tengeralattjáró-támaszpont építésére Kubában, valamint Allende hatalomra jutásával Chilében. A szóban forgó időszak egyszerre volt a legveszélyesebb és a legdöntőbb az új adminisztráció számára – sokkalta kockázatosabb, mint a hisztéria és médiafigyelem által kísért kambodzsai beavatkozás. Csak miután dacoltunk ezzel a viharral, akkor kezdték helyükre kerülni és értelmet nyerni a globális diplomáciánk másfél éven át tartó fáradságos munkával összegyűjtött különböző komponensei.

15. FEJEZET

Válságok ősze – Jordánia

Az egymástól több ezer mérföldnyire, a világ három különböző pontján három héten belül kitört súlyos válságok 1970 szeptemberében komoly próbatétel elé állították a Nixon-adminisztrációt.

Ezek a krízisek nem is különbözhetek volna jobban egymástól. Jordániában polgárháború folyt a kormány és a fedajin fegyveres gerillák között, akik egy szomszédos ország ellen indított támadásaikhoz ugródeszkeként szolgáló bázis létrehozására törekedtek a sivatagi királyságban; a második válság egy hirtelen jött szovjet próbálkozásban testesült meg, amely atomtengeralattjáró-támaszpont kiépítését célozta meg a kubai Cienfuegosban – ezáltal előrevetítve egy közvetlen szuperhatalmi konfrontáció árnyékát; míg a harmadik egy fontos dél-amerikai országban (Chilében) lezajlott elnökválasztáshoz kapcsolódott, amely a kommunistákkal szövethető radikálisok hatalomátvételének kockázatával járt. Az említett események hátterében alapvetően eltérő okok álltak, hasonlóan azokhoz az aggodalmakhoz, amelyeket az amerikai politika szemszögéből keltek. Ennek ellenére mindhárom válság a globális kommunista kihívás különböző vetületeit képviselte – legalábbis számunkra úgy tűnt. Egyik sem járhatott volna sikerrel kommunista hajtóerő vagy bátorítás nélkül. Az orosz katonai jelenlét Egyiptomban – és annak ösztönző hatása a radikális arabokra – adott lökést a jordániai válság kirobbanásához, a kubai haditengerészeti bázis közvetlen szovjet kihívás volt, a chilei választások pedig minden ellentmondásosságuk dacára annak a lehetőségét hordozták magukban, hogy egy ország a történelem során most első alkalommal csatlakozik a kommunista közösséghez demokratikus folyamatok útján.

Veszélyben a király

A történelem folyamán a közel-keleti határok a sívó homok mozgásával együtt változtak. Az arab nemzetnek, amely az iszlám i. sz. 622. évi létrejötte után nagyjából ötszáz éven át dicsőséges korszakot élt meg egymást váltó kalifadinasztiák által vezetett államalakulatokban, egy még ennél is hosszabb időszak alatt azt kellett megtapasztalnia, hogy különböző idegen uralkodók fennhatósága alatt

áll. A nemzeti lét hirtelen misztikus fogalommá vált, csaknem profetikus vízióvá, olyan álommal, amely odaadó híveket és heroikus tetteket inspirált, viszont csak ritkán realizálódott. Az idegen birodalmak közül az utolsó, az oszmán-törököké az első világháború nyomán ugyan eltűnt a régióból, de sok arab nacionalista reményeivel ellentétben ezt nem követte egységes arab állam. Egy újabb generáció lehetett tanúja annak, hogyan darabolódik fel a Közel-Kelet félig független államokra az európai nagyhatalmak gyámsága alatt. Az újonnan létrejött országok mindegyike harcba indult a függetlenségért, de teljes szuverenitásukat csak a második világháborút követően nyerték el.

Az egyik ilyen ország Jordánia hásimita királysága volt. Az 1949 előtt Transz-jordániának nevezett állam nagyjából az első világháború után jött létre, amikor az Iraktól egészen a Földközi-tengerig terjedő összefüggő területet magába foglaló Palesztina népszövetségi mandátummal brit közigazgatás alá került. 1921-ben a britek a mandátumukból leválasztottak egy úttalan sivatagi területet abból a célból, hogy királyságot hozzanak létre hásimita szövetségeseik számára, akiknek csalatkozniuk kellett abbeli reményükben, hogy a török uralom alóli felszabadulás elhozza számukra a szebb új világot. Ebben a nem sokat ígérő sivár környezetben tehetséges uralkodók és dolgos közemberek felépítették a jordán államot. Az 1946-tól kezdődően Transzjordániai Hásimita Királyság nevű alkotmányos monarchia születésétől fogva a mérsékletet, a haladást és a stabilitást képviselte a Közel-Keleten. Palesztina felosztása során a hásimita királyság kiterjedt a Jordán folyó nyugati partjára is, amelyet a rá jellemző felvilágosodott módon kormányzott egészen addig, amíg eltűnt arab szolidaritástól hajtva 1967-ben bele nem keveredett Nasszer felelőtlen hazárdjátékába, az úgynevezett hatnapos háborúba, aminek következtében a Nyugati part sűrűn lakott és termékeny földje izraeli megszállás alá került.

A számos arab–izraeli háború következtében földönfutóvá vált palesztinai menekültekből verbuválódott fedajín gerillák megvetették a lábukat Jordániában, különösen 1967 után. A jól szervezett és kiépített menekülttáborokból támadásokat indítottak Izrael és az általa megszállt területek ellen. Ráadásul a legradikálisabb arab rezsim képviselőiben egy 17 ezer főt számláló iraki haderő az 1967-es háború után is az ország területén maradt, Jordánia keleti részén le-táborozva. Husszein király egyik csoportot sem tudta volna eltávolítani az országból anélkül, hogy ne idézze fejére az „arab szolidaritás” hiányának vádját. E radikális fegyveres erők jelenléte egyaránt demonstrálta az arab radikalizmus növekvő befolyását Nasszer idején, és állandósította Husszein hatalmának inga-tagságát. Sem a fedajínok, sem pedig az irakiak nem haboztak vaskézzel érvénye-síteni az erejüket. A gerillák anélkül folytatták rajtaütéseiket Izrael ellen, hogy tekintetbe vették volna ezek kockázatait Jordánia számára, míg az irakiak a siva-tagi királyság földjén hajtottak végre hadmozdulatokat.

A jordán hadseregben – a Sir John Glubb (Glubb pasa) brit tábornok által az 1940-es években kiképzett legendás Arab Légio utódjában – nagyrészt a Husszein királyhoz elszántan lojális beduinok szolgáltak. A sereg 1970-ben egyszer-re két fronton is harcban állt: meg kellett védenie az uralkodót a fedajínoktól (és az irakiaktól), valamint óvnia kellett az ország földjét a fedajínok betöréseit követő izraeli válaszcsepásokkal szemben. Jordánia megtanulhatta (amint Liba-non is majd hat évvel később), hogy a gerilláknak menedéket nyújtó államok óriási kockázatot vállalnak. Fennforog ugyanis annak az állandó veszélye, hogy elveszítik az ellenőrzést saját sorsuk felett, mert mások döntenek helyettük hábo-rúról és békéről – sőt, ha a gerillák eléggé megerősödnek, előbb-utóbb megkísér-lik elragadni a hatalmat a befogadó ország kormányától.

1970 nyarára a fiatal, tehetséges és bátor jordán királyt súlyos veszély fenyeget-te. A gerillák, akik nehezteltek rá azon erőfeszítése miatt, hogy előmozdítsa a po-litikai rendezést Izraellel, egyre növekvő mértékű kihívást jelentettek a hadserege számára. Június 9-én merényletet kíséreltek meg ellene. Válaszképpen Husszein felmentette hadserege egyes vezetőit, és saját kezébe vette a parancsnokságot. Vonakodott azonban fellépni a palesztinok ellen, akik felett 1967-ig uralkodott, és akiket illetően azt remélte, hogy majd újraegyesíti őket a királyságával. Am-mánban a helyzet egyre romlott, sőt június 11-én azt voltam kénytelen jelente-ni Nixonnak, hogy az ügyvivőnk (mivel új nagykövetségünk, Dean Brown ekkor még nem foglalta el az állomáshelyét) véleménye szerint „a helyzet összeomlott”. Ammáni nagykövetségünket felhatalmaztuk a hozzátartozók és a kevésbé fontos funkciókat ellátó személyzet evakuálására (ez nagyjából négyszáz embert jelen-tett, ha mindannyian a távozás mellett döntenek).

Még aznap összehívtam a válságmenedzselő kormányhivatalközi mechaniz-musunk, a WSAG ülését. Két fő eshetőséggel néztünk szembe: először az ame-rikaiak evakuálásával, szükség esetén katonai eszközökkel; másodsor pedig a válaszungkkal, ha Husszein király segítségért fordul hozzánk – a hatalma fenn-tartása érdekében – akár a fedajínok ellen, akár egy Irak vagy Szíria részéről tör-ténő külső intervenció okán. Ez a két ország még Nasszernél is szélsőségesebb és a szovjetek iránt elkötelezettebb vezetők irányítása alatt állt.

A WSAG ülésén a vélemények nagymértékben különböztek az amerikai ka-tonai akció helyességét és leginkább a végrehajthatóságát illetően. Ha a jordá-niai hadsereg netán elveszítené az ellenőrzést a repülőterek felett, az amerikaiak evakuálásához csapataink deszantolására lenné szükség, márpedig ez a kilátás nem töltötte el túlzott lelkesedéssel sem a politikai, sem a katonai vezetőket. A probléma és a vonakodás tán még nagyobb lenne, ha a király esetleg a hatalma fenntartásának biztosításához kérne amerikai intervenciót. Már magát a *terve-zést* illetően is mutatkozott bizonyos mérvű hezitálás. A kambodzsai hadművelet még nem fejeződött be, erőink szét voltak terítve mindenütt a világon, a Fehér

Házat körülvéő őrség pedig élő bizonyítékul szolgált a hazai egység hiányáról. Emellett a jordániai katonai akció kivitelezését technikailag nehezéette, hogy az 1958. évi libanoni partraszállásunk óta eltelt több mint tíz év során szép sorban elvesztettük az akkor még rendelkezésünkre álló összpontosítási körleteket (Libiában, Görögországban és Törökországban), illetve annak a jogát, hogy közel-keleti konfliktusok esetén használhassuk őket. Az amerikai katonai beavatkozás gondolatától való ódzkodást tovább erősítette sokak meggyőződése, hogy Husszein még siker esetén is hitelét vesztené az arab világ többi részében, sőt ez talán a politikai halálos ítéletét is jelentené.

Én személy szerint hajlottam Husszein támogatására, már ha egyáltalán lehetséges. Amilyen mértékben Nasszer szándékainak keresztelésére törekedtem mindaddig, amíg oly erősen támaszkodott a szovjet kapcsolataira, és támogatott minden radikális mozgalmat, ugyanolyan fontosnak tűnt számomra annak demonstrálása, hogy a barátságnak az Egyesült Államokkal megvan a maga hozadéka. Husszein mindig a mérsékletet hirdette, ellenállt a radikális áradatnak, és kerülte a divatos Nyugat-ellenes szlogeneket. Jól tudtam: Izrael sosem fog beletörődni gerillatámaszpontok létrehozásába a jordániai határának teljes hosszában. Rendkívül valószínűnek látszott egy újabb közel-keleti háború. Ennélfogva véleményem szerint Jordánia a képességünk fokmérője lesz a tekintetben, hogy ellenőrizni tudjuk-e az események alakulását a régióban. Nixon osztotta ezt a nézetet. Az NSC június 17-i ülésén a következőt mondta:

Tegyük fel, hogy a nyár végén felkérést kapunk Libanonból vagy Jordániából segítségnyújtásra, vagy valami történik Libanonban. Mit tehetünk? [...] Eljön az idő, amikor az USA hitelessége próbára lesz téve a régióban. A valódi kérdés az lesz, vajon cselekszünk-e. Az akciónkat ennek fényében kell átgondolnunk. Készen kell lennünk. [...] Vajon a kérdés tényleg katonai, vagy a hitelességünkről van szó nagyhatalomként abban a régióban?

Június 22-én újra összehívtam a WSAG-t, hogy az elnök kifejezett kívánságát felhasználva végre-valahára megvalósításra bírjak valamilyen tervezőmunkát. Addigra a közvetlen veszély elmúltával a minisztériumok már hajlandók voltak tervezni olyan eshetőségekre, amelyekről úgy gondolták, úgysem fognak felmerülni. Noha az amerikai állampolgárok evakuálása folyamatban volt, Husszein súlyosan meggyengülve került ki a válságból. A stábom tagja, Hal Saunders által az elnök számára július elején megfogalmazott jelentés tele volt baljóslatú kifejezésekkel: „A hásimita rezsim hatalma és presztízse tovább fog hanyatlani. Jordánia nemzetközi hitelessége újabb veszélyeknek lesz kitéve. [...] Nagyobb fedajín cselekvési szabadság valósul meg elkerülhetetlenül a tűzszünet súlyos megsértéseiből a Jordán völgyében. [...] Husszein bizonytalan politikai jövőnek néz elébe.”

Ennek következtében küszöbön állt a próbatétel ideje Jordánia ügyében. A készenléti tervezésünk – bármennyire is fél szívvel vállaltuk be – hasznunkra vált, amikor szeptember elején a gyújtós lángra lobbant, és csaknem általános közel-keleti tűzvész lett belőle.

Iraki–jordániai erőpróba

Bármely kormány regnálása idején fordulhatnak elő a hírszerzés által előre nem jelzett események; ami azt illeti, ezek valószínűleg tényleg nem láthatók előre, mert még elszenvedőjüket is meglepik, akinek pedig a legfőbb érdeke fűződne a megakadályozásukhoz. Az erőegyensúly megbomlása kezdődhet egy viszonylag csekély jelentőségű eseményként; egyre szélesebben gyűrűző hullámverései aztán válságba fordulnak, amely vagy kiszabadul az ellenőrzés alól, vagy váratlanul nyugalomba torkollik, jelezve, hogy új egyensúlyt sikerült elérni. Válság idején a politikát formáló komponensek képlékennyé válnak. Az ebből következő zűrzavarban a politikusnak állandó nyomás alatt kell cselekednie. Ez paradox módon szokatlan képességet kölcsönöz a kreatív cselekvésre; hirtelen minden azon a képességen múlik, hogy tud-e uralkodni a helyzeten, és koherenciát kényszeríteni a zavaros és látszólag véletlenszerű történetekre. Ideális esetben ennek erő alkalmazása nélkül kellene megtörténnie; időnként az erő alkalmazását el lehet kerülni azzal, ha csak fenyegetünk vele.

Vannak, akik a válságmenedzselést eszeveszett kapkodásnak képzelik el, amikor a legfőbb politikacsinálók a limuzinjaikból kiszállva összefutnak a Fehér Házban, és amikor a zaklatott tisztviselőket ideges asszisztensek bombázzák ki-be rohanva a legfrissebb sürgős táviratokkal. Különös módon én nem érzékeltem ilyesmit; annyi bizonyos, hogy a válságos időszakok nagy feszültségekkel járnak, de ugyanakkor valamilyen furcsa béke és nyugalom is jellemzi őket. Ilyenkor félre van téve minden napi rutint igénylő apró-cseprő ügy; ezeket vagy semmibe veszik, vagy halasztják, vagy pedig a beosztottak foglalkoznak velük. A személyes jellegű ellentétek és pengeváltások mérséklődnek, mivel túl sok forog kockán ahhoz, hogy a megszokott féltékenykedéseknek teret lehessen adni. Egy válságban csak a legerősebbek törekszenek felelősségvállalásra, míg a többieket megijeszti annak tudata, hogy a kudarc bűnbakért fog kiáltani. Sokan olyan konszenzus mögé bújnak, amelyet ők maguk vonakodnak kialakítani, míg mások az esemény utáni alibi szolgáltató kifogások gyűjtésére és lajstromozására koncentrálnak. Azon kevesek, akik készen állnak megbirkózni a körülményekkel, rendszerint zavartalanul állnak a hurrikán centrumában. Körülöttük minden a zűrzavar állapotában leledzik, míg ők maguk magányosan és nagy-nagy csendben működnek, ami a megoldás közeledtével kimerültséghez, lelkesültséghez vagy kétségbeeséshez vezet.

Jordániában a minden erőt mozgásba lendítő esemény szeptember 1-jén történt, amikor a palesztin gerillák három hónapon belül immár másodszor próbálták meggyilkolni Husszein királyt, megtámadva az autókonzóját. Azonnal tűzharc bontakozott ki a királyhű hadsereg és a fedajínok között. Az irakiak azzal fenyegetőztek, hogy Jordániában állomásozó csapataik bevetésével „minden szükséges intézkedést megtesznek a fedajín akciók megvédésére”. Még az ezt megelőző estén a király közölte követségi tisztviselőinkkel: esetleg kénytelen lesz drasztikusabb lépésekhez folyamodni. Kifejezte abbeli reményét, hogy számíthat az amerikai támogatásra. Úgy vélte, egy határozott nyilvános bejelentés az USA részéről kedvét szegheti egy külső intervenciónak, de még ennél is jobb lenne egy közös nyilatkozat a Szovjetunióval.

A State Department válaszát erre az üzenetre aligha lehetne felvillanyozónak nevezni. Aggódva a békekezdeményezés megőrzéséért, és vonakodva attól, hogy most még Jordániával is bajlódjanak, amikor már amúgy is túlságosan sok gondot okoznak a tűzszünet megsértései Egyiptomban, a felelős hivatalnokok (amennyire én tudtam) nem továbbították a kérést haladéktalanul a Fehér Házba, sőt minisztériumközi szintre sem. Ehelyett egy elképesztő módon semleges hangnemben megfogalmazott választ küldtek el másnap, közölve a királlyal, hogy az Egyesült Államok általi nyilvános figyelmeztetéseknek sok olyan következményük van, amelyeket gondosan mérlegelni kell – ez a közhely bizonyára nem szolgált nagy segítségül az ostromlott Husszein számára. A kezdeti tartózkodás egyik oka a Közel-Kelet-szakértők által hangoztatott közkeletű vélekedés volt, miszerint az arabok olyan lobbanékonyak, hogy bármilyen nyilvános figyelmeztetés valószínűleg dührohamot vált ki belőlük. Szerintem ez a nézet összekeveri a szóbőséget a szeszélyes magatartással; válságok alkalmával úgy tapasztaltam, hogy a legtöbb arab vezető körületekintő és józanul számító.

Szeptember 1-jén a későbbi órákban Irak újabb ultimátumot tett közzé: amennyiben a jordániaiak este tizenegy óráig nem szüntetik be a fedajínok lövetését, az iraki hadsereg lépéseket tesz ennek megakadályozására. Zaid Rifai, a király közeli tanácsadója (és egykori diákom a Harvardon) tájékoztatta erről nagykövetségünket, és megismételte a királynak egy nagyhatalmi nyilatkozat megtételére vonatkozó kérését. Emellett arról is érdeklődött, mit tudunk Izrael szándékairól, ha Irak cselekvésre szánná el magát.

Az utóbbi kérdésnek komoly jelentősége volt. Valószínűtlennek tűnt, hogy Izrael megengedné Iraknak – a legradikálisabb arab államnak – közelebb vonni haderejét a határaihoz, és bizony az sem volt valószínű, hogy az izraeli hadsereg tétlen marad, miközben a palesztin gerillák elfoglalják a Jordán völgyét. Ám ebben a konfliktusban Jeruzsálem fellépése Husszein oldalán korántsem volt triviális dolog a király számára. A politikai függetlenségének megvédése közben semmi sem ösztönözhetette morális pozíciójának tönkretételére az arab világban.

Az izraeli szándékokra vonatkozó kérdés nem volt új keletű. Először augusztus 4-én fogalmazódott meg Husszein nevében, amikor a zsarolás egyik formájaként a Jordánia keleti részén állomásozó iraki csapatok nem voltak hajlandók a megszabott határidőre véget vetni a gyakorlatozásuknak. Tel-avivi nagykövetünk Izrael támadásba lendülésének lehetőségét jelentette Washingtonnak abban az esetben, ha az iraki csapatok nyugatra indulnak. Az izraeli kormánynál azonban nem hozta szóba a dolgot. A külügy közel-keleti osztálya akkoriban olyan ideges volt ezzel kapcsolatban, hogy semmilyen választ nem adott a jordániai aggályokra. A helyzet enyhülésével ennek szükségessége időlegesen el is múlt.

Ahogy megoldatlanul maradt kérdések esetén már megszokott, szeptemberre a probléma visszatért, és vele együtt az izraeli reakció megállapításának szükségessége is. A State Department ismét a halogatás általa korántsem szokatlan gyakorlatahoz folyamodott, valószínűleg azért, mert nem akarta tovább komplikálni az egyiptomi–izraeli tűzszünet megsértéseinek kezelését célzó erőfeszítéseit. Szeptember 2-án moszkvai nagykövetünk, Jacob Beam felkereste Szergej Vinogradov külügyminiszter-helyettest, és a szokásos visszafogott modorában megkísérelte megkérni a szovjeteket: vessék latba befolyásukat az iraki barátaik megfékezésére. Vinogradov atyáskodóan lekezelő modorban aggódó törődést tetetett. A Szovjetunió felettébb érdekelt a békétárgyalásokhoz szükséges kedvező feltételek megőrzésében, de állítása szerint nem értesült semmiféle iraki ultimátumról, ennél fogva Moszkva sajnós nehezen tudna hivatalosan állást foglalni. Vinogradov kifejezte személyes véleményét, miszerint Irak nem fog beavatkozni a jordániai belügyekbe – ám aztán ismételtén kijelentette, hogy senki sem képes megjósolni, mi fog történni a Közel-Keleten. Röviden szólva, Moszkva nyitva hagyta a választási lehetőségeit. Az a tény, hogy a nyár végén Anatolij Dobrinyin mindvégig Moszkvában maradt, nem hagyott semmi kétséget afelől, hogy a szovjetek nem hajlandók semennyi tőkét befektetni a helyzet lecsendesítésére, amit ennél fogva ott helyben, a terepen kell megtenni.

Szeptember 2-án Ammánban Zaid Rifai közölte nagykövetségünkkel: az irakiak egyelőre nem váltották be a fenyegetésüket. Három nappal később megerősítette országa érdekeltségét egy mérsékletre felszólító nagyhatalmi nyilatkozatban. Az izraeli szándékokat firtató ismételt jordániai érdeklődésre a State Department a hozzáállását híven tükröző furcsa kijelentéssel válaszolt, miszerint nem tudja elképzelni, hogy a hásimita királyság segítséget fogadna el az ellenségétől, Izraeltől egy arab testvérország ellen. Az uralkodó természetesen túlságosan is finom úriember volt ahhoz, hogy a kérdést imigyen fogalmazza meg, és túl intelligens ahhoz, hogy leckékre legyen szüksége amerikai tisztviselőktől a saját aggályait illetően.

Eközben a helyzet Ammánban továbbra is javulóban volt; tárgyalások kezdődtek a jordán kormány és a mérsékelt fedajín vezetők között. Szeptember 3-án

Beam Moszkvában tiltakozásunkat fejezte ki a tűzszünet ismételt megsértései miatt a Szezei-csatorna mentén. Ezen a találkozón Vinogradov se romlónak, se javulónak nem tartotta a jordániai helyzetet, és semmilyen említést sem tett bármilyen szovjet közbenjárásra Iraknál. Aláhúzendó azt, hogy mekkora fontosságot tulajdonítunk az ottani fejleményeknek, szeptember 4-én Nixon San Clemente-ben fogadta Dean Brown-t, új ammáni nagykövetünket.

Szeptember 5-re úgy tűnt, hogy a válság enyhült. Ennek egyik jele egy váratlanul hozzánk intézett szovjet figyelmeztetés volt a Szezei-csatornán történő izraeli átkelés ellen, amely Moszkva szerint küszöbön állt. (Ahogyan már korábban megírtam, a jegyzéknek más funkciója is volt, nevezetesen a figyelem elterelése a tűzszünet egyiptomi és orosz megsértéseiről.) A szovjetek jól ismert sztereotip taktikája elsütni egy fenyegetést akkor, amikor egy olyan válság, amelybe vonakodtak segítőkészen beavatkozni, már csitulóban van; evidens módon azt a benyomást remélik vele kelteni az esemény lecsengése után, hogy ők voltak a probléma megoldásának kulcsszereplői, ennél fogva valamilyen kompenzációra támaszthatnak igényt. (Például 1956-ban a szezei válság idején szigorú figyelmeztetést küldtek London és Párizs címére, hogy tartózkodjanak a szezei inváziótól – akkor, amikor már nyilvánvaló volt a döntés a kivonulástól.) Habár a fedajínek felülkerekedését sikerült megakadályozni, a király hatalma távolról sem állt helyre. Irak manőverezése kellemetlen emlékeztető maradt megfogható hatalmára a saját országában. Az ideges leckéztetésre korlátozódó amerikai attitűd kétértelmű volt: korántsem merült fel benne semmi olyan cselekvési terv, amely konkrétan befolyásolni – még kevésbé uralni – tudta volna a helyzetet. A nyugalom azonban csalókanak bizonyult; az események valójában kiszabadultak az ellenőrzés alól.

Tűszul ejtett repülőgépek

Sohasem született kielégítő magyarázat arra, hogy a fedajínek vajon miért cselekedtek úgy, ahogyan tették abban az időszakban, amelyet később ők maguk neveztek el „fekete szeptembernek”. A hónap elején Nasszer és a szovjetek sikeresen előrenyomultak rakétarendszerükkel a Szezei-csatornáig. Az Egyesült Államok készen állt nyomást gyakorolni Izraelre a nyugati parti kivonulás reményével kecsegtető tárgyalások ügyében, amelyben Jordániának is szerep jutott volna. Ha nem zavarják meg, a folyamat sok biztató elemet tartalmazott volna az arabok számára. Izrael katonai túlsúlya a Szezei-csatorna mentén megtört, és a rá nehezedő nyomás minden bizonnyal megsokszorozódott volna, mielőtt megkezdődnek a tárgyalások. A fedajínek soraiban azonban a szélsőségesek másfelé tekintettek; az ő céljuk nem a béke volt Izraellel, hanem az ország megsemmisítése. Emellett mindeddig nem tudták elismertetni magukat politikai entitásként

– nemzetközileg menekültekként tekintettek rájuk, az arab világ a félelem és a tömjénezés keverékével közeledett hozzájuk, Jeruzsálem pedig terrorista bűnözőknek tartotta őket. Nem törekedtek politikai rendezésre, amelyben a követeléseiket csak kompromisszumok árán tudják érvényesíteni, hanem bázist akartak létrehozni az ellenőrzésük alatt, ahonnan kiindulva döntő csapást mérhetnek Izraelre, megsemmisítve a zsidó államot. Ebben az értelemben észszerű alapon nyugodott a diplomáciai haladás megakadályozását célzó törekvésük. Másrészt viszont a palesztinok fokozatosan teret nyertek Jordániában. Közel kerültek az autonómia megszerzéséhez, ám a túl magasra lícitálással elszalasztották kínálgató esélyeiket, és végül kiűzetek Jordániából Libanonba. Az általuk kreált válság pedig ironikus módon az Egyesült Államok kezébe adta a lehetőséget, hogy sok mindent pótoljon abból, ami az előző hónap hezitálásai miatt elveszett, megnyitva ezzel az utat a következő évek diplomáciája előtt.

A válság szeptember 6-án robbant ki, amikor a fedajín mozgalom legszélsőségesebb szárnya, a marxista Népi Front Palesztina Felszabadításáért (NFPF) tagjai hatalmukba kerítették több repülőgépet. A Pan American légitársaság egyik Boeing-747-es jumbóját Kairóba térítették, ahol az utasok elengedése után felrobbantották. Az amerikai TWA légitársaság 707-ese és a Swissair DC-8-asa az Ammán-tól nagyjából harminc mérföldre fekvő Dawson Field nevű homokos kifutópályán volt kénytelen landolni, majd szeptember 9-én a British Airways egyik VC-10-esét szintén Dawson Fieldre irányították, míg egy izraeli gép elrablását a fedélzetén tartózkodó biztonságiak akadályozták meg.

A gépeltérítéseknek összességében több száz utas volt szenvedő alanya, köztük svájciak, németek, britek, franciák és amerikaiak. A legebezhetőbb csoportot az izraeliek és a kettős állampolgárok képezték – tehát azok, akiknek izraeli és amerikai útlevélük is volt. Szeptember 7-én az NFPF felajánlotta, hogy a svájci, német és brit börtönökben fogva tartott összes fedajíniért cserébe az izraeliek és a kettős állampolgárok kivételével minden utast elenged. Az izraeli és a kettős állampolgárságú utasokkal a zsidó állam börtöneiben raboskodó gerillák szabadon bocsátását akarták kikényszeríteni. Mindehhez hetvenkét óra határidőt szabtak.

Legégetőbb gondunk az amerikai állampolgárok és velük együtt az izraeliek fogva tartásának megakadályozása volt a többi tűsz szabadon engedése után. Hasonlóképpen elfogadhatatlan volt számunkra, hogy külföldiek rangsorokat állítsanak fel amerikai állampolgárok között. Jól tudtuk: Izrael azt a politikát követi, hogy sosem enged a zsarolásnak, attól tartva, hogy ha egyszer is megteszi, többé egyetlen gerillát sem tarthat fogságban, és a terrorizmust bátorítaná vele. A mi véleményünk nagyjából hasonló volt. Mivel azonban az érintett európai országok úgy gondolták, nem tudják tartósan képviselni ugyanezt a meg nem alkuvó álláspontot, legalább egységes csoportként történő fellépésre ösztönöztük őket.

Szeptember 8-án reggelre Rogers értekezletet hívott össze a minisztériumi irodájába, amelyen rajtam kívül Laird, Helms, Alexis Johnson és Joe Sisco vett részt.

A 9. fejezetben az EC–121-es lelövésével kapcsolatban már tárgyalt Situation Room-szindrómával kapcsolatos, időről időre felröppenő vádak állítása szerint a hivatalnokok saját maguk kreálnak válságokat, így kívánva megfelelni a katonai vitészséggel és a macsósággal kapcsolatos romantikus elképzeléseknek. Badarság! Kezdjük azzal, hogy ez a válságközpont, a Situation Room kényelmetlen, sivár, korántsem esztétikus és alapvetően nyomasztó hely, ahogyan már korábban jellemeztem. Másodszor pedig az ott zajló megbeszélések rendszerint rendkívül technikaiak. A legfejlettebb kommunikációs berendezések közelsége miatt a résztvevőknek azonnali hozzáférésük van a legfrissebb információkhoz. Mivel rendszerint kabinetszint alatti hivatalnokokról van szó, az általuk hozott döntések jó eséllyel szisztematikus elemzésen mennek keresztül, és magasabb szintekre továbbítódnak kiértékelés céljából.

Az elhamarkodott döntések kockázatát ennél fogva nem a válságközpontban, hanem az Ovális Irodában, a Kabinetszobában vagy a kormánytagok irodáiban tartott *ad hoc* értekezletek hordozzák magukban. Ezek alkalmával tényleg reális annak a veszélye, hogy a látszatban megnyilvánuló hihetőséget összetévesztik a valósággal, a verbális magabiztosság pedig a hidegvérű elemzés fölébe kerekedik. Ilyenkor fordul elő, hogy a stábok háttér munkájának hiányában tények által alá nem támasztott döntések születhetnek, a résztvevők a tisztázás helyett a hatáskeltés kedvéért beszélnek olyankor, amikor a szabadság döntő fontosságú lenne, és a Situation Roomnál sokkal nagyobb a kísértés mulandó és felületes konszenzus megkötésére, kellőképpen meg nem vizsgált feltételezések jóváhagyására. Fennáll a benuultság és a meggondolatlanság párhuzamos kockázata. A vezetők nem igazán lehetnek tudatában javaslataik következményeinek, ha csak nem fordították le őket konkrét operatív fogalmakra.

Ez volt elmondható a Rogers irodájában tartott értekezletről is, ahol vad ötletek uraltak kapkodó vitát. Például tetemes idő pocsékolódott el olyan ideggáz esetleges bevetésére a géprablók ellen, amely megbénítja az áldozatokat, anélkül, hogy tudnának róla. Képtelen voltam eldönteni, mi hátráltatja jobban a megbeszélést: az, hogy fogalmunk sincs arról, vajon egyáltalán létezik-e a célnak megfelelő gáz az arsenálunkban, vagy azon elképzelés hiánya, hogy miképpen is kellene alkalmazni, de a lényeg az volt, hogy nem tudtuk, hogyan lehet megszervezni és végrehajtani bármilyen katonai akciót. Rogers azzal a meggyőződéssel zárta a megbeszélést, mint amellyel elkezdte: semmit sem tudunk tenni. Az amerikai csapatok bevetése katonailag kivihetetlen volt, Husszein nem fog lépni a palesztinok ellen, az izraeli intervenció pedig egyenlő lenne a halálos ítéletével.

Ugyanezek az érvek hangzottak el délután az elnökkel tartott értekezleten is. Rajtam kívül Laird, Rogers, Johnson, Sisco volt jelen J. Edgar Hoover és John

Mitchell társaságában, akik a géprablás hazai következményeivel foglalkoztak. Nixon nem hozott döntést. Korábban négyszemközt ugyan közölte velem, hogy a gépeltérítést ürügyként kell használnunk a fedajínek szétverésére, de az értekezleten nem tett ilyen kijelentést, ellenben kinyilvánította: végső esetben inkább amerikai, mintsem izraeli intervenciót részesítene előnyben. Rogers ellenkezett, mondván, hogy óriási árat fogunk fizetni egy alapvetően haszontalan akcióért.

Az elnök ekkor hozzám fordult. Úgy válaszoltam, hogy két problémával állunk szemben: a túsok biztonságával és Jordánia jövőjével. Ha a fedajínek legfőbb bázisukként tudnák használni az országot, és ennek folyamán semmissé tennék a királyi autoritást, azon kevés uralkodó egyikének hatalmát a régióban, aki mérsékelt politikájával és a Nyugat iránti szimpátiájával tűnik ki, az egész Közel-Kelet könnyen forradalmasodhat. Két hónappal a békekezdeményezésünk után a katonai egyensúlyt a Szezei-csatorna mentén fondorlattal megváltoztatnák, épp abban a pillanatban, amikor a politikai egyensúlyt a jordániai fronton erőszak borítaná fel. Ebbe pedig végképp nem nyugodhatunk bele a partvonalon álltunkban tétozva, a kezünket tördelve, a béketárgyalások felújítását szorgalmazva, majd nyíltan beismerve a tehetetlenségünket.

Miután senki sem törte magát, hogy szembenézzen elemzésem folyományai-val, a megbeszélés a gépeltérítések megelőzésére tért át. Mel Laird a repülőterek jövőbeni biztonságát célzó elektronikus eszközökről beszélt. Az elnök úgy döntött, egyaránt támogatja a fegyveres légimarsalokat és az elektronikus eszközöket, és hozzám fordulva megbízott ennek „koordinálásával”, majd felkérte Lairdet a „fő felelősség” vállalására, Rogerst pedig a diplomáciai kezdeményezések szorgalmazására utasította. A zavarom azt illetően, hogy mindez mit jelent, akkor sem oszlott el, amikor Nixon az értekezlet után tíz perccel betévedt az irodámba, és közölte: ráébredt, hogy „rettentő bürokratikus probléma” előtt állunk, miután a kabinetminiszterek mind „tenni akarnak valamit”, s ő mindegyiküknek adott is valamilyen tennivalót, és ebben nekem kell rendet teremtenem. Azt már nem mondta meg, hogyan, sőt még azt sem, hogy tulajdonképpen mit is akar pontosan.

Eközben nyugtalanító beszámolókat kaptunk Ammánból. A jordániai hadsereg állítólag konkrétan a zendülés állapotában leledzett amiatt, amit a katonák a fedajínek inzultusainak és provokációinak tekintettek. Lojálisak lévén a királyhoz, de nem lévén hajlandók semmilyen további kompromisszumra, azzal fenyegettek, hogy az uralkodó érdekében saját kezükbe veszik a dolgok irányítását. Husszeinre egyre nagyobb nyomás nehezedett, hogy erőteljes lépésre szánja el magát.

Az elnök jóváhagyását elnyerve, és azért, hogy véget vessek a bürokratikus zűrzavarnak, szeptember 9-én aktiváltam az NSC válságkezelő mechanizmusát. Ettől fogva tizenhét napon át a WSAG gyakorlatilag mindennap legalább egyszer

ülésezett a lehetőségek megvitatására, készenléti tervek kidolgozására, és a döntések koordinált alapon történő végrehajtására. Ez több volt eljárásbeli lépésnél; figyelmeztetésnek szántuk az apparátus felé, miszerint a tévovázás a tűzszünet megsértéseivel kapcsolatban nem ismétlődhet meg, ha a jordániai helyzet romlik. Elnöki tisztem a WSAG-ben azzal a fenyegetéssel járt, hogy bármilyen megoldatlan kérdés minden valószínűséggel Nixon tudomására jut.

Az elnök személye döntő fontosságú tényező válság esetén. Elég közel kell lennie a folyamatokhoz, hogy nyomatékot tudjon adni a végső döntéseknek, de ugyanakkor nem szabad annyira belemennie a részletekbe, hogy ezzel megakadályozza az alternatívák alapos megvizsgálását. Az 1962. évi kubai rakétaválság idején Kennedy bölcsen kizárta magát az előzetes tárgyalásokból. Nixon ugyanezt az eljárást követte az 1970-es jordániai válság során, és csaknem minden más krízis alkalmával az elnöksége idején. Az ilyen helyzetekben a legjobb formáját mutatta. Nem akarta azt a látszatot kelteni, hogy hadsereg-főparancsnoki kötelezettségeit teljesíti a taktikai részletekbe történő ideges beavatkozással vagy a formálódó mérlegelések során; ezek kimunkálását a felügyeletem alatt álló kormányzati mechanizmusra hagyta. Tévovázott, mielőtt elkötelezte magát valami mellett – olykor őrijtő módon. De remek érzéke volt az időzítéshez; ösztönösen megsejtette, mikor érkezett el a pillanat a döntéshozatalra, és ilyenkor határozottan cselekedett, különösen akkor, ha izolálni tudta magát a túlságosan sok személyes vitától.

A jordániai válság kezdeti szakaszában naponta legalább kettő, de alkalmanként három helyzetjelentést nyújtottam be az elnöknek, informálva a WSAG ajánlásairól, az ammáni eseményekről és a túsok elengedéséről szóló tárgyalások állásáról. Mivel a WSAG-ben minden releváns kormányhivatal képviseltette magát, feltételezni lehetett, hogy az illetékes kabinetminiszterek teljes körű jelentéseket kaptak, akiknek természetesen lehetőségük volt bármilyen egyet nem értés ügyében az elnökhöz fordulni. A válság akut fázisaiban – különösen utolsó három napjában – Nixon mindennap összehívta a vezetők értekezletét a WSAG-javaslatok megbeszélésére.

Szeptember 9-én a legfőbb probléma a követendő irány meghatározása volt. Nézetem szerint a sikeres politikának legalább három komponensből kell szövetődnie: a realisztikus választási lehetőségek körét meghatározó gondos elemzésből, az aprólékos előkészületekből és a kezdeményezés minél előbbi megragadásából. Válság esetén a passzivitás egyre növekvő mértékű tehetlenséghez vezet; az ember arra kényszerül, hogy kezdeményezés helyett csak reagáljon a problémákra, méghozzá olyan körülmények között, amelyeket a szemben álló fél az illető maximális hátrányára teremt. Ezzel szemben a kezdeményezést kézben tartó fél le tudja kötni a másik oldal energiáit az elemzésben. És mivel az ellenfél mindig a legrosszabb eshetőséggel fog számolni, még a viszonylag csekély jelentőségű lépések is komoly figyelmeztető hatást tudnak kelteni, hacsak nem

olyan nyilvánvalóan becsapósak, hogy semmibevételt váltanak ki. A maximális hatékonyság érdekében akcióinknak tartósaknak kell lenniük, és kérlelhetetlennek kell tűnniük, mert a hezitálás vagy a fokozatosság láttán a másik oldal kísérletet tesz eltökéltségünk tesztelésére azzal, hogy kipróbálja az elkötelezettségünket.

Szeptember 9-én délelőtt fél 12-től a WSAG egy óra hosszát ülésezett a fehér házi válságközpontban. A hírszerzőktől jött tájékoztatás szerint a túsok kiváltására megszabott időt meghosszabbították, de azt nem tudtuk, meddig. Egyetértettünk abban, hogy nyomást kifejtve feltétlenül meg kell akadályoznunk az európai országokat a különalkuba bocsátkozás kísérletében, amellyel nem maradna más választásuk, mint engedni a géprablóknak. Ezzel azonban magára hagynák az Egyesült Államokat minden eszköz nélkül az állampolgáraink kiszabadítására, kivéve a nyomásgyakorlást Izraelre, amely – hozzánk hasonlóan – kitartott amellett, hogy a terrorista zsarolás előtti behódolásról szó sem lehet. Véleményünket osztotta André Rochat, a Vöröskereszt Nemzetközi Bizottságának rátermett képviselője, aki a tárgyalásokat vezette a palesztinokkal. Rochat a következő jegyzéket küldte az ügyben érintett kormányoknak: „A palesztinok koordinálatlan szabadon engedése esetén a bizottság kénytelen lenne visszaadni a mandátumát, amellyel felruházták.”

De ha meg akartuk akadályozni a tárgyalások elhúzóódását a végtelenségig, nézetem szerint most már el kellett kezdenünk határozottságot mutatni és nyomást gyakorolni. A tehetetlenül korholó attitűd csak meghosszabbítaná a gyötrelmeinket. Az amerikai elszántság egyaránt kulcsfontosságú volt a túsok sorsát és a király túlélését illetően. És csakugyan, furcsa módon a király és a túsok jövőjének útja kezdett összefutni. Ha túsok százait ölik meg az ország földjén, a királyi autoritás összeomlása Jordániában az egész világ szeme előtt nyilvánvaló lenne. Minden egyes egymást követő válság egy kicsit még tovább gyengítette Husszeint; a fejlemények egyre inkább az erőpróba felé sodródtak. Vagy az történik, hogy Husszein kétségbeesésében a fedajínok ellen fordul, vagy a fedajínok megdöntik a hatalmát.

Amíg ez a kihívás meg nem oldódik, semmilyen békekezdeményezésnek sincs esélye; Izrael sosem fog tárgyalni új határokról egy olyan kormánnyal, amely nem képes gyakorolni a hatalmat saját országában. Mivel azzal mindenki egyetértett, hogy mentőakcióhoz csak a legvégső esetben lehetne folyamodni, három lehetőséget soroltam fel, amelyekre szükséges felkészülnünk: fedajín támadás a túsok ellen, amely vészhelyzeti mentőakciót tenne szükségessé; a közrend összeomlása Ammánban, ami az ott tartózkodó amerikaiak evakuálását követelné meg; valamint összecsapás Husszein és a fedajínok között, Szíria és Irak esetleges részvételével. A harci képességeink elemzése rámutatott: mindössze négy olyan dandár áll rendelkezésünkre, amelyek gyorsan képesek eljutni Jordániába,

és egy ilyen akció a teljes stratégiai tartalékunkat igénybe venné. Negyvennyolc órába telne a Németországban állomásozó dandár bevetése, és hetvenkét órába a 82. légideszant-hadosztályé az Egyesült Államokból. Az említett erők intervenciójához a szomszédos országok feletti átrepülési jogok megszerzésére vagy a szárazföldi megközelítéshez szükséges engedélyek beszerzésére lenne szükség. Az Egyesített Vezérkart felkértem, hogy huszonnégy órán belül terjesszen elő javaslatokat európai erőink készségi fokozatának emelésére, készítsen tanulmányt egy elhúzódo jordániai amerikai katonai akció hadműveleti következményeiről, mérje fel a bevetendő erőket mindegyik eshetőséget számba véve, és a fentiekkel kapcsolatos telepítések volumenét egy szovjet intervenció elrettentéséhez szükséges mértékben.

Mindeközben lényeges volt, hogy valamennyi részt vevő fél felé jelezzük: komolyan vesszük a dolgokat. Az elnök elrendelte, hogy a Hatodik Flotta repülőgép-anyahajója, az *Independence* hajózzon keletre, és tartózkodjék a libanoni partok közvetlen közelében négy romboló kíséretében, majd huszonnégy órán belül két további romboló is csatlakozzon hozzájuk. Hat C-130-as csapatszállító repülőgép álljon készenlétben a törökországi Incirlik légibázison az amerikaiak evakuálására. Ezekre a lépésekre bejelentés nélkül került sor. Bizonyos volt, hogy a szovjet hírszerzés, amelyet valószínűleg hozzásegített az információszerzéshez a Pentagon részéről megszokott kiszivárogtatás, gondoskodni fog a fentiek nyilvánosságra hozataláról. A hallgatásunk baljóslatú jelleget kölcsönöz majd a hírnek.

Amikor a WSAG végiggondolta, milyen körülmények között vehetők be ezek az erők, a dolog már bonyolultabbá vált. Senkinek sem volt ínyére egy újabb katonai szerepvállalás, miközben több százezer amerikai katona még mindig harcban állt Délkelet-Ázsiában. Be kellene vetnünk a teljes stratégiai tartalékunkat, és légi támogatásban kellene részesítenünk, ami miatt másutt sebezhetővé válnánk egy szovjet csapással szemben. A hadműveleteket nehéz lenne fenntartani az utánpótlási vonalaink törekenysége miatt, és több idegen országot is át kellene szelnünk. Minél tovább tartana a háború, annál bonyolultabbá válna a helyzetünk. Ha Izrael saját kezdeményezésére beavatkozna Jordániában, párhuzamos hadműveleteket folytatnánk különböző célokkal. Még rosszabb lenne az arab világban elfoglalt pozíciókra és presztízsünkre nézve, hogy ha netán bajba kerülnénk, esetleg a zsidó államot kellene megkérnünk, segítsen ki minket szorult helyzetünkből.

A vázolt okok miatt azt véltem kívánatosnak a hosszú távú érdekeink szempontjából, ha katonai akcióinkat különválasztjuk Izraelétől. Véleményem szerint az amerikai erőket állampolgáraink evakuálására kell használni, mert ezt gyorsan végre lehetne hajtani, és közvetlen amerikai érdeket képviselne, viszont egy iraki vagy szír lépés által kiprovokált komolyabb konfliktus esetén azt pártoltam, hogy a felelősségvállalás legjavát hagyjuk a legközvetlenebbül érintett országok-

ra. Mivel csaknem biztosra vettem az izraeli választ egy iraki vagy szíriai lépésre, úgy véltem, egy ilyen eshetőség bekövetkezte esetén az erőnk legjobb felhasználása egy Izrael elleni szovjet intervenció elhárítása. A fenti javaslatok dolgában konszenzus alakult ki.

Tájékoztattam erről Nixont, aki továbbra is kitartott korábbi nézete mellett, miszerint bármilyen katonai akció csak amerikai legyen; azt akarta, hogy egyedül mi lépünk fel az iraki vagy szír intervenció, illetve a fedajín zavargások ellen, és Jeruzsálem maradjon ki belőle.

A nemzetbiztonsági tanácsadó helyzete felettébb kényes, amikor valamilyen nem ért egyet az elnökével. Az elnöknek biztosítékra van szüksége, hogy tanácsadója a kinyújtott karja meghosszabbításaként működik, és gondja lesz rá, hogy a kormányhivatalok az ő kívánságait hajtsák végre. Másrészt az elnöknek számítania kell arra – és el is kell fogadnia –, hogy figyelmeztetik, ha az utasításai veszéllyel járnak. Ez különösen fontos volt Nixon esetében, mivel hajlamos volt elhamarkodott kijelentéseket tenni, amelyekről sohasem gondolta, hogy valaha is végre lesznek hajtva. A jordániai válságban e problémát egyidejűleg két készenléti terv előterjesztésével oldottam meg: egyikben az egyoldalú amerikai akció iránti elnöki preferencia öltött testet, míg a másik azt a WSAG-konszenzust rükrözte, miszerint az Egyesült Államok akadályozzon meg egy külső intervenciót. Az elnök azt követően választhat a kettő közül, amikor elérkezik a döntés pillanata.

Szeptember 9-én Julij M. Voroncov szovjet ügyvivő (Sisco útján) tájékoztatott minket, hogy az oroszok önmérsékletre intették mind Jordániát, mind Irakot. A szovjet figyelmeztetés nyelvi megfogalmazása azonban – alighanem szándékosan – alkalmatlan volt arra, hogy akármilyen tüzet is kioltson. Moszkva azt mondta az araboknak, hogy az önmérséklet azért kívánatos, mert az egymás közötti konfliktus csak az ellenségeiket segíti, konkrétan „az izraeli agresszorokat és a mögöttük álló imperialista erőket” – nekünk címzett övön aluli ütkészt. Véleményem szerint a Kreml ugyanúgy viselkedett a jordániai válság során, mint az egyiptomi tűzszünet ügyében. Formálisan korrekt hangokat hallatott, de semmi konstruktívát nem tett a krízis felé sodródás megállítására érdekében. Azzal, hogy közölte Ammánal, miszerint az arabok ellenségének tart minket, a Szovjetunió támadást intézett Jordánia hagyományos politikájának alapvetése ellen. Szintén provokatív lépésnek tekinthető módon ennek a demarsnak a szövegét minden nyelvi finomítás nélkül küldte meg a külügyminisztériumnak. Moszkva nyilvánvalóan továbbra sem hitte el, hogy súlyos kockázatot vállal.

A WSAG szeptember 10-én délután újra összeült. Addigra a palesztinok már módosítottak a követeléseiken, részben az általunk sikerrel egységben tartott frontnak köszönhetően. A britek, a svájciak és a németek megegyeztek, hogy az általuk fogva tartott fedajínokat csak azután adják át, ha a túszokat szabadon engedték. Ezután a palesztinok a következőt javasolták: az összes nőt, gyermeket

és beteg utast kicserélik az Európában fogva tartott fedajínokra, míg a férfiakat visszatartják az Izraelben bebörtönzött minden harcostársuk kiváltására.

Meggyorsítottuk az eshetőségi tervezésünket. Ha a minisztériumok egyszer megértik, hogy a Fehér Ház komolyan gondol valamit, gyakran fedeznek fel olyan cselekvési lehetőségeket, amelyek elképzelhetetlenek akkor, amikor vélekedésük szerint a megszabott irány csak minimális kockázattal jár. A szeptember 10-i WSAG-értekezleten Moorer admirális közölte: a korábban megállapodott harckészültségi intézkedések majdnem a felével csökkentették európai erőink reakcióidejét. Talált még két tengeralattjárót is, amelyeket a Földközi-tengerre lehet vezényelni a szovjet flotta szemmel tartására, ezenkívül szeptember 14-én várhatóan véget ér egy partraszállási hadművelet Krétán, és az ebben részt vevő alakulatok, többek közt egy tengerészgyalogos partraszálló egység, a válság elhúzódása esetén a libanoni partok közelében tarthatók készenlétben. Felkértem az Egyesített Vezérkar főnökeit annak tanulmányozására, vajon az Egyesült Államok folytatni tudná-e a hadműveleteit Jordániában (és ha igen, akkor hogyan), ha Nixon netán továbbra is az egyoldalú amerikai akciót preferálná. Bár tisztában voltam vele, hogy a csoport ellenez egy ilyen irányt, nem akartam olyan helyzetben lenni, hogy amikor az elnök elrendel valamit, „azt se tudjuk, mit kell tennünk”. Helms nézete szerint Husszein, szír vagy iraki intervenciótól tartva, valószínűleg az összecsapás elkerülésére törekszik majd a fedajínokkal. Ellenvetéssel éltem: „Ez a végét jelentené. A harcon kívül nincsen más út számára az ellenőrzés visszaszerzésére.” Annak ellenére tartottam elkerülhetetlennek a konfrontációt, hogy a kormány új fegyverszünetben állapodott meg a fedajínokkal. Erre a vitára az események adták meg a választ, még hozzá elég hamar, szükségtelenné téve az elvont gondolkodást a megoldási módokról. Minden lehetőséget megtettünk, hogy felkészüljünk a közelgő viharra.

Szeptember 11-én az előző két nap harckészültségi intézkedései kezdtek megtérülni. A flottamozdulatainkról szóló szóbeszédeket az ammáni pletykagyár a küszöbönálló amerikai intervencióról szóló jelentésekre fordította le. A Vörös kereszt képviselője, Rochat jelentése szerint a fedajínok főhadiszállásán „fantasztikus feszültség” uralkodott, és határozottan valamilyen lépést várt tőlük annak demonstrálására, hogy nem lehet őket megfélemlíteni. Az összes elrabort repülőgépet előkészítették a felrobbantásra, de előtte elszállították az utasokat. Az, hogy a fenyegetésünk nem maradt hatás nélkül, a nap végén vált nyilvánvalóvá, amikor nagy hirtelen szabadon engedtek nyolcvannyolc túszt, köztük néhány amerikai is (de a kettős állampolgárságúakat nem).

Aznap reflektorfénybe került a Rogers és köztem megmutatkozó felfogásbeli különbség a válságmenedzselést illetően. Rogers szerint kívánatos lenne biztosítani az ideges ellenfeleket arról, hogy nem szándékozunk bántani őket. Az én nézetem ennek épp az ellenkezője volt: ha már egyszer konfrontációba kezdtünk,

akkor a legjobb, egyszersmind a legbiztosabb út a kérlelhetetlenség. A külügyminiszter véleménye szerint a feszült légkör megnyugtatósa hozzájárulna a megoldáshoz, én ellenben úgy gondoltam, hogy a gyors rendezésre annak veszélye ad ösztönzést, hogy a helyzet kezelése kicsúszhat a kezünk közül. Rogers most ugyanazzal az érveléssel tájékoztatta a kongresszusi vezetőket, amelyet három nappal korábban használt, lerontva a hadmozdulatok hatását, holott utóbbiakra éppen azért adtunk utasítást, hogy pontosan az ellenkező benyomást keltsük. Szerencsére a palesztinok inkább a tetteinknek, nem pedig a szavainknak hittek; a kongresszusi tájékoztatást valószínűleg a félrevezetésükre tett kísérletnek tekintették.

Aznap reggel az elnök, Laird, Rogers és jómagam a kongresszus vezetőivel találkoztunk az Ovális Irodában. Hirtelen kihívott a megbeszélésről a kétségbeesett Sisco, aki egy jelentést hozott magával arról, hogy a Hatodik Flotta erődemonstrációja miatt a palesztinok a megmaradt túsztok kivégzésével fenyegetőznek. Pánikkeltés nélkül a lehető leggyorsabban véget vetettünk a vezetői értekezletnek. Az elnök maradásra kérte Rogerst és Lairdet, és behívta Siscót is, hogy csatlakozzon hozzánk. Sisco és Rogers egy minden amerikai katonai akcióról ünnepélyesen lemondó nyilvános bejelentés mellett kardoskodott. Ellenkeztem a javaslatot. A megnyugtatót a fedajínok egész egyszerűen jutalomként könyvelhetnék el a felháborító fenyegetéseikért, megszilárdítaná tárgyalási pozíciójukat, és később nehezebb probléma elé állítana minket, ha vészhelyzetben sürgősen kellene cselekednünk. Ehelyett közlemény kiadását pártoltam az arab kormányoknak címezve, miszerint a túsztok megölése súlyos következményekkel járna. Nixon támogatta a javaslatomat.

Ennek eredményeképpen kiszámítottan kétértelmű nyilatkozatot fogalmaztam meg Ron Ziegler számára felolvasásra, amely szimplán felhívta a figyelmet a Vörös kereszt egyik kijelentésére, mely szerint semmilyen katonai akció „nem képezi megfontolás tárgyát”. Ez jelenthetett bármit. Emellett Siscóval együtt figyelmeztető jegyzéket is fogalmaztam az arab kormányoknak a túsztok ügyében. De még úgy is, hogy az üzenetet az elnök rendelte el, és szövegét is ő maga hagyta jóvá, a külügy arabszakértői az utolsó pillanatban közbeléptek azzal az érveléssel, hogy a fenyegetések a könnyen indulatba jövő arabokat pontosan az ellenkező tettekre sarkallhatják, mint amit szándékunk szerint tenniük kellene. Ezért végül nem ragaszkodtam a jegyzékhez, és szóltam Nixonnak, ejtse az ügyet. Az idő nem volt alkalmas elkeseredett kötélhúzásra egy távirat miatt. A döntéseket a tettek határozzák meg, nem a szavak.

Az elnök jóváhagyásával közöltem Moorer admirálissal, hogy a Hatodik Flotta ne ügyeljen túlbuzgó gondossággal a rádiócsend megőrzésére. Ezzel a szovjetek gyorsan tudomást fognak szerezni a flotta mozgásáról, amivel egy diplomáciai jegyzéknél sokkal komolyabb módon teszünk közzé figyelmeztetést. Szeptember 12-én a palesztinok a közvélemény számára sokkoló módon felrobbantották

a három kiürített repülőgépet, a túszoikat pedig továbbra is különböző ismeretlen helyeken tartották fogva Ammánban. Nixonnal megbeszéltük annak az egyre növekvő valószínűségét, hogy készenléti terveinket aktiválnunk kell. Emlékeztettem a WSAG értekezletén elért kormányhivatalközi konszenzusra, amely szerint evakuálás céljára amerikai szárazföldi erők lennének előnyösebbek, de arra is, hogy az irakiak által támogatott fedajín gerillák és a jordán király közötti összecsapás megtörténtekor hagynunk kell, hogy Izrael viselje a nehezét. Az elnök azonban továbbra sem akart hallani izraeli intervencióról; mindkét eshetőség bekövetkeztekor amerikai szárazföldi erőket kívánt bevetni. Nem volt alapvetően fontos, hogy pont most simítsuk el a nézetkülönbségeinket. Nixon preferenciájának azonban megvolt az a gyakorlati következménye, hogy a WSAG-ben nagyobb amerikai erő térségbe vezénylését forszíroztam, ráadásul gyorsabb ütemben, mint ahogyan máskülönben tettük volna.

Szeptember 13–14-én a legfőbb gondot az okozta, hogy egyre több jel utalt arra, miszerint a németek – és valószínűleg a britek is – az egységes tárgyalási front megtörésének határán vannak, és különalkut akarnak kötni a saját állampolgáraik ügyében. Ezekre a félelmekre ráerősített az a palesztin bejelentés, hogy az amerikai túszoikat ezentúl izraeliekként kezelik. A libanoni partoknál szovjet hadihajók kezdték el követni Hatodik Flottánkat, de a haditengerészeti erőben megmutatkozó egyensúly a Földközi-tengeren döntő mértékben a mi javunkra billent, és az erőfölény minden nappal tovább nőtt. Szeptember 9-e óta nem került sor semmilyen diplomáciai érintkezésre a Szovjetunióval. Úgy látszott, a Kreml megítélése szerint számukra az a legelőnyösebb álláspont, ha a partvonalon kívülről szemlélik a Jordán Hásimita Királyság szétesését és az Egyesült Államok növekvő zavarát.

Ez elhibázott kalkulációnak bizonyult. Minden válságban elérkezünk egy olyan ponthoz, amikor az egyik félnek döntenie kell: megelégszik-e addig elért eredményeivel, vagy a még több nyereség elérése céljából hazardírozásba kezd. Ha szeptember 10-e táján a Szovjetunió forszírozza a túszoik szabadon bocsátását és a tűzszünetet, a fedajínok komoly nyereséget könyvelhettek volna el, Husszein hatalma jelentős mértékben meggyengült volna, a Szuezi-csatorna mentén fennálló bizonytalansághoz hozzáadódott volna az instabilitás Jordániában, az orosz presztízs pedig kellően demonstráltatik, és ezáltal megszilárdul. Ám azzal, hogy túl mohók lettek – készakarva nem segítettek kordában tartani a pártfogoltjait –, a szovjetek alkalmat adtak nekünk az egyensúlyi helyzet helyreállítására, még mielőtt az erőegyensúly alapvetően megváltozott volna.

Szeptember második hetének végén a palesztinok ugyan megsemmisítették mind a négy repülőgépet, de semmilyen alapvető engedményt nem értek el sem az Egyesült Államoknál, sem Izraelnél. A hangütésünk egyre határozottabb lett; mindenekfelett csaknem óráról órára növeltük haderőnket a térségben. És ezen

a ponton, talán azért, mert a készenléti intézkedéseink lélektani lökést adtak neki, vagy mert úrrá lett rajta az elkeseredés, az apró termetű, ám keményen kitartó király átfogó konfrontáció mellett határozta el magát a fedajínokkal. Végül tehát itt volt a nyakunkon az az erőpróba, amelyet néhányan közülünk reménykedve, míg mások rettegve vártak.

Leszámolás a gerillákkal

Szeptember 15-én az esti órákban Dean Brown, a jordániai állomáshelyét nemrég elfoglaló nagykövetségünk sürgős táviratot küldött Ammánból, miszerint Husszein eldöntötte: helyreállítja a törvényes rendet a fővárosban. Miután királyhű csapatokkal vette körül Ammán, szeptember 16-án reggel bejelentette egy katonai kormány megalakítását. Nem kívánta túlerőltetni a dolgot, viszont a fedajínok ellenállása esetén minden szükséges erő bevetésére készen állt a hatalma megszilárdítása céljából. Sürgetően kérte, az Egyesült Államok vesse latba befolyását, hogy Izrael tartózkodjék a helyzet súlyosbításától. A király azt is hozzáfűzte, hogy más arab államok beavatkozása esetén segítséget kényszerülhet hívni. Dean Brown saját helyzetértékelése szerint miközben az összecsapás lehetősége a korábbinál közelebbé vált, a király esetleg blöfföl; lehet, hogy most csak a kezdőlépést teszi meg a talán kompromisszumban végződő komplex tárgyaláshoz vezető úton. Emellett Brown egy iraki vagy szíriai intervenciót sem tartott valószínűnek. Az én meggyőződéseim más volt: véleményem szerint a leszámolás immár elkerülhetetlen. A történet alakulásáról többet majd a következő napok során tudhatunk meg.

Brown távirata éppen akkor érkezett, amikor helikopteren úton voltam a virginiai Airle House, a filantróp vagy tudományos célokat szolgáló nagyszámú egykori magánbirtok egyike felé a keleti parton. Melvin Lairdnek a közegészségügyért még képviselő korában tett szolgálatai elismeréseképpen adományozott kitüntetésére igyekeztünk. Az eseményre Laird egybegyűjtötte az összes munkatársát és barátját, ami azt jelentette, hogy mindenkit, aki egyáltalán számított Washingtonban. Ott volt szmokingba öltözött az egész WSAG: Packard, Moorer, Helms, Sisco és jómagam. Alig kezdődött el a vacsora, telefonhívást kaptam Al Haigtól, amelyben tájékoztatott Dean Brown üzenetéről. Röviddel ezután, körülbelül este 9-kor, ismét a telefonhoz hívtak. Haig arról informált, hogy Sir Denis Greenhill, a brit külügyminisztérium közigazgatási államtitkára és a brit diplomáciai szolgálat feje próbált meg elérni engem. A távollétemben Haignek továbbította Őfelsége kormányának véleményét, mely szerint elkerülhetetlennek látszik egy szabályos ütközet a jordán hadsereg és a fedajínok között. Edward Heath miniszterelnök nevében tudni szeretne volna, mik a szándékaink, különösen arra az esetre nézve, ha a király nehéz helyzetben találja magát. És mi

a hozzáállásunk egy izraeli intervencióhoz? A miniszterelnök esetleg személyesen is beszélni kíván az elnökkel az este folyamán.

Az eset jó példája volt a Nagy-Britannia és az Egyesült Államok közötti „különleges kapcsolatnak”, amely lehetővé tette az eszmecsere a legmagasabb szinten a hivatalos csatornákon kívül, minden formalitás és protokoll nélkül. Emellett figyelmeztető jel is volt, amit nem lehetett félvállról venni. A Brown-féle üzenet még hagyott némi teret a kétségeknek, de Heath nem fontolgatta volna, hogy felhívja Nixont, ha Nagy-Britannia nem ítéli súlyosnak a helyzetet. Márpedig ha az elnök beszélni fog a miniszterelnökkel, szükséges rendeznünk a gondolatainkat. Ezért, miután konzultáltam Lairddel, Packarddal és Siscoval, összegyűjtöttem a WSAG tagjait, és helikopterrel nyomban visszarepültünk Washingtonba.

A WSAG este fél 11-től csaknem éjfélig a fehér házi válságközpontban ülésezett, onnantól kezdve pedig az irodámban folytatta a tanácskozást. Még mindig elegánsan, szmokingba öltözötten áttekintettük a szóba jöhető lehetőségeket: háború kitörését a király és a fedajnök között, iraki beavatkozást (*nota bene* szíriai intervencióval valamilyen ismeretlen oknál fogva sem Ammánban, sem Washingtonban nem számolt senki), vagy fegyveres intervenciót az Egyesült Államok részéről legalább evakuálási célból. Az értekezlet megerősítette az előző hét helyzetelemzését. A király valószínűleg legyőzi a fedajnököket. Izrael csaknem bizonyosan beavatkozna, ha úgy tünne, hogy a fedajnök kerekednek felül, és szintén így tenne, ha Irak lépne. Abban mindenki egyetértett, hogy ha Jeruzsálem cselekedne, az USA-nak félre kell állnia, de meg kell akadályoznia egy Izrael elleni szovjet válaszcsepást. A támogatásunkat demonstrálandó haladéktalanul anyagi segítséget muszáj felajánlanunk a királynak. Bármilyen történet is, a készültségünket fokoznunk kell.

Szeptember 15-én éjfél körül felhívtam Greenhillt a biztonsági telefonon*, amely állítólag lehetetlenné teszi a lehallgatást. Ezt azzal éri el, hogy a beszélgetést csaknem érthetlenné torzítja a résztvevők számára, olyan hangos kiabálásra kényszerítve őket, hogy bárki, aki hallótávolságon belül tartózkodik, akarva-akaratlanul mindent hallani fog. Imigyen terem a biztonsági telefon biztonsági kockázatot. Közöltem Greenhill-lel, hogy Husszein túlélésének a lehető legnagyobb fontosságot tulajdonítjuk. Az elnök még nem hozott végleges döntést, de az amerikai katonai szerepvállalást mint végső megoldást nem lehet kizárni.

Nagy részem volt a WSAG-konszenzus kialakításában. Alapvetőnek tekintettem Husszein uralmának megőrzését, és fontos volt demonstrálnunk, hogy a barátság a Nyugattal és egy mérsékelt külpolitika viszonzásképpen hatékony

amerikai támogatásban részesül. Megálljt kellett parancsolni a Közel-Kelet fokozatos radikalizálódásának, amit felgyorsított a szovjet rakéták és harcoló alakulatok Egyiptomba küldése. Meg kellett mutatnunk, hogy hiábavaló próbálkozás Nasszer részéről orosz fenyegetésekkel zsarolni az Egyesült Államokat.

Nézetem szerint a leghatékonyabb szerepet haderőnk gyors és fenyegető bővítésével játszottuk a Földközi-tenger térségében, hogy elrettentsük a radikális arab rezsimek intervencióját Jordániában, lélektani támogatást nyújtunk a királynak, valamint fellépünk egy esetleges szovjet reagálással szemben, és fölébe kerekedünk (szükség esetén még a katonai intervenciót is beleértve). A haderőnk összehívásának a Mediterráneumban, valamint megnyilatkozásaink kétértelműségének azt a célt kellett szolgálnia, hogy megkeményítse Husszeint, eltántorítsa az ellenfeleit, és elrettentsé Moszkvát.

Ennek megfelelően másnap, szeptember 16-án reggel, miután egy újabb rövid WSAG-ülésen számba vettük a kiadandó rendelkezéseket, direktívát küldtem a kormányhivataloknak, amelyben részletes diplomáciai és katonai terveket kértem a következő eshetőségekre: anyagi támogatásra a jordán erőknél; fegyveres amerikai beavatkozásra evakuálási célból; Husszeint támogató amerikai légi csapásokra vagy szárazföldi támadásra külső intervenció esetén (ez volt az elnök preferenciája); valamint amerikai beleegyezéssel történő izraeli légi és szárazföldi csapásokra (ez pedig a WSAG preferenciája volt). Emellett azt is kértem, hogy a már meglevő terveket „a szovjet intervenció elrettentésére” a helyzet alakulásának függvényében igazítsák ki. Minden tervet és forgatókönyvet szeptember 18-án délig felül kellett vizsgálni.

Emellett még aznap reggel jelentést küldtem az elnöknek, amelyben vázoltam az előző esti WSAG-ülés határozatait. A reakciója váratlanul vehemens volt. Gondolatait a választási kampány kötötte le, és még mindig reménykedett egy moszkvai csúcstalálkozóban. Megkérdőjelezte, hogy egyáltalán szükséges volt-e egy sürgős WSAG-értekezlet, és a WSAG álláspontjáról szóló jelentésemet teleírta odafirkantott indulatos megjegyzésekkel, miszerint leginkább a semmilyen konfrontációt pártolja, ha azonban elkerülhetetlen, amerikai erők bevetését akarja, ellenez bármilyen izraeli katonai lépést, hacsak kifejezetten nem hagyta őket előzetesen jóvá – ami határozottan azt jelentette, hogy sohasem fogja megtenni. Nem voltam meglepve attól, hogy az amerikai erő közvetlen és egyoldalú demonstrálását pártolja, mivel mindig is ez volt a következetes nézete, ellenben meg voltam győződve róla, hogy miután tanulmányozta ennek következményeit és a rendelkezésünkre álló erőforrásokat, meggondolja a dolgot. A fentiek megvitatására azonban nem volt mód, mert azonnal elindult a kampánykörútjára Kansas Citybe, a kansasi állami egyetemre és Chicagóba.

Szeptember 16-a csendben telt. Sisco társaságában rövid időre Chicagóba repültem egy háttér-sajtótájékoztatóra középnyugati szerkesztőkkel és műsorveze-

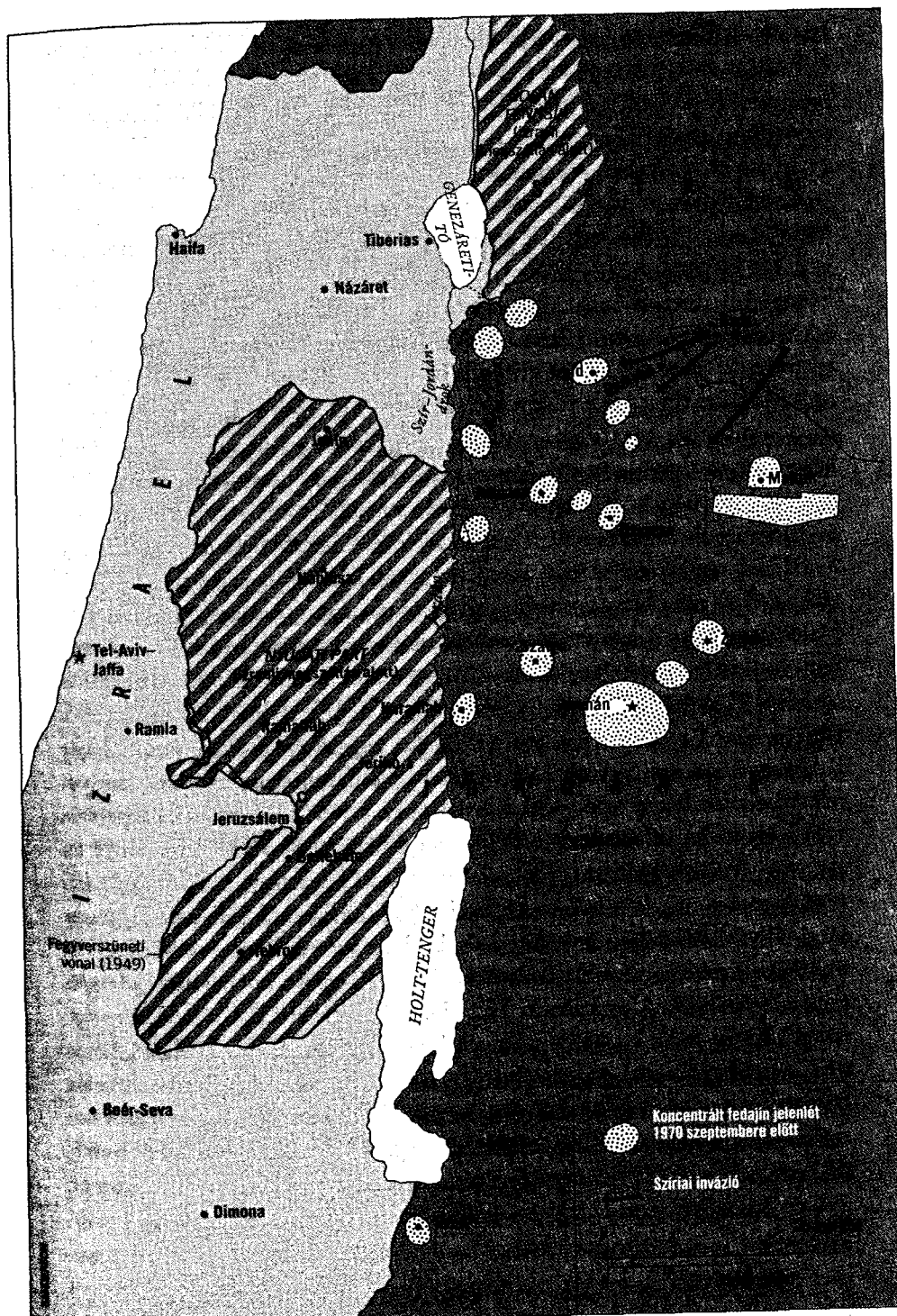
* Az USA kormányánál rendszeresített zöld telefonok piros kör alakú címkével voltak ellátva, amelyen a Biztonsági Telefon felirat szerepelt. Az enyémen, köszönhetően a stábom eleven humorának, helytelen németességgel a következő felirat állt: „Sichern Telefon”.

tőkkel. A király a tervnek megfelelően bejelentette a katonai kormány megalakulását, de Ammánban nem került sor katonai akcióra. Dean Brown előtt azonban felvetette: aggódik amiatt, hogy gyanúja szerint inkább Szíria avatkozhat be, nem pedig Irak. Brown nekem küldött távirata egy vállrándítással elintézte a felvetést, és a kormányban sem vette komolyan senki; figyelmünk továbbra is Irakra koncentrálódott, mert ekkorra már 17 ezer főnyi katonasága tartózkodott Jordániában. A géprablás ügyében közben a nyugati hatalmak egységfrontjának fenntartásáért küzdöttünk, ellenállva az európaiak sürgetésének, hogy egyezzünk bele a saját állampolgáraikat érintő különalkukba.

Szeptember 17-én azonban ezek a viták jórészt teoretikusakká váltak, mert Husszein bátran elrendelte hadserege bevonulását Ammánba. Harcok bontakoztak ki mindenfelé, áterjedve Jordánia északi részére is egy palesztin csapatösszevonás körül Irbid városában (lásd a túloldali térképet). Aznap kétszer is összehívtam a WSAG-t. Brown nagykövet Husszein olyan értelmű tájékoztatására kapott utasítást, hogy az Egyesült Államok rokonszenvvel viszonyul az erőfeszítéseikhez, és ő haladéktalanul közvetíteni fogja bármilyen anyagi segítségre vonatkozó kérését. Tudomásulvétel céljából közöltük Brownnal, hogy nincs kizárva egy külső intervenció elleni amerikai katonai támogatás, izraeli ügyvivőnk pedig utasítottuk: tudja meg, mi Jeruzsálem álláspontja a kérdésben. (Nixon mindettől függetlenül 18-án a terv szerint találkozni fog Golda Meirrel.) A Greenhill-lel folytatott gyakori telefonbeszélgetések révén szoros kapcsolatban maradtunk Nagy-Britanniával, emellett közöltük helyzetelemzésünket az iráni sahhal is, akinek támogatása a közel-keleti krízisben kulcsfontosságú volt.

Ellenben elhatároztuk, hogy a Szovjetunióval nem kommunikálunk. Közöltem a WSAG-vel: már túl sokat beszéltünk Moszkvával, anélkül, hogy kielégítő választ kaptunk volna; „Hadd jöjjenek ők hozzánk.” És ugyanerre az álláspontra helyezkedtem a Nixonnal folytatott megbeszélésemen is, amikor végül jóváhagyta a WSAG ajánlásait: „Azt gondolom, legyünk talányosak, és ne mondjunk nekik semmit. Majd észlelik [a hadmozdulatainkat].”

Most, hogy Jordániában kitört a polgárháború, az amerikai erők közvetlen közelbe való gyors telepítése létfontosságú volt minden beavatkozás elhárítására. A Málta partjai közelében állomásozó *Saratoga* repülőgép-hordozó parancsot kapott, hogy egy cirkáló és tizenkét romboló kíséretében csatlakozzon az *Independence*-hez a libanoni partok közelében. A Hatodik Flottához lett rendelve egy harmadik anyahajó, a *John F. Kennedy* is, amelynek ugyan kilenc napjába fog telni, amíg Puerto Ricóból odaér, mozgását azonban minden bizonnyal rövidesen észleli a szovjet titkosszolgálat. Az ezerkétszáz tengerészgyalogost számláló part-raszálló harci kötelék, amely éppen befejezett egy nagyszabású hadgyakorlatot Krétánál, olyan hadállás elfoglalására kapott utasítást, ahonnan harminchat óra alatt elérheti a libanoni partokat. Az egységhez a *Springfield* cirkálónak kellett

Jordánia, 1970

később csatlakoznia. A *Guam* helikopterhordozó és egy kísérő harccsoport ekkor már javában úton volt felvenni egy másik tengerészgyalogos köteléket Camp Lejeune-nél. Az összes érintett egység parancsot kapott a Földközi-tenger felé történő mozgásának felgyorsítására.

Mindezt részletesen megbeszéltem az ekkor Chicagóban kampányoló Nixonnal. Lelkesen jóváhagyott minden készenlétbe helyező hadmozdulatot, mivel tetszett a romantikára való hajlamának: „A legfőbb dolog az, hogy semmi sem jobb egy kis konfrontációnál olykor-olykor, egy kis izgalomnál.” Csak nagy nehezen lehetett lebeszélni az összes hadmozdulatunk nyilvánosságra hozataláról, amivel túlzott válsághangulatot teremtett volna; a bejelentések visszafelé sülnének volna el, mert túl sok megnyugtatót tettek volna szükségessé, megfosztva hadmozdulatainkat a hatásuk egy részétől. A nap végére Nixon meggondolta magát. Most már egyetértett azzal, hogy a legjobban azt tesszük, ha nem adunk ki semmilyen figyelmeztetést, hanem tovább folytatjuk csapataink mozgását, a szovjeteket pedig hűvös távolságtartással kezeljük.

Megengedhette magának az engedékenységet, mert aznap reggel a *Chicago Sun-Times* szerkesztőivel való nem hivatalos találkozásán minden hírt közzétett, amelyet az információs csatornák be tudtak fogadni. Korábban sürgettem Haldemant, hogy a tájékoztatót korlátozzák általános szintűre és visszafogottra, de azt már nem lehetett megjósolni, miként értelmezi ezeket a fogalmakat az utazó Fehér Ház, különösen egy választási évben. Alig kezdődött el a tájékoztató, amikor Nixon tudomást szerzett a jordániai polgárháború kitöréséről. Habár általában óriási önuralommal rendelkezett, feszültséggel terhes pillanatokban felülkerekedett benne az emóció. Felvillanyozva a hírektől és az általa éppen jóváhagyott hadmozdulatoktól, közölte a meglepett szerkesztőkkel: amennyiben Irak vagy Szíria beavatkozna Jordániában, csakis Izrael vagy az USA állíthatná meg őket; ő a maga részéről azt preferálja, hogy az Egyesült Államok tegye ezt meg. (Továbbá a közlés azt a célt is szolgálta, hogy a konfrontáció veszélye nélkül üzenhessen nekem.) Az alkalom szelleme által elragadtatva hozzátette: drágán fogja megfizettetni Moszkvával a kalandorkodást a rakétákkal a Szezei-csatornánál. „Közbe fogunk avatkozni, ha a helyzet olyan lesz, hogy a közbeavatkozásunk változást idéz elő.” Azt remélni már túl sok lett volna, hogy ilyen szenzációs hírt bizalmasan lehessen kezelni, és ne kerüljön nyilvánosságra. A *Sun-Times* szó szerint le is közölte az elnöki nyilatkozatot a reggeli kiadásában. Igaz, később visszavonták, miután Ziegler ragaszkodott a nem hivatalos közlésekre vonatkozó szabály betartásához, de ez csak fokozta a külpolitikai hatást.*

* Az, hogy Nixont nem igazán zavarta a dolog, megmutatkozik abban a tényben, hogy később gratulált a cikk szerzőjének, Peter Lisagornnak a történet szakszerű és korrekt kezeléséért.¹

Habár Nixon bűnbánatot tanúsított az esemény után, nyilatkozatát mindent egybevetve hasznosnak ítélt. Amikor Frank Shakespeare, az USA Információs Hivatalának vezetője tájékoztatott róla, közöltem vele, hogy egyáltalán nem okoz nekem bosszúságot. Egyrészt bebizonyíthatja apparátusainknak, hogy a mediterrán térségbeli felvonulásunk érdekében gyakorolt presszióim az elnök hozzáállását és nem az én beállítottságomat tükrözik, másrészt pedig megérteti velük: az előttük álló valódi választási lehetőség a szisztematikus hivatalközi tervezés és az ő részvételük nélkül meghozott *ad hoc* döntések között van. Miután sikerült meggyőzőm Rogerst, hogy nem én beszéltem rá Nixont a sajtósok tájékoztatására, az eset a közöttünk levő kapcsolat átmeneti javulásához vezetett.

Ami a minket leginkább érdeklő országokat, a Szovjetuniót és az arab államokat illeti, Nixon nyilatkozata valószínűleg kedvező hatást váltott ki, mert bebizonyította, hogy tényleg komolyan gondoljuk a dolgot. A délután folyamán közöltem vele: az iraki csapatok helyben maradva, tétlenül várakoznak, miközben a jordániai hadsereg a közelükben szétzúzza a fedajín erőket. És a nap folyamán végrehajtott amerikai akciók, többek közt az elnök kijelentései minden valószínűséggel megerősítették bátor barátunk, a jordán király elkötelezettségét.

Pénteken, szeptember 18-án a muszlim *sabbat* annak lehetett tanúja, hogy a jordániai hadsereg lassan, de szisztematikusán helyreállítja az Ammán feletti ellenőrzést. Az akció kemény fedajín ellenállásba ütközött északon is, ahol a palesztinok egy „felszabadított zónát” kiáltottak ki. A tíz mérföldnyi távolságra fekvő Szíria fenyegető hangokat hallatott. Az iraki hadsereg tétlen maradt, szükség esetén kitérve a veszélyes zónából, Nasszer felől pedig semmit sem lehetett hallani.

A nap folyamán a Fehér Házban Nixon fogadta Golda Meirt. Megbeszélésük főként az izraeli segítségkérésekről, valamint a tűzszünet szovjet–egyiptomi részről történő megsértéseiről szólt a Szezei-csatorna mentén, tükrözve mindkét vezető abbéli meggyőződését, hogy a király valószínűleg győzedelmeskedik, és a válság már igencsak a végéhez közeledik. Az elnök kifejezte reményét, hogy Jeruzsálem semmit sem tesz elhamarkodottan. A miniszterelnök asszony biztosította Nixont: Izrael semmilyen lépést sem tesz anélkül, hogy informálná az Egyesült Államokat, de jelenleg nem lát szükségesnek ilyen lépést.

Szintén ezen a napon intenzív találkozás indult a sajtóban az elnök Chicagóban tett megjegyzéseinek jelentéséről. A kedvezőtlen fogadtatást a vihar előjelének is vehettük, amellyel várhatóan szebesülnünk kell, ha kísérletet teszünk Nixon egyoldalú amerikai lépést favorizáló stratégiai preferenciájának megvalósítására. A köztisztvisletben álló Richard Russell georgiai szenátor, a Pénzügyi Felügyelet Bizottságának elnöke, a Fegyveres Szolgálatokat Felügyelő Bizottság magas rangú tagja és a kemény vonal következetes támogatója közölte Rogersszel: megmászhatatlanul ellenzi az amerikai erők bevetését a Közel-Keleten.

Szeptember 18-án az is világossá vált, hogy Moszkva meghallotta a mondanivalónkat. Voroncov szovjet ügyvivő üzenetet adott át kormányától Rodger Davies helyettes külügyi államtitkárnak. Ezennel a múlté lett az a lekezelő közöny, amellyel Moszkva a Szuezi-csatorna menti tűzszünet megsértéseiről szóló vádjainkra reagált, és szintén elmaradt az uszító felhívás az imperializmus veszélyeire, amivel még egy hete önmérsékletet sürgetett a felek részéről. Ehelyett a szovjetek aggodalmuknak adtak hangot az egyre növekvő mértékben „komplex” helyzet miatt a Közel-Keleten, viszont azt nem határozták meg, ki a felelős érte. Moszkva kifejezte „reményét”, hogy Washington osztja azt a nézetét, miszerint minden állam, „a régióhoz nem tartozókat is beleértve”, megfontoltságot tanúsít. Továbbá „remélte”, hogy az Egyesült Államok latba veti befolyását Izraelnél ebben az irányban. A Szovjetunió a maga részéről már sürgette Jordánia, Irak, Szíria és Egyiptom kormányait, vessenek véget a polgárháborúnak a hásimita királyságban. „Keressük annak a módját, hogy álláspontunkra a palesztin mozgalom vezetőségének figyelmét is felhívjuk” – imígyen tudatva velünk (valószínűleg az igazságnak megfelelően), hogy Moszkva elvesztette a kapcsolatot a fedajínokkal, és elhatárolódik a tetteiktől, különösen a túszoikat illetően.

Szó sem volt a szövegben „figyelmeztetésről” a végzetes következményekre, pedig ez az orosz diplomácia védjegyének mondható, amikor csekély annak a kockázata, hogy valamit foganatosítani kell, vagy amikor az erők egyensúlya kedvező. Ugyancsak nyoma sem volt bármilyen vádnak a királlyal való amerikai összejátszásról. A hangnem inkább panaszos volt, biztosítva minket arról, hogy a szovjet kormány – „csakúgy mint korábban” – a közel-keleti válság rendezése mellett áll ki a Biztonsági Tanács 242. számú határozata alapján. Hangütését tekintve hasonló volt egy TASZSZ-kommentár is, óva intve bennünket az intervenciótól olyan megfogalmazásban, amely nem kerülhette el a Kreml közel-keleti klienseinek figyelmét.

Mindez alátámasztani látszott azt az elemzést, amelyet Hal Sonnenfeldt, a stábom egyik tagja készített aznap, de még a jegyzék átadása előtt. Ebben előrejelzéssel szolgált a harci készülődésünkre és a diplomáciánkra valószínűsíthető orosz reakciókat illetően:

Gyakorlatilag arról van szó, hogy a szovjetek nem fogják szívesen látni az amerikai haderő bármilyen formában történő bevetését a térségben. Mindenképpen el kell ítélniük, zaklatniuk kell minket (beleértve a durva provokációkat és az EAK-bázisú közelfelderítést a Hatodik Flotta ellen), és általában véve szemben kell állniuk velünk. A precedens az, ami legfőképpen nyugtalanítja majd őket, valamint a nemzetközi helyzetünk úgy általában, annak demonstrálása pedig, hogy tudjuk és fogjuk használni a légierőnket és a haditengerészeti jelenlétünket, árnyékot vet a kalkulációikra arról, hogy

egy későbbi időpontban egy új válság esetén milyen messzire mehetünk el Izrael támogatásában. (Ez mind a javunkra válhat, ha műveleteink sikeresek, és annak is látszanak.)

Az a meggyőződés, amely szerint a szovjetek kiutat keresnek, megerősítést nyert a Vaszilij Kuznyecov külügyminiszter-helyettes és Beam nagykövet között szeptember 19-én lezajlott megbeszélésen – azon a napon, amikor a jordán hadsereg folytatta lassú, de tagadhatatlan előrenyomulását a fedajínok ellen. Kuznyecov ismételten kifejezte abbéli „reményét”, hogy nem szándékozunk közbeavatkozni Jordániában, mivel ez a térségben érdekelt minden ország számára „nehézségeket” támasztana, majd rákérdezett a Hatodik Flotta felvonulása mögötti célunkra. Beam úgy válaszolt, hogy nem kapott tájékoztatást a csapattelepítéseinkről, ami egyrészt igaz volt, másrészt pontosan arra szolgált, hogy a lehető legnagyobb mértékben táplálja az oroszok bizonytalanságérzetét.

Számomra az tűnt a legjobb stratégiának, ha nem nyújtunk semmilyen biztosítékot, ellenben olyan helyzet elé állítjuk a Szovjetuniót, amelyben csak úgy enyhíthet az aggodalmain, ha sürgeti radikális barátait, tartózkodjanak a közbeavatkozástól, és ha hozzásegít a válság egyértelmű befejezéséhez. Ebből kifolyólag szorgalmaztam, hogy egyelőre semmilyen választ ne adjunk. Végére is a szovjetek tíz napig várakoztattak bennünket, mielőtt reagáltak a tűzszünet megsértése miatt nekik küldött jegyzékünkre. A hallgatás volt a legjobb középutas megoldás a biztosíték megadása (ami az érdekeink ellen dolgozna) és a hajthatatlanság között, ami esetleg provokatívnak bizonyul.

Egészében véve úgy véltem, közelítünk a válság végéhez úgy, hogy közben jó részt sikerült helyreállítanunk a hitelességünket. Szeptember 19-én este felhívtam a Camp Davidben időző elnököt, és tájékoztattam az orosz üzenetről, amely véleményem szerint küszöbönálló meghátrálást jelez. A jó híreket mindig óvatos gyanakvással fogadó Nixon azonban kétséget fejezte ki: valahányszor a szovjetek megnyugtatóssá válnak észre magukat, mondta, valami baljós dolog van készülben. A jóslata igaznak bizonyult.

Szeptember 20-án, vasárnap reggel szíriai tankok törtek be Jordániába.

A szír invázió

A gyorsan változó események sodrában a döntések centrumában levőket elárasztja a sejtésekből, ilyen-olyan ismeretekből, reményekből és aggodalmakból összegyűrt jelentések özöne, amelyeket aztán alaposan meg kell vizsgálniuk a saját prekonceptióik tükrében. Csak elég ritkán rajzolódik ki koherens kép; bizonyos értelemben az eseményekre a koherenciát a döntéshozónak kell rákényszerítenie,

aki élve a kihívással, lehetőséggé formálja őket azzal, hogy helyesen méri fel mind a körülményeket, mind saját mozgásterét a kreatív cselekvésre. A válságokban ez az agilitás hasonlatos egy sportolóéhoz. A döntéseket nagyon gyorsan kell meghozni, a fizikai kitartás ugyanúgy próbának vettetik alá, mint az észlelés, mert rendkívül sok időt kell azzal tölteni, hogy megbizonyosodjunk róla: odahaza és külföldön mindegyik kulcsszereplő egyazon információ alapján és cél érdekében cselekszik. Normális időkben lehet játszani bármilyen bürokratikus játékot, ám válságok idején mindig gondom volt rá, hogy az összes kormányhivatal ugyanazzal az információval rendelkezzen, és a vezetők mindegyike a kulcsfontosságú munkatársaival közösen készségesen együttműködjék az átfogó tervezésben.

A tények kiszűrése a jelentések áradatából különösen nehéz volt a jordániai krízis idején. Miután Husszein csapatokat rendelt Ammánba, követségünk el lett vágva a királyi palotától. Az uralkodó és Rifai időnként telefonon érintkezésbe lépett a nagykövetünkkel. Létezett ugyan rapszodikus rádiókapcsolat is a palota és a követségünk között, de mert az adások nyilvánosak voltak, bárki lehallgathatta őket, így megbízhatatlannak minősültek. Mégis szerencsésnek mondhattuk magunkat, mert Dean Brown személyében az egyik legtehetségesebb, legbátrabb és legjobban tájékozott diplomatánk állomásozott a helyszínen. Egy páncélozott autóra ülve időről időre útnak indult megkeresni a királyt és Rifait, ami nyilvánvalóan nem segítette elő a kommunikáció gyorsaságát. A britek jobban jártak, mivel az ő nagykövetségük közelebb esett a palotához, így Husszein alkalmanként Londonon keresztül küldött nekünk üzeneteket. Ez a gyakorlat elkerülhetetlenül késést idézett elő az információáramlásban, ugyanis a brit kormány (érthető módon) hozzá akarta tenni a saját kommentárját – annál is inkább, mert London valamennyire tartott tőle, hogy netán elhamarkodottan cselekszünk. Bár e vélemény téves volt, a benyomás nem volt teljesen véletlen, mert ha más nem is, a Fehér Ház csakugyan elrettentő eszközként lebegtetta a váratlan cselekvés lehetőségét arra az esetre, ha London arról informálna más fővárosokat, hogy a dolgok irányítása kicsúszik az ellenőrzés alól. Miközben a brit kabinet finoman palástolta irántunk érzett kétségeit, nem mulasztott el célozni rá, hogy megfontoltabb haladást várna el a részünkről.

Szombaton, szeptember 19-én befutott az első információ arról, hogy szíriai tankok mintegy kétszázharminc méter mélyen Jordánia területére behatolva hadrendbe álltak. Ám mivel a jelentés egy brit tisztviselőtől érkezett Kairóból, és London nem látta szükségét annak, hogy közvetlenül értesítsen minket, úgy gondoltuk, a brit kormány nem tulajdonít a dolognak túl nagy jelentőséget. Mi sem tulajdonítottunk. Minden kommunikációs nehézség ellenére úgy véltük, Husszein megtalálta volna az értesítésünk módját, ha komolyan aggódna.

Afelől azonban nem volt kétség, ami vasárnap, szeptember 20-án történt. Washingtoni idő szerint reggel 6 óra körül a király és Rifai egymástól függetlenül

felhívta Brownt telefonon, és szíriai harckocsik két komoly mértékű betörését jelezték Ramszánál. Harminc tankot a jordániaiak kilőttek, a többi pedig visszaszorították. Husszein amerikai segítséget kért, anélkül, hogy részletezte volna, mire gondol. Washingtoni idő szerint délután fél egykor Rifai már konkrétan fogalmazott; a király nevében amerikai légi felderítést kért annak megállapítására, vajon várható-e újabb erők felvonulása szíriai oldalról. Ezzel nagyjából egy időben további két szíriai páncélosdandár lépte át a jordániai határt, és indított támadást széles arcvonalon. Erről csak később, délután érkezett megerősítés.

Afelől nem volt semmi kétségem, hogy ezt a kihívást nem lehet szó nélkül hagyni. Ha nem cselekszünk, a közel-keleti válság elmélyül, amint a szélsőségesek és szovjet szponzorai magukhoz ragadják a kezdeményezést; ellenben ha sikerrel járnánk, a mérsékelt arabok új erőre kapnának. Egészében véve optimista voltam. Az erőegyensúly a mi oldalunkon volt, mind helyi szinten, mind általában. Aznap késő este kifejtettem véleményemet az elnöknek, miszerint a szovjetek „vagy tehetetlenek, vagy erőpróbát forszíroznak. Ha tehetetlenek, könnyű győzelmet fogunk aratni”. Szükségtelen volt hozzáfűznöm, hogy ha az erőpróba mellett döntöttek, úgysem maradt más választásunk.

Miután konzultáltam Rogersszel és Siscoval, számos azonnali lépést fogantatosítottunk. Sisco és én nyilatkozatot fogalmaztunk meg, amelyet Rogers nevében adtunk ki, ellentmondást nem tűrő hangon követelve a szíriai erők haladéktalan visszavonását, s egy kiszélesedő konfliktus veszélyeire figyelmeztetve. Aznap délután Sisco bekérte Voroncovot, és kemény hangú jegyzéket adott át neki. Ennek érdemi része a szeptember 18-i szovjet üzenetre adott válasz formájában a következőképpen hangzott:

Jelen pillanatban a helyzetet tovább és veszélyes mértékben súlyosbítja a szíriai páncélosaderő behatolása jordániai területre, és további támadó erők összevonása Szíriában a jordániai határ mentén. Az USA kormánya elítéli az intervenciót Jordániában, és felszólított az inváziós erők azonnali kivonására. Ez a túrhetetlen és felelőtlen akció Damaszkusz részéről, ha nem állítják le és fordítják vissza haladéktalanul, a közel-keleti konfliktus kiszélesedéséhez vezethet. Az USA kormánya felszólítja a szovjet kormányt: világosan értesse meg Szíria kormányával a mostani cselekedetében rejlő súlyos veszélyeket, valamint annak szükségességét, hogy késedelem nélkül vonja ki ezeket az erőket Jordánia területéről, és tartózkodjon minden további intervenciótól Jordániában. Kizárt dolog, hogy a szovjet kabinet ne legyen teljes mértékben tudatában azoknak a súlyos következményeknek, amelyek a konfliktus kiszélesedéséből következhetnek. A maga részéről az USA kormánya minden más féltől önmérsékletet vár el a térségben.

Vasárnap délután javasoltam – és a Camp Davidben tartózkodó elnök jóváhagyta –, hogy a Németországban állomásozó légideszant-dandár térjen vissza behajózó bázisára abból a hadműveleti körzetből, amelynek elfoglalására engedélyt kapott szeptember 18-án, amikor úgy tűnt, a válság mérséklődik. Ez a már régóta tervezett hadgyakorlat a dandár reakcióidejét tíz órára bővítette, míg saját bázisán a harcászati helyzete négy órára volt redukálható. Egy zászlóalj pedig ejtőernyős bevetésre való felkészülésre kapott parancsot. Délután 5-kor megkértük bonni nagykövetségünket, informálja a német kormányt a légideszant-dandárunk hadmozdulatairól, és magyarázza meg, hogy fokozott készségi szintjét az amerikaiak Jordániából történő esetleges evakuálása teszi szükségessé. A parancs értelmében a dandárnak gyorsan és teljes nyíltsággal kellett mozognia mindenféle biztonsági óvintézkedés nélkül; ugyanis azt akartuk, hogy a szovjet felderítés minél hamarabb észlelje. A német kormány valószínűleg elterjesztette a csapatmozgások hírét a baráti európai kormányok között. Dean Brown arra kapott instrukciót, hogy közölje Huszszinnel nyilvános bejelentéseinket és a szovjeteknek átadott jegyzékünket, és ne zárja ki egy amerikai intervenció lehetőségét.

A délután folyamán világossá vált az új szíriai támadás mérete. Amerikai vagy izraeli válaszlépést feltételezve tovább folytattuk a tervezést; a kormányban mindenki egyetértett abban, hogy egyidejűleg nem kerülhet sor a kettőre. Még szeptember 17-én tolmácsoltam a WSAG-nek az elnök kívánságát, hogy mindenekelőtt amerikai erővel álljunk ellen az iraki vagy a szíriai intervenciónak. Arra kértem a testületet, hogy mindegyik opciót három kritérium fényében vizsgálja meg: Kinek van több oka a cselekvésre? Ki tudja jobban fenntartani az akcióit? Ki rendelkezik a legmegfelelőbb erővel ahhoz, hogy megakadályozza az eszkalációt? Kértem, fogalmazzák meg a legmeggyőzőbb érvet, amelyet fel lehet hozni az amerikai akció mellett, és a legjobb érvet amellel, hogy álljunk félre, és tartsuk vissza a szovjeteket, miközben hagyjuk Izraelre, hogy közbelépjen. A dolgozatok már a hét végén elérhetőek voltak az elnök számára. Nem tudom megmondani, hogy elolvasta-e őket.

Abból a célból, hogy végső javaslatot tegyünk Nixonnak, szeptember 20-án, vasárnap este 7 órára összehívtam a WSAG értekezletét. Ettől kezdve a másnap reggeli NSC-ülésig a válság csaknem megszakítatlan ülések és telefonhívások formáját öltötte számunkra Washingtonban. A légkört úgy tudom a legjobban érzékelteni, ha az este és az éjszaka eseményeit óráról órára haladva követem nyomon.

Este 7 óra 10 perctől 7 óra 50-ig a WSAG-vezetők a Fehér Ház alagsorában levő válságközpontban üléseztek, főképpen azért, hogy tájékoztassák egymást a legutóbbi órák fejleményeiről, és újra átnézzék a készenléti terveket. A hírszerzési és a katonai felderítési adatokra támaszkodó tájékoztatók jelzése alapján a helyzet kétesélyesnek tűnt. A megbeszélés jórészt trivialitásokról szóló tipikus bürokratikus trauma volt. Két hordozható katonai tábori kórházat terveztünk küldeni vá-

laszképpen a király segítségkérésére; a vita arról folyt, vajon amerikai hozzájárulásként, vagy esetleg valamilyen multilaterális projekt égisze alatt tegyük-e meg. Az amerikai katonai intervenció mellett és ellen szóló érvek gyors számbavétele megerősített minket abban a meggyőződésünkben, hogy haderőnk legjobb felhasználása az lenne, ha akadályt képeznénk az izraeli hadműveletekkel szembeni szovjet beavatkozás előtt. Az egyoldalú fellépésünk hatékonnyá tételéhez ugyanakkor be kellene vetnünk teljes stratégiai tartalékunkat, kis híján pattanásig feszítve a kapacitásunkat két nagyon különböző hadszíntéren, és védtelenül állva bármely új, előre nem láthatóan bekövetkező eseménnyel szemben. Csapatainknak nehéz hadfelszerelés nélkül kellene odamenniük, légi támogatást pedig kizárólag a repülőgép-anyahajóinkról kapnának. Az egyedüli szárazföldi utánpótlási vonalunk Izraelen keresztül vezetett, kényszerűségből hozzánkötve minket, pedig az amerikai akció legfőbb indoka éppen az elkülönülés volt. Ha bajba kerülnénk, Jeruzsálemet kellene segítségül hívunk. Röviden szólva: ha a jordániai helyzet kicsúszna az ellenőrzés alól, csak egy Szíriára mérendő komoly csapással lehetne orvosolni, amelyre az izraeli fegyveres erők voltak a legalkalmasabbak.

Miután visszatért Camp Davidből, az elnök este 7 óra 50 perckor az irodájába hívott. Ezt megelőzően ennek a vasárnapnak a délutánján gyakori kapcsolatban voltunk. A WSAG-konszenzus által megszabott iránynak megfelelően korábban már több alkalommal elsoroltam neki az egyoldalú amerikai katonai akciót illető aggályaimat. A nap vége felé megváltoztatta álláspontját, és pont a WSAG-értekezlet előtt közölte velem: amennyiben sor kerülne egy katonai válaszlépésre, annak nem szabad általunk történnie. Gyorsan tájékoztattam a legújabb fejleményekről. Javasoltam, hogy hívja fel az irodájába a WSAG vezető tagjait, adjon nekik valamilyen szintű tájékoztatást az álláspontjáról, és szolgáljon olyan lélektrani megerősítéssel, amely csak az elnöktől jöhet vezetői minőségében. Habár nézete most egybeesett a WSAG véleményével, megkértem, ne fedje fel a változást az álláspontjában; hadd menjen ismételten végig a WSAG az opciókon, szabadon az elnöki preferenciáknak való megfelelés kényszerének terhére. Így biztos lehetne abban, hogy a legjobb javaslatot kapja tőlük, és a WSAG-ülés után meg tudja hozni hivatalos döntését.

Miután elérkeztünk ahhoz a pillanathoz, amikor döntést kellett hoznia, Nixon egyfajta örömtelen, kétségbeesett bátorsággal cselekedett – hezitálva a nemzetközi realitás ösztönös átlátása és megértése, valamint fatalista hajlama között, miszerint soha semmit sem koronáz végső siker, amihez hozzányúl. Ezen a ponton a legfőbb probléma annak biztosítása volt, hogy a bátorság ne forduljon át vakmerőségbe, a keménység pedig hősiködésbe. Az ilyen helyzetekben nem törődött rövid távú politikai előnyökkel; azt tette, amiről úgy gondolta, megkívánja a – saját értelmezése szerinti – nemzeti érdek. Egyetlen elnöktől sem lehet elvárni ennél többet. Sokan tettek már nála jóval kevesebbet.

Körülbelül este 8 és 8 óra 20 perc között Nixon találkozott a WSAG-vezetőkkel – Alex Johnsonnal, Tom Moorerrel, Dick Helmszel, David Packarddal és Joe Siscoval. Lelkesítő beszédet tartott nekik, nagyrabecsülését fejezve ki az erőfeszítéseikért. Közölte velük: feladatuk a király megvédése a külső intervenció ellen, és kíváncsi a véleményükre, függetlenül attól, hogy korábban mit feltételeztek a preferenciáiról. Hangsúlyozta, hogy az ő nevében fogok tárgyalni velük.

Este 8 óra 20 perckor a kellőképpen inspirált WSAG-tagok elhagyták az elnöki irodát, és az alagsori válságközpontban folytatták a tanácskozást. Én tíz percgig hátramaradtam áttekinteni az opciókat Nixonnal. Egyetértettünk abban, hogy az esélyek a győzelmünk mellett szólnak, amennyiben határozottak maradunk, anélkül, hogy harciasak lennénk, és ha ügyesen intézzük a dolgokat.

Szintén 8 óra 20 perc táján Denis Greenhill telefonált újból a biztonsági telefonon. Mivel én az Ovális Irodában tartózkodtam, a Situation Roomban tárgyaló Haig vette a hívást. Greenhill egy üzenetet adott át, amelyet Husszein továbbított a brit nagykövetnek reggel, és ismételt meg két órával a telefonhívás előtt, a romló helyzetre tekintettel azonnali légi csapásokat kérve.

Este 8 óra 35 perckor csatlakoztam a körülbelül negyed 10-ig tartó WSAG-üléshez. A brit üzenet ismeretében még határozottabban hajlottunk arra, hogy félreállva az útból, az izraelieket engedjük lépni. Nem volt a birtokunkban elegendő felderítési adat és célinformáció az amerikai erőkkal történő gyors válaszhoz a király kérésére. Ugyanakkor ha az Egyesült Államok útját akarja állni egy szovjet intervenciónak, fel kell gyorsítanunk a készségünk kellő szintre fejlesztését, egyúttal javítva a képességünket légi hadműveletek végrehajtására, ha az izraeliek netán az általunk becsültnél jobban vonakodnának akcióba lépni. A WSAG a következő javaslatokat hagyta jóvá az elnöknek:

- tovább növeljük a németországi légideszant-dandár készségi szintjét;
- teljes harckészségbe helyezzük a 82. ejtőernyős-hadosztályt (ez nyilván kiszivároghat, és gyors döntést csikarna ki mind Moszkvából, mind Damaszkuszából);
- felderítő repülőgépet küldünk egy anyahajóról a tel-avivi repülőtérre célinformáció gyűjtésére (ezt kétségkívül felfedezné a szovjet és az egyiptomi radar, és jelezné, hogy amerikai katonai akció van készülődésben).

Más szóval, erősítenénk azt a benyomást, hogy amerikai vagy izraeli intervenció fenyeget. Nézetem szerint egy válságban gyakran épp az a legkockázatosabb, ami „biztosnak” és „kiegyensúlyozottnak” tűnik. A fokozatos eskaláció arra csábítja a szemben álló felet, hogy minden lépéssel valamilyen ellenlépést állítson szembe; amit a mérséklet jelének szánunk, esetleg habozásként értelmezik; a megnyugtató túlságosan is kiszámítható „ellenőrző listát” eredményezhet, és

ennél fogva ösztönzést a kivárára, prolongálva a kockázatokat magukban rejtő körülményeket. Egy vezetőnek ilyenkor óvatosan és meggondoltan kell megválasztania azokat a megoldandó kérdéseket, amelyek miatt kész felvállalni a konfrontációt. Ezt csak a fő célkitűzések érdekében teheti meg. Ám ha egyszer elkötelezte magát, kötelessége gyorsan véget vetni a konfrontációnak. Ennek érdekében rendíthetetlennek kell mutatkoznia. Készen kell állnia a gyors és brutális eskalációra egészen addig a pontig, ahol az ellenfél többé már nem engedheti meg magának a kísérletezést.

Este 9 óra 27 perckor megkértem Siscót, jöjjön velem, és együtt közöljük a WSAG ajánlásait az elnökkel; mivel ő volt az a tisztviselő, akinél a teljes táviratforgalom összefutott, alapvetően fontos volt megértenie a Fehér Ház gondolkodásmódjának nüanszeit. Emellett segíthetett Rogers folyamatos informálásában; korábban úgy döntöttünk, hogy hazamenve is telefonközelsben maradunk a fejlemények alakulására várva. Először is meg kellett találnunk az elnököt, mert Nixon úgy döntött, tekézni megy. A titkosszolgálat segítségével végül a Fehér Ház melletti kormányzati épület alagsorában, egy félhomályos tekepályán bukkantunk a nyomára. Nyugodtan végighallgatta a beszámolóinkat, és jóváhagyta a javaslatokat, miközben a helyzettel össze nem illő módon kugligolyót szorongatott a kezében. Azon kevés alkalom egyike volt ez, amikor Nixont zakó és nyakkendő nélkül láttam. Közölte velünk: bármit is teszünk, annak sikerülnie kell; elszántan megálljt kívánt parancsolni a szír támadásnak, és egyetértett azzal, hogy sürgősen kapcsolatba kell lépünk az izraeli nagykövettel. Már is indultam felhívni Rabin.

Este 10 táján a fehér házi irodámba visszatérve kezdeményeztem a hívást. Kiderült, hogy Rabin éppen a Golda Meir tiszteletére adott vacsorán vesz részt New Yorkban. Ki kellett hívni a díszemlényről, és egy viszonylag biztonságos helyre kísélni, habár a beszélgetés alatt mindvégig hallottam a hangok távoli moráját. Miután megmondtam neki, hogy Sisco szintén a vonalban van, megkérdeztem, milyen információkkal rendelkezik Jeruzsálem a szíriai lépésekről. Közölte, hogy izraeli becslés szerint nagyjából kétszáz szíriai tank tartózkodik Irbid körzetében. Elmondtam neki, hogy segítséget kértek tőlünk, de mivel nincs használható információnk, tudna-e Izrael némi légi felderítést végezni hajnalhasadáskor (amely ekkor már csak háromóránnyira volt a Közel-Keleten), és megküldeni nekünk a helyzetjelentést? Rabin, akit nem ejtettek a fejére, nyomban visszakérdezett: vajon pozitívan viszonyulnánk-e egy izraeli légi csapáshoz, ha a felderítés jelentős szíriai térnyerést jelezne? Ennek megítélését inkább a felderítés eredményének elemzése utánra hagynánk, válaszoltam. A beszélgetés kellős közepén egy ezúttal közvetlenül hozzánk címzett újabb sürgős üzenetet adtak át a királytól. Közöltem Rabinnal, hogy rövidesen visszahívom.

Husszein üzenetét két órával korábban kapta meg a nagykövetség telefonon. A helyzet komoly romlásáról szólt, miután déltájban a két dandár két hullámban

újabb jelentős szíriai inváziós műveletet hajtott végre. A jordániai erők között megszakadt a kapcsolat, és Irbidet a szírek elfoglalták. A fővárosban állomásozó csapatok körében nyugtalanság lett úrrá. A király véleménye szerint a légi csapások sürgetően szükségesek országa megmentésének érdekében, sőt esetleg rövidesen szárazföldi csapatok bevetését is szorgalmazza majd. A korábbi procedúrát megfordítva, Husszein arra kért minket, hogy a briteket is értesítsük szorult helyzetéről.

Este 10 óra 10 perckor Siscoval együtt felhívtam Rogerst az irodámból, és tájékoztattuk a Rabinnal folytatott telefonbeszélgetésünkről, valamint a királytól újonnan jött kétségbeesett üzenetről. Arra hajlunk, hogy javasoljuk az elnöknek: hagyjunk jóvá egy izraeli légitámadást, közöltük vele. Rogers egyetértett, mondván, nincs más választásunk.

Most már ismervén az útvonalat, két perc múlva Sisco és én visszamentünk a tekepályára. (E sorsdöntő éjszaka után többé sohasem láttam ezt a pályát.) Beszámoltunk Nixonnak a király kéréséről és a vezető elnöki tanácsadók között kialakult egyetértésről. Elfogadta a javaslatainkat, és felhatalmazott a kapcsolatba lépésre Rabinnal. Este 10.25-kor Sisco kíséretében visszamentem az irodámba.

Tíz perc múlva újra felhívtam Rabint, Siscoval a vonalban. Alig jött létre a kapcsolat, a tekézéssel már végző Nixon jött be az irodámba, szokás szerint konzervatív módon öltözködve. A forrás megnevezése nélkül ismertettem Rabinnal a Jordániából kapott információt. Az elnökkel és a külügyminiszterrel folytatott megbeszélés után arról tudtam tájékoztatni, hogy amennyiben az izraeli légi felderítés visszaigazolja, amit ő mondott nekem, pozitívan viszonyulunk egy izraeli légi csapáshoz. Pótolni fogjuk az anyagi veszteségeket, és minden tőlünk telhetőt megteszünk egy esetleges szovjet beavatkozás megakadályozására. Annak biztosítékaul, hogy pontosan értette az elhangzottakat, Rabin gondosan elismételte, amit mondtam neki, majd közölte: erről konzultálnia kell a miniszterelnökével.

Este 10 óra 45 perckor annak a lehetőségnek a fényében, hogy Izrael esetleg még az [amerikai idő szerinti] éjszaka folyamán cselekvésre szánja el magát, éjfélí értekezletre hívtam össze a WSAG-t, és megkértem a stábomat (különösképpen Hal Saunderst és Richard Kennedyt), gyűjtsenek össze minden releváns információt. Ezután felhívtam John Freeman brit nagykövetet, és tájékoztattam a király üzenetéről. Azt is közöltem vele, hogy felvettük a kapcsolatot az izraeli nagykövettel, de részletekbe nem mentem bele. Nixon továbbra is az irodámban tartózkodott, és a telefonhívások között egymással beszélgettünk.

Éjjel negyed 12-kor felhívtam Heath brit miniszterelnök magántitkárát a biztonsági vonalon, felolvastam neki Husszein üzenetét, tájékoztattam arról, hogy kapcsolatba léptünk az izraeli nagykövettel, és hogy Izrael felderítő repülést fog végrehajtani, amely meghatározza a következő lépését. Nixon azt javasolta, hagyjam abba a biztonsági telefon használatát, mert a Pennsylvania Avenue-n jóval

többen hallhatják a kiabálásomat, mint ahányan bármelyik nyilvános vonalon valószínűsíthetően lehallgatnak egy beszélgetést.

Rabin 11.30-kor visszahívott Meir asszony válaszával. Hajnalhasadáskor Izrael felderítést hajtott végre. Az Irbid körüli helyzet „meglehetősen kellemetlen”; az izraeli katonai vezetők nincsenek meggyőződve arról, hogy a légi hadműveletek elegendők volnának. Jeruzsálem továbbítja a helyzetelemzését Washingtonba, miután kiértékelte a felderítés eredményét, de további konzultáció nélkül nem fogatosít újabb lépéseket. Nixon mindent hallott, amit a telefonba mondtam, de nem tett megjegyzést. Ezután távozott az irodámból.

Éjfélkor a WSAG ismét összeült a válságközpontban. Tájékoztattam a tagságot a legutóbbi értekezlet óra történeteiről. Megvitattuk, mit tegyünk, ha Izrael a következő huszonnég órában belül lecsapna. Az alábbi négy téma sürgős kidolgozását kértem tőlük még az éjszaka folyamán: készenléti tervek lehetséges szovjet lépések ellen, segélycsomagok Izraelnek és Jordániának a veszteségek pótlására, forgatókönyv a kongresszusi tájékoztatókra, valamint diplomáciai terv a szövetségesek tájékoztatására és az oroszok nyomatókos ösztönzésére, hogy maradjanak ki a dologból. A szovjetekkel kapcsolatban hangsúlyoztam: „Két cél áll előttünk: egy, rávenni őket, hogy a befolyásukat érvényesítve bírják rá a szíriaiakat a kivonulásra; kettő, meggyőzni őket arról, hogy ne gondolják, nyomás gyakorlásával Izraelre megkerülhetik egy izraeli lépés dilemmáját. [...] Azt hiszem, ha itt és most hezitálunk, később még több problémával kell szembenéznünk.”

Éjjel háromnegyed 1-kor felhívtam Rogerst az otthonában, és tájékoztattam a Rabinnal folytatott megbeszélésemről és a WSAG-értekezletről. Tudni akartam, van-e problémája mindezzel kapcsolatban. Nem volt. Most az egyszer a vezetőink egységfrontot alkottak. Hajnali 1 óra körül felhívtam Nixont, és röviden informáltam a WSAG-ről. Meghallgatta az összegzésemet a szovjet reakciókat illető különböző kormányhivatali jóslatokról. Felhorkant, amikor közöltem vele a State Department abbéli félelmét, hogy a szovjetek megtorlásképpen légi csapásokat intézhetnek Izrael ellen: „Ezt nem hiszem.”

Majd hazamentem és lefeküdtem. Ekkor már szeptember 21-e, hétfő, hajnali 2 óra volt.

Reggel negyed 6-kor felébresztett Al Haig, aki éppen hívást kapott Rabintól. Habár még nem állt rendelkezésre jelentés a felderítésről, Rabin szerint egyedül a légi csapásokat az izraeliek nem tekintik elegendőnek; szükség lehet szárazföldi akcióra is. Jeruzsálem nagyra értékelné, ha két-három órán belül megismerhetné az amerikai álláspontot.

Reggel 5 óra 35 perckor telefonon felébresztettem az elnököt, közölve vele Rabin előzetes válaszát. Szorgalmaztam, hogy halassza el a döntést, és reggel fél 8-ra hívja össze a vezető tanácsadók értekezletét. De Nixon tudta, hogy Izrael szárazföldi hadműveletre vonatkozó kérése komoly vitát váltana ki, amelyhez sem-

mi kedve sem volt. „Most hozzuk meg [a döntést]” – mondta. Néhány perc alatt áttekintettük az izraeli szárazföldi támadás mellett és ellen szóló érveket, majd megkért, hogy a véleményét megtudakolandó, hívjam fel Siscót.

Elkezdtém megvitatni Haiggel, vajon helyes-e felhívni Siscót Rogers bevonása nélkül, és éppen azon voltam, hogy Rogersszel kell beszélnem, amikor Nixon visszahívott. Az izraeli szárazföldi akció jóváhagyása mellett döntött, és egy Rabinnak továbbítandó átgondolt üzenetet diktált le. Ezt mondta nekem: „El-döntöttem. Ne kérdezzen meg senki mást. Közölje vele [Rabinnal]: gyerünk!”

De nem voltam hajlandó megengedni, hogy csak az elnök viselje egy komoly konfrontáció kockázatát a Szovjetunióval, anélkül, hogy konzultálnék a vezető tanácsadóival. Egy izraeli szárazföldi hadművelet könnyen átfogó közel-keleti háborúhoz vezethet. Tartoztam annyival Nixonnak, hogy kikérjem Rogers és Laird véleményét. Emellett nem is volt annyira sürgős a dolog. Izrael biztosan nem tesz hadmozdulatokat a szárazföldön mozgósítás nélkül. Felhívtam Siscót, aki közölte velem, egyetért az elnök döntésével, Rogers viszont súlyos fenntartásait hangoztatta, főleg a szárazföldi támogatásra vonatkozó hivatalos jordániai felkérés hiányában. Laird nem foglalt egyértelműen állást: először meg akarta ismerni a felderítési jelentést. A hívások között – amelyeket egytől egyig az otthonomból kezdeményeztem – az elnök gyakran telefonált, finomításokat javasolva a saját döntéséhez. Reggel 7 óra 10 perckor ismét sürgettem, hogy a fennálló véleménykülönbségek miatt hívja össze a vezető tanácsadók értekezletét. Ezúttal kelle-tlenül beleegyezett, Haig pedig közölte Rabinnal, hogy délig nem várható amerikai válasz.

Innentől kezdve nincs szükség az események óráról órára történő nyomon követésére, mivel az éjszakai történések folyamán a legfőbb kérdések eldőlték. Az izraeli légítámadások jóváhagyását illetően kormányunk egységes volt; véleménykülönbség az izraeli szárazföldi hadműveletek körül alakult ki. Úgy véltem, a kérdés nem igényel azonnali megoldást, mivel az izraeli válasz, miközben a helyzetet tovább komplikáló szárazföldi háborúval fenyegetett, egyúttal politikai lehetőséggel is szolgált. Ha a zsidó állam fontosnak tekint egy szárazföldi akciót, mozgósítania kell az erőit, ami legalább negyvennyolc órát vesz majd igénybe. Márpedig Izrael nem engedhette meg magának, hogy *ne* mozgósítson, mert nem tűrhetett el egy szír győzelmet, bármi is legyen a mi végső reakciónk. Ennélfogva lélegzervételenyi időhöz jutottunk – ha a király ki tud tartani –, amely alatt a Szíriára nehezedő nyomás fokozódna, talán egészen addig a pontig, ahol a válság magától megoldódhatna háború nélkül. Ahogyan Szíria az izraeli erők megnöveledését észleli a Golán-fennsíkon – jordániai behatolásának szárnyán –, bizonyára rendkívül nyugtalanná válik. Nasszer valószínűleg a hadműveletek befejezését szorgalmazza, mert hamarosan az 1967-es katasztrófához vezető feloldhatatlan dilemma elé állítanák: vagy megtöri az arab szolidaritást azzal, hogy félreáll, vagy

a közbeavatkozással újabb megalázó vereséget kockáztat. És biztosan ugyanezek a megfontolások nyomasztották a szovjeteket is. Röviden, az izraeli mozgósítás és a mi csapattelepítéseink együttes hatása „megréimítheti” minden ellenségünket, másrésről időt adhat egy háborút elkerülő megoldásra.

A Nemzetbiztonsági Tanács szeptember 21-én, hétfőn reggel háromnegyed 9-kor ült össze. Habár a vita főleg azt a rendkívül praktikus kérdést volt hivatott eldönteni, hogy mi az álláspontunk az izraeli szárazföldi hadműveletek kapcsán, végül megint a válságok kezelésének mikéntjéről szóló filozofikus vitába torkollt. Rogers nagyon lassú és megfontolt eszkaláció mellett tett hitet, már ha egyáltalán szükség van rá. Nixon és én viszont úgy gondoltuk, ez egy válság kezelhetetlenné válásának legbiztosabb módja. Rogers alapján véve számos okból ellenezte az izraeli szárazföldi műveletet, többek közt azért, mert erősen tartott a szovjetekkel való konfrontációtól. Nixon és én ellenben úgy gondoltuk: ha el akarjuk kerülni velük a konfrontációt, haladéktalanul számba kell vennünk azokat a kockázatokat, amelyeket nem szívesen vállalnának, nem pedig hagyni nekik, hogy – a csábításnak engedve – fokozatos lépéseinket megkontrázzák valami hasonlóval. Rogers szándéka szerint a végső döntést attól kell függővé tenni, hogy a szírek tovább nyomulnak-e Irbiddől délre, míg az én nézetem szerint a krízisnek csak úgy lehet véget vetni, ha a szírek maradéktalanul kivonulnak a „felszabadított zónájukból” Észak-Jordániában. Nixon végül a következőképpen döntött: Sisco arról informálhatja Jeruzsálemet, hogy az Egyesült Államok elvben beleegyezik az izraeli szárazföldi akcióba, de ehhez előbb ki kell kérni a király véleményét, és a végső döntés előtt konzultációt kell tartani.

Husszein megkérdezését illetően kétségeket tápláltam. Miután véleményem szerint Izraelnek csak abban az esetben szabad beavatkoznia, ha a jordániaiak már az összeomlás határán vannak, nem szabad tovább gyengíteniük a királyt már amúgy is ingatag helyzetét az arab világban olyan kérdések felvetésével, amelyeknek megválaszolását nem engedheti meg magának. Lehet, hogy Husszein beletörődne abba, amit ő maga sohasem lenne képes kérni, de ez a válság mostani, halasztást nem tűrő menedzselése szempontjából mindegy volt. Az izraeli mozgósítás csendben már megkezdődött, és amikor hozzáadódik a mi csapattelepítésünkhöz, kellő hatást kiváltó fenyegető realitás lesz.

Ha a jeruzsálemi kormány tényleg olyan nagyon le akart volna csapni, a fenn-tartásos válaszunk kétségeket támasztott volna benne, amit ellenfeleink is bizonyára érzékelnek. Szerencsére Izrael rendelkezett saját stratégiai helyzetelemzéssel, amely anélkül készítette mozgósításra, hogy végső választ várt volna tőlünk, amihez igazodva pontosan az általunk jónak látott tempót követné. A biztosítékok iránti csillapíthatatlan igényétől hajtva és valóban figyelemre méltó óvatosságot tanúsítva, Jeruzsálem egy sor kérdést szegezett nekünk az amerikai politikát illetően, azt firtatva, hogy mit tesz Washington, ha Izrael lépéseit ellenségesen fo-

gadnak. A nap legnagyobb része a válaszok kidolgozásával telt el. Ezalatt a száraz-földi akcióról nem kellett hivatalos döntést hozni. Időközben két izraeli dandár vonult fel a Golán-fennsíkon, oldalba támadással fenyegetve a Jordániába betört szíriai erőket.

Dél előtt üzenet érkezett Pompidou francia elnöktől, aki „mélységes aggodalmát” fejezte ki egy esetleges amerikai intervenció miatt, és sürgette Nixont, gondosan mérlegelje a döntéseit. Az üzenet nem volt kifejezetten segítőkész, és nem kerülte el figyelmünket a franciák azon kísérlete, hogy egy válság kellős közepén elhatárolódjanak tőlünk. Másrészt viszont kompenzáló értéke is volt, nevezetesen az, hogy a csapatmozgásaink nem maradtak észrevétlenek. Ami Párizst aggasztotta, Moszkvát és Damaszkuszt is nyugtalaníthatta.

Ezt a hétfői napot (szeptember 21-ét) a továbbiakban a WSAG-értekezleteknek szenteltük, részben hogy emeljük katonai készségünk szintjét, másrészt hogy választ fogalmazzunk meg a jeruzsálemi kérdésekre oly módon, amely nem ad Izrael kezébe vétőt a harmadik országokkal fennálló kapcsolataink relációjában.

A nap legjelentősebb eseményére késő délután került sor, amikor Julij Voroncov szovjet ügyvivő válasszal jelent meg Siscónál a haladéktalan szír kivonulást követelő előző napi üzenetünkre. A válasz gyorsasága – alig huszonnégy óra, összehasonlítva a hetekig tartó késlekedésekkel a válaszádra a Szuzei-csatorna menti tűzszünet többszöri megsértése miatt tett panaszaink ügyében – annak jele volt, hogy a Kreml valóban aggódik. Az üzenet hangneme figyelemre méltón enyhe volt, tekintettel katonai erőink telepítésének fenyegető, sőt csaknem erőfitogtató nyíltságára. Moszkva megjegyezte: úgy látszik, osztjuk a jordániai helyzet súlyosbodása felett érzett aggodalmát, és hogy mi „szintén” (*sic!*) elfogadhatatlannak tartjuk más államok beavatkozását Jordánia belügyeibe. Miután így burkoltan felsorakoztak a szíriai intervenció ellenzői közé, a szovjetek felettébb udvarias diplomáciai szóhasználatnál élve kifejezték abbeli „reményüket”, hogy mi úgyszintén ennek betartására buzdítjuk Izraelt. Hogy ne hagyjon kétséget a Szíriára történő nyomásgyakorlás felől a kivonulás érdekében, a jegyzék végül hozzátette: „A szovjet kormány tartja magát ugyanehhez az irányhoz a szíriai kormányval való kapcsolataiban.”

Sisco ügyesen ráerősített az orosz balsejtelmekre azon stratégiánk értelmében, hogy maximális félelmet keltsünk egy lehetséges amerikai lépés kilátásait illetően. Amikor Voroncov megkérdezte, vajon Jordánia kért-e tőlünk segítséget, Sisco így válaszolt: nincs felhatalmazásom a királlyal folytatott párbeszédünk megtárgyalására. Amikor Voroncov a Hatodik Flotta hadmozdulatainak célja felől érdeklődött, Joe egyszerűen csak feljegyezte a kérdést. Összességében Voroncov demarsát bátorítónak találtam. Hacsak a szovjetek nem csapnak be minket, állításuk szerint nyomást gyakorolnak a radikális szír kormányra az inváziója leállításának érdekében. És becsapni bennünket akkor, amikor az erőnk napról

napra növekedett a Mediterráneumban, és Izrael mozgósított, rendkívül megfontolatlan cselekedet lett volna.

Erre a konszenzusra jutott a délután 6-kor összeülő újabb nemzetbiztonsági tanácsi értekezlet is. A tényszerű tájékoztatókra szorítkozó megbeszélés azzal a konklúzióval zárult, hogy másnapig semmilyen döntésre nincs szükség.

Feszült és potenciálisan döntő huszonnégy órát hagytunk magunk mögött. Ami egy küszöbönálló jordániai összeomlásnak indult, ellenkező irányt kezdett venni. Ez mindenekelőtt a király bátorságának és a hozzá hű hadseregnek volt köszönhető, de annak is, hogy haderőnk felvonulása és az anyagi segítség határozott ígérete megerősítette elszántságát, miközben kétségeket támasztott az ellenségeiben, ennél fogva tétovázásra készítette őket. Elég biztos voltam a dolgomban ahhoz, hogy a nyugovóra térő elnöknek azt tanácsoljam, ne mondja le a földközi-tengeri térségbe tervezett útját, amelyre a következő vasárnap, szeptember 27-én indult volna: „Ha az izraeliek csüörtökig nem mozdulnak, a dolog le fog csendesedni.”

A másnap (kedden, szeptember 22-én) reggel fél 9-kor összeülő WSAG-értekezlet jó híreket kapott. A jordániaiak, felbátorodva a hadmozdulatainktól és attól, hogy a szíriai légierő (egy Háfez el-Aszad nevű tábornok parancsnoksága alatt) hangsúlyozottan kívül maradt a harcokon, Irbid környékén a levegőből támadni kezdték a szír tankokat. A becslések szerint Szíria százhusz tankot veszített; körülbelül hatvan-kilencvenet a jordán támadások következtében, míg a többi műszaki hibák miatt vált harcképtelenné. Az eredetileg sok fejfájást okozó iraki erők továbbra is tétlenek maradtak. Egyiptom arról tájékoztatott minket, hogy a szovjetek komoly erőfeszítéseket tétel igyekeztek rábírní Damaszkuszt a Jordániával szemben követett irányvonal felülvizsgálatára. A Golán-fennsíkon folytatódott az izraeli erők összpontosítása és növelése. A katonai helyzet stabilizálódásával – Siscóval egyetértésben – még egyszer megkértem Rabint: előzetes konzultáció nélkül ne kerüljön sor izraeli lépésre. Ugyanakkor a presszió fenntartása érdekében tovább emeltük készségi szintünket. Újabb vadászgépeket és csapatszállító gépeket vezényeltünk Európába. Minden egyesített parancsnokságnál fokozott készséget rendeltünk el a felderítési adatok függvényében, a 82. légideszant-hadosztály két zászlóalját pedig speciális hatórárs készségbe helyeztettük.

A naptrám ismételt megbeszélésekről tanúskodik Nixonnal. Egy délben kezdődő és alig fél órán át tartó NSC-értekezlet azzal az elnöki döntéssel zárult, hogy bátorító és támogató üzenetet küldjünk Husszeinek. Közöltem az elnökkel: lényegében elérkeztünk ahhoz a ponthoz, amikor már minden lehetőséget megtettünk; a készenléti tervezésünket alapvetően befejeztük, bármilyen eshetőséggel számolva, amit a király választ. Olyan maximális szintre vittük a nyomásgyakorlást, hogy a végső döntésünk már csak attól függ, mások miként értékelik mindezt, és milyen választ adnak rá.

A délután folyamán két választ is kaptunk: az egyiket Ammánból, a másikat Jeruzsálemből. Az izraeli légi csapások lehetőségét Husszein vegyes érzelmekkel fogadta, a szárazföldi támogatással kapcsolatban pedig elutasító volt. Az izraeliek arról informáltak minket, hogy szárazföldi akciójuk, amennyiben sor kerülne rá, csak Jordániára korlátozódna (azaz Szíriát nem támadná meg). Emellett a szándékaink további tisztázását kérték – megnyugtatta bennünket afelől, hogy távolról sem lelkesednek a beugrásért. A két üzenet lényegében kioltotta egymást. Ekkorra azonban azok a végső választások, amelyek mellett Damaszkusznak és Moszkvának döntenie kellett, már megtörtént fejleményektől független – nevezetesen a térségben tartózkodó haderőnk megnövelésétől és az izraeli mozgósítástól.

Optimizmusomat megerősítette a szovjet ügyvivővel folytatott egyik tárgyalás. Ellentétben a szokásos gyakorlattal, miszerint sohasem megyek el követési fogadásokra, ezúttal úgy döntöttem, benézek az egyiptomi misszió által adott partira szeptember 22-én este, hogy ezzel is demonstráljam: politikánk nem arabellenes. Nagyszámú vendég szeme láttára Voroncov izgatottan megállított, és megkérdezte, miért nem válaszoltunk az előző napi szovjet jegyzékre. Azt feleltem, hogy nincs semmi hozzáfűznivalónk ahhoz, amit vasárnap kértünk: a szír csapatoknak ki kell vonulniuk. Voroncov ekkor afelől érdeklődött, elegendőnek tartjuk-e, ha a szírek megállnak ott, ahol vannak. Ragaszkodtam a visszatérésükhöz Szíriába. Ezután Voroncov úgy tett, mint aki a jóllétünk miatt aggódik. Jordánia, bizonygatta, egyáltalán nem létfontosságú szovjet érdek, de az amerikai intervenció borzasztó nehézségeket támasztana az Egyesült Államok számára szerte az arab világban. „Ebben az esetben – szellemeskedtem – önök megnyugodhatnak, mert így is, úgy is győznek.”

Mindez más vendégek – köztük újságírók – potenciális hallótávolságán belül hangzott el. Nyilvánvaló volt, hogy Voroncov mindenképpen ismertté akarta tenni a nézeteit. Másnap a *Washington Star* újságírója, George Sherman a következőt írta:

Voroncov szokatlanul nyíltan beszélt ama szovjet óhajról, hogy a szíriai intervenció érjen véget.

Közölte, hogy Moszkva kapcsolatai Damaszkusszal továbbra sincsenek véglegesítve. És a kérdések súlya alatt nyomatékosan belefoglalta Szíriát, valamint Izraelt és az Egyesült Államokat egy általános kijelentésbe, miszerint „úgy véljük, nem kerülhet sor semmilyen külső intervencióra”.

A szovjet diplomaták világszerte hasonló megjegyzéseket tettek. Az viszont nyitott kérdés maradt, vajon ezek a pressziók hatnak-e Damaszkuszra, még mielőtt a jordániai események önálló utat kezdenek követni.

Bármilyen válságról legyen is szó, lezárásának menedzselésében a probléma a pressziók adagolása abból a célból, hogy maximális ösztönzést nyújtsunk a rendezésre, ugyanakkor a másik félben ne alakuljon ki az a benyomás, hogy semmiképpen sem tudja elkerülni a konfrontációt. Paradox módon talán a legkritikusabb pillanat akkor következik be, amikor a szemben álló fél készen mutatkozik a rendezésre; ilyenkor az a természetes csábítás keríthet hatalmába, hogy hátradőlünk, és esetleg a jó szándék valamilyen gesztusával megkönnyítjük a folyamatot. Ez csaknem mindig hiba; a kiegyezés ideje akkor jön el, *miután* a válságot leküzdöttük, és ténylegesen sikerült elérni valamilyen rendezést vagy *modus vivendit*. Olyankor már lehet a mérsékletet a nagylelkűségnek vagy a jó szándéknak tulajdonítani, *előtte* azonban elvetélheti a reményteli kilátásokat, mert az utolsó pillanatban kétségeket támaszthat arra nézve, hogy a rendezés árát tényleg meg kell-e fizetni. 1951-ben Koreában a fegyverszüneti tárgyalások kezdetekor a katonai akcióink leállítása majdnem bizonyosan meghosszabbította a tárgyalásokat; visszatekintve ugyanezt fogalmaznám meg a vietnámi bombázások 1968-as leállításával kapcsolatban is, bár akkoriban más nézetet vallottam.

Ezért aztán szerdán, szeptember 23-án annak ellenére szorgalmaztam erőink növelését a Mediterráneumban, hogy a szír kivonulás valószínűsíthető volt. Szeptember 23-a kritikus napnak ígérkezett. Ha a szíriai erők nem vonulnának ki – például egyszerűen csak beásnák magukat –, értelmét vesztené a maximális presszió. Vagy Izrael avatkozna be minden vele járó következménnyel, vagy mi lepleződnenk le blöffölőként. Ezután a háború újakezdődne – vagy a szírek fenntartásának egy „felszabadított zónát” Jordániában, megnehezítve a király túlélését. A legbölcsebbnek azt gondoltam, hogy erősítsük meg az ösztönzők egyensúlyát mindaddig, amíg a szíriai erők kivonulása a tudomásunkra nem jut. Az erre irányuló tényezők enyhítése bizonyára kiszivárogná, és téves jelzést küldhetne egy kritikus pillanatban. Ennélfogva további négy romboló kapott felhatalmazást az Egyesült Államok elhagyására és a Földközi-tengerre indulásra, két harci tengeralattjárót pedig arra utasítottunk, hogy szeptember 25-én és 29-én haladjon át a Gibraltári-szoroson. A délelőtti WSAG-ülésen folytatódott a szovjet intervenció elleni készenléti tervezés.

Ez volt a Rogers és köztem fennálló ellentét lényege a Nemzetbiztonsági Tanács ülésén, amelyre még aznap délelőtt került sor egy későbbi időpontban. Miután a válság úton volt a megoldás felé, Rogers hirtelen rájött: az izraeli akció támogatására tett ígéreteink, amelyeket az elnök az ő jelenlétében fogalmazott meg két nappal korábban, nyílt végű elkötelezettségek, ezért kérte, hogy hivatalosan vonjuk vissza őket. Szerintem ez a pillanat végképp nem volt alkalmas olyan vita keltésére, amely minden bizonnyal ki fog szivárogni, és elkerülhetetlenül kérdéseket vet fel az izraeli, a szovjet és a szír fejekben. Böven volt idő tisztázni a kérdést, *miután* megbizonyosodtunk a szír tankok kivonulásáról. Továbbá az

előző napon jeleztük, hogy nem helyeseljük az egyoldalú izraeli akciót, Jeruzsálem pedig a nagyfokú óvatosság kivételével semmi másnak nem mutatta jelét. Az elnök támogatta véleményemet, de azért megkérte Siscót, ismétlje meg a kérésünket Rabinnak, hogy ne lépjenek konzultáció nélkül. Efelől Izrael még aznap biztosított is minket.

A feljegyzéseim szerint a délelőtt fél 10-kor és a délután 2 óra 50 perckor kezdődő két NSC-ülés között ötször folytattam az elnökkel négyszemközti megbeszélést. A második értekezlet kezdetekor kaptunk meggyőző hírt arról, hogy a szír tankok kivonulóban vannak Jordániából.

Most már csak a siker kellemes utóhatása maradt hátra. Felhívtam a WSAG mindegyik tagját, és köszönetet mondtam nekik a kiváló támogatásért. Különösen hálás voltam Joe Sisco közreműködéséért. A diplomáciai lépések hatékony és gyors kezelése mellett nélkülözhetetlen kapocsként szolgált a State Department és a Fehér Ház között. Husszein király táviratban gratulált és fejezte ki nagyrabecsülését az elnöknek. Intézkedések történtek a kongresszusi és a sajtótájékoztatók tartására is.

Csütörtökön, szeptember 24-én még Anatolij Dobrinyin is újra megjelent Washingtonban, mintha ezzel is hangsúlyozta volna a visszatérést a normális kerékvágásba. Szeptember 25-én felkeresett, kifejezve fájdalomtát amiatt, hogy sohasem adtunk választ a szeptember 21-i szovjet jegyzékre. Válaszképpen rámutattam: mivel az év folyamán minden egyes orosz jegyzéket vele összhangban nem álló barátságtalan lépés követett, nem tettünk mást, mint vártuk, miképpen alakulnak az események. Dobrinyin biztosított afelől, hogy a Szovjetunió nem tudott a Jordánia invázióját célzó szíriai tervekről, ám érvelését jelentősen gyengítve egyúttal megnyugtatót: a szovjet tanácsadók még azelőtt távoztak szíriai egységeiktől, mielőtt azok átlépték a határt! Barátságosan kijelentette: a Kreml készen áll fátylat borítani a múltra, és szívesen konzultálna velünk a közel-keleti kérdésekről. Kikerültem a választ, mondván, hogy majd felvetem az elnöknel, de addig is biztosíthatom: az Egyesült Államok nem fog katonai akcióba bocsátkozni Jordániában, hacsak más külső hatalmak be nem avatkoznak.

Még aznap a következő üzenetet küldtük el Izraelnek:

A legfrissebb rendelkezésünkre álló információ szerint a Jordániába betört erők visszavonultak Szíriába. Úgy gondoljuk, a Jeruzsálem által megtett lépések jelentős mértékben hozzájárultak ehhez a kivonuláshoz. Nagyrabecsüljük a megkeresésünkre adott azonnali és pozitív izraeli választ. Mivel a körülmények mások lesznek, ha sor kerül egy újabb támadásra, véleményünk szerint ezentúl a Jordánia mostani szíriai inváziójával kapcsolatban köztünk folyó párbeszéd egyik aspektusa sem releváns, és feltételezzük, hogy ezzel Izrael is egyetért. Ha új helyzet áll elő, új párbeszédre lesz szükség.

A Közel-Keleten sikerült megőrizni a mérséklet erőit. A király győzedelmeskedett saját bátorsága és határozottsága révén. Ennek ellenére nem járhatott volna sikerrel az Egyesült Államokkal ápolt barátsága nélkül. A szovjetek kihátráltak a konfliktus kezeléséből, újabb fokozatra emelve az egyre növekvő arab kiábrándultságot Moszkvával szemben.

A jordániai válság véget ért, de a nyugalom nem tartott sokáig. A szír tankok kivonulása után negyvennyolc órán belül máris újabb krízissel kellett szembenéznünk – ezúttal egy kubai szovjet haditengerészeti támaszpont miatt.

16. FEJEZET

Válságok ősze – Szovjet tengeralattjáró-támaszpont Kubában

Üzenet Moszkvából

Ama kritikus 1970-es őszi legnagyobb részében a Szovjetuniót Julij M. Voroncov személyében egy okos, barátságos, diszkrét, de meglehetősen eszköztelen ügyvivő képviselte Washingtonban, miután Anatolij Dobrinyin nagykövetet konzultáció céljából visszarendelték Moszkvába. Később megtanultam: Dobrinyin távolléte gyakran a Kreml azon óhaját tükrözte, hogy ne kerüljön sor komoly tárgyalásokra – ez esetben talán konkrétan a csúcstalálkozó ügyében, amelynek a gondolatával játszadoztunk. A beosztását tekintve Voroncov ugyan elég magas rangú volt, de az ilyen szovjet diplomaták kevés mozgástérrel rendelkeznek az önálló mérlegeléshez és a saját belátásuk alapján történő megnyilvánuláshoz; rendszerint mereven, kifejezéstelen hangon átadják az üzeneteket, majd gondosan feljegyzik a választ, a diskurzust néhány kézenfekvő kérdésre korlátozzák, és még a látszatát sem merik megkockáztatni annak, hogy úgy tegyenek, mintha netán önálló véleményük is lenne bármiről. Így amikor Voroncov joviális volt, biztosak lehettünk benne, hogy utasításra teszi; ha pedig szigorúnak mutatkozott, akkor a Kreml ráncolta a homlokát.

Július végén éppen San Clemente-ben tartózkodtam, amikor hívást kaptam Voroncovtól. Azt mondta, üzenetet hozott számomra, amelyet a washingtoni visszatérésem után minél hamarabb szeretne átadni. Feltételeztem, hogy az üzenet a csúcstalálkozóba való szovjet beleegyezést tartalmazza. A túlárado kedélyességtől sugárzó Voroncovot augusztus 4-én fogadtam fehér házi irodámban. A csúcsot illetően nem kapott semmilyen hírt Moszkvából, de tudomása szerint aktívan és kedvezően veszik éppen fontolóra a javaslatot; és úgy véli, az országaink közötti kapcsolatok „kedvező fordulatot” vettek. Most abból a célból keresett fel, hogy közvetítse kormányának óhaját a Kuba vonatkozásában 1962-ben létrejött Kennedy–Hruscsov-megállapodás megerősítésére. „Szeretnénk hangsúlyozni: a korábbiakhoz hasonlóan a szóban forgó kubai kérdésben a múltban elért megállapodásból indulunk ki, és reméljük, hogy az amerikai fél szintén szigorúan tartja magát ehhez a megállapodáshoz.”

Zavarban voltam, és ennek őszintén hangot is adtam. Nem tudtam semmilyen különleges feszültségről Kubával kapcsolatban, nem tettünk semmi szokatlant, és nem állt fenn egyetlen olyan kézenfekvő ok sem, amiért a Szovjetunió fel

kellene vetnie a kérdést. Voroncov nyájasan megnyugtató hangon közölte: csupán arról van szó, hogy a sajtóban hírek jelentek meg a guantánamói haditengerészeti bázis védelmének megerősítését szolgáló amerikai tervekről és állítólagos szovjet katonai aktivitásról a karibi szigetországban. Majd felolvasott egy jegyzéket, amely panaszkodott a Floridában tevékenykedő emigránsok Kuba ellen irányuló fokozott felforgató tevékenysége miatt. Megkérdeztem, milyen módon kívánja Moszkva megerősíteni az 1962-es megállapodást, és hogy véleménye szerint ez a megállapodás mit takar. Egy szóbeli nyilatkozat a részemről elegendő lenne, válaszolta, és feltevése szerint a megállapodás arról szól, hogy nem fogjuk katonai erővel megszállni Kubát. Közöltem vele: ezt a dolgot meg kell tanácskoznom az elnökkel, az eredményt pedig majd tudatom vele.

Azonnal kikértem a külügytől az 1962-es megállapodás dokumentumait és a megállapodásnak a minisztérium általi értelmezését. Alex Johnson kivonatokat küldött át a Kennedy–Hruscsov-levelezésből, együtt a John McCloy és Vaszilij Kuznyecov között ezt követően lefolytatott tárgyalások összefoglalójával azokról az intézkedésekről, amelyek nyomán a szovjet rakétákat és bombázókat kivonták Kubából. Amint kiderült, formális egyezményként nem került sor hivatalos megállapodásra sem szóban, sem írásban, de a párbeszéd elég hosszú és részletes volt ahhoz, hogy kölcsönös biztosítékokat képezzen. Ahogyan leírtam az elnöknek:

A Hruscsov–Kennedy-eszmecsere világosan mutatja: volt hallgatóságos megállapodás arról, hogy beleegyezünk biztosítékok nyújtásába Kuba inváziója ellen, ha a Szovjetunió ENSZ-felügyelet mellett eltávolítja támadórakétáit az országból, és megfelelő garanciákat nyújt arra, hogy leállítja az ilyen fegyverrendszerek újbóli telepítését Kubában. A megállapodás azonban sohasem lett egyértelműen lezárva, mert a szovjetek nem egyeztek bele egy elfogadható ellenőrzési rendszerbe (Castro ellenállása miatt), mi pedig sohasem tettünk hivatalos ígéretet az invázióról való lemondásra. A McCloy és Kuznyecov közötti tárgyalások, amelyeknek célja a Kennedy–Hruscsov-„megállapodás” hivatalossá tételének mindkét felet kielégítő formális kidolgozása volt, végül meghiúsultak.

Ennélfogva az oroszokkal fennálló „megállapodás” pusztán csak hallgatóságos, amelynek hivatalos rögzítésére sohasem került sor. A szovjetek valóban eltávolították a rakétáikat, és nincs semmi bizonyíték arra nézve, hogy újratelepítették volna őket, mi pedig természetesen nem szálltuk meg Kubát.

Az Egyesült Államok emellett hivatalosan is nyilvánosságra hozta az álláspontját, amelyet soha senki sem vont kétségbe. A haditengerészeti vagy tengeralattjáró-támaszpont csak futólag került szóba. McCloy 1962. november 5-én felvetette

a kérdést Kuznyecovnál, leszögezve, hogy az Egyesült Államok elleni bármilyen szovjet katonai támaszpont létesítését Kubában. Kuznyecov tudomásul vette a közlést.

Kuba neuralgikus pont volt Nixon számára. Amikor 1960-ban indult az elnökválasztáson, a kérdés kiemelt témaként szerepelt a Kennedyvel folytatott híres televíziós vitákban. Az 1960. október 21-i vita előtt néhány nappal Kennedy támogatja az amerikai csapatok intervencióját Castro megbuktatására; azokban az időkben az erőt demonstráló hozzáállás korántsem volt összeegyeztethetetlen a liberális politikai filozófiával. Nixon, aki tudott a tervekről, amelyekről később kiderült, hogy a kudarcba fulladt disznó-öbölbeli inváziót készítették elő, kényszerítve érezte magát az indítvány ellenzésére. Hogy ezzel a tervezés titkosságának megvédése volt-e a célja – ahogyan állította –, vagy saját politikusi érettségét szerette volna bizonyítani Kennedy „tapasztalatlanságával” szemben, máig nem világos, de később arról győzte meg magát, hogy hazafias önmérséklete hozzájárult a vereségéhez. A memoárjaiban némi keserűséggel megjegyzi: „Ebben a vitában Kennedy azt a képet sugározta – 60 millió ember számára –, hogy nálam keményebb Castróval és a kommunizmussal szemben.”⁷¹ Azóta Nixon eltökélte magában, hogy ezt a vádat többé soha senki sem olvashatja a fejére.

Nixon baja azonban nem csak 1960-ban gyűlt meg Kubával. 1962-ben, amikor Kalifornia kormányzói székéért szállt versenybe, a kubai rakétaválság uralta kampányának utolsó három hetét – éppen azt az időszakot, amelyet mindig kulcsfontosságúnak tartott a végkimenetel szempontjából. Habár akkorra már lemaradt a versenyben, meggyőződése szerint a válság megfosztotta őt a felzárkózás lehetőségétől. Sohasem szűnt meg azt hinni, hogy Kennedy szándékosan időzítette az erőpróbát erre a periódusra a demokraták esélyeinek javítása céljából a félidei választásokon. Nixon számára Kuba ügyének egybeesése egy választási kampánnyal érthető módon a balsejtelem és a keserűség hullámaint gerjesztette. Nézete szerint egy kongresszusi választási évben semmit sem szabad nagyobb ívben elkerülni egy kubai válságnál.

De 1970 augusztusának közepén mi sem állt ennél távolabb a gondolatainktól. Nixon és én még azon is eltűnődtünk, hogy a Voroncov által átadott üzenet esetleg nem a szovjet jóakarat gesztusa-e egy őszi csúcstalálkozó körüli légkör javítására. Elégedettségünket híven tükrözte a reakciónk egy FBI-jelentésre, amelyet történetesen épp augusztus 5-én kaptunk kézhez. A jelentés állítása szerint miami kubai menekültek által bérelt két hajó megpróbál elsüllyeszteni egy Kuba felé tartó orosz tankert. Nixon, aki pedig általában szimpatizált a kubai emigránsokkal, azonnal beleegyezett abba, hogy utasítást kell adnunk a Parti Őrség két őrhajójának a tankhajó kísérésére és szükség esetén megvédésé-

re; egy szovjet tanker elleni támadást Miami-ból jövő hajók részéről felettébb nehéz lenne megmagyaráznunk Moszkva előtt az üzenetük után. Ahogyan később kiderült, a támadás sohasem valósult meg. Különös aggodalomra szolgáló egyéb okot nem érzekeltünk. Az időnként fényképezési küldetést végrehajtó U-2-es felderítőgépek korábban már felfigyeltek egyfajta megnövekedett szovjet katonai tevékenységre Kubában és környékén, de semmi olyasmit nem észleltek, ami a „megállapodás” megsértésére utalt volna.

Augusztus 7-én átadtam Voroncovnak a válaszukat, meglegedéssel nyugtázva Moszkva biztosítékát arra nézve, hogy az 1962-es megállapodás kitételei továbbra is teljes mértékben érvényesek. A mi értelmezésünk szerint ezek megtiltják bármilyen támadóegység vagy támadó célú hordozórendszer telepítését Kuba területén. Újólág megerősítettük, hogy viszonzásképpen katonai erő alkalmazásával nem idézünk elő változást a szigetország kormányzati berendezkedésében. „Személyes” észrevételként hozzátettem: észleltünk átalakított bombázók által kubai végcélal végrehajtott szovjet felderítő repüléseket a keleti partjaink mentén, ami véleményünk szerint már a megállapodás tágabb értelemben vett határait feszegeti. E repülések visszafogása a lehető legminimálisabban minden bizonnyal sokat javítana a kapcsolatainkon, és ugyanígy nem kerülné el a figyelmünket, ha a szovjetek a legnagyobb fokú önmérsékletet gyakorolnák haditengerészeti manővereik terén a karibi térségben.

Voroncov kifejezte nagyrabecsülését, amiért olyan jó hangulatban tettem meg ezeket az észrevételeket, és egészen bizonyos volt benne, hogy a Kreml örömmel fogadja az 1962-es megállapodások általunk történő megerősítését. Megismételte azt a korábbi benyomását, miszerint kapcsolataink egyértelműen jó irányú fordulatot vettek.

Az események fényében végképp nehéz megérteni Voroncov vagy a felettesei észjárását. A külpolitikában a durva trükkök és rászedések csaknem minden esetben elkövetőik saját érdekei ellen dolgoznak. A bizalomvesztést még a nemzetközi kapcsolatok machiavellianus megközelítésében is valamilyen bizonyító erejű jótéteménnyel kell kiegyenlíteni. És ilyen meggyőző változásokra felettébb nehezen kínálkozik megfelelő alkalom; nem kétséges, hogy amit a szovjetek 1970 nyarának végén tettek Kubában, olyan kockázatokat rejtett magában, amelyek nem voltak arányban az esetleges előnyökkel.

Flottilla tart Cienfuegos felé

Kuba déli partján van egy Cienfuegos nevű város. A kikötőjét csak egyetlen tengerszoroson át lehet megközelíteni, amely egy öbölhöz vezet; az öbölben számos kis sziget fekszik elszórtan, és magas hegyek veszik körül. Cayo Alcatraz

raz szigetén augusztus 26-án az egyik U-2-es új keletű építkezési tevékenységet fényképezett le, amely egy tizenegy nappal korábbi repülés során készült felvételen még nem volt szembetűnő. Úgy látszott, az építkezés már több napja tart; amit határozottan meg lehetett állapítani, az volt, hogy munkálatok folynak egy dokkon és néhány új laktanyaépületen. Önmagában véve ez nem volt szokatlan, ám idővel elmúló jelentőségűnél többé tette egy másik felderítési információ, miszerint szovjet hajókból álló flottilla tart Kuba irányába. A kötelék a következő egységekből állt: egy tengeralattjáró-ellátó hajóból, egy irányítható rakétahordozó cirkálóból, egy irányítható rakétás rombolóból, egy óceánjáró vontatóból, egy nehéz mentőhajóból, egy kereskedelmi tankerből, valamint egy partra szállító deszanthajóból, a fedélzetén két körülbelül huszonnégy méter hosszú uszályal. A tengeralattjáró-ellátó hajó és az uszályok ahhoz a típushoz tartoztak, amelyet általában atommeghajtású tengeralattjárók kiszolgálására szoktak használni. Az alkalmi harci kötelék összetétele olyannyira példa nélkül álló volt, hogy egy udvariassági látogatáshoz képest valami egészen másra engedett következtetni. Az év jó részében megtörtént események egymásutánisága most hirtelen új színezetet kapott.

Hruscsov magatartását a kubai rakétaválságban Castro megalázó behódolásnak tekintette. A Moszkva és Havanna közötti kapcsolatok drámaian megromlottak. 1967-ben Castro még a szovjetek nyilvános támadását is megengedte magának azért, amiért a hatnapos háború alatt elmulasztottak Izrael ellen hatékony segítséget nyújtani arab barátaiknak. Ellenállt annak az orosz próbálkozásnak, hogy kiközösítsék a kínaiakat a kommunista mozgalomból, és szovjet segítség nélkül folytatta a „forradalom exportjának” radikális politikáját Latin-Amerikában. 1967-ben Koszigin ugyan találkozott Castróval, de novemberben, az októberi szocialista forradalom ötvenedik évfordulóján a kubaiak alacsony szintű delegáció küldésével *de facto* bojkottálták a moszkvai ünnepeket, ráadásul a küldöttség csaknem nyomban távozott is, anélkül, hogy egyetlen prominens szovjet vezető fogadta volna. Che Guevara 1967. októberi halála után azonban a kapcsolatok javulni kezdtek. 1968 tavaszán új kereskedelmi egyezményt írtak alá, egyebek közt egy több mint 300 millió dolláros szovjet hitelt. Augusztusban Kuba jóváhagyta Csehszlovákia megszállását, habár csak késve és fenntartásokkal. 1969 elején az oroszok az év folyamán első ízben felújították a katonai segélyek rendszeres küldését, és kiváltották a Szovjetunióval szemben fennálló kubai kereskedelmi deficitet. A kommunista pártok 1969. júniusi konferenciáján a kubai delegátus fellengzősen kijelentette: Havanna támogatni fogja Moszkvát „a szovjet nép elleni provokáció vagy agresszió esetén, bárhonnan jöjjön is az”. Ez volt az első alkalom, amikor Kuba az oroszok oldalára állt a kínai–szovjet vitában.

A következő hónapban (1969 júliusában) a szovjetek sort kerítettek első haditengerészeti vizitjükre a szigetországban. Hét hajó, köztük két dízel-elektromos

és egy atommeghajtású támadó tengeralattjáró rövid látogatást tett egy kikötőben, majd néhány manővert hajtott végre a Mexikói-öbölben. Miután Martinique szigetére és Barbadosra is ellátogatott, a flottakötelék elhagyta a térséget. Ezzel párhuzamosan egy új, Y-osztályú szovjet ballisztikusrakéta-hordozó tengeralattjáró megkezdte első őrzárát az észak-atlanti vizeken.

1969 novemberében a szovjet–kubai kapcsolatok katonai téren magasabb szintet értek el. Andrej Grecsko marsall, védelmi miniszter nagy publicitással övezett látogatást tett Kubában a hadiflotta vezérkari főnöke helyettesének kíséretében. A történetek után úgy tűnik, ez a vizit vezetett el az alábbiakban részletezett eseményekhez. A Grecsko-látogatást követő hónapokban mindenesetre fokozódott a szovjet katonai aktivitás Kubában és környékén – csaknem bizonyosan abból a célból, hogy hozzászoktasson minket az orosz haditengerészeti jelenléthez a karibi térségben. 1970 áprilisában Raúl Castro kubai védelmi miniszter öthetes szovjetunióbeli időtöltéssel viszonzta Grecsko marsall látogatását, amelynek során Leonid Brezsnyevvel is találkozott. Április 22-én, egy Lenin-napi beszédében Fidel Castro készségét nyilvánította a katonai kapcsolatok szorosabbra fűzésére Moszkvával. Röviddel ezután nagy hatótávolságú felderítőgépek – Tu-95-ös sugárhajtású bombázók világosan kivehető, félgömb formájú elektronikai felderítő- és zavaróberendezéssel – kezdtek repüléseket végezni a Szovjetunió északi részétől Kubáig. Három ilyen misszió előzte meg egy orosz tengeri harci kötelék második látogatását, amelyre áprilisban került sor, közvetlenül az „Okean” nevű nagyszabású észak-atlanti szovjet hadgyakorlat után. Ezúttal hét hajó érkezett kéthetes látogatásra Cienfuegosba. A kötelékhez egy tengeralattjáró-ellátó hajó és egy atommeghajtású E-II osztályú tengeralattjáró tartozott, hajók elleni, rövid hatótávolságú cirkálórakétákkal a fedélzetén.

Habár sem a CIA, sem a Pentagon nem lobogtatott figyelmeztető zászlót, a szovjet légi és haditengerészeti aktivitás fokozódása eléggé nyugtalanított ahhoz, hogy 1970. június 1-jén a következő összegzést fogalmazzam meg az elnöknek:

Miközben lehetséges, hogy az orosz flottalátogatások részét képezik az utóbbi évek általános trendjének a fokozott szovjet haditengerészeti aktivitás irányában még a honi kikötőktől távolabb eső vizeken is, azt a próbálkozást is jelenthetik, hogy „hozzászoktassák” Washingtont Kuba nagyobb orosz igénybevételéhez, fokozatosan precedenst szolgáltatva a látogatásokra és az aktív szovjet flotta, valamint a légierő egységeinek üzemanyaggal való ellátására. Moszkva elképzelhetően többé-kevésbé állandó jelleggel fenn akarja tartani haditengerészeti kötelékeit a karibi–dél-atlanti térségben, Kubából oldva meg a feltankolást és az utánpótlással való ellátást. [...] Fontos lesz rajta tartanunk a szemünket ezen a helyzeten.

Később, június folyamán Viron P. (Pete) Vaky, az NSC-stábom Latin-Amerika-szakértője felhívta figyelmemet a CIA egyik tanulmányára. Ebben az állt, hogy a szovjetek esetleg valamilyen új – például hajók és/vagy felderítő repülőgépek kiszolgálására alkalmas – létesítményt akarnak telepíteni Kubában.

Ezzel a háttérrel kísértük figyelemmel az orosz flottilla Cienfuegosba érkezését szeptember 9-én. Másnap egy kereskedelmi tankhajó csatlakozott hozzájuk. Elrendeltük, hogy az első tiszta látási viszonyokat kínáló napon kezdődjenek U-2-es felderítő repülések. Ez a nap történetesen szeptember 14-re esett.

Az adminisztráció figyelme e ponton sokkal inkább a flottilla, semmint az új parti építkezés kötötte le. Szokatlan gesztusként szeptember 2-án Mel Laird a Pentagonhoz közel álló újságírókat hívott meg a saját ebédlőjébe egy kávézással egybekötött rögtönzött sajtótájékoztatóra. Ezen számos kérdést érintett, többek közt a Közel-Keletet, de az újságok címlapjára mégis a Kubával kapcsolatos megjegyzései kerültek. Felhívta a figyelmet a Karib-tenger felé tartó szovjet hajókra, és indoklásképpen hozzáfűzte: a róluk szóló híreket azért kell nyilvánosságra hozni, mert bizonyíték van arra, hogy a harci kötelék az Egyesült Államok területét is elérni képes fegyverekkel van felszerelve. Ennek ellenére, tette hozzá, „nem látok válságot”, mert Amerika kellő nukleáris erővel rendelkezik a támadás elrettentésére.² A sztori azonban csak kevésbé tartós figyelmet kapott a médiától, ugyanis Kubát óriási mértékben elhomályosította a tűzszünet ismételt megsértése a Szuzei-csatornánál és a fenyegető válság Jordániában – ami az egyik oka lehetett annak, hogy a szovjetek miért tanúsítottak olyan lanyha lelkesedést a közel-keleti helyzet lecsillapítását célzó segítségnyújtás iránt. Az akkori időket jól jellemző módon, miközben Jordániában robbanás fenyegetett, az oroszok pedig tengeralattjáró-bázist építettek Kubában, a szenátus azon hipotézis alapján vitatta az ABM létjogosultságát, hogy a védelmi jellegű amerikai stratégiai telepítések egyfajta provokációnak foghatók fel.

A mindennapos U-2-es repüléseinkre adott kubai reakció arra utalt, hogy valami szokatlan van készülődben. A szeptember 14-i első missziót kénytelenek voltunk megszakítani, mert MiG-vadászgépek eredtek a felderítőgép nyomába, míg egy másikat szintén feltartóztattak és a küldetés befejezésére kényszerítettek, szeptember 15-én pedig az amerikai hadiflotta egyik tengeralattjáró-elhárító repülőgépének álltak az útjába, és kísérték nyomon hatvan mérföldön át, miközben a MiG pásztázó repüléssel többször fenyegetően megközelítette. Szeptember 16-án már kellő mértékben aggódtam ahhoz, hogy figyelmeztetést intézzek a Szovjetunióhoz: rakétahordozó tengeralattjárók üzemeltetése, vagy atomfegyverekkel történő hadmozdulatok Kubából kiindulva, vagy ezek kiszolgálása Kubából súlyos következményekkel fog járni. Az üzenet célba juttatásához egy chicagói háttér-tájékoztatót használtam eszközként. Miután még nem állt a rendelkezésünkre semmilyen konkrét bizonyíték vagy kialakított álláspont,

attól a direkt vádtól tartózkodtam, hogy az oroszok ténylegesen meg is teszik az említett dolgokat. Az tűnt a legjobbnak, ha nyitva hagyunk számukra egy visz-szavonulási útvonalat.

Úgy esett, hogy pontosan ezen a napon gyűjtött perdöntő bizonyítékot egy U-2-es. A felvételek tanúsága szerint kevesebb mint három hét alatt a szovjetek nagy sietve elég jelentős parti létesítmény építését fejezték be. Az egy hónappal korábban teljesen elhagyatott Cayo Alcatraz-szigeten két új laktanya és hivatali épület emelkedett. Sportlétesítmények nőttek ki a földből, köztük egy kosárlabda- és egy labdarúgópálya. Az utóbbi az én szememben egy orosz támaszpont megdönthetetlen bizonyítékául szolgált, mivel régi futballdrukkerként tudtam, hogy a kubaiak nem játszanak focit, az oroszok viszont igen. Ennél fontosabb evidencia gyanánt a tengeralattjáró-ellátó hajót tartós jelleggel négy bójához rögzítve horgonyozták le az öbölben. Az ellátóhajó mellett állt a kételtű deszanthajóról kirakott két utánpótlás-szállító uszály is. Ezzel az ellátóhajót képessé tették tengeralattjárók kiszolgálására, a kikötő bejáratát pedig tengeralattjáró-elhárító hálók védték. Magán a szárazföldön, néhány mérföldnyire Cienfuegos városától, egy új dokk, egy üzemanyagraktár, valamint – még korai építési stádiumban – egy kétségkívül a Moszkvával való rádiókapcsolatot szolgáló kommunikációs létesítmény kapott helyet; utóbbit léghárító rakéták és felderítő radarok védték. Röviden szólva: amit láttunk, magán viselte egy állandó szovjet haditengerészeti támaszpont minden ismertetőjegyét.

Szeptember 18-án memorandumban gyűjtöttem össze az információt Nixon számára a Voroncovval folytatott párbeszédem összegzésével együtt:

A mai fényképfelvételek kiértékelése megerősíti, hogy a Voroncov és köztem folyó megbeszélés ellenére a szovjetek váratlan lépéseket tettek egy létesítmény megépítésére a Cienfuegos-öbölben, amelynek célja valószínűleg az, hogy tengeralattjáró-összpontosítási bázisként szolgáljon a karibi térségben. A helyzet súlyosságára való tekintettel felkértem a CIA-t, hogy ma 12 óra 30 perckor adjon nekem tájékoztatást. Ekkorra már teljes egészében gondosan kiértékeljük a felvételek révén rendelkezésünkre álló bizonyítékokat abból a célból, hogy precízebben meghatározzuk a kubai szovjet tevékenység teljes körét. Emellett sürgősséggel kezdeményezem a fejlemények stratégiai következményeinek részletekbe menő elemzését.

A nap folyamán később hozzám eljuttatott hírszerzési elemzés arra a következtetésre jutott, hogy az oroszok „kiszolgáló létesítményt hoznak létre a karibi térségben és az Atlanti-óceánon folytatott haditengerészeti műveleteikhez”, majd baljóslatún hozzátette: „szovjet flottaegységek, köztük atommeghajtású tengeralattjárók, rövidesen rendszeres harci tevékenységet folytathatnak Cienfuegos

kikötőjéből kiindulva”. Haditengerészeti szakértőink rámutattak: egy állandó létesítmény Kubában drasztikusan lerövidíti azt az időt, amelyet a szovjet tengeralattjárók elvesztegetnek, amíg az atlanti-óceáni műveleti körzetük eléréséhez vezető hosszú tengeri utat megteszik. Ennek következtében nagyjából harmadával növekedne meg az az idő, amíg az orosz ballisztikusrakéta-hordozó tengeralattjárók lőtávolon belül állomásozhatnak az Egyesült Államok partjainak közelében, vagy szintén megközelítőleg harmadával növekedhetne meg az egyidejűleg ott tartózkodó tengeralattjárók száma. Ez pedig óriási előrelépés lenne a Szovjet-unió stratégiai képességében velünk szemben.

A Pentagon bakijai

Miközben az Ammánban fogva tartott tüzszok elengedéséről tárgyaltunk, miközben Husszein csapatai lassan tért nyertek a fedajínokkal szemben, miközben amerikai csapatokat vagy sietve a Mediterráneumba vezényeltünk, vagy mozgósítottunk, miközben a Szezi-csatornánál tovább folytatódott a tűzszünet megsértése, és miközben megpróbáltunk választ fogalmazni Allende többségére Chilében – kaptuk meg a szovjet haditengerészeti támaszpont létesítéséről szóló bizonyítékot. Ilyenformán a politikacsínálók lidércnyomásával szembesültünk: egyidejű válságokkal a glóbusz egymástól távol eső részein.

A helyzetet híven tükrözte a vezető tisztviselők reakciója. Szeptember 18-án – éppen aznap, amikor a Cienfuegossal kapcsolatos felderítés megerősítést nyert Washingtonban – Rogers külügyminiszter közölte velem: óvakodnunk kell a „magas szintű feszültségtől”. Minden papírmunkát a minimálisra akart korlátozni azért, hogy ne „idézzünk elő válságot a köztudatban”. A kulcskérdés persze nem a köztudatban jelen levő válság volt, hanem az, hogy objektíve létezik-e válság, és a szovjet katonaság Egyiptomba telepítésének tetejébe vajon tolerálni tudunk-e egy állandó orosz haditengerészeti támaszpontot Kubában, bármi legyen is a közvetlen katonai jelentősége. Közöltem Rogersszel: másnapra szűk körű WSAG-értekezletet tervezek, lehetőséget adva a gondolataink összeszedésére és további felderítési adatok begyűjtésére.

A WSAG a tervnek megfelelően szeptember 19-én ülést is tartott, amely egybeesett a jordániai harcokban beállt, a szír inváziót éppen megelőző átmeneti szélcsenddel. Mivel a Cienfuegossal kapcsolatos információ mindeddig hiányos volt, a stáb nem tudott érdemben felkészülni, ezért a vélemények öletszerűen vetődtek fel, társalgási stílusban. Tények megvitatására nem került sor, de abban mindenki egyetértett, hogy atom-tengeralattjárók kiszolgálására alkalmas támaszpont van épülőben, és a létesítmények többségének a szárazföldön kívülre telepítésével a szovjetek megpróbálják kijátszani a Kennedy–Hruscsov-megál

podást. Némi vita bontakozott ki a tekintetben, vajon az orosz tevékenység kimeríti-e a „megállapodás” megsértését. Ezen a ponton emlékeztettem a csoportot, hogy 1962-ben Kennedy elnök nem azért reagált, mert a szovjet rakéták Kubába telepítése „illegális” lett volna – valójában akkor technikailag „legális” volt –, hanem mert fenyegetésnek tekintette az Egyesült Államok biztonságára nézve. A csoport ezután megpróbálta pontosan felmérni, milyen mértékben befolyásolná a stratégiai egyensúlyt egy teljes kapacitással működő bázis (ez a probléma az 1962-es rakétaválság idején is vita tárgyát képezte).

Az említett reakciók azokat a nehézségeket jelentették meg, amelyekkel az amerikaiaknak meg kell küzdeniük a kétértelműsre bázírozó szovjet stratégia kezelésében. Ahhoz kétség sem férhetett, hogy új haditengerészeti létesítménnyel állunk szemben, amelyet megtevesztő módon, kevesebb mint három hét alatt húztak fel. Még ha ezentúl nem építenek hozzá semmi mást, akkor is komolyan megnövelné a szovjetek képességét ballisztikusrakéta-hordozó tengeralattjáróik harcászati szinten tartására, bővítés esetén pedig gyakorlatilag megduplázódna az ellenünk irányuló, tengerről indítható rakétás haderejük. Amennyiben a tőlük megszokott módon folytatják, az első telepítéseket további gyors fejlesztés követné, ha nem szegülünk ellen. Megismétlődne a Szezi-csatorna menti rakétatelepítés, ezúttal velünk szemben. Ha most beletörődünk az eredeti létesítmény meglétébe, nehézségeink támadnának a bővítésével szembeni fellépés kapcsán. De mert kormányunk nem lehetett egészen biztos az orosz szándékokat illetően, tétováztunk a válasszal. Mivel mind az elnök, mind a külügyminiszter kerülni akarta a válsághangulat keltését addig, amíg meg nem szabtuk az irányvonalunkat, a WSAG-ben képviselt valamennyi kormányhivatal arra kértem, hogy szeptember 21-ig kifejezetten a lényegre szorítkozva terjessze elő a helyzetértékelését és a javaslatait, a külügyminisztériumnak pedig ezenkívül ki kellett kérnie Llewellyn Thompson nagykövet, akkori vezető szovjetológusunk véleményét is.

Thompson vélekedése szerint az oroszok lépése nagyrészt csak szimbolikus, a kisebbségi komplexusuk egyik tünete. Minden ideológiai kirohanásuk ellenére mi vagyunk az a nagyhatalmi minta, amelynek utánzására és felülmúlására töreksenek, jelen pillanatban hozzávetőleg tizenöt évvel lemaradva mögöttünk a fejlesztésben. Más szóval, vélte Thompson, a mi másfél évtizeddel korábbi törekvéseink másolásaként építenek most ki tengerentúli flottabázisokat. A külügy által javasolt gyógmód egy nyugodt légkörű megbeszélés lenne Rogers és Gromiko között New Yorkban, amikor egy hónap múlva úgyis találkoznak az ENSZ Közgyűlésén. Ez alkalommal Rogers hangot adhatna az aggályainknak. Arra az esetre azonban Thompson nem állt elő javaslattal, hogy mit csináljunk akkor, ha Gromiko az időt húzva mellébeszél – amit csaknem bizonyosra lehetett venni.

A Pentagon és az Egyesített Vezérkar azonban – homlokegyenest ellenkező megállapításra jutva – a cienfuegosi tengeralattjáró-támaszpontot az Egyesült Államok elleni stratégiai fenyegetésnek tekintette; nézetük szerint lehetővé tenné a szovjet tengeralattjárók számára a műveleti idejük kibővítését a tengeren, és növelné az orosz tengeralattjáró-flotta képességét a Mexikói-öbölben végrehajtott műveletekre, ami az USA további területeit tenné ki a ballisztikus rakétatámadás veszélyének. A védelmi minisztérium és a vezérkar szakszerű fogalmakat használva elmagyarázta, hogyan működne egy ilyen bázis. Természetesen az eltávolítását javasolták, de – ahogyan olyan sok katonai tervtanulmány esetében előfordul – a politikai vezetésre hagyták, találja ki, miképpen lehet megvalósítani egy ilyen merész célkitűzést. Az egyik javaslat úgy szólt, hogy halasszuk el néhány kiöregedett hadihajónk kivonását a szolgálatból, azt viszont már a képzelőerőnkre bízta, hogyan jeleznék ez a lépés az eltökéltségünket, vagy bírhatná rá a szovjeteket Kuba elhagyására. Egy másik, igazán kiváló lényeglátásról tanúskodó javaslat pedig a tartalékosok behívását indítványozta – 1970 őszén, hat héttel Kambodzsa után.

Jómagam a szovjet lépést a katonai következményeken túlmutatónak, a világ különböző részein zajló tesztelési folyamat részének tekintettem. A Kreml vérszemet kaphatott, amikor harci alakulatainak közel-keleti telepítésére azzal reagáltunk, hogy tűzszünet megkötésére sürgettük Izraelt. Erősen szorgalmaztam a kihívással való azonnali szembeszállást, nehogy az oroszok az engedékenységenket félreértelmezve olyan messzire menjenek kubai szerepvállalásuk *eszkálációja* során, ahonnan már csak komoly válság árán lehetne eltávolítani a támaszpontot. Elleneztem az afféle időpocsékoló lépéseket, mint az egy hónap múlva esedékes Gromiko–Rogers-találkozó. A szovjetek jól tudták, hogy csaknem napi rendszerességgel fényképezzük Cienfuegot; ha semmit sem teszünk, joggal feltételezhetik, hogy belenyugodtunk a dologba. Ha pedig ezután hirtelen konfrontálódunk velük, amikor esetleg már elfogyott a manőverezési terük, a bekövetkező válságot jó eséllyel súlyosbíthatja az az érzésük, hogy megaláztatásnak lettek kitéve. Továbbá régóta esedékes választ vártunk a csúcstalálkozóra tett javaslatunkra. Pozitív szovjet válasz esetén újabb akadályokkal szembesülnénk a konfrontálódásban, de ha mégis az ellenük való fellépés mellett döntenénk, hirtelen-váratlan kellene megtennünk, és olyan szinten, ami mindkét fél részéről veszélyeztetné a legfelső vezetők presztízsét. Ez pedig még jobban megnehezítené a válság megfékezését.

Az a tény, hogy a létesítményt nagyrészt a tengerre telepítették, jelezte nekem, hogy azért nyitva hagytak maguknak egy kiskaput. Ha szembeszállunk velük, megmakacsolják magukat vagy alkudoznak, viszont ha lehetőséget kapnak rá, visszakozhatnak. Nem lett volna könnyű meggyőzni az elnököt erről a stratégiáról, de soha nem is kellett megtennem, mert a végső erőpróbát egy véletlen esemény idézte elő.

Választások idején egy potenciális kubai válság érzékeny pontot ingerelt Nixonban. Bárki, aki ismerte, jól tudhatta: szóba sem jöhet nála egy kubai szovjet haditengerészeti támaszpont létrehozásának eltűrése. Politikusként eltöltött életének túl nagy része kötődött a kemény álláspont képviseléséhez ebben a kérdésben; a Castrót heves latin szenvedéllyel gyűlölő Charles (Bebe) Rebozóval való barátsága garantálta, hogy folyamatosan ki legyen téve a keményvonalas álláspont követése mellett szóló érveknek, és sohasem akart volna gyengének mutatkozni a régi barát előtt. Előbb-utóbb visszavág, és aztán nem nyugszik, amíg el nem éri a végső célját. Ám e pillanatban a jordániai válság kellős közepén voltunk; a szír tankok kevéssel azelőtt lépték át a jordán határt, és Nixon nagyon is jól tudta: ez a válság a kártyák kiterítéséhez vezethet a Szovjetunióval. Az elnök a legközvetlenebb válságra koncentrált. És már meggyőzte magát arról, hogy míg Vietnám média- és kongresszusi támadásokat engedett szabadjárá a szavahihe-tőségét illetően, a választások évében egy új kubai rakétaválság a *közvélemény* részéről generálna tömegméretű cinizmust. Végül a tervnek megfelelően szeptember 27-én indult a földközi-tengeri útjára, amelyre már annyira vágyakozott; különösképpen a Hatodik Flotta tüzerejének demonstrálását várta izgatottan. Egy kubai válság kellős közepén nem tudta volna elképzelni az ország elhagyását. Mindezen okokból az általa preferált stratégia a választások *utáni* haladéktalan szembeszállás volt a szovjetekkel. Elfogadta az elemzésemet, de a köztes időre Rogers megnyugtató halogatási politikáját választotta.

Kétségkívül keménynek hangzott az első reakciója, amelyet a szeptember 16-i U–2-es misszió eredményeit áttekintő emlékeztetőmre adott kézírásos megjegyzés formájában:

Sürgős jelentést kérek a következőkről: (1) Mit tud tenni a CIA *bármely* olyan akció támogatására, ami bosszúságot okoz Castrónak; (2) Milyen lépéseket tudunk tenni, amelyeket még nem tettünk meg a Castróval kapcsolatban fenntartó országok bojkottálására; (3) Ami a legfontosabb, milyen lépéseket tudunk tenni, titkosakat vagy nyíltakat, rakéták telepítésére Törökországba, vagy egy tengeralattjáró-bázisra a Fekete-tengeren – bármit, ami némi alku-
alapot adna nekünk.

Közelebből megvizsgálva azonban ezek egytől egyig időpazarló opciók voltak. Castro zaklatásával a hatvanas években már próbálkoztunk, és kudarcot is vallottunk vele, hónapok munkájába kerülne megszervezni, emellett Castro „bosszantása” semmilyen módon nem hatna a szovjet támaszpontokra. A Kubát sújtó bojkott megszigorítása még lassúbb folyamat lenne, szembemenne szövetségeseink politikai irányvonalával, és ennek sem érzékelhetnénk rövid távú hatását. Végül a rakéták telepítése Törökországba, ahonnan a kubai rakétaválság záróak-

kordjaként került sor a visszavonásukra, aligha lenne gyorsan kivitelezhető. És még ha sikerrel járnánk is, megterhelné a kapcsolatunkat a törökökkel, ha rájönének, hogy csak „alkualapként” használjuk őket.

Szeptember 19-én jelentettem Nixonnak a WSAG-ülés eredményét, de miután meghallgatta, nyomban arra nógatott, hogy sürgősen hagyjam az egészet úgy, ahogy van. Mint mondta, nem akarja, hogy valamelyik „bohóc szenátor” kubai blokádot követeljen egy választás kellős közepén (ahogyan 1962-ben tették a republikánus szenátorok). Visszas helyzetbe kerültünk. Az elnök konfrontációra törekedett, ám az óhaja, hogy két hónappal halasszuk el az erőpróbát, nagyban megnövelte annak kockázatát.

Valahányszor kudarcot vallottam a személyes meggyőzéssel, Haldemanhoz folyamodtam, aki a vele közölt gondolatokat hüen és a saját nézetei befoglalása nélkül tudta közvetíteni. Másfelől viszont ennek is megvolt a rizikója, mivel hajlamos volt bármilyen érdembeni aggályt érzelmi instabilitásnak tulajdonítani. Megingathatatlanul vallotta, hogy nem létezik olyan nehézség, amelyet jó közönségkapcsolattal ne lehetne orvosolni. De biztos voltam benne, hogy közvetíti a nyugtalanságomat Nixon felé még akkor is, ha eltűzöttnek tekint. Közöltem vele: az elnök nem a tényleges problémára koncentrál. Ha novemberben vagy decemberben válság lesz, nem lesz könnyű megmagyaráznunk, miért nem tettünk semmit szeptemberben, a szovjetek pedig a krízissel párhuzamosan folyó csúcstalálkozó előkészületekről megtévesztve olyan lépésekre ragadtathatják magukat, amelyek következtében a helyzet kezelése kicsúszik az ellenőrzésünk alól.

A szeptember 23-i NSC-ülés segített a vezető tisztviselők gondolatainak összeszedésében. Az eléjük tett bizonyítékok egy része azt mutatta, hogy még van némi időnk, míg mások a sürgősség mellett szóltak. A megnyugtató oldalt Helms meggyőződése képviselte; szerinte ha a szovjetek ballisztikusrakéta-hordozó tengeralattjárókat szándékoznak tartósan Kubában állomásoztatni, további nehéz felszerelésre, elsősorban nagy méretű darukra lenne szükségük. Ilyen berendezés pedig ez idő szerint nem látható Cienfuegosban, továbbá nincs tudomásunk rakétahordozó tengeralattjáró jelenlétéről sem a térségben. Másrésről egyéb felderítési adatok arra utaltak, hogy az egyik hajó fedélzetén lehetnek nukleáris fegyverek. Végül is az elnök már eldöntötte, hogy azt az irányvonalat követi, amelyet négy szemközt korábban jelzett nekem. Készenléti terveket kért Cienfuegos elaknásítására, Kuba blokádjára, a szovjet hajók nyomon követésére és a kubai emigrációt érintő mindenfajta korlátozás feloldására, amelyeket valamilyenkor a jövőben kell foganatosítani. A köztes időben nagyon visszafogott magatartást várt el tőlünk a nyilvánosság előtt, pusztán arra a megjegyzésre szorítkozva, miszerint tudatában vagyunk mindannak, ami történik, és figyelemmel kísérjük. Mel Laird rámutatott, hogy ez sohasem fog működni; túl sokan tudnak arról, ami odaát folyik, és a dolog ki fog szivárogni.

Ne feledjük: a szeptember 23-i NSC-értekezlet alatt még nem értesültünk róla, hogy a szír tankok visszafordultak, és ezzel a jordániai válság véget ért, ennélfogva teljesen érthető volt az elnök halogató hozzáállása. Ettől függetlenül rendkívül nyugtalan voltam. Úgy véltem, az ajánlott politika valószínűleg arra csábítja majd a szovjeteket, hogy aktivitásukat a karibi térségre is kiterjesszék; nem láttam át, miképpen tudnánk egy szeptemberi visszafogott magatartásból novemberben konfrontációba váltani, ha a telepített létesítmények ugyanazok maradnak, vagy hogyan magyarázzunk meg egy erőpróbát, amennyiben az oroszok lopakodó expanziót gyakorolnak. Ha pedig időközben elfogadnák a javaslatunkat egy csúcstalálkozóra, a probléma csaknem kezelhetetlenné válna. Röviden: minél tovább várnánk, annál nehezebb volna döntést hozni mind nekünk, mind a szovjeteknek, amikor szembeszállunk velük, és annál nehezebb lenne kordában tartani a kibontakozó válságot.

Szeptember 24-re – a szír tankok visszafordulását követő napra – összehívtam a WSAG szűkített létszámú értekezletét a Situation Roomba, átültetni a gyakorlatba az elnök Kubára vonatkozó döntéseit, bármennyire is nem értettem egyet velük. A megbeszélés tárgya teljes egészében a sajtó tájékoztatása volt arra az esetre, ha a Cienfuegoson folyó építkezések netán nyilvánosságra kerülnének, amíg az elnök Európában tartózkodik. Úgy döntöttünk, ez esetben a Pentagon tegye közzé a pusztán tényeket, de ne fűzzön hozzájuk kommentárt, a külügy azt a nézetet fejezze ki, hogy a támadó fegyverek telepítését nyugtalanító tényezőnek tekintenénk, a Fehér Ház pedig annak kijelentésére szorítkozzon, hogy az elnököt tájékoztatták a fejleményekről, és kellő figyelemmel kíséri őket. A minisztériumi sajtótitkárok részletes tényszerű leírást kaptak, amelyet csak háttér-információnak szántunk, és nem sajtótájékoztatókon való felhasználásra. Már azon voltunk, hogy végrehajtsuk az elnök döntését, amikor az egészet okafogyottá tette a kormányhivatalok felől kiinduló monumentális méretű zűrzavar.

Időközben hétheti távollét után Dobrinyin visszatért Washingtonba. Jó szándékot árasztva és (Jordániára utalván) azzal ugratott engem, hogy megszegtem a neki tett ígéretemet, miszerint a távollétében nem szervezek válságot, szeptember 24-én felhívott, és közölte: üzenetet hozott Jordániára és a csúcstalálkozóra vonatkozóan, amelyet személyesen az elnöknek kell kézbesítenie. Jelentettem a dolgot Nixonnak, aki azonban nem akarta fogadni Dobrinyint, attól tartva, hogy a szovjetek elutasítják a csúcstalálkozót. Ezt pedig nem kívánta személyesen átvenni. Közöltem vele: az oroszok valószínűleg nem fogják visszautasítani őt; inkább megpróbálják a mézesmadzagot az orra előtt elhúzával 1971-ig elhalasztani a csúcst. Abban azonban mindketten egyetértettünk, hogy az elnököt hat hétig vártni a válasszal egy augusztusban októberre javasolt csúcstalálkozó ügyében olyan udvariatlan gesztus, amely nem érdemel személyes audienciát. A másik ok, amiért Nixon nem tartotta időszerűnek a találkozót Dobrinyinnal, Kuba volt,

ugyanis a karibi országot nem hagyhatta volna említés nélkül, viszont nem látott módot Cienfuegos megvitatására anélkül, hogy vagy felbolygatja a nemkívánatos válságot, vagy pedig azt a benyomást kelti, hogy belenyugszunk. Végül úgy döntöttünk, én veszem át a Kreml üzenetét; ez volt a legjobb jele a hűvös fogadtatásnak, amit érzékeltetni tudtunk a szovjetekkel. Amikor közöltem a döntést Dobrinyinnal, úgy tett, mintha egyeztetnie kellene a dolgot Moszkvával.

Végül szeptember 25-én, pénteken délelőtt 10 órakor a megszokott módon találkoztam vele a Fehér Ház Térképszobájában. Az idő szorítására hivatkozva, amelynek oka az elnök küszöbönálló távozása Európába, elébe mentem az általánosságoknak. Dobrinyin üzenete az volt, amire számítottam: a Szovjetunió elvben beleegyezik a csúcstalálkozóba, és az augusztus 24-i közlésünkben vázolt napirend elfogadható. (Arra Dobrinyin nem adott magyarázatot, vajon miért tartott ilyen hosszú ideig eljutni e mélyenszántó konklúzióra.) A szovjet kormány azonban inkább azt venné szívesen, ha a csúcstalálkozóra 1971-ben kerülne sor a tavaszi pártkongresszus után, ami a gyakorlatban annyit jelentett, hogy június előtt semmiképpen. Ezután Dobrinyin arra volt kíváncsi, hogy Nixon lehetséges helyszíneként Moszkvára gondol-e. Immár az ikszedik alkalommal közöltem vele: ez a gondolat valóban átfutott az elnök agyán jóval a tényleges meghívás előtt. Dobrinyin felhagyott a dolog feszegetésével, jelezve, hogy a helyszínt és az időpontot egy későbbi megbeszélés tárgyává tette. Majd arról tájékoztatt, hogy Koszigin miniszterelnök nem vesz részt az ENSZ megalakulásának 25. évfordulóján rendezendő ünnepségeken 1970 októberében, kizárva ezzel egy magas szintű tárgyalás lehetőségét a kongresszusi választások előtt. Emellett elhozta a szovjet vezetők reakcióját a jordániai válságra, amelyről korábban már írtam. Hűvösen csak annyit válaszoltam, hogy később majd kapcsolatba lépek vele.

Mire visszaértem az irodámba, már kitört a káosz. A reggel C. L. Sulzberger rovatával vette kezdetét a *New York Times*ban, amely „Fenyegető felhők délen” címmel egy szovjet tengeralattjáró-támaszpont valószínűségére figyelmeztetett Cienfuegosban. A mi gondosan eltervezett médiaeligazításunkkal ellentétben a védelmi minisztérium szóvivője minden egyes részletről beszámolt, amikor a reggeli sajtótájékoztatóján kérdést tettek fel neki. A félreértett instrukciók klaszszikus washingtoni esetének lehettünk tanúi. Aki a Pentagon részéről tájékoztatót tartott, látta ugyan az eshetőségeket számbavevő előzetes eligazítást, de nem értette meg, hogy csak végső esetben szabad használnia, és a háttéranyagra egyáltalán nem utalhat. Ezért aztán kérés nélkül, önként kitergetett mindent, amit csak tudott, részletesen beszámolva az építési munkálatokról és az utóbbi néhány hónap tengeri hadmozdulatairól.

A sajtó reakciója kiszámítható volt. Az *Associated Press* a következő szöveggel vezette a sort: „A Pentagon ma közölte: biztos jelek utalnak arra, hogy a Szovjetunió valószínűleg állandó tengeralattjáró-támaszpontot épít Kubában.”

A UPI hírügynökség a következőket írta: „A védelmi minisztérium bejelentette, bizonyítékai vannak arról, hogy Oroszország tengeralattjáró-támaszpont építésébe kezdett Kubában.” Az esti televíziós híradók és a másnap reggeli újságok tovább dramatizálták a helyzetet. Elképzelhetetlen volt az elnök távozása az országból két nap múlva úgy, hogy a Fehér Ház ne adjon ki valamilyen nyilatkozatot az új „válság” ügyében. Habár Mel Laird és Dave Packard felhívott, és elnézést kért az elővigyázatlan Pentagon-tájékoztatás miatt, a bajt már nem lehetett meg nem történtté tenni. Laird felajánlotta: szívesen magára vállalja a kemény vonalat, hogy a Fehér Ház békülékenyen tudjon látszani, de ebbe nem mentem bele. „El tudjuk bagatellizálni a dolgot, és azt mondani, hogy ez az egész abszolút természetes, tehát elindulhatunk az útra, de akkor hogyan tudunk valaha is konfrontálódni velük miatta, márpedig az elnök éppen ezt akarja tenni.”

És mégis, amikor már mindent elmondtunk és megtettünk, a Pentagon baki-jai valójában a megmentésünkre siettek. Az eredetileg tervezett, pusztán a száraz tényekre szorítkozó szűkszavú eligazítás a sajtónak annyira tartózkodó hangnemmű volt, hogy minden bizonnal belenyugvásnak tűnhetett volna Moszkva szemében, míg az elnök külföldi útja alkalmat és időt nyújthatna a bázis építésének befejezésére. Ennélfogva az elkerülhetetlen végső konfrontáció elkeseredett és sokkal kockázatosabb lett volna. Így azonban belekényszerültünk az általam preferált irányvonal követésébe. Közöltem Nixonnal: most már nincs más választásunk, mint felvenni a kesztyűt, és a szovjetek fölébe kerekedni, de ezt oly módon kell megtennünk, hogy nyitva hagyunk nekik egy kaput a kihátrálásra a válságból. A következőket javasoltam: az elnök földközi-tengeri útjáról szóló, aznapra tervezett sajtótájékoztatót felhasználva tegyünk közzé határozott figyelmeztetést a kubai tengeralattjáró-támaszpont építése miatt. Azt nyitva hagynám, hogy a bázis létezik-e már, így egyértelműen rendelkezésükre áll a visszavonulás útja. Majd magamhoz kéretném Dobrinyint annak örve alatt, hogy választ kívánok adni a csúcsra vonatkozó szovjet javaslatra, és nyíltan szembesíteném a helyzettel, közölve vele: Cienfuegot támadó bázisnak tekintjük, és ennek megfelelően kezeljük. Ragaszkodni fogunk a leszereléséhez. Az elnök útja – mint egyfajta intermezzo – lehetőséget adhat a végrehajtásra.

Amikor a cselekvési lehetőségek tisztázódtak, Nixon mindig határozottá vált. Azonnal átlátta, hogy a tétovázás és az üres beszéd csak fokozza az előttünk álló veszélyeket. Jóváhagyta a javaslatomat, és indítványozta, hogy kérjem meg Moorer admirálist: a figyelmeztetésünk nyomatékosításaképpen irányítson egy rombolót Cienfuegos közelébe. Azzal a merészséggel, amely jellemző tulajdonsága volt a külpolitikában, egy tengerentúli útra indulás előestéjén adott felhatalmazást a Szovjetunióhoz intézett kihívásra. Ennek értelmében átmentem a Kéleti Szobába tájékoztatni a fehér házi sajtót – látszólag az elnök útjáról. Amikor elhangzott a Kubával kapcsolatos várható kérdés, így válaszoltam:

A karibi térségben zajló szovjet flottamozdulatok vonatkozásában természetesen odafigyelünk az orosz haditengerészeti tevékenységgel kapcsolatos fejleményekre és az ottani építési munkálatokra. Nagyon szoros figyelemmel kísérjük őket. A Szovjetunióknak nem lehetnek kétségei afelől, hogy egy stratégiai támaszpont létrehozását a karibi térségben a legnagyobb komolysággal kezeljük.

Hadd hívjam fel a figyelmet egy sajtóértekezleten elhangzott kijelentésre, amelyet Kennedy elnök tett 1962. november 20-án. Ebben a következőket mondta:

„Ami minket illet, ha minden támadófégyvert eltávolítanak Kubából, és a jövőben kívül tartják a [nyugati] féltekén megfelelő ellenőrzés és biztosítékok mellett, és ha Kubát nem használják agresszív kommunista célok exportjára, a karibi térségben béke lesz.”

A kijelentés lényegi része természetesen a következő: „ha minden támadófégyvert eltávolítanak Kubából, és a jövőben kívül tartják a [nyugati] féltekén”.

Természetesen ez marad ennek a kormánynak a politikája is.

A sajtótájékoztató későbbi részében megkérdezték, vajon az idő nem alkalmatlan-e ahhoz, hogy az elnök útra keljen. Így válaszoltam:

Figyelemmel kísérjük a kubai eseményeket. E pillanatban nem vagyunk abban a helyzetben, hogy megmondjuk, pontosan mit is jelentenek. Továbbra is figyeljük őket, és a megfelelő pillanatban megtesszük az indokoltnak látszó lépést. Kiváló a kapcsolattartásunk. Semmilyen villámgyors és drámai dolog megtörténte nem tűnik valószínűnek, de nagyon szorosan nyomon követjük a helyzet alakulását.

Az elnökre vonatkozó tájékoztatóm sajtóembargó alá esett – azaz szeptember 26-ig, Nixon távoztáig nem lehetett beszerezni a vásárnapi lapokba. Az újságírók viszont addig presszionálták Ron Zieglert, hogy engedélyezze a Kubával kapcsolatos kijelentések azonnali felhasználását, amíg a beleegyezésünket adtuk.

A sajtótájékoztató után két órával, délután fél 6-kor ismét találkoztam Dobrinyinnal a Térképszobában. Azzal az ürüggyel hívtam magamhoz, hogy válaszadok a csúcstalálkozóval kapcsolatos érdeklődésére; így el lehetett játszani azt a játékot, hogy a csúcst érintő témával részben elvegyük a konfrontáció életét. Közöltem vele: elvben elfogadjuk a csúcst, és 1971 júniusát vagy szeptemberét javasoljuk, az előkészületeink állapotának függvényében. Moszkva megfelelő helyszín számunkra.

Ezután rátértem a találkozók elsődleges céljára. Dobrinyinnak kétségkívül látnia kellett a távirati jelentéseket a délutáni háttér-tájékoztatómról, ahol a szavaim gondos megválogatásával azt a benyomást kívántuk kelteni, hogy az Egyesült Államok még nem alakított ki határozott véleményt a Cienfuegosnál folyó szovjet ténykedés pontos természetét illetően. Azt akartam, hogy értsen meg: ez csak azért hangzott el ily módon, hogy lehetőséget adjunk kormányának a nyilvános konfrontációt elkerülő tiszteletes visszalépésre. A Cienfuegosnál zajló építési munkálatokat egyértelműen tengeralattjáró-támaszpontnak tekintjük. Moszkva ne ringassa magát illúziókba; az építkezés folytatását „maximális komolysággal” kezeljük; a bázis nem maradhat ott. Nem fogunk visszariadni egyéb intézkedések megtételétől sem, a nyilvános lépéseket is beleértve, ha belekényszerítenek minket. Ellenben ha a hajók – különösen az ellátóhajó – elhagyják Cienfuegost, az egészet nem tekintjük többnek kiképzési gyakorlatnál.

Dobrinyin, ez az izzig-vérig profi diplomata rendszerint derűs és barátságos volt, de azt is jól tudta, mikor felesleges a báj és a kellem, és mikor nincs helye a bűneink felsorolását számbavevő szokásos litániának. Miután a szőnyegen fekvő kérdés fontos nemzeti érdekeket is magába foglaló próbatétel volt a nagyhatalmak között, nem is lehetett volna tárgyszerűbb, amint ki akarta puhatolni a szembeszállásunk volumenét és határait. Azt állítjuk, hogy megsértették az 1962-es megállapodást? Ezt jogászai csűrös-csavarásként menten elutasítottam; 1962-ben Kennedy anélkül cselekedett, hogy bármilyen megállapodás megsértéséről beszélt volna. A mi szemünkben Kuba rendkívül érzékeny hely. Az események egymásutániságát, kezdve Voroncov augusztus 4-i demarsával, rendkívül rosszhiszemű cselekedeteknek tekintjük. A totális megtévesztéssel felállított építmények nem maradhatnak ott. Dobrinyin megkérdezte, kívánunk-e nagyszabású sajtókampányt indítani az ügyben, nyilván azt számolgatva magában, mekkora arcesztéssel járna visszavonulót fújniuk. Ilyesmi nem áll szándékunkban, feleltem; az elnök tíznapos európai útra indul, mely alatt nem kerül sor újabb tájékoztatásokra a témában. Ennélfogva a Kreml előtt alkalom kínálkozik annak átgondolására, hogy a kiegyezés vagy a konfrontáció útjára kíván-e lépni; a magunk részéről mindkettőre készen állunk. Eltökélték vagyunk abban, hogy Kubában nem lesz szovjet tengeralattjáró-bázis. Bármilyen legyen is az 1962-es megállapodás frazeológiája, a szándéka nem lehetett szárazföldi telepítésű rakéták tengeri telepítésükre cserélése. Dobrinyin hűvösen csak annyit mondott, jelenti az ügyet Moszkvának, és kapcsolatban marad velem.

Megtartottuk a szavunkat, és nem hívtunk össze tájékoztatót a kormány részéről. Mivel Rogers és Laird az elnök kíséretében volt, a megszokottnál könnyebben lehetett tartani magunkat a koherens sajtópolitikához. Ettől azonban a tény még tény maradt: alig negyvennyolc órával Jordánia szíriai inváziójának vége után újabb konfrontáció közelébe kerültünk, ezúttal egy szuperhatalommal.

A válság megoldása

Természetesen nem tudtuk megakadályozni, hogy a már elhangzott tájékoztatók alapján spekuláció lobbanjon lángra az újságokban és a kongresszusban. A másnapi *Washington Post* a következő főcímmel jelent meg: „Amerikai figyelmeztetés a vörösöknek a kubai tengeralattjáró-bázis miatt”. De a figyelem középpontjában az elnök közlő távozása volt a Földközi-tenger térségébe. A kubai sztori csak lassan körvonalazódott, és nem érte kritika Nixont azért, mert egy válság közepén elmegy az országból. A *Washington Star* Barry Goldwater szenátort idézte, aki a Pentagon közlését egy szovjet atomtengeralattjáró-támaszpont esetleges Kubába telepítéséről „komoly orosz kísérlet” bizonyítékának tartotta „a világhuralom megszerzésére”. A fejleményeket aggodalommal szemlélő, szintén idézett Mike Mansfield szenátor szerint „John F. Kennedy elnöknek az 1962-es kubai rakétaválság után tett kijelentése értelmében a legkomolyabban vetődik fel a kérdés, hogy a támadóegységeknek a nyugati féltekén kívül kell maradniuk »a karibi térség békéjének« biztosítása érdekében”. James Reston szeptember 27-i rovatának címe így szólt: „Vissza Kubához és a hidegháborúhoz”, a felvezető bekezdésben pedig ekképpen fogalmazott: „Valami nagyon komoly és veszélyes történik most az USA és a Szovjetunió vezetői között. Egyértelműen tévesen ítélik meg egymást Délkelet-Ázsiában, a Közel-Keleten és Kubában, és ez tragikus lehet rájuk és a világ békéjére nézve egyaránt.”

Mivel azonban most Vietnám korát éltük, szinte azonnal megérkezett a reakciók második hulláma, amely a Nixon-adminisztrációt támadta. Vasárnap, szeptember 27-én J. William Fulbright szenátor az *Issues and Answers* című televíziós műsorban hangot adott a szkepticizmusának – igazán segítőkészen pontosan akkor, amikor Nixon a kísérletével elindult Washingtonból: „Csaknem minden évben, éppen azelőtt, hogy a költségvetési törvényjavaslat a szenátus elé kerül, ilyen történeteket találunk elénk; tehát ez most vagy igaz, vagy nem.” Hozzátette: „megkérdőjelezhető álláspont” az, hogy a szovjeteknek nincs joguk jelen lenni Kubában. Kétségbe vonta, hogy „blöfföléssel” ki tudjuk tessékelni őket a szigetországból, mert most „bizonyos fokú paritást” mondhatnak magukénak. A kormányhivatalainkban megfogalmazott szkeptikus vélemények találak utat a *New York Times* címdoldalára egy Ted Szulc által írt szeptember 30-i cikkben is:

Amerikai kormányhivatalnokok ma kijelentették, hogy az USA csak bizonytalan és idejétmúlt információ birtokában van, ami arra enged következtetni, hogy a Szovjetunió esetleg stratégiai tengeralattjáró-támaszpont építését tervezi Kubában. Ezért e tisztviselők, akik között a hírszerző közösség tagjai is megtalálhatók, azt mondták, tanácstalanok annak a megmagyarázásában,

miért a múlt hetet választotta a Fehér Ház arra, hogy óva intse Moszkvát egy ilyen bázis létrehozását illetően.

A témát felkapta Frank Church szenátor is, aki egy felderítési tájékoztató után október 1-jén megjegyezte: a jelenlegi bizonyítékok nem szolgálnak észszerű következtetésre egyik irányban sem. Majd október 4-én Neil Sheehan a *New York Times*ban a kormánysszerveink egy másik szegmenséből származó szkeptikus megnyilatkozásokról írt: „Katonai elemzők azt mondják, nem biztosak abban, mit is jelent az új építkezés Cienfuegos partjainál, de szerintük lehetséges, hogy egy kisebb létesítményről van szó a tengeralattjárók legénységének elszállásolására és pihenésére. [...] Röviden szólva: az elemzők úgy vélik, a szovjeteknek nincs szükségük semmilyen nagy támaszpontra Cienfuegosban a Yankee osztályú hajók számára, és valószínűleg nem is akarnak ilyesmit.” Az Egyesített Vezérkar azonban nem osztotta ezt a véleményt, és az is világos volt, hogy a tétlenség Moszkva felbátorításának legjobb módja arra, hogy építsen bármit, amit csak akar, és bővítse tetszése szerint.

A bírálók egyike sem vette észre, hogy a Szovjetunió részéről egyetlen szó sem hangzik el, sem tagadás, sem felháborodott tiltakozás. Az egész idő alatt csak egyetlen, meglehetősen lanyha kommentár született, az ellenséges propaganda miatt panaszkodva.

Az oroszok komolyan vettek minket. Alig tértünk vissza Washingtonba október 5-én, Dobrinyin máris sürgős találkozót kért. Másnap két üzenettel jelent meg nálam. Az első presztízsmentő volt az arab klienseknek történő megmutatás céljából, amelyben a szovjetek kifejezték elégedettségüket a szeptember 25-i biztosítékaimmal, miszerint nem avatkozunk be Jordániában, ha más országok is távol tartják magukat tőle. A Kreml úgy döntött, hogy álláspontunk újbóli megerősítését – amelytől különben sohasem tértünk el – konstruktív hozzájárulásként értékeli, és talán úgy prezentálta arab kliensei előtt, mint amit a szovjet diplomácia csikart ki belőlünk. Nem láttam értelmét vitába szállni ezzel; a diplomáciában az ember ott gyűjt magának muníciót a későbbi önmérsékletéhez, ahol tud.

A fontosabb üzenet Cienfuegosról szólt. A szöveg bevezetésként utalt az 1962-es megállapodás újbóli megerősítésére korábbi eszmecseréinkben, majd határozott elkötelezettséggel zárult, miszerint semmilyen támaszpont nem épül Kubában:

A szovjet fél nem tett és most sem tesz Kubában – Cienfuegos kikötő területét illetően – semmi olyasmit, ami ellentmondana az említett megállapodásnak.

Miután felemlgette a szokásos orosz panaszokat a tengerentúli amerikai támaszpontok miatt, és megjegyezte, hogy a Szovjetunió a SALT-tárgyalásokon

javasolta a ballisztikusrakéta-hordozó tengeralattjárók hadműveleti körzeteinek korlátozását, a jegyzék így zárult:

Mindenesetre ismételtlen meg kívánjuk erősíteni, hogy a szovjet fél szigorúan tartja magát a megállapodás rá eső részéhez a kubai kérdésben, és a jövőben is tartani fogja magát ehhez annak a feltételezésével, hogy az amerikai fél, ahogyan Nixon elnök megerősítette, úgyszintén betartja a megállapodás rá eső részét.

Dobrinyn szóban hozzáfűzte: miközben olyan egyezségbe nem tud bele menni, miszerint orosz tengeralattjárók sohasem tethetnek látogatást kubai kikötőkben, a kormánya nevében készen áll annak megerősítésére, hogy ballisztikusrakéta-hordozó tengeralattjárók sohasem kötnek ki ott készülségi állapotban. Imígyen válaszoltam: meg szeretnénk győződni arról, hogy mindkét kormány ugyanazt érti a „támaszpont” szón, ezért rövidesen visszatérek valamilyen tisztázó értelmezéssel.

A hangnemet illetően a szovjetek kétséggkíül pozitív választ küldtek, elkötelezve magukat amellet, hogy nem építenek haditengerészeti támaszpontot Kubában – még úgy is, hogy a definíciójuk homályos volt –, a tetteik pedig összhangban álltak vele; sajtónyilatkozatom után a kikötői létesítmények építésével leálltak, az ellátóhajót egy mólóhoz vontatták, ahol nem úgy funkcionált, mint egy javításra szolgáló úszólétesítmény, és másnap a flottilla két hajója távozott.

Október 9-én átadtam Dobrinynnak egy működő „támaszpont” írásos definícióját, amelyet Rembrandt C. Robinson századossal, a stábom és az Egyesített Vezérkar közötti kapcsolatot tartó összekötő tiszttel együtt dolgoztam ki:

Az USA kormányának értelmezése szerint a Szovjetunió nem hoz létre, nem hasznosít, és nem enged létrehozni semmi olyan létesítményt Kubában, amelyet nukleáris töltetet magában foglaló felszín-felszín rakéták hordozására alkalmas tengeralattjárók vagy felszíni hadihajók ellátására, illetve javítására lehet használni.

A jegyzék ezután öt olyan tevékenységet emelt ki, amelyeket a megállapodás szerint tilos végezni. Eltökélségünket hangsúlyozandó a szöveget az „Elnöki jegyzék” címmel láttuk el.

Dobrinyn kézhez vette a dokumentumot, és közölte, instrukciókra kell várnia Moszkvából. Azt azonban már most meg tudja mondani, hogy a szovjet hírgyűnökség (TASZSZ) rövidesen hivatalos nyilatkozatot fog közölni. Erre október 13-án került sor, megismételve az október 6-i orosz jegyzék lényegét.

A külügyminisztérium szóvivője „pozitívnak” minősítette a nyilatkozatot. És az is volt; tengeralattjárók és hadihajók fedélzetén hordozott támadórakéták most első ízben váltak részévé az 1962-es megállapodásnak.

Két héttel később érdekes betekintést kaptunk a szovjet észjárásba. Az ENSZ Közgyűlésén az Egyesült Államokban tartózkodó Gromiko külügyminiszter október 22-én találkozott az elnökkel. Október 23-án megbeszélést folytattam Dobrinynnal a New York-i orosz misszió épületében, mert Nixon továbbra sem adta fel azt a kísérletét, hogy még a választás előtt kicsikarjon valamilyen bejelentést a csúcstalálkozóról. Az igyekezete – szerencsénkre – bukásra ítéltett. Kubát szóba hozva Dobrinyn azt mondta: Gromiko nagyon meg volt lepve, mert az elnök, miután röviden utalt a témára, többé már nem tért vissza rá. Gromiko természetesen tudni szeretne volna ennek az okát. Talán valami más tervünk? A tekervényes, örökké gyanakvó szovjet észjárás számára az elnök „mulasztása” mélységesen baljóslatú mellékértelmet hordozott. Nixon valójában azért nem folytatta a kubai témát, mert a külügyminisztere jelenlétében nem kívánt belekeveredni az érzékeny Kissinger–Dobrinyn-párbeszédbe. Megkérdeztem Dobrinyntól, hogy Gromiko vajon mit válaszolt volna, ha az elnök folytatja a témát. Szerinte Gromiko a következők kijelentésére kapott felhatalmazást Moszkvától: „Nincs tengeralattjáró-támaszpontunk Kubában, és nem építünk haditengerészeti létesítményt. Nem szándékozunk haditengerészeti létesítménnyel rendelkezni, és szigorúan tartjuk magunkat az 1962-es megállapodáshoz. Továbbá az augusztustól folytatandó eszmecsereinket az 1962-es megállapodás részeként kezeljük.” Dobrinyn hozzátette: a tiltott tevékenységek általunk felsorolt listája nem foglalható hivatalos egyezménybe, mivel hiányzik belőle a viszonosság, de a Szovjetunió számára világos, mit értünk támaszponton. Más szóval, az „Elnöki jegyzék” a megállapodás része lett.

Ám az oroszokkal semmi sem megy ilyen simán. A tengeralattjáró-ellátó és a mentőhajó négy kereskedelmi hajó és öt kubai őrnaszád kíséretében október 10-én valóban elhagyta Cienfuegot, 15-én azonban befutottak a Kuba északi partján fekvő Mariel kikötőjébe. Október 31-ig nem is távoztak onnan, majd, miután keletnek vették az irányt, ismét megkerülték a szigétországot, és november 7-én megint megjelentek Cienfuegosban.

November 14-én mérgesen tiltakoztam Dobrinynnál. November 24-én az elmaradhatatlan Voroncov közölte egy újságíróval: egy ellátóhajó feladata a tengeralattjárók ellátása, és ez az, amit tenni fog, habár kint a tengeren. December 22-én megmondtam Dobrinynnak, hogy tengeralattjárók kiszolgálása kubai kikötőkben vagy azokból „a legsúlyosabb helyzethez [vezetne] az Egyesült Államok és a Szovjetunió között”. 1971. január 4-én egy televíziós interjúban az elnök megerősítette ezt: „Abban az esetben, ha nukleáris tengeralattjárókat szolgálnak ki akár Kubában, akár Kubából, ez a megállapodás megsértése lenne.” Január

5-én a Fehér Ház bővebben kifejtette Nixon nyilatkozatát, hangsúlyozva, hogy a tengeralattjárók kiszolgálása Kubából érkező ellátóhajókkal ki van zárva „bárhol a tengeren”.³

1971. január 3-án az ellátóhajó elhagyta a karibi térséget, de csak azért, hogy egy másik lépjen a helyébe. Ez február 14-én érkezett meg Kubába egy újabb szovjet harci kötelékkel, benne egy atommeghajtású támadó tengeralattjáróval. Emiatt három ízben is tiltakoztam Dobrinyinnál, majd február 22-én egy WSAG-értekezletet követően jegyzéket nyújtottam át neki, mondván, hogy egy ellátóhajó jelenléte Cienfuegosban az utóbbi százhatvanhat napból százhuszonöt napon át összeegyeztethetetlen a megállapodással. Az ellátóhajó és a tengeralattjáró távozott, de májusban egy „gyakorló úton” levő újabb orosz flottilla tért vissza, ezúttal egy ellátóhajóval és egy cirkálórakéta-hordozó atommeghajtású tengeralattjáróval kötve ki „rövid pihenőre”. A szovjetek nyilván úgy gondolták, a kikötői látogatások kibúvóul szolgálnak, és ezt kíméletlenül ki is használták. Minden elképzelhető kombinációt kipróbáltak, kivéve a legfontosabbat: ellátóhajó jelenlétét egy atommeghajtású ballisztikusrakéta-hordozó tengeralattjáróval együtt.

Újabb kemény hangú tiltakozást nyújtottunk be. Az ellátóhajó távozott.

Ne feledjük: mindez csaknem kizárólag egy magánjellegű diplomáciai csatornán keresztül bonyolódott. A procedura lényegében egy sor üzenetben manifesztálódott „az elnöki csatornán” keresztül, kormányhivatalközi koordinációval támogatva a WSAG-ben. 1962-es típusú drámai konfrontáció helyett úgy véltük, a csendes diplomácia nyújtja a legmegfelelőbb lehetőséget a Szovjetunióknak a megalázkodás nélküli visszakozásra. A bázis építésének korai szakaszában mutatott nagy elszántságunkkal elkerültünk egy komoly krízist, és mégis elértük a célunkat. A katonai jellegű építkezést leállították, a léghárító lövegállásokat leszerelték, a hírközlő berendezést pedig sohasem helyezték üzembe. Thomas Moorer admirális, az Egyesített Vezérkar elnöke 1970. november 9-én joggal jelenthette ki a detroiti Gazdasági Klub rendezvényén: a Szovjetunióknak nincs tengeralattjáró-támaszpontja Kubában.

Ami azt illeti, az oroszok jó ideig zaklattak minket a kikötői látogatások nyújtotta kiskapu kihasználásával, de parti kiszolgáló létesítmények nélkül a kikötői látogatások stratégiai hatástalanok. És hivatalosan megtiltani őket messze ható következményekkel járt volna az amerikai flotta mozgása és a tengerek szabadságát hirdető alapelvünk szempontjából. Ami 1970-ben aggasztott minket Kubával kapcsolatban, az a szovjet ballisztikusrakéta-hordozó tengeralattjárók Egyesült Államok ellen bevethető képességének megnövelése volt a karibi térségben létesített támaszpont révén. Ezt pedig megakadályoztuk.

Természetesen nem feledkezhetünk meg arról a megtévesztő manőverezésről, amellyel az oroszok megpróbálták elérni céljukat. Ugyanígy jól ésszerű kell tartanunk, hogy a szovjet önmérséklet, amikor végül sikerült elérni, csak

annak eredménye volt, hogy forszíroztuk a kérdést, és eltökélten kitartottunk. A Nixon-adminisztráció számos alkalommal a Kreml tudomására hozta, hogy készen állunk a kölcsönös önmérséklet és kiegyezés által fémjelzett korszakra. 1970 őszén azonban Moszkva azt választotta, hogy próbának veti alá, vajon ez a hajlandóságunk határozatlanságot, Vietnám által okozott belpolitikai gyengeséget, vagy egy komoly kormány stratégiáját tükrözi-e. Miután megkapta a megfelelő választ, engedte, hogy Cienfuegos a múlt homályába merülve megérdemelten eltűnjék a színről.

17. FEJEZET

Válságok össze – Chile

Salvador Allende Gossens 1970. szeptember 4-én többséget szerzett a chilei elnökválasztáson a szavazatok csekély, 36,2 százalékával, alig 39 ezer vokssal előzve meg az utána következő jelöltet a háromfős mezőnyben. Ironikus módon ez az eredmény gyengülés volt ahhoz a 38,9 százalékhoz képest, amelyet az 1964. évi választásokon szerzett, amikor Eduardo Frei Montalvával szemben alulmaradt. Az 1970-es választásokon azonban a népszerű Frei indulását az államfő önmaga általi utódlását megtiltó törvény megakadályozta, a még magasabb Allende elleni szavazati arány (62,7 százalék) pedig megoszlott a két másik jelölt között. Az előírások szerint amennyiben egyik jelölt sem szerez abszolút többséget, a chilei kongresszusban pótválasztásra kerül sor, a kongresszus pedig hagyományosan a választáson többséget szerzett jelöltet támogatja. Ebben az esetben is ez volt várható, ami Salvador Allende megnevezését vetítette előre Chile elnökeként.

Edward Korry, 1967 óta chilei nagykövetünk és eredetileg Kennedy jelöltje a posztra, a következőket jelentette:

Chile higgadtan arra szavazott, hogy marxista-leninista állam legyen, első orszádként a világon, amely szabadon és tudatosan választotta ezt az utat. [...] Allende többsége ugyan mindössze nagyjából 1 százalék, de ahhoz elegendő a chilei alkotmányos rend szerint, hogy véglegesként pecsételje meg diadalát. Nincs okunk azt hinni, hogy a chilei fegyveres erők polgárháborút robbantanának ki, vagy hogy bármilyen más közbejövő csoda semmissé tenné a győzelmét. A szomorú tény az, hogy Chile a kommunizmus felé vezető útra lépett úgy, hogy a nemzet csak kevéssel több mint egyharmada (36 százalék) hagyta jóvá ezt az utat, de attól még megmásíthatatlan tény. Mindez a lehető legmélyebb hatással lesz Latin-Amerikában és azon túl; súlyos vereséget szenvedtünk; a következmények egyaránt lesznek belpolitikaiak és nemzetközi; e következmények azonnali hatással lesznek bizonyos országokra, és késleltetett hatással másokra.

A dőlt betűs mondatokat Nixon húzta alá, amikor megküldtem neki Korry jelentését. Korry meg volt győződve arról, hogy „a nyugati és demokratikus világban egyedül Chilében állnak fenn azok az objektív viszonyok, amelyek egy Allende-kormány révén példa nélküli alkotmányos átváltozást tesznek lehetővé

kommunista állammá”. Indoklásul a marxista pártok erejét és szervezethez, a chilei elnöki funkció széles körű hatalmi jogosítványait, a már ekkor is előrehaladott és egyre erősödő irányzatot a gazdasági szektorba történő állami intervencióra, és a demokratikus erők között eluralkodott zűrzavart említette.

A chilei választási eredményeket éppen akkor kaptuk meg, amikor Moszkva és Kairó visszautasította a közel-keleti tűzszünet többszöri megsértése miatti tiltakozásainkat; amikor Jordánia az iraki csapatok küszöbönálló bevonulásától tartott a király ellen; és amikor szovjet harci kötelék hasította a tenger vizét Kuba felé. Szeptember 8-án, azon a napon, amikor a chilei fejleményeket először tűzte napirendre egy kormányhivatalközi bizottság, már több eltérített repülőgép vesztegelt a Közel-Keleten, az orosz flottilla pedig közeledett a kubai Cienfuegos kikötőjéhez. Hat nappal később, szeptember 14-én, amikor a dél-amerikai állam legközelebbi terítékre került, a jordániai helyzet még tovább romlott, és kubai MiG-ek tartóztattak fel egy U-2-est, amely fényképeket akart készíteni Cienfuegosról, így a missziót le kellett fűjünk. A következő hetekben kormányunk nem izoláltan mérlegelte a chilei eseményeket, hanem Jordánia szír inváziójának kulisszái előtt és azon erőfeszítése közepette, hogy a karibi térségben rábírra a Szovjetuniót a nukleáris tengeralattjáróinak kiszolgálására épített létesítmények elbontására. Reakciónkat ebben az összefüggésben kell látni.

Allende megválasztása minden körülmények között kihívás volt a nemzeti érdekeinkre nézve. Nem volt könnyű belenyugodni egy második kommunista állam létrejöttébe a nyugati féltekén. Meg voltunk győződve arról, hogy rövidesen Amerika-ellenes irányzatokat fog ösztönözni, támadva a félteke szolidaritását, szövetkezve Kubával, és előbb-utóbb szoros kapcsolatokat alakítva ki a Szovjetunióval. És hogy mindez még fájdalmasabb legyen, Allende szakítást képviselt hazája hosszú demokratikus történelmével, és nem a többségi akarat hitelt érdemlő kifejeződése által, hanem a chilei politikai rendszerből adódó véletlen szerencse folytán lett elnök. Az összes leadott szavazat 36 százalékát aligha lehetett autentikus felhatalmazásnak tekinteni az ország politikai és gazdasági intézményrendszerének visszafordíthatatlan átalakítására, amit Allende eltökélten végre akart hajtani.

Ugyanerre a következtetésre jutott két korábbi wahingtoni adminisztráció is: megítélésük szerint egy Allende vezette kormány Chilében szembemenne az alapvető amerikai nemzeti érdekekkel. 1970-ben mi is lényegében hasonló konklúziót vontunk le.

Salvador Allende

Allende későbbi mártírsága elhomályosította a tisztánlátást a politikáját illetően. Lehet ugyan, hogy szocialistaként határozta meg önmagát, ám filozó-

fiája és céljai semmi hasonlóságot sem mutattak az európai szociáldemokráciával. Allende alapította meg a Chilei Szocialista Pártot, amely csak programjának még radikálisabb mivoltában különbözött a Chilei Kommunista Párttól, a filozófiáját tekintve azonban semmivel sem volt demokratikusabb. Hajlandó volt választás útján hatalomra kerülni, még *mielőtt* végrehajtja a forradalmát, de a megválasztása utánra beígért társadalmi és politikai átalakulás nem különbözött jelentősen a kommunista platformtól. Az Allende névvel fémjelzett pártprogram centrális tantétele szerint a „burzsoá” demokratikus eljárásokat irrelevánssá kell tenni, így a dolog természetéből adódóan az övé lenne az utolsó demokratikus választás Chilében.

Mindenesetre Allende a kommunista párt és saját szocialista pártja Népi Egységnek nevezett koalíciójának jelöltje volt, amelyhez más radikális szakadár pártok is csatlakoztak. A Népi Egység programja ígéretet tett a jelenlegi rendszer megszüntetésére és „forradalmi”, „mélyreható” változások megvalósítására, valamint elítélte az „imperialista kizsákmányolást” és az „amerikai monopóliumokat”. Követelései között szerepelt a földek, az alapvetően fontos iparágak, a kereskedelem és a bankrendszer teljes körű kisajátítása, egy „radikálisan átalakított” oktatási rendszer, valamint egy „nemzeti rendszer a népi kultúra támogatására”. A Népi Egység programjának lényegi részeit szó szerint átemelték a Chilei Kommunista Párt programjából.¹ A kommunistáknak a moszkvai vonallal szembeni alárendeltségét jól mutatta az a tény, hogy pártjuk – Kelet-Európán kívül – azon kevesek egyike volt, amely üdvözölte Csehszlovákia szovjet megszállását. A kommunistáktól átvett alapkérdések között szerepelt az egykamarás törvényhozás követelése és a bírói testület alárendelése ennek a „Népgyűlésnek”; a cél a chilei alkotmányban rögzített kétkamarás törvényhozás és független bíróságok által biztosított fékek és ellensúlyok hagyományos rendszerének, tehát az egymást ellenőrző hatalmi ágak szétválasztásának eltörlése volt. A szocialista párt hozzájárulása a Népi Egység programjához olyan passzusokat tartalmazott, amelyek harcba szállnak az „imperializmussal”, mélyen elítélik az amerikai „agressziót” Vietnámban, „aktív szolidaritásra” hívnak fel Észak-Vietnámmal, és kinyilvánítják a „szolidaritást a kubai forradalommal, amely a forradalom és a szocializmus építésének élcsapata Latin-Amerikában”. Egy másik figyelemre méltó passzus az Amerikai Államok Szervezetét az „amerikai imperializmus ügynökeként és eszközeként” bélyegezte meg.

1967-ben Allende egyike volt a Latin-amerikai Szolidaritás Szervezete alapítóinak. E Havanna-központú csoport politikai krédója Régis Debray-nek, a forradalmak bálványozó krónikásának szavaival élve „a kontinentális fegyveres harc koncepcióján alapul az észak-amerikai imperializmus ellen. Alapvető funkciói a nemzeti felszabadító küzdelmekkel való szolidaritás, valamint azok koordinálása és támogatása szerte a kontinensen. A konferencia záróülésén elfogadott

deklaráció frontális támadást intézett egyes latin-amerikai baloldali pártok reformista álláspontja ellen, rámutatva, hogy a latin-amerikai forradalom alapvető irányát a fegyveres harc képezi”.² Az 1970-es választási kampány alatt Allende személyes meggyőződésésként jelentette ki: „Kuba a karibi térségben és egy szocialista Chile a déli tölcser végében forradalmat csinál Latin-Amerikában.”

Csakugyan nincs olyan jelző, amelyet Allende felháborodottabban utasított volna el, mint azt, hogy ő demokratikus reformer. Nem szabad indokolatlanul megsértenünk az egész életét a forradalomnak szentelő ember integritását azzal, hogy olyannak állítjuk be, amit mindig is hevesen tagadott. A Régis Debray-vel folytatott 1971. évi beszélgetésében – amikor már Chile alkotmányos elnöke volt – azt bizonygatta, hogy a demokratikus garanciák, amelyeket 1970-ben elfogadott abból a célból, hogy rávegye a chilei kongresszust a megválasztásának ratifikálására, a hadsereget pedig a hivatalba lépésének elfogadására, mindössze „taktikai szükségzerűségek” voltak³, és nem befolyásolták alapvető elkötelezettségét a forradalmi felkelés iránt: „Abban az időben a kormányhatalom átvétele volt a fontos,”⁴ hangsúlyozta Allende. Ezt a taktikai húzást Mao Ce-tung azon döntéséhez hasonlította, amellyel a kínai kommunisták 1949-es hatalomra jutását követő néhány évben még engedte a magánszektor működését, vagy Fidel Castro visszafogott magatartásához Guantánamóval kapcsolatban.⁵

Mindebből egyetlen következtetés vonható le: a demokratikus garanciákat Allende csak vonakodva, és – saját bevallása szerint – ideiglenes célszerűségből fogadta el, hogy aztán az első adandó alkalommal felszámolja őket. Kormányát világosan megkülönböztette az 1930-as évek európai kormányaihoz hasonló korábbi chilei Népfrent-kabinettől, amelyben demokratikus pártok vettek részt; ezeket „burzsoákként” bélyegezte meg.⁶ „A Népfrentben, Régis – mondta Debray-nek 1971-ben – volt egy domináns párt, egy többségi párt, a burzsoázia pártja, a Chilei Radikális Párt. Ma nincs domináns párt a Népi Egységben, de ott van a munkásosztály két pártja, forradalmi pártok, marxista pártok. Végül pedig, elvtárs, a köztársaság elnöke egy szocialista. A dolgok tehát különböznek, és én azért szereztem meg ezt a hivatalt, hogy végrehajtsam Chile gazdasági és társadalmi átalakítását, hogy megnyissam az utat a szocializmus előtt. A célunk totális, tudományos, marxista szocializmus.”⁷

A még mindig kételkedő Debray feltette a kérdést: „Ki használ fel kit? Ki vezet kit?” Allende ekképpen felelt: „A válasz a proletariátus. Ha nem így lenne, most nem lennének itt.”⁸ Más helyütt a következőre figyelmeztetett: „Ami a jelenlegi burzsoá államot illeti, arra törekszünk, hogy legyőzzük. Hogy megdöntsük!”⁹

Azok közül pedig, ami minket illetett Allendével kapcsolatban, két dolog volt különösen aggasztó: az Egyesült Államokkal szembeni deklarált ellenségesége és a nyilvánvaló szándéka, hogy lényegében egy második Kubát hozzon létre. Egyértelmű programja és hosszú távú célja egy visszafordíthatatlan diktatúra

és a pozíciókkal szembeni állandó kihívás létrehozása volt a nyugati féltekén. És Cienfuegos havában nem volt abszurd dolog komolyan vennünk egy újabb szovjet szövetséges ország katonai következményeit Latin-Amerikában. Az Allendével kapcsolatos gondunk a nemzetbiztonságon, nem pedig a gazdasági kérdéseken alapult.

Az amerikai tulajdonban levő javak államosítása nem volt probléma. Soha sem vitattuk a nemzetközi jog azon alapelvét, amely közcélok megvalósítása érdekében engedélyezi az államosítást, habár egyúttal hangsúlyoztuk, hogy a szintén a nemzetközi jog által előírt azonnali, megfelelő és tényleges jóvátételben vagyunk érdekeltek. Mindegyik háború utáni amerikai kormányzat igyekezett lebeszélni a fejlődő országokat a külföldi társaságok kisajátításáról, ahol viszont ez elkerülhetetlen volt, arra törekedett, hogy az eljárás módja csökkentse az általános befektetési hajlandóságra gyakorolt kedvezőtlen hatást. Érvényben volt továbbá egy kongresszusi felhatalmazás az amerikai gazdasági segélyezést szabályozó 1961. évi külföldi segélytörvényhez [Foreign Assistance Act of 1961]. Az úgynevezett Hickenlooper-kiegészítés értelmében a segélyek folyósítását le kell állítani minden olyan kormány részére, amely a tulajdonos(ok) kártalanítása nélkül sajátítja ki amerikai javakat.

Ugyanakkor minden igyekezetünkkel azon voltunk, hogy a kisajátítási ügy ne keresztesse az Egyesült Államok külpolitikai céljait. Ezzel összhangban 1969-ben, a még Allende előtti Chilében Korrry nagykövet együttműködött a santiagói kormánnyal az Anaconda társaság tárgyalásos úton való államosításához vezető folyamatban. Peru esetében pedig a Nixon-adminisztráció még ugyanabban az évben szinte pattanásig feszítette a húrt az amerikai kongresszusban, hogy méltányos rendezést hozzunk tető alá az International Petroleum Company (IPC) államosítása során, anélkül, hogy korlátozó törvényhozást kelljen foganatosítani. Ismételten ürügyeket kerestünk a Hickenlooper-kiegészítés alkalmazásának elkerülésére, és világossá tettük: készek vagyunk elfogadni a cég valós értékénél kisebb kártérítési összeget is az IPC-ért, csak hogy fenntartsuk a baráti kapcsolatokat egy fontos országgal – annak ellenére, hogy Perut egy agresszív módon nacionalista és a harmadik világ radikális elemei felé hajló baloldali katonai junta kormányozta. Türelmes és kitartó erőfeszítések árán végül sikerült kidolgoznunk egy *modus vivendit* a limai kabinettel.

Az Allende általi kihívás a politikánkkal és érdekeinkkel szemben azonban alapvetően különbözött ettől, mivel ő nem csupán államosított, hanem nyíltan hangoztatta a totalitárius marxizmus-leninizmus iránti elkötelezettségét. Csoválta a kubai diktatúrát, és az „amerikai imperializmus” elszánt ellensége volt. Már több mint egy évtizeddel azelőtt, hogy elnök lett volna, kinyilvánította a szándékát pozíciónk aláadására az egész nyugati féltekén, akár erőszak útján is, ha szükséges. Kontinentális ország lévén Chile képessége ennek megtételére

sokkal nagyobb volt Kubáénál, márpedig Havanna is épp elég komoly kihívást intézett ellenünk; konkrétan Allende megválasztásakor egy konfrontáció kellős közepén voltunk Cienfuegos miatt. Chile Argentínával, Peruvál és Bolíviával volt határos, amelyek mindegyikét radikális mozgalmak fertőzték meg. Allende sikere emellett következményekkel járt volna a nyugat-európai kommunista pártok jövőjére nézve is; politikájuk elkerülhetetlenül aláásná a nyugati szövetséget, bármi is legyen a társadalmi formák tiszteletben tartásáról hangoztatott, folyton változó ígéretük. Egyetlen felelős amerikai elnök sem tekinthetett Allende hatalomra jutására másképpen, mint nyugtalansággal.

Hogy mit is képvisel ő, nem volt vita tárgya a kormányunkban. Senki sem vonta kétségbe azt, amit Korrry az első táviratában leírt, megjósolva Allende megválasztásának következményeit. Az egyedüli nézeteltérés Allende azon képességére vonatkozott, hogy el tudja-e érni céljait a belső ellenállással szemben, és hogy mit tehet az Egyesült Államok ezzel kapcsolatban, ha Korrry jóslata valóra válna.

Befolyásolás és beavatkozás – A 40-es Bizottság

Törekedjen-e egyáltalán – és ha igen, milyen mértékben – más országok belpolitikai fejleményeinek befolyásolására az Egyesült Államok? A bonyolult kérdésre a válasz különböző tényezők függvénye, beleértve azt is, hogy mit értünk nemzeti érdekeken. A háború utáni időszakban minden elnök, demokrata vagy republikánus, egyaránt jól érezte: a hivatalos diplomácia és a nyílt katonai intervenció közötti szürke tartományban szükség van titkos műveletekre. Visszataszítónak tartom ezek nyomtatásban történő megvitatását, de az anyagot már publikálta a kormányzat hírszerzési tevékenységének vizsgálatára alakult szenátusi különbizottság, az úgynevezett Church-bizottság egy 1975-ös, Chiléről tett tendenciózus jelentésében. Nincs rá bizonyíték, hogy a dolgozat szerzői megpróbálták volna mérlegelni az Allende győzelmével kapcsolatos gondokat, amelyeket akkoriban olyannyira égetőnek éreztünk.

Ironikus, hogy egyesek azok közül, akik oly lármásan adtak hangot elítélő véleményüknek az általuk „intervenciónak” nevezett akciónk miatt Chilében, milyen rendkívül kitartók az Allende utódai elleni kormányzati presszió szorgalmazásában. A Chilének nyújtott amerikai segély korlátozása mindaddig sokkal szigorúbb a Népi Egység utáni kormánnyal szemben, mint Allende hivatali idején volt. Az intézkedések ugyan bevallottan nyíltak, de ez a nyíltság nem változtat a külső beavatkozás ellentmondásos mivoltának alaptételén, amelyre a titkos műveletekkel szembeni támadás – legalábbis részben – támaszkodott. Paradox módon amióta a CIA korábbi titkos műveletei támadások célpontjaivá váltak,

az amerikai beavatkozás más országok belügyeibe megsokszorozódott, és kevésbé tesz különbséget az érintett országok között. A CIA-műveletek „hidegháborús” időszaka betartott bizonyos korlátokat: a kritériumok a külpolitikai szempontok és az Egyesült Államokat érintő nemzetbiztonsági veszélyek voltak, amelyek azért nem fordultak elő nagy számban. Az új doktrína viszont mind a baráti, mind az ellenséges államok relációjában korlátlan intervencióra ad felhatalmazást a belső változások előmozdítása céljából, olyan országok ellen irányulva, amelyek nem fenyegetik a nemzetbiztonságunkat, sőt valójában az USA szövetségesei is lehetnek.

Természetesen a titkos műveleteknek megvannak a maguk filozófiai és gyakorlati nehézségei, különösen Amerika vonatkozásában. Nemzeti alkatunk és hagyományaink nem illenek össze velük. A kormányzati rendszerünk nem „adja magát” természetes módon az általuk megkövetelt titkossághoz vagy körmonfonsághoz. Nekünk nincs az ellenségeinkhez hasonló szerteágazó konspirációs hálózatunk. Azoknak, akik most buzgón le akarják bontani hírszerző apparátusunkat, nem okoz nagy nehézséget példákat találni amatőr vagy átlátható akciókra. De azok a nők és férfiak, akik készen álltak és állnak gátló korlátozások közepette titokban végrehajtani küldetéseket, méghozzá az ellenségeinkénél általában nevenségesen gyengébb minőségű eszköztárral a kezükben, sokkalta jobbat érdemelnek az országuktól, mint azokat a könnyörtelen támadásokat, amelyeknek ki voltak és vannak téve, és amelyek azzal fenyegetnek, hogy védtelenül maradunk a nemzetbiztonságunk létfontosságú területén. Ma ugyanis precedens nélküli problémával kell szembesülnünk. Az ideológiai konfrontáció korát éljük; a szovjet vezetők a koegzisztencia minden szakaszában kitartottak amellett, hogy az egymás mellett élés nem jelenti az ideológiai harc bármilyen lanyhulását. A belügyekben irányadó kommunista politikát illetően a szovjet vonalat követő marxista pártok időről időre ugyan nem értenek egyet moszkvai feljebbvalóikkal – ahogyan az ember el is várja az olyan erős akaratú, hatalomorientált emberektől, akik könnyörtelen politikai versengés révén emelkedtek fel –, nemzetközi kérdésekben azonban jóformán sohasem különböznek. Még a látszólag leginkább „független” nyugat-európai és latin-amerikai kommunista pártok is a szovjet útmutatást követik lényegi kivételek nélkül; mi több, ezek a kivételek elég gyakran a nagyobb radikalizmus oldalára billennek ahhoz képest, amit a Kreml célravezetőnek tekint.

Emellett a probléma nem csupán a kommunista pártokra szorítkozik. A mai világban a radikális politizálás magába foglalja a velük rokonszenvező szervezeteknek és csoportoknak az egész glóbuszt át- meg átszövő bonyolult hálózatát, amelyek terrorista gaztetteket hajtanak végre vagy finanszíroznak, fegyverekkel látják el őket, beszivárognak a médiába, és a politikai folyamatok befolyásolására törekszenek. Azt, hogy a pénzek milyen úton-módon jutnak el a hivatalos kom-

munista csatornáktól ezekhez a frontszervezetekhez, nehéz nyomón követni. Chilei nagykövetségünk például 1970 szeptemberében a következőt jelentette: meg van győződve arról, hogy Allendének sikerül létrehoznia egy diktatórikus államot, aminek nem kis részben az az oka, hogy „egy még szabad társadalomban a három santiago-i tv-csatorna közül egyet a Chilei Egyetem marxista-leninistái tartanak totális ellenőrzésük alatt, a másikat a marxisták és a Katolikus Egyetem szélsőbalos kereszténydemokratáinak kombinációja, míg a harmadikat az állam felügyeli”. (Allende hatalomra jutása után az államiban természetesen szintén a szélsőségesek lennének túlsúlyban.) És 1970 egész folyamán hiteles jelentéseket kaptunk arról, hogy Kubából és egyéb kommunista forrásokból folyamatosan jelentős mennyiségben jutnak el titkos pénzek és segélyek Allendéhez.

Ilyen körülmények között sem morálisan, sem politikailag nem volt indokolatlan, hogy az Egyesült Államok támogassa a radikális dominanciával szemben a demokratikus ellensúly fenntartására törekvő belpolitikai erőket. Éppen ellenkezőleg, egyetlen felelős országvezető sem tett volna másképpen. Semmi rossz nem volt az Egyesült Államok abbéli óhajában, hogy lehetővé tegye a demokratikus pártoknak az egymással versengő rádió- vagy televízióadók, illetve újságok fenntartását. Ezek a megfontolások késztették a Kennedy- és a Johnson-kormányzatot 1962 és 1964 között több mint hárommillió dollár juttatására Allende ellenfele, a reformpárti és a posztra alkalmas Eduardo Frei kampánya számára (habár állítólag Frei tudta nélkül), most pedig ezek a megfontolások különösen élesen vetődtek fel Allende könnyörtelen, zaklatásra, megfélemlítésre és gazdasági nyomásra épülő kampányának fényében, amelynek az volt a célja, hogy a vele szemben álló médiát és demokratikus pártokat ellehetetlenítse, mielőtt hatalomra kerül.

Alább épp ezért azt szeretném bemutatni, hogy egy demokratikus társadalomban miképpen tartottuk fenn az ellenőrzést a titkos tevékenységek felett annak biztosítására, hogy összhangban maradjanak a nemzeti etikánkkal és céljainkkal.

Hivatalba lépésünk idején a titkos műveleteket az 1964. júniusi elnöki rendelet (National Security Action Memorandum 303 – 303. számú nemzetbiztonsági cselekvési memorandum) után elnevezett 303-as Bizottság felügyelte. Ez a rendelet hagyta jóvá a testület összetételét, funkcióit és feladatköreit. Ilyen kormányhivatalközi koordináló mechanizmus már a CIA-t és a Nemzetbiztonsági Tanácsot [National Security Council, NSC] létrehozó 1947. évi nemzetbiztonsági törvény [National Security Act] óta létezett különböző elnevezésekkel. A Nixon-adminisztráció hivatalba lépése után nem sokkal a 303-as Bizottság létét felfedte egy újságcikk. Az ártatlanság ama régmúlt napjaiban ez éppen elég súlyosnak ítéltetett a biztonság szabályainak megszegésében ahhoz, hogy névváltoztatásra legyen szükség. Az 1970. február 17-én kiadott 40. számú nemzet-

biztonsági határozat memoranduma (National Security Decision Memorandum 40) újra megerősítette a bizottság jogosítványait és funkcióit, amely a nevezett direktíva után kapta a nevében szereplő 40-es számot.¹⁰

Akkoriban a 40-es Bizottság tagjai a következők voltak: az igazságügyi miniszter, a védelmi és a külügyminiszter-helyettes, a központi hírszerzés igazgatója, az Egyesített Vezérkar főnöke, valamint az elnök nemzetbiztonsági tanácsadója, aki egyben elnökölt az üléseken. Annak a területnek a helyettes államtitkára, ahol a titkos műveletet indítványozták, csaknem kivétel nélkül részt vett az üléseken. Más szóval, az igazságügyi miniszter kivételével* a 40-es Bizottság összetétele azonos volt a Felülvizsgálati Bizottság és a WSAG összetételével; a nemzetbiztonsági ügyeink mindennapos intézéséért felelős vezető tisztviselőkből állt. Valószínűleg ez a csoport volt a legérzékenyebb a külpolitikánkban bekövetkező minden fejleményre. (A Felülvizsgálati Bizottsággal szembeni fő különbség abban állt, hogy a stáb tagjai nem vehettek részt benne.)

Az ülések napirendjét rendszerint a Központi Hírszerző Ügynökség terjesztette elő a hivatalommal való konzultáció után. A CIA általában informális úton tisztázta a napirendet a külügyminisztériummal, és tipikusan azt az eljárást követte, hogy mindaddig elhalasztotta az ügyek napirendre vételét, amíg a külügy ellenvetéseit meg nem oldotta; ez történt például Chile esetében. (Mivel technikailag a szóban forgó országba akkreditált nagykövet volt az ottani CIA-kirendeltség főnökének felügyelője, az ügynökség megtanulhatta: a hatékony működéshez szüksége van a State Department támogatására.) A bizottságot a megvitatás tárgyát képező projektet ismerő CIA-tiszt tájékoztatta. A megbeszélés tárgyát képező terület külügyes szakértőjét kivéve mások nem voltak jelen az ülésen. A jegyzőkönyvet a CIA egyik tisztviselője vezette, akit ebből a célból delegáltak az NSC-hez.

A titkos műveleteket túlnyomó részben a CIA vagy külföldön szolgáló nagyköveteink kezdeményezték; amíg én töltöttem be a nemzetbiztonsági tanácsadói hivatalt, a Fehér Ház csak a legkritikább esetben tett javaslatot napirendi pontra. Ezek egyike volt Chile, de az elnök még ebben az esetben is csupán nyomatékot adott annak, amin a 40-es Bizottság már amúgy is önállóan dolgozott. Én csak egyetlen változtatást eszközöltem az általam megörökölt procedúrában: megkívántam, hogy a 40-es Bizottság évente legalább egyszer vizsgáljon felül minden jóváhagyott titkos vagy felderítő műveletet; a cél annak elkerülése volt, hogy a bürokratikus tehetetlenségi erő folytán az akció még a megrendelését szükségessé tevő helyzet megszűnése után is folytatódjék.

* Az igazságügyi miniszter a Kennedy-adminisztráció óta vett részt a titkos akciókat felügyelő bizottságban; részvétele ma már csak formális.

Miután a 40-es Bizottság jóváhagyott egy titkos műveletet – rendszerint felhatalmazás adásával egy meghatározott mennyiségű pénz elköltésére –, az elnöki áldás függvényében a CIA feladata volt az akció végrehajtása. A 40-es Bizottság nem vizsgálta ennek napról napra történő lebonyolítását. Egy adott programról rendszerint csak a végrehajtását követően kapott tájékoztatást, vagy az évenként esedékes felülvizsgálat alkalmával, vagy amikor több pénzre volt szükség, habár kritikus helyzetekben, például az Allende győzelmét követő első hónapban, rendszeresebb tájékoztatókra került sor.

Titkos akcióink alapvető procedurális gyengesége valójában abban állt, hogy miközben kezdeményezésük teljes körű külpolitikai áttekintéssel történt, innentől fogva kormányzatunk legmagasabb szintjén – például egy albizottságban – nem kísérte őket senki figyelemmel, a részletekre is ügyelve. A 40-es Bizottság felhatalmazott, de nem ellenőrzött. Elméletileg azon amerikai nagykövetek feladata lett volna a felügyelet ellátása, akiknek az országában a titkos műveletek zajlottak, ám ők csak ritkán rendelkeztek hozzá elegendő idővel vagy szakértelemmel.* Chilével kapcsolatban a kulcskérdés ekképpen fogalmazódott meg: vajon egy Allende-kormány eljövetele elegendően komoly gondot jelent-e nemzetbiztonságunkra nézve, ami indokolttá teszi a 40-es Bizottság bevonását?

Az 1970-es chilei választás

Fentebb már megjegyeztem: két korábbi kormányzat is arra a következtetésre jutott, hogy Salvador Allende és a mögötte álló erők elegendő fenyegetést jelentenek az érdekeinkre nézve ahhoz, hogy közel hárommillió dollárt áldozzunk a velük való szembeszállásra az 1964-es választás alkalmával; 1968-ban az elődeink több százezer dollárt irányoztak elő titkosan az Allendét támogató erők legyőzésére az 1969 márciusában esedékes chilei kongresszusi választásokon. A Frei-kabinet idején a Chilének juttatott hivatalos külföldi segély összesen jóval több mint egymilliárd dollárt tett ki, ami a lakosság számához viszonyítva messze a legnagyobb program volt Latin-Amerikában – részben az Allende-ellenes demokratikus erők megerősítése céljából. Egy esetlegesen létrejövő Allende-kormány fenyegető mivolta a nemzeti érdekeinkre Nixon hivatalba lépésekor már már közhelyszerűen nyilvánvaló volt.

Elégké különös módon a Nixon-adminisztráció kezdetben kevesebb aktivi-

* Olvasva az ügynökség belső kommunikációjának egy részét, amelyet a Church-bizottság tett közzé – különösen az 1970. október 15-e után keletkezett iratokat –, az a vélemény alakult ki bennem, hogy meg kellett volna követelnünk ugyanazt a hozzáfértést az elnök nemzetbiztonsági tanácsadójának hivatala által küldött és kapott táviratokhoz is, ami a legfontosabb külügyminisztériumi táviratokra elő volt írva.

rást mutatott Allendével szemben, mint demokrata párti elődei; részben azért, mert a figyelmét oly sok egyéb válság kötötte le, részben pedig azért, mert rosszul mérte fel a chilei választás valószínű kimenetelét. A téves helyzetértékelést készséggel elfogadtuk, hiszen a legkényelmesebb konklúzióhoz vezetett: szükségtenné tette a szembenézést azokkal a nehéz választásokkal, amelyek megtételére az 1970-es év viszonyai között rá lettünk volna kényszerítve.

Az Egyesült Államok kormányzata éveken át aktívan támogatta Freit, mert őt tartotta a legnépszerűbb és legrátermettebb vezetőnek Chilében. Morálisan egyszerű döntés volt ez számunkra, amely lehetővé tette, hogy egyaránt lehessünk antikommunisták, és foglalhassunk állást a chileiek óriási többsége által támogatott reformpárti és progresszív erők mellett. 1970-ben azonban már nem voltunk ilyen szerencsések: választásra kényszerültünk. A chilei alkotmány ugyanis lehetetlenné tette, hogy Frei duplázzon, azaz önmagát kövesse az elnöki székben. Az 1969-es kongresszusi választásokon az általa vezetett kereszténydemokrata párt tért vesztett, és a rá eső szavazatok száma 11 százalékkal csökkent. A konzervatív nemzeti párt ennek arányában könyvelhetett el nyereséget. A kereszténydemokraták szétforgácsolódtak; legbalosabb tagjaik kiléptek, amikor a párt nem volt hajlandó teljesíteni azt a követelésüket, hogy alakítsanak „népi egységet” a marxista pártokkal, a párt irányítása pedig olyan Frei-ellenes erők kezébe került, amelyek sokkal harsányabbak voltak, jóval kevésbé elkötelezettek a nyitott társadalom és a demokrácia irányában, kevésbé őszintén reformpártiak, és ellenségesebbek az Egyesült Államokkal szemben.

A chilei politikai élet polarizálódása akkor bizonyosodott be konkrétan, amikor 1969 elején a nagyvonalú amerikai segélyprogram ellenére Frei a balos nyomás hatására úgy érezte, két jelentős engedményt kell tennie. A radikális diáktiltakozásokkal szembesülve lemondta Nelson Rockefeller kormányzó látogatását, akit Nixon küldött latin-amerikai körútra a nyugati féltékét érintő új megközelítésen alapuló terv megvitatása céljából. Ezzel csaknem egy időben Frei az amerikai rézbányászati vállalatokkal fennálló megállapodás újratárgyalását követelte, amelyet pedig a saját kormánya kötött meg és léptetett életbe alig két évvel korábban, és amelynek révén Chile jelentős, habár nem minden esetben ellenőrző tulajdoni részesedést szerzett a rézbányákban. Most azonnali többségi részese-dést követelt, valamint ígéretet arra, hogy országa fokozatosan felvásárolhatja a megmaradt amerikai részvényt pakettet. Ennek ellenére olyan erős volt az óhajunk annak megerősítésére, amit elődeinkkel együtt reményt keltőnek tekintettünk a mérsékelt demokráciára nézve Chilében, hogy Korry nagykövetet utasítottuk, segítse elő a kölcsönösen kielégítő feltételek kidolgozását. Ebben az összefüggésben a „kielégítő” viszonylagos fogalom volt, mivel a társaságok jól tudták, hogy az alternatíva az azonnali teljes kisajátítás lenne. (A politikai előre-látás hiányában, ami egyébként számos multinacionális társaságra jellemző, az

Anaconda – hogy megspórolja a biztosítási díjakat – hagyta, hogy kisajátítási biztosításának érvényessége a korábbi szerződéssel együtt lejárjon, ami még jobban aláásta az alkupozícióját.)

1969-ben tehát bőségesen kaptunk figyelmeztető jelzéseket a közelgő viharra. A chilei kereszténydemokraták fokozódó balratolódása és zsugorodó bázisuk valószínűtlenné tette, hogy a nem forradalmi pártok fel tudjanak sorakozni egyetlen közös jelölt mögött, ahogyan az 1964-ben történt. A kilátások a következők voltak: szoros hármas verseny egy konzervatív, egy gyenge kereszténydemokrata jelölt és a radikálisan balos Allende között – valamint egy végső döntés a kongresszus részéről, ahol Allende csoportosulása nem állt távol a többségtől. De 1969-ben a Fehér Ház figyelmét teljesen lekötötte Vietnám és a vele kapcsolatos itthoni felfordulás, a szovjet kapcsolatok, Nyugat-Európa, az okinavai támaszpontról folyó tárgyalások Japánnal és a kínai nyitás kezdetei. Én magam is túl keveset tudtam Chiléről ahhoz, hogy kétsége vonjam a szakértők véleményét.

Egyetlen kormányszerv sem hívta fel a figyelmünket a helyzet súlyosságára. Azok, akik esetleg erősebb amerikai szerepvállalást láttak volna szívesen, tétováz-tak „tetemre hívni” a State Departmentet az aktív titkos beavatkozás ellenzése miatt. Ami azt illeti, Chile klasszikus példája annak, ahogyan fontos események a Fehér Ház tudta nélkül történnek meg, mert az illetékes hivatalok képtelenek megegyezni az események jelentőségét illetően: azt, hogy Chile kérdése 1969 folyamán a Fehér Házban témává váljék, az a „megnemtámadási szerződés” akadályozta meg, amellyel a hivatalok megpróbálják elkerülni az olyan vitákat, amelyekben ellenük szóló döntés születhet. Igazság szerint a CIA már számos alkalommal rámutatott: ha 1970-ben komoly erőfeszítést akarunk tenni, az előkészületeknek már 1969-ben meg kell kezdődniük. És 1969 áprilisában az ügynökség úgy számolt, hogy a radikális baloldal egyenlő eséllyel indul az elnöki hivatal elnyerésére. Ez azonban nem volt több praktikus véleménynél arról, hogy mit kellene tenni, ha az 1964-es szerepvállalásunk megismétléséről születne döntés; cselekvésre szólító javaslatként semmiképpen sem volt tekinthető. Egyéb-ként bármely ilyen javaslat bizonyára a külügyminisztérium latin-amerikai osztályának rendíthetetlen ellenállásába ütközött volna, amely nem tudta rászánni magát, hogy végre szembenézzon a chilei politikai realitásokkal. 1970-ben nem létezett támogatni való életképes reformpárti kereszténydemokrata jelölt, a párt megosztott volt, gyengécske jelöltje a radikális baloldallal kacérkodott. Ha Allendét igazán meg akartuk volna állítani, akkor azt a konzervatív Jorge Alessandri révén tehetjük volna meg. Habár Alessandri kifogástalan demokrata bizonyít-vánnyal rendelkezett – ő volt Frei elődje az elnöki székben –, a latin-amerikai osztály nem kedvelte; kinyilvánítottan azért, mert túl idős volt, valójában pedig azért, mert nem tartották kellően haladónak. Az osztályon egyesek – összeke-verve a társadalmi reformokat a geopolitikával – nem nézték Allendét elnökként

elég veszélyesnek ahhoz, hogy úrrá legyenek az Alessandrival szembeni ideológiai előítéleteiken.

Ironikus módon a politikát a gazdasági növekedéssel azonosító amerikai tendencia a Johnson-kormányzat utolsó éveiben akaratlanul is hozzájárult azon reformpárti politikai erők meggyengüléséhez, amelyeket tisztviselőink ténylegesen favorizáltak, és amelyek alapvető fontosságúak voltak a forradalmi pártokkal való szembenállásban. 1968-ban – két évvel az Allendét hatalomra segítő elnökválasztás előtt – az Egyesült Államok beszüntette a gazdasági segítségnyújtást Chilének, azon az alapon, hogy a helyi gazdaság már nagyrészt önfenntartóvá vált. Ez ugyan technikai értelemben még igaz is lehetett, viszont egyértelmű példája volt annak a hibának, amikor gazdasági alapokon hoznak nyilvánvalóan politikai döntéseket. Az amerikai segély beszüntetése népszerűtlen lépés volt Chilében, gyengítette a Frei által képviselt mérsékelt tényezőket, és kihasználta a kormányzó párt USA-ellenes radikálisabb szárnya, amely lényegét tekintve a szélsőséges pártokéhoz hasonló gazdasági programot hirdetett. Mindez további zavart idézett elő a szavazáskor fennálló helyzetben.

A fejlődéshez való technikai viszonyulás kéz a kézben járt a doktriner antimilitarizmussal. 1967-ben az USA politikája egyre barátságtalanabbá vált a chilei hadsereg (és a nyugati félteke más baráti országainak hadseregei) irányában. Ennek elméleti alapvetése szerint ösztönözni kell a források átcsoportosítását a katonai kiadásoktól a társadalmi és gazdasági fejlődés felé, abból az előfeltételezésből kiindulva, hogy a szóban forgó országoknak nincs szükségük védelmi intézményekre. Plafonokat állapítottak meg a fegyvereladásainkra, az államilag finanszírozott katonai segélyprogramokat leállították, Frei elnököt pedig különböző latin-amerikai demilitarizációs és leszerelési programok támogatására ösztönözték. 1969 októberében a chilei hadsereg elégedetlensége az elmaradott szakmai színvonal és az alacsony fizetések miatt sikertelen kormányellenes puccsba torkolt. Válaszképpen Frei szükségállapotot vezetett be, ám a katonák körében tapasztalható nyugtalanságról szóló szövege továbbra is tartotta magát. Chilében a Nixon-adminisztráció egyidejűleg örökölt egy radikalizálódott kereszténydemokrata pártot és a hadsereg körében mélységes haragot mind az Egyesült Államok, mind a kereszténydemokraták iránt. Ez csaknem biztosan megnövelte Allende képességét arra, hogy hivatala első éveiben „megvásárolja” vagy semlegesítse a hadsereget.

Semmi sem illusztrálja világosabban – sőt tragikusabban – annak a veszélyét, amikor jobb doktori iskoláink elvont elméleteit külföldi országok bonyolult belső viszonyaira alkalmazzuk, mint a Chilével kapcsolatban folytatott politikánk az 1960-as években. Annak az elképzelésnek, mely szerint a társadalmi reform és a gazdasági fejlődés automatikusan politikai stabilitást eredményez – a mi New Dealünk pozitív tapasztalataiból leszűrve –, csak a legkorlátozottabb relevanciája volt egy olyan országban, ahol két radikális párt nem a reform, hanem a rendszer

megdöntése mellett tökélt el magát. Az, hogy nem voltunk hajlandók szembenézni a valósággal, miszerint ami Chilében zajlik, az halálos kimenetelű politikai harc, nem pedig közgazdászprofesszorok közötti szakmai vita, az 1964-ben még domináns tényezőből 1970-re egyfajta tyúkanyóvá változtatott minket, aki idegesen totyogva abszolút lényegtelen dolgokat kotyog a partvonalról.

Saját magunk nevetségessé tételének betetőzéseként a latin-amerikai osztály éppen ezt a pillanatot választotta ki arra, hogy támadást intézzon a külföldi demokratikus pártoknak nyújtott titkos támogatás alapkonceptiója ellen, ami pedig már régóta a Chilével kapcsolatos törekvéseink centrális ismertetőjegye volt. Okfejtésük szerint a szocialista-kommunista erők hatalomra jutásának megakadályozását célzó bármilyen törekvésre ezentúl teljes egészében az országon belül lehet és kell megtalálni a forrásokat. Komoly egyetemi szemináriumi dolgozatot lehetett volna írni ebben a tárgyban, de 1970-ben nagy hirtelen előhozakodni vele azt jelentette, hogy olyan elfogadhatatlan kockázatot vállalunk, aminek elkerülése a politikacsinálók alapfeladatai közé tartozik – mondhatni, ezért tartják őket. Az ilyen politika szükségszerűen épp azokat az erőket demoralizálja, amelyeket ösztönözni akartunk, míg azok, akik korábban az amerikai támogatás haszonélvezői voltak, új keletű közönyre fognak következtetni a részünkről. Márpedig egy fej fej melletti választáson döntő jelentősége lehet még a lélektani egyensúlyban emiatt bekövetkező, alig-alig észrevehető változásnak is.

1969-ben nem igazán jutottak el a tudatomig ezek a tendenciák. Igazság szerint huszonegy hosszú hónap alatt, mindaddig, amíg szeptember 4-én Allende győzelmet nem aratott, a 40-es Bizottság csupán négy alkalommal foglalkozott a témával. 1969 áprilisában úgy határozott, hogy minden döntést elhalaszt a cselekvés esetleges szükségességét illetően, 1970 márciusában, öt hónappal a választások előtt, elhanyagolható összeget utalt ki propagandisztikus célokra a demokratikus jelöltek támogatására, 1970 júniusának végén egy némileg nagyobb összeget hagyott jóvá ugyanilyen célokra, de a pénz még mindig csak 15 százalékka volt annak, amit 1964-ben költött az Egyesült Államok titkos csatornákon keresztül, végül pedig a támogatás túlságosan későn ért Chilébe, alig négy héttel a választás előtt. 1970 augusztusában a 40-es Bizottság úgy döntött, hogy a választás előtt most már semmi többet nem lehet tenni. Más szóval, a négy ülés közül kettő semmilyen intézkedést sem hozott, és a másik kettőn is csupán látszatintézkedésre került sor.*

Kezdetben a tétlenséget azzal magyaráztuk, hogy még nincs egyetlen jelölt sem, így tehát – hangzott az érvelés – nincs semmi, aminek alapján kialakíthat-

* A tizennyolc hónap alatti négy értekezlet alapján – amelyek közül csak kettő jutott valamilyen döntésre – a szenátusi különbizottság fenyegetően azzal a váddal állt elő, hogy Chile „több mint egy éven át volt [...] a 40-es Bizottság napirendjén”.¹¹

nánk az álláspontunkat, vagy stratégiát kezdeményezhetnénk. 1969 decemberének elejére azonban ez a kifogás már okafogyottá vált. A konzervatívok a hetvenes éveiben járó, tiszteletre méltó Alessandrit, Chile egyik korábbi elnökét jelölték. A kereszténydemokraták jelöltje Radomiro Tomic lett, a balszárnyuk képviselője, akinek programja nagyrészt csak eljárási kérdésekben különbözött Allende platformjától, valamint abban, hogy ő őszintén elkötelezett volt a demokratikus folyamatok iránt. A kommunisták koalícióra léptek a szocialistákkal, és Allendét választották meg közös jelölnek. Már írtam Allende 1970-es programjának vi-rulens Amerika-ellenességéről és radikalizmusáról. Most, hogy három jelölt közötti verseny alakult ki, kormányhivatalaink azzal nyugtatgatták magukat, hogy a közvélemény-kutatások alapján Alessandri magasan vezet, ennél fogva nincs szükség amerikai szerepvállalásra.

Az 1970-es évből már jó sok eltelt, mire odafigyeltem a veszélyekre. A kés-lekedés oka jórészt az volt, hogy az operatív feladatokkal megbízott hivatalok bonyolult háromoldalú vitát folytattak, ami távol tartotta a problémát a magas szintű figyelemtől. Korry nagykövet szerint Allende győzelme egy kommunista hatalomátvétellel egyenértékű, és oktalanság lenne úgy tenni, mintha egy Al-lende-kormány bármiben is más lenne, mint egy újabb Castro-kormány – sőt valójában még rosszabb is lehet. De a külügy latin-amerikai osztálya nem értett egyet vele. Egyaránt lebecsülve egy Allende-győzelem valószínűségét és veszélyét, semmit sem akart tenni a konzervatív Alessandri megsegítésére. A CIA a Korry melletti állásfoglalásra hajlott ugyan, de addig már nem ment el, hogy megkérje a Fehér Házat a véleménykülönbségek feloldására, emellett pedig jól tudta: a State Department hathatós támogatása nélkül nem tud eredményesen ténykedni. Így a hivatalok közötti meg nem támadási szerződésnek köszönhetően négy hónapon át nem volt tudomásom arról, hogy 1969 decemberében a chilei nagykövetség és a santiagói CIA-kirendeltség közös javaslatot terjesztett elő kam-pányra Allende feltartóztatása céljából, de arról sem, hogy az ez ügyben össze-ülő kormányhivatalközi tanácskozáson megegyezés született egy, az egymással ütköző szempontokat magába foglaló helyzetjelentés készítéséről a 40-es Bizott-ság számára. A külügy és a CIA nem igazán siettetten a folyamatot. További két hónap telt el, amíg végre egyezsége jutottak a jelentést illetően, mígnem 1970. március 25-én sikerült a 40-es Bizottság elé terjeszteniük a közös programot egy „szavazatelvonó” akcióra Allende ellen. Az akció amerikai segítséget irányzott elő plakátok, brosrák, szórólapok és hirdetések készítésére Allendével szemben, de Alessandri támogatása nélkül. Végösszegeként 135 ezer dollárra tettek javaslatot – és ennyit is hagytak jóvá.* Ám a State Department határozott figyelmezteté-

se tovább korlátozta a pénz elköltését, miszerint ha a titkos akciók bármelyike Alessandrit támogatja, a külügy azonnal visszavonja az anyagi segítséget. Meg-lehetősen eredeti elgondolás volt úgy legyőzni az egyik jelöltet, hogy nem támo-gatjuk első számú ellenlábását; előttem legalábbis nem volt világos, miképpen lehetne Alessandri megsegítése nélkül Allende fölébe kerekedni. A kiutalás és a korlátozás kölcsönösen kioltotta egymást.

Visszatekintve immár világosan látom, hogy bizony éberebbnek kellett volna lennem. Egy nemzetbiztonsági tanácsadó akkor szolgálja legjobban az elnökét, ha sohasem hagyja egyszerűen jóvá a hivatalok konszenzusát. Mindenkor az ördög ügyvédjének szerepét kell játszania, minden evidensnek látszó előterjesz-téssel szembeni fáradhatatlan kérdésfeltevőként és vizsgálódóként. De Latin-Amerika olyan terület volt, amellyel kapcsolatban akkortájt még nem rendelke-tem saját tapasztalattal. Engem is megnyugtató tévhitbe ringattak az Alessandri győzelmét jelző közvélemény-kutatások és a hivatalközi konszenzus, amelyet so-hasem fogadtam volna el ilyen készségesen ott, ahol első kézből származó ismere-tekkel rendelkeztem. És tavasszal meg nyáron Kambodzsa kötötte le a figyelmem legnagyobb részét.

Legközelebb június 27-én került Chile a 40-es Bizottság napirendjére, már túl későn ahhoz, hogy hatékony szerepet játsszunk a chilei elnökválasztási kam-pány hátralevő két hónapjában. Eközben Korry nagykövet aggodalmait Allen-de esetleges győzelme miatt megsokszorozódtak, mivel egy másik veszéllyel is szembe kellett néznünk: mind a CIA, mind a State Department szakértői hir-telen-váratlan arra a következtetésre jutottak, hogy Allende hívei még abban az esetben is felülkerekedhetnek a santiagói kongresszusban, ha veszít az általános választáson – kivéve, ha Alessandri győzelmének aránya meghaladja az 5 száza-lékot (amit továbbra is nagy magabiztossággal feltételeztünk). Emiatt Korry két szakaszból álló programot javasolt: a már jóváhagyott kiadások növelését a sza-vazatelvonó akciókra, valamint a kongresszusi voksolás befolyásolására szolgáló anyagi támogatásra.

A State Department azonban mindkét javaslatot ellenezte; az egyedüli indok, amelyet legalább részben meggyőzőnek talált, egy kérdés volt Korrytól: „Ha [Al-lende] hatalomra jutna, mit válaszolnánk azoknak, akik megkérdeznék tőlünk, mit tettünk?” A kampányból még hátralevő rövid időben elköltethető pénzek ugyan megkapták a jóváhagyást, de mint már jeleztem, ezek nagyságrendekkel alacsonyabbak voltak az 1964-es szintnél. A bürokrácia működésének rejtelve-it tanulmányozó kutatók okulására érdemes megjegyezni: a szavazás egyhangú volt, mivel a latin-amerikai osztály úgy döntött, ne kerüljön jegyzőkönyvbe az, hogy kitart az általa pártolt álláspont mellett, megőrizve a mozgásterét, bármi legyen is a végkifejlet, és lefedezve magát, ha Korry kérdése egy Allende-győzelem után netán újra felvetődne. A döntés a második szakasról – a chilei kongressz-

* Mindezeket a számadatokat a kongresszusi bizottságok már korábban nyilvánosságra hozták.

szus befolyásolásáról – a választás utánra halasztódott. Az osztály mindazonáltal gondoskodott arról, hogy Korrry ne vezesse félre a pénzek jóváhagyása. Nem hivatalos úton a tudomására hozta: filozófiai alapon ellenzi mind a választás előtti, mind a választás utáni programot (az első és a második szakaszt), és a leghatározottabban megismételte, hogy a jóváhagyott pénzekből semennyit sem használhat fel Alessandri támogatására. Nem fenyegetett tehát annak a veszélye, hogy lelkesedésből eredő túlzások vagy egy világosan megszabott stratégiai terv következtében bajba kerülünk Chilében. Az Allendével való szembenállás Alessandri segítése nélkül a gyenge kereszténydemokrata Tomic megerősítését jelentette, így csökkentve az Allende ellenében eséllyel felléptethető egyedüli alternatívára leadható szavazatok számát. Nyomós érv szól tehát azon állítás mellett, hogy apparátusaink Alessandri-ellenes elfogultsága biztosította Allende győzelmét.

Ha a márciusban jóváhagyott pénz túlságosan kevés volt, a június végén vonakodva megszavazott összeg már túlságosan későn jött. (Amellett ez is túl kevés volt.) A június 27-i ülésre a választás előtt alig két hónappal került sor. Tekintettel a hivatalos elnöki jóváhagyás szükségességére és az utólagos papírmunkára, nem valószínű, hogy ezekből a pénzekből bármennyi is megérkezett Chilébe július második fele előtt – ráadásul a nagykövetség kezét megkötötték a hatékony felhasználásukat jóformán lehetetlenné tevő utasítások.*

Az optimista közvélemény-kutatási előrejelzések ellenére – amelyekről még a június 27-i bizottsági értekezleten is az hangzott el, hogy Alessandri magabiztos előnyét mutatják – egyre nyugtalanabb lettem, ezért július végén utasítást adtam választási lehetőségeink elemzésére arra az esetre, ha Allende minden prognózisra fittyet hányva győzne. A következő kérdésekre vártam sürgős feleletet:

- (1) Milyen politikát és célokat tesz valószínűleg magáévá egy Allende-adminisztráció? Milyen lehetséges alternatív irányokat vehetnek a fejlemények Chilében egy Allende-kormány alatt?
- (2) Milyen természetű és fokú fenyegetést jelentenek ezek az alternatívák az USA érdekeire nézve mind a közvetlen szempontok alapján, mind a hosszú távú céljainkra és helyzetünkre vonatkozóan?
- (3) Milyen opciók állnak nyitva az USA számára e problémák kezelésére?

* Később szereztem tudomást arról, hogy a CIA néhány képviselője július végén és augusztusban nem hivatalosan javasolta néhány amerikai üzleti érdekeltségnek, hova folyósítsák a pénzeket a választás alatt. Erről sem a Fehér Ház, sem a State Department nem tudott, de akárhogyan is, már túl késő volt. Álláspontom szerint Chilében bármilyen titkos akciót kizárólag a kormányunk hajthat végre; ez itt nem a magánvállalkozások terepe. Ennek alapján elutasítottam az ITT [International Telephone & Telegraph Corporation] egymillió dolláros felajánlását a választások befolyásolásának segítésére. A céllal ugyan egyetértettem, ám az eszközzel már egész biztosan nem.

Közben a 40-es Bizottság augusztus 7-én újra összeült a chilei fejlemények ismételt áttekintésére, és megerősítette a június 27-én hozott döntését. Most már túl közel volt a választás ahhoz, hogy *bármilyen* döntés bármit is számított volna. Az egyetlen kérdés így szólt: vajon kapjon felhatalmazást egy puhatolózó kapcsolatkeresés a chilei kongresszussal, ha a második szakaszt szükséges életbe léptetnünk? Mivel úgy látszott, a nyilvánosságra kerülés kockázatai felülmúlják a csekély jelentőségű előnyöket, a döntést függőben hagytuk.

Az irányvonalunkra vonatkozó kérdések titkos műveleteket nem foglaltak magukba, ezért a Felülvizsgálati Bizottság foglalkozott velük. Ahogy már említettem, ez a testület ugyanazokból a tagokból állt, mint a 40-es Bizottság, az igazságügyi minisztert kivéve. Részt vehettek benne a stábom tagjai is, és a dokumentumokat sokkal szélesebb körben köröztettük. A kérésre adott válasz a külügyminisztérium elnökölte kormányhivatalközi csoport által készített dolgozat volt. A következtetései furcsa ambivalenciát tükröztek. Egyrésztől leszögezte, hogy az Egyesült Államoknak nincsenek létfontosságú nemzeti érdekei „Chilén belül”, viszont a „Chilén belül” jelentését nem fejtette ki, sőt a konklúziót az utána következő elemzés sem támasztotta alá. Arra a kérdésre adott válaszában ugyanis, amely azt firtatta, milyen természetű fenyegetést jelenthet Allende hatalomra kerülése az amerikai érdekekre a nyugati féltekén, a csoport olyan következtetésre jutott, amely – miként stábom az alábbiakban összegezte – nehézzé tette annak megértését, hogyan *nem* érinti a nemzeti érdekeinket:

Egy gyökeret vert Allende-kormány számottevő politikai és pszichológiai veszteségeket idézhet elő az Egyesült Államok számára:

- (a) veszélyeztetve lesz a félteke kohéziója;
- (b) USA-ellenes irányvonal forrása konszolidálódik a féltekén;
- (c) az USA presztízse és befolyása visszaszorul, miközben ezzel arányos fel-lendülés következik be a Szovjetunió és a marxizmus javára.*

* Korrry nagykövetnek nem voltak illúziói egy Allende-győzelem következményeit illetően. Válaszképpen egy érdeklődésre, hogy vajon lehetségesnek bizonyulhat-e egy *modus vivendi*, ekképpen válaszolt: „Egy tudatos törekvés valamilyen *modus vivendi* kimunkálására a realitással semmilyen kapcsolatban nem lévő teoretikus hipotézis. Míg az Allende-kormány belpolitikailag kezdetben óvatosan fog lépni, arra törekedve, hogy fenntartsa az alkotmányosság és a jogállamiság bizonyos kereteit, elkötelezett lesz – ahogyan Allende ki is jelentette – olyan irányvonal mellett, amely az amerikai imperializmust »első számú köz-ellenségként« kezeli a féltekén. Eltekintve az [olyan konkrét tettektől, mint az amerikai iparvállalatok államosítása, Kuba, Észak-Vietnám elismerése stb.], amelyek már önmagukban gyakorlatilag ellehetetleníteneek egy *modus vivendit* az USA számára, a Chile struktúrájában végrehajtandó mélyreható változások valószínűleg szükségessé teszik egy külső »ellenség« kreálását az egyre gyorsuló forradalom igazolására. [...] Az Allende mögött álló erők elkerülhetetlenül arra a következtetésre fognak jutni, hogy ha őt beiktatják, azzal az Egyesült Államok beismerte a tehetetlenségét.”

A Felülvizsgálati Bizottság augusztus 19-én összeült, de nem jutott semmilyen konklúzióra – ami azt illeti, a szeptember 4-én esedékes választásokig nem is juthatott. Nem tehattünk mást, egyre növekvő balsejtelemmel vártuk, hogy a chilei választópolgárok elinduljanak a szavazóhelyiségek felé.

Azért tárgyaltam ilyen részletekbe menően kormányzatunk mérlegeléseit, mert a téma korábbi kutatásai során nem kaptak kellő figyelmet – talán mert annyira ellenkezik az előítéletes következtetésekkel. Nem hagynak kétséget afelől, hogy az Egyesült Államok csak a legminimálisabb és a legerélytelenebb módon cselekedett a chilei választást megelőzően. Nem csak a kiutalt pénzek bármilyen kézzelfogható hatás eléréséhez elégtelen mivoltáról beszélek; a kitartó kardoskodás mellett, hogy ne támogassuk az egyedüli olyan jelöltet, akinek esélye lett volna Allende legyőzésére, a források megosztásához vezetett, és valószínűleg megnövelte az Allende-ellenes szavazatok fragmentálódását. Vonakodtunk szerepet vállalni, és még ennél is nagyobb ellenállást fejtettünk ki annak megakadályozására, hogy azonosuljunk egy makulátlanul demokratikus előéletű jelölttel, akivel szemben apparátusunk legfőbb ellenvetése a konzervatív mivolta volt. (Az, hogy ilyen vélemény egy Nixon-adminisztrációban tarthatja magát – sőt érvényesülhet –, jól mutatja, milyen nehéz még egy elnöknek is keresztülvinnie a nézeteit egy meggyökeresedett apparátussal szemben.)

Mire eljött a választás, rá kellett ébrednem, hogy olyan helyzetbe manővereztek engem, ami összebékíthetetlen a meggyőződésemmel – és ami ennél is fontosabb, Nixon meggyőződésével. Ha 1970 tavaszán és nyarán komoly esélyt jósolok egy Allende-győzelemnek, kötelességemnek tartottam volna, hogy lehetőséget adjak az elnöknek fontolóra venni valamilyen 1964-es volumenű titkos programot, egy adott jelölt támogatását is beleértve. Számomra bosszantó módon ezt az opciót megvitatás nélkül kizártuk; először azzal az érvel, miszerint egy komolyabb program sürgősségtelen, később pedig azért, mert már túl késő volt. Ha a Felülvizsgálati Bizottság elé augusztus 19-én név nélkül benyújtott elemzés, amely sorra vette Allende győzelmének következményeit, akár csak részben helytálló volt, akkor a más lehetőségek korábban történő megvizsgálásának elmulasztását megbocsáthatatlannak tartom. Apparátusunk filozófiai részrehajlása, a gazdasági fejlődésre és a külpolitikára vonatkozó célkitűzések összekeverése bénultsághoz vezetett. A kormányunkban akkortájt nyilvánvalóan uralkodó nézet szerint egy radikális jelölt esetében elfogadható a komoly anyagi segítségnyújtás Kubából és más kommunista forrásokból, az Egyesült Államok részéről azonban illetlenség annak a demokratikus jelöltnek a támogatása, aki leginkább esélyes a győzelemre, még ha a programja kevésbé reformpárti is, mint egyesek talán szeretnék. Ahogyan később összefoglaltam az elnöknek:

A State Department álláspontjának végkövetkeztetése alapján semmit sem lehet tenni Allende megállítására, ha ez Alessandri megerősítését jelenti. Tekintettel arra a tényre, hogy a választásokon nagyon szoros versenyre került sor Allende és Alessandri között, miközben a kereszténydemokrata Tomic messze lemaradt mögöttük, a külügy Alessandri megerősítésével szembeni állásfoglalása hatástalanított bennünket. Miközben az nem bizonyos, hogy egy kevésbé korlátozott titkos akcióprogram csekély különbségű győzelemhez juttatja Alessandrit, Helms úgy véli, egy kibővített program eredményeként a siker esélyei meglehetősen kedvezők lettek volna. Alessandri győzelme ugyan okozott volna problémákat, de az érdekeinkre nézve távolról sem olyan fenyegetőeket, mint Allende győzelme; minimális nyereségként talán hat évvel elhalasztjuk azokat a súlyos problémákat, amelyekkel most szembe kell néznünk egy santiagói marxista kormánnyal kapcsolatban.

A Chilével kapcsolatos későbbi magatartásunkat elemző minden korrekt értékelésnek ezzel a prológussal kell kezdődnie.

A soha meg nem történt puccs

Amint már említettem, az 1970. szeptember 4-i választáson Allende százalékosan *visszaesést* mutatott az 1964-ben elnyert eredményéhez képest, amikor Frei jel szemben alulmaradt, ráadásul 1970-ben a még nagyobb számú Allende-ellenes voks reménytelen megosztottságot tükrözött. A chilei alkotmány értelmében, miután egyik jelölt sem szerzett abszolút többséget, ötven nap múlva, október 24-én a kongresszus két házának együttes ülése fog dönteni az első két helyen végzett jelölt között.

Így hát azonnal kezdetét vette a kongresszusi pótválasztás megnyeréséért folytatott manőverezés. Szeptember 5-én Allende sajtókonferencián üdvözölte saját győzelmét, és ígéretet tett annak a radikális Népi Egység-programnak a megvalósítására, amellyel kampányolt. A kongresszusi félelmek eloszlátására azonban kezdte megnyirbálni ígéretei egy részét. Azt bizonygatta, hogy „sohasem” helyeselné az egypárti rendszert Chilében, majd közölte: megtartja az ország tagságát az Amerikai Államok Szervezetében (szemben a programjában megfogalmazott elkötelezettségével a szervezet „elítélésére”), emellett bejelentette: kérni fogja az Egyesült Államokkal szemben fennálló 800 millió dollárnyi kifizetetlen chilei adósság átütetmezését. (Később azt magyarázta Régis Debray-nek, hogy az amerikai reakciók semlegesítése céljából marad bent az AÁSZ-ban, miközben valódi elkötelezettséget a forradalmi, Havanna-központú Latin-amerikai Szolidaritási Szervezet iránt érez, amelyet az ő bábáskodásával alapítottak.)¹² Másnap Ales-

sandri hívei bejelentették: nem hajlandók elfogadni Allende győzelmét, de a nyilatkozatukat nem írta alá Alessandri, aki a kampány során kinyilvánította, hogy elismeri a legtöbb szavazatot elnyerő jelöltet. Szeptember 7-én Allende találkozott Frei elnökkel, aki gazdasági kérdésekről szóló konzultáció előkészítésébe egyezett bele Allendével (ugyanígy Alessandrival is). Miközben elutasította Allende hasonló együttműködésre vonatkozó kérését politikai ügyekben, szentül megfogadta, hogy sürgős intézkedéseket tesz a gazdasági pánik megakadályozására.

Washingtonban, ahol nyáron mindenki a megnyugtató közvélemény-kutatásokban keresett menedéket, döbbséget meglepetés volt a reakció. A felelős tisztviselők hajlamosak úgy reagálni a kellemetlen kilátásokra, hogy nem vesznek róluk tudomást, abban a reményben, hogy majd maguktól is elmúlnak. És gyakran így is történik; a megjósolt katasztrófák nem mindegyike következik be. De amikor a közkeletű vélekedés tévlenségre ösztönöz, a megmászhatatlannak nem marad tér. És ez a megmászhatatlan volt az, ami 1970 szeptemberében fenyegetően feldegengett előttünk. Nixon magánkívül volt a méregetől. Egy évtizeden át ostromozta a demokratikormányokat azért, mert hagyták a kommunisták hatalomra kerülését Kubában. És amit most – nem minden alap nélkül – maga előtt látott, az egy újabb Kuba létrejötte volt a saját kormányzása alatt úgy, hogy nem kapott lehetőséget a döntéshozatalra. Ez magyarázza reagálásának hevesességét és ragaszkodását ahhoz, hogy tegyen valamit – bármit, ami javít a korábbi mulasztáson. Mivel a külügyminisztériumot és chilei nagykövetségünket tartotta felelősnek a kialakult helyzetért (utóbbit tévesen), a lehető legnagyobb mértékben törekedett az apparátus megkerülésére. Ami azt illeti, teljesen szükségtelenül, mivel most, hogy már csaknem túl késő volt, az összes kormányhivatal belevetette magát a helyzet eszeveszett újraértékelésébe. Egyesek igencsak szégyellték korábbi késlekedésüket vagy derűlátó helyzetértékelésüket, és mindenki nagyon frusztrált volt; most legalább egyöntetűség mutatkozott abban, hogy valamit tenni kell – amit tovább sarkallt a hasonlóképpen eltökélt elnök. Sajnos azonban már nagyon késő volt. Szeptember 4-e előtt a mostani erőfeszítés töredéke egy jelölt mögé állva jó eséllyel megakadályozhatta volna az új helyzetet, ezúttal viszont belekényszerültünk az improvizációba, miközben szorongatott minket a rövid határidő, és hiányoztak a valódi előkészületek. Az idő fogyásával a cselekedeteink elkerülhetetlenül kétségbeesetten kapkodók lettek.*

Amikor a 40-es Bizottság szeptember 8-án összegyűlt Chiléről tanácskozni, nyilvánvaló volt az Allende elleni kongresszusi döntés valószínűtlensége – végül

is alig négy héttel korábban még amiatt aggódtunk, hogy a santiagói törvényhozás akkor is Allendére szavaz majd, ha Alessandri többséget szerez. Másrésztől nem volt abszurd elképzelés abban reménykedni, hogy a chilei kongresszus *esetleg* el független választási opciójával, és megtagadja az elnöki hivatalt egy radikális, csaknem bizonyosan antidemokratikus programot hirdető kisebbségi jelölttől, amikor az országban még mindig döntő többségben vannak a mérsékeltek. Tudtuk azonban, hogy ez valószínűtlen. Igazi meggyőződés híján úgy döntöttünk, arra utasítjuk Korry nagykövetet, hogy dolgozzon ki „hidegvérű értékelést” egy katonai puccs valószínűségéről és végrehajthatóságáról, valamint sorakoztasson fel pró és kontra érveket az „Allendével szembeni hatékony jövőbeni chilei ellenállás megszervezését illetően”.

Amikor szeptember 9-én Alessandri bejelentette, hogy végül nem lép vissza a kongresszusi megmérettetéstől, új életre kelt Allende megállításának lehetősége. Közölte: amennyiben a kongresszus megválasztja, rögtön lemond, és új választásokat ír ki, amivel megismétlődne az 1964-es verseny Frei és Allende között. Erre azért nyílna lehetőség, mert egy másik elnöki periódus ékelődne be – még ha rövid ideig is –, alkotmányosan jogosulttá téve Frei indulását, aki szinte bizonyosan győzne is. Ami a hadsereget illeti, szeptember 10-én a főparancsnok, René Schneider tábornok a hírek szerint közölte tisztek egy csoportjával: a katonaság nem fog beavatkozni a választás folyamatába, ám „garanciákat” követel Allendétől, hogy a hadsereg teljes mértékben professzionális intézmény marad, és nem fogják átpolitizálni. Korry nagykövet ezt úgy kommentálta, hogy meggyőződése szerint az effajta garanciák valójában fabatkát sem érnek.

Szeptember 14-re egy 40-es bizottsági ülést ütemeztem be. Az elnök kérésére szeptember 12-én háttéracsatornán keresztül kikértem Korry őszinte javaslatait „az USA számára hozzáférhető megvalósítható lépésekről a jelen körülmények között”. Nixon egyre türelmetlenebb volt amiatt, amit bürokratikus időhúzásnak és a State Department ama hajlamának tekintett, hogy a szokásos hozzáállásával közelítsen az eseményekhez; ez ugyanis arra emlékeztette, amit mindig is a Castro irányában kezdetben tanúsított elégedettségünknek tartott. (E vád valójában igazságtalan volt a részéről. Akármit lehetett is mondani a State Department halogató magatartásáról a chilei választások előtt, ezt követően minden egyes 40-es bizottsági döntést határozottan támogatott, és aktívan végre is hajtott.) Korry reményteljes hangon válaszolt. A hírek szerint Frei megriadt Allende hatalomátvételének kilátásától, és lehetséges módokat keresett a megakadályozására.* Korry részletes háttér-tájékoztatót javasolt Washingtonban egy magas rangú kormány-

* Érdeklődésem tárgya itt a Fehér Ház Chilével kapcsolatos ismeretei, magatartása, döntései és részvétele – nem pedig a CIA minden kommunikációjának átfogó leírása. A 40-es Bizottság tanácskozásainak közzétételét ellentétesnek tartom a közérdekkel. Sajnos azonban a Church-bizottság már publikálta a tesztelt dokumentumait.

* Frei azóta hevesen tagadta, hogy belement volna a chilei alkotmány bármiféle kijátszásába. Korry információi Frei embereitől származtak, akik minden bizonnyal saját meggyőződés alapján cselekedtek. Akárhogyan is történt, nekünk annak alapján kellett lépünk, amit a nagykövetségünk tényként kezel.

tisztviselő részéről, hogy az amerikai közvélemény tudomására hozzuk a Chilével kapcsolatos tényeket, a hezitáló chileiekben pedig tudatosítsuk, milyen mélyen aggódunk a helyzet miatt.

Szeptember 14-én a 40-es Bizottság megtárgyalta azt, amit ekkorra már tréfásan Rube Goldberg-gépnek neveztünk el egymás között: Alessandri megválasztását és az ezt követő gyors lemondását, alkotmányosan lehetővé téve Frei számára az indulást egy azonnali különleges választáson. Megegyezés született Korry felhatalmazásáról e lehetőség megvizsgálására, valamint 250 ezer dollár elkülönítésére az ezt támogató projektek számára. Szeptember 15-én Alexis Johnson külügyi államtitkár táviratilag közölte Korryval a döntést, akit egyúttal arra is felkértünk, hogy az amerikai követség minden erre alkalmas tagjának bevonásával tegye minél intenzívebbé a kapcsolatot a chilei hadsereggel, „biztosítandó számunkra, hogy rendelkezésünkre áll az a szükséges hírszerzési információ, amely lehetővé teszi a katonaság eltökéltségének objektív felbecsülését Frei újráválasztási játszmájának támogatására”.

Szeptember 16-án – épp azon a napon, amikor arról kaptunk tájékoztatást, hogy Husszein király eltökölte, leszámol a fedajínokkal, és amikor világossá vált, hogy a szovjetek tengeralattjáró-támaszponttá alakítják át Cienfuegot – háttértájékoztatót tartottam középnyugati szerkesztők és műsorvezetők egy csoportjának Chicagóban, abból a célból, hogy más témák mellett – Korry kérésének megfelelően – hivatalos közlésként jelentessék meg álláspontunkat Allende hatalomra kerülését illetően:

A chilei választás eredményeképpen egy, a kommunisták által támogatott ember, aki valószínűleg maga is kommunista, kapta a legtöbb szavazatot, 30 ezerrel többet az utána következőnél, aki konzervatív. A voksok körülbelül 36,1 százalékát szerezte meg. Tehát többséget ért el.

A két nem kommunista párt így természetesen a szavazatok 64 százalékán osztozott, ennél fogva az országban nem kommunista szavazattöbbség, viszont kommunista relatív többség alakult ki. Ezt csak azért mondom, hogy tiszta legyen a helyzetről alkotott kép.

Nos, elég könnyen megjósolható, hogy ha Allende győz, jó esély van rá, hogy az évek során egyfajta kommunista kormányzatot hoz létre. Ebben az esetben kommunista kormányzat lenne nem csupán a parttól távolabb fekvő egyik szigeten, amelynek nincs hagyományos kapcsolata és hatása Latin-Amerikára, hanem egy fontos latin-amerikai országban is, amely hosszú szakaszon határos a már úgyszólván mélyen megosztott Argentínával, határos Peruval, amely már jó ideje olyan irányba halad, amit eddig is nehéz volt kezelni, és határos Bolíviával, amely szintén egy balosabb, USA-ellenes irányba mozdult el, még a mostani fejlemények bármelyikének bekövetkezése nélkül is.

Tehát úgy vélem, nem szabad azzal áztatnunk magunkat, hogy egy Allende-féle hatalomátvitel Chilében nem jelent súlyos problémákat nekünk, a demokratikus erőknek és az USA-párti erőknek egész Latin-Amerikában, sőt valójában az egész nyugati féltekének.

Ekkorra Nixon már személyes szerepet vállalt az ügyben. Szeptember 4-én lendítette őt akcióba Augustin Edwards, a legtekintélyesebb chilei napilap, az *El Mercurio* kiadója, aki figyelmeztetni jött minket Washingtonba Allende hatalomátvitelének következményeire. (Együtt reggeliztem vele, és megkértem Helmst, fogadja őt, és tájékozódjon a fejleményekkel kapcsolatos meglátásairól.)

Szeptember 15-én kora délután Nixon a hivatalába kérette Helmst, Mitchellt és engem. Az alig tizenöt percig tartó megbeszélés során közölte Helmszel, hogy komoly erőfeszítést kíván tőle annak felmérésére, mit lehetne tenni Allende hatalomra jutásának megakadályozására; ha tőzből csak egyetlen esély kínálkozik arra, hogy megszabaduljunk tőle, meg kell próbálnunk; ha Helms azt mondja, tízmillió dollárra van szüksége, jóvá fogja hagyni. A chilei segélyprogramokat le kell állítani, a gazdaságot pedig addig kell szorongatni, amíg „jajgatni” nem kezd. Helms kerülje meg Korryt, és egyenesen a Fehér Háznak jelentsen, ahol majd meghozzák a végső döntéseket. Ezen a ponton az operatív célkitűzés még mindig a Rube Goldberg-terv volt. Nixon valójában nem állt elő konkrét koncepcióval, csak egy szenvedélytől fűtött, semmire sem összpontosító, leginkább a frusztrációjából született óhajjal, hogy végre tegyünk már „valamit”.

E megbeszélést ma már az utóbb II. számú cselekvési opciónak elnevezett terv kezdetének tekintik, szemben a 40-es Bizottság hivatalos határozatával, amely visszamenőleg az I. számú cselekvési opció lett – kárörvendően pellengérré állítva a kongresszusi bizottságokban. A II. opció azonban tartalmát tekintve mindig kevesebbet tartalmazott, mint aminek látszott. Ahogyan már sokszor elmondtam ebben a könyvben, Nixon hajlamos volt szónokias kijelentésekre ragadtatni magát, amelyekhez később, miután a gyakorlatba való átültetésük világossá vált előtte, már nem ragaszkodott. A félelem, hogy óvatlan látogatói netán szó szerint értelmezik az elnök kijelentéseit, egyik nyomós oka volt annak, amiért Haldeman olyan aggodalmaskodó módon, szűrőként funkcionálva ellenőrizte a hozzá való bejutást. A II. opció esetében például nemcsak az volt a probléma, hogy sehol sem akadt tízmillió dollárnyi elkölthető pénz; valójában soha semmilyen konkrét összeget nem különítettek el erre a célra. A ráfordítások, már ha egyáltalán voltak, nem haladhatták meg a néhány ezer dollárt. Még Helms vélekedése szerint sem esett szó soha többről, mint szondázásról és a lehetőségek megvizsgálásáról.

Továbbá, míg az elnöki kifakadás kétségkívül lökést adott a chilei hadsereghez való sürgős közeledésnek és a Rube Goldberg-tervnek, lényegét tekintve megegyezett azokkal a konklúziókkal, amelyekre a kormánysszervek a maguk erejé-

ből is eljutottak. A 40-es Bizottság állandó mechanizmusa (tehát az I. opció) révén az amerikai követség által megkapott instrukciók nagyban hasonlítottak a Helms és Nixon közötti megbeszélések eredményeképpen indított CIA-akciókra. A II. opció az elnök mélységes bizalmatlanságát fejezte ki a State Department mechanizmusa iránt, amely gyanúja szerint elszabotálja az ő kívánságainak figyelembevételét. Ebben az esetben tévedett, mert Allende megválasztása után nem volt lényeges különbség a kormányhivatalok közt.

A II. opcióról több alkalommal is tájékoztatta Nixont Tom Karamessines, a CIA titkos műveleti igazgatója, mégpedig mindig pesszimista hangvétellel. Éppígy negatív volt a CIA minden, Haignek és nekem címzett jelentése. Ezért, amint később még szót ejtek róla, egy hónap múlva, október 15-én Nixonnal egyetértésben leállítottam a projektet. Az I. opció teljes külügyminisztériumi támogatással azon igyekezett, hogy az elnök által óhajtott iránynak megfelelően ösztönözzön a katonák fellépésére egy új választás érdekében. Hasonlóképpen sikertelen volt, és ugyanazon a ponton vetett neki véget – ezúttal a 40-es Bizottság.

Bármin is volt a hangsúly, akár az I. opción (a hivatalos 40-es bizottsági megközelítésen), akár a II. opción (az egyoldalú CIA-elképzelésen), a tanácskozáson egyre inkább a chilei hadsereg szerepe lépett elő a fő témává. Szeptember 21-re világossá vált, hogy Frei nem rendelkezik semmi olyan koncepcióval, ami a saját újraválasztását eredményezné. Korry élénk fantáziája most egy olyan manőver felé fordult (a szükséges információt nyilván Frei munkatársaitól szerezte meg), amelynek értelmében a kulcsfontosságú kabinetminiszterek lemondának, és rábeszelnék kollégáikat, hogy tegyenek ugyanúgy. Ez ürügyet szolgáltatna Freinek, már ha igényt tartana rá, hogy katonákat ültessen a helyükbe. Más szóval Frei eszközt kapna a kezébe egy alkotmányos válság kioltásához – amelynek, mint minden más terv esetében, az lenne a célja, hogy újabb szavazás útján az ország választhasson Frei és Allende, a demokrácia és a potenciális diktatúra között. Bár Frei ebbéli szándékai felől is kétségek merültek fel, a legfőbb akadályt mégis vélhetően Schneider tábornok, hadsereg-főparancsnok jelentette, aki arra az álláspontra helyezkedett, hogy ha a politikusok egyszer káoszba taszították Chilét, az ő kötelességük kihúzni az országot a csávából. Egy másik gátló tényező a hírek szerint a chilei hadsereg féltelme volt, hogy ha lép, a görög juntához hasonló elbánásban részesül – más szóval megfosztják az Egyesült Államok nyújtotta katonai segínytől, és a baloldal céltáblájává válik világszerte.

Ezért a 40-es Bizottság arra hatalmazta fel Korryt, hogy csak bizonyos kiválasztott katonai vezetőket keressen meg, akikkel meg kell értetnie: a szerepvállalásuk nem veszélyezteti az amerikai katonai támogatást. A feljegyzéseimből nem tudom megállapítani, hogy ezek az üzenetek mikor vagy kihez jutottak el, már ha eljutottak egyáltalán.

Szeptember 26-a és október 5-e között nem tartózkodtam Washingtonban, mivel először Párizsba mentem találkozni Nguyen Cao Ky dél-vietnámi alelnökkel és titkos találkozót bonyolítani az észak-vietnámiakkal, majd szeptember 27-én este Rómában csatlakoztam a földközi-tengeri országokban körúton levő elnök kíséretéhez. Nixon minden adandó alkalommal arra ösztönözte a baráti kormányokat, vessék latba a befolyásukat Chilében Allende hatalomra jutásának megakadályozására, vagy legalább ne tekintsek a győzelmet eleve elrendeltetettnek. Úgy találta, nincs egyedül a dél-amerikai ország jövője fölött érzett aggodalmával.

Szeptember 29-én a 40-es Bizottság a távollétemben Johnson külügyi államtitkár elnöklete alatt ülésezett, és arra a következtetésre jutott, hogy a chilei hadsereg csak akkor hajlandó mozgásba lendülni egy új választás érdekében, ha rétlensége esetén gazdasági válságtól és az Egyesült Államok katonai segélyének leállításától tart. A távollétemben lépéseket hagytak jóvá a chilei hadsereg informálására a kockázatok valós mivoltáról; nyomatékul a katonai segély folyamatban levő szállításainak leállításáról is intézkedtek. Az elnök hazatérését követően a 40-es Bizottság október 6-i ülése pontosan ugyanabban a tanácsatlanságban hagyott minket, mint amilyenben már az elutazásunk előtt részünk volt. Frei nemcsak nem mozdult, de annak megakadályozására sem tett semmit, hogy a kereszténydemokrata párt október 5-én feltételeesen áldását adja Allende megválasztására a chilei kongresszus által. A Rube Goldberg-játzsma most már egyértelműen kudarcba fulladt; nagyon úgy tűnt, hogy a kongresszus Allendére szavaz majd. Emellett egyre inkább kifutottunk az időből ahhoz is, hogy a kabinet lemondásával megnyíljon az út egy alkotmányos válság előtt. Az egyetlen még megmaradt lehetőség Allende hatalomra jutásának elkerülésére egy katonai hatalomátvétel volt az új választások előjátékeként. A konszenzust tükrözve az I. opció értelmében Alex Johnson és én egy közösen megfogalmazott háttérinformációt küldtünk Korrynak, megkérve, hogy erősítse meg a katonák tudatában Allende elnökségének komoly következményeit, és felhatalmazva őt a folytatódó amerikai katonai támogatásra vonatkozó biztosítékok megismétlésére, amennyiben hajlandók lépni.

Ezzel valójában egymásba ért az I. és a II. cselekvési opció. Október 10-én – a II. opció részeként – a CIA jelentette Haig tábornoknak, hogy egy katonai puccs kilátásai most még a korábbinál is halványabbak. Október 14-én a CIA képviselőjében Tom Karamessines – az I. opció részeként – azt mondta a 40-es Bizottságnak, hogy „jelenleg nincs puccshangulat”. Erre megjegyeztem a csoport előtt: úgy tűnik, keveset tudunk tenni a chilei helyzet befolyásolására akár így, akár úgy. Október 15-én hasonló tájékoztatást kaptam Karamessinestől a II. opció részeként. Már csak egyetlen elképzelés kínált némi esélyt: egy amatőr puccs megszervezése Roberto Viaux tábornok részéről Schneider tábornok el-

rablására és Argentínába szállítására. Ezt jelentettem Nixonnak: „Ma beszéltem Karamessinesszel. Az ügy reménytelennek látszik. Elvetettem. Semmi sem lenne rosszabb egy sikertelen puccsnál.” Nixon egyetértett. Mostanra már beletörődött Allende elnökké választásába. A legfőbb gondja a külügy pressziójának elhárítása volt a segélyezési kapcsolatok felújítására egy Allende-kormányral; arra utasított, hogy ha Allende amerikai javakat sajátít ki, a Hickenlooper-kiegészítést azonnal életbe kell léptetni.

A velem október 15-re szervezett találkozójáról Karamessines utasítást vitt magával Viaux tábornok puccstervének leállítására és általános felhatalmazásra a chilei „javaink átmentésére” abban az (egyértelműen távoli) esetben, ha netán valamilyen más lehetőség merül fel. Október 17-én a CIA továbbította ezt az utasítást a Viaux-csoportnak. A santiagói kirendeltségünk közölte velük: titkos tervük kudarcot fog vállalni, az egész visszafelé sül el, így nem szabad végrehajtani.

A – feltételezhetően – az Egyesült Államok kormánya által szervezett merényletterveket vizsgáló szenátusi különbizottság az 1975-ös jelentésében nagy teret szentelt a témának, azon rágódva, hogy vajon Al Haig vagy én vezettem-e félre a bizottságot, amikor azt vallottuk, hogy a puccs tervezése október 15-én befejeződött, netán a CIA felhatalmazás nélkül folytatta a szervezkedést. A tények pedig a következők: A szenátusi különbizottság a Viaux-csoporton kívül felfedezett egy másik összeesküvő-csoportot, amellyel a CIA kapcsolatban állt, és amely szintén Schneider tábornok elrablását tervezte. Sem Haig, sem én nem voltam sohasem tudatában a létezésüknek azon egyszerű oknál fogva, hogy sohasem csináltak semmit. Azt, hogy 1970. október 15-én elrendeltem a puccsszervezkedés leállítását, Nixon, Haig és én mind az I., mind a II. cselekvési opció lezárulaként értelmeztük. A CIA emberei Chilében nyilván azt hitték, hogy az utasítás csak Viaux-ra vonatkozik; úgy érezték, ezzel szabad kezet kaptak ahhoz, hogy folytassák a szervezkedést a konspirálók másik csoportjával, akikről a Fehér Háznak nem volt tudomása. Október 19-én még három könnyű géppisztollyal is ellátták őket, anélkül, hogy bárkinek szóltak volna róla a Fehér Házban. Nem lett volna szabad komolyan venni az olyan katonai szervezkedőket, akiknek külföldi fegyverekre van szükségük, mivel nem is voltak komolyan tekinthetők. Az egyik ilyen tévedések vígjátéka alkalmával október 19-én az összeesküvők az autójában akarták elrabolni Schneidert egy vacsoráról távoztában, de elszalasztották, mert egy másik kocsiiban hagyta el a helyszínt. Másnap újra próbálkoztak, ám a santiagói forgalomban szem elől tévesztették Schneider autóját. A fegyvereket használatlanul eljuttatták chilei CIA-állomásunkra, és visszahúzódtak a jól kiérdemelt homályba, amelyet szerencsésen élveztek is mindaddig, amíg „hőstetteik” híre a szenátusi bizottságnak köszönhetően el nem terjedt.

Majd október 22-én a Viaux-csoport, amellyel a CIA 17-én egyértelműen közölte, hogy álljon el a tervétől, dacolva az ügynökség instrukcióival és a tudunk nélkül önálló cselekvésre szánta el magát. Megpróbálta elrabolni Schneider tábornokot, de eltolta az akciót. Schneider önvédelemből pisztolyt rántott, és a lövöldözésben halálosan megsebesült. A tábornok halála, amelyet egy már lefűjt emberrablási terv elügyetlenkedése okozott, és amelyhez nem adtunk semmilyen támogatást, jóváhagyást, segítséget és belecselezést, az egyik prominens helyen tárgyalt esemény a szenátusi bizottság vizsgálatában az *USA kormánynak* külföldi vezető személyiségek *meggyilkolására* szőtt összeesküvéseiről. Minden gyanúsítása közepette a bizottság úgy találta, hogy nem történt amerikai konspiráció Schneider tábornok meggyilkolására. Ami azt illeti, senki sem szándékozott gyilkos merényletet elkövetni, még maga Viaux tábornok sem. Az orgyilkosság sohasem volt megbeszélés tárgya, sőt az én hivatali időm alatt még burkolt utalásként sem került elő egyetlen 40-es bizottsági ülésen sem, bármilyen témakörben, és ugyanígy nem vettük számításba a II. cselekvési opció részeként. Viaux emberrablást tervezett – és közöltük vele, hogy ne tegye, míg a másik összeesküvő-csoport semmit sem csinált. És akár az I., akár a II. cselekvési opciót nézzük, minden elképzelés, még a hadsereg bevonását célzó bonyolult tervezés is, azt a célt szolgálta, hogy új választásra kerüljön sor annak eldöntésére: vajon a két jelölt közötti versenyben a chilei nép egy demokratikus elnököt szeretne-e látni, vagy egy bevallottan leninistát. Egy két résztvevős versenyben a chilei nép kétségszövegbevonhatatlanul a reformpárti demokratát, Eduardo Freit választotta volna.

Október 15-e után figyelmünk az Allende beiktatása utáni időszakra fordult. Az opciók megvitatására október 17-én összehívtam a Felülvizsgálati Bizottság ülését, míg 18-án – mielőtt sor került volna a különböző puccskísérletek bármelyikére – memorandumot küldtem az elnöknek, ami nem hagyhat kétséget afelől, hogy a legmagasabb szinten a puccsokkal kapcsolatos minden gondolkodás el volt vetve: „Jelenleg bizonyosnak látszik: az október 24-i kongresszusi pótválasztáson Allendét választják meg Chile elnökének.”

Úgy hiszem, helyesen mértük fel a saját érdekeinket és a nyugati félteke érdekeit fenyegető veszélyeket Allende elnökké választásának esetén. Az általunk keresett megoldás egy világos választási lehetőség tálalása volt a chilei nép számára a demokratikus és a totalitárius erők között. Az ilyen erőfeszítések segítségét helyesnek tartottam akkor, és helyesnek tartom ma is. Nem tudom elfogadni azt az álláspontot, hogy az USA ki legyen rekesztve a cselekvés lehetőségéből a diplomácia és a katonai intervenció között elterülő szürke zónában, abban az árnyékvilágban, ahol ellenfeleink olyan eszközökkel rendelkeznek, mint egy politikai párt, a végtelenül nagyobb külföldi források, továbbá számtalan fedőszerv a valós

szerepük álcázására. Az akció amatőr volt, pánikban improvizálták, és zavardottságban hajtották végre. A „titkos műveletek” sohasem indultak be; 1964-gyel szemben túl keveset tettünk, és túl későn cselekedtünk. Allendét beiktatták, puccsra nem került sor, és 1970 októbere után nem volt egyéb kapcsolatunk abból a célból, hogy megszervezzünk egyet (szemben néhány téves és félrevezető burkolt célozgatással a szenátusi jelentésben). Allende későbbi bukása önnön alkalmatlanságának és hajthatatlanságának volt tulajdonítható; a katonai vezetők velünk való konzultáció nélkül léptek fel ellene a saját kezdeményezésükre, mert meg voltak győződve róla, hogy totális hatalmat szándékozik kiépíteni, és ebből a célból önpuccs megrendezésére készül.

Beiktatási ceremónia

Október 15-e után tudomásul vettük, hogy lehetetlen megakadályoznunk Allende elnöki hivatalba lépését, így a vezető tisztviselők figyelme egyre inkább az Allende-kormányral való kapcsolatok problémája felé fordult. Korry nagykövet, aki korábban váltig állította, hogy a *modus vivendi* az Allende-kabinettel illúzió, véleményét megváltoztatva a tárgyalások azonnali megkezdését tanácsolta a megválasztott elnökkel. Azzal érvelt, hogy mivel Allendének nemzetközi elismertségre és legitimitásra van szüksége, és ehhez fontos számára a mi beleegyezésünk is, a chilei önmérséklet viszonzásaképpen fel kell ajánlanunk nem ellenséges hozzáállásunkat, különösen a kisajátítási kérdésekben. Október 15-én lehetőséget biztosítottam Korrynak a véleménye kifejtésére Nixon előtt. Az elnök Allende hivatalba lépésébe ugyan beletörődött, de abba már nem ment bele, hogy együttműködjön vele. Kitérően válaszolt, majd igazságtalanul „agyalágyultnak” minősítette a nagykövetet.

Korry javaslata jól példázta a Chile irányában mutatott politikánk dilemmáját. Október 17-én a következőképpen vázoltam ezt a Felülvizsgálati Bizottság előtt:

Ha nyilvánosan vagy idő előtt ellenségesek vagyunk, ezzel a magatartásunkkal Allende mögé sorakoztathatjuk fel a chilei nacionalistákat. Ha másrésről kiegyezésre törekszünk, azt kockáztatjuk, hogy a gyengeség vagy a közönyösség látszatát keltjük egy marxista kormány létrehozásával szemben a féltekén.

A minapi értekezletből arra következtettem, hogy senki sem hisz egy hosszú távú kiegyezés lehetőségében. Csak taktikai téren állunk szemben választási lehetőséggel. A kérdés csupán az, hogy mi lenne jobb: ha egy konfrontáció Allende tetteinek következményeként tűnik fel, vagy az, hogy az USA azonnal militáns ellenségességre pozicionálja magát.

Másnap vázoltam a helyzetet az elnöknek. Allende beiktatása, írtam, most már bizonyosnak látszik.* Az Egyesült Államok kormánya egységesen úgy véli, hogy a leendő chilei elnök keményvonalas, elkötelezett marxista erős Amerika-ellenes részrehajlással, aki szoros kapcsolatokra fog törekedni Kubával és a Szovjetunióval, az USA befolyásával szembeni ellenállás élére áll a nyugati féltekén, és szisztematikusan támogatja a velünk szemben ellenséges irányzatokat. Szinte biztosan ki fogja sajátítani az amerikai érdekeltségeket, még hozzá valószínűleg megfelelő kompenzáció nélkül. Egy ilyen kormányzat létezése más latin-amerikai országokban is szükségszerűen ösztönzőleg fog hatni a velünk szemben ellenséges elemekre. Annyi bizonyos, hogy Allendé ingatag pozícióból indul. Az őt támogató koalíció civakodó, a gazdaság hanyatlik. Chile demokratikus tradíciója ideig-óráig gátolja a totalitárius állam kiépítésére irányuló lépéseket, és a hadsereg bizalmatlanul iránta. „E gyengeségek leküzdésére – írtam Nixonnak – Allende taktikája csaknem bizonyosan a legitimitásra és az elismertségre törekvés lesz; megnyugtató a nyugtalanoknak és az aggodalmaskodóknak; óvatos lépésekben való haladás az ellenzék idő előtti szövetkezésének elkerülésére; az ellenzékének fragmentált állapotban tartása és erejük apránkénti felörlése, mihelyt képes lesz rá. Egymaga maradvá a porondon, a saját taktikájával és tempójával már valószínűleg birtokában lesz az a képesség és jártasság, hogy konszolidálja a hatalmát, és az ellenzékét egy-két éven belül semlegesítse.”

Így tehát azzal a dilemmával szembesültünk, hogy a kiegyezési politika aligha lesz működőképes. „Allende nem fogja önként módosítani a céljait, ugyanígy nem valószínű, hogy bármi érdeke is fűződjék a velünk való tárgyalásokhoz ilyen módosításról csak azért, hogy megférjünk egymással. Ennélfogva egy vele kiegyezésre törekvő amerikai politika vélhetőleg nem téríti el az Amerika-ellenes iránytól, ha akarja, és meg is tudja valósítani.” Más szóval, a reális választási lehetőségünk csak a Felülvizsgálati Bizottság által megfogalmazott opció volt: vajon nyíltan ellenséges magatartást tanúsítsunk-e, vagy jobb lenne egy „korrekt”, ám „hüvös” attitűd, Allendére bízva a konfrontáció kikényszerítését. Sürgettem az elnököt, hogy ezt a kérdést tárgyaljuk meg a Nemzetbiztonsági Tanács egyik ülésén. A preferenciámat mindenestre világossá tettem: kerüljük a konfrontációt, és vegyük fel a „hüvös, de korrekt” hozzáállást.

Most azonban haladéktalanul döntenünk kellett egy sor konkrét protokolláris kérdéssel, többek közt a hivatalos reaklásunkról Allende immár küszöbönálló beiktatására. A következőket indítványoztam: Ron Ziegler fehér házi szóvivő nyilatkoztassa ki, tudomásul vettük Allende elnökké választását, és a jövőbeni kapcsolataink mibenléte Santiagótól függ; a beiktatási ünnepekre kis létszá-

* Nem hagyva kétséget afelől, hogy előzetesen semmit sem tudtunk Viaux október 22-i szervezkedéséről.

mú és alacsony szintű delegációt küldjünk Charles Meyer helyettes külügyi államtitkár vezetésével; és újítsuk fel a chilei hadseregnek szánt, előkészítés alatt álló szállításokat. Emellett azt is javasoltam, hogy zárjuk be a légierőnk légkörvizsgáló állomását Chilében (mivel Allende ezt bizonyára úgyis kérni fogja), és konzultáljunk a legfontosabb latin-amerikai kormányokkal, megpróbálva koordinálni az új chilei elnökkel kapcsolatos politikánkat a nyugati féltekén.

Miután Nixon minden javaslatomat jóváhagyta, október 21-én továbbítottuk őket az illetékes kormányzerveknek. Október 24-én a santiagoói kongresszus elnökké választotta Allendét. Október 30-án támogattam a külügy javaslatát, miszerint Meyer helyettes államtitkár kapjon felhatalmazást gratuláló üzenetünk átadására abban a megfogalmazásban, hogy Nixon elnöknek tudomása van a nagy megbecsülésről, amellyel a chilei nép adózik Allendének, és arról a felelősségteljes megbízatásról, amellyel felruházta. Ezt körántsem lehetett túlradóan kedves üzenetnek nevezni – ráadásul szorgalmaztam, hogy az átadás inkább szóban, ne pedig írásban történjék –, de betartotta az ilyenkor illendő udvariassági szabályokat, és nyitva hagyta az utat egy békülékeny válasz előtt, ha Allende ezt választja.

Október 30-án Allende kihirdette új, tizenöt tagú kabinetjének összetételét. Minden kulcsfontosságú és védnökségi posztot (pénzügy, közmunka és munkaügy) a kommunista párt kapott meg, a gazdasági minisztérium a kommunistákhoz nagyon közel álló független miniszter alá került, négy tárcát (belügy, külkapcsolatok, lakásügy, elnöki hivatal) Allendé saját szocialista pártjának adott, hét másik hivatal pedig különböző radikális és szakadár pártoknak jutott. Az új külkapcsolati miniszter, Clodomiro Almeyda olyannyira szélsőbalos beállítottságú volt, hogy a radikálisabb kínai kommunisták és a kubaiak iránti csodálatától indítva korábban szembehelyezkedett a szovjet állásponttal.

A nemzethez intézett utolsó üzenetében október 31-én Frei leköszönő elnök kifejezte abbéli szándékát, hogy az Allende-adminisztráció konstruktív ellenzéként politikailag aktív marad. A chileieket a demokrácia megvédésére biztatta, óva intett az egyetemek politikai csataterékké változtatásától, és úgy tűnt, visszahangozza a széles körben elterjedt aggodalmat a politikai szabadságjogok jövőjét illetően az új kormány regnálása alatt.

Allende november 3-án tette le a hivatali esküt a kongresszus mindkét házának együttes ülésén. Megígérte „a nemzet integritásának és függetlenségének megőrzését”, valamint „az alkotmány tiszteletben tartását”. Emellett „munkát és áldozatot” kívánt a chileiektől, ami alapvető fontosságú a szocializmus építéséhez. A beiktatási ünnepségeken több mint hatvan ország képviseltette magát, köztük Észak-Vietnám, a Kínai Népköztársaság, Kelet-Németország és Kuba nem hivatalos delegációja (utóbbit a kommunista párt élén álló Carlos Rafael Rodriguez vezette). Ízelítésként Allende USA-ellenes részrehajlásából, a Puerto Ricó-i függetlenségi párt vezetői úgyszintén meghívást kaptak a beiktatásra. Az ünnep-

ségekkel kapcsolatos, nyilvánosan elhangzott beszédek között idézték Allende egyik kijelentését, miszerint országos ügydöntő népszavazásokat tervez tartani, amennyiben a kongresszus (amelyben az ő Népi Egysége csak kilencven helyet mondhatott magának a kétszázból) elutasítaná az általa előterjesztendő „új kormányzati formákat”.¹³ November 5-én, a három napig tartó ünnepségek betetőzéséként megrendezett tömeggyűlésen elhangzott beszédében hitet tett a „munkásosztály köztársasága” mellett, a gazdasági egyenlőtlenségekért pedig a kapitalista rendszert hibáztatta. Emellett uralt egy átfogó államosítási programra is.

Allende fogadta Charles Meyert, aki átadta neki Nixon üzenetét. Semmi jelét nem mutatta a kiegyezésre irányuló magatartásnak. Eszében sem volt kormányzatának irányvonalát a már megszabottól eltéríteni. Néhány nap múltán például a San Miguel nevű munkásnegyedben leleplezték Che Guevara szobrát. Az avatáson jelen voltak latin-amerikai forradalmár harcosok, többek közt a Kubai Munkásszövetség főtitkára, a részt vevő tömeg pedig a chilei és a kubai himnuszot énekelte.¹⁴

Ilyen légkörben ült össze november 6-án a Nemzetbiztonsági Bizottság áttekinteni a Santiago irányában folytatott politikánkat. És a légkört aligha javította egy aznap befutott megbízható jelentés, amely titkos találkozóáról számolt be Allende és a Chilei Nemzeti Felszabadító Hadsereg között. Ez a radikális csoport a bolíviai forradalom előmozdítására jött létre. Allende a jelentés szerint ígéretet tett rá, hogy mihelyt szilárdan kezében tartja a hatalmat, Chile az országai „felszabadítására” fegyveres harc útján törekvő latin-amerikai forradalmi szervezetek támogatásának és kiképzésének egyik központja lesz.

Mindazonáltal Nixon elfogadta a „hűvös, de korrekt” magatartást támogató konszenzust. Kifejezte aggodalmát, hogy ha Allende sikeresen konszolidálja a hatalmát, akkor Latin-Amerika-szerte felbátorítja összes ellenfelünket, és ellenünk fordíthat sokakat azok közül, akik eddig kivárási politikát folytattak. De azzal is egyetértett, hogy a kendőzetlen ellenségeség Allende kezére játszhat. Ennélfogva olyan irányvonal mellett döntött, amely a november 9-én kiadott direktívában öltött testet. Ez megerősítette: az Egyesült Államok nyilvános magatartása „korrekt, de hűvös [lesz] annak elkerülése céljából, hogy az Allende-kormánynak olyan alapot szolgáltatassunk, amelyről kiindulva hazai és nemzetközi támogatáshoz juthat a rezsim konszolidálására”. Egyúttal azonban felszólított a nyomásgyakorlás eszközeinek egybegyűjtésére, megakadályozandó a „kommunista állami konszolidációt Chilében, amely ellenségesen viszonyul az Egyesült Államok és a félteke más országainak érdekeihez”. Az elnök elrendelte továbbá, hogy új magánberuházásokhoz semmilyen garancia nem adható, a régieket lehetőség szerint le kell állítani vagy fel kell számolni, a nemzetközi pénzügyi intézményekben meglevő befolyásunkat pedig használjuk fel a hitel és más monetáris segítségnyújtás korlátozására Chilével szemben. Egyelőre semmilyen új kétolda-

lú gazdasági segélyprogram sem indítható. A humanitárius programok esetében azonban kivételt teszünk, míg a már fennálló kötelezettségeket teljesíteni kell.

A direktíva ugyan szigorú volt, de kevésbé drasztikus és határozott, mint amilyennek hangzott. (Például sokkal kevésbé, mint az Augusto Pinochet chilei és Anastasio Somoza nicaraguai elnökkel szemben később folytatott nyomásgyakorlásunk.) A santiagoói kormány új politikájával, amely célul tűzte ki a kompenzáció nélküli kisajátítást abból a célból, hogy távol tartson minden magánberuházást, a kabinet által szított, és (Allende halálának napján) már 350 százalék körül mozgó inflációval, a középosztály szétverésével, valamint (1971-ben) a nemzetközi adósságállomány visszafizetésének nem vagy késedelmes teljesítésével Chile hitelképessége mindenképpen drasztikusan csökkent volna 1970 és 1973 között, akármilyen politikát folytat az Egyesült Államok a világ hitelintézeteiben. Legegyen szó akár nemzeti, akár nemzetközi intézményről, mindenképp felelőtlen pénzintézet lett volna az, amelyik komolyabb hitelt nyújt olyasvalakinek, aki az 1970. évi kampányában elhangzott deklarációjában („a népi kormány első nyolc intézkedése” keretében) ígéretet tett „a Nemzetközi Valutaalappal szembeni kötelezettségek felmondására”, vagy aki az 1970-es Népi Egység-programjában kinyilvánította szándékát az „imperialista tőke kisajátítására, és [...] a képességünk javítására tevékenységeink önfinanszírozása céljából”, valamint aki azt vállalta, hogy „abszolút szükséges felülvizsgálni, elítélni vagy visszavonni – minden esetben a megfelelő eljárást követve – azokat a szerződéseket vagy egyezményeket, amelyek kötelezettségeket írnak elő a szuverenitásunk korlátozására, különösképpen azokat az egymás kölcsönös támogatásáról szóló megállapodásokat, kölcsönös segítségnyújtási paktumokat és egyéb paktumokat, amelyeket Chile az USA-val kötött”.

Ami a kétoldalú amerikai segélyprogramokat illeti, mint fentebb említettem, az állami szubvenciót már 1968-ban, Frei hivatali idejében beszüntettük. A hitelprogramok körülbelül 40 millió dollárra estek vissza 1969-ben, és 70 millióra 1970-ben, ám a humanitárius programokra vonatkozó kivétel értelmében még Allende kormányzása alatt is 16,8 millió dollárt engedélyeztünk az „Élelem a békéért” programokra, körülbelül 250 ezer dollárt külön segélyekre természeti katasztrófa esetén, míg 1971 januárjában kedvező irányban működtünk közre két chilei egyetemnek nyújtott 11,5 millió dollárnyi kölcsön folyósításában az Amerikai-közi Fejlesztési Bank részéről. És a Békahadtest is ott maradt Chilében.

Amíg Allende hivatalban volt, az Egyesült Államok bő 42 millió dollárt nyújtott katonai támogatásként, beleegyezett Chile adósságának átutemezésébe körülbelül 250 millió dollár értékben, részt vállalt 82,3 millió dolláros IMF-kölcsönökben, és tiszteletben tartott nagyjából 25 millió dollár értékű, korábban kötött segélyprogramot. Így az ország Allende idejében az egyik legnagyobb haszonélvező maradt az egy főre jutó hivatalos amerikai segély tekintetében La-

tin-Amerikában. Összességében Allende csaknem 950 millió dollár újonnan folyósított hitelben részesült mindenféle forrásból, beleértve jóval több, mint 600 millió dollárt kommunista forrásokból.¹⁵ Lehet, hogy fájdalmas dolog elismerni azoknak, akik valamilyen külső okot keresnek a marxista alapon nyugvó gazdaságok katasztrófaiban, de nem az amerikai gazdasági nyomásgyakorlás, hanem Allende saját politikája idézte elő a bukását.

Az új chilei elnök nem várt sokáig programjának megvalósításával. November 12-én bejelentette a diplomáciai kapcsolatok helyreállítását Kubával, megszegve az AÁSZ 1964-es határozatát, amelyet „törvényes és morális alapokat” nélkülözőként elítélt. Az új egyezményt a Carlos Rafael Rodriguezzel folytatott tárgyalásokon kötötték meg Allende beiktatása alkalmával. Másnap a State Department nyilatkozatban reagálva „rosszallását” fejezte ki, mert Chile ezt megelőzően nem folyamodott az AÁSZ konzultatív mechanizmusához. Az Allende-kormány gyorsan lépett az észak-koreai delegációval megkötött paktum dolgában is. Habár diplomáciai kapcsolatokról nem esett szó, ez a rezsim *de facto* elismerését jelentette, ráadásul Chile azonnal faképnél hagyta a Koreával foglalkozó ENSZ-bizottságot.

Allende első lépésére az amerikai ipar ellen november 20-án került sor, amikor egy 1945-ös munkajogi törvény értelmében elrendelte a Northern Indiana Brass és a Ralston Purina ellenőrzése alá tartozó két chilei társaság igazgatásának átvételét. Azzal vádolta meg a cégeket, hogy szándékosan megfosztják a chileieket az álláslehetőségektől. Ezt a lépést november 26-án – a kommunista párt plénumán – egy beszéd követte, amelyben bejelentette: kormánya rövidesen javaslatot tesz törvény hozására az amerikai érdekeltségek, a chilei és külföldi banki és biztosítási tevékenység, valamint az azonosítatlan kézben levő ipari javak államosítására. A hírek szerint a törvényhozás elé valószínűleg előterjesztés kerül a magántulajdon védelmét szolgáló garanciák megváltoztatására az alkotmányban, hogy ezzel a kormányzat felhatalmazást kapjon a működő létesítmények (így az ipari és bányauzemek), továbbá a magánkézben levő földek tulajdonjogának átvételére. A beszédet az 1970-es programban megfogalmazott ígéreteknek megfelelően tervek nyilvánosságra kerülése követte a legfontosabb iparágak nagyfokú államosításáról, valamint az ipar, a bankügyek, a kereskedelem és a mezőgazdaság központi tervezéséről és irányításáról. Amikor a santiagoói kongresszus egyik bizottsága előtt Allende pénzügyminisztere a gazdasági célkitűzéseket ismertette, Chile problémáit a „kapitalista rendszert” és a külföldi, elsősorban az egyesült államokbeli befektetőket tette felelőssé.

Egy hónapon belül Allende amnesztiában részesített több száz forradalmi terroristát, akik a MIR tagjai voltak. A MIR – kommunistáktól balra álló – szervezete a hatalom erőszakkal történő megragadása mellett szállt síkra. Egy éven belül – 1971-ben – a félteke egységének drámai megbontásaként Fidel Castro

közel egy hónapon át tartó látogatást tett Chilében, amelynek végén kommunikált ki, megerősítve a „közös harcot” és „mindkét kormány és nép azonos álláspontját a világhelyzet elemzésében”, elítélve az „imperialista beavatkozást” Vietnámban, üdvözölve „a kapitalista pénzügyi rendszer válságát” és „a szocialista tábor gazdasági, politikai, társadalmi és technológiai erejének fokozatos és jelentős növekedését”.

Idővel Allende kubai veje, Luis Fernandez de Ona, aki korábban aktív részt vállalt Che Guevara bolíviai expedíciójában, hivatalt kapott a santiagói elnöki palotában. Allende a meglévő katonai és rendőri szervezetektől elkülönítve megszervezte saját biztonsági árnyékhadseregét, amelynek tagsága jórészt a terrorista MIR-csoport szélsőséges tagjaiból állt. Titokban nagy mennyiségű kubai fegyvert hozatott be az országba a hívei felfegyverzésére utcai harcok esetére – igazán érdekes eljárásként egy „alkotmányos” elnök részéről. Tíz- és tizenötezer közötti létszámban jöttek az országba vízum nélküli külföldiek a baloldali gerillák kiképzését segíteni Chilen belül, és terrorista akciók megszervezésére a szomszédos országokban. Kísérletek történtek a hadsereg struktúrájának felszámolására is; 1971-ben a marxista elnök hallgatólagos jóváhagyásával tiszthelyettesek egy csoportja puccsot hajtott végre a hadiflotta feletti hatalom megszerzésére.

Azt a mítoszt, miszerint Allende demokrata volt, ugyanolyan kitartóan táplálták, mint amennyire nem volt igaz. Ennek bizonyítékeként az Allende-kormány által foganatosított különböző intézkedéseket alkotmány- és törvényellenesnek nyilvánította a chilei legfelsőbb bíróság 1973. május 26-án, a számvevőszék elnöke 1973. július 2-án, és a képviselőház 1973. augusztus 22-én. Az 1973-as katonai puccsot az általa Chilen belül életre keltett ellenállás váltotta ki; az akció kigondolásában, eltervezésében és végrehajtásában mi semmilyen szerepet sem játszottunk.

1970 novemberében azonban mindez még a távoli jövő zenéje volt. Képtelenek voltunk megakadályozni Allende hatalomra kerülését. Nyitottak maradtunk a kiegyezésre, ha Allende, minden várakozással ellentétben, hajlandó lett volna rá. De arra is készen álltunk, hogy megvédjük saját érdekeinket abban a jóval valószínűbb esetben, ha beváltja a fenyegetéseit.

Így hát Chile is elfoglalta helyét a válságok őszén. Jordániában és Cienfuegosban felülkerekedtünk ugyan, de a nyugati féltekén folyamatos kihívással kellett szembenéznünk. Tanácskozásaink pallérozták a képességünket más, jövőbeni válságok kezelésére. Kiálltuk a megpróbáltatásokat, amelyeket tovább bonyolított az, hogy gyakorlatilag egymással párhuzamosan fordultak elő, és túl gyorsan köverték szívet tépően fájdalmas kambodzsai élményünket. Miután megküzdöttünk a ránk kényszerített kihívásokkal, megkísérelhettük az eseményeket a saját céljaink tükrében alakítani.

18. FEJEZET

Pekingi meghívás

Bezárul a varsói csatorna

Ha csak a felszínt nézzük, tulajdonképpen semmi drámai nem történt a Nixon-adminisztráció idején az Egyesült Államok és a Kínai Népköztársaság közötti első hivatalos találkozón. A megbeszélésre 1970. január 20-án Varsóban került sor, a kínai nagykövetségen. A tárgyalóasztal két oldalán lengyelországi nagykövetségünk, Walter Stoessel és a Kínai Népköztársaság (KNK) ügyvivője, Lej Jang foglalt helyet. Két év után ez volt az első összeövetel, habár ilyen jellegű nagyköveti találkozók szórványosan már tizenöt éve zajlottak. Legfőbb különlegességüket talán abban lehetne megragadni, hogy a leghosszabb ideje tartó, akár egyetlen komoly eredményt felmutatni is képtelen folytatólagos tárgyalásokat reprezentáltak. Az említett időpontig szervezett százharmincnégy találkozó egytől egyig meddőnek bizonyult. A százharmincötödik értekezlet napirendjét ugyanennek a hiábavalóságnak a nyomasztó atmoszférája lengte körül. A különbség csupán abban állt, hogy hosszas bürokratikus huzavona után Stoessel olyan értelmű instrukciót kapott Washingtonban, miszerint ezúttal mondjon valami mást, mint eddig, és – amint utóbb kitudódott – Lej Jang ugyancsak erre kapott utasítást Pekingben.

A korábbi százharmincnégy tárgyalás legfőbb témáját a Tajvanhoz fűződő kapcsolatunk szolgáltatta – a 22-es csapdájának klasszikus esete. Semmilyen megoldás nem volt elképzelhető ugyanis, ameddig ellenséges viszony állt fenn az USA és Kína között, de az is egyértelmű volt, hogy az ellenséges viszony megszűnése mindaddig esélytelen, amíg a tajvani kérdés rendezetlen. Az időről időre felvetődő egyéb kérdések a kétoldalú meg nem értés és zavarodottság mindig készenlétben álló és bármikor előrántható tartalékai voltak: amerikai kompenzációs követelések az államosított javakért és a vissza nem fizetett adósságokért; kínai kísérletek az Egyesült Államokban levő javakhoz történő hozzáférésre (e javak befagyasztására 1949 után, az ellenséggel folytatott kereskedelmi tevékenységet tiltó törvény, a Trading with the Enemy Act értelmében került sor); erőfeszítéseink a KNK-ban bebörtönzött amerikaiak szabadon bocsátásáért; valamint rapszodikus kísérletek amerikai újságírók Kínába történő bebocsátására; illetve a kereskedelembe rejlő lehetőségek megvizsgálására.

Jól tudtuk: a százharmincötödik találkozón mindegyik szokásos téma várhatóan ismét napirenden lesz, unalmasan és hosszasan ismételve. Részünkről a nagykövetnek szóló utasításokat a külügyminisztérium kelet-ázsiai és csendes-

óceáni osztálya dolgozta ki. Nem ismervén az előző év során a kínaiakhoz továbbított üzeneteinket, a hivatal nem látott okot arra, hogy változtasson a korábbi százharmincnégy varsói találkozón alkalmazott – jóllehet eredménytelen, de legalább kudarcba vagy polémiába sem fulladt – megközelítésén. Hozzám hasonlóan Nixon – miközben nem volt közömbös a szentírásként kezelt napirenddel szemben – Varsóban lehetőséget látott rá, hogy egy új és nagyobb jelentőségű üzenetet juttasson el Kínának. A napirenden levő kérdések egyikét sem lehetett tisztázni, még kevésbé megoldani mindaddig, amíg Peking az Egyesült Államokat a legfőbb külső ellenségének tekintette, Washington pedig Kínát tartotta mindennemű agresszió és forradalmi tevékenység forrásának Ázsiában, Vietnámot is beleértve.

Az amerikai politikusok húsz éven át baljós, kaotikus, fanatikus és idegen birodalomként tartották számon a KNK-t, amelyet megérteni nehéz, befolyásolni pedig lehetetlen. Meg voltak győződve afelől, hogy a vietnámi háború a kínai expanzionizmus visszatükröződése, míg a „kulturális forradalom” az amerikai alkat és vérmérséklet számára idegen és nem kis mértékben ijesztő ideológiai tisztaság iránti rögeszmés megszállottságból ered. Ami a kínaiakat illeti, vietnámi erőfeszítésünk volumenét aránytalanul nagynak tartották bármely elérhető célhoz viszonyítva, ennél fogva azt gondolták, hogy az egyedüli racionális oka nem lehet más, mint Indokína ugródeszkává tétele egy Kína elleni későbbi támadáshoz. Ez a húsz éven át kitartó, őszinte hittel vallott nézeteket tükröző holtpontra szakértőinket és a KNK Amerika-szakértőit egyaránt érzéketlenné tette egy létfontosságú változás, a formálódó, bár még csak halványan körvonalazódó érdekközösség iránt az Egyesült Államok és Kína között. A két ország vezetői egy egész generáció óta most először kezdtek geopolitikai, nem pedig ideológiai fogalmakkal leírható módon tekinteni egymásra.

A négyezer mérföldes közös határ mentén zajló szovjet katonai felvonulás és erőösszpontosítás miatt érzett nyilvánvaló fenyegetettségtől készítette Kína azon volt, hogy csökkentse ellenségei számát, és újabb ellensúlyra akart szert tenni a szovjet nyomással szemben. A vietnámi traumákkal megterhelten, mégis eltökélten a neinzetközi kapcsolatok új korszakának megkezdésére, a Nixon-adminisztráció meg volt győződve róla, hogy ezzel az emberiség egynegyedét kitevő népességű országgal új távlatokat nyithat a diplomáciánk előtt. Mindkét félnek felettébb óvatosan kellett lépnie, tapogatózva keresve az utat egymás felé jelentőségteljes, ámde bizonytalan üzenetekkel és gesztusokkal, amelyeket visszautasítás esetén baj nélkül le lehet tagadni. Így aztán talán nem is meglepő módon azok a finom, alig észrevehető változások, amelyekkel a kínaiak jelezték hajlandóságukat az irányváltásra, elkerülték szakértőink figyelmét, ráadásul az amerikai „Kínai barátság” csoportok jó szándékú, ámde zavaros erőfeszítései sem könnyítették meg a kibontakozást.

Közülük túl sokan alapozták hozzáállásukat a személyes „jóakarát” vagy éppenséggel a történelmi büntudat elvont fogalmaira, amit a politikacsinálók nehezen tudtak összeegyeztetni az amerikai nemzeti érdekek – vagy az új Kína – realitásaival. A kínaiak nem tartalmatlan jóakaratra tartottak igényt, sőt még a korábbi dialógus lényegét képező olyan gyakorlati lépésekre sem, mint például az elismerés, az ENSZ-tagság, a kölcsönös követelések és az eszmecsere. Nekik stratégiai biztosítékra volt szükségük, az ellenséges bekerítést vizionáló rémálmoduk bizonyos fokú enyhítésére. Az új adminisztráció készen állt ennek megadására, és az oly sokszor leszólt, érzélgéstől mentes józansága ezúttal hasznos eszköznek bizonyult, mert összhangban állt Kína gyakorlatias elvárásaival. Felül kellett azonban kerekednünk két évtized előítéletein, a más tanokon felnőtt szakértők bénító szorításán és a kormányzaton belüli bizarr rivalizáláson. Úgy véltem, mindebből semmit sem tudunk véghez vinni, ha nem szakítunk Varsó stagnálásra kárhoztató rituáléjával, és – legfőképpen – amíg nem kerül sor különleges megbízottak közötti magas szintű tárgyalásokra az egyik fővárosban, feltehetőleg Pekingben.

A varsói amerikai nagyköveteket általában nem a kínai ügyekben mutatott szakértelmük alapján választották ki, ezért mindegyik ülésre egy-egy középszintű hivatalnoknak oda kellett repülnie az aktuális nyilatkozat szövegével, amelyet nagy fáradság árán fogalmaztak meg a kormányhivatalokban, és tisztáztak le a baráti országokkal konzultálva. Majd nagykövetségünk felolvasta a nyilatkozatot, amire kétségkívül valamilyen hasonló procedura során megírt és véglegesített választ kapott. A nagykövetség engedélyezett mozgástere nem terjedt túl néhány tisztázó kérdésen. A következő ülésen felolvastak egy választ, amelyet megint csak fáradságos munkával alkottak meg, újfent az illető fővárosokban. Mindez sok időt emésztett fel, és nem vezetett sehova. A bizalmatlanság uralta légkörben egyik fél sem lehetett biztos abban, hogy mennyi hozadéka lenne a valódi célok vagy álláspontok nyílt és őszinte előterjesztésének. És a bizalmatlanságot nem lehetett eloszlatni nem kényszer szülte viták és megbeszélések nélkül. Alapvető fontosságúnak tekintettem a dialógus olyan szintre emelését, ahol a tárgyaló felek hajlandók belebocsátkozni némi adok-kapokba, és kellően tájékozottak a vezetőik gondolkodását illetően ahhoz, hogy megértsék az ennek alapjául szolgáló stratégiát. A január 20-i találkozót arra akartam használni, hogy jelezzük, készek vagyunk egy megbízottat küldeni Pekingbe, másrészt igyekeztem megérteni az elnökkel: nem számít, hogy mi egyéb hangzik el az összejövetel során, ha hangot adhatunk alapvető tételeinknek, miszerint új kezdetet akarunk, nem veszünk részt egy szovjet–amerikai kondomíniumban, és nem ideológiai alapon, hanem a közös érdek felmérése szerint fogunk előrehaladni.

Mindebből semmi sem volt elfogadható azok számára, akik eddig a Kína-politikánkat alakították. A felsorolt témák egytől egyig heves ellenállásba ütköztek, amikor sor került a Stoessel nagykövet által január 20-án felolvasandó nyilatko-

zat megfogalmazására. Az Ázsia-szakértők nem osztották az új kezdethez fűzött reményeinket (részben azért, mert nem tudták, mi zajlik a titkos csatornákon), a szovjetológusok amiatt nyugtalankodtak, hogy a tárgyalásoknak már a csupasz tényével is könnyen magunk ellen fordíthatjuk Moszkvát, a kondomíniumra vonatkozó megnyugtatóunk pedig ennél is jobban aggasztotta őket. Szemükben a haladás egyenlő volt [kínai részről] az erő alkalmazásáról való lemondással a Tajvani-szorosban; részvétellel a fegyverzetkorlátozási tárgyalásokon; és békés magatartást garantáló biztosítékokkal Ázsiában (amelyek közül Peking még csak fontolóra sem venné egyiket sem; hacsak nem valamilyen tágabb összefüggésben). Ami pedig egy elnöki megbízott Pekingbe küldését illeti, ennek pusztá említésére is kirázta a hideg a hivatalnokokat, mivel az ilyen tárgyalások levezénylését alighanem a Fehér Ház vonná magához, azaz kivennék a külügyminisztérium kezéből.

A hivatalokkal folytatott csatározás végül egy hágyományos, bürokratikus módon meghozott kompromisszummal rendeződött. Az általam alapvetőnek tekintett témákért cserébe beleegyeztem a külügy mindegyik dédelgetett projektjébe: Tajvan szóba hozásába, a fegyverzetkorlátozásba, a lefoglalt amerikai javak visszakövetelésébe, a fogvatartottak elengedésének ügyébe, és így tovább. Stoessel instrukciói a végső megfogalmazásban még tovább lettek tompítva ahhoz képest, ahogyan én szerettem volna, de amikor jobban megismertem a kínaiakat, rá kellett jönnöm, hogy a visszafogott megfogalmazás, a szépítő körülírás, bármi legyen is az indítéka, csaknem mindig jó benyomást tesz rájuk. A kínaiak, miután háromezer éve manipulálták a külföldieket (nem is sikertelenül), hajlamosak a kitartó ismételtetést a kifinomultságuk meg nem értéséből adódó reagálásnak tekinteni.

Történetesen maguk a kínaiak is hasonló gondolatmenet mentén haladtak. A Stoessel által a január 20-i találkozón felolvasott nyilatkozat megismételte, hogy az Egyesült Államok nem kíván „semmilyen, a KNK ellen irányuló kondomíniumba bocsátkozni a Szovjetunióval”, majd pedig hozzátett egy mondatot, amelynek tárgyilagossága elhomályosította azt a bürokratikus véráldozatot, aminek az árán megszületett: az USA „készen áll fontolóra venni egy képviselőjének Pekingbe küldését közvetlen tárgyalások céljából az önök hivatalos személyiségeivel, vagy fogadni az önök kormányának képviselőjét Washingtonban bármely olyan téma mélyrehatóbb megvizsgálására, amit a mai felvetésemben megemlítettem, de akár más ügyek megtárgyalására is, amelyekben megegyezhetünk”.

Lej Jang kínai ügyvivő természetesen nem válaszolt erre a meglepő indításra; helyette felolvasott egy nyilatkozatot, amely két figyelemre méltó elemet tartalmazott: a Tajvannal kapcsolatos, máskülönben szokásos retorika békülékeny hangnemét, valamint – megszokott szóáradatba ágyazva – két sokatmondó kijelentést:

Készek vagyunk fontolóra venni és megtárgyalni bármely olyan elképzelést és javaslatot, amelyet az USA kormánya előterjeszt a békés egymás mellett élését alapelveivel összhangban, ezáltal valóban hozzájárulva a feszültségek enyhítéséhez országaink között, és alapvetően javítva a kapcsolatokat Kína és az Egyesült Államok közt. Ezek a tárgyalások akár továbbra is folytatódhatnak nagykövetségi szinten, vagy folyhatnak magasabb szinten, vagy mindkét fél által elfogadhatónak ítélt egyéb csatornákon keresztül.

Így hát két hivatalos beszéd – egymástól tizenkétezer mérföld távolságra fekvő két fővárosban megfogalmazva – lényegét tekintve ugyanazt a javaslatot tartalmazta. De a varsói ülések természetéből fakadóan egy hónapot kellett várunk, mielőtt megláthattuk, hogy a következő értekezleten tovább lehet-e lépni a felvetésekkel.

A dolgok állását illetően bátorítást kaptam január végén, amikor jelentést olvastam Csou En-laj kínai kormányfő és a pakisztáni nagykövet között Pekingben lezajlott megbeszélésről. A nagykövet benyomása alapján Csou En-lajt elsősorban a Szovjetunió, másodsorban pedig a japán militarizmus újjáéledése aggasztotta, míg az Egyesült Államokat egyértelműen kisebb fenyegetésnek tekintette, és úgy tűnt, kifejezetten készen áll magas szintű tárgyalásokba bocsátkozni velünk – feltéve, ha mi kezdeményezünk. A jelentés szerint Csou En-laj valójában a mi látszólagos vonakodásunk mögöttes okán tűnődött: vajon miért nem „teszünk olyan lépést, mint Koszigin” – más szóval miért nem küldünk magas szintű tisztviselőt Pekingbe.

Eközben a szovjetek a rájuk jellemző módon ügyetlenül viselkedtek. A varsói találkozót követő napon Dobrinyin tájékoztatást kérve jelent meg a hivatalomban, cseppet sem zavartatva magát attól a tényről, hogy ilyen szívességgben Moszkva sohasem méltóztatott minket részesíteni, bármilyen kérdésről legyen szó. Amikor kitértem a kérés elől, közölte: reméli, nem gondolunk arra, hogy Kínát katonai fenyegetésként „használjuk”. Ez a felvetés annyira groteszk volt – miután semmi más nem történt, mint hogy mindkét nagykövet részéről elhangzott egy-egy gondosan megtervezett beszéd –, hogy tréfának véve egyszerűen csak jót nevettem rajta. De a szovjet nagykövetség más alkalmazottai is tettek hasonló megjegyzéseket különböző szinteken, amiből világosan kitűnt, hogy Peking „neurálgikus” pont Moszkva szemében.

Miközben a százharminchatodik varsói megbeszélésre vártunk, megkettőztük erőfeszítéseinket kevésbé nehézkes csatornák keresésére. A húsz éven át tartó izoláció egyik büntetéseként fogalmunk sem volt róla, miképpen közelítsünk a kínai vezetőkhez. Henry Cabot Lodge bemutatott az egyik barátjának, egy nyugat-európai ország pekingi ügyvivőjének, aki azt állította magáról, hogy bejáratos a kínai vezetőkhez. Nixon jóváhagyásával üzenetet adtam át a szóban

forgó diplomatának, amelyben rámutattam az érdemi tárgyalások folytatásának korlátaira, és egy másik csatornát javasoltam a párizsi katonai attasénkon, Vernon Walters tábornokon keresztül (aki olyan hozzáértőnek bizonyult a Le Duc Thóval folytatott titkos találkozóim megszervezésében). Lodge barátja átvette az üzenetet, majd ezt követően néhány heti rendszerességgel becsületesen jelentette, hogy még nem nyílt alkalma átadni. Végül tíz hónap múltán, 1970. december 1-jén közölte velünk: most már rövidesen módja lesz rá – el nem tudom képzelni, mi táplálta benne ezt az önbizalmat –, de akkorra már létrehoztunk egy másik csatornát.

Az 1970. február 20-ra tervezett százharminchatodik varsói megbeszélés újabb kötélhúzáshoz vezetett a Fehér Ház és a külügyminisztérium között. Azzal a kérdéssel találtuk szemben magunkat, hogy miképpen reagáljunk, ha – amint valószínűnek látszott – a kínaiak elfogadják a javaslatunkat megbízott küldésére Pekingbe, vagy az övek fogadására Washingtonban. A legszívesebben azt vettem volna, ha Stoessel elvi beleegyezést jelez, és az ügyet Washingtonba továbbítja részletes válaszára. A külügyminisztérium viszont furcsa javaslattal állt elő: hátrájkunk ki a saját kezdeményezésünk mögül, és minden kommentár nélkül egyszerűen vegyük tudomásul a kínai választ. Eltekintve az események menete feletti ellenőrzés elvesztésétől – és semmi sem emeli meg jobban a bürokrácia adrenalinszintjét, mint veszélyeztetett kiváltságainak védelme –, a külügy kifejezetten vonakodott attól, hogy meg kelljen indokolnia egy új tárgyalási helyszínt a gyanakvó szövetségeseknek, a rendíthetetlen semlegeseknek és egy siránkozó Szovjetunióknak, a médiáról már nem is beszélve.

Végül az én álláspontom kerekedett felül. Nixon utasítása értelmében pozitív válaszára kértem Stoesselt – természetesen anélkül, hogy elmulasztanám felolvasni az eddig lezajlott százharmincöt találkozókat életben tartó kétoldali kérdések litániáját (Tajvant, a követeléseket, a javakat és így tovább). Annak biztosítására, hogy a kínaiak megértsék megváltozott hozzáállásunkat, a két nappal a februári varsói találkozó előtt közzétett külpolitikai elnöki jelentésben példa nélküli tárgyilagossággal beszéltünk az ázsiai országról: „A nagy és életerős kínai népnek nem szabad kirekesztve maradnia a nemzetközi közösségből. Hosszú távon semmilyen stabil és tartós nemzetközi rend nem képzelhető el ennek a több mint 700 millió embert számláló nemzetnek a részvétele nélkül.” Hangsúlyoztuk, hogy nem a retorika, hanem a gyakorlati politika érdekel minket. Kapcsolataink kulcsa az egymás iránti tettekben keresendő. A jelentés tisztán és világosan elutasított minden felszólítást az állásfoglalásra a kínai–szovjet konfliktusban, ennél fogva a kondomíniumra vonatkozó bármilyen felvetést is:

A javuló kapcsolatok iránti óhajunk nem a Kína és a Szovjetunió közötti összeütközés kihasználásának taktikai eszköze. Nem látunk magunkra nézve

előnyt ennek a konfliktusnak a kiéleződésében, és nem áll szándékunkban állást foglalni benne. Ugyanígy nem érdekelt az Egyesült Államok a nagyhatalmak által alkotott bármilyen kondomíniumhoz vagy ellenséges koalícióhoz való csatlakozásban a két nagy kommunista ország bármelyikének ellenében. Álláspontunk világos – a tartós béke mindaddig lehetetlen, amíg egyes országok mások permanens ellenségének tekintik magukat.

Ráadásul – mint ahogyan már említettem – a jelentés védelmi politikával foglalkozó része hangsúlyozta: többé már nem tekintjük egyszemélyes ellenségnek a Szovjetuniót és a Kínai Népköztársaságot, ezért háborús tervezésünk azon a feltételezésen fog alapulni, hogy egy ellenünk irányuló közös kínai–szovjet agresszió immár megszűnt közvetlenül fenyegető eshetőség lenni. Mindegyik országgal külön-külön foglalkozunk az irántunk tanúsított magatartása függvényében.

Az érintettek megkapták és megértették az üzeneteket. A százharminchatodik varsói találkozón Lej Jang rendkívül békülékeny hangú nyilatkozatot tett – és elfogadta a javaslatunkat egy megbízott küldésére Pekingbe. Úgy tűnt, az áttörés határán vagyunk. Ha mi a találkozó előtt jeleztük megváltozott hozzáállásunkat, a kínaiak közvetlenül utána tettek ugyanígy. Február 22-én Hilali pakisztáni nagykövet közölte velünk: az elnöke, Jahja Khan véleménye szerint kezdeményezéseink biztatásul szolgáltak a KNK számára. Ez a körülmény kétségkívül azt jelentette, hogy Jahja információ birtokában van a kínaiaktól, akik még mindig inkább közvetítő útján érintkeztek velünk. Jahja szerint a kínaiakat most már sokkal kevésbé aggasztja egy amerikai–szovjet lepaktálás, ellenben igencsak felzaklatná őket, ha az Egyesült Államok netán azt a benyomást keltené, hogy a pekingi kezdeményezések hátterében gyengeség vagy félelem áll. A fokozatos előrehaladás kilátásai kedvezők, különösen amióta „a vietnámi háború expanziójának eshetőségét csökkentni látják. Egy Kína és az USA közötti háborúra most csak nagyon távoli lehetőségként tekintenek”. Más szóval Csou En-laj megértett minket. 1970 elejére még azt is felismerte, amit olyan sok hazai bírálónknak nem sikerült felfognia: útban vagyunk kifelé Vietnámból. És ezt félreérthetetlen célzással párosította, miszerint a KNK-nak nem áll szándékában beavatkozni a vietnámi háborúba, vagy támadást intézni bármely más létfontosságú amerikai érdekeltég ellen.

Azonnal válaszoltam Hilalinak, rámutatva, hogy a sajtóban megjelenő spekulációnak ugyan nem tudjuk elejét venni, de a Fehér Ház gondos odafigyeléssel elkerül minden olyan kommentárt, amely kétségbe vonná Kína motivációit vagy erejét. Ismételten javasoltam olyan, új csatorna nyitását, amely a varsói találkozónál alkalmasabb a bizalmas eszmecsereére. Az erről szóló emlékeztetőmet Nixon így kommentálta: „Helyes.” A Peking felé vezető út immár nyitva állt

előttünk, ha valóban felkészültünk rá, hogy hozzáértéssel és tapintattal végigmenjünk rajta.

Am két évtized meggyökeresedett gyanakvásán nem könnyű túllépni. Amint szembesültünk vele, hogy a kínaiak elfogadják javaslatunkat, a kormányunkban felgyülemlett minden látens aggodalom egyszeriben a felszínre tört. A következő varsói találkozón nem tudtuk elkerülni a színvallást pusztán azzal, hogy a napirendbe belegyömöszöljük mindenki kedvenc témáját; a Stoesselnek adott instrukcióink legrafináltabb megfogalmazása sem leplezhette el annak realitását, hogy válaszolnunk kell egy Pekingbe szóló kínai meghívásra.

A külügy kelet-ázsiai osztályának véleménye szerint egy pekingi út, amelyet nem előz meg a már tizenöt éve vitatott kétoldalú kérdésekben történő elmozdulás a haladás irányában, a kínaiaknak tett engedmény látszatát kelti, és értetlenséget kockáztat a szövetségeseink körében, nem beszélve Moszkva ellenséges indulatairól. Az osztály azt akarta, hogy a magas szintű tárgyalások belépődíjaként a kínaiak tegyenek engedményeket legfőbb ázsiai problémáink tekintetében. Az én véleményem szerint a kétoldalú kérdések mellékesek a KNK-t most motiváló, sürgetően fontos dolgokkal összevetve. Csak a szovjet célokkal szembeni rendkívüli aggodalom adhat magyarázatot a kínaiak szándékára, hogy leüljenek tárgyalni azzal az országgal, amelyet mindeddig az ősellenségüként gyaláztak. Ösztöneim nem csaltak, valószínűleg a globális erőegyensúlyról kívántak beszélni. Nem osztottam a külügy abbeli aggodalmát, hogy a kínaiak talán elhúzódozó, megalázó tárgyalások mocsarába akarnak süllyeszteni minket Pekingben. Képtelenségnek tartottam a feltevést a megalázási szándékról; a pekingi meghívásnak kizárólag akkor van értelme, ha a kínaiak az ellenségeik számának *csökkentésére* törekednek. A tárgyalások pusztán megkezdése már önmagában forradalmasítja a nemzetközi kapcsolatokat annak demonstrálásával, hogy korábban elérhetetlennek vélt választási lehetőségekkel rendelkezünk, és még a Vietnámban dülő háború által kiváltott nyomás alatt is képesek vagyunk merész kezdeményezésekre.

A külügyminisztérium álláspontját Rogers március 10-én az elnöknek írt memoranduma foglalta össze, amelyben a következő varsói nagyköveti találkozó időpontjának március 19-ét javasolta. Ha negyvennyolc órával kalkulálunk az elnöki megfontolás számára, az időzítés egyértelműen arra utalt, hogy a memorandum szerzője halasztásra gondol. Ilyen rövid idő alatt a kínaiak nem tudnának felkészülni, a javasolt napirend pedig valószínűtlennek tette volna a találkozó eredményességét. A következő pontokat sorolta fel: elvi megegyezést a tajvani probléma békés rendezéséről, a kereskedelem és a kölcsönös kapcsolatok bővítését, továbbá a jó szándék valamilyen egyoldalú gesztusát Peking részéről, például a fogva tartott amerikaiak szabadon bocsátását, vagy az utazási lehetőségek szélesítését. Csak *miután* a kínaiak engedtek ezekben a pontokban (ami Rogers optimista reményei szerint „több” további varsói találkozót igényel), akkor lehetne

biztonsággal megvitatni – nem többet, mint egy magas szintű megbízott Pekingbe küldésének módozatait.

Március 17-én hosszasan ebédeltem a Situation Roomban a kelet-ázsiai és csendes-óceáni ügyekért felelős külügyi helyettes államtitkár, Marshall Green társaságában, aki ismét a kétoldalú ügyekkel kapcsolatos gondjainkra reflektáló kínai hajlandóság bizonyos előzetes megnyilvánulásait szorgalmazta. Ezután egy nekem írt személyes feljegyzésben összegezte az aggályait:

Pekingbe menni a külügy memorandumában felsorolt kétoldalú ügyek tisztázása nélkül annak súlyos kockázatát rejti magában, hogy a KNK saját céljaira használ majd fel minket a szovjetekhez fűződő viszonyában, bármely kompenzáló nyereség nélkül akár a kétoldalú kapcsolataink vonatkozásában, akár a feszültségek enyhülése felé történő haladásban, különösen Délkelet-Ázsiában. Ugyanezen oknál fogva azt gondolom, hogy nem szabad felajánlanunk egy találkozó módozatainak megvitatását a kínaiaknak, például a kommunikáció, személyi kérdések, időzítés, biztonság stb. tekintetében, hacsak előzőleg nem hoztunk határozott és végső döntést egy ilyen találkozó létrehozásáról. Az említett módozatok megtárgyalását Peking erős elkötelezettségünként fogja interpretálni egy magasabb szintű találkozóra, és megerősítheti abban a meggyőződésében, hogy egy ilyen találkozó megtörténte előtt nem szükséges „lényegi dolgokat” megvitatnia velünk. Ennélfogva ezen a ponton egy ilyesfajta elkötelezettség bevétele gyengíti a képességünket nyomás gyakorlására a kínaiakra abból a célból, hogy egy magasabb szintű találkozón egyértelműbben nyilatkozzanak szándékaikról és tárgyalási álláspontjukról.

Nem értettem egyet vele. Egy amerikai megbízott látogatása Pekingben elkerülhetetlenül geopolitikai forradalmat robbant ki; már önmagában a Hanoira gyakorolt hatása traumatikus lesz. Ezek pedig elsőpró erejű „kompenzáló nyereségek”. Ugyanakkor nem tudtam elképzelni, hogy Varsóban a kínaiak nyilvánosan elvi engedményeket tesznek, ellenkezőjére fordítva egész ázsiai politikájukat anélkül, hogy bármilyen fogalmuk lenne a velük szembeni általános hozzáállásunkról. Kár lenne tagadni: az ázsiai barátainkkal fennálló kapcsolatokat illetően komoly bonyodalmaknak nézünk elébe, viszont ezek legtöbbjével akkor is szembe kellene néznünk, amikor Kína kiemelkedik – ahogyan elkerülhetetlenül ki fog emelkedni – önként magára kényszerített elszigeteltségéből. Az Egyesült Államok az események céltudatos formálója legyen, ne pedig egy partvonal mellett ácsorgó tehetetlen szemlélő.

Nixon osztotta a nézetemet. Több megbeszélés során is hangsúlyozta óháját, hogy a helyszín Peking legyen, és konvencionális nagykövet helyett különleges elnöki megbízottat küldjünk ki. Természetesen a külügy éppen ezért volt annyira

ideges az egész vállalkozás miatt. Nixon a következőt javasolta: kerüljem meg az apparátust, és Lodge európai ügyvivőként a KNK-ban funkcionáló barátját bízam meg a kínai vezetők tájékoztatásával, miszerint elviekben egyetértünk egy elnöki megbízott Pekingbe küldésével. Ekkor még nem tudtuk, hogy ez az önjelölt partnerközvetítő szemérmetlenül eltúlozta saját bejárési lehetőségeit a kínai vezetőkhez, de mivel egyelőre az elnök eredeti üzenetét sem kézbesítette, nem láttam értelmét, hogy a szóban forgó meglepő kiegészítéssel zavarjuk.

Ez a belső huzakodás egy héttel túl is haladta a varsói találkozóra eredetileg kitűzött időpontot. Hogy végre dűlőre vigyem a dolgot, március 20-án memorandumot küldtem át a külügynek, amelyben azonnali varsói megbeszélést javasoltam, szorgalmazva, hogy Stoessel instrukciói „pozitív” hozzáállást tükrözzenek a magasabb szintű tárgyalások gondolatával kapcsolatban. Emellett felvetettem, hogy érdemes foglalkoznunk Lej Jang célásaival is, miszerint a hagyományos kínai–amerikai bilaterális kérdéseken túl általános távol-keleti problémákat is meg lehetne beszélni. A külügy azt válaszolta, hogy a legkorábbi időpont, amikor ki tud dolgozni egy „letisztázott” álláspontot, április 8-a (aminek hallatán az a gyanú ötlött fel bennem, hogy ha éppenséggel március 19-ét hagyjuk jóvá, akkor egy „tisztázatlan” álláspontot prezentáltak volna). Ezt elfogadtam. Válaszul Peking április 15-ét javasolta, de az nem derült ki, hogy taktikai vagy bürokratikus megfontolás húzódik-e meg mögötte.* A késedelem újabb ok kieszelését tette lehetővé a külügynek a halogatásra. Április 22-én volt esedékes Csang Csing-kuo, a Kínai Köztársaság (Tajvan) miniszterelnök-helyettese és Csang Kaj-sek fia washingtoni látogatása. A kelet-ázsiai osztály nem tartotta bölcs dolognak tárgyalásokat tervezni Pekinggel Varsóban két héttel a két tajvani személyiség útja előtt, vagy tíz nappal utána (annak a titkát sohasem osztották meg velem, hogy mindezt minek alapján kalkulálták ki). Ezért április 1-jén az Egyesült Államok április 30-át vagy bármilyen későbbi dátumot javasolt. A kínaiak, akiket mostanra nyilvánvalóan sikerült jól felbosszantanunk, elhatározták, hogy ők is eljátszadoznak a halogatással. Négy hetet vártak, mielőtt válaszoltak. Április 28-án május 20-át javasolták, mi pedig beleegyeztünk az időpontba.

Azt is rendkívüli dolognak könyvelhettük el, hogy egyáltalán választ kaptunk. Szihanuk április 28-ra már létrehozta a pekingi száműzetésben levő kambodzsai kormányt és felszabadító hadsereget. Csou En-laj szenvedélyesen felkarolta az ügyét. Parrot's Beakbe dél-vietnámi csapatok hatoltak be, erőink pedig készenlétben álltak a kommunista menedékekbe történő bevonulásra. Mindennek dacára Kína elfogadta a további tárgyalásokat, amelyek célja az volt, hogy megszervezzük az imperialista ellenség egy képviselőjének látogatását Pekingbe.

* Később, 1972 februárjában Mao elmondta Nixonnak, hogy a kínai fél részéről volt némi bürokratikus ellenállás vagy legalábbis tétovázás.

A kínaiak csak május 18-án, majdnem három héttel kambodzsai hadműveleteink megkezdése után tettek közzé egy szűkszavú nyilatkozatot az Új Kína hírlapnőkségen keresztül, miszerint Kambodzsra „arcátlan” inváziójára tekintettel „az eredetileg tervezett május 20-át a pekingi kormány a továbbiakban nem tartja alkalmas időpontnak a kínai–amerikai nagyköveti tárgyalások százharminc-hetedik fordulójára. Arra nézve, hogy a találkozó mikor tartható meg a jövőben, később születik döntés a két fél kapcsolattartó személyeinek konzultációja révén”.

Jobb is, hogy így történt. A KNK aligha vett volna részt egy ilyen találkozáson anélkül, hogy kemény hangú szónoklatot ne intézett volna hozzánk Indokínáról, elkerülhetetlenül keserű hangulatot okozva. Ehelyett a lemondás az elképzelhető legviszafogottabb módon történt meg. A találkozóhoz csak az ideje, nem a ténye ítéltetett „alkalmatlannak”; Kína világossá tette hajlandóságát a párbeszéd folytatására, sőt még eljárást is javasolt a tető alá hozására. Habár később is került még sor megszakításokra olyan körülmények miatt, amelyeket egyik fél sem tudott befolyásolni, ezt követően Kína és az Egyesült Államok sohasem maradt hosszú ideig kapcsolat nélkül.

A május 20-i találkozó lemondása még egy okból szerencsés volt. Kormányunk egyszerűen nem állt még készen az összehangolt megszólalásra. Meg kell hagyni, komoly erőfeszítés árán sikerült elérnem a május 20-i instrukciók módosítását úgy, hogy egy megbízott látogatásának technikai vonatkozásait is magukba foglalják, Stoessel pedig kapjon felhatalmazást a szélesebb körű kapcsolatok kérdésének szóba hozására, különös tekintettel a Távol-Keletre. De ezeket a változtatásokat olyan kelletlenül hajtották végre, és tüntetően olyannyira a hagyományos retorikába csomagolták hivatalaink, hogy Varsó egyértelműen nem felelt meg egy hatékony tárgyalás helyszínéként. Ott nem lehetett szóba hozni, miszerint a Fehér Ház elkölté abban, hogy Pekinggel megtárgyalja a kölcsönös érdeklődésre számot tartó és mindkét felet érintő geopolitikai aggodalmait – megértésre meg alighanem végképp nem talált volna. A varsói megbeszélések sohasem folytatódtak. Amikor még ebben az évben később újra felvettük a kapcsolatot, arra már egy másik csatornán keresztül és világosabban körvonalazott tematikával került sor.

Háromoldalú kapcsolatok

Noha a varsói tárgyalásokon követendő stratégiával összefüggésben komoly véleménykülönbség volt a kormányunkon belül, azt az általános óhaj, senki sem vitatta, hogy továbbra is folyamatosan jelzéseket kell adnunk Pekingnek békülékeny hozzáállásunkról. A State Department nagy szakértelemmel azon dolgozott, hogy lebontsa a kereskedelem és a más természetű kapcsolatok előtt tornyosuló, a koreai háború idejéből származó sokféle akadályt. Március 16-án

hivatalosan további hat hónappal meghosszabbítottuk ugyan az utazási korlátozásokat Észak-Vietnám, Kuba, Észak-Korea és – ahogy akkoriban neveztük – a kontinentális Kína relációjában, de valójában a KNK esetében némi kivételt tetünk: bejelentettük, hogy ezentúl az amerikai útleveleket érvényesítjük bármely legitim célból történő odautazásra. Április 29-én a más országokban előállított, nem stratégiai célú áruk amerikai gyártmányú alkatrészei és pótalkatrészei mentesültek a Kínába irányuló export tilalma alól. Ennek háttérében kettős cél állt: enyhíteni szándékoztunk a baráti országokkal fennálló vitát, amelynek során nehezményezték, hogy az USA ellenőrzési tevékenysége a fennhatóságán túlra terjeszkedik. Ami azonban talán még fontosabb volt: egyszersmind olyan politikai gesztusnak szántuk, amelyet Peking aligha érthetett félre.

Továbbra is meggyőződéssel vallottam, hogy a felénk tett óvatos kínai kezdeményezések kiváltó oka a gyorsan és folyamatosan növekvő távol-keleti szovjet katonai jelenlét. Egy katonai konfliktus kilátásai a kínai–szovjet határ mentén lidércnyomásokkal szembesítettek minket. Bármilyen rögtönzött válasz egy ilyen végzetes eseményre kiszámíthatatlan és valószínűleg elégtelen lenne. 1969 folyamán mindvégig készenléti tervek kidolgozására próbáltam rábírní a kormányhivatalközi mechanizmust. De a minisztériumok, ügynökségek és az egyéb hivatalok annyira szörnyűnek tartották a lehetséges válaszainkat, hogy még megfontolásukra sem voltak hajlandók, ezért csak óvatos alibiválaszokat produkáltak: az általuk összeállított ötletgazdag lajstrom sokkal inkább az előrelátás hiányát felrozó vádakkal szembeni fedezéknek látszott, semmint az elnök asztalára letehető útmutatásnak. 1970 elején elhatároztam: saját magunk által kidolgozandó tervek megírására kérem fel a stábomat. Az eredmény egy hosszú és jól átgondolt tanulmány lett, amely éveken át a tervezési munkánk alapjául szolgált. Egy később megjelent könyv szerzője sommásan elítélte törekvésünket, mondván: íme egy újabb példa arra a munkálkodásra, amelyre „a kormány háta mögött, titokban [került sor]”. A kritika szerzője, aki korábban kilépett a stábomból, rá egyáltalán nem jellemző szerénységgel elfelejtette megemlíteni, hogy a tanulmányt ő maga írta!

Mindeközben szoros figyelemmel kísértük a kínai–szovjet viszony alakulását. 1970 áprilisában némi haladásról érkeztek hírek a határkérdést érintő tárgyalásokról. Nixon a szokásos reggeli hírósszefoglalóban olvasott róla; az anyagot a fehér házi asszisztensek hatékony csapata állította össze neki az éjszaka folyamán a médiatudósítások rendkívül alapos összegyűjtésével. Az ilyen jelentéseket Nixon rendszerint margóra vetett megjegyzésekkel látta el; utóbbiakat aztán a stáb illetékes tagjának továbbították egy dagályos memorandum keretében, amelyet Haldeman egyik alacsony beosztású asszisztense írt szenvedő igealakokban megfogalmazva, mintha Nixon megjegyzései mennykőcsapások lennének onnan fentről a magasból. („Az a kíváncsi lett kifejezésre juttatva, hogy ön vegye fi-

gyelembe az [itt és itt] megjelentetett tudósítást...”) Ezúttal így válaszoltam: míg a haladás a határvitát érintő (meg nem erősített) tárgyalásokon bizonyos mértékig csökkentheti a sürgősség érzetét a kínaiak abbéli óhajában, hogy magas szinten találkozzanak velünk, az alapul szolgáló realitásokat nem fogja megváltoztatni:

Jól tudjuk: a szovjetek rendkívül gyanakvók a pekingi politikát és szándékokat illetően, és a kínaiak nagyon is nyilvánvalóvá tették, hogy nincs szükségük „új cárokra”, ahogyan mostanában nevezik az oroszokat. [...] Ennélfogva nem valószínű, hogy jelentős változásra lenne szükség a KNK irányában alkalmazott stratégiánkban. A kínaiak valószínűleg továbbra is folytatni kívánják a kapcsolat fejlesztését velünk a szovjetekkel szembeni ellensúlyként. Emellett bizonyos érdeklődés nyilvánul meg részükről a kétoldalú kereskedelem megnyitása iránt. Ám úgy vélhetik, kevésbé sürgető az előrelépés a magas szintű tárgyalásokkal Pekingben, és esetleg azt fogjuk tapasztalni, hogy az 1969 decembere óta a kapcsolataink terén Varsóban kialakult meglehetősen gyors tempó lelassul.

Nixon bekarikázta az utalást a pekingi tárgyalásokra, és odaírkantotta: „Legyen gondunk rá, hogy a külügy ne húzza-halassza az időt.”

Ez ügyben azonban egy ideig minden erőfeszítés és spekuláció a kambodzai események túszá volt. Amikor bejelentettük a behatolásokat a határ menti bázisokba, kormányon belül és kívül azzal vádoltak bennünket, hogy megtorpedózzunk minden reményt a kapcsolatok javítására mind Moszkvával, mind Pekinggel. Sőt még az is elhangzott, hogy az oroszok és a kínaiak most egységbe fognak tömörülni velünk szemben. De semmi olyasmi nem történt, ami akár távolról is erre emlékeztetett volna. Az obligát szóbeli tűzijátékon kívül semmilyen akcióra nem került sor.

Amint a 12. fejezetben már olvashattuk, a május 4-i és 5-i kínai nyilatkozatok „szigorúan” figyelmeztették az Egyesült Államokat „kirívó provokációja” miatt. A kínaiak nem fokozott támogatás ígéretével kecsegtették Hanoit, hanem Mao elnök kijelentésének felidézésével, miszerint az USA nem több, mint „papírtigris”, és „a KNK végtelen nagy területe megbízható háttér a számára”. Mondtam is az elnöknek: „A kínaiak kiadtak egy nyilatkozatot, amelyben valójában azt mondták, hogy semmit sem tesznek.”

A kambodzai események nemhogy nem közelítették egymáshoz a két kommunista óriást, hanem új csatateret nyitottak a rivalizálás előtt, amint a pekingi és a moszkvai vezetés a különböző indokínai felkelő erők feletti befolyás megszerzéséért manőverezett. Moszkva és Hanoi bosszúságára Szihanuk továbbra is ott maradt Pekingben, önkéntes száműzetésébe zárkozva. A katonai lépéseinkre

adott mértéktartó kínai és szovjet reakciók tágabb összefüggésekben újfent rámutattak a háromszög-diplomáciában rejlő lehetőségekre a háború befejezésének elősegítésében. Félreérthetetlenül világossá vált, hogy egyik kommunista hatalom sem kockáztathat meg éles szakítást velünk Vietnám miatt, attól tartva, hogy ez esetben teljes súlyunkkal a másik mögé állhatunk.

Május 18-án a *Pravda* elkeseredett hangú támadást intézett Kína ellen, azzal vádolva a KNK-t, hogy elutasította a szovjet felhívásokat a közös cselekvésre Kambodzsában. Az ilyen vádakra rendkívül érzékeny kínaiak válaszképpen a legnehezebb tüzéségükkel rukkoltak elő – egy május 20-án kiadott deklarációval Mao Ce-tung nevében a következő címmel: „Világ népei, egyesüljete, és győzzéte le az amerikai agresszorokat és minden csahos kutájukat!” Ha lehántjuk róla a terjengős retorikát, ez a nyilatkozat is rendkívüli óvatosságot árult el. Amint az elnöknek írt elemzésem rámutatott:

Tartalmát tekintve... figyelemre méltóan enyhe. Csupán „szívből jövő támogatásról” biztosítja Indokína három népét, ráadásul a szokásos kifejezések nélkül, miszerint Kína „háttérül” szolgál a harcuknak. Egyértelművé teszi azt a tézist, hogy egy kis nemzet le tud győzni egy nagyot, ami bizonyára sovány vigasznak tűnik Hanoi szemében. Nem fenyeget, nem ajánl fel elkötelezettségeket, nem üt meg személyében sértő hangot önnel szemben, és kerüli az állásfoglalást a vitás kétoldalú kérdésekben.

Taktikailag Mao nyilatkozata több célt szolgál:

- Propagandatöket kovácsol az ön kambodzsai akciójából.
- Mao a személyes presztízsét teszi hozzá Szihanuk kínai támogatásához.
- Zavarba hozza a szovjeteke azzal, hogy nyomatékosan megjegyzi: hús (más) ország már elismerte Szihanukot [amit Moszkva még nem tett meg, és sohasem fog megtenni].

Másnap Hanoi nyilvánosan köszönetet mondott ugyan Maónak, de olyan nyilatkozatban, amely számos apró eltérést mutatott Peking és a saját nézete között. Miközben a KNK *Indokína* népei egyesült frontjának szükségességéről beszélt (ami többek közt utalás volt a vietnámi és a kambodzsai kommunisták közötti permanens nézeteltérésekre), Hanoi egy egyesült *kommunista világ* kényszerítő szükségességére hívta fel a figyelmet, valójában felkérve Mao Ce-tungot a Moszkvával fennálló nézeteltérései rendezésére.

Amikor Mao nyilatkozata megérkezett Washingtonba, Nixont különösen elszánt hangulatban találta. Anélkül, hogy megvárta volna az elemzésemet, elrendelte, hogy a Hetedik Flotta minden olyan egysége, amelyre nincs szükség Vietnámban, hajózzon be a Tajvani-szorosba. „Szarok rá, ha harciasnak látszik. Azt akarom, hogy tudják meg, nem játsszuk ezt a szakítópróbát. [...] Ne készítse-

nek nekem semmilyen hosszú tanulmányt. Semmi NSSM.* Hívja fel Moorert, és mondja meg neki; ez a főparancsnok utasítása. Megmondhatja Lairdnek is. Nincs kibúvó! Azt akarom, hogy huszonnégy órán belül ott legyenek.” Egyike volt ez azoknak az utasításoknak, amelyekkel kapcsolatban a közeli munkatársak már felismerték: jobban szolgálják a közjót, ha huszonnégy órán belül nem hajtják végre. És amint fentebb már utaltam rá, amikor Nixon a „nincs kibúvó” kifejezést használta, a saját bizonytalanságát dramatizálta. Miután lehetőségünk nyílt megbeszélni Mao nyilatkozatának valódi jelentését, meggondolta magát a Tajvani-szorosba vezénylendő egységek ügyében. Nem állhatott nemzeti érdekünkben Kambodzsát Kína biztonságához kötni; Mao egy sereg lehetőséget hagyott nyitva az országaink egymás irányába történő hosszú menetelésének felújítására, és semmi nyereség sem származna abból, ha egy dühkitörés miatt elzárnánk őket magunk előtt.

Június közepén, amikor a Kambodzsza körül felcsapó érzelmi hullámok már elcsitultak, ismét kerestük a kapcsolatok újraindításának lehetőségét. Június 15-én Walters tábornok utasítást kapott: lépjen érintkezésbe Párizsban kínai kollégájával, egy Fang Ven nevű katonai attaséval, és mondja meg neki, hogy átadandó üzenete van. Walters a már jól ismert témáinkat tartalmazó szöveget kapott felolvasásra: mivel a varsói fórum túlságosan nyilvános és hivatalos, egy másik csatornát szeretnénk megnyitni bizalmas kommunikáció céljára. Ám a szovjeteke olyannyira foglalkoztató titkos háttér csatorna-rendszerünk ekkor még nem volt vonzó a kínaiak számára. Talán azt nem értették, hogyan lehet ilyen módon működtetni egy komoly kormányzatot; amennyiben így gondolkodtak, nem voltak egyedül. (Később viszont mesteri szinten beletanultak.) A rettenthetetlen Walters kétszer is megpróbálta átadni az üzenetet: először a nyár folyamán, majd szeptember elején, de mindkét alkalommal sikertelenül, ugyanis amikor Fangot meglátva említést tett a Washingtonból jött üzenetre, Fang Ven azt motyogta, hogy majd tájékoztatja kormányát, és elviharzott az autójával. Semmilyen válasz nem érkezett.

Könnyen előfordulhatott, hogy Kínának is problémái támadtak otthon az új politikával. Minden okunk megvan azt feltételezni, miszerint a kommunista országok közös vonása az újítással szembeni ellenállás; benyomásunk szerint Pekingben időnként egymással ütköző különböző politikai nézeteket vallanak egyidejűleg, a hadsereg pedig, Lin Piaóval az élén, különösen a kemény vonalvezetést pártolja. (Ezt a feltételezést látszott nyomatékosítani, amikor röviddel titkos pekingi utam után a legfelsőbb kínai katonai vezetők közül sokakat leváltottak.) Egyrésről Csou En-laj a hírek szerint június elején azt mondta kelet-európai diplomatáknak, hogy Peking örömmel várja a kapcsolatok újrafelvételét Varsóban

* Az NSSM [National Security Study Memorandum] a nemzetbiztonsággal kapcsolatos kormányhivatalközi tanulmány készítését elrendelő elnöki direktíva elnevezése.

az Egyesült Államokkal a kambodzsai válság okozta „ideiglenes” megszakítást követően. Csou magától, rákérdezés nélkül tette e megjegyzést több látogató előtt, azzal összefüggésben, hogy kifejezte Kína óhaját a kapcsolatok javítására más országokkal, legyenek azok akárhol.² Ezt tűnt megerősíteni az a visszafogott mód, amellyel a kínaiak ismét elhalasztották a június 20-án esedékes varsói tárgyalásokat, hangsúlyozván, hogy a folytatás „későbbi megbeszélés tárgyát képezi alkalmas időben”. Másrészt a pekingi politikában jelen volt egy harcias irányzat is. Június 27-én a kínaiak „megemlékeztek” Truman elnök ama döntésének huszadik évfordulójáról, amikor a Hetedik Flottát a Tajvani-szorosba vezényelte, amit „Kína szent területének, Tajvannak fegyveres erővel történő amerikai elfoglalásaként” ítélték el. Az Egyesült Államokat most Peking ismétlődő „jogtalan katonai behatolással” vádolta a KNK szuverén területére, tizenhárom ilyen incidens olvasva a fejünkre Nixon hivatalba lépése óta.

Ennél aggasztóbb lépésként július 2-án a kínaiak nyilvánvalóan előre eltervezett akciót hajtottak végre két MiG-19-essel egy C-130-as elfogására, sőt esetleg lelövésére, amely hírszerző misszió repült száz mérföld távolságban a kínai partoktól. 1965 óta most fordult elő első ízben, hogy Kína megpróbált feltartóztatni egy rutinszerű felderítő missziót. Emlékeztetőt küldtem át az elnöknek az incidens „elgondolkodtató, sőt nyugtalanító” vonatkozásairól. Hangsúlyoztam, hogy nem mondhatunk le a hírszerző misszióinkról messze a tenger felett anélkül, hogy ütkártyát adnánk a kemény vonal híveinek kezébe a KNK-ban. De mindenekfelett az foglalkoztatott, amit az incidens a kínai belpolitikai harcokról tárt fel:

Talán a legvalószínűbb hipotézis az, hogy a hatalmi struktúrában valaki zátonyra akarta futtatni a kínai-amerikai kapcsolatokat. Propagandájuk nyelvezetének szokásos keménységét leszámítva, a kínaiak úgy nagyjából két éve óvatosan és tétován igyekeznek kipuhatolni minket, hogy lássák, mit lennének hajlandók megtenni a kapcsolatok javításáért. Ez a politika általában Csou En-laj személyéhez és ahhoz a mérsékelt csoportosuláshoz köthető, amely ugyanebben az időszakban uralta a belpolitikát. Az utóbbi néhány hétben viszont bizonyítható módon hirtelen felemelkedtek a vakbuzgó fanatikusok, és szintén biztos jelek mutatnak arra, hogy szembeszállnak az újjáalakított pártból való relatív kirekesztésükkel. A „kulturális forradalom” idején a légi-erő volt a fegyveres testületek legradikálisabbja. Lehetséges, hogy a lelövési kísérlet valamilyen hatalmi harccal kapcsolatos, és a külpolitika mérsékelt irányba történő elmozdulását szándékoztak vele megállítani. Az elkövetők azt is remélhették, hogy ha válaszlépéseket vagy ingerült hangú nyilatkozatokat provokálnak ki belőlünk, hitelteleníteni tudják az USA-val való korlátozott kiegészítés támogatóit.

Július 10-én hirtelen jelek kezdtek mutatkozni arra, hogy a kínaiak megoldották belső vitáikat. Peking bejelentette James Walsh püspök szabadon engedését, akit még 1958-ban tartóztattak le, és 1960-ban kémkedés vádjával húszévi börtönre ítélték. A lelkesedést ugyan mérsékelte annak egyidejű nyilvánosságra hozatala, hogy egy Hugh Redmond nevű amerikai üzletember, akit 1954-ben Sanghajban életfogytiglani börtönre ítélték kémkedésért, három hónappal korábban öngyilkosságot követett el, de Walsh püspök elengedésének időzítése szimbolikus volt. Ügyes ellensúlyozási szándékkal egybeesett azzal a bejelentéssel, hogy a Szovjetunióval újra megkezdődtek a tárgyalások a határfolyókon való hajózásról.

Részüinkről olyan gesztusokkal folytattuk az üzenetküldést, amelyeket nem lehetett elutasítani, viszont nyugtázni sem kellett. Például június végén a General Motors engedélyért folyamodott ahhoz, hogy az olasz Roberto Perlini cég által gyártott nyolcvan nagy méretű billenőplatós teherautóból álló, Kínának eladott szállítmánnyal amerikai gyártmányú dízelmotorokat és alkatrészeket is küldhessen. Míg a Pentagon kifogást emelt az alkatrészek most első ízben történő eladása ellen Kínának, a külügy- és a kereskedelmi minisztérium jóváhagyást javasolt. Egy július 13-án az elnöknek írt emlékeztetőmben támogattam a külügyi és a kereskedelmi tárca álláspontját. Korábban a kínaiak ragaszkodtak az amerikai gyártmányú motorokhoz az ügylet részeként, dacára az amerikai kereskedelemmel kapcsolatos, fennhangon közölt közönyüknek, és annak ellenére, hogy más országokban gyártott motorok szintén hozzáférhetőek lettek volna – ezzel bizonyára a szándékainkat akarták próbára tenni. Július 24-én Nixon engedélyezte a tranzakciót, július 28-án pedig a kereskedelmi minisztérium nyilvánosságra hozta a döntést. Augusztus 26-án az Egyesült Államok bejelentette azon korlátozások feloldását, amelyek megtiltották a külföldön működő amerikai olajvállalatoknak, hogy a Kínába irányuló vagy onnan származó nem stratégiai árukat szállító külföldi hajókat feltankolják.

Habár a kínaiak továbbra is hallgatásba burkolóztak, mi nem rejtettük véka alá tetteink elvi magyarázatát. 1970. szeptember 16-án az alábbiakat mondtam középnyugati szerkesztők és kiadók egy csoportja előtt Chicagóban:

A legkomolyabb rivalizálás, ami ma létezhet a világban, [...] a Szovjetunió és a KNK között áll fenn – az egyik fél részéről területi követelések, a másik részéről katonai készülődés formájában egy négyezer mérföldes határ mentén. Mindezt még súlyosabbá teszi a két nagy kommunista állam közti vita arról, hogy melyikük képviseli a marxista ortodoxia centrumát, ami szinte vallási felhangot ad a konfliktusuknak.

Ez volt az, ami sürgetővé tette a közeledést Kínához. Ez volt az, amiért az időnkénti megszakítások ellenére Washington és Peking feltartóztathatatlanul közeledett egymáshoz.

A pakisztáni csatorna

E jelzések rendben is lettek volna, de Nixon és én egyaránt meg voltunk győződve arról, hogy mindennél fontosabb létrehoznunk egy olyan bizalmas és megbízható kommunikációs eszközt, amelyet nem terhelnek az idők során megszerzett apparátusbeli jogok és a hagyományos liturgia, és amelyhez mindkét fél bizalommal viszonyul. Mialatt Párizsban tartózkodtam, szeptember 27-én Jean Sainteny barátom közölte velem, hogy társasági események alkalmával időnként összefut Huang Csen kínai nagykövettel. Megkértem, említse meg neki óhajunkat a közvetlen kapcsolat kiépítésére. Decemberben Sainteny így is tett.

Csou En-laj és Mao Ce-tung egymástól teljesen függetlenül eldöntötte, hogy elérkezett az idő jelzés küldésére nekünk. Sajnos túlbecsülték a kifinomultság iránti érzékünket, mert amit továbbítottak felénk, az olyan rejtelmes volt, hogy faragatlan nyugati észjárásunkkal teljes egészében elsiklottunk felette. Október 1-jén, Kína nemzeti ünnepén Csou En-laj úgy intézte, hogy a szokásos évfordulós díszszemlén Edgar Snow amerikai író – a kínai kommunisták régi barátja – és felesége Mao elnök oldalán álljon a Tienanmen téren (a Mennyei béke kapujában), és Mao társaságában fényképezzék le őket. Példa nélküli esemény volt ez; amerikai ember még sohasem részesült ekkora megtiszteltetésben. A kifürkészhetetlen észjárású elnök így szándékozott üzenni valamit. (Ahogyan maga Snow később megjegyezte az esetet illetően: „Semmi sincs valamilyen cél nélkül, amit a kínai vezetők nyilvánosan tesznek.”³) Végül ráébredtem: Mao azt szándékozott szimbolizálni, hogy az amerikai kapcsolatokra immár személyesen odafigyel, de akkorra ez már csupán akadémikus meglátás volt; a gesztus megtörténtekor elmulasztottuk észrevenni a jelzést. A túlzott burkoltság kommunikációs kudárchoz vezetett.

Ahol Mao vívótört használt, ott Nixon pörölyt ragadott saját jelzései továbbítására. Csaknem ugyanabban a pillanatban, amikor Snow a nemzeti ünnepi parádét nézte, interjút adott a *Time* magazinnak, amelynek központi témája az éppen véget ért jordán válság volt. Megnyilatkozásába ágyazva sokatmondó megjegyzést tett arról, hogy Kína helyet követel magának a világpolitika szereplői között, és hogy ő ebben személy szerint milyen szerepet kíván játszani:

Talán e szerep nem lesz lehetséges öt éven belül, talán még tíz éven belül sem. De húsz esztendő múlva már ajánlatos lenne megvalósulnia, különben a világ halálos veszélyben lesz. Ha van valami, amit meg szeretnék tenni, mielőtt

meghalok, az az, hogy elmenjek Kínába. Ha én nem megyek, azt akarom, hogy a gyerekeim tegyék meg.⁴

Később – októberben – Nixon újabb személyes impulzust adott a folyamatnak. Az ENSZ megalapításának huszonötödik évfordulójára rendezett ünnepségre számos külföldi vezető érkezett. Az elnök sokukat fogadta Washingtonban, és az alkalmat megragadva hangsúlyozta érdekeltségét a kínai–amerikai közeledésben. Kulcsfontosságú volt az Ovális Irodában október 25-én megejtett találkozója a pekingi látogatásra készülő Jahja Khan pakisztáni elnökkel. Nixon minden olyan témáról tájékoztatta Jahját, amelyet sikertelenül próbáltunk meg előterjeszteni a varsói tárgyalásokon. Az alábbi üzenetek továbbítására kérte fel: a kínai–amerikai normalizálódást „alapvetőnek” tekintjük, sohasem csatlakozunk egy Kína ellen irányuló kondomíniumhoz, és magas rangú titkos megbízottat szándékozunk Pekingbe küldeni. Számba jöhető megbízottként Robert Murphys, Thomas E. Dewey-t és engem nevezett meg.

Másnap Nixon ugyanezeket a témákat folytatta Nicolae Ceaușescu román elnök előtt is, visszatérve az 1969-es bukaresti látogatásakor elhangzott eszmecserékre. Arra az esetre, ha a beszélgetés netán szovjet fülekbe jutna – ami nem volt valószínűtlen –, ékesszólóan kifejezte óhaját a jó kapcsolatok ápolására Kínával és a Szovjetunióval egyaránt. Később a nap folyamán nyilvános továbblépésre használta fel Ceaușescu látogatását. A díszvacsorán pohárköszöntőjében megemlékezett a Washington és Bukarestet kölcsönösen érintő évekről, kiemelve a Románia által is ápolt jó kapcsolatokat az Egyesült Államokkal, a Szovjetunióval és a „Kínai Népköztársasággal”. Most első ízben használta egy amerikai elnök Kína hivatalos nevét. És hogy biztossá tegyék, hogy a románok vették az üzenetet, egy Ceaușescuval folytatott négyszemközti találkozón október 27-én én is megismételtem Nixon témáit és az általa elmondottakat.

Ezután már nem tehattünk mást, mint hogy vártunk. A november nem volt kedvező hónap, mert az ENSZ-ben ismételtelen sikerrel megakadályoztuk a KNK felvételét, amivel arra sarkalltuk a *Zsenmin Zsipao* cikkíróit, hogy írásaikban válogatott vitriolos szitkokat zúdítsanak ránk. November 19-én, egy nappal az ENSZ-szavazás előtt két kormányhivatalközi tanulmányt indítottam útjára. Az egyik a Kínai Népköztársaság irányában folytatandó hosszú távú politikánkkal foglalkozott, a másik feladata pedig a kínai ENSZ-képvisellel kapcsolatos kérdések elemzése volt az álláspontunk egyre szűkülő ENSZ-támogatottságának fényében.*

* Úgy esett, hogy Nixon november 22-én egy nekem átküldött feljegyzésben sürgette az ENSZ-probléma⁵ tanulmányozásának megkezdését. A kutatómunka ekkor már folyamatban volt.

Egy Moszkva és Peking között megkötött kereskedelmi egyezményről szóló november végi jelentés újabb aggodalmat váltott ki Nixonból. Az egyezmény volumenét a magam részéről nem tartottam jelentősnek. Azt sem gondoltam, hogy egy szimpla kompromisszumos megállapodás alkalmas a kínai–szovjet nézeteltérések elsímítására. Elvégre semmilyen kereskedelmi gesztus sem tudja megmászítani azt a tényt, hogy negyven szovjet hadosztály áll készenlétben egy Kína által el nem ismert, négyezer mérföld hosszúságú határ mentén. Mint ahogy nyilván nem lehet kereskedelmi tranzakciókkal feledtetni azt a moszkvai vezetők számára bizonyára aggasztó tényt, hogy tőlük délre mintegy 800 millió irredenta tekint sóváran Szibéria óriási és gazdag néptelen térségeire, jóllehet e területek olyan kevésbé vonzóak az oroszok számára, hogy mindig odatelepített száműzöttekkel töretik fel őket, bármilyen rezsim kormányozzon is a birodalmukban. Amint az elnöknek írtam:

Mind a szovjetek, mind a kínaiak számára fontos, hogy kapcsolataikat rendezettnek tüntessék fel, ellensúlyozva azt a Nyugaton széles körben elterjedt spekulációt, amely szerint a két országot túlságosan lekötik a folytatódó viták. Ilyenformán mintegy presszionálva érzik magukat a hozzánk és a nyugat-európaiakhoz fűződő viszonyuk normalizálására is. A kapcsolatok javulására utaló jelek emiatt fontosak mind Peking, mind Moszkva számára.

Ugyanakkor ez leginkább a forma és nem a tartalom világába tartozik, s nincs bizonyíték arra, hogy a közöttük fennálló alapvető problémák megoldhatók lennének. Ami azt illeti, hírszerzésünk a katonai képességek folyamatos növelését mutatja a kínai–szovjet határ mentén, ami vitathatatlanul szerepet játszik abban, hogy Peking kész az államközi kapcsolatok komoly rendezésére – két éve a kínaiak ezt még különösebb megfontolások nélkül cáfolták volna.

Nem tudtuk, hogy a kínaiak ekkor már elküldtek nekünk egy minden korábbitól jelentősen különböző üzenetet. November 10-e és 15-e között Jahja Khan elnök a KŰK-ban járt. Az ezt követő hallgatásból arra következtettünk, hogy semmi sem történt. Három héttel később, december 8-án Hilali nagykövet kapcsolatba lépett a stábom egyik tagjával, Hal Saundersszel, és jelezte: „üzenete” van számomra Jahja útjával kapcsolatban. Sosem kaptunk elfogadható magyarázatot, vajon miért várt Jahja a Pakisztánba való visszatérte után majdnem három hétig az információ átadásával. Talán a kínaiak valamilyen csak általuk ismert okból meghatároztak egy dátumot, amely után közölni lehetett az üzenetüket, vagy talán Jahja gondos elővigyázatosságáról volt szó. Akárhogyan történt is, másnap meghívtam Hilalit a Fehér Házba, ahol néhány perccel este 6 után belépett az irodámba, és elővett egy borítékot, benne egy késsel vonalazott fehér papír-

lapra írt kézírásos levéllel. Jahja nem bízott a távközlés biztonságában. (Ez lett a pakisztáni csatornán továbbított minden üzenet formája.) Hilali azt mondta, nincs felhatalmazása arra, hogy az eredeti szöveget nálam hagyja, ezért le kellett diktálnia, lassan beszélve, miközben leírtam. Annyira el voltunk foglalva e mechanikus tevékenységgel, hogy nem érzékeltek, mennyire nem egymáshoz illő elemekből tevődik össze a szituáció: egy ősi valláson alapuló ország elitjének eme elegáns szóvivője üzenetet diktál egy militáns ázsiai forradalmi ország vezetőjétől a nyugati kapitalista világ vezetője egyik képviselőjének; vagy nem jutott el tudatunkig az a jelenség, hogy az instant kommunikáció korában visszatértünk az előző évszázad diplomáciai módszereihez – a kézírásos jegyzékhez, amelyet futár kézbesít, és olvas fel hangosan. Alapvető fontosságú eseményre került sor az említett pedáns, szinte prózaian unalmas módon.

Bárhogyan történt is, túlságosan elfoglalt voltam ahhoz, hogy kifejezésre juttassam a lelkesedést, amit éreztem. A diplomáciában az egyes különálló események általában egy sorozat részét képezik; a folytonosságban egyesülnek, amelynek jelentőségét csak az idő prizmáján keresztül lehet szemlélni. Általános szabályként elmondható: a fordulópontok csak a múltba visszatekintve válnak nyilvánvalóvá. De a Hilali által hozott üzenet egyértelműen fontos esemény volt. Nem közvetett, rejtett jelzés, amelyet a legkisebb nehézség esetén le lehet tagadni, hanem hiteles személyes üzenet Richard Nixonnak Csou En-lajtól, aki hangsúlyozta: nemcsak a maga, hanem Mao elnök és Lin Piao alelnök nevében is beszél. Kína, nyilvánította ki Csou, „mindig készen állt és mindig megpróbált békés eszközökkel tárgyalni. [...] Nixon elnöknek a Tajvannak nevezett kínai területek kiűrtésének megvitatása céljából Pekingbe érkező különleges megbízottja rendkívül szíves fogadtatásra számíthat.” Majd finoman megjegyezte: sokszor kaptak már üzenetet az Egyesült Államoktól különböző forrásokból, „de ez az első alkalom, hogy az ajánlat egy vezetőtől jött egy vezető útján egy vezetőnek. Az Egyesült Államok tudja, hogy Pakisztán Kína nagy barátja, az ő közvetítői szerepük is jelzi, milyen nagy jelentőséget tulajdonítunk az üzenetnek.”

Röviden szólva: az elnök személyes képviselője kapott most meghívást Pekingbe. Biztos, ami biztos, a találkozó célja a megfogalmazás szerint „a Tajvannak nevezett kínai területek kiűrtése”*. De ezt megszokott szófordulatnak tekintettem, talán azért, hogy biztosítékot nyújtson a kiszivárogtatások és a rosszhiszeműség ellen Washingtonban. Az ősellenségnek szóló meghívást ilyen megfogalmazásban az ideológiai tisztasággal való még elfogadható mértékű szakításnak tarthatták Pekingben. Mao, Lin Piao és Csou En-laj sohasem adta volna a nevét semmilyen nyilvánvalóan teljesíthetetlen meghíváshoz. Egy amerikai megbízott látogatása iránti óhajukat valami annál is parancsolóbb érdeknek

* Vagyis az ott állomásozó amerikai csapatok kivonása. (Aford.)

kellett motiválnia, mint Kína egyik tartományának jövője; magának Kínának a biztonsága volt a tét.

Hilali távozása után azonnal átmentem az Ovális Irodába, ahol hosszas megbeszélést folytattam Nixonnal. Egy emberként készen álltunk a meghívás elfogadására, viszont abban is egyetértettünk, hogy nem szűkíthetjük le a napirendet Tajvanra; mellesleg biztosak voltunk benne, hogy efelé hajlanak a kínaiak is, bármennyire húzódoznak attól, hogy hangot adjanak neki. Így tehát választ fogalmaztam, amelyet december 16-án átadtam Hilalinak. A válasz a mi részünkről is meghatározta az eljárásrendet. Minthogy a pakisztáni csatornán továbbított kínai jegyzékek kézzel írottak voltak, a mieinket ettől fogva jelöletlen – fejléc, aláírás vagy az Egyesült Államok kormányának vízjele nélküli – fénymásolópapírra gépeltek (és a bürokráciát nem tájékoztattuk róluk).

Válaszunk világossá tette: az USA készen áll magas szintű tárgyalásokra Pekingben, megvitatandó...

...a Kínai Népköztársaság és az Egyesült Államok között fennálló kérdések széles körét, Tajvant is beleértve. [...] a pekingi találkozó nem fog csupán a tajvani kérdésre korlátozódni, hanem más lépéseket is magába foglal a kapcsolatok javítása és a feszültségek csökkentése céljából. Ugyanakkor ami az amerikai katonai jelenlétet illeti Tajvanon, az Egyesült Államok kormányának politikája katonai jelenlétének csökkentésére irányul a kelet-ázsiai és a csendes-óceáni térségben a régióbeli feszültségek enyhülésének függvényében.

(Az utolsó mondat, amelyben a Tajvanról történő csapatkivonásokat az indokínai konfliktus rendezéséhez kötöttük, szándékaink szerint azt a célt szolgálta, hogy Kínát érdekeltőbbé tegyük a vietnámi háború befejezésében. Ezt a megfogalmazást számos kormányhivatalközi tanulmányunkban használtuk korábban, és csaknem változatlan formában került be a sanghaji nyilatkozatba, amely tizen-négyszer hónap múlva, Nixon látogatásának végén született meg.) Üzenetünk alacsonyabb szintű hivatalnokok találkozóját javasolta, akik kidolgozzák az elnöki megbízott látogatásának előkészületeit. A két fél lényegében megegyezett egy Pekingben sorra kerülő találkozóban.

Miután elindultak ebben az irányban, a kínaiak megsokszorozták jelzéseiket. December 18-án Mao Ce-tung hosszú interjút adott Edgar Snow-nak, amivel azonban már megint túlbecsülte a finomságok iránti érzékünket és az értelmi képességeinket. Míg Nixon első ízben a *Time* magazinnak októberben adott interjújában nyilvánította ki óhaját Kína meglátogatására, Mao a Nixon fogadására való készségét először a Snow-interjúban tette közzé, amely később a *Life* magazinban jelent meg. Mao fanyar humorral a következő észrevételt tette Snow előtt: „Jelenleg a Kína és az USA közötti problémákat Nixonnal kell megoldani”, ezért

„örömmre szolgálna, ha beszélhetnék vele, akár turistaként, akár elnökként”. A kínaiak amolyan családfinta kis manőver gyanánt odaadták Snow-nak Nancy Tang tolmács feljegyzéseit a beszélgetésről, de hónapokon át nem engedték meg neki a cikk publikálását. Minden bizonnyal úgy kalkuláltak, hogy tudomást szerzünk az interjúról, és a szó szerinti átirat átadása, a publikálásra adandó engedély megtagadásával párosítva, még inkább hozzájárul hitelességének megerősítéséhez. Ha erről volt szó, csatlakozniuk kellett. Az interjúról több hónapon át nem szereztünk tudomást, és akkorra már olyan jelzéseket kaptunk Csou En-lajtól, amelyek kellően világosak voltak, hogy még a mi kevésbé rafinált eszünkkel is fel tudjuk fogni őket.⁶

Mindenesetre Snow interjúja Maóval abból a szempontból is érdekes, amit elárul Kína vezetőinek észjárásáról 1970 decemberében. Kiviláglik belőle, hogy mielőbbi időpontot vettek fontolóra egy elnöki látogatásra; ám ezt az elképzelést még egyszer sem vetették fel hivatalosan az érintkezésünk során. Emellett felfedi, hogy minden egyoldalú amerikai lépésre odafigyeltek. Snow idézett egy vezető kínai diplomatát, aki szerint „Nixon kifelé megy Vietnámból”. Úgy látszik, vietnámi politikánk irányát jobban megértették a Tienanmen téren, mint a Harvard Egyetemen. Ami azt illeti, Snow sugallata szerint mi kértük megbízott küldését Pekingbe, a dokumentumok tanúsága alapján azonban a helyzet némileg más volt. Mindkét fél javasolt magasabb szintű találkozókat ugyanazon a városi ülésen január 20-án, és amíg nem kaptuk meg a hivatalos kínai meghívást, nyitva hagytuk annak lehetőségét, hogy esetleg Washington legyen a helyszín. Emellett a Snow-cikk burkoltan arra is célzott, hogy az elnök meghívta magát Pekingbe. A valóság ezzel szemben a következő: habár Nixon az 1970. októberi *Time*-interjúban általánosságban tényleg kifejezte óhaját a KNK meglátogatására, az első utalás egy elnöki látogatásra az üzenetváltásaink során Csou En-laj megjegyzésében hangzott el, amelyről 1971. január 11-én szereztünk tudomást. Talán a kínaiak mindmáig megőrizték azt a hágyományos énképüket, miszerint ők a nagy hírvé középű birodalom, amely előtt a barbárok tisztelettel adóznak. Kína korántsem áll egyedül ama nagy országok között, amelyek nem szeretnek kérelmező szerepben feltűnni.

December 23-án Jean Sainteny Párizsban találkozott Huang Csen kínai nagykövettel, aki közölte vele: továbbította vezetői felé az üzenetemet (ezt még szeptemberben adtam át Saintenynek), jelezve óhajunkat egy biztonságos csatorna létrehozására.

Alig kezdődött el 1971, a kínaiak újabb fontos üzenetet küldtek nekünk, most Románián keresztül. Nyilvánvalóan semmivel sem voltak biztosabbak abban, miként kommunikáljanak velünk, mint mi övelük. Január 11-én Corneliu Bogdan román nagykövet látogatást tett nálam a Fehér Házban, és üzenetet hozott, amelyet Gheorghe Radulescu elnökhelyettesnek adtak át a november végi

pekingi látogatása alkalmával. (Megint nem volt magyarázat a késedelmes átadásra.) Felolvasott egy írott üzenetet Csou En-lajtól, amely csaknem megegyezett azzal, amit Jahja közvetítésével kaptunk; mint közölték velünk, ezt az üzenetet szintén „átnézte és ellenőrizte Mao elnök és Lin Piao”. A benne foglaltak szerint Tajvan az „egyetlen kiemelten fontos ügy” az Egyesült Államok és Kína között; ha az USA hajlandónak mutatkozik ennek rendezésére, egy amerikai különleges megbízottat szívesen látnának Pekingben. Emellett azonban egy teljesen új és meglepő megjegyzést is tartalmazott Csou En-lajtól, aki nyíltan kimondta: mivel Nixon elnök már meglátogatta Bukarestet és Belgrádot, Pekingben is szívesen látott vendég lenne.

Ekképpen került tehát első ízben szóba egy elnöki látogatás Kínába. Azzal, hogy Pekinget összekapcsolta Bukaresttel és Belgráddal – azzal a két fővárossal, amelyeket pontosan a Moszkvától való függetlenségük okán látogattunk meg –, Csou világossá tette: bármi is hangzik el hivatalosan Tajvan ügyében, mindenk előtt a szovjetek általi kihívás érdekli. Egyik kínai jegyzék sem tett semmilyen említést Indokínáról. A vietnámi háború hátráltathatta a megbékélést idehaza Amerikában, de nem képezte a kibékülés akadályát a Kínai Népköztársasággal, ezzel a köztudottan forradalmi országgal, amelynek határán a háború dúlt, és amelyet négy évvel korábban a konfliktus szítójának tekintettünk. A fentieket memorandumban foglaltam össze Nixonnak. A hozzá fűzött megjegyzésében azt tanácsolta, ne keltsük azt a látszatot, mintha túlságosan buzgón iparkodnánk a válaszadással.

Ennek értelmében január 29-ig vártam a válasszal a román nagykövetnek. Konzultációra készült hazautazni Bukarestbe, és furcsának találta volna, ha elmulasztom az alkalmat arra, hogy reflektáljak Csou En-laj közlésére. Elkerülendő minden félreértést vagy a különböző megfogalmazások jelentőségének belemagyarázását, olyan üzenetet adtam át Bogdannak, amely szó szerint megegyezett az előző hónapban Hilalinak átadottal. Készek vagyunk tárgyalni a nemzetközi ügyek teljes köréről, Tajvant is beleértve. Az egyetlen különbséget az üzenet szóbelisége jelentette az írott forma helyett, jelezve, hogy kissé inkább a pakisztáni csatornát részesítjük előnyben; megítélésünk szerint Pakisztán helyzete a Szovjetuniót és Kínát illetően kevésbé volt bonyolult, mint Romániáé. (Bukarestnek nehéz lenne elkerülnie, hogy tájékoztassa Moszkvát.) Az elnöki látogatásra nem tettem utalást, mert amíg nem kaptunk választ a korábbi üzenetünkre a napirendet illetően, egy ilyen kezdeményezést idő előttinek és potenciálisan zavarónak tartottam.

Most ismételten nem tehattünk mást, mint vártunk. A szünetet önképzésre használtam fel Kínáról. December közepe és április eleje között három ízben is találkoztam különböző eminens felsőoktatási és tudományos intézetektől jött tudós Kína-szakértői csoportokkal. Megelégedettséggel töltene el, ha arról számolhat-

nék be, hogy egykori kollégáim fel- és megvilágosító betekintést nyújtó gondolatokkal tudtak szolgálni. Ahogyan emlékezmem kellett volna rá, a külső tanácsadók tanult mivoltuk ellenére nehézségek között működnek. Egy politikacsináló a taktika és a célok közötti mezsgyén szorul rá legjobban a kívülről jövő tanácsra. A taktika rendszerint olyannyira a pillanatnyi helyzet függvénye, hogy a táviratokhoz való hozzáférés híján a külsősök csak ritkán tudnak érdemi hozzájárulással szolgálni. Másik szélsőséggként a végcélok filozófiai látásmódot és politikai szükségszerűségeket tükröznek; míg e téren egy tanácsadó ugyan tud bizonyos szintű betekintést nyújtani, a hathatós segítséghez alaposan ismernie kell(ene) a politikacsináló látásmódját – a változások természetesen jóval inkább magabiztosságot követelnek meg, mint szaktudást. Az a dimenzió, ahol a külső tanács a legjobban hasznosulhat, a középtáv dimenziója, amely a politikacsinálót az azonnalin túlra, de még a végső cél előttre viszi el – ami kettő-öt évnyi távlatot jelent. Sajnos a politika problémái iránt érdeklődő tudósok általában szinte rutinszerűen megszállottjai valamelyik (vagy mindkét) végletnek, és becsapva érzik magukat, megfosztva a hatalomhoz való közelségbe kerülés izgalmától, ha azért szólítják őket Washingtonba, hogy ne csináljanak többet, mint amit odahaza is ugyanúgy meg tudnak tenni. Ezért aztán a középtávú periódusra koncentrálás helyett hajlamosak a politikacsinálót elárasztani aprólékos taktikai tanácsokkal, vagy részletesen kifejtett ajánlásokkal a nagyszabású stratégiáról, amíg üveges tekintettel újfajta vonzalmat nem kezdenek érezni megszokott otthoni apparátusuk iránt.

Pontosan ugyanez történt a sinológusokkal 1971 elején. A tudós Kína-szakértők meg voltak győződve afelől, hogy Kína számára a legfőbb gondot jelentő probléma Vietnám és Tajvan. Ez teljes tévedésnek bizonyult. Egy másik prioritás, aminek rendezését sürgették nálam, a fegyverzetkorlátozás volt; ám a kínaiak soha még csak fel sem vetették a dolgot, sőt amikor mi megtettük, elutasításban részesítettek bennünket, következetesen azt a De Gaulle-i véleményt képviselve, miszerint az egész kérdés nem más, mint az amerikai-szovjet lepaktálás újabb formája. Egy másik, csaknem általános szakértői nézet szerint *mielőtt* a kínai-amerikai kapcsolatok javulhatnának, el kell ismernünk Pekinget Kína egyedüli kormányaként, vagy legalábbis engednünk kell a KNK belépését az ENSZ-be. Ez szintén tévedés volt: az áttörés már hónapokkal azelőtt megtörtént, hogy az utóbbi eseményre sor került, és hét évvel azelőtt, hogy Carter elnök megtette volna az előbbi. További szakértői prioritást képviseltek a kétoldali kereskedelmi és cserkapcsolatok (utóbbiak azt jelentették, hogy a professzorok Kínába utazhatnak); mint kiderült, ezek csak mellékesen érdekelték a kínaiakat, amelyeket olykor *en passant* vetettek oda, főleg jelképes célból. Egy szintén széles körben elterjedt nézet szerint Peking mindenáron biztosítékot akar kapni arra nézve, hogy kivonulunk Ázsiából. Ennek pontosan az ellenkezője volt igaz; Kína nagyon is *bent* akart minket látni Ázsiában a Szovjetunió ellensúlyaként. Udvariasan meghall-

gattam a kollégáim tanácsait, annak felismerésével fékezve a türelmetlenségemet, hogy én magam sem lehettem sokkal hasznosabb, amikor tudós konzulensként szolgáltam két korábbi kormányzat idején.

Míg a kínai válaszra vártam, a másik kiváló alkalmat az okulásra az a három hivatalközi tanulmány szolgáltatta, amelyeket 1969-ben és 1970-ben rendeltem meg a Kína-politikáról, az ENSZ-tagságról és a csendes-óceáni katonai stratégiánkról.* Az NSC-szisztémának volt egy előnye a titkos diplomáciát illetően, amit most folytattunk: lehetővé tette az elnöknek és nekem, hogy a taktikai terveink felfedése nélkül megtudakolhassuk a kormányhivatalok nézeteit és gondolatait. Így az ázsiai katonai helyzetünkről szóló tanulmány íróitól annak részletezését kértem, hogy a Tajvanon állomásozó erőink közül mely egységekre van szükség az indokínai hadműveletekhez, és melyek jelenlétét igényli a Tajpejjel megkötött kölcsönös biztonsági szerződés. Ennek alapján némi fogalmat alkothattam arról, miben lehetséges engednünk, ha „a térségbeli feszültségek csökkenése” esetén bizonyos erőket ki kellene vonnunk. Amint a Felülvizsgálati Bizottsággal közöltem: „ha van valami, amit még sohasem csináltunk jól, az az, hogy engedményeket csikartunk ki olyan változások esetén a katonai erő felhasználásában, amelyeket amúgy is végre szándékoztunk hajtani. Nem lenne rossz, ha ez az információ Tajvannal kapcsolatban is a rendelkezésünkre állna.”

Jelentős mennyiségű hivatali és szellemi energiát emésztett fel a kínai ENSZ-képviselő kérdés is, amivel később fogok foglalkozni.

1971 februárjában és márciusának elején a minket leginkább foglalkoztató másik fő gond a logisztikai és légi támogatásunkkal indított dél-vietnámi katonai akció volt a Ho Si Minh-ösvény elvágására a vietnámi földnyelven. A kongresszusi és médiabeli kritikásaink egy része ebben a korlátozott műveletben (Laosz legdélibb szélén, egy olyan területen, ahová a vientiáni kormány fennhatósága már csaknem egy évtizede nem terjedt ki) olyan méretű provokációt látott, ami szerintük MacArthur tábornoknak a Jalu folyónál végrehajtott 1950-es offenzívájához volt hasonlítható. A mindeddig mélyen lenézett dél-vietnámi hadsereg tétova erőfeszítéseit sok bíráló egy Észak-Vietnám ellen intézendő támadás előfutáraként ítélte el, amelynek megakadályozására véleményük szerint Peking közbeavatkozhat. (Ha Saigon valóban rendelkezett volna ezzel a képességgel, a vietnámi háború egészen más véget ér.) De meg voltunk győződve róla, hogy Kína nagyobb tétben játszik, és nem fogja önként kitenni magát a legrosszabb rémálmanak – egy amerikai–szovjet lepaktálásnak – azzal, hogy háborút indít ellenünk Hanoi oldalán Dél-Laosz lakhatatlan dzsungelében.

Az események igazolták ezt a vélekedést. Biztos, ami biztos alapon azért a *Zsenmin Zsipao* 1971. február 4-én ékesszólóan elítélte a laoszi hadművelete-

ket, de a Kambodzsa miatti előző évi tirádához hasonló módon gondosan került a Nixon elleni személyeskedő támadásokat. Maót csak egyszer idézte szó szerint, és akkor is ugyanabban a kontextusban, mint korábban Kambodzsával kapcsolatban: „Az egységük megerősítésével, egymás támogatásával és kitartással egy elhúzódó népi háborúban a három indokínai nép biztosan legyőz minden nehézséget, és teljes győzelmet arat.” Másként szólva, Vietnám abszolúte képes megnyerni a maga háborúját; Kína nem fog katonailag belekeveredni.

Hogy semmiképpen se mulasszuk el felfogni a lényegét, a kínai vezetők éppen a *Zsenmin Zsipao* tirádájának napját választották ki újabb jelzés küldésére nekünk. Csiao Kuan-hua kínai külügyminiszter-helyettes, valamint Csou En-laj régi barátja és munkatársa Pekingben közölte Ole Ålgård norvég nagykövettel, hogy a KNK tudatában van az amerikai politika új irányának. Az indokínai háború lehetetlenné teszi a varsói tárgyalások újrakezdését, mondta Csiao, de előbb-utóbb a kínaiak le akarnak ülni, hogy tárgyaljanak velünk. Közölte kifejezett óhaját a velem való találkozásra, és arra kérte Ålgårdot, hozza ezt a beszélgetést a tudomásunkra. Vettük az üzenetet, és kétszeresen is biztosítottuk, hogy Kína értse meg céljaink korlátozott jellegét Laoszban. Február 17-én tartott sajtóértekezletén Nixon kijelentette: „Ez az akció nem irányul Peking ellen. Az észak-vietnámiak ellen irányul, akik benyomulnak Dél-Vietnámba és Kambodzsába. Ennélfogva nem gondolom, hogy a kommunista kínaiaknak bármilyen okuk lenne ellenük irányuló fenyegetésként értelmezni, vagy ennek megfelelően reagálni rá.” Ugyancsak figyelemre méltó volt Csou En-laj visszafogottsága a Hanoi-ban március 5-e és 8-a között tett látogatása alkalmával. Erkölcsi és anyagi támogatást ugyan felajánlott az észak-vietnámiaknak, de tartózkodott bármilyen személyes kirohanástól Nixon ellen, vagy kínai intervencióval való fenyegetéstől.

Eközben az elnök 1971. február 25-én nyilvánosságra hozott második külpolitikai jelentésében megismételtük óhajunkat a kapcsolatok javítására. Egy amerikai hivatalos dokumentum most első ízben utalt a KNK-ra formális néven, Kínai Népköztársaságként. És folytattuk a kínai relációjú kereskedelmi korlátozások könnyítését. Március 15-én a State Department közzétette az elnök döntését, amellyel megszüntetett minden korlátozást az amerikai útlevélek használatában a KNK-ba történő utazásra; ettől fogva ezek a legális célú utazások Kínába engedélyezetté váltak. (A kínaiak már kevésbé voltak liberálisak a beutazó vízumokat illetően; tizenhét hónap alatt alig három amerikainak adták ki.) Az instrukcióim értelmében Ron Ziegler egy fehér házi sajtótájékoztatón külön felhívta döntésünkre a figyelmet: „Reméljük a viszonyosságot, de ennek hiánya sem tántorít el minket.”

Március 17-én a kínaiak megmutatták, milyen csúcsok megdöntésére képesek a szidalmak terén, ha egyszer valamit tényleg komolyan gondolnak: tűzokádó verbális támadást intéztek a *Szovjetunió* ellen. Az 1871-es párizsi kommün cente-

* A Senior Review Group 1971. március 12-én, az NSC pedig 1971. március 25-én ült össze.

náriumán a három vezető kínai napilap közös vezércikket közölt, kiemelve, hogy a forradalmi győzelemhez „a forradalmi tömegek erejére” van szükség. Brezsnyevet „renegátként” bélyegezték meg, ellenben az Egyesült Államokról – élesen elütő módon – csak futólag tettek említést. A Szovjetunió ezzel a helyünkbe lépett Peking legfőbb ellenségeként.

Habár Moszkva csupán veszíthetett vele, ha kimutatja a sebezhetőségét, Kína túlságosan is érzékeny pont volt az oroszok szemében ahhoz, hogy akár csak egy verbális támadást is figyelmen kívül hagyjanak, mivel ezúttal mindenki a tanúja lehetett. Március 26-án a *Novoje Vremja* című szovjet külügyi hetilap egyik cikke keserű hangú támadást intézett az Egyesült Államok ellen, amiért az „mosolydiplomáciát” folytat a KNK-val, hogy tovább súlyosítsa a szovjet–kínai kapcsolatok helyzetét. Még a „szélsőségesen reakciós” amerikai csoportokat is azzal vádolta, hogy ebből a gonosz célból pártolják a kapcsolatok kiépítését Pekinggel.

Március végén került sor az SZKP 24. kongresszusára Moszkvában. A március 30-án elhangzott hivatalos beszámolójában Brezsnyev főtitkár panaszkodott a Szovjetunió és Kína közötti kapcsolatokban fennálló tartós holtpontra miatt, de „határozottan” visszautasította azokat a „rágalmazó kitalációkat” a hazájáról, amelyeket „Pekingből terjesztenek, és csepegtetnek a kínai emberek agyába”:

Annál inkább abszurd és káros dolog nézeteltérést elhinteni Kína és a Szovjetunió között, hogy ez olyan helyzetben történik, amikor az imperialisták fokozzák agresszív akcióikat a szabadságszerető népek ellen. Most még inkább, mint eddig valaha, a helyzet összefogást és közös cselekvést követel minden antiimperialista, forradalmi erő részéről az ellenségeskedés szítása helyett olyan államok között, mint a Szovjetunió és Kína.

Ugyanakkor Brezsnyev cselekvési javaslatát azt bizonyították, hogy Moszkva nemigen képes megakadályozni azt, amitől tart. Az atomhatalmak konferenciáját indítványozta öt ország – az Egyesült Államok, a Szovjetunió, Nagy-Britannia, Franciaország és Kína – részvételével, „amelyben a nukleáris leszerelés problémáit kell átfogóan végiggondolni”. Miután előre borítékolni lehetett, hogy Peking minden efféle tervet elutasít, a felvetés nem volt más, mint újabb átlátszó kísérlet Kína elszigetelésére. És az Egyesült Államok számára, ha jól fogja fel saját érdekeit, nem lehetett semmilyen indíték a csatlakozásra egy ilyen kezdeményezéshez.

Március végére már tisztán kirajzolódott a trend. Közeledtünk a hosszú és nehéz utazásunk első szakaszának végéhez. És ezen a ponton Csou En-laj újabb óriási lépést tett előre.

Pingpongdiplomácia

A rövidesen viharos gyorsasággal bekövetkező drámai események előszeleként Kína a „kulturális forradalommal” önmagára szabadított bénultságot követően szisztematikusan újjáépítette globális diplomáciáját. 1969 májusában Peking megkezdte visszahelyezni állomáshelyeikre a zűrzavar idején egy kivétellel hazahívott nagyköveteit, 1970-ben pedig új kapcsolatokat keresett olyan országokkal, amelyekkel korábban nem állt diplomáciai kapcsolatban. 1971 áprilisának elején Rogers külügyminiszter azt jelentette az elnöknek, hogy az utóbbi hat hónap folyamán további hét állam ismerte el a KNK-t – többen, mint az azt megelőző hét évben. Kína a diplomáciai kapcsolatok újrafelvételéről tárgyal olyan, egymástól merőben különböző országokkal, mint Ausztria, Libanon, Peru és Kamerun, tájékoztatott minket Rogers. Emellett kezdeményező lépéseket tett a kapcsolatok helyreállítására és új gazdasági segélyprogramok létrehozására több afrikai állammal, a viszony javítására törekedett Nagy-Britanniával és Japánnal, sőt még a szovjet érdekszférába tartozó kelet-európai országok felé is tett tapogatózó lépéseket. Rogers szerint a pekingi erőfeszítések célja jórészt támogatók maga mellé állítása az ENSZ-be való felvételéhez. Ennek jeleként Csou En-laj március 3-án világossá tette a pekingi brit ügyvivő előtt: az angol–kínai kapcsolatok javulásának ára a londoni álláspont megváltoztatása Kína ENSZ-tagságának kérdésében, valamint a tajpeji brit konzulátus bezárása.

1971. április 1-jén a State Department további jelentős fejleményekről értesített minket. Márciusban Csou En-laj fogadta Fudzsijama Aicsiro korábbi japán külügyminisztert, és közölte vele: „adott időben hirtelen drámai javulás lehetséges” a kapcsolatokban az Egyesült Államokkal. Csou azt is elmondta, hogy „nagyon alaposan” elolvasta Nixon külpolitikai jelentését, és „különösen felfigyelt arra a tényre, hogy egy amerikai elnök most első ízben nevezte Kínát a hivatalos nevével”. Ugyanez a külügytől érkezett emlékeztető egy beszámolót is tartalmazott Edgar Snow benyomásairól a Maóval és Csouval folytatott megbeszélései alapján. A minisztériumnak nem állhatott rendelkezésére az interjú teljes szövege, mivel hiányzott belőle egy fontos elem, nevezetesen Nixon meghívása; ehelyett az állt benne, hogy Snow azzal a benyomással távozott megbeszéléseiről, miszerint „az indokínai háború miatt nincs közeli kilátás a kínai–amerikai kapcsolatok javulására”. Az emlékeztető úgy látta: Mao 1972 előtt nem számít haladásra az amerikai–kínai viszony terén, ám annyit legalább megtudtunk, hogy ezt a lehangoló konklúziót a jelentés egy másik bekezdésében megcáfolta egy látszólag triviális tartalmú mondat Kína ellentmondásos kapcsolatáról Japánnal. Ahogyan a külügy rámutatott, a két ország viszonyában akadnak ugyan nehézségek, de a pozitív jelek közé számít, hogy „Peking is elküldte asztalitenisz-csapatát Japánba részt venni egy nemzetközi versenyen, amely évek óta az első

ilyen sportesemény”. Öt nap elteltével aztán mindnyájan megértettük ennek a mondatnak a jelentőségét.

Az Egyesült Államok asztaliteniszezői szintén részt vettek a tornán, a Nagojában megrendezett 31. Asztalitenisz Világbajnokságon. A csapatunkban levő kilenc fiatal amerikai nem tudta, hogy rövidesen egy bonyolult sakkjátszma részesei is lesznek. Április 4-én, amikor pihenőnap volt a világbajnokságon, Glenn Cowan, a Los Angeles közelében levő Santa Monica City College 19 éves hallgatója odament a kínai csapatkapitányhoz, a háromszoros világbajnok Csuang Ce-tunghoz, és „kijárt” magának egy helyet a KNK játékosait szállító buszon a Mie-félszigeten fekvő gyöngytenyésztő farmokra tett kirándulásukon. (A „kijárt” csaknem biztosan nem helytálló kifejezés, ugyanis a kínaiak sohasem egyeztek volna bele, ha nem olyan határozott utasításokkal mennek Nagojába, hogy barátkozzanak az amerikaiakkal. Egyik legfigyelemreméltóbb adottságukként a kínaiak még az aprólékos gonddal eltervezett dolgoknak is a spontaneitás látszatát tudják adni.) Másnap Cowan megvárta, amíg Csuang befejezi a mérkőzést, és megajándékozta egy trikóval. A másodéves történelem–politológia szakos hallgató később indoklásképpen elmondta, hogy „elő akarta segíteni a barátságot mindenkivel, a kínaiakat is beleértve”. Meglepetésére Csuang elfogadta az ajándékot, és yiszonzásul egy kínai életképeket ábrázoló nyomatokkal díszített zsebkendőt adott neki.⁷

Április 6-án mindenki óriási meglepetésére a kínaiak meghívták az amerikai csapatot a KNK-ba. Graham B. Steenhoven, az USA asztalitenisz-szövetségének elnöke és a csapat menedzsere tanácsot kérve felhívta a tokiói amerikai nagykövetséget. A külképviselet Kína-szakértője, William Cunningham, aki semmit sem tudott a Peking irányában tett kezdeményezéseinkről, azt az általánosságban megfogalmazott óhajunkat kivéve, hogy javítsunk a kapcsolatainkon, a meghívás elfogadását javasolta Steenhovennek.⁸ Cunninghamet nagy elismerés illeti a helyzetfelismeréséért és kezdeményezőképességéért. Bezzeg a washingtoni bürokrácia már kevesebb bátorságot mutatott. Április 7-én a State Department biztosította magát afelől, hogy ne érhesse a meggondolatlanság vádjá, amikor a következőket jelentette a Fehér Háznak: „Habár most még semmiképpen sem lehetünk biztosak benne, a meghívást legalább részben gesztusnak szánták, válaszul az utóbbi amerikai kezdeményezésekre.” A látogatás nemzetközi szenzációt keltett, megmozgatta a világ képzelőerejét, amihez nem kis mértékben Csu En-laj gondos rendezői tevékenysége is hozzájárult. A pekingi rádió kiemelt helyen foglalkozott a csapat Kínába érkezésével, pedig több más ország küldöttsége is meghívást kapott.

Az amerikai pingpongcsapat kínai meghívása utáni napon Nixon beszédet mondott Vietnámról. Miközben bejelentette további 100 ezer amerikai katonának kivonását 1971. május 1-je és december 1-je között, egyértelműen védelmébe

vette indokínai politikáját, a laoszi hadműveletet is beleértve. Ez azonban semmilyen kedvezőtlen hatást nem váltott ki Pekingben. Az amerikai asztalitenisz-csapat játékosai elképesztő fogadtatásban részesültek Kínában. Április 14-én maga Csu En-laj fogadta őket az Országos Népi Gyűlés Csarnokában. Ez olyan megtiszteltetésnek számított, ami a Pekingben akkreditált nyugati diplomáták legtöbbje számára beteljesületlen álmom maradt. „Önök új fejezetet nyitottak az amerikai és a kínai nép közötti kapcsolatokban – jelentette ki a kivételes képességű kínai miniszterelnök. – Meggyőződésem, hogy barátságunk e megújulása bizonyára találkozik népeink többségének támogatásával.” Amikor a megdöbben sportolók nem válaszoltak semmit, a miniszterelnök így folytatta: „Nem értenek egyet velem?” Erre az amerikaiak tapsban törtek ki. Gyorsan meghívták a kínai csapatot egy amerikai körútra. A meghívást azonnal el is fogadták.

Klasszikus Csu En-laj-i kezdeményezés volt. Az összes kínai lépéshez hasonlóan oly sokrétű jelentést hordozott magában, hogy a briliánsfényűre festett felszín volt a legkevésbé jelentős. A legnyilvánvalóbb szinten a fiatal amerikaiak meghívása Kína elkötelezettségét szimbolizálta a kapcsolatok javítása iránt az Egyesült Államokkal, míg egy mélyebb szinten biztosítékot nyújtottak arra – komolyabban, mint bármilyen diplomáciai üzenetváltás bármely csatornán keresztül –, hogy az a megbízott, aki ezután már biztosan meghívást kap, barátságos fogadtatásban részesül. Jelzés volt ez a Fehér Háznak kezdeményezésünk tudomásulvételéről. Az, hogy a játékosok nem lehetnek egy adott politikai irányvonal képviselői, kínai szemszögből nézve tovább növelte a manőver vonzerejét. A KNK így képes kifejtetni az álláspontját anélkül, hogy lehetőség nyílna bármilyen disszonáns amerikai kommentárra. Csu En-laj azt is tudta, hogyan tegyen visszautasíthatatlan gesztusokat. Kínán belül segített hozzászoktatni a közvéleményt és a pártkádereket egy közelgő és forradalmian új irányváltáshoz, de egyúttal finom figyelmeztetésnek is szánta felénk: ha a kínai kezdeményezések elutasításra találnak, Peking a közeledés népek közötti szintjét aktivizálva fogja kikényszeríteni az általa képviselt ügy érvényre juttatását, nagyrészt hasonlóan ahhoz, ahogyan Hanoi teszi.

Volt még egy tényező, ami izgalmassá tette a helyzetet: bármelyik napon esedékes volt Dobrinyin visszatérése egy csúcstalálkozóra szóló meghívással. A moszkvai csúcs bejelentése elvetélheti a kínai kezdeményezést, míg egy túlságosan is aktív kínai diplomácia akadályt gördíthet a mi szovjetpolitikánk elé. Végül – szerencsénkre – a szovjetek múlhatatlan vágya a jelentéktelen előnyök kicsikarására oda vezetett, hogy Dobrinyin újabb halogató válasszal tért vissza. Gazdái tehát még mindig nem adták fel a csúcstalálkozó csaliként való használatát engedmények kicsikarására Berlin ügyében. A túlzott ügyeskedés rendszerint visszaüt; jelen esetben olyan kártyák voltak a kezünkben, amelyekről a Politikai Bizottság nem tudott. Moszkva helyettünk oldotta meg a problémán-

kat; nyomásgyakorló taktikája lehetővé tette, hogy akadály nélkül folytassuk és fejezzük be a háromszög megrajzolását.

Az egész bonyolult folyamatban sok szempontból a pingpongdipomáciát követő hetek okozták a legtöbb fejtörést. Csak az elnök és én értettük Csou En-laj lépésének összes kihatását, mert egyedül mi tudtunk a Peking és Washington közötti kommunikáció minden részletéről. Tudtuk és éreztük: valami nagy dolog van készülőben, de zavarban voltunk a tekintetben, hogy milyen csatornán keresztül bukkanjon a felszínre, és pontosan milyen formát öltjön. És ahogy nagy események előestéjén gyakran megtörtént, Nixont egymásnak ellentmondó balsejtelmek és remények kerítették hatalmukba, aminek alapja a magas nemzeti célok, valamint a politikai és személyes kalkuláció keveréke volt. Attól félt, hogy Kína az utolsó pillanatban visszakozik; ezt én valószínűtlennek tartottam. Ráadásul abban is kétségei támadtak, amiben már döntés született – hogy az elnöki út előtt egy beosztottja megbízottként látogatást tegyen Pekingben. El nem tántorítva attól a tényről, hogy mindeddig még semmit sem válaszoltunk egy elnöki utazásra vonatkozó kínai kezdeményezésre, ki akarta hagyni a megbízotti fokozatot, nehogy elhomályosítsa a saját útjának fényét. Emlékeztettem rá, hogy immár három hónapja semmi konkrétumot nem hallottunk a kínaiaktól egyik úttal kapcsolatban sem, és egy kellően elő nem készített elnöki utazás a KNK-ba túl veszélyes. Nixon egészen az eufóriáig jutott az előttünk megnyíló távlatok feletti izgalmaiban, de egyúttal megrohanta az a krónikus féltelme is, hogy soha egyetlen vállalkozása sem hozott teljes mértékben kielégítő végeredményt.

Természetesen osztottam az elnök nagy alkalom szülte érzéseit, ám nála kevesebb kétségem volt afelől, hogy a kínaiak visszakoználak, vagy a Hanoi által folytatott lélektani hadviselést követnék. Végül is Kína céljai teljesen különböztek Észak-Vietnámtól. Hanoi meg akarta törni az akaraterőnket, míg Pekingnek ellensúlyként volt ránk szüksége Moszkvával szemben. Észak-Vietnám szüntelenül támadta kormányunk autoritását, míg Kínának egy olyan Washingtonban kellett érdekeltnek lennie, amelyik kellő felhatalmazással és elszántsággal rendelkezik a globális erőegyensúly fenntartásában. Engem inkább az aggasztott, vajon a KNK elég jól átlátja-e kormányzási módszerünket ahhoz, hogy tudja, milyen csatornán keresztül közelítsen hozzánk.

De megőriztük a hidegvérünket; Nixon egyetértett azzal, hogy kezdeményezéseinket Peking irányában a megállapodott irányvonal mentén kell folytatnunk, és türelmesen várunk az üzenetre a glóbusz másik oldalán élő titokzatos partnereinktől. További jeleket küldtünk a határozott irányultságunkat demonstrálandó. Még 1970-ben az NSC Államtitkári Bizottsága [Under Secretaries Committee] utasítást kapott egy program kidolgozására a Kínával való kereskedelem és az utazási lehetőségek bővítése céljából. 1971. március közepére

terjedelmes lista született, felsorolva minden elképzelhető lépést az elnök adminisztratív döntéshozatali kompetenciáján belül és ott, ahol kínai részről nem volt szükség elfogadásra vagy viszonzásra. A vállalkozás szellemiségétől elragadtatva az Államtitkári Bizottság az egész csomag azonnali jóváhagyását javasolta, bennem azonban kétségek merültek fel. Habár egyike voltam azoknak, akiktől a „visszautasíthatatlan lépések” politikája származott, egy ilyen nagyságrendű gesztus megtételét nem pártoltam viszonzás nélkül, ráadásul még azelőtt, hogy megismernénk a kínai válasz mibenlétét. Az elnöknek március 25-i keltezéssel írott emlékeztetőmben – még jóval az asztalitenisz-csapat meghívása előtt – három részre osztottam a listát. Az első csomag a Kínával folytatott kereskedelmet némiképp a Szovjetunióval folytatott kereskedelem alatt tartaná, a második fázis a kínai kereskedelmet azonos szintre helyezné a szovjet–amerikaival, míg a harmadik fázis volumene meghaladná a szovjet relációt. A javaslatom úgy szólt, hogy az első csomag megvalósítására a közeljövőben és egyoldalúan kerüljön sor, míg a második és a harmadik életbeléptetésével várjuk meg, hová fejlődnek kapcsolataink a KNK-val, és a viszonyosság elve alapján történjék.

Ez az emlékeztető ott feküdt Nixon íróasztalán, amikor megkaptuk a hírt asztalitenisz-csapatunk meghívásáról. Közöltem vele: eljött a legalkalmasabb időpont egy elnöki döntés meghozatalára. Április 12-én Nixon jóváhagyta az alapvető stratégiát, és elrendelte az első fázisban foglaltak haladéktalan alkalmazását. Április 13-án tájékoztattam erről a különböző kormányhivatalokat. Másnap a Fehér Ház Ron Ziegler szóvivő útján bejelentette az első komolyabb szakítást a Kína elleni több évtizedes embargóval. Az új intézkedéseket a Nixon-adminisztráció 1969 óta kibontakozó Kína-politikájának összefüggésébe helyezte, de háttér-információként megjegyezte: a bejelentés időzítését a pingpongseemények befolyásolták. Még ugyanazon a napon értesítettem a kormányhivatalokat egy ettől független elnöki döntésről, amely amerikai gyártmányú motorokkal és sebességváltókkal felszerelt francia dömperek eladását hagyta jóvá a Kínai Népköztársaságnak.

A háromszög-diplomácia hatékonysága a benne részt vevő felek természetes ösztönzőit és hajlandóságát igényli. El kell kerülnie azt a benyomást, hogy az egyik fél „felhasználja” a versenyzők bármelyikét a másik ellen, különben az illető válaszcsapásnak és zsarolásnak teszi ki magát. A Kína és a Szovjetunió közötti ellenségeskedés akkor szolgálja legjobban a céljainkat, ha szorosabb kapcsolatokat tartunk fenn mindkét oldallal, mint azok egymással. A többit pedig az események dinamikájára kell bízni.

Április 13-án magamhoz kérttem az ismét szovjet ügyvivőként szolgáló Julij Voroncovot, akire – úgy látszik – a kellemetlen hírek fogadását osztotta a sors. Így esett, hogy épp a hatálybaléptetést megelőző napon kellett közölnöm vele döntésünket a kínai kereskedelem megnyitásáról. Hangsúlyoztam, hogy mind-

ez nem tükröz szovjetellenes szándékot. Ezzel a diplomáciában szokásos pirulával a manőver célpontja hivatalos megnyugtatóban részesül, aminek szándéka legalább annyira a megijesztés, mint a megnyugtató, és ami nem éri el a célját, ha tényleg el is hiszik. A szovjet diplomaták nem a hiszékenységről ismerse-nek meg, de úgy gondoltam, az összefüggések önmagukért beszélnek. Emellett szorgalmaztam Zieglernél, hogy egy fehér házi sajtótájékoztatón hasonlóképpen tagadjon minden szovjetellenes szándékot. Ezt meg is tette, ám az instrukciói értelmében ellensúlyozta egy kijelentéssel, amely összecsengett Csou En-laj közlé-sével: „Kétség sem férhet hozzá, hogy Nixon elnök kezdeményezései új fejezetet nyitottak a Kínához fűződő kapcsolatainkban.”

Pekingben a „Washington-figyelőket” bizonyára mulattatta a „széthúzó klik-kek közötti viszálykodás” az USA fővárosában. Egyrészt ott volt az elnök, aki az eufória hullámain lovagolt. Az Amerikai Lapkiadók Egyesületének kongresz-szusán Nixon túláradoan beszélt hosszú távú céljairól a kapcsolatok normalizálá-sára az Egyesült Államok és a Kínai Népköztársaság között, „véget vetve a konti-nentális Kína elszigeteltségének a világ közösségétől”. Sorra vette az általa eddig megtett különböző lépéseket, és megjegyezte: politikájának gyümölcse lassan beérik. Híven ahhoz a szokásához, hogy olyan közel megy a szakadék széléhez, ami a zavarba hozott tanácsadói körében kínos feszengést vált ki, megemlítette, hogy Tricia lányának és vőlegényének (akik júniusban szándékoztak megeskü-d-ni) a KNK-t ajánlotta mint remek helyet a nászútjuk eltöltésére. Reményét fe-jezte ki, hogy egy napon meglátogathatják Kínát. „Ami azt illeti, remélem, hogy egyszer megteszem.”

Másrészt Spiro Agnew alelnök tudósítók előtt kijelentette: nem ért egyet a Pekinggel való kapcsolatok normalizálásának politikájával, és a pingpong-epizód előtt ellene érvelt egy NSC-értekezleten. A tájékoztatót nem hivatalosnak szánták ugyan, de lássuk be: az újságírói önmegtartóztatásnak vannak határai. Bárkiről legyen is szó, az elnök és az alelnök közötti kapcsolat sohasem könnyű; végül is nyugtalanító, ha az ember oldalán olyasvalaki áll, akinek élete nagy am-bíciója az illető halála esetén válik valóra. Nixon érzésének, miszerint potenciális ellenfelekkel van körülvéve, semmi szüksége nem volt ilyesfajta megerősítésre. Ezt a baklövést újabb példaként könyvelte el Agnew alkalmatlanságára, hogy az utódja legyen – amúgy a legtöbb potenciális utódjelölt esetében ugyanezt a nézetet vallotta –, és utasította Haldemant: azonnal szóljon Agnew-nak, hogy a továbbiakban tartózkodjék a Kínával kapcsolatos kommentároktól.

A várakozás közben fokozódtak az izgalmak. Nixon az egész projekt zátonyra futása miatt aggódott. Végül április 27-én elhatároztuk, hogy közvetlenül a kí-naiakhoz fordulunk. Futárt menesztettünk Párizsba egy levéllel Jean Sainteny-nek azzal a kéréssel, hogy sürgősen továbbítsa a kínai nagykövetnek hivatalos

javaslatunkat. Ebben azt kértük, hogy nyissanak számunkra egy kommunikációs csatornát a francia fővárosban. Azért Párizsra esett a választásunk, mert felme-rült bennünk, hogy a hosszú kínai hallgatás esetleg azt is jelenthette, hogy sem a pakisztáni, sem a román csatornában nem bíztak. A levél kézbesítésére azonban sohasem került sor, mert miközben az üzenet még úton volt, a pakisztáni csato-r-na váratlanul életre kelt, így hát leállítottuk a futárt.

A feleledés első jele április 27-én délután háromnegyed 4-kor mutatkozott meg, ekkor ugyanis hírt kaptam: Hilali sürgősen találkozni szeretne velem öt percre. Amikor Hal Saunders közölte, hogy másnap szabadságra megyek, Hilali nem tágitott, mondván, az üzenete nem várhat. Így tehát délután 6 óra 12 per-cor fogadtam. Átadott nekem egy kézzel írott kétoldalas emlékeztetőt, amely üzenetet tartalmazott Csou En-lajtól, válaszképpen Nixon elnök december 16-i üzenetére (amit, mint most megtudtuk, a kínaiak január 5-én kaptak meg). Az elegáns kézírással írt szöveg pontosan a következőképpen hangzott:

ÜZENET CSOU EN-LAJ MINISZTERELNÖKTŐL

Csou En-laj miniszterelnök köszönetet mondott Jahja elnöknek Nixon elnök üzenetének átadásáért '71. jan 5-én. Csou En-laj miniszterelnök nagyon há-lás Jahja elnöknek, és hálás lesz, ha Jahja elnök átadja a következő szó szerinti üzenetet Nixon elnöknek:

„Az akkoriban fennálló helyzetnek tulajdoníthatóan nem volt lehetséges korábban válaszolni az USA elnökének üzenetére a Kínai Népköztársaság elnöke számára.”

„Jelenleg a Kínai Népköztársaság és az Egyesült Államok közötti kapcsol-atok felülvizsgálat alatt állnak. Ám ahhoz, hogy a kapcsolatok a KNK és az USA között alapvetően helyre legyenek állítva, az USA-nak ki kell vonnia minden fegyver erejét Kína tajvani és tajvani-szorosi területéről. Megoldás erre a kulcsfontosságú kérdésre csak közvetlen tárgyalások útján található a két ország magas szintű felelős személyiségei között. Ennélfogva a kínai korm [sic!] megerősíti abbeli óhaját, hogy nyilvánosan fogadja Pekingben az USA elnökének különleges megbízottját (például Mr. Kissingert), vagy az amerikai külügyminisztert, vagy akár magát az USA elnökét is közvetlen találkozóra és tárgyalásokra. Természetesen ha az Egyesült Államok elnöke úgy találja, hogy az idő még nem érett meg erre, az ügyet el lehet halasztani egy későbbi időpontra. Ami a pekingi magas szintű találkozó és tárgyalások módozatait, eljárásrendjét és egyéb részleteit illeti, miután ezek nem alapve-tő fontosságúak, a vélekedés[ünk] szerint mindenképpen lehetséges, hogy a megfelelő intézkedésekre Jahja Khan elnök szíves közreműködése révén ke-rüljön sor. 1971. április 21.”

Megkérdeztem Hilalit, mikor kapták meg az üzenetet Pakisztánban. A hivatalába visszatérve felhívott, és közölte: április 23-án érkezett meg. A késés oka az volt, hogy követségi futár útján továbbították Washingtonba.

Csak találgatni lehet, hogy Csou miért várt olyan sokáig a kapcsolatfelvétellel. Hamarabb talán laoszi hadművelerünk tette időszerűtlenné a kontaktust, vagy a kínaiak ugyanúgy zavarban voltak a legjobb csatorna megválasztását illetően, mint mi. Románia esetében mindketten ugyanarra a következtetésre jutottunk: egész egyszerűen túlságosan kiszolgáltatott volt, túlságosan csábították a saját szükségletei, és földrajzilag túl szerencsétlen helyen feküdt ahhoz, hogy közben tudja tartani a kapcsolatlétesítés utolsó fázisát, bármennyire is segítőkésznek bizonyult a korábbi lépések során. A kínaiak Norvégiával is próbálkoztak, mi pedig Párizssal, és érdekes lenne megtudni, miért került Peking az utóbbi. Talán túl nagyra becsülte a francia hírszerzés hatékonyságát, talán a szovjet be-szívárgás miatt aggódott, esetleg a kommunikációs csatornái Párizs relációjában nem voltak megfelelők. Talán a klasszikus kínai módon Csou En-laj arra várt, vajon rá tudja-e venni a barbárokat, hogy meghívásért folyamodjanak hozzá a pingpongdiplomácia félreérthetetlen célzása után. Valószínűleg őt is ugyanúgy zavarba ejtette a mi hallgatásunk, mint minket az övé. Kevésen múlt a dolog, de kifelé mutatott önuralmunk végül arra készítette a kínaiakat, hogy – rájuk korántsem jellemző magatartást tanúsítva – Peking tegye meg az első lépést.

Így tehát végre elérkeztünk egy út végéhez és egy másik elejéhez. Csou En-laj szívélyes hangvétele azt jelezte, hogy nem kell megaláztatástól tartanunk; a korábbi kommunikáció ellentmondást nem tűrő hangneme eltűnt. A javasolt találkozó tárgya továbbra is Tajvan volt, de a hangsúly inkább erőink kivonására, nem pedig a kapcsolatunk feladására tolódott el. A kínaiak magas szintű találkozót óhajtottak, amelynek célja az Egyesült Államokkal való viszony alapvető helyreállítása volt. Az elnök kifejezett meghívást kapott, mégpedig nem egyszerűen egy bármikor letagadható szóbeli elejtett megjegyzéssel, hanem hivatalos közlés formájában. Emellett Csou En-laj nem kívánt kockázatot vállalni azzal, hogy beosztottjaink a „módozatok” körüli alkudozással akadályt gördítsenek közös tervezésünk elé. A technikai lebonyolításnak a pakisztáni csatornában tartásával diszkréciót, magas szintű odafigyelést, valamint gyors és eredményes döntéshozatalt biztosított.

Hilali alig húsz perc múlva már távozott is az irodámból, én pedig azonnal átmentem az elnökhöz. A Lincoln-szalonban találtam rá, ahol felolvastam neki a levelet. Nemigen volt szükség megvitatásra; az üzenet önmagáért beszélt.

Nixon egy órán belül visszahívott telefonon. Végül még a legnagyobb események is megvalósítási kérdésekre egyszerűsödnek le; ezek közül az első az volt, hogy kit küldjünk Kínába. Rám eredetileg nem gondoltunk. Egyetértettünk abban, hogy David Bruce lenne az ideális megbízott; ami azt illeti, május végén

szóba is hoztam előtte egy későbbi misszió lehetőségét. De aztán rájöttünk, hogy a Vietnámról szóló párizsi tárgyalásokon a delegációnk vezetőjeként játszott szerepe miatt a kínaiak tisztességtelen húzásnak tekinthetik a jelölését, és egy ilyen, épp csak formálódó fázisban nem kockáztathattuk, hogy valami balul üssön ki. (Ez a döntés helyesnek bizonyult. Októberben, második kínai utamon Peking nem egyezett bele, hogy Bruce a delegáció tagja legyen. Később megváltoztatták a véleményüket, és elfogadták a Pekingben megnyíló összekötő irodánk első vezetőjeként.) Más jelöltek hosszú névsorát megvitatta előkerült George Bush és Elliot Richardson neve, majd hosszasan latolgattuk Nelson Rockefellert, talán Al Haig társaságában. Mindegyikük esetében problémák merültek fel egy titkos utazás lebonyolításában, vagy mert nem voltak kellően tájékozottak Nixon észjárásának nüanszeit illetően, vagy mert esetleg túlságosan is elvonnák a figyelmet Nixon saját útjáról. Az elnök még Tom Dewey nevét is többször felvetette, ékesszólóan ecsetelve a képességeit; sajnos azonban Dewey nem állhatott a rendelkezésünkre, mivel néhány hónappal korábban elhunyt. Rogers neve nem merült fel, de nem is kerülhetett volna szóba, tekintettel Nixon elköltéségére, hogy őt, és ne a külügyminisztériumot tekintsék a kínai politika értelmi szerzőjének – jogosan.

Izgatottságunkat visszafojtva az esemény jelentőségéről beszélgettünk. Nixon véleménye szerint a Vietnám ügyében mutatott határozottságunk követte ki az utat stratégiailag még úgy is, hogy időnként rövid késlekedést okozott. A kínaiak csak olyan Amerikát tudnak komolyan venni, amelyik erőt képes felmutatni Ázsiában. Közöltem az elnökkel, hogy fordul a kocka, és egy új nemzetközi rend körvonalai látszanak kibontakozni a szemünk előtt. Valójában a szándékainknak megfelelően sikerült egybefűznünk politikánk különböző alkotóelemeit: „Mostanra véghez vittük, az egészet összekapcsoltuk.” És valóban így tettünk Európában, Berlinben, a SALT-on és a Közel-Keleten. Nixon felvetette, hogy vajon a közelgő bejelentés a SALT-ról (a május 20-i megegyezés a támadó- és a védelmi fegyverek korlátozásának egyidejű tekintetbevételéről) nem zaklatja-e fel Pekinget. Ebben kételkedtem; a kínaiak nagyobb tételekben játszanak. Nixon ezután megkérdezte: egy szovjet csúcs bejelentése szeptemberre – amit továbbra is lehetségesnek tekintettünk – nem okoz-e kárt a kínai kezdeményezésünknek. Ilyen gyors lépést nem tételiztem fel a szovjet vezetőkről, akik még mindig arra vártak, hogy a Vietnám-ellenes megmozdulások Amerikában tovább gyengítik helyzetünket, és akik konokul azzal kísérlezték, hogy a csúcstalálkozóra szóló belépőjegyként megpróbáljanak további engedményeket kicsikarni tőlünk. Érzésem szerint Csou En-laj „ennél kifinomultabb elemzést” végzett. De ha bebizonyosodna, hogy tévedtem, még mindig választási lehetőség előtt állnánk, hogy melyik csúcs élvez nálunk elsőbbséget – íme a bőség zavara. Jó volt ilyen problémákkal szembesülnünk – már két éve nélkülöztük az effajta luxust.

A magas hivatal gyakran gyötrelmekkel, kudarcokkal és kisstílű számításokkal jár. A közvélemény elképzeléseiben élő drámai magaslatokkal szemben rendszerint látszólag végtelen pressziók és feszültségek felhalmozódását jelenti, ahol minden megoldásnak tűnő eredményről az derül ki, hogy nem több, mint belépőjegy egy sor új problémához. A vezetők személyiségét az teszi próbára, hogy a bizonytalansággal szembenézve mennyire készek állhatatosak maradni, és egy olyan jövő érdekében építkezni, amelyet sem megmutatni, sem teljesen felismerni nem tudnak. Időnként azonban néhány szerencsés kiválasztott olyan esemény részesévé válhat, amelyről *tudja*, hogy nagy változásokat fog hozni. Aznap este a megszokottnál kicsit később mentem haza, és – egymagamban ülve a dolgozószobámban – elmélkedtem. Több mint két hosszú éven át az a rémálom gyötört, hogy Vietnám felemészti országunk önbizalmát, és megfosztja a szabad nemzetek védelmének és a haladásba vetett remény táplálásának döntő fontosságú képességétől. Miközben a háború utáni világrend szétesésnek indult, és kreatív hozzájárulásunk az új világ alakításához nélkülözhetetlenebb volt, mint valaha, azzal a veszéllyel kellett szembesülnünk, hogy a Délkelet-Ázsia egy sarka miatt támadt elkeseredett belső viszállyainkban felemészthetjük nemzeti létünk lényegét. Bármilyen történik is Indokínában, hozzá kell látnunk a nemzetközi kapcsolatok új korszakának kiépítéséhez, márpedig ez a cél elérhetetlen hazafias elkötelezettség és konszenzus nélkül. A Pekingből érkező üzenet mindenekelőtt azt bizonyította, hogy Indokína ellenére az amerikai népnek lehetősége van arra, hogy bizakodva tekintsen a jövőbe. Most az egyszer itt volt előttünk annak az esélye, hogy az amerikaiak végre felsorakozzanak egy konstruktívabb és békésebb világ víziója mögött, és reményt merítsenek annak megmutatásából, hogy az USA a viszonytagságok közepette is rendelkezik még nagy tervek végrehajtásához szükséges belső erővel. Az izgalommal teli két év után első ízben jött el számomra az emelkedettség és a belső béke pillanata.

Másnap reggel újra összeültem Nixonnal az Ovális Irodában. Megkért, olvasam fel a kínai emlékeztetőt Haldeman előtt, és magyarázzam meg a jelentőségét. Nem arról volt szó, hogy nem értette meg; inkább arról, hogy ki akarta élvezni egy nagy eredmény megvalósításának pillanatát, miközben hallja, amint elhangzik a politikai száműzetése magányos napjaiban is mellette álló régi munkatársa előtt. Egyfajta önigazolás volt ez, annak bizonyítéka, hogy nem volt hiábavaló azoknak az éveknek a magánya és megpróbáltatása.

Majd egy újabb döntés nélküli megbeszélésre került sor a számba jöhető megbízottak személyéről, de ezúttal Haldeman jelenlétében. Nixon még mindig amiatt aggódott, hogy a kínaiak ugyanazt a taktikát alkalmazzák, mint az észak-vietnámiak, és velünk szemben álló amerikai politikai szereplők meghívásával nyomás alá helyeznek minket (e félelmén sohasem sikerült úrrá lennie). Ezt megkérdőjeleztem, mivel Peking stratégiai elvárásai nem estek egybe Hanoiéival. Kína

nem akarhatta, hogy a nyitás a kieroszakoltság látszatát keltse, mivel egy vonakodó adminisztráció nem elégítené ki a biztonság iránti igényét egy szükséghelyzetben. Washington a szovjet pressziókkal szembeni ellensúlyként vonták bele a játékba, és a kínaiak szemszögéből az volt kíváncsi, hogy ez az ellensúly nehéz és spontán legyen. Mindazonáltal Nixon felkért engem, szálljak szembe Peking összes arra irányuló kísértésével, hogy a politikai ellenfeivel foglalkozzon; beleegyezésemet könnyű volt kifejeztem, azt viszont már jóval nehezebben fundáltam ki, mit kellene tennem ez ügyben.

Még a délelőtt folyamán Nixon közölte: mellettem döntött megbízottjaként, és haladéktalanul lássak hozzá az előkészületeknek. Indítékai vegyesek voltak, ahogyan mindig is így van ez a politikai vezetőkkel. Csak a romantikus kívülállók képzelik azt, hogy egy kemény hatalmi harcból győztesen kikerülő emberek kizárólag gondos elemzést követő megfontolások alapján hozzák meg döntéseiket. Nixon legfontosabb indítéka kétségtől az volt, hogy én értem meg legjobban a politikánkat, és a bonyolult észjárású főnököm alapos ismerete révén képes leszek elintézni azt a fajta pekingi vizitet a számára, amellyel leginkább elégedett lesz. Engem minden feszengés nélkül meg tud kérni arra, hogy felvessem az elnöki látogatást kitarató ügybuzgalommal előkészítő csapata közönségkapcsolati igényeit. Egy másik tényező bizonyára az volt, hogy az összes potenciális megbízott közül én voltam az, akit legközvetlenebbül tudott az ellenőrzése alatt tartani. A fehér házi stáb tagja voltam, a nyilvánosság előtt jóformán ismeretlen munkatársként; a Fehér Ház sajtóirodája kivételével nem rendelkeztem semmilyen eszközzel a tevékenységem megismertetésére – hivatali időm eddig eltelt két és fél évben sohasem tartottam hivatalos sajtóértekezletet –, és az én sikerem az elnök sikere volt.

E pillanatban nem mondhattam, hogy különösebben meg lettem volna lepve; inkább óriási megkönnyebbülés lett úrrá rajtam, mert ilyen hosszú és folyamatos tervezés után most végre megvalósíthattam a vállalkozást. Ami pedig Nixont illeti, bármik voltak is a szövevényes indítékai, elismerés illeti meg azért a bátorságért, amellyel forradalmasította a háború utáni külpolitikánkat, holott tudta, hogy sok hagyományos híve földet rengető sokkot fog érezni miatta. Mindössze a nemzetbiztonsági tanácsadója támogatásával, az apparátusbeli tehermentesítés szokásos procedúrái által nyújtott alibi nélkül felhatalmazást adott egy olyan misszióra, amely bukás esetén az ő számára nyilvánvalóan politikai, az ország számára pedig nemzetközi katasztrófát jelentett volna. Az, hogy minden esélyünk megvolt a sikerre, irreleváns volt a választás magánya szempontjából, amikor a döntést meg kellett hozni; az, hogy Nixon általában nem volt bizalommal teli, nem változtat azon a tényen, hogy eltökélt emberre vall egy szakadék szélén sétálgatni csupán egyetlen munkatársa kíséretében.

Tervek és tévutak

Miután a kínaiak négy hónapon át vártak bennünket, nem kívántunk azonnal visszaküldeni egy hivatalos választ, nehogy túlbuzgónak tűnjünk fel. Ám a döntést gyorsan le kellett fordítani gyakorlati cselekvésre, már csak azért is, mert Nixon és én egyaránt szabadságra mentünk, ő San Clemente-be, én pedig Palm Springsbe.

Április 28-án magamhoz kérttem Aga Hilalit, hogy előzetes válasszal szolgáljak. A kínaiaknak szóló üzeneteinket először én fogalmaztam meg kézírással, miután tartalmukat megbeszéltem az elnökkel. Ezután általában számos további megfogalmazáson mentek keresztül, figyelembe véve Al Haig és Winston Lord észrevételeit, valamint a saját menet közben jött gondolataimat. Majd legépezték és ismét megmutatták őket az elnöknek; feljegyzéseim tanúsága szerint változtatás nélkül jóváhagyta mindet.

Az előzetes válaszunk kifejezte nagyrabecsülésünket Jahja Khannak a körütekintése és tapintata miatt, egyben köszönetet mondtunk Csou En-lajnak az üzenetért, amelyet pozitívnak, konstruktívnak és segítőkésznek tartottunk. Hasonló szellemben fogunk reagálni rá, ígértük. Peking a május 10-ével kezdődő héten várhat tőlünk hivatalos választ. Hogy figyelemmel legyek az elnök aggodalmaira a KNK esetleges kísérlete miatt más amerikai politikai szereplők bevonására, valamint elejét vevendő a kínaiak izgatottságának, ami új és bonyolult csatornák megnyitásához vezethet, hozzátettem néhány személyes – és ezáltal letagadható – észrevételt. A következőt javasoltam: Jahja saját véleményként kommunikálja Csou En-laj előtt annak fontosságát, hogy az amerikai–kínai párbeszéd erre a csatornára korlátozódjék mindaddig, amíg nem áll rendelkezésre egy biztonsággal működőképes hivatalos kapcsolat. Reméltük, a kínaiak nem tesznek semmilyen más kezdeményezést, amíg hivatalos válaszunkat el nem küldtük, és a megbízottunkat meg nem neveztük. Ez nem befolyásolhatja károsan az emberek közötti kapcsolatokat – a diákok, újságírók és tudósok cseréjét –, amelyet rendkívül üdvösnek tartanánk. Hangsúlyoztam, hogy a fentieket ne hivatalos amerikai álláspontként kommunikáljuk, hanem Jahja személyes megállapításaként a hozzáállásunkat illetően. Nem volt kétségem afelől, hogy Csou En-laj megérti, mit akarok mondani. Május 5-én a pakisztániak közölték: minden üzenetet továbbítottak a kínaiaknak május 1-jén – pontosan azon a napon, amikor zavarkeltő demonstrációk megpróbálták megbénítani Washingtont azért, hogy – a szervezők állítása szerint – ráébredjék a kabinetet a békéért munkálkodás szükségességére.

Ám még mielőtt az üzenet Pekingbe ért volna, kormányzatunk furcsa rendszere olyan tévutat produkált, amely tovább komplikálta az egész vállalkozást; az igazat megvallva, csak a kapcsolataink normalizálására törekvő kínai vezetés

eltökéltségének volt köszönhető, hogy nem okozott komolyabb kárt. A State Department természetesen semmit sem tudhatott az elküldött üzenetekről, habár a pingpongdipomáciából és az NSC-rendszert megterhelő, a KNK-val kapcsolatos politikánkat érintő sok tanulmánykérő memorandumból következtetve érzékelnie kellett, hogy valami van a levegőben. Kína-politikánk egyetlen olyan aspektusa, amely egyértelműen a felügyelete alá tartozott, a kínai ENSZ-tagság ügye volt, így érthető módon a megsértett kiváltságai által táplált intenzitással foglalkozott vele.

Helyesen kalkulálva hagyományos álláspontunk támogatottságának apadásával az ENSZ-ben, a State Department azon buzgólkodott, hogy elintézzze a Kínai Népköztársaság felvételét a világszervezetbe valamilyen formában, de mindenképpen Tajvan kizárása nélkül. Törekvésével kedvében akart járni a kongresszus Vietnám miatt nekünk annyi gyötrelmet okozó liberális szárnyának, anélkül, hogy ezzel maga ellen fordítaná a konzervatívokat, nem is beszélve az elnökről, aki korábban oly sok támogatást köszönhetett a „kínai lobbinak”. Seregnyi tervvel állt elő, amelyeknek egy közös vonásuk volt: Tajvan és a KNK egyaránt ellenezte, és mindössze újságírók és kongresszusi képviselők egy kis csoportja pártolta őket. Az egyik ilyen terv az „egyetemesség” elve mentén az lenne, hogy valamennyi megosztott ország mindkét része külön-külön, saját jogán nyerne felvételt az ENSZ-be. Ez közel állt a „két Kína”-megoldáshoz, amelyet korábban is véhemensen elutasított mind Tajpej, mind Peking, de biztosan kiváltotta volna Dél-Korea és Nyugat-Németország ellenkezését is. Egy másik elképzelés szerint a KNK legyen felvéve többségi szavazással, és kapjon helyet a Biztonsági Tanácsban, míg Tajvan maradjon valamilyen pontosan nem definiált státuszban az ENSZ Közgyűlésében (és az eljárási rend szerint a kizárása kétharmados szavazáshoz legyen kötve). Ez úgyszintén elfogadhatatlan volt mind Tajpej, mind Peking számára, ellenben Kína-politikánk számos hazai bírálója pártolta, és esetleg nyerhetnénk vele egy-két év haladékot a közgyűlésben. A külügy már hónapok óta sürgette az elnöki döntést valamelyik megoldás mellett, mert időre volt szüksége a kellő támogatás megszerzéséhez a választott opció javára. Nixon egyetértésével húztam az időt, mert nem akartam veszélyeztetni új Kína-politikánk ingatag kezdeteit egy olyan ügygel, amely anélkül provokatív, hogy megoldással tudna szolgálni, és amelyet mindenképpen túlhaladna a Pekinggel kialakulóban levő kapcsolatunk.

A Kínát illető vitánk teológiai mivoltát híven tükrözte sok szakértő liturgikus álláspontja, miszerint az ENSZ-kérdés „megoldása” a KNK-hoz fűződő viszonyunkban lehetséges bármilyen javulás elengedhetetlen előfeltétele – miközben ezt a szempontot soha egyetlen kínai megnyilatkozás sem vetette fel semmilyen csatornán; ami azt illeti, még magát az ENSZ-tagság ügyét sem. Miután nem tudott elnöki utasítást szerezni, a State Department egyszerű megoldáshoz

folyamodott: nyilvánosan előterjesztette saját elméleti álláspontját, ezzel akarván támogatokat szerezni a kormányhivatalok berkeiben dúló vitában. Április 28-án a külügy szóvivője álláspontunkként nyilvánította ki, miszerint a Tajvan és a Penghu-szigetek feletti szuverenitás „rendezetlen kérdés, amely a jövőben meghozandó nemzetközi döntés függvénye”. Ezt a Kína-vita *mindkét* résztvevője elutasította, hiszen a szóban forgó területeket mindketten a szuverén kínai állam részének tekintették. A nyilatkozat célja az volt, hogy lehetővé tegye számunkra Peking ENSZ-felvétele jogi alapjának lefektetését, egyúttal fenntartani egy helyet Tajpej részére a közgyűlésben. Hogy a dolgok tovább bonyolódjanak, április 29-én a SEATO miniszteri értekezletén Londonban tartózkodó Rogers külügyminiszter a televízióban kijelentette: Mao meghívása Nixon részére, ahogyan a *Life* magazinban Edgar Snow beszámolt róla, „elég mellékesen történt”, és Rogers a maga részéről nem hiszi, hogy „komoly meghívás” lenne. A külügyminiszter így folytatta: Kína sok szempontból „expansionista”, politikája a világ többi részét illetően eddig „meglehetősen paranoiás” volt, és ha a Szovjetunióval és Kínával fennálló kapcsolatok javítására irányuló törekvéseink szítják az ő egymás közti ellenségeskedésüket, akkor az „nyereség” számunkra, habár, fűzte hozzá, nem ez a célunk. Nixon útja Kínába, tette hozzá Rogers a minisztériumának kelet-ázsiai osztálya által folyamatosan és erőteljesen követelt vonal mentén haladva, „majd valamikor a jövőben” esetleg lehetséges, de csak amennyiben a KNK úgy dönt, hogy valamilyen közelebbről meg nem határozott módon csatlakozik a nemzetközi közösséghez, és tartja magát „a nemzetközi jog előírásaihoz”.

Az, hogy Rogers nem tudott az üzenetváltásainkról, bizonyos mértékig felmentést ad neki, ugyanakkor nem tompította megjegyzéseinek hatását. Nixon és én megkövültünk a döbbenettől. Attól tartottunk, hogy Rogers kijelentéseit Peking esetleg az üzenetére adott válaszunkként értelmezi, vagy arra a következtetésre jut, hogy Kínát mégis befolyásolhatónak gondoljuk nyomásgyakorlással a hónapokkal korábbi figyelmeztetése ellenére, miszerint a felénk történő nyitást ne tekintsük a gyengeség jelének – ilyen kijelentés igencsak ritkán hangzik el magukat valójában erősnek érző országok részéről. A kínaiakat nyilvánvalóan aggasztotta, hogy netán feljebb akarjuk srófolni az igényeinket. Ez esetben félt volt, hogy könnyen visszatérhetnek duzzogó elszigeteltségük vagy harcias retorikájuk újabb periódusába a presszióval szembeni befolyásolhatatlanságuk demonstrálásául. Valamilyen megnyugtatót mindenképpen küldünk kellett, ám a pakisztáni csatorna túlterhelése nem tűnt okos megoldásnak. Amúgy sem volt könnyű feladat elhatárolódni a külügyminiszter kijelentéseitől, vagy megkísérelni finomítani őket, mert ez alighanem több kárt okozhatott volna, mint amennyi hasznort hajt. Egy április 29-i sajtóértekezletén Nixon mindent elkövetett a dolgok bizonyos mértékű helyretele érdekében. Világossá tette, hogy az ENSZ-szel kapcsolatos álláspontunkat illetően még nem született semmilyen döntés, és felsorol-

ta az előtte fekvő különböző javaslatokat a „két Kína”-megoldástól a kizárólagos képviselőig. Ennél tovább már végképp nem mehetett a külügyminiszterétől való nyilvános elhatárolódás nélkül. Még egy esetleges kínai útra vonatkozó békítő hangú utalást is belefoglalt a beszédébe, amely valószínűleg többet mondott Peking, mint Washington számára: „Remélem, és ami azt illeti, számítok is rá, hogy valamikor majd látogatást tehettek a kontinentális Kínában valamilyen minőségben – nem tudom, milyen minőségben.” Ügyes előadás volt.

Egy május 4-én sugárzott kínai rádióadás behatárolta, meddig hajlandók elmenni a kínaiak kormányzati blöffjeink tolerálásában. A State Department azon kijelentését, miszerint Tajvan státusza „rendezetlen kérdés”, a KNK belügyeibe való „arcátlan beavatkozásként” és „a kínai néppel szembeni ellenséges cselekedetként” utasították vissza. Peking nyomatékosan kijelentette: „csakis egy Kína létezik a világon”, valamint „Tajvan Kína szent területének elidegeníthetetlen része”. Az amerikai pingpongcsapat látogatását „új fejleményként” jellemezte az amerikai és a kínai nép közötti barátságban, de hozzátette, hogy a Nixon-adminisztráció lépései a kapcsolatok javítása terén „félrevezetők”, valamint kísérletek „politikai töke kovácsolására és arra, hogy kivágja magát elszigetelt helyzetéből”. A műsort figyelmeztetésnek szánták nekünk, hogy ne nyomuljunk túl messzire, de valójában nem szakították meg a dialógusunkat.

Tudniillik Kína cselekvési szabadságának is voltak korlátai. Mi ugyan hajlamosak voltunk meghökkenteni a kínai hivatalos köröket, az ország határain felsorakozott hadosztályok azonban szovjet hadosztályok voltak. Az oroszok újabb egységeket vezényeltek a mongol határhoz, negyvennégy hadosztályra bővítve ott állomásozó csapataik számát. A kínaiak jelentős mértékben növelték szárazföldi erőiket. A Szovjetunió és a KNK közötti tárgyalások a határkérdésről holtpontra jutottak. Egy nyugati kommunista párt vezetőivel való találkozásán Brezsnyev komoly aggodalmát fejezte ki az amerikai–kínai kapcsolatok alakulása miatt. Április 25-én egy szovjet tévékommentátor az amerikai–kínai viszonyról szólva kijelentette: „A nyomásgyakorlás nincs hatással a Szovjetunióra, és az ilyen politika kudarcra van ítélve.” Azok az országok, amelyek azt állítják, hogy a nyomásgyakorlás nincs hatással rájuk, vagy blöffölnek, vagy a szerencsésüknek köszönhetően mindeddig nem voltak kitéve neki.

Folytattam ázsiai utam tervezését. A Palm Springsben töltendő szabadságomra egy halom könyvet vittem magammal a kínai filozófiáról, történelemről és művészetről. A tájékoztató anyagok elkészítése Winston Lord feladata volt, amelyet rettenetesen megnehezített és kellemetlenné tett, hogy kényszerűségből titokban kellett tartania gyönyörű, bájos és intelligens kínai-amerikai felesége, Betty előtt, aki Sanghajban született, és a kontinentális Kínáról származó szüleit szoros kötelékek fűzték Tajvanhoz. Winston nekilátott a terjedelmes jegyzetanyag összeállításának minden elképzelhetően felmerülő tárgykörben.

A technikai előkészületek megkezdéseként május 3-án egy háttéracsatornán keresztül üzenetet küldtem pakisztáni nagykövetünk, Joseph Farland címére:

Olyan rendkívül érzékeny okokból kifolyólag, amelyek csak az elnök és előtem ismertek, az elnök azt kívánja öntől, találjon valamilyen személyes [...] ürügyet egy azonnali utazás megtételére az Egyesült Államokba, abból a célból, hogy tanácskozhasson velem. Találkoznunk teljes mértékben titokban kell maradnia, a mibenléte nem lehet ismert senki előtt, az elnököt, önt és engem kivéve. [...] Tisztában vagyok azokkal a nehézségekkel, amelyeket ez az üzenet önnel szemben támaszt, de bizonyos vagyok benne, hogy megérti: annak fontossága, amit az elnök a találkoznunk tulajdonít, mindent felülír. Találkoznunk tárgya semmilyen felkészülést sem igényel az ön részéről.

A meglepett, de lojális Farland a felettesei előtt „magántermészetű ügyként” megindokolt útra kelve tüstént Los Angelesbe repült, ahonnan egy barátom gépén Palm Springsbe hozattam. Május 7-én titokban találkoztunk abban a magánlakásban, ahol a szabadságom alatt laktam. Három órát töltöttünk együtt, majd visszament a Los Angeles-i repülőtérre; semmi nyoma sem maradt annak, hogy valaha is látogatást tett volna Palm Springsben.

Szerencsésnek mondhattuk magunkat, hogy szolgálatban levő pakisztáni nagykövetünk nem a hivatásos külszolgálati *establishment* tagjai közül került ki. Egy hagyományokhoz ragaszkodó tisztviselő sohasem válaszolt volna nekem anélkül, hogy ne viszontbiztosítsa magát valamilyen „személyes” közlés révén a minisztériumi felettesei előtt Washingtonban. Továbbá Farland épp olyan gyakorlatiasan rátermett ember volt, mint amilyen kötelességtudó. Utam komplikált előkészületeit fáradhatatlan ügyességgel és tapintattal intézte. Május 7-én Palm Springsben áttekintettük a pakisztáni csatornán keresztül bonyolódó minden üzenetváltásunkat Pekinggel. Közöltem vele, hogy az utam technikai előkészületeinek rajta keresztül kell bonyolódniuk, elkerülendő a félreértés lehetőségét, ami szükségszerűen fennáll akkor, ha komplex anyag megy át túl sok kézen. És Farland a követsége személyzetének bevonásával utána tud nézni, mennyire és hogyan kivitelezhetők utam szervezésének egyes elemei, amennyiben nem árulja el nekik a valódi célját. Ekkor még úgy képzeltem, hogy vagy Pakisztánban, vagy egy erre alkalmas dél-kínai repülőtéren találkozom a kínai fél képviselőivel. Ezenkívül közöltem Farlanddel: folyamatosan tájékoztatom minden üzenetről, amelyet Jahjának küldök Hilali által, valamint számítok arra, hogy jól szemmel tartja a követség személyzetét, amíg Pakisztánban vagyok, és igazolja a „fedősztorimat”.

A találkozó színhelyéül Farland a KNK-t javasolta; szerinte jobb lenne, ha az elhangzottakat nem a pakisztániak, hanem a kínaiak rögzítenék hangszalagra, akik amúgy is mindent feljegyeznek. Közöltem vele, hogy háttéracsatornát

tervezek létrehozni a flottánál karacsi haditengerészeti attasénk útján; a berlini tárgyalások során a flotta hadműveleti főnöke, Elmo R. Zumwalt, Jr. hasonló csatornát hozott létre számomra kielégítő eredménnyel. (Később túlságosan nehézkesnek találtuk a haditengerészeti csatornát, ezért Helms közreműködésével a CIA-n keresztül alakítottunk ki egy hatékony rendszert.)

Azokban az időkben a háttéracsatornák különös jelenségnek számítottak. Minden általuk megkerült hivatal helyében a használójukat egy másik hivatal túszává tették egészen addig, amíg közvetlenül a Fehér Házból nem tudtunk létrehozni olyan csatornákat, amelyek egyetlen más hivatalon sem mentek keresztül. Lényegét tekintve egy háttéracsatorna a szabályszerű eljárásrend és hivatali út megkerülésére hivatott kommunikációs rendszer, amelynek azonban szüksége van *valaki* hírközlésre alkalmas berendezéseire. A jobbára kirekesztett fél a State Department volt, főleg mivel a technológia és a bevett szokások rabjává tette saját magát; a technológia miatt azért, mert számítógépei előre meghatározott kritériumok alapján még a legérzékenyebb tartalmú táviratokat is automatikusan szétküldik az épület minden zugába, a szokások miatt pedig azért, mert a diplomaták lételeme az információcsere, és végtelenül találekonyak a hivatalos korlátozások és előírások megkerülésében. Ezért van az, hogy még a State Department is létrehozta saját belső háttéracsatorna-rendszerét, ami miatt minden modern elnök próbálta és próbálja megkerülni a külügy hivatalos kommunikációs mechanizmusát. Mivel Helms jól tudta, hogyan kell korlátok közé szorítani a táviratok áramlását, diszkréten és hozzáértően kezelte a háttéracsatornákat.

Vázoltam Farlandnek a tervezett programot. Washingtonból „információ-szerző” útra indulok Saigonba, Bangkokba, Újdelhibe, Iszlámábádba, majd pedig Párizsba. Mindegyik megállóhelyen számos tájékozódó megbeszélést tervezek, de sajtótájékoztatókat nem kívánok tartani. Újságírókat nem viszek magammal. Mire egy hét múlva megérkezem Iszlámábádba, reményeim szerint már olyan mértékben untattam és kifárasztottam a helyi tudósítókat, és olyan kevés hírtérkéző információval szolgáltam, hogy nem keltek komoly érdeklődést a sajtóban. Farland elárulta, hogy mindössze egyetlen szabadúszó amerikai újságíró tartózkodik Iszlámábádban.

Együtt kiszámoltuk: a terv hatékonysága szempontjából az lenne a legoptimálisabb, ha egy pénteki nap reggelén érkeznek meg Pakisztánba. Farland egész napos elfoglaltságot szervezne számomra a nagykövetségen és a pakisztáni kormányal. Ha Jahja elnök beleegyezik, meginvitálhatna egy erre alkalmas csendes pihenőhelyen eltöltendő hétvégére – mondjuk a Khyber-hágón vagy valamilyen hegyi üdülőben. A repülőtéren egy szembetűnő helyen szállnék ki a gépemből. Kínába amerikai, pakisztáni vagy kínai géppel utaznék, amely már Pakisztánban várna rám; erről a végső döntést a helyszín véglegesítése és a dolog kivitelezhetőségének megvizsgálása után hoznánk meg. Ismét csak feltűnő módon nem több

mint harminchat órával később újra előkerülnék, és nyugati irányban folytatnám utamat Párizsba. Farland úgy vélte, mindez megoldható, majd megígérte, hogy visszatérése után azonnal felveszi a kapcsolatot Jahjával. Az én feladatomban Hilali tájékoztatása volt az ő szerepéről.

Májusban és júniusban több alkalom nyílt újabb előrelépésre a kínai–amerikai gazdasági kapcsolatok terén, valamint további biztató jelzések küldésére. Május 7-én a külügy-, a kereskedelmi, a pénzügy- és a közlekedési minisztérium rendelkezéseket hozott nyilvánosságra a gazdasági kapcsolatok liberalizálására a Fehér Ház április 14-i bejelentésének végrehajtásaként. A pénzügyminisztérium minden korlátozást feloldott a Pekinggel amerikai dollárban vagy dolláralapú pénzeszközökkel lebonyolított tranzakciókra vonatkozóan (a zárt számlák kivételével). Ennek eredményeképpen a kínai–amerikaiak ezentúl küldhettek dollárt a kontinentális Kínában élő rokonaiknak. A külföldi zászlók alatt közlekedő amerikai tulajdonú hajók engedélyt kaptak a kikötésre a KNK kikötőiben, az USA zászlaja alatt közlekedő hajók pedig ettől fogva szállíthattak a kontinentális Kínának címzett árut amerikai kikötőkből nem kínai kikötőkbe, vagy egyik nem kommunista kikötőből a másikba.

Május 9-én visszatértem Washingtonba a Palm Springs-i szabadságomról, miután választ fogalmaztam meg Csou En-laj legutóbbi üzenetére. Nixon másnap reggel jóváhagyta, és délben aláírás nélkül átadtam Hilalinak:

Nixon elnök gondosan tanulmányozta a Csou En-laj miniszterelnöktől származó, Jahja Khan szíves közbenjárásával 1971. április 21-én továbbított üzenetet. Nixon elnök egyetért azzal, hogy az Amerikai Egyesült Államokat és a Kínai Népköztársaságot elválasztó kérdések megoldására közvetlen magas szintű tárgyalásokra van szükség. Tekintettel annak fontosságára, amit az országaink közötti kapcsolatok rendezésének tulajdonít, Nixon elnök készen áll elfogadni Csou En-laj miniszterelnök javaslatát, hogy a Kínai Népköztársaság vezetőivel folytatandó közvetlen tárgyalás céljából Pekingbe látogasson. Egy ilyen találkozón mindkét fél szabadon felvetheti az általa elsődleges fontosságúnak tekintett kérdést.

A Nixon elnök látogatásának előkészítése és a Kínai Népköztársaság vezetőivel történő megbízható kapcsolat létrehozása céljából Nixon elnök előzetes titkos találkozót javasol nemzetbiztonsági tanácsadója, dr. Kissinger és Csou En-laj miniszterelnök vagy egy másik megfelelő magas szintű kínai tisztviselő között. Dr. Kissinger készen áll egy ilyen találkozón való részvételre kínai földön, lehetőség szerint egy Pakisztántól kényelmes repülési távolságon belül fekvő, a pekingi kormány által megjelölt helységben. Dr. Kissinger felhatalmazással fog rendelkezni a Nixon elnök látogatását a lehető leghasznosabbá tevő körülményeknek, egy ilyen találkozó napirendjének, továbbá

idejének megbeszélésére, és előzetes eszmecsere kezdeményezésére minden közös érdeklődésre számot tartó kérdésben. Kíváncsún tekintendő, hogy dr. Kissingernek a Kínai Népköztársaságban teendő titkos látogatása és Nixon elnök megérkezése között különleges megbízott menjen Pekingbe nyilvánosan. Dr. Kissinger fel lesz hatalmazva ennek elintézésére. Remélhetőleg Nixon elnök pekingi látogatása a dr. Kissinger és Csou En-laj közötti titkos találkozót követő rövid időn belül bejelenthető. A nemzetbiztonsági tanácsadó június 15-e után áll készen az érkezésre.

Az a javaslat született, hogy dr. Kissinger útjának pontos részleteit, beleértve a helyszínt, a tartózkodás időtartamát, a kommunikációt és a hasonló ügyeket, Jahja Khan közbenjárásával beszéljék meg. *A titkosság érdekében alapvető fontosságú, hogy semmilyen más csatorna használatára ne kerüljön sor. Szintén tudomásulvétel tárgyát képezi, hogy ez az első találkozó dr. Kissinger és a Kínai Népköztársaság magas rangú tisztviselői között szigorúan titkos legyen.*

Később megtudtuk, hogy a kínaiakat rendkívül gyanakvóvá tette a titkosságra vonatkozó óhajunk; talán olyan eszközt láttak benne, amely lehetővé teszi számunkra a gyors visszakozást, ha meggondoljuk magunkat. A pekingi aggodalmakat csak tovább fokozta abbeli kétségük, hogy tudunk-e egyáltalán titkot tartani.* Most már nehéz visszaidézni az egymás iránti kölcsönös tájékoztatlanság érzését az Egyesült Államok és Kína között. A varsói tárgyalásokon elhangzó előírt álláspont-ismertetéseken kívül mindeddig semmilyen kapcsolatunk nem volt a kínai vezetőkkel. Szinte szó szerint értve, kizárólag az ebben a könyvben idézett üzenetek képezték a kommunikációt köztünk. Miután a kínai vezetők nem adnak a tényleges tartalom nélküli üres csevegésre, a Pekingben akkreditált nyugati diplomaták legtöbbször hónapokon át anélkül tette a dolgát, hogy egyetlen fontos kínai tisztviselőt látott volna; a ceremóniális alkalmak kivételével csak kevesen találkoztak valaha is magas rangú kínai vezetővel. Ezért aztán még azok a jó kis pletykák is hiányoztak, amelyeket a baráti kormányok alkalmanként kicserélnek egymás között. Egy szó, mint száz, halvány fogalmunk sem volt róla, hogy mivel találjuk szembe magunkat Pekingben.

Ráadásul tudtuk, hogy ha még a látogatás előtt bejelentést tennénk, egyik oldalról azok szorongatnának minket, akik egy sor engedményt akarnak, a másik oldalról pedig azok, akik garanciákat követelnek a hajthatatlanságunkra.

* Edgar Snow később ezt írta: „Csak egy dolog érthette meglepetésként a kínaiakat: az, hogy Mr. Kissingernek sikerült titokban tartania a látogatását. Az amerikai diplomatákról szerzett második világháborús tapasztalataik arról győzték meg a kínai vezetőket, hogy az amerikaiak nem tudnak titkot tartani.”

A külföldi országok tájékoztatást és megnyugtatót kérnének egy olyan találkozó kapcsán, amelynek napirendje semmi másból sem áll majd, mint abból, hogy mindkét fél számára lehetőség nyílik az általa fontosnak tartott kérdések felvetésére. Mindez nyilvánosságra kerülne, és annak a kormánynak a fülébe is eljutna, amellyel egyébként csak harmadik fél révén tudtunk érintkezni. Egyes országok megpróbálhatták volna megelőzni a látogatásunkat, míg mások megghiúsíthatták volna. Az a zseni hajítás, amelyet olyan féltő gonddal nevelgettünk több mint két éven át, bizonyára elpusztult volna. Idővel a kínaiak megértették a viselkedésünk okait; most már nincs kétségem afelől, hogy első utam titkossága a kapcsolatok javulásának szilárd és jól kézben tartott garanciája lett.

A levél legfontosabb része az elnök pekingi látogatására szóló meghívás hivatalos elfogadása volt. Bár hangsúlyoztuk a titkosságot, egyúttal igyekeztünk csillapítani a kínai aggályokat; egyrészt beleegyeztünk, hogy az utat közvetlenül utána nyilvánosságra lehessen hozni, másrészt pedig kezdeményeztük, hogy Nixon látogatását előzze meg egy második, *nyilvános* látogatás is. Továbbá hangsúlyoztuk: abba nem tudunk beleegyezni, hogy kizárólag Tajvanról tárgyaljunk, helyette inkább azt javasoljuk, hogy mindkét fél „szabadon felvetheti az általa elsőrendű fontosságúnak tekintett kérdést”. Ezt az üzenetet május 17-én kapták kézhez Pekingben.

Május 20-án, hónapokig tartó alkudozás után, az Egyesült Államok és a Szovjetunió ügyrendi áttörést jelentett be a SALT-tárgyalásokon. Mindaddig a szovjetek ragaszkodtak ahhoz, hogy a SALT csak az ABM-korlátozásról szóljon, de most Moszkva és Washington megegyezett a támadó- és a védelmi fegyverek limitálásának egyidejű megtárgyalásában – ahogyan mi kívántuk. Nixon most amiatt kezdett aggódni, nehogy a kínaiak nyugtalankodjanak a fejlemények halatán. Engem kevésbé izgatott a dolog – a választási lehetőségek demonstrálása csaknem mindig előnyt jelent –, sőt úgy véltem, ezzel jó alkalom kínálkozik az amerikai kapcsolat előnyének demonstrálására Peking előtt, hiszen egyértelműen biztosíthattuk a KNK vezetőit arról, hogy a SALT-bejelentés nem foglal magában amerikai–szovjet kondomíniumot. A hivatalos bejelentés egy előzetes példányát az elnök jóváhagyásával megküldtem Farlandnek azzal a kéréssel, hogy adja tovább Jahjának, aki majd továbbítja a kínaiaknak. A dokumentumot kísérő üzenet biztosítékot tartalmazott arra nézve, miszerint nem fogunk „megkötni semmi olyan egyezményt, amely a Kínai Népköztársaság ellen irányul”, és a közelgő titkos utamon készen állok megvitatni „ezt az ügyet és a vele összefüggő kérdéseket is”.

Miközben Peking válaszára vártunk, rá kellett jönnünk, hogy nem egyedül mi vagyunk megáldva abnormális államapparátussal. Május 26-án egy régi harvardi kollégám felhívott, és izgatottan mesélte: a minap Ottawában járt, ahol az újonnan létrehozott kínai misszió tagjai arról panaszkodtak, hogy Nixon elnök

meghívást kapott Kínába, de nem megy el. Furcsa jelzés volt ez – némi igazságtartalommal. Egy olyan kínai tisztviselőnek azonban, akinek tudomása volt az egész történetről, azt is tudnia kellett volna, hogy az Egyesült Államok *kedvező választ adott* a meghívásra. Az affér egyben figyelmeztetésül is szolgált arra – akár annak szánták, akár nem –, hogy a kínaiak milyen rafinált megoldáshoz folyamodhatnak velünk szemben a nyilvánosság előtt, ha a kezdeményezésük elakadna. Hamarosan védekező pozícióban találunk magunkat, amiért elmulasztottuk megragadni az alkalmat a kínai–amerikai kapcsolatok javítására. Megpróbáltam azt a látszatot kelteni, hogy az elnöki látogatás valószínűsége nem is annyira komoly, és más irányba terelni a professzor energiáját azzal a felvetéssel, hogy igazán összehozhatna nekem egy találkozót a KNK új kanadai nagykövetével, amikor megérkezik az állomáshelyére.

Május 31-én izgatott és egyben rejtélyes üzenetet kaptunk Hilalitól: Pekingből küldött hosszú üzenetet hoz a futár Pakisztánból, de a tartalmát illetően ő csak homályos célzásokat kapott. Ám amit megtudott, az biztatónak tűnt; egészen biztos volt benne, hogy a kínaiak lényegében elfogadták a javaslatunkat. Türelmetlen várakozással telt az a két nap, amíg a pakisztáni hírhozóra vártunk. A State Department, amely mit sem tudott a tervünkről, és érthető módon alig várta, hogy elkezdhesen támogatókat toborozni a kínai képviselőről döntő ENSZ-szavazáshoz, éppen ezt a pillanatot választotta ki, arra, hogy határozottan megsürgesse az elnöki döntést „két Kína”-tervezetének módosított verziójáról. A támogatók szerzésének eszköze szerintük a külügyminiszter június vége felé elmondandó beszéde lett volna. Elképzelni sem lehetett ennél rosszabb időzítést! Az eset jól illusztrálta kétcsatornás rendszerű kormányzásunk buktatóit. De Nixon nem kívánt konfrontálódni a miniszterével egy olyan helyzetben, amikor magyarázattal kellene szolgálnia. Ezért egy június 1-jén tartott sajtóértekezletén egész egyszerűen csak bejelentette, hogy a kínai képviselő kérdésében július 15-e előtt nem fog döntést hozni. A dátum megválasztása nem volt véletlen. Végre megérkezett a futár Iszlámábádból, és Hilali június 2-án este 8 után tíz perccel rohanvást hozta nekem Csou En-laj választát:

Csou En-laj miniszterelnök alaposan tanulmányozta Nixon elnök 1971. április 29-i, május 17-i és május 22-i üzeneteit, és nagy örömmel jelentette Mao Ce-tung elnöknek, hogy Nixon elnök kész elfogadni a javaslatát Peking meglátogatására közvetlen párbeszéd folytatása céljából a Kínai Népköztársaság vezetőivel. Mao Ce-tung elnök jelezte, hogy üdvözlí a látogatást, és nagyon várja az alkalmat, amikor közvetlen megbeszéléseket folytathat az elnök excellenciájával, amelyben mindkét fél szabadon felvetheti az általa elsőrendű fontosságúnak tekintett kérdést. Magától érteődően az első rendezésre váró kérdés a Kína és az Egyesült Államok között fennálló döntő fontosságú vita-

pont, a minden amerikai fegyveres erő Tajvanról és a Tajvani-szoros körzetéből való kivonásának konkrét módja.

Csou En-laj miniszterelnök szívesen látja dr. Kissingert Kínában az USA képviselőjeként. Dr. Kissinger ezt megelőzően titkos találkozón vesz részt magas rangú kínai tisztviselőkkel, hogy a szükséges intézkedések megtételével előkészítsék Nixon elnök pekingi látogatását.

Csou En-laj miniszterelnök javaslata értelmében kívánatos lenne, hogy dr. Kissinger június 15-e és 20-a között jelöljön ki egy időpontot az érkezésére, és Iszlámábádból közvetlenül a nagyközönség elől elzárt egyik kínai légitörőbe repüljön. Ami magát a légi utat illeti, igénybe vehet egy pakisztáni Boeing repülőgépet, vagy akár érte küldünk egy különgépet, amely Kínába viszi, és elszállítja onnan, ha szükséges. [...] Csou En-laj miniszterelnök szívesen várja a találkozást dr. Kissingerrel Kínában, a közeli jövőben.

Nehéz lenne eltúlozni, mekkora megkönnyebbülést éreztem. Csou elfogadta a javaslatunkat, hogy mindkét fél szabadon felvetheti az öt legjobban foglalkoztató kérdéseket, és garantálta a minket leginkább érdeklő globális ügyek megvitatásának lehetőségét. Ismételtén a legalkalmasabb módot említette a tajvani probléma megoldására: az amerikai erők kivonását. A pekingi vezetők nem mehetek volna el ilyen messzire, ha nem akarnák, sőt nem áhítanák a kínai–amerikai kapcsolatok alapvető újraértékelését.

A Fehér Ház nyugati szárnyából átsiettem a főépületbe informálni az elnököt. Nixon éppen díszvacsorát adott Anastasio Somoza nicaraguai elnök tiszteletére. A díszebédlő előtt posztoló hadsegéddel közöltem: minél hamarabb feltétlenül beszélnem kell az elnökkel. Perceken át járkáltam fel s alá az előtérben várakozva. Nixon 9 óra 30 perc körül végre kijött. Elűjságoltam neki az üzenetet, mire vidáman behívott a Lincoln-szalomba, konyakot és két poharat vett elő, majd pohárköszöntőt mondott arra, ami eddig történt, és ami tennivaló még előttünk állt. Nixon ekképpen emlékszik a pohárköszöntőre: „Henry, most nem személyesen saját magunkra iszunk, sem a sikerünkre, sem a kormányunk politikájára, amely lehetővé tette ezt az üzenetet és ezt az estét. Igyunk a jövő generációkra, akiknek attól, amit tettünk, jobb esélyük lehet rá, hogy békében éljenek.”¹⁰ Persze nem biztos, hogy az idézetem egészen precíz; talán még túl korai volt ilyen emelkedett kijelentéseket tenni. De az idézet pontosan tükrözi azt az érzelmet és újjáéledt reményt, hogy egy kétségbeejtő háború okozta keserűségből és megosztottságból új nemzeti bizakodással emelkedhetünk ki az országunk jövőjét illetően.

Két nappal később, június 4-e délutánján átadtam Hilalinak a Pekingnek szóló válaszunkat, amelyet Winston Lorrddal együtt fogalmaztunk számos piszkozat után. A levélben Nixon elnök kifejezte nagyrabecsülését a látogatásomra kilátásba helyezett szívélyes fogadtatásért. „A rendelkezésre álló idő rövidege,

valamint annak szükségessége miatt, hogy megfelelő indokot találjon az útjára, dr. Kissinger e pillanatban úgy látja, hogy július első hete előtt lehetetlen eltávoznia Washingtonból. Ennek megfelelően Nixon elnök azt javasolja, hogy dr. Kissinger július 9-én érkezzen meg Kínába – és július 11-én távozzon onnan –, egy pakisztáni Boeing repülőgépen utazva Iszlámábádból Pekingbe.” (Ezt a menetrendet be is tartottuk.) Üzenetünk köszönettel nyugtázta a kínaiak készségét a titoktartásra, és megismételte: felhatalmazásom lesz egy röviddel később nyilvánosságra hozandó kommunikációban való megállapodásra, „ha a felek ezt kölcsönösen óhajtják”. Azért választottuk július 9-e hérvégéjét, mert Rogers július folyamán egy későbbi időpontban Londonba kívánt utazni, és nem jelenthetünk be egy elnöki utat Pekingbe, mialatt a külügyminiszter nincs odahaza.

Június 11-én Csou En-laj rövid üzenetben elfogadta a dátumot; csak később tudtuk meg, hogy elég komoly kényelmetlenséget és zavart okoztunk vele, mert Kim Ir Szen észak-koreai miniszterelnök látogatása is épp akkor volt esedékes. Jahja Khan, akinek kevés oka volt a derűre kelet-pakisztáni megpróbáltatásai közepette, el volt ragadtatva a küldetés szellemétől. Június 9-én Hilali egy kézzel írott feljegyzést hozott tőle: „A fenti üzenet Pekingből végre eldönteni látszik a kérdést. Kérem, biztosítsa a barátunkat, hogy abszolút megbízható intézkedéseket fogunk tenni a lebonyolításra, és részéről nincs semmi ok az aggodalomra.”

Most, hogy már elköteleztük magunkat, semmi más nem maradt hátra, mint a cselekvés. Az első probléma a külügyminiszter meggyőzése volt annak feltételén szükségességéről, hogy hosszú „információszerző” körútra induljak Ázsiába – első olyan külföldi utamként, amelyre egymagam megyek, nemzetbiztonsági tanácsadóként. Rogers érthető módon kelletlenül fogadta a bejelentést. Éppen elég fájdalmas volt látnia, hogy a politikai folyamatokat én irányítom az NSC-stábbal, de azt még nehezebb volt elfogadnia, hogy már a tengerentúli külpolitika alakításába is kezdem beleártani magamat. Az igazat megvallva, indokolt volt a kifogása. Külpolitikánk vizuálisan is érzékelhető központjának a külügyminisztériumnak kell lennie; ha az elnök nem viseltetik bizalommal a külügyminiszterre iránt, akkor váltsa le, és ne a biztonsági tanácsadójával helyettesítse. Ha pedig nem bízik a külügyminisztériumban, vigye keresztül, hogy hajtsák végre a direktíváit, és ne kerülje meg az NSC-mechanizmussal. Habár ezek az alaptételek elméletileg vitathatatlanul érvényesek, megvalósítani mégsem könnyű őket. A politika fontos koherenciájának eléréséhez erős külügyminiszterre van szükség, aki ugyanakkor kész végrehajtani az elnöki kívánságokat, méghozzá nem csupán formálisan, hanem a legapróbb részleteiben is. E kombináció mindaddig történelmi ritkaság volt, és az utóbbi időkben az egyik vagy a másik tulajdonság sajnos gyakran hiányzott.

1971 júniusában a nézőpontom kevésbé volt tárgyilagos, de ez a bölcs megállás különben is irreleváns lett volna azokkal a problémákkal kapcsolatosan,

amelyekkel szembe kellett néznünk. Mert miután a kínaiak elfogadták a július 9-i dátumot, átléptük azt a kritikus pontot, ahonnan már nem volt visszatérés. Nemigen számított, hogy a State Department azzal az ellenvetéssel él az indiai szubkontinensre teendő látogatással szemben, hogy rossz az időzítése, vagy hogy a Kelet-Pakisztánt hatalmába kerítő káosz okozta feszültségek tükrében esetleg félreérthetők. Rövid ideig még az okinavai amerikai légítámaszpontról történő Kínába indulás gondolata is felmerült bennem, de végül úgy döntöttem, hogy Peking szemében szerencsétlen jelkép, Japán számára pedig szükségtelenül megalázó lenne a szigetország kormányával való konzultáció nélkül olyan helyről indulnom egy titkos útra, amelyet Japán területként ismerünk el. Mivel Nixon nem volt hajlandó direkt utasítást adni, Haldemant bízta meg Rogers lerázásának feladatával. Végül a State Department, ha nem is lelkes egyetértéssel, de visszavonta az úttal kapcsolatos kifogásait. Ami a külügyminiszter tájékoztatását illeti utam végcéljáról, az elnöknek az az ötlete támadt, hogy ázsiai tartózkodásom nagyobbik felére meghívja Rogerst San Clemente-be – így a legjobb vagy legalábbis a leginkább kontrollált körülmények között tudja majd közölni vele a hírt.

Volt egy másik komplikáció is: olybá tűnt, hogy az Egyesült Államok kormányának teljes vezető garnitúráját ellenállhatatlan utazási vágy kerítette hatalmába Tajvanra, pontosan abban a pillanatban, amelyet pekingi utamra szemeltünk ki. Először Agnew alelnököt kellett lebeszelnünk Csang Kaj-seknél esedékes, régóta tervezett látogatásáról; helyette egy erősen a Közel-Keletre és Afrikára koncentrááló világ körüli úttal kárpótoltuk. Ezután Mel Laird fejből az az idea pattant ki, hogy megsejlelmi a védelmi berendezéseket Tajvanon – természetesen épp azokon a napokon, amikor én Pekingben leszek; már el is tervezte találkozóját a szövetséges védelmi miniszterekkel Japánban és Dél-Koreában. Laird jó katonának bizonyult: anélkül, hogy firtatta volna kérésem okait, átszervezte az úti tervét.

Ám ennek az államköltségen történő utazgatásnak egyik mellékhatásaként egyetlen elnöki repülőgép sem maradt nekem. Az elnöknek kettőre volt szüksége a San Clemente-i utazáshoz, egy másik Agnew-nak kellett, az utolsó VIP-gépet pedig Laird vitte el. Végül aztán sikerült előkerítenünk a Harcászati Légiparancsnokság [Tactical Air Command] egyik rendkívül kényelmetlen, elektronikus berendezésekkel telezsúfolt parancsnoki gépét, olyan ósdi hajtóművekkel, amelyeknek rettentő hosszú kifutóra volt szükségük. Felszálláskor az volt az ember érzése, hogy a gép szívesebben venné, ha végig a föld felszínén gurulva kellene eljutnia az úti céljához.

Épp amikor már úgy látszott, megoldódik minden technikai és hivatali probléma, olyan esemény történt, amely a küldetésemre indulásig hátralevő idő nagy részében lekötötte figyelmünket: az úgynevezett Pentagon Papers [Pentagon-iratok] nyilvánosságra hozatala. Miután hónapokon keresztül azért küzdöttünk,

hogy létrehozzunk egy titkos csatornát Peking felé, legyőzve számos akadályt és gyanakvást, a több mint hétezer oldalnyi titkos dokumentum hirtelen-váratlan közzététele mélységes sokként érte az adminisztrációt. Az iratok tartalma természetesen semmiképpen sem a Nixon-kormánynak okozott kárt, sőt, ami azt illeti, még olyan vélemény is elhangzott a Fehér Ház politikai munkatársai között, hogy bátran hozzuk csak nyilvánosságra illusztrációképpen elődjünk machinációira és az általunk megörökölt nehézségekre. Az ilyen hozzáállás azonban az én szememben ellentétes a közérdekkel. Külpolitikánk sohasem lenne képes megvalósítani azt a kontinuitást, amelyre más országoknak támaszkodniuk kell, és kormányzati rendszerünk nyilvánvalóan elveszítene minden belé helyezett bizalmat, ha az elnökök elődeik besározására használnák a titkosítás alóli feloldás feletti ellenőrzést, vagy ha annak eldöntése, hogy mi tartozik a titkosítás körébe, egymás lejárátását szolgálná a pártok között. Az említett iratok közzététele szelektív és egyoldalú volt, s egyértelműen fegyvernek szánták a politikai hadviselésben. Tiszteletlenül bemocskolta sokak jó hírét, mint például John McNaughtonét; e kiváló közszolga, akiről tudtam, hogy személy szerint alapjában véve ellenezte a háborút, a Pentagon-iratokban gonosz háborús uszítónak beállítva szerepelt, anélkül, hogy megvédhette volna magát, hiszen 1971-ben már nem volt az élők sorában, miután családjával együtt repülőbaleset áldozata lett.

Ezzel kapcsolatban óhatatlanul rémálmunk támadt: vajon Peking nem azt a következtetést vonja-e le a történelemből, hogy kormányunk túl ingatag, agyonhajszolt és bizonytalan ahhoz, hogy hasznos partner lehessen? Az államtitkok ilyen tömeges kiáramlása elkerülhetetlenül kétségeket támaszt a megbízhatóságunkat illetően más kormányokban is, legyenek azok barátiak vagy ellenségesek, sőt végső soron az egész politikai rendszerünk stabilitását kérdőjelezi meg. Ugyanebben az időben titkos tárgyalásokat folytattunk az észak-vietnámiakkal, amelyekről még azt hittük – mint kiderült, tévesen –, hogy közel vannak az áttöréshez. Fontos ponthoz érkeztünk az érzékeny SALT-tárgyalásokon, míg a szintén a titkosságtól függő bonyolult berlini megbeszélések a végső fázisba jutottak.

Nem pusztán támogattam Nixont a kiállításában e nagyipari méretű lopással és felhatalmazás nélküli leleplezéssel szemben, hanem egyenesen bátorítottam rá. A bíróságon sikertelen kísérletet tettünk a közzététel hatósági betiltatására. (Ennek ötlete nem tőlem származott, de nem elleneztem.) Nem volt viszont tudomásom a később végrehajtott többi lépésről, amelyek aljassága, gyerekesége és hiábavalósága a Nixon-adminisztráció bukásához vezetett. Ezeket a módszereket megbocsáthatatlannak tartom, ám változatlanul hiszem, hogy a hivatalos iratok ellopása és közzététele súlyos károkat okozott az országnak. A Pentagon-iratok nyilvánosságra kerülése végül ugyan nem akadályozta meg közeledésünket Pekinghez, de ez semmit sem változtat az alapelvein. Akkoriban még nem tudhat-

tuk, lesznek-e negatív hatásai, akik pedig ellopták a dokumentumokat, maguk sem gondolták át tettük következményeit, vagy éppenséggel nem is érdekelte őket – hiszen céljuk a kormányuk iránti bizalom aláásása volt. Az ember csak találgathatja, hogy a titkosság elvének energikus védelme a részünkről megnyugtatta-e Pekinget, vagy nem tartotta fontosnak az egész ügyet.

Néhány izgalommal teli hét után csaknem elérkezett a titkos utazás ideje. Kiválasztottam munkatársaimat, akik a következők voltak: John Holdridge kül-szolgálati tisztviselő és Kína-szakértő, aki a kelet-ázsiai ügyekkel foglalkozott az NSC-stábben, Dick Smyser, egy másik külügyes tisztviselő, a stábom Vietnám-szakértője, valamint Winston Lord egykori külügy- és védelmi minisztériumi vezető beosztású tisztviselő, jelenleg pedig különleges tanácsadóm a légérzékegyebbb ügyekben, egyszersmind bizalmasom és közeli barátom.

Mindig úgy képzeltem, hogy a tárgyalások titka az aprólékos felkészülés. A tárgyalónak nemcsak az adott téma technikai oldalával kell tisztában lennie, hanem a nüanszokat is ismernie kell. Mindenekfelett muszáj világos koncepcióval rendelkeznie a céljait és a hozzájuk vezető utakat illetően. Tanulmányoznia kell tárgyalópartnere lélektanát és céljait, és el kell döntenie, hogy összhangba tudja-e hozni őket a sajátjaival, és ha igen, akkor hogyan. Mindennek a kisujjában kell lennie, mert a határozatlanság benyomása hezitáláshoz és hajthatatlansághoz vezet; a gyakori konzultáció a tárgyalóasztalnál aláássa az autoritást. Ezért június 19–20-a hétvégéjén a munkatársaimmal együtt visszavonultam Key Biscayne-be, átnézni a már olyan sokszor újraírt – és még az útnak indulásunk előtt is többször átfogalmazott – tájékoztató anyagot. (Egyszer elmeséltem egy harvardi professzor történetét, aki azt kívánta meg egyik hallgatójától, hogy a szemináriumai dolgozatát tízszer is újraírja, mindegyik verziót a következő kérdéssel adva vissza neki: „Nem tudja ennél jobban megcsinálni?” A tizedik újrafogalmazás után a diák elkéseredetten felkiáltott: „Nem, ennél jobban már nem tudom megcsinálni.” „Nos – szólta a professzor –, akkor most már el szeretném olvasni.” Habár a történet kétes hitelű, a stábom kezdte azt hinni, hogy ugyanebben az élményben van része.) A tájékoztató anyag kötetei részletes információt tartalmaztak minden olyan témáról, amelyet reményeim szerint meg tudok majd tárgyalni Csou En-lajjal: Indokínáról, a szovjet kapcsolatokról, Indiáról és Pakisztánról, a kereskedelmi és cserekapcsolatokról, Tajvanról és a Kínában bebörtönzött amerikaiakról. A dolgozatok sorra vették Peking álláspontját ezekben a kérdésekben, és körvonalazták az általam követendő álláspontokat. (Az anyag nagy része az NSC-rendszeren belül megrendelt kormányhivatalközi tanulmányokból származott.) Továbbá kaptunk egy fogalmazványt a nyitóbeszédre, valamint egy átfogó tervezetet az utazás céljáról és a követendő stratégiáról. Az iratok összeállítása palérozta az elmémet, az elnök pedig átnézhetette őket, lehetőséget kapván arra, hogy formálja és jóváhagyja az álláspontunkat.

Ebben a kimerítő előkészületekkel megterhelt hónapban még a háromszög harmadik oldalával is foglalkoznom kellett. Június 8-án magammal vittem Anatolij Dobrinyint Camp Davidbe az amerikai–szovjet kapcsolatok kötetlen áttekintésére. Dobrinyin jóindulatúan közölte velem, hogy a Szovjetunióknak nincs kifogása az ellen, ha fokozatosan javítjuk a viszonyunkat Kínával, sőt még személyenkénti jellemzéssel is szolgált a kínai vezetőről orosz szemszögből. Emellett folytatta a moszkvai csúccsal kapcsolatos macska–egér játékot. Az 1971. szeptemberi feltételes beütemezés különböző ürügyek miatt tovább csúszott, amint a szovjetek újabb és újabb engedmények kicsikarásával próbálkoztak a többi tárgyaláson, főleg Berlin és egy európai biztonsági konferencia ügyében. De megnyugtató érzés volt annak tudata, hogy olyan kártyákat tartunk a kezünkben, amelyekről a másik fél nem tud. Amikor közöltem Dobrinyinnal, miszerint tizennégy hónapon át tartó keresés-kutatás után úgy tűnik, végre eljött az ideje a csúcstalálkozó időpontja megnevezésének, egész biztosan úgy ítélte meg, hogy kiaknázható türelmetlenséggel van dolga, pedig igazság szerint egyáltalán nem siettem olyan nagyon; mindössze rögzíteni szerettem volna az előttünk álló csúcstalálkozók egymásutániságát. Némileg inkább a pekingi csúcsot láttam volna szívesebben elsőként. Ha kedvezően válaszolt volna, kényes probléma elé kerülünk annak eldöntésében, hogy melyik csúcs élvezzen elsőbbséget, ám a szovjetek óvatlanul újfent megoldották a problémát helyettünk. Megpróbáltam magam elé képzelni Dobrinyin reakcióját, ha hirtelen közlöm vele, hol leszek egy hónap múlva.

Június 10-én a Fehér Ház közzétette azoknak a tételeknek a listáját, amelyek exportjának korlátozását a kínai relációjú kereskedelemben április 14-én hozott döntésével összhangban az elnök feloldja. Sajtóközlemény és Ron Ziegler nyilatkozata jelentette be, hogy a nem stratégiai jellegű áruk széles skáláját tesszük hozzáférhetővé kínai exportra, és húsz év óta most először a kereskedelmi célú kínai importot is engedélyeztük. A nyilatkozat megjegyezte, hogy „később további lépések lehetőségét is fontolóra vesszük” a KNK-t illetően. A negyvenes és ötvenes évek óta Kínával szemben foganatosított egyoldalú korlátozások nagyobb részét tehát eltöröltük. A jelzések ideje lejárt – most már a tárgyalások következnek.

Június 28-án a *The New York Times* pletykarovata engem nevezett meg a szóba jöhető pekingi nagykövetség egyikeként. Bill Rogers különösnek tartotta, én pedig így viccelődtem: az információt valószínűleg a State Department szivárogtatta ki, hogy a lehető legmesszebb tudjon engem Washingtontól. Rogers azzal ugratott, hogy nem is olyan rossz utazás ez, ha az ember el akar vonulni a világ zajától. Egyetértettem vele. Imádom az ételeiket, mondtam neki.

Június 30-án a Fehér Ház sajtótitkára a szokásos tájékoztatóján szűkszavú bejelentést tett, miszerint Nixon elnök július 2-a és 5-e között tényfeltárási misszióra küld engem Dél-Vietnámba. Ezután Párizsba megyek konzultálni David Bruce

nagykövettel. Úton a francia fővárosba tanácskozást tervezek thaiföldi, indiai és pakisztáni hivatalosságokkal. Emellett a szovjetek megtévesztésére, akiket Hanoi folyamatosan tájékoztatott mindenről, július 12-re újabb titkos találkozót intéztem el Le Duc Thóval Párizsban, így nem keletkezett hézag az útitervemben, ami gyanúra adhatott volna okot.

Aztán végre felvirradt július 1-je, az a nap, amikor munkatársaim kíséretében egy szűk és kényelmetlen repülőgépen elindultam életünk legnagyobb jelentőségű utazására.

19. FEJEZET

Utazás Pekingbe

Fedőneve: „Polo”

Pályafutásom egyik légkellemetlenebb találkozására került sor 1971. július 1-jén. James Shen, a Kínai Köztársaság nagykövete keresett fel azzal a kéréssel, hogy az ENSZ Közgyűlésében a kínai képviseletről döntést hozó soron következő szavazáson őrizzük meg Tajvan helyét. Shen terjedelmes kifogást nyújtott be a State Department „kettős képviseletet” szorgalmazó elképzelése ellen, amely Tajvan kizárása nélkül akarta felvenni a KNK-t az ENSZ-be. Nehéz volt a részletekre koncentrálnom, mivel a terv szerint épp ezen a napon indultam volna a titkos pekingi randevú köré szervezett ázsiai utamra. Egyetlen kormány sem érdemelte meg kevésbé azt, ami nemsokára történt, mint Tajvané. A szigetállam hűséges szövetségesünk volt, az irányunkban tanúsított maximális jóhiszeműséggel. Képviselői, főleg nagykövete a kínai emberekre jellemző tárgyilagos megbízhatósággal és finom intelligenciával álltak hozzá a dolgokhoz. Különösen fájdalmasnak éreztem a szerepemet Shennel kapcsolatban, mivel tudtam, hogy az ENSZ ügyrendi manővereiről folytatott ezoterikus okfejtését rövid idő múlva jóval fontosabb események írják majd felül, de minderről semmit sem mondhatam neki, sőt ügyelnem kellett rá, hogy a megszokott mederben, a legfesztelenebb tárgyalási stílusban értekezsem vele.

A naplóm tanúsága szerint Shen mellett megbeszélést folytattam Don Rumsfeld elnöki jogtanácsossal, Emilio Rabasa mexikói külügyminiszterrel, valamint L. K. Dzsha indiai nagykövettel, az elnökkel pedig három találkozót is lebonyolítottam összesen több mint két óra hosszan, áttekintve vele a tájékoztató jegyzet-füzeteimet. Egy idő után tudósítások jelentek meg a Lincoln-szalokban összeülő komoly, megfontolt elnökről, továbbá a szintén nagy felelősségtudattól átitatott nemzetbiztonsági tanácsadóról és külügyminiszteréről, akik közösen tervezik a grandiózus stratégiát. Kár, hogy mindez nem volt több a nagyközönségnek szóló számárságnál. Amikor később egy újságíró interjút kért tőlem ezekről a megbeszélésekről, könyörögtem Haldemannak, hogy mentsen ki szorult helyzetemből. Megesett rajtam a szíve. „Csak eddig és eddig mehet el a hazugságban” – jelölte ki a határt, új dimenzióval szolgálva az igazság morális parancsolatának betartásában. Őszintén szólva – habár tényleg tárgyaltam ott Nixonnal, amikor továbbítottam neki a június 2-i kínai üzenetet – csak ritkán ültünk le a Lincoln-szalokban, ám ha mégis, akkor sem Rogers társaságában. A pekingi utamat érin-

tő megbeszéléseinket szinte mindig az Ovális Irodában vagy Nixon rejtékhelyén tartottuk, az Executive Office Buildingben. Július 1-jén főleg azt vitattuk meg, hogy a Kína irányában történő nyitás milyen hatással lehet a szovjet álláspon-
tokra és a vietnámi háborúra. Sok időt töltöttünk a KNK-val és a Szovjetunióval tartandó jövőbeli csúcstalálkozók szóba jöhető sorrendjével is, de mivel Moszkva még mindig mélyen hallgatott a szeptemberi időponttal kapcsolatban, elhatároztuk, hogy bármi legyen is a válasza, most már a pekingi csúcsot illeti az elsőbbség.

A kínai út fokozta Nixon közönségkapcsolati antennáinak érzékenységet. Miután döntéseit a végrehajtó hatalmi ág többi szereplőjével vagy a kongresszussal való konzultáció nélkül hozta meg, elég védtelenül hagyta magát arra az esetre, ha valami netán balul ütne ki; az ilyen magányos döntésekben rendkívül bátor volt. De bonyolult egyéniségében a fennkölt motiváció állandó harcban állt a kevésbé magasztos megfontolásokkal. Arra vágyott, hogy úgy ismerje meg a világ, mint az első amerikai vezetőt, aki Pekingbe utazik, és emiatt vissza-visszatérően megkért, tegyem át látogatásom helyszínét egy másik kínai városba. Fogalmam sem volt, miképpen magyarázzam ezt meg akár a pakisztániaknak, akár a kínaiaknak. Már úgyis épp elég gyanakvást keltettünk a titkossághoz való ragaszkodásunkkal. Nem ismervén a kínai biztonsági rendszert vagy a konzultáció belső folyamatait, valószínűleg csak tovább táplálnánk a gyanakvásokat azzal, ha mi akarnánk előírni a tárgyalások helyszínét. Ezért egyre halogattam a dolgot, amint azt Nixon láthatta is a Pekingnek küldött üzenetekből, mivel az elküldésük előtt mindegyiket elolvasta, és egyik sem javasolt semmilyen változtatást. Amikor elindultam Washingtonból, még mindig amellet kardoskodott, hogy keressek magamnak más helyszínt.

Egy másik óhaja szerint a látogatásomat bejelentő közlemény ne említse a nevemet, mert azt akarta, hogy egy hivatalos kínai–amerikai dokumentumon először az ő és Csou En-laj neve szerepeljen. Arra már nem szolgált iránymutatással, hogyan lehet bejelenteni egy amerikai elnöki megbízott pekingi látogatását az illető nevének felfedése nélkül, hacsak nem akarjuk a tótális rejtélyesség hírért kelteni magunkról Kínában. Szerencsére a valóság megoldotta a problémát. Emellett biztosítékokat akart kapni a kínaiaktól, hogy az ő látogatása előtt semmilyen más amerikai politikai szereplőt nem hívnak meg. Ezt burkolt formában fel is vettem Hilali előtt, de végül úgy döntött, halasszuk el a kérdést a Pekingbe érkezésemig. Annál is könnyebb szívvel döntöttünk így, mert egyikünknek sem volt halvány fogalma sem arról, mit vár ott ránk.

Körülbelül egy héttel az indulásom előtt megmutattam az elnöknek a stábom és általam összeállított tájékoztató anyagot. A fekete fedelű, terjedelmes kötetnek a „Polo” fedőnevet adtuk, feltehetően a Kínát egykor felkereső régi európai utazóról. Nixon gondosan áttanulmányozta a kísérő emlékeztetőt, a címlapját kézírásos megjegyzésekkel írva tele. A gyűjtemény egy „lehetőségeket felvázoló

dolgozattal” kezdődött, amely áttekintette Kína valószínű céljait a meghívással, és a mi céljainkat ennek elfogadásával.

A dolgozat érvelése szerint nem kétséges, hogy a kínaiak erősíteni kívánják országuk nemzetközi pozícióját, Tajvanét pedig gyengíteni, a kapcsolat felvétele velük bizonyos zavart idézhet elő szövetségeseink és barátaink között, míg a Szovjetunió új bonyodalmakkal lesz kénytelen szembesülni. Esetleg az is igaznak bizonyulhat, amint sok szakértő vélte, hogy Peking alapvető célja az Egyesült Államok távozásra készítése egész Ázsiából. Bár kétségkívül voltak bizonyos előnyök, amelyekre ezek a militáns forradalmárok a mi megalázásunk révén szert tehetnének, mindent összevetve nem gondoltam, hogy egy ilyen fejlemény valószínű vagy összeegyeztethető lenne a látogatásomhoz és az elnöknek szóló meghíváshoz vezető körülményekkel. „Azt feltételezzük – írta a memorandum –, hogy részben a határaik mentén jelentkező szovjet fenyegetésre válaszképpen cselekszenek, és a megalázásunk nem segítene rajtuk, ha valamilyen módon az oroszokkal szembeni ellensúlyként akarnak minket használni.” Az USA kivonulása Ázsiából, amire a kínai propaganda (és hazai bírálóink) felszólítottak az elmúlt években, még Peking céljait sem igazán szolgálná, mivel vákuumot hagyna maga után, amelyet a szovjetek rögtön megpróbálnának kitölteni. A kínaiaknak fel kellett ismerniük: ha megkísérelnék nyomást gyakorolni ránk, ez elegendő indulatot generálna a rettegett amerikai–szovjet kondomínium létrejöttének felgyorsításához. Idővel, érvelt a dokumentumom, a kínaiak még a szoros amerikai–japán kapcsolatban is értéket látnának, ugyanis a szigetország egyre nagyobb riválisként és potenciális fenyegetésként rémlik fel a szemük előtt.

Következésképpen arra tettem javaslatot, hogy a látogatásomat lehetővé tevő nemzetközi helyzetre koncentrálók, kapcsolódva a jelek szerint mindkét fél által megerősíteni kívánt célokhoz. Ennek keretein belül tárgyalnák Kína nemzetközi szerepéről, egy megegyezésről, mely megerősítené, hogy kétoldalú kapcsolatainkban nem folyamodunk erő alkalmazásához, a Tajvanon állomásozó csapataink létszámának csökkentéséről, továbbá Kína vélekedéséről a Szovjetunióval illetően. Megpróbállok elérni valamiféle mérséklő befolyást Indokínában, arra gondolván, hogy maga a találkozási puszta ténye, majd az azt követő csúcstalálkozó nyilván komolyan demoralizálja Hanoit. Törekedni fogunk egy harmadik féltől nem függő kommunikációs lehetőség létrehozására is valamilyen formában. Kétségkívül megtapasztaljuk a „középső birodalom”-szindrómát, miszerint barbárok vagyunk, akiknek főhajtással illik elismeréssel adózniuk a kultúra és a politika központjának, de ennek az öntelt igénynek „a történelemben elfoglalt helyünk és nemzetünk erejének teljes tudatában” fogunk eleget tenni.

A tájékoztató kötet tartalmazott még egy hosszú nyitónyilatkozat-tervezetet, álláspontokat különböző kérdésekben és kiadós mennyiségű háttéranyagot. Azt nem tudom megmondani, milyen mélységben foglalkozott vele az elnök; szo-

kásos eljárása az volt, hogy a mellékelt kísérő memorandumra koncentrált, míg a csatolt kiegészítő tanulmányokkal nem törődött.

Július 1-jén a Nixonnal együtt eltöltött idő legnagyobb része azzal telt, hogy megvitattuk a címoldalra firkált megjegyzéseit, köztük azokkal az állandó keményvonalas retorikai fordulatokkal, amelyekkel minden küldetésem alkalmával utamra bocsátott. Azt óhajtotta, hogy juttassam kifejezésre: ha rá nyomást gyakorolnak, akkor bekeményít Vietnámban. Úgy vélte, tartalékként talonban kell tartanom egy „lehetséges közeledést a szovjetek felé”, finom utalásként a háromszög-diplomácia értelmezésére. Annak hangsúlyozását is kérte, hogy Kína félelmét Japántól egy állandó amerikai–japán szövetséggel lehet a leginkább csillapítani. Újfent meg kell majd ismételnem, amit Hilali révén már továbbított a kínaiakhoz: „a politikai látogatók szigorú korlátozását” az elnöki látogatás előtt. Ezenkívül gabonaszállítások elintézésére is megkért, ami segítené lecsendesíteni konzervatív bírálóit. Hangot adva a Pierre Trudeau iránti ellenszenvének, megjegyezte, hogy a kínaiakkal létesítendő jövőbeli kapcsolatok vagy csatornák bárhol lehetnek – Ottawát kivéve. A fenti kitételek legnagyobb része sablonos szöveg volt, amelyekről tudtam, hogy nem fog ragaszkodni hozzájuk, ha sikerülne elintézni az olyannyira vágyott csúcstalálkozót. Túl tapasztalt volt ahhoz, hogy ne tudja: egész oldalakat teleírhatunk szép szavakkal, de addig nem leszünk képesek alakítani az eseményeket, amíg nem találkoztunk a kínaiakkal.

Körülbelül este nyolc órakor indultam el az Andrews légitámaszpontból. A terv szerint látogatást tettem Saigonban, Bangkokban és Újdelhiben, mielőtt leszálltam Iszlámábádban, Pakisztán fővárosában, amely ugródeszkául szolgált valódi úti célom felé. Bármilyen volt is megbeszéléseim fő tárgya, mindegyik állomáson megkíséreltem már előre tompítani annak a bejelentésnek a hatását, amelyről tudtam, hogy nemsokára sor kerül rá. A pingpongdipomáciáról és a kereskedelmi korlátozások könnyítéséről szólva megmagyaráztam azokat az okokat, amiért elhatároztuk, hogy megpróbálunk lépéseket tenni Kína felé, elsősorban a globális egyensúly szükségességét hangsúlyozva. Indira Gandhival közöltem: a Nixon-doktrínában kinyilvánított elvek értelmében továbbra is ellenzünk minden ki nem provokált nyomásgyakorlást bármely atomhatalom részéről. Meg kell várnunk a tárgyalópartnereim memoárjainak megjelenését ahhoz, hogy megtudjuk: ezt lényegében véve kétszínűségnek tekintették-e, vagy a körülmények által egyedül lehetővé tett megnyugtatóként értelmezték.

Az út meg nem énekelt hőse Winston Lord volt. Nemcsak felügyelte a komoly és szerteágazó előkészületeket, hanem a dokumentumok szétosztását is nyomon követte csapatom tagjai között. Ez monumentális feladatot jelentett, ugyanis a tudás három szintjéről volt szó. Akadtak, akik tudták, hova megyek, és mit fogok mondani, amikor odaérek. Mások az úti célt ismerték, de a napirendet már nem, és azért voltak velem, hogy a többi megállóhelyen a segítségemre legyenek.

Ismét mások egyikről sem tudtak. Lordnak arra kellett odafigyelnie, hogy mind-egyik csoport csak az ismereteinek megfelelő iratokat és munkaterveket kapja kézhez, semmi mást. És mindezt úgy kellett megtennie, hogy közben valamennyi állomásra vonatkozó tájékoztató anyag naprakészségére is gondja legyen, a közmondásosan finom és jellegzetesen udvarias instrukcióim által ösztönözve. Az út során sikerült kivívnia mindenki tiszteletét, és megőriznie a józanságát, ami nem akármilyen teljesítmény volt a részéről.

Utazásom egész ideje alatt állandóan háttérként üzeneteket kaptam Washingtonból. A helyettesem, Al Haig ezúton biztosította, hogy figyelemmel kísérhessem a Fehér Házban uralkodó zaklatott légkört. Egy esetben Haldeman elnöki rendelkezést továbbított, miszerint csapatom tartózkodjék a Pentagon-iratok kommentálásától a külügyes munkatársak előtt. Amikor e furcsa kérés jelentéséről érdeklődtem, kiderült, hogy mindössze az elnök régi keletű aggodalmát önti szavakba a stábom lojalitását illetően; Nixon ugyanis attól tartott, hogy ezzel növelnék a State Department tisztviselőinek általa gyanított szimpátiáját a dokumentumok kiszivárogtatói iránt. Alig tettem ki a lábamat Washingtonból, Rogers máris megmutatta, hogy ő is megtanult néhány leckét az apparátusbeli manőverekből, mivel a távollétemet kihasználva elnöki felhatalmazást próbált szerezni Joe Sisco közel-keleti útjára, a tárgyalások újabb fordulója. Amikor a memorandum megérkezett, két megbízott már útra készen állt Kairóba előzetes kapcsolatfelvételle. Túlságosan átlátszó manőver volt. Saigonból sürgönyözve megírtam: egy ilyen út most csak növelné a feszültségeket a Közel-Keleten, és emiatt el kell halasztani. Azt javasoltam, hogy röviddel a visszatérésem utánra tervezzünk be egy NSC-értekezletet a Közel-Keletről. Az elnök beleegyezett.

A várakozás láthatóan idegtépőbb volt a Washingtonban maradtak számára, mint nekünk, akik mindannyian folyamatosan el voltunk foglalva. Örökké instrukciókkal bombáztak, újra meg újra elismételve a távozásom előtt már számtalanszor elhangzott intelmeket: ne legyen név a kommunikációban, ne menjen más politikus Kínába Nixon előtt. A pánik újabb hulláma csapott meg minket, amikor a Fehér Ház megtudta, hogy James Reston rovatvezető éppen velem azonos időben tesz látogatást Pekingben. Az „események eme gyanús fordulata” tükrében a következő tanácsot kaptam: legközelebbi állomásomon (Újdelhiben) adjak át sürgős üzenetet a „vendéglátóimnak” (ez a kínaiak fedőneve volt nagy ravaszul kitalálva a kommunikátorok összezavarására – azok után, hogy Peking neve ott állt a figyelmeztető távirat szövegében), megkérve őket: halasszák el Reston látogatását, vagy adjanak nekem „kellő biztosítékokat”. El nem tudtam képzelni, milyen úton-módon masírozhatok be ezzel az üzenettel a kínai nagykövetségre Újdelhiben úgy, hogy magamra ne vonjak némi figyelmet az indiaiak részéről. Tehát a következőt táviratoztam vissza: „Ami Restont illeti, a vendéglátók dön-

tését nem fogja befolyásolni az ellenvetésem. [...] Biztos vagyok benne, hogy meg tudják őrizni a titkosságot, ha akarják.”

Július 5-én, miközben még Bangkokban tartózkodtam, Haig arról tájékoztatott, hogy Voroncov átadta a szovjetek régóta várt válaszát a csúcstalálkozóról. Most ezt javasolták: a tervbe vett 1971. szeptemberről halasszuk az év valamilyen későbbi szakaszára, de még így is előfeltételeket szabtak: haladást a folyamatban levő tárgyalásokon, és azt a „feltételezést”, hogy az addig eltelt időben semmi olyasmi nem történik, ami bonyolíthatja a helyzetet. A szovjetek már megint őriási szívességet tettek nekünk akaratlanul, túljárva a saját eszükön. A Kreml válasza levette vállunkról a két párhuzamos csúcstalálkozóval kapcsolatos gondokat. Ettől fogva minimális feszültséggel tudjuk végrehajtani a tervünket.

A következőket táviratoztam meg Haignek: semmilyen választ ne adjunk Voroncovnak, Kenneth Rush bonni nagykövet pedig a visszatérésemig találjon valamilyen ürügyet a Berlinnel kapcsolatos tárgyalások szüneteltetésére. A dolgot úgy kommentáltam, hogy Moszkva válaszát „nem [tekintem] olyan nagyon hátrányosnak”, mert a szovjet csúcsra így majd később, és sokkal jobb lélektani körülmények között kerülhet sor. Nixon persze dühbe gurult az orosz válasz miatt, és a visszavágás módját kereste. Azt tanácsoltam neki, hogy ne mutasson ki semmilyen ingerültséget, sőt egyáltalán ne is reagáljon. Ha „hidegvérű, megfontolt játékot” játszunk, kedvező végkifejlet valószínű; nem engedhetjük meg magunknak azt a luxust, hogy „kimutatjuk az ingerültségünket”. Meggyőződésem szerint az elkövetkező tíz nap sokkal hatásosabb pihenéssel fog szolgálni, mint bármilyen hivatalos válasz.

E washingtoni aggodalmaskodás és szuperhatalmi manőverezés ismeretében vettem az irányt Iszlámábádnak. A fáradhatatlan Farland a CIA háttéracsatornáján jövő-menő táviratokkal gondosan megtervezte az ott-tartózkodásomat. Minden alkalommal fedőnevekkel álcáztuk magunkat, amelyek talán csak egy öt éves gyereket tudtak volna lóvá tenni, őt is legfeljebb három percig (az enyém különben „a főnök” volt). Az egyik problémát az jelentette, hogyan mentesüljek a magas szintű látogatás alkalmával megkerülhetetlen protokolláris formások alól. Az eredeti elképzelés szerint Jahja feltűnő módon bizalmas megbeszélésre hív egy hegyi menedékházba. Ennek az volt a hátránya, hogy hetvenkét órás pakisztáni tartózkodást kellett volna beterveznem. Márpedig a Kelet-Pakisztánban (a mai Bangladesben) zajló polgárháború izzó légkörében – és a bengáli menekültek Indiába özönlése közepette – ha egy nappal tovább maradok Pakisztánban, mint Indiában, azt utóbbi elkerülhetetlenül részrehajlásként értelmezi Iszlámábád javára, aminek meglették volna a komoly következményei Újdelhiben, az apparátusainkban, a médiában és mindenekelőtt a kongresszusban. Jahjának két hosszú napra el kellett volna tűnnie szem elől, a kiszívárogatás kockázatát vetve fel pakisztáni részről. És akárhogy is, nem illik egy államfőt kizárólag álcázás céljára felhasználni.

Mindezt megfontolva, a következő forgatókönyvet javasoltam: olyan programot tegyünk közzé, amely csak negyvennyolc órás tartózkodást irányoz elő számomra Pakisztánban július 8-a és 10-e között, ami nagyjából megfelel az indiai tartózkodásom időtartamának. A megérkezéskor gyomorfájásra fogok panaszkodni, amelynek kezelésére a követségi házipatikát kérjük fel. Gyomorbántalmaim azonban egyre erősebbek lesznek, mire Jahja vacsora közben meghív, hogy a gyógyulás idejére vegyem igénybe az elnöki hegyi üdülőt Nathiagaliban. Ezzel az ürüggyel hozzá tudok tenni még egy napot a pakisztáni tartózkodásomhoz, és két napra el tudok tűnni Pekingben. De mindez továbbra sem volt olyan könnyű, mint amilyennek látszott. Ha „megbetegszem”, vajon hogyan tudjuk megakadályozni a követség orvosát abban, hogy nagy sietve a gondjaiba vegyen? És a követség éveken át külügyi szolgálatban edződött személyzetét miképpen lehet visszatartani attól, hogy nap mint nap huszonegy órán át lesse az elnöki megbízott minden kívánságát? Leleményes nagykövetünk szerencsére talált egy megoldást, amelyet a saját háttéracsatornáján küldött táviratának felidézésével lehet a legérzékletesebben összefoglalni: „Követségi orvos már nem probléma. Július 6-án távozik. Követségi nővér ilyen körülmények között féken tartható, és nem akar majd alkalmatlankodni. Az első beosztott [Deputy Chief of Mission] július 7-én szabadságra megy; a Nemzetközi Fejlesztési Ügynökség [Agency for International Development, US AID] igazgatója július 2-án hazautazik. Mindenki más kezelhető.” Szinte biztosan ez volt az első alkalom a külügyi szolgálat hosszú és hírneves történetében, amikor egy nagykövet arra volt büszke, hogy az elnök képviselőjének látogatásakor az összes fontos embert, aki csak számít, eltávolította a városból, és ezért a figyelmességéért még dicséretet is kapott Washingtonból. (Az istenek azonban úgy határoztak, hogy megbüntetnek emberi elbizakodottságomért; Újdelhiben valódi gyomorrontást kaptam, amelytől titokban kellett szenvednem, nehogy romba döntsem a hitelemet, amikor Pakisztánba érkezünk.)

Az előrelátó tervezés még lelepleződésünk eshetőségét is számításba vette. Ez esetben a Fehér Ház tényszerű nyilatkozatot adna ki a következő szöveggel: „Dr. Kissinger a kérésüknek megfelelően találkozik a Kínai Népköztársaság vezetőivel. Miután dr. Kissinger visszatér, és jelentést tesz az elnöknek, nyilatkozatra kerül sor.” Nem volt semmi illúzióm afelől, hogy egy ilyen száraz nyilatkozat le tudná csendesíteni a várható felzúdulást.

Iszlámábádi látogatásom betű szerint követte a forgatókönyvet. Farland nagyköveti rezidenciáján ebédeltem azokkal, akik még hírmondóként megmaradtak a követség személyzetéből, volt egy találkozó Jahja elnökkel, egy tájékoztató a követségen, majd egy magánjellegű vacsora Jahjával és vezető munkatársaival. Valószínűleg az én feladatom volt még egy utolsó kellemes napot szerezni Jahja Khan számára – nem sokkal később, decemberben a bukásához vezetett az

indiai–pakisztáni háború. Mivel teljesen lenyűgözte a vállalkozás rabló-pandúr atmoszférája, személyesen felügyelte titkos utam minden részletét, a kormánya birtokában levő összes eszközt a rendelkezésünkre bocsátotta, és kölcsönadta megbízható személyi pilótáját. Cserébe nem kérdezett semmit – ellentétben a médiában akkortájt megjelent állításokkal. Sajnos a szívessége a kelet-pakisztáni felfordulás közepette nem kapott viszonzást a kormányunk részéről hasonlóan nagylelkű bánásmód formájában. Őszinte, nyílt sisakkal játszó katona volt, korlátozott képzelőerővel, aki a kelet-pakisztáni zűrzavar után olyan eseményekbe keveredett bele, amelyekre sem a tapasztalata, sem a képzettsége nem készítette fel. Súlyos hibákat vétett. Mégis nagy szolgálatot tett országunknak, és sohasem szabad elfelednünk, milyen tisztességesen bánt velünk.

A tiszteletemre adott vacsora közben Jahja hozzáfogott tervünk megvalósításához. A társalgás fő témájává a gyomorrontásom vált. Jó hangosan kijelentette: az iszlámábádi hőség hátráltatná felépülésemet, ezért sürgősen a Murree hegyekben fekvő Nathiagaliba, egy elnöki vendégház szomszédságában levő magánbirtokra kell mennem lábadozni. Amikor ellenkeztem, a történelem által nyújtott minden evidencia dacára azt bizonygatta, hogy egy muszlim országban nem a vendég óhaja a döntő, hanem a vendéglátóé. Olyan meggyőzően adta elő a dolgot, hogy a párbeszédet végighallgató egyik biztonsági emberem azonnal intézkedett, és kollégáját „előkészítő” terepszemlére küldte a hegyi menedéke. Éjfél körül az illető óriási aggodalomban felhívott, és közölte: megtekintette a vendégházat, és alkalmatlannak találta. Nem tehattunk egyebet, mint megkértük a pakisztániakat: a Pekingből való visszatérésemig marasztalják Nathiagaliban a balsorsú ügynököket.

Az indulásom előtt San Clemente-ből küldött egyik üzenet arról informált, hogy az elnök végre-valahára – július 8-án – külügyminisztere tudomására hozta a kínai utamat, úgy állítva be a dolgot, mintha a látogatás az utolsó pillanatban hozott döntés lett volna, válaszul egy meghívásra, amelyet pakisztáni tartózkodásom közben kaptam. Emellett néhány órával a Pekingbe indulásom előtt a háttércsatornán keresztül még egyszer emlékeztettek rá, hogy a közkapcsolatokért felelős szakértők szerint július 15-én, washingtoni idő szerint este 10 óra 30 perc az optimális idő bármilyen bejelentés megtételére, végül pedig figyelmeztettek: Mel Laird Tokióban segítőkészen kijelentette egy sajtókonferencián, miszerint nincs ellenére egy független japán nukleáris képesség, a SALT-tárgyalások pedig olyan stratégiai egyensúlyt biztosítanak, amely ösztönző erőként hathat egy japán nukleáris program számára.

A fentiek egyike sem enyhíthette bennem az izgalom és a várakozás érzését, amint a Jahjával elköltött vacsora után este 11 körül nyugovóra tértem. Hivatali időm során most először támadt gondom az alvással. Megpróbáltam elképzelni, mi várható. És ugyancsak most éreztem először egyfajta bizonytalanságot egy

ilyen nagy jelentőségű küldetés miatt egy ismeretlen fővárosban, ahol minden kommunikációs lehetőségtől el leszek vágva.

Július 9-én hajnali fél 4-kor keltem az iszlámábádi állami vendégházban. Gyors reggeli után 4-kor a csapatommal együtt Szultan Khan külügyminiszter társaságában már útnak is indultunk pakisztáni katonai járművekkel a Csaklala repülőtérre. A kíséretemet Winston Lord, John Holdridge és Dick Smyser tanácsadó, valamint John D. Ready és Gary McLeod titkos ügynök alkotta. Farland javaslatára kalapot és napszemüveget is vittem magammal, nehogy észrevegyen egy éppen arra csatangoló járókelő – ami felettébb valószínűtlen volt ilyen korai órán Iszlámábádban, ahol ráadásul még a nevem sem volt közzismert. A repülőtérnek a hadsereg használatára elkülönített részén a Pakisztáni Nemzetközi Légitársaság (PIA) Boeing–707-cse várt ránk. A gép még július 6-án és 7-én próbarepülést végzett Pekingbe, és kínai navigátorokkal tért vissza, akik a terv szerint a július 9-i repüléskor csatlakoznak hozzánk. A fedélzeten maradtak elrejtőzve, amíg a stábommal együtt meg nem érkeztem. A gépet Jahja személyi pilótája vezette, aki, miután tájékoztatták a rádiós kommunikáció lehallgatásában rejlő veszélyekről, ennek megfelelő körütekintéssel viselkedett. Sajat gépem a repülőtér polgári légi forgalmi részén parkolt, olyan távol, hogy a PIA Boeingjáról nem is lehetett látni, ellenben bármely arra tévedő újságíró vagy követségi alkalmazott felfigyelhetett rá.

Még indulás előtt rövid sürgőnyt írtam Haignek, miszerint tudomásul veszem az elnöki út bejelentésének preferált idejét; San Clemente-tel közöltem, hogy a kínaiak nem csupán három navigátort küldtek a kíséretemre, hanem egy négyfőnyi magas szintű delegációt is, Jahja elnök pedig tudomásomra hozta: a kínaiak „nagyon fájlalják”, hogy az amerikaiak annyira ragaszkodnak a titkossághoz, és valószínűleg részletekbe menő bejelentést óhajtának tenni. „Remek állapotban indultunk” – zártam az üzenetemet. Reggel 4 óra 30 perckor már a levegőben voltunk, Peking felé tartva egy kétezer-ötszáz mérföldes, négy és háromnegyed óra hosszat tartó úton.

Néhány órával később, július 9-én reggel 8-kor, miközben már Peking közelében jártunk, Pakisztánban elterelő hadművelet vette kezdetét. Álkonvoj indult útnak Nathiagali felé; az utasok között volt Farland nagykövet, az asszisztensem, David Halperin, két másik titkosszolgálati ügynök, valamint M. M. Ahmed pakisztáni asszisztens. A tervbe beavatott Hal Saunders Iszlámábádban maradt kétoldali kérdésekről tárgyalni pakisztáni tisztviselőkkel, és szükség esetén intézkedni. Másnap reggel 9-kor (amikor már csaknem huszonnégy órája Pekingben voltam) Halperin Nathiagaliból felhívta Saunderst, hogy „tájékoztassa”, miszerint még egy napi pihenésre van szükségem, és mondja le a megbeszélte találkozóimat. Emellett felhívta a hivatalos repülőgépem pilótáját is, arra kérve, hogy a repülési tervben vezesse át a szükséges változtatásokat, a nagykövetség pedig

táviratok szétküldésére kapott utasítást a még hátralevő megállóhelyeimre: Teheránba (rövid leszállásra feltankolás céljából), Párizsba, San Clemente-be, sőt még Washingtonba is – tudatván velük a „módosított útitervemet”.

Július 9-én kora reggel az első ember, akit a Csaklala repülőtéren a PIA Boeingjának fedélzetén megláttam, Csang Ven-csin volt, a kínai külügyminisztérium nyugat-európai, amerikai és óceániai igazgatóságának vezetője, akit Csou En-laj küldött elém, hogy Pekingbe kíséren annak jeleként, mekkora jelentőséget tulajdonít a látogatásomnak. (Talán abból a teóriából kiindulva, miszerint minden nyugati ember egyforma, a kínai külügyminisztérium Nyugat-Európát, Amerikát, Ausztráliát és Új-Zélandot egyetlen igazgatóság alá rendelte.) Csang, aki úgy nézett ki, mint egy spanyol kardinális egy El Greco-festményen – persze Mao-egyenruhába öltözötten –, a visszafogott eleganciát letisztult intelligenciával ötvözte. Angolnyelv-tudása lenyűgöző volt. Ritkán szólalt meg angolul, de az értekezletek tervezésekor jól hasznosította a tudását. Úgy üdvözölt bennünket, mintha a világ legtermészetesebb dolga lenne, hogy egy vezető beosztású kínai diplomata kétezer-ötszáz mérföldet utazzon csak azért, hogy egy kapitalista tisztviselőt egy önmagát a világforradalom kútfőjének nyilvánító kormányzat székhelyére kíséren. Vele volt még a Brooklynban született, ennél fogva perfekt amerikai angolt beszélő tolmács, Tang Ven-seng – a tiszteletet parancsoló Nancy Tang –, akit egykor azzal ugrattam, hogy mivel az Egyesült Államokban született, az alkotmány értelmében tőlem eltérően akár még az USA elnöke is lehetne. Ezt a perspektívát bizonyára nem tette vonzóvá fanatikus ideológiai elhivatottsága, amely az intelligenciájának és életrealitásának köszönhetően hosszú ideig rejtve maradt előttem. Többnek tartotta magát tolmácsnál; jó néhányszor előfordult, hogy a jelenlétünkben sem habozott vitába szállni Csou En-lajjal. Csang csapatának harmadik tagja Vang Haj-zsung volt, egy félszeg, kedves, kinézetre és a tekintetében holmi félénk özre emlékeztető külügyi tisztviselő, állítólag Mao Ce-tung unokahúga. (Mint később kiderült, a két nő a Maóval és Csouval lebonyolított minden találkozón jelen volt.) A küldöttség negyedik tagja Tang Lung-pin volt a protokollrészleg képviselőjében.

Ezt megelőzően még sohasem találkoztam egyetlen kínai kommunistával sem, és ugyanez állt titkosszolgálati embereimre is, akik nem kaptak előzetes tájékoztatást az úti célomról, és akiket szívroham kerülgertet a látottaktól. Nem csupán az nehezedett rájuk mázsányi súllyal, hogy – szöges ellentétben a kiképzésük minden létező alapelvével – egy idegen repülőgépen utaznak, hanem az is, hogy egy csapatnyi kommunista kínai olyan helyekre röpteti őket, ahol nem került sor „előzetes bejárásra”, és ahol semmilyen lehetőségük sem lesz megmondani, ki képez biztonsági kockázatot. Jack Ready és Gary McLeod mindenesetre tette a kötelességét: zord eltökéltséggel szorosan közrefogtak, bárhova vittek is minket, sőt még a Csou En-lajjal folytatott tárgyalásaimon is ragaszkodtak a jelenlétükhöz.

(Később a kínaiak nem engedték be a biztonsági embereket.) Szigorúan őrizték titkosított anyagokkal teletömött két nehéz táskánkat, magukkal cipelve azokat mindenhová, az étkezéseket és a Tiltott Városba történt kirándulást is beleértve. Úgy viselkedtek, mintha sikeresen fel tudnának fogni a testükkel mindent, amivel a 800 millió kínai netán meg akarna bennünket dobálni.

A középső birodalom – Az első találkozás Csou En-lajjal

Nem fordul elő gyakran, hogy felnőttként vissza tudjuk idézni azt a képességet, amely fiatalkorunkban látszólag meg tudta állítani az időt, amely minden eseményt az újdonság varázsával ruházott fel, és amely minden élményt az egyedisége által tett kiélvezhetővé. Ahogyan öregszünk, a megszokottal vigasztaljuk és erősítjük magunkat, amire gépies válaszokat dolgoztunk ki. A világ megszokottabbá és rutinszerűbbé válásával gyorsulni látszik az idő, és az élet látszólag egymással felcserélhető élmények kaleidoszkópja lesz. Csak valamilyen tényleg rendkívüli, egyaránt újszerű és magával ragadó, egyszerre szokatlan és elementáris esemény adja vissza az évek ártatlanságát, amikor még minden egyes nap értékes kaland volt az élet értelmének meghatározásában. Ezt az érzést éltem át akkor, amikor a gép elhaladt a hóborította Himalája felett, az ég felé törve a felkelő nap rózsaszínűen ragyogó fényében. Nagyon közel repültünk el a K2 csúcshoz, a világ második legmagasabb hegyéhez. Kínára mindig sűrűn lakott, minden talpalatnyi helyen művelés alá vont országgént gondoltam, de most órákon át kietlen sivatagok felett repültünk, amelyeket itt-ott oázisok pettyeztek. Winston Lord mindmáig nagyon büszke arra, hogy a kínai határra érésakor ő állt legelől a repülőgép utaskabinjában, így technikai értelemben ő volt az első hivatalos amerikai személy, aki belépett a KNK-ba.

A kínaiak és mi egy asztalnál ültünk, könnyed társalgásba merülve, mintha sosem lett volna akár csak egyetlen napi megszakítás se a két nép kapcsolatában; semmi sem emlékeztetett azokra az egymást illetően elhangzó keserű szitkokra, amelyek még tegnap is rutinszerűek voltak országainkban a nyilvános megszólalásokban. A kínaiak tiszteletteljesen érdeklődtek annak oka iránt, miért ragaszkodunk oly nagyon a titkossághoz. Talán szégyelljük bevallani, hogy pekingi vezetőkkal találkozunk? Természetesen nem felejtődött el az a sértés, amikor az Indokínáról rendezett 1954-es genfi konferencián John Foster Dulles nem volt hajlandó kezét fogni Csou En-lajjal; felidéztek most útközben, valamint számos alkalommal a következő napok és a későbbi látogatások során. Azt mondtam Csangnak, hogy utam célja új korszak bejelentése a kapcsolatunkban, de a legjobban akkor járunk el, ha először a perspektívákat illetően jutunk egyezsége. Csang biztosított afelől, hogy Csou En-laj miniszterelnök kész megvizsgálni minden kérdést.

Pénteken, július 9-én, pekingi idő szerint 12 óra 15 perckor egy katonai repülőtérén landoltunk Peking külvárosában. Az üdvözlésünkre megjelent Je C sien-jing marsall, a Kínai Kommunista Párt (KKP) Politikai Bizottságának egyik leg-rangosabb tagja és a Hadügyi Bizottság elnökhelyettese, Huang Hua, az újonnan kinevezett kanadai nagykövet (később Kína első ENSZ-nagykövete, majd külügy-miniszter), Han Hszü ügyvezető protokollfőnök (később a washingtoni kínai összekötő iroda helyettes vezetője), valamint egy újabb tolmács, Csi Csao-csu, aki korábban kémiát tanult a Harvardon, de azóta jövedelmezőbb karrierre váltott át. A már említett díszszemlén Mao és Edgar Snow társaságában mutatkozott.

Je C sien-jing marsall egy lefüggönyözött tágas limuzinban vitt be a városba. A függöny mögül kikandikálva tisztán tartott széles utcákat láttam, a sok kerékpártól eltekintve gyér forgalommal, majd keresztülhajtottunk a hatalmas Tienan-men téren. Úti célunk az állami vendégek számára fenntartott nagyszámú vendégház egyike volt egy fallal körülvett jókora parkban, a város nyugati részén. Amint elmondták, a park helyén valaha a császári horgásztó terület el. A sok vendégház mindegyike egy-egy kis félszigetre épült, amelyet elegáns hidacska kötött össze a szomszédjával. A komplexum a rendkívüli tágasság érzetét keltette, amivel csak a bokrok mögötti rejték helyükről felbukkanó őrszemek által okozott sokkszerű élmény nem fért össze, valahányszor az ember megpróbált átmenni a hídon. (Az örök később kevésbé tolazkodók lettek, és az egész parkot megnyitották a vendégek előtt.)

A házak a szovjet hatás időszakának örökségét viselték magukon masszív, tekintélyt parancsoló, viktoriánus stílusukkal, ami a kommunista országokban státuszszimbólumnak minősül. A fogadószobában a nehéz kárpitozott székek és kanapék alkotta négyszögben Je marsall kényelembe helyezett minket, és velünk teázott. Útban a vendégház felé elnézést kért tőlem, amiért nem tudott illő nyilvános fogadtatásban részesíteni, és biztosított afelől, hogy e mulasztást az elnök Pekingbe látogatásakor orvosolja (a jövendölést nem váltotta valóra teljes mértékben). Majd ebédhez invitált bennünket; az étel megdöbbenő mennyisége és változatossága láttán tréfás találgatásba bocsátkoztam vendéglátóink előtt: évezredekkel korábban egy kínai embert valamilyen fontos vendég éheztetésével vádolhattak meg, minekutána döntés született arról, hogy ez többé nem fordulhat elő.

Csou En-laj délután fél 5-kor érkezett meg. Sovány, kifejező arcát átható szeme uralta, az élénkség és a nyugalom, az óvatosság és a higgadt magabiztosság keverékét sugározva. Kifogástalanul szabott egyszerű, mégis elegáns szürke Mao-zubbonyt viselt. Könnyedén és méltóságteljesen mozgott, nem csupán a fizikai dominanciájával töltve be a helyiséget (mint Mao vagy De Gaulle), hanem a kontroll alatt tartott feszültség, az acélos fegyelem és az önuralom keltette atmoszférával is, mintha csak egy összenyomott tekercs rugó lenne. Könnyed fesztelenség áradt belőle, ami azonban nem réveszthette meg a figyelmes szemlélőt. A futó

mosoly, a megértést mutató arckifejezés, amellyel jelezte, hogy fordítás nélkül is érti az angolt, és a jól érzékelhető éberség olyasvalaki tulajdonságai voltak, akibe egy embert próbáló fél évszázad mintegy beleégette a higgadság életbe vágó fontosságát. A vendégház bejáratí ajtajában fogadtam, és tüntetőleg felé nyújtottam a kezemet. Csou futó mosollyal nyugtázva elfogadta. Ez volt az első lépés a múlt örökségének magunk mögött hagyása felé.

Maóval ellentétben Csou már élt külföldön. Középosztálybeli családba született 1898-ban. Kiváló tanuló volt; az 1920-as években Franciaországban és Németországban folytatott tanulmányokat és dolgozott. Amikor találkoztam vele, már csaknem ötven éve volt a kínai kommunista mozgalom egyik vezetője. Részt vett a hosszú menetelésben. Ő lett a Kínai Népköztársaság mindeddig egyedüli miniszterelnöke – immár csaknem huszonkét éve –, mely idő alatt kilenc évig még a külügyminiszteri tisztséget is betöltötte. Csou Marshall tábornokkal is tárgyalt az 1940-es években. A történelemből előlépett alak volt; egyaránt otthonos a filozófiában, a múlt felidézésében, a történelmi elemzésben, a taktikus szondázásban és a humoros riposztokban. Ténybeli tudása, különösen az amerikai történetekben megmutatkozó jártassága – valamint az én hátterem ismerete – lenyűgöző volt. Kevés elpazarolt elemet lehetett felfedezni akár a szavaiban, akár a mozdulataiban. Mindkettő egy olyan ember belső feszültségét tükrözte, akit – mint ő maga hangsúlyozta – egy 800 milliós nép véget nem érő napi problémái foglalkoztatnak azzal az erőfeszítéssel együtt, hogy a következő generáció számára megőrizze az ideológiai hitet. Minthogy érzelmileg viszonyult hozzá, nehézséget okozott neki az, hogy miképpen hívja meg Nixon elnököt ezekkel a fontos szempontokkal összeegyeztethető módon.

Evidens volt ugyanis, hogy a kínaiak számára az érkezésünk még mélyebb jelentésű, mint az amerikai félnek. Nekünk a nemzetközi kapcsolatok terén bekövetkező kalandos új fordulat kezdete volt, míg a kínaiak minden bizonnyal személyes, intellektuális és érzelmi válságként élték meg. Annak idején maroknyi szakadár csoportként indultak a győzelem reménye nélkül, ki kellett bírniuk a hosszú menetelést, harcoltak Japánnal, azután a polgárháborúban egymás ellen, szemben álltak velünk Koreában, majd szembeszegültek a szovjetekkel, végül magukra kényszerítették a „kulturális forradalmat”. És mégis itt voltak, tárgyalva huszonöt év ösellségével, miközben mi éppen a határaik mentén avatkoztunk bele abba, amit ők „felszabadító háborúnak” tekintettek – a gyakorlatba ültetve át a filozófiai ellentmondások találkozását. Ez a morális ambivalencia tükröződött Csou töprengésre hajlamos egójában, a megnyilvánulásaiban tetten érhető időnkénti skizofréniában, abban a szaggatott ritmusban, amelyben a látogatásom bejelentése megfogalmazódott, a hosszú menetelést ecsetelő költői beszámolókkal és Mao ihletet adó vezetéséről szóló elbeszélésekkel tarkítva. Mégis volt Csouban egy olyan belső derű és béke, amely – ahogyan hamarosan megtapasztal-

talhattam – képessé tette a többi kommunistával való tárgyalásainkat jellemző kisstíli manővereztetés elkerülésére. A mostani és a későbbi találkozóink során is mindegyik megbeszélésünk hosszú órákon át tartott (az öt-hét órás ülések sem voltak szokatlanok), ennek ellenére soha egyetlen alkalommal sem árult el türelmetlenséget, vagy érzékeltette velünk, hogy bármi más teendője lenne. Sosem szakítottak minket félbe telefonhívások vagy egy hatalmas állam igazgatásának bürokratikus szükségletei. Nem tudom, hogyan volt képes rá; azzal szoktam tréfálkozni, hogy a vezető tisztviselők Washingtonban még Jézus második eljöveteleéhez sem tudnák ennyi időre szabaddá tenni magukat.

Csou rendkívüli személyes jóindulatról is tanúbizonyságot tett. Amikor küldöttségünk alacsonyabb beosztású tagjai megbetegedtek, meglátogatta őket. A protokolláris rangsorban elfoglalt helyünk különbözősége ellenére ragaszkodott ahhoz, hogy megbeszéléseinkre felváltva kerüljön sor a szálláshelyem és az Országos Népi Gyűlés Csarnoka között, mert ugyanolyan gyakran akart látogatást tenni nálam, mint ahogyan én őnála. Kapcsolattartásunk jövőbeni helyszínéként ugyan Párizsban állapodtunk meg, mégis javasolta a pakisztáni csatorna alkalmankénti használatát is, mert „Kínában az a mondás járja, hogy nem szabad felégetni a hidat, miután átkeltünk rajta”.

Egy alkalommal (1972 júniusában) elmondtam neki, hogy a vendégházakat összekötő hidakon élém lépő katonák láttán úgy érzem magamat, mint a földmérő Kafka *A kastély* című regényében, aki, miután odarendelték, majd nem engedték belépni, egész életét azzal töltötte, hogy megpróbált bejutni, teljesen elfeledve, miért is hívták oda tulajdonképpen. Nem tudtam, miért akarok átkelni azon a hídon, csak annyit tudtam, hogy akarok. Csou nevetett, de mostani látogatásom során nem tett semmit ezzel kapcsolatban. A következő utamra 1973 februárjában került sor. Az utolsó estén, miközben csomagoltam, a protokollrészlegről egy hölgy kopogtatott az ajtómon, és közölte: a miniszterelnök magánbeszélgetésre hív. Egy másik vendégházba kísérték minket a tó túlsó oldalán, ahol Csou En-laj és én hajnali 3-ig beszélgettünk. Amikor távozni készültem, hirtelen megszólalt angolul: „Sétáljunk egyet.” Miközben folytattuk a társalgást, két hídon is áthaladtunk, majd beszállt a bennünket mindvégig követő autójába, és elhajtattott. Rendkívül megtisztelő gesztus volt ez a részéről.

Úgy látszott, a kínaiak is különleges tiszteletben részesítik őt, az összes vezetőjük közül disztinváltnak kivételes emberi tulajdonságokat látva benne. 1975 végén az egészségi állapota felől érdeklődtem egy fiatal tolmácsnál; a szeme könnyekkel telt meg, amint azt válaszolta, hogy a miniszterelnök súlyos beteg. Nem véletlenül gyászolták olyan mélyen Kínában, amikor elhunyt, vagy idézték fel és dicsérték a nevét a nagyobb szabadság iránti vágy kifejeződéseként az 1970-es évek végén.

Röviden szólva, Csou En-laj egyike volt annak a rám legmélyebb benyomást gyakorló két-három személynek, akivel valaha is találkoztam. Kifinomult modo-

rál, végtelen türelmével, rendkívüli intelligenciájával és gyors észjárásával olyan könnyed eleganciával folytatta le új kapcsolatunk lényegéig hatoló tárgyalásainkat, mintha semmilyen más észszerű alternatíva nem létezne. Komoly kihívás volt közelebb hozni egymáshoz két olyan társadalmat, amelyet olyannyira elidegenített egymástól az ideológia és a történelem. A közkeletű bölcsesség azt tanácsolta volna, hogy először távolítsuk el a feszültség konkrét okait. Létezett azonban egy olyan feszültségforrás – Tajvan –, amely nem tett lehetővé gyors megoldást, míg a többiek túl triviálisak voltak ahhoz, hogy egy tartós kapcsolat alapjául szolgálhassanak. A válasz így hangzott: az alapokat, tehát a globális és különösen az ázsiai ügyeket illető álláspontokat kell megvitatni oly módon, ami tisztázza céljainkat és távlati elképzeléseinket, áthidalva két évtizednyi kölcsönös tudatlanságot. Pontosan azért, mert kevés volt a gyakorlati tennivaló, a bizalomnak a koncepcionális szintű megbeszélésekből kellett kialakulnia. Csou és én hosszú órákat töltöttünk együtt legfőképpen azzal, hogy formába öntsük a kölcsönös megértés nem tapintható elemeit.

Csou a találkozásunk első félóráján belül megadta az alaphangot. Eredetileg hosszú és némileg tudálékos nyitónyilatkozatot fogalmaztam, felidézve az amerikai–kínai kapcsolatok történetét, amely elvezetett a mostani találkozáshoz. A bevezetés végén, ékesszólóan próbálván kifejezni magamat, így szóltam: „Sok látogató jött már el ebbe a gyönyörű és számunkra titokzatos országba.” Ekkor Csou felemelte a kezét: „Nem találja majd titokzatosnak. Miután megismerte, nem lesz olyan titokzatos, mint azelőtt.” Meghökkenem, de kétségkívül igaza volt. Nem a közöttünk fennálló kétoldalú kérdések voltak fontosak – legalábbis kezdetben. Bizalmat kellett építenünk, eltávolítanunk a titokzatosságot. Ez volt az alapvető célja velem, mint ahogyan az enyém is övele.

Így történt, hogy a Csouval folytatott megbeszéléseim hosszabbak és elmélyültebbek voltak, mint bármely más vezetővel, akikkel a közszolgálatom alatt találkoztam – talán Anvar Szadat kivételével. Két ideológiai ellenség nyilvánította ki a világról alkotott nézeteit olyan őszinteséggel, ami még szövetségeseik között is ritka, és olyan mélységben, ami csak egy nagy ember jelenlétében érezhető át. Első látogatásom alkalmával tizenhét órát töltöttem Csou En-lajjal tárgyalva. A miniszterelnöksége alatt sorra kerülő mindegyik későbbi látogatásomon – Nixon útját is beleértve – napi hat-tíz órát töltöttünk együtt megszakítás nélkül (az étkezések kivételével). És a beszélgetésünk még ilyen igénybevétel mellett is mindig filozofikus, humoros és felvillanyozó volt. Ekképpen épült fel egy olyan struktúra, amely a sok megpróbáltatást kiállva a jelenkori nemzetközi kapcsolatok egyik alapja lett.

Sohasem könnyű meghatározni a személyiségek eseményekre gyakorolt hatását. Meg kell hagyni, Kínát és az Egyesült Államokat a szükség közelítette egymáshoz; nem az elvont jóakarát, hanem az egybeeső érdekek hoztak engem

Pekingbe, míg kapcsolatunk kialakítását nem a Csou és köztem fennálló személyes barátság, hanem a mindkettőnk által egyaránt érzékelt veszély mozdította elő. Érdekeink világos felismerése és a rájuk alapozott határozott cselekvés annak a vezetésnek volt tulajdonítható, amely – mindkét fél részéről – ügyesen kihasználta a rendelkezésre álló választási lehetőségek nyújtotta mozgásteret. Az, hogy Kína és az Egyesült Államok az 1970-es évek elején a kapcsolatuk rendezésére törekedett, a világpolitikai környezet velejárója volt. Az, hogy a közeledés és a rendezés ilyen gyorsan és ilyen természetes módon zajlott le, nem kis mértékben a kínai miniszterelnök sugárzó egyéniségének és rendkívüli látásmódjának volt köszönhető.

Természetesen Csou és én eszközként használtuk egymást; valljuk be, egy adott szinten erre való a diplomácia. Végso soron azonban a célok összeegyeztettségére törekszünk általa; csak az amatőr és az önmagában bizonytalan tárgyaló hiheti, hogy folyton túl tud járni a másik fél eszén. Nem feledkezhetünk meg arról, hogy a külpolitikában szüntelenül vissza-visszatérő témakörökkel és egymással összefüggő kérdésekkel foglalkozunk, ugyanazokkal az emberekkel ülve szemközt a tárgyalóasztalnál, és aki trükközik, az a pillanatnyi előnyökért, a részsikerekért feláldozza az egészet. A megbízhatóság még a szemben álló felek között is a nemzetközi rend kötőanyaga, míg a kicsinyesség az állandóság ellensége. Csou En-laj megértette ezt, lehetővé téve számunkra, hogy ne ragaszkodjunk az azonos célokhoz, hanem egymáshoz mérhető elemzéseket hozunk létre arról, hogy a történelem eme adott pillanatában mi szükséges a nemzetközi egyensúly kölcsönös előnyünkre váltásához.

Csou sohasem bocsátkozott alkuba jelentéktelen pontok begyűjtéséért, nyeregsékként könyvelve el őket. Hamarosan rájöttem, hogy vele kapcsolatban a legjobb követendő módszer az, ha észszerű álláspontot terjesztek elő, részletekbe menően megmagyarázom, majd kitartok mellette. Időnként még odáig is elmentem, hogy betekintést engedtem neki a konklúzióinkat alátámasztó belső tanulmányokba, és Csou is ugyanígy tett. Egy alkalommal, amikor a sanghaji nyilatkozatot tárgyaltuk, kifogást emeltem két mondatnál szemben a kínai álláspontot kifejtő szövegrészben. Habár nem mi voltunk felelősek azért, amit a kínaiak mondtak, úgy véltem, egy közös kommunikációban kerülnünk kell az ellentmondásokat. Felajánlottam, hogy viszonzásképpen lemondok két mondatról az amerikai álláspont ismertetésében. „Adja oda a két mondatát az elnökének, ha akarja – mondta Csou türelmetlenül –, nekem nem kellene. Nem szükséges cserét ajánlania; csak annyit tegyen meg, hogy meggyőző arról, miért zavaró a mi nyelvezetünk.” Állta a szavát; a leginkább kifogásolt részek eltűntek a kínai szövegből. (Mivel azonban Kínában soha semmit sem dobnak ki fölöslegesen, két hónappal később újra megjelentek egy kínai ENSZ-beszédben, de mert ez egyoldalú dokumentum volt, figyelmen kívül hagyhattuk.)

Nem voltak illúzióim a Csou által képviselt rendszerrel szemben, és ugyanígy nem volt kétségem afelől, hogy a rendszer céljai szolgálatában ugyanolyan félelmetes ellenség tudna lenni, mint amilyen lenyűgöző tárgyalópartner. Az új társadalmat Kínában gigantikus, az én értékrendem szerint túl magas áron sikerült felépíteniük. A szabadságban, spontaneitásban, kultúrában és a családi életben hozott áldozatok a szememben túlmentek mindenben, aminek a népre kényszerítésére bármely vezető csoportnak erkölcsileg igazolható joga lenne. A kínaiak az erőpolitika hidegvérű gyakorlói voltak, akiket nem lehetett összehasonlítani a nyugati intellektuális körökben elképzelt romantikus emberbarátokkal. És mégis, amikor Csou elhunyt, nagy szomorúság töltött el. Úgy éreztem, nélküle a világ kevésbé lesz izgalmas, a perspektívák pedig kevésbé világosan lesznek láthatók. Egyikünk sem felejtette el egy pillanatra sem, hogy a kapcsolatunk alapjában véve ellentmondásos, és egyikünk sem feledkezett meg annak lehetőségéről sem, hogy történelmi távlatok tekintetében népeink útja csak egy röpke pillanattig párhuzamos, amelynek elmúltával jó eséllyel ismét az ellenkező oldalon találhatja magát a két ország. Ha netán bekövetkezne ez a nap, a kínaiak ugyanolyan elszántsággal és okossággal folyamodnának a konfrontációhoz, mint amilyenell az együttműködést gyakorolták akkor, amikor az érdekeiket szolgálta. De közéleti szereplésem egyik jutalma az volt, hogy egy pillanatra, a történelem könyörtelen mércéjével mérve bármennyire rövid ideig is, az ideológia szabta korlátokon túllépve együtt tudtam dolgozni egy nagy emberrel a politikusok vég nélküli küzdelmében azért, hogy némi időállóságot biztosítsanak az emberi előrelátás gyarlóságával szemben.

Csou En-laj és én úgy négy órával a Pekingbe érkezésem után, július 9-e délutánján kezdtük meg első megbeszélésünket a vendégházamban. Egy zöld posztóval bevont asztal két oldalán foglaltunk helyet szemben egymással, a berendezéshez nem illő, jobbra régimódi nyári lakokban látható nagy nádszékekben ülve. Csou két oldalán Je Csien-jing marsall, Huang Hua és Csang Ven-csin foglalt helyet, míg az én csapatomat Holdridge, Smyser és Lord alkotta Ready és McLeod titkos ügynök vizslató szemei előtt, akik nem hagyhattak engem kiszolgáltatva át nem világított külföldiek kénye-kedvének. Terjedelmes tájékoztató kötet feküdt előttem, amelyhez többé már nem folyamodtam azután, hogy Csou félbeszakította a nyitónyilatkozatomat. Ő, mint mindig, csak egyetlen papírlapot használt, alig néhány szóval – feltételezhetően a megtárgyalni kívánt felvetések címszavaival.

Csou és én egyaránt arra a következtetésre jutottunk, hogy ennek az első találkozásonak a legfontosabb eredménye az lesz, ha mindkét fél megérti a másik alapvető céljait. És amennyiben helyesen ítéltük meg, jövőbeni kapcsolatunk irányát a bennünket összehozó szükségszerűségek jelölik ki, feltéve ha egyik fél sem kéri azt a másiktól, hogy olyat tegyen, amit az értékrendje megtilt neki, vagy ami

az érdekei ellen való. Így került sor egy olyan megbeszélésre, amelynek könnyed tréfálkozása és stilizált jellege, mintha a politikai filozófia két professzora közötti dialógus lenne, csaknem elhomályosította azt, hogy a kudarc büntetése az egyik fél részére folytatódó elszigeteltség, a másik számára pedig az eddiginél is súlyosabb nemzetközi problémahalmaz lenne. Egy sikertelen misszió Kína esetében megnövelné a kockázatokat, és bizonyára felbátorítaná a szovjeteket, mi pedig hitelünket vesztenénk otthon, ami könnyen oda vezethetne, hogy a kivonulásunk Indokínából megfutamodássá fajul. Habár mind Csou, mind én tisztában voltunk a közös tétellel, a negyvennyolc órás túlléphetetlen határidő miatt – hiszen az időn belül újra meg kellett jelennem Pakisztánban, ha nem akartunk gyanút kelteni – az első ülésen egyikünk sem tette mérlegre azt a kérdést, amely által utam megítéltetik: hogy képesek vagyunk-e egyezsége jutni az elnöki látogatásról. Mindketten úgy tettünk, mintha ez csak egy könnyen rendezhető járulékos kérdés lenne. A határidő felé tessékelve egymást azt igyekeztünk demonstrálni, hogy vannak egyéb opcióink is. Udvariasság, filozófiai elkalandozások és időnkénti humor segítségével annak tudatosítására törekedtünk a másik félben, hogy még mindig visszafordulhatunk, hogy még nem léptük át a Rubicont. Pedig mindvégig jól tudtuk: a Rubicont magunk mögött hagytuk, és innen már sehova sem mehetünk, csakis egyenesen előre.

Tárgyalásaink kezdetekor mindkettőnk részéről csupán egy rövid utalás történt az elnöki látogatásra Kínába, hogy aztán vissza se térjünk rá a második nap végéig, körülbelül tizennyolc órával a távozásom előttig. Ehelyett a (vacsorával együtt) közel hét órán át tartó első találkozásunk alkalmával Csou – némi időt rászánva – általában vett egyetértését fejezte ki a Nixon július 6-án Kansas Cityben elmondott beszédében vázolt gondolatokkal. Ez némileg hátrányos helyzetbe hozott engem, mivel sem a beszéd tényéről, sem annak tartalmáról nem volt tudomásom, bizonyítékeként annak, hogy még a legaprólékosabb felkészülés is ki van téve a véletlennek. Másnap Csou a rá jellemző módon átküldette az angol szöveg imprimált példányát a reggelim mellé azzal a kéréssel, hogy feltétlenül adjam majd vissza neki, mert ez az egyedüli példánya. Mint kiderült, rögtönzött megjegyzésekről van szó az elnök részéről, amelyeket középnyugati sajtóorgánumok (felső) vezetőinek az összejöveteleén tett, ahol kabinetttagok és fehér házi asszisztensek tartottak belpolitikai tájékoztatót. Nixon meghökkentette vagy megtévesztette az összegyűlt vezetőket azzal, hogy fejtegetésbe bocsátkozott a „tágabb összefüggésről”, „a kapcsolat[ról] a [hazai] programok és az Amerika számára a világban létező problémák között”. A felajzottság által sarkallva amiatt, amiről már tudta, hogy hamarosan bekövetkezik, „kreatív, produktív, a földkerekség egyik legtehetségesebb népeként” dicsérte a kínaiakat. Következésképp „alapvetően fontos, hogy ez az adminisztráció megtegye az első lépéseket afele, hogy véget érjen a kontinentális Kína izolációja a világ közösségétől”. Szeme előtt az

„öt nagy gazdasági szuperhatalom (az Egyesült Államok, Nyugat-Európa, Japán, a Szovjetunió és Kína)” által alkotott világ lebegett, amelyek kapcsolata meghatározza a béke struktúráját a mi időnkben. Csou visszautasította a „szuperhatalom” megjelölést, mondván: a KNK nem vesz részt ilyen játékban. Ez egyaránt volt igaz és körültekintő; Kínának pontosan azért volt ránk szüksége, mert egymagában nem rendelkezett azzal az erővel, amellyel ellensúlyozhatná a Szovjetuniót.

Hallgatólagos megegyezéssel egyikünk sem erőltette túlságosan a vitás kérdéseket. Az első összejöveteleén Tajvant csupán futólag említettük, viszont több időt szenteltem indokínai politikánk megmagyarázására, különös súlyt fektetve a Le Duc Thóval folytatott titkos tárgyalásaimra, amelyek egy röpké pillanatra fölvillantották az áttörés lehetőségét. (A soron következő találkozónk néhány nap múlva volt esedékes.) Míg a szovjetek gyakran kérkedtek azzal, hogy tudnak a titkos párizsi megbeszélésekről, Csou úgy tett, mintha nem lenne róluk tudomása, és csak tapogatózó kérdések feltevésére szorítkozott, célravezető módszerként az állásfoglalás kényszerének elkerülésére. Tárgyalásaink első napja este 11 óra 20 perckor ért véget úgy, hogy semmiben sem állapodtunk meg, sőt még csak meg sem vitattuk azt a kérdést, amely döntést igényelt volna.

Július 10-én, szombaton délelőtt elvittek minket a Tiltott Városba, a 15. században épült császári palotába. A normális körülmények között népszerű turista látványosságot fél napra elzárták a nagyközönség elől, hogy a hat amerikai vendég exkluzív túra keretében bejárhassa. Huang Hua társaságában végigvezettek bennünket az óriási kiterjedésű komplexum szemet gyönyörködtető arányossággal elrendezett udvarain, termein és kertjein, ahol olyan sok külföldi küldöttet nyugtáztak már le előttünk a vörösben és aranyban pompázó csodaszép építmények, a kőfaragások, a bronzoroszlánok és a sárga tetők, amelyek mozdulatlanságba dermedt vízesésként látszottak aláomlani a tágas homokmedencékbe. Egyszóval eljutottunk a kínai császárok magával ragadó rezidenciájába, akik azt képzeltek róla, hogy velük együtt ez a világegyetem központja, és e meggyőződésüket hosszú időn át érvényre juttatták. A kínai régészeti múzeumok igazgatója az újonnan feltárt kincseket bemutató kiállításra is elvitt minket.

Délben az Országos Népi Gyűlés Csarnokában folytatódtak megbeszéléseim Csouval. Ez a Tiltott Várossal pont szemben magasodó gigantikus építmény – stílusát tekintve valahol félúton Mussolini neoklasszicizmusa és a kommunista barokk között – alig tizenhárom hónap alatt készült el 1959-ben, a polgárháborúban aratott kommunista győzelem tizedik évfordulójának megünneplésére. Mindegyik nagy terme Kína egyik tartományának nevét viseli, a díszterem több ezer férőhelyes, ezenkívül van még benne legalább egy színház és megszámlálhatatlanul sok tárgyalóhelyiség. Mi a Tajvannal szemben fekvő kínai tartományról elnevezett Fucsien Teremben ültünk le. Ez a finom utalás – a Snow-interjúhoz hasonlóan – sajnos célt tévesztett nálam, mivel még nem tudtam a nevét, de szé-

gyenszemre amúgy sem fogtam volna fel a célzás jelentőségét. Olykor jár némi előnnyel a menthetetlenül lassú felfogás. (Egy későbbi látogatásomon Csou a kötelességének érezte felhívni figyelmemet a névre, amikor egy másik tárgyalóteremben találkoztunk.)

Ez alkalommal a hangütés különbözött az előző este hangnemétől. Nagyon rövid bevezető után Csou a kínai álláspont igencsak erélyes ismertetésébe kezdett. Kevés retorikai sallanggal fűszerezve azt adta elő, amit később kínai kommunista liturgiaként ismertem meg – miszerint „nagy a zűrzavar a mennyek alatt”, Tajvan Kína része, Peking támogatja az észak-vietnámiak „igazságos harcát”, a nagyhatalmak összejátszanak a KNK ellen (nemcsak az Egyesült Államok és a Szovjetunió, hanem a militarista Japán is), India agresszív, a szovjetek mohók, és fenyegetik a világot, Kína nem az USA-hoz és Oroszországhoz hasonló szuperhatalom, és soha nem is akar az lenni, Washington pedig azért van bajban, mert „túl messzire nyújtotta ki a kezét”. Miután elszavalta ezt az indulatos litániát, zárásképpen feltett egy állásfoglalásra készítő kérdést: a köztünk levő óriási különbségek fényében vajon van-e bármilyen értelme egy elnöki látogatásnak?

Hasonlóan határozott hangnemben válaszoltam, rámutatva, hogy az elnöki vizitet Peking hozta szóba, és semmilyen előfeltételt nem tudunk elfogadni. Ezt a kérdést többé nem fogom felvetni; a kínai vezetők döntsék el, átadnak-e egy meghívást vagy sem. Ezután belekezdtem Csou előadásának szándékoltan nyers hangvételű, pontról pontra történő cáfolatába. Ő azonban az első pont után félbeszakított, mondván, hogy kihűl a kacska, ha nem esszük meg.

A pekingi kacska felett a hangnem megváltozott, és Csou szívélyessége viszatért. Ebéd után a „kulturális forradalomra” tért rá. Közbevettem, hogy ez Kína belügye, de folytatta, azt bizonygatva, hogy ha foglalkozni akarunk egymással, ennek a drámának a megértése döntő fontosságú. Az általa érzett gyötrelmet finomsággal álcázva Csou úgy jellemezte Kínát, mint olyan országot, amely a bürokratizálódástól való félelem és az ideológiai túlbuzgóság túlkapásai között órlódik; egy olyan társadalom dilemmáját festette le, amelynek egyetlen kizárólagos igazságban felnőve hirtelen különböző igazságokat képviselő csoportok versengését kellett látnia az utcákon, miközben az ötven éven át tartó küzdelem gyümölcsei veszélybe kerültek. Visszaemlékezett arra az időre, amikor napokra bezárva tartották az irodájában a Vörös Őrség tagjai. Ugyan kétségét fejezte ki az ilyen drasztikus eljárások szükségességét illetően, de Mao bölcsőbb nála, mert rendelkezik a távoli jövőbe látás képességével. Visszatekintve kétlem, hogy egyáltalán szóba hozta volna ezt a kérdést, ha legalább bizonyos fokig nem akart volna elhatárolódni a „kulturális forradalomtól”, és jelezni, hogy annak immár vége.

Ebéd után egy újabb órán át folytattam a cáfolatomat, mígnem Csou váratlanul és tárgyilagosan 1972 nyarát javasolta az elnöki látogatásra, mintha az egyetlen hátralevő megbeszélési való kérdés az időpontról szóló döntés lenne. Hoz-

záttam: megfontolásra érdemesnek tartaná, hogy először a szovjet vezetőkkel találkozzunk, de a csúcstalálkozóval kapcsolatos orosz manőverek ismeretében ekképpen válaszoltam: habár valószínűsíthető egy moszkvai csúcs, a látogatásoknak a megtárgyalásuk és megszervezésük sorrendjében kell sorra kerülniük, tehát először Peking, azután Moszkva. Nem az volt a benyomásom, mintha ennek hallatán Csou elégedetlen lett volna. Amikor jeleztem, hogy egy nyári csúcstalálkozó a választásainkhoz való közelség miatt félreértésre adhat okot, 1972 tavaszát javasolta, amivel egyetértettem. Este 6 órakor felfüggesztettük a megbeszélést, mert Csounak vacsorát kellett adnia egy másik meg nem nevezett látogató számára (később megtudtuk, hogy az illető Kim Ir Szen észak-koreai vezető volt). Csou En-laj déltől kora reggelig szeretett dolgozni. Tárgyalásunk folytatására az este 10 órát javasolta, amikor közös nyilatkozatot fogalmazunk meg a látogatásomról.

Vacsorára visszatértem stábommal a vendégházba. Az összes kínai hivatalosság egyszer csak eltűnt, és egyedül maradtunk a személyzettel. Gyötrelmes estét töltöttünk átütemezett, majd elhalasztott találkozókkal, éjszakai sétákkal az örökig és vissza, s alig palástolt idegességgel amiatt, hogy mi minden fog még itt történni. (A lehallgatástól tartva minden stratégiai témájú beszélgetésünket e séták alatt ejtettük meg.) Már amennyire tudtuk, a jelekből azt szűrtük le, hogy a kínaiakban kétségek támadtak. Csou végül este negyed 12-kor jött vissza, mivel a díszvacsorája későn ért véget. De ahelyett, hogy a kommunikációra tért volna rá, egy órán át India és Németország jövőjéről elmélgedtünk. Alapállása szerint 1962-ben India volt az agresszor Kína ellen, és nagy a veszélye annak, hogy most, 1971-ben Pakisztánnal szemben is ugyanezt a politikát alkalmazza. Ezután Huang Huát jelölte ki képviselőjének a bejelentés megfogalmazására, majd távozott.

Am Huang Hua nem jelent meg azonnal. A megmagyarázhatatlan várakozás annál inkább rosszat sejtető volt, mert nem egy részletesen kidolgozott kommunikációs tervet készítettünk, hanem csak néhány bekezdésből álló nyilatkozatot, amely bejelent egy elnöki látogatást Pekingbe. Sohasem találtuk ki, vajon szándékos taktikáról van-e szó a nyugtalanításunk céljából, netán a Politikai Bizottság üléséről, esetleg Mao át akarja tekinteni tárgyalásaink menetét, vagy, ami a legvalószínűbb, mindezek kombinációjával állunk szemben. Végül aztán előkerült Huang Hua egy szó magyarázat nélkül, udvariasan, barátságosan, rendíthetetlenül.

A kommunikáció olyan fogalmazványát hozta magával, amely azonnal vita tárgyát képezte. A legjobb középső birodalmi tradíció jegyében azt sugallta, hogy a meghívást Nixon kérelmezte, definiált célja pedig Tajvan meggyratása a kapcsolatok normalizálásának előjátékaként. Mindkét állítást elutasítottam.

Nem vagyunk hajlandók kérelmezőként megjelenni Pekingben. Nem kizárólag Tajvan meggyratása céljából jövünk, sőt még azért sem, hogy egyszerűen csak

„a kapcsolatok normalizálására” törekedjünk. Utalásnak kell lennie a kölcsönös érdeklődésre számot tartó más kérdésekre is. Erre Huang Hua bölcs, gyakorlatias és rá jellemző gesztussal a következőt javasolta: tegyük félre a fogalmazványt, és őszintén mondjuk el egymásnak az igényeinket. Az világos volt, hogy egyik fél sem szeretett volna a kérelmező szerepében feltűnni, mindkettő pozitív végkimenetelt akart, és senkinek sem állt érdekében utat engedni annak a következtetésnek, hogy a napirend egyoldalú. Két órát töltöttünk el ezzel. Elmagyaráztam, mit tartunk fontosnak az alapelveket és az otthoni elvárásokat illetően: nem vagyunk hajlandók olyan színben feltűnni, hogy mi kérelmeztük volna a meghívást, Tajvan pedig nem lehet a kizárólagos napirendi pont. Huang Hua rámutatott: a bejelentés várhatóan sokkoló hatással lesz a kínai tömegekre. Tárgyalások ritkán ilyen őszinték, potenciális ellenségek között pedig csaknem sohasem azok. Körülbelül hajnali 1 óra 40 perckor Huang Hua harmincpercnyi szünetet javasolt, mialatt megpróbálnak kidolgozni egy általunk elfogadható megfogalmazást, és kiment a szobából. Újabb sétára indultunk a vendégház körül, majd az érkezésüket várva visszamentünk; hajnali 3-kor kiderült, hogy reggel 9-ig már nem is fognak visszajönni.

Július 11-én, vasárnap 9 óra 40-kor ültünk újra össze három és fél órára a megmáshíthatatlan indulási idő előtt. Továbbra is Huang Hua volt a kínai szóvivő, folytatva hozzászoktatásomat a kínai tárgyalási stílushoz. Ahogyan már említettem, más tárgyaló felek abbéli igyekezetükben, hogy lenyűgözzék feletteseiket vagy a közvéleményt, gyakran a „szalámitaktikát” alkalmazzák: a lehető leghosszabb időre elnyújtva megpróbálják a lehető legvékonyabbra szeletelni engedményeiket. Ez a módszer a szívós eltökéltség illuzórikus benyomását kelti. Mivel egyik tárgyaló fél sem tudhatja, vajon a szalámi melyik szelete az utolsó, mindegyikük a folyamat kivárására és egyre hosszabbra nyújtására játszik. Óhatatlanul nő a tárgyaló felekre nehezedő nyomás amiatt, hogy mi emésztett fel ilyen sok időt, energiát és odaadást a sikerhez, ami könnyen a józan határokon túlra ragadhatja el őket. Sokkal jobban tetszett nekem az a stílus, amelyet a kínaiak velünk szemben alkalmaztak, és amellyel Huang Hua ismertetett meg aznap reggel, miszerint a lehető legpontosabban határozzuk meg egy észszerű megoldás mibenlétét, jussunk el hozzá egyetlen ugrással, majd pedig tartsunk ki az álláspont mellett. Ahol csak lehetett, az általam később lefolytatott tárgyalásokon ennek a „megelőző engedmény” taktikájaként kritizált módszernek az alkalmazására törekedtem. Míg a kezdeti engedmények tényleg nagyobbak tűnnek, mint a szalámitaktikában, összességében csaknem bizonyosan kisebb a számuk. A védhető álláspontig egyetlen nagy ugrással eljutó stratégia egyértelműen meghatározza a megváltoztathatatlan tárgyalási pozíciót, amit jóval könnyebb megvédeni, mint egy sor marginális lépés halmozódó hatását hosszú időn keresztül, ahol a tárgyalási folyamat mindig túlsúllyal fenyeget a tartalommal szemben.

Bármi is történt a háttérben, Huang Hua 9.40-kor olyan fogalmazványt tett elénk, amely annyira közel állt az elvárásainkhoz, hogy mindössze egyetlen szó módosításával el tudtuk fogadni. Ami azt illeti, tényleg szerencsés dolog volt javasolnunk, hogy először a kínaiak terjesszék elő a verziójukat, mert még a sajátunknál is jobban tetszett nekünk. (Mindkét fél szinte kezét-lábát törte, hogy figyelembe vegye a másik nézőpontját.) Ez lett az a közös bejelentés, amelyet Nixon július 15-én felolvasott.

Mihelyt készen álltunk a megfogalmazással, ismét megjelent a közelben várakozó Csou En-laj. Megbeszéltük egy jövőbeni kapcsolati pont létrehozását, és Párizst választottuk, ahol Walters tábornok fog tárgyalni Huang Csen kínai nagykövettel, majd előzetes gondolatokat váltottunk az elnök újáról. A hivatalos munka befejezése után egy rá jellemző gesztussal Csou arra is szakított némi időt, hogy kellőképpen tájékoztasson a Pekingbe eljutó nemzetközi hírekről, mi alatt minden külső kommunikációs lehetőségtől el voltam vágva.

Búcsút vettünk Csoutól, majd stábommal és a többi kínaival együtt még egyszer utoljára ebédhez ültünk. Minden feszültség elmúltával vidámság honolt az asztal körül. Je marsall általában szenvtelen arcára mosoly ült ki. A repülőterre vezető úton az életéről mesélt. A nemzeti hadseregben szolgált tisztként, amikor először hallott Mao Ce-tung maroknyi csapatáról a hegyekben. Azért csatlakozott hozzájuk, mert Maóban mindenekelőtt a tanárt látta. Miközben a pakisztáni géphez hajtottunk, megjegyezte: a hosszú menetelés résztvevői közül senki sem álmodott arról, hogy még az életükben győzelemnek lesznek tanúi. Úgy gondolták, a jövő generációért vívják a harcukat. Azzal a művészi érzékkel, amellyel a kínaiak még a gondosan eltervezettnek is a spontaneitás látszatát tudják adni, éppen amikor a lépcső aljához értünk, így szólt: „Mégis itt vagyunk, és önök is itt vannak.”

A titkos utamról szóló semmilyen beszámoló sem lehet teljes ingeim históriája nélkül. Tisztában lévén egy Ázsián keresztül vezető hektikus tizenkét napos út viszonytárgaival, megkértem az asszisztensemet, Dave Halperint, legyen gondja rá, hogy kimondottan Pekingre tartalékolva félretegyen néhány tiszta inget. A szokásos kitartásommal több alkalommal is emlékeztettem ennek szükségességére. Amint a pakisztáni gép Csaklalaról felszállva az égbe emelkedett a Himalája felé, a titkosszolgálati emberekkel együtt a hegyi üdülőbe visszautazó Halperinnek eszébe jutott: olyan gondosan félretette az ingeket, hogy semmiképpen sem csomagolhattam be őket, és ebbe a gondolatba fizikailag belebetegedtem. Én pedig döbbenten álltam, amikor a Pekingbe érkezés előtt a gépen inget akartam váltani. Halperin nevét némileg visszafogottabb hangnemben emlegettem annál a szeretetnél, amelyet ténylegesen éreztem iránta. Kétségbeesésemben kölcsönkértem néhány fehér inget John Holdridge-től – a stábom közel százkilencven centi magas, jó karban levő tagjától, a Katonai Akadémia [West Point]

egykori hallgatójától, akinek a fizikuma nem igazán passzolt meglehetősen kompakt alkatomhoz. A kínaiak által a csapatomról készített szuvenir fotók, amelyeken ingujjban járjuk be a Tiltott Várost, enigmatikus mosollyal ábrázolnak, azt a benyomást keltve a szemlélőben az öltözetem láttán, hogy nincsen nyakam. Mégis az ingek mérete okozta a kisebb problémát, ugyanis a rájuk varrt gyári címkéken szembetűnő helyen „Made in Taiwan” volt olvasható. Amikor azt nyilatkoztam vendéglátóimnak, hogy Tajvan hozzám közel álló ügy, a szó szerinti igazat mondtam.

Aztán ott volt a James Reston-dráma. Scotty Reston személye, akinek pekingi jelenléte olyan nagy aggodalmat keltett a Fehér Házban, a kínaiak számára természetesen semmilyen problémát nem okozott. Feleségével együtt július 8-án, a Pekingbe jövetelem előtti napon érkezett meg Dél-Kínába. Kantonban a hivatalos vezetőjük az „útiterv megváltozásáról” tájékoztatta őket, aminek értelmében két napig maradnak a kantoni körzetben, majd július 10-e estéjén vonatra szállva indulnak Pekingbe, ahova 12-e reggelén érkeznek meg. Reston tiltakozott, arra kérve vendéglátóit, hogy a fővárosba repülhessen, mégpedig azonnal. De a *New York Times* nem váltotta ki ugyanazt a rettegést Kínában, mint Washingtonban. Közölték vele, hogy ez sajnos ki van zárva. Július 10-én Csou En-laj elégedett kárörömmel tájékoztatott engem, miszerint Reston egy döcögő személyvonaton ül, ami megnyugtatóan késlelteti a Pekingbe érkezését mindaddig, amíg én már jó ideje eltávoztam onnan.

Restont július 15-én reggel tájékoztatták pekingi látogatásom bejelentéséről, ami éles fájdalmat váltott ki belőle. „Pontosan abban a pillanatban – mesélte később¹ –, vagy most úgy tűnik, éppen akkor nyilallt az ágyékomba az első szúró fájdalom. Estére már 39,5 fokos lázam volt, és a delíriumomban Mr. Kissingert láttam, amint végiglebeg a hálószobám mennyezetén, és egy fedeles riksa sarkából rám vigyorog.” Mint kiderült, lázas állapotát valójában nem az újságírórt ért megálázás, hanem akut vakbélgyulladás idézte elő. A vakbélét július 17-én a pekingi Antiimperialista Kórházban eltávolították (akkoriban így hívták a Rockefeller-alapítvány által 1916-ban épített intézményt, amelyet később, kellő időben Nixon látogatásához időzítve, a Barátság Kórházának kereszteltek át). A posztoperatív fájdalomak enyhítésére akupunktúrás tűket szúrtak Scotty könyökébe és a térdei alá. Amint az ágyban feküdt a testéből kimeredő tűkkel, semmilyen gyógyszer, még a kínai sem tudta enyhíteni lelki kínjait amiatt, hogy olyannyira közel volt egy rendkívüli újságszenzációhoz, és mégis lekészte.

Kollégáim kíséretében július 11-én repültem vissza Pakisztánba a rendkívüli felvillanyozottság emelkedett szellemében, megpakolva a gép fedélzetén felszolgált kínai ételek utolsó nagy adagjával, Mao műveinek legutóbbi angol nyelvű kiadásával és a látogatásunkról készült fotóalbummal, amelyet még az éjszaka folyamán állítottak össze.

Lorddal együtt jelentést fogalmaztam meg az elnöknek. Konklúziói jól tükrözik a talán túlzottan emelkedett és nem kifejezetten szerény kedélyállapotunkat:

Lefektettük az alapjait annak, hogy ön és Mao új fejezetet nyithassanak a történelemben. De nem szabad illúziókba ringatnunk magunkat a jövőt illetően. Óriási különbségek és az elszigeteltség hosszú évei tátonganak közöttünk és a kínaiak között. Kemények lesznek a csúcs előtt és közben Tajvan kérdésében és más fontos ügyekben. És engesztelhetetlen ellenségeknek bizonyulnak, ha a kapcsolataink zátonyra futnak. Az ezekről az emberekről kialakított vélekedésem az, hogy hitük intenzitását illetően mélységesen ideologikusak, közel a fanatizmushoz. Ugyanakkor olyan belső biztonságot mutatnak, amely az elveik megszabta keretek között megengedi nekik, hogy pedánsak és megbízhatók legyenek másokkal szemben.

Továbbá az a folyamat, amelybe most belekezdünk, óriási lökéshullámokat fog elindítani a világ körül. [...]

Ám nagyon is tudatában voltunk e kockázatoknak, amikor belefogtunk ebbe a vállalkozásba. Annak is tudatában voltunk, hogy az alternatíva elfogadhatatlan – folytatódó izoláció a világ egynegyedének rendkívül tehetséges népe és egy olyan ország részéről, amely gazdag a múlt eredményeiben és a jövőbeni lehetőségekben.

Ráadásul a kockázatok is kezelhetők, és előnyünkre fordíthatók, ha megőrizzük a hidegvérünket, s felelősséggel folytatjuk politikánkat. A Szovjetunió számára világossá kell tennünk a megszakítatlan prioritásokat, amelyeket a konkrét tárgyalásainkhoz fűzünk. Éppen úgy, ahogyan nem paktálunk össze velük Peking ellen, nem áll szándékunkban összepaktálni Pekinggel ellenük. Ha gondosan kezeljük, új Kína-politikánk hosszabb távú kedvező hatást érhet el Moszkvával.

Japánnal kapcsolatban a feladatunk annak világossá tétele lesz, hogy nem toldódik el róla szövetséges elkötelezettségünk Ázsiában Kína felé. Tajvant illetően keveset remélhetünk a kár mérséklésén felül a diplomáciai viszonyunk újbóli megerősítése által.

Ázsia és a világ előtt szükség van annak demonstrálására, miszerint diplomáciánk lehetőségeit oly módon bővítjük, hogy az semmiképpen se vezessen más országok érdekeinek sérelméhez, inkább segítőkésznek bizonyuljon számukra.

Kapcsolataink mind a kínaiakkal, mind másokkal megbízhatóságot, pontosságot és ügyességet igényelnek. Ha uralni tudjuk ezt a folyamatot, forradalmat csináltunk.

A bejelentés, amely megrázta a világot

A visszaút Pakisztánba jóval rövidebbnek tűnt, mint a Pekingbe vezető utazás. Mindnyájan feldobott hangulatban voltunk; íme a barbárok egy újabb csoportja hódolt be a ravasz kínai hízelgésnek és szíveslátásnak, amit még megnyerőbbé tett a tárgyilagosság látszata. Mindenki egyetértett Csou En-lajjal, hogy a bejelentés, amelyet most már fixen washingtoni idő szerint jövő csütörtökön este 10 óra 30 percre rögzítettünk, „megrázza a világot”. Ma már elképzelni sem tudom, hogyan sikerült megőriznünk a titkosságot, Maó összes műveivel és kínai fényképalbumokkal telepakoltan landolva Pakisztánban. Meglehet, a biztonság épp az olyan vállalkozások esetében működik a legjobban, amelyekről senki sem gondolja, hogy kivitelezhetők.

Július 11-én délután 3 körül érkezünk meg az iszlámábádi Csaklala repülőtérre, ahol a mindig diszkrét és segítőkész Szultan Khan fogadott bennünket. Kérülő úton elmentünk a Muree Roadra, majd vissza Iszlámábádba, azt a látszatot keltve, mintha a hegyi üdülőből érkeznének meg. Rövid udvariassági látogatást tettem Jahja Khannál, aki kisfiús lelkesedéssel el volt ragadtatva attól, hogy sikerült nyélbe ütni a csínyt. Köszönetet mondtam az erőfeszítéseikért és azért a hozzáállásáért, amivel lehetővé tette a megvalósítását. (Öt hónappal később Jahját eltávolították a hatalomból, és soha többé nem találkoztam vele.) Ezt követően gondom volt rá, hogy annyi amerikai követségi tisztviselővel találkozzam, amennyivel csak tudok, köztük a külügy által delegált kíséremmel, aki a State Department összes létező előírását megszegve szem elől tévesztett, és még mindig nem találta ki, mi is történhetett. Délután 6-kor már a saját gépünkön ültünk útban nyugatra, Párizs felé Teheránon át. Jóval éjjel után érkeztem meg a Le Bourget repülőtérre egy olyan mozgalmas nap végén, amely tizennyolc órával korábban egy találkozóval kezdődött Csou En-lajjal.

Párizsban minden figyelem Vietnáma irányult. A Vietkong épp most tette közzé legújabb évenkénti békeprogramját, amely valójában ismét a dél-vietnámi kormány megdöntésére szólított fel, a kongresszus és a média részéről pedig fokozódott a ránk nehezedő rituális nyomás, követelve, hogy mutassunk rugalmasságot. Szerke Párizsban újságírók lihegték a nyomomban, akik nem a pakisztáni gyomorrontásom okát firtatták, hanem azt akarták megtudni, vajon találkozni fogok-e a tudomásuk szerint Párizsban tartózkodó Le Duc Thóval. És tényleg találkoztunk. David Bruce, párizsi delegációnk vezetője a főbejáraton át lépett be a nagykövetségre – ott, ahol a sajtó lecövekelt. Napirendünk látszólag a vietnámi stratégia áttekintése volt. (Bruce mind a kínai utamról, mind a titkos Vietnám-tárgyalásaimról tudott.) A hátsó kijáraton át szöktem ki az épületből a Walters tábornok által dús fantáziával és hatékonysággal kitalált konspirációs tervnek megfelelően (ennek részletes leírását lásd a 12. fejezetben). Az észak-vietnámiak-

kal folytatott háromórás titkos találkozáim a legreményteljesebbnek bizonyult az összes addig lefolytatott tárgyalás közül. Néhány mámorító héten át úgy gondoltuk, hogy egyidejűleg sikerülhet áttörést elérnünk a béke irányában Vietnámban és Kínában; útban visszafelé a Le Duc Thóval való találkozás után Winston Lord és engem elegendő önteltség kerített hatalmába ahhoz, hogy azt latolgassuk, melyiket lehet majd a történelmileg jelentősebb vívmánynak tekinteni. Miután a hátsó bejáraton keresztül visszalopóztam a követségre, rövid időre találkoztam az újságírókkal, amint elköszöntem Bruce-tól.

Aznap este étteremben vacsoráztam egyik jó barátommal, a vonzó és intelligens televíziós újságíró Margaret Osmerral. Egy éppen Párizsban vakációzó amerikai nő, akit tetőtől talpig eltöltött az akkori idők szellemisége, odajött hozzám, és emelt hangon alaposan lehordott: nem szégyellem magam, hogy étteremben mutakozom egy fiatal nő társaságában, amikor a békéért illene munkálkodnom? Arthur Watson nagykövet jött értem, és vitt ki a repülőgépemhez az étteremből; az indulás óráját úgy választottuk meg, hogy kora reggel érkezem San Clemente-be.

Július 13-án, kedden reggel 7-kor szálltam le a kaliforniai El Toro tengerészgyalogsági légikikötőben. Világ körüli utam tizenkét napot vett igénybe. A távollétemben a frontot hősiesen és hatékonyan tartó Al Haig üdvözölt, és velem jött helikopterem San Clemente-be. Nixon türelmetlenül várt a leszállóhelyen. Már tudomást szerzett utam sikeréről, mert Teherán felé repülve megsürgönyöztem neki a megbeszélt kódszót, ami „Heuréka” volt. Ez olyan örömmámort váltott ki belőle, hogy eredeti megállapodásunk ellenére azonnali jelentést kért táviratilag. Ezt is elküldtem neki a repülőgépről. Válaszában nem győzött köszönetet mondani, sőt még a viccelődéssel megpróbálkozott, mondván: visszatértemkor kapok majd egy szabadnapot. Arra is megkért, hogy először neki adjak teljes körű tájékoztatást, majd egy „meghúzott” beszámolót nyújtunk át a „vendégének” – ez a San Clemente-ben tartózkodó külügyminiszter Haig által kitalált fedőneve volt. Később nagyon sok elismerést kaptunk ügyességünkért, amellyel sikerült titokban tartanunk az információt; ahogyan átnézem az üzenetváltásokat, kénytelen vagyok a tiszta szerencsénknek és a beszélgetéseket lebonyolító CIA rendkívüli diszkréciójának köszönni a sikert.

Reggel 7 óra 20 perctől 9.30-ig az elnökkel töltöttem az időt, részletesen beszámolván az eseményekről, és átadva hosszú írásos jelentésemet. Mindketten felismertük, hogy új lehetőségeket nyitottunk meg a diplomáciánk előtt. Elkerülhetetlenül számítanunk kell következményekre a Szovjetunió részéről, de úgy láttuk, idővel azok is az előnyünkre fordíthatók. A vietnámi háborúra gyakorolt hatás viszont mélyreható lehet. Amikor elindultam Kínából, Csou sok szerencsét kívánt a tárgyalásainkhoz. Habár kételkedtem benne, hogy a kínai vezetők sokat tudnának vagy szándékoznának tenni közvetlen segítségképpen,

utam mégis komoly vereséget jelenthet Hanoi számára. Leveszi az újságok címlapjáról a Vietkong félrevezető „Hét pontját”, ily módon gyengítve Hanoinak a lélektani kimerítésünkre és a támogatottságunk aláadására irányuló kampányát a közvéleményben. Az amerikaiak meggyőződhetnek arról, hogy kormányuk képes merész lépéseket tenni a békéért. Ez bátorítást adhat mindenkinek szerte a világon, akinek biztonsága és fejlődése egy magabiztos és határozott Amerikától függ. Elkerülhetetlenül problémákkal szembesülünk Japánban és Tajvanon. Előbb-utóbb nekünk fognak esni, ahogyan Peking diplomáciai offenzívája kibontakozik. Utam azonban lehetővé tette, hogy irányítsuk az eseményeket, ne pedig passzívan várjuk a bekövetkeztüket.

Ezekről a kihatásokról beszélgettünk Nixon szerény dolgozószobájában a San Clemente-i rezidencia sásfészkében, szemünk előtt a Csendes-óceánnal. Csábító gondolat volt elképzelni Kínát a messzi távolban, több ezer mérföldnyire tőlünk a túlsó parton.

Amikor délelőtt fél 10 táján Haldeman is csatlakozott hozzánk, a megbeszélés gyakorlati irányt vett. Afelől tudakozódott, mekkora létszámú újságírói delegáció kíséri majd az elnököt. Megvetően vette tudomásul, hogy ezt a kérdést bizony még nem rendeztem le, és nem győzött hitetlenkedni, amikor arról tájékoztattam, hogy a küldöttség teljes létszámát nagyjából ötvenre becsültem Csou En-laj előtt. Haldeman szerint egyedül a titkosszolgálati emberek többen lesznek, az újságírók csoportjáról már nem is beszélve, de úgy gondolta, hogy semmi értelme sincs történelmet írni televíziós jelenlét és közvetítés nélkül. Hosszadalmas huzavonához vezetett Nixon és Haldeman között annak a problémájára, miképpen valósítható meg a maximális mértékű sajtó- és mindenekelőtt televíziós tudósítás a média által delegáltak személyét illető valamilyen fokú ellenőrzés jogának fenntartása mellett. Megingathatatlan önhittségének egyik jeleként Nixon azt képzelte, valamiképpen ki tud zsarolni a sajtóból egy jóindulatúbb véleményt magáról, ha különös figyelemmel tünteti ki azokat, akik szerinte méltányosan bánnak vele. Mondani sem kell, ezt sohasem sikerült elérnie; sem ő, sem Haldeman nem tudott vétőjogot szerezni abban, hogy a média kit jelöljön a Nixont Pekingbe kísérő sajtóküldöttségbe.

Ennél komolyabb volt a közös bejelentés mikéntjének kérdése. A közönségkapcsolatok tudományának és hagyományának minden létező szabálya azoknak a drámai, érzelmmel áthatott beszédeknek egyikét tanácsolta, amelyek Nixon elnökségét jellemezték. Én azonban hevesen elleneztem ezt. Egy új kapcsolat legelején voltunk; minél inkább kiszínezzük, annál jobban megterheljük a nagy körültekintést igénylő diplomáciát, amelynek tartalommal kell majd megtöltenie. Le kell csendesítenünk felzaklatott ellenfeleinket, és kötelességünk lesz megnyugtatni bizonytalan barátainkat. Mindennek eljön majd a maga ideje, de ebben a korai stádiumban nem szabad sem ígérnünk, sem minősítenünk. Nixonnak en-

gednie kell, hogy a bejelentés, bármennyire rövid és mesterkéltszerű lesz is, önmagáért beszéljen. Az elnök némi vonakodás árán, míg Haldeman súlyos kétségei hangztatásával egyezett bele a javaslatomba. Egy nap sem kellett ahhoz, hogy Nixont hatalmába kerítse az alkalom szelleme, és egyre nagyobb lelkesedéssel gondoljon egy tömör és titokzatos bejelentés potenciális hatására. Lorddal együtt néhány kiegészítő megjegyzést fogalmaztam meg (ez lett a beígért szabadnapomból). Két és fél évnyi tervezést, erőfeszítést és várakozást sűrítettünk bele négyszáz szóba.

Ezenkívül akadt némi gond az elnök televíziós fellépésének bejelentésével kapcsolatban is. Ha műsoridőt kérünk, bizonyára találgatásra adunk okot, hogy a téma Vietnám lesz, és az ebből eredő csalódottság leronthatja a bejelentés hatását. Az ettől tartó Haldeman inkább azt preferálta, hogy nyíltan jelentsük ki: az elnök egy nem Vietnámmal kapcsolatos témában kíván szólni a nemzethez. Ellenvetéssel éltem, mert úgy véltem, egy ilyen bejelentés által generált találgatás meghíúsítaná a kívánt célt. Meggyőződésem szerint az elnöknek nem szabad mentegetőznie, miután elmondta a beszédet.

Végül aztán Rogers is csatlakozott hozzánk. Áadtam neki az úti beszámolómmal Nixon által javasolt „meghúzott” változatát. Megbeszéltük a szerepét a kibontakozó eseményekben. A külföldi kormányok tájékoztatása a State Department dolga lesz. Rogers hozzáértően vállalta a feladatot. Forgalókönyvet készítettünk, amelynek értelmében körülbelül egy órával az elnöki beszéd előtt Japánnal fogja kezdeni.

A következő negyvennyolc órát a nagy erőfeszítés utáni dekompressziós állapotunkban töltöttük, azon aggódva, hogy meg tudjuk-e tartani a titkot. Közéleti szereplésem során az érzelmeim valahogy sohasem voltak szinkronban a környezetemével. Emelkedettségem pillanata akkor jött el, amikor valamilyen erőfeszítés során már csaknem egyértelművé vált a siker. Ez rendszerint napokkal, sőt olykor hetekkel azelőtt következett be, hogy a nyilvánosság – vagy akár kollégáim némelyike – értesült volna róla. A nyilvánosságra gyakorolt hatás kiteljesedésekor én már a következő lépéssel voltam elfoglalva. A külpolitikában nincsenek tetőpontok; minden eredményt új megpróbáltatások árán lehet elérni, és minden előrelépést további erőfeszítéssel kell megerősíteni. Ugyanez történt San Clemente-ben is abban a feszült, mégis nyugodt két napban az elnök beszéde előtt. Miközben kollégáimat egy negyvennyolc óra múlva sorra kerülő televíziós fellépés foglalkoztatott, én a leeresztettség állapotában voltam az időeltolódással kapcsolatos átállási nehézség és az egyre növekvő aggodalom miatt, hogy sikerüljön kézben tartanunk, amit létrehoztunk.

Július 15-én délután Nixon a szakadék széli egyensúlyozással vezette le a feszültségét. Az ilyesmivel szívesen demonstrálta virtuozitását, és vonta kánpadra a munkatársait – jutalomképpen. Megtudván, hogy a (londoni) *Sunday Times* újságírójával, Henry Brandonnal és bájos feleségével, Muffie-val ebédelek, meg-

hívta őket a rezidenciájára. Miközben végigvezette a vendégeket a szobákban, és a kertekben sétálgatott velük, egyfolytában rejtélyes célzásokat ejtett el, én pedig tükkön ültem, attól tartva, hogy az utolsó percben veszélyeztetni a titkunkat. Tünnődően beszélt a Csendes-óceán messzi-távoli túlsópartján velünk szemben fekvő Kínáról, egy új kapcsolat szükségességéről, valamint arról a vágyáról, hogy beutazhassa Ázsiát. Szerencsére olyan talányosan fejezte ki magát, hogy Brandon már csak visszamenőleg jött rá, mire is történt utalás, ám az én érzelmi egyensúlyomat a végletekig próbára tette.²

Július 15-én, csendes-óceáni zónaidő szerint délután 2 óra 45 perckor (keleti zónaidő szerint délután 5.45-kor) a nyugati Fehér Ház* rejtélyes közleményben tudatta, miszerint öt óra múlva az elnök „fontos nyilatkozatot” tesz minden televíziós és rádiós csatornahálózaton. Húsz perccel később az Associated Press hírügynökség közleményt hozott nyilvánosságra: „Nixon elnök »fontos nyilatkozatot« tesz minden országos televíziós és rádiós csatornán ma este 10 óra 30 perckor egy titkos tárggyban, amelynek előzetes ismertetését a Fehér Ház megtagadta.”

Csendes-óceáni zónaidő szerint délután 5.45-kor az elnök társaságában helikopterrel elindultam Los Angelesbe. Az NBC televízió burbanki stúdiójában Nixon az országos csatornák kamerái és mikrofonjai elé állva hétperces rövid beszédet mondott:

Jó estét kívánok! Azért kértem ezt a ma esti adásidőt, hogy a tartós világbéke építése céljából tett erőfeszítéseinkben bekövetkezett fontos fejleményt jelentssek be.

Ahogy az utóbbi három évben számos alkalommal hangsúlyoztam, nem létezhet szilárd és tartós béke a Kínai Népköztársaság és 750 milliós népességének részvétele nélkül. Ennélfogva kezdeményezéseket tettem több területen arra, hogy kaput nyissak az országaink közötti rendezettebb kapcsolatok előtt.

Az említett célnak megfelelően a közelmúltbeli világ körüli útja során Pekingbe küldtem dr. Kissingert, nemzetbiztonsági tanácsadómat, hogy tárgyalásokat folytasson Csou En-laj miniszterelnökkel.

Arra a bejelentésre, amelyet most felolvasok, egyidejűleg kerül sor Kínában és az Egyesült Államokban.

Csou En-laj miniszterelnök és dr. Henry Kissinger, Nixon elnök nemzetbiztonsági tanácsadója, 1971. július 9-e és 11-e között tárgyalásokat folytatott Pekingben. Ismervén Nixon elnök kifejezett óhaját a Kínai Népköztársaság

meglátogatására, Csou En-laj miniszterelnök a KNK kormányának nevében meghívást adott át Nixon elnöknek Kína meglátogatására egy erre alkalmas időpontban, 1972 májusa előtt. Nixon elnök örömmel elfogadta a meghívást.

A Kína és az Egyesült Államok vezetői közötti találkozó célja a kapcsolatok rendezésére való törekvés a két ország között, valamint eszmecsere a mindkét fél érdeklődésére számot tartó kérdésekben.

Megelőzendő azt az elkerülhetetlen találgatást, amely ezt a bejelentést követni fogja, politikánkat a lehető legvilágosabb kontextusba kívánom helyezni.

Az a törekvésünk, hogy új kapcsolatot építsünk fel a Kínai Népköztársasággal, nem történik régi barátaink rovására. Nem irányul egyetlen más nemzet ellen sem. Baráti viszonyra törekszünk minden néppel. Bármely nemzet a barátunk lehet anélkül, hogy bármely más nemzet ellensége legyen.

Azért tettem meg ezt a lépést, mert mélységes meggyőződésem, hogy minden nemzet nyerni fog a feszültség enyhüléséből és egy jobb kapcsolatból az Egyesült Államok és a Kínai Népköztársaság között.

Ebben a szellemben vállalkozom arra, amiről felettébb remélem, hogy a békéhez vezető úttá válik, békéhez, nemcsak a mi generációnk, hanem a jövő generációk számára is ezen a földön, amelyen közösen osztozunk. Köszönöm a figyelmet, és jó éjszakát kívánok!

Miközben Nixon távozott a Burbank-stúdiókból, egy kicsi, de hangos csoport „Kifelé Vietnámból!” kántálással üdvözölte.

Körülbelül negyvenöt perc múlva a washingtoni hivatalomat vezető Richard T. Kennedy ezredes a balszerencsés Voroncov kezébe adta Nixon beszédének egy példányát. A kíséző jegyzék „a július 15-i bejelentést megelőző események sorára” emlékeztette a szovjeteket – korántsem burkolt utalásként arra, ahogyan a csúcstalálkozó ügyében játszadoztak velünk. A jegyzék megerősítette abbéli szándékunkat, hogy új alapokra helyezzük kapcsolatainkat a Szovjetunióval, de emellett figyelmeztetett: amennyiben csatlakoznunk kell reményeinkben, annak „komoly következményei” lesznek. Ám semmilyen megnyugtató és biztosíték a beszédben és a jegyzékben nem tudta elfedni azt a tényt, hogy az alkupoziciók Washington és Moszkva között megváltoztak.

Nixon és stábjának vezető munkatársai ezután Perino éttermébe mentek Los Angelesben, ahol az elnök kétségbevonhatatlan győzelmi ünnepet ült. Lassan közelített a terem egyik sarkában lefoglalt asztalunkhoz, élvezve néhány vacsoravendég gratulációját, és kiprovokálva mások jókívánságait, akik még nem hallották a hírt. Rákvacsorával ünnepeltünk, amelyet egy üveg 1961-es évjáratú Château Lafite-Rothschild borral öblítettünk le. Távozás közben Nixon újra elidőzött egy kicsit az előtérben, meg-megállítva a jövő-menő vendégeket, és úgy

* Vagyis az elnöki rezidencia San Clemente-ben. (Aford.)

mutatva be engem, mint azt az embert, aki Pekingbe utazott. Zavarba is hozott többeket, akik a bejelentéskor nem szegeződtek a televíziójuk képernyője elé. Megindító jelenet volt. Az elnök nem viselkedett dicsekvően; inkább majdnem úgy, mintha még mindig nem tudná igazán elhinni, amit épp az imént jelentett be. A szemérmesség kölcsönös volt; Nixon mindig is feszélyezve érezte magát idegenek társaságában, a többi vendég pedig kényelmetlenné találta, hogy odamenjen az elnökhöz. A siker eme órájában Richard Nixon különös módon sebezhető volt, reménykedve várva az elismerésre anélkül, hogy teljesen át tudta volna hidalni azt a szakadékot, amellyel izolálta magát embertársaitól. Ebben az értelemben ez az éttermi jelenet egyaránt szimbolizálta Nixon triumfálását és tragédiáját.

Majd többnapi izgalmi állapot – és abszurditás – következett. Gratulációk özönlöttek a világ minden tájáról. A média szinte egyöntetűen a dicséret hangján szólt. Volt persze néhány faragatlan kommentár, még hozzá nemcsak a konzervatívok részéről, hanem, érdekes módon, néhány liberális amerikai bírálótól is, akik attól féltek, hogy sürgősen magunkra haragítjuk a Szovjetuniót. De ezeket háttérbe szorította a világ képzeletét megragadó nagy esemény. Nem szenvedtünk hiányt okos tanácsokban; egyesek azt sürgették, hogy az elnök ugyanazon út során látogasson Pekingbe és Moszkvába, és mindenki előhozakodott a maga dédelgetett projektjével, amelyet Nixon dolga lesz megvalósítani (a vietnámi háború befejezését, a kereskedelem bővítését és így tovább). Ez azonban kellemes probléma volt; korábban nem bővelkedtünk önkéntes jelentkezőkben, akik felajánlották volna politikánk támogatását.

A kabinetttagjaink tajvani utazási vágyát azonnal felváltotta a vezető tisztviselők csaknem csillapíthatatlan készítése Peking meglátogatására nagy hirtelen múlhatatlanul sürgőssé váló ügyekben. A szenátorok és kongresszusi képviselők elárastottak minket ajánlatokkal, hogy szívesen elutaznának a kontinentális Kínába, valamint kérésekkel, hogy új kapcsolataim felhasználásával igazán elintézhethnének nekik egy találkozót Csou En-lajjal. Még egy éjszakai mulató énekesének menedzsere is elért engem telefonon, felajánlva ügyfele szolgálatait Kína éjszakai mulatóinak körbejárására. Amikor közöltük vele, hogy a KNK-ban nincsenek éjszakai mulatók, hitetlenkedve mormogott valamit, a Fehér Ház fennhéjázásából eredő üres kifogásnak tudva be az elutasító választ.

Haldemant állandó nyomás alatt tartotta a főnöke, hogy az eseményt a dráma epikus hősköteménnyé színezésével kezelje, páratlan lehetőségként Nixon „eladására”. Így született meg a nagyrészt kétes hitelű história a Lincoln-szalomban sorra került értekezletekről Nixon, Rogers és közöttük. Részletekbe menő tanácsokat kaptam ahhoz, hogy a sajtót a Csou En-laj és Nixon közt fennálló hasonlóságról tájékoztassam. Haldeman által kikényszerített heroikus erőfeszítésekre volt szükség meggyőzni a Fehér Ház stábját arról, hogy történelmet írunk, mind-

ez nem kitaláció, és ezúttal az elnöki mértéktartás a legjobb közönségkapcsolati politika.

Nixon kezdetben kényelmetlenül érezte magát az általa megvetett liberális körökből oly nagy bőségben özönlő dicséret miatt, miközben a hozzá érzelmileg közel álló konzervatívok részéről több nehezítés volt hallható. De néhány nap elteltével és némi erőfeszítés árán a dolgok megmagyarázására még a konzervatívok is kezdték felismerni a lehetőséget. A legkeserűbb hangú észrevétel Japánból érkezett, amelynek miniszterelnöke, Szató Eiszaku az Egyesült Államok hűséges barátjának számított. Különösen fájdalmas volt kínos helyzetbe hozni egy olyan embert, aki annyit tett az országaink közötti barátság megszilárdításáért, mint ő. A kínai bejelentés Japánban az első „nixon sokk” gyanánt vált ismertté, amit alig egy hónap múlva egy második követett a szükséghelyzeti gazdasági program formájában, amely bérekhez igazított árszabályozást vezetett be odahaza, továbbá kereskedelmi és pénzforgalmi korlátozásokat külföldön.

Rátermett japán nagykövetségünk, Armin Meyer egyike volt a legkínosabb helyzetbe kerülőknek. A bejelentést a fegyveres erők rádiójában hallotta, miközben éppen fodrásznál ült, és először azt hitte, hogy Nixon utalása „Kínára” csak nyelvbtlás. A memoárja szerint³ első reakciója a keserűség volt a japánok iránti érzéketlenség miatt; ebben az érzésében sok más amerikai és japán osztozott vele Tokióban. Ám „napokig és hetekig tartó utánagondolást követően” arra a konklúzióra jutott, hogy az ügyet „az elnök és nemzetbiztonsági tanácsadója nem intézhette volna ettől lényegesen eltérő módon, ha az eredményességét biztosítani akarták”. Meyer számos okot hozott fel érvként: a japánok közismerten képtelenek a titoktartásra; egyéb szövetséges országok (Tajvan, Dél-Korea, más ázsiai szövetségesek, NATO) nagyobb vagy legalábbis egyenlő igényt támaszthattak volna az előzetes konzultációra (a szovjetekről nem is szólva); és a japánok politikáját nem ássa alá a miénk, mindössze megfosztja az olyannyira vágyott lehetőségtől, hogy *előttünk* járjon azon az úton, amelyen már jóval hamarabb megkezdte az utazást. Szató ugyanis 1971. január 22-én nyilvánosan felajánlotta a kereskedelmi és sajtókapcsolatok bővítését Pekinggel, valamint kormány szintű tárgyalásokat kezdeményezett.

Visszatekintve úgy vélem, igazán választhattunk volna tapintatosabb módszert a japánok tájékoztatására – még úgy is, hogy a Meyer által felsorolt megfontolások kizárták a korábbi konzultációt. Mindenképpen udvariasabb és figyelmesebb lett volna például a pekingi utamon részt vevő egyik munkatársamat Tokióba küldeni Szató informálására néhány órával a hivatalos bejelentés előtt, ekképpen kombinálva a titkosságot a különleges előzékenység demonstrálásával egy jó és őszinte barát irányában. Az események sodrában ez a gondolat senkinek sem jutott eszébe; mi tagadás, súlyos modortalanságot követtünk el. Azt a vádat, miszerint „rosszul bántunk a barátainkkal”, sok olyan bírálónk is ma-

gáévá tette, akik korábban igencsak jól palástolták a katonai szövetségeink és konzervatív szövetségeseink iránti elkötelezettségüket. De még közel egy évtized távlatából sem tudom megmondani, hogyan lehetett volna megkerülnünk a titkosság követelményét. Az esemény érzékeny mivolta és az alkalom kivételes jellege kulcsfontosságúvá tette, hogy a bejelentés körülményeit az Egyesült Államok határozza meg.

Beszédében Nixon hangsúlyozta: a politikánk nem irányul egyetlen más ország ellen sem, és semmi nem történik régi barátaink hátrányára. Lehet ugyan, hogy ezek elköptatott frázisok, de képzeljük csak el a zavart, ha szabadjára engedett spekulációk uralták volna a diskurzust. Ha az utat előre bejelentjük, több héten át tartó találgatásokat idézünk elő, amelyekre nem tudtunk volna választ adni. A velünk szemben állóknak alkalmuk nyílt volna rosszindulatú sejtetések felvetésére, amelyeket semmilyen megnyugtató válasz nem tudott volna teljesen eloszlatni – főképp azért, mert nem igazán mi szabtuk meg a tárgyalások napirendjét. Még a látszólagos támogatók is zavarba tudtak volna hozni bennünket azzal, hogy a hagyományos napirendet javasolják, márpedig mi eltökéltük, hogy ezt meghaladjuk. És néhány ország, amely a leginkább igényt formálhatott az előzetes konzultációra, esetleg túlságosan erős késztetést érezhetett volna az út szabotálására. Az, hogy belátásunk szerint határozzuk meg az esemény nyilvánosságra hozatalának mikéntjét, egyenlő volt a politikánk és annak következményei feletti rendelkezés szabadságának megőrzésével.

Ahogy az elnök 1972. február 9-i külpolitikai jelentése elismerte: megfizetük a titkosság árát, de ez „elkerülhetetlen”, a mellette szóló okok pedig „elsősorban fontosságúak” voltak.

Az utam végkimenetele korántsem volt előre látható; nem akartunk kockáztatni felfokozott elvárásokat, pressziókat generálni, és a két felet nyilvános állásfoglalásra kényszeríteni az eredmények ismertté válása előtt. Bárhogy is intézzük is utamat, az álláspontokban történő irányváltás sokkhatása mindenképpen elkerülhetetlen lett volna (lásd a pingpongdiplomácia példáját). Akárhogy is, érvelt a jelentés, semmilyen lényeges érintő tárgyalásra nem került sor a kínaiakkal Nixon utazásáig, amelyet megelőzően hónapok álltak rendelkezésünkre a szövetségeseinkkel való konzultáció céljára – amit ígéretünkhöz híven be is tartottunk.

A kollégám Bill Safire talált egy precedenst álláspontunk védelmében:

1971. július 19.

Memorandum Henry Kissinger részére

Küldi: Bill Safire

Itt egy idézet a titkosságról, amelynek hasznosítására alkalom kínálkozik:

„Minden morális dilemma legveszélyesebbje: amikor az igazság eltitkolására kényszerülünk azért, hogy győzelemre segítsük az igazságot.”

Dag Hammarskjöld

A „kínai kártya”

A háromszög-diplomáciát, amelyet most a közvélekedés szerint folytattunk, érthető módon nem értékelte mindenki azonnal. A háromszög nem szolgálhatott durva kísérlet alapjául a KNK kijátszására a Szovjetunió ellen. A „kínai kártya” végképp nem a mi játékstílusunk volt. A kínai–szovjet ellenségeskedés a saját dinamikáját követte. Nem mi idéztük elő; valójában az évtized nagyobb részében semmit sem tudtunk az intenzitásáról. Peking és Moszkva nem azért állt vitában a másikkal, hogy behízelegje magát nálunk; ellenkezőleg, azért igyekeztek megnyerni bennünket, mert vitában álltak. Mi nem tudtuk „kiaknázni” ezt a rivalizálást; önmagát aknázták ki. Amilyen mértékben súlyosbíttani próbálnánk az ellentétüket, hasonló mértékben vesztenénk rajta más formában, sőt paradox módon még nyugtalanítanánk is vele Pekinget: a kínai kártyáról beszélni azt sugallná, hogy egy bizonyos árért cserébe talán nem játsszuk ki. A kínaiak elég gyakran kifejezték abbéli féltelmüket, hogy miután célt értünk Moszkvánál, esetleg feláldozhatónak találjuk Pekinget; Mao is óva intett minket attól, hogy „Kína vállára állva érzük el Moszkvát”. Bármilyen kísérletünk Peking manipulálására a tőlünk való elhatárolódásra készíthetné a KNK-t; esetleg a Szovjetunió relációjában lehetséges mozgástere felülvizsgálatára; a sorsa alakításának saját kezébe vételére. Ha pedig a Kreml szemszögéből nézzük a dolgokat, a kínai kártya kijátszására irányuló bármilyen lépésünk arra csábíthatná a szovjeteket, hogy a két ellenséges hatalommal szembeni kétfrontos harc lidércnyomásától megszabadulva egy irányban indítsanak támadást, minden valószínűség szerint a gyengébb és egy amerikai szövetségi rendszer által nem védett Kína ellen.

A lényeg az egyensúly volt. Nem szándékoztunk provokatív konfrontációba bocsátkozni a Szovjetunióval Kína oldalán, de annak szükségességében egyetértettünk, hogy megfékezzük Moszkva geopolitikai ambícióit. A harcoló alakulatok Egyiptomba küldése, a szírek Jordánia elleni inváziójához vezető körülmények, a cienfuegos-i flottabázis építése és az összecsapások a kínai–szovjet határ mentén egyaránt a globális erőegyensúly elleni összehangolt kihívás részét képezték, ezzel pedig szembe kellett szállnunk. Továbbá mind a KNK, mind az Egyesült Államok ki akarta szélesíteni diplomáciai lehetőségeit: Peking azért, hogy kiszabaduljon a „kulturális forradalom” miatt saját magára kényszerített elszigeteltségből, Washington pedig azért, hogy megerősítse a biztonságot egy

olyan nemzetközi rendszerben, amely kevésbé függ az állandó amerikai közbeavatkozástól.

Bár Kínát és az USA-t egy közös érdeklődésre számot tartó ügy közelebb hozta egymáshoz, ez korántsem jelentette, hogy automatikusan egyet is értettek volna a kezelésében, és itt voltak elterve a jövőbeni nehézségek magvai. Peking ugyanazzal az elhivatott, meg nem alkuvó hévvel szállt szembe Moszkvával, mint amellyel korábban felülkerekedett a saját polgárháborújában. A Kína által képviselt kihívás polemizáló és filozofikus volt; nem csupán a Szovjetunió geopolitikai törekvéseivel állt szemben, hanem annak ideológiai vezető szerepével is. A geopolitikai ambíciók megghiúsításának szükségességében egyetértettünk, az ideológiai vitába belefolyani azonban már semmi okunk nem volt. Emellett a tömegpusztító fegyverek hatalmas arzenáljának birtoklása bizalmon alapuló felelősséget is rótt ránk emberi életek százmillióit illetően. Erkölcsi és politikai kötelességünk volt szorgalmazni az egymás mellettélést, ha lehetőség nyílik rá. Kihívás esetén nem lehet kitérni a konfrontáció elől, de a termonukleáris kor sürgetően szükségessé teszi a kölcsönös önmérsékletet. A bírálók – közülük egyesek Pekingben – fitymálhatják ugyan az erre való törekvésünket, és hirdethetik a hiábavalóságát, de – paradox módon – népünket csak ezáltal tudjuk magunk mellé állítani, amikor szembe kell szállnunk a katonai fenyegetésekkel.

Nixon és én kezdettől fogva meg voltunk győződve arról – egyedülként a vezető politikai döntéshozók közül –, hogy az Egyesült Államok nem tűrhet el egy Kína elleni szovjet katonai támadást. Már akkor ezt a nézetet képviseltük, amikor még semmilyen kapcsolatunk sem volt Kínával, és már 1969 nyarán eshetőségi/készenléti tervezéssel bíztuk meg a vonatkozó apparátust. Egyértelműen nem tükrözött ez megegyezést Peking és Washington között – akkoriban még a varsói tárgyalások sem kezdődtek el –, hanem józan geopolitikai helyzetértékelésen alapult. Tudniillik ha Moszkva sikerrel járna a KNK megalázásában és tehetetlenségre kárhoztatásában, teljes katonai erejét bevethetné a Nyugat ellen. A szovjet gátlástalanság és az amerikai tehetetlenség (vagy közöny – az eredmény ugyanaz lenne) ilyenén demonstrációja a további orosz követelésekhez való alkalmazkodást ösztönözné Japántól Nyugat-Európáig, a szovjet érdekszférában elhelyezkedő kisebb országokról már nem is beszélve. A háromszög-diplomácia vitán felül agilitást követelt meg. Valamiképpen úgy kellett megvalósítanunk, hogy ne fitogtassuk az erőnket, hanem – a dzsúdóhoz hasonlóan – az ellenfél saját testsúlyát használjuk az általunk megkívánt irányba mozgathatóságához. Ha sikerrel járunk, az opciók nagyobb választékával rendelkezünk bármelyik oldal irányában, mint amennyit ők tudnak felmutatni egymás felé. Persze emellett mindig ott volt annak a kockázata, hogy mindkettőjüket magunk ellen fordítjuk. Ezt a stratégiát egy emlékeztetőben összegeztem Nixonnak (októberben, második kínai utam előtt):

A Kína-politikánkkal meg akarjuk mutatni Moszkvának, hogy nem beszélhet valamennyi kommunista ország nevében, hogy az előnyére szolgál, ha megegyezésre jut velünk, és hogy számításba kell vennie egy lehetséges USA–KNK közötti együttműködést – mindezt a szovjet paranoia túlzásba vitele nélkül. Az oroszokra gyakorolt kedvező hatás talán a legnagyobb plusz, amelyet a kínai kezdeményezéstől kapunk.

Ezt már el is értük. A kínaiaknak nem kell tenniük semmit. Érdekeink itt egybevágóak, és csak tovább kell mennünk azon az úton, amelyen elindultunk. Az oroszokra gyakorolt nyomás olyasvalami, amire magától értetődően sohasem hívjuk fel a figyelmet. A tények önmagukért beszélnek.

Ugyanakkor bizonyos ügyekben az érdekek természetes módon egybeestek köztünk és Kína között. A tudósok és más szakértők véleményével szemben a nagyszámú feltűnést keltő kijelentés ellenére Peking nem változtatott markánsan az irányunkban folytatott politikáján pusztán azért, hogy visszaszerezze Tajvant. El akarta foglalni helyét a nemzetközi ügyekben, és demonstrálni a világ számára saját presztízsét és fontosságát. Ez bizonyos szintű biztonságot nyújthatott az orosz pressziók ellen, és csökkenthette egy amerikai–szovjet kondomínium veszélyét. Erről így fogalmaztam Nixonnak:

A kínaiak meg akarnak szabadulni egy kétfrontos háború fenyegetésétől, újra át akarják gondoltatni Moszkvával, hogy támadja-e meg a KNK-t, vagy támaszkodjon rá, és talán rugalmasabb álláspontra akarják kényszeríteni Pekinggel szemben. Tőlünk pedig kifejezetten biztosítékokat várnak az Egyesült Államok–Szovjetunió lepaktálás ellen.

Ezekkel tudtunk is szolgálni. Benne voltak a kezdeményezésünkben, és egybevágtak saját érdekeinkkel. Kötéltáncot jártunk; óvatosságnak kellett lennünk, hogy soha ne dőljünk el egyik vagy másik oldal felé sem – a kisebb kilengéseket nem számítva –, különben beleeshetünk a szakadékba.

Első utamon közöltem Csouval: továbbra is foglalkozunk Moszkvával, de részletesen tájékoztatjuk Pekinget a kínai érdekeket érintő bármilyen megállapodásról, és figyelembe vesszük a kínaiak véleményét. Ezeket a biztosítékokat Nixon is megerősítette egy július 16-án Csou En-lajnak küldött üzenetében, amelyhez csatoltuk az újságíróknak a pekingi utamról szintén július 16-án adott háttértájékoztatóm szövegét. E gesztussal is demonstrálni akartuk igyekezetünket az új kapcsolat ápolására.

A Walters tábornok által Huang Csen kínai nagykövetnek július 19-én továbbított üzenet az első kapcsolatfelvétel volt azon az új párizsi csatornán át, amelyről Pekingben egyeztünk meg. A szóban forgó üzeneteket én fogalmaztam

meg a stábommal, Nixon hagyta jóvá, a Situation Room stábjának valamelyik tagja vitte személyesen Párizsba, ahol az elnyűhetetlen Walters kézbesítette, aki a barátságos kínaiakkal való találkozóirol küldött szemléletes beszámolóival mindjárt ösztönzést is adott nekünk további üzenetek küldésére. Walters az amúgy is magasra állított mércéjét jóval túlhaladva részletesen ecsetelte a légkört, a környezetet, a követség személyzetét és a konyhát. A pedáns ízlés embereként jól elszórakoztatott minket az egzotikus finomságokat tagláló történeteivel, amelyek közül néhányat, mint mondta, csak hazafias kötelességérzettől hajtva kóstolt meg. Léven mindketten katonák, ő és Huang Csen rövidesen nagy lelkesedéssel meséltek egymásnak háborús történeteket, amit az sem hűtött le, hogy időnként egymással szemben álló félként vettek részt ugyanabban a háborúban.

Sok alkalmunk nyílt a párizsi csatorna használatára, mert hamarosan elárasztottak bennünket a Moszkvából érkező közlések. Szovjetológusaink félelmével ellentétben a Kreml nem reagált ellenségesen – legalábbis kezdetben. A moszkvai rádió a belföldnek szóló adásában közölte a hírt az orosz hallgatósággal, híven követve a kommuniké szövegét, de kihagyva a „Nixon elnök örömmel elfogadta a meghívást” tartalmú mondatot. Az első mérvadó szovjet kommentár a kilenc nappal később került sor. Július 24-én a *Pravda* a következőt jelentette ki tettettett közönnyel: „Itt, a Szovjetunióban senki sem lát a kínai–amerikai kapcsolatokban semmilyen szenzációra okot adó fejleményt”, majd így folytatta:

Természetesen az események további alakulása jobban felfedi majd Peking és Washington valódi szándékait. Pártunk és államunk tekintetbe fogja venni a kínai–amerikai kapcsolatok minden lehetséges következményét. Magától értetődő módon a Peking és Washington közötti kapcsolatok felhasználására irányuló bármilyen szándék bizonyos „presszió” kifejtésére a Szovjetunióra és a szocialista közösség államaira nem következhet másból, mint a valóságérzék teljes hiányából.

Ahogy a pressziót nem lehet megvalósítani kinyilatkoztatással, ugyanúgy nem lehet eliminálni tagadással.

Az autentikus orosz válasz diplomatikus volt és nem propagandisztikus. A Szovjetunió két fronton is energikusan mozgásba lendült, hogy megtegye, amit az új nemzetközi helyzet kíván. Először a Washingtonnal való kapcsolatai gyors javítására törekedett: hirtelen nagy igyekezettel azt a benyomást akarta kelteni, hogy komolyabb üzletet lehet kötni Moszkvában, mint Pekingben.

Július 19-én Dobrinyin némileg panaszos felhanggal az iránt érdeklődött, hogy vajon a csúcstalálkozó elől kitérő július 5-i szovjet jegyzék befolyásolta-e Kína-politikánkat. A választ megkerülve megjegyeztem: az igazság az, hogy bár megkönnyítette utunkat Pekingbe, mindenképpen odautaztunk volna, legfeljebb

több kitérével. Hirtelen a moszkvai csúcs megszűnt délibáb lenni. Gondolt-e az elnök arra, érdeklődött Dobrinyin, hogy netán előbb látogatna Moszkvába, mint Pekingbe? Válaszom megegyezett azzal, amit Csou En-lajnak adtam: a csúcstalálkozókra abban a sorrendben kerül sor, amelyben be lettek jelentve. Már hosszú hónapok óta holtponton levő más tárgyalások most mintegy varázsütesre elkezdtek felengedni fagyott állapotukból – például Berlin és a véletlenszerű atomháború elleni védelem kérdése. Ahogyan másutt majd taglalom, a pekingi bejelentést követő heteken belül mindkét tárgyalás gyorsan elmozdult a megállapodás felé.

De a szovjet politikának volt egy baljós oldala is. A növekvő indiai–pakisztáni ellentétben a Szovjetunió lehetőséget fedezett fel Kína megalázására és Pakisztán megbüntetésére, amiért Iszlámábád közvetítőként szolgált a kínai–amerikai kapcsolatok rendezése során. Miután Jahja Khan katonai kormánya Kelet-Pakisztán elszakadási kísérletének elnyomására törekedett, a szubkontinensen megsokszorozódott a feszültség. India és a Szovjetunió természetes *de facto* szövetségbe került egymással. A maga részéről Újdelhi kezdetben üdvözölte Nixon július 15-i bejelentését Szvaran Szingh külügyminiszter nagyvonalú nyilatkozatával, miszerint „különleges jelentőségű, pozitív fejlemény”. De július 20-ra India minden jel szerint meggondolta magát; képzeletbeli kínai–amerikai tervekre kezdett hivatkozni a szubkontinensen, ürügyként a saját egyezkedéseire Moszkvával. Kérdésekre válaszolva a parlamentben Szvaran Szingh a következőt mondta: „Nem tekinthetünk rá [a KNK–USA-közeledésre] nyugalommal, ha ennek a két országnak a dominanciáját jelenti ebben a régióban. [...] Jelenleg nem zárhatunk ki teljesen egy ilyen lehetőséget... [és] egy ideje azon gondolkodunk, milyen módon tudjuk elejét venni egy ilyen helyzet létrejöttének.” A Szovjetunióra utalva Szingh így folytatta: „Ebben nem vagyunk egyedül. Léteznek más országok, nagyok és kicsik egyaránt, amelyek még zaklatottabbak lehetnek, mint mi.”

Amire Szingh gondolt, augusztus 9-én vált nyilvánossá, amikor Újdelhi és Moszkva barátsági szerződést írt alá, gyakorlatilag szovjet védelmi garanciát adva Indiának egy kínai intervenció ellen, ha India háborúba lépne Pakisztánnal. Tetével a Szovjetunió szándékosan kaput nyitott a háború előtt a szubkontinensen; e lépések sorozatának nyitányaként a hetvenes években az oroszok úgy fűtötték a konfliktusokat, hogy fegyvert és biztosítékokat kínáltak az erő alkalmazására fokozott készletet érző országok számára. Egyetértettem Hal Sonnenfeldt és Bill Hyland lényeglátó elemzésével:

Ennek az eskalációs vonatkozásai nyilvánvalók: ha a kínaiak nyomás alá kerülnek Pakisztán részéről a szovjet lépés ellensúlyozására, mit fognak tenni? Ha nem tesznek semmit, az oroszok jelentős nyereséget könyvelhetnek el – egyik célkitűzésük minden bizonnyal az, hogy megmutassák, milyen gyenge szövetséges a KNK. Ha viszont a kínaiak emelik a tétet, a szovjeteknek

szintén válaszolniuk kell a hitelességük megőrzése érdekében, amelyet még korszerűbb orosz fegyverekkel kell majd megtámoogatniuk, és így tovább. [...]

Ennélfogva az indiai–pakisztáni konfliktus egyfajta kínai–szovjet kihe-lyezett háborúvá válik.

Sonnenfeldt és Hyland emellett azt is feltételezte, hogy a Kreml kísérletet tesz a Kínával baráti viszonyt ápoló Románia megalázására. És valóban, a nyár végén idegháborút kezdtek viselni Bukarest ellen. Erőteljesen tiltakoztunk, talán hoz-zájárulva a zaklatás befejezéséhez.

Csak egyetlen módunk volt a Kína-politikánk zsenge hajtásának megvédésé-re a szovjet ölelés és fenyegetés halálos kombinációjától: ha gondoskodunk arról, hogy Peking megértse a tetteinket. Ennek értelmében bővítettük kapcsolatainkat a kínaiakkal Párizson keresztül. Augusztus 1-je és szeptember vége között több üzenetet váltottunk, mint az addig eltelt húsz évben. A Le Duc Thóval folytatott titkos tárgyalásaimat szolgáló párizsi látogatásaim felhasználásával három ízben is találkoztam Huang Csen nagykövettel – szintén titkosan. A hosszú menetelés rátermett és megnyerő veteránjaként Huang Csen később a washingtoni kínai összekötő iroda első kinevezett vezetője lett. Minden tölem telhetőt megtettem a kínaiak folyamatos tájékoztatására a Moszkvával kapcsolatos lépéseinkről és a szovjet szándékok általunk történő értékeléséről. Tájékoztattuk őket a csúcsta-lálkozót illető hirtelen jött szovjet buzgóságról, és négyhetes előzetes értesítéssel szolgáltunk mind a véletlenszerű háborúról szóló, mind pedig a Berlinre vonatko-zó megállapodások tartalmáról. Kicseréltük nézeteinket az indiai szubkontinens romló helyzetéről. Ismerve Kína vonakodását az öt atomhatalom konferenciáján való részvételtől, elutasítottuk Brezsnyev javaslatát egy ilyen konferenciára azon az alapon, hogy csak minden érintett fél részvétele esetén lenne értelme.

Pekingnek természetesen nem adtunk vétőjogot a politikánkat vagy a csele-kedeteinket illetően; erre különben nem is tartott igényt. Célunk annak bizto-sítása volt, hogy a kínaiak megértsék, mit csinálunk és miért, és hogyan látjuk a nemzetközi helyzetet. A KNK vezetői közönyt tettek a kapott információt illetően, ami korrekt magatartás volt olyan fejleményekkel kapcsolatban, amelye-ket úgysem tudtak volna megváltoztatni. Habár Peking kétségkívül szívesebben vette volna, ha nyíltan ellenséges hozzáállást tanúsítunk Moszkvával szemben, már megtanulta, hogy a külpolitikai felfogásunk geopolitikai, és mentes minden szentimentalizmustól. Nem voltunk hajlandók feláldozni az erőegyensúlyt az egymás mellett élés oltárán. A hazai és a külföldi ellenállással szembehehelyezkedve készen álltunk az enyhülésre, de csak akkor, ha a szovjetek lemondanak a katonai presszióról, és politikai önmérsékletet gyakorolnak.

A Párizson át vezető új csatornát két másik téma foglalta le – egy nyíltan megfogalmazott és egy kimondatlan. Az üzenetváltások tárgya a pekingi csú-

csot előkészíteni hivatott második utam volt Kínába, ezt viszont rövidesen hát-térbe szorította egy szóba sohasem hozott, ám a tudatunkban nagyon is jelen levő téma: Lin Piao bukása Kínában. A zűrzavart minden valószínűség szerint a velünk kapcsolatos kínai politikában bekövetkezett éles fordulat váltotta ki; legalábbis így mesélte Mao Nixonnak 1972 februárjában. A belpolitikai feszült-ségeket híven tükröző témát azonban sosem vetettük fel. Második utazásom Kí-nába a júliusi utam előtt is szóba került az üzenetváltásaink során. Csou En-laj már júliusban erősen szorgalmazta ezt a második látogatást, talán azért, hogy megszabadítsa az első látogatás titkosságához kapcsolható minden stigmától, vagy talán azért, mert elég tapasztalt volt ahhoz, hogy megértse: egy elnöki út túlságosan kockázatos, hacsak a fő kérdéseket előzetesen nem rendezzük.

Nixon még mindig alig várta, hogy a következő látogatást ő maga tegye meg, de a szükség hamar felülkerekedett a hiúságán. Sosem bízta a véletlenre a csúc-s-találkozókat; fő vonalakban minden el volt rendezve, mire ő maga megérkezett. Hivatali idejének reménytelenül kétségbeejtő utolsó hónapjaiig nem kívánt részt venni egyik találkozón sem úgy, hogy ne lett volna észszerű elképzelése a kimene-teliükről. Egy elnök számára ez az egyetlen felelősségteljes út. A vezetők túl sokat kockáztatnak azzal, ha ők akarnak lenni a főtárgyalók. Rendszerint túlságosan is elfoglaltak ahhoz, hogy megismerjenek minden bonyolult részletet, amitől a sikeres tárgyalások függenek, és túl énközpontúak ahhoz, hogy udvariasan en-gedjenek egy elhúzódo tárgyalás elkerülhetetlen presszióinak. Ha holtpont kö-vetkezik be, nincs kihez fordulniuk segítségért. Továbbá a csúcstalálkozók túl rövidek ahhoz, hogy teret engedjenek a gondos elemzésnek, amely garantálhatja egy megállapodás tartósságát. Mindezt megértve hagyta jóvá Nixon az előkészü-leteket második látogatásomra.

Az ehhez vezető üzenetváltások Pekinggel nem nélkülözték a kényes pilla-natokat. Kezdjük azzal, hogy a kínaiaknak történelmük több ezer éve alatt sem volt soha dolguk egy elnöki látogatást előkészítő csapattal, különösen olyannal nem, amelynek a szakmai ismereteit egy elnökjelölt hektikus utazásai palléroz-ták Amerika szívében, és amely a nixon-i Fehér Ház közönségkapcsolatok iránti monomániás megszállottságával itaródott át. Csak részben szántam viccesnek a figyelmeztetésemet Csou En-lajnak, hogy Kína ugyan túlélte már barbár invá-ziókat, de elnöki utazást előkészítő teammel még sohasem volt szerencséje talál-kozni. Az egyik üzenetet teljes egészében annak kellett szentelnem, hogy meg-magyarazzam, mit is csinál egy előkészítő csapat, és a létszámának mi okból kell majdnem megegyeznie azzal, amit naivitásomban a teljes elnöki kíséret méretéről mondtam korábban Csounak. Emellett még sosem küldtünk amerikai repülőgé-pet Kínába, ami politikai és technikai bonyodalmakat okozott. Végül a kínaiak elutasították David Bruce részvételét a kíséretemben, annak ellenére, hogy július-ban Csou a beleegyezését adta rá, amikor javasoltam. Peking most „érthető okok-

ra” hivatkozott, ami elég korrekt indok volt, tekintetbe véve Hanoi ingerültségét és a moszkvai rádió szűnni nem akaró vádjait, miszerint a KNK üzletet kötött velünk Indokínáról.

Ezekre az üzenetváltásokra Pekingből érkező baljós, zavart keltő jelentésekkel a háttérben került sor. Szeptemberben hirtelen arra döbrentünk rá, hogy Kína minden vezető személyisége öt napra eltűnt a nyilvánosság szemé elől, és erre az időre az összes kínai repülőgépet a földre parancsolták. Ahogyan telmúlt a hónap, világossá vált, hogy több kulcsfontosságú vezetőt is elmozdítottak hivatalából, köztük a fegyveres erők legfelső vezetésének nagy részét. A színről hirtelen letűnők közül a legprominensebb Lin Piao védelmi miniszter, az Államtanács alelnöke, a KKP Politikai Bizottságának (PB) elnökhelyettese és a PB Hadügyi Bizottságának elnöke volt, akit az 1969. áprilisi 9. pártkongresszus Mao Ce-tung örökösének és utódjának jelölt ki. Szeptember 12-én egy kínai katonai repülőgép zuhant le rejtélyes körülmények között Mongóliában, míg szeptember 20-án törölték a kínai forradalom október 1-jei szokásos évenkénti megünneplését. Kétségkívül valami nagy horderejű dolog történt a KNK-ban.

Minderről nem rendelkezünk első kézből származó információval, de más témákban tovább folytatódott a felénk áramló kínai kommunikáció. Az üzenetek fáradhatatlanul határozott hangúak voltak. Nem szakadt félbe az utam tervezése, és még a leghalványabb célzás sem történt arra – a mi sajtónkat kivéve –, hogy az elnök látogatását bármi is veszélyeztetné. Olykor ugyan tapasztaltunk mogorvaságot a vonal másik, pekingi végéről, de rendszerint elfogadható módon magyarázható okkal. Ott voltak ugyebár a hirtelen virágba szökkenő kapcsolataink a Szovjetunióval. Nem csupán a berlini és a véletlenszerű atomháborút elkerülő egyezmények megkötésére került sor, hanem Gromiko is Washingtonba utazott, moszkvai látogatásra szóló hivatalos meghívást hozva az elnöknek. Míg az előző évben a szovjetek mindent elkövettek azért, hogy elkerüljenek bármilyen sajtóbeli találgatást a csúcsot illetően, most alig győzték siettetni a nyilvános bejelentést. Mi elég sokáig halogattuk, hogy elegendő időt nyerjünk második pekingi utam nyilvánosságra hozatalára október 5-én. Pontosan egy héttel később a moszkvai csúcsot is bejelentettük, amelyet valamikor 1972 májusára terveztünk be. Bármit is gondoltak erről a kínaiak, összeszorították a fogukat, és egy szót sem szóltak.

A KNK az Egyesült Nemzetek Szervezetében

Az előkészületek októberi utamra egybeestek azzal az évenkénti vitával, hogy vajon Tajpej vagy Peking képviselje-e Kínát az ENSZ-ben. Nyitásunk Peking felé hathatósan meghatározta az ENSZ-vita kimenetelét, habár ezt nem érzékeltek

azonnal. Még 1971-et megelőzően is alapjában véve egy kudarcra ítélt utóvédharcba voltunk belebonyolódva. Ezek a folyamatok most mind felgyorsultak.

A Kínai Köztársaság az ENSZ alapító tagjainak egyike, és kezdettől fogva a Biztonsági Tanács állandó tagja volt. Az 1949-es forradalom után csaknem minden évben szavazásra került sor a közgyűlésben arról, hogy melyik kormány – a tajvani Kínai Köztársaság vagy a pekingi Kínai Népköztársaság – Kína „valódi” képviselője. Kezdetben a többség Peking felvétele ellen volt, de mert időközben új afrikai és ázsiai országok tucatjait vették fel, a Pekinget támogatók száma évről évre emelkedett. Az Egyesült Államok Tajvan pozíciójának eljárásrendi védelméhez hátrált vissza. 1961-től kezdve szövetségeseink egy csoportjával együtt minden évben olyan határozati javaslatot nyújtottunk be, amely a Kína képviselésének megváltoztatására irányuló bármilyen előterjesztést a „fontos kérdések” kategóriájába sorolt. Az ilyen kérdések elfogadásához kétharmados többségre volt szükség az ENSZ Közgyűlésében. Ameddig az első szavazási fordulóban össze tudtunk verbuválni egy egyszerű többséget, addig a második körben egyharmad plusz egy szavazat összegyűjtésével mindig útját tudtuk állni Pekingnek.

1969-ben a „fontos kérdés”-határozat markáns többséggel ment át, hetvenegy vokssal mellette és negyvennyolccal ellene, négy tartózkodás mellett. A Peking képviselését és Tajvan kizárását szorgalmazó albán határozati javaslatot akkor 48–56–21 arányban leszavazta a közgyűlés; de mint látható, alig nyolcszavazatnyi többségünk volt vele szemben az előző évi tizennégygel összehasonlítva. Miközben tudtuk, hogy a KNK felvételét célzó határozat – miután a „fontos kérdés” kategóriába tartozik – mindaddig el fog bukni, amíg nem sikerül kétharmados többséget kapnia, a tapasztalat azt mutatta, hogy a Peking-párti erők egyre közelebb kerülnek ahhoz, hogy elérjék az egyszerű többség jelentette lélektani áttörést. Nem csupán arról volt szó, hogy minden évben újabb országokat vettek fel az ENSZ-be, de a divatos harmadik világbeliség fokozatosan feldarabolta a megbízható latin-amerikai támogatói tömörülésünket, sőt még NATO-szövetségeseink is egyre elégedetlenebbé váltak.

Az 1970. évi szavazás közeledtével június 19-én Rogers külügyminiszter memorandumban elemezte az elnöknek a közgyűlésben uralkodó erőviszonyokat. Rogers (helytálló) számítása szerint 1970-ben a *status quo* valószínűleg fenntartható ugyan, de gyorsan erodálódik. Előre figyelmeztette Nixont, hogy valószínűleg meg kell változtatni a taktikát, esetleg valamilyen „kettős képviselési” formában gondolkodva. Javaslatlaltal nem élt, viszont érzékeltette: idén még pártolja a Peking felvételével szembeni szokásos ellenállásunkat. Elnöki döntésre nem tartott igényt.

Ám a vereség egyre valószínűbbé vált. 1970. október 13-án Kanada elismerte a KNK-t. Ottawa tájékoztatása szerint Kanada továbbra is velünk voksol

a „fontos kérdés”-határozat ügyében, de a Peking képvisleti helyéről szóló albán határozati javaslatot valószínűleg megszavazza. A közgyűlési szavazás közeledtével egyre fokozódott a ránk nehezedő nyomás. Jacob Javits szenátor, közgyűlési delegációnk egyik tagja sürgette, hogy az adminisztráció hangsúlyváltással „foglaljon el pozitívabb álláspontot”, oly módon, hogy Peking kívül tartásával szemben koncentráljunk Tajvan *benntartására* az ENSZ-ben. Az Egyesült Államok jelentős elmozdulást tett ebben az irányban, amikor október 25-én Ron Ziegler rámutatott, hogy részünkről Tajvan kizárását ellenezzük, nem pedig Peking felvételét, amikor kijelentjük: „Az USA ellenzi a KNK felvételét az ENSZ-be a Kínai Köztársaság kárára.”

November 19-én kormányhivatalközi tanulmány készítését rendelttem el a hosszú távú kínai képvislet ügyében. Másnap került sor a szavazásra. A „fontos kérdés”-határozatot 66–52–7 arányban elfogadták (az előző évi 23-mal szemben 14 szavazatnyi különbséggel az igenek és a nemek között), míg az albán határozati javaslat 51 igen és 49 nem szavazatot kapott 25 tartózkodás mellett. Kétharmad híján ugyan elbukott, de a többség most első ízben Peking mellett voksolt.

Amitől tartottunk, bekövetkezett: az albán határozati javaslat mellett kiálló többség lélektani vízvázalstónak bizonyult. 1971 januárjának elején a japán külügyminisztérium arról tájékoztatta nagykövetségünket, hogy pesszimistán ítéli meg az (általunk favorizált) kettős képvisleti forma és a „fontos kérdés”-határozat kilátásait. Január 22-én Szató miniszterelnök az új diéta (nemzetgyűlés) alakuló ülésének megnyitásán elmondott beszédében Tokió óhaját fejezte ki jobb kétoldalú viszony kialakítására Pekinggel, és kormányközi kapcsolatfelvételt ajánlott. Nagy-Britannia és Belgium bizalmasan jelezte nekünk, hogy 1971-ben az amerikai álláspont vereségével kalkulál. U Thant ENSZ-főtitkár véleménye szerint 1972-ben Peking felülkerekedik, és a jelek arra mutattak, hogy az ENSZ Titkársága máris eshetőségi/készenléti terveket készít a KNK felvételére. A britek – kínai kapcsolataik javításának reményében – még arra is célzást tettek, hogy esetleg szembehelyezkednek velünk a kettős képvislet ügyében.

A State Department valójában már kidolgozott egy kettős képvisleti formulát, amelyről hamarosan kiderültek a „22-es csapdája” típusú vonatkozásai. Ha kitartunk a „fontos kérdés”-taktika mellett, a kettős képvislet, amely egyszerű többségi támogatást valószínűleg el tudna érni, a kétharmad hiányában elbukna. Másrészt ha ejtenénk a „fontos kérdést”, az albán határozati javaslat egyszerű többséggel minden bizonnyal átmenne, és Tajvan ki lenne zárva. Március 9-én a Felülvizsgálati Bizottság ülésén jeleztem a kettős képvisleti formulával kapcsolatos kétségeimet: ha az országok elegáns kiutat keresnének, különböző kettős képvisleti trükkjeink megfelelnek a célnak, ha azonban a viszonyuk javítására törekednek Pekinggel, ahogyan mi tettük, akkor még Tajvan kizárásának árán is biztosítanak felvételét a szavazatukkal. Feltételezésem szerint ez utóbbi volt

a valószínűbb. Ám a kínai képvislet volt a Kínával kapcsolatos ügyek egyedüli olyan szegmense, amely a State Department hatáskörébe tartozott, ennél fogva kényelhetetlen kitartással szorgalmazta. Akadtak azonban egyéb ösztönzők is a maximális aktivitásra. A külügy sohasem tudott megszabadulni attól az ötvenes években megfogalmazódott vádtól, miszerint Kína tekintetében „puha [volt] a kommunizmussal szemben”; és emiatt külszolgálati karrierrek törtek derékba. A külügyben sokan képviselték a „kínai lobb” erejének túlbecsülésében megnyilvánuló nézetet. Ahogyan már utaltam rá, a minisztérium abba a szokatlan helyzetbe került, hogy a kettős képvislet valamilyen formájának támogatásával mind a liberális, mind a konzervatív szavazóknak kedvezhetne – a liberálisoknak azért, mert a KNK ENSZ-tagsága felé tett lépésnek tekintenék, a konzervatívoknak pedig azért, mert törekvést látnának benne Tajvan helyének megőrzésére valamilyen formában. A kettős képvislettel csupán az volt a baj, hogy Peking és Tajpej egyaránt elutasította, és egyre nehezebb volt többséget szerezni a megszavazására.

Mindez több oldalról megnyilvánuló nyomásgyakorlásban csúcsosodott ki, hogy nyilvánosan terjesszük elő a kettős képvisleti álláspontot, lehetőleg a külügyminiszter által elmondandó egyik fontos beszédben – épp abban a pillanatban, amikor az első tétova lépéseket tettük Peking felé. Emiatt minősítette a State Department Tajvan státuszát „rendezetlennek” április 28-án – egy nappal azután, hogy megkaptuk Csou meghívását Nixonnak. Ez volt a külügy kettős képvisleti álláspontjának jogi támasza.

A hónapok múlásával egyre nőttek a State Department által javasolt politikával szembeni kétségeim. Szükségképpen zavart fog előidézni kapcsolatainkban Pekinggel, sőt bizonyos fokig Tajpejvel is. Semeddig sem volt lehetőség ennek az álláspontnak a fenntartására. A Peking kegyeibe férközni kívánó országoknak eszük ágában sem lenne pártolni egy ilyen átlátszó manővert. Ez az álláspont kínos volt és önpusztító. Új keletű pártfogásunk a KNK felvétele ügyében ugyan megnövelte az ország támogatottságát, de mert Peking elutasította kettős képvisleti formulánkat, a Tajpej kizárását szorgalmazó albán határozati javaslatot erősítette, nem a mi preferenciánkat Tajvan benntartására a közgyűlésben. Egy-két éven át esetleg késleltethetnénk Peking belépését, de a végeredmény előre borítékolható volt.

Egyre inkább afelé hajlottam, hogy ragaszkodjunk jelenlegi álláspontunkhoz (a KNK felvételének megakadályozásához), bármennyire kudarcra volt is ítélve. Legalább elvszerű volt, elkerülve a jogi kibúvókat. Végül úgyis vereséget szenvedünk, bármilyen álláspontra helyezkedünk, hacsak nem tartjuk fenn a hajthatatlan ellenségesség magatartását Pekinggel szemben, és próbára nem tesszük az ügyet a többi országgal való minden kapcsolatunkban. Ezt egész egyszerűen nem kívántuk megtenni. A kérdést március 25-én megvitató NSC-értekezleten

a kettős képviselet mellett szóló érvek meghallgatása után mind Agnew alelnök, mind Connally pénzügyminiszter úgy vélte, hogy jobban járunk, ha egy őszinte állásponttal vereséget szenvedünk, mintha legfeljebb egy vagy két év haladék megszerzéséért cserébe lényegében a saját legyőzetésünkön munkálkodunk. Nixon később egyetértett ezzel a véleménynel.

Hozzám hasonlóan azonban ő is vonakodott tatamira lépni Rogersszel a kérdésben, ugyanis ez esetben két váddal is illethetnek minket: önfejtéssel, valamint azzal, hogy nem próbálkoztunk a tajpeji képviselet megmentésének potenciálisan eredményes módjával, amit annál inkább megtehettünk volna, mert a State Department jelezte: van valami esélye annak, hogy Peking beleegyezik az elgondolásba. Ennél fogva Nixon a halogatást választotta. Végül úgyis megengedi a State Department koncepciójának érvényesülését, de addig semmiképpen, amíg áttörést nem értünk el a KNK-val, vagy egyértelműen kudarcot nem vallottunk a nyitással. Nem minden gyötörődés nélkül megakadályozta Rogers beszédét a kettős képviseletről először januárban, majd áprilisban, végül pedig júniusban. Mivel állandó nyomás alatt voltunk, hogy hozzuk nyilvánosságra az álláspontunkat, június 1-jén egy sajtókonferencián közölte: július közepéig nem hoz döntést. (Ezt már fentebb említettem.)

A titkos utamon megmondtam Csounak, milyen álláspontot tervezünk elfoglalni. Ő megerősítette: a kettős képviselet semmilyen formában sem fogadható el Peking számára, másrészt viszont a KNK már hosszú ideje megvan ENSZ-tagság nélkül, így igazán tud várni még egy kicsit. Nem az volt a benyomásom, hogy a kérdést központi fontosságúnak tekinti a kínai–amerikai kapcsolatok szempontjából.

Meggyőződve arról, hogy az ár megfizethető, visszatérésem után az elnök felhatalmazta Rogerst kettős képviseleti javaslata bejelentésére. Ezt a külügyminiszter augusztus 2-án meg is tette egy terjedelmes nyilatkozatban, amelyben támogatta Peking belépését az ENSZ-be, de Tajpej kizárását ellenezte. A közgyűlés feladata lesz majd meghozni a döntést Kína helyének odaítéléséről a Biztonsági Tanácsban (BT). (Szeptember elejére kénytelenek voltunk feladni ezt az álláspontunkat, és ténylegesen *javasolni*, hogy Kína biztonsági tanácsi helyét Peking kapja meg – abban a reményben, hogy az országok többsége vonzónak találja majd a kompromisszumot.) Egy James Restonnak adott interjújában augusztus 5-én Csou En-laj finoman elhárította fenti javaslatunkat, teljes joggal önellenmondónak nevezve. Augusztus 6-án az ottawai kínai nagykövet – és egyben új barátom –, Huang Hua a javaslatunk elutasításának nagyjából legbékésbénebb módjaként közölte a *New York Times*szal: egy ilyen formula keretében a KNK nem foglalja el székét a BT-ben. Ugyanakkor mind Csou, mint Huang Hua kiktartott amellett, hogy az ENSZ-ben előterjesztett álláspontunk nem veszélyezteti az elnök kínai útját.

Szeptember 22-én a bekövetkező események előjeleként elvesztettünk egy kulcsfontosságú eljárásrendi szavazást. Az albán határozati javaslat a kettős képviseletről szóló amerikai határozati javaslat előtt került napirendre. Mivel csak a kizárás ügyét terjesztettük be fontos kérdésként, minden kétségen felül állt, hogy Pekinget felveszik, még mielőtt a mi kettős képviseleti formulánk egyáltalán eljutna a szavazásig. Miközben ezt az ügyrendi csatát vívtuk, a KNK kormánya megkért bennünket, halasszuk el októberi utam bejelentését. (Érdekes módon úgy látszott, hogy Peking érzése szerint ha az utamat e manőverek közepette jelentjük be, akkor esetleg olyasformán lehet értelmezni, mintha áldását adná a formulánkra.) Utazásomat végül október 5-én hoztuk nyilvánosságra.

„Polo II.”

Amikor átnézem a „Polo II.” fedőnévvel illetett tervünket megelőző üzenetváltásokat, nehéz elképzelnem, hogy három hónappal korábban miképpen tudtuk kizárólag a pakisztáni csatorna igénybevételével megvalósítani a pekingi utamat. Az azóta eltelt időben sikerült belevinnünk az új kínai kapcsolatot szerfelett bonyolult bürokratikus eljárásaink útvesztőjébe. A kínaiak elképedtek az általunk elnöki utat előkészítő csapatnak nevezett társaság méretétől és attól a tényről, hogy ezt egy harmadik vizitnek is követnie kell egy még nagyobb létszámú technikai kontingens részéről. Most megismerkedhettek a bürokratikus ügyintézés olyan módszereivel, amelyek még abban az országban is ismeretlenek voltak, ahol két évezreddel korábban feltalálták a bürokráciát. A tudásszintek szétválasztása és csoportokba rendezése, amit első utamon Winston Lordnak kellett felügyelnie, októberben jóval bonyolultabbá vált, mivel ezúttal nagyszámú technikai személyzetet is magunkkal vittünk. Csapatom a tudás szempontjából legalább négy szintre tagolódott, amit megint a fáradhatatlan Lordnak kellett kézben tartania. Én, Lord és Holdridge az elnök útjának mind a politikai aspektusát, mind a technikai vonatkozásait ismertük – legalábbis részben (azt azonban nem, hogy belpolitikailag miképpen szándékozik kiaknázni). Dwight Chapin az előkészítő küldöttség vezetőjeként teljes mértékben jártas volt minden technikai kérdésben (és valószínűleg nálam többet tudott a közönségkapcsolati tervekről). A biztonsági és a kommunikációs szakembereknek csak a saját illetőségi körükbe tartozó, elengedhetetlenül szükséges dolgokról volt tudomásuk. Végül pedig ott volt a State Department képviselője, a rátermett, okos és szellemes Kína-szakértő, Alfred Jenkins, a kínai–amerikai tárgyalások alapját immár két évtizede képező kétoldalú kérdések tudora. Nekem kellett értelmet adnom a részvételének nélkül, hogy bevonnam a legfontosabb geopolitikai tárgyalásokba, különösképpen a kommuniké megfogalmazásába.

Ezt a problémát legjobb tudásom szerint úgy oldottam meg, hogy párizsi csatornánkon keresztül olyan bonyolult logisztikai javaslatot juttattam el a kínaiaknak az utamról, amelyet egy kevésbé tehetséges nép sosem tudott volna kibogozni záros határidőn belül. A terv számos különböző szintű, egy-egy adott csoport tudásszintjéhez igazított megbeszélést tartalmazott, még hozzá lehetőség szerint azonos időben lebonyolítva abból a célból, hogy Csou és én egy szűk körű csoport részvételével zavartalanul rendezni tudjuk a legkényesebb kérdéseket.

A barbárok különös szokásait illetően már bőséges tapasztalattal rendelkező kínaiak igazán figyelemre méltó lelki nyugalommal fogadták mindezt. Segítettek teljesíteni a szövevényes bürokratikus igényeinket, mintha buzgólkodásuk a világ legtermészetesebb szolgálata lenne egy olyan ország irányában, amelyet csupán hat hónappal korábban még kapitalista ősellenségként festettek le; sőt olyasfajta látszólagos spontaneitással szervezték meg a tanácskozásokat, hogy azt a benyomást keltették, mintha ez az ő saját elképzelésük lenne. Először természetesen számos találkozási kellett sort keríteni a rettenthetetlen Walters tábornok és a párizsi kínai nagykövetség között. Walters a rá jellemző stílusban az alábbi beszámolót küldte a Huang Csen nagykövettel folytatott, az általam is megismert és kellemetlen élményként számontartott, *mao-tai* nevű méregerős itallal megolajozott megbeszéléséről:

Majd behozták az ételt. Először töltött téstákat, töltött kerek pogácsákat, sült garnélarákot és végül levest. Ezekből rendszeres időközönként nagy mennyiséget púpoztak a tányéromra. Mindezt illatos vörösborral és a 110-es oktánszámú benzinnel bizonyára szoros rokonságban álló szintelen folyadékkal öblítettem le. Mivel a garnélaráknak már a szaga is bőven elég ahhoz, hogy felforduljon a gyomrom, muszáj volt szójaszószba fojtanom. A kínai nagykövet helyeslően megjegyezte, hogy nyugodtan ehetek pálcikával. Valahányszor kortyintottam a szintelen folyadékból, az a benyomásom támadt, hogy a torkom fala elenyészett, de azután szerencsétlenségemre a rák halíze bebizonyította, hogy erről szó sincs. Módfelett óvatosan bántam az erős itallal, számos alkalommal emelve a számhoz, ám nagyon keveset szürcsölve belőle, részint mert nem akartam berúgni, részint a tápcsatornáim megmentése érdekében. Hosszú csevejt folytattunk a kínai konyháról, már amikor egyáltalán meg bírtam szólalni.

Útnak indulásom előtt még sor került a mostanra már hagyományossá váló vitára a külügyminisztériummal. Rogers csak néhány nappal a bejelentés előtt szerzett tudomást az utamról, és fáradhatatlanul ellenezte, ezúttal azon az alapon, hogy keresztezi a kínai ENSZ-képvislettel kapcsolatos stratégiánkat. Elvi síkon igaza is volt: az elnökök ne küldjenek ki külügyminisztertől független megbízot-

takat. Én viszont úgy véltem, az ENSZ-szavazást ez nem befolyásolja döntő mértékben, és ugyanez volt George Bush ENSZ-nagykövet álláspontja is. Az októberi utam kétségkívül megerősítette azt a meggyőződést, miszerint Kína megjelenése a világ színpadán immár megváltoztathatatlan tény. Másrésztől úgy is lehetett tekinteni, hogy megmutatja, miképpen lehet üzletszerű kapcsolatokat létesíteni Pekinggel, miközben ellenezzük Tajvan kizárását az ENSZ-ből. Érveinket kifejtve megpróbáltuk megértetni ezt az álláspontot ingadozó szövetségeseinkkel is. A problémát nem maga az utazás ténye jelentette, hanem az alapvető irány: most, hogy a KNK kiemelkedőben volt az önmagára kényszerített elszigeteltségből, az országok már nem jogi formulák, hanem a Pekinggel való kapcsolatainknak tulajdonított politikai jelentőség alapján fognak szavazni. Az igazi vízvázlatonak Nixon július 15-i bejelentése bizonyult. A szeptember 22-i ügyrendi szavazás előrevetítette a voksolás kimenetelét.

Akárhogyan is, a két hónapja lekötött látogatás időpontját aligha tudtuk volna megváltoztatni anélkül, hogy valamilyen módon ne kelljen megfizetnünk az árát a Pekinggel létesített új kapcsolatunkban. Ha az elnök útjára 1972 korai szakaszában kerül sor – márpedig a moszkvai csúccsal való ütközés elkerülése érdekében így kellett lennie –, akkor nem késlekedhettünk. (Nagy szerencse, hogy nem halasztottuk el az utamat, mivel ha egy hónapot csúszunk, az indiai–pakisztáni háború kellős közepén találtam volna magamat a KNK-ban.)

Így hát október 16-án útnak indultam, ezúttal sokkal kényelmesebb körülmények között, az *Air Force One* fedélzetén, Hawaiiin és Guamon közbeiktatott megállókkal kipróbálva a nixon-i utazás tervezett útvonalát, és lehetővé téve az elnöki delegációnak, hogy az időeltolódással és a hosszú repülőúttal összefüggő átállási problémák okozta kimerülés nélkül érkezzen meg Kínába. Október 20-án egy olyan országban landoltam, amely csak nemrég esett át egy alapos tisztogatáson a legfelső vezetésben. A kínaiak filozófiai válságon mentek éppen keresztül, a reálpolitika parancsoló kényszere és az ideológiájuk által diktált doktrínák között örlődve. Részben ez magyarázta fogadásunk hűvös, de legalábbis távolságtartó körülményeit. Amikor leszálltunk Sanghajban, csak maroknyi hivatalos személy jelent meg a fogadásunkra – ugyanaz a négy ember, akikkel júliusban Iszlámábádban találkoztunk, plusz a sanghaji külügyi iroda két képviselője. A modoruk korrekt volt, de tartózkodó. A pekingi hivatalos fogadóbizottság szintén megegyezett azzal, amelyik titkos találkozóink alkalmával üdvözölt bennünket (habár ezúttal a látogatást nyilvánosan bejelentették). A korábbihoz hasonlóan a bizottságot Je Csien-jing marsall vezette, ám most Csi Peng-fej ügyvezető külügyminiszter is csatlakozott hozzá.

A repülőtérről ugyanabba a vendégházba hajtottunk, ahol első ízben is megszálltunk. Konvojunk ismét egy forgalom elől elzárt és szigorúan őrzött útvonalon ért be a városba. A szobáinkba lépve felfedeztük, hogy mindegyikben elhelyeztek

egy angol nyelvű propagandabrosúrát, címlapján felhívást intézve a világ népeihez „az amerikai imperialisták és csahos kutyáik legyőzésére”. Hasonló tartalmú plakátok sorakoztak a konvojunk útvonala mentén is; legtöbbször kínaiul írt szöveg díszelgett, de akadt köztük egy-két angol nyelvű is. Nem voltam hajlandó eltúrní inzulzusokat, bármekkora jelentőséget tulajdonítottam is az amerikai–kínai kapcsolatoknak. A kíséretem egyik tagját utasítottam: az én röpiratomat adja oda valamelyik helyi protokollósna azzal a megjegyzéssel, hogy bizonyára az előző küldöttség felejtette ott, a többi brosurát pedig összeszedetem, és minden megjegyzés nélkül átadtam a kínaiaknak. Csendben átvették őket.

A kínaiak azonban nem azért építették fel a normalizálódás új és finomra hangolt mechanizmusát, hogy most az ideológia oltárán feláldozzák. Mihelyt Csou En-laj az Országos Népi Gyűlés Csarnokában még aznap fogadta egész küldöttségünket, beköszöntött az enyhülés. Először csoportkép készült rólunk a konferenciaterem bejáratánál, majd Csou leültetett minket az elkerülhetetlen zöld teás csészékhez, és a küldöttség minden egyes tagját személyesen üdvözölte néhány szóban. A miniszterelnök kiválóan elvégezte az életrajzok megismerését célul kitűző házi feladatát, tanulmányaikra és hivatásukra vonatkozó utalásokkal kenyerelve le a munkatársaimat. Al Jenkins esetében huszonöt évvel korábbi kínai tartózkodását sem felejtette el megemlíteni.

Előzetes megbeszélésünk általánosságokra és a napirendre szorítkozott, majd Csou En-laj bankettet adott a tiszteletünkre, ahol minden ideológiai polémiától mentes és az indokínai háborúra történő bármilyen utalás nélküli, rendkívül meleg hangú pohárköszöntőt mondott. Látogatásomat a Kína és az Egyesült Államok közötti barátságnak ajánlotta. Nem hagyott ki némi finom hízelgést sem, tréfás megjegyzéssel illetve a filozófia iránti vonzalmamat, és felidézve egy hónappal korábban, a nyitónyilatkozatomban tett észrevételemet, amelyben Kínát a rejtélyek országának neveztem. A pohárköszöntőt nem hozták nyilvánosságra, és mivel így kevésbé volt kötött, a hivatalos megnyilatkozásainál jobb képet ad Csou stílusáról:

Dr. Kissinger és barátaim, szeretném megragadni ezt az alkalmat, hogy üdvözöljem Nixon elnök különleges megbízottját és a többi amerikai barátot, akik eljöttek Kínába erre az előzetes látogatásra. Dr. Kissinger jelenlegi útjának célja előkészületeket tenni Nixon elnök látogatásának politikai megbeszélésével és technikai lebonyolításával kapcsolatban.

Kína és az Egyesült Államok viszonyának történetében, miután a kapcsolatok huszonnégy évre megszakadtak, most új fejezet nyílik, és ki kell mondanunk, hogy az elismerés mindezt Mao Ce-tung elnököt és Nixon elnököt illeti. Természetesen kell lennie valakinek, aki vezetőként szolgál ezen az úton, és dr. Kissinger volt az, aki bátran titkos látogatást tett Kínába, az úgyneve-

zett „rejtélyek országába”. Ez valóban figyelemre méltó lépés volt. Dr. Kissingernek a mostani a második látogatása egy olyan országban, amelyet többé már nem kell „rejtélynek” tekintenie. Barátként jött ide, és emellett néhány új barátot is magával hozott.

Ami engem illet, habár sosem voltam az Egyesült Államokban, ismerek jó néhány amerikai barátot, és az USA nem ismeretlen számomra. Az ugyan evidens, hogy országaink társadalmi rendszere különbözik egymástól, és a világnézetünk – dr. Kissinger kedvelt szóhasználatával élve: „filozófiánk” – teljes mértékben eltérő, ez azonban nem akadályozhatja meg, hogy közös tárgyalási alapot találjunk. A kínai–amerikai megbeszélések immár tizenhat éve folytatódnak, de mindeddig nem tudtunk közös nevezőre jutni. Most Nixon elnök személyesen jön Pekingbe tárgyalási céllal, és dr. Kissinger az ő előhírnöke. Reményeink szerint ezek a tárgyalások pozitív eredményeket hoznak majd.

A mi népeink két nagy nép. Bár országainkat elválasztja a hatalmas Csendes-óceán, a két népet barátság köti össze. Miután idén vendégül láttuk az amerikai asztalitenisz-csapatot, több más amerikai barátot is fogadtunk. Reméljük, hogy ehhez az új korszakhoz új szellemben közelítünk.

Emelem poharam a nagy amerikai nép és a nagy kínai nép közötti barátságáért, valamint dr. Kissinger és az összes többi barátunk egészségéért!

A kínaiakra jellemző vonás és egyik legmegnyerőbb tulajdonságuk tükröződött Csou utalásában a korábbi megbeszéléseinkre, mintha megszakítás nélküli dialógust folytatnánk. Minden, amit egy bármilyen pozícióban levő kínai vezető valaha is mondott nekem bármelyik látogatásom alkalmával, valamilyen komplex koncepció részét képezte – még akkor is, ha lassabb nyugati észjárásom következtében eltartott egy ideig, amíg megértettem. És a témákat úgy vitték át egymástól több hónapnyi távolságban lezajló tárgyalások között, mintha soha sem szüneteltek volna.

A vacsora végeztével Csou a teremben körbejárva kezét rázott és koccintott csapatom minden egyes tagjával, az alacsonyabb beosztású munkatársakat, a titkárokat és a repülőgép személyzetét is beleértve. Ez határozta meg az út további részének szívélyes hangnemt, amit részben a kínaiak terveztek el és valószínűleg meg szakavatott színpadi rendezők módjára, hozzászoktatandó a kínai népet az új kapcsolathoz.

Először azonban tisztázniuk kellett a szobáinkban elhelyezett brosurák és a városba vezető útvonalunk mentén olvasható plakátok ügyét. A megérkezésünk utáni napon értem jött a vendégházba az ügyvezető külügyminiszter, hogy megbeszélésre kíséren Csou En-lajhoz. Útban az Országos Népi Gyűlés Csarnoka felé az autóban kifejtette: minden országnak megvan a maga módszere a néppel

folytatott kommunikációra; mi ugyebár újságokat és televíziót használunk, míg a kínaiak falragaszokat. Példaképpen rámutatott az egyik plakátra, amely mellett éppen elhaladtunk. Ahol tegnap még egy amerikai imperializmust ostromozó felirat állt, most újonnan kihelyezve ez volt olvasható angolul: „Üdvözljük az afroázsiai pingpongturnát”. Néhány perccel később Csou En-laj futólag megemlítette: Peking tetteire, és ne a retorikájára figyeljünk oda; az Amerika-ellenes propaganda csak „üres szópufogatás”.

Nem tudom, hogy a sértő feliratokat vajon Csou ellenlábasai helyezték-e ki, majd tiltakozásomat felhasználva a miniszterelnök rávette Maót az eltávolíttatásukra, vagy Csou jóváhagyásával tették-e ki őket a türeklépességünk határait tesztelő, netán már sokkal korábban kint voltak, és bürokratikus restség következtében maradtak ott. Bármi volt is az ok, további kínos incidensre nem került sor. Ellenséges plakátot többé nem láttunk, letakartat viszont sokat. (Amikor öt nappal később elutaztunk Pekingből, a repülőtéren elhelyezett hasonló feliratokat már eltávolították.)

Ezt követően a hangulat éles fordulatot vett. Látogatásom hátralevő részét valójában ellenállhatatlan udvariasság és barátságosság jellemezte, sőt, ami ennél még fontosabb volt, komoly erőfeszítés történt annak tudatosítására a kínai közvéleményben, hogy az amerikaiak megbecsült vendégként vannak jelen. Megérkezésünk napján a hivatalos pártlap felsorolta a fogadóbizottság tagjait; a bizottság magas rangja kiemelte a látogatásunknak tulajdonított fontosságot. Október 21-én a *Zsenmin Zsipao* két fényképet is közölt Csouról és rólam; húsz év múltán most első alkalommal ábrázoltak amerikai hivatalos személyt egy kínai vezető társaságában.

Október 22-én este elvittek minket az Országos Népi Gyűlés Csarnokába egy „forradalmi” pekingi opera megtekintésére. Legyünk őszinték: a művészetnek ez az ága az elképesztő unalom netovábbja, amelyben az antihősök a gonosz megtestesítőiként feketébe voltak öltözve, a jófiúk vöröset viseltek, és – már amennyire ki tudtam hámozni a cselekményből – a lány egy traktorba lett szerelmes. Je Csi-en-jing marsall, Csi Peng-fej ügyvezető külügyminiszter és más prominens kínai személyiségek kíséretében léptünk be a nézőtérre, ahol meglepetésünkre vagy ötszáz, gondos szelekció által kiválasztott középszintű kínai hivatalnok gyűlt egybe. Bemutatásunk most első ízben terjedt ki a legfelsőbb vezetés tagjain túlra. Hozzávetőleg kétórás késésben voltunk, miután a Csouval való megbeszélés váratlanul hosszúra nyúlt. A belépéskor Je marsall és a többi csúcvezető hangosan tapsolni kezdett, hasonló választ váltva ki a közönségből. Teljes őszinteséggel be kell vallanom, hogy az amerikai vendégek nem igazán arattak átütő sikert, részben azért, mert nem ismertük a visszatapsolás kommunista szokását. Mindenesetre az üzenetet egyértelműen világossá tették: ezek az amerikaiak rendkívüli módon *personae gratae*.

Másnap, október 23-án egy tüntetően látványos megjelenéssel további előrelépés történt a nyilvánosság előtti ismertségem érdekében. Dél előtt elvittek megtekinteni a kínai nagy falat és a Ming-dinasztia síremlékeit, amelyeket júliustól eltérően most egyáltalán nem zártak el a kíváncsi turisták elől. Délután vendéglátóink látogatást szerveztek a Pekingtől nagyjából félórás autózásra fekvő Nyári Palotába. Kísérem ezúttal is a kiváló Je marsall volt, aki gondoskodott róla, hogy mi ketten együtt jól láthatóan mutatkozzunk a kínaiak által „tömegeknek” nevezett sokadalom előtt. Szintén jelen volt az ügyvezető külügyminiszter és a miniszterelnök titkára. Az esemény csúcspontjaként teát fogyasztottunk egy tavon kikötött hajón, tisztán kivethető távolságban az arra járó kínai nézelődők szó szerint százainak szeme előtt – akik között ráadásul ott volt egy észak-vietnámi újságíró is, szorgalmasan fényképezve minket. Csou később elnézést kérve tett említést a vietnámi riporter jelenlétéről. Nem volt kifogásom ellene; egyáltalán nem zavart, ha Hanoi veszi az üzenetet, és feltételezésem szerint Csounak ugyanez volt a célja. A tő felett fújó erős, hideg szél sem tántorította el vendéglátóinkat; nyilvánvalóan nagyon akarták a hajókirándulást, és legfeljebb egy hurrikán akadályozhatta volna meg ezt a „kontaktust” a kínai emberekkel.

A fokozatosan távoluló nyilvánosság előtti megmutakozásunk kínai belpolitikai szükségleteket szolgált, de látogatásunk igazi próbatételét az elnök útjának megszervezése, a politikai közeledésünk folytatása és egy kommuniké létrehozásának megkezdése jelentette. Nixon útjának részleteit sikerült nagyon gyorsan rendezni. Két időpontot ajánlottunk fel, február 21-ét, valamint március 16-át. Csou a korábbi választotta. Mivel a javasolt küldöttségünk mérete sokkal nagyobb volt az általam júliusban jelzett létszámnál, stábommal egy tájékoztató füzetet készítettem Csou számára, leírva a korábbi elnöki utak dimenzióit, egy „egyszerűsített optimális tervet” Nixon kínai útjához, továbbá egy – végül megvalósított – „minimális alaptervet”. Reményeim szerint ha észszerű javaslattal állunk elő, Csou nem fog alkudozni. A kínaiak két teljes napon át tanulmányozták a felkészítő füzetet, majd elfogadták az elnöki küldöttség általunk legminimálisabban szükségesnek tartott, de még így is több száz főre rúgó változatát. Valamilyen oknál fogva Csou ezt az alkalmat használta fel arra, hogy elmondja nekem: megnézte a *Patton tábornokot*, miután hallott arról, milyen csodálattal adózik Nixon a filmnek és témájának.

A megmaradó technikai jellegű kérdések önmaguktól oldódtak meg olyan könnyen, amennyire csak összeegyeztethető volt az előkészítő emberek rögzített céltudatosságával. Például kommunikációs szakemberünk a létező összes pekingi telefonvonalat igénybe vevő ambiciózus tervvel állt elő. Meg is mondtam Csounak: mire ezt megvalósítjuk, Washington egészen biztosan fel tudja hívni, de hogy Sanghajt is el tudja érni, az már más lapra tartozik. Biztonsági részlegünk vezetője azzal tüntette ki magát, hogy a felforgatók névsorára tartott igényt

minden olyan helyen, ahol az elnök valószínűleg megfordul. Ez érdekes problémát vetett fel, ugyanis Kínában a konzervatív republikánusaink kétségkívül felforgatóknak minősülnének, és ha megkérdeznénk, hány kommunistaszimpatizáns van az országban, azt a nyugtalanító választ kapnánk, hogy 800 millió. Emellett a biztonsági szakemberünk hevesen ellenezte azt a felvetést, hogy az elnök kínai repülőgépen vagy kínai limuzinban utazzon – kézikönyve ugyanis egyetlen megbízható külföldiről vagy külföldi járműről sem tett említést. Végül magának Nixonnak kellett leállítania a túlbuzgó ügynököket.

Csou és én több mint huszonöt órát töltöttünk együtt a világpolitikai helyzet áttekintésével, további tizenötöt pedig a később „sanghaji kommuniké” néven ismertté vált nyilatkozat kidolgozásával. A világhelyzet áttekintése a júliusban kialakított sémát követte, de mélyebbre hatolt. Mindketten jól tudtuk: hivatalos egyezmények megkötésére ugyan nem vagyunk felhatalmazva, de arra törekedhetünk, hogy megértsük egymás céljait és taktikáját, amelyek a kompatibilitásuk által megszabott határokon belül egymást kiegészítő politikához vezetnek.

Már kifejeztem nagyrabecsülésemet Csou En-laj kiemelkedő kvalitásai iránt. De Gaulle-től eltekintve, Csou En-laj kívül nem találkoztam olyan vezetővel, aki ilyen szinten megértette volna a világban zajló eseményeket. A részletekbe menő ismeretei lenyűgözők voltak, ám amíg sok vezető a komplexitás megkerülésére használja a részleteket, ő rendkívüli mértékben átlátta az események összefüggéseit. Elkötelezett ideológus volt, de az évtizedeken át tartó harcokhoz erőt adó hitét arra használta, hogy szenvedélyes természetének korlátok közé szorításával a valóság éles szemű és érzelmeiktől leginkább mentes látásmódját alakítsa ki magában. A vezetést nem azonosította az egyéni sajátosságok érvényre juttatásával. Megértette, hogy a politikusok nem tudhatnak feltalálni valóságot, és előszerezettel idézett egy régi kínai közmondást, miszerint „a kormányosnak a hullámok segítségével kell irányítania a hajót, különben elnyelik a hullámok”. Az államférfi legyen tudatában annak, hogy mi nem változtatható meg, és lássa át, milyen lehetőségek állnak rendelkezésre a kreativitáshoz. Ezen a rendkívüli módon folytatta az Egyesült Államok és a Kínai Népköztársaság a globális béke és egyensúly kérdésével kapcsolatos nézetek koordinálását – anélkül, hogy egyáltalán megbeszéltek volna közös akciókat.

A legdrámaibb vitákra a Nixon-látogatásról szóló kommuniké megfogalmazása kapcsán került sor. A külső szemlélő hajlamos azt hinni – és a kormányfők még bátorítják is rá –, hogy ezek a közös nyilatkozatok spontán következnek azokból a tárgyalásokból, amelyeket állítólag összegeznek. Rendszerint ennek éppen az ellenkezője igaz. A vezetők tárgyalásaihoz egy már általában előre megfogalmazott kommuniké szolgáltatja a keretet. Ennek megfogalmazását a tényleges állam- vagy kormányfői vizit idejére hagyni egyenlő a sors kihívásával magunk ellen. A protokolláris kötelezettségek túlságosan sok időt emésztene

fel, és túl nagy annak a veszélye, hogy egyszerre csak szembetaláljuk magunkat a határidővel. Csúcstalálkozókon a vezetőknek a tárgyalópartnerük látásmódjába és gondolkodásába történő betekintésre, és nem a nyilatkozat szövegének csűrös-csavarására kell használniuk az idejüket. Ez segíti őket hozzá ahhoz, hogy döntéseket tudjanak hozni a jövőben, márpedig válságok idején istenigazából semmi más nem számít.

Nixontól felhatalmazást kaptam a látogatásáról szóló nyilatkozat megtárgyalására. Noha a repülőgépemről távirati úton tudtam kommunikálni Washingtonnal, az elnöknek nem állt rendelkezésére olyan stáb, amely felülvizsgálhatta volna a javaslataimat, mivel az összes Kína-szakértő a kíséretemben volt. De erre nem is törekedtem, mert 1971 után minden tárgyalás esetén széles körű felhatalmazást ruháztam rám a belátásom szerinti cselekvésre. Utazásomat megelőzően már olvasta és jóváhagyta a kommuniké általam és a stábom által készített előzetes fogalmazványát. A dolgozat a hagyományos stílust követte, kiemelve a megegyezés bizonytalan területeit, és közhelyeszerű általánosságokkal homályba burkolva a különbségeket; ebben az esetben egyértelműen több közös kapcsolódási pontot és így több tárgyalási alapot foglalt magában, mint amennyi valójában létezett. Ezt a fogalmazványt október 22-én este átadtam Csou En-lajnak. Másnap este közölte velem az első reakcióját, mondván, hogy a szöveg megvitatás alapjául szolgálhat. Természetesen a kínaiak helyenként hozzá kívánják fűzni a saját nézeteiket, és Csi Peng-fej ügyvezető külügyminiszter másnap délelőtt elkezdte velem az újrafogalmazást.

Meglepetésemre a megjelölt órában maga a miniszterelnök jelent meg. Elégge szokatlan módon egy óra hosszat tartó kemény hangú beszédet mondott – amint közölte, Mao kifejezett utasítására. Kijelentette, hogy a megközelítési módunk elfogadhatatlan. A kommunikének a fundamentális különbségekre kell rávilágítania, különben a megfogalmazás „hamis látszatot” keltene. A mi fogalmazványunk azt sejteti, hogy a béke öncél, míg a kínaiak hite szerint a harc fontosabb a békénél, vagy legalábbis a béke csakis harc árán következhet be. A miénk illuzórikus egyetértések látszatát kelti, míg a kínaiak nem félnek a különbségek realitásával való szembesüléstől. Továbbá fel kell számolnunk a tajvani kapcsolatainkat. Jelenlegi fogalmazványunk olyasfajta banalitás, amelyet a szovjetek ugyan aláírnának, de komolyan venni és betartani már eszük ágában sem lenne.

Szokásos hozzáállásom a tárgyalásokhoz az oldott, tréfálkozó hangnemű vezetési stílus volt. Ezzel akartam megnyugtatni a tárgyalópartneremet, elkerülni azt, hogy minden kérdés megvitatása erőpróbává fajuljon, és kiemelni a határozottság irányába történő irányváltásomat, amikor szükségessé válik egy határvonal meghúzása. Most úgy éreztem, eljött ennek az ideje, így én is szokatlanul kemény hangnemben válaszoltam. Közöltem, hogy tiszteletben tartom Csou meggyőződését, de tévedhetetlen doktrínák kinyilatkoztatásának nincs

helye egy kommunikében. A kínaiak nem becsülnének meg minket, ha egy új viszonyt a régi barátaink elárulásával kezdenénk, ezért nem fogjuk felszámolni a tajvani kapcsolatainkat. A köztünk fennálló problémákat a történelemnek, nem pedig az erőszaknak kell megoldania. Nemcsak a filozófiai egyet nem értésünk rögzítése céljából vagyunk itt, hanem azért is, hogy kijelöljünk egy utat. Badarság volna kizárólag a nézeteltéréseket felsorolni, mindenképpen lennie kell valamilyen jövőbe mutató üzenetnek is. Úgy vélem, nem szabad kockára tennünk egy kommuniké megfogalmazását Nixon látogatása alatt a nulláról indulva, de a választást Csoura bízom.

Rövid szünetet követően a miniszterelnök közölte: később – de még aznap – előterjeszt egy újabb fogalmazványtervezetet. Miután teletömtek minket sült kacsával, este benyújtotta a dolgozatát. Ez a koncepcióját tekintve példa nélküli volt. Meghökkenően kemény hangon megfogalmazva egy egész sor kérdésben rögzítette a sziklaszilárd kínai álláspontot. Üres oldalakat hagyott a mi álláspontunk számára, azt feltételezve, hogy az a kínainak pontosan az ellenkezője lesz. Tajvan kérdésében pedig hajthatatlannak bizonyult. Először megvoltam döbbenve. Rendkívül szokatlan, emellett véleményem szerint mind nemzetközileg, mind belpolitikailag elhibázott lépés volt egy elnöki látogatást a nézeteltérések felsorolásával befejezni. De amint továbbgondoltam a dolgot, kezdtem megérteni, hogy talán éppen ez az újszerű megközelítési mód segíthet megoldani a tanácsalanságunkat. A nézetkülönbségek kinyilvánítása biztosítaná szövetségeseinket és barátainkat afelől, hogy kiálltunk az érdekeik mellett; ha pedig sikerülne kialakítanunk néhány közös álláspontot, ezek elvi alapokon álló vezetők autentikus meggyőződéseiként tűnnének fel. Elkerülnénk a közhelyek értelmezéseit, ami a szokásos kommunikék átká. És a közzététel után nem állna fenn az ellentmondásnak és a rosszakaratnak, sem pedig annak a veszélye, hogy mindkét fél saját hasznára fordítva próbálja meg értelmezni a ködösen alkalmazott nyelvezetet.

Kis szünet után közöltem Csouval, hogy elfogadom az alapvető megközelítési módját: a kommuniké tartalmazhatja a különbségek hosszas kinyilvánítását, és később majd csatoljuk az ebben az értelemben szóba került kérdésekre vonatkozó amerikai álláspontot. A nézeteltérések kifejezésének nyelve azonban legyen összhangban az alkalommal. A kínai álláspontok egy részének merev és elfogadhatatlan a megfogalmazása; Nixon nem adhatja a nevét olyan dokumentumhoz, amely az újságokban nap mint nap közölt szokásos propagandisztikus szövegeket ismételteti. Nem vagyunk hajlandók olyan szöveget elfogadni, amely ítélszék elé citál minket, vagy megaláz egy amerikai elnököt – még akkor sem, ha egyértelműen jelzi, hogy ez a kínai nézet. Emellett kell lennie benne néhány közös állásfoglalásnak is, különben az egész utazás hiábavalónak tekinthető. Megígértem, hogy másnap reggel előterjesztek egy ellenfogalmazványt.

A munka a fizikai állóképesség szakítópróbájává fajult. Miközben Lord újra-

fogalmazta a kommunikét, én három óra alvást engedtem meg magamnak. Azután ő ment aludni, én pedig az éjszaka hátralevő részében átírtam a szövegét. A kínai álláspontok nyelvezetének finomítására, az amerikai véleményt megfogalmazó rész megírására és néhány közös megegyezésre számot tartó pont kifejtésére koncentráltunk. A saját nézeteink közlésére szándékosan visszafogott hangütésű megfogalmazásokat választottunk, mert ez lesz első alkalmunk az amerikai célok és értékek megismertetésére a kínai közvéleménnyel. Arra törekedtünk, hogy hangvételünk a harciasság nélküli határozottság benyomását keltse.

Az október 25-i ellenfogalmazványunk egy egész napon át tartó megbeszélést vezetett be, amely időnként több órára félbeszakadt, amíg a kínaiak lefordították a szövegünket, tanulmányozták, és kétségkívül tisztázták az állásfoglalásukat Maóval. Ahogyan már korábban említettem, Csou beleegyezett a leginkább kifogásolt mondatok törlésébe a kínai álláspontot ismertető nyilatkozatból. Körvonalaztuk az alapvető közös álláspontokat, különösen azt a szövegrészt, amelynek értelmében mindkét ország szembeáll a hegemon törekvésekkel és helyzetekkel. (Habár a „hegemonia” később szentként tisztelt kínai szó lett, valójában mi honosítottuk meg.)

Ahogyan várható volt, a legnehezebb kérdésnek Tajvan ügye bizonyult. Olyan formulát kellett kitalálnunk, amely bármelyik fél igényének támogatása nélkül elismeri Kína egységét. Ez az egyetlen pont találkozott Tajpei és Peking egyetértésével. Végül a következőképpen terjesztettem elő az amerikai nézetet: „Az Egyesült Államok elismeri, hogy a Tajvani-szoros mindkét oldalán élő minden kínai ember az egyetlen Kína létezését vallja. Az USA kormánya nem vitatja ezt az álláspontot.” Azt hiszem, bármit mondtam vagy tettem, semmi más nem imponált Csounak annyira, mint ez a kétértelmű megfogalmazás, amellyel mindkét fél együtt tudott élni csaknem egy évtizeden keresztül. (A tisztesség kedvéért muszáj elárulnom: a szöveget a State Departmentnek az ötvenes években kudarcba fulladt tárgyalási tervdokumentumából vettem át.) A kínaiak este 11 óra 35 perckor szünetet kértek. Hajnali 4.45-kor átadtak egy új kínai fogalmazványt, reggel 5.30-kor pedig Csou visszajött. Mi ketten még további órákon át finomítottuk a szöveget egészen 8.10-ig, amikor egy csaknem huszonnégy órán át tartó non-stop megbeszélés lezárultával végre fő vonalakban megállapodtunk abban, ami később a sanghaji nyilatkozat néven vált ismertté. Rendhagyó dokumentum volt. A kendőzetlen, gyakran brutális véleménykülönbségek még jobban kiemelték a közös álláspontokat – a hegemoniára törekvő elutasítását (a szépítő kifejezés szovjet expanzionizmust jelentett) és a viszony normalizálása iránti elkötelezettséget. A Tajvant illető amerikai védelmi kapcsolatról szóló bekezdést nyitva hagytuk, de a két fél álláspontja elérhető közelségben volt egymáshoz, míg azok a részek, ahol egyetértés mutatkozott, megerősítésre szorultak. Biztos voltam benne, hogy amikor februárban Nixon kíséretében visszatérek, találunk valamilyen megoldást.

Távozásunk tervezett időpontja reggel 9 volt. Csou elkísért a vendégház bejáratáig, és most először szólt hozzám angolul: „Jöjjön vissza mihamarabb a beszélgetés öröméért.”

Zajos győzelem

Alig emelkedett a levegőbe a repülőgépem útban hazafelé, amikor a telex kikatogta a hírt: az ENSZ-ben elvesztettük a Tajvan helyének megőrzéséért vívott csatát. Ahogyan Csou később elmondta: a szavazásról éppen az indulásom előtt szerzett tudomást, de nem akart zavarba hozni azzal, hogy elsőként épp ő közli velem. Ironikus módon a látogatásom során nem az volt a benyomásom, mintha a kínaiak győzelmet várnának ezen az ülésen. Csou mindössze egyetlen alkalommal, akkor is csak röviden utalt a témára, hangsúlyozva, hogy Peking számára Tajvan státusza fontosabb az ENSZ-tagságnál; a kettős képviseleti megoldás kerekei között a KNK nem hajlandó elfoglalni a helyét.

A voksolásra a vártnál egy héttel korábban került sor, elsősorban azért, mert a remélnél kevesebb ország szolt hozzá a vitához. Az albán határozati javaslat hívei úgy döntöttek, hogy október 25-én, hétfőn este kikényszerítik a szavazást. ENSZ-nagykövetségünk, George Bush minden hősie igyekezete ennek megakadályozására kudarcot vallott. Pontosán este 9 óra 47 perckor a közgyűlés üléstermének emelvénye feletti kijelzőn megjelent a szavazás végeredménye: a „fontos kérdések”-határozat, amelynek megnyerésében ekkor még reménykedtünk, ötvenkilenc ellene, ötvenöt mellette szóló szavazattal és tizenöt tartózkodással *elbukott*. Luxemburg, Portugália és Görögország kivételével minden NATO-szövetségesünk nemmel szavazott vagy tartózkodott. Az ezután történetekről a *New York Times* így tudósított:

A Peking ügyéért síkra szállók között levő tanzániaiak felugráltak helyükről az első sorban, és rögtönzött győzelmi táncot lejtettek. A társzponzor algériaiak összeölelkeztek. Az albánok higgadtan kezét rázták egymással. Mások felálltak, tapsoltak és éljeneztek. Ütemes taps hangja verődött vissza a falakról. Az albán határozati javaslatról szóló szavazás kilencven perccel később már nem váltott ki eufóriát. Az eredmény 76–35 volt, tizenhét tartózkodással (és egyetlen NATO-szövetségesünk sem maradt az amerikai oldalon).⁴

Így az albán határozati javaslatot elsöprő többséggel elfogadták, míg az amerikai javaslat a kettős képviselettről és Peking helyéről a Biztonsági Tanácsban, amelynek kimunkálásán és előmozdításán kormányunk olyan keményen dolgozott, sohasem jutott el a szavazásig. A dolog lényege az volt, hogy a baráti orszá-

gok változtattak álláspontjukon. Sokan közülük már hosszú ideje két malomkö között őrlődtek: egyrészt nem szerettek volna minket maguk ellen fordítani, másrészt érdekükben állt megnyerni a hatalmas Kína jóindulatát. Ameddig az Egyesült Államok ellenséges magatartást tanúsított Pekinggel szemben, attól féltek, hogy a KNK felvétele melletti szavazás valamilyen büntetést von maga után a részünkről. Mihelyt drámaian elmozdultunk a közeledés irányába Kínával, többé már nem tartottak efféle szankcióktól. Ezért aztán hasztalan volt a külügy minden erőfeszítése egy „észszerűen kompromisszumos” határozat kidolgozására. A Peking felvétele melletti voksolás a többi ország esetében nem csupán geopolitikai érdekeket szolgált. A KNK támogatásában saját hazai baloldaluk kielégítésének egyik módját is megtalálni vélték, ami annál inkább hasznos volt a számukra, mert az Egyesült Államokkal szembeni dac látszatát keltette.

A kongresszusi reakció keserű és meglepően széles körű volt. Erősen tartotta magát az ENSZ, valamint a Tajvan kizárása mellett voksoló országok elleni megtorló lépéseket sürgető nézet. Kedden, október 26-án Rogers külügyminiszter egy sajtóértekezleten ugyan üdvözölte Pekinget az ENSZ-ben, de hozzátette: az Egyesült Államok „mélyen sajnálja” Tajpej kizárását mint „rendkívül szerencsétlen” precedenst, „amely sok káros hatást von maga után a jövőben”. Közölte, hogy az adminisztráció nem támogatja az ENSZ-nek juttatott amerikai pénzbeli dotáció csökkentését megtorlásul, ám a kongresszusi támadások megelőzése céljából felvetette: „a tagállamoknak valamiképpen komolyan utána kell gondolniuk” annak, vajon az ENSZ „nem nyújtózkodik-e tovább, mint ameddig a takarója ér”. Másnap, szerdán, október 27-én Ron Ziegler sokkal élesebb hangú nyilatkozatot tett. A Nixonnal folytatott kora reggeli megbeszélésén papírra vetett feljegyzései alapján közölte: az elnök fel van háborodva a szavazás utáni „éljenző, tapsoló és táncoló cirkuszi mutatvány” miatt, amit a „leplezetlen káröröm” és a „személyes gyűlölködés” „sokkoló demonstrációjának” tart. Óvatosan kerülve magának a szavazásnak az elítélését, Ziegler arra figyelmeztetett, hogy ez a visszataszító és méltatlan viselkedés „nagymértékben csökkentheti az ENSZ támogatottságát az USA-ban és a kongresszusban”, sőt „még a külföldi segélyek juttatását is befolyásolhatja”, mivel az ujjongásban kitörő egyes delegációk olyan országokból érkeztek, amelyek iránt az Egyesült Államok „igazán nagylelkű” volt. Ziegler kijelentései felszították a hisztériát a Capitoliumon. Elég elképesztő módon leginkább támadóan épp a liberálisok léptek fel, akik mindig pártolták Peking felvételét az ENSZ-be. Az amerikai ENSZ-hozzájárulás csökkentését szorgalmazó módosítási indítványok a szenátusban elbuktak. Pénteken, október 29-én viszont egy késő esti meglepetésszerű szavazással liberális szenátorok egy csoportja a Vietnám-érát át- meg átítató hisztérikus rohamában – miután jól telepakolták háborúellenes kiegészítésekkel és a bilaterális segélyek multilaterálisra cserélését előíró rendelkezésekkel – *teljes egészében* elkaszált az adminisztráció törvényjavaslatát, amely

felhatalmazást adhatott volna összességében 3,3 milliárd dollárnyi külföldi segély folyósítására. Nixon teljes joggal ítélte el a „rendkívül felelőtlen akciót”, „amely semmivé teszi huszonöt év konstruktív kétpárti külpolitikáját, és elfogadhatatlan kockázatokat teremt az Egyesült Államok nemzetbiztonságára nézve”.

Közben október 26-án késő este egy már izgalmi állapotban vibráló Fehér Házba érkeztem vissza. Egyesek a kormányban esélyt láttak a helyzetem meggyengítésére olyan kommentárok kiszivárogtatásával, amelyek a kínai szavazásért pekingi látogatásomat okolták. És az elnök elégedetlen volt azzal a publicitással, amelyben részesültem. A júliusi titkos misszióra részben azért választott ki engem, mert kevésbé voltam a nyilvánosság szeme előtt, mint bármelyik másik jelöltje, és a pozíciómnál fogva könnyebben irányíthatott, ám akármelyik más elnökhöz hasonlóan nem hagyhatta, hogy saját tanácsadója a háttérbe szorítsa. Szinte láttam a hullámveréseket a washingtoni véleményformáló csatornák vizében, amikor felkérést kaptam, hogy útban hazafelé álljak meg Alaszkában, nehogy pont az ENSZ-szavazás napján érkezsem haza (ez Rogers kérése volt) – tényleges beismerésként annak, hogy az én misszióm tehető felelőssé a szavazás kimeneteléért. És megérkezéskor az Andrews-légitámaszpont egy távoli zugában szálltam ki a gépből, elérhetetlen messzeségben az újságíróktól és a fotóriporterektől.

Meg kell hagyni, nem volt valami diadalmas hazatérés, különösen az előző napok kimerítő erőfeszítései után. Hosszabb távon azonban ez vajmi keveset számított. Az ember mégsem csinálhat politikai kérdést abból, hogy egy már korábban elkerülhetetlennek ítélt diplomáciai fiaskó a vártnál kissé hamarabb következik be. És habár Nixon tudott nyűgös és kicsinyes lenni, esze ágában sem volt kockáztatni egy küszöbönálló győzelmet vagy külpolitikájának egyik kulcsfontosságú elemét.

Az elnök pekingi útjának előkészületei felgyorsultak, és rövidesen háttérbe szorítottak minden más megfontolást. A KNK elfoglalta helyét az ENSZ-ben, nem hagyva ki egy csak általam és Csou által értett tréfás mozzanatot. Csiao Kuan-hua kínai külügyminiszter-helyettes ugyanis – demonstrálva, hogy a kínaiak sosem dobnak ki semmit az ablakon – az ENSZ-ben elmondott szűzbeszédébe beleszótta majdnem az összes olyan vitapontot, amelyet annak idején kihúztam a kommuniké fogalmazványából. Én pedig viszonzásképpen utasítottam George Busht: fejezze ki sajnálatát amiatt, hogy Peking úgy döntött, „effajta üres retorikai ágyúk süttetésével” kezdi meg részvételét ebben a világszervezetben. Csou persze értette, miről van szó; bár egyes cikkírók túl nyersnek találták, míg mások a különös metaforán rágódtak.

November 15-én a párizsi csatornákon át azt javasoltam, hogy az új kínai ENSZ-misszió szükséghelyzet esetén kapjon felhatalmazást a kapcsolatfelvételre amerikai partnerével. November 20-án Peking beleegyezett ebbe, és az indiai-

pakisztáni háború alatt rövidesen sor is került rá. A következő másfél évben nagyjából tucatszor találkoztam Huang Huával, akit Ottawából gyorsan áthelyeztek Kína ENSZ-nagykövetévé. Évenkénti kínai utazásaimmal együtt ez szolgált a legfőbb kommunikációs csatornaként mindaddig, amíg 1973 közepén Washingtonban és Pekingben létre nem jöttek az összekötő hivatalok.

Hálaadáskor az *Air Force One* fedélzetén San Clemente-be repülve a velem utazó kilencéves David fiamat azzal ugratták a fehér házi sajtósok, hogy megkérdezték tőle, ismeri-e Nixon kínai útjának még mindig titkos dátumát. Mivel David a rádióban egyszer hallotta, amint valaki a márciust említi, ezt a hónapot mondta nekik. A sajtó elégedetten közzétette mint bizalmas belső információt, majd utána egyfolytában üldöztek az újságírók, azt akarván megtudni, vajon teszek-e „szájkosarat” a fiamra államtitkok kiszivárogtatásáért. De a David „kiszivárogtatásáról” szóló tudósítások éppolyan pontatlanok voltak, mint az a rádióműsor, amelyben hallotta. November 29-én a Fehér Ház bejelentette Nixon pekingi látogatásának egyeztetett időpontját – és a fiam szerencséjére kiderült, hogy ez 1972. február 21-e.

Az az esztendő, amely a KNK felé titkos-homályos és tapogatózó üzenetekkel indult harmadik felek bevonásával, szemtől szemben folytatott tárgyalásokkal és több közvetlen csatornával végződött. Miután húsz éven át semmilyen kommunikáció nem volt köztünk és a kínai vezetők között, a diplomáciában eltöltött időm egyik legátfogóbb felülvizsgálatát hajtottuk végre nemzetközi kapcsolatainkban. Egy amerikai elnök készült látogatást tenni a kínai fővárosban, és alapjában véve már meg is egyeztünk egy kommunikében. Egyetlen óriási lépéssel átalakítottuk a diplomáciánkat. Újszerű rugalmasságot hoztunk be a külpolitikánkba. Sikertől magunkhoz ragadnunk a kezdeményezést, és megmozgatnunk népünk képzeletét. Természetesen ennél sokkal messzebbre kellett mennünk, de elindultunk egy új irányban. És valamennyi távolságot már meg is tettünk az úton.

20. FEJEZET

Amerikai–szovjet kapcsolatok Áttörés két fronton

Rövid ideig tartó nyugalmas periódus közben, 1970 októberében került sor Andrej Gromiko Washingtonba jövetelére. Ez volt az első alkalom, hogy Richard Nixon elnökként találkozott egy szovjet vezetővel. A cienfuegosi és a jordán válságot ekkorra már magunk mögött hagytuk. A SALT-tárgyalások a tervek szerint november 2-án folytatódtak, a berlini tárgyaló felek készültek újból összeülni, és a Kubával és a Közel-Kelettel kapcsolatban tanúsított csalárd szovjet magatartás ellenére sem hagyott alább Nixon csaknem rögeszmés megszállottsága egy moszkvai csúcstalálkozót illetően. Gromiko személyében a szakmáját töviről hegyire ismerő mesteremberrel volt dolgunk – olyan külügyminiszterrel, akinek a külvilágról semmiféle lényegi ismerettel nem rendelkező Politikai Bizottság számára kellett alakítania a külpolitikát, és akinek egy szuperhatalom nemzetközi ügyeit olyan bürokratikus dzsungelből kellett intéznie, amelyben a hatalmának kizárólagos bázisa saját hozzáértése volt. Nagy túlélőként átvészelte a sztálini időket, a Molotov-érát a külügyminisztériumban, és Hruscsov körhinta-diplomáciáját. Csupán harmincnégy évesen, 1943-ban nagykövetté nevezték ki az Egyesült Államokba. 1957 óta volt külügyminiszter Dmitrij Sepilov helyébe lépve, miután egy ideig – 1946-tól 1949-ig – hazája ENSZ-nagykövetként teljesített szolgálatot. Az Ovális Irodában találkozott Franklin Roosevelttel, majd ezt követően mindegyik amerikai elnökkel.

A túlélés ára többek közt az volt, hogy a mindenkori legfelső szovjet vezetők bárgyú tréfáinak céltáblájául szolgált. Ebben Hruscsov és Brezsnyev egy húron pendült. Hruscsov egyszer így kérkedett valamelyik külföldi vendége előtt: ha arra kérnék Gromikót, hogy lehúzott nadrággal ücsörögjön egy jégtömbön, habozás nélkül megtenné, amíg parancsot nem kapna rá, hogy keljen fel onnan. Ugyanilyen értelmű, habár kevésbé alpári volt Brezsnyev humora. Egyikük sem hagyott kétséget afelől, hogy véleményük szerint Gromiko egyik nagy előnye az utasítások szó szerinti betartása az önkényuralom alkalmazkodó eszközeként.

Gromiko arcára kényszeredett mosoly ült ki, amikor ilyen bumfordi heccelődés keresztüzébe került. Csak a szeme maradt óvatosan gyanakvó és enyhén melankolikus, mint egy vadászkopóé, aki ugyan eltűri gazdája megmagyarázhatatlan gyalóságait, végül azonban mégis keresztülviszi az akaratát. Mindvégig megőrzött egyfajta távolságtartó méltóságot; lojális és alkalmazkodó volt,

de nem szervilis. És elkerülhetetlenül bekövetkezett egy olyan pont, amikor a felkészültsége uralta a tárgyalásokat. Az orosz külpolitika nélkülözhetetlen hajtókereke lett, maga a tökéletes szovjet diplomata – minden hájjal megkent, jól tájékozott, magabiztos és szívós. Sohasem bocsátkozott tárgyalásba anélkül, hogy előzetesen ne sajátított volna el mindent a napirendre kerülő témáról. Kezdetben ugyan nem sokat tudott a stratégiai fegyverekről, de olyan jó tanulónak bizonyult, hogy végül még a legtriviálisabb kérdésekben is eltökélt utóvédharcokat tudott folytatni. Az ő számára valójában nem létezett jelentéktelen kérdés; minden egyes vitapontot tárgyilagos szívóssággal erőltetett, elmosva a választóvonalat fontos és magától értetődő között, ami lehetővé tette neki, hogy valamilyen lényeges dologért olyasmit ajánljon fel cserealkuként, amit sohasem lett volna szabad felvetni. Például egy ízben egész álló napig tartó, technikai szempontból abszurd, de logikailag kifogástalan vitába vitt bele a szovjet rakéták mennyiségének kiszámítási módjáról, amelynek semmi köze sem volt semmilyen létező orosz rakétához vagy programhoz. Örjítően teoretikus és alapjában véve irreleváns kérdés volt ugyan, ám ha egyszer felvetődött, meg kellett vizsgálni, nehogy álcázott csapdát rejtessen. (A szóban forgó eset amúgy csapdamentesnek bizonyult; a következő ülésen már nem is került szóba.) Egy másik alkalommal azzal állt elő, hogy az Egyesült Államok új tervezésű stratégiai bombázóját, a B–1-est külön-külön három fegyverként kell beszámítani a fegyverzetek összesítésekor a SALT-on. Amikor rákérdeztem a miéltre, pillanatnyi szünet után azzal érvelt, hogy a B–52-esnél gyorsabb, ezért hamarabb érkezne a Szovjetunió területe fölé. A sebesség mint stratégiai kritérium felvetése kétségtelenül vadonatúj gondolat volt. Meghökként, amikor rámutattam, hogy a B–1-es sokkal lassabb az általa csak egynek számolt rakétáknál. Végül nagyvonalú gesztussal dobta ugyan a gondolatmenetet, de valahányszor módja nyílt rá, mindig szerét ejtette, hogy ezt komoly engedménynek állítsa be, amiért valamilyen viszonzás jár neki.

Gromiko általában ismerte a terítékre kerülő téma összes árnyalatát; öngyilkossággal ért fel, ha valaki a tényszerű adatok vagy tárgykörök tökéletes el-sajátítása nélkül tárgyalásba bocsátkozott vele. Fáradhatatlan és rendíthetetlen volt. Amikor elvesztette a türelmét, tudni lehetett, hogy gondosan kiszámítottan viselkedik. Ez eléggé különös módon sokat elvett a marás erejéből, amely így sohasem volt személynek szóló. Bámulatos emlékezőtehetsége képessé tette minden olyan engedmény elraktározására, amelyről úgy gondolta, hogy megtettük, vagy talán éppen csak céloztunk rá; bármilyen csekély engedménnyről volt is szó, ezt aztán a következő tárgyalási forduló kiindulópontjává tette. Nem hitt a briliáns fordulatokban vagy a drámai manőverekben; ösztönös óvatossága és Moszkva belpolitikája szemben állt ezekkel. Mielőtt 1973-ban a PB tagjává avanzált, a politika végrehajtója, nem pedig csinálója volt. Később láthatóan befolyásosabb és magabiztosabb lett; a hivatali időm vége felé még Brezsnyevet

sem habozott helyreigazítani, ha úgy látta, hogy főnöke eltért a megállapodott iránytól.

Gromiko tárgyalási módszere a konvencionálishoz közelített. Az orosz nemzeti karakter és történelem tükröződött benne. Ahogyan Oroszország évszázadokon át úgy terjeszkedett, hogy árvízként fokozatosan árasztotta el az eredeti Moszkvai Nagyfejedelemség körül elterülő síkságot, úgy ő is jobban kedvelte a kitartó pressziót a merész lépésnél. Nagy türelemmel gyűjtögette a marginális előnyöket hozó pontokat egészen addig, amíg jelentős minőségi különbséggé nem álltak össze. A tárgyalópartnere nyughatatlanságára támaszkodva csikart ki máskülönben elérhetetlen nyereséget. Engedményei mellett a tárgyalás legutolsó pillanatáig, csaknem minden esetben az utolsó tervezett ülés legvégéig kitartott. Úgy tűnt, okfejtése szerint nincs értelme elpazarolni őket, ameddig a leghalványabb esélye is fennáll annak, hogy a másik oldal enged elsőként. A tapasztalatlan tárgyaló felek ellen – és övele összevetve a legtöbb tárgyaló fél tapasztalatlannak minősült – ez a technika rendkívül hatékony volt, ha azonban a partnere egyszer kiismerte és „kapcsolt”, egyre inkább saját érdekei ellen dolgozóvá vált. Végül pedig a tárgyalópartner megértette: ha elég hosszan meg tudja őrizni a higgadságát, Gromiko felfedi, hogy több van a tarsolyában, mint amit kész lett volna beismerni.

Amikor csak lehetségesnek látta, Gromiko még egy eszmecsere megkezdését is megpróbálta eladni, azaz engedményt követelt annak áraként, hogy egyáltalán leüljön a tárgyalóasztalhoz. Ezt követően az „alapelvek” körüli végtelen alkudozással a partnere kifárasztására törekedett. Miután az említett elvekben megegyezés született, újbóli próbálkozásba fogott, ezúttal a gyakorlatba való átültetésükről folytatott alkudozással. Ennek következtében a bizonytalan lábakon álló megállapodások gyakran felszívódtak a jelentésükről szóló szövegértelmezési vitákban. Mondhatott Gromiko bármit helytelenítően az összekapcsolásról úgy általában, nagyon is kedvelte egy tárgyalás minden részletének összekapcsolását minden másikkal. Bármilyen engedményről volt szó, kizárólag feltételeken volt rá hajlandó, attól téve függővé, hogy egy másik tárgybán milyen lépés történik. Csak miután ez a vesződéses folyamat azt mutatta neki – és ami talán ennél is fontosabb, a feletteseinek –, hogy a citromot immár sikerült csontszárazra kifacsarnia, akkor mozdult el a rendezés irányába, gyakran nagyon gyorsan.

Ilyenkor aztán hatalmába kerítette ösztönös gyanakvása, amit még tovább terhel a szovjet rendszer és bürokratikus struktúra lényegéből adódó bizonytalanság, amelyben benne élt. Az egyedüli alkalom, amikor ez a mesteri tárgyalópartner bármilyen érzelmet mutatott ki, a tárgyalás utolsó fázisában következett el, amikor a megegyezés lényegében készen állt. Ekkor úgy tűnt, meghatározhatatlan rettegés uralkodik el rajta, hátha a partnere az utolsó pillanatban valamilyen cselvetéssel megpróbálja becsapni. Ilyenkor nagy sietve túl akart lenni az aláíráson – demonstrálva, hogy az elmúlt hónapok és évek látszólag szenvtelen erőfeszítése

végül is nyomot hagyott a higgadságán. Vagy talán attól félt, hogy hitelét veszti a kollégái előtt, ha a bonyolult döntéshozatali folyamat hiábavalónak bizonyulna. Az ilyen alkalmakkor megnyilvánuló erőszakos viselkedése ironikus módon a magabiztosság mélységes hiányát tükrözte – azt a félelmét, hogy még legkitartóbb erőfeszítései ellenére is rászedhetik a végén.

Gromiko stílusát kétségkívül a szovjet rendszer alakította. Túlságosan is tapasztalt volt ahhoz, hogy ne tudja jól: az általa előterjesztett egyes javaslatok megvalósíthatatlanok, még akkor is, ha makacsul kitart mellettük. De leginkább az volt valószínű, hogy a főnökeit és később a kollégáit a Politikai Bizottságban csak az elhúzódoó holtponthoz egymásutániságával tudta meggyőzni. A nagyobb rugalmasság az ideológiai tisztátalanság vagy legalábbis a puhaság gyanúját keltette volna.

Minden tárgyaló félnek el kell döntenie, mikor ér el ahhoz a ponthoz, amikor a marginális előnyök már nem érik meg azt a bizalomvesztést, amelyet a tisztességtelen eljárásba átcsapó alkudozás okoz. Az amatőrök képzeletében a nagy diplomata furfangosak, a bölcs diplomata azonban megérti: nem engedheti meg magának a tárgyalópartnere becsapását; hosszú távon a megbízhatóság és a tisztesség elismerése nagyon nagy „kincs”. Hiszen ebben a körben ismételtelen mindig ugyanazok a tárgyaló felek találkoznak, és az egymással való bánásmód képességét aláássa, ha valamelyik diplomata a másik kijátszásával vagy a kétszínűséggel szerez hírnevet magának. Ám a szovjet rendszerben nem jár semmilyen jutalom az előrelátó önmérsékletért, így aztán Gromiko apró különbségeken lovagolva haladt előre, a lehető legnagyobb árat próbálva kicsikarni álláspontja minden jelentéktelen megváltoztatásáért. Ő a kiskereskedelemben, nem pedig a nagykereskedelemben dolgozott. Neki minden tárgyalás *tabula rasa* volt; úgy kezdődött, mintha semmilyen előzménye nem lett volna, és a jövőre nézve nem határozott meg semmilyen igényt vagy elkötelezettséget. A bizalom – már ha egyáltalán jelentett számára bármit is – az érdekek olyan egyensúlyán alapult, amelyet minden egyes tárgyalás alkalmával a nulláról indulva kellett újradefiniálni.

Ha 1973 után igyekeztem Moszkvát távol tartani a közel-keleti tárgyalásoktól, ennek oka részint geopolitikai volt, részint azonban a szovjet tárgyalási stílusban kellett keresni a magyarázatát. Meggyőződésem szerint a haladás a közel-keleti diplomáciában a képlékenységen múlik, tehát azon, hogy a felek álláspontját mindaddig viszonylag nyitva hagyjuk, amíg az elhangzottak nem csupán jogi, hanem pszichológiai jelentése is tisztázódik előttük. De tudtam, hogy ha Gromiko bekapcsolódik a tárgyalásba, valamilyen számtalan jogi záradékkal kiegészített dokumentummal hozakodna elő, majd pedánsan egytől egyig végigmenne rajtuk. Még a szovjetek jó szándéka esetén is (amelyről nem voltam meggyőződve) biztos út lett volna ez a holtponthoz felé, ahhoz, hogy vétót adjon a legradikálisabb elemek kezébe – végső soron tehát a robbanáshoz.

Gromiko taktikája olykor rossz érzéssel töltötte el az embert. Időnként ő maga vagy azok, akik a politikai döntéseket hozták, erejüket túlbecsülve a képességeiket meghaladó célokra törtek. Annak a totális elutasítása, hogy egy kínáló alkalom esetén éljenek a megegyezés lehetőségével, az a törekvés, hogy egy tárgyalásból minden lehetséges előnyt kicsikarjanak, oda vezetett, hogy a szovjet vezetők elmulasztották az alkalmat egy 1970-es csúcstalálkozóra, amikor az alkupozíciónk gyenge volt, vagy 1971-ben, mielőtt a pekingi csúcsot bejelentettük volna. Ha 1970-ben az oroszok válaszolnak, legalábbis bonyolultabbá tették volna a kínai kezdeményezésünket, és korlátozták volna manőverezési szabadságunkat a Közel-Keleten. Ha 1971 tavaszán a Kreml véget vet macskagér játékának a csúcs körül, és bejelent egy időpontot, az alkupozíciója jócskán erősebb lett volna. Ez esetben az örökös bírálóink és egyes szovjetológusok is a Peking felé közeledésünk számlájára írtak volna minden tárgyalási holtpontot Moszkvával. Azzal, hogy folyamatosan nyomás alatt akart tartani minket, a Kreml önkéntelenül rendkívül nagy mozgásteret kínált diplomáciánknek *mind* Peking, *mind* Moszkva irányában.

Idővel mégis megkedveltem, sőt tiszteltem Gromikót. Az általa képviselt rendszer kényszerű keretei között tisztességes és szavatartó embernek ismertem meg. Lehet, hogy nehéz volt rávenni a megegyezésre, de kitartott az alkupozíciói mellett – vagy ha kénytelen volt irányt váltani, látható zavarban tette. A savanyú arckifejezését meghazudtoló módon remek humorérzéssel rendelkezett, habár az aranyköpéseket kedvelő laza amerikai stílusra kezdetben kitérően reagált. Először 1969 szeptemberében találkoztunk egy fogadáson, amelyet az elnök az ENSZ-delegációk vezetőinek adott. Gromiko odajött hozzám, és így szólt: „Ön éppen úgy néz ki, mint Henry Kissinger”, mire így válaszoltam: „Ön meg éppen úgy néz ki, mint Richard Nixon”. Eltartott néhány másodpercig, amíg leesett nála a tantusz, különösen azért, mert a kíséretében levők nem mertek nevetni, ameddig ő nem nevetett. Egy év múlva viszont már tanújelét adta a stílus elsajátításának. Amikor megbeszéltük, melyik bejáraton lépjen be a Fehér Házba a Nixonnal való találkozója alkalmával, azt válaszolta, hogy teljesen mindegy; az örök úgyis tisztelegnek, és átengedik, bárhol is jelenjen meg, hiszen ki állítaná meg az elnököt? Biztosítandó, hogy mindenki – különösképpen a munkatársai – megértette, hogy ez itt a tréfa helye, szívből jövő, utcasarki Mikulásra emlékeztető nevetést hallatott.

Az 1972-es moszkvai csúcs idején az egyik fénymásoló gépünk felmondta a szolgálatot. Ismervén, a KGB hírért az orwelli mindenütt jelenvalóságról, a Kreml elegáns Szent Katalin Termében megtartott egyik értekezleten megkérdeztem Gromikót, tudna-e néhány másolatot csináltatni nekünk, ha bizonyos dokumentumokat a csillár felé tartanánk. Szemrebbenés nélkül azt válaszolta, hogy sajnos a kamerákat még a cárok szereltették fel, ezért emberek fotózására alkalmasak, de dokumentumokéra nem.

Gromiko kedvelt verbális kifejezőeszköze a kettős, sőt olykor kétszer kettős tagadás volt. Az ő értelmezésében a „nem kizárt” határozott igenlést jelentett. Amikor a dolgok számára rosszul mentek, az arcára olyan gyászos csüggedtség ült ki, hogy az ember együttérzésből kötelességének kezdte érezni a vitatott engedmény megadását neki. De bármilyen irányt is követett, körömszakadtáig kitartott mellette, minden kéznél levő érvet felhasználva. Egy ízben két, viszonylag csekély jelentőségű bekezdésen vitakoztunk egy dokumentumban. Gromiko kimondottan ragaszkodott ahhoz, hogy a bekezdéseket – méghozzá *minden* bekezdést – úgy kell megszerkeszteni, mint egy crescendót, amely a csúcspont-ra érő utolsó mondatig egyre emelkedik. Miután hagytam, hogy ez a pont az övé legyen, a következő bekezdésre rátérve ugyanezzel az érvel szembesíttetem. Erre szárazon úgy válaszolt, hogy egyes bekezdéseket diminuendóként kell megfogalmazni. Válaszút elé állítottam: döntsön az egyik vagy a másik mellett, de a kettő nem megy együtt. Ezek után a crescendót választotta mindkét bekezdésben.

Gromiko vitán felül az egyik legrátermettebb diplomata volt, akivel valaha is találkoztam. A tárgyalások egyik szakaszában egyidejűleg foglalkozott a stratégiai fegyverzetkorlátozással, a véletlenszerű háború megakadályozásával, Berlinnel, a kereskedelemmel és egy sor kisebb jelentőségű egyezményrel; nagy hozzáértéssel, türelemmel és önfegyelmel viselkedett, és teljes mértékben uralt minden szóban forgó tárgykört. Nem testesített meg nagy víziókat, vagy terjesztett elő megalapozott modellt egy világrendre, de az általa képviselt rendszer sem tette ezt. Nem a végső nagy kérdések felvetése volt a saját szerepét meghatározó fel fogása vagy megbízatása. Ha így tett volna, aligha marad a helyén ilyen sokáig. Csou En-laj egy ősi civilizáció kulturális felsőbbrendűségi tudatának birtokában az ideológiai ellenségesség élet megnyerően könnyed modorral és a dolgok legmélyére hatolás megerőltetés nélkülinek tűnő képességével tompította. Gromikóból azonban egy olyan ország szóvivőjeként, amely sosem győzedelmeskedett más-ként, mint a nyers erő révén, hiányzott ez a magabiztosság, tehát arra kényszerült, hogy minden egyes találkozáskor újólal megmutassa, mennyit ér. Könnyű volt alábecsülni őt. Mindent ledózeroló kitartása szándékosan alkalmazott működési módszer volt, nem éles eszének a mércéje. Megvédte országát a zavarok és a felfordulások idején, jól palástolta a gyengeségét, és segítette céljai elérésében. Az igazi nagyság elkerülte, de fontos célkitűzéseket sikerült megvalósítania, miközben ritkán követett el elkerülhető hibákat. Kevés külügyminiszternek lehet ilyen elismeréssel adózni.

1970 októberében még a tapasztalatom legeslegelején voltam Gromikóval kapcsolatban. Rövid reményteli időszakban érkezett Washingtonba. A cienfuegosi affér hivatalos lezárása után a szovjet–amerikai kapcsolatok a javulás jeleit mutatták. Tervbe vettük a berlini és a fegyverzetkorlátozási tárgyalásokat. A Kö-

zel-Keleten csökkenőben volt a feszültség. Úgy tűnt, elviekben egyetértés mutatkozik egy csúcstalálkozó idejét és napirendjét illetően. Noha a szeptember 25-i szovjet válasz 1971-re tolt ki a találkozó időpontját, Nixon sóvár szémszögéből nézve ez nem támasztott szükségszerűen akadályt egy mielőbbi bejelentésből származó előny kiaknázása elé a novemberi választások előtt. Nixon azt is biztosítani akarta, hogy a végül létrehozandó csúcs tervezése a fehér házi csatornán belül maradjon. Felkért a lehetőségek megvizsgálására Dobrinyinnal, mielőtt találkozik Gromikóval, különösen azért, nehogy Gromiko elszólja magát a majd szintén jelen levő Rogers előtt arról, hogy már április óta keressük egy csúcstalálkozó lehetőségét – ugyanis az amerikai külügyminiszter csak néhány héttel korábban szerzett róla tudomást.

Gyorsan kiderült, hogy a nyarat és az őszt végigkísérő gyanakvások és feszültségek bizony mély nyomot hagytak mindkét oldalon. Október 17-én némiképp keserű hangulatú előzetes találkozóra került sor Dobrinyin és köztem. Az amerikai hibákat felsoroló szokásos litániája mellett Dobrinyin közölte velem: Gromiko azért jött, hogy kiderítse, vajon egy kemény vonal követése mellett döntöttünk-e. A válaszómban megnyugtattam: úgy fogja találni, hogy az elnök készen áll egy boldogabb jövő kilátásainak megvizsgálására. A Nixon által az ENSZ-ben néhány nap múlva esedékes felszólalásnak békülékeny lesz a hangneme. Dobrinyin jelezte, hogy Gromiko készen áll megbeszélni a csúcsot az elnökkel.

A Gromikóval való találkozója előtt emlékeztetőt írtam Nixonnak a legfőbb kérdésekről. Rámutattam, hogy az amerikai–szovjet kapcsolatok egyik különösen érzékeny pillanatában kerül rá sor. Mindenképp fel kell tennünk magunkban a kérdést a közel-keleti orosz szereplésről, kubai katonai kalandjukról, folytatólagos stratégiai fejlesztésükről és az európai szövetségeseinkről történő leválasztásunkat célzó szelektív enyhülési politikájukról. Nem rendelkezünk megbízható bizonyítékokkal a szovjet vezetők felfogását illetően arról a helyezkedésről, amely nyilvánvalóan végbemegy közöttük a pártkongresszusra készülve, és a hatalom felosztásáról a moszkvai vezetésen belül. Elleneztem bármely kísérletet a kremlbeli csoportosulások kijátszására egymás ellen, annál is inkább, mert nem voltunk elegendő tudás birtokában a héják és a galambok egymásnak ugrasztásához. A legjobban akkor szolgáljuk kapcsolatainkat a Szovjetunióval, ha érdekeinket szem előtt tartva engedjük, hogy az oroszok határozzák meg a sajátjaikat. Mivel még mindig az elnöki ciklus elég korai szakaszában jártunk, bőven volt időnk az alapvetően fontos haladás elérésére, ám – és ezt világossá kell tennünk – ez a törekvés összeegyeztethetetlen az egyoldalú előnyszerzés érdekében gyakorolt szüntelen nyomással és az állandó kísérletekkel a neuralgikus pontok kihasználására, ami a jelenlegi szovjet politikát jellemzi.

Gromiko és Nixon október 22-i találkozásán részt vett még Rogers, Dobrinyin és jómagam (valamint a tolmácsok mindkét fél részéről). Gromiko ugyan-

azoknak a panaszoknak adott hangot, amelyeket Dobrinyin sorolt fel október 17-én. Nixon – részben azért, mert nyitva akarta hagyni a csúcstalálkozó opcióját, részben pedig azért, mert ilyen volt a stílusa – inkább általánosságban utasította vissza őket, hangsúlyozva annak fontosságát, hogy a megegyezés reményével kecsegtető területeket kell keresnünk; ilyen például a SALT és a kereskedelem. Áttekintettük a Közel-Keletet, Berlint, az európai biztonságot és Vietnámot. Gromiko semmi újat nem hozott a tarsolyában, Nixon pedig ismételen leszögezte az amerikai álláspontot. A találkozó viszonylag szívélyes légkörben folyt, de lényeges fordulat nem következett be. A megbeszélés vége felé azonban Gromiko felvetette azt a témát, amelyre Nixon oly nagyon várt: a csúcstalálkozót. A szokásos kettős tagadással történő megfogalmazásban megengedte, hogy az elnök elgondolásai ebben a dologban „nem inkonzisztensek” a szovjet vezetésével. Javaslatát értelmében a találkozóra valamikor 1971 áprilisa után kellene sort keríteni Moszkvában. A State Department jegyzetírójára tekintettel Nixon úgy tett, mintha az ajánlatot új és nagy fontosságú bejelentésként fogadná. Egyetértett azzal, hogy egy moszkvai csúcs drámai jelentőségű esemény lenne; ami azt illeti, annyira ki van téve a félreértelmezésnek, hogy a megtartásáról szóló döntést nem volna szabad rázúdítani egy gyanútlan közvéleményre és a kongresszusra kiszivárogtatás révén. Ennél fogva mielőbbi bejelentést javasolt. Ám Gromikónak nem azért sikerült megtartania magát a külügyminiszteri poszton majdnem tizenöt éven át, hogy csak úgy odaajándékozzon valamit, miközben viszonzásul semmit sem kap. A csúcstalálkozó kilátását eszközként használva, további nyomást akart ránk gyakorolni a Szovjetuniót érdeklő kérdésekben, például Berlin ügyében. Emiatt aztán habozott. Korántsem állt szándékában azt sugallni, hogy egy csúcsbejelentésre már ma vagy holnap sor kerülhet. Október 29-én vissza fog térni Moszkvába. Röviddel utána meg lehet egyeznünk a bejelentés *időzítésében*. Nixon, nem akarván tovább erőltetni a témát egy ilyen nagy létszámú csoport előtt, felajánlotta, hogy megmutatja neki rejtekhelyéül szolgáló irodáját az Executive Office Buildingben, a Fehér Házzal szomszédos kormányzati épületben, ahol biztonságos távolságban az Ovális Irodában összegyűlt csoporttól elmagyarázta Gromikónak, hogy a csúcstalálkozóra vonatkozó minden előkészületnek Dobrinyin és köztem kell lebonyolódnia.

Másnap Nixon az amerikai–szovjet kapcsolatokra koncentrálni jelentős beszédet mondott az ENSZ-ben. Miközben nem bagatellizálta el a nézetkülönbségeket, békülékeny és reményteljes hangot ütött meg, ahogyan már jeleztem Dobrinyinnak. Az állandó jelleggel napirenden tartott témáinkat hangsúlyozta, miszerint az atomkorban a feszültségek egyoldalú előnyszerzés céljából való kihasználásának klasszikus módszere túl veszélyes, az Egyesült Államok a konfrontáció korából át szeretne lépni a tárgyalás korába, és készek vagyunk

a kiemelkedően fontos kérdések rendezésére kölcsönösségi alapon. Moszkva számára adva van a választás lehetősége a konfrontáció és a tárgyalás között. Nixon a maga részéről határozottan az utóbbi felé hajlott.

Az elnök még aznap a Gromiko kíséretében az ENSZ-ben tartózkodó Dobrinyinhoz küldött New Yorkba, hogy egy utolsó kísérletet tegyen a csúcstalálkozó bejelentése ügyében. A csúcsot október 29-én vagy 30-án szeretnénk bejelenteni San Clemente-ből, közöltem Dobrinyinnal. Az embernek nem kellett túlságosan jártasnak lennie az amerikai belpolitikában ahhoz, hogy átlásson e meglehetősen nyilvánvaló manőveren a kongresszusi választásokhoz ennyire közel. Dobrinyin felhívta a figyelmemet a gyenge kommunikációra (elég meglepő állításként egy szuperhatalom részéről) és a lassú döntéshozatalra. Végül azonban megígérte: a válasz siettetése érdekében jelenti a kérést Gromikónak és Moszkvának.

Eközben Nixon békülékeny hangvételű beszéde kedvező visszhangra lelt. Október 24-én a *Christian Science Monitor* a szovjetek vállára rakta a terhet: „Az elnök a jelenlegi amerikai diplomácia fundamentális álláspontját fejezi ki. Üdvözljük ezt a felelősségteljes, magas szintű felhívást. Sürgetjük, hogy a moszkvai vezetők hasonlóképpen válaszoljanak.” Az október 25-i *New York Times* – megjegyezve, hogy „válaszút” előtt állunk – így fogalmazott: Moszkva reagálása Nixon új felvetésére „nemcsak az enyhülésre, hanem a világbéke jövőjére is választ tartogat”.

De a sors nem úgy rendelte, hogy a kapcsolatok olyan nagyon drámaian javulhassanak. Életünk megkeserítésére kisebb jelentőségű ügyek keletkeztek szinte spontán módon. Először október 21-én két amerikai tábornok egy kisrepülőgéppel a török–szovjet határ közelében bókászva a Szovjetunió területén szállt le. A két balszerencsés tiszt vitán felül jóhiszemű hibát vétett. Moszkva azonban a közmondás intelme ellenére nem csupán nézte az ajándék ló fogát, hanem ráadásul csak készpénzes fizetés ellenében akarta átadni nekünk a tisztjeinket. Dobrinyint arra utasították, hogy vesse fel egy kémkedés miatt bebörtönzött szovjet ügynök, Igor Ivanov szabadon bocsátásának ügyét. A hírszerzéssel semmilyen kapcsolatban nem álló két tábornok kicserélésének ötlete egy elítélt kém-mel annál inkább felháborító volt, hogy Dobrinyinnak tudnia kellett: az USA már fontolóra vette Ivanov elengedését. Majd novemberben egy szovjet halászhajón szolgáló litván matróz, Simas Kudirka a massachusettsi partok közelében megpróbált disszidálni az amerikai Parti Őrség közelben horgonyzó hajójára, a halászati jogokról szóló egyik tárgyalás közben. A Parti Őrség összezavarodott parancsnoka engedélyt adott a szovjet tengerészeknek, hogy a hajója fedélzetére lépjenek, és visszahurcolják Kudirkát. Az incidens Nixont és engem is feldühített, de már jóval azelőtt lezajlott, hogy bármelyik magas beosztású tisztviselő tudomást szerzett volna róla, vagy közbe tudott volna avatkozni. (Később kiderült, hogy Kudirkának érvényes folyamodványa van amerikai állampolgárságra.

Miután Ford elnök személyesen járt közben az érdekében Brezsnjevnél, engedélyezték neki az emigrálást az Egyesült Államokba.)

A tartózkodó szovjet magatartás valódi okát azonban másban kellett keresnünk. Nixon motivációja a bejelentés mielőbbi megtörténte túlságosan is nyilvánvaló és politikai célzatú volt; az oroszok nem tévedtek, amikor külpolitikai szempontból rosszul időzítettnek vélték. A berlini kérdés rendeződéséig a PB nem akart csúcstalálkozót, attól tartva, hogy ha egyszer megegyezés történik a csúcsról, részünkről nem lesz kellő ösztönzés a tárgyalások folytatására. A szovjet habozás másik – és valószínűleg döntő – okának a moszkvai vezetés belső viszonyainak rendezetlensége tekinthető. Hruscsov 1964. évi elmozdítása után a Szovjetuniót egy Brezsnjev, Koszigin és Podgornij által alkotott trojka irányította. Az 1971-es esztendő jó részében Kosziginon keresztül bonyolítottunk le minden magas szintű kommunikációt a két ország között. A pártkongresszus közeledtével egyértelműen emelkedőben volt Brezsnjev csillaga, de továbbra is azt feltételeztük, hogy az orosz miniszterelnök lesz Nixon vendéglátója. Gromiko nem ellenkezett, amikor Nixon Koszigin nevét említette ebben az összefüggésben. Amíg Moszkva nem tesz rendet belső prioritásait illetően, a Politikai Bizottság vigyázni fog arra, hogy ne kockáztassa a kohézióját egy csúcstalálkozón.

Végül a szovjet vezetés még mindig nem merítette ki a szelektív enyhülés lehetőségeit Európában. A nyugat-európai szövetségeseinkkel meglevő feszültségek csökkentésével, és ezzel egyidejűleg a velünk szembeni keményvonalas politika fenntartásával Moszkva a nyugati szövetségi rendszer megosztottságát szerette volna elmélyíteni. Ameddig minket okolhatott a feszültségek miatt, a NATO-t a béke előtti olyan akadályként állíthatta be Európában, amely az Egyesült Államokkal való barátságot inkább veszélyforrássá, mintsem a biztonság forrásává teszi. A szelektív *détente* az európai semlegesség ösztönzésének egyik módja volt.

A Gromiko–Nixon-találkozó után öt nappal Dobrinyin átadta a választ a mihamarabbi bejelentésre vonatkozó javaslatunkra. Ez megerősítette a szovjet óhaját egy csúcstalálkozóra. Egyetértett az elnökkel abban, hogy gondosan elő kell készíteni. Dobrinyinnak és nekem azonnal munkához kell látnunk ez ügyben. Az előkészületek részeként természetesen megvitatható a látogatás ideje és egy megfelelő bejelentés. De az október 30-a egyértelműen túl korai rá. A szovjet vezetés nem osztotta Nixon „félelmét” egy kiszivárogtatástól; meg volt győződve afelől, hogy mivel olyan kevesen tudnak a csúcstalálkozóval kapcsolatos megbeszélésekről, ilyen veszély nem állhat fenn. Ezen a némileg megvető módon tértek ki az oroszok Nixon közeledése elől.

De ha a szovjet vezetők azt képzelték, hogy az idő nekik dolgozik, nem kalkuláltak jól. A velünk való együttműködés nélkül nem hozhatták tető alá a német politikájukat, mivel egy berlini rendezés híján a bonni parlament húzná-halasztaná a keleti szerződések ratifikálását; márpedig ezt a Moszkva és Washington

közötti viszony javulásától tettük függővé. Néhány hét elteltével a Kreml kezdte felismerni: szelektív enyhülési stratégiája sem működőképes. 1970 decemberének közepén pedig hirtelen-váratlan a saját hátsó udvarában volt kénytelen a felfordulás veszélyével szembesülni.

Lengyelországi felkelések

Erősen tartja magát a népi bölcsesség, miszerint forradalmak akkor törnek ki, amikor a viszonyok kétségbeesnek. A valóság azonban az, hogy – amint Tocqueville óta tudjuk – a legtöbb forrongásra és felbolydulásra a helyzet látszólagos javulása idején került sor. A totális elnyomás alatt élők rendszerint túlságosan demoralizáltak a lázadáshoz. A változás iránti erőszakos igény akkor valószínűbb, amikor a kormányok túl magabiztossá válnak, amikor a nép némi mozgásteret érzékel a manőverezésre, és amikor van valamilyen mértékű haladás, amely megerősíti ebbéli reményében.

Pontosan ez következett be Lengyelországban. 1970. december 7-én Brandt elismerte az állam új határait, és lemondott Németország igényéről az Odera-Neisse-vonaltól keletre fekvő területek visszaszerzésére. A szerződés aláírására Varsóba utazott, térdre ereszkedett a varsói gettó emlékműve előtt, és megindító történelmi látogatást tett Auschwitzban. Wladyslaw Gomulka lengyel pártfőtitkár – helyesen – úgy kalkulált, hogy a Bonn-nal megkötött szerződés megszabadítja a lengyeleket egy irredenta Németország miatti örökösén visszatérő rémálmuktól. Emellett úgy gondolta – tévesen –, hogy újdonsült népszerűségét Lengyelország krónikus gazdasági bajainak megoldására tudja majd felhasználni. Az ország súlyosan gazdaságtalan iparágai ugyan növelték termelésük volumenét, de eladhatatlan árukat halmoztak fel mindaddig, mígnem 1970-re a raktárkészleteik elérték a bruttó nemzeti össztermék megdöbbenően magas 50 százalékát. Két egymást követő gyenge terméshozamú betakarítás következtében a fogyasztási cikkek hiánya élelmiszerválsággal párosult. A feszültségeket tovább növelte a munkanélküliség; 1970 elején kétszázezer „felesleges” munkást bocsátottak el. A fenti tényezők összeadódása révén Lengyelország 1966 és 1970 között egész Kelet-Európában a legalacsonyabb növekedési rátát produkálta a reálbérekben.

December 13-án, alig egy héttel a nyugatnémet szerződés aláírása után, a lengyel rezsim 10–33 százalékkal megemelte a húskészítmények árát. A problémák első jele a Balti-tenger kikötővárosában, Gdanskban mutatkozott. A munkások tiltakozása zavargásokba torkolt, amelyek két közeli városra, Sopotra és Gdyniára is áttértek. December 15-én a gdanski hajógyári munkások a kommunista

párt székháza ellen vonultak. Két nap múlva Szczecin kikötőjében a rezsim tankokat vetett be a felkelők ellen. December 18-án a tüntetések már a sziléziai szénbányászati régió fővárosát, Katowicét is elérték. Két nappal később Gomulkát lemondatták. A pártfőtitkári székben őt váltó Edward Gierek közölte a néppel: a zavargásokat „elhamarkodott gazdaságpolitikai koncepciók” okozták, amelyeket „kiküszöbölünk”. December 23-án a lengyel parlament Józef Cyrankiewicz helyébe Pjotr Jaroszewitzet választotta meg miniszterelnöknek, aki azonnal elrendelte az élelmiszerárak befagyasztását két évre.

Ezek a drámai események két kihívást állítottak elénk. A legközvetlenebb és az amerikai kormányzati vita középpontjában álló probléma az volt, miképpen reagáljunk, ha a szovjetek katonai erővel fojtják el a lengyel forrongást. Sajnos a háború utáni történelem közel harminc éve kevés kétséget hagyott afelől, hogy egy katonai intervencióra csak szűkös lehetőségek állnak rendelkezésünkre, amit az eshetőségi tanulmányok is visszaigazoltak. Ha nem tudjuk megelőzni a szovjet repressziót, nemigen lesz eszközünk a leállítására.

Az 1968-as csehszlovák válsággal kapcsolatban elfoglalt álláspontommal ellentétben, a mostani meggyőződésem szerint az oroszok igencsak erősen vonakodnának bevállalni egy Lengyelországhoz hasonló méretű és jelentőségű állam katonai megszállását. A lengyel felkelések legfontosabb aspektusa az a lecke volt, amelyet a szovjetek esetleg levonnak belőlük. A moszkvai politika mind ez idáig a nyugat-európai országok Egyesült Államoktól történő eltávolodásának és önállósodásának ösztönzésére törekedett, de mivel ezzel egy nacionalistább német politikát bátorított, hasonló irányzatokat keltett életre Kelet-Európában is. Egy olyan egyezmény, amely Lengyelország egyik *nemzeti* jellegű külpolitikai problémáját *bilaterális* alapon oldotta meg Bonn-nal, arra ösztönözte a varsói kormányt, hogy belpolitikai problémáin nemzeti alapon könnyítsen, amivel a Szovjetuniót centrifugális tendenciákkal állította szembe egész kelet-európai birodalmában. Úgy véltem, a lengyel felkelések az Egyesült Államok felé kényszerítik Moszkvát. December 20-án a következőt írtam erről az elnöknek:

A szovjet vezetők esetleg arra a véleményre is hajlanak, hogy az *Ostpolitik* felkavaró hatással lesz Kelet-Európára. Például úgy gondolhatják, a Németországgal kötött szerződés vitte rá Gomulkát arra a következtetésre, hogy népszerűtlen áremeléseket kényszeríthet rá a lakosságra. Így előfordulhat, hogy Moszkva szüneteltetni szeretné kapcsolatait az NSZK-val. [...]

Ugyanakkor ha ez az enyhülés Bonn-nal legalább ideiglenesen lelassulna, a szovjet vezetők, amennyiben az enyhülés kilátásainak valamilyen szintű fenntartása mellett döntenek, talán hajlamosak lesznek némi javulást elérni a velünk való kapcsolatainkban.

Így 1970. december közepére a Moszkva és köztünk kialakult alkupozíció nézetem szerint megváltozott; valójában Nixon hivatalba lépése óta a legerősebb helyzetben voltunk. Magunk mögött hagytuk Cienfuegot és Jordániát, demonstráltuk elszántságunkat a pressziókkal szembeni ellenállásra, Moszkva pedig megtapasztalhatta a kelet-európai birodalma törékenységet. Emellett volt egy biztonsági szelepünk, amelyről a Kreml még nem tudott. Körülbelül tíz nappal korábban kaptuk meg az első közvetlen üzenetet a kínai vezetéstől, amelyben magas szintű tárgyalásokat javasolt.

Az emlékeztetőm benyújtása után több átfogó megbeszélést tartottam az elnökkel a helyzetről. Közöltem vele: eljött a pillanat a „csatorna” kipróbálására Dobrinyin és köztem. Feltételezésem szerint a szovjetek több tárgyaláson is készen állhatnak a holtpontra való túllendülésre; ezek közül a SALT és Berlin volt különösen fontos, mivel a SALT befolyásolja védelmi költségvetésünket, míg Berlin a szövetséges összetartás próbája lesz.

Az volt a véleményem, hogy ismét készülhetünk a szembesülésre az évenkénti rituális támadással a kongresszus részéről a védelmi költségvetés ügyében – ennek szimbóluma a rakétaelhárító rakéta (ABM) volt, legfőbb alkualapunk a SALT-tárgyalásokon –, mivel ugyanazok az erők mozgósították magukat, amelyek a korábbi ütközeteket vívták velünk. A lövészárkokban most megint éppen azok a figurák gyülekeztek, akik olyannyira hozzászórtak a konfrontációhoz, hogy az mostanra már öncélúvá vált. A tudományos élet különböző szereplőiből álló delegációk ismét megjelennek a kongresszusi meghallgatásokon, mindannyian ellenezve az ABM-et, amely egyfelől hatástalan, másfelől fenyegeti a stratégiai stabilitást. A folytonos ismételtetés azonban továbbra sem tisztázta, hogyan lehet ez a két kritikai észrevétel egyidejűleg igaz. A hívó szót meghallva, vezető szenátorok határozati javaslatokat fognak beterjeszteni, előírva a telepítéseinket vagy a tárgyalási álláspontunkat. Nem volt ez más, mint a Vietnám-szindróma kiterjesztése a politika minden egyéb területére. A zenei aláfestést a *New York Times* és a *Washington Post* szolgáltatja majd kéthetenkénti szerkesztőségi cikkeivel. A kongresszusi támadásokat megelőzendő védelmi programunkat először az adminisztráció fogja megkürtítani, másodszor pedig a kongresszus, hogy érvényt szerezzen kiváltságának, és a valóságba ültesse át a különböző békemozgalmak által oly kitartóan ápolt mítoszt, miszerint kormányunk csak akkor fog felelősségteljesen viselkedni, és véget vetni a vietnámi háborúnak, ha a törvényhozás kiheréli a katonai *establishment*ünket. A szovjetekkel történő megegyezéssel vagy akár kongresszusi rendelkezés révén így vagy úgy, de közeledtünk az ABM-ről való egyoldalú lemondáshoz.

Am ha ez megtörténne, Moszkvát a továbbiakban semmi sem ösztönözné a támadóereje fejlesztésének leállítására. Emiatt Nixonnal együtt ragaszkodtam ahhoz, hogy ABM-programunk korlátozását a szovjet támadófegyver-rendszerek

telepítésének befagyasztásához kössük.* A védelmi minisztérium nemcsak támogatta a javaslatot, hanem erőteljes nyomást is kifejtett mellette. 1970 decemberében sürgettem az elnököt, kezdjen tárgyalásokba ennek érdekében; ha kudarcot vallunk, a kongresszusi pressziók oda vezethetnek, hogy nem marad a kezünkben semmilyen eszköz a szovjet stratégiai fejlesztések ellensúlyozására.

Berlin ügyében közöltem Nixonnal, hogy véleményem szerint a bonni parlament megegyezést fog követelni Brandt kancellár Moszkvával megkötött szerződéseinek ratifikálásáért cserébe. Ehhez pedig a négy megszálló hatalom (az Egyesült Államok, a Szovjetunió, Nagy-Britannia és Franciaország) egyikeként és valószínűleg aktív diplomáciánk miatt a mi jóváhagyásunkra is szükség lesz. Kulcsfontosságú szerepünk korlátozza az *Ostpolitik* felszín alatti nacionalista áramlatait, és a támogatásunk keresésére készíti az oroszokat. Problémáikat a következő memorandumban írtam le Nixonnak:

A szovjetek számára nem elhanyagolható gondot okozhat az, hogy nem mehetnek neki egy pártkongresszusnak márciusban, miközben a nyugati politikájuk zürzavaros – semmi haladás Berlin ügyében, semmilyen lépés a német szerződések ratifikálása felé, semmi kilátás gazdasági segítségre a nyugatnémetek részéről –, ám a megoldás a mi kezünkben van a kérdéseknek ehhez az egyre komplikáltabb kuszaságához.

Ugyanakkor fontos érdekünk fűződött a berliniek életének jobbá tételéhez a közmorál fenntartása érdekében, de különösen a szovjet zsarolás alapjául szolgáló egyik állandó ürügy kiküszöbölése céljából. Sajnos a Berlin ügyében zajló tárgyalások elakadtak a bürokratikus és jogi csúrés-csavarás útvesztőjében. Tudniillik minden egyes javaslatnak át kellett mennie egy nehézkes négyhatalmi mechanizmuson, amely mellelleg éppen a kimenetelben leginkább érdekelt országot, a Német Szövetségi Köztársaságot zárta ki az eljárásrendből. A tisztviselői csak egy szövetséges konzultatív bizottság ülésein vettek részt. Tekintetbe véve a javaslatok megvitatásának nehézségeit minden egyes kormány esetében, majd ugyanazt a nyugati hatalmak között, végül pedig a szovjetekkel, a haladás csigalassúságú volt. Minden változás több hétig tartó vitával járt, amely csak az 1945-ös potsdami egyezmény rejtelmére és későbbi jogtörténetére specializálódott jogászok szűk köre előtt volt érthető.

Számunkra a tárgyalások különösen bonyolultak voltak. Egyrésről csak akkor tudtunk javulást elérni Berlin megközelítésében és az *Ostpolitik* multilaterális

* A támadófegyverzetek gyártásának befagyasztására irányuló hivatalos javaslat természetesen mindkét félre vonatkozott, de mivel nekünk nem voltak új telepítéseink, amelyeket egy öt éves időszakra vállalhattunk volna, valójában a szovjet befagyasztásról volt szó.

keretek közé helyezésében, ha készek vagyunk fenntartani egy elhúzódó patthelyzetet, mert ez ráébresztené a szovjeteket, hogy nagyobb szükségük van egy berlini megegyezésre, mint nekünk. Bizonyos mértékig mindezt már meg is valósítottuk. Másrésről, hacsak nem kezeljük kellő ügyességgel, a megoldás semmilyen reményét sem kínáló elhúzódó patthelyzet súlyosan megronthatja az amerikai–német viszonyt. Mi válhatunk bűnbakká, Brandt a politikája ellehetetlenítésével vádolhat bennünket, ellenfelei pedig azzal, hogy túlságosan is messzire engedtük elmenni. Egy újabb berlini válság előfordulása esetén a felelősség ránk hárulna. A szovjet diplomaták már amúgy is egyfolytában azt mondogatták nekünk, hogy Franciaország és az NSZK minket tart felelősnek a lassú haladásért Berlin ügyében. Habár az e mögött megbúvó orosz szándék egyértelműen a viszály szítása volt, kétségtávol magában hordozta az igazság csíráját is; szövetségeseink nem riadtak vissza a szovjetek haragjának ránk hárításától. Különösen Franciaország mutatkozott erre megyerhetőknek.

Brandt lelkiállapota egy december 12-én Nixonnak írt levelében nyilvánult meg, amelyben – nem minden burkolt kritika nélkül – a berlini tárgyalások felgyorsítását sürgette, azt ajánlva, hogy alakuljanak át „folyamatos konferenciává”. Ilyen körülmények között csakis aktív szerepvállalással tudjuk megakadályozni az irányíthatatlanná válásukat számunkra; bármely más hozzáállás veszélyes engedményekhez vagy egy berlini válsághoz vezethet. A különleges helyzetek kezelésében alkalmazott taktikán túllépve, nekem személy szerint volt egy másik okom is próbára tenni a kölcsönös mértéktartás politikájának megvalósíthatóságát. A szovjet geopolitikai térnyerés megakadályozását célzó erős elkötelezettségemmel szemben minden zűrzavaron és krízisen át morális és politikai kötelességemnek éreztem a békés egymás mellett élés lehetőségeinek megvizsgálását, függetlenül attól, hogy mennyire nem biztatók a kilátásai. Valamennyi politikai vezető tartozik a népnek azzal, hogy ténylegesen és látható módon megteszi a tőle telhető maximális erőfeszítést az emberiségnek egy nukleáris holokausztól való megkímélése érdekében. Az ilyen politikát illetően a szkeptikusok amiatt aggódtak, nehogy aláássa a szabad népek képességét önmaguk megvédésére azzal, hogy vakká teszi őket a rájuk leselkedő veszéllyel szemben. A vietnámi háború okozta szkizmák viszont éppen az ellenkező irányba vittek el engem. A „béke ügyét” olyanok sajátították ki, akiknek a határozott szándéka a kormány hitelességének és talán társadalmunk kohéziójának aláása volt. Nem lehetett megengedni, hogy az övék maradjon ártalmas monopóliumként. Ha ellen akartunk állni a szovjet expanzionizmusnak, akkor paradox módon azt kellett demonstrálnunk, hogy már kimerítettünk minden békés kezdeményezést. Az akkori és ma is vallott meggyőződéseim szerint a szabad népek mindkettőt meg tudják valósítani, ha erős védelem révén vigyáznak a biztonságukra, miközben

ezzel párhuzamosan felderítik a béke bizonytalan kilátásait. Ha nem tudnak mindkét cél elérésére törekedni, mindkettőben kudarcot vallanak.

Érzésem szerint a nemzetközi nyugalom időszaka hosszú távon szükségszerűen több problémát okoz a Szovjetunióknak, mint nekünk, miután a kohézióját részben a külső veszély állandó felidézése és súlykolása tartotta fenn. Egy tartós békés periódus több centrifugális tendenciát szabadítana fel a totalitárius államokban, mint az ipari demokráciákban. Egy stagnáló gazdaság, a nyugtalan nemzeti kisebbségek és a másként gondolkodók egyre többet emésztene fel a szovjet energiákból. Kína megerősödésével és Japán megszabadulásával a világháborús vereség okozta traumából a Szovjetunió geopolitikai kilátásai problémásabbak lesznek. Az idő nem szükségszerűen Moszkvának dolgozott.

December 22-én, két nappal az elnöknek a lengyel felkelésről írt memorandumom után, egy Dobrinyinnal folytatott hosszú megbeszélés alkalmával tesztelni kezdtem azt az ösztönös megérzésemet, miszerint a szovjet vezetők most már talán valóban készen állnak komoly tárgyalásokra. Megismételtem azt a meggyőződésünket, hogy a Kreml jelenlegi politikája, a megtévesztő cienfuegos-i kaland és az utána következő kísérlet az egyezségünk határainak feszegetésére, az agresszív orosz fellépés a Közel-Keleten, a berlini korridorok zaklatása és a késlekedés a két eltévedt amerikai tábornok szabadon engedésében összeegyeztethetetlen a kapcsolatok javulásával. Fundamentális döntésre van szükség Moszkva részéről. Ha a piti előnyszerzés politikája folytatódik, az apró bolhacsipek könnyen elmérgesedhetnek, és a gyanakvások a párbeszéd kudarcát válsággá nagyíthatják fel. Ám van lehetőség egy konstruktívabb kapcsolatra is. Javasoltam, hogy a legfontosabb kérdések némelyikének megoldására a „csatornát” használjuk, szigorúan viszonyossági alapon. Valami másnak is ki kell jönnie és ki is jöhet a tárgyalásainkból, mint a kölcsönös vádaskodások sora.

Mivel Dobrinyin nem rendelkezett instrukciókkal, az ismert szovjet álláspont békülékeny hangú összegzésénél nem tehetett többet, de azzal egyetértett, hogy szükséges megtörni a jeget. Biztosított kormányja elkötelezettségéről egy megállapodás tető alá hozására az Egyesült Államokkal. Egyetértett azzal is, hogy mindkettőnknek újra át kell tanulmányoznunk a tárgyalások dokumentációját, olyan területeket keresve, ahol lehetséges a rugalmasság.

Január 6-án, miközben San Clemente-ben tartózkodtam az elnök társaságában, Dobrinyin feljegyzést hagyott a fehér házi irodám asztalán Berlinről. Jellemző módon úgy fogalmazott meg egy engedményt, hogy közben panasznak adott hangot; Gromiko a személyes párbeszédén kívül a diplomáciai levelezésben is a kettős tagadásra specializálta magát. Ezúttal a panasz így szólt: az Egyesült Államok nem tartotta magát ahhoz a kötelezettségvállaláshoz, amelyet Nixon a Gromikóval folytatott megbeszélésén állítólag tett, mondván, hogy az USA

nem tud nagyobb rugalmasságot tanúsítani Berlinnel kapcsolatban, hacsak a szovjetek nem veszik tudomásul: a várost köldökszínór fűzi a Német Szövetségi Köztársasághoz. Időközben Moszkva megkockáztatott egy homályos kijelentést, amelyet lehetett úgy értelmezni, mint a köldökszínór-kapcsolat elismerését, ám anélkül, hogy konkrétan megnevezte volna a jellegét, vagy bármilyen szovjet kötelezettségvállalást tett volna a tiszteletben tartásáról. Erre a kijelentésre Gromiko jegyzéke olyan lélegzetelállító engedményként hivatkozott, amely lehetővé teszi az egyidejű tárgyalásokat „minden kérdéssel [...] egyfajta csomagként”. Az oroszok persze jól tudták, miről van szó: Nixon megjegyzése azoknak a metaforikus szóvirágoknak az egyike volt, amelyekkel a vezetők megkerülik az operatív kérdések megoldásának saját kézbe vételét. De akármilyen volt is Nixon szándéka – azon az alapvető indítékan túl, hogy bármilyen kötelezettségvállalási kényszer nélkül letudja a tájékoztatója Berlinre vonatkozó részét –, Dobrinyin jegyzéke a maga tekervényes módján elárulta: a szovjetek készek megváltoztatni álláspontjukat. Mindeddig ragaszkodtak ahhoz, hogy a berlini tárgyalások a nyugatnémet aktivitás csökkentésére szorítkozzanak a városban, a jelenlegi státusza megerősítésénél nem sokkal többért cserébe, most viszont arra utaltak, hogy hajlandók elmozdulni a garanciák felé Berlin megközelítésének megkönnyítésében és az ottani életminőség javításában. Ezen az alapon már lehetőség nyílt komoly tárgyalásokra.

Azt javasoltam Nixonnak, hogy pozitív választ küldjünk vissza, amely Nyugat-Berlin ügyében ragaszkodik a város megközelítését biztosító garanciákhoz és egyértelműen definiált jogi státuszához. Továbbá javasoltam a berlini tárgyalások összekapcsolását a SALT-on elért haladással, valamint a SALT függővé tételét a szovjet hajlandóságtól a támadófegyver-rendszerei fejlesztésének befagyasztását illetően. Nixon egyetértett. Időközben Dobrinyint sürgős konzultációra visszarendelték Moszkvába, ami vagy azt jelentette, hogy a szovjet vezetők elérhetetlenek akarnak lenni egy általuk már tudott küszöbönálló válság miatt, vagy el szeretnék kerülni a választ egy kérdésre, vagy valóban a politikájuk komoly felülvizsgálata foglalja le őket. Utóbbi feltételezés látszott a legvalószínűbbnek, mivel Dobrinyin huszonnégy órával elhalasztotta a távozását, mert meg akarta várni válaszukat a Berlinnel kapcsolatos tapogatózásukra.

A San Clemente-ből való visszatérésem után, 1971. január 9-én a szovjet nagykövetségen találkoztam Dobrinyinnal. Kétórás megbeszélésünk döntő fontosságúnak bizonyult. Új javaslatokat terjesztettem elő két olyan tárgyban, amelyeket elvi szinten tisztáztam Nixonnal. Az első a Berlint érintő válaszuk volt. Közöltem Dobrinyinnal, hogy semmi értelme sincs belemennünk a Gromiko és Nixon közötti párbeszéd elvont szövegértelmezésébe. Két dolgot kívánunk Moszkvától: először is Nyugat-Berlin megközelítésének könnyítését, másodsor pedig szovjet garanciát az ezzel kapcsolatos eljárásokra. Nem akarjuk, hogy Berlin szabadsága

a keletnémet rezsim jóakarától függjön, mert a vele szembeni fellépésre nagyon kevés az eszközünk. Ha a szovjet vezetők világosan állást foglalnának ebben a két pontban, sokkal közvetlenebbül tudnánk belebocsátkozni a berlini tárgyalásokba. Készek vagyunk puhatolózó megbeszélések folytatására a „csatornán” keresztül, és amennyiben a tárgyalások jól mennek, eredményeik beépítésére a már kialakított négyhatalmi mechanizmusba. Ez elkerülhetetlenül konzultációt foglalna magában nyugatnémet tisztviselőkkel, mivel nem kötünk semmi olyan megállapodást a szovjetekkel, amelyet Bonn ne hagyott volna előzetesen jóvá. Ahogyan egy későbbi megbeszélés alkalmával világossá tettem: a nagyobb sebesség és nem a nagyobb engedmények lehetőségére tettem javaslatot.

A SALT ügyében azt ajánlottam, hogy lépjünk túl az ABM és a támadófegyver-rendszerek korlátozásának összekapcsolása miatt bekövetkezett holtpontra.* Közöltem Dobrinyinnal: elfogadjuk az orosz javaslatot egy ABM-szerződés megtárgyalására, feltéve, ha a szovjetek hajlandók haladéktalanul megbeszéléseket kezdeni a támadófegyverzet korlátozásáról. A két tárgyalás egyszerre fejeződhetne be. A támadófegyverzet korlátozása értelmében a megbeszélések ideje alatt egyik fél sem kezdene új földi indítású ICBM-ek, vagyis interkontinentális nukleáris hadászati támadórakéták építésébe. Később új javaslatot terjesztünk elő a tengeralattjárókról indítható rakétákról. Az eredmények az elnök és Koszigin közötti levélváltás útján lennének szavakba foglalva. (Ekkor még mindig azt feltételeztük, hogy Koszigin lesz Nixon tárgyalopartnere.)

Amit mind a SALT, mind Berlin vonatkozásában javasoltam, nem volt más, mint egy mechanizmus a patthelyzet konzerválását valószínűsítő és a keserű hangulatot garantáló, nehézkesen bonyolult eljárásrend egyszerűsítésére. Bármely sikeres tárgyalásnak a kölcsönös engedmények egyensúlyán kell alapulnia, ám az ehhez való eljutás komplex folyamat, amelynek során alapvető fontosságúvá válik az engedmények megadásának módszere. Ha a tárgyalás során minden lépést egyenként kell megvédenünk, könnyebben visszavonhatjuk, ha viszonyossági alapon nem kapunk világos választ, mint ha egy mozaik darabjaként kezelünk. Egy tárgyalás formálódó stádiumaiban ennél fogva életbe vágóan fontos a titkosság, mint ahogy azt a Carter-adminisztrációnak saját kárán kellett megtanulnia, amikor a nyitott diplomáciára való törekvése sok ígéretes kezdeményezést kudarcra ítélt. Emellett szintén gyakran alapvető fontosságú a gyorsaság. Minden tárgyalás egyszer csak elér egy olyan pontra, ahonnan vagy mihamarabb továbblép a befejezés felé, vagy stagnálásba megy át. Ez történik akkor, amikor a kormányzat

* Nem létezett az elnöktől Brezsnyevhez intézett levél vagy elnöki találkozó Dobrinyinnal január 9-én, ahogyan egyes írások állítják,¹ csupán egy általam indított – és az elnök által jóváhagyott – kezdeményezés az elnöki „csatornán” keresztül Dobrinyinnal. (Az első párbeszédre Nixon és Brezsnyev között 1971 augusztusában került sor.)

legmagasabb szintjének kell bekapcsolódnia, hogy úrrá legyen a bürokratikus benuátláson. Dobrinyinnak mechanizmust ajánlottam, emellett biztosítékkal szolgáltam a gyorsaságra és a titkosságra.

Az orosz nagykövet néhány lényegbevágó kérdést tett fel, miközben áttöréssel próbálkozott a Közel-Kelet ügyében is, de leszereltem, mivel úgy véltem, a helyzet még nem érett meg rá. Ekkorra már elég jól megismert engem, így aligha lehetnek illúziói abbéli szándékomat illetően, hogy a két tárgyalást – Berlin ügyét és a SALT-ot – egymással karöltve folytassuk le, én pedig elég jól kiismertem a szovjet rendszert ahhoz, hogy tudjam: a Kreml gyorsan is tud lépni, ha akar. Dobrinyin mihamarabbi választ ígért, és én biztos voltam benne, hogy ez végre olyan ígéret, amelyet be is fog tartani.

Két hét sem telt bele, és január 23-án Dobrinyin már vissza is tért, túlárado lelkesedéssel állítva be a Térképszobába. Amint közölte, a Politikai Bizottság nagy érdeklődéssel tanulmányozta javaslatainkat. Találkozott az összes moszkvai vezetővel, és elárulhatja nekem: most kiváló a feltételek egy csúcstalálkozóra. (Ami azt illeti, január 9-én nem hoztam szóba ezt a kérdést, Dobrinyin viszont kétségkívül látott némi hasznot abban, hogy rájátszik Nixon feltételezett mohóságára, egy nyilvánosság előtti merész húzásra előnyszerzés céljából.) A szovjet vezetők júliust vagy augusztust részesítenék előnyben, de a szeptember szintén megfelelő lenne. Természetesen némi haladást kellene elérni előtte, ám most mindenki nagyon optimista. Miután ezzel megfogalmazta az összekapcsolást illető orosz elképzelést, áttért a miénkre. A Kreml urai el vannak ragadtatva attól, hogy készen állok személyesen bekapcsolódni a berlini tárgyalásokba. Brandt és Bahr a tudomásukra hozta: az összes amerikai vezető közül én értem meg legjobban a német viszonyokat. (Ez valószínűleg igaz is volt, de Moszkva bizonyára úgy gondolta, abból nem származik semmi baj, ha rájátszik a hiúságomra.) Habár a hivatalos álláspontokat a tárgyalások tényleges megkezdéséig nem terjesztjük elő, már most meg tudja mondani nekem: a Kremlben komoly tanulmányozás tárgyát képezi az a javaslat, hogy a Szovjetunió nyújtson valamiféle garanciát Nyugat-Berlin jobb megközelítésére. Miközben beszélt, világossá vált: most Moszkva vállára nehezedik a nyomás egy gyors berlini rendezés érdekében. Már kezdte átlátni, hogy egy berlini megállapodás hiányában sohasem kapja meg a delgetett keleti szerződéseit. És ennek bizony meg kell fizetnie az árát.

A SALT-ot illetően Dobrinyin még mindig nem rendelkezett felhatalmazással határozott állásfoglalásra. Ám elmondása szerint jó az esélye annak, hogy Moszkva elfogadja a védelmi egyezmény és a támadófegyverzetek befagyasztása kombinálásának ötletét. Egy sor gyakorlati kérdést vetett fel. Az egyik olyan nehéz volt, mint amilyen kínos: a nagyszámú ABM-terv közül, amelyeket eddig előterjesztünk a SALT-tárgyalásokon és a kongresszusban, melyik verzió érdekel bennünket valójában? Minden meggyőződés nélkül csak annyit tudtam mondani, hogy

erről még nem döntöttünk – egyik eseteként annak, amikor ami igaz, az egyúttal nem szükségszerűen hihető is. Valljuk meg őszintén: nem volt könnyű a szovjeteknek eligazodniuk a kongresszus előtt képviselt álláspontunk (az ICBM-ek védelmére szolgáló három körzeti rendszer), a hivatalos SALT-javaslatunk (Országos Hadművelési Parancsnokság [National Command Authority], tehát Washington és Moszkva), valamint SALT-főtárgyalónk személyes meggyőződése között, amely nem egyebet jelentett, mint a teljes tiltást. Világossá tettem, hogy gondoskodunk a SALT összhangban tartásáról a berlini tárgyalásokkal.

A szovjet diplomaták el nem mulasztanák javaslataik pontról pontra történő, véget nem érő felsorolását. Vagy az a teória húzódik meg e mögött, hogy az ember sohasem tudhatja, mikor megy bele az egyik tárgyalópartnere figyelmetlenségéből vagy tévedésből kifolyólag valamilyen engedménybe, vagy talán a moszkvai vezetés kézzelfogható bizonyítékot kíván látni arra, hogy sikertelenség esetén képviselője nem a kitartás hiánya miatt nem ért célt. Miután lerendeztem Dobrinyin összes, tartalékban tartott és mindig felvetésre készen álló témáját (a lista élén az európai biztonsági konferenciával és a Közel-Kelettel), megegyeztünk a rendszeres és szisztematikus találkozásokban, mielőtt előkészítettem és beindítottam a megfelelő ügymenetet.

Most szinte teológiai bonyolultságú tárgyalásokba készültem bekapcsolódni. Berlin három másik nyugati szövetséges, a Szovjetunió és két, már létrejött fórum létfontosságú érdekeit foglalta magában. A SALT-tal Helsinkiben és Bécsben felváltva ülésező hivatalos tárgyalás foglalkozott, megtámogatva technikai és érdemi tartalomért felelős bizottságok kaotikus szövevényével, amelyek közül néhánynak én voltam az elnöke. Ha nem járunk el nagy gonddal és odafigyeléssel, a végén még kiverjük az összes biztosítékot.

A „csatorna” működésbe lép

Közel két éve voltam Nixon munkatársa, mire eljött 1970 vége. Csaknem napon-ta hosszas megbeszélésre került sor közöttünk, és minden válságon a legszorosabban együttműködve jutottunk át. Egyre inkább afelé hajlott, hogy rám ruházza a külpolitika taktikai irányítását. Nagyjából az első hivatali évemben minden megbeszélés előtt benyújtottam neki jóváhagyásra annak a vázlatát, amit például Dobrinyinnak vagy az észak-vietnámiaknak szándékoztam mondani. Ritkán változtatott rajtuk, habár szintén ritkán mulasztott el kemény hangú intelmeket fűzni hozzájuk. 1970 végére azonban már nem tartott igényt ezekre az emlékeztetőkre. Mindig jóváhagyta a stratégiát – rendszerint szóban –, és jóformán sohasem folyt bele a taktika napi végrehajtásába. A tárgyalások során minden ülést követően terjedelmes memorandumot és elemzést nyújtottam be neki, így

megvolt a lehetősége annak megállapítására, hogy végrehajtottam-e a kívánságait. 1971-től azonban egyetlen olyan esetre sem emlékszem, amikor már folyamatban levő tárgyalás menetén változtatott volna. Pontosán tudtam, mit akar megvalósítani. Közös terveztük a stratégiát. Véleménye szerint a karmesternek nem az a dolga, hogy minden hangszeren ő játsszon a zenekarban.

De ha Nixon támogatásában biztos is lehettem, a kormány többi tagját illetően már vékony jégen táncoltam. Egy nagy apparátusban valamennyi tárgyalás azzal a kockázattal jár, hogy a kirekesztettek bármikor és következmények nélkül kijelenthetik: ők jobban tudták volna csinálni, és minél kevesebben vannak bevonva, annál többen hajlamosak ezt állítani. Mivel nincsenek benne a közös ügyintézés folyamatában, nyugodtan kardoskodhatnak maximális célok mellett, és mert nincsenek tudatában az akadályoknak, minden engedményért a nem kiélezítő határozottságot és tárgyalóképességet okolhatják. Az általam bevezetett eljárások megerősítették a döntési képességet a tárgyalások során, ők viszont megnehezítették az elért eredmények mögötti konszenzus kialakítását.

Aztán ott volt a tárgyalás témájával kapcsolatos ismeretek maradéktalan elcsúsztatásának problémája. A stábom túl kicsinek bizonyult két, párhuzamosan folyó bonyolult tárgyalás támogatására. Pótlékként a minisztériumközi mechanizmus kézben tartása szolgált, mert így céljaink felfedése nélkül tudtam igénybe venni az apparátust. Módszerem a következő volt: tervezést igénylő témaként olyan kérdéseket terjesztettem elő, amelyekről valójában már titkos tárgyalásokat folytattam. Ezáltal anélkül ismerhettem meg a hivatalok véleményét (és az ezt megtámogató hátteret), hogy formálisan „tisztáznom” kellett volna velük a sajátomat. A Dobrinyin elé tárt javaslataim így hivatali konszenzust és valószínűleg keményebb álláspontot tükröztek, mint ami egy bürokratikus tárgyaláson előterjesztett állásfoglalás lett volna. Ugyanis a hivatalok az apparátusbeli tervező értekezleteken, ahol lehetőségük nyílik kockázat nélkül átlagon felüli éberséget tanúsítani, rendszerint keményebb vonalat képviselnek, mint egy konferenciára való felkészülés során, ahol mindig vannak olyan hivatalok, amelyeknek eminens érdekük fűződik a sikerhez.

Ezeket a szokatlan eljárásokat alapvetően egy olyan elnök tette szükségessé, aki egyrészt nem bízott a kabinetjében, másrészt nem volt hajlandó közvetlen utasításokat adni a kormány tagjainak. Félt a kiszivárogtatásoktól, és visszariadt attól, hogy fegyelemre kényszerítse a kabinettagokat. De mert elszánt volt a céljai megvalósítását illetően, a közigazgatásról szóló tankönyvekben aligha oktatott, a meglevő struktúrák megkerülésével titkosan működő ügymenetet favorizált. Ez demoralizáló volt az ügyintézés folyamatából ily módon kizárt apparátus számára, amely a függetlenségének hangsúlyozásával reagált, és a saját feje után ment, ekképpen szolgáltatva a legfőbb okot Nixon számára ahhoz, hogy megkezdje őket. Ám a rendszer működött; megvalósította a fáradságos tervezésnek és

az erőteljes kifejezőmódnak azt a nehezen körülírható keverékét, amelytől a politika sikeres. 1971-ben és 1972-ben e módszerek eredményezték minden visszalépés nélkül az áttörést a SALT-on, a kínai nyitást, a berlini egyezményt, valamint a pekingi és a moszkvai csúcstalálkozót. Az eredményeket érdemeik alapján kell megítélni, habár egyrészt el kell ismernem, hogy az árukát meg kellett fizetni az elérésük módjával, másrészt pedig, úgy vélem, ezt a módszert nem szabad máskor megismételni.

A SALT esetében időnkénti formális elnöki instrukciókat megkövetelő hivatalos tárgyalások voltak folyamatban; ennél fogva ismertem a hivatalok nézeteit mind az absztrakt tervezést, mind a tényleges tárgyalásokat illetően. Világos volt, hogy a kormányon belül egyre nő a csak ABM-egyezményre irányuló nyomás, de SALT-delegációnk több tagja is nyíltan ezt támogatta. A védelmi minisztérium képviselője úgy is megelégedett volna egy csak ABM-egyezménnyel, ha a befagyasztás pusztán a nehézkérteket érinti, míg az összes többi rakétát a felek belátására bízta. Gerard Smith egy ABM- vagy NCA-tiltást favorizált viszonzásul valamilyen közelebből meg nem határozott támadóerő-korlátozásért, ám az alkualapra helyezkedő álláspont megnehezítette, hogy bármilyen ABM-programot el lehessen adni a kongresszusnak, amely korántsem lelkesedett pénzt költeni egy esetleg leszérelésre ítélt projektre. A külügyminisztérium egy csak ABM-egyezmény felé hajlott, de vonakodott erőteljesen kiállni mellette. Röviden, ha sikerülne összekötnöm egy ABM-szerződést egy *minden* hadászati rakétát érintő befagyasztással, biztos támogatást tudhatnék magam mögött az apparátus részéről, mivel ily módon többet érhettem volna el, mint amit bármelyik hivatal pártolt.

A berlini kérdéssel már bonyolultabb volt megbirkózni. Az évtizedek óta tartó válságok során kialakult, a hagyományok és a nehezen kivívott konszenzus mázával vastagon bevont jogi álláspontokat nem lehetett elnöki döntésekkel csak úgy egyszerűen megváltoztatni. Politikánkat három olyan szövetséggel kellett kidolgoznunk, amelyek egyike sem riadt vissza attól, hogy túlzott rugalmassággal vádoljon minket, holott korábban éppen az amerikai halogatást okolták a helyzetért.

Brandt feltétlen támogatása nélkül lehetetlen volt előrelépniünk, emiatt beszélmem kellett közeli tanácsadójával, Egon Bahrral. De mert egy ponton a szovjetekkel való tárgyalások négyhatalmi fórumban végződnek, szükségem volt még bonni nagykövetünk, Kenneth Rush együttműködésére is, aki *ex officio* a hivatalos berlini tárgyalásokat folytatta a nevünkben.

Rush annak idején a magánszférából érkezve lett nagykövet; legutóbbi fontos állása a Union Carbide elnök-vezérigazgatói posztja volt. Nixon onnan tudott róla, hogy a Duke jogi egyetemen tanított, bár akkor személyesen nem találkoztak. Az akkori igazságügyi miniszter, John Mitchell közeli barátja volt. Mint később kiderült, a kinevezése Nixon egyik legjobb választásának bizonyult.

A nyugodt, kiváló elemzőképességű és megfontolt Rush kifinomult érzékkel és szakértelemmel játszotta bonyolult szerepét.

Bahr problémája megegyezett az enyémmel. A saját külügyminisztériumának tudta nélkül kellett részt vennie egy fontos tárgyaláson. Németország régi bürokratikus hagyományával a háta mögött ezt nehezebb volt megvalósítani Bonnban, mint Washingtonban. Semmilyen szabályos kommunikációs csatorna sem tűnt kellően megbízhatónak, és Bahr nem tudott Washingtonba jönni ilyen vagy olyan ürüggyel anélkül, hogy ki ne robbantsa a korábbi évek illetékességi vitáit. A State Department ragaszkodni fog saját jelenlétéhez minden megbeszélésen, míg a német külügyminisztérium jelentést fog kérni. E problémák megkerülésére január 27-én futárt küldtem Bonnba egy-egy Bahrnak és Rushnak szóló személyes levéllel. Bahrral azt közöltem, hogy készek vagyunk elfogadni a kancellár javaslatát a berlini tárgyalások felgyorsítására, ennél fogva sürgőssé vált a találkozás közte és köztem. Elvárom, hogy a kancellár teljes körű felhatalmazásával jöjjön. Ami az útja kinyilvánított célját illeti, utasításom szerint a futár az Űrkutatási Tanács elnöki tisztét betöltő alelnök meghívását adta át neki az *Apollo-14* űrhajó Holdra indításának figyelemmel kísérésére 1971. január 31-én. Ha elfogadja a meghívást, én is részt veszek az eseményen, úgy intézve a dolgot, hogy együtt utazzunk New Yorkba, és a repülőgépen tárgyaljunk. Bahr azonnal elfogadta a meghívást, és huszonnégy órán belül már útra is kelt Washingtonba. Itt kerültük a találkozást, és csak január 30-án jöttünk össze a Cape Kennedy felé tartó gépen.

A Ken Rushnak címzett levelet ugyanaz a futár kézbesítette. A Washingtonba látogatását igazolandó úgy intéztem, hogy barátja, John Mitchell telefonáljon neki, és hívja haza azzal az ürüggyel, hogy politikai kinevezéseket akar vele mint nagykövettel megbeszélni. A State Department „konzultáció céljából” engedélyezte Rush látogatását, én pedig február 3-án este találkoztam vele Mitchell washingtoni lakásán, a Watergate nevű, akkor még kevésbé ismert bérházban.

Tájékoztattam Dobrinyint, hogy a megbeszélt dolgok folyamatban vannak (kormány amúgy is bizonyára tudomást szerez róla Bahr révén), és hozzátettem: esetleg Moszkva elő szeretne valamit terjesztetni, ami minden résztvevőt bizakodással tölthet el. Meglepetésemre Dobrinyin huszonnégy órán belül megjelent egy javaslattal olyasvalamire, amit a Szovjetunió korábban már elutasított, amellé kardoskodva, hogy Berlin megközelítésének eljárásrendi szabályozása csak a két Németországra tartozik; probléma esetén a nemzetközi jog rendes ügyrendi előírásaihoz kell folyamodnunk Kelet-Németországra vonatkozóan, amelyet még el sem ismertünk, ennél fogva nem sokat tudtunk (volna) tenni a követeléseink érvényesítésére. Mindeddig az oroszok megpróbálták kihasználni Berlin ingatag földrajzi pozícióját az NDK nemzetközi helyzetének megerősítésére, miközben az odajutás zavarásáért a felelősséget elhárítottak maguktól. Most pedig azt javasolták, hogy bármely, a városra vonatkozó új egyezmény megkötése esetén a négy

megszálló hatalom mindegyikének joga legyen felhívni a többiek figyelmét a jogsértésekre. A négyhatalmi felelősségre történő gyenge és továbbra sem kielégítő célozgatás csak bizonytalan lépés volt az alapvetően fontos szovjet garancia felé, de aki ismerte Gromiko taktikáját, jól tudta, hogy soha nem indítana túl nagyvonalú kezdeti állásponttal.

A Bahr-látogatásra kieszt csel működött; január 30-án mindketten rendben megérkeztünk a Kennedy űrközpontba a Hold-expedíció indítására. E fellövések megfigyelését főleg gyerekeknek szóló látványosságnak tartottam, de azon az éjszakán mély megindulás vett rajtam erőt, amikor kis csoportunk a hold fényénél megtekintette a Saturn V. hordozórakétát. A kilátóhelytől mérföldes távolságban való indításkor a minden viszonyítási pont nélkül egymagában álló rakéta nem keltett lenyűgöző benyomást a nézőkben, de most éjszaka, ebben a közelségben, hozzá a hatalmas méretei láttán törpének éreztük magunkat, megszágyenülve a benne megtestesült eszme nagyszerűségétől.

Jól tudtam, hogy vita folyik az űrprogram hasznosságáról. A felfedezés kezdeti izgalmas érzését kezdte elnyomni a nemzeti prioritások kérdésében folytatott huzakodás. De véleményem szerint, a tudományos érveket félretéve, azért van szükségünk az űrprogramra, mert egy olyan társadalom, amely nem szélesíti ki a horizontját, hamarosan beszűkül. Az az érv, hogy először itt, a Földön kell megoldanunk minden problémánkat, mielőtt bolygónkon túlra merészkedünk, mindörökké ideköt és korlátok közé zár minket. Olyan világ soha nem jön el, amelyben nem lesznek problémák, és ezek előbb-utóbb rögeszmévé válnak ahelyett, hogy kihívások lennének, hacsak az emberiség nem tágtja szüntelenül a látókörét. Kolumbusz sosem fedezte volna fel Amerikát, ha a 15. századi Európa magáévá teszi azt a leegyszerűsített jelszót, hogy először oldja meg a saját problémáit; paradox módon ezek a problémák éppen így váltak volna megoldhatatlanná, és Európa belefulladt volna saját bonyolultságába. A hit szolgált motiváló erővel az emberiség eseménydús odüsszeiájához. De hogyan álmodhat az ember egy technokrata korban? Miképpen tudja egy nép visszaszerezni azt a hitet, amely kis paraszti társadalmakat arra készítetett, hogy katedrálisokat emeljenek égbe nyúló tornyokkal – olyan építményeket, amelyek befejezéséhez évszázadokra volt szükség, kőbe foglalva szabadjára engedett ambícióik és állhatatosságuk eme bizonyítékait? Senki sem tudhatta, mit találunk az űrben; a Hold csak az első kis lépés volt ehhez. Jól emlékszem, amikor az egyik űrhajós azt mesélte nekem, hogy a leghátborzongatóbb pillanat akkor érkezett el számára, amikor végül belépett az indulásra váró űrkabinba. Most első ízben nem voltak munkások a közelben. Csak a mély csend vette körül, amint nemsokára elindul egy olyan utazásra, amelyről önerejéből nem fog tudni visszatérni. És ettől majdnem pánikba esett.

Amint ott álltam a Kennedy űrközpontban Elizabeth lányommal és David fiammal, úgy tűnt, hogy különböző módokon minket ugyanígy körbevesz

a magányosság e különös fajtája. Ezek a gyerekek egy olyan világban fognak élni, amely lényegileg különbözik az enyémtől; a realitás általuk történő értelmezése egy más rendszeren alapul majd. Gyermekként én még csak országhatárokat ismertem; a világűr meghaladta a képzelőerőmet. A televízió elképzelhetetlen volt. Ez a két gyerek kevésbé lesz korlátozott, inkább fantáziájuk szenved meg a világ változásait. Az ő határaikat nem a horizont jelenti, ahogyan az enyémet. Paradox módon, amit fizikailag el tudnak érni, az valószínűleg a képzelőerő elszegényedésével jár majd együtt. Az én generációm még könyveken nőtt fel, arra kényszerítve az olvasót, hogy önmaga alkossa meg saját valóságát, míg a gyermekeim előtt nap mint nap a televízió képernyője jeleníti meg a valóságot, amelyet passzívan fogadnak be. És mégis egy olyan világban élnek, ahol több száz millió mérföldes utazásokról egy tíz másodperc leforgása alatt megadott impulzus dönt, amelyet követően nagyrészt már nem lehet rajtuk változtatni. Ez viszont olyasmi, ami meghaladta az én képzelőerőmet, amikor annyi idős voltam, mint most ők.

Akár jól gondoltam, akár nem, azok egyikének tekintettem magamat, akiknek hatalmában áll megadni ezt a kezdő impulzust, olyan utazások utasaivá téve a jövő generációit, amelyeket nem ők választottak. Ha a célunk tévesnek bizonyul, még a legképzettebb kormányos sem lesz képes korrigálni. Annak a felelőssége hárult ránk, hogy helyes röppályát találjunk egy olyan világ felé, ahol azelőtt még sohasem járt senki, de emellett az a veszély is fenyegetett minket, hogy a semmi felé száguldunk. Legfontosabb döntéseink arról szólnak, vajon útnak induljunk-e. Az ehhez szükséges alapvető tulajdonság a hit a jövőben, amelyet részben az iránta való elkötelezettségünk teremt meg.

Miközben a fenti elmélkedésre okot szolgáltató úrhajósok a Hold felé vették az irányt, a New York felé tartó Jetstar magányában egész úton Berlinről beszélgettem Bahrral, aki pártolta a tárgyalások felgyorsítását, és lelkesen fogadta részvételi szándékomat. Ám kormányunk fejei nevében hogyan tudunk olyan fontos tárgyalásokat lefolytatni, amelyekről a saját külügyminisztereink nem értesülnek – és miképpen lennének képesek megakadályozni a szovjeteket a négy nyugati hatalom kijátszásában egymás ellen? Tudtam, hogy Bahr szoros kapcsolatot ápol az orosz diplomatákkal, ezért ragaszkodtam egymás folyamatos informálásához minden érintkezésről a szovjetekkel vagy a keletnémetekkel Berlin ügyében, a többi témát illetően pedig egy bonyolult konzultációs eljárásban egyeztünk meg. Bahr és Rush három területen – a megközelítési eljárásokban, a garanciákban és az NSZK berlini ténykedésében – fogalmaznak meg közösen javaslatokat, és kipuhatolják a szövetségesek reakcióit. Ezután mindezt megbeszélem Dobrinyinnal, majd Rush és Bahr visszaáramoltatja a hivatalos csatornába. Bár minden ellene szólt, e háromdimenziós sakk működött. Hét hónapon belül olyan egyezményt sikerült elérnünk, amely kiállta az idő próbáját.

A Rushra háruló tennivalókat a John Mitchell lakásán tartott megbeszélésünkön tisztáztuk február 3-án este. Rush egyetértett velem abban, hogy reálisan megvalósítható időkeretben semmilyen más terv nem működne. Ha a patti helyzet túlságosan elhúzódna, Brandt esetleg önerőből próbálna kitörni belőle, minket hibáztatva Németország teljesítetlen nemzeti törekvései miatt, és talán új és sokkalta függetlenebb nemzeti irányban menne el. Rush megkérdőjelezte, hogy tudunk-e kezelni egy berlini válságot a vele járó német belpolitikai felzúdulással együtt, miközben a vietnámi háború még mindig zajlik.

A hátralevő feladat egy kommunikációs csatorna felállítása volt. Ehhez a CIA segítségére természetesen számíthattunk. Rush véleménye szerint a kirendeltségvezető nem tudja elkerülni, hogy bele ne vonja a munkába néhány beosztottját, ráadásul nagyon közeli kapcsolatban állt a követség személyzetének néhány tagjával is. De ami a legfontosabb volt, a kirendeltségvezető nem tudott gyakran látogatást tenni Bahrnál üzenetek átvétele és továbbítása céljából anélkül, hogy gyanút ne keltett volna. Helyettesem, Al Haig megtalálta a megoldást. Az Egyesített Vezérkar [Joint Chiefs of Staff, JCS] összekötő tisztjével, Rembrandt Robinson tengerészkapitánnyal bonyolult, különleges kommunikációs összeköttetést dolgozott ki a flotta csatornáin át egy tengerésztiszthez Frankfurtban. A kapcsolatot Elmo Zumwalt admirális, a flotta hadművelési főnöke hozta létre, aki később az ilyen diplomácia hangos ellenzője lett. A frankfurti tisztet Haig egy nekem írt memorandumban „abszolút megbízhatóként” jellemezte, aki mentes minden „kötelezettségtől a nagykövetségünkkel vagy bármely más hírszerzési, illetve minisztériumi befolyással kapcsolatban”. El nem tudom képzelni, mit csinált ez az illető Frankfurtban, és nem is akartam rákérdezni, ami talán nem volt olyan nagy baj. Akárhogyan is, ez a tengerésztiszt, aki speciális telefonszámokat kapott Bahrtól és Rushtól, de ő maga is rendelkezett eggyel, kulcsfontosságú kapcsolatnak bizonyult. A State Department táviratai Berlin ügyében gyakran kiszivárogtak, mivel túlságosan széles körben osztották szét őket. A hadiflotta csatornáján át futó üzenetekkel ez sohasem történt meg. És hálásak lehettünk, hogy megkíméltek bennünket az ilyen komplikációktól, mivel február elejére a SALT és Berlin egyaránt megérett a titkos tárgyalásokra.

A SALT-tárgyalások és a május 20-i egyezmény

Amikor Dobrinyinnal hozzáfogtam a SALT-áttörés lehetőségeinek megvizsgálásához, a november elején Helsinkiben újrakezdett hivatalos tárgyalások ugyanúgy holtponton voltak, mint hazai vitáink. Formális megállapodás volt érvényben kormányunkban arról, hogy az Egyesült Államoknak ki kell tartania az 1970. augusztus 4-én előterjesztett legutóbbi javaslata mellett, amely mindkét

felet korlátozza a rakéták és a bombázók „kölcsonösen megállapított számában”, a szovjet nehézzrakéták mennyiségét pedig kétszázötvenben limitálja (amit 1970 végére az oroszok már túl is léptek). Ahogyan rámutattam, SALT-delegációnk sok tagja bizalmas körben nyilatkozva elbizonytalanodását fejezte ki a javaslatok iránti elkötelezettségét illetően.

Az ABM vonatkozásában tárgyalási pozíciónkat a teljes zűrzavar jellemezte. A szovjetek korábban elfogadták javaslatunkat az Országos Hadművelési Parancsnokságokra [National Command Authorities, NCA] korlátozódó rendszerre, amelyre nem kértünk és nem kaptunk pénzt a kongresszustól. Három bázisra igényeltünk pénzt, amelyek azonban nem foglalták magukban a szövetségi fővárost. Tárgyalási pozíciónk és tényleges programunk között egyre mélyült a szakadék. Októberben John Stennis szenátor közölte Gerard Smithszel: az ABM-probléma „megkeseríti” az egész védelmi költségvetési előirányzat vitáját.

A helyzet tisztázása érdekében a háttéracsatornán keresztül megkérdeztem Smitht, még mindig kitart-e amellett, hogy a védelmi- és a támadófegyverzetkorlátozások maradjanak összekapcsolva. Válasza nem volt mentes az ellentmondásoktól; valójában nyitva hagyott minden lehetőséget az ABM betiltására a tárgyalásokon, és ennél fogva a program leállítására is a kongresszus részéről. Személyes véleményként megfogalmazott ellenvetésként továbbra is kitartott egy külön ABM-egyezmény mellett, amelyet a szovjetek decemberben ismét javasoltak. Ugyanakkor hangsúlyozta, hogy egy „azonnali” elutasítás szükségtelenül vihart kavarna, és bejelentette, hogy az elnök esetleg „felül akarná vizsgálni” a külön egyezményt ellenző hozzáállását. A következmény az lett, hogy az egész ABM-kérdést újra meg kellett nyitni az adminisztráción belül.

Mi több, a SALT-álláspont feletti vita kezdett összerosódni az ABM-et érintő, immár csaknem vallási jelleget öltő évenkénti szembenállással. 1971. január 17-én a *New York Times* a nevünkben jóváhagyta a szovjet ABM-javaslatot, elítélve Nixon ragaszkodását a védelmi és a támadófegyver-rendszerek összekapcsolásához. Január 26-án Edmund Muskie szenátor, a demokrata párti elnökjelölés esélyese is részt vállalt az orosz rugalmasság ösztönzését célzó erőfeszítésekben. Elmondása szerint egy közelmúltbeli moszkvai látogatása alkalmával közölte Koszigin miniszterelnökkel, miszerint „az Egyesült Államokban tömegesen vannak olyanok, akik az amerikai hadikiadások csökkentését szeretnék”. A szenátor nem tartotta károsnak a külpolitikánkra nézve, hogy egy elnökjelölt elárulja a szovjet kormányfőnek: a kongresszus befolyásos tagjai védelmi erőink csökkentésére törekcszenek. „Mivel itt a szenátusban kijelenthetem, semmilyen istenverte okot nem látok arra, miért ne mondhatnám ugyanezt Kosziginnak.”²

Az ABM-ellenes kampány váratlan helyről kapott támogatást akkor, amikor Laird védelmi miniszter nyilvánosságra hozta: úgy látszik, az oroszok lelassították az új ICMB-ek gyártását. Mindezt sokan az elmaradhatatlan szovjet „jel-

zések” egyikének vélték, amelyekkel azok a szegénylős fickók ott a Kremlben célzásokat szoktak tenni a szándékaikra. Ez igencsak meghökkentő elképzelés volt, ha tekintetbe vesszük azt az ismétlődő gátlástalanságot, amellyel ugyanezek a moszkvai vezetők az őket igazán érdeklő minden kérdésben erőszakosan lerohantak bennünket. Az állítólagos szovjet jelzés sugallatára Gerard Smith levelet intézett az elnökhöz, javasolva, hogy jóhiszeműségünk jeleként nyilvánítsuk ki: leállunk a további ABM-telepítésekkel. Ha a szovjet rakétafejlesztés netán mégis folytatódna, erős pozícióból indulva tudnánk mindent megvalósítani a saját rakétavédelmi programunkban. Ez a téma különböző variációkban, kongresszusi és médiabeli hozzászólások során megfogalmazva újra meg újra előkerült. Február 1-jén Hubert Humphrey szenátor sürgette a szenátust: fagyassza be az amerikai ABM- és MIRV-programot. Humphrey kijelentette: „Anélkül, hogy bármilyen árat kellene fizetnünk érte, és a saját biztonságunk teljes garantálásával le tudunk állni a nukleáris fegyverkezési verseny ránk eső részével, válaszképpen a Szovjetunió által már megtett lépésekre.”³ Ám márciusra az orosz „jelzés” elpárolgott. Kiderült, hogy a szovjetek csak azért álltak le az SS–9-esekkel, hogy elkezdhesék az ICBM-ek új generációjának, az SS–18-asoknak a fejlesztését, miközben az SS–11-esek telepítéséhez tovább folytatják a silók építését. Valójában több szovjet rakétaindításra került sor 1971-ben, mint az előző évtized bármelyik évében (egyet kivéve). Ez a tény a legkisebb mértékben sem enyhítette a nyomást a védelmi kiadások csökkentésére. Azok közül, akik válaszára ösztökéltek minket az önmérsékletre utaló szovjet „jelzésre”, most senki sem javasolta, hogy a szovjet fejlesztésre is reagáljunk. A hangos dobverés az ABM-program leállítására és más programok lelassítására tavasszal lankadatlanul folytatódott. Február 3-án a Szenátus Külügyi Bizottságának zárt ajtók mögötti meghallgatásán Frank Church szenátor felszólította az elnököt „első lépésként egy csak ABM-egyezmény” elfogadására. Február 26-án William Foster, aki Johnson elnök idején a Fegyverzetkorlátozási és Leszerelési Hivatal [Arms Control and Disarmament Agency] vezetője volt, „az ABM-telepítés, -gyártás és -tesztelés teljes tilalmára” szólított fel.⁴ Március végére Humphrey, Harold Hughes és George McGovern szenátor szintén csatlakozott egy csak ABM-egyezményre buzdító felhíváshoz. Stuart Symington szenátor kölcsönös befagyasztást javasolt, azt állítva, hogy ez a MIRV-et is szükségtelenné teszi, Muskie szenátor pedig ígéretet tett zárt ajtók mögötti meghallgatások lefolytatására.

Április 5-én a *New York Times* elfogadta Muskie szenátor korábbi felvetését, miszerint az Egyesült Államok mondjon le a Poseidon és a Minuteman III-as rakétákról, és egyezzen bele az ABM-telepítés kölcsönös leállításába – egy füst alatt megfosztva bennünket minden stratégiai programunktól. Április 6-án Muskie csatlakozott a kollégáihoz, támogatva azt az elképzelést, hogy első lépésként az ABM-program korlátozását vagy betiltását előíró egyezmény megkötésére ke-

rüljön sor. Május elején a fenti körökből érkező bírálat már olyan vádakkal dobálózott, hogy az adminisztráció szándékosan húzza az időt a SALT-on a fegyverkezési verseny folytatása érdekében. Symington szenátor odáig ment, hogy az adminisztrációt a következő váddal illette: „szándékosan úgy tervez, hogy egyáltalán ne legyen semmilyen fegyverzetkorlátozási egyezmény”.⁵

Az adminisztrációnak az ABM-et hasznos „alkualapnak” tekintő álláspontja éles kritika keresztüztüzébe került. Fulbright szenátor, a Szenátus Külügyi Bizottságának elnöke szerint „az alkualappal való érvelés” megtévesztő, mert semmi mást nem szolgál, mint a fegyverkezési verseny eszkalálását. A *Christian Science Monitor* május 12-i száma az amerikai nukleáris csapásmérő erő megháromszorozásával vádolta az adminisztrációt, állítva, hogy közben a szovjetek semmit sem telepítenek – ami felettébb különös következtetés egy olyan orosz fejlesztés dacára, amely már csaknem tíz esztendeje évi kétszáz rakétás ütemben haladt előre. Április 13-án a *Washington Star* új koalíció formálódásáról tudósított a hadikiadások ellen, azzal a céllal, hogy 6-8 milliárd dollárt faragjon le a védelmi költségvetésből. William Proxmire szenátor a B-1-es stratégiai bombázó, az új repülőgép-anyahajók és tengeralattjárók, az F-14-es és az F-15-ös repülőgép, valamint a Cheyenne helikopter ellenzésével indította útnak ezt a kampányt.

Röviden szólva, nem létezett olyan új amerikai fegyverrendszer, amely ne állt volna heves támadás alatt a média és a kongresszus részéről. Ezzel egy időben Mike Mansfield szenátor benyújtotta szokásos évenkénti határozati javaslatát az amerikai erők felének kivonásáról Európából. Elkeseredett csatározást követően csak csekély különbséggel szenvedett vereséget (részletesen lásd a 22. fejezetben).

Végül a kongresszus hárommilliárd dollárt faragott le az adminisztráció igényléséből. Papíron az előző évinél kissé magasabb fegyverkezési előirányzatot kértünk – konkrétan 73,5 milliárdot, szemben a 68,7 milliárddal –, ám ebből fegyverekre számottevően kevesebbet lehetett költeni, miután 4,6 milliárd dollárral többre volt szükség egyedül a fizetések emelkedésének fedezésére, amit az önkéntes hadsereg irányába történt elmozdulás tett szükségessé, míg a maradékot az infláció emésztette fel. Az előző évhez hasonlóan az adminisztráció 1971-ben is szerencsésnek mondhatta magát, mert egy lassan, de folyamatosan terjeszkedő projekt fenntartásával a B-1-es bombázó, a Trident tengeralattjáró és rakéta, valamint egy modern harci repülőgép fejlesztése céljából sikerült megőriznie a későbbi bővítést biztosító alapot. Így épphogy csak meg tudtuk őrizni a tárgyalási pozíciókat a SALT-on, ám továbbra is fennállt annak veszélye, hogy előbb-utóbb e programok egyike-másika áldozatul esik a szűnni nem akaró kongresszusi támadásoknak.

Ebben a légkörben ismétlődött meg az előző év belső vitája. 1971. január 27-én az NSC ülésén a State Department és a Fegyverzet-ellenőrzési és Leszerelési Hivatal által képviselt egyik irányzat amellet érvelt, hogy ABM-programunk lelas-

sításával a SALT lendületet kap. Mások (magamat is beleértve), pontosan az ellenkezőjét állítva, egy amerikai ABM-programot alapvetően fontosnak tartottak ahhoz, hogy bármilyen reményt fűzzünk a támadófegyver-rendszerek korlátozásának szovjet elfogadásához. Mel Laird és az Egyesített Vezérkar folytatni akarta a négy telephelyet magában foglaló „Safeguard” ABM-programot, habár ezekből csak kettő állt ténylegesen építés alatt, mert a harmadik jóváhagyott bázison, Missouriban, a légierő Whiteman támaszpontján a munkálatok még meg sem kezdődtek. A vita eredmény nélkül folytatódott egy további hónapon át arról, hogy SALT-álláspontunkat összhangba hozzuk-e a tényleges ABM-programunkkal.

Végül márciusban Nixon lelohasztotta a vitát. Meg volt győződve róla – helyesen –, hogy eszközként az összes ABM betiltására a kongresszus el fogja meszelni az NCA-elképzelést. A következmény egy március 11-én meghozott elnöki döntés volt a négybázisú „Safeguard” rendszer folytatására, és vele a SALT-álláspontunk összehangolására. Az ellenállás azonban olyan erősnek bizonyult az ABM tilalmát és/vagy az NCA-t favorizálók részéről, hogy a döntést csak akkor hozta a szovjetek tudomására SALT-delegációnk, miután egyfolytában sürgette erre a hivatalom, és április 22-én új formális instrukció kiadására került sor.

A Dobrinyinnal folytatott tárgyalásaim megítéléséhez ezt a háttérrel kell figyelembe venni. A szovjetek minden bizonnyal erős késztetést éreztek volna arra, hogy kivárássra játszva learassák belső vitánk eredményeit, ami mentesítheti őket a viszonyosság szükségességétől. Február 4-én Dobrinyin megerősítette: a Politikai Bizottság elvben hajlandó beleegyezését adni annak megvitatásához, hogy mik a feltételei egy ABM-egyezmény összekapcsolásának a támadórakéták telepítésének befagyasztásával. De a látszólagos engedménnyről utóbb kiderült, hogy nem több, mint belépőjegy egy olyan tárgyaláshoz, amely a Moszkvára olyanmódra jellemző, előrelépést és visszakozást váltogató hintapolitikával folya le, újra meg újra eladott, vonakodva jóváhagyott engedményekkel. És a tárgyalásokat még tovább bonyolította Gromikónak az enyémekkel ellentétes stratégiája. Míg én lelassítottam Berlint, hogy felgyorsíthassam a haladást a SALT-on, Gromiko lelassította a SALT-ot, hogy felgyorsíthassa a tárgyalásokat Berlinről.

Február 10-én Dobrinyin megerősítette a támadó- és a védelmi fegyverek korlátozását illető megegyezést. Ha a két egyezményt nem lehetne párhuzamosan megtárgyalni, a szovjetek a támadófegyverek telepítésének befagyasztását a tárgyalások befejezésének függvényében vennék fontolóra. Az ABM-re vonatkozóan Dobrinyin az NCA-opciót preferálta.

Normális mederben folyó tárgyalások esetén ezzel pontot is tettünk volna a dolgok végére. Az elvi megállapodás megszületése után továbblépnénk a viszonylag egyszerű dokumentum lefektetéséig, amely kimondja a támadó- és a védelmifegyverzet-korlátozások egyidejű megtárgyalásáról szóló határozatot. Ezután a szakértői csoportok vennék át a munkát, amíg valamilyen holtpontra nem

igényel politikai szintű döntést. De a Kreml esetében semmi sem működik ilyen egyszerűen. Megtapasztalhattuk azt a szovjet taktikát, amely először eladja az alapelvet, majd arra törekszik, hogy ugyanazt az árut lényegi tartalom formájában ismételten ránk sózza. Talán erőfitogtatásból, ám nagyobb valószínűséggel egy hónapokkal korábban kidolgozott bürokratikus tervük megvalósításának céljából a szovjetek egy újabb tengeralattjáró-ellátó hajót küldtek Cienfuegosba. A reakciónkat könnyen ki lehetett számítani. Február 22-én magamhoz hívatam Dobrinyint, és a hajó azonnali eltávolítását követeltem. Semmilyen tárgyalásra nem kerülhet sor, amíg Kubában van (hamarosan távozott is). Ezzel egy időben átadtam Dobrinyinnak a Nixon és Koszigin közötti levélváltást tartalmazó, a stábom által írt és formába öntött megállapodást, amely szerint a támadó- és a védelmierő-korlátozásokat egymással párhuzamosan kell megtárgyalni. De ezen a ponton a dolgok megrekedtek. A február 26-i és március 5-i megbeszéléseink alkalmával Dobrinyin derűsen azt állította, hogy egyik szovjet vezető sem tartózkodik Moszkvában, mert a közelgő 24. pártkongresszusra készülnek, és emiatt sajnos nehezen tudnak olyan komplex témára összpontosítani, mint a SALT. Nem tudtam ellenállni a kísértésnek, hogy meg ne jegyezzem: Berlin ügyének még ennél is jóval összetettebb és veszélyesebb témájára koncentrálni viszont láthatóan nem okoz nekik nehézséget, mivel ezzel kapcsolatban egy hét sem múlt el valamilyen részletes közölnivaló nélkül Moszkva részéről.

Közben az idő egyre sürgetőbbé vált, amit tovább nehezítettek saját procedúráink. A hivatalos SALT-tárgyalások március 15-én indultak újra Bécsben. Olyan új instrukciókat kellett megfogalmaznunk, amelyek minimális követelményként nem összeegyeztethetetlenek azzal, ami a különleges „csatornán” keresztül bonyolódik. Ugyanakkor Nixont elfogta a félelem amiatt, hogy Gerard Smith és nem ő aratja le az elismerést a látszólag küszöbönálló áttörésért a támadó- és védelmi fegyverzet korlátozásában. Épp elég szitkozódást kellett elviselnie Vietnam és Kambodzsa miatt ahhoz, hogy utat engedjen annak az emberileg teljesen érthető érzésnek, amely magának kívánta vindikálni az elismerést a békével azonosított kezdeményezésekért. Biztosítottam afelől, hogy ilyen áttörés kizárólag akkor következhet be Bécsben, ha Moszkva az elnöki „csatorna” megkerülése mellett dönt, méghozzá nemcsak ebben a kérdésben, hanem minden másban is. Ez végzetes és a szovjetek érdekeit keresztező döntés lenne, legalábbis addig, amíg Brandt keleti szerződése függőben vannak. A gerillaháború mindenesetre folytatódott: március 12-én Dobrinyin átadott nekem egy, a támadó és a védelmi korlátozások párhuzamosságának elvétől visszalépő szovjet fogalmazványt, amely a nemzeti fővárosokra korlátozott (NCA) ABM-egyezmény megkötésére hívott fel még „ebben az évben”; egyszersmind jelezve, hogy a támadófegyverzet korlátozásainak megtárgyalására csak akkor kerülne sor, *miután* egy ilyen egyezményt sikerül elérni, és akkor is csupán „elvben”. A SALT-tárgyalásokon elfoglalt hiva-

talos orosz álláspont ilyenén megismétlését nem lehetett komolyan venni; Dobrinyinnak még valamit tartogatnia kellett a tarsolyában. Ezt a javaslatot a szovjet vezetés saját magának címzett végső bizonyágként terjesztette elő arra, hogy egy különleges csatorna schová sem vezet, semmi értelme sincs, ha csak megismétli az alacsonyabb szinten kialakult patthelyzetet. Mihelyt elutasítottam a javaslatát, Dobrinyin azonnal felfedte kártyáit: nem kért időt konzultációra Moszkvával – ami abszolút helyénvaló lett volna, ha az első terv komoly –, hanem indítványozta: a szovjet és az amerikai fogalmazvány összedolgozásával próbáljuk meg áthidalni a különbségeket. Világos volt, hogy felruházták némi mozgástérrel, mert saját jogkörben sohasem ajánlhatta volna fel egy új tervezet készítését.

Március 15-én találkoztunk az új tervezetek kicserélése céljából. Dobrinyin odaadta a március 12-i szöveg rövidített változatát, amely nem változtatott a szovjetek ragaszkodásán ahhoz, hogy az ABM-ről szóló megállapodás *előzze meg* a támadófegyverzetet érintő korlátozásokat, ám ejtette a csak a fővárosokra korlátozódó ABM elvét. A mi verziónk továbbra is tükrözte legfőbb célokat: összekapcsolta a támadó és a védelmi korlátozásokat.

Másnap találkozón Dobrinyinnal megkíséreltük összedolgozni a két szöveget. Az eredmény elég közel került ahhoz, hogy megfeleljen alapvető elvárásainknak. Ennek értelmében utasításokat kellene eljuttatni a két SALT-delegációnak egy ABM-megállapodás „azonnali” elérésére, amit a „stratégiai támadófegyverek” (mind az ICBM-ek, mind az SLBM-ek) befagyasztása egészít ki. A modernizálást és a pótlást engedélyeznék, de csak ugyanabba a kategóriába tartozó fegyvereket illetően. Más szóval az SS–9-es szovjet nehézzrakéták mennyiségét, amelyeket oly nagy fenyegetésnek tekintettünk a mi Minuteman földi indítású rakétaerőnkre nézve, a jelenlegi szinten be kellene fagyasztani.

Március 25-én elküldtem Dobrinyinnak a diplomáciai nyelvhasználatban „szóbeli jegyzéknek” [*note verbale*-nak] nevezett írásos, ám kézjeggy nélküli közlést; ennek státusza megfelel a szóban elhangzó mondanivalónak, amelynek tartalmától ilyesformán könnyebben lehet visszakozni. A jegyzék ismertette a követendő eljárásokra vonatkozó nézetünket: az ABM-egyezmény és a támadófegyverek befagyasztásának feltételeit párhuzamosan kellene megtárgyalni, és egyidejűleg véglegesíteni. (Az ABM-korlátozás milyenségét a tárgyaló felekre bízom.) Az engedélyezett szint a befagyasztás érvénybe lépésének napján hadrendben levő és a már gyártásba vett fegyverek száma lenne.

Másnap, március 26-án Dobrinyin elhozta a március 16-i fogalmazványunkra adott sem elfogadó, sem elutasító szovjet választ. Moszkva a stratégiai támadófegyverekre előírt befagyasztás elvét ugyan jóváhagyta, de azzal a kitételrel, hogy a részleteket akkor kell megtárgyalni, *miután* sikerült megegyezésre jutni a védelmi fegyverekről. A szovjet diplomácia rejtélyes világában, ahol bármely engedményt minimálisra korlátozott jóindulattal kell megtenni, mindez komp-

romisszumot sejtetett: az egyezményeket egymás után kell megtárgyalni, ám egyidejűleg aláírni. Ezt nem voltunk hajlandók elfogadni. Mihelyt kiderül egy ABM-szerződés létezése, kivédhetetlen nyomás alatt leszünk, hogy bólintsunk rá, és az aláírás percében a támadófegyverek befagyasztásának elfogadása szertefoszlik. (De még akkor is, ha nem írának alá, a kongresszus sohasem szavazna meg pénzt az ABM-programra, így szovjet szempontból az ideális végkimenetel egy tető alá nem hozott ABM-egyezmény lenne, amelyben az Egyesült Államok egyoldalúan lemondana a programjáról.)

Haladtunk ugyan, de gyötrelmesen lassú tempóban. Nem hagytam kétséget afelől, hogy ragaszkodni fogunk az előző napon benyújtott jegyzékben lefektetett elvekhez. Dobrinyin elismerte, hogy feletteseinek nem lehetett alkalmuk tanulmányozni a szöveget, ám szerencsére rövidesen Moszkvában lesz személyesen tájékoztatni őket, miután épp most hívták ismét haza konzultációra. A már megszokott stílusban a Kreml tovább lassította a megbeszéléseket azon egyszerű módszerrel, hogy eltávolította mellőlünk a tárgyalóját.

Ezalatt Bécsben folytak a hivatalos SALT-tárgyalások azzal a komplikációval megtévezve, hogy a mi delegációnk nem tudott a különleges kommunikációs „csatornáról”. Március végén Gerard Smith egy háttércsatornán át küldött üzenetében arról elmélkedett, hogy a megbeszéléseken már nagyjából olyan messzire elment, amennyire csak lehetett, hacsak nem kap felhatalmazást az ellenfélhez közel telepített rendszerek bevonására. A védelmi minisztériumot képviselő Paul Nitze azt javasolta, hogy a szovjet nehéz ICBM-ek (az SS–9-esek) számának befagyasztásáért és végső csökkentéséért cserébe viszonzásképpen fogadjunk el egy ABM-tilalmat. Idehaza továbbra is nyomás nehezedett ránk az orosz csak ABM-javaslat elfogadására. Ennek szószólója a *Time* magazin, a *Washington Post* és Muskie szenátor volt. Symington szenátor a „Safeguard” ABM-programot olyan ejtőernyő-készítő céghez hasonlította, amely így hirdeti a termékét: „Ha nem működik, küldje vissza, és kap tőlünk egy másikat.”⁶ A tisztetség kedvéért azért meg kell mondanom: titkos tárgyalási stílusunk sebezhetővé tett minket az ilyesfajta nyomással szemben; bírálóink nem tudták, hogy több is van a tarso-lyunkban. Másrészt ha tudták volna, a jelenlegi szovjet javaslatok elfogadására ösztökélnek bennünket, márpedig mi továbbra is ezek jobbá tételén munkálkodtunk.

Mivel a támadófegyverekről szóló nyilvános vita az egyetlen ilyen jellegű új programunk, a külön-külön célra irányítható többtöltetű robbanófejekkel felszerelt ballisztikus rakéták (MIRV) telepítésének leállításáról szólt, az Egyesült Államok valójában örökösen annak a határán ingadozott, hogy kénytelen lesz feladni az éppen fejlesztés alatt álló két stratégiai fegyverrendszerét – méghozzá bármilyen SALT-egyezmény előtt.

Szerencsére április 23-án Dobrinyin visszatért Moszkvából, és kihúzott min-

ket a bajból. Átadott nekem egy jegyzéket, amely a szovjet tárgyaló felek ridegen megfontolt stílusában elfogadta azt a javaslatunkat, hogy a támadófegyverzet-korlátozások megtárgyalására még egy ABM-egyezmény megkötése előtt sor kerülhet, ekképpen határozva meg az egyidejűséget, habár Gromiko stílszerű kettős tagadásában megfogalmazva. Ezzel elértük elsődleges célunkat, ám az oroszok jellemző módon visszaszívtak egy korábbi engedményt: a megegyezést a csak a nemzeti fővárosokra korlátozódó ABM-rendszer amerikai elfogadásától tették függővé. Így azonban a Politikai Bizottság már megint erkölcsi tőkét pazarolt el a nyereség bármilyen kilátása nélkül. Dobrinyinnak mindenképpen tudnia kellett – még akkor is, ha Gromiko vonakodott beismerni –, hogy az NCA „talált pénzként” hullott az ölkébe tavaly. Másrészt a szovjetek nem mentek volna el ilyen messzire, ha nem akarják megtenni az út hátralevő részét is. Április 26-án egy másik szóbeli jegyzékkel kiutat kínáltam fel nekik azzal a javaslattal, hogy az ABM-szerződésben engedélyezendő telepek milyenségét illető döntés kapjon haladékot a későbbi tárgyalások függvényében. A jegyzék azonban a szovjetek tudtára adta: az amerikai álláspont ténylegesen kiépítés alatt álló rendszeren (azaz a rakétabázisok védelmén) alapszik, és nem a fővárosokra koncentrálódó valamilyen feltételezett rendszeren. Dobrinyin persze nem hagyhatta ki, hogy jó pontot írjon be a neve mellé, mondván: végül is a Kreml íme elfogadja előző évi ABM-javaslatunkat. Nyugtázva ezt a kissé kellemetlen igazságot, világossá tettem, hogy ebből nem fogunk engedni.

A megegyezés felé közeledve, május 2-án bizarr esemény zavart bele erőfeszítéseinkbe. Vlagyimir Szemjonov bécsi szovjet SALT-tárgyaló egy magánjellegű vacsora alkalmával váratlanul szóba hozott Smithnél egy, a fővárosokra korlátozódó ABM-szerződésről szóló javaslatot, amelyet majd az ICBM-ek számának befagyasztása követne. Ennek megvitatására az ABM-egyezmény megkötése után kerülne sor. A felvetés éppen arról szólt, amit hat héttel korábban elutasítottam. Más szóval Szemjonov a régi szovjet álláspontot terjesztette elő akkor, amikor Dobrinyin már beleegyezett az egyidejűségbe. Miután jóval messzebb ment bárminél, amibe az oroszok korábban beleegyeztek Bécsben, valamint nem tudhatta, hogy most azt ajánlják fel neki, amit egyszer már elutasítottunk és tökéletesítettünk, Smith azt hitte, áttörés határához érkezett. Érthetően sürgette, hogy fogadjuk el – ezáltal is jelezve, milyen nyomással kellett volna szembesülnünk, ha a tárgyalás a hivatalos csatornákon belül marad. Mind a mai napig nem értem, vajon mit remélt Gromiko elérni e manőverrel. Talán nem tudott ellenállni a kísértésnek kettős csatornarendszerünk kihasználására, és felhatalmazást adott annak kiderítésére, meddig hajlandók elmenni a hivatalos tárgyalóink. Talán azt akarta tesztelni, hogy az elnök meg tudja-e indokolni az általam előterjesztett programot. Elképzelhetően bele akarta vonni Szemjonovot a dologba, aki viszonzásképpen be akarta bizonyítani: ő jobb Dobrinyinnál. (Senki se

képzelje, hogy a szovjet rendszer mentesebb a bürokratikus belharcoktól, mint a mienk, sőt minden valószínűség szerint még virulensebben hajlamos rá.)

Bármilyen volt is a háttérben meghúzódó ok, Szemjonov akciója azon kívül, hogy kétségeket ébresztett az oroszok jóhiszeműségét illetően, lényegében megkerülte az elnöki „csatornát”. Emellett kormányhivatalaink hivatalosan foglalkozni kezdtek a felvetéssel, ami hamarosan erős nyomássá eszkalálódott a média és a kongresszus részéről arra, hogy fogadjuk el a „kompromisszumot”. Mivel ekkor Palm Springsben tartózkodtam, látszólag szabadságon, valójában a kínai utam előkészítésével elfoglalva, Al Haiget kértem meg, hogy vonja kérdőre Dobrinyint, aki azonban nem tudott érdemi magyarázattal szolgálni. Hangsúlyozta, hogy Szemjonov a „rég” állásponttal hozakodott elő, mintha ez valamilyen mérsékléssel szolgálhatna a manőverre. Mindenesetre megígérte, hogy ellenőrzése alá vonja a dolgokat.

Néhány nap múlva, május 9-én Szemjonov ismét támadásba lendült; ezúttal az osztrák kormány által szervezett dunai hajókirándulást szemelte ki annak demonstrálása végett, mennyire elkötelezte magát a „csatorna” megkerülésére. Smith félrevonva azt javasolta, hogy „ebben az évben” koncentráljanak egy ABM-egyezmény létrejöttére, amely után intenzív tárgyalásra kerülhet sor egy támadófényvető érintő egyezmény megkötésére. Az ICBM-ek telepítésével le kellene állni „bizonyos időre”, amíg ezek a tárgyalások folyamatban vannak. (Mostanra már a hat héttel korábbi szovjet állásponttól előbbre lépett az utolsó előtti. Még mindig ragaszkodott az egymás utáni tárgyalásokhoz, továbbra is kizárva a tengeralattjáróról indítható rakétákat.) Smith örvendezett a látszólagos új „áttörés” miatt. Dilemma elé kerültem. Aligha mondhattam meg neki, hogy lejárt szavatosságú árut tukmáltak rá, és Szemjonov ajánlatát feleslegessé tette egy Smith által nem ismert csatornán keresztül tett jobb ajánlat. A legtöbb, amit tehettem, az volt, hogy javasoltam: egy hét múlva jöjjön el az indítvány megvitatására.

Eközben elhatároztam: most már dűlőre viszem a dolgokat Dobrinyinnal. A szovjetekkel való érintkezés során elkerülhetetlenül eljutunk egy olyan ponthoz, amikor muszáj brutális módon világossá tenni: elérkeztünk a rugalmasság határához, eljött az ideje, hogy vagy döntést hozunk, vagy befejezzük a tárgyalást. Mindez azonban bonyolultabb dolog, mint egyszerűen „bekeményíteni”. Ha a vonalat túl hamar húzzuk meg, a szovjetek megszakítják a tárgyalást, ha pedig túl későn, attól kezdve nem hisznek a kihívás komolyságában. A tárgyalásokon a siker kulcsa az időzítés, és különösen igaz ez Moszkva esetében.

Ami később egy többször is használt előrelátó eszközzé fejlődött, azt 1971 májusában még a szükség kényszerítette ki – vagy pedig az oroszok ügyetlensége. Ha egyszer Smith visszatér Washingtonba, Szemjonov javaslata hivatalos kormányhivatalközi mérlegelés tárgya lesz, és ezáltal kikerül az elnöki „csatorna”

ellenőrzése alól. Május 11-én meglehetősen nyersen őszintén megbeszélést folytattam Dobrinyinnal. A következőket közöltem vele: a szovjetek talán azt képzelték, ki tudják játszani a két csatornánkat egymás ellen; és valóban, némi nehézségünkbe kerülhet kormányhivatalaink meggyőzése arról, hogy amibe Dobrinyin már beleegyezett, ténylegesen megvalósítható. De afelől ne legyen semmi kétség, hogy az elnök szívóssága és az apparátusbeli gépezet kézben tartása általam előbb-utóbb eljuttatja a dolgokat oda, ahova akarjuk. Ennek ára azonban a bizalomvesztés lesz a magánjellegű, közvetlen „csatorna” iránt. Az elnök alighanem komoly haragra gerjed amiatt, amit nem értelmezhet másként, mint szándékos manővert a siker eléréseért neki járó elismeréstől való megfosztásra. Az április 26-án tett javaslatunkra negyvennyolc órán belüli választ követeltem, különben az egész ügyet áttesszük a hivatalos csatornákra, és ugyanezt fogjuk csinálni a berlini tárgyalásokkal is. Május 12-én Dobrinyin meghozta a választ, amelyben a Szovjetunió elállt az NCA-rendszerhez való ragaszkodásától, és elfogadta a támadó- és a védelmifegyver-rendszerek korlátozásáról szóló tárgyalások egyidejűségét. Május 15-re megegyeztünk a Nixon és Koszigin közötti bizalmas levélváltás szövegében, valamint abban, hogy május 20-án bejelentésre kerül sor.

Ez a siker keserves kínokat okozott Nixonnak, mert tovább már nem halogathatta a dolgot: el kellett árulnia külügyminiszterének, hogy a tudta nélkül hónapok óta tárgyalások folytak, amelyek most érkeztek ahhoz a ponthoz, hogy hivatalos bejelentés tetőzze be őket. Első ötletként azt akarta beadni Rogersnek, hogy egy hirtelen jött szovjet közlés eredményezett váratlan áttörést. (Hét héttel később ezzel indokolta a pekingi utamat.) Én azonban nem javasoltam olyan magyarázatot, amelyet nem támasztanak alá dokumentumok, és a rosszindulatú szovjet tárgyaló fél kihasználhatná. A következő ötlete úgy szólt: mondjuk azt, hogy januárban írt Brezsnyevnek, és éppen most kapott rá választ. Ezt szintén nem pártoltam – jórészt ugyanazon az alapon. Nixon végül a megszokott módon Haldemanra bízta a hír közlését régi barátjával. A később Haldemant érő megbélyegzés nem homályosíthatja el azt a bátorságot és lelkiert, amellyel sok ilyen hálátlan és tulajdonképpen megalázó feladatot végrehajtott. Rogers elismerésre méltó higgadsággal fogadta az adott magyarázatot – a kétes hitelű brezsnyevi levelet.

Gerry Smith tájékoztatásának feladata rám hárult. Nem volt valami kellemes megbízatás. Bármennyire is nem értettem egyet a politikáról vallott nézeteivel, tiszteltem lojalitását és professzionalizmusát. Minden bizonnyal fájdalmasan élte meg a többéves munka betetőzéséből történt kirekesztettségét. Túl nagy elvárás lett volna főtárgyalónktól, hogy egyetértsen a hivatalos csatornákon zajló tárgyalások jóval hosszabb ideig tartó elhúzódnásával [az informális csatornán futó egyezkedések kedvéért], és abban is erősen kételkedtem, hogy az engedményt szorgalmazó nyilvánosság részéről ránk nehezedő nyomással szemben fenn tudtuk volna-e tartani végső álláspontunkat. Megmutattam Smithnek minden,

a szovjetekkel lefolytatott tárgyalásról rögzített anyagot, az üzenetváltásokat, valamint a megbeszéléseimről készített összefoglalókat. Udvarias volt, és uralkodott magán. Bár később négyszemközt érthető keserűségét fejezte ki az ilyen viselkedés miatt, amely levonhatott volna a Nixon-adminisztráció kelet–nyugati kapcsolatokban elért első jelentős vívmányának értékéből, ő a nemzeti egységet saját érzései elé helyezte.

1971. május 20-án délben Nixon a fehér házi sajtóttestület elé lépve váratlanul meglepte őket az év során bekövetkező számos meglepetés közül az elsővel. Felolvasta a bejelentés szövegét, amelynek rövidege (és bizonyos fokú tekervényessége) nemigen szolgáltatott igazságot az előző hat hónap fáradozásainak és valódi jelentőségének:

Az Egyesült Államok és a Szovjetunió kormányai, miután áttekintették a stratégiai fegyverzetek korlátozásáról szóló tárgyalásaikat, megállapodtak abban, hogy még az idén egyezmény kidolgozására koncentrálnak a rakéta-elhárító rakétarendszerek (ABM-ek) telepítésének korlátozásáról. Továbbá abban is megállapodtak, hogy az ABM-ek limitálását előíró egyezmény megkötésével együtt a stratégiai támadófegyverek korlátozásával kapcsolatban is megegyeznek bizonyos intézkedésekben.

De a sors úgy rendelte, hogy a szovjetekkel folytatott tárgyalások során ezúttal semmi se menjen zökkenőmentesen. Alighogy nyilvánosságra került a megegyezés szerinti bejelentés, arról tájékoztattak, hogy a TASZSZ orosz hírugynökség egy ettől eltérő bejelentést tett, amely szerint a támadófegyverekhez kapcsolódó korlátozások megtrágyalására az ABM-egyezmény „után”, nem pedig azzal „együtt” kerül sor. Vagyis azzal szembesültünk, hogy sajtóközleményként megpróbálták a korábbi, meghaladott szovjet álláspontot becsempészni a hátunk mögött. Amikor erre felhívtam Dobrinyin figyelmét, gyenge lábakon álló érveléssel úgy válaszolt, hogy a TASZSZ minden bizonnyal egy orosz nyelvű szöveg saját újrarendelését publikálta (ami meglehetősen furcsa magyarázat volt, mivel az eredeti nyilatkozat szövegét angolul egyeztetettük). Sajnos, érvelt Dobrinyin, az időeltolódás miatt most már túl késő van elérni Moszkvát. Erre közöltem vele: két óra múlva tájékoztatót tartok a bejelentésről, és ezen vagy nyilvánosságra hozom a szovjetek kétszínűségét, vagy a kölcsönösen megállapodott szöveget a kapcsolatok javulása irányában tett első fontos lépésként prezentálom. Rajta áll a választás. Dobrinyin találatos megoldásként a helyes angol szöveget lemásoltatta orosz nagykövetségi levélpapírra, így időben a hitelességi szakadékokra specializálódott fürkésznek rendelkezésére állt, pedig már a nehéztüzérségük felállításával voltak elfoglalva. Talán ez volt az egyetlen eset, amikor egy közlemény szovjet fejléces papírra írva került ki a Fehér Ház sajtóközpontjából.

A felszín tekintve a május 20-i áttörés ügyrendi volt. Döntést hozott arról, hogy a támadó- és a védelmifegyverzet-korlátozásokról szóló tárgyalások egyidejűleg fejeződnek be.* Ám az egyezményben jóval több foglaltatott, mint amit a bejelentéséhez használt szavak ki tudtak fejezni. A Politikai Bizottság elé tettük SALT-álláspontunk lényegét. Az 1972-es SALT-egyezmény azt erősítette meg, amit az 1971-es megállapodás magában foglalt: a szovjetek valójában beleegyeztek a hadászati rakétaik új indításainak befagyasztásába; elfogadták nehézzrakétaik számának a limitálását; lényegében lemondtak arról a követelésükről, hogy külföldön állomásozó repülőgépeinket is be kelljen számítanunk a teljes arzenálba; tudatosítottuk bennük, hogy a tengeralattjáróról indítható rakéták számát korlátozni kell, vagy pedig el kell velük számolni a másik fél felé; továbbá sikerült túllépni az előző évi meggondolatlan NCA-javaslatunkon is. Röviden szólva, a következő esztendőben megkötött végleges egyezmény alapvető aspektusaiban tükrözte a május 20-i bejelentéshez vezető megbeszéléseket.

Jóval a SALT-egyezmények 1972. májusi aláírása után divat lett kritizálni az állítólagos „egyenlőtlenségüket”. Az igaz, hogy a befagyasztás öt évre konzerválta a korábbi évtizedben kialakult számszerű különbséget a szovjet és az amerikai rakétaarzenál között, elődeink döntéseinek eredményeképpen azonban egyetlen olyan amerikai program sem létezett, amely új rakétákat tudott volna produkálni legalább öt éven keresztül. Egy NSC-értekezleten Mel Laird rámutatott: az általunk tervbe vett új tengeralattjárók elkészültének legkorábbi dátuma 1977; mint utóbb kiderült, túl optimistának bizonyult – legalább két esztendőt tévedett. A közbeni időben az adminisztráció új programok – a Trident, a B-1-es, a Minuteman III., az ABM és a MIRV – fejlesztését vitte keresztül az aktív és hangos kongresszusi ellenállással szemben. A számok befagyasztása ennél fogva egyetlen amerikai programot sem állított le, viszont megálljt parancsolt egy éves szinten több mint kétszáz ICBM-et és SLBM-et telepítő folyamatos szovjet programnak. Cserébe elfogadtunk egy limitet az ABM-re – az alkualapunkra –, amelyet a kongresszus amúgy is ki akart végezni.

Alkupozióink nyilvánvalóan gyenge volt – mivel nem tudtunk hihetően úgy érvelni, hogy a megegyezés sikertelensége esetén gyors fejlesztésbe leszünk képesek fogni –, és mégis sikert értünk el. Ez több tényezőnek tudható be. Moszkva végül úgy döntött, nem lovagolja meg a vietnámi háború miatt ránk zúduló ott-honi nyomáshullámot; erre a döntésre nem a jótekonyság vitte rá, hanem az a felismerés, hogy Nixon első elnöki ciklusa idején a különleges „csatorna” jelentheti az egyetlen esélyt egy alapvető megegyezésre. És a szovjet vezetők kellően óva-

* Egyes tudós fegyverzetkorlátozási szakértők továbbra is azt hitték, hogy az elnök elfogadta a szovjet javaslatot; dicsérték Nixont, mert beleegyezett egy csak ABM-megállapodásba, holott valójában pont az ellenkezőjét tette.⁷

tosak voltak Nixon „kiszámíthatatlanságát” illetően (ami valójában egy kérdés megoldásának feszített szétválasztása volt) ahhoz, hogy ne játsszanak rá egy látszólagos belpolitikai nyugtalanságra, amelynek vékonyka hazai bázisát Dobrynin a maga részéről jobban felmérte, mint bírálóink közül sokan.

De ami ennél fontosabb volt, az oroszok nem kockáztathattak meg egy velünk kapcsolatos válságot, ha tető alá akarták hozni a berlini egyezményt, vagy ratifikálva szeretnék volna látni a német szerződéseket. Ez az összekapcsolás sohasem fogalmazódott meg nyíltan, ám egyértelműen tükröződött a tárgyalásaink tempójában. (Például Szemjonov meggondolatlan akciójának hetében megkértem Rusht, hogy valamilyen ürüggyel két héttel halassza el megbeszélését a bonni szovjet nagykövettel.) És esélye sem volt annak, hogy hidegháborús viszonyok közepette a német parlament ratifikálja Brandt keleti szerződéseit. Nekünk megvoltak a magunk okai arra, hogy ne kívánjuk a kelet–nyugati feszültségek fokozódását, de ennek megkockáztatására is készen álltunk, mindaddig várva egy SALT-egyezménnyel, amíg összeegyeztethetőnek nem tekintjük a biztonságunkkal.

Belpolitikai vonalon a május 20-i megállapodás révén levegőhöz jutottunk. Rövid időre elhallgattatta kritikusainkat, akik folyamatosan azt állították, hogy az adminisztráció nem kellően elkötelezett a béke iránt, és Nixon hivatali idejének hátralevő részére nyugvópontra juttatta a védelmi vitát. Mihelyt nyilvánvalóvá vált, hogy a SALT valószínűleg sikerrel zárul, a pressziók a különböző moratóriumokra csökkentek. Az ABM ugyan embrionális állapotban maradt, de ez egy évre elkerülhetetlen volt. Valójában magasabb árat kaptunk érte, mint amit lehetségesnek gondoltunk, miután a Szenátus Fegyveres Erők Bizottsága 1971 májusában amellel tette le a voksát, hogy még egy SALT-egyezmény hiányában is két bázisra korlátozza a telepítést.

A kormányzaton belül a május 20-i megállapodás mérföldkő volt a Fehér Ház dominanciájának megerősítésében a külügyek terén. Nixon elnökségének első két évében a Fehér Ház befolyása csak a politika alakítására korlátozódott, most pedig már a végrehajtására is kiterjedt. Egyidejűleg három olyan jelentős kezdeményezés tárgyalása volt folyamatban, amelyről az illetékes kormányhivatalok nem tudtak: a május 20-i SALT-megállapodás, a berlini tárgyalások és a nyitás Kína felé. Már jeleztem, hogy ezt az ügyvitelt nem tekintem olyannak, ami kiállja az intézményszerű próbáját. De ugyanúgy hangsúlyoznom kell, hogy a minisztériumok keveset tettek Nixon bizalmának erősítéséért. Mivel hajlamosak voltak kihasználni vonakodását a szemtől szembeni konfrontációtól, vég nélküli gerillaháborúra sarkallták az elnököt a nem a sajátjainak tekintett beosztottjai megkerülése céljából. Hogy mi volt előbb, a Nixont egész életén át végigkísérő gyanakvás, vagy az iránta táplált bizalmatlanság egy olyan kormányzat részéről, amelyben már jó évtizede az ellenzékének emberei ültek, ugyanolyan nehezen eldönthető dilemma, mint a tyúk vagy a tojás elsőbbségének kérdése. Támogatásommal Nixon megtalálta

a probléma megoldásának sajátos módját. Ez kétségkívül romboló hatást gyakorolt a minisztériumi morálra, olyanokkal szemben pedig, mint Smith, igazságtalan és megalázó volt. Ráadásul erősen igénybe vette az NSC-stáb idegeit, akikre a láoszi hadművelet kellős közepén egyidejűleg három komoly tárgyalás támogatásának kizárólagos felelőssége is hárult. És rengeteg energiát emésztett fel a megduplázódott csatornák kiszolgálása. De Nixon úgy ítélte meg, hogy a meggyőződését, a személyiségét és a beosztottjait tekintetbe véve semmilyen más úton-módon nem tudja elérni céljait.

A május 20-i megállapodást illetően minden oka megvolt az aggodalomra, hogy az egyezés megkötése a hivatalos csatornákon hónapokon keresztül el fog húzódni, miközben minisztériumaink a három ABM-opció és a befagyasztás különböző verziói fölött vitatkoznak, majd az általuk favorizált elképzelések kiszivárogtatásával megpróbálják megakadályozni vagy megelőzni őt a döntésben. A szovjetek egyfolytában egy csak ABM-egyezményt feszítettek volna, és számíthattunk rá, hogy az elfogadtatása érdekében sikeresen uszítanak ránk a médiát, a tudományos köröket és a kongresszust. Szinte bizonyosan le kellett volna mondanunk a berlini és a SALT-tárgyalások alapvetően fontos összekapcsolásáról – tekintettel arra, hogy lehetetlen lett volna két teljesen különböző kormányhivatal lépéseinek finomra hangolása, mivel mindkettő hivatalnokai szerint a saját feladatuk kellőképpen nehéz és érdemes volt arra, hogy feljogosítva érezzék magukat az ügyek egymástól és másoktól független intézésére.

A május 20-i megállapodás emellett kínai kezdeményezésünkben is játszott valamennyi szerepet. Megmutatta Pekingnek, hogy Moszkva irányában is rendelkezünk választási lehetőséggel, miközben az alapvető kínai aggodalmak megértését is demonstrálni tudjuk vele. A pakisztáni csatornát a kínai vezetők tájékoztatására használtuk a döntésünkről és a hozzá vezető okokról, világossá téve, hogy elutasítunk minden törekvést a kondomíniumra. Végül pedig a május 20-i volt az első hosszú ideig tartó amerikai–szovjet tárgyalás elnöki szinten, egyszerűsített előfutára számos további megállapodásnak az előttünk álló években. Sok viszontagság árán a két nukleáris óriás elkezdte kitapogatni az utat az egymás mellett élés néhány alapszabálya felé.

A berlini tárgyalások

Berlin ügyében a tárgyalás Moszkvával szintén két szinten, titkosan és hivatalosan zajlott, de bonyolultságban és ezoterikus zsargonban még a SALT-on is túlment. Míg a SALT-on teljes felelősséget tudtunk vállalni az általunk képviselt álláspontért, Berlin esetében nem csupán a Szovjetunióval kellett dűlőre jutnunk, hanem meg kellett őriznünk a partneri viszonyt Nagy-Britanniával és Francia-

országgal mint megszálló hatalmakkal, a Német Szövetségi Köztársasággal mint a leginkább érdekelt szövetséggel, és a nyugat-berlini kormánnyal, amely végül is azokat az embereket képviselte, akiknek a szabad életre való esélye volt a tét. Ráadásul a tárgyalás résztvevőit szinte gúzsba kötötte a jogi előírások betű szerinti betartásához történő túlzott ragaszkodás, és ebből következően az éveken át folyó alkudozás. Az igazolványokra ráütemezett pecsét pontos formájától kezdve egészen a város jogi státuszáig alig akadt olyan téma, amiért az 1950-es és 1960-as években ne kellett volna kötélfűzést folytatnunk a szovjetekkel. Bármely kezdeményezésnek meg kellett küzdenie a felgyülemlett jogi előírások hosszú örökségével, és valahogyan meg kellett kerülnie az orosz főtárgyaló, Pjotr A. Abraszimov kelet-németországi szovjet nagykövet örökös obstrukcióját. Abraszimov nem diplomata volt, hanem vaskalapos kommunista pártfunkcionárius, akinek minden tapasztalata kimerült a kelet-európaiakkal való érintkezésben, ezért még szovjet mércével mérve is ellentmondást nem tűrő, goromba hangot engedett meg magának. Nagyon nehezen volt képes felfogni, hogy a nyugati tárgyaló feleknek nem osztogathat csak úgy utasításokat.

A nyugati alkupozíció alapján véve kedvezőtlen volt. A Nyugat-Berlinbe irányuló közúti, vasúti és légi forgalom könnyű prédájául szolgált a szovjetek és a keletnémetek zaklatásainak. Az akadályoztatások látszólag olyan triviálisak voltak, hogy nehezen lehetett megfogni, megtámadni őket, halmozott hatásuk miatt azonban súlyos fenyegetést jelentettek a város szabadságára nézve. A nyugat-berlinieknek tilos volt Kelet-Berlinbe utazniuk. Telefonszolgálat nem létezett. A polgári vasúti és közúti forgalmat az az NDK ellenőrizte, amelyet akkoriban még el sem ismertünk. A katonai forgalom technikailag egy oroszok által felügyelt ellenőrzőponton haladt át, de még ez is pusztán fikció volt, mivel valójában egy keletnémet őrszem tartotta a kapukat ellenőrzés alatt, miközben egy szovjet tiszt egy közeli bódében lebzsel, arra az esetre, ha valamilyen vita támadna.

A „nyugati szektorok” gazdasági szempontból Nyugat-Németország támogatását élvezték. (A szövetségesek mindig ezt a fogalmat alkalmazták annak hangsúlyozására, hogy Berlin továbbra is egy egységes város, négyhatalmi megszállás alatt.) Az NSZK mind a kereszténydemokrata, mind a szociáldemokrata kormányok alatt különleges erőfeszítéseket tett berlini politikai és gazdasági jelenlétének megalapozására, amit a három nyugati hatalom támogatott és bátorított. Ugyanakkor a megszállási státusz fenntartása céljából – ami az egyedüli jogi alapja volt annak, hogy megkövetelhesük a szovjetektől a felelős viselkedést és az elszámoltathatóságot – a három nyugati hatalom sohasem ismerte el, és a Német Szövetségi Köztársaság sosem állította, hogy Nyugat-Berlin az NSZK része. Ennélfogva az USA-nak komoly érdeke fűződött az orosz kötelezettségek definiálásához Nyugat-Berlin normalisabb megközelíthetőségét, valamint az immár egy évtizede a fal által elválasztott Nyugat- és Kelet-Berlin közötti átjárhatóságot illetően.

A város sebezhetőségét a szovjetek egy évtizeden át kihasználható lehetőségként, nem pedig a rendezésre irányuló ösztönzésként kezelték. 1971-ben az foglalt le minket, hogy Moszkva szorgalmazta Brandt keleti szerződéseinek ratifikációját. Mivel az *Ostpolitik* kézzelfogható előnyei egyoldalúaknak tűntek – végül is Bonn nem többért, mint csupán a politikai légkör javításáért cserébe elfogadta országa megosztottságát –, valamilyen kedvező berlini megállapodásnak kellett ellenértékként szolgálnia. Ezért Moszkva abba az ellentmondásos helyzetbe került, hogy a helyi erőegyensúly által nem indokolt engedmények megtételére kényszerült a számára fontos más ügyekben elkönnyelhető nyereség érdekében. Ez volt az összekapcsolás klasszikus esete – azzal a gyakorlati következménnyel, hogy mi lettünk a felelősek Brandt politikájának végső sikeréért.

Két fő kérdést kellett rendezni:

- a nyugati hatalmak szovjet (nem pedig keletnémet) garanciát akartak kapni arra, hogy Berlin általuk történő elérhetősége kedvezményes és akadálytalan lesz;
- a Német Szövetségi Köztársaság azt akarta, hogy az oroszok fogadják el: komoly politikai kapcsolatok állnak fenn az NSZK és Nyugat-Berlin között, megszüntetve ezzel a város elleni kommunista pressziók hagyományos hivatkozási alapját.

A Szovjetunió azzal kezdte a négyhatalmi tárgyalásokat, hogy a rá jellemző, hagyományos túlbonyolítottsággal mindkét kérdés ellen támadást intézett, a megszokott pörölycsapás-taktikával adva elő a számára maximális előnyöket biztosító álláspontját. A megközelítést illetően az oroszok minden illetékességet tagadtak, hangsúlyozván, hogy a Kelet-Németországon átmenő forgalom nem függ az ellenőrzésüktől vagy a befolyásuktól; az ügyet a két német félnek kell megtárgyalnia. Ha a szovjeteknek mint a megszálló hatalmak egyikének nincs felelősségük, akkor ennek az álláspontnak az értelmében a nyugati szövetségeseknek sincs. Ennélfogva a polgári lakosság eljutása Berlinbe tisztán német belügy, és bármilyen válság e szerint kezelendő.

A „szövetségi jelenlétet” illetően a Kreml álláspontja maga volt a megtestesült egyszerűség. A szovjetek nem kevesebbet követeltek, mint Bonn „illegális” ténykedése minden nyomának teljes eltüntetését a városban – ezekről enciklopédikus hosszúságú listát terjesztettek elő. És a rá jellemző stílusban Abraszimov azzal a követeléssel állt elő, hogy elsőként a Német Szövetségi Köztársaság jelenlétének kérdését kell rendezni; a város megközelítésével kapcsolatos intézkedések megtárgyalása csak ez után következhet. Úgy tűnt, a szovjetek Nyugat-Berlin „szabad várossá” nyilváníttatására akarják használni a tárgyalásokat; 1958–59-ben, 1961-ben pontosan az erre való törekvésük vezetett komoly válsághoz. Nem volt

ez más, mint SALT-taktikájuk újrájátszása, amelynek során szintén a Moszkva szempontjából legnagyobb jelentőségű kérdést – az ABM-et – akarták rendezni, mielőtt az általunk preferált ügyekre fordítják a figyelmüket. Az mindörökké titok marad, vajon mi célt szolgált az oroszok számára egy olyan javaslat előterjesztése, amelynek elfogadását Brandt politikailag nem élhette volna túl.

Egy másik taktika, amelynek érvényesítésével a szovjetek megpróbálkoztak éppen akkor, amikor 1971 februárjában személyesen bekapcsolódtam a tárgyalásokba, a négyhatalmi fórum megkerülése volt. Ennek jegyében egy Michael Kohl nevű keletnémet hivatalnok jelent meg Bonnban megtárgyalni a kapcsolatok normalizálását az NDK és az NSZK között. Ekkorra már létrehoztam a fentebb leírt titkos haditengerészeti csatornát, hogy a Német Szövetségi Köztársaság részéről Bahr, bonni nagykövetségünk, Ken Rush és jómagam kapcsolatban legyünk egymással. Ez volt az első alkalom, hogy igénybe vettem, figyelmeztetve Bahrt: legyen óvatos, és ne hagyja, hogy a szovjetek a négyhatalmi fórumot kikerülő, nekik előnyös manőverezésre használják őt eszközül egy német–német eszmecsserén.

Következő lépésként február 10-én megvitattam Dobrinyinnal azon javaslat tervezetét, amelyet a nyugati hatalmak nyújtottak be a négyhatalmi tárgyalásokon február 5-én, Berlin orosz garanciával megtámogatott, akadályoztatástól mentes megközelítést követelve. A Német Szövetségi Köztársaság jelenlétét illetően a javaslat értelmében az alkotmányos szervek, például az államfőt megválasztó parlament, a jövőben ne ülésezzenek Berlinben, az összes nyugatnémet minisztériumot pedig az NSZK egyetlen képviselője reprezentálja a városban. Ez nem volt túl nagy engedménynek mondható, mivel a hivatalok maradnának, de a szovjeteknek presztízsmertő intézményesített megoldást kínált fel, amellyel már együtt tudnának élni. Minden, ami nincs kifejezetten tiltva, engedélyezve van.

Az egész ügy mozgatórugója Ken Rush volt. Folyamatosan tájékoztatott a Dobrinyinnal folytatott tárgyalásaim előtt, az álláspontok kompatibilitásának megőrzése érdekében szoros kapcsolatban állt a többi nyugati szövetséggel, emellett gátat kellett vetnie Bahr hajlamának a magányos akciókra és arra, hogy a szovjeteknél magának tulajdonítsa az összes érdemet a megtett engedményekért. És mindezt saját külügyminisztériumának tudta nélkül kellett megvalósítania. Furcsa módja volt ez a kormányzásnak. A csoda abban állt, hogy a dolog működött, nagymértékben Rush hozzáértésének és rendíthetetlen nyugalmanak köszönhetően.

Dobrinyin azzal kezdte, hogy a Berlin megközelítését szabályozó eljárásoknak a két Németország hatáskörébe kell tartozniuk, majd hirtelen előkotort egy kompromisszumot: a szovjetek egyoldalú deklaráció formájában kinyilvánítják felelősségüket a megközelítést illetően a tudomásuk szerinti keletnémet álláspont

alapján. E nyilatkozatot aztán bele kellene foglalni az egyezmény egészére vonatkozó általános garanciába. Bevallom, ezt kimondottan pozitív lehetőségként ítélt meg, mivel lényegében véve pontosan a nyugatiak által még elfogadható, a hivatalos csatornákon már megvitatás tárgyát képező álláspontot képviselte. (Még az is felőrlött bennem, hogy február 10-én valójában nem én fogadtam el egy szovjet kompromisszumot, hanem az oroszok egyeztek bele egy általunk még elfogadható álláspontba, amelyről Moszkva valamilyen más csatornán keresztül szerezhetett tudomást.)

Amikor Bahrt és Rusht tájékoztattam a Dobrinyin és köztem lezajlott megbeszélésről, mindketten megerősítették: egy ilyen garancia elfogadható lenne a nyugati szövetségesek számára, feltéve, ha a garantálandó megközelítési előírások kellően részletesek Berlin életképességének javításához. Dobrinyin február 22-én reagált, azt javasolva, hogy részletekbe menően terjesszem elő a megközelítési procedúrákat. Bahr és Rush nyomban hozzáfogott ezek sürgős megfogalmazásához, amit komplikáltak a háttércsatornákon keresztül nekem küldött terjedelmes táviratszövegek továbbításában előforduló gyakori fennakadások. A fogalmazványok a különböző szövetséges álláspontok összehangolását képviselték, így minden valószínűség szerint elfogadásra számíthattak a szövetséges fórumokon. Február 26-án ezt a dokumentumot adtam át a szovjet nagykövetnek.

Március 15-én Dobrinyin megismételte az igényét további nyugati engedményekre az NSZK jelenlétének ügyében. Közöltem vele: a februárban benyújtott szövetséges állásponton túlmenni már nem tudunk. Jól mutatva, mennyire buzgón akart haladást elérni a Kreml, Dobrinyin nyomban kompromisszumot ajánlott: a szovjet jelenlét valamilyen formáját – például egy konzulátust – Nyugat-Berlinben, viszonzásul a megközelítést biztosító orosz garanciáért. Úgy tűnt, Moszkva beleegyezett a szövetségesek által február 5-én előterjesztett javaslatba az NSZK jelenlétéről.

Természetesen a szovjet rendszerben semmi sem működik ilyen egyszerűen. Vagy az történt, hogy március 18-ra a Kreml meggondolta magát, vagy pedig a kommunista bürokratikus apparátus valamely másik tényezője bizonyosságot követelt arra nézve, hogy több előnyt már nem lehet kicsikarni. Ugyanis Dobrinyin a berlini egyezmény olyan komplett, részletes szovjet megfogalmazását adta át nekem, ami valójában visszavonta az előző hónap folyamán tett legtöbb engedményt. Kérte az észrevételeimet, mielőtt Moszkva március 26-án benyújtja a szöveget a négyhatalmi tárgyalásokon. Ilyen rövid idő alatt azonban lehetetlenség volt átrágnom magamat az összes elvont jogi kérdésen a vaskos dokumentumban, másrészt pedig hivatalos beterjesztése a négyek elé nem is volt döntő fontosságú; jelentősége leginkább a négyhatalmi tárgyalások életben tartásában állt.

Miután konzultáltam Rushsal és Bahrral, március 22-én választ adtam Dobrinyinnak. Nem voltam olyan helyzetben, hogy előálljak egy ellenjavaslattal, és nem akartam belebonyolódni egy szovjet dokumentum részletekbe menő megvitatásába, ami biztosan azzal járt volna, hogy a tárgyalások a *mi* engedményeinkről szólnak. Rábírandó az oroszokat a közeledésre az amerikai álláspont felé – amiről úgy véltem, megteszik –, Rushsal konzultálva és vele egyetértésben több általános alapelvet fogalmaztam meg. Először is, bármilyen egyezménynek meg kell erősítenie Berlin kapcsolatait a Német Szövetségi Köztársasággal, és szovjet részről a nyugati hatalmak nyugat-berlini illetékességének elismerését. Másodszor, a város megközelítéséről szóló kötelezettségvállalásnak szilárd garanciát kell nyújtania a Szovjetunió részéről Berlin akadálytalan polgári és katonai felszíni megközelítését illetően. Harmadszor, orosz elkötelezettségre van szükség a város két fele közötti átjárhatóság könnyebbé tételére. Negyedszer, a megállapodásban ki kell fejeződnie annak, hogy Nyugat-Berlin képvisleti formája külföldön a három hatalom illetékességébe tartozik – eufemisztikus megfogalmazásként annak engedélyezésére, hogy az NSZK képviselje Berlint, mivel a nyugati hatalmak Bonnra fogják átruházni a meghatalmazásukat. Végül ötödször, bármilyen megállapodás a nyugat-berlini hivatalos szovjet jelenlétét illetően a Berlinről szóló négyhatalmi egyezményen kívül kezelendő. Ez a kikötés annak akarta elejét venni, hogy a Szovjetunió hatályon kívül helyezze a megközelítést előíró rendelkezéseket azzal az ürüggyel, hogy a konzuli funkciók ellátása akadályokba ütközik Nyugat-Berlinben. Az így lefektetett alapelvek mellé emlékeztetőt adtam át Dobrinyinnak, meglehetősen részletességgel taglalva ezek gyakorlati vonatkozásait.

Dobrinyinban és bennem felmerült Abraszimov és Rush négyszemközti tárgyalásának ötlete. Amint kiderült, ezt könnyebb volt kigondolni, mint megvalósítani. Abraszimov Kelet-Berlinben tartózkodott, Rush pedig Bonnban, és csak a négyhatalmi üléseken találkoztak. Az egymással való kapcsolatba lépés mindkettőjük számára azt jelentette, hogy magukra vonják a média figyelmét, mihelyt a fal mentén átlépnek az ellenőrzőpontokon; a többi nagykövet még akkor is meg fogja kérdőjelezni a négyszemközti találkozósaikat, ha négyhatalmi értekezlet keretében történnek; ezenkívül a hivatalos csatornákon át beszámoló megy majd róluk a State Departmentnek, ami washingtoni követeléseket generál teljes körű jelentés megtételére.

Miután úgy véltük, leküzdöttük a nehézségeket, március 25-re megbeszélést szerveztünk. Ám Abraszimov, aki vagy nem értette meg a kétcsatornás rendszer jelentőségét és az iránta való kölcsönös elkötelezettségünket, vagy el akarta zárni a dobrinyini csatornát (vagy mindkét törekvés egyaránt motiválta), Szemjonovot játszott: a Rushsal folytatandó négyszemközti találkozó iránti kérelmünket áterelte a hivatalos csatornára, amivel jó sok zavarodott és izgatott spekulációt keltett szárnyra Washingtonban, majd ugyanilyen rejtélyes módon visszavonta

az egészet. A találkozójára Rushsal új időpontot kellett találni, ezúttal a következő négyhatalmi értekezlet idejére, április 16-án. A fiaszkót Abraszimov most arra fogta, hogy Rush túl korán távozott a megbeszélésről. Ez átlátszó kifogás volt, mivel Rush már jó előre figyelmeztetett mindenkit, hogy aznap este vacsorán kell vendégül látnia a Boston Pops zenekart Bonnban. Nyilvánvalóan valamilyen mélyebben megbúvó ok állhatott a dolog hátterében, talán kötélhúzás a (Dobrinyin képviselte) szovjet külügyminisztérium és az (Abraszimov által képviselt) pártgépezet között, vagy esetleg Gromiko úgy döntött, márciusi terveze kudarca van ítélve, és sohasem fog tárgyalási alapként szolgálni, s ezt a módját választotta a visszavonásának. De az sem lehetetlen, hogy az oroszok nem bíztak egyedül az Abraszimov–Rush-csatornában, és emiatt olyan fórumot akartak találni, amelybe be lehet vonni Bahrt is, akiben nyilvánvalóan megbíztak. Bármilyen volt is az ok, amikor április 23-án azt javasoltam Dobrinyinnak, hogy Valentyin Falin bonni szovjet nagykövet váltsa fel Abraszimovot, készségesen beleegyezett. Bonnban Falin, Rush és Bahr feltűnés nélkül tudott találkozni. Gromiko szempontjából ez a megoldás valószínűleg azzal a további előnnyel is járt, hogy mindent a külügyminisztériumi csatornákon belül tarthatott.

Nyilvánvalóan szükséges volt ismét találkoznom Egon Bahrral. Megint olyan helyszínt és alkalmat kellett keresnünk, amely igazolja az összejövetel jogosultságát. Ezúttal a Bilderberg-konferenciát szemeltük ki, az európai és az amerikai politikai és üzleti élet vezetőinek évenkénti kötetlen összejövetelét, amelynek tervezett időpontja április 24–25-ének a hétvégéje volt Vermontban. Az itteni erdei környezetben – ahol a helyszínt körülvették a konferenciában kapitalista összeesküvést felfedezni vélő baloldali csoportok, valamint olyan jobboldali csoportok, amelyeknek a gyanúja szerint radikális szponzorok, például David Rockefeller és Jack Heinz, kiárúsítják Amerikát a sötét internacionalizmusnak – Bahr és én áttekintettük a tárgyalások jelen állását. Bahr ötletes javaslattal hozakodott elő: mindkét fél ejtse az álláspontja jogi igazolását, helyett dolgozza ki gyakorlati kötelezettségeinek és felelősségvállalásának pontos meghatározását. Ebbe két feltétellel egyeztem bele: egyrészt előbb meg kell beszélnem Rushsal, másrészt pedig a városba való bejutás módzatai minden későbbi félreértést kizáró részletességgel legyenek kidolgozva.

Hétfőn, április 26-án megvitattam Dobrinyinnal Bahr felvetését. Olyan készségesen hagyta jóvá, ami azt valószínűsítette, hogy nem most hallja először. Gromikót is beleértve egyetlen olyan szovjet diplomatát sem ismertem még, aki egy lényeges új javaslatot Moszkvával való előzetes egyeztetés nélkül fogadott volna el. Nem mindig volt teljesen világos, hány csatorna működik, és ki a főtárgyaló. Biztosítva akarván látni Bahr felhatalmazását, ragaszkodtam ahhoz, hogy Rush kérje ki Brandt jóváhagyását mind az ügymenetet, mind a tartalmat illetően, amit április 30-án meg is kapott.

Május 3-án Kelet-Németországban – egyértelműen szovjet nyomásra – az örökké savanyú ábrázatú sztálinista Walter Ulbrichtot Erich Honecker váltotta fel pártvezetőként, a hivatalos közlés szerint egészségi okokból. Honeckert állítólag rugalmasabbnak tartották, de ne feledjük: a kommunista NDK-ban ez a fogalom rendkívül viszonylagos.

Falin, Bahr és Rush május 10-én találkozott első ízben. Ezt követően a háttér-csatorna-beli tárgyalások fő hangszínya erre a fórumra helyeződött át, és ha bármilyen holtpontra adódott, Dobrinyin és én léptünk közbe. A káosz megelőzésének egyetlen eszközeként a három főtárgyaló minden külön megbeszéléséről beszámolt a másiknak (legalábbis elméletben). A speciális kommunikációs csatornát gyakran óriási mennyiségű távíróforgalom terhelte túl. A hadiflotta többet váltalt magára, mint amivel akkor kalkulált, amikor beleegyezett, hogy titkos kapcsolatként szolgál, de jól viselte a terhet.

Május 10-én Falin, Rush és Bahr ismét összeült. Az instrukcióimat és a meggyőződésért követő Rush ellenállt Bahr pressziójának, hogy a többi szövetséges hatalom jóváhagyása nélkül részletes javaslatok benyújtására kerüljön sor a Berlinbe való bejutás ügymenetéről és a Német Szövetségi Köztársaság ottani jelenlétéről. Rush kikötötte: előzetes megbeszélésre van szükség a nyugati megszálló hatalmak munkacsoportjával. Reményeink szerint elvileg jóváhagyják az új álláspontot; nem prognosztizáltunk semmilyen nehézséget a beleegyezésük megszerzésében a részletes megközelítési eljárásokat illetően, különösen ha Bonn az előterjesztő. Falin jelenlétében Bahr kifogásolta ezt az eljárást, ragaszkodván ahhoz, hogy puhatolózó jelleggel most azonnal terjesszünk elő javaslatokat, de Rush ismét bölcsen ellenállt. Végül aztán a munkacsoport elfogadta az új álláspontot, amelyet előzetes tervezetként, nem pedig tárgyalási alapul szolgáló dokumentumként prezentáltunk.

Újabb egyheti késedelemre került sor, amikor Rush az utasításomra elhalasztott egy május 19-re tervezett értekezletet, válaszképpen Szemjonovnak a titkos csatorna megkerülésére irányuló lépésére a SALT-tárgyalások során. A május 20-i SALT-áttörés után engedélyt adtam a folytatásra. A már megszokott szovjet tárgyalási technikát követő Falin június 4-én visszavonta azt, amibe május 27-én és 28-án már beleegyezett, de csak azért, hogy június 6-án legnagyobb részét ismét jóváhagyja. A június további része azzal telt, hogy Rush, Bahr és Falin megfogalmazta a végleges berlini egyezményt alkotó, hihetetlenül bonyolult, egymásba kapcsolódó dokumentumokat. Mindegyik ülésükön születtek olyan egyezségek, amelyeket az elnök nevében felülvizsgáltam, és olyan vitás pontok, amelyeket tisztáztam Dobrinyinnal. Ebben a fázisban a szovjetek legfőbb igyekezete arra irányult, hogy korlátozó kifejezések belefoglalásával, amilyen például „az illetékeségi területünkön belül”, vagy olyan homályos utalásokkal, mint „a nemzetközi jog rendelkezései szerint”, csökkenteni próbálják a városba való bejutás álta-

luk vállalandó garanciájának jelentőségét. Ez ugyanis lehetővé tette volna nekik, hogy később azon vitatkozzanak, mi is számít az illetékeségi területüknek, vagy a nemzetközi jog mely rendelkezései vonatkoznak a városba való eljutás procedúráira egy szuverén ország területén keresztül.

A holtpontra azért sikerült hirtelen túllendülni, mert a berlini tárgyalások azon alkalmak egyikévé váltak, amikor a jelek szerint Gromikót pánikközele érzés kerítette hatalmába amiatt, hogy netán kudarcba fulladnak a siker kapujában. Ezért elhatározta: zsarolással gyors befejezésre sarkall minket azzal, hogy a csúcstalálkozóra adott végső beleegyezést egy berlini egyezmény megkötésétől teszi függővé. Nem tudhatni, mi okból tett így – talán mert őszintén aggódott, vagy még le szeretett volna aratni némi pluszdicsőséget a Kremlben a határozott kiállásáért –, mindenesetre az eredmény pontosan ellenkezője lett a szándékának. Mihelyt világossá vált, hogy szeptemberben már nem kerül sor csúcstalálkozóra, a berlini egyezmény megkötésének elhalasztására törekedtem egészen a pekingi látogatásom bejelentése utánig, nehogy a szovjetek kisértést érezzenek a kínai nyitásunk ürügyként való felhasználására a válságok újabb fordulójának kiobbantásához. Sikerral jártam ugyan, de ez némi nehézséget okozott. Mint minden tárgyalót, Rusht is magával ragadta a hev egy egyezmény megkötésének mielőbbi kilátásától, és csak nagy húzódozás árán volt hajlandó a halogatásra (természetesen nem tudván a mögöttes okokról), a nyugati szövetségesek pedig szintén a gyors befejezést szorgalmazták, miután észlelték a szovjet álláspont felpuhulását a hivatalos négyhatalmi értekezleteken.

Július 7-én Falin nagykövet visszatért Moszkvából, ahová konzultációra utazott, és rezzenéstelen arccal közölte Bahrral és Rushsal: őszinte meglepetésére Gromiko jóváhagyta a júniusban tett összes engedményt. Ez megkímélte őt (Falint) attól, hogy Gromiko feje fölött Kosziginhoz és Brezsnyevhez legyen kénytelen fordulni. Ha voltak is még hozzám hasonló szkeptikusok, akik teljesen ledöbbenek, amint maguk elé képzeltek, miként értesül Gromiko a komoly engedmények egyhavi terméséről most első ízben egy beosztottjától, aki ráadásul azzal fenyegetőzik, hogy átnyúl a feje fölött, ha szükségét látja – nos, ezentúl már ők sem kételkedhettek abban, hogy a szovjetek tényleg komolyan akarják a berlini egyezmény gyors megkötését.

Rush egy másik kényszer szülte okból is érthetetlen instrukciót kapott tőlem: július 15-e utánig késleltesse a végső tárgyalási fordulót. A pekingi látogatásom bejelentése után Bahr arról tájékoztatott, hogy az oroszok Bonnból indulatosan reagáltak, mindazonáltal folytatják a haladást a berlini tárgyalásokon. Ezzel nem gyakoroltak nagy kegyet, mert nekik sokkal nagyobb szükségük volt egy berlini egyezményre, mint nekünk. Mégis fontos hír volt, mert megmutatta: tévedtek a kremlinológusaink abbéli félelmükben, hogy egy nyitás Peking felé tönkreteszi a kapcsolatainkat Moszkvával. Az események megerősítették ezt a kezdeti jelzést,

mivel kilenc nappal azután, hogy ismét megadtam Rushnak a jelet a folytatásra, ő és Bahr az utolsó vitás kérdést is rendezték.

A szovjetek végül beleegyeztek abba, hogy a Német Szövetségi Köztársaság által nyújtott konzuli védelem Nyugat-Berlin lakosaira is kiterjedjen, és hogy utóbbiaknak joguk legyen nyugatnémet útlevéllel utazniuk. Viszonzásképpen – lényegét tekintve arcmentő gesztusként – engedélyeztük az oroszoknak konzulátus nyitását a városban. Ez nemigen támasztotta alá azt a szovjet elméletet, mely szerint Nyugat-Berlin nem lehet az NSZK része, mivel orosz konzulátusok működnek nyugatnémet városokban. (A berlini egyezmény hatálybalépése óta eltelt közel tíz évben a konzulátusuk nem játszott jelentős szerepet.)

Végül is Rush jogos büszkeséggel közölte a háttércsatornán: „Mellékelem az előzetes egyezmény tervezetét, és még mindig nehezen tudom elhinni, hogy annyira kedvező, mint amilyen. Továbbra is az ön, Gromiko és Brandt végleges jóváhagyásától függ. [...] Mi tegnap gyakorlatilag mindent megszereztünk Falintól, amit akartunk.” És igaza volt. Míg korábban egyáltalán nem létezett jogi alapja annak, hogy a civilek beléphessenek Berlinbe, most az ezt lehetővé tevő eljárások feltételeit aprólékos részletességgel rögzítették, egészen olyan technikai rendelkezésekig, mint a készárúk lepecsételt csomagolásban történő szállítása. Míg ez idáig a Szovjetunió mosta kezét a városba való bejutás ügyében, azt állítva, hogy ez a keletnémetek szuverén döntésének függvénye, most garanciát vállalt érte. Igaz, az NSZK nyugat-berlini jelenlétének kereteit némileg szűkítettük – különösen az olyan tevékenységeket illetően, amelyeket a szövetségesek amúgy sem ismertek el sohasem, például a nyugatnémet köztársasági elnök négyévenkénti megválasztását –, de a Szovjetunió elfogadta azt az alapelvet, hogy a Német Szövetségi Köztársaság és Berlin kapcsolatai „fenntarthatók és fejleszthetők”, ami jogi alapul szolgált a gazdasági és kulturális kapcsolatok megerősítésére Bonn és Berlin között. A megállapodás felhatalmazást adott Nyugat-Németországnak a város képviseletére a nemzetközi egyezményekben és testületekben, valamint lehetővé tette a berliniek számára a nyugatnémet útlevél használatát. Összegezve, az egyezmény jelentős javulást hozott Berlin lakosságának életében és biztonságában. Alapvetően elérte a február 5-én előterjesztett négyhatalmi tervezet által kitűzött célt, mert minden fontos kategóriában megfelelt neki.

Ám az USA, az NSZK és a Szovjetunió között létrejött egyezmény megkötésének titkossága drámaian rávilágított a kétcsatornás rendszerünk által előidézett bürokratikus problémákra. Valamilyen módon mindig oda kellett figyelniünk arra, hogy saját külügyminisztériumunk ne bonyolítsa a dolgokat. Továbbá az egyezményt egy négyhatalmi fórumon kellett ratifikálni, ahol olyan diplomaták foglaltak helyet, akik a megszálló hatalmak képviselőiként abszolút mértékben tudatában voltak önnön kiváltságaiknak. Ezenkívül az a gyorsaság, amellyel a „tárgyalás” nagy hirtelen előrehaladt, zavarba ejtő volt azok számára, akik már

egy évtizede a patthelyzet rituáléjához szoktak hozzá. A probléma nem volt áthidalhatatlan, miután a kölcsönösen jóváhagyott szöveg számos elemét a munkacsoport tervezeteiből emeltük át, de azért elhanyagolható sem. Rush és Abraszimov a nem vitatott, általánosan elfogadott pontokat vette bele, míg Bahr a nehezebb kitételeket indítványozta a támogatásunkkal. Ez idáig rendben is lett volna, ám az augusztus 10-én újra elkezdődő hivatalos négyhatalmi tárgyalások természetesen a hivatalos bürokratikus apparátus felügyelete mellett zajlottak, amely mindenáron meg akarta mutatni, mennyit ér. A State Department csatornáin keresztül Rush hirtelen utasításokat kapott olyan bekezdések újrafogalmazására, amelyeket a bizalmas tárgyalások során már véglegesítettünk. A változások ugyan nem voltak jelentősek, de félelmet keltettek Bahrban attól, hogy a rosszhiszeműség vádjának tesszük ki magunkat. Én viszont Abraszimov durva eljárás módja miatt panaszkodtam Dobrinyinnál, különösen az alacsony tűréshatárral megáldott brit nagykövettel kapcsolatban. Augusztus 18–19-én aztán úgy tűnt, a problémákat végre sikerült legyőznünk; a szövetségesek teljes egyetértésre jutottak mindenben. Rush ujjongó háttércsatorna-üzenetet küldött, azt állítva, hogy „felülkerekedtünk” a bürokratakon.*

Igazság szerint a bürokrata épp csak most kezdtek ébredezni. Három hónapon belül immár harmadszor ért véget egy olyan tárgyalás, amelyben a hivatali apparátus nem vett részt, sőt mi több, a létezéséről sem tudott. Nincsen olyan egyezmény, amelyet a megtárgyalásából kihagyott szakértők ne szedhettek volna ízekre. A State Department német osztálya nem ment el idáig; végül is a brit és a francia nagykövet elfogadta az egyezmény szövegét. Ehelyett Rogers kéthetes konzultációra Washingtonba rendelte Rusht, hogy a minisztérium „intenzív felülvizsgálator” végezhesen.

Komoly dilemma előtt álltunk. A csaknem paranoiás szovjeteket meg kellett győznünk arról, hogy a késlekedés nem jelentős, a State Departmenttől pedig aligha lehetett megtagadni egy ekkora horderejű egyezménybe történő betekintés jogát. Nem tudtuk garantálni, hogy valamilyen szörszálhasogató bürokrata nem kényszerít minket olyan kérdések újranyitására, amelyekben már kétszer is megegyezésre jutottunk az oroszokkal, először a Rush–Bahr–Falintalálkozó-

* Tisztában vagyok vele, hogy ezt a komplex, többoldalú tárgyalássorozatot egyetlen résztvevő talán hiányos nézőpontjából írom le. Nem tudom, milyen kétoldalú kapcsolatok működtek a többi résztvevő között, akiknek a hozzájárulása egyenlő lehetett, vagy meg is haladhatta, amit itt elmondok. Például Jean Sauvagnargues, a francia delegált, aki külügyminiszterként a kollégám és barátom lett, több ízben is utalt az általa tett alapvető jelentőségű hozzájárulásra. Sauvagnargues sosem engedett a hengegés csábításának, de megjegyzései rejtélyesek voltak előttem. Nem erőltettem a magyarázatot, mivel nem óhajtottam viszonzni. Igencsak elképzelhető, hogy más bilaterális kapcsolatok is léteztek a szovjetekkel. A tisztánlátáshoz meg kell várnunk a többi résztvevő memoárjainak megjelenését.

kon, majd pedig az Abraszimovval folytatott négyhatalmi nagyköveti tárgyalásokon. Izgatott telefonhívások következtek az elnök, Rogers, Haldeman és Mitchell (Rush régi barátja) között. Mint mindig, most is Haldeman kapta az ügy rendbehozásának feladatát. Az én javaslatomra Brandt szintén belefolyt a dologba egy Nixonnak címzett nyomatékos hangú levéllel, „jelentős eredményként” helyeselve az egyezményt, amit hasznos érvként lehetett majd felhozni Rogers előtt. Nixon zseni volt a kész helyzetekre adott magyarázatok kitalálásában: támogatásért fordult külügyminiszteréhez úgymond azért, mert az európaiak olyannyira fel vannak háborodva az augusztus 15-én bejelentett gazdasági intézkedései miatt, amelyekben tízszázalékos pótdót vetett ki az importárukra, hogy feltétlenül szükséges megengedni nekik, hadd érvényesüljön most az ő akaratuk a változatosság kedvéért (amivel egyben azt is sugallta, hogy neki magának semmi köze sem volt az egyezmény megkötéséhez). Miután augusztus 25-én megbeszélést folytatott Rushsal, Rogers kezdett jobb belátásra térni. A nagy színjáték utolsó felvonása pedig előbbi elnöki meghívása volt San Clemente-be augusztus 27-én, amely egy sajtótájékoztatóban csúcsozódott ki. Ezen Rush bejelentette: Nixonnal együtt befejezett egy végső áttekintést, és az egyezmény „jelentős győzelem Nixon elnök külpolitikájában” – mindezzel véget vetve belső kötéltűzésünknek.

De hátra volt még egy bizzar elterelő hadművelet, egy újabb kisded kommunista játék a fordításokkal: a keletnémetek nem csupán az angol és az orosz verziótól, hanem még a nyugatnémettől is nagymértékben eltérő szöveget kreáltak. A franciák azonban nem voltak hajlandók csatlakozni a nyomásgyakorláshoz az oroszokra, hogy bírják rá az NDK-t az együttműködésre – Jean Sauvagnargues francia nagykövet kiviharzott az értekezletről. A franciák hozzáállása azon alapult, hogy nem akarták megadni Bonn-nak a hivatalos nyelv státuszát, ami – miközben számukra szívet melengető betartás volt az NSZK-val szemben – felettébb érdekes hozzáállást tükrözött egy leginkább német ügyekről szóló egyezményhez. Ám ahogyan gyakran megtörténik a diplomáciában, egy alapján véve abszurd kifejelet vetett véget a vitának. Miután csak a francia, az orosz és az angol szöveg volt „hivatalosnak” tekinthető, a tárgyalások azzal az anomáliával fejeződtek be, hogy nincs hiteles német nyelvű szövege egy olyan egyezménynek, amely meghatározza Németország egykori fővárosának státuszát, és amelynek végrehajtása nagyrészt az NSZK és az NDK kezében van.

A Berlin helyzetét rendező négyoldalú egyezményt 1971. szeptember 3-án hivatalosan aláírták. Kenneth Rush, akinek ügyes és hozzáértő erőfeszítései mindezt lehetővé tették, fizikai összeomlással fizette meg a megerőltető munka árát; hosszú hetekbe telt, amíg felépült belőle. Ha a berlini tárgyalásoknak van hősök, akkor az Rush. Megőrizte a szövetségeseinkbe vetett hitét, azok pedig megbíztak benne, féken tartotta Bahr türelmetlenségét, ezenkívül két szovjet

nagykövettel is tárgyalt (Berlinben és Bonnban) rendkívüli rátermettséggel és teljes diszkrécióval. Nélküle az erőfeszítésünk sosem érte volna el drámai sikerét.

A szovjet kapcsolatokkal szembeni, emócióktól mentes, tárgyilagos hozzáállásunk most már egyértelműen kezdett kifizetődni. Megmutattuk, hogy a nemzeti érdekek figyelembevétele jobb oldószér a kelet–nyugati holtponatok feloldására a jobbik én felülkerekedésére apellálásnál. Az összekapcsolás működött, még akkor is, ha a teoretikusok elvetették. A SALT-ot és Berlint sikerült tandemben tartanunk, és alapján véve elértük céljainkat, a szovjetek pedig természetesen elégedettek voltak Brandt engedményeivel. Csak az amatőrök hisznek az egyoldalúan előnyös üzletekben.

Megnyílik az út a csúcshoz

Mind a SALT-, mind a berlini tárgyalásoknak megvolt a maguk ellenpontos motívuma: a törekvés egy csúcstalálkozó létrehozására. A kérdést még 1970-ben vetettük fel, ám kilátásait illetően nem tudtunk továbblépni egy általános értelmű javaslatnál, amelyet 1970. szeptember 25-én hozott a tudomásunkra Dobrinyin, és később Nixon előtt megerősített Gromiko, miszerint az alkalmas időpont 1971 nyarának vége felé lenne. Gromiko azonban jóval egy hivatalos meghívás átnyújtása előtt megállt, Dobrinyin pedig folyton kitért a konkrét dátum megjelölése elől. Világos volt: a szovjetek a vezetőikkel való találkozás lehetőségét nekünk nyújtott felbecsülhetetlen értékű adománynak tekintik, amelyet érdemes újra meg újra eladni jó magas áron.

Az előkészületek csak 1971. január 23-át követően gyorsultak fel, miután beleegyeztem, hogy Berlint a Dobrinyin-csatornán keresztül vitassuk meg. Dobrinyin körülírtabban kezdett fogalmazni az időzítést illetően, az egyértelmű konkrétságot azonban továbbra is kerülte. Világos volt: ha én Berlint a SALT-tal kapcsolom össze, a szovjetek egy csúcstalálkozóval. Moszkva stratégiáját illetően az volt a probléma, hogy párhuzamosan szép csendben egy másik csúcstalálkozót is szerveztünk Pekinggel, ami az alkupozíciókat sokkal erősebbé tette, mint amilyenek kívülről látszhatott.

1971 februárjában Dobrinyin néhány további alkalommal visszatért a csúcstalálkozóra, megerősítve egy őszi időpontot, de az előkészületek megbeszélésére még nem állt készen. Ezután a csúcst elúnt a napirendünkben, mert a szovjet vezetés állítólag a 24. pártkongresszusával volt elfoglalva. Március végén Dobrinyin gyakori konzultációinak egyikére Moszkvába utazott, így az ősz ismét illékonnyá vált; minden bizonnyal egy órányal vigyázott ránk, mert ekkor még messze nem voltunk felkészülve egy csúcstalálkozóra.

A pártkongresszus megszilárdította Brezsnyev vezető pozícióját. Április kö-

zépén azt írtam az elnöknek, hogy szerintem Brezsnyev emelkedett fel domináns személyiséggé. Ebből az alábbi egyes következtetésekre jutottam:

[...] a köztünk fennálló főbb érdemi kérdéseket illetően Brezsnyev csaknem biztosan úgy tekint magára, mint aki jelentős erővel a háta mögött ténykedhet. Ennek megfelelően valószínűleg korlátozott lesz a hajlandósága az engedményekre, mivel azt reméli, kivárással játszhat velünk szemben, és hagyja, hogy a „béke kérdése” a választás közeledtével tegye a maga dolgát itt nálunk.

Mindazonáltal észszerű nettó megítélésnek mondható, hogy (a) Brezsnyev rendelkezik valamennyi mozgástérrel az őszinte tárgyaláshoz, és (b) érez magában ösztönzést valamilyen szintű stabilizálásra velünk, hogy ez segítsen neki megvalósítani belpolitikai céljait és uralni a megosztó tendenciákat a birodalmában.

Nixon a következőt írta a margóra: „Harminc nap múlva megkapjuk a választ.”

Ám a válasz tanúsága szerint az új vezetés alatt a szovjetek semmivel sem voltak jobban felkészülve az egyértelmű döntésre, mint a régi alatt. Akartak egy csúcstalálkozót, de emellett viszontbiztosítani is kívánták magukat azzal, hogy nyomásgyakorlásra használják velünk szemben a berlini tárgyalások idejét. Akartak ugyan új kapcsolatot, de nem bíztak meg bennünk eléggé a tekintetben, hogy tényleg sikerre kívánunk vinni egy mindkettőnk érdekében álló tárgyalást, amelybe mindkét fél rengeteg erőfeszítést, időt és presztízszt investált. Így aztán április 23-án Dobrinyin a szeptembert javasolta, ám nyíltan egy berlini egyezményhez kötötte a csúcst. Keményen reagáltam, kikötve, hogy nem vagyunk hajlandók elfogadni előfeltételeket (nem csekély mértékben képmutató kijelentésként az összekapcsolás-elmélet egyik fő képviselőjétől). Az összekapcsolás melletti érveimet ellenem fordítva Dobrinyin azt bizonygatta, hogy Moszkva realitásokról, nem pedig előfeltételekről beszél. Nem voltam kifejezetten elragadtatva attól, hogy ilyen tanulékony tanítványnak mutatkozik. Április 26-án – a pekingi meghívás végső megerősítése előtti napon – figyelmeztettem: ne játszadozzon a csúcstalálkozóval; a legközelebbi alkalommal, amikor szóba kerül köztünk, készen kell állnia egy bejelentés megtételére.

Ez az alkalom június 8-án következett be Camp Davidben, amikor az amerikai–szovjet kapcsolatok általános áttekintésére hívtam meg Dobrinyint. Először behízelgően kijelentette: Nixon újraválasztásával számol, majd ezt érvként használva felvetette, hogy semmi szükség sincs a csúcs siettetésére, hiszen magától értetődően fog majd elkövetkezni, miután a berlini tárgyalások befejeződtek. Kisszerű és felesleges manőver volt ez, mert Falin önmagát hősként beállító tün-

dérmeséi ellenére Gromikónak tudnia kellett, hogy a mihamarabbi befejezés felé haladunk.

Ekkorra a pekingi utam tervezése már jócskán előrehaladt. Június 8-án Camp Davidben inkább az nyugtalanított, hogy az oroszok túl korán lekötik a csúcstalálkozót, még mielőtt kölcsönösen elfogadható időpontot találkozzon neki. Semmit sem szerettem volna kevésbé, mint egy amerikai–szovjet megállapodás nyilvános bejelentését egy csúcstalálkozóra, miközben éppen úton vagyok Peking felé. Ennélfogva megkértem Dobrinyint: június vége táján adjon határozott választ (a tervek szerint július 1-jén indultam tizenkét napos ázsiai utamra), különben a szeptember már nem lesz kivitelezhető. Dobrinyin kétségkívül úgy hitte, hogy a határidő szorgalmazása türelmetlenséget árul el a részünkről, amit kár lenne kiaknáztatlanul hagyni. Ám valójában óvatos viszontbiztosítás tükröződött benne, aminek mibenlétét a szovjetek ekkor még nem foghatták fel.

Július 5-én, mialatt Bangkokban voltam, és négy nappal a Pekingbe érkezésem előtt, Moszkva elutasította az eredetileg saját maga által javasolt szeptemberi időpontot. Dobrinyin helyettese, Voroncov választ kézbesített Haignek, aki hajnali 3-kor felhívta Lordot, és kétértelműen halandzsászva (amit egy írni-olvasni nem tudó gyerek is könnyedén dekódolt volna) közölte vele a hírt. A jegyzék nem csupán elhalasztotta a csúcstalálkozót, hanem további feltételeket is szabott. Azt elismerte, hogy az utóbbi időben történt haladás bizonyos kérdések megvitatásában (értsd Berlin tárgyában). „Ugyanakkor egyelőre még nincs teljes bizonyosság a tekintetben, hogy a megállapodásokra olyan gyorsan sor kerülhet, mint amennyire kívánatos lenne.” A szovjetek egy 1971 végéhez közelebbi időt javasoltak kölcsönösen elfogadhatóként. A bejelentés időpontját majd további tárgyalásokon kellene „pontosan megjelölni” – más szóval újabb időhúzásba kezdtek. Az üzenet végén volt egy bekezdés, amely arra utalt, hogy a szovjetek a csúcstalálkozót nemcsak Berlinton teszik függővé, hanem az amerikai önmérséklettől is úgy általában (talán Vietnámmra gondolva): „Szükséges, hogy egyik fél se engedjen meg semmi olyasmit a tevékenységeit illetően, ami a helyzetet kedvezőtlené tenné a találkozó előkészületei és megtartása tekintetében, és gyengítené az esélyeit annak, hogy pozitív eredmények szülessenek egy ilyen találkozón.”

A Haignek küldött táviratomban rámutattam a Voroncov-jegyzékben rejlő előnyökre. Most már az általunk preferált sorrendben leszünk képesek abszolválni a csúcstalálkozókat. A Szovjetunió ezután nehezebben tud majd rosszhiszeműséggel vádolni minket a pekingi nyitás miatt. És amennyiben a szovjetek továbbra is akarják a moszkvai csúcst – amit valószínűnek gondoltam –, olyan körülmények között kerülhet rá sor, amikor az érdekek egyensúlya tisztábban látható lesz. Ahogyan már jeleztem, emellett utasítottam Ken Rusht a berlini tárgyalások lelassítására két héten át.

Teljesen nem hagyhattuk figyelmen kívül az összes vezető kormányzati szovjetológus véleményét, miszerint egy kínai nyitás esetleg keményvonalasabb irányvételre készítheti az orosz politikát. Habár ezzel nem értettem egyet, úgy gondoltam, biztosítom magamat arra az esetre, ha kiderülne, hogy tévedek. Július 15-én, körülbelül negyvenöt perccel a pekingi utam bejelentése előtt, Voroncov útján üzenetet küldtünk a szovjet vezetőknek, szűkszavúan emlékeztetve a moszkvai kormányt „a bejelentést megelőző események sorára”. Megerősítettük szándékunkat a kapcsolatok javításának folytatására. Hangsúlyoztuk, hogy a július 15-i bejelentés nem irányul egyik ország ellen sem, ám fel vagyunk készülve minden következményre.

De ahogyan az orosz motivációkról szóló korábbi elemzéseink már megtaníthattak volna rá, felesleges volt az aggodalom. Az objektív tényezőket a szovjet vezetők nem vitatják, hanem alkalmazkodnak hozzájuk. Nem akartak viszsza vonhatóanul a kínai oldalra terelni minket. Ehelyett úgy kalkuláltak, hogy ők többet tudnak felajánlani nekünk. Röviden, a Kreml vonakodva ugyan, de játszotta a szerepét a háromszöghkapcsolatokban, kétségkívül várva az alkalmat az egyenlítésre, az események logikája azonban nem adott neki más választási lehetőséget.

Amikor július 19-én találkoztam Dobrinyinnal, négy nappal azután, hogy a világ tudomást szerzett róla, hogy Nixon Pekingbe készül, az orosz nagykövet nem is lehetett volna mézesmázosabb. Most teljes mértékben a moszkvai csúcs mellett volt. A kérdés csak az, hogy erre a pekingi előtt kerülhet-e sor? Személyes véleményként így válaszoltam: a csúcsoknak abban a sorrendben kell megtörténniük, amiben döntés született róluk. Ezzel pontosan a Pekingben megfogalmazott szempontot ismételtam meg. Dobrinyin – aki kétségkívül komoly bajban volt Moszkvában, mert nem látta előre a lépésünket – sajnálatát fejezte ki amiatt, hogy semmilyen előzetes tájékoztatásban nem részesítettük, de jobban meggon-dolva elismerte: ez túlzott elvárás lett volna. Emellett továbbra is firtatta a szeptemberre tervezett Nixon-látogatás szovjet elutasításának hatását a döntésünkre (valószínűleg azért, hogy a felelősséget legalább részben a felettéseire hárítsa). Kínai látogatásom bejelentése óta megváltozott a hangneme és a magatartása. Most, hogy egyértelműen rendelkezünk más opciókkal is, eltűnt a szovjet esz-köztárból a hol dicsérő, hol fenyítő, irritáló, kényszerítő diplomácia. Teljesen félreértettük a július 5-i üzenetüket, bizonygatta Dobrinyin. A halasztás oka csak a tervezési nehézségekben keresendő, semmiképpen sem jelzi a magas szintű találkozó iránti érdeklődés hiányát. Mivel a szovjet vezetők októberben Franciaországban tesznek látogatást, a novemberi vagy decemberi javaslat nagyrészt csak ügyrendi preferencia volt a részükről. Úgy döntöttem, nem emlékeztetem a feltételeikre vagy a több mint tizennégy hónapja folytatott macska-egér játé-kukra.

Az új szovjet taktika világos volt. Azt kívánta demonstrálni – ahogyan már mondtam –, hogy egy háromoldalú diplomáciában Peking elmozdulással szolgál, de stratégiával nem, míg Moszkva konkrét előnyöket tud felajánlani. Miként Brezsnyev később megfogalmazta: „Pekingbe Nixon fogadásokra ment, ám Moszkvába üzletet kötni jött.” Ezzel a hozzáállással azt akarta a KNK tudomá-sára hozni, hogy nincsenek valós választási lehetőségei: az ellenségeskedés velük a feszültség komoly fokozódásához és ezzel együtt jelentős csapatösszevonások-hoz vezetett a határon, míg a csatornák nyitására tett kísérlet Washington felé csak azt eredményezi, hogy a Kreml újfent megmutassa, ő a hatékonyabb eszkö-zökkel rendelkező fél.

Nem lett volna értelme kiábrándítani a szovjeteket ebbéli hitükből. Csak a béke ügyét szolgálja a két kommunista hatalom versenyre készítése a jó kap-csolatok kialakításáért velünk; éppen ez a háromszög-diplomácia lényege. Ezen a labirintuson keresztül a minden résztvevővel nyílt lapokkal játszott játék révén vezetett az utunk. Mivel geopolitikailag az érdekeink ellen szólt, hogy a Szovjet-uniót engedjük túlsúlyba kerülni Kínával szemben, vagy Pekinget közeledésre készítsük Moszkvához, semmit sem kívántunk tenni a Kína gyengeségét meg-alapozni akaró szovjet tervek elősegítésére. Ha pedig bekövetkezne a legrosszabb, meggyőződésem szerint nem nézhetünk majd tétlenül egy KNK elleni orosz tá-madást. Ezt a véleményemet csak kevés kollégám osztotta.

Másrészről nem állhatott szándékunkban kiprovokálni ezt az eshetőséget. A kínai–szovjet feszültségek a saját logikájukat követték; nem mi teremtettük meg, és közvetlenül nem tudtuk volna manipulálni őket. Cselekedeteink bizo-nyára befolyással voltak a két kommunista ellenfélre; mindketten arra fognak törekedni, hogy az általuk favorizált irányba tereljenek bennünket, és a másikkal való kapcsolatukat részben annak függvényében határozzák majd meg, hogy mi-képpen értékelik szándékainkat és tetteinket. De a manipulálásukra törekvéssel a rabjaikká tennénk magunkat. Nem szíthattunk egy olyan konfliktust, amely-nek az eredetét nem ismertük, és ennek kísérlete valószínűleg arra csábítaná a két felet, hogy sorban egymás után zsaroljanak minket.

Keskeny pallón kellett egyensúlyoznunk. Megegyezésre juthattunk ugyan a Szovjetunióval abban, amit a nemzeti érdekeinkre nézve hasznosnak tekin-tettünk, viszont nem nyújthattunk semmilyen bátorítást a kondomíniumra vonatkozó vízióknak, és ellen kellett állnunk Moszkva bármilyen kísérletének hegemonia szerzésére Kínával szemben, vagy bárhol másutt a világon. Folyama-tosan és kellő részletességgel tájékoztatjuk majd Kínát a Szovjetunióval folytatott tárgyalásainkról, tekintetbe vesszük a KNK szempontjait, és nem kötünk kínai érdekek ellen irányuló semmilyen egyezményt, de nem adunk Peking kezébe vé-tőt a cselekedeteink felett. Ezeket az alapelveket mindkét fél irányában aprólékos műgonddal követtük a háromszöghkapcsolatok kezdetétől fogva – habár mivel

Moszkva volt az erősebb fél, sokkal kevésbé pontosan vagy gyakran tájékoztattuk, mint a kínaiakat.

1971 augusztusának elején közvetlen párbeszéd kezdeményezését tanácsoltam az elnöknek Brezsnyevvel. A csúcsvezetők közötti ritka üzenetváltások mindeddig Kosziginnal történtek. De a pártkongresszus világossá tette – és Dobrinyin is hangsúlyozta –, hogy ettől fogva Brezsnyev növekvő érdeklődést tanúsít a külpolitika iránt. Ezért augusztus 5-én a Szovjetunió relációjában folytatott politikánk alapelemeit körvonalazó, a stábom által az én közreműködésemmel megfogalmazott levél ment az elnöktől Brezsnyevnek, megismételve a Nixon beiktatása óta hangsúlyozott tételt, miszerint a haladáshoz a kapcsolatainkban konkrét megoldások szükségesek, amelyek közül a SALT az egyik legfontosabb. Ezt követően jól megalapozott vonalak mentén egyéb kérdésekben is vázolta az álláspontunkat. Hangsúlyozta, hogy a Kínával való kapcsolataink normalizálása nem jelent a Szovjetunió ellen irányuló politikát, hanem a stabil világrend létrehozására irányuló koncepciónk megvalósítását követi.

Ezután felgyorsult a kapcsolatok fejlesztésének üteme. A szovjet kommunikáció hangneme jelentős mértékben enyhült. Eltűntek a korábbi hónapok előfeltételei vagy az általános amerikai magatartás függvényévé tett mentesítő záradékok. Augusztus 10-én a szovjetek hivatalos meghívást nyújtottak át Nixon elnöknek egy 1972 májusában vagy júniusában sorra kerülő moszkvai látogatásra. Az orosz jegyzék megfogalmazása szerint a Szovjetunió „üdvözlí” a kapcsolatok normalizálódását Peking és Washington között, azzal a figyelmeztetéssel, hogy minden attól függ, milyen irányban fejlődnek ezek a kapcsolatok. Az aggodalmait közönyös hangvétellel palástolni próbáló Moszkva a jegyzékben hangsúlyozta: a szovjeteket nem befolyásolják „átmeneti kalkulációk, bármennyire is fontosnak tűnhetnek az utóbbiak”. De ahogyan mi tönkre tudnánk tenni a háromoldalú kapcsolatot, ha abban a színben tűnnénk fel, hogy kihasználjuk, az oroszok sem úszhatták meg a következményeket a jelentéktelenségek deklarálásával.

Bármit is hangoztatott Moszkva, az eztán következő történések nyilvánvalóvá tették, hogy megértette a realitásokat. Az elnök pekingi útjának bejelentése után a Berlin ügyében eddig megoldatlan kérdések egy hét alatt a megelégedésünkre rendeződtek. A műszaki zavar esetén rapid kommunikációt lehetővé tevő, de minden Kína-ellenes burkolt célzástól megfosztott véletlenszerű háborús egyezmény augusztus végére elnyerte végleges formáját, és szeptember 30-án, Gromikónak az ENSZ Közgyűlésén való aktuális éves részvétele alkalmával, Washingtonban aláírtuk. A hangnem minden más közös ügyünkben is drámai változáson ment át. Az egymás mellett élés – legalábbis egy ideig – lehetővé vált, mégpedig nem hirtelen jött morális belátás eredményeképpen, hanem a segítségünkkel kialakuló nemzetközi egyensúly diktálta szükségszerűségnek köszönhetően.

Augusztus 17-én közöltem Dobrinyinnal, hogy elfogadjuk a meghívást a csúcstalálkozóra. A hónap hátralevő részét a bejelentés megfogalmazásával töltöttük, annak elkerülésére törekedve, hogy bármelyik fél kérelmezőként tűnjék fel. Szeptember 7-én végül egy semleges hangvételű szövegben egyeztem meg Dobrinyinnal, miszerint elegendő haladás történt az amerikai–szovjet kapcsolatokban ahhoz, hogy a két ország vezetői 1972 májusának második felében Moszkvában találkozzanak. A bejelentés megtételének idejét október 12-re tűztük ki, Gromiko washingtoni látogatása utánra.

A kedélyességet árasztó Gromiko 1971. szeptember 29-én jelent meg az Ovalis Irodában; kettős tagadásai ezúttal kivétel nélkül pozitív irányba mutattak. Kijelentette, hogy Moszkva a világkére nézve központi fontosságúnak tekinti az amerikai–szovjet kapcsolatokat, és Brezsnyev személyesen figyel oda rájuk. Új hozzáállást jelzett a Közel-Keleten, miszerint egy végleges rendezés esetén a Szovjetunió kész kivonni harcoló alakulatait Egyiptomból (ezt részletesebben a 30. fejezetben tárgyalom). Még azt is felajánlotta, hogy hajlandó üzenetet továbbítani Hanoi felé, és bizonygatta az érdekeltségét a SALT-tárgyalások gyors és sikeres befejezésében.

Az előző évi látogatáshoz hasonlóan most is úgy intéztük, hogy a találkozó előtt Nixon a rejtkehelyűl szolgáló irodájába vigye Gromikót, a Fehér Házzal szomszédos kormányzati épületbe. Ez azért volt létfontosságú, mert kormányhivatalainkban ekkor még senki sem tudott a csúcsot illető megegyezésről, még kevésbé a bejelentés szövegéről. A négy szemközti megbeszélésről ragyogó arccal visszatérő Nixon közölte a külügyminiszterével, ő és Gromiko épp e pillanatban állapodott meg a moszkvai csúcs terveiben – azt a benyomást keltve, mintha Gromiko most hozta volna magával a meghívást, amelyet ő ott helyben elfogadott, és aztán együtt megbeszélték a bejelentést. (Ennek megvolt az a további előnye is, hogy Nixonra a főtárgyaló szerepét osztotta, csökkentve a feszültségeket Rogers és között.) Gromiko némileg meghökkenve játszotta a szerepét, de azzal a pókerarccal és lelki nyugalommal, amely biztosította túlélését az összehasonlíthatatlanul könnyörtelenebb kremli politizálás évtizedeiben.

Én másnap találkoztam vele a szovjet nagykövetségen. A légkör nem is lehetett volna szívélyesebb. Immár nyoma sem volt időhúzásnak a támadó- és védelmi-fegyver-rendszereket érintő korlátozások közötti kapcsolat ügyében a SALT-on, sőt ellenkezőleg, Gromiko kevés kétséget hagyott afelől, hogy Moszkva minden tőle telhetőt megtesz mindkét egyezmény megkötése érdekében még a csúcstalálkozó előtt. Rákérdezés nélkül közölte, hogy Podgornij szovjet államfő hanoi látogatását nem a Kreml kezdeményezte, hanem az észak-vietnámiak sürgős kérésére került rá sor. Azon morfondírozott, vajon megelégszünk-e egy „semleges” kormányral Saigonban, egyaránt kizárva a kommunistákat és Thieu-t. Azt válaszoltam, hogy nem fogjuk megbuktatni Thieu-t egy megegyezés részeként, ellen-

ben nyitottak vagyunk egy minden érdekelt fél részvételével végbemenő politikai folyamatra, miután sikerült rendezést elérni. Gromiko azt tette, hogy hivatalos álláspontunk ilyenén megismétlése olyan nívó, amely érdemes a továbbításra Hanoi felé. Mivel azonban közvetlen csatornáink voltak az észak-vietnámiakhoz, nem láttam értelmét a szovjet közvetítésnek, ugyanis sohasem lehattunk volna biztosak abban, hogy a közvetítő minden apró részletet megért, vagy ugyanúgy érdekelt az információ pontos átadásában, mint mi. Ellenben a két évvel korábbi Vance-misszióban megvalósuló elképzelést felelevenítve javasoltam, hogy elmegyünk Moszkvába magas szintű tárgyalásokra egy vezető észak-vietnámi tisztviselővel, ha Hanoi úgy ítéli meg, van kilátás a gyors rendezésre.

Az ajánlat azonban elakadt egy bürokratikus dilemmában. Titkos utam óta a szovjetek nem győzték szorgalmazni, hogy a csúcstól előkészítendő tegyek látogatást Moszkvában, teljes paritást akarván a Pekinggel kapcsolatos eljárással. (Mivel Pekingbe titkos utat tettem, most azt szerették volna, hogy Moszkvába is titkosan utazzak el!) Az első meghívást Gromiko hozta magával, amit december 1-jén írásban is megismételtek. Az előkészítés egyúttal valós igényt tükrözött, mert a csúcstalálkozó hírhedten alkalmatlanok a komoly tárgyalásra. Kőbe vésett menetrendjük van, mindent a protokoll ural, és ha sikert akarnak felmutatni, a fontos megállapodásokat már előre ki kell dolgozni. És kormányunk szervezeti berendezkedését tekintve mindenki másnál inkább én jöhettem volna szóba tárgyalóként.

Nixon elvben egyetértett moszkvai látogatásommal, de a megvalósítását és a jó viszony fenntartását Rogersszel semmiképpen sem látta lehetségesnek, és ebben teljesen igaza volt. Osztottam a véleményét, és sohasem szorgalmaztam a látogatást, csak jóval később, amikor a tervezett csúcstól hét héttel ránk zúduló észak-vietnámi offenzíva parancsolóan szükségessé tette az azonnali kapcsolatfelvételt Brezsnyevvel. Nixon majdnem három éven át visszatartotta Rogerst attól, hogy Moszkvába menjen, részben azért, mert ő akart lenni az első odalátogató vezető amerikai tisztviselő, részben pedig azért, mert az idő előrehaladtával ő és Rogers ritkán tájékoztak egymás véleményéről a kérdéseket illetően. De szükségtelen sértés lett volna, ha engem odaküld, még mielőtt az események rákényszerítik.

A Vietnámról szóló magas szintű moszkvai tárgyalásokra vonatkozó javaslat sem volt sikerebb, mint a kezdeményezés a Vance-misszióra – kivéve, hogy ezúttal hivatalos választ kaptunk: október 16-án Dobrinyin közölte, hogy Hanoi szívesebben tart velünk kapcsolatot közvetlenül, mint Moszkván keresztül.

1971-ben folytonos sürgetéseket kellett elhárítanunk a szovjet relációjú kereskedelmi korlátozások könnyítését szorgalmazó gazdasági kormányhivatalaink részéről. Stratégiánk értelmében a kereskedelmi engedményeket politikai eszközként használtuk, visszatartva őket, amikor az orosz magatartás kalandorkodásba

ment át, és megadva őket gondosan kimért adagokban, amikor együttműködőnek bizonyult. Általában véve olyan projekteket favorizáltunk, amelyek teljesítése kellően hosszú időt igényelt ahhoz, hogy folytatódó befolyást tudjunk gyakorolni a szovjet magatartásra. Például két éven át ültünk azon a tervezeten, amely egy amerikai cég tranzakciójáról szólt sebességváltó művek eladására egy polgári teherautógyárnak a Káma folyónál. Eközben kemény presszióval kellett szembeszállnunk gazdasági hivatalaink és a kongresszus részéről, sőt számos fenyegető levelet is kaptunk olyan személyektől, akik rendíthetetlen antikomunisták voltak mindaddig, amíg veszélyben nem látták a profitjukat. Miután a szovjetek beleegyeztek a május 20-i kompromisszumba a SALT-on, az üzletet gyorsan helybenhagytuk. A kámai gyárral kapcsolatos néhány más projektet is késleltettünk, amíg kínai utam bejelentése után áttörés nem történt Berlin ügyében, az indiai–pakisztáni válság idején viszont részben megint leállítottuk az ügyletet. Peter G. Peterson, ez idő tájt az elnök tanácsadója nemzetközi gazdasági ügyekben, hatékony koordinációt dolgozott ki, amely minden ilyen gazdasági döntést a külpolitikai stratégiánknak rendelt alá. Ugyanezt a szerepet játszotta hozzáértéssel és rafinériával, miután 1972-ben kereskedelmi miniszter lett.

Ily módon tartottuk hát fenn lendületünket, amely 1971-ben kulminálódott Nixon elnök október 12-én tett bejelentésével az 1972. májusi moszkvai csúcstalálkozóról. Egy stagnálással induló év mostanra tanúja lett a nyitásnak Kína felé, a Szovjetunióval fennálló kapcsolatunk enyhülésének, a Berlinről és a véletlenszerű háborúról szóló egyezmények létrejöttének és az áttörésnek a SALT-on. Az év során történt haladásba Vietnám is belefoglalható. Ugyan még mindig uralta sokak érzelmvilágát, de már jóval kevésbé volt országos rögeszme; inkább fájdalmas örökség a megoldás felé vezető úton. Hanoira minden bizonnyal befolyással volt az a tudat, hogy az indokínai háború ellenére két nagy kommunista szövetséges egyaránt javítja a kapcsolatait Washingtonnal, és ennek szükség-szerűen javítania kellett a tárgyalási pozíciókon. Ezen túlmenően különböző kezdeményezéseink kezdték eloszlatni azt a rémálmot, miszerint Vietnám legyengítheti népünk lelkierejét és önbizalmát. Megmutattuk, hogy Amerika a megpróbáltatások közepette is képes maradt nagy vállalkozások véghez vitelére. Magunk előtt láthattuk a korunk realitását és vágyait tükröző új nemzetközi rend távlatait, amelyet az amerikai jövőbe látás és elkötelezettség valósít meg.

Mindez nem elhanyagolható mértékben Nixon ragaszkodásának volt köszönhető ahhoz, hogy az én segítségével a külpolitikát a Fehér Ház irányítása alatt tartsa. 1971-ben már nemcsak a fő kezdeményezések tervezését vettük a kezünkbe, hanem a végrehajtásukat is. Amint fentebb leszögeztem, az alkalmazott módszereket általában véve nem tekintem kíváncsnak; kétség nem fér hozzá, hogy rendszeresen nem szabad élnünk velük. De nehéz dolog egy elnöknek új eljárásokba kezdenie a már létező „rendszeren” keresztül. A minisztériumok és

kormányhivatalok szívesebben működnek konszenzusos úton. Hivatalos felhatalmazások és engedélyeztetési eljárásrend útján szeretnek politikát csinálni, mert ezáltal homályban marad, ki kérekedett felül – és el lehet sikkasztani bármilyen világos utasítást. A jól bejáratott úthoz hajlamosak vonzódni. Kerülik a konfrontációt egymással, a médiával vagy a kongresszussal. Ám ha akadályozva érzik magukat valamiben, nem riadnak vissza az elnök elleni politikai hadviselésről kizsivárogatásokkal, sőt – szélsőséges esetekben – még kongresszusi presziók ösztönzésével sem. Minden elnök szükségesnek találta valamilyen módon elkerülni azt, hogy az engedélyeztetési ügyrend álarcá mögé bújó bürokratikus inercia vagy a politikai útmutatás nélküli célok megvalósítására törekvő gazdasági hivatalok hátráltassák. A dominancia elérését megkísérlő Nixon kétségtelenül túlzásokba esett. A kormányhivatalokban szép számmal dolgoztak elkötelezett munkatársak, akik hajlandók lettek volna segíteni. De ahogyan a kínai kezdeményezés, a SALT-tárgyalások és a Közel-Kelet megmutatta, koncepcióink közül sok fennakadt volna a meggyökeresedett bürokratikus bölcsesség hálójában.

Híven tükrözte Nixon személyiségét az a döntése, miszerint a bürokrácia megfegyelmezése helyett inkább megkerüli a hivatalos eljárásrendet. Ez persze nem oldja meg azt a problémát, amellyel bármelyik innovatív elnöknek szembeülnie kell. És Nixont nagy elismerés illeti az óriási nyilvános presszió által generált ellenszélben hozott kemény döntéseiért, stratégiai felfogóképességéért, magányos erőfeszítéseiért és a bátorságáért, hogy ne csak a háborúban, hanem a béke érdekében is tudott kockázatokat vállalni. Az államigazgatást illető felfogása bizzarr volt, a humán relációban megfizetendő ár pedig korántsem tette vonzóvá, ám a történelemnek azt az alapvető tényt is rögzítenie kell, hogy olyan nagy sikereket tudott elérni, amelyek konvencionális eljárások útján megvalósíthatatlannak bizonyultak volna.

A szovjetek motivációit illetően nem voltak illúzióink. De akkor sem fogadtam el, és most sem vagyok hajlandó elfogadni azt a nézetet, hogy az oroszok elkerülhetetlenül kicseleztek minket egy politikai versenyben. Ami azt illeti, a versenyt csak akkor lehetett fenntartani otthon, ha nem riadtunk vissza az egymás mellett élés lehetőségeinek felkutatásától. Csupán ez esetben szállhattunk szembe a kihívásokkal egységes nemzetként; semmilyen más irányvonal nem tudott volna képessé tenni minket a szövetségeink egyben tartására. Akár tárgyalásra, akár konfrontációra készültek a szovjetek, feladatunk egy és ugyanaz volt: az Egyesült Államoknak síkra kellett szállnia a békéért, ám egyúttal biztosítania kellett, hogy a békére törekvő igazságérzetet tükrözzön, és ne forduljon át egyoldalú engedmények utáni fejesztett rohanásba.

A tárgyalások korát a *mi* céljaink elérésére használtuk a béke biztosítása és a szabadság megvédése érdekében. Ahogyan Nixonnak a Gromikóval folytatott megbeszéléséről szóló jelentésében szeptember 30-án megfogalmaztam:

A szovjetek még ebben az új, „pozitív” irányvonalban is várhatóan a saját érdekeik elérésére törekszenek, körömszakadtáig alkudozva a barátaik érdekében, és a taktikai célú könyöklés szokásos mennyiségét produkálva. De az ön két csúcstalálkozásának kilátásai és kölcsönhatásai hasznos eszközt adnak a kezünkbe. Ha jól keverjük a kártyáinkat, reménykedhetünk néhány konstruktív eredményben.

21. FEJEZET

A részrehajlás Az 1971-es indiai–pakisztáni válság

A tragédia eredete

Minden kormányzat hivatali ideje alatt adódhat olyan esemény, amely drámai erővel mutat rá az emberi előrelátás korlátaira. A Vietnám által okozott bizonytalanság, a kínai nyitás és a Szovjetunióval való kapcsolatunk kibontakozásának évében épp egy dél-ázsiai válság volt az, amellyel az adminisztráció a lehető legkevésbé vágyott szembenézni. És mintha csak hangsúlyozni akarta volna minden tervezésünk esetlegességét, a krízist nem más, mint egy ciklon robantotta ki.

A délen az Indiai-óceán, északon a Himalája, nyugaton a folyton mozgásban levő, mindinkább összezsúfolódó sokaságot a világtól elzáró, elszántan az égbe meredő Hindukus hegység által határolt, keleten pedig a Bengália mocsaraiban és folyóiban végződő indiai szubkontinens évezredek óta külön világként élte az életét. Északi síkságai nyáron a bágyasztó hőség okozta kipárolgásban fürdenek, amelyet télen az ezzel éles kontrasztban álló fagy támadása vált fel, míg délen a buján burjánzó vegetáció csendes és nyugalmas életet biztosít. Sokféle nyelvet beszélő népei tanúsítják, hogy területére hódítók számos hulláma érkezett hegyi hágókon keresztül, a környező sivatagok felől, és esetenként a tengeren át. Hunok, mongolok, görögök, perzsák, mogulok, afgánok, portugálok és végül britek hoztak létre birodalmakat, majd enyésztek el, a feledés közönyét hagyva maguk után a helybeli tömegekben a jöttükről és a távozásukról egyaránt.

Kínától eltérően, amely olyan sikeresen kényszerítette rá jogrendjét és kultúráját a hódítókra, hogy azok idővel megkülönböztethetetlené váltak a kínai néptől, India nem a beolvasztás révén emelkedett felül rajtuk, hanem azzal, hogy szegregálta őket magától. Emelhettek ugyan a hódítók önnön fontosságukat hirdető lélegzetelállító emlékműveket, mintha csak meg akarnák nyugtatni magukat a saját nagyságuk felől ennyi közönyösséggel szemben, India népei az idegen befolyásról csaknem tudomást sem vevő kapcsolatok kialakításával viselték el és éltek túl a hódítók uralmát. A Közel-Kelethez hasonlóan India is nagy vallásoknak ad otthont, ám vele ellentétben ezek a vallások nem az egzaltációról, a túlfűtött szenvedélyekről, hanem a béketúrásról szólnak; híveiket nem a messianisztikus beteljesedés profetikus vízióival, hanem azzal vonzották, hogy tanúbizonyságot adták az emberi lét törekenységének; nem személyes üdvözülést ígérnek, hanem belenyugvást a sors elkerülhetetlenségébe. Ahol minden embert a születésétől

fogva kasztba sorolnak, az egyén kudarca sohasem személyes; képességeinek fokmérője nem az, hogy miként alakítja sorsát, hanem hogy miként viseli el. A kasztrendszer nem vonzó az olyan civilizációk számára, amelyek egyetlen élettartamon belül törekednek a beteljesedés elérésére – nagyobb távlatban nyújt rendkívüli újrakezdési képességet és vigaszt. A hindu vallás büszke és zárkózottan független; nem fogad be áttérteket. Az ember vagy beleszületik, vagy mindörökre elérhetetlen számára az e hit által nyújtott vigasz és biztonság. Ilyen áthatolhatatlansággal szemben az idegen hódítás konzekvenciák nélkül való, mondhatni jelentéktelen; a nem indiainak nem ad státuszt az indiai társadalomban. Ez tette lehetővé az indiai civilizáció túlélését, sőt olykor prosperálását az idegen uralom századaiban. Természetesen ennyi sok invázió szükségszerűen nem csupán építészeti, hanem emberi-társadalmi nyomot is hagyott maga után. A térítő jellegű vallást képviselő muszlim hódítók a tömeges áttérést kiútként kínálták fel az alacsonyabb kasztokban élő hinduk számára, úgymond a helyzetük megkönnyítésére. E tekintetben azonban csak részben jártak sikerrel, mivel az áttért új muszlimok mindörökre elvesztették azt a respektust, amely még alacsony kasztba tartozó hinduként is megillette őket. Itt vetették el a közösségek között a társadalmat megosztó gyűlölet magvait, ami a következő generációk számára fokozatosan szétszakította a szubkontinentet.

Nagy-Britannia csupán egyike volt az utolsóként jött hódítóknak, északon elmozdítva a muszlim mogul császárt és néhány hindu maharadzst, délen pedig megtartva a bennszülött hindu uralkodók hatalmát – mintegy beteljesítve az idők körforgását. Egy fontos szempontból azonban a brit hódítás eltért a többitől. Igaz, a hódítást pontosan az tette lehetővé, hogy az angolok az uralkodók egyik körét egy másikkal váltották fel az idők során hagyományossá vált séma szerint – aminek pszichológiai alapjául az szolgált, hogy a nemzeti lét fogalma ekkor még nem létezett –, viszont éppen Nagy-Britannia volt az, amely a vallásilag, kulturálisan és földrajzilag mindaddig egyetlen entitást képező szubkontinensnek a politikai identitást is megadta. Az indiai történelem során most először a britek kialakították a kormányzás, a közigazgatás és a törvény homogén struktúráját, majd pedig elterjesztették a nacionalizmus és a liberalizmus nyugati értékrendjét is. Paradox módon épp a nacionalizmus és a demokrácia általuk meghonosított normái tették őket „idegenné”, és transzformálták a kulturális identitás érzését politikai mozgalommá. A brit iskolákban képzett indiai vezetők a népeik számára is uraik értékrendjét igényelték, és az ezzel szembeni angol ellenállás lagyma-tagsága azt demonstrálta, hogy a morális téren vívott harcot már azelőtt elvesztették, hogy fizikailag vereséget szenvedtek volna.

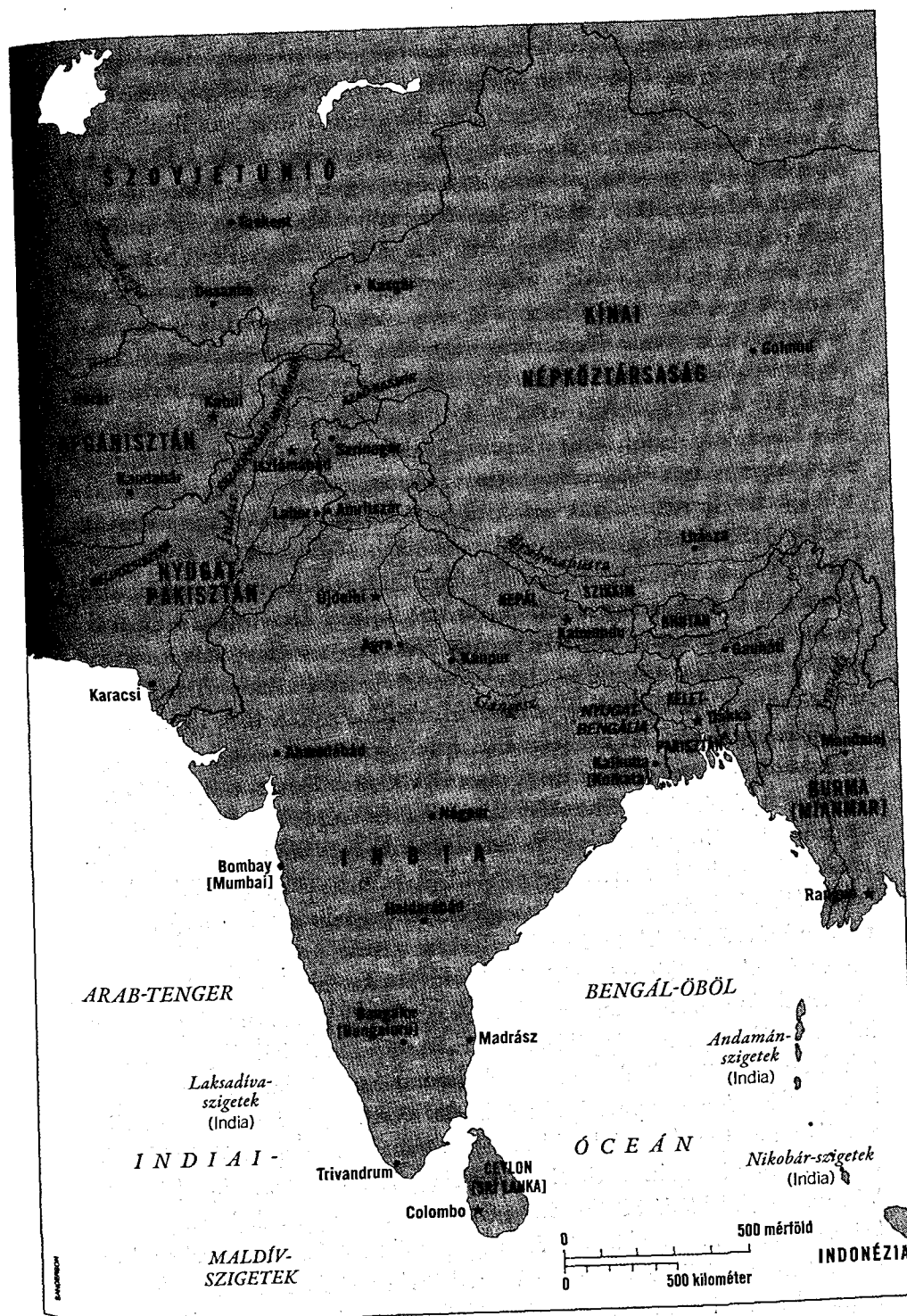
Amint megjelent a nemzeti lét megteremtésének lehetősége, az egymást követő inváziós hullámok által Indiába sodort soknyelvű nemzetiségek magukra maradtak egyre növekvő létszámukkal, a kilátástalan szegénységgel és minde-

nekelőtt egymással szemben. Az össznépeség csaknem egyharmada muszlim volt, főleg Nyugat-Pandzsábra és Kelet-Bengáliára koncentrálódva, de jelentős szigeteket alkotva egész Indiában. Sokan közülük a hindu közösségből kitesztva, az indiai társadalom számkivetettjeként elfogadhatatlannak találták, hogy egy olyan világi államban éljenek, ahol azok dominálnak, akik már évszázadok óta megvetették őket. A britek 1947. évi megoldása az ország vallási törésvonalak mentén történő felosztása volt.

Ekképpen született meg elmondhatatlan borzalmak és szüntelen etnikumközi zavargások közepette két állam: India és Pakisztán. Ez utóbbi két részből állt: a jórészt Pandzsábot magába foglaló Nyugat-Pakisztánból és Kelet-Pakisztánból, Bengáliából*. Az egymástól ezer mérföld kiterjedésű indiai terület által elválasztott, közös nyelv híján levő két országrészt nem a gazdaság vagy a történelem, hanem kizárólag az iszlám, valamint a hindu dominanciától való közös félelem tartotta össze. Pakisztánnak már a pusztta léte is sértés volt az indiai nacionalisták szemében, akik a függetlenségi mozgalmak más vezetőihez hasonlóan az egykori gyarmati hatalom által uralt teljes területre igényt tartottak. És India a szomszédos muszlim államban potenciális fenyegetést látott saját nemzeti kohéziójára nézve, annál is inkább, mert ötvenmilliónál több muszlim továbbra is a fennhatósága alatt maradt, márpedig ezek előbb-utóbb jogot formálhatnak önálló nemzeti létre, különben Pakisztán létrehozása valójában szükségtelen brit beavatkozás volt, amit egyes indiai nacionalisták sohasem szüntek meg hangoztatni. Ami Pakisztánt illeti, tudatában lévén annak, hogy még a legalacsonyabb kasztba tartozó hinduk is a muszlimokénál magasabb rendű rendszer tagjainak tekintik magukat, félelemmel, haraggal, sőt olykor gyűlölettel tekintett a nagyobb szomszédra.

Kevés régi szomszédban található olyan kisszámú közös vonás az egymás mellett élés évszázadai ellenére, mint a bonyolult, összetett lelkületű hinduk és az egyszerűbb, közvetlenebb muszlimok között. Ez az építészetükön látható kontrasztokban is megnyilvánul. A finom faragványokkal gazdagon díszített hindu templomok tele vannak zegzugokkal, sarkokkal és kiszögellésekkel, és a sokféle jelentést közvetítő, látszólag végtelen részletet a szem képtelen egyetlen ránézésre átfogni. Azok a mecsetek és erődök, amelyekkel a mogulok népesítették be a szubkontinens északi harmadát, óriásiak, elegánsak, romantikusak; fényűző pompájuk éles ellentétben áll a hőségben gőzölgó sík vidék egyszerűségével, számtalan szökőkútjuk pedig az embert próbáló környezetben enyhülést kereső hódítók epekedését és nosztalgiaját fejezi ki azon kevésbé bonyolult vidékek iránt, ahonnan útra keltek.

* Az 1947. évi felosztás során Bengáliát két részre szakították. A keleti rész lett Kelet-Pakisztán, míg Nyugat-Bengália India része maradt.

Dél-Ázsia, 1971

Az ötvenes-hatvanas években Amerika, nem véve tudomást arról, hogy ez a két új ország teljes mértékben egymással van elfoglalva, megpróbálta beilleszteni őket saját világszemléletébe. Vakon tudomásul vettük Dzsaváharlál Nehru indiai miniszterelnök igényét arra, hogy a világ dolgainak semleges erkölcsi döntőbírája legyen. Nemigen észleltük, hogy egy gyenge ország pontosan ezzel a politikával törekszik az erejénél aránytalanul nagyobb befolyásra, vagy azt, hogy India ritkán hozza összhangba nemzetközi törekvéseit a kockázatvállalásra való hajlandósággal, kivéve a szubkontinenst, ahol úgy tekint magára, mint akit a sors vezető szerepre rendelt. Pakisztánt pedig egyszerűen csak potenciális katonai szövetségesnek tekintettük a kommunista agresszió ellen. Nem ismertük fel, hogy a legtöbb pakisztáni ember Indiát tartja valódi fenyegetésnek a biztonságára nézve – éppen azt az országot, amelyet bezártunk az absztrakt moralitás panteonjába, és amely, mivel kihívásnak tekintette Pakisztán általunk történő felfegyverzését, megghiúsította a jóindulatát kereső igyekezetünket.

Ugyanakkor túlbecsültük annak megvalósíthatóságát, hogy megszerezzük India politikai jóváhagyását az irányvonalunkhoz, és tévesen ítéltük meg Pakisztán katonai törekvéseinek célját. Túlságosan is érzékenyek voltunk a „világ véleményére”, amit India a saját állítása szerint képvisel. De emellett be akartuk vonni Pakisztánt egy féken tartási koncepcióba, ami iránt nemigen mutatott érdeklődést. A közös védelem jogi kötelezettsége elgondolásunk szerint elrettenést jelentene a kommunista agresszióval szemben, még akkor is, ha a szóban forgó szövetségek tagjai csak keveset tudnak tenni egymás erejének növelésére, vagy kevés közös célkitűzésük van. Pakisztán a SEATO (Southeast Asia Treaty Organization, Délkelet-ázsiai Szerződés Szervezete) és a CENTO (Central Treaty Organization, Központi Szerződés Szervezete)¹ keretén belül a szövetségesünk lett, ami jogosulttá tette arra, hogy részesüljön az amerikai fegyverszállításokból – szándékunk szerint a kommunista agresszió ellen, India azonban azt gyanította, hogy más célok érdekében.

Az Eisenhower-adminisztráció idején létrejött katonai szövetségek vita tárgyai lettek Amerikában, amikor a demokrata ellenzék a katonai szempontokra helyezett túl nagy hangsúly példaként támadta őket. India különleges favorittá vált az amerikai liberálisok szemében, akik a demokrácia iránti elkötelezettségében egy feltételezett partnerség alapját látták, remélt gazdasági sikerében pedig azon kommunista állítások legeklatánsabb cáfolatát, miszerint a jövő új hullámát a kommunizmus képviseli. Nem csoda, hogy az 1961-es kormányváltás után Washington érdeklődése Pakisztán iránt észrevehetően mérséklődött; az amerikai védelmet konkrétan biztosító hadianyag-szállítások helyébe egyre növekvő mértékben az amerikai védelemről szóló verbális biztosítékok léptek. (Ezek megszorodása 1971-ben visszatért kísérteni minket.) És eközben India szívósan és ügyesen a Pakisztán és az Egyesült Államok közötti katonai kapcsolat aláásására

törekedett – még azután is, hogy komoly önálló hadiipart épített ki, és jelentős katonai utánpótlási kapcsolatot hozott létre a Szovjetunióval.

Az 1965-ös indiai–pakisztáni háború ürügyet szolgáltatott nekünk a magunkra vállalt kötelezettségek alóli bizonyos mértékű kihátrálásra. Az Egyesült Államok mindkét fél részére leállította mindennemű hadfelszerelés szállítását (1966–67-ben némileg módosítottunk ezen a politikán, feloldva az élet kioltására nem alkalmas cikkek és – minden felszerelésre vonatkozóan – az alkatrész-utánpótlás tilalmát). A látszólagos pártatlanság azonban megtévesztő volt; gyakorlati következményként Pakisztánt hoztuk vele hátrányos helyzetbe, mivel India a legtöbb fegyvert vagy a kommunista országokból, vagy saját arzenáljából szerezte be. A rendelkezés egyoldalúságának tudatában levő Johnson elnök ígéretet tett rá, hogy elintézi néhány elavulófélben levő amerikai tank elküldését Pakisztánnak valamilyen harmadik fél, például Törökország útján. Ám sohasem valósította meg a tranzakciót, részben mert nem akarta csökkenő kongresszusi támogatottságát olyasvalamire használni, ami minden bizonnyal csak kevésbé fontos döntésnek tűnt számára, részben pedig azért, mert a szóba jöhető harmadik feleknek saját elképzeléseik voltak.

A szubkontinenssel kapcsolatban szerzett korábbi tapasztalatom előre figyelmeztethetett volna az ott uralkodó felfokozott érzelmi állapotokra. 1962 januárjában, amikor technikai értelemben még mindig Kennedy elnök konzulense voltam, az Egyesült Államok Tájékoztatási Hivatala [United States Information Agency, USIA] előadás-sorozatot szervezett számomra a szubkontinensen. John Kenneth Galbraith, Indiában szolgáló nagykövetünk és személyes jó barátom meglehetősen nyugtalansággal gondolt arra, milyen hatással lesz a feltételezhetően érzékeny és pacifista hallgatóságra az a harvardi professzor, aki akkoriban még legfeljebb csak egy *Nuclear Weapons and Foreign Policy* [Nukleáris fegyverek és külpolitika] címmel megjelent könyve alapján támaszthatott igényt a hírnévre. Azonnal könnyítettem a lelkén azzal, hogy már az újdélhi repülőtérre érkezésem pillanatában sikerült belebonyolódnom Pakisztánba. Az obligát sajtótájékoztatón egy Kasmírról szóló kérdésre olyan választ akartam adni, amelyet diplomatikusnak véltem, azt szándékozával közölni, hogy még nem tudok róla eleget a véleményformáláshoz. Így történt, hogy amikor Pakisztán és Kína bimbózó flörtjéről kérdeztek, kelleetlenül bevallottam a tájékozatlanságomat egy olyan eshetőséget illetően, amely a Kína veleszületett agresszivitásával kapcsolatos akkoriban uralkodó nézet fényében képtelenségnek tűnt. Ezért úgy vélekedtem: nem tudom elképzelni, hogy Pakisztán ilyen ostoba dolgot kövessen el. A pakisztáni vezetők már amúgy is hátrányos megkülönböztetést véltek felfedezni abban, hogy Újdélhibe egy harvardi professzort, Galbraitht nevezték ki nagykövetnek, míg Iszlámábádot csak egy „karrierdiplomatára” érdemesítették. Ahhoz azonban túl óvatosak voltak, hogy Kennedy személyes jó barátját támadják. A repülőtéri

interjúm égi mannaként pottyant az ölükbe, hiszen feljogosítottam a pakisztáni sajtót, hogy személyemben egy másik harvardi professzorra és Kennedy kevésbé fontos munkatársára zúdítsa a frusztrációját. A Kasmírral kapcsolatos tájékoztatatlanságom beismerését az amerikai érdektelenség jelképeként állították be. Az „ostoba” szó használata ugyanabban a mondatban, amelyben a „Pakisztán” szó is előfordult – még olyan értelemben is, hogy tagadtam Pakisztán ostoba mivoltát – a nemzetet ért sértéssel ért fel. Ám a dolognak volt egy kompenzációs hatása is: az ellenem irányuló pakisztáni sajtókampánynak köszönhetően fontos figurává avanzáltam Indiában. Így 1962-ben az a vád ért, hogy India felé hajlik a kezem.

A dolgok végül eléggé lenyugodtak ahhoz, hogy még ugyanezen út során Pakisztánba is bemerészkedjek, ahol azonnal bebizonyítottam: nem jöttem ki az eddig követett gyakorlatból. A Haibár-hágó megtekintését követően Pesavarba történt visszatérésemkor egy pakisztáni újságíró váratlanul azt a kérdést szegezte nekem, hogy láttam-e bármilyen jelét a pastu nyugtalanságnak.* Abból a teóriából kiindulva, miszerint a szubkontinens már éppen elég ideje meg volt fosztva az aranyköpéseimtől, így válaszoltam: „Még akkor sem ismerném fel a pastu nyugtalanságot, ha kapnék tőle egy pofont.” Az ebből következő főcím – „Kissinger nem ismeri el Pastuisztánt” – hivatalos afgán tiltakozást váltott ki Washingtonban, de legalább egy pillanatra hőssé tett Pakisztánban. Nem lehet tudni, még milyen egyéb produkcióra lettem volna képes, ha az utazási vágyamnak eleget téve Afganisztánban is látogatást teszek, de ezen a ponton a USIA úgy ítélte meg, hogy bőven megtérült a kulturális csereprogramba fektetett pénze, és az otthoni környezetet jóval biztonságosabb terep a tehetségem kibontakoztatására.

A fentiek alapján talán épp eleget kellett volna tudnom ahhoz, hogy 1971-ben ne bonyolódjak bele a szubkontinensen tomboló gyilkos indulatokba.

A Nixon-adminisztráció hivatalba lépésekor a szubkontinenssel kapcsolatos politikánk célja egyszerűen csak az volt, hogy elkerüljük egy további bonyodalom hozzátételét amúgy is bokros teendőinkhez. Kényelmetlen huszonkét éves együttélése során India és Pakisztán két háborút is vívott egymással. Részünkről jó kapcsolatok fenntartására törekedtünk mindkettőjükkel. Nixon – finoman szólva – néhány elődjénél kevésbé volt fogékony India morális vezető szerepre tartott igényére; ami azt illeti, az India irányában tanúsított állítólagos szolgálkúségüket a liberális együgyűség ékes példájának tekintette. Ez azonban nem akadályozta meg abban, hogy az 1969-es világ körüli útja alkalmával mérsékelten sikeres látogatást tegyen Újdelhiben. Kezdetben az Eisenhower 1956-os vizitje alkalmával összegyűlt tömeghez mérhető sokaság általi üdvözlést vizionált

a maga számára is, de gyorsan lemondott róla. Fogadása visszafogott, az üdvözlésére az utcán megjelenő tömeg még éppen elfogadható volt, a tárgyalások pedig olyanok, amelyeket a közös nyilatkozatok „konstruktívnak” és „tárgyszerűnek” szoktak nevezni. A díszvacsorán felettébb ékesszóló pohárköszöntőt mondott, elismeréssel adózva Mahátma Gandhi bölcsességének, és elmélyedten tűnődve a béke mibenlétén a modern világban.

De Nixont és Indira Gandhi asszonyt – India miniszterelnökét és Nehru leányát – a sors nem arra szánta, hogy személyes szimpátiát érezzenek egymás iránt. Gandhi asszony csaknem örökletes morális felsőbbrendűségi érzést sugárzó egója és barátságtalan hosszadalmas hallgatásai kihozták Nixonból a benne megbúvó összes látens bizonytalanságot. Az amerikai elnök irányában megnyilvánuló magatartásában keveredett a fejlődő országokban olyannyira divatos megvetés a kapitalizmus szimbóluma iránt annak a jelével, hogy az intellektuális barátaitól Nixonnal kapcsolatban hallott visszataszító dolgok nem mindégike lehet légből kapott. Nixonnak a vele való találkozások után tett megjegyzései nem mindig túrték a nyomdafestéket. Másrésztől viszont az elnök megértéssel viszonyult a nemzeti érdekek érzelmeiktől mentes felmérése alapján tevékenykedő vezetők-höz. Ha az embernek egyszer sikerült túllépnie a kemény, önigazoló retorikán, be kellett ismernie: Gandhi asszonynak kevés egyenrangú partnere van a hatalmi tényezők hidegvérű kalkulációja terén. A lényegét szem előtt tartó politikai kapcsolatuk ennél fogva sokkal jobb volt, mint a személyes.

Bármik is voltak Nixon személyes kételyei a miniszterelnök asszonyt illetően, a Nixon-adminisztráció első hivatali ciklusában India továbbra is jelentős pártfogói tábor tudhatott maga mellett a kongresszusban és az USA kormányában. Gandhi asszony ekkor még nem ábrándította ki az amerikaiakat kísérleti atomrobbantásával és a tekintélyelvű kormányzás magáévá tételével. Éltek még a világ legnépesebb demokráciájához fűződő érzelmi kötődések. A kormány nagy volumenű segély-előirányzatokat javasolt évről évre, amelyeket a kongresszus csekély ellenállás mellett rendre jóvá is hagyott. 1965 és 1971 között India 4,2 milliárd dollár amerikai gazdasági segélyben részesült, amiből nagyjából 1,5 milliárd a nixoni évekre esett.

Ha India sütkérezett a kongresszusi nap melegében, viszont ki volt téve az elnöki közönynek, Pakisztánról pontosan az ellenkezője mondható el. Az egyik olyan ország volt, ahol Nixont tisztelettel fogadták, amikor még nem volt hivatalban, és ezt sohasem felejtette el. És az őszinte, keresetlenül nyílt pakisztáni katonai vezetők sokkal közelebb álltak hozzá, mint India bonyolult és szemmel láthatóan gőgös brámin vezetői. Másrésztől Pakisztán sohasem élvezett olyan szimpátiát Amerikában, mint India – legalábbis a véleményformáló csoportok körében. Nem képviselt olyan elveket, amelyekkel az amerikaiak szívesen azonosulni tudtak volna, mint a világ legnagyobb demokráciájának „haladó” szlogen-

* A kérdés utalás volt arra a mozgalomra, amelynek célja a határrégió leválasztása Pakisztánról, és a Haibár-hágó afganisztáni oldalán élő, hasonló nyelvet beszélő emberek lakta területéhez kapcsolása volt.

jei és pacifistán hangzó etikája. Továbbá India sokkal nagyobb volt, a népessége pedig négy- vagy ötszörösen meghaladta Pakisztánét. Ennélfogva gyakorlatiasan józan érvek szóltak az Indiához fűződő kapcsolataink prioritása mellett.

Nixon keveset változtatott az általa megörökölt politikán a szubkontinenst illetően, azt kivéve, hogy némileg barátságosabb hangot ütött meg Pakisztánal. Egyedüli vezető tisztviselőkként, akik ismertük a tényeket, mindketten mélységesen hálásak voltunk Pakisztánnak a kommunikációs csatorna szerepének vállalásáért Kína felé. Olyan szolgálat volt ez, amelyért a pakisztáni vezetők – becsületükre legyen mondva – sohasem vártak el semmilyen viszonzást vagy különleges bánásmódot. Egyetlen konkrét gesztusként – és az elődjének tett ígéret betartásaképpen – 1970 nyarán Nixon jóváhagyta egy kis csomag hadfelszerelés küldését Pakisztánnak. Ebből lett aztán az „egyszeri kivételezés” az amerikai fegyverembargó alól. A csomag hozzávetőleg húsz repülőgépet és háromszáz páncélozott csapatszállító járművet tartalmazott, de tankokat vagy tüzérseget nem, és 40–50 millió dollárt tett ki (vagy a választott repülőgép típusától függően valamennyivel többet). India, amely éves átlagban 350 millió dollár értékben, a fenti összeg csaknem tízszereséért növelte katonai célú beszerzéseit, rögtön lármás tiltakozásba kezdett, és egyúttal a belügyeibe való beavatkozással vádolt minket, mert a diplomáciai szolgálatunk talán legnagyobb fölös létszámú nagykövetségének néhány munkatársa időnként ellenzéki vezetőkkel találkozott. Nem egy Washington által eltervezett stratégia megvalósítása volt ez, hanem természetes tevékenység egy olyan országban, ahol szabadon működő intézmények funkcionálnak, így egy demokrácia vezetői részéről meglehetősen furcsának találtuk a vádat. De a vihar hamarosan elült.

1971-re az elszántan erőltetett szívélyesség állapotába jutottunk Indiával, mintha amolyan se veled, se nélküled típusú párkapcsolatban élnénk. A Pakisztánhoz fűződő viszonyunkat a felületes barátságosság jellemezte, kevés konkrét tartalommal. A szubkontinensen legalábbis a szövetség az Egyesült Államokkal nem tudott felmutatni jelentős előnyöket az elnemkötelezettséggel szemben.

1971 elején vezető politikacsinálóink egyike sem várta, hogy a szubkontinens a teendőink listájának élére ugorjon. Úgy látszott, nem igényel prompt döntéseket, kivéve az évenkénti segélyprogramokat és az 1970 végén bekövetkezett tragikus természeti katasztrófákra válaszul nyújtott segítséget. A szubkontinens ideális témának tűnt hosszú távra tekintő tanulmányok készítésére. 1970 vége felé három ilyen tanulmányt rendeltem meg. Kettő az indiai-óceáni szovjet haditengerészeti jelenlétet és annak kihatásait érintette, míg a harmadik az India és Pakisztán irányában folytatandó hosszú távú politikánkat vizsgálta meg, benne a Szovjetunió és a kommunista Kína célkitűzéseit, valamint ezek egymásra gyakorolt kölcsönhatását. Mindhárom tanulmány elkészítésére tág határidőt szabtam, mivel nem számítottunk semmilyen komoly válságra.

Két ciklon

Létrejötté óta Pakisztán egyfolytában tartós legitimációra törekedett. Az államalapító halála után egyetlen kormány sem töltötte ki hivatali idejét. Minden változás valamilyen puccs révén ment végbe. Katonai és polgári kormányok váltották egymást; ezen belül az előbbieket domináltak. Valószínűsíteni lehetett, hogy az 1970-es év meghozza az alkotmányos kormányzást. Decemberre végre választásokat írtak ki. Októberben az ENSZ negyedszázados évfordulós ünnepségei alkalmával Jahja Khan pakisztáni elnök látogatást tett Nixonnál. Az elnök ekkor adta át neki a Csou En-lajnak címzett, korábban már említett levelet. Az alkalmat megragadva megkérdeztem Jahjától, mi lesz az elnöki hatalommal a választás után. Jahja nem is lehetett volna magabiztosabb. Számításai szerint pártok sokasága jön létre mind Nyugat-, mind Kelet-Pakisztánban, amelyek folytonos harcban állnak majd egymással mindkét országrészen belül és azok között, ennélfogva az elnök marad a pakisztáni politika irányítója.

Mielőtt azonban jóslata próbára tétetett volna, november 12–13-án pusztító erejű ciklon csapott le Kelet-Pakisztánra. Amint Nixonnak megírtam, a legtöbb beszámoló szerint az emberéletben és anyagiakban elszenvedett veszteségeket illetően ez volt az évszázad legnagyobb katasztrófája, amelyben feltételezések szerint kétszázezernél is többen veszítették életüket. A Nixon által elrendelt teljes segélyprogram csak felszínes gyógyírt jelenthetett a szenvedésre. A helyreállítást célzó erőfeszítések kaotikusak és hatástalanok voltak. Az ellenzék vétkes cselekvőképtelenséggel, sőt még annál is rosszabbal vádolta a Jahja-kormányt. A politikai vihar végül még a természeti csapásnál is pusztítóbbnak bizonyult.

Akár az történt, hogy a ciklon kikristályosította a központi kormánnyal szembeni ellenállást, és megnövelte Kelet-Pakisztán sérelmeit és identitásérzését, akár pedig az, hogy Jahja mindvégig tévesen mérte fel a hangulatot, az 1970. december 7-én megtartott választások népszavazássá változtak Jahja válságkezeléséről, és katasztrófális eredménnyel zárultak a katonai vezetők számára. Az önmagát Kelet-Bengália autonómiája mellett elkötelező Avami Liga az országrészben elérhető 169 képviselői helyből 167-et megszerzett, amivel többségbe került a 313 tagú nemzetgyűlésben. Ennek következtében a liga vezetője, Mudzsibur Rahman sejk (közismert nevén Mudzsib) szükségszerűen megkérdőjelezhetetlen figurává avanzsált Kelet-Pakisztánban, és erős befolyással rendelkező szereplővé az egész országban. Hogy még tovább fokozódjék a politikai dráma, Zulfikar Ali Bhutto, a Pakisztáni Néppárt vezetője Mudzsibbal összemérhető domináns pozícióba emelkedett Nyugat-Pakisztánban. Miközben ellenezte a katonák politikai hatalmát, erős központi kormányzat és egy egységes Pakisztán szószólója volt, aki elszántan szembeszállt Mudzsib ragaszkodásával a keleti országrész autonómiájához, és ebben bizton számíthatott a hadsereg támogatására. (Ami azt illeti,

minden valószínűség szerint azért helyezkedett erre az álláspontra, hogy elfogadhatóbbá tegye magát a katonaság számára.) Az Avami Liga hatpontos programot terjesztett elő Kelet-Pakisztán teljes tartományi autonómiájáról, pusztán némi homályosan körvonalazott jogkört hagyva meg a központi kormánynak a külügyekben és a védelmi politikában. A javaslat szerint Pakisztán mindkét alkotórészének legyen önálló pénzneme, maga vezesse elszámolását a külföldi devizaforgalomban, saját adókat vessen ki, önállóan határozza meg költségvetési politikáját, valamint tartson fenn saját milíciát és félkatonai egységeket. Ezt az elszakadással egyenértékű tervezetet Jahja és Bhutto egyaránt elutasította. Küszöbön állt tehát egy patthelyzet – vagy válság.

1971. február 16-án kormányhivatalközi tanulmányt kértem az alternatívákról arra az esetre, ha Kelet-Pakisztán netán megpróbálna elszakadni, február 22-én pedig elküldtem saját elemzésemet az elnöknek:

[Mudzsib és Bhutto] eddig még bele sem fogott egy nem hivatalos konszenzus létrehozásába az új alkotmányról. Jahja elnök továbbra is elkötelezett a katonai kormányzás átadásában civil politikusoknak, de fenntartja, hogy nem hajlandó elnökölni Pakisztán kettészakadása felett. ... [Mudzsib] most azt tervezi, hogy ragaszkodik követeléseihez Kelet-Pakisztán tényleges autonómiáját illetően, és ha nem tudja keresztülvinni az akarát – ami nagyon valószínű –, akkor maga nyilvánítja ki a terület függetlenségét.

Jahja most két tűz közé került; egyrészt vonakodott szövetkezni Bhuttóval, másrészt ellenállt a keleti ország rész Mudzsib által követelt kvázi függetlenségnek. Elhalasztotta a nemzetgyűlés március elejére tervezett összehívását, hogy több időt adjon a politikai vezetőknek rendezni nézeteltéréseiket, de ezzel a lépésével még jobban maga ellen hangolta Kelet-Pakisztánt. Végül március 25-re tette át a nemzetgyűlés összehívását, arra játszva, hogy a két civil ellenfél, szembesülve az ország esetleges kettészakadásához vezető határidővel, a kompromisszumot választja. Ám ez a helyzetértékelése is tévesnek bizonyult. Bhutto kétségkívül a pakisztáni politika legkiválóbb, de ugyanakkor arrogáns és akaratos szereplője volt. Később majd államférfihoz méltó módon és bátran fog elnökölni megcsontított országa talpra állása felett. 1971 elején attól tartott, hogy a kompromisszummal pontosan ama tömegek haragját idézi a fejére Nyugat-Pakisztánban, akiknek a támogatása a hatalom előszobájába juttatta. Ami Mudzsibot illeti, nem tudta megfékezni az általa szabadjára engedett erőket. Bhuttónál sokkal kevésbé hajlott ennek a megtételére, és nála hajlamosabb volt hinni saját retorikai képességében. Egy görög tragédia szereplőihöz hasonlóan, e két népszerű pakisztáni vezető egyike sem volt képes megengedni a másiknak, hogy átlépje

azt a küszöböt, amelyen túl ott volt a hatalom mindkettőjük számára elérhetően; a szükségszerűségnek hajlandók voltak engedni, egymásnak azonban nem.

A feszültség növekedésével kormányunk áttekintette a választási lehetőségeit. A Felülvizsgálati Bizottság március 6-i értekezlete megvitatta az általam február 16-án kért kormányhivatalközi tanulmányt. Abban konszenzus alakult ki közöttünk, hogy Pakisztán nem lesz képes erőszakkal megtartani a keleti országrészt. Világossá tettem a kormányhivatalok előtt: az elnök nem szívesen konfrontálódna Jahjával, ellenben a Fehér Háznak nem lenne kifogása az ellen, ha más országok megpróbálnák lebeszélni az erő alkalmazásáról. Pakisztán esetleges felbomlásának saját belső dinamikája eredményeképpen kell bekövetkeznie, nem pedig amerikai nyomásra. Minden hivatal egyetértett abban, hogy az Egyesült Államok ne vállaljon részt ebben a folyamatban. Ugyanezt az irányvonalat képviselte Nagy-Britannia is, amely sokkal hosszabb történelmi kapcsolatot mondhatott magáénak Pakisztánnal.

Március folyamán tanúi lehettünk a legtöbb válság kezdetét jelző zűrzavarnak. Egy március 7-én megtartott fontos beszédében Mudzsib ugyan nem ment el a teljes szakításig Nyugat-Pakisztánnal, de követelte a statáriális állapot megszüntetését és a visszatérést a jogállamisághoz, világossá téve, hogy célja továbbra is a leendő Banglades „emancipálása”. Jahja bejelentette, hogy március 15-én Dakkába, Kelet-Pakisztán fővárosába repül tárgyalni Mudzsibbal. Eközben március elején Gandhi miniszterelnök asszony elsőprő győzelmet aratott az indiai általános választásokon. A pakisztáni események mindeddig egy baráti ország belső problémái voltak; ezekről lehetett saját véleményünk, de nem számítottak külpolitikai dimenziójú kérdésnek. A választási kampánnyal és annak közvetlen utóhatásaival elfoglalt Gandhi asszony be nem avatkozó politikát folytatott. Az indiai külügyminisztérium közigazgatási államtitkára, T. N. Kaul még március közepén is azt közölte Újdelhiben állomásozó nagykövetünkkel, Kenneth Keatinggel, hogy India azt szeretné, ha Pakisztán egységes maradna. Ugyanilyen értelemben nyilatkozott előttem március 17-én L. K. Dzsha Washingtonba akkreditált indiai nagykövet is. Egyikük sem tett még halvány utalást sem arra, hogy India a szomszédos Kelet-Pakisztán problémáit a saját létfontosságú érdekeit érintő kérdésnek tekintené.

Időnként azonban elpattannak a közszereplők idegei. Képtelenek lévén elviselni a történéseket, igyekeznek erőltetni azok menetét, és egyensúlyt vesztenek. Így eshetett meg, hogy Jahja Khan úgy döntött, alig negyvenezer katonára támaszkodva katonai kormányzást vezet be a 75 milliós Kelet-Pakisztánban, eltiporja az Avami Ligát, és letartóztatja Mudzsibur Rahman sejkert.

A pakisztáni krízis immár nemzetközivé terebélyesedett.

Katonai fellépés

Nem teljesen ismert, mi készítette Jahját e felelőtlen lépés megtételére március 25-én. Kelet-Pakisztán lakossága kétségkívül megvetette a szinte kizárólag a nyugati országrészből besorozott pakisztáni katonákat. Az autonómia Mudzsib által hirdetett változata megkülönböztethetetlennek tűnt a függetlenségtől. Csaknem minden nemzet harcol az egységért, még akkor is, ha egy elégedetlen régióban a közvélemény túlnyomórészt elszakadáspárti. Így volt ez az amerikai polgárháborúban, Nigéria hozzáállásában Biafrához, és Kongó esetében Katangával kapcsolatban. Pakisztán azonban egyedi esetnek számított, amennyiben a különválni készülő tartományt ezer mérföldnyi indiai terület választotta el Nyugat-Pakisztántól. Nem volt valószínű, hogy az egyik országrésznek lojalitással tartozó kis méretű katonai erő a végtelenségig féken tudja tartani a másik országrész 75 millió lakosát. Abban a pillanatban, amikor az egységes Pakisztán támogatása megszűnik a keleti tartományban, vége az ország területi integritásának. Minden bizonnyal egy független bengáli állam jön létre – még indiai intervenció nélkül is. Az egyetlen kérdés így hangzott: *miként* következik be ez a változás?

Amennyire lehetséges, távol akartuk magunkat tartani tőle, és ugyanígy tett Anglia is. Még olyan nyugat-pakisztáni feltételezésekről is kaptunk jelentéseket, miszerint egy független Kelet-Pakisztánt pártolnánk, de sem a britek, sem mi nem kívántunk bűnbakok lenni az ország felbomlása miatt. Kevés eszközünk volt a helyzet befolyásolására, továbbá minden arra ösztönzött bennünket, hogy megőrizzük Iszlámábád jóakarát irányunkban, mivel kulcsfontosságú kapcsolatunk volt Peking felé, és Kína egyik legszorosabb szövetségesének számított. Decemberben Pakisztánon keresztül küldtünk üzenetet Pekingbe egy amerikai elnöki megbízott odaküldését illető elvi egyetértésünkről. Márciusban és áprilisban megszokasodtak a jelei annak, hogy egy kínai válasz bármely pillanatban megérkezhet, az április pedig a pingpongdipломácia hónapja volt.

A válság eme első fázisában az USA kormányában kialakult konszenzus az volt, hogy el kell kerülnünk minden elhamarkodott cselekvést. Még azok is így vélekedtek, akik semmit sem tudtak a kínai kezdeményezésünkről. A különleges akciócsoport [Washington Special Actions Group, WSAG] március 26-i értekezletén megismételtem abbeli nézetemet, miszerint a prognózis meglehetősen hamar bekövetkező polgárháború irányába mutat, ami hasonló gyorsasággal létrejövő függetlenséghez vezet. A State Department képviselője megjegyezte: Nagy-Britannia nem kíván elköteleződni Pakisztán presszionálása mellett. A következőt közöltem kollégáimmal: „Ebéd előtt röviden beszéltem az elnökkel. Arra hajlik, amire mindenki más. Semmit sem akar tenni. Nem akar olyan helyzetbe kerülni, amiben az a vád érheti, hogy bátorította Pakisztán feldarabolását. Nem pártol aktív politikát.”

Ennek ellenére fokozódott a nyomás az aktív politika felvállalása irányában. Áprilisban általános és jogos felháborodás fogadta a keleti területeken zajló pakisztáni atrocitásokról tudósító jelentéseket. Dakkai főkonzulunk táviratokat küldött Washingtonba, nyilvános amerikai állásfoglalást sürgetve a pakisztáni represszió ellen, a konzulátus más munkatársai pedig április elején hasonló üzenetet írtak alá. Rogers külügyminiszter ugyan „felháborítónak” tartotta, hogy a diplomatai jelentések helyett petíciókat írogatnak, de tehetetlen volt, mert a beosztott munkatársak, kedvelt eszközükkel élve, a feletteseik korlátozó utasításainak megkerülésére szándékosan alacsony biztonsági besorolással küldték el sürgönyeiket, ezért azok széles körben hozzáférhetők voltak. Ennek következtében nem lehetett elkerülni a kiszivárogtatásokat a kongresszusnak és a sajtónak. Egy pakisztáni szerkesztő, aki látogatást tett Kelet-Pakisztánban, első kézből származó beszámolót írt a londoni *Sunday Times*-nek a hadsereg által elkövetett gyilkosságokról. Újdelhiben állomásozó nagykövetünk, Kenneth Keating azt jelentette Washingtonba, hogy „mélységesen meg van döbbenve az öldöklés láttán”, és „rendkívül aggódik, nehogy az Egyesült Államok támadhatóvá válják”, és „egyszeri kivételezést”, és azonnali hatállyal függessze fel minden hadfelszerelés szállítását Pakisztánnak.

Dilemma előtt álltunk. Az Egyesült Államok nem nézhetett el egy brutális katonai répressziót, amelyben civilek ezreit ölik meg, és amely elől milliók menekülnek Indiába biztonságot keresve. A pakisztáni hadsereg erőszakos fellépését illetően nem lehetett semmi kétség, viszont Iszlámábád volt az egyedüli csatornánk Kína felé; ha egyszer bezáródna, hosszú hónapokba kerülne egy alternatív út keresése. Továbbá a probléma a Vietnám körüli rendszeresen ismétlődő felbolydulások egyikének kellős közepén érte Washington. Május 1-jére tömeges engedetlenségi mozgalmat hirdettek meg. Egyes bírálóink szemében a Pakisztánnal kapcsolatos hallgatásunk – amelynek okára nem adhattunk magyarázatot – a kormányunkat általában jellemző morális érzéketlenség újabb példája volt. Nem tudták elfogadni, hogy a kabinet esetleg két, egymással ellentétes kényszerítő erő között órlódik, és egyeseknek eminens érdekük fűződött a kormány pozíciójának aláásására, bármilyen kérdés merült is fel, mert remélték, hogy az meghiúsíthatja a Vietnámban tett erőfeszítésünket. Mivel az adminisztráció ugyanilyen méltánytalan szellemben reagált, bizonyos mértékben tényleg indokolt volt a morális érzéketlenség vádja. Nixon elrendelte főkonzulunk áthelyezését Dakkából; azzal gúnyolta Keatinget, hogy „az indusok szolgálatába állt”. A vietnámi háború egyik tragikus áldozata a külpolitikáról szóló racionális vita lehetősége volt.

Megelőzendő az elnöki döntéseket, a State Department önálló lépésre szánta el magát. Mivel a kínai kezdeményezésünkről nem volt tudomása, és erősen befolyásolta hagyományos részrehajlása India iránt, április elején – anélkül, hogy engedélyt kért volna a Fehér Háztól – egy új pakisztáni fegyverembargó felé tett lépéssel élt: felfüggesztette a hadfelszerelések eladásáról szóló friss engedélyek kiadását, a lejártak megújítását, a védelmi minisztérium készletéből származó tételek leszállítását, és függőben tartotta az 1970-es „egyszeri kivételezés” csomagot. Nagyjából 35 millió dollár értékben faragott le a Pakisztánnak szánt fegyverszállításokból, aminek következtében mindössze ötmillió csörgedezhetett le az utanszállítási rendszeren keresztül. (Ez az összeg július elején vita tárgyát képező kérdés lett a kongresszus előtt.) Emellett akadályt kezdett gördíteni a Pakisztánnak nyújtott gazdasági segély elé is (ismételten fehér házi hozzájárulás nélkül), azzal a találgatásos okfejtéssel, hogy a már futó programjainkat a polgárháború miatt nem tudjuk hatékonyra tenni az egész országra kiterjedően. Amint Hal Saunders, NSC-stábom szakértője fogalmazott, a pakisztáni kormánnyal kapcsolatban a State Department a távolságtartástól az elkülönülés felé halad, de „nem vallják be maguknak, hogy ezt teszik. Technikai jogcímekre hivatkozva igazolják a lépésüket.”

Aki ismerte Nixon álláspontját, nem lehetett semmi kétsége afelől, hogy ez ellentétes a szándékaival, míg azoknak, akik nem ismerték, meg kellett volna győződnieük felőle, megtudakolva a Fehér Háznál. Az elnöki előjogok érvényesítésének illetően akadályozása messzemenően megmagyarázza Nixon magatartását (és az enyémét) az év későbbi szakaszában. Április során legfőbb feladatomban a kormányban zajló folyamatok közben tartása volt, mégpedig kettős céllal: megőrizni a pakisztáni csatornát Peking felé, és életben tartani a politikai megoldás esélyét Pakisztánban. Ekkorra Iszlámábád már nem csupán kapcsolódási pont volt, hanem a Kínába való útra kelésem valószínű helyszíne is. És kezdtek megjelenni arra utaló jelek, hogy India favorizált megoldása a bengáli menekültek milliói miatt kétségkívül rá háruló terhekre nem annyira a menekültek visszatérésének elősegítése, hanem jóval inkább Pakisztán szétesésének *felgyorsítása* (vagy legalábbis az egyik célkitűzés azonosítása a másikkal). Március 31-én az indiai parlament egyhangúlag szívből jövő „együttértézését és támogatását” fejezte ki a bengáliak felé. Április 1-jén ezt jelentettem az elnöknek: „Úgy látszik, az indiaiak nyilvános diplomáciai és titkos akciói olyan irányt kezdtek venni, ami tovább növeli a feszültség már amúgy is magas szintjét a szubkontinensen, és azzal a kockázattal jár, hogy szélesebb körű és komolyabb nemzetközi válságot robbant ki.” Április 14-én emigráns bangladesi kormány alakult Kalkuttában. A hónap közepén jelentéseket kaptunk arról, hogy India bengáli menekülteket képez ki gerillahadviselésre (ez az alakulat volt az úgynevezett Mukti Bahini),

április végén pedig megtudtuk, hogy a gerillák első kétezer fős különítményét beszivároztatni készül Kelet-Pakisztánba.

Az önmérséklet politikáját mindenekfelett a kínai kapcsolat miatt és azon túlmenően is helyénvalónak tartottam. Akár helyes döntést hoztunk, akár nem, a Nixon-adminisztráció stratégiája a humanitárius kérdésekben elfoglalt álláspontja leszögezésében nem az ügyben érintett állam szuverenitásának megkérdőjelezése volt – ami minden bizonnyal visszautasításban részesült volna –, hanem az, hogy nyilvános konfrontáció nélkül érvényesítsük befolyásunkat. Visszatekintve úgy vélem, ezt az alapjában véve helyes hozzáállást időnként olyan kínosan aprólékos túlzásba vittük, ami felbosszantotta a potenciális támogatókat. Pakisztán esetében mindez megfelelőnek tűnt, mivel kormánya a szövetségesünk volt, amelynek meggyőződésünk szerint rövidesen elkerülhetetlenül fel kellett ismernie politikája kilátástalanságát. Arra vállalkoztunk, hogy rábeszéljük Jahja Khant az autonómia irányába történő elmozdulásra, barátként azt tanácsolva neki, hogy olyan lépéseket tegyen, amelyeket csaknem biztosan elutasít, ha nyilvánosan követeljük. Amint április 29-én megírtam az elnöknek, a központi kormány „felismerheti annak szükségességét, hogy nagyobb kelet-pakisztáni autonómia felé mozduljon el a kellő bengáli együttműködés elnyerése céljából. Ennélfogva úgy tűnik, átmeneti periódussal állunk szemben egy nagyobb kelet-pakisztáni autonómia és talán végső soron a függetlenség felé.” Mindazonáltal, jegyeztem meg, India politikája szükségszerűen egy ilyen rendezés ellen dolgozik: „Egy viszonylag kis létszámú bengáli ellenálló erő kiképzésével és felszerelésével Újdelhi hozzásegíthet az aktív ellenállás életben tartásához, és megnövelheti egy elhúzódo gerillaháború esélyét. Minden jel arra mutat, hogy az indiaiak ilyen irányt szándékoznak követni.”

A szokásos eljárásrendünket alkalmazva, áprilisban felkértem a külügyminisztériumot: javasoljon választási lehetőségeket, előkészítendő egy elnöki döntést arról, hogy milyen irányt kövessünk egy kibontakozó válság árnyékában. Egy átfogó politikai döntés a követendő irányról keretül szolgálna a konkrét gazdasági és katonai segélyekre vonatkozó kérdések kezeléséhez Pakisztánnal kapcsolatban; erre különösképpen szükség volt annak figyelembevételével, hogy a külügy már tett lépéseket a maga által kívánatosnak tartott irányban. A már megszokott módján a minisztérium olyan abszurd alternatívák közé tette az általa preferált opciót, amelyek végképp nem szolgálhattak politikánk alapjául. (Például az egyik javaslat Jahja teljes körű támogatásáról szólt, ami sem a Fehér Ház meggyőződése nem volt, sem megvalósítható követendő eljárásnak nem lehetett tekinteni.) A külügy által kigondolt számos opcióból végül sikerült leszűrni egy javaslatot. Válaszképpen a kongresszus és a nyilvánosság részéről megnyilvánuló kívánságokra azt indítványoztam, hogy az elnök ratifikálja a State Department ápri-

lis elején felhatalmazás nélkül végrehajtott akcióját, amelyben elzárta a katonai utánpótlási vonalat, csak néhány alkatrész és élet kioltására nem alkalmas felszerelés leszállítását engedve meg. Emellett sürgettem, hogy a gazdasági segítséget használjuk mézesmadzagként politikai engedmények ösztönzésére, „komoly erőfeszítést téve arra, hogy segítsünk Jahjának befejezni a háborút, és olyan rendezést megvalósítani, amely átmenetet képezhet Kelet-Pakisztán autonómiája felé”. Május 2-án Nixon jóváhagyta a javaslatomat egy kézzel írott megjegyzés kíséretében: „Mindenkinek. Most ne szorongassuk Jahját. R. N.”

A megvalósítást illetően három akadályba ütköztünk: India politikájába, a nyilvánosság előtt zajló saját belső vitánkba és az apparátusunk fegyelmetlenségébe.

Május 18-án, amikor már előrehaladott állapotban voltak a pekingi titkos utam előkészületei Iszlámábáddal, Gandhi asszony nyilvános beszédben figyelmeztette Pakisztánt, miszerint Újdelhi „teljes mértékben készen áll a harcra, ha a helyzet rákényszerít minket”. Nagy-Britanniában és Franciaországban riadót fújtak az indiai nagykövetek, mondván, hogy India „cselekvésre kényszerülhet a saját nemzeti érdekében” a menekülthullám miatt, amelyet akkorra már 2,8 millió főre becsültek.² A menekültek által okozott megterhelés valóban óriási volt, és az esetleg kitörő etnikumközi zavargásokat sem lehetett figyelmen kívül hagyni. De a hetek múlásával mindjobban arra kezdtünk gyanakodni, hogy Gandhi asszony hosszabb távú lehetőségeket fedez fel a helyzetben. Ahogyan Pakisztán egyre inkább elszigetelődött nemzetközileg, úgy tűnt, Újdelhi mindekelőtt a szomszédos ország megalázására törekszik, megpróbálva átterjeszteni a centrifugális tendenciákat Kelet-Pakisztánról Nyugat-Pakisztánra is. Amikor az Egyesült Államok beleegyezett abba, hogy jórészt magára vállalja a menekültek megsegítésének anyagi terheit, India azt kezdte hangoztatni, hogy a menekült-probléma megoldhatatlan politikai rendezés nélkül. De rendezési feltételei hétről hétre eszkalálódtak. Amikor az USA felajánlotta a kelet-pakisztáni éhínség enyhítését, India – sokak társaságában az Egyesült Államokban – azt követelte, hogy a segélyprogramot egy nemzetközi ügynökség kezelje. Látszólagos indokként a tisztességes elosztás biztosítását hozta fel, de ezzel egyúttal megakadályozta volna azt, hogy a pakisztáni kormány jó pontot szerezzen a saját lakossága körében.

1971 májusában mindeddig megbízhatónak bizonyult forrásokból megtudtuk: Gandhi asszony tervek kidolgozását rendelte el egy „izraeli típusú” villámháborús támadásra Kelet-Pakisztán elfoglalása céljából. És tényszerű bizonyítékaink voltak arra, hogy India repülőgépeket telepít, valamint harcoló alakulatokat és páncélosereket csoportosít át a határra. Nixon elég komolyan vette a jelentéseket ahhoz, hogy május 23-án elrendelje: amennyiben India ilyen támadást indítana, a neki nyújtott gazdasági segílyt be kell szüntetni. Május 26-ra összehívtam a WSAG értekezletét a háború esetén folytatandó politikánk áttekintésére.

Nagyjából ekkor jutott tudomásunkra, hogy az indiai katonai vezetők szerint túl kockázatos Gandhi asszony javaslata egy Kelet-Pakisztán elleni támadásra. Tartottak a kínai beavatkozástól, más országok (különösen Irán) esetleges katonai segítségnyújtásától Iszlámábád számára, a szovjet fegyverek utánpótlásának bizonytalanságától és annak valószínűségétől, hogy a háború befejezéséhez Pakisztán *egészének* megszállása válhat szükségessé. Az indiai katonai parancsnokok minimum a novemberig tartó kiváráshoz ragaszkodtak, amikor az időjárás a Himalájában megnehezítené a kínai intervenciót.

Miközben Gandhi asszony hozzálátott a fenti ellenvetések szisztematikus elváltatásához az útból, és várta, hogy a hó leessen a hegyekben, lélegzetvételnyi időhöz jutottunk. (Hangsúlyoznom kell: az USA kormányában a legtöbben nem adtak annyira hitelt ezeknek a jelentéseknek, mint én; a legtöbb vezető tisztviselő valószínűtlennek tartott egy indiai támadást.) A szünetet mindenekelőtt a menekülteknek nyújtott segítség fokozására használtuk; az eredeti 2,5 millió dolláros felhatalmazás tavasszal a százszorosára, 250 millió dollárra emelkedett. Ugyanakkor nyomást gyakoroltunk Pakisztánra a politikai konszolidáció irányába teendő lépések érdekében, sürgetve Jahját, hogy először is tegye nemzetközivé a segélynyújtási erőfeszítéseket Kelet-Pakisztánban, majd álljon elő politikai rendezési elképzelésekkel. Emellett javasoltuk, hogy a keleti országrészben a katonai kormányzót váltsa fel civilvel, és sikerült elérnünk nála általános amnesztia kihirdetését, amely minden olyan személyre kiterjedt, akit nem vádoltak konkrét köztörvényes bűnök elkövetésével.

Május 28-án Nixon levélben megfogalmazott üzenetben vázolta a politikánkat Gandhi asszony és Jahja Khan előtt. A Jahjának küldött levél nem volt különösebben határozott hangú; azt tükrözte, hogy szükségünk van rá kommunikációs csatornaként Peking felé. Nem hagyott kétséget afelől, hogy politikai és nem katonai megoldást részesítünk előnyben Kelet-Pakisztán problémájára. Megelégedéssel nyugtázta Jahja készségét a segítségnyújtás nemzetközivé szélesítésének elfogadására. Ösztönözte őt a „politikai rendezés” irányába tett lépések folytatására: „Szintén megelégedéssel vettem tudomásul az ön nyilvános bejelentését a menekülteknek nyújtandó amnesztiáról, és elkötelezettségét arra, hogy a hatalmat választott képviselőknek adja át. Meggyőződésem szerint ön valóra is fogja váltani a kijelentéseit.” Nixon önmérsékletet sürgetett Pakisztán viszonyában Indiához. „Abszolút létfontosságúnak” ítélte a helyzet normalizálását Kelet-Pakisztánban, „elősegítve a menekültek lehető leggyorsabb visszatérését indiai területről”.

Az elnök ezzel egyidejű levele Gandhi asszonynak hangsúlyozta óhajunkat az Indiába özönlő menekülthullám mérséklésére, valamint a gazdasági és technikai segítségnyújtásra az Indiára nehezedő teher enyhítése céljából. Emellett tájékoztatta mindarról, amire megpróbáltuk rábírn Jahját:

Úgy döntöttünk, hogy alapvetően a csendes diplomácia révén tevékenykedünk, ahogyan erről informáltuk az ön nagykövetét és külügyminiszterét. Pakisztán kormányával megbeszélést folytattunk a békés politikai rendezés megvalósításának fontosságáról és egy olyan helyzet visszaállításáról, amelyben a menekülthullám megáll, s a menekültek vissza tudnak térni otthonaikba. Úgy gondolom, legalább részben ezek a megfontolások álltak Jahja elnök május 24-i sajtókonferenciájának háttérében, különösképpen a segítségnyújtás nemzetközivé tétele, a menekülteknek felajánlandó amnesztia és a hatalom választott képviselőik kezébe adása iránti elkötelezettség nyilvános elfogadása mögött.

Nixon elismerését fejezte ki Indiának életerős demokráciájáért és az általa elért gazdasági és társadalmi haladásért, de hozzátett egy burkolt figyelmeztetést a katonai megoldással szemben: „India barátai megdöbbenének, ha ezt a haladást háború szakítaná meg.” Június 3-án megmagyaráztam a stratégiánkat Kenneth Keatingnek. Meg voltam győződve afelől, hogy Kelet-Pakisztán végül független lesz, ezért politikánk lényegét így fogalmaztam meg: „adjunk időt a tényeknek, hadd érvényesülhessenek”.

Júniusban Szvaran Szingh indiai külügyminiszter Washingtonba érkezett, hogy sürgesse a katonai és a gazdasági segély beszüntetését Pakisztánnak. India egyre inkább egy 22-es csapdája típusú dilemma elé állított bennünket. Azt mondta, hogy az óriási menekülthullám előbb-utóbb drasztikus lépések megtételére kényszeríti, ugyanakkor semmit sem tett azon gerillák féken tartása érdekében, akiknek a beszivárgása India területéről garantálta a viszonyok rendezetlenségét, további menekültek érkezését idézve elő, sőt kiképezte, felszerelte és ösztönözte ezeket a gerillákat. Annak ellenére, hogy Jahja amnesztiát hirdetett, a menekültek visszatérését Kelet-Pakisztánba India egy ottani politikai rendezéstől tette függővé, ám magának tartotta fenn a jogot, hogy meghatározza, mi tekinthető elfogadható politikai rendezésnek a szomszédja szuverén területén. Június közepén Gandhi asszony kijelentette: országa nem fogad el semmi olyan megoldást, ami „Banglades halálát” jelent; más szóval Újdelhi feltétele a beavatkozástól való tartózkodásra Pakisztán felbomlása volt. Az autonómia irányába mutató fokozatos fejlődés elvetésével, a menekültek bátorításával és visszatérésük akadályozásával India elkerülhetlenné tette a válság súlyosbodását.

Országunkban sokan másképpen látták ezt. Sajnos a vita kezdte magára öltetni a vietnámi polémia jellemző elkeseredett szembenállás és a motivációk kétségbe vonásának egyes elemeit. Az adminisztráció, amelynek pedig volt megalapozott érve, hallgatásba burkolózásával nem segített a dolgok enyhítésében. Cornelius Gallagher New Jersey-i képviselő, a problémával foglalkozó albizottság elnöke június 10-én, miután látogatást tett India területén levő menekülttáborokban,

a képviselőház ülésén kijelentette: India „csaknem hihetetlen önmérsékletet” tanúsít a menekültek miatt rá nehezedő teherrel szemben. (Ez három héttel Gandhi asszony nyilvános háborús fenyegetőzése után történt.) Június 17-én a *New York Times* megróttá az adminisztrációt, „elkésettnek” titulálva a mindkét fél részéről önmérsékletet sürgető nyilvános állásfoglalásunkat, a *Times* szerint pedig felhívásunk hiábavaló lesz, ha szavainkat nem hozzuk összhangba a tetteinkkel, azaz nem szüntetünk be minden segítségnyújtást Pakisztánnak addig, amíg valódi politikai rendezésre nem kerül sor Kelet-Pakisztánban. Ezenkívül a *Times* dicsérettel illette Gandhi asszonyt, mert „figyelemre méltó önmérsékletet” tanúsít a döbbenetes menekültproblémával szemben.

Majd bekövetkezett azon médiaesemények egyike, amelyek során bolhárból elefántot csináltak a jelentéktelen problémák felfújásával, és ennek folyamán eltorzították a tényeket. Június 22-én a *New York Times* megszallította, hogy egy pakisztáni teherhajó indulásra készen áll New York kikötőjében Iszlámábádnak szánt hadfelszereléssel megrakodva, a látszat szerint az adminisztráció hivatalosan proklamált tiltásának megsértésével. Rövidesen egy másik, szintén hadfelszereléseket szállító hajóról jelentették, hogy útnak indult Pakisztán felé. Nagy volt a felháborodás a sajtóban, a kongresszusban és Indiában. Másnap a *New York Times* azzal a váddal állt elő, hogy a szállítmányok „hítségessé” érnek fel az amerikai néppel, a kongresszussal és Indiával szemben, valamint „még inkább” aláássák az amerikai hitelességet. Stuart Symington szenátor szerint vagy tudatlanságról, vagy szándékos megtévesztésről van szó. A külügy június 24-i bejelentése, miszerint Washington további 70 millió dollárt folyósít Indiának a menekültek részére, elveszett a hírek keltette csatazajban, amikor egy harmadik pakisztáni teherhajó indult útnak New Yorkból Karacsi felé hadfelszereléssel a fedélzetén.

Nem csendesítette le a kormányzati kétszínűség vádjait, hogy mindezen felszerelés megvásárlása még a tiltás előtt kiadott engedélyek alapján történt, így jogilag nem szólhattunk bele az ügyletbe, és hogy a harmadik teherhajó négy nappal a State Department engedélyekre vonatkozó felfüggesztésének hatálybalépése előtt indult útnak.³ A vietnámi éra alatt oly gyakran hangoztatott hitelességi szakadékok újabb példájával állunk szemben. Senkit sem tudtunk meggyőzni arról, hogy nincs lehetőségünk lépni a már egyszer kiadott engedélyek ügyében, sem arról, hogy a „kiáramlás” mennyisége elhanyagolhatóan kicsi, és sem a szubkontinensen, sem Kelet-Pakisztánban nem tudja befolyásolni a katonai egyensúlyt. A *Washington Post* július 5-i száma alig tudta türtőztetni felháborodását:

[Szerinte] ez a megdöbbentő és szégyenletes hír, ... [amelyet] a Pentagon-iratokkal kapcsolatos jelenleg folyó vita összefüggésében kell értelmezni, felveti a nyilvánosság jogát a megismerésre és a kormány jogát az eltitkolásra. Itt

annak klasszikus példájával állunk szemben, ahogyan a rendszer valójában működik; a nyilvánosság vizsgálódó tekintete elől rejtetten a kormánytisztviselők fegyverekkel látják el Pakisztánt, miközben nyíltan és kitartóan arról tájékoztatják a lakosságot, hogy az ilyen szállításokat leállították.

A helyzet ironiája az volt, hogy a „hitelességi szakadékok” a State Department okozta, amelynek az embargóval kapcsolatos elhamarkodott lépése olyannyira felbosszantotta a Fehér Házat. Így a média és a kongresszus részéről megnyilvánuló bírálathoz leginkább érintett minisztérium vált akaratanul a „hitelességi szakadék” megtestesítőjévé.

A válság felgyorsul

Ázsiába indulásom előtt, június 28-án Jahja tervet jelentett be a politikai hatalom átadásáról a civileknek. Szakértők által kidolgozott új alkotmányt hirdetnek ki négy hónapon belül, és az Avami Ligának az elszakadással kapcsolatba nem hozható tagjai részt vállalhatnak a kormányban. Azt azonban Jahja már nem fejtette ki, hogy ez milyen szintű vezetőkre vonatkozhat.

Miközben úton voltam, nyugtalanító információt kaptam arról, miszerint a Szovjetunió immár stratégiai lehetőséget ismert fel a helyzetben a maga számára. Korábbi óvatosságát elvetve közölte Indiával: egyetért a Kelet-Pakisztánba irányuló gerillaműveletekkel, és védelmet ígért a kínai megtorló lépések ellen. Ezzel a konfliktus új és baljószerű dimenzióval bővült (még hozzá jóval a kínai kezdeményezésünk nyilvánosságra kerülése előtt).

Az Újdelhiben tett látogatásom alkalmával két, egymásnak részben ellentmondó küldetést kellett teljesítenem. Az egyik India óvatos előkészítése volt a kínai látogatásomat bejelentő hírre. Megemlítve a pingpongdiplomáciát, valamint a kereskedelem és az utazáskönnyítés terén immár két évre visszatekintő kezdeményezéseinket, hangsúlyoztam: határozott szándékunkban áll Pekinggel fennálló kapcsolataink javításának folytatása, másrésztől komolyan helytelenítenénk egy India elleni kiprovokáló kínai támadást. Ha e kéretlen megjegyzésem nem zavarta össze teljesen a tárgyalópartnereimet, talán egy rövid perc erejéig biztatást nyújtott nekik – bár a kínai utamról tett július 15-i bejelentéssel minden bizonnyal elmúlt az eufóriának ez a pillanata.

Meg kell várnunk tárgyalópartnereim memoárjainak a megjelenését, hogy megtudhassuk: vajon megnyugtatósnak szánt megjegyzéseimet az indiai miniszterek a legtöbbnek tekintették-e, amit adott korlátaink között nyújtani tudtunk nekik, vagy a megtévesztésükre tett kísérletnek. Újdelhiben folytatott tárgyalásaim fő témája a kelet-pakisztáni válság volt. A következőt jelentettem az elnöknek:

Úgy tűnik, egyre inkább eluralkodik a háború elkerülhetetlenségének vagy legalábbis egy kiterjedt hindu–muszlim ellenségeskedésnek a fenyegetése, nem szükségszerűen azért, mintha bárki is akarná, hanem mert végső soron attól félnek, hogy nem fogják tudni, miképpen kerüljék el. [...]

Biztosítottam [Gandhi asszonyt] arról, hogy politikánk lényege mindmáig az elegendő befolyás megőrzése a menekültek visszatérését lehetővé tevő viszonyok megteremtésének szorgalmazására, habár eredményeket nem ígérhetünk. Megkérdeztem tőle: véleménye szerint mennyi idő van még hátra a helyzet kezelhetetlenné válásáig, amire azt válaszolta, hogy már most is kezelhetetlen, és „pusztán akaraterejük révén tartják az ellenőrzésük alatt”.

Az indiai vezetőkkel folytatott tárgyalások valójában az előző hetek rituáléit folytatták. Ahogyan Washingtonban számos alkalommal megtettem Dzsha indiai nagykövettel látogatásai alkalmával, őket is megpróbáltam biztosítani afelől, hogy az Egyesült Államok mindenképpen fenn szeretné tartani jó kapcsolatait Indiával. Nincs ellenünk a kelet-pakisztáni autonómia, és biztosak vagyunk abban, hogy az események kedvező alakulását úgy tudjuk elősegíteni, ha Jahjával barátként bánunk, nem mint népkínzó vezetővel. Végül meghívtam Gandhi asszonyt az USA-ba, hogy az alapokról kiindulva áttekinthesse az indiai–amerikai kapcsolatokat Nixon elnökkel.

Gandhi asszony és miniszterei azonban nem voltak kiegyezésre kész hangulatban. A washingtoni meghívás elől kitértek. Kifejezték óhajukat a kapcsolatok javítására az Egyesült Államokkal, de indulatosan megtévesztő magatartással vádoltak minket a Pakisztánnak eladott fegyverek miatt. Ezeknek a panaszoknak a hevesességét semmilyen módon sem csökkentették a tények, miszerint csaknem minden fegyvereladást leállítottunk Iszlámábádnak, beleértve az „egyszeri kivételezést” is, nincs folyamatban új engedélyek kiadása, és a még útban levő egyedi tételeket az az elhanyagolható mennyiség képezi, amely a tiltó rendelkezés hatálybalépése előtt kapott zöld jelzést. Indiának nincs oka komolyan aggódni e minimális volumenű szállítás miatt, hiszen az engedélyek lejáráásával automatikusan befejeződik; számításaink szerint október után már semmi sem marad folyamatban. Gandhi asszony még azt is beismerte előttem, hogy nem a mennyiség számít, hanem a dolog szimbolikája. Más szóval, India az Egyesült Államok látványos eltávolodása révén akarta elérni Pakisztán demoralizálódását. Azt követelték, hogy ne csak a fegyverszállításokat, hanem minden gazdasági segítséget is szüntessünk be. Az indiai vezetők nyilvánvalóan nem tartották furcsának, hogy egy olyan ország, amely eddig az elnemkötelezettség nevében határolódott el legtöbb külpolitikai célkitűzésünkötől, most minden kapcsolat megszakítását kívánja tőlünk egy szövetségesünkkel olyasmi miatt, ami a nemzetközi jog értelmében belpolitikai konfliktus. Júliusra a menekültek helyzetének enyhítését

szolgáló amerikai hozzájárulás már elérte a közel százmillió dollárt, ami nem tartotta vissza Gandhi asszonyt a bírálatainak kiterjesztésétől pakisztáni politikánk teljes huszonnégy évére. Abban a meggyőződésben távoztam Újdelhiből, hogy India kenyértörésen töri a fejét Pakisztánnal, és csak a kedvező pillanatra vár. Túlságosan is csábító volt a szemében annak a lehetősége, hogy bosszút álljon egy olyan riválisán, amely saját rövidlátása által szigetelte el magát.

Iszlámábádi látogatásom alatt a küszöbönálló pekingi utazásom foglalkoztatott, de több megbeszélést is folytattam Jahja elnökkel és Szultan Khan külügyminiszterrel. Sürgettem őket, hogy terjesszenek elő átfogó javaslatot a menekültek hazatérésének ösztönzésére, és ezzel India megfosztására egy ürügyről a háború indítására; valamint arra, hogy egy lépéssel továbbmenve a menekültválság enyhítésének nemzetközivé tételében, engedélyezzék az ENSZ-nek a segélyek szétosztásának felügyeletét. Ezenkívül civil kormányzó mielőbbi kinevezését ajánlottam Kelet-Pakisztánba. Jahja ugyan ígéretet tett e javaslatok megfontolására, de alapvetően nem volt tudatában a rá leselkedő veszélyeknek, és nem állt készen a szembenézésre a szükségszerűségekkel. Kollégáival együtt nem hitte el, hogy India háborút tervezhet; ha pedig mégis, akkor egy pillanatig sem kételkedtek a saját győzelmükben. Amikor a lehető legtapintatosabb módon rákérdeztem a számokban és felszerelésben mérhető indiai fölényre, hűsködve a muszlim harcosok történelmi magasabbrendűségével válaszoltak.

Egyszerűen nem lehetett letagadni a tényt, hogy Pakisztán katonai vezetői a felfogóképességüket meghaladó folyamatba gabalyodtak bele. El sem tudták képzelni országuk megcsonkítását, azok pedig, akik képesek voltak rá, semmi esélyt sem láttak egy ilyen katasztrófa politikai túlélésére, ha részt vállalnak benne. Nem értették meg azt a lélektani és politikai elszigeteltséget, amelybe brutális elnyomásukkal belemianőverezték az országukat. Elméletileg egyetértettek az átfogó program szükségességével, ha meg akarnak szabadulni a dilemmáiktól. De az „átfogó” definíciója az ő értelmezésükben túlságosan kelletlen, jogászias, technikai és aprólékosan mozaikszerű volt. Ennek folyományaképpen a válság során Pakisztánnak sohasem sikerült olyan álláspontot előterjesztenie, amelyre támaszkodva nemzetközileg elfogadható nézetet tudott volna kialakítani. Apránként adagolt engedményei, habár összeadódva nem voltak jelentéktelenek, valójában India kezére játszottak; bizonyosságul szolgáltak az érveinek, hogy valami nincs rendjén – anélkül, hogy meggyőző ellenszerrel tudtak volna szolgálni. Jahja tragikus patthelyzetben találta magát. A konzervatív kollégái részéről országa egységének kockáztatásával, a külföldi vélemények szerint a szabadságvágy brutális elnyomásával vádolva egyfolytában habozott, konzervatívjai számára túl messzire menve, míg a világ és különösen az amerikai közvélemény szemében nem kellően messzire.

A Pekingbe indulásom előtti estén a tiszteletemre adott vacsorán lehetősé-

gem nyílt korholó szóval illetni Jahját az előállt felfordulás miatt. „Mindenki diktátornak nevez engem” – bömbölte Jahja, keresetlen modorban utánózva a Sandhurstben* szokásos módit. „Diktátor vagyok-e?” – kérdezte egymás után mindegyik vendégétől, amerikaiától és pakisztánitól egyaránt. Az őszinteség különböző fokozataiban mindenki ünnepélyesen kijelentette: Jahja természetesen nem diktátor. Amikor én kerültem sorra, így szóltam: „Nem tudom, elnök úr, kivéve, hogy egy diktátorhoz képest pocsék választást rendez.”

Az elmérgesedő krízis természetesen szóba került a Pekingben folytatott megbeszéléseim során is. Csou En-laj nézőpontja nem is különbözhetett volna jobban a Washingtonban uralkodó közkeletű bölcsességtől. Egész egyszerűen Indiát tekintette az agresszornak; szűkre szabott időnkéből egy teljes órát azzal töltött, hogy elmondja saját verzióját az 1962-es kínai–indiai összecsapásokról, amelyeket állítása szerint az indiai túlkapások provokáltak ki. Csou hangsúlyozta: Kína nem marad közömbös, ha India megtámadja Pakisztánt. Még arra is megkért, adjam át a kínai támogatás e kinyilvánítását Jahjának. A gesztust persze Washingtonnak szánta, miután Pekingnek volt követje Iszlámábádban, aki abszolút alkalmas volt üzenetek átadására. Azt válaszoltam, hogy az Egyesült Államok hagyományos kapcsolatokat ápol Pakisztánnal, és hálások vagyunk neki a kínai nyitáshoz megszervezéséért. Indiával továbbra is fenn akarjuk tartani a baráti viszonyt, de bármilyen indiai katonai akciót határozottan elleneznénk. Rosszallásunk azonban nem öltheti katonai segítség vagy katonai jellegű intézkedések formáját Pakisztán mellett.

A katasztrófa rossz előérzetével tértem vissza Washingtonba. Nézetem szerint röviddel a monszun vége után India csaknem bizonyosan megtámadja Pakisztánt. Habár biztos voltam abban, hogy sikerrel járhatunk Iszlámábád noszogatásában az autonómia megadására Kelet-Pakisztánnak, kétséges volt számomra, hogy India időt enged-e rá, elszalasztva az egyhamar újra be nem következő lehetőséget számlája rendezésére azzal az országgal, amelynek már a pusztta létét is sértőnek találta sok indiai vezető politikus. Ezután Kína akcióba lendülhet, a Szovjetunió pedig felhasználhatja az alkalmat Peking megleckéztetésére. Ami minket illet, esetleges csatlakozásunk egy Pakisztán elleni összefogáshoz – amelyet oly kitarótan követelt médiánk és a kongresszus –, súlyosbítaná a veszélyt, mintegy felhatalmazást adva Indiának a támadásra. Veszélyeztetné a kínai kezdeményezésünket is. Abban az időben, Nixon pekingi látogatását megelőzően, még fogalmunk sem volt róla, hogy valójában milyen erős a KNK elkötelezettsége a nyitásban Washington felé.

Július 16-án, kínai útja bejelentésének napján, Nixon összehívta a Nemzet-

* Az angliai Sandhurstben található tekintélyes katonai elitképző Royal Military Academy közkeletű elnevezése. (A ford.)

biztonsági Tanácsot annak jeleként, milyen komolyan veszi a válságot. Felkért rá, hogy vegyem sorra a kérdéseket, mire a következőket mondtam el a résztvevőknek: úgy tűnik, India háborúra készül, Jahjában nincs meg a kellő képzelőerő a politikai problémák megoldására még időben ahhoz, hogy elejét vegye egy indiai támadásnak, másrésről 70 ezer nyugat-pakisztáni katonával (a létszámukat március óta bővítették ekkorára) hosszú ideig nem tud uralma alatt tartani 75 millió kelet-pakisztánit. Célunknak a keleti tartomány függetlenségéhez vezető fokozatos fejlődésnek kell lennie, de sajnos ennek megtörténte nem tűnik valószínűnek egy indiai támadás elhárításához elegendő időn belül. Következésképp azonnali erőfeszítésekre van szükség a menekülthullám megállítására és visszafordítására, ezáltal a háborúhoz szolgáló ürügy megszüntetésére.

Elemzésemet illetően nem volt egyetértés közöttünk. Rogers hozzátette: véleménye szerint India minden tőle telhetőt megtesz a menekültek visszatérésének megakadályozására. Nixon arra a következtetésre jutott, hogy fel kell kérnünk a pakisztániakat valamennyi rendelkezésükre álló eszköz felhasználására a menekültek érdekében. Nem fogunk eltérni egy indiai támadást; ha Újdelhi az erőhöz folyamodik, minden amerikai segínyt beszüntetünk. Maximális erőfeszítést kell tennünk a háború elkerülésére.

Július 23-án Aga Hilali, Pakisztán nagykövete arról tájékoztatott minket, hogy kormánya elfogadja a menekültek visszatelepítésének ENSZ-felügyeletét, így nyújtva nekik garanciát a megtorlások ellen. Jahja azt a javaslatunkat is jóváhagyta, hogy civil kormányzót nevezzen ki a menekültek megsegélyezésének felügyeletére. Határozottan sürgettem Hilalit az erőfeszítéseik felgyorsítására.

Sajnos azonban India hallani sem akart minderről. Épp a menekültekre koncentrálás stratégiáját számunkra vonzóvá tevő okok készítették az obstrukcióra. Július 15-én Dzsha indiai nagykövet közölte velünk: India nem tud elfogadni javaslatokat a területéről kiinduló gerillaakciók megfékezésére, július 16-án Kaul külügyminiszter pedig azt tudatta, hogy Újdelhi nem tűr meg ENSZ-alkalmazottakat a határ körzetében, még úgy sem, ha kizárólag a menekültekkel foglalkoznak. Ez már megint a 22-es csapdája volt. Mindenki egyetértett abban, hogy a kelet-pakisztáni politikai haladás egyik előfeltétele a hadsereg visszatérése a laktanyákba, egyik okaként annak, miért szorgalmaztuk olyan erősen egy civil kormányzó kinevezését. De semmiképpen sem lehetett a pakisztáni hadsereget rábírnunk e lépésre, amíg a szomszédja gerillaháborút folytat ellene, és kinyilvánította eltökéltségét a háború eskalálására. Iszlámábád már beleegyezett a menekültek visszatelepítésének ENSZ-felügyelet alá helyezésébe, de ezt nem lehetett teljesíteni, mivel a menekültek még csak értesülni sem tudnak Pakisztán ajánlatáról, mert az ENSZ-képviselőket India megakadályozza abban, hogy a területén bármilyen kapcsolatba lépjenek velük. Külső megfigyelők hiányában még a táborokban élő menekültek tényleges létszámában sem lehettünk biztosak.

Ezeket a dilemmákat a Felülvizsgálati Bizottság két ülésén is megvitattuk, július 23-án és 30-án. Kambodzsa kivételével talán egyetlen más probléma esetén sem volt a szakadék olyan mély a Fehér Ház és a minisztériumok között, mint az indiai–pakisztáni válság ügyében 1971 nyarán, és semmilyen más ügyben sem fordult elő az egyértelmű elnöki direktívák ilyen kirívó ignorálása. A végrehajtás mechanizmusát a State Department irányította. Nixon rám bízta politikája megvalósítását, és hogy tájékoztassam a komolyabb ellenvéleményekről. Amivel szembesülnünk kellett, az a látszólag triviális kérdések ügyében folytatott állandó belső harc volt. Ezek a kérdések egyenként túl jelentéktelennek vagy technikainak tűntek ahhoz, hogy felvessem őket az elnök előtt, de felhalmozódásuk megszabta az országos politika irányvonalát. Nixon nem volt még kész felülbírálni a külügyminiszterét olyasmi miatt, ami az ő szemében kisebb horderejű operatív dolognak tűnt, és emiatt a külügyminisztérium a saját preferenciáinak megfelelően szabadon értelmezhetette az elnöki direktívákat, felülírva a Nixon által megszabott irányt.

Senki sem tudott öt percen át sem beszélni Nixonnal anélkül, hogy ne hallott volna az indiai szándékokat illető mélyszéges bizalmatlanságáról, a szovjet beavatkozás miatti aggodalmáról, és mindenekelőtt arról az óhajáról, miszerint nem akarja kockáztatni a kínai nyitást meggondolatlan viselkedéssel. Ismételten elrendelte: Pakisztánt a politikai rendezés irányába kell elmozdítanunk, mégpedig megegyezés útján, és nem nyomásgyakorlással. Ezzel szemben a State Department ellenkező véleményre jutott: szerinte az erős nyilvános nyomás teszi engedelmesebbé Pakisztánt. Ami feszültséget keltett a Fehér Ház és a külügyminisztérium kapcsolatában, az a tárca igyekezete volt saját nézetei érvényesítésére akkor, amikor az elnök más irányt választott. Például szeptember elején a pakisztániak révén megtudtuk, hogy a külügy titkos tárgyalásokat kezdett velük a még március 25-e előtt engedélyezett, elhanyagolható mennyiségű hadfelszerelés leállításáról is. A Fehér Ház úgy vélte: mivel Pakisztán a felbomlás fájdalmas folyamatán megy keresztül, tekintetbe kell vennünk egy régi szövetséges gyötrelmeit, vezetőinek korlátolt látókörét és belpolitikai feszültségeit, ezért aztán el akartuk kerülni egy hivatalos embargó bejelentését, habár a tetteink felérték vele. A State Department jóval inkább odafigyelt hazai bírálóinkra, és nem szívesen hangolta volna ellenünk Indiát. Egyik rémálmom az volt, hogy az Újdelhi megbékítésére tett erőfeszítések háborút generálhatnak. Ahogyan július 30-án a Felülvizsgálati Bizottság előtt megfogalmaztam: „Rá kell bírunk Jahját, hogy biztosítson növekvő mértékű részvételt Kelet-Pakisztán népe számára az ország dolgaiban. De a háború órája Indiában gyorsabban jár, mint a politikai rendezése. El vagyunk szánva a háború elkerülésére.” Ezt megelőzően, július 27-én elmondtam az elnöknek, hogy a külügy még a Pakisztánnak nyújtott gazdasági segítségnek is elkezdett keresztbe tenni: „Ha létezik valami, ami az indiaiakat támadásra csábítja, az Pakisztán teljes kiszolgáltatottsága lesz.” Lehetett bármi ennek a vitának az értelme,

attól még a tényállás a következő volt: Nixon az elnök, és a minisztériumok, miután ismertették okfejtésüket, kötelesek végrehajtani az elnöki döntéseknek nem csupán a betűjét, hanem a szellemét is – még akkor is, ha nem értenek vele egyet, és akkor is, ha emiatt külső vagy kongresszusi bírálókkal kell szembesülniük.

A problémát tovább nehezítette az az anomália, hogy a State Department valamilyen régen elfelejtett átszervezése következtében a szubkontinens a közlekeleti osztály alá került, amelynek illetékessége csak annak keleti határáig terjedt, így Kelet-Ázsia és Kína már nem tartozott bele. Azok a vezető beosztású tisztviselők, akik talán ismerték a KNK gondjait és ügyeit, ki voltak zárva a pekingi nyitásból. Ennélfogva a külügyben nem akadt senki, aki teljes felelősséget érzett volna a „kínai dosszié” iránt, vagy akár csak megértette volna az alapvetését – ez volt az egyik ár, amelyet meg kellett fizetnünk kormányzásunk unortodox módszere miatt. A hivatalközi viták során az én stábomat elég gyakran érte az a vád, hogy rögeszmésen ragaszkodik „a kínai út megóvásához”, mintha ennek az opciónak a megőrzése valamilyen érdemtelen dolog lenne. A kérdéses időszak folyamán az indiai–pakisztáni viszonyról készült hivatali elemzés egyike sem foglalkozott a KNK-val kapcsolatos magatartásunk hatásával. Apparátusunk nem utasította el Pekinget; egyszerűen nem vett róla tudomást. A Fehér Ház és a kormány többi része közötti felfogásbeli szakadék egy opciókat tagláló dolgozatban vált nyilvánvalóvá, amely a Felülvizsgálati Bizottság július 23-i ülésére készült. A tanulmány szerint amennyiben Kína beavatkozna egy indiai–pakisztáni háborúba, az Egyesült Államoknak növelnie kell az *Indiának* nyújtott katonai támogatást, és koordinálnia kell lépéseit a *Szovjetunióval* és Nagy-Britanniával. El sem lehetett volna képzelni olyasmit, ami ennyire ellentétes lett volna az elnök külpolitikájával.

Augusztus 4-i sajtóértekezletén Nixon tömören leszögezte: nem vagyunk hajlandók nyilvános nyomásgyakorlásba kezdeni Pakisztánnal szemben: „Ez teljes mértékben kontraproduktív lenne. Olyan ügyekről van szó, amelyeket csak bizalmas csatornákon keresztül fogunk megvitatni.” Ennek ellenére az apparátus által előterjesztett majdnem minden operatív javaslat a Pakisztánra gyakorolt nyomás fokozását célozta. A Felülvizsgálati Bizottság július 30-i ülésén feltettem a kérdést: „Mit tenne egy ellenség Pakisztánnal? Mi már jó ideje azon vagyunk, hogy megszüntessük a katonai és gazdasági segítségnyújtást Iszlámábádnak. Az elnök ismételtén kijelentette, hogy Pakisztán felé kell hajlanunk, de minden előterjesztett javaslat egyenesen szembemegy az elnöki instrukciókkal.”

Mint említettem, a külügy azzal a javaslattal állt elő, hogy a folyamatban levő katonai szállítások mintegy 3–4 millió dollárt kitevő maradványát a Pakisztánnal való megegyezés útján töröljük. Az indoklás szerint ez megkönnyítené számunkra a gazdasági támogatás fenntartását. Vonakodva bár, de beleegyeztem, noha méltatlan válasznak éreztem Iszlámábád Kínával kapcsolatban részünkre

nyújtott segítségére. A folyamatban levő szállítások megszüntetésére irányuló tárgyalások mintegy két hónapot vettek igénybe, végül november elején zárultak le Pakisztán számára sértő módon, épp időben ahhoz, hogy „jó légkört” teremtsünk Gandhi asszony amerikai látogatásához. De alig egyezett bele Pakisztán a fegyverszállítások teljes leállításának megtárgyalásába, máris megkezdődött a gazdasági segítségnyújtással kapcsolatos halogatás. 1971 során semmilyen új fejlesztési kölcsönt sem nyújtottunk. Ahogyan a Felülvizsgálati Bizottság szeptember 8-i ülésén fanyarul megjegyeztem, a State Department egy kiszáritott fegyverszállítási csatornát adott el nekünk egy kiszáritott gazdasági segélyprogramért cserébe.

E manőverek egyike sem érintette a centrális problémát, azaz a kérdés lényegét. Meg voltam győződve afelől, hogy Kelet-Pakisztánból viszonylag hamar független Banglades lesz, de Jahja számára lehetetlen volt ezt megvalósítani október vagy november előtt, amikor az indiai támadás legvalószínűbbnek tűnt. Ezért parancsolóan szükségesnek véltem, hogy jelentős erőfeszítést tegyünk a menekültprobléma azonnali enyhítésére, és vessük latba befolyásunkat az alkotmányos rend irányába történő előrelépésre, méghozzá a pakisztáni politikai rendszer számára még elviselhető leggyorsabb ütemben. Ugyanakkor az alkotmányos kormányzás csaknem bizonyosan legalább Banglades autonómiájához, és végül függetlenségéhez vezet. Ezért megsokszoroztuk segélynyújtási hozzájárulásunkat, körülbelül 90 millió dollárt juttatva Indiának, és 150 milliónál is többet Kelet-Pakisztánnak az éhínség nemzetközileg ellenőrzött enyhítésére és a menekültáradat megfordítására. Az amerikai menekültsegélyezés koordinálására Maurice Williams személyében Nemzetközi Fejlesztési Ügynökségünk egyik hozzáértő vezető tisztviselőjét neveztük ki.

Mindez azonban hasztalan igyekezet volt. Bármit tettünk, Újdelhi lekörözött bennünket a feszültségek szándékos szításával. Július 24-én Kaul indiai külügyminiszter ismételtén nem egyezett bele az ENSZ munkatársainak jelenlétébe a határ indiai oldalán. Augusztus 4-én pedig Dzsha nagykövet elutasította John Irwin amerikai külügyminiszter-helyettes javaslatát, hogy India fékezze meg a területéről kiinduló gerillaakciókat. Ekkor Dzsha új javaslattal állt elő, miszerint az Egyesült Államok tegyen ajánlatot a kapcsolatba lépésre a bangladesi menekültekkel Kalkuttában. Amint majd ki fog derülni, ez a kezdeményezés részben az indiai obstrukció miatt hiúsult meg.

A szovjet–indiai barátsági szerződés

A szovjet–indiai barátsági szerződés híre bombaként robbant augusztus 9-én. Először az újságokból értesültünk arról, hogy Gromiko orosz külügyminiszter az Újdelhiben tett látogatása betetőzésekként húsz évre szóló béke-, barátsági

és együttműködési szerződést írt alá. Prózaí stílusban megfogalmazott rendelkezési nem homályosíthatták el stratégiai jelentőségét. A szokásos cikkelyeket tartalmazta a tartós barátságról, a be nem avatkozásról egymás belügyeibe, valamint a gazdasági, tudományos, műszaki és kulturális együttműködésről. De ami ennél fontosabb volt: a két fél rendszeres konzultáció mellett kötelezte el magát a mindkét felet érintő „főbb nemzetközi problémákat illetően”. A döntő jelentőségű előírást a IX. cikkely tartalmazta, amely felszólította az aláíró feleket, hogy tartózkodjanak a segítségnyújtástól bármely olyan harmadik ország részére, amelyik háborús konfliktusba kerül a másikkal, emellett mindkét oldalt azonnali konzultáció kezdésére kötelezte „megfelelő hatékony intézkedések” megtételének céljából, ha bármelyik felet támadás éri, vagy támadás fenyegeti.

Kormányunk első reakciója megdöbbenően bizakodó volt. A hír kiértékelését tudat alatt valószínűleg az a már régóta fennálló vélekedés befolyásolta, hogy India az erőpolitika felett álló pacifista ország. Mindazonáltal nem volt könnyű elfogadni azt a felvetést, hogy Nehru leánya az el nem kötelezett Indiát szándékosan a Szovjetunióval való *de facto* szövetség felé kormányozza. Ennélfogva az augusztus 11-én napvilágot látott értékelés szerint Gandhi asszony ellenáll az erőpróbát sürgető közhangulat nyomásának, a szovjetek pedig attól tartanak, hogy a kedve ellenére esetleg kénytelen lesz elismerni Bangladeszt, és ezzel kiváltani egy pakisztáni hadüzenetet. A szerződés aláírásával – amint külügyminisztériumunk értékelésében megállapítják – Moszkva diplomáciai sikert biztosított Gandhi asszonynak, ami segíteni fogja az általa képviselt mérsékelt és önmegtartóztató politika fenntartását, viszonzásképpen pedig a Szovjetunió biztosítékot kap arra nézve, hogy India területén nem létesülnek ellenséges támaszpontok.

Visszatekintve csaknem lehetetlen lett volna ennél ostobább elemzést kiagyalni, klasszikus példaként annak, hogyan formálják a prekonceptiók az információk kiértékelését. Semmi reális esély nem volt bármilyen külföldi támaszpont létesítésére India földjén, és biztosan nem állt fenn olyan helyzet, ami elegendő okot szolgáltatott volna ilyen rendkívüli eltérésre a korábbi indiai magatartástól és szovjet óvatosságtól. Jól tudtuk: egy katonai konfliktussal szembeni legfőbb elrettentő motívum India vezérkarának abbéli féltelme volt, hogy a Kreml által helytelenített háború elzárhatja az orosz utánpótlási vonalat, és beavatkozásra bátoríthatja Kínát. A szovjet–indiai barátsági szerződés szándéka ezeknek a féltelmeknek az eloszlatása volt, ennélfogva objektíve megnövelte a háború veszélyét. Moszkva stratégiai lehetőséget ragadott meg. Túl csábítónak bizonyult a kínai tehetetlenség demonstrálása, valamint a KNK és az Egyesült Államok barátjának megalázása. Ha Kína nem tesz semmit, nyilvánvalóvá válik a tehetetlensége, ha viszont emeli a tétet, szovjet ellencsapást kockáztat. A szerződéssel Moszkva égő kanócot hajított a puszkaporos hordóba.

A szerződés bejelentésének napján az indiai nagykövet kérésére együtt ebédeltünk. L. K. Dzsha nehéz időkben teljesített szolgálatot Washingtonban. Az amerikai politikai színtér kiváló elemzője volt, aki minden szentimentalizmus nélkül átlátta a nemzetközi politikát. Legalábbis velem szemben sohasem engedte meg magának azt a morális felsőbbrendűségi érzésből eredő pökhendi hangnemet, amellyel az indiai diplomata időnként próbára teszik tárgyalópartnereik türelmét, ha a jóakarukat nem is játsszák el. Rendkívüli ügyességgel tudta eljuttatni a sajtóhoz az ügyek indiai verzióját; mindig fel tudtam ismerni lábnyomait az újságok hasábjain, és fájdalmas élmény volt, amikor az ellentétes oldalon találtuk magunkat. (Rólam az a feltételezés járta, hogy ügyesen tudok bánni a sajtóval. Az indiai–pakisztáni ügyben Dzsha egyértelműen leiskolázott.) Mégis rendkívül nagyra tartottam Dzshát, sőt még meg is kedveltem. Gyakran találkoztunk társadalmi események vagy eszmecserék alkalmával – részben azért, mert Indiát fontosnak tartottam a világ dolgaiban, akár egyetértettünk a politikájának minden elemével, akár nem, részben pedig azért, mert mindig tanulhattam realista elemzéseiből.

Ez alkalommal Dzsha levelet hozott Gandhi asszonytól az elnöknek. Az indiai miniszterelnök a feszültségekért kizárólag Pakisztánt okolta. Levele nem tett említést a menekülteknek nyújtott jelentős gazdasági segítségről vagy a kiegyezés azon lépéseiről, amelyek irányába az iszlámábádi kormányt tereltük. Ehelyett részletesen kifejtette azt az állítását, miszerint a fegyverszállításokkal kapcsolatos politikánkkal becsaptuk Indiát, sőt valójában *minden* feszültséget mi szítottunk a szubkontinensen azzal, hogy 1954 és 1965 között fegyvereket adtunk el Pakisztánnak. Ismételten elutasította az ENSZ munkatársainak jelenlétét indiai területen. Nem tett említést a Szovjetunióval kötött szerződésről, de utalt a washingtoni meghívás elfogadására, amelyet júliusi újdélhi látogatásom alkalmával adtam át neki Nixon nevében. Ezt a békülékeny gesztust a vádak hosszas felsorolásával párosította, kevés kétséget hagyva afelől, hogy a két vezető találkozásakor melyiknek kell majd a vádlottak padjára ülnie.

Dzshára hárult az a feladat, hogy hivatalos magyarázattal szolgáljon a szerződésre. Az általa elmondottak érdekes módon teljes mértékben ellentétesek voltak a sajtókritikákkal, amelyek szerint mi kergettük Indiát az oroszok karjaiba, utolsó kétségbeesett menedékül. Megerősítette, amit gyanítottam – hogy a szovjet szerződés nem az indiai–pakisztáni válságban tanúsított amerikai politikára adott válasz, hanem egy már évek óta előkészített, alaposan végiggondolt indiai stratégia. Sohasem értettem meg, hogy Dzsha vajon miért tekintette ezt a tényt megnyugtatónak. (Ugyanerre mutatott rá előttem Dobrinyin is.)⁴ Válaszom így szólt: betű szerint érte a szerződés másodlagos fontosságú, habár nehéz összeegyeztetni India elnemkötelezettségével. Ami viszont tényleg aggaszt minket, az annak a lehetősége, hogy Újdélhi esetleg olyan következtetést von le belőle,

miszerint eztán teljes cselekvési szabadsággal rendelkezik Iszlámábáddal szemben. Nem is fejezhettem volna ki magamat világosabban, amikor arra figyelmeztettem, hogy egy háború India és Pakisztán között fél évtizedre is visszavetné az indiai–amerikai kapcsolatokat. Függetlenül attól, hogy a kormányban mások mit mondtak a nagykövetnek, meg akartam értetni vele: egy kelet-pakisztáni katonai intervenció nagy valószínűséggel az Újdelhinek nyújtott segély leállítását vonná maga után. Nem volt semmi oka annak, hogy az Egyesült Államok és India olyan problémán vitakozzon, amelynek megoldása eleve elrendeltetett. Indiát mi komolyan vesszük nagyhatalomként, és jó kapcsolatokra törekszünk vele. Kelet-Pakisztán úgy is biztosan elnyeri az autonómiát, ha csak az elkerülhetetlennek adunk egy esélyt; a mi kívánalmaink szerint ennek békés úton kell végbemennie. Dzsha tagadta, hogy a szovjet szerződés összeegyeztethetetlen az elnemkötelezettséggel, és az indiai–pakisztáni problémák megbeszélésére tett minden kísérletemet azzal hárította el, hogy Gandhi asszony látogatása majd alkalmat ad rá. Még egyszer figyelmeztettem, hogy ne próbálják meg a kérdést háború útján rendezni; egy kibontakozási folyamat a mi támogatásunkkal el fog vezetni Kelet-Pakisztán önrendelkezéséhez.

India azonban nem volt érdekelt a békés kibontakozásban, és Jahja nem fogta fel ennek veszélyét. Hagyva magát sodortatni a képességeit meghaladó eseményektől, és egy olyan erőszakos lépés megtételével bonyolította a dolgunkat, amellyel kétségbeesett emberek szokták nyugtatgatni önmagukat, hogy még mindig van mozgásterük a döntésekhez. Augusztus 9-én Jahja rezsimje bejelentette: Mudzsibot házaárulásért titkos tárgyaláson bíróság elé állítják. Sohasem tudtam felfogni, mit remélt Jahja elérni ezzel a húzással. Abban biztos lehetett, hogy még nagyobb pressziónak teszi ki magát világszerte, és csak tovább szította az indiaiak hajthatatlanságát. Gandhi asszony azonnal tiltakozó üzeneteket küldött szét a világ vezetőinek, tizenegy szenátor és ötvennyolc kongresszusi képviselő pedig azt követelte, hogy az Egyesült Államok kényszerítse Pakisztánt könyörület gyakorlására. Augusztus 11-én Rogers külügyminiszter közvetítette az amerikai aggodalmakat Pakisztán nagykövetének, Hilalinak.

Augusztus 11-én találkozót szerveztem az elnök és a Felülvizsgálati Bizottság között, mert végre szerettem volna túllépni a bürokratikus halogatáson, amelyet az a gyanakvás táplált, hogy elnöki utasításként saját óhajaimat továbbítom a hivataloknak. Nixon határozottan a Nemzetbiztonsági Tanáccsal július 16-án közöltek értelmében foglalt állást. Markáns menekültsegélyezési programot akart, minden tőlünk telhetőt megtéve a szenvedés enyhítésére. A média részéről érkező támadások leg többjét politikai indíttatásúnak tekintette; úgy vélte, bírálói szemében Pakisztán egyre inkább Vietnám pótlékává válik, amit a kínai nyitás jelentéktelenségre kárhoztatott. Nem támogatta Jahja tetteit, de szerinte ezek nem igazolják a háborút. Indiai támadás esetén senki se kételkedjék abban, hogy kellő-

képpen elszánt az Újdelhinek nyújtott segély leállításában. A szovjetek hozzáállása emlékeztette őt a Közel-Keleten 1967-ben tanúsított magatartásukra, amikor olyan eseménysort indítottak el, amely kicsúszott az ellenőrzésük alól. A politikai kibontakozást illetően nem lesz nyilvános támadás a pakisztáni kormány ellen, közölte az elnök: „a politikai problémával bizalmasan fogunk foglalkozni”.

És ezt az irányt követtük. Augusztus 14-én Nixon levelet küldött Jahjának, amelyben sürgette a nemzeti megbékélés folyamatának felgyorsítását a segélyprogram erősítésével és Kelet-Pakisztán megválasztott képviselői támogatásának igénybevételével. Ezek az intézkedések Nixon szerint:

fontosak lesznek a lázadás bomlasztó fenyegetésének elhárításában és a béke helyreállításában a világ ön által kormányzott részén. Emellett előmozdítják ama nap eljövetelét, amikor az Egyesült Államok és más országok egy felülvizsgált nemzeti fejlesztési terv keretein belül felújíthatják az ön országának gazdasági fejlődésében nyújtott segítségüket, amelyet a jelenlegi események olyan tragikusan bonyolulttá tettek és lelassítottak.

Habár diplomatikusan megfogalmazásba csomagoltuk, a levél üzenete nyilvánvaló volt: a hosszú távú gazdasági segítség a hatalom választott képviselőinek történeti átadásához van kötve. Valójában a barátság nevében önrendelkezést kértünk Kelet-Pakisztán számára. Az Újdelhivel szembeni legnagyobb különbségünk a változás ütemében állt, mert az indiai követelés szerintünk még Nyugat-Pakisztán kohézióját is alááshatta.

Kapcsolatépítés a bangladesi menekültekkel

Megfogadva Dzsha ajánlását, közvetlen kapcsolatot kezdeményeztünk az Egyesült Államok és a Kalkuttába menekült bangladesiek között. Ennek keretében három hónapon keresztül hiába szorgalmaztunk politikai rendezést, ami pedig valamiféle eredményre is juthatott volna, ha India és a bengáliak így akarják. Július 30-án egy bizonyos Mr. Qajjum, a bangladesi emigráns kormányval szoros összeköttetésben álló Avami Liga egyik tagja felkereste kalkuttai konzulátusunkat, és közölte: ő kapott megbízást az Egyesült Államokkal való kapcsolatfelvételre, és két hét múlva visszatér a válaszáért. A konzulátus a külügy csatornáin keresztül jelentette a megkeresést.

Tisztában voltunk vele, hogy ez a kapcsolat bombaként robbanna, ha kitódna Iszlámábádban – és feltételeznünk kellett, hogy India kapva kapna a nyilvánosságra hozatala lehetőségén. Mindazonáltal miután egyeztettem az elnökkel, jóváhagytam a külügy javaslatát: a konzulátus fogadja Qajjumot, és szondázza az

Avami Liga készségét a pakisztáni kormánnyal való tárgyalásra. (A kezdeményezésre vonatkozó instrukciókat a minisztérium közel-keleti osztálya dolgozta ki, és a Fehér Ház engedélyezte.) Qajjum augusztus 14-én pontosan a jelzett időben meg is jelent. Megerősítette, hogy amennyiben Mudzsibnak engedélyezik a részvételt ezeken a tárgyalásokon, az általa képviselt csoport esetleg a teljes függetlenségnél kevesebbel is megelégszik, feltéve, ha Iszlámábád elfogadja az Avami Liga hat pontját. Reményei szerint az Egyesült Államok támogat egy ilyen kifejeletet. Néhány nappal később, a második találkozó alkalmával Qajjum megjegyezte: ha India hivatalosan elismeri Banglades, még ez az alapján véve presztízsmertő javaslat sem lesz többé aktuális.

Úgy véltük, nem mehetünk tovább anélkül, hogy ne tájékoztatnánk Jahját, ugyanakkor a kalkuttai kapcsolatok lehetőséget adhatnak Iszlámábád politikai megoldás felé terelésére is. A külügy Jahja tájékoztatására utasította Joseph Farland nagykövetet a kalkuttai kapcsolatfelvételünkről és a hat ponton alapuló rendezés lehetőségéről. Emellett megkértük Farlandet, hogy kerüljön bármilyen javaslatot, de a demars enélkül is aligha maradhatott hatás nélkül Jahjára. Normális körülmények között a kormányok nem szoktak közvetíteni, illetve javaslatokat átadni a saját országukban törvényen kívül helyezett emigránsokról.

Jahja reakciója meglepően kedvező volt. Felismerte, hogy csapdába ejtette magát, ezért tapogatózva kereste a kiutat. Üdvözölte kalkuttai kapcsolatfelvételünket, és mindössze folyamatos tájékoztatást kért tőlünk. Még Farland javaslatát is elfogadta, miszerint a közbenjárásunk révén titkos kapcsolatok jöjjenek létre kormánya és a bengáli emigránsok között.

Amikor augusztus 27-én Qajjum érdeklődést mutatott a viszony előmozdítása iránt, egy lépéssel tovább mentünk. Szeptember 4-én Farland a következő javasolta Jahjának: kapcsolatba lépünk a bangladesi „külügyminiszterrel”, látszólag Qajjum szavahihetőségének ellenőrzése céljából, de igazából azért, hogy közöljük vele Jahja készségét a titkos megbeszélésekre. Ugyancsak szokatlan indítvány volt egy baráti ország elnökének javaslatot tenni arra, hogy érintkezésbe lépni egy olyan mozgalom „külügyminiszterével”, amelyet ő lázadónak bélyegezve betiltott, egy olyan tisztviselővel, akinek már maga a titulusa is minimum alkotmányos változást hordozott magában – ha nem mindjárt hazaárulást. De Jahja Khan olyan nehéz helyzetben volt, hogy még ebbe is beleegyezett.

Jahja több más téren is elfogadta a javaslatainkat. Szeptember 1-jén civil kormányzót nevezett ki Kelet-Pakisztánba, elmozdítva a gyűlölt statáriális hivatalnokot. Szeptember 5-én minden állampolgárra kiterjesztette a korábban csak a menekültekre vonatkozó amnesztiát, kivéve azokat, akikkel szemben már büntető eljárás volt folyamatban. (Ekképpen Mudzsib is ki volt zárva belőle.) Nagyjából ugyanekkor biztosította Maury Williamst, segélyprogramunk koordinátorát, hogy amennyiben halálos ítélet születik Mudzsib ellen, nem hajtják végre.

Október 1-jén Nixon bejelentette: további 250 millió dollárt kér a menekült-probléma enyhítésére, amivel hozzájárulásunk a világ többi része által összesen juttatott pénz csaknem kétszeresét tette ki.

Egy válság elmélyítésének legbiztosabb módja a másik fél minden kezdeményezésének elvetése alternatíva ajánlása nélkül. Ezt az utat követte India. Egyetlen kormány sem áll elő végső engedményeivel mindjárt az elején, és esetleg még nem is tudja, milyen messzé hajlandó elmenni, amíg bizonyos haladás nem történik a tárgyaláson. Ez különösen igaz volt Iszlámábád szorongatott helyzetben levő katonai vezetőire 1971-ben. Mostanra már tudatosodott bennük, hogy Kelet-Pakisztán március 25-én kezdődő brutális elnyomása – Talleyrand szavaival élve – több volt, mint bűn: hiba volt. Mégis, mivel egész életükben az egységes Pakisztán mellett álltak ki, képtelenek voltak elfogadni országuk felének elszakadását. Jahja egyaránt tartott a rugalmatlansága által okozott háborútól és a megbuktatásától, ami azon a vádon alapult volna, hogy túl sok engedményt tett. Ezzel a dilemmával szembesülve a lehető leggyorsabban civil kormánynak akarta átadni a hatalmat, rájuk testálva a felelősséget a végső összeomlásért. Eközben némi engedmények árán megpróbált elhárítani egy konfliktust, egyben elejét venni az elégedetlenségnek Nyugat-Pakisztánban.

Gandhi asszonynak azonban nem állt szándékában megengedni az iszlámábádi vezetőknek, hogy ilyen könnyen megszabaduljanak dilemmáiktól. Jól tudta: ha egyszer tárgyalások kezdődnek Pakisztán és az Avami Liga között, könnyen valamiféle kompromisszum születhet, és India kezéből kicsúszhat a gyeplő. Ezt viszont nem volt hajlandó kockáztatni. Tudta, hogy nem egyhamar fogja Pakisztánt megint ilyen hátrányos helyzetben, Kínát egy belpolitikai felfordulás kellős közepén (lásd Lin Piao-ügy), az Egyesült Államokat Vietnám miatt megosztott állapotban, a Szovjetuniót pedig csaknem feltétel nélkül Újdelhi oldalán látni. Szeptember 1-jén jutott el hozzánk a hír, hogy az indiai fegyveres erőket általános harckészültségbe helyezték. Előre megjósolható volt, hogy Iszlámábád válaszolni fog. Szeptember 4-én meg is tette: további erőket vezényelt előretolt állásokba a nyugat-pakisztáni–indiai határ közelében. Szeptember 9-én India egyetlen páncélosadosztályának egységei és egy független páncélosdandár nyomult előre a nyugat-pakisztáni határ irányában. Szeptember 16-án jelentés érkezett arról, hogy október elejétől kezdődően Újdelhi kilencezer Mukti Bahini-gerilla beszivárogtatását tervezi Kelet-Pakisztánba.

Ezzel egy időben a Kalkuttában szervezkedő bengáli képviselőkkel fennálló kapcsolataink akadozni kezdtek. Szeptember 9-én konzulunk találkozott Qajjummal, hogy megszervezzenek egy megbeszélést a bangladesi „külügyminiszterrel”. Ám Qajjum most már nem csupán Mudzsib azonnali szabadon bocsátását követelte, hanem a pakisztáni hadsereg haladéktalan távozását is Kelet-Pakisztánból, valamint Banglades biztonságának szavatolását az ENSZ részéről.

– röviden: azonnali függetlenséget. Szeptember 14-én Qajjum közölte velünk: „külgügyminisztere” nem sok értelmét látja egy találkozóznak. A vonakodást az állandó megfigyelésnek tulajdonította, amit az indiai kormány folytatott ellenük, amelyet szerinte idegesség fog el az Egyesült Államokkal létesített bármilyen viszony miatt. Szeptember 21-én Jahja aggodalmasan érdeklődött Farlandnál a kalkuttai kapcsolataink alakulásáról. Remélte, hogy továbbra is tájékoztatja bármilyen új fejleményről. Farland a részünkről érkező kellő biztatással a háta mögött azzal az ajánlattal állt elő, hogy Jahja engedélyezze konzulunknak az emigráns bangladesi kormány „ügyvezető elnökével” való találkozást, amennyiben a „külgügyminiszterük” elérhetetlen marad.

De Kalkuttában most minden jel az ellenkező irányba mutatott. Szeptember 23-án Qajjum hírnök útján közölte konzulunkkal, hogy a velünk való kapcsolatfelvétele az indiai kormány tudomására jutott, amely hivatalosan óvott tőle. Válaszképpen találkozót javasoltunk az „ügyvezető elnökkel”. Qajjum röviddel utána megjelent, és megerősítette a hírvivője által mondottakat. Indiának az a kívánsága, hogy minden érintkezés Újdelhin keresztül bonyolódjék.

Ezzel szemben az indiaiak homlokegyenest az ellenkezőjét mondták nekünk – legalábbis a menekültekről. Valahányszor közös amerikai–indiai segélyprogramokat javasoltunk, mindig azt a szokványos választ kaptuk, hogy ezt a Kalkuttában levő bangladesi képviselőkkel kell intéznünk. Igazán megbocsátható az a feltételezésünk, miszerint ide-oda küldözgetve minket a bolondját járatják velünk; az indiaiak a bengáli emigránsokkal való tárgyalásra ösztökeltek bennünket, akik aztán az indiai rosszallásra hivatkozva kitértek a magas szintű kapcsolatfelvétel elől.

Szeptember 27-én Joe Sisco megpróbált rendet teremteni a zürzavarban azaz, hogy feltétel nélküli közvetlen tárgyalásokat indítványozott Dzshának Pakisztán és Banglades képviselői között. Dzsha elutasító volt. Kijelentette, hogy semmilyen haladást nem lát a javaslatban (pedig ezek a tárgyalások értelmileg Banglades elismerését tartalmazták, és aligha vezethettek más eredményre, mint az autonómia és végül a függetlenség). Ugyanakkor ahhoz a már megszokott követeléshez tért vissza, amelyről tudnia kellett, hogy nem lehet azonnal teljesíteni: bármilyen tárgyalás a bangladesi képviselőkkel kezdettől fogva Mudzsib részvételével folyjék, és célja az azonnali függetlenség legyen. (Ezen a ponton Mudzsib szabadon bocsátása alapvetően presztízskérdés volt. A katonai kormány nem szánhatta rá magát a tárgyalások megkezdésére egy ilyen megalázó visszakozás árán, másrésztől azonban világosnak kellett lennie számára, hogy az Avami Ligával kezdeményezett semmilyen megbeszélés sem juthat messzire anélkül, hogy vezetőjét végül ki ne engedjék a börtönből.)

Másnap a bangladesi „külgügyminiszter” végül találkozott konzulunkkal Kalkuttában, és a következőket közölte vele: a tárgyalások haszontalanok, hacsak az Egyesült Államok nem használja befolyását a bengáli „kíváncsalmak” teljesülésére,

amelyek függetlenséget, Mudzsib szabadon bocsátását, amerikai segítségnyújtást és rendezett kapcsolatokat foglalnak magukba. Nehogy véletlenül engedjünk a kísértésnek, és belemenjünk a követelésekbe, október 3-án Qajjum Banglades „kíváncsalmainak” bővülésével tért vissza. Azt akarta, hogy a Szovjetunió is vegyen részt a tárgyalásokon. Nem látta szükségét az engedményeknek, mivel az indiai hadsereg lekötötte a pakisztáni erőket a határon, szabad kezét adva a gerilláknak a keleti országrész feletti végső ellenőrzés megszerzésére. Október 16-án az indiai kifogásokra hivatkozva kizárta a találkozás lehetőségét konzulunk és Banglades „ügyvezető elnöke” között. Október 20-án egy másik vezető bengáli tisztviselő, Husszein Ali közölte a konzulunkkal, hogy szervezetét nem érdekli az üzenetek küldése Jahjának; a „nyilvánvaló megoldás” Mudzsib szabadon engedése és Banglades azonnali függetlensége. Október végén az indiai sajtó nyilvánosan óvott attól, hogy a bengáliak „külföldi képviselőkkel” tárgyalásokat folytassanak. Röviden szólva zátonyra futott az a kísérletünk, hogy párbeszédet szorgalmazzunk Banglades emigráns kormánya és Pakisztán között.

Gandhi asszony Washingtonba jön

Ezzel egyidejűleg mindent elkövettünk a megállapodás elérése érdekében Indiával. A Dzsha nagykövettel folytatott megbeszéléseim során megismételtem állandó témáimat: az indiai és az amerikai hosszú távú érdekeket egybevágónak tekintjük, és minden tőlünk telhetőt megteszünk azért, hogy Gandhi asszony látogatása vízvázalasztó legyen a kapcsolatainkban. Augusztus 25-én, szeptember 11-én és október 8-án hangsúlyoztam: az Egyesült Államok nem ragaszkodik ahhoz, hogy a keleti terület Pakisztán része maradjon, sőt ellenkezőleg, az autonómiát elkerülhetetlenként, a függetlenséget pedig valószínűként fogadjuk el. Egy háborúnak semmi értelme; 1972 tavaszára Banglades úgyszólván létrejön, ha a jelenlegi folyamatoknak esélyt adunk. A módszerben van közöttünk különbség, nem a célban. Ha Gandhi asszony kész kapcsolataink alapvető javítására, készséges partnert talál bennünk. Ha a látogatását fedőtevékenységként használja egy indiai katonai támadás elleplezésére, a kapcsolataink nem egyhamar fognak helyreállni. A State Department hasonló irányú követésére kapott utasítást. Október 7-én a WSAG értekezletén közöltem: ha India elfogadná a fokozatos fejlődési folyamatot, legtöbb célkitűzését elérné a mi segítségünkkel. „Ha együttműködnének velünk, együtt tudnánk velük dolgozni a problémáink 90 százalékán, mint Mudzsib szabadon engedésén, vagy bizonyos fokú autonómia elérésén Banglades számára, és ezek a lépések végül oda vezetnének, hogy mindent megkapnak.”

Hazai bírálóinkkal szemben Dzsha nagyon jól megértette, hogy nem vagyunk India-ellenesek; erre számított is az Újdelhi által egyértelműen tervezett

lépésekre adandó reakciónk tompításában. India továbbra is a jelentések szerint most már hét-nyolc millióra tehető menekült miatt rá nehezedő elviselhetetlen terheket emlegette. Ennek ellenére Jahja amnesztiája után sem volt hajlandó elősegíteni visszatérésüket, vagy hozzájárulni ENSZ-alkalmazottak küldéséhez a táboraikba, hogy tájékoztathassák őket az amnesztiáról. Nem vállalt felelősséget a bengáli gerillák tevékenysége következtében fokozódó káoszért sem. Habár ezeket India földjén roborozták, indiai tisztek végezték a kiképzésüket, indiai fegyverekkel látták el őket, és indiai tűzértségi támogatást kaptak a határ indiai oldaláról, Újdelhi mégis azt állította, hogy nincs ellenőrzése felettük, sőt még annak az ígéretét is megtagadta, hogy a gerillák a jövőben tartózkodnak a segélyszállítmányok elosztásának megzavarásától. A háborús fenyegetettség egyre nyilvánvalóbbá vált. Október 8-án Dzsha közölte velem, hogy India az év végéig lépni fog, ha a feltételei nem teljesülnek, és hasonló kijelentések hangoztak el Újdelhiben, amerikai diplomaták előtt a külügyminiszter, valamint a külügyi államtitkár szájából. India szándékosan olyan rövid határidőt szabott meg, ami elkerülhetetlenül Pakisztán alkotmányos rendjének aláásásához vezet.

A Szovjetunió rendkívül lázító szerepet játszott. Noha ismételten a béke iránti elkötelezettségét hangoztatta, Újdelhiétől megkülönböztethetetlen feltételeket szabott meg, és ezzel olyan támogatást nyújtott Indiának, amely garantálta az erődemonstrációt. Bár folytonosan erősítgette újonnan felfedezett odaadását az enyhülés iránt, a velünk való kapcsolatok kibontakozó javulását nem a robbanás megakadályozására, hanem a következmények ódiumának elhárítására használta. Moszkva mindvégig úgy viselkedett, mint az a piromániás, aki dicséretet vár azért, hogy kihívta a tűzoltókat az önmaga által gyújtott tűzhöz.

Az indiai–pakisztáni válságot érintő első megbeszélésemre Dobrinyinnal július 19-én, röviddel titkos pekingi utam után került sor. A megegyezés iránti vágyat árasztó Dobrinyin a véleményemre volt kíváncsi. Azt válaszoltam, hogy békés politikai fejlődést pártolunk, mert egy háború nem lenne lokalizálható. Ez a szovjet vélemény is, mondta erre Dobrinyin; Moszkva támogatja India politikai céljait, de a katonai kalandokat határozottan ellenzi. Augusztus 17-én, a szovjet–indiai barátsági szerződés aláírása után találkoztunk ismét. Ugyanazzal a magyarázattal szolgált, amellyel korábban Dzsha, hangsúlyozva, hogy a szerződést hosszú ideig készítették elő, viszont Dzsához hasonlóan ő sem adott magyarázatot arra, miért is kellene ennek mérsékelnie az aggodalmainkat. A szerződés nem irányul senki ellen, hangoztatta. (Mint már korábban említettem, ez a szöveg a diplomácia bevett csillapító pirulája, amellyel a diplomaták hivatalos megnyugtatóssal szolgálnak azoknak, akiket bizonytalanságban kívánnak tartani, elegáns módon célozva rá, hogy a nyugtató félnek megvan a képessége még rosszabb dolgok megtételére.) Figyelmeztettem Dobrinyint, keményen fogunk reagálni egy katonai kihívásra, mire úgy válaszolt, hogy Moszkva békés megoldást szorgalmaz.

Sajnos a szovjetek tettei egyre inkább ellentmondtak ezeknek a megnyugtatóssoknak. Augusztus vége felé kétségbevonhatatlan bizonyítékot kaptunk arról, hogy az indiaiak megfékezése helyett a Kreml megígérte: élni fog vétőjogával az ENSZ-ben, ha Indiát agresszorként citálják a Biztonsági Tanács elé, továbbá ha Pakisztán vagy Kína megtámadja, a Szovjetunió hadfelszerelést szállító légihíddal válaszol. Más szóval csaknem szabad kezét adott Gandhi asszonynak. Az indiai miniszterelnök szeptember végi moszkvai látogatásáról szóló nyilvánosságra hozott tudósítások alátámasztották ezt az értelmezést. Koszigin miniszterelnök és Gandhi asszony közös felszólítást intézett Jahjához a feszültségek felszámolására, Pakisztánra hárítva minden felelősséget. Koszigin mielőbbi politikai rendezést sürgetett a háború elkerülésére – India stratégiájának eddigi leghatározottabb jóváhagyásaként Moszkva részéről –, Podgornij államfő október elején tett indiai látogatása pedig tovább dramatizálta a szovjet támogatást.

Szeptember 29-én Nixon találkozott Gromikóval Washingtonban, és közölte vele: országaink közös érdeke India eltántorítása a háborútól. Gromiko azonban tartózkodott a határozott állásfoglalástól. A háború elkerülése valóban kívánatos, de sajnos jól átgondolt véleménye szerint ennek a kockázata mindenekfelett a pakisztáni provokációban rejlik. Ám nem szolgált bizonyítékkal arra a felettebb érdekes feltevésre, hogy egy minden fegyverutánpótlásától megfosztott, nyilvánvalóan gyengébb ország valószínűleg megtámadja az erősebbet, és azt sem magyarázta el, miért nem kaphatjuk meg a márciusig eltelő időszakot, hogy lássuk, mit lehet tenni, miután Iszlámábádban civilek veszik át a hatalmat.

Október 9-én sürgős szovjet segítségért folyamodtam 40 ezer gerilla Kelet-Pakisztánba történő beszivárgásának megakadályozására, miután nyugtalanító jelentéseket kaptunk ennek előkészületeiről. Az elnök, közöltem Dobrinyinnal, a legnagyobb fontosságot tulajdonítja a háború elkerülésének. Dobrinyin nem is lehetett volna barátságosabb – vagy kevésbé segítőkész. A szovjetek felhívták intéztek mindkét félhez, mondta, de az indiaiak kezdenek rendkívül nehezen kezelhetővé válni. Azt válaszoltam, hogy készen állunk fontolóra venni a Szovjetunióval közös cselekvést a válság enyhítésére. Javaslatunk sosem talált viszonzásra. India lehetősége Pakisztán megalázására egyúttal a Kreml kedvező alkalmá is volt Kína megalázására. Moszkvát minden a tét emelésére ösztönözte. Pakisztán volt a gyengébb ország, a mérleg nyelvét potenciálisan kiegyenlíteni képes Egyesült Államokat három ok is akadályozta a megsegítésében: az önmagára kivetett fegyverembargó, a Vietnám indukálta félelem bármely külföldi beavatkozással szemben, valamint a csaknem egyöntetű kongresszusi és médiahangulat, miszerint India jogosult bármilyen lépés megtételére; végül pedig Kínát időlegesen megbénították saját belső kínálódásai.

Október folyamán a Nixon-adminisztráció a kritika pergőtüzének volt kitéve. Október 5-én a Szenátus Külügyi Bizottsága megszavazta minden ameri-

kai gazdasági és katonai segítség felfüggesztését Pakisztánnak, sőt sok szenátor lármásan még keményebb intézkedéseket követelt. Ezt a hozzáállást összegezte a *Washington Post* október 22-i szerkesztőségi cikke is:

Az amerikai álláspont továbbra is szégyenletes. A minap a State Department minden bátorságát összeszedve lagymatagon önmérsékletre szólította fel mindkét felet. A felhívást azonban groteszkké tette az a kettős tény, hogy az egyik fél, Pakisztán csaknem teljes mértékben felelős a békét fenyegető veszélyért, és az Egyesült Államok ennek a félnek elkötelezett segítője – fegyverekkel, utánpótlással, politikai támogatással, segélyekkel, és így tovább. Valójában a békét fenyegető veszély a szubkontinensen nem az India és Pakisztán között fennálló hagyományos különbségekben rejlik, hanem Iszlámábád politikájában, ami egy belpolitikai problémát – menekültek formájában – Indiába exportál. Az amerikai vezető szerepvállalás a segélynyújtásban egész egyszerűen nem elegendő. Kemény politikai erőfeszítésekkel kell párosulnia, arra kényszerítve Pakisztánt, hogy fejezze be saját népe üldözését.

Tagadhatatlan tény: a válságot kiváltó okot Pakisztán szolgáltatta, de októberre központi kérdéssé már az eredeti hiba orvoslása és – következményeit illetően – a szubkontinensen messze túlnyúló háború elkerülése vált. Ezzel szemben a szovjetek célja a kínai kezdeményezésünk nyomában Peking megalázása és annak demonstrálása volt, hogy milyen hiábavaló dolog szövetségesként támaszkodni akár Kínára, akár az Egyesült Államokra. Továbbá ha India érvényre tud juttatni egy ilyen stratégiát, az igencsak könnyen áterjedhet a Közel-Keletre, ahol a Moszkvával szintén barátsági szerződésben álló Egyiptom azzal fenyegetőzött, hogy az úgynevezett „döntés évében” háború útján rendezi a sérelmeit. Ha a szovjetek Dél-Ázsiára tudnak mutatni, mint a háború hatékonyságának és az Egyesült Államok tehetetlenségének bizonyítékára, úgy gondoltam, baljóslatú távlatokat nyitnak a Közel-Keleten.

Október 7-én összehívtam a WSAG értekezletét a válságközpontba, hogy megbeszéljük, mit lehetne tenni a háború felé sodródás megállítására. Szóba került a reflexszerű aggodalom a kínai intervenció miatt; egyesek hivatalos figyelmeztetést indítványoztak Peking címére, amelynek gyakorlati eredménye az lett volna, hogy Indiát egy újabb gátlásától szabadítjuk meg. Az értekezlet azonban elég egybehangzóan zárult. A külügy a következőket javasolta: kérjük fel mind Indiát, mind Pakisztánt fegyveres erőik visszavonására a határok közeléből, az elképzelés támogatása céljából forduljunk Moszkvához és Teheránhoz; mindkét fél előtt ismételtelen tegyük világossá, hogy a háború az amerikai segély beszüntetéséhez vezet; végül Pakisztánt ösztönözzük párbeszéd megkezdésére a megvá-

lasztott bengáli vezetőkkel – nem túl burkolt célzasként az álláspontja felülvizsgálatára Mudzsibbal kapcsolatban. A külügy tervét jóváhagytuk.

Visszatekintve világos, hogy alaposan túlbecsültük a segély beszüntetésének hatását Indiára. Mivel túl bonyolult annak a megállapítása és befolyásolása, hogy már mi lett eladva és mi van még úton, a segélyek leállítása sohasem olyan hűsbavágó, ahogyan gondolnánk. India úgy kalkulálhatott – és mint kiderült, helyesen –, hogy nyugodtan támaszkodhat a már folyamatban levő segélyekre, amelyek átsegítik a konfrontatív időközön, amíg egy újabb változás a közhangulatban megengedi a segélyezés felújítását.

Az első kezdeményezésünk során Jahjához fordultunk, méghozzá biztató eredménnyel. Október 11-én elfogadta javaslatunkat a csapatok kölcsönös visszavonására a határkörzetekből, sőt menetrenddel is szolgált a politikai megoldásra. Még az év vége előtt összehív egy új nemzetgyűlést, és alkotmányt terjeszt elő. Röviddel a nemzetgyűlés összeülése után a hatalmat átadja egy polgári kormánynak. Tartományi gyűlésekre kerül sor mind Nyugat-, mind Kelet-Pakisztánban. Utóbbinak többsége lesz a polgári nemzeti kormányban (ténylegesen a bengáli törekvésekkel összhangban álló kimenetelt garantálva). Ismét ígéretet tett arra, hogy Mudzsibon nem hajtják végre a halálos ítéletet; jövőjéről a polgári kabinet dönthet három hónapon belül. Október 16-án iszlámábádi ügyvivőnk találkozott Bhuttóval, aki egyetértett azzal, hogy az új kormányban a vezető pozíciókat Kelet-Pakisztán kapja meg, és Mudzsib aktív szerepet játszhat. Kevés kétség maradt afelől, hogy Banglades dönteni tud saját jövőjéről, mihelyt Jahja távozik a hatalomból.

Az Indiával kapcsolatos eredmények már kevésbé voltak ígéretesek. Október 12-én Keating nagykövet és Szvaran Szingh találkozáján ismét elhangzott az indiai sérelmek megszokott felsorolása: az Egyesült Államok nem használja fel kellő mértékben a befolyását Iszlámábádnál, a bangladesiekkel való dialógus megkezdésére irányuló igyekezet pedig nem több trükknél Mudzsib megkerülésére. A kölcsönös csapatvisszavonás elfogadhatatlan, állította a külügyminiszter, de az egyoldalú pakisztáni visszavonulás a határtól hasznos lenne, és amennyiben ez ténylegesen megtörténik, India esetleg fontolóra veszi a dolgot. Szingh azt már nem magyarázta meg, hogyan tudná Pakisztán visszarendelni csapatait, miközben az indiai hadsereget összevonják a határa mentén, és gerillák ezreit szivárogtatják be a területére.

A visszautasításokról értesülve, október 19-én Nixon arra kérte Haiget, hogy „dugja megint az indiaiak orra elé” [a State Department javaslatcsomagját]. (Mivel én éppen úton voltam Pekingbe, Haig helyettesített.) Mielőtt az instrukciót végre lehetett volna hajtani, október 20-án az indiai védelmi miniszter újfent elutasította a kölcsönös csapatvisszavonást, ezúttal Maury Williams előtt. Nem áll fenn egy véletlenszerű konfrontáció veszélye – tette hozzá baljóslatún.

Október 18-án Beam, az Egyesült Államok nagykövete Moszkvában előterjesztette javaslatunkat a kölcsönös csapatkivonásról Gromikónak. Ezt támasztotta alá Haig figyelmeztetése Dobrinyinnak, megerősítendő Nixon aggodalmait. Október 23-án Újdelhi álláspontjával azonos választ kaptunk a szovjetektől. A háború elkerülésének egyedül hatékony módja Mudzsib azonnali szabadon bocsátása és a „lehető leggyorsabb politikai rendezés Kelet-Pakisztánban”. A kölcsönös csapatvisszavonást csak „[más] intézkedések összességének” függvényében vélte hasznosnak. Moszkva tehát egyértelműen nem volt hajlandó együttműködni a józan mérséklet megteremtésében.

Eközben a háborús veszély öntörvényű módon komolyan megnövekedett. Október 18-án az indiai hadsereget és hadiflottát a legmagasabb harckészültségi fokozatba helyezték. A keleti országrészben megszorodtak az összetűzések. November 1-jén az indiai hadsereg nagyobb akcióba kezdett a pakisztáni tűzérési ütegek elhallgattatására, amelyek – állítása szerint – tüzet nyitottak indiai területre. (Tekintve, hogy Kelet-Pakisztán határánál a pakisztáni hadsereggel szemben ötszörös volt az indiai túlerő, és előbbinek még a gerillákkal is meg kellett küzdenie, aligha érezhetett erős hajlandóságot az ellenségeskedés kezdeményezésére.) November 6-án, a Nixon–Gandhi-tárgyalások után, tudomást szereztünk róla, hogy október 30-án kis létszámú indiai reguláris egységek kezdtek átlépni a kelet-pakisztáni határt. November 1-jén működésbe lépett az Indiának hadfelszereléseket szállító szovjet légihíd. Október végén Nyikolaj Firjubin orosz külügyminiszter-helyettes látogatást tett Újdelhiben; az indiai sajtó tudósítása szerint önmérsékletet szorgalmazott. Feltételezhetően ebben támogatta őt Pavel S. Kutakov marsall, védelmi miniszterhelyettes és a szovjet légierő stábfőnöke ezt követő látogatása.

Gandhi asszony Washingtonba érkezése előtt még egy kísérletet tettünk a feszültségek enyhítésére. Farland nagykövet utasítást kapott, hogy javasolja Pakisztánnak: vegye fontolóra az *egyoldalú* csapatvisszavonást a határokról, valamint szorgalmazza Jahjánál, hogy a politikai változások végrehajtásában menjen el a rugalmasság legvégső határáig. November 2-án Farland egy minden köntörfalazás nélkül megfogalmazott levelet kézbesített Jahjának Nixontól:

Tudom, milyen fontosságot tulajdonít ön annak, hogy lehetővé tegye a Kelet-Pakisztán népe által megválasztott képviselők maximális részvételét. Emellett, úgy gondolom, egyetért azzal, hogy ez a folyamat az ön országának keleti részén alapvető fontosságú az olyan viszonyok helyreállításában, amelyek véget vetnek a menekültek Indiába özönlésének, és megvalósítható politikai rendezést tesznek elérhetővé Pakisztán népe egészének.

Meglepetésünkre Jahja belement az egyoldalú csapatkivonásba. Másnap egy velem való találkozón washingtoni nagykövete megismételte az ajánlatot azzal

a feltétellel, ha „röviddel ezután” Gandhi asszony is beleegyezik az indiai erők visszavonásába. Jahja továbbá elfogadta a Pakisztánba irányuló fegyverszállítás teljes leállításának bejelentését a miniszterelnök asszony látogatásához kapcsolódóan – szívesen megtéve még ezt a számára sértő engedményt is. Végül pedig hajlandóan mutatkozott megbeszélések tartására az Avami Liga néhány vezetőjével vagy egyes Indiába emigrált bangladesi vezetőkkel, akik nem vádolhatók komolyabb bűncselekménnyel, és közölte: megfontolja azt az elképzelést, hogy találkozzon egy Mudzsib által megnevezett személlyel. Ha ennél tovább akarunk menni, várunk kell az új polgári kormány hivatalba lépéséig – Jahja menetrendjének alapján ez idő szerint kevesebb mint két hónap múlva. November 3-án Bhutto közölte Farlanddel: a bangladesi képviselőkkel – köztük Mudzsibbal – folytatandó tárgyalásokat alapvető fontosságúnak tartja – már csak azért is, mert két hónappal később Bhutto valószínűleg az új polgári kormány egyik vezetője, ha nem éppen a feje lesz Pakisztánban.

Ilyen körülmények között került sor két olyan eseményre, amelyeket vitán felül a Nixon által bármely külföldi vezetővel valaha is folytatott legszerencsétlenebb találkozónak nevezhetünk – november 4-i és 5-i megbeszéléseire Indira Gandhi miniszterelnökkel. Nem a résztvevők harciassága vagy a hangnem udvariatlansága okozta a gondot. Valójában mindketten igyekeztek pontosan követni az ilyen találkozók konvencióit. Az állam- és kormányfők ritkán teszik nyilvánvalóvá nézeteltéréseiket; nem akarnak bebetonozni egy olyan holtponthoz, amelynek megtörésére nincs eszközük – ez ugyanis vagy a tárgyalási készség hiányának, vagy az elbizonytalanodásnak a beismerése lenne. Képtelenségük a nézetazonossághoz való eljutáshoz többnyire a tárgyalópartner által elmondottakkal semmilyen kapcsolatban nem álló monológokban és sokatmondó hallgatásokban nyilvánul meg; az utóbbi során mindketten kétségkívül a politikai konzekvenciákat latolgatják magukban. Vagy pedig – miként a Nixon–Gandhi-tárgyalásokon megtörtént – hirtelen ejtik a legfontosabb témát.

Az elnök és a miniszterelnök az Ovális Iroda kandallójának két oldalán foglalt helyet füles karosszékekben, míg a mellettük elhelyezett pamlagokon Gandhi asszony kabinettitkára, P. N. Hakszár és én ültem. Miután a sajtófotósok nagy sietve végeztek a fényképezéssel, s kitessékelték őket a helyiségből, Gandhi asszony azzal kezdte, hogy kifejezte csodálatát az iránt, ahogyan Nixon Vietnám ügyét és a kínai kezdeményezést kezeli – mindezt olyan hangnemben, ahogyan egy professzor dicséri az enyhén visszamaradott értelmi képességű diákját. Dicsérete némileg veszített a fényéből, amikor öntelten kifejezésre juttatta elégedettségét, mondván, Kínával Nixon azt valósította meg, amit India az elmúlt évtized folyamán ajánlott neki. Az elnök azzal az üveges szemű udvariassággal válaszolt, amely az őt ismerők számára elárulta, hogy dühét csak azért tartja féken, mert nem szívesen bocsátkozik szemtől szembeni nézeteltérésbe.

Nixonnak végképp nem volt ínyére Gandhi asszony leereszkedő modora. Négyszemközt gyakran gúnyolódott a morális beképzeltségén, amelyet annál inkább irritálónak talált, mert gyanította, hogy céljai elérése érdekében valójában még önála is kevesebb az aggálya. Igazából az erőpolitika hidegvérű gyakorlójának tekintette. Augusztus 11-én elismerte a Felülvizsgálati Bizottság előtt, hogy Gandhi asszony helyében ő is hasonló módon járna el. De nem volt a helyében, ezért kivárára játsza húzta az időt. Hozzám hasonlóan el akarta kerülni az erőpróbát, mert tudta, hogy egy háború veszélyeztetné a geopolitikai terveinket, és Kelet-Pakisztán autonómiáját mindketten szükségszerűnek tartottuk, még ha kissé hosszabb időszak alatt is, mint ahogyan India javasolta. (Valójában Újdelhi sohasem állt elő pontos menetrenddel, mindvégig azt érzékeltetve, hogy már a tegnap is túl késő lett volna.)

Gandhi asszony, aki épp olyan tiszteletet parancsoló volt, mint amilyen leereszkedő, nem táplált illúziókat afelől, miben mesterkedik Nixon. Egymásnak ellentmondó pressziókkal kellett szembenéznie. Parlamentje két hét múlva ül össze, vére szomjazva. Habár a válsághangulathoz ő maga is hozzájárult, még hozzá nem is csekély mértékben, az mostanra már öntörvényű lendületbe jött, és könnyen fölébe kerekedhet, ha nem tud úrrá lenni rajta. A Nixon iránt érzett ellenszenvét, amelyet modora fagyos hivatalossága fejezett ki, talán még fokozta is az a kellemetlen felismerés, hogy ez az ember, akit egész neveltetésénél fogva lenézett, az ő látásmódjához kellemetlenül közel álló módon vélekedik a nemzetközi kapcsolatokról. Nem arról volt szó, hogy hipókrita lett volna, ahogyan Nixon gondolta – ezzel ugyanis azt feltételezte róla, hogy tudatában van a tettei és az erkölcsi normái között tátongó szakadéknak –, hanem inkább arról, hogy az érdekei és az értékrendje elválaszthatatlanok voltak.

Én a magam részéről hasonlóan vélekedtem Gandhi asszonyról, azzal a lényeges különbséggel, hogy leereszkedő magatartását nem vettem személyes sértésnek. Később Nixont és engem is Indiával szembeni elfogultsággal vádoltak. Ez teljes félreértés volt, mert a komoly politikának objektív elemzésén, és nem érzelmeken kell alapulnia. Ami azt illeti (és ahogy korábban már utaltam rá), az indiai történelemben vagy az indiaiak magatartásában nem fedeztem fel különleges morális érzékenységet a saját népük vagy a szomszédjaik iránt. Úgy véltem, India azzal élte túl zivataros történelmét, hogy rendkívül kifinomult érzékkel ráérezett az idegenek lelkületére, majd azt ügyesen manipulálta. Szerintem az újdelhi vezetők erkölcsi beképzeltsége tökéletesen rá volt hangolva a liberális, enyhén szocialista Nyugat büntudatának kihasználására, nélkülözhetetlen fegyverként egy fizikailag gyenge függetlenségi mozgalom számára, amely az erő alkalmazása helyett a gyarmatosító hatalom etikai kategóriáit használta annak megbénítására. Mindez felbecsülhetetlen értéket jelentett egy új ország azon törekvésében,

hogy olyan nemzetközi szerepet vívjon ki magának, amelyet pusztán az erőre támaszkodva sohasem tudna elérni.

Gandhi asszony erős egyéniség volt, aki céltudatosan és ügyesen könyörtelenül érvényesíteni kívánta India nemzeti érdekeit. Tiszteltem az erejét még akkor is, amikor politikája hátrányos volt a mi nemzeti érdekeinkre nézve, de nem tudtam egyetérteni azzal az indiai igénnyel, hogy támogassuk az ország hegemon ambícióit a szubkontinensen, különben mindörökre „elveszíthetjük” Újdelhi barátságát. Meggyőződésem szerint bármik legyenek is a pillanatnyi érzelmek, nem tudjuk tartósabban „elveszíteni” Indiát, mint amilyen tartósan „megnyerni” tudnánk. Gandhi asszony inkább kevésbé, mint túl vehemensen róna fel nekünk törekvésünket az érdekeink érvényesítésére. Nem egykönnyen adná fel az elnemkötelezettséget, amelytől alkupozíciója függ, beleértve legalább a látszatát annak, hogy adott esetben az Egyesült Államok is szóba jöhet partnerként. Amikor majd úgy látja, hogy India szükségletei megkívánják, ugyanolyan szenvtelenséggel fog együttműködni velünk, amilyenel most Pakisztán feldarabolására törekedett. A jelenleg folyó vita elmúltával haladéktalanul igyekszik majd helyrehozni feszültséggel terhes kapcsolatainkat, sőt paradox módon minél komolyabbak a feszültségek, annál nagyobb ösztönzést fog érezni legalább a normalitás látszatának helyreállítására. És mint kiderült, így is történt.

1971 novemberében azonban a kapcsolatok egyre csak romlottak. Minden olyan ok, ami Nixont időhúzásra sarkallta, Gandhi asszonyt forszírozásra készítette. Banglades elkerülhetetlennek látszó létrejötté könyörtelen hosszú távú problémák elé állította Indiát. A leendő új ország ugyanis valójában nem volt más, mint Kelet-Bengália, amelyet csupán a vallás választott el India legingerlékenyebb és legerősebben szeparatista államától, Nyugat-Bengáliától. Közös volt a nyelvük, közösek a hagyományaik, a kultúrájuk és mindenekelőtt a szeszélyes nemzeti karakterük. Akár nacionalistává, akár radikálissá válik, Banglades idővel hangsúlyozza India centrifugális tendenciáit. Precedensként szolgálhat más muszlim államok létrejöttéhez, amelyek már India testéből fognak kiválni. Mihelyt elnyeri a függetlenségét, iszlám öröksége révén végső soron közeledhet Pakisztánhoz. Mindez azt diktálta Delhi érzelmektől mentes tervezői számára, hogy az új ország születését India dominanciájának drámai demonstrálása kíséresse a szubkontinensen.

Jahja Khan egyre szaporodó engedményei súlyosbították Gandhi asszony problémáját. Ha biztos lehetett volna abban, hogy Jahja őszintétlen, vagyis nem jön létre polgári kormány, Mudzsib börtönben marad, Kelet-Pakisztán néhány hónapon belül nem lesz először autonóm, majd független, akkor programunk kudarcát ürügyként használhatta volna fel egy erőpróbára. Pontosan a Pakisztánnak kedvező kimenetel csaknem bizonyossága volt az, ami sürgőssé tette számára a cselekvést. Egy polgári kormányzat kivezethette volna Iszlámábádot az elszige-

teltségéből, a bangladesi képviselők és Pakisztán közötti tárgyalások pedig korlátozták, sőt meg is akadályozták volna India képességét a változás ütemének erőltetésére. Újdelhinek cselekednie kellett, mielőtt ez az eseménysor bekövetkezik. Gandhi asszony nem azért lépett hádba, mert meg volt győződve a kudarcunkról, hanem azért, mert a sikerünktől tartott.

A Nixon–Gandhi-megbeszélésből ennél fogva klasszikus süketek párbeszéde lett. A két vezető nem azért nem hallotta meg a másikat, mert nem értették meg egymást, hanem mert túlságosan is jól értették egymást. Nixon hangsúlyozta abbeli meggyőződését, hogy a kimenetelnek Kelet-Pakisztán számára szükségszerűen a végül függetlenséghez vezető autonómiának kell lennie; mindössze egy menetrendet kérünk, amely nem rendíti meg Nyugat-Pakisztán kohézióját, ahol már úgyszólván folyamatban van a kormányzat átadása a civileknek. Felsorolta, mit sikerült az Egyesült Államoknak elérnie meggyőzés útján: az éhínség elkerülését Kelet-Pakisztánban, a segítség nemzetközivé tételét, polgári kormányzó kinevezését, amnesztia kihirdetését, ígéretet Mudzsib életben hagyására, beleegyezést a pakisztáni erők egyoldalú visszavonásába a határ mellől, és – ami nagyon fontos – Jahja hajlandóságát a tárgyalásra egyes bangladesi vezetőkkel. Ilyen körülmények között egy háború egyszerűen nem lenne érthető az USA számára, és nem lenne megoldásként elfogadható olyan problémákra, amelyek súlyosságát nem tagadjuk.

Gandhi asszony zárkózott közönnyel hallgatta Nixon tulajdonképpen egész jól sikerült előadását. Egyik általa felvetett témát sem folytatta, habár némelyiküket – mint például Pakisztán ajánlatát az egyoldalú kivonulásra és Jahja hajlandóságát a tárgyalásra a bangladesi vezetőkkel – személyesen most kellett először hallania. Iszlámábád engedményei alapján véve nem érdekelték. Az ő valódi rögeszméje Pakisztán *de facto* létezése volt, nem a meggyötört ország egyik felében elkövetett törvénytelenések. Figyelmén kívül hagyva a válsághoz vezető tényezőket, kiselőadást tartott Pakisztán történelméből. Tagadta ugyan, hogy ellenére lenne a pusztaság léte, de elemzése nemigen támasztotta alá ezt az állítását. Kijelentette: az apját, Nehrut hibáztatták az ország felosztásának elfogadása miatt. És szerinte van valami igazság abban a gyakran hallható vádban, miszerint Indiát egy bennszülött függetlenségi mozgalom vezetői hozták létre, míg Pakisztánt brit kollaboránsok alakították meg, akik mihelyt „függetlenné” váltak, nyomban börtönbe vetették az igazi szabadságharcosokat. Pakisztán egy összetákolt formáció, amelyet az India iránti gyűlölet tart egyben, és ezt vezetőinek minden egyes új generációja tovább szítja. A Bangladesben fennálló állapotokban Pakisztán *egészére* vonatkoztatható tendenciák tükröződnek. Sem Beludzsisztán, sem az Északnyugati határvidék nem tartozik igazából Pakisztánhoz; ezek is nagyobb autonómiát akarnak és érdemelnek, tehát sohasem képezhették volna az eredeti területi rendezés részét.

E történelemórát aligha az indiai szándékok miatti nyugtalanság eloszlátására szánta előadója. Legjobb esetben semmi köze sem volt a felvetett kérdésekhez, legrosszabb esetben pedig még Nyugat-Pakisztán egységével szemben is fenyegetést tartalmazott. Gandhi asszony olyan kitartóan hangsúlyozta Pakisztán veszületett tökéletlenségét, mintha azt sugallta volna, hogy már az is India önmérsékletével ér fel, ha követeléseit csupán a keleti országrész elszakadására korlátozza, míg a nyugati országrész további pusztasága léte csakis Újdelhi béketűrésének lesz köszönhető. Jahja november 2-i engedményeit jelentéktelennek minősítette. Pakisztán egyoldalú visszavonulása a határvidékről természetesen nem volt ellenére, de azt már nem árulta el, vajon India követi-e a példát; hivatalos választ másnapra ígért. Nixon biztosította, hogy számíthat rá; minden erőfeszítést megteszünk a válság enyhítésére, egy gyors politikai rendezés szorgalmazását is beleértve, ám az acélkemény hölgy az összes ilyen jellegű megbeszélést egy másik találkozóra halasztotta.

Délután még egyszer végigmentem Jahja engedményein Gandhi asszony aszisztensével, Hakszárral. Biztosítottam, hogy kitartóan ösztökéljük a rövidesen megalakulandó polgári kormányt a bangladesi önrendelkezés elismerésére. Márciusra jósltam az autonómiát Kelet-Pakisztán számára, a függetlenséget pedig a közeljövőre. Javasoltam, hogy egy közös menetrend alapján dolgozzunk együtt, Hakszár azonban nem mutatott érdeklődést iránta.

A másnapi megbeszélés Nixon és Indira Gandhi között újfent bizonyította az amerikai–indiai kapcsolatok meseország mivoltát. Gandhi asszony még csak utalást sem tett Pakisztánra. Az egész találkozó a világ dolgainak áttekintésére szorítkozott, amelynek során az indiai miniszterelnök lényegre törő kérdéseket tett fel a *mi* másutt folytatott külpolitikánkról, mintha a szubkontinens az egyedüli olyan sarka lenne a világnak, ahol béke és stabilitás honol. Kiváló osztályzatokat adott nekünk mindenütt, a szubkontinentst kivéve. Nixon a maga részéről elég készségesen mellőzte az előző nap témáját – részben azért, mert irtózott a kellemetlen jelenetektől, részben pedig azért, mert helyesen úgy ítélte meg, hogy Gandhi asszony ezzel a módszerrel utasítja el az általunk tegnap ismertetett különböző terveket. A mai találkozó klasszikusan demonstrálta, miért nem szabad állam- és kormányfőknek vitás ügyeket megtárgyalniuk. Mivel a kialakult holt-pontok áttörhetetlennek látszanak, egyre fokozódik a hajlamuk a szabatos megfogalmazás elkerülésére. Ezért aztán Gandhi asszony látogatása előrelépés nélkül ért véget minden fontos kérdésben, sőt még egy olyan eljárásban sem sikerült megegyeznünk, amelynek révén haladás lenne elérhető.

November 10-én már nem lehetett figyelmen kívül hagyni azt a hírt, hogy indiai csapatok hatoltak be Bangladesbe – az egyik megerősített jelentés szerint két zászlóalj –, és fennállt a pakisztáni ellencsapás veszélye. Sisco berendelte mind a pakisztáni, mind az indiai nagykövetet, és maximális önmérsékletre szólított

fel. Iszlámábád új nagykövete, N. A. M. Raza megígérte, hogy kormánya tartózkodni fog a provokatív akcióktól. Dzsha tagadott mindennemű indiai beavatkozást, és hírforrásaink mibenlétének felfedése nélkül nem is tudtuk megcáfolni ezt a hazugságot. November első felében jelentéseket kaptunk arról, hogy egyes indiai tisztviselők még a hónap vége előttre valószínűsítik a háború kitörését. Alig egy hetet tévedtek a jóslatukkal.

Ha Gandhi asszony kiutat akar találni, meg kell próbálnunk megadni neki a lehetőséget. De már eddig is kezünket-lábunkat törtük, hogy segítsünk neki, és mit csinált? Egyetlen dolgot sem fogadott el, amit felajánlottunk. Kedves dolgokat mondott az elnökről, de ezeknek semmi közük nem volt a mondanivalójához. Egész egyszerűen olyan helyzetbe próbál pozicionálni bennünket, hogy mi legyünk az antihősök a színdarabban. A kérdés az, hogy miképpen tudjuk megfékezni őt azzal, ha megadjuk neki annak a kétharmadát, amit akar, és hagyjuk, hogy ezt használja alapként a következő lépéséhez.

Az idő azonban túlhaladt a vádaskodáson. A tiltakozást kivéve kevés eszközzel a kezünkben néztünk szembe egy válsággal, így tehát visszatértünk a távirógéphez. Tovább teszteltük Jahja rugalmasságát Mudzsibbal kapcsolatban, a külügy is elküldte mérsékletet tanácsoló sürgönyeit. India nemigen méltatott minket érdemi válaszra; ehelyett arról panaszkodott, hogy a felszólításaink azonos platformra helyezik őt Pakisztánnal. Az indiai diplomácia, miután megkapta a legtöbb engedményt, amelyre igényt tartott, most arra utasította nagykövetét, hogy azt az egyetlen feltételt firtassa, aminek rövid időn belüli teljesíthetlenségével nagyon is tisztában volt: Mudzsib szabadon bocsátását és kizárólagos tárgyalófélként való elismerését a Pakisztánnal folytatandó megbeszéléseken.

November 15-én kivettem a magam részét a problémából egy találkozóval a washingtoni látogatáson tartózkodó Szultan Khan pakisztáni külügyminiszterrel. Ez a tiszteletre méltó és rátermett ember búcsúztatott Pekingbe indulásomkor, mindössze négy hónappal korábban az iszlámábádi repülőtéren. Most a tőlem telhető legtapintatosabb módon maximális rugalmasságra kellett ösztönöznöm őt és kormányát Mudzsib ügyében. Azt válaszolta, hogy szerinte a jelenlegi katonai kormányzat már elment az engedmények végső határáig, de mihelyt megalakul egy polgári kabinet – mostantól számítva nagyjából hat hét múlva –, a kérdést felülvizsgálják. Maga Jahja ugyanilyen értelemben nyilatkozott Farland nagykövetnek november 18-án, hangsúlyozva, hogy legfőbb törekvése a civil kormányzat létrehozását célzó ütemtervének megvalósítása: „Ha a polgári kormány azután Mudzsibon keresztül vagy másképpen kíván foglalkozni Bangladesssel, az a polgári kormány dolga lesz, amihez semmi közöm sincs. Addigra már teljesítem célomat, a hatalom visszaadását a nép kezébe.”

Dobrinnyinnal kétszer is tárgyaltam, november 15-én és 18-án. Mindkét alkalommal figyelmeztettem arra, hogy a folyamatos szovjet légihíd a fegyverszállításokkal növeli a feszültségeket. Udvariaskodva azt válaszolta, hogy a Szovjetunió önmérsékletet tanácsol. November 19-én megvitattam Dzshával egy ütemtervet, amelynek alapján márciusra teljes autonómia lenne megvalósítható Kelet-Pakisztánban. Egy vállrándítással elintézte a dolgot.

A béke kilátásai csökkennek, amikor egy potenciális agresszor könnyen elérhetőnek látja nyereségét, döntő fölényt élvez a hadszíntéren, és az áldozatul szánt ellenfelet elszigeteltnek, demoralizáltnak és fegyvertelennek véli. November 22-én kitört a totális háború első szakasza a szubkontinensen, habár csaknem egy teljes hétbe telt, mire India beismerte, és mielőtt minden kormányhivatalunk kész volt szembesülni a következményekkel.

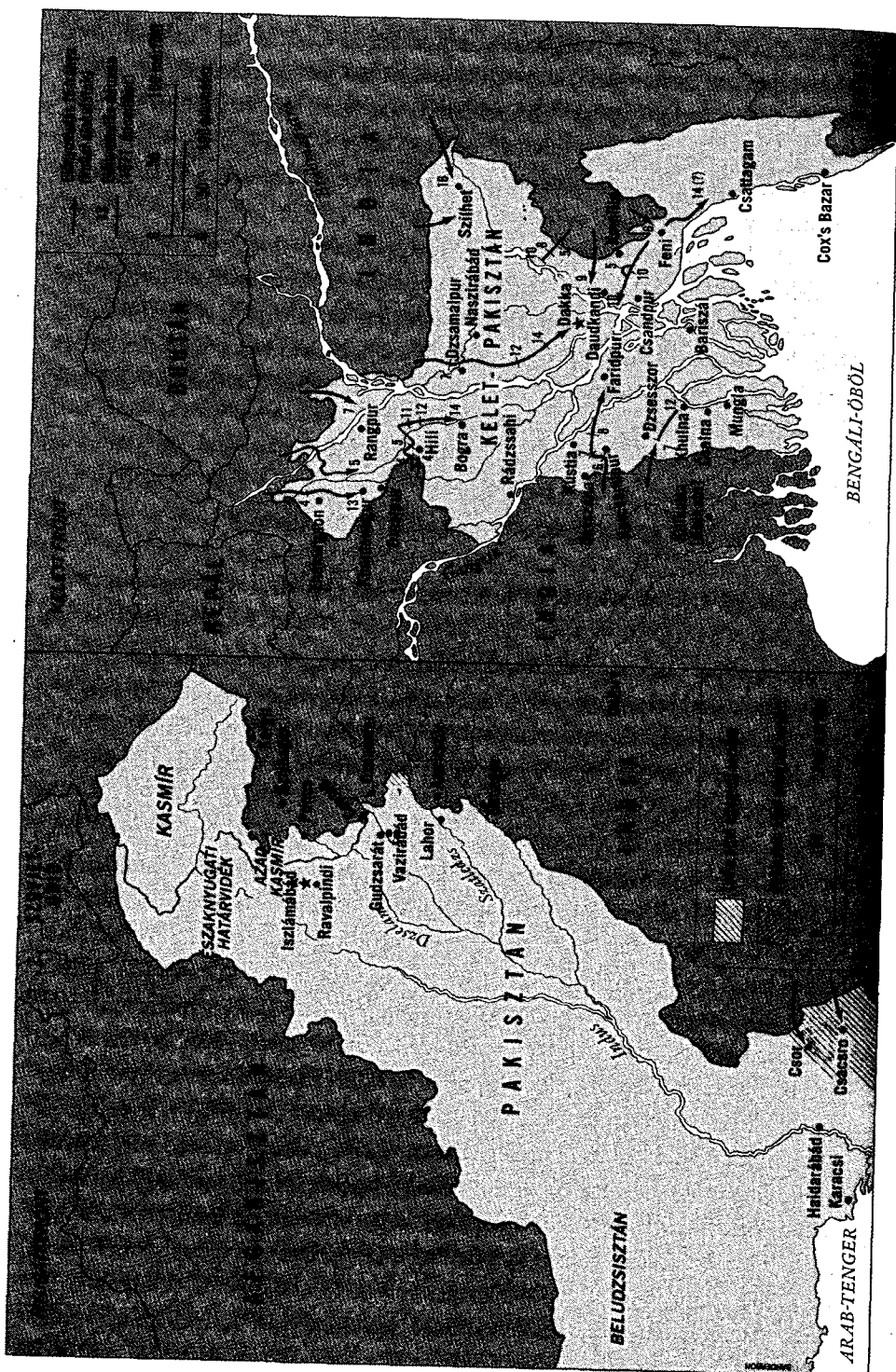
Háború India és Pakisztán között

November 22-én a következőt jelentettem Nixonnak:

Ma a pakisztániak rádióadások útján közölték, hogy India „hivatalos hadüzenet nélkül átfogó offenzívát indított Kelet-Pakisztán ellen”. [...] Az indiaiak állítása szerint viszont ezek a jelentések „teljesen valótlanok”. [...] E pillanatban nincs független forrásból származó bizonyítékunk, de valószínűnek tűnik, hogy komoly incidens történt.

A válságok mindig zűrzavarral kezdődnek, ám a mostanira ez minden korábbinál inkább ráillett. Pakisztán nagykövete nem rendelkezett információval, Rogers külügyminiszter pedig, akinek semmivel sem voltak jobb forrásai, mint nekem, csak nyugtázni tudta az egymásnak ellentmondó jelentéseket. Nixon a május óta ismételt hangoztatott fenyegetésének beváltása mellett ágált, miszerint véget vet India segélyezésének. A hazai bírálatok kivédése érdekében azonban ezt úgy akarta bejelenteni, mint mindkét hadviselő felet egyaránt sújtó rendelkezést, tudván, hogy Iszlámábád segélyezése már amúgy is a végét járja. Azt javasoltam neki, hogy döntését halassza el a még aznapra összehívott WSAG-értekezlet utánra, ugyanis kétségeim voltak a pakisztáni segélyek megvonásának bejelentését illetően, ha végül kiderülne, hogy India az agresszor. Az azonnali bejelentés túl cinikus lenne, és még Peking is félreérthetné. Nixon bármely olyan intézkedést pártolt, amellyel minél nagyobb kárt lehet okozni Újdelhinek.

Nem volt kétségem afelől, hogy most egy indiai–pakisztáni háború kezdetének vagyunk a tanúi, amelyet India kezdeményezett. A közkeletű mítoszok ellenére nagy létszámú katonai egységek nem harcolnak véletlenségből; mindig

Indiai–pakisztáni háború, 1971

valamilyen parancsnak kell mozgásba lendítenie őket. Semmilyen ködösítés nem tudta ellensúlyozni azt a képtelenséget, hogy 70 ezer, gerillaháborúba bonyolódott pakisztáni katona megtámadjon egy 200 ezer fős indiai haderőt, vagy hogy az alig tizenkét gépből álló kelet-pakisztáni légierő dacoljon a vele szemben felsorakozó kétszáz indiai repülőgéppel. A jogszerűség látszata sem állt fenn. Számomra nem volt kétséges – és e nézetet még nálam is határozottabban képviselte Nixon –, hogy Újdelhi egyfolytában és szándékosan fokozza követeléseit a rendezés megakadályozása céljából. Való igaz, a pakisztáni represszió a keleti országrészben brutális és szűk látókörű volt, és a menekültek milliói óriási megterhelést jelentettek az indiai gazdaságnak. De ami a háborút okozta, az Nixon és az én véleményem szerint túlmutatott a menekültproblémán; nem volt más, mint India eltökéltsége arra, hogy a válság felhasználásával biztosítsa vezető hatalmi pozícióját a szubkontinensen.

Ám a legfőbb aggályunk meghaladta a régió dimenzióit. A Szovjetunió visszararthatta volna Indiát, de úgy döntött, hogy nem teszi. Valójában még bátorította is a háborúra a barátsági szerződés aláírásával, diplomáciai támogatás nyújtásával Újdelhi maximális követeléseire, hadianyaggal történő ellátásával légihídon, valamint azzal, hogy ígéretet tett az India számára kellemetlen határozati javaslatok megvétózására az ENSZ Biztonsági Tanácsában. A szovjetek Pakisztán megpróbáltatásainak kiaknázására sarkallták Indiát – részben azért, hogy csapat mérjenek a szövetségi rendszerünkre, de leginkább Kína tehetetlenségének demonstrálására. Miután Pekinget és Washingtonot az orosz hatalmi törekvések miatti kölcsönös aggodalom közelítette egymáshoz, Amerika jelentéktelenségre kárhoztatása komolyan megterhelné bizonytalan új kapcsolatunkat a KNK-val. Ha követtük volna bírálóink tanácsait – a kifejezett nyilvános elhatárolódást Pakisztántól és a konfrontálódást vele kétségbeesett helyzete pillanatában –, pontosan a Kína által olyannyira rettegett amerikai–szovjet kondomíniumként cselekszünk, ami csaknem teljes bizonyossággal véget vetett volna pekingi kezdeményezésünknek. A kormányhivatalközi értekezleteken időnként olyan megjegyzések hangzottak el, miszerint megrögzötten ragaszkodunk a kínai úthoz. Ám ahogyan Nixonnak mondtam, „ezek az emberek nem ismerik fel, hogy egy kínai út nélkül moszkvai út sem volna”.

Arról sem volt szó, hogy csak a nemzetközi magatartás absztrakt alapelveit védjük. A támadásnak egy szövetségünk esett áldozatul – bármennyire is vonakodtak ezt sokan beismerni –, amelynek több kifejezett ígéretet tettünk, pontosan az ilyen eshetőségre vonatkozóan. Az egyéb vállalások által is megerősített egyértelmű szerződéses kötelezettség 1959-re nyúlt vissza. Lehet persze vitatni ezek észszerűségét (és hivatalnokaink nagy része olyannyira buzgón a feledés homályába akarta taszítani ígéreteinket, hogy egy ideig még a Fehér Ház számára is szinte lehetetlennek bizonyult kicsikarni tőlük az 1962-es kom-

munikáció dokumentumait), mégsem hagyhattuk figyelmen kívül őket. Ha így teszünk, elbizonytalanítjuk az olyan szövetségeseinket, mint Irán és Törökország, amelyek szimpatizáltak Pakisztánnal, ugyanilyen kötelezettségvállalásokkal rendelkeztek tőlünk önmagukra vonatkozóan, és reakciónkra az amerikai határozottság zálogaként tekintettek az őket érintő potenciális krízisek esetén. Ennélfogva minden lépésünk nagy kockázattal járt. December 5-én közöltem Nixonnal: az indiai–pakisztáni konfliktusból a Közel-Kelet főpróbája lehet tavasszal. A Nemzetbiztonsági Tanács [National Security Council, NSC] december 6-i ülése előtt és után ugyanezt fejtettem ki John Connally előtt.

Kelet-Pakisztán „megmentéséről” szó sem lehetett. Nixonnal együtt már hónapok óta tudtam: Banglades függetlensége elkerülhetetlen, de a megvalósulásához nincs szükség háborúra. Nyugat-Pakisztán szuverén államként való megőrzéséért küzdöttünk, miután úgy ítéltük meg, hogy India valódi célja az ország felbomlasztása. Annak demonstrálását akartuk megakadályozni, hogy a szovjet diplomáciai támogatásnak és fegyvereknek feltétlenül döntő szerepet kell játszaniuk a válságokban. December 4-én és 5-én a következőket közöltem Nixonnal: pontosan azért, mert kivonulófélben vagyunk Vietnámból, nem engedhetjük meg magunknak, hogy az a benyomás keletkezzék, miszerint minden problémát nyers erővel lehet rendezni. Habár most már túl késő megakadályozni a háborút, válaszuk intenzitásának függvényében még mindig van esélyünk gondolkodásra bírni a szovjeteket, mielőtt újabb kalandba bocsátkoznának valahol másutt. Kellően fenyegetőnek kell mutatkoznunk; hogy elvegyük az oroszok barátainak kedvét hasonló lépések megtételétől más területeken, különösen a Közel-Keleten. És ha elég merészséggel cselekszünk, megállíthatjuk az indiai támadást, mielőtt szétzúzná Nyugat-Pakisztánt.

Ám majdnem lehetetlen volt megvalósítani ezt a stratégiát, mert minisztériumaink eltérő előfeltevések alapján működtek. Attól tartottak, hogy magunkra haragítjuk Indiát; úgy ítélték meg, hogy Pakisztán mindenképpen elveszíti a háborút, bármit is teszünk, és tudták, hogy az általunk képviselt irány népszerűtlen a kongresszusban, valamint a médiában. Nixon pedig, miközben megértette a stratégiai kockázatokat, nem tudta rávenni magát az operatív részletek végrehajtásához szükséges fegyelem érvényesítésére.

A külügyi szolgálat nagyszerű instrumentum; magasan képzett, elkötelezett és szakszerű. Amikor külügyminiszter lettem, eljutottam odáig, hogy csodáljam mint intézményt, tiszteljem a tagjait, és közeli barátságot alakítsak ki sok munkatársával. De erős vezetésre van szükség ahhoz, hogy koherenciát kényszerítsünk a mindennapi pressziókat saját bőrükön érző különböző hivatalok provinciális érdekeltségére; ez különösen igaz akkor, amikor a követendő politika népszerűtlen, vagy eltér a régi keletű részrehajlásoktól. A határozott vezetés érzetével a „hetedik emeletnek” (a külügyminiszter hivatalának és közvetlen munkatársainak) kell

szolgálnia. Sajnos – és ez egyikünknek sem válik dicsőségére –, a kapcsolatromlása Rogersszel már olyan szintre jutott, ami elmérgesítette nézetkülönbségeinket, és veszélyeztette a koherens politikát. Valószínűnek tűnt, hogy pusztán az előjogai érvényesítése kedvéért bármilyen javaslatomat ellenezni fogja, én pedig megpróbáltam megkerülni őt, amennyire csak lehetett. (Hogy melyik volt először, azt elfogulatlanabb történészeknek kell megmondaniuk.) Rogers meg volt győződve irányvonalunk téves mivoltáról, amelyet Nixon csupán az én káros befolyásom miatt követ, míg én úgy véltem, Rogers képtelen felfogni a geopolitikai kockázatokat. Az eredmény bürokratikus patthelyzet lett, amelyben a Fehér Ház és a külügyminisztérium képviselői egymással versengő szuverén entitásként, nem pedig ugyanazon csapat tagjaiként önnön akarataikat kívánták keresztülvinni, miközben az elnök kerülő úton próbálta meg érvényesíteni a sajátját. Mindez csak fokozta kormányunk belső feszültségeit.

November 22-én a háború kezdete utáni első WSAG-értekezleten a State Department úgy érvelt, hogy nem áll a rendelkezésünkre elegendő tény bármilyen döntés meghozatalához, és nyomásgyakorlást javasolt Pakisztánra további politikai engedményekért. Noha a háború az ENSZ alapokmányának egyértelmű megsértése volt, a külügy ambivalens álláspontot foglalt el a világszervezethez folyamodással kapcsolatban. Mivel eltökélten nem kívánt összeütközésbe kerülni Indiával, nem azért látta érdemesnek az ENSZ-hez fordulni, hogy az alapokmány rendelkezéseire hivatkozva ellenezze a fegyveres támadást, hanem csak azért, hogy mossuk kezünket az egész ügy miatt. Erre (attól tartok, egyáltalán nem túl türelmes hangon) megkérdeztem, vajon mi értelme van azzal jutalmazni Újdelhit az agressziójáért, hogy újabb engedményeket csikarunk ki Iszlámábádból. Vajon túlzott elvárás volt-e megkérni Indiát, várjon még négy hétig, amíg meglátjuk, hogyan megy végbe a hatalom átadása a pakisztáni polgári kormány kezébe? Az ENSZ-hez fordulást illetően felkértem a külügyet, dolgozzon ki forgatókönyvet a másnapi munkakezdésre. Még ugyanezen az estén az elnök utasítást küldött nekem, hogy a háborútól óvó kemény hangú táviratokat menesszünk Újdelhi, Moszkva és Iszlámábád címére. Különösen a Kreml urait akarta figyelmeztetni az Indiának nyújtott fegyverutánpótlás miatt.

Közben a katonai fejlemények egyértelművé váltak. Pakisztán közölte velünk, hogy két indiai dandár is hadműveleteket folytat Banglades területén. November 23-án Nixon levelet kapott Jahjától, amelyben beszámolt az ellenséges hadmozdulatokról. Leírása szerint az indiai csapatok valójában körülzárták a kormányerőket Kelet-Pakisztánban, és a hurkot egyre szorosabbra húzzák kiterjedt és ki nem provokált támadásaikkal. Biztosítva Nixont óhajáról a háború elkerülésére még e késői stádiumban is, az elnök „személyes kezdeményezését [kérte] ebben a kritikus helyzetben”, amely „még mindig döntőnek bizonyulhat egy katasztrófa elkerülése érdekében”.

Ugyanazon a napon – november 23-án – Gandhi asszonytól is levél érkezett, érthetetlen módon november 18-ra dátumozva. Olyan hangnemben, mintha egy partnert szólítana meg egy közös vállalkozásban, kiváló osztályzatot adott magának a saját önmérsékletéért, amelyet abbéli hitének tulajdonított, hogy az igazság végül győzedelmeskedik, amint azt „megerősítette az önnel folytatott tárgyalásom”. Miközben indiai katonai egységek masíroztak egy szomszédos ország területén, nem ajánlotta a Biztonsági Tanács összehívását, mert érvelése szerint „egy ilyen lépés akadályt gördítene a megoldás útjába, amit közösen keresünk”. A nemzetközi jog sajátos értelmezésére vallott, hogy az ENSZ-hez fordulás akadályozhatja egy katonai konfliktus megoldását. És az a célzás sem csillapította Nixon haragját, miszerint a szomszédja ellen intézett támadás után Újdelhivel együtt keressünk „közös megoldást”. Gandhi asszony felkérte az elnököt, használja „nagy bátorságát” a konfliktus rendezésének ösztönzésére, és kifejezte a jobb kapcsolatok iránti reményét az Egyesült Államok és India között. Azt nem kegyeskedett közölni velünk, milyen megoldáson munkálkodik, vagy miben állnának a jobb kapcsolatok közöttünk. Az viszont világos volt, hogy el akarja kerülni a felszólítást Újdelhi politikájának megvédésére és igazolására a nemzetközi közösség előtt az ENSZ-ben.

A november 23-i WSAG-értekezlet nem világított rá, miképpen lehetne érvényesíteni az amerikai befolyást, amelyre immár mindkét fél igényt tartott. A külügyminisztérium nem emelt kifogást a Moszkvának és Iszlámábádnak küldendő, önmérsékletet sürgető táviratok ellen (utóbbi esetben senki sem tartotta furcsának önmérsékletre kérni egy katonai támadás áldozatát). Problémát az Újdelhinek küldendő távirat okozott. Irwin külügyminiszter-helyettes ennek elhalasztását indítványozta mindaddig, amíg „független” forrás meg nem erősíti az indiai támadást. „A végtelenségig játszhatjuk ezt a színjátékot” – választam.

Emellett a külügy nem kívánta leállítani a katonai segítséget Indiának, hiába követelte Nixon. A minisztérium képviselői megkérdőjelezték ennek egybecsengetését a Gandhi asszony megfékezésére tett erőfeszítéseinkkel, és kétségbe vonták a hatékonyságát. Mindez pontosan az ellenkezője volt annak, amit már hónapok óta állítottak Pakisztánnal kapcsolatban! És miután hónapokon át rendkívüli találékonyságot tanúsítottak az Iszlámábádnak szánt szállítmányok hátramaradt részének kiapasztásában, abszolút tanácstalanoknak tűntek abban, milyen módon érvényesítsék ugyanezt Újdelhivel kapcsolatban, arra hivatkozva, hogy mennyire nehéz nyomon követni a már engedélyezett hadfelszerelés útját. Az is kiderült, hogy a gazdasági segítség mindkét félre vonatkozó beszüntetése többet ártana Pakisztánnak, mint Indiának. Rámutattam arra, aminek magától értetődőnek kellett volna lennie: nincs értelme tartózkodni a hadfelszerelés leállításától a támadó fél számára, amikor a támadás áldozatával már megtettük ugyanezt.

Ezenkívül november 23-a volt a kínaiakkal megbeszélte első titkos találkozóm napja New Yorkban. Huang Hua ekkor már a Kínai Népköztársaság állandó képviselője volt az ENSZ-ben. Peking beleegyezett Huang Hua kapcsolattartó szerepébe New Yorkban ENSZ-ügyekben vagy sürgős üzenetek esetén, míg egyéb ügyeink az eddigiekhez hasonlóan Párizson keresztül bonyolítandók. Fontosnak tartottam a KNK aprólékos tájékoztatását lépéseinkről; a kínai vezetőkkel legalább azt kellett megértetnünk, hogy nem paktálunk le a Szovjetunióval. Pekingnek méltányolnia kell elszántságunkat az expanzionizmussal való szembeszegülésre, valamint jelen esetben tekintetbe kell vennie a gyakorlati lehetőségeink korlátait.

Huang Huával titkos helyen találkoztam New York egyik negyedében, egy régi építésű barna homokkő épületben megbúvó lepusztult kis lakásban, amelyet korábban a CIA használt rejtékhelyként fedett informátorok számára. A kiválasztott házban nem lehetett portaszolgálat, és csak kevesen lakhatták, különben kihívnánk magunk ellen a sorsot, ha túlságosan sok éles szemű New York-i lakos látna három Mao-öltönyös kínai diplomátát bemenni az épületbe, Henry Kissingerrel a nyomukban. (Később a találkozóhelyünket máshova helyeztük át, egy ugyanilyen lepuhított, noha némileg hivalkodóbb helyre egy másik városrészben, az East Seventiesben.) Ezen a ponton nemigen tudtam többet tenni Huang Hua tájékoztatásánál a katonai helyzetről. Megmutattam neki a Biztonsági Tanács elé terjesztendő határozattervezetünk fogalmazványát, ha a kérdést napirendre tűznék, jelezve, hogy még nem hoztunk végső döntést. Huang Hua hangsúlyozta: Kína támogatja majd Pakisztánt a BT-ben, de Iszlámábád útmutatását követi abban, hogy a terület elé kerüljön-e az ügy, vagy sem.

November 24-én Gandhi asszony első ízben ismerte el, hogy indiai csapatok lépték át a kelet-pakisztáni határt. Állítása szerint ezt csak egyszer tették meg, mégpedig november 21-én, és az indiai parlamentnek adott tájékoztatása szerint csupán az önvédelemhez való joguk alapján cselekedtek így. A jövőbeni döntések a határ átlépésére a „helyszínen levőkre” tartoznak – azokra a parancsnokokra, akik alig várták már, hogy demonstrálhassák rátermettségüket.

Mindeme bizonyítékokkal szembeszülve, a november 24-i WSAG-értekezlet mégis egy helyben topogva az időt húzta, amint a választ vártuk az Újdelhinek, Iszlámábádnak és Moszkvának küldött demarsainkra. Megkérdeztem a minisztériumoktól, van-e bármilyen kétségük afelől, hogy indiai reguláris alakulatok törtek be Kelet-Pakisztánba. A többségnek nem volt, de a State Department képviselője – Gandhi asszony beismert nyilatkozata ellenére – még mindig nem tekintette perdöntőnek a bizonyítékot. Továbbra sem tudott mást ajánlani, mint újabb politikai engedmények tételére rábeszélni Pakisztánt. Ha létezett „részrehajlás” az amerikai kormányban, akkor az ténylegesen India felé nyilvánult meg. A bürokratikus bénultságnak az volt a gyakorlati hatása, hogy együttműködünk az India által diplomáciai síkon folytatott halogató taktikában.

November 24-én délben Nixon találkozott velem és Rogersszel az Ovális Irodában. Az álláspontok követték a WSAG-ben elhangzottakat; Rogers érvelése szerint nincs elég bizonyítékunk egy biztonsági tanácsbeli lépésre. Sajnos a sürgős kérdések mind túlságosan technikaiak voltak – a lehetséges ENSZ-határozati javaslatok megszövegezése, és módszerek a segítség leállítása különböző fokozatainak megvalósítására. Nixon gyűlölte az ilyesfajta részleteket; a megvitatásuk jól láthatóan felidegesítette. Akárhogyan is, a legkevésbé sem volt ínyére régi barátja álláspontjának felülbírálata. Emiatt a megbeszélés eredmény nélkül zárult, minekutána Nixon bosszankodva panaszkolt nekem, hogy nem tudja, miképpen bánjon a külügyminiszterével. Eljátszott ugyan azzal a gondolattal, hogy John Mitchellt bízta meg Rogers megzabolázásával, de aztán semmit sem tett.

A végén mindenki ment a saját feje után. A State Department úgy tette közvé a maga nézetét, hogy utasította szóvivőjét: sajtóértekezleten nyilvánítsa ki, miszerint az Egyesült Államoknak nincs bizonyítéka arra, hogy Indiát agresszióval vádolja. Amikor a pakisztáni nagykövet tiltakozott emiatt a miniszternél, Rogers megismételte: „nincs független forrásból származó információ, amelyre alaposan megerősíteni vagy cáfolni” lehetne India bűnrészségét egy fegyveres támadásban, majd megmagyarázta: Washington nem akar olyan helyzetbe kerülni, hogy állást kelljen foglalnia az egymásnak ellentmondó jelentések igazságtartalmát illetően. Természetesen a mélyen Pakisztán területén belül húzódó arcvonallal igazán jó eligazítást adhatott volna abban a tekintetben, hogy melyik fél a valószínű támadó.

A bürokratikus huzavona következtében már a harmadik nap is elmúlt anélkül, hogy amerikai részről bármilyen komoly reagálásra került volna sor. Az előző fejezetekben hangsúlyoztam: a válságok csak akkor kezelhetők, ha korán felülkerekedünk rajtuk. Ha egyszer lendületbe jöttek, a felek elkötelezettsége oda vezet, hogy kicsúsznak az ellenőrzés alól. Egy Indiának címzett szigorú figyelmeztetés az *első* napon, hihető fenyegetéssel a segély azonnali megvonásáról, méghozzá könnyörtelenül végrehajtva, talán gondolkodásra késztette volna Gandhi asszonyt, mielőtt eszkalálja a háborút. (Természetesen még jobb lett volna mindezt az offenzíva *előtt* megtenni.) A támadó fél kiletétét illető kétségek nagymértékben félrevezetőek voltak. Gerillák nem használnak tankokat és repülőgépeket több száz mérföldnyi területen bevetve. Az önmérsékletet kérő panaszos felhívások csak a hezitálásunkat tették árulkodóvá, és tán még katonai akcióra is sarkallták az indiaiakat ahelyett, hogy megfékezték volna őket.

A Szvaran Szinghel november 25-én, hálaadás ünnepén sorra kerülő megbeszélésén Keating nagykövet meggyőződhetett India kérlelhetetlenségéről. Az önmérsékletet szorgalmazó felkérésünkre adott szenvedélyes válaszában Szingh arról panaszkodott, hogy Gandhi asszony látogatása óta semmilyen haladás nem történt politikai téren. Azt már nem árulta el, hogyan is kerülhetett volna sor

erre, mivel a miniszterelnöke sohasem méltóztatott reagálni javaslatainkra, és egészen november 23-ig, alig negyvennyolc órával ezelőttig nem kommunikált velünk. Szerinte ha Pakisztán egyoldalúan visszavonja csapatait, új helyzet áll elő, de azt nem volt hajlandó megmondani, vajon India is ugyanígy tesz-e. Iszlámábád az, aki fenyegeti Újdelhit, mondta Szingh, nem pedig fordítva. Amikor Keating a pakisztáni területen tartózkodó indiai csapatokra utalt, Szingh tetetett naivsággal úgy válaszolt, hogy ez nincs összhangban azokkal a tényekkel, amelyekről tudomása van. Még Keating is, aki pedig erősen támogatta az indiai álláspontot, lobbizott érte a kongresszusban, s négy szemközt gyakran ostorozta Nixont és engem, szépítő megfogalmazásában kénytelen volt beismerni, miszerint Szingh „nem teljesen volt őszinte velem a Pakisztánban tartózkodó indiai katonai személyekkel kapcsolatban”.

Szintén november 25-én szereztünk tudomást hiteles forrásból Gandhi asszony munkatársak előtt tett kijelentéséről, hogy India folytatja és kiterjeszti a támadásait. Parancsnokai valóra váltották a szavakat. November 26-án újabb akciókat indítottak Dzsesszor környékén. A Szovjetunió útját állta egy japán tapogatózó lépésnek a Biztonsági Tanács összehívására, Beam nagykövettel pedig közölték: a Kreml csak akkor támogatja a hadműveletek beszüntetését, ha India számára kielégítő politikai megoldás születik. Nixon felhívta Heath brit miniszterelnököt, és elmondta neki: attól tart, hogy az indiai célkitűzések jóval messzebbre irányulnak Kelet-Pakisztán felé. Viszonzásul általánosságban megfogalmazott egyetértést kapott, valamint egyértelmű jelzést arra, hogy Nagy-Britannia távol tartja magát a konfliktustól.

November 26-án Farlandnek sikerült kapcsolatba lépnie Jahjával, aki elfogadta a javaslatát ENSZ-megfigyelők küldésének kérvényezésére az arcvonallal pakisztáni oldalára, a menekültek ellátását szolgáló létesítmények átvételére Kelet-Pakisztánban, és annak fontolóra vételére, hogy a bengáli ellenzékiek találkozhassanak a még mindig bebörtönzött Mudzsibbal. Újdelhiben Keating találkozott Gandhi asszonnyal Frank Church és William Saxbe szenátor látogatásának alkalmával. Az indiai kormányfő által képviselt irányvonal még tovább keményedett. Megismételte azt a panaszát, hogy a Nixonnal folytatott tárgyalásai óta semmilyen haladás nem történt politikai téren, majd közölte: a kérdés már nem Kelet-Pakisztán, hanem India nemzetbiztonsága kiszámíthatatlan szomszédokkal szemben. A végsőkéig játszva a békeszerető, mérsékelt vezető szerepét, akin saját hibáján kívül felülkerekednek az események, kijelentette, hogy alig-alig tud ellenállni az óriási hazai nyomásnak egy még drasztikusabb lépés megtételére – habár az nem volt világos, még mi többet tudna tenni India a szomszédja zaklatásán, bántalmazásán és megszállásán felül.

Nixon ösztönös válasza Gandhi asszony kijelentéseire már megint a segélyek beszüntetése volt. Javasoltam, várjuk meg a következő indiai lépést, mert jobban

járunk, ha akkor reagálunk, amikor a provokáció már egyértelmű, és a tények vitathatatlanok. A State Department azzal az ötlettel állt elő, hogy írjunk elnöki levelet Jahjának, Gandhi asszonynak és Kosziginnak, ismételten sürgetve a csapatok visszavonását, de arra ne tegyünk utalást, hogy a visszautasításért büntetés jár. Habár az elnöki levelek az utóbbi időben olyan gyakoriak lettek, hogy az értékük jelentősen devalválódott, beleegyeztem, mert kárt nem tudtak okozni, viszont alapul szolgálhattak későbbi határozottabb cselekvésre.

Az elnök levele arról tájékoztatta Gandhi asszonyt, hogy Jahja kész beengedni az ENSZ megfigyelőit a határ pakisztáni oldalára, és emlékeztette a miniszterelnök asszonyt, hogy Iszlámábád fenntartja ajánlatát az egyoldalú csapatvisszavonásra vonatkozóan. Említést téve arra a beismerésére, miszerint indiai erők harci tevékenységet folytatnak pakisztáni területen, a levél hangsúlyozta: „Az amerikai nép nem értené, ha az indiai akciók kiterjedt ellenségeskedéshez vezetnének.”

A Kosziginnak küldött üzenet újfent szovjet együttműködésre hívott fel a válság békés megoldásának elősegítésében, és sürgette Moszkvát, gyakoroljon nyomást Újdelhire a csapatkivonás érdekében. Hiábavaló gesztus volt, mert az elfogadható megoldás szovjet definíciója megegyezett Indiáéval.

A Jahjának küldött levél megpróbálta lebeszélni őt arról, hogy az ostromlott Kelet-Pakisztánra nehezedő nyomást India nyugat-pakisztáni megtámadásával próbálja meg enyhíteni, hisz a hadseregének zöme nyugaton állomásozott. Noha egy ilyen lépés szintén kudarcra volt kárhoztatva, az elszánt vezetők esetleg úgy érezhetik, megköveteli a becsületük. Attól tartottunk, hogy egy támadás a nyugati országrész irányából csak végső ürügyül szolgálna Indiának Pakisztán egészének szétbomlasztására. A nixoni levél felsorolta az indiai önmérsékletet szorgalmazó különböző hiábavaló erőfeszítéseinket, mindazonáltal óvott a háború expanziójától. Jahja november 27-én fogadta Farlandet. Elszánt volt és együttműködő. Felajánlotta, hogy haladéktalanul felkéri az ENSZ-t, bocsásson a rendelkezésre megfigyelőket a határ pakisztáni oldalára, garantálandó országa védekező szándékát, valamint Farland találkozásának lehetővé tételét Mudzsib ügyvédjével. (A háború eskalálódásával ezt később visszavonta.) Újfent megerősítette hajlandóságát a kapcsolatfelvételre a Kalkuttában tartózkodó ideiglenes bangladesi kormány tagjaival, akik „nem találnak majd elutasítónak engem”.

Egy háborúban a győzelemre álló fél ritkán áhítozik tárgyalásokra; minél tovább tart a harc, annál jobb lesz az alkupozíciója. Egyedüli visszatartó erő a félelme lehet attól, hogy ha eltaktikázza magát, olyan külső erőket hoz működésbe, amelyek megfoszthatják a győzelme gyümölcseitől. November végén Gandhi asszony a siker hullámain lovagolt, és sem az Egyesült Államok, sem Kína tettei nem adtak neki sok okot az óvatosságra. A Nixon-adminisztráció nyomás alatt állt, hogy menjen neki Pakisztánnak, Kína pedig a „kulturális forradalom”

végén katonailag felkészületlennek bizonyult, és éppen csak felülkerekedett egy belpolitikai válságon, amelyben a hadseregének lojalitása is kockán forgott.

Eközben a State Department szóvivője olyan kommentárral vétette magát észre, amely megmutatta, milyen nehéznek találják munkatársai a Fehér Ház stratégiájának követését, vagy az Indiához fűződő, három évtizedes szentimentális kötődés megtörését. Benjamin H. Oehlert Jr., az USA egykori pakisztáni nagykövete levelet írt a *New York Times*-nak. A november 3-án publikált levélben az állt, hogy az Egyesült Államoknak kötelessége Pakisztán segítségére sietni „még fegyverekkel és emberekkel is, ha bármilyen más ország megtámadná”. November 26-án egy kérdésre válaszolva a State Department szóvivője kijelentette: nincsenek olyan titkos egyezmények, amelyek az USA-nak kötelező érvénnyel Pakisztán megsegítését írnák elő. Ha kellő hangsúlyt fektetnénk a „fegyverek és emberek” kifejezésre, és ha egy agyafúrt jogásznak megengednénk, hogy pontosan határozza meg a „kötelezőérvényűség” jelentését, ez a kijelentés igencsak az igazság határán billegne. Emellett felettébb rossz jelzés volt történetesen épp akkor, amikor Indiát vissza akartuk tartani egy szövetséges ország megtámadásától.

Gandhi asszony elérhetetlen volt az elnök levelének átvételéhez, mivel a megérkezte előtt látogatásra határozta el magát a határ közelében állomásozó csapatainál. Súlyos kritikával illette a szuperhatalmakat (értsd az Egyesült Államokat), hogy panaszkodni van merszük, „mert cselekvésre szántuk el magunkat a határaink megvédésére”. Nemigen volt valószínű, hogy a béke felé fordítsa katonai parancsnokai gondolatait, akiknek ekkorra már a saját belátására bízta a határ átlépését. Még ugyanazon a napon Dzsagdzsivan Ram védelmi miniszter Kalkuttában egy éljenző tömeg előtt tartott politikai tömeggyűlésen elárulta: az indiai fegyveres erők felhatalmazást kaptak a benyomulásra Pakisztánba az ellenséges tüzérsg „elhallgattatására”. Ugyanezen a gyűlésen az egyik felszólaló kijelentette: „India ízekre fogja szedni Pakisztánt”, majd november 28-án egy ezredes közölte az egyik újságíróval azt, amit az USA kormányának egy része még mindig vonakodott elismerni: „csapataink azért vonultak be, mert a Mukti Bahini segítségért kiáltott”.⁵

Keatingnek november 29-én végül sikerült utolérnie Gandhi asszonyt, és ez alkalommal India panaszainak újabb fagyos hangvételű, hosszadalmas felsorolásában részesült. Jahja problémái – hangsúlyozta a miniszterelnök, és nem járt túl messze az igazságtól – önmaga által kreáltak, és „mi nem vagyunk abban a helyzetben, hogy könnyebbé tegyük őket a számára”. Tovább már nem mondhatja a népének, hogy várjon, majd baljóslatún hozzátette: „Nem tudom féken tartani [őket].” Amikor Keating megpróbálta szóba hozni a határ menti betöréseket Pakisztánba, Gandhi asszony közbeavatkozott: „Nem áll módunkban olyan tanácsot hallgatni, ami meggyengít minket.”

Ez visszavitte az ügyet a WSAG elé, amely november 29-én eredménytelen vitát folytatott arról: vajon India a Nixon–Gandhi-tárgyalás előtt vagy azt követően döntött-e a támadásról. A felvetés épp olyan irreleváns volt, mint amennyire magától értetődő a válasz. Gandhi asszony egyértelműen már jóval korábban eltervezte a támadást, és washingtoni útját nem a megoldás keresésére használta eszközként, hanem ködösítésnek szánta a tetteire. Az indiai csapatok bevetését semmiképpen sem lehetett volna végrehajtani a hazatérése és a határt átlépő első hadmozdulatok között eltelt tíz nap alatt. A WSAG végül belenyugodott abba, hogy az elnök az Indiának szánt segély egy részét le akarja állítani, de a State Department makacs utóvédharcot folytatott a csökkentés minimumra mérsékléséért és egy olyasfajta direktíva megfogalmazásáért, amely elég homályos ahhoz, hogy a lehető legszélesebb adminisztratív értelmezésnek adjon teret. A dolgok olyan zűrzavaros ponthoz értek annak megvitatásában, hogy a leszállításra váró fegyverek milyen kategóriáját kellene visszatartanunk, hogy kénytelen voltam figyelmeztetni őket: „Vannak szerződések engedélyek nélkül, és vannak engedélyek szerződések nélkül; ezek közül melyiket akarjuk megszüntetni?” Kiderült, hogy a külügy az új engedélyek kiadásának elutasítását pártolja – kétségkívül abból az elvből kiindulva, hogy ezt a döntést bármikor vissza lehet vonni a háború után, amikor a szenvedélyek már elcsitultak. A hivatalközi megegyezés elérésének gyorsaságából rá kellett volna jönnöm a szóban forgó összeg csekély (17 millió dollár körüli) mivoltára. Az első lépést, az Indiába irányuló hadfelszerelésre kiadható új engedélyek tilalmát december 1-jén jelentette be a tárca.

November 29-én a párizsi csatornán keresztül tájékoztattam Pekinget minden kezdeményezésünkről más országok felé, és az erre adott válaszaikról.

November 30-án Gandhi asszony tovább fokozta a nyomást. Parlamentje előtti felszólalásában szarkasztikusan üdvözölte a csapatkivonásokra való felhívást, hozzátéve, hogy „azok az egységek, amelyeket most azonnal ki kell vonni, a pakisztáni csapatok Bangladesben”. Lelohasztott minden reményt bármiféle tárgyalás megszervezésére Iszlámábáddal, azon az alapon, hogy csak Banglades megválasztott képviselői dönthetnek a keleti országrész jövőjéről, és véleménye szerint ezek a döntéshozók aligha érik be kevesebbel, mint „a szabadság”. Ilyenformán nincs más megtárgyalni való kérdés Pakisztánnal, mint az ország felosztása.

Így tehát a WSAG december 1-jén újra összeült megbeszélni, hogy vajon – több mint egy héttel az ellenségeskedés kezdete óta – eljött-e végre az idő az ENSZ Biztonsági Tanácsának összehívására, és milyen további teendőink vannak, hogy foganatossítsuk az Indiába irányuló fegyverszállítások leállítását. Meglepő nemzetközi egyetértés alakult ki arról, hogy az ügy *ne* kerüljön a Biztonsági Tanács elé. India azért nem akarta a BT ülését, mert a képmutatás még abban a testületben sem mehetett volna el odáig, hogy el lehessen kerülni annak beismerését, miszerint az ENSZ egyik szuverén tagja elleni invázióra került sor. Újdelhi

csak a beígért szovjet vétó segítségével tudna megmenekülni az elítéléstől. Iszlámábád azért nem akart vitát a Biztonsági Tanácsban, mert attól félt, hogy az a bangladesi represszió általános bírálata terebélyesedik; emellett szeretne volna továbbra is reflektorfényben tartani az ENSZ-megfigyelők meghívását a határ pakisztáni oldalára. Erre vonatkozó javaslatát már hivatalosan elő is terjesztette az ENSZ főtitkárának. A Szovjetunió nemigen lelkesedett azért, hogy kénytelen legyen a vétó eszközéhez nyúlni, Huang Hua pedig közölte velem: Kína bármit támogat, amit Pakisztán akar. Kormányunkon belül a State Department azért nem szorgalmazta a Biztonsági Tanácshoz folyamodást, mert a Fehér Ház instrukcióinak „részrehajlásától” tartott, míg én azért vonakodtam, mert nem szívesen vettem volna magamra azokat a hazai szócsatákat, amelyeket az instrukcióink minden bizonnyal gerjesztenének. Ez az eset szomorú bizonyságul szolgált az ENSZ állapotáról, amikor egy jelentős ország elleni totális agressziót az áldozat, a szövetséges, az agresszor és más nagyhatalmak egyaránt túl veszélyesnek ítélték a világszervezet hivatalos tudomására hozni, jóllehet e szervezet az alapokmánya értelmében épp a béke megőrzésére hivatott.

A háború eszkalálódik

Pakisztán nagykövete, Raza december 2-án levelet kézbesített Jahjától Nixon elnöknek, amelyben az Iszlámábádnak nyújtandó amerikai segítség alapjául szolgáló, 1959-ben megkötött kétoldalú egyezmény I. cikkelyére hivatkozott.⁶ Ezzel hivatalosan is napirendre került az amerikai kötelezettségvállalás Pakisztán oldalán. A State Department ékesszóló érvelése szerint azonban nem létezik semmilyen katonai segítségnyújtási kötelezettség, és nyilvános tájékoztatók alkalmával rendszeresen közzé is tette ezt a nézetét. Hangsúlyozta, hogy az I. cikkely csupán „megfelelő cselekvést” helyez kilátásba alkotmányos eljárásaink függvényében, de nem konkretizálja, milyen cselekvésre kerüljön sor, továbbá a kötelezettség érvényességi körét korlátozzák a megkötésének körülményei, nevezetesen az 1958-as közel-keleti „Eisenhower-doktrínát” megfogalmazó határozat, amely – a külügy értelmezése szerint – egy India és Pakisztán közötti háború elkerülésére irányult. A minisztérium egyszerűen figyelmen kívül hagyott minden más kommunikációt Washington és Iszlámábád között.

Egy jogi kibúvókat kereső zugügyvéd módjára viselkedő nagy ország imázsa aligha töltötte el bizalommal többi szövetségesünket, akik szerződéseket írtak alá velünk, vagy abból a hitükből kiindulva hagyatkoztak a kijelentéseinkre, hogy a szavak megközelítőleg azt jelentik, amit kifejeznek. A Pakisztánnal kötött és a támogatás számos további biztosítéka által alátámasztott szerződés megegyezett több másik két- és többoldalú egyezménnyel, amelyekre mostani megnyilat-

kozásaink miatt a kétség árnya vetült. Az Iszlámábáddal fennálló kapcsolatunk évtizedei során, a Kennedy- és a Johnson-adminisztráció alatt, az 1959-es egyezményen túllépve a kommunikáció komplex (részben verbális, részben írásos) formája alakult ki, amelynek nyilvánvaló hozadéka abban állt, hogy az Egyesült Államok Pakisztán segítségére siet, ha India részéről támadás éri.⁷ Meg kell hagyni, ennek a bonyolult kommunikációnak a célja a fegyverszállításokra vonatkozó pakisztáni igények kivédése volt a Goa elleni 1961-es indiai támadás és az 1965-ös indiai–pakisztáni háború után. A hadfelszerelésben manifesztálódó közvetlen segítséget a jövőbeni amerikai támogatásra adott, megnyugtatósnak szánt biztosítékok helyettesítették. De ha valami, akkor ez még tovább rontott a helyzeten, mert azt a látszatot keltette, mintha az Egyesült Államok kivonná magát egy szövetséges fegyverrel történő ellátásából – először azzal, hogy utólagos támogatást ígér majd a veszély valóra válásakor, később pedig azzal, hogy szuperokos jogi szövegmagyarázattal megszegi az ígéreteit.

Ezzel nem azt akarom állítani, hogy vakon, kizárólag az elődeink által mondott és megtett dolgokra alapozva kellett volna kialakítanunk a politikánkat. Egy nagyhatalom döntéseit a nemzeti érdekek alakítják úgy, ahogyan azokat a döntés pillanatában értelmezzük, nem csak elvont jogi kötelezettségek, legyenek akár homályosak, akár nagyon is pontosak. Egyetlen országtól sem várható el súlyos kockázatok vállalása, ha az érdekei és a kötelezettségei szöges ellentétbe kerülnek egymással. Egy olyan állam azonban, amely szisztematikusan figyelmen kívül hagyja az ígéreteit, súlyos terhet vállal magára: diplomáciája elveszti a megbízhatósággal kiérdemelt jó hírnevétől eredő rugalmasságot, és a barátai azonnali kéréseit többé már nem tudja kielégíteni a jövőbeni cselekvés ígéretével. Továbbá Pakisztán más szövetségeseink – Irán és Törökország – szövetségese is volt, baráti viszonyt ápolt a nagyrészt még mindig radikális Közel-Keleten elszigetelt helyzetben levő Szaúd-Arábiával és Jordániával, végül pedig szoros kapcsolatban állt Pekinggel, amely óvatosan igyekezett kipuhatolni az utat egy új viszony felé velünk, arra a reményre alapozva, hogy fenn tudjuk tartani a globális erőegyensúlyt. A megbízhatatlanság híre nem olyasvalami, amit megengedhetnénk magunknak.

Nixon visszahúzódott magányába Key Biscayne-ben, de gyakran váltottunk szót. Nem állt szándékában katonailag belebonyolódni a viszályba, ám arra el volt szánva, hogy *valamit* tenni kell. Elrendelte az indiai fegyverszállítások még megmaradt engedélyeinek felmondását, és teljesen le akarta állítani a gazdasági segítséget. (Ismervén hivatalaink részrehajlását India felé, tudtam, hogy ez sohasem fog megtörténni.) Követelte, hogy a State Department nyilatkozatban szigorúan bírálja az indiai hajthatatlanságot. „Ha ők nem hajlandók, majd megteszi Ziegler Floridából, de az aztán durva lesz.” Az utasítást továbbítottam a korántsem lelkes Rogersnek, aki hozzáfogott kitalálni annak útját-módját, miként lehetne olyan

késői napszakban megtenni a bejelentést, hogy a sajtó tudósításaiban minél kisebb hangsúlyt kapjon.

Ismét az történt, hogy a szubkontinensen zajló események megelőztek minket. Jahját végül sarokba szorította ravaszul kérlelhetetlen ellenfele Újdelhiben. A válság ideje alatt Jahja bénult tétlenségének hosszú periódusait hirtelen rohamok váltották fel, amint megpróbált alkalmazkodni nehéz helyzetéhez – rendszerint túl későn. Tizenegy napon át csak tetlenül állt és várt, miközben az indiai erők egyre mélyebben nyomultak be Kelet-Pakisztánba, valójában felosztva az országot. Ha fő erői tetlenek maradnak Nyugat-Pakisztán határán, az egyenlő lenne a végzetes mulasztással, viszont a válaszadás azt jelentené, hogy belecsik az indiaiak által állított csapdába, és ürügyet szolgáltat a Kelet- és végül a Nyugat-Pakisztán elleni általános támadásra. Jahja azt választotta, amit a becsület útjának tekintett. December 3-án támadásra vezényelte hadseregét a nyugati országgrészben, amiről pedig tudnia kellett, hogy öngyilkos vállalkozás. Ahogyan Nixonnak megfogalmaztam, egy katona együgyű gondolkodásmódját követve úgy döntött, ha a hazáját megsemmisítik vagy feldarabolják, legalább harcolva essen el.

A reakció kormányunk részéről az volt, hogy a pakisztáni támadást kiváló ürügyként használva elodázta az indiai előrenyomulást bíráló nyilatkozatot, amelyet Nixon rendelt el egy nappal korábban. Indokként megint a tények nem kellő ismeretét hozták fel: A helyzet ismétlődő vitákhoz vezetett Rogers és közöttem. A külügyminiszter álláspontja szerint miután a háború eszkalálódott, immár elkerülhetetlenül az ENSZ Biztonsági Tanácsához kell fordulnunk, mert India bírálata ilyen körülmények között azt jelentené, hogy az igazságosztó szerepét vállaljuk magunkra, amit jobb lenne a világszervezetre hagyni; más szóval döntőbíróként lépnénk fel, nem pedig mint egy szövetséges vagy akár egy szuperhatalom saját érdekekkel és kötelezettségekkel. Minekutána korábban ellenezte a Biztonsági Tanácshoz fordulást, a külügy most ürügyként favorizálta egy egyoldalú amerikai válasz elkerülésére és bármilyen határozott álláspont elfoglalásának halogatására. Végül beletörődve hagytam, hogy a minisztérium elszabotálja India Nixon által megparancsolt elítélését. Most, hogy a BT foglalkozik majd a kiterjedt háborúval, ott adhatjuk elő az álláspontunkat. És tudtam, hogy George Bush, rátermett ENSZ-nagykövetségünk érvényesíteni fogja az elnök politikáját. Hosszas huzavona után a külügy december 3-án végre bejelentette az Indiába irányuló, még élő fegyverszállítási engedélyek visszavonását – aligha elementáris erejű válaszként az ellenségeskedés átfogó eszkalálódására a szubkontinensen.

Nixon ekkor magas sebességi fokozatra kapcsolt. Mint mindig, a hozzáállása számos alkotóelemből tevődött össze. Meg akarta óvni kínai kezdeményezését, és megértette, hogy az „egyenlő bánásmód” India kezére játszik. El akarta hárítani magáról annak a felelősségét, ami most zajlott. Rettegett a konfliktustól Rogers-szel, de állhatatosan kemény vonalat akart képviselni a Biztonsági Tanácsban.

Kezdeményezései csak úgy zuhogtak befelé az irodámba, konkrétan közölve az irányokat, ám korántsem annyira konkrétan meghatározva a módszereket.

Ebben a légkörben ült össze december 3-án a WSAG a követendő irány meg-
szabására. Az értekezleten elhangzottak írásban rögzített átírásait aztán annak
rendje és módja szerint kiszivárogtatták az újságíró Jack Andersonnak. A szö-
vegkörnyezetükből kirágadott hozzászólások azt a látszatot keltették, mintha
a Fehér Ház szilárdan eltökélte volna magát saját részrehajlásának keresztülhajszol-
lásában, de csak az elnök kifejezett döntéseivel szembeni, hónapokon át tartó két-
ségbeejtő és dühödő bürokratikus ellenállás hátterének ismeretében lehetett volna
őket megérteni. „Félóránként teszi pokollá az életemet az elnök, szememre hány-
va, hogy nem vagyunk elég kemények – mondtam abban a hitben, hogy a válság-
központ külvilágtól elzárt falainak magánya vesz körül. – Tényleg azt gondolja,
nem hajtjuk végre a kívánságait. Pakisztán felé akar hajlani, és úgy hiszi, minden
tájékoztató vagy bejelentés a másik irányba húz.” Ez természetesen nem volt egyéb,
mint a tények világos kimondása.

Szarkazmusom semmiben sem tudta befolyásolni a minisztériumi irányult-
ságot. Amikor közvetítettem az elnöki instrukciót az Indiának nyújtott gazdasá-
gi segély leállítására, a külügy Pakisztánnal szemben is hasonló lépés megtételét
javasolta – annak ellenére, hogy Nixon határozottan Indiát tekintette a bűnös
félnek a harciassága miatt. Ebből adódó ingerültségem miatt egy újabb „részre-
hajló” kijelentésre ragadtattam magamat: „Nagyon nehéz részrehajlani Pakisztán
felé, ahogyan az elnök óhajtja, ha minden alkalommal, amikor valamilyen lépést
részünk Indiával kapcsolatban, ugyanazt a dolgot kell tennünk Pakisztánnal is.
Tekintsék csak nem hivatalosnak ezt, amíg el nem jutok az elnökhöz.”

A State Department képviselői rendkívül kellemetlen helyzetben voltak a kor-
mányhivatalközi értekezleteken. Miközben én szarkasztikusan ostromoltam őket a
halogatás miatt, saját főnökük pedig nagyobb határozottságra ösztökélte őket a Fe-
hér Házzal való szembeszegülésben, veszélyes zátonyok között kellett lavírozniuk.
Például Joe Siscót december 4-én arra utasította a Fehér Ház, hogy nem hivatalo-
san indokolja meg a sajtónak az indiai politikával szembeni kritikánkat. Mindezt
lojálisan és ügyesen meg is tette külügyminiszterének nagyfokú nemtetszésére,
aki ezek után megtiltotta neki, hogy a televízióban megjelenve hivatalos közle-
ményként is megismétlje ugyanezt az álláspontot. Az általam itt leírt viszonyok
miatti felelősség a csúcson álló személyeket terheli, magamat is beleértve. Nem
a felelősség megállapítása céljából beszéltem a hivatalközi csatározásokról, hanem
mert helyes megvilágításba akartam helyezni a nyilvánosság elé kerülő megnyilat-
kozásokat, amelyeket enélkül nem lehet megérteni.

A kérdés lényege a Fehér Ház geopolitikai nézőpontja volt a State Department
regionális perspektívájával szemben, valamint Kína és India viszonylagos fontos-
sága külpolitikánk folytatásában. A Fehér Ház a konfliktust az erőfölény kö-

nyörtelen érvényesítésének tekintette, amellyel a szovjetek által bátorított India,
az iszlámábádi kormányzat alkalmatlanságát és a pakisztáni politikai struktúra
törékénységét kihasználva, a bangladesi krízis megoldását katonai eszközökkel
akarta kikényszeríteni, miközben a politikai megoldás világosan elérhető lett vol-
na. Akár tetszett hivatalnokainknak, akár nem, Pakisztán a szövetségesünk volt,
amelyhez szerződésben rögzített kötelezettségek fűztek titkos biztosítékokkal
megtámogatva, ennél fogva végzete kihatott több olyan kulcsfontosságú állam
véleményére, amelyek amerikai ígéretekre alapozták a biztonságukat. Sorsának
alakulását szoros figyelemmel kísérte Kína, azok a közel-keleti országok pedig,
amelyek alig várták, hogy erővel rendezzék a konfliktusait, könnyen katonai
eszközök használatára csábulhattak volna. És ha politikája a szubkontinensen túl
könnyűszerrel sikerrel jár, a Szovjetunió más ingtag területeken is hasonló tak-
tikához folyamodhat – amit később valóban meg is tett, amikor a Watergate-ügy
elbizonytalanította az amerikai végrehajtó hatalmat. Ezért Pakisztán katonai
erővel történő felosztása és végső megsemmisítése amerikai válasz nélkül mélyre-
ható nemzetközi következményekkel járna.

Az ezzel szembeni nézet szerint szükségtelenül áldozzuk fel barátságunkat
Indiával; Kelet-Pakisztán megmentésére semmit sem lehet tenni, de amúgy sem
volna kívánatos. A „kínai álláspontot” tesszük magunkévá, vetette a szemünk-
re Rogers. Meggondolatlanul cselekszünk. Szélsőségesen kockázatot vállalunk
a katonai beavatkozással. India óriási potenciállal rendelkező ország, amelynek
a barátságára szükségünk van. De Nixon és én nem voltunk meggondolatlanok.
Meggyőződéssel vallottuk, hogy Újdelhi elnök kötelezettsége nem az Egyesült
Államok iránti vonzalomból következik, hanem nemzeti érdekei felismeréséből;
ezek a számítások valószínűleg újra beigazolódnak, mihelyt a közvetlen válság
elmúlt. A kérdés számunkra a szovjet–indiai lepaktálásban rejlő támadás volt
a nemzetközi rend ellen. December 4-én közöltem a WSAG-vel, miszerint „min-
denki tudja, hogy a dolog vége Kelet-Pakisztán indiai megszállása lesz”, ám az
átfogóbb érdekek és kapcsolatok megőrzése céljából határozottan kellett csele-
kednünk. Gyenge ütőkártyák voltak a kezünkben, de a gyenge pozíciót soha-
sem szabad félnkséggel tovább nehezíteni. „Elismerem, nem valami briliáns
a helyzet – mondtam Nixonnak december 5-én –, ha azonban most összeom-
lunk, a szovjetek nem tisztelnek minket, a kínaiak meg fognak vetni bennünket,
a többi ország pedig majd levonja a saját következtetéseit.”

Továbbá a háborúnak a nyugati országrészre való áttérjedésével a kérdés már
nem Banglades létrehozásának módszere, hanem magának Pakisztánnak a túl-
élése volt. Újdelhi katonai ereje óriási mértékben felülmúlta Iszlámábádet, rész-
ben a mindkét fél számára történő fegyvereladást megtiltó hatéves amerikai emb-
bargó következtében, ami főként Pakisztánt sújtotta. Mivel India hozzáférhetett
szovjet fegyverekhez, és komoly önálló hadiiparral rendelkezett, bizonyos volt,

hogy képes szétzúzni szomszédja fegyveres erőit. A State Department jogi tanácsadói találhattak ugyan módot annak demonstrálására, hogy Pakisztán irányában nincsenek kötelezettségeink, de a geopolitikai hatások ettől még semmiképpen sem lennének kevésbé komolyak. Minimális célként azt kellett megmutatnunk, hogy a gyengeségünket nem súlyosbítjuk ostobasággal. Oly módon kellett cselekednünk, ami gondolkodóba ejti a potenciális szovjet kalandorkodások kiagyalóit másutt, különösen a Közel-Keleten, ahol Egyiptom elnöke épp most nyilvánította az 1972-es esztendő t a döntés újabb évének.

Gyengeségünk az események helyszínén merész játékra kényszerített minket; amikor a gyengék önmegtartóztatással cselekszenek, további pressziót váltanak ki, és ellenfeleiket ráébresztik a pozíciójuk erejének tudatára. Bár nem voltak illúzióim a rendelkezésünkre álló eszközök tekintetében, rendkívüli veszélyeket rejtő helyzetekben a vezetőknek időnként merészséggel kell pótolniuk ezek hiányát. „Hatalmasat blöffölünk egy olyan helyzetben, amiben nincsenek a kezünkben ütőkártyák” – mondtam Haldemannak december 11-én, kérlelve, hogy hasson oda az elnöknek: most az egyszer végre-valahára követeljen meg némi fegyelmet a kormányában. „Ha nem tudunk megegyezni egy stratégiában – hívtam fel szét húzó kollégáim figyelmét a WSAG december 9-i ülésén –, ha nem beszélünk egy hangon, és ha nem vetünk véget a különböző hivatalokból származó, egymásnak ellentmondó sztorik közzétételének és az összes kiszivárogtatásnak, nem is érdemljük meg, hogy sikerrel járjunk.”

Lehetetlen volt egységben tartani a kormányt, és nem volt könnyű rábírní bármilyen koherens cselekvésre. December 4-én csaknem az egész nap a külügyminisztérium győzködésével telt el, hogy egyezzen bele George Bush beszédébe, amelyben bírálja India fegyverekhez való folyamodását, és támogat egy tűzszünetre és a haderők (tehát az indiai haderő) visszavonására felszólító biztonsági tanácsi határozatot.

December 4-én Bush ilyen értelemben terjesztett elő határozati javaslatot. A Biztonsági Tanács támogatta álláspontunkat, tizenegy tagja a javaslatunk mellett foglalt állást, mégsem sikerült elfogadtatnunk, mert a Szovjetunió megvétózta. (Nagy-Britannia és Franciaország tartózkodott – újabb példaként nyugat-európai szövetségeseink hajlamának arra, hogy hagyják, cipeljük csak egyedül a globális biztonság terhét.) Miután a BT-t a szovjet vétó holtpontra juttatta, az ENSZ Közgyűlése elé vittük az ügyet az „Egység a békéért” határozat értelmében. A december 7-én megejtett szavazáson 104-11 arányú győzelmet arattunk; csupán a szovjet blokk és India ellenezte az álláspontunkat.

Bizarr helyzetben voltunk. Az adminisztrációt éveken át azzal vádolták hazai bírálói, hogy nem fordít kellő figyelmet a világ közvéleményére, de ezúttal végre felmerült egy olyan kérdés, amelyben több támogatásban részesültünk a világ közössége részéről, mint bármely másban egy évtized leforgása alatt. Az el nem

kötelezettek csaknem mindegyike most az egyszer a mi oldalunkon állt. Noha sokuk bajlódott határvitákkal és etnikai megosztottsággal, egyiküknek sem állt érdekében megengedni, hogy egy külső hatalom lépjen fel döntőbíróként. A szovjet blokk úgy elszigetelődött, ahogyan az ENSZ létezésének legkorábbi napjai óta még sohasem. A mellettünk kiálló elsöprő többséget alkottak, ennek ellenére országunkban a világ közvéleményének megszállott hívei továbbra is olyan buzgón ostromozták a Fehér Házat, mintha irracionális módon szemben állna az emberiség decens véleményével. Nemigen mérlegelték az ENSZ bénultságával párosuló amerikai tehetetlenség demonstrálásának globális hatását. Két éven át úgy beszéltünk a Biztonsági Tanács által nyújtott garanciákról, mint a béke kulcsáról a Közel-Keleten. Milyen kihatással lenne a közel-keleti diplomáciára egy arcátlan katonai támadás, amely folytatólagosan nyíltan szembeszegül az ENSZ határozataival, és bármilyen amerikai cselekvés hiánya egy vele szövetséges ország oldalán?

Mindeközben a Szovjetunió időt nyert India számára a hadműveletei befejezésére. December 5-én a TASZSZ kemény hangú nyilatkozatban feltétel nélküli támogatásról biztosította Indiát, és ellenezett bármilyen tűzszünetet, amennyiben az nem párosul a Kelet-Pakisztán népének „törvényes jogain” alapuló politikai rendezéssel. Amikor Nixon tudomást szerzett erről, elhatározta, hogy nyomást gyakorol Moszkvára, ám Dobrynin – éppúgy, mint a legtöbb válság idején – most sem tartózkodott Washingtonban, az ügyvivőjének, Voroncovnak pedig csak üzenetek fogadására és továbbítására volt felhatalmazása, tárgyalásra azonban nem.

December 5-én közöltem Voroncovval: immár vízvázalstóhoz érkezünk. Az indiai agresszió bátorítása a Kreml részéről összeegyeztethetetlen az amerikai–szovjet kapcsolatok javításával. Voroncov megnyugtatónak akart látszani. A válságnak egy héten belül vége lesz, mondta; igazán nem kell hatással lennie az amerikai–szovjet kapcsolatokra. Ha Moszkva folytatja jelenlegi külpolitikáját, vágtam közbe, nem lesz vége egy héten belül, történjék bármi a szubkontinensen.

December 6-án Gandhi asszony hivatalosan elismerte Banglades függetlenségét. Habár ez mindvégig benne volt a levegőben, nyilatkozatával minden ajtó bezárult a politikai rendezés még megmaradt esélye előtt. A State Department végre-valahára bejelentette a gazdasági segítség leállítást Indiának, amit Nixon négy nappal korábban rendelt el (de olyan ímmel-ámmal hajtották végre, hogy alig volt valami hatása).

December 6-án Nixon összehívott egy NSC-értekezletet, mert végre meggyőződött némi fegyelem elengedhetetlenségéről. Ám mint általában, a kísérletei ennek érvényesítésére olyan félreérthetők voltak, hogy inkább rontottak a helyzeten. Mivel alapjában véve passzív szerepet játszott, az értekezlet csak arra volt jó, hogy rávilágítson a Rogers és köztem fennálló filozófiai különbségekre, amelyek tovább súlyosbítottak az egyikünkől sem valami jó bizonyítványt kiállító személyes összeütközéseink. Nixon egyértelműen kifejezte a Gandhi asszony

iránti nemtetszését, de a kellemetlenségek elkerülése érdekében nem adott semmilyen operatív utasítást. Alig távoztak azonban a tanácsadói, rá jellemző módon máris utasított engem: vegyem rá John Connallyt és Mel Lairdet, hogy bírja rá Rogerst a Fehér Ház irányvonalának követésére. Ám mivel Rogers magától Nixontól nem hallott ilyen szavakat, megerősítést kapott abbéli véleményében, hogy ő az elnök kívánalmait hajtja végre, én viszont a saját irányomat követem. Nixon annak a kimondására utasította Zieglert, hogy India cselekedetei „szembemennek a nemzetközi tendenciával”, amely a nézeteltéréseket békés úton próbálja meg rendezni, de a minisztériumok – nem tudván, hogy Ziegler minden megnyilatkozásához szükség van Haldeman vagy Nixon jóváhagyására – ezt is az én egyik újabb manőveremnek tekintették.

Ilyen körülmények között politikánk alakítását egyre inkább a Fehér Ház ragadta magához, ahol Nixon és én tudtuk irányítani. És mostanra a minisztériumok nagyon is boldogan hagyták, hadd viseljük mi a felelősséget, és vigyük el a szinte biztos kudarc ódiumát bármiért, ami történik. Úgy döntöttünk, leginkább akkor remélhetjük India visszatartását Nyugat-Pakisztán szétzúzásától, ha megnöveljük annak a kockázatát, hogy a szubkontinensen zajló események veszélyeztethetik az amerikai–szovjet csúcstalálkozó tervét; ez esetben a Kreml talán önmérsékletet sürget Indiánál. Ezért december 6-án levelet kézbesítettünk Voroncovnak Nixontól Brezsnyev számára. Az üzenet hangsúlyozta: „megállapodásunk szelleme szerint” egy csúcstalálkozóra csakis akkor kerülhet sor, ha „a lehető legnagyobb önmérsékletet tanúsítva, a lehető legsürgősebben cselekedve törekszünk a konfliktus befejezésére és a területi integritás helyreállítására a szubkontinensen”; egy India által előállított „befejezett tény” „hosszú időre bonyolítaná a nemzetközi helyzetet”, „aláásná a bizalmat”, és „negatív hatással [lenne] egy egész sor más kérdésre”.

Aznap este 11 órakor megkaptuk a szovjet választ a Voroncovval folytatott előző napi megbeszélésemre. A békülékeny hangú reagálás annak a félnek a hagyományos állásfoglalását tükrözte, amelyiknek a hadműveletei kedvezően alakulnak – a halogatást. A szovjetek elutasították, hogy ami a szubkontinensen történt, vízvázlatzó lenne. Elegánsabb formában ugyan, de a TASZSZ által megfogalmazott irányt követve a tűzszünet előfeltételeként szólítottak fel politikai megoldásra Kelet-Pakisztánban. És a politikai megoldás szovjet definíciója megegyezett Indiával: függetlenség, mégpedig azonnal. Moszkva egyértelműen a háború folytatódását akarta.

Javaslatomra Nixon válaszképpen elrendelte a gazdasági tárgyalások lelassítását az oroszokkal. Ezt azonban könnyebb volt kimondani, mint megtenni. Mostanra már elég sok minisztérium alakított ki komoly érdekeltségeket a kelet–nyugati kereskedelemben ahhoz, hogy megpróbálja megvédeni saját felszterületét – ha másképp nem, az utasítások végrehajtásában mutatott restségben.

Az ellenállás vezéralakja Stans kereskedelmi miniszter volt, aki sok üzletember indulatos nézetét tükrözve kijelentette: a profitot nem szabad feláldozni a politika oltárán. Mindennek tetejébe a valójában buzgó antikommunista Stans úgy gondolta, hogy jó személyes kapcsolatokat épített ki szovjet vezetőkkel, amelyeket vonakodott veszélyeztetni több ezer kilométernyi távolságban zajló rejtélyes diplomáciai manőverek miatt.

December 7-én Jahja arról tájékoztatott minket, hogy Kelet-Pakisztán immár szétesőben van. Számunkra a nap a *Washington Post* vezércikkével kezdődött, amely élesen támadta az adminisztráció politikáját a szubkontinensen, az Indiának menő segély leállítását „zavarba ejtőnek”, „pusztán megtorló jellegűnek”, az okait pedig „nevetségesnek” nevezve. A *Post* pontosan azon a napon jutott erre a következtetésre, amikor minden további kétség eloszlott afelől, hogy a probléma már messze túljutott Kelet-Pakisztán önrendelkezésén. Értesülést kaptunk egy olyan forrásból, amelynek megbízhatóságát illetően soha semmilyen kétségre nem volt okunk (és amit ma sem kérdőjelezek meg), miszerint Gandhi aszszony még Iszlámábád megbénítására is eltökélte magát: jelezte, hogy India nem hajlandó elfogadni semmilyen ENSZ-közgyűlési felhívást a tűzszünetre, amíg Banglades nincs „felszabadítva”, majd ezt követően az indiai erők folytatják a harcot Azad Kasmír (Kasmír pakisztáni része) „felszabadításával” egészen addig, amíg az ellenséges hadsereget és légierőt el nem söprik. Más szóval, Nyugat-Pakisztánt fel kell osztani és védekezésképtelenné kell tenni. Ezenkívül azt is kijelentette a munkatársai előtt, hogy amennyiben a kínaiak „kardcsörtetésbe kezdenek”, a szovjetek „megfelelő válaszlépést” helyeztek kilátásba. Más hírforrások szerint ez elterelő hadműveletet jelent Peking ellen Hszincsiang tartományban.* Iszlámábád egyáltalán nem tudná túlélni a pressziók ilyen kombinációját, és egy kínai–szovjet háború sem volt kizárható.

Ezzel a háttérrel magam mögött tartottam meg a később rendkívüli vitát gerjesztő sajtótájékoztatómat. Azért kerítettem sort rá, mert Rogers megtiltotta a külügyminisztérium munkatársainak a nyilvános tájékoztatók vállalását azon az alapon, hogy nagymértékű kiszivárogtatások történtek, amelyeknek célja az elnök által ismételt elrendelt lépések aláásása lehetett; másfelől pedig szükségünk volt álláspontunk koherens kifejtésére. Igyekeztem megvilágítani az okfejtésünket, figyelmeztetni Indiát, miközben biztosítjuk alapvetően jó szándékunkról, továbbá a szovjetek tudomására hozni, hogy a dolgok kezdenek komolyra fordulni. Tagadtam az adminisztráció „India-ellenességét”. Hangsúlyoztam, hogy 1971 márciusában nem hagytuk szó nélkül a Bangladesben alkalmazott pakisztáni repressziót; leállítottuk a katonai segílyt, valamint erőfeszítéseket tettünk

* Ezeket a beszámolókat az indiai szándékokról – politikánk legfontosabb okai között – Jack Anderson tette közzé, de a jelentőségük nyilvánvaló meg nem értése nélkül.⁸

a politikai rendezés elősegítésére Iszlámábád és a Kalkuttába emigrált bengáli hivatalos személyek között. Mindazonáltal véleményünk szerint Újdelhit terheli a felelősség a háborúért. Ahogyan rámutattam, India „...adhatott volna nekünk egy menetrendet, vagy megvárhattuk volna a pakisztáni polgári kormányzás viszsza-vissza, ameddig már csak három hét volt hátra, hogy meglássuk, vajon változást hoz-e a helyzetben. [...]” Arra a következtetésre jutottunk, hogy „nézetünk szerint kellő ok nélkül került sor katonai akcióra”. India vagy elutasította, vagy figyelmen kívül hagyta a kezdeményezéseinket. Emlékeztettem a Szovjetuniót, hogy kötelessége mérséklő erőként cselekedni, mert „az egyoldalú előny elérésére törekvés előbb-utóbb a feszültségek növekedéséhez vezet, ami minden bizonnyal veszélyezteti az enyhülés kilátásait”.⁹ Azt hittem, és ma is úgy gondolom, hogy az álláspontunk pontos megfogalmazását képviseltem.

Elnöki utasításra George Bush egy lépéssel továbbment az ENSZ-ben, agresszorként bélyegezve meg Indiát. A tűzszünetre és a haderők visszavonására felszólító határozati javaslatunk elsőpró támogatásban részesült a közgyűlésben (ahogy fentebb már elmondtam, 104-11 arányban). De sem tájékoztatóink, sem a világ véleményének elsőpró erejű kinyilvánítása nem tompította a média és a kongresszus részéről érkező kritika élét. A *New York Times* kigúnyolta azt az állításomat, miszerint megvalósítható lett volna a politikai megállapodás Jahjával, a *Washington Post* pedig újólag megfogalmazta „komoly fenntartásait Mr. Nixon Pakisztán-párti politikájával szemben”.

Számunkra a kérdés most már *Nyugat-Pakisztán* feldarabolásának megakadályozása volt. December 8-án a következőt mondtam a WSAG értekezletén:

Most térjünk át az alapkérdésre. Ha India rátámad Pakisztánra, elfoglalja Azad Kasmírt, és szétzúzza a helyi légi- és páncélosereket, egy sereg dolog látszik elkerülhetetlennek. Vajon nyugodt lélekkel megengedhetjük-e ugyanazoknak a bomlasztó erőknek a térnyerését Nyugat-Pakisztánban, mint a keleti országrészben? Így Beludzsisztán és más, ehhez mérhető kérdések kerülnek szükségszerűen előtérbe, ahogyan Gandhi asszony jelezte az elnöknek, és ahogyan tudomásom szerint elmondta a Columbia Egyetem egyik szemináriumán New Yorkban is. Iszlámábád ott marad védtelenül, és Nyugat-Pakisztánból vazallus állam lesz.

A csúcspont – Sorsdöntő elhatározás

Egyedüli ütőkártyánk, amely még megmaradt, lényegében a tét emelése volt a szovjetekkel szemben egy olyan szintig, ahol a Kreml már komolyabb érdeket lát veszélyeztetve. Ezt felismerve Nixon december 8-án este felvetette előttem

a moszkvai csúcs lemondásának lehetőségét, ami jól mutatta az elnök bosszankodásának fokát, de nem feltétlenül jelentette, hogy hajtsam is végre a felvetését. A kijelentés még azzal a további előnnyel is járt számára, hogy a történelem lapjain a keménység hírnevét alapozza meg vele. Később annak a demonstrálására lehet használni, hogy a munkatársak ingadoztak, miközben ő sziklaként állt rendíthetetlenül a háborgó tengerben. Még a hét vége előtt rá kellett jönnöm: az elnöki bosszankodás szó szerint értése komoly kockázatot rejt magában. Egyelőre túl korainak ítélttem egy ilyen lépést, és ezt meg is mondtam Nixonnak. Még nem kaptuk meg Brezsnyev hivatalos válaszát a december 6-i elnöki üzenetre, és ha egyszer nyilvánosan sarokba szorítjuk a szovjeteket, tovább már nem éreznek ösztönzést a Pakisztán elleni indiai támadás leállítására. Ellenben támogattam a nyomás fokozását, miközben a csúcs lemondásával való fenyegetést tartalékban hagyjuk: „A fő probléma most annak biztosítása, hogy a szovjetek tartsák meg a tiszteletet irántunk – mondtam. – Meg kell akadályoznunk a Nyugat-Pakisztán elleni indiai támadást; ez a fő dolog.” Ha tétlenkedünk, „valóban kemény tettek sarkalljuk az oroszokat”. Ugyanezt fejtettem ki Helms előtt: „Ha semmit sem teszünk, biztosan veszítünk. Ha cselekszünk, méghozzá elég bátran, és ezzel egyidejűleg más lépéseket is teszünk, rákényszeríthetjük a szovjeteket, hogy véget vessenek a játékaiknak.”

December 9-én megkaptuk Brezsnyev válaszát. Volt benne reményt keltő elem is, amennyiben tűzszünetet és a tárgyalások felújítását javasolta a felek között Pakisztánban, azon a ponton, ahol félbeszakadtak. Ha a Kreml a március 25-i helyzethez történő visszatérést akarta szorgalmazni az érintett feleknél, akkor ígéretet foglalt magában; fügefalevéllal szolgálna abban az értelemben, hogy azt lehetne mondani a tárgyalásokról: az egységes Pakisztán keretei között *kezdődnek el*, még úgy is, hogy egy független Banglades létrejötte már elrendeltetett. Ezenkívül Brezsnyev tárgyalásokat követelt Mudzsibbal, de mivel annak megvalósulásához időre lenne szükség, jó eszközként szolgálna az időnyerésre, mialatt kiderítjük a moszkvai javaslat pontos jelentését. És biztosítanunk kellett, hogy Újdelhi nem Nyugat-Pakisztán szétzúzására használja a köztes időt.

Ez a baljós lehetőség ugyanis elég nyilvánvalóvá vált az indiai nagykövet és John Irwin külügyminiszter-helyettes között lezajló beszélgetés során. Irwin azért kérte be Dzshát, hogy biztosítékokat kapjon Indiától: nem foglal el semmilyen területet Nyugat-Pakisztánban, Azad Kasmír bármely részét is beleértve. Dzsha úgy válaszolt, hogy nincs területfoglalási szándékuk a szomszédos országban, Azad Kasmírral kapcsolatban azonban meg kell kérdeznie Újdelhit. (India sohasem ismerte el Kasmírt Pakisztán részeként, ennél fogva nézete szerint a magának követelése nem jelentette Nyugat-Pakisztán felosztását.) A találkozó végén Irwin hangsúlyozta: kritikus pillanathoz közelítünk az indiai–amerikai kapcsolatokban.

Kizárt dolog volt, hogy Pakisztán túl tudja élni Banglades és Kasmír egyidejű elvesztését, mert ez minden centrifugális erőt szabadjára engedne. Vlagyimir Mackevics szovjet mezőgazdasági miniszter Earl Butz amerikai mezőgazdasági miniszternél tett december 9-i látogatását ezért ürügyként használtuk a komolyan veendő nézetünk aláhúzására. Meglepetésére Mackevics meghívást kapott egy találkozóra az elnökkel az Ovális Irodában. A golyófejű, kedélyes, ártatlan jó szándéktól túláradó vendég Brezsnyev személyes üdvözlését tolmácsolta, aki nagy várakozással eltelve már alig várja a moszkvai csúcst. Nixon úgy válaszolt, hogy az amerikai–szovjet kapcsolatok terén történő minden előrelépést komolyan veszélyeztet a szubkontinensen zajló háború. Ragaszkodunk a tűzszünethez. Ha India Nyugat-Pakisztán ellen vonul, az Egyesült Államok nem marad tétlen; majd az elnök hozzátette: „A Szovjetunió szerződésben áll Indiával, mi pedig Pakisztánnal. Fel kell ismerniük a tűzszünet és a válság politikai rendezésének sürgős szükségét.” Mackevics abban a kényelmes helyzetben volt, hogy joggal mondhatta: a magas politikára tartozó ilyen ügyek kívül esnek az illetékességén, és a kíséretében levő Voroncov sem tudott felvilágosítással szolgálni. Az eredmény időbeli nyereség volt a további indiai előrenyomulásra.

A kormányunkon belüli feszültségek december 9-én a felszínre törtek, amikor Nixon, magánkívül a haragtól a sajtóban megjelent híresztelések miatt, miszerint vezető beosztású amerikai diplomaták ellenzik az elnök „India-ellenes részrehajlását”, magához rendelte a WSAG vezető beosztású hivatalnokait, és közölte velük: miközben nem követeli meg, hogy a külügyminisztérium lojális legyen hozzá, az Egyesült Államokkal szemben viszont lojálisnak kell lennie. Ez egyike volt azoknak az érzelemtől fűtött kijelentéseknek, amelyeket Nixon később megbánt, és amelyek a támogatottságát illetően oly sokba kerültek neki. Szemléletét illetően a külügy igenis lojális volt az Egyesült Államokhoz; történetesen nem értett egyet az elnök politikájával, és miniszterének az útmutatásait követte. Ahogyan megjegyeztem Alex Johnsonnak: míg a Keatingnek menő, Újdelhi bírálata utasítást adó táviratok megfogalmazása és engedélyeztetése napokig eltartott, addig az Iszlámábádnak szánt, Pakisztánt kritizáló táviratok csodálatos módon két órán belül már úton voltak a címzetthez.

Az alapvető tény, amellyel oly kevesen akartak szembenézni, a következő volt: a Szovjetunió és India egyetlen szimpla gesztussal véget tudott volna vetni a válságnak (és a mi hazai vitáinknak). Részünkről mindössze biztosítékot kívántunk arra nézve, hogy nem kerül sor támadásra Nyugat-Pakisztán ellen, és Kasmír elszakítására sem tesznek lépéseket. Ez esetben szabad folyást lehetett volna engedni az eseményeknek. A Kelet-Pakisztánban zajló háború a saját tehetlenségi nyomatékából következően úgyis nyugvópontra jut, hiszen a hatszoros létszámfölényben levő indiai haderő egyértelműen domináns helyzetben volt.

De India pontosan ezt a megnyugtató biztosítékot nem volt hajlandó megadni, vagy a Szovjetunió ösztönözni. Dzsha instrukciók nélkül maradt Újdelhiből, és Voroncov sem hozott magával ilyen értelmű üzenetet, még azután sem, hogy Nixon személyesen interveniált.

December 10-én Jahjával új előterjesztést dolgoztunk ki az ENSZ számára arra a brezsnyevi javaslatra alapozva, miszerint a tárgyalásokat ott kell újrakezdeni, ahol megszakadtak. Javaslatunkból kihagytuk az indiai csapatkivonás követelését, viszont felhívást foglaltunk bele a fennálló helyzet változatlanul hagyása melletti tűzszünetre, amelyet Kelet- és Nyugat-Pakisztánban egyaránt az ENSZ képviselői monitoroznának. A fegyvernagyvás életbelépése után haladéktalanul tárgyalások kezdődnének a csapatok kivonásáról és a bangladesi törekvések kielégítéséről. Röviden szólva Pakisztán, cserébe az indiai hadműveletek befejezéséért az ország nyugati részén, kész tudomásul venni a katonai *status quo*-t a (mostanra már nagyrészt indiai megszállás alatt álló) Kelet-Pakisztánban, és tárgyalásokba bocsátkozni, amelyeknek az egyetlen lehetséges kimenetele egy független Banglades létrejötte lehet.

A fenti ajánlatot december 10-ének délelőttjén adtam át Voroncovnak egy levél kíséretében Nixontól Brezsnyevnek, amely leszögezte: a kelet-pakisztáni politikai megoldásra vonatkozó szovjet javaslatok teljesítése folyamatban van. „Ezt most azonnali tűzszünetnek kell követnie Nyugat-Pakisztánban.” A cienfuegosi válság idején alkalmazott eljárást követve, felolvastam Voroncov előtt az 1962. november 5-i emlékeztetőt, amelyben az Egyesült Államok *indiai* agresszió esetén segítséget ígért Iszlámábádnak. Figyelmeztettem, hogy betartjuk ezt az ígéretet. Voroncov természetesen nem rendelkezett semmilyen instrukcióval, és negyvennyolc órán át semmit sem hallottunk felőle.

Bismarck egy ízben azt mondta: „A külpolitikában a bátorság és a siker nem alkalmi kapcsolatban áll egymással, hanem egy és ugyanaz.” Nixonnak sok hibája volt, de válságok idején feltűnően bátornak mutatkozott. Egy korábban már készségbe helyezett repülőgép-anyahajós harci kötelék most parancsot kapott a Bengáli-öböl megközelítésére az amerikaiak evakuálását hozva fel indokként, ám valójában nyomatékot adva figyelmeztetéseinknek egy Nyugat-Pakisztán elleni támadás esetére. A köteléket a Malaka-szorostól keletre állítottuk készenlétbe, nagyjából huszonnégy órai távolságra a Bengáli-öböltől, mert következő lépésünk megtétele előtt konzultálni akartam a kínaiakkal. A flottamozgás céljának magyarázataként megmondtam Mel Lairdnek, hogy Kelet-Pakisztán indiai elfoglalását kész ténynek tekintjük; célunk egy Nyugat-Pakisztán elleni támadás elriasztása. (Azt már nem tettem hozzá, hogy emellett szükségünk van egy kéznél levő haderőre arra az esetre, ha a Szovjetunió nyomást akarna gyakorolni Kínára.) Mint válságok idején mindig, Laird most is megbízható és együttműködő partner volt.

Mielőtt elindulhattam volna New Yorkba a titkos találkozóra Huang Huával, hírt kaptunk róla, hogy a kelet-pakisztáni erők parancsnoka tűzszünetet ajánlott fel. A State Department ujjongott az örömtől. Az aznapi WSAG-ülésen Alex Johnson már a megvalósítás módjait tárgyalta. Le voltam hangolva. Egy külön megkötött tűzszünet Bangladesben szembemegy azzal, amit most javasoltunk a szovjeteknek. Lezárna az ott éppen lecsendesedő háborút, de felnagyítaná legfőbb gondunkat, mert tehermentesítené az indiai hadsereget és légierőt egy általános támadásra Nyugat-Pakisztán ellen. Tudtuk, hogy Gandhi asszony már elrendelte hadereje gyors átcsoportosítását a Nyugat-Pakisztán elleni általános támadás indítására, mihielyt befejeződnek a bangladesi hadműveletek. Bekértem Raza pakisztáni nagykövetet, és sürgettem, hogy a tűzszüneti javaslatot hozzák összhangba azzal, amiben korábban megállapodtunk Jahjával. A WSAG beleegyezett, hogy ugyanígy tesz hivatalos csatornákon keresztül. A tűzszünetnek magába kell foglalnia *mind* Kelet-, *mind* Nyugat-Pakisztánt, máskülönben a Nyugat-Pakisztánt fenyegető veszély fokozódna, amint a hadműveletek a keleti területen véget értek. Így aztán Iszlámábád ideiglenesen visszavonta a Kelet-Pakisztánra vonatkozó tűzszüneti javaslatát, de világos volt, hogy csak lélegzetvételnéi szünethez juttatott minket. A pakisztáni haderő Bangladesben rövid időn belül felmorzsolódik, tehát az indiai csapatok tehermentesülnek a Nyugat-Pakisztán elleni tervbe vett támadáshoz. Haladéktalanul és végérvényesen dűlő-re kellett vinnünk a dolgot.

Hat óra tájban találkoztam Huang Huával a CIA liftet nélkülöző tömbházában, New Yorkban, az East Seventies negyedben. A tükrökkel sűrűn borított falak és a rikító színek arról árulkodtak, hogy a szoba egészen más célokat szolgál, mint hogy otthont adjon egy találkozóznak egy puritán kommunista rezsim képviselője és az elnöki tanácsadó között, akik megpróbálnak megmenteni egy távoli országot, amely összehozta őket.

Alapos részletességgel tájékoztattam Huang Huát az összes érdekelt féllel folytatott üzenetváltásainkról, a szovjeteke is beleértve. Tudomására hoztam megbízható információkat a Nyugat-Pakisztán haderejének megsemmisítésére irányuló indiai tervekről és arról a kellemetlen következtetésünkről, hogy amennyiben Pakisztánt meg akarjuk menteni a teljes megsemmisüléstől, a fennálló helyzeten alapuló tűzszünet érdekében maximális politikai nyomást kell kifejtenünk a Jahjával kidolgozott tervnek megfelelően. Semmi más nem akadályozná meg a Nyugat-Pakisztán ellen tervezett indiai offenzívát, amelynek sikere előre borítékolható. A repülőgép-anyahajóval támogatott harci kötelékünknek a Malaka-szoros közelébe vezénylésével mi megtettük a magunk részét.

Az instrukciókkal nyilvánvalóan nem rendelkező Huang Hua kemény álláspontra helyezkedett. Azt bizonygatta, hogy a jelenlegi helyzet alapján megkötött tűzszünet felér a szovjetekekkel való tényleges lepaktálással. Az agresszió elnyeri

juralmát, és Kelet-Pakisztán áldozatul esik egy hatalmasabb erőnek. Nem szabad feladnunk azt az elvet, hogy az indiai visszavonulásnak a tárgyalásokat *megelőzően* kell megtörténnie. Határozottan ekképpen válaszoltam: amennyiben Pakisztán és Kína ragaszkodik egy ilyen állásponthoz, akkor melléjük állunk a szavazatunkkal az ENSZ-ben. Ez azonban értelmetlennek fog bizonyulni, mert egyenesen az indiai és a szovjet stratégia kezére játszik, amelynek célja Pakisztán *egészének* felosztása. Huang Hua most előrukkolt az igazi kínai aggodalommal, amely szerint precedens teremődik arra, hogy más országokat is fel lehetne osztani indiai–szovjet lepaktálással. Közöltem vele: az Egyesült Államok nem maradna közömbös további szovjet lépések iránt. Egy Kína elleni támadásnak különösen súlyos következményei lennének; ami azt illeti, épp emiatt tartunk ki egy ilyen határozott álláspont mellett, dacolva a közvéleménnyel, a kongresszussal és kormánysszerveink többségével. Még a hadiflottánkat is a veszélyeztetett térség közelébe vezényeltük. Rendkívűli helyzet állt így elő: aktív, habár hallgatolagos megállapodás volt születőben egy olyan országgal, amelyet még el sem ismertünk. Huang Hua megígérte, hogy tájékoztatni fogja Csou En-laj miniszterelnököt az álláspontunkról, viszont, tette hozzá, egy dologról már most biztosítani tud engem: Kína sohasem szűnteti be a harcot, ameddig egyetlen puska is van az arzenáljában, és egész biztosan fokozza a Pakisztánnak nyújtott segítséget. Ezt – mint kiderűlt, tévesen – utalásként értelmeztem arra, hogy Peking katonailag még ebben a késői fázisban is beavatkozhat.

Fokozandó a nyomást a szovjeteke a tűzszünet érdekében, megbíztam Haiget, hogy december 10-én este hívja fel Voroncovot, és közölje vele: az Egyesült Államok határozott intézkedéseket tesz, köztük flottamozdulatokat, ha rövidesen nem kapunk kielégítő választ a javaslatunkra.

Másnap reggel – még mindig New Yorkban – együtt reggeliztem az alig néhány napja miniszterelnök-helyettesé kinevezett Zulfikar Ali Bhuttóval ENSZ-nagykövetünk elegáns lakásában a Waldorf Towersben. A kínai tapéta és a figyelmes pincérek csaknem feledtették az emberrel, hogy nyolcezer mérfölddel távolabb vendégem országának a jövője egy hajszálon függ. Az elegáns, ékesszóló és kifinomult modorú Bhutto személyében végre olyasvalaki jelent meg a színen, aki képes lesz felvenni a versenyt az indiai vezetőkkel a nyilvánosság figyelmének magára vonásában. Mozgalmas életpálya állt mögötte. Építője volt Pakisztán barátságának Kínával abban az időben, amikor az amerikai vezetők a világbe-két fenyegető veszélyként tekintettek a Kínai Népköztársaságra; még demagóg Amerika-ellenes hűrok pengetésétől sem riadt vissza, amikor ez belpolitikai céljait szolgálta. A különö módon hivalkodó modora és olykor cinikus magatartása miatti bizalmatlanság öröksége egész politikai élete során mindvégig kísértette a kormányunkon belül. Én a magam részéről éles eszűnek, elragadónak és látásmódját tekintve globális formátumú embernek tartottam. Meg tudta kü-

lönböztetni a pózolás a politikától, és képtelen volt elviselni mások hülyeségét. Miután azonban sok ilyen emberrel kellett megküzdenie, több ellenséget szerzett magának, mint amennyi általában osztályrészül jut az embernek. Nem volt igazán megelégedve Pakisztán katonai vezetőinek vontatott tempójú előrehaladásával. Később kétségkívül magával ragadta a manipulációs képességébe vetett túlzott hite, de Pakisztán tragédiájának a napjaiban egyben tartotta nemzetének maradékát, és helyreállította az önbizalmukat. A legnagyobb szükség órájában megmentette országát a teljes összeomlástól. Utóbb túlzott büszkeségével önmaga idézte elő a bukását, de az 1971-ben tanúsított bátorságáért és előrelátásáért jobb sorsot érdemelt volna annál a tragikus végnél, amit heves vérmérsékletű honfitársai szabtak ki rá, tönkretéve hírnevüket a kegyelem gyakorlásában.

A december 11-i megbeszélésen közöltem Bhuttóval: látszatra kemény retorikával nem lehet megmenteni Pakisztánt, hanem olyan cselekvési módozatot kell kimunkálnunk, amelyet véghez is tudunk vinni. Már elmentünk a lehetőségek határáig: „Nem arról van szó, hogy nem akarunk segíteni önöknek, hanem arról, hogy meg akarjuk menteni Pakisztánt. Az mind nagyon szép, ha elveket nyilatkoztatunk ki, de végül biztosítanunk kell az önök túlélését.” Sürgettem, dolgozzon ki közös álláspontot a kínaiakkal; nem vagyunk hajlandók elfogadni, hogy ide-oda taszigáljanak minket azok, akiknek megpróbálunk segíteni. Ha ez folytatódik, segíteni fogunk ugyan a hivatalos ENSZ-határozatok elfogadtatásában, de elveszítjük képességünket a hatékony cselekvésre. A következő negyvennyolc óra döntő lesz. Ezt az időt nem vesztegethetjük pózolásra a történelemkönyvek számára, tettem hozzá.

Bhutto összeszedett és megértő volt, ugyanúgy tudatában lévén a tényeknek, mint ahogyan én; illúziók nélküli emberként készen állt annak megtételére, ami szükséges volt, legyen bármennyire is fájdalmas, és annak megőrzésére, ami még megmaradt az országából. A kínaiak össze vannak zavarodva, mondta, az amerikai kormányban tapasztalható egyértelmű szkizmától. Túl sok egymásnak ellentmondó kijelentést hallottak a hét folyamán, George Bush Indiát agresszióval vádoló beszédétől kezdve a State Department szigorú semlegességet hangoztató nyilatkozatáig. Akkor most minek higgyenek? Közöltem vele: nem titok, hogy vannak nézeteltérések, de ugyanígy nem titok, hol áll Nixon és hol állok én, s tudnia kell, hogy a végső döntéseket a Fehér Ház hozza meg. Az ő feladata együttműködni közülünk azokkal, akik meg akarják menteni Pakisztánt; nem engedhetjük meg hazai ellenfeleinknek, hogy a barátaink összezavarásával ériék el a céljukat. Végül megegyeztünk abban, hogy ha másnap délig nem hallunk Moszkva felől, az ügyet ismét a Biztonsági Tanács elé visszük, indokként pedig a kelet-pakisztáni ellenségeskedés közelgő befejeződését hozzuk fel. Indításképpen tűzszünetet és indiai kivonulást követelünk, de beérjük pusztán egy tűzszünettel is a fennálló helyzet alapján – lényegében az indiai *fait accompli* elfogadá-

sával Bangladesben. Számítanom kellett Bhuttóra annak biztosításában, hogy a kínaiak megértik az álláspontunkat.

Washingtonba visszatérve felhívtam Voroncovot, és közöltem vele: december 12-én délig kap időt a válaszra, vagy egyoldalúan továbblépünk. Voroncov elmondta, hogy Vaszilij Kuznyecov külügyminiszter-helyettes Újdelhibe utazott egyezsége jutni egy kielégítő végkifejletről és önmérsékletet szorgalmazni Indiánál. Ez valószínűleg igaz, mondtam Nixonnak; az indiaiaknak nincs szükségük szovjet látogatóra ahhoz, hogy megerősítsék az eltökéltségüket Pakisztán megsemmisítésére, és Kuznyecov mérsékelt professzionális politikus hírében állt nálunk. De akár tűzszünetet szorgalmaztak az oroszok, akár támadásra noszogatták az indiaiakat, az általunk követett iránynak ugyanannak kellett lennie: növelni a nyomást, amíg csak biztosítékot nem kapunk Újdelhitől arra, hogy létrejön a tűzszünet, és nem annektálják Nyugat-Pakisztánt.

India azonban még nem állt készen egyik eshetőségre sem. A New Yorkban tartózkodó Szingh külügyminiszter ellenezte az ügy visszautalását az ENSZ elé, márpedig ENSZ-döntés híján nem kerülhet sor kielégítő tűzszüneti határozatra. Esküvel tagadott bármely területi ambíciót Nyugat-Pakisztánban, ám feltűnően kivételt tett Azad Kasmírral, mint amelyet India nem ismer el a szomszéd állam részeként. Dzsha nagykövet végre válaszolt Irwin külügyminiszter-helyettes két nappal korábbi, az indiai szándékokat tudakoló kérdésére. Ő is tagadta a területi ambíciókat, de szintén nyitva hagyta Újdelhi döntési jogát Kasmírral kapcsolatban. Érvelése szerint Kasmír Indiához tartozik; a pakisztáni területre eső részt Iszlámábád jogtalanul bitorolja. Amikor minden megnyugtatósnak szánt kijelentést egybegyűjtöttünk, gondosan megfogalmazott kibúvókká álltak össze. India és a Szovjetunió továbbra sem volt hajlandó elismerni a területi *status quó*t Nyugat-Pakisztánban; szándékosan nyitva hagyták egy olyan megszállás lehetőségét, amit csak a pakisztáni hadsereg teljes megsemmisítésével és az ország ezt követő feldarabolásával lehet megvalósítani.

Ilyen helyzetben fogadta Haiget és engem Nixon az Ovális Irodában december 12-én, vasárnap délelőtt – épp azelőtt, hogy az elnök és én útra keltünk az Azori-szigetekre találkozni Pompidou elnökkel. A megbeszélés a sürgősség légkörében zajlott. Valamilyen kínai reakciót vártunk a Huang Huával folytatott megbeszélésemre. A Nixon-adminisztráció belső viszonyaira tipikusan jellemző módon sem a külügyminiszter, sem a védelmi miniszter, sem minisztériumaik egyetlen más képviselője nem vett részt ezen a kulcsfontosságú értekezleten, ahol, mint kiderült, első alkalommal született döntés a háború megkockáztatására a szovjet–kínai–amerikai háromszög-kapcsolatrendszerben.

Rogers éppen egy NATO-értekezleten volt, amikor a háború áttérjedt Nyugat-Pakisztánra. Visszatértekor világossá tette az elnök politikájával szembeni nemtetszését, amikor megtiltotta Joe Siscónak a televíziós fellépést a megvédésére.

Szokásához híven Nixon nem kívánt sem konfrontálódni régi barátjával, sem pedig felülbírálni őt, Rogers pedig nem igazán lelkesedett a részvételért a dologban. A válság kimenetele valószínűleg nem kecsegtet dicsőséggel; a siker a katasztrófa elkerülése lesz, márpedig ez aligha olyan eredmény, amivel elismerést lehet kivívni.

Így hát Nixon, Haig és én a minden válságot sűrű homályba burkoló magányban jöttünk össze az Ovális Irodában, egymásnak ellentmondó pressziók és sejtések, valamint fokozatosan növekvő feszültségek közepette, amelyekről az ember tudja, hogy hamarosan kitörnek, de azt még nem, hogy milyen irányban. Dél előtt 10 óra 5 perckor Voroncov hívása szakította meg a megbeszélést, közölve velünk, miszerint a szovjet válasz már úton van. Az üzenet biztosított bennünket afelől, hogy Indiának nincsenek agresszív tervei Nyugat-Pakisztánnal – ám ismét hallgatott a kulcskérdésről: területi igényeiről Kasmírban. Éppúgy értelmezhetjük manőverként időnyerés céljából egy további *fait accompli* elérésére, mint őszinte óhajként a rendezés iránt. Elhatároztuk, hogy úgy tudjuk a legjobban demonstrálni, milyen komolyan vesszük a válságot, ha az ENSZ elé visszük. Mind ez alkalmat adna nekünk a helyzet sürgősségének hangsúlyozására, valamint a javaslatunk előterjesztésére egy fennálló helyzet alapján létrejövő tűzszünetre.

Ezért dél előtt fél 12-kor a presszió fenntartása céljából egy Haig és általam megfogalmazott üzenetet küldtünk Moszkvába. A Nixon-adminisztráció most első ízben vette igénybe a forró vonalat.* Ami azt illeti, tudtuk, hogy ez a Moszkva–Washington-távírókapcsolat lassabban működik, mint a szovjet nagykövetségen át menő kommunikáció, de a sürgősség érzetét volt hivatott közvetíteni, és felgyorsíthatta az orosz döntéshozatalt. Az egyoldalas, forró vonalon továbbított üzenetben leszögeztük: miután hetvenkét órát vártunk a szovjet válaszra a Voroncovval és Mackeviccsel folytatott megbeszélésünk után, az elnök „elindított bizonyos lépéseket” az ENSZ Biztonsági Tanácsában, amelyeket már nem lehet visszafordítani. „Emellett azt is kénytelen vagyok megjegyezni, hogy az indiai biztosítékok még mindig nélkülöznek minden konkrétumot. Továbbra is kész vagyok a december 10-i levelemben kifejtett irányban haladni” – gondolva itt tűzszünet kötésére a fennálló helyzet fenntartása mellett, és azonnali tárgyalásokra. Nixon üzenete így végződött: „Nem tudom elég határozottan hangsúlyozni, hogy az idő döntő tényező olyan következmények elkerülésére, amelyeket egyikünk sem kíván.”

Alig végeztünk a forróvonal-üzenet továbbításával Moszkvának, amikor szóltak, hogy Huang Hua Pekingből érkezett sürgős válasz átadása céljából találkozni szeretne velem. Példa nélküli volt ez, mivel a kínaiak, elragadó középső birodalmi örökségük egyik manifeszta-lódásaként, korábban minden esetben ad-

dig vártak az üzeneteikkel, amíg mi nem kértünk tőlük találkozót. Ezért feltételeztük, hogy csak igazán komoly dolog készítheti őket ilyen kezdeményezésre. Úgy gondoltuk, katonailag sietnek Pakisztán segítségére, mivel meglátásom szerint Huang Hua negyvennyolc órával korábban erre az eshetőségre utalt. Ha így állt a dolog, egy lehetséges erőpróba határán voltunk, mert ha Kína katonailag lépne, a Szovjetunió – minden rendelkezésünkre álló információ szerint – elkötelezte magát az erő alkalmazására a KNK ellen. Akkor pedig el kellene döntenünk: segítsünk-e egy olyan országot, amelyet egészen a múlt évig esküdt ellenségünknek tekintettünk.

Nixon azonnal megértette: ha a Szovjetuniónak sikerül megaláznia Pekinget, minden esély szertefoszlik a hatalmi egyensúly fenntartására a világban. Úgy határozott, és ezzel én is egyetértettem, hogy egy Kína elleni szovjet fenyegetést nem nézünk ölbe tett kézzel. Egy olyan ország, amelyet nem ismertünk el, és amellyel két évtizeden át gyakorlatilag semmilyen kapcsolatban nem álltunk, legalább ebben a helyzetben valamilyen jelentős segítségben részesülne. A támogatás pontos mibenlétét még ki kell dolgoznunk, amikor a körülmények úgy alakulnak. Nixon anélkül hozta meg ezt a döntését, hogy tájékoztatta volna róla akár a külügy-, akár a védelmi minisztert – nem éppen ideális módjaként a válságkezelésnek. Mivel mindketten távozóban voltunk az Azori-szigetekre, Al Haignek és Win Lordnak kell majd New Yorkba mennie a kínai üzenet átvételére. Arra az esetre, ha az üzenet azt tartalmazná, amit feltételeztünk, és amitől mindketten tartottunk, Haiget utasítottuk, hogy ezt válaszolja a kínaiaknak: nem nézzük el a szovjet intervenciót. Hogy némi katonai nyomaték-kal is szolgáljunk a stratégiánk foganatosítására, Nixon elrendelte a repülőgép-anyahajával megerősített harcscsoport behajózását a Bengáli-öbölbe a Malaka-szoroson keresztül.

Mostanra már sürgőssé vált a szovjetek szándékainak tisztázása, és a meggyőzésük arról, hogy komolyan vesszük a dolgot. Dél előtt 11.45-kor telefonon tájékoztattam Voroncovot a forró vonalon továbbított üzenetről és a tervezett flottamozdulatokról, de egyúttal biztosítottam változatlan készségünkről az együttműködésre az elnök Brezsnyevhez intézett levelében írtak alapján – azaz tűzszünet elfogadása a fennálló helyzet megőrzése mellett. Újból a Biztonsági Tanács elé visszük az ügyet, ám készen állunk békülékeny hangnemben folytatni a vitát az ENSZ-ben. A választás a Szovjetunió kezében van. Voroncov állítása szerint a Kuznyecovtól érkező jelentések alapján egyazon célok érdekében munkálkodunk. Remélte, mire összeül a Biztonsági Tanács, az Újdelhiben kifejtett szovjet erőfeszítéseknek már be is érett a gyümölcse. Közöltem vele, hogy rövidesen kifutunk az időből.

Délben Ron Ziegler bejelentette: tekintettel arra, hogy India folyamatosan szembehelyezkedik az ENSZ Közgyűlésének elsöprő többséggel meghozott tűzszüneti felhívásával, az Egyesült Államok ezennel ismét a Biztonsági Tanács elé

* Brezsnyev később az 1973. októberi közel-keleti háború alatti készülség idején használta a forró vonalat.

terjeszti az ügyet, egyúttal pedig figyelmeztetett a következőkre: „Mivel Kelet-Pakisztánt ténylegesen indiai csapatok tartják megszállva, a háború folytatása egyre növekvő mértékben fegyveres támadás jellegét ölti az Egyesült Nemzetek Szervezete egyik tagállamának pusztá léte ellen.”

Végül kiderült: a kínai üzenet nem azt tartalmazza, amire számítottunk. Éppen ellenkezőleg, elfogadta az általam negyvennyolc órával korábban Huang Hua előtt körvonalazott ENSZ-eljárást és politikai megoldást: felhívást tűzszünetre és csapatkivonásra, de beleegyezve a fennálló helyzetet alapul vevő fegyvernyugvásba. Csou En-laj elemzése megegyezett a miénkkel. Meglepő módon Pakisztán, Kína és – már ha hinni lehetett Voroncovnak – a Szovjetunió most mind ugyanabban az irányban munkálkodott a mi égiszünk alatt. De magányos és bátor döntésének meghozatalakor Nixon még nem tudhatta ezt. Ha a dolgok számításaink szerint alakulnak, nem lett volna más választásunk, mint Kína mellé állni valamilyen módon a kormányunk nagy része, a média és a kongresszus valószínű ellenkezésével szemben. És ne feledjük: még mindig a vietnámi háború kellős közepén voltunk. Legyen bármi is a konklúziója, a történelem értékelése Nixonról nem hagyhatja figyelmen kívül bátorságát és patriotizmusát egy ilyen döntés meghozatalában a közvetlen politikai érdekei kockáztatásával azért, hogy minden szabad nép végső biztonsága érdekében megőrizze az erőegyensúlyt a világban.

A kínai üzenet vétele után huszonnégy órára felfüggesztettük a flottamozdulatot, lehetőséget nyújtva Moszkvának, hogy választ adjon a forró vonalon küldött üzenetünkre. Ez december 13-án reggel 5 órakor futott be szintén a forró vonalon, miközben az elnök és én már az Azori-szigeteken tartózkodtunk. A Voroncov által korábban elmondottakat ismételte meg: a szovjetek „az összes körülmény tisztázását folytatják Indiában,” és az eredményekről késedelem nélkül tájékoztatnak minket. Így a kérdés pontosan úgy maradt, ahogyan utasításainknak megfelelően George Bush definiálta előző este a Biztonsági Tanácsban:

Most felvetődik a kérdés India további szándékait illetően. Például: vajon Újdelhi arra használja-e fel a jelenlegi helyzetet, hogy megsemmisítse a pakisztáni hadsereget? Vajon India a nyugat-pakisztáni ellentámadásokat ürügyként szándékozik-e felhasználni ottani területfoglalásra? Vajon a célja az Iszlámábád által ellenőrzött Kasmír egyes részeinek elfoglalása, ami ellenkezik a Biztonsági Tanács által 1948-ban, 1949-ben és 1950-ben elfogadott határozatokkal? Ha nem ez India szándéka, akkor azonnali cáfolatra van szükség. A világnak joga van tudni: mik India szándékai? Pakisztán céljai világossá váltak: elfogadta a közgyűlés 104–11 szavazati arányban meghozott határozatát. Az elmúlt héten kormányom számos alkalommal feltette ezt a kérdést az újdelhi kormánynak. Sajnálattal vagyok kénytelen arról tájékoztatni

a Biztonsági Tanácsot, hogy India válaszaik mindeddig nem voltak kielégítők és megnyugtatók.

Komoly mértékű médiafigyelem által kísérve flottánk áthaladt a Malaka-szoroson, és behajózott a Bengáli-öbölbe. Vajon fenyegetjük-e Indiát? Kelet-Pakisztánt akarjuk megvédeni? Elment az eszünk? Valójában józan kalkuláció alapján léptünk. Nagyjából hetvenkét óránk volt arra, hogy véget vessünk a háborúnak, mielőtt Nyugat-Pakisztánt beszippantja az örvény, ugyanis ennyi időre lenne szüksége Indiának erői átcsoportosítására és a támadás megindítására. Miután a pakisztáni hadsereg és légierő megsemmisült, az ország tehetetlenségre kárhoztatása garantálná végső szétesését. Figyelmeztetést kellett adnunk a szovjeteknek, hogy a dolgok a mi részünkről is könnyen kicsúszhatnak az ellenőrzés alól. Készen kellett állnunk a kínaiak támogatására, ha az utolsó pillanatban végül mégis bevonulnának, miután ENSZ-kezdeményezésünk kudarcot vallott. A Kremlnek ürügyre volt szüksége az állítása szerint Indiára gyakorolt pressziói felgyorsítására. Bármennyire is valószínűtlen volt egy amerikai katonai akció India ellen, a másik oldal nem lehetett biztos az elkerülésében; nem valószínű, hogy hajlandó lenne bevállalni akár a legkisebb esélyét is annak, hogy esetleg irracionálisan cselekszünk. Emellett pedig ez volt a legjobb eszközünk a Szovjetunió és India megosztására. Moszkva szívesen zaklatott minket, de megítélésünk szerint katonai kockázatok vállalására már nem állt készen. A repülőgép-hordozóval megerősített harci kötelék Bengáli-öbölbe vezénylése nem kötelezett el bennünket végső akcióra, ám a bizonytalanságnak pontosan azt a tűréshatárát húzta meg, amelyre szükség volt a döntés kikényszerítésére Újdelhiből és Moszkvából.

December 14-én hajnali 3-kor Voroncov hivatalos szovjet jegyzéket adott át Al Haignek. A kilencoldalas, kézzel írott memorandum szerint „jelentős közeledés van álláspontjaink között”, valamint „az indiai vezetés határozott biztosítékokkal szolgált arra, hogy nem áll szándékában nyugat-pakisztáni területfoglalás”. Ez némi haladás volt ugyan, de továbbra is kitért az alapvető kérdés elől, miszerint Újdelhi saját területnek tekinti-e Kasmír Iszlámábád által birtokolt részét. És mélyen hallgatott a tűzszünetről, mint ahogy Indiát illetően is néma csendbe burkolózott. Márpedig ha nem kerül sor hamarosan tűzszünetre, az indiai haderő abban a helyzetben lesz, hogy Nyugat-Pakisztán ellen forduljon, akadémiussá téve minden tárgyalásunkat.

Emiatt az Azori-szigetetről történő visszatérésünk közben az *Air Force One* fedélzetén háttér-információnak szánva a következőket mondtam a sajtóközönműnynek: a szubkontinensen tanúsított szovjet magatartás nem egyeztethető össze az őszinte egymás mellett élés által megkövetelt kölcsönös önmérséklettel. Ha így folytatódik, kénytelenek leszünk újraértékelni kapcsolatunk egészét, a csúcstalálkozót is beleértve. Ez utóbbi kijelentést nem egyeztettem konkrétan

Nixonnal, mivel feltételezésem szerint tükrözte az álláspontját, hiszen ő maga említette nekem december 8-án. A csúcstalálkozó lemondásával való fenyegetés a háttér-tájékoztatókra vonatkozó szabályok megsértésére készítette a *Washington Post*ot, megnevezve engem a kijelentés megtevőjeként, arra hivatkozva, hogy „az embereknek joguk van tudni”. A doktriner puritanizmus eme átmeneti rohama után a *Post* egy idő után kénytelen volt összeszedni magát, hogy meghívást kapjon későbbi háttér-tájékoztatókra.

Az ebből következő ribillió a december 15-i nap nagy részét kitöltötte. Habár elhangzottak kétségbeesett tagadások a külügy részéről, sőt Ron Ziegler is visszatáncolt némileg a nyilvánosság előtt, az üzenet eljutott Moszkváig, ahol ekkorra már megtanulták, hogy az én hangom valószínűleg az elnök álláspontját tükrözi. (És valóban: ha bírálóim a kormányhivatalokban elemzik a helyzetet, rá kellett volna jönniük, hogy semmilyen más esetben nem éltem volna túl, a szituáción való felülkerekedésemről már nem is beszélve.) Voroncov több alkalommal is egyre sürgősebb és kedélycsillapító kijelentésekkel, valamint megnyugtatót kérvén jelent meg. Másnap, december 16-án reggel megbízható információt kaptunk arról, hogy Kuznyecov tényleg nyomást gyakorol Újdelhire a területi *status quo* elfogadására Nyugat-Pakisztánban, Kasmírt is beleszámítva.

December 15-én késő délután a túlerővel szemben álló kelet-pakisztáni kormányerők parancsnoka ismét tűzszünetet ajánlott. Öt nappal tovább tartott ki, mint amit lehetségesnek véltünk, amikor az első tűzszüneti javaslatot december 10-én megtette. Csapatai ellenállása időt adott nekünk a presszió fokozására, amivel megakadályoztuk Nyugat-Pakisztán lerohanását.

Másnap Gandhi asszony feltétel nélküli fegyverszünetet javasolt Nyugat-Pakisztánban. Nincs kétségem afelől, hogy vonakodva meghozott döntés volt ez a szovjet nyomásból következően, amely viszont az amerikai állhatatosságnak volt köszönhető, beleértve a flottamozdulatokat és a hajlandóságot a csúcs kockáztatására. Ennek tudata jól jött nekünk, amikor négy hónappal később Vietnámban robbanásszerű események történtek. Ráadásul Csou En-laj is úgy ítélte meg – miként később elmondta Bhuttónak –, hogy megmentettük Nyugat-Pakisztánt. A válság véget ért. Elkerültük a legrosszabbat, s ez időnként a legtöbb, amit a politikusok el tudnak érni.

Az utóhatás

Nixon első hivatali ciklusában az 1971. évi indiai–pakisztáni háború talán a legbonyolultabb ügynek számított. Nem azért, mert az érzelmek hullámai olyan magasra csaptak, mint Vietnám esetében, vagy mert hatásai nagyon hosszú távúak voltak, habár a „részrehajlás Pakisztán felé” a téves politikai megítélés anam-

néziseként vonult be a polemizáló folklórba. A válságot az tette oly nehézé, hogy a tét sokkal nagyobb volt, mint ahogyan a közvélemény érzékelte. Akkor szakadt a nyakunkba, amikor Pakisztán más kommunikációs eszköz híján az egyedüli csatornánk volt Kína felé. A globális erőegyensúly szempontjából alapvetően fontos amerikai kezdeményezés nem valósulhatott volna meg, ha Peking barátja – és a mi szövetségeseünk – nyilvános megalázásában lepaktálunk Moszkvával. A nyers erőhöz folyamodás a Szovjetunió egyik partnere által, ráadásul orosz fegyverekkel és biztosítékokkal megtámogatva, a nemzetközi rend alapvető struktúráját fenyegette éppen akkor, amikor egész közel-keleti stratégiánk arra épült, hogy bebizonyítsuk az ilyen taktika hatástalanságát, és amikor Amerika súlyát világpolitikai tényezőként már jócskán meggyengítette az Indokína miatti megosztottságunk. A Pakisztán elleni támadás szerintünk a szovjet magatartás rendkívül veszélyes precedense volt, amellyel szemben fel kellett lépünk, ha nem akartunk eszkalálódó zűrzavarokat bátorítani. Ha beletörődtünk volna az erőpolitikára alapozó ilyesfajta hatalmi játszmába, rossz jelzést küldünk Moszkva felé, és elbátortalanítjuk a szövetségeseinket, Kínát és a mérsékelt erőket a világ más, ingatag részein. Valójában főleg ezért tették lehetővé a szovjetek a Pakisztán elleni indiai támadást.

De egy lényegét tekintve geopolitikai nézőpont nem talált megértésre azok körében, akik a külpolitikáról szóló közbeszédet uralták országunkban. („Geopolitikai” szemléleten az egyensúly követelményeit szem előtt tartó megközelítést értek.) Ez drámai hangsúlyt adott a Nixon-adminisztráció külpolitikája egyik alaplélményének. Nixon és én az amerikai külpolitikát az állandó nemzeti érdekek józan felismerésére akartuk alapozni, nem pedig változó érzelmekre, amelyek a múltban túlzásokra ragadtattak bennünket a beavatkozásban és a távolmaradásban egyaránt. Indiát a tettei hatásának függvényében ítéltük meg, és nem igényei vagy a húszévnnyi érzelmi viszonyulás öröksége alapján. De az indiai támadás tágabb összefüggéseit és távlati következményeit illetően az értékelésünk feltevéseken alapult. Az események alakításakor az embernek olyan értékelések alapján kell cselekednie, amelyeknek helyességét a megtörténtük pillanatában nem lehet bizonyítani. A Pakisztán elleni támadás következményeit illetően kialakított véleményformálásaink egyikének helyességét sem lehetett konkrétan kimutatni. Mire a következmények tisztázódnak, már túl késő lesz, és sor kerülhet egy újabb vitára arról, hogy valójában mi idézte elő őket.

A jól megalapozott vélemények többsége a szubkontinensen kialakult konfrontációt a válságot létrehozó problémák mérlegelésével igyekezett megítélni. Pakisztán kétségkívül esztelenül, brutálisan, sőt még immorálisan is cselekedett, habár a nemzetközi jog alapján egyértelműen a belpolitika illetékességi körébe tartozó ügyben. Ám még e helyütt is azt kell mondanom: a tényeket bírálóinkétól eltérően értékeltük. Mindmáig vallott meggyőződéseim szerint Gandhi

asszonyt elsősorban nem a Bangladesben fennálló viszonyok motiválták; az ország rész elkerülhetetlen autonómiájára sokféle megoldás létezett, többeket mi magunk javasoltunk. Inkább arról volt szó, hogy a Pakisztán elszigeteltségétől, a Szovjetunió által nyújtott diplomáciai és katonai támogatástól, Kína belpolitikai feszültségeitől, továbbá az Egyesült Államok megosztottságától felbátorodott indiai miniszterelnök 1971 tavaszán–nyarán úgy döntött, a lehetőséget kihasználva egyszer és mindenkorra leszámol Pakisztánnal, s érvényt szerez India dominanciájának a szubkontinensen. A támadás novemberig tartó késleltetése lehetővé tette a katonai kiképzés és az előkészületek befejezését, valamint a kivárást a tél beálltaig, amikor a Himalájában lehullott hó megnehezíti a kínaiak átjutását a hegyen. E döntése után Pakisztán minden engedményét kiindulópontnak használta egy-egy új követeléshez, eskalálva az elvárásait, és lerövidítve a válszagadásra rendelkezésre álló időt egészen addig a pontig, amikor az összecsapás már elkerülhetetlenné vált. Nekünk nem fűződött nemzeti érdekünk Banglades önrendelkezésének megakadályozásához – ami azt illeti, több tervezetet is előterjesztettünk a létrehozására –, de abban már érdekeltek voltunk, hogy ez milyen folyamat útján megy végbe. Fokozatos fejlődés, nem pedig traumatikus sokk révén akartuk elérni egy olyan ország esetében, amelynek megmaradásához az Egyesült Államoknak, Kínának és a világ közösségének (az ismétlődő ENSZ-szavazások tanúsága szerint) *igenis* fűződött érdeke, nem pedig azoknak a szabályoknak a nyilvánvaló megsértésével, melyeket a világnak be kell tartania, ha fenn akar maradni. India november végén csapott le, pedig annak a menetrendnek megfelelően, amelynek elfogadására rábeszéltük Jahját, december végén a szűkségállapot lezárult volna, és a polgári kormányzat átveszi a hatalmat. Ez csaknem bizonyosan elvezetett volna Kelet-Pakisztán autonómiájához és függetlenségéhez, minden valószínűség szerint brutális túlkapások, például a lakosság ellen intézett szuronyrohamok nélkül, amelyek során Dakka terrorizálásában egymást váltva tevételes részt vállaltak az Indiában kiképzett gerillák, a Mukti Bahini.

Ha a rövidlátó és elnyomó belpolitikát külföldi katonai intervenció igazolására használják, a nemzetközi rend rövidesen fékevesztetté válik. A moralitás nevében azért ostromoztak minket, mert a vesztes oldalt támogattuk, a győztest pedig bántottuk – ami igazán érdekes „morális” érv, azt nem is említve, hogy történelmi perspektívában a megfontolt bölcsesség és az egyensúly követelménye általában a gyengébb oldalán való állásfoglalást tanácsolja az erősebb elretentésére. Miután három éven át azzal gyötörtek bennünket, hogy nem vagyunk kellően elkötelezettek a béke iránt; most az egyik liberális rovatvezető azzal az elképesztő érveléssel támadott minket, miszerint a háborút nem lehet mindig rossz dolognak tekinteni, mert időnként a változás eszközéül szolgál¹⁰ – úgy látszik, elvként fogalmazva meg, hogy ha Nixon a béke mellett áll ki, akkor a háború nem is lehet olyan elítélendő.

Amerikában létezik egy idealista tradíció, amely a külpolitikát a jó és a rossz harcának tekinti. Emellett él egy pragmatikus hagyomány, amely akkor törekszik a „problémák” megoldására, amikor azok felmerülnek. Végül pedig van egy jogászias hagyomány, amely a nemzetközi kérdéseket jogi esetként kezeli. Geopolitikai tradíció viszont nem létezik. Nemzetközi tapasztalatunk minden irányzata ellentétben állt azzal, amit 1971 őszén próbáltunk megvalósítani a szubkontinensen. A fenti tradíciók értelmében Indiával, a világ legnépesebb demokráciájával sokan rokonszenveztek, a „megoldandó” probléma Kelet-Pakisztán önrendelkezése volt, a konfliktus mint jogi „eset” pedig átadandó az ENSZ-nek, hadd foglalkozzon vele, ahogyan Rogers sohasem mulasztotta el hangsúlyozni. Geopolitikai megfontolásainknak viszont senki sem adott hitelt, személyes sértődöttségnek, India-ellenes elfogultságnak, a szenvedés iránti érzéketlenségnek vagy megmagyarázhatatlan erkölcselenségnek tulajdonítva őket.

Ha követjük ezeket a javaslatokat, Pakisztán, miután elvesztette a keleti országrészt, szintúgy elvesztette volna Kasmírt, valószínűleg Beludzsisztánt és a nyugati országrész egyéb területeit is – más szóval teljesen felbomlott volna. Némi ügyességgel és – tekintettel a kezünkben tartott kevés kártyára – figyelemre méltó merészséggel manővereztünk a katasztrófák elkerülésére. Sikert a konfliktus hatását a szubkontinensre korlátoznunk. Az indiai erőfitogtatás nem rázta meg külpolitikánk alapjait, és nem tette tönkre a kínai kezdeményezésünket, amit pedig könnyen megtehetett volna, és amit a szovjetek kétségkívül reméltek is tőle. De mivel idehaza széles körben nem ismerték fel ezeket a veszélyeket, csak kevés megértést várhattunk a motivációnkat illetően.

Ehelyett a figyelem a megfizetendő árra fordult. Úgy véltük, ez ugyanolyan ideiglenes lesz, mint amilyen elkerülhetetlen. Nem gondoltuk, hogy örökrévennyel veszélyeztetjük kapcsolatainkat Indiával, vagy hogy Indiát visszafordíthatatlanul a szovjetek oldalára kergetjük, amit bírálóink oly gyakran és szenvedélyesen állítottak. Azzal sem tudtunk volna versenyre kelni, amit a Szovjetunió ajánlott Újdelhinek ezért a válsáért: hat évre elegendő fegyverzetet, miközben mi fegyverembargót vetettünk ki mindkét félre; Pekingnek címzett katonai fenyegetéseket a kínai beavatkozás elrettentésére; valamint két vétót a Biztonsági Tanácsban, megakadályozva egy tűzszünetet és az ENSZ békefenntartó erőfeszítéseit. Ebben a dimenzióban nem tudtuk volna túlcitálni a Kremlt, és nem tudok visszaemlékezni egyetlen olyan hazai bírálónkra sem, aki azt javasolta volna, hogy próbáljuk meg ugyanezt tenni. Ahogyan a megnyerésére irányuló, két évtizeden át tartó igyekezetünkkel sem sikerült rávennünk Indiát elnemkötelezettsége feladására, most az sem volt valószínű, hogy visszafordíthatatlanul a másik oldalra áll, mert védjük a saját érdekeinket. Az elnemkötelezettség képessé tette Újdelhit maximális számú választási lehetőséggel való navigálásra a nemzetközi élet labirintusában. Ez okból kifolyólag meg voltunk győződve afe-

lól, hogy India előbb-utóbb ismét a megbékélésre fog törekedni velünk, ha másért nem, akkor azért, hogy Moszkva ne tekinthesse magától értetődőnek a kötődését hozzá. A válság közvetlen veszélyének elmúltával emlékeztettem Dobrinyint Schwarzenberg osztrák miniszter kijelentésére, miután az osztrákoknak csak orosz segítséggel sikerült leverniük az 1848–49. évi magyar szabadságharcot: „Egy napon majd ámulatba ejtjük a világot a meghökkentő hálátlanságunkkal.”

És pontosan ez történt. A válság után az amerikai–indiai kapcsolatok egész gyorsan visszatértek a frusztrált meg nem értés korábbi állapotába az egymással összeegyeztethető célok keretein belül. Annyira persze nem voltunk szerencsések, hogy megússzuk a szokásos szidalmakat, de három éven belül már amerikai–indiai vegyes bizottságok dolgoztak különböző gazdasági és kulturális területeket érintő sokféle kooperatív programon. T. N. Kaul külügyminisztert, aki 1971-ben gyűlölködve konfrontációs politikát szorgalmazott, most Washingtonba küldték nagykövetségként azzal a megbízással, hogy javítson a kapcsolatokon; ebbe a feladatba ugyanolyan céltudatossággal vetette bele magát, mint amely 1971-ben Pakisztán India általi kérlelhetetlen felosztását jellemezte.

Nixon a válság lezárultával helyesen fogalmazott, amikor december 20-án, bermudai találkozásukkor elmondta Heathnek, mit próbáltunk meg elérni:

Úgy éreztem, ha igaz az, hogy az ő [tudniillik Gandhi asszony] célja Pakisztán kapitulálásra kényszerítése a nyugati országrészben, annak komoly következményei lesznek a világon. Mindez leckéül szolgálhat a világ más részei számára. [...] A szovjetek próbára tették minket, hogy lássák, irányítani tudják-e az eseményeket. Természetesen tekintetbe kell vennünk a sokkal nagyobb tételeket a Közel-Keleten és Európában. Az, hogy ilyen lassan hajtjuk végre a kivonulásunkat Vietnámból, részben azért van, mert valamilyen üzenetet akarunk küldeni, hogy nem vagyunk hajlandók *bármilyen* árat megadni egy háború befejezése érdekében; most pedig azt kell megkérdeznünk magunktól, mit vagyunk készek megadni a háború elkerülésére. Ha nem vagyunk készek [semmilyen árat megadni], nehéz napoknak nézünk elébe.

A részemről egyetértettem Nixonnal, ám ezt a véleményt nem osztotta sem a média, sem kormányhivatalaink, sem a kongresszus. Mindmáig azt hiszem, helyesen gondolkodott. Ezenkívül a válság rámutatott ama mítosz téves mivoltára, hogy Nixon az én segítségemmel – polipszerűen rátapadva – a markában tartott egy olyan kormányt, amelyet tudatlanságra kárhoztattunk a tevékenységeinket illetően. Egyes kezdeményezések esetén – különösen a kétoldali tárgyalások vonatkozásában – ez igaz volt, de más területeken az elnök módszerei részben a hivatalok csökönyös ellenállásából, részben pedig a megfigyelmezésüktől való húzódozásából következtek. És az indiai–pakisztáni válság kezelésében igen

gyakran mély megosztottság tükröződött kormányunkon belül, amelyet tovább súlyosbított az, hogy Nixon kerülő úton közölte az álláspontját. A végeredmény éppen az ellenkezője volt annak, ami szájról szájra járt; nem egyre bővülő fehér házi dominancia, hanem elkeseredett hivatali utóvédharcos ellenállás; nem világos direktívák, hanem homályos manőverek az opciók nyitva hagyása érdekében; nem a hivatalok képtelensége véleményük prezentálására, hanem annak a nehézsége, amivel a legfőbb közjogi méltóságnak, az elnöknek szembesülnie kellett nézetei érvényesítése során. Az, hogy ebben a helyzetben Nixon bizonyos pszichológiai sajátosságai is kiütköztek, nem változtat az alapvető konklúzión. A „részrehajlás” története nem annyira az elnöki önfejlődés meséje, hanem egy modern kormányzat irányításának bonyolultságát – különösen egy olyan elnök által, aki nem akarta egyértelműen leszögezni a működési szabályokat. Hogy ki-nek volt igaza ebben a vitában, irreleváns; az elnököknek képeseknek kell lenniük akaratauk érvényesítésére, még akkor is, ha az ellentétes a hivatalok prekonceptióival. Amint már ismételtelen leszögeztem, a Nixon-adminisztráció államigazgatási gyakorlata nem volt észszerű, és hosszú távon nem lehetett fenntartani, de a tisztesség kedvéért azt is el kell ismerni, hogy nem vákuumban valósult meg.

Alig volt vége a válságnak, a Fehér Ház rögtön kiszivárogtatások és kemény vádaskodások zivatarának kellős közepén találta magát. Jack Anderson már december 13-án részleteket kezdett közölni a védelmi minisztériumnak a WSAG-üléseken készült feljegyzéseiből. Szembenállásunkat Újdelhi katonai akciójával – a *nyilvános* állásfoglalásunkat, amely miatt valójában támadtak bennünket – most megdöbbenő felfedezésként mintegy annak bizonyosságként találták, hogy hazudtunk, és becsaptuk a közvéleményt, amikor tagadtuk India-ellenes elfogultságunkat. Rengeteg egyéb bizalmas információ is terjedt az újságokban – például táviratok Kenneth Keatingtől Indiából, amelyek nyomást sürgettek Jahjá-ra, vagy vitatták a december 7-i háttér-tájékoztatómat.¹¹ A főszabályként titkos flottamozdulataink azonnal publicitást kaptak a sajtóban. Szabad folyást engedve többérvnyi frusztrációjának, Rogers cáfolta az *Air Force One* fedélzetén tett megjegyzéseimet, majd egy december 23-án tartott sajtótájékoztatóján kijelentette: a moszkvai csúcsot semmilyen körülmények között sem befolyásolják hátrányosan a szubkontinensen zajló események. Szép kis jogászi álláspontként azt is tagadta, hogy indiai fenyegetés esetén bármilyen katonai kötelezettségünk állna fenn Pakisztánnal szemben. És a kiszivárogtatások vizsgálata kiderítette: a hadiflotta egyik hivatalnoka, aki korábban titkárként dolgozott a stábomban, szisztematikusan másolta a gondjaira bízott NSC-iratokat, és továbbította őket feletteseinek a Pentagonban.

Nyugalmas időszakokban Nixon ugyanolyan kicsinyes tudott lenni, mint amilyen merész válságok idején, és ugyanolyan szűk látókörű a munkatársai-val való bánásmódban, mint amilyen előrelátó nemzeti érdekeink védelmében.

A Gandhi asszony által bejelentett tűzszünet feletti eufória első fellobbanásának elmúltával szigorú utasításokat adott, hogy minden tájékoztató hangsúlyozza az elérésében játszott központi szerepét, ám a bírálatok fokozódásával elkezdett utánanézni, milyen úton-módon tudna kikerülni a tűzvonalból. Ebben kétségkívül részben befolyásolta egy érthető neheztes amiatt, hogy az adminisztráció külpolitikai sikereit illető – szerinte túlzott – elismerést én kaptam meg, míg a keményebb intézkedések miatti minden szemrehányás őt érte. De rosszallásának közvetlen oka a csúcstalálkozó volt. Habár december 8-án beszélt a csúcs lemondásáról, majd december 16-án ismét szóba akarta hozni, az, hogy december 14-én konkrétan megemlítettem a sajtónak, minden velem kapcsolatos ambivalens érzését kihozta belőle. Leghőbb vágya az Eisenhower által 1960-ban tervezett, ám sohasem realizálódó út megvalósítása volt. Nagyon sokat jelentett számára, hogy ő lehessen az első amerikai elnök Moszkvában. Bár hivatalosan támogatott, valójában nem szándékozott megkockáztatni ezt a merész sakkhúzást, vagyis a lemondás lebegtetését. Ennek eredménye a Fehér Ház közönségkapcsolati szakértőinek kitartó igyekezete volt a támadások rám terelésére az indiai–pakisztáni válság közben tanúsított magatartásunkért. A politika az én politikámmá lett. Nixon heteken át elérhetetlen volt számomra, Ziegler nem tett engem támogató nyilatkozatokat, és nem tagadta a sajtóban megjelent találgatásokat a kegyvesztetté válásomról. A minisztériumokat nem figyelmeztették, hogy hagyják abba a személyemet lejárató kiszivárogtatásait. Nixon nem tudott ellenállni a kísértésnek, és engedte, hadd szenvedjem el a megaláztatás fájdalmát büntetésként azért, amit tettem. Kemény lecke volt ez arról, mennyire függenek az elnöki tanácsadók a főnöktől. Nem vettem jó néven – vagy akár érett felnőtt módjára – első kitérőjeimet a tartós nyilvános kritikának és elnöki presszióknak.

De aztán hirtelen mindennek vége lett. A válság a szubkontinensen nem húzódott el, így a felgyülemlett bírálatoknak már nem volt mire koncentrálniuk, én pedig elég hamar visszakerültem az elnök kegyeibe, és folytattuk korábbi óvatosan gyanakvó kapcsolatunkat – a tartalmat illetően közelit, személyes szempontból távolságtartót. Más ügyek felé kellett fordulnunk. Külpolitikánk alapvető struktúrája érintetlen maradt. Hamarosan folytatódott a tervezés mindkét csúcstalálkozóra. A kellemetlen epizódot rövidesen feledtette a közvélemény által is támogatott számos látványos külpolitikai siker. Peking megtanulhatta: komolyan vesszük az erőegyensúly támasztotta követelményeket, Moszkva pedig kellően határozott reakciót tapasztalhatott meg a részünkről ahhoz, hogy ne próbáljon meg létfontosságú területeken is próbára tenni minket. Sértetlen kormánylapáttal éltük túl a vihart, így folytathattuk utunkat a kívánt irányban.

22. FEJEZET

Válság a szövetségben A Mansfield-féle törvénymódosítás és a gazdasági konfrontáció

Mediterrán utazás

A diplomácia a természetéből fakadóan minden elnöki utazást grandiózus sikertörténetként prezentál, de aki már valaha is utazott elnökökkel, a legtöbb esetben nem veheti komolyan az ilyen beszámolókat. A diplomácia holtpontokon keresztül működik, ami lehetőséget nyújt a felek számára egymás eltökéltségének tesztelésére. Kevés állami vezetőnek van ideje a túllendülésre a holtpontokon, még akkor is, ha erre az egójuk alkalmassá tenné őket, mivel a találkozók túl rövidnek, a protokolláris követelmények pedig túl nagyok. Ennélfogva az államfők a találkozósaik legfőbb létjogosultságát szimbolikus gesztusok megtételében, az alacsonyabb szintű tárgyalások számára határidők kijelölésében, valamint egymás felmérésének lehetőségében találják meg. Alkalmasként továbbá szándékok demonstrálására és elkötelezettségek hangsúlyozására.

Természetesen létezik ennél szűkebb értelemben veendő politikai nyereség is. Azt állítani, hogy amikor döntést hozott második európai útjáról, Nixon nem vette számításba a közelgő kongresszusi választások során ennek hatására rá verülő fényt, egyet jelentene az őt elnöki székből juttató tulajdonságai tagadásával. Végül is fáradhatatlanul törekedett egy szovjet csúcstalálkozóra még a jelenlegi elnöki ciklusában, és rövid ideig csábította egy találkozó gondolata Nagy-Britannia, Franciaország és a Német Szövetségi Köztársaság vezetőivel, amit Willy Brandt szorgalmazott, hogy lendületben tartsa és szentesítse az *Ostpolitik*-ot. Pompidou azonban visszatáncolt a tervtől, mert kerülni akarta annak a látogatását, hogy Brandt a Nyugat egészének nevében tárgyal, míg Nixon nézetei az *Ostpolitik*ről – amint korábban már leírtam – nem ösztönöztek a jóváhagyására ilyen drámai gesztussal. Következésképp az útiterv Olaszország, Jugoszlávia, Spanyolország és Írország meglátogatását tűzte ki célul, ezenfelül egynapos megállót a Hatodik Flottánál, és munkaebédet az új brit miniszterelnök, Edward Heath társaságában Chequersben. A mediterrán fókusz és a Hatodik Flottánál teendő látogatás hangsúlyozta változatlan eltökéltségünket a térség biztonságában és fejlődésében való szerepvállalást illetően. A szovjet befolyás a Közel-Keleten 1967 óta folyamatosan nőtt. Éppen csak túl voltunk a válságok őszén a Szezei-csatorna mentén és Jordániában, Líbiában pedig egy radikális rezsim vette át a hatalmat.

Nixon utazása Rómában vette kezdetét 1970. szeptember 27-én, ahol a Xuan Thuyval lebonyolított párizsi megbeszélés után csatlakoztam hozzá. Ezen az őszön az olasz politika bonyolult manőverezései egyikének a kellős közepén tartott, amely egy kívülálló számára rutinszerű kormányváltásnak tűnhetett, de valójában annak a baloldalra húzó irányzatnak a felgyorsulásával volt egyenértékű, amely az 1963-as „balra nyitás” óta jellemezte az itáliai belpolitikát. Amikor Nixon 1969-ben Olaszországba látogatott, Mariano Rumor egy teljes egészében kereszténydemokraták által alkotott, ám a szocialisták taktikai támogatásával működő kormányban volt miniszterelnök. Az 1969-es év „forró őszen” a kommunisták uralta szakszervezetek gyakran zavargásokba átcsapó erőszakos sztrájk sorozatokban fitogtatták erejüket. Sikerült elfogadtatniuk az úgynevezett „munkástörvényt”, amely számos igazságtalanság mérséklésén túl a munkaügyi tárgyalásokon döntő mértékben a szakszervezetek javára billentette az erőegyensúlyt. A nyugat-európai kommunisták ekkor még nem ismerték fel a NATO erőnyeit; Nixon mindkét itáliai látogatását a NATO, Vietnám és jórészt maga az elnök ellen irányuló, általuk szított zavargások kísérték.

A júniusi olasz regionális választások időlegesen megálljt parancsoltak a kommunista előretörésnek, de új törésvonalakat hoztak létre a kormányzó koalíción belül. A kismértékben megerősödött szocialisták a további balratolódás jóváhagyásaként értelmezték sikerüket – annál is inkább, mivel a jobboldalon felsorakozott pártok megsemmisítő vereséget szenvedtek. A kereszténydemokraták körében zűrzavar uralkodott; őrlődtek a kommunistáktól nagyrészt csak a vallásos hit révén elkülönülő balszárnyuk és az újfasisztáktól elsősorban a demokratikus meggyőződésből eredően elkülönülő jobbszárnyuk között. A fegyelmezetten szerveződő kommunisták az egész politikai spektrumot balra hajlították el. Teoretikusuk, Antonio Gramsci stratégiáját követték, miszerint szisztematikusan be kell szívárogni a társadalom kulcsfontosságú intézményeibe – a szakszervezetekbe, az igazságszolgáltatásba, az iskolákba –, mielőtt eljön az ideje a végső rohamnak: részvételüknek a kormányzásban.

Július 7-én Rumor lemondott, és Emilio Colombo lett a miniszterelnök egy négypárti (kereszténydemokrata, köztársaságpárti, szociáldemokrata és szocialista) koalíció élén. A külügyminiszteri tárcát Aldo Moro kapta meg. Maga a kormány rövid életűnek bizonyult, a koalíció azonban nem. A „balra nyitás” jól működött addig a pontig, ahol még lehetett a szocialisták nélkül kormányozni. A szocialistáknak ugyanis nem akaródzott túl széles szakadékot nyitni önmaguk és a kommunisták között, akikkel számos tartományi kormányban koalíciót alkottak. Ennélfogva a kommunistáknak növekvő, habár közvetett befolyásuk volt az olasz kormányra – ami szöges ellentétben állt a „balra nyitás” szellemi szülőinek eredeti szándékával. Valójában olyan jelentős volt ez a befolyás, hogy a ravasz Moro úgy döntött: a kommunistákat használja fel a szocialisták meggyengítésé-

re. Mindenesetre ha hallgatólágos kommunista beleegyezésre van szükség, akkor a legjobb megoldás a hivatalossá tétele. Így fejlődött a kommunista befolyás Moro tevőleges közreműködésével hallgatólágosból hivatalos vétová.

Akkoriban ezek a tendenciák nekem nyilvánvalónak tűntek, viszont az USA kormányán belül és kívül sokak számára heves vita tárgyat képezték. Vagy úgy érezték, hogy a kommunista befolyás valójában nem növekszik, vagy ha mégis, az nem is olyan rossz dolog, mert reformokra kényszerítheti a kereszténydemokratákat. Akárhogyan is, nem igazán tudtak mit kezdeni vele. Úgy látszott, a kereszténydemokrata politikai vezetők meg vannak győződve arról, hogy az amerikai vezető személyiségek időnkénti látogatásai megerősítik Olaszország nemzetközi jelentőségét, és ezáltal az ő pozícióik is megszilárdulnak. Mi pedig boldogan segítettünk ebben: Nixon látogatásában e szempont is közrejátszott, és ugyanez mondható el az én későbbi külügyminiszteri vizitjeim némelyikéről is. Sohasem láttam semmilyen bizonyítékát annak, hogy az elnöki vagy más magas szintű látogatások bármilyen irányban befolyásolták volna az olasz politikát, de az ellenkezőjét is nehéz bizonyítani – senki sem tudja, hogy a balratolódási irányzat mennyire gyorsult volna fel, ha az ilyen látogatások elmaradását mellőzöttségként értelmezik Itáliában Amerika részéről.

A tehetetlenség mindent átfogó érzése tükröződött a State Department által az elnöknek küldött 1970. január 22-i memorandumban, amelyet később az ostoba javaslatok számára nyitott dossziémban tároltam el. A következőket szorgalmazta: „kísérjük a problémát szoros figyelemmel, folyamatosan mérjük fel és értékeljük ki azokat az eszközöket, amelyekkel hasznosíthatjuk a lehetőségeinket nézeteink diszkrét, ugyanakkor hatékony módon történő tudatosítására”. A szerző körültekintően hallgatott róla, miképpen legyünk egyszerre diszkrét és hatékonyak. Hadd legyenek azért méltányos vele: nekem sem volt jobb ötletem. Léteznek olyan problémák, amelyek kívül esnek az amerikai politikacsinálók hatókörén. Ilyen helyzetekben akkor járnak el legjobban, ha a minden valószínűség szerint bekövetkező kifejtet kíváncsiságnak nyilvánításával nem gyorsítják fel a kedvezőtlen folyamatokat. (Nézetem szerint ezt a hibát követtük el 1963-ban a „balra nyitással” és 1977-ben az eurokommunizmussal folytatott flörtöléssel összefüggésben.)

Este érkezünk Rómába a biztonsági okokból a Quirinale-palota udvarában tartott ünnepélyes fogadási ceremóniára. Szín pompás ruházatú lándzsás lovasok sorakoztak szépen rendezett sorokban, amint a zenekar a nemzeti himnuszokat játszotta. Az elragadó olasz himnusz hangzik valószínűleg a legkevésbé harciasan az egész világon; ilyen, keringőre emlékeztető dallamokra nem lehet könnyű csatába menni. A ceremónia után elszabadult a káosz. A Quirinale, a pápák egykori nyári rezidenciája az egyik legnagyobb ilyen jellegű építmény egész Európában. Riporterek és tisztviselők tömegei lökdöstek bennünket ide-oda minden létező

irányban, amitől elfogott minket a pánik, hogy ha valaki netán nem a megfelelő folyosóra téved, esetleg hetekig nem találunk rá. Végül a csődület egy nagy fogadóterem közepére koncentráldott. Nixont és engem kiemeltek a tömegből, hogy találkozzunk Saragat elnökkel a világhelyzet első, négy szemközi áttekintésére.

Az olasz vezetők közül Giuseppe Saragat tette rám messze a legjobb benyomást megfontoltságával, határozottságával és az Egyesült Államok jó barátjaként. Sajnos azonban két hátránnyal is szembe kellett néznie, amelyek alaposan megnehezítették a dolgát. Pártja, a szociáldemokraták elsorvadófélfben voltak a „balra nyitás” hatása és a hatalmi eszköztár feletti egyre csökkenő rendelkezésük miatt, míg az alkotmányos helyzete államfőként – komoly morális befolyása ellenére – megakadályozta aktív részvételét a politikai folyamatokban. De a véleményére mindig érdemes volt odafigyelni. Aggódott a kommunista befolyás térnyerése miatt. Úgy vélte, illúzió azt képzelni, hogy a kommunista térnyerés csak Olaszországra fog korlátozódni; ha nem vetünk gátat neki, biztosan máshová is áterjed Európában. Gyógyírral azonban nem tudott szolgálni, ehelyett érzékeltette: az Egyesült Államoktól reméli, hogy valamilyen *deus ex machina* révén elhozza a megoldást.

Ékesszólóan ecsetelte az amerikai tettek lélektani hatását az öreg kontinensre. Vietnámmal kapcsolatos belpolitikai vitáink aláássák az európaiaknak a stabilitásunkba és határozottságunkba vetett hitét, és ez sok európai országban hatással lesz a politikára. Az *Ostpolitik* nyugtalanította; a Moszkvával kötendő különalkura törekvés egyik módjának tartotta a Német Szövetségi Köztársaság részéről, amit részben a csökkenő amerikai hitelesség idézett elő. Az Egyesült Államoknak meg kell óvnia annak a látszatát, hogy az enyhülés a Szovjetunióval az erőnk demonstrálásának eredménye, különben egész Európa a német példát fogja követni.

Az alkalommal élve Nixon kinyilvánította a NATO iránti elkötelezettségét, amelynek során nem fukarkodott a túlzó kijelentésekkel. Készen áll egész politikai életét kockára tenni ebben a kérdésben, és nem szándékozik „olcsón adni az életét”. Hatásos megnyilatkozás volt, habár az előttünk álló választási lehetőségek tükrében tán kissé túldramatizáltak tűnt. Nixonnak ugyanis semmi olyasmivel nem kellett szembenéznie, mint az általa lefestett nyers alternatívák. A NATO külpolitikánk egyik olyan pillére volt, amely továbbra is élvezett bizonyos fokú hazai támogatottságot; a legtöbb neoizolacionista kinyilvánította az elkötelezettségét iránta, miközben minden más szerepvállalásunkat élesen bírálta. Nixonnak nem kellett feláldoznia az életét ebben a kérdésben. Amikor a külügyminiszterek bevonásával a tárgyalás kibővült, ékesszólóan megismételte nézeteit: „Ha hagyjuk elbukni ezt a nagyszerű szövetséget; ha megengedjük, hogy darabokra hulljon, éspedig nem az érdekeink megvédését szolgáló gazdasági képességünk hiánya, hanem a fenntartását és megerősítését szolgáló akarat, elkötelezettség, intelligencia és vezetési képesség hiánya miatt, az tragédia lenne az emberiség

számára.” Nixon rátapintott a lényegre. A demokráciába vetett hit megújítására irányuló akarat volt az, ami túl sok országban megingott a korai 1970-es évek zavargásai, elkeseredett hangulata és megosztottsága által.

A Róma egy másik dombjára épült állami vendégházban, a Villa Madamában sorra kerülő megbeszélések célirányossága sem volt jobb – pontosan illusztrálva az őszinte dialógus előtt tornyosuló alapvető akadályokat. A minket leginkább foglalkoztató olasz politika kívül esett a hivatalos tárgyalások körén. Másrészt úgy látszott, a római vezetők számára a külpolitikai kérdések mellékesek belpolitikai dilemmáikkal szembeállítva, ezenkívül irrelevánsak is, mert meghaladják Olaszország képességét a befolyásolásukra. A résztvevők körének bővülésével nem véletlenül váltak a megbeszélések egyre banálisabbá.

A procedura tartotta a Quirináléban követett menetrendet. Először négy szemközi találkozóra került sor Colombo miniszterelnök és Nixon között, ahol csak a tolmácsok voltak jelen (valamint egy ideig jómagam jegyzetíróként). Ezt egy jelentősen kibővített értekezlet követte, gyakorlatilag a teljes hivatalos delegáció részvételével mindkét fél részéről. A négy szemközi megbeszélésre a látszatkeltés céljából volt szükség, azt demonstrálandó, hogy az olasz miniszterelnök az Egyesült Államok elnökéhez vagy a brit miniszterelnökéhez mérhető végrehajtó hatalommal rendelkezik. De eltekintve néhány ritka kivételtől, ez nincs így. Az olasz kormányfők sok autonóm erő koalíciója felett elnökölve politikai egyensúlyt testesítenek meg, nem végrehajtó hatalmat. Nem döntés útján, hanem kompromisszum révén járnak el. Ebből a szempontból az olasz kormányzat talán a japánhoz hasonlítható, habár inkább hajlamos a nézeteltérések egy részét tudomásul venni, mintsem konszenzusos úton megoldani őket. És Colombo egyértelműen átmeneti szereplő volt. Csak a homlokzat szerepét játszotta, amely mögött a sokkal nagyobb hatalommal rendelkező Moro saját közvetett, szinte észrevehetetlen módján előkészítette azokat a fundamentális változásokat, amelyek a kommunista pártot elkerülhetetlenül közelebb vitték a hatalmi központokhoz, miközben a kereszténydemokraták a forradalmi átalakulás fullánkjának kihúzására törekedtek. Az ülést az mentette meg a totális jelentéktelenségbe süllyedéstől, hogy az elnökkel közölték: a jordániai válságot kirobbantó repülőgéprablásból (lásd a 15. fejezetet) kiszabadult túsok némelyike átutazik Rómán. A pillanat hevében az a döntés született, hogy Nixon és Colombo helikopterrel nyomban a repülőtérré siet kifejezni elégedettségét a túszzabadításért, hátrahagyott munkatársaik pedig csak folytassák a békés-barátságos társasági csevegést.

Az összes említett találkozót egyetlen délelőttibe sűrítették, mert a szervezők délutánra vatikáni látogatást irányoztak elő, ahonnan az elnök egyenesen a Hatodik Flotta meglátogatására kívánt indulni. Ez egy sor olyan váratlan esemény közbejöttét idézte elő, amely akaratlanul is szabad folyást engedett Nixon egyik rögeszméjének, és vég nélküli bosszúságot okozott a fehér házi stábnak.

Olaszország elnöke a Quirinale-palota toronytermében adott díszebédet, ahonnan pazar kilátás nyílt az Örök Város háztetőire és csodálatos arányérzékkel megtervezett tereire. Ebben a lenyűgöző környezetben Nixon szoros programja miatt mindössze ötvenöt perc alatt szolgálták fel a pompás ebédet – bizonyágként az elnök számára, hogy egyik rögeszméje nyilvánvalóan teljesíthető. Ugyanis a munkatársai immár csaknem két éve hallgathatták panaszkodását a díszebédek kimondhatatlan unalmassága miatt. Hízélgéssel és fenyegetéssel sikerült felgyorsítania az étkek felszolgálását a Fehér Házban a vendégeivel folytatott üres fecsegéssel töltött idő lerövidítése céljából. Személyesen figyelt oda a szervírozás siettetésére és a teljes egészében elhagyható beidegződésekre. Olykor még olyan trükkökkel is élt, mint a tolmács utasítása a késve érkezésre, hogy ezzel is rövidebb legyen a kényes társalgásra fordított idő. Ám a valaha is megvalósított leggyorsabb kiszolgálás – hogy úgy mondjam, a fehér házi díszebédek vacsorák világrekordja – még Haldeman könyörtelen sürgetése ellenére is egy óra húsz perc volt. A quirinalebeli ebéd új mércét állított fel, ami után gondja volt rá, hogy ezt a Fehér Ház stábja sohase feledje. De ó jaj, sok más római vívmányhoz hasonlóan e csúcst is lehetetlen volt felülmúlni. Még Haldemannak sem sikerült tíz percnél többel csökkentenie a fehér házi felszolgálási időt, így a Quirinale jó tizenöt perces előnnyel megőrizte a „gyorsaság-a-felszolgálásban” versenyben elért első helyezését az elnök örökös bosszúságára, aminek nem mulasztott el folytonosan hangot adni.

A vatikáni vizit alkalmat nyújtott a nemzetközi helyzet áttekintésére VI. Pál pápával, a legfogékonyabb és legmélyebben gondolkodó emberek egyikével, akikkel a közszolgálatom alatt találkoztam. A szentatya olyan egyház élén állt, amelyet az elődje rendkívüli hatású reformjai az erjedésbe taszítottak. De miután átszervezte a régtől fogva változatlanul fennálló rendszert, XXIII. János elhalálozott, így már nem volt alkalma meghatározni azt a végső irányt, amerre egyházának a változtatásai révén el kell indulnia. Ez a feladat VI. Pálra maradt, aki már sok éve szolgált a vatikáni diplomáciában, így nagyon is tisztában volt vele, hogy a változás az önmaga generálta lendülettel könnyen túlléphet a reformerek eredeti szándékán. A szentek indítékaik makulátlansága által győzedelmeskednek, míg az intézmények fennmaradását a tartósan érvényben lévő normák biztosítják. VI. Pál sok szempontból korának vajúdásait szimbolizálta. Az általam megismert valamennyi vezető személyiségnél jobban megértette egy olyan kor morális dilemmáit, amelyben a zsarnokság a szabadság lobogói alatt menetelt, és a „reform” egy lélektelen bürokrácia létrehozásának kockázatát hordozta magában. Azért küzdött, hogy megőrizze a mozgásteret a lelkiismeret és az emberi méltóság számára. Mélyen átértézte egy olyan időszak gyötrelmeit, amelynek egyaránt szüksége volt gyors átalakulásra és állandó érvényű erkölcsi igazságokra. Habár békére vágyott, ezt sohasem az igazság feláldozásának árán tette. Nem

volt mentes a balsejtelmektől, de hite bőven adott neki erőt ahhoz, hogy ne engedje át magát a rossz előérzeteinek. A szenvedés megkönnyítéséért harcolt egy olyan világban, amely bizonyos értelemben túl durva volt finom intelligenciájához és érzékenységéhez mérten, és emiatt vonakodott frontálisan szembeszállni az általa túlságosan is jól ismert trendek némelyikével. A jelenlétében mindig ellenállhatatlan megindultság és alázat kerített hatalmába annak láttán, hogy mennyire összemérhetetlen az e világban megvalósíthatóval elfoglalt politikai vezetőkre kimért idő egy olyan intézményével, amely az örökkévalóság mellett kötelezte el magát.

Pál pápa széles körű és jól megalapozott ismeretekkel rendelkezett a nemzetközi ügyekről. Ő és Nixon általánosságban véve egyetértőleg tekintette át a világ dolgait. Egy ponton Nixon dagályosan beszélt a latin-amerikai papok körében tapasztalható baloldalra húzó tendenciákról. A szentatya finoman félbeszakította, és egy mosoly kíséretében így szólt: „Ami azt illeti, elnök úr, ez nekünk még nagyobb probléma, mint önnek.”

A vatikáni vizit nem maradhatott olyan esemény nélkül, amely visszatekintve komikus, de a helyszínen átélve megalázóan kínos volt. Az elnöki utazást előkészítő csapat agyában az az elképesztő ötlet fogant meg, hogy Nixonnak a Hatodik Flottához egyenesen a Szent Péter térről kell indulnia egy amerikai katonai helikopteren. Miután a Kúria úgy érezte, ez a látvány bőven elég egy napra harci díszletként, tapintatosan a védelmi miniszter távolmaradását javasolta arról az audienciáról, amelyet a szentatya az elnöki delegáció tagjainak ad a Nixonnal folytatott négyszemközeti megbeszélést követően. A napirendet ennek megfelelően állították össze, így Mel Laird nem szerepelt a pápa és Nixon elvonultan folytatott eszmecseréje alatt külön megbeszéléseken részt vevő csapatban. Ám egy Lairdhez hasonlóan találékony gyakorló politikus kizárásához egy pápai audienciáról a nyomtatott napirend szétosztogatásánál többre lett volna szükség. Amint a hivatalos küldöttség bevonult az általános audiencia helyszínéül szolgáló pápai fogadóterembe, hirtelen megjelent Laird az elmaradhatatlan szivarját rágya. Amikor rákérdeztünk, mit keres itt, valami olyasmit motyogott, hogy a helikoptereket, habár az nem volt világos, mit gondolt, mit csinálhatnak azok a Vatikán falain belül, hisz olyan szembetűnő látványt nyújtva ott várakoztak a Szent Péter téren magasodó obeliszk két oldalán a Vatikán bejáratánál. Nyomatékosan megkértem Lairdet, hogy legalább a szivarját tüntesse el szem elől a pápa jelenlétében.

Az amerikai delegációt két sorban ültették le derékszögben az egymás mellett helyet foglaló szentatya és Nixon oldalán. Miközben a pápa szívélyes hangú rövid beszédét mondta, egyszer csak füst gomolygott elő Laird zakójának zsebéből. Laird megpróbálta elfojtani a szivarja által okozott tüzet, először nem feltűnően, de végül feladta, és csapkodni kezdte az oldalát. Néhányan azok közül, akik

olyan szögben ültek, ahonnan nem kísérhették teljes mértékben figyelemmel a védelmi miniszter drámáját, amint önkéntes tűzhalállal feláldozza magát a pápa előtt, Laird tűzoltási erőfeszítéseit tapsnak vélték, amelyhez lelkesen csatlakoztak. Csak a két évezred tapasztalata által felhalmozott bölcsesség ruházhatta fel a vatikáni tisztviselőket azzal a képességgel, hogy úgy tegyenek, mintha semmi rendkívüli nem történné, így az események a tervezett módon zajlottak és fejeződtek be.

Az első bizarr közjátékot újabb követte. Nixon minden külföldi útjához hasonlóan be kellett tervezni és meg kellett valósítani az utazást előkészítő csapat kézikönyvében „fotózási alkalomként” aposztrofált eseményt – felvételek készítését az esti televíziós híradók számára, ami együtt járt a nagy tömegeket felvonultató, színes forgatagot mutató jelenetek követelményével. A szuverenitás fogalma iránti érzékkel és felfogóképességgel nem igazán bőkezűen megáldott Haldeman által hajszolt előkészítő csapat elsőpró lendülettel mindig lerohanta a vendéglátó kormányokat, amelyeket alaposan zavarba ejtett ugyan a közkapcsolatok Amerikában gyakorolt válfaja, de nem akartak megsérteni egy elnöki küldöttséget. Ennek köszönhetően a Vatikán, amelynek nyilván megvoltak a maga erős kétségei afelől, hogy a Szent Péter-templom előtt állomásozó katonai járművek látványa hüen tükrözi-e az egyház spirituális misszióját, végül meghajolt azon nyomós érv előtt, hogy az elnök szoros úti programja nem enged más választási lehetőséget.

Sajnos épp a távozás tervezett pillanatában az előkészítő embereknek döbbenten kellett ráeszmélniük, hogy Nixon mindeddig nem mutatkozott a római tömegek társaságában. Ez korántsem volt szokatlan. Külföldi méltóságok az írásbeliség kezdete óta látogatják az Örök Várost, amelynek lakói, akik évszázadok óta hősök diadalmeneteivel élnek együtt, eléggé megcsömörlöttek már a politikai vezetők látványától. Róma alapvetően a pápák városa; csak az ő mozgásuk kelt figyelmet. Még John Kennedy sem vonzott tömeget Rómában. Haldemant azonban nem érdekelték a történelmi összehasonlítások. Azt a tudását vetette be, amire sokévi korteskedés alatt tett szert Amerikában: semmi sem teremt olyan, érzelmileg túlfűtött tömeget, mint egy közlekedési dugó. Mivel a haditengerészet akkoriban érvényben levő szabályzata értelmében Nixon felesége nem tehetett látogatást a flottánál, *ad hoc* döntés született a helyszínen: Nixon az elnöki autóban vigye el őt a szállodájába. Nagy hirtelen összeállítottak egy konvojt, és a legnagyobb csúcsgorgalom kellős közepén útnak indították Róma központja felé, miközben mi, hátramaradtak a helikopterekben várakoztunk a Vatikán előtt. A művelet nem is lehetett volna sikeresebb. A rendőri felvezetéssel kísért konvojból kimaradók (köztük jómagam) két hosszú órán át nem is látták viszont a főnöküket. Miután a helikopterek végre-valahára a levegőbe emelkedtek, a megelégedettségtől sugárzó ábrázatú Haldeman elmesélte nekünk: a közlekedési dugó tényleg elképzelhetetlen méretű volt, a tömeg óriási, érzelmi megnyilvánulásai pedig fékezhe-

tetlenek. Mindez fantasztikusan mutatott a televízióban. Arra sosem fog fény derülni, hogy a Kúriából milyen gondolatokat váltottak ki a Szent Péter téren két óra hosszat várakozó helikopterek, de talán így a legjobb.

Késő este volt már, amikor megérkeztünk a *Saratoga* repülőgép-hordozóra, megkezdeni látogatásunkat a Hatodik Flottánál. Legalábbis a laikusok számára egy tengeren állomásozó flottában van valami absztrakt és hihetetlen. Hallhatatlan parancsokat követve manőverezik, ritkán érzékelhető veszélyekre reagálva. Mély benyomást tesz azokra, akik jóformán sohasem vetnek egy pillantást sem arra, ami fenyegeti vagy megvédi őket. Az éppen folyamatban levő válságok idején a Hatodik Flotta szolgált haderőnk legfőbb kiterjesztése gyanánt a Közel-Keleten. Beleszólt az események alakításába anélkül, hogy akár egyszer is kétszáz mérföldnél közelebb ment volna hozzájuk. Noha rendkívül sebezhető volt a szárazföldi bázisú szovjet harci repülőgépekkel szemben, döntő hatást gyakorolt, mert egy ellene intézett támadás az Egyesült Államok teljes haderejét mozgásba lendítette volna. Haditengerészeti erőnk drámai megerősítése alapvető fontosságú jele volt az eltökéltségünknek, hogy megakadályozzuk a jordániai válság kicsúszását az ellenőrzés alól. A flotta jelentőségét tovább növelte szárazföldi támaszpontjaink fokozatos elvesztése és a megmaradtak mozgásterét szűkítő politikai korlátozások.

Az eredeti terv úgy szólt, hogy az éjszakát az anyahajón töltjük, majd másnap megtekintjük a tűzerejét demonstráló bemutatót. De ez egyike volt azoknak az elnöki utaknak, amikor semmi sem működött terv szerint. Rogers, Laird és jómagam *A szüők fogságában* című filmet néztük a tisztí étkezdében, amikor behoztak egy Reuters-gyorshírt Nasszer meg nem erősített haláláról. A táviratot átadtam Rogersnek, aki azt mondta, hogy ha a hír igaz lenne, már biztosan hallottunk volna róla hivatalos csatornákon. Mivel hajlottam az egyetértésre, mindannyian folytattuk a filmnézést. Ám úgy tíz perc elteltével elfogott a nyugtalanság, ugyanis túlságosan valószínűtlennek tartottam, hogy egy ilyen horderejű hírnek ne legyen valós alapja. Kilopóztam a helyiségből, és kapcsolatba léptem Washingtonnal. A szokásos választ kaptam: keveset lehet tudni, kivéve azt, hogy a kairói rádió néhány órával korábban az adását megszakítva gyászzenét kezdett sugározni. „Ezt rendkívül szokatlannak tartjuk” – közölte a jelentés óvatosan. Mindebből egyáltalán nem lett volna túlzott merészség magas szintű személy halálára következtetni.

Nixon ekkorra már nyugovóra tért, és Haldeman a hír megerősítéséig nem volt hajlandó felhatalmazást adni a felkeltésére. Lázás sietséggel alternatív úti-terveket próbáltam kidolgozni a munkatársaimmal, mert feltételezésünk szerint Tito, a belgrádi látogatásunkat lemondva, elmegy Nasszer temetésére. Sürgönyök kezdtek repkedni és telefonhívások mentek szélteben-hosszában, köszönhetően a Fehér Ház mindig nagyon hatékony kommunikációs hivatalának. Még

a madridi és a belgrádi megállók felcserélésének ötlete is felmerült, de madridi nagykövetségünk úgy vélte, hogy az előkészületek negyvennyolc órával történő előrehozatala előtt tornyosuló logisztikai akadályok megoldhatatlannak bizonyulnának; az előkészítő csapatot már a felvetés pusztá említésére is az idegösszeomlás kerülgette. Másrészt azt sem lett volna könnyű megoldani, mit kezdjünk egy elnökkel negyvennyolc órán át. Minden részletre kiterjedő előkészületek nélkül egy elnöki delegáció hatalmas apparátusát nem lehet egyszerűen csak rászabadítani egy országra. Éppen a kellős közepén voltunk számos alternatív terv kidolgozásának, amikor másnap reggel Tito kihúzott minket a bajból, mert elhalálozott barátja temetésénél nagyobb szimbolikus jelentőséget tulajdonított az elnök első belgrádi látogatásának. Eközben Nasszer halálhírének megerősítése után felébresztettem Nixont, közöltem vele az újságot, megkaptam a beleegyezését arra, hogy magas szintű delegációt küldjünk a temetésre, és tájékoztattam a belgrádi megálló ekkor még elintézetlen állapotáról.

Néhány óra múlva, körülbelül hajnali 2-kor, álmomból felriadva eszembe jutott, hogy másnapra tűzérési bemutatót terveztünk. Úgy véltem, Nasszer haláláról nagy erejű robbanószerkezetek detonációjával megemlékezni a Földközi-tengeren rendkívül tapintatlan cselekedet lenne. Miután egyeztettem véleményemet Rogersszel és Lairddel, lemondtam a tűzérési bemutatót anélkül, hogy ismét felébresztettem volna Nixont.

Ez súlyos hibának bizonyult. Az elnöki tanácsadóknak nem szabad elárasztaniuk főnöküket triviális dolgokkal; egy idő után kellően tudatában kell lenniük az elnöki preferenciáknak ahhoz, hogy bizonyos döntéseket meg tudjanak hozni a nevében. Ugyanakkor ajánlatos biztosnak lenniük a dolgukban, mert az elnök beléjük helyezett bizalmán kívül nincs önálló hatáskörük. Mint kiderült, a tűzérési bemutató Nixon leghőbb vágya volt. Szinte teljes bizonyossággal le tudtam volna beszélni róla, de ehelyett kész helyzet elé állítottam, ami másnap reggel a nixon-i temperamentum ritka megnyilvánulásainak egyikét váltotta ki. Huszonnég óráan át ki voltam téve az elnöki rosszallást érzékelhető apró gesztusoknak; például az egyik aznapi programra menet csak a kísérő helikopterben szorítottak nekem helyet, a Hatodik Flotta zászlóshajóján sorra kerülő összejöveteleken pedig a perifériára ültettek. Ám a vihar hamarosan elült. Kis ízelítőben részesültem abból, amit később az indiai–pakisztáni válság után éltem át. A lövészet ügyében hozott döntésem helyes volt, de egyúttal leckét kaptam a hatásköröm korlátaiból is.

A belgrádi repülőtéren Tito marsall fogadott minket aranyozott váll-lapokkal, díszes kékesszürke egyenruhában – egy kommunista államfőhöz nem illő öltözkében, gondolhatnánk, ha nem tudnánk, hogy sehol Európában nem őrzik az 1930-as évek középmezőnybeli értékeit érintetlenebb formában, mint Kelet-Európa „osztály nélküli” társadalmában. Ott, ahol az élet rettenetesen unalmas,

a bürokrácia fojtogató, a központi tervezés pedig mindenható, nem a proletár öntudat vagy a marxista ideológia mozgatja az embereket. A belső kohéziót még a kommunista uralom egy egész generációja után is a nacionalizmus olyan válfaja teremti meg, amely a kozmopolitább Nyugat-Európában már jóformán teljesen kihalt.

Josip Broz Tito ekkor az utolsó még hivatalban levő személyiség volt a második világháború kiemelkedő alakjai közül – legendás gerillavezér, az első olyan kommunista vezető, aki szembe mert szállni Sztálinnal, a nacionalista kommunizmus feltalálója, és jelenleg az elnemkötelezettség egyik zászlóvivője. 1970 szeptemberében már huszonöt éve volt uralmon. Olyan ember hatalma és tekintélye áradt belőle, aki minden potenciális riválisát eltávolította az útból. A modora középmezőnybeli közép-európai volt – egy udvarias, az életet nyilvánvalóan élvezni tudó államfő, aki meglehetősen önelégült humorérzékkel volt megáldva. Ugyanakkor gyanakvás és óvatosság is jellemezte. A szeme nem mindig mosolygott együtt az arcával. Megtanulta, hogyan kezelje a kapitalistákat, de azért ne fogadja el őket feltétel nélkül. Közvetlenül a háborút követően az egyik legmerekvebb kommunista vezetőnek számított. 1946-ban rövid ideig még konfrontációba is keveredett az Egyesült Államokkal, amikor a jugoszláv légvédelem lelőtt egy fegyvertelen amerikai szállító-repülőgépet, a személyzetét pedig fogva tartotta.

A Sztálinnal történt szakítása után megváltozott Tito nyugati megítélése. A rendszerének megőrzését célzó törekvése – nem kis részben saját ügyességének köszönhetően – a megalapozását elősegítő értékek feladásának tűnt. Teljesen elfelejtődött az a tény, hogy Sztálinnal a nemzeti autonómia kérdése, és nem a kommunista elmélet érvényességének megkérdőjelezése miatt szakított. Minden viszontagság közepette a leninizmus híve maradt. A túlélés követelményei ugyan arra kényszerítették, hogy viszontbiztosítsa magát a szovjet agresszióval szemben, de a forradalmi elkötelezettségben töltött élete által kialakított meggyőződéseit nem változtatták meg jelentős mértékben – és ez nem is volt elvárható. Csak erős hittel tarthatott ki az ember a konspiráció és a gerilla-hadviselés veszélyei és megpróbáltatásai között. Miért is kellene feladnia eszméit épp a győzelem órájában?

Az ódzkodás az ezzel való szembenézésről végtelen sok félreértés okozója lett. Jugoszlávia nyereség, hogy úgy mondjam, „kincs” volt számunkra a Balkánon és kisebb mértékben egész Kelet-Európában. A függetlenség lehetőségét szimbolizálta. Bizonyos fokig enyhített a NATO-t fenyegető veszélyeken. Európán kívül azonban Tito a meggyőződése szerinti politikát folytatta, ami összességében nem volt fogékony a nyugati érdekekre vagy elvekre. A fejlődő országokban végbemenő forradalmak iránti szimpátiája nem különbözött lényegesen Moszkvától; sőt, ami azt illeti, Moszkvánál még agresszívabb is volt a radikális fejlődő

országok kiszolgálásában, mert a támogatásukban támaszt látott saját függetlenségéhez, és további politikai gátat az orosz nyomás előtt. Ennek hozadékeként a szovjetekkel szembeni autonómiája nagyobb befolyást biztosított neki a fejlődő világban, mint ami a kelet-európai csatlós rendszerek bármelyike számára elérhető lett volna. Ezért Jugoszlávia csak ritkán támogatta álláspontunkat a nemzetközi fórumokon, ellenben szorgalmazta például a Puerto Rico függetlenségére irányuló évenkénti ENSZ-határozatot, a Közel-Keleten pedig általában a radikális arabokat bátorította.

Mindezt higgadtan tudomásul vettem. Jugoszlávia nem azért szakított Sztálinnal, hogy nekünk kedvezzen, és nem az érdekeink előmozdításáért haladt az általa megszabott irányban. Mégis, bármik voltak is Tito indítékai, Belgrád autonómiája javított a globális pozíciónkon. Sztálin teljes joggal aggódott Jugoszlávia más kelet-európai országok elé állított bomlasztó példája miatt. Továbbá Európa biztonságát növelte, hogy Belgrád nem volt hajlandó csatlakozni a Varsói Szerződéshez. Végül pedig volt egy határ, amelyen nem lépett volna túl: nem engedhette meg magának, hogy olyan mértékben konfrontálódjék velünk, aminek folyamánként biztonsága már a Szovjetunió jóakarától függ. Szüksége volt ránk az egyensúlyérzéke fenntartásához, így Amerikára nem nehezedett olyan nyomás, hogy keresnie kellene a kegyeit. Nem volt okunk megalázkodónak lenni, vagy vonakodni attól, hogy ugyanolyan intenzitással álljunk ki az érdekeink védelméért, mint ahogyan ő törekedett saját érdekei érvényesítésére.

Számos területe létezett a potenciálisan gyümölcsöző együttműködésnek Jugoszlávia és közöttünk. Belgrád hasznos információs forrásunk volt a kommunista és a fejlődő világban zajló folyamatokról. Továbbítani tudta álláspontjainkat a barátai felé, bár túl sok egymástól különböző célt követett ahhoz, hogy a részleteket illetően megbízható közvetítő lehessen. Időközönként magas szintű eszmecserékre volt szükség ahhoz, hogy a lehetőségekhez mérten szinkronba hozzuk politikánkat, és hangsúlyozzuk érdekeltiségünket az ország függetlenségében.

Nem törekedtünk Jugoszlávia meggyőzésére, hogy tegye magáévá a nézeteinket, annál is kevésbé, mert felismertük: Indiához hasonlóan elnemkötelezettségi politikája az önérdek hidegfejú elemzésén alapszik. A komolyan veendő el nem kötelezett országok – nem a minden veszélytől biztonságos távolban levő, jelszavakkal üzletelők – megpróbálják kiszámítani azt a mozgásteret, amelyen belül alakítani tudják a nemzetközi egyensúlyt. Nem fogják kockáztatni a biztonságukat vagy a jólétüket ellenünk irányuló, eleve reménytelen gesztusokkal (hacsak nem csábítja őket erre az amerikai gyengeség vagy szentimentalizmus), másrészt viszont azt a kockázatot sem vállalják, hogy túl szorosra fűzzék velünk kapcsolataikat, legyen a politikánk bármilyen „megértő” a megnyilvánulásaikkal szemben. Paradox módon, ha mi közelítünk túlságosan hozzájuk, kénytelenek eltávolodni tőlünk, amint pedig mi távolodunk tőlük, felénk kell mozdulniuk;

ez az elnemkötelezettség csaknem fizikai törvényszerűsége. Röviden szólva nem estünk áldozatául annak az érzelmes illúzióknak, miszerint az elnemkötelezettség konkrét sérelmek vagy félreértések eredménye. De megadtuk az el nem kötelezeteknek – mindenekelőtt Jugoszláviának – azt a tiszteletet, hogy elismertük: komolyan veendő politikát folytatnak. Belgrádot nem lehetett megnyernünk a magunk számára azzal, ha elfogadjuk a retorikáját, ám ugyanígy nem fordíthatuk tartósan ellenünk akkor, amikor a saját érdekeinket védjük.

Tito nemzetközi helyzetértékelése minden szentimentalizmustól mentes és enyhén doktriner volt, de mindig méltó a figyelemre. Mint kiderült, mostani látogatásunk alkalmával leginkább a Közel-Kelet foglalkoztatta. Óvott minket attól, hogy mindent egy lapra tegyünk fel Izrael mellett. Nasszert a régió kiemelkedő vezetőjének tartotta, akinek halála rendkívül súlyos csapást mért a békét tápláló reményekre. Közölte velünk, hogy a válságok szeptemberében a Szovjetunió szorgalmazta Szíriánál és Iráknál a kivonulást Jordánia területéről, ami egybevágott a mi információinkkal. Néhány munkatársa megpróbálta kipuhatolni, hogyan reagálna Amerika egy Jugoszlávia elleni szovjet támadásra, de maga Tito sohasem vetette fel ezt a témát – talán azért, mert túl büszke volt hozzá, talán azért, mert tudta, az ő életében ez nem fog bekövetkezni. Nixon tehát két kelet-európai fővárosban is tett látogatást: Bukarestben és Belgrádban. A szimbolikának mindenki előtt világosnak kellett lennie: az Egyesült Államok különleges figyelmet tanúsít az autonóm külpolitikát folytató kelet-európai országok iránt. Mint már említettem, a kínaiak figyelmét ez nem is kerülte el.

A fentiekén kívül belgrádi látogatásunk során egyetlen említésre méltóval szolgáltunk kommunista vendéglátóinknak: sikerült megismertetnünk velük az amerikai közönségkapcsolatok által produkált fantasztikumokat. A sorsüldözött Haldeman ugyanazzal a problémával szembesült Belgrádban, amelyen sikerrel úrrá lett Rómában: a tömegeket felvonultató „fotózási alkalom” hiányával. Dilemmája az előkészítő csapat megmagyarázhatatlan mulasztásában gyökerezett. Bármely országban tesz is az elnök látogatást, az egyik állandó programpont az ismeretlen katona sírjának megkoszorúzása. Kizárt dolog, hogy ez a figyelmes (és látványos) gesztus ne vonzzon tömeget. A belgrádi szervezők az elnök első programjaként vették tervbe a koszorúzást, de sajnos a jugoszláv ismeretlen katona sírja mintegy húsz mérföldnyire található Belgrádtól. Az előkészítő csapat vagy elmulasztotta jelenteni ezt a tényt, vagy talán nem ismerte fel a benne rejlő veszélyeket, és nem tulajdonított neki jelentőséget. Amint a konvoj egyre mélyebbre és mélyebbre hatolva kigyózott az erdei utakon, ahol semmilyen tömeg nem zavarta a csendes elmélkedésre fogékonyak nyugalomát, az előkészítő csapattagok rádiói mind kitartóbban recsegve szinte izzottak a Ziegler és Haldeman között folyó hitetlenkedő hangú vitától. Felháborodásuk nem ismert határokat. Haldeman azonban nem futamodott meg a kihívás előtt. A visszaúton az elnöki limuzin hir-

telen kivált a konvojból, és az összes többi autóval a nyomában egyenest Belgrád központjába hajtott, ahol a meghökkent kísérő motoros rendőrök végre-valahára utolérték. Újfent óriási közlekedési dugó támadt, és a foglyul ejtett közönség érzelmei ismét rendkívüli magasságokba csaptak. Az autója motorházának tetejére felugró és a tömegnek integető Nixon őszintén lelkes fogadtatásban részesült.

Bármennyire is elégedettséggel tölthette el az elnöki látogatás, Tito aligha rekesett az örömtől amiatt, hogy következő megállóhelyünk Madrid volt, mivel így az egyik idős autokrata fővárosa után egy másik birodalmát ejtettük útba, aki országolása idejét tekintve még Titón is túltett. Franco az európai fasiszmus felemelkedése idején került hatalomra. A diktátortársai irányában fennálló lekötöttsége sem akadályozhatta meg abban, hogy semlegesként távol tartsa országát a második világháborútól. A fasiszta birodalmak összeomlása után barátságatlan nemzetközi környezetben találta magát, de Nixon látogatásának idejére a népének történelmi gyökerű elkülönülése és büszke nacionalizmusa segítségével már túlélte minden rá nehezedő nyomást. Elősegítette Spanyolország ipari modernizálódását, fokozatosan lazítva hatalma szorításán, és lefektetve a halála utáni liberálisabb intézmények létrejöttének alapjait. Sokan azok közül, akik csak gépies válaszokat tudtak adni vele kapcsolatban, a hetvenes években nehezen ismerték be, hogy a spanyol rendszer sokkal kevésbé elnyomó, mint bármelyik kommunista ország, valamint az újonnan létrejött államok legtöbbje.

Az agg Franco ekkor már egy generáció óta elnökölt hazája sorsa felett. Spanyolország mintha a kivárás állapotában lett volna, arra várva, hogy érjen véget egy élet, amit követően ismét részese lehet az európai történelemnek. Az ország fekvése magától értetődővé teszi stratégiai fontosságát a Nyugat számára. Már csak ezért is érdekünk fűződött ahhoz, hogy – történelmi múltja dacára – a politikája Franco távozása után mérsékelt irányban fejlődjen tovább. Az előttünk álló választási lehetőségek így festettek: vagy kiközösítjük és opponáljuk a fennálló rendszert, vagy együttműködve vele bővítjük kapcsolatainkat és ezáltal befolyásunkat a Franco utáni időkre. Az utóbbi irányt választottuk.

Az azonnal megválaszolandó kérdés a katonai kapcsolatunk volt Spanyolországgal. Az 1950-es évek óta egymást követő amerikai adminisztrációk (republikánusok és demokraták egyaránt) egyezményeket kötöttek Franco kormányával a stratégiai bombázóink és Polaris tengeralattjáróink állomásoztatására szolgáló támaszpontokról. Élete végének közeledtével ismét felvetődött a haszonbérleti szerződések ügye, amelyeket a vietnámi háború korának legtöbb katonai intézkedéséhez hasonlóan az ellenzői egy fasiszta országgal fennálló szükségtelen és morálisan védhetetlen egyezségként támadtak. A Nixon-adminisztráció véleménye szerint azonban a közel-keleti felfordulás és a mediterrán térségben levő többi bázisunk veszélyeztetettsége közepette nem engedhetjük meg magunknak, hogy lemondjunk a spanyol támaszpontokról, és erősítsük a globális amerikai

visszavonulás benyomását. Ezenkívül nem láttuk értelmét a konfrontálódásnak egy elaggott autokratával, akinek uralma a végéhez közeledett – olyan konfrontálódásnak, amely csak olajat öntene a közmondásos spanyol büszkeség és nacionalizmus tüzére.

Egy Franco utáni Spanyolország demokratikus átalakulásának ösztönzése még a legjobb esetben is bonyolult kihívást jelentene. Ennek az országnak a történelmét mindig a szélsőségekhez való mániákus vonzódás, a halál és az áldozathozatal, a tragikus és a heroikus iránti affinitás jellemezte, ami grandiózus váltakozásokat eredményezett az anarchia és az autoritás, a káosz és a totális fegyelem állapota között. Úgy tűnt, a spanyolok csak a szenvedély táplálta lelki túlfűtöttségnek hajlandók engedelmeskedni, egymásnak azonban nem. A hispán történelemben nem lehet precedenst találni arra, hogy valamely változás ne radikálisan és erőszakosan, hanem mérsékelt és fokozatosan ment volna végbe, a demokratikusról már nem is szólva. A nemzetközi kiközösítés azzal a kockázattal járt, hogy Spanyolországot a saját szenvedélyei börtönébe zárjuk. Az átalakulás eme döntő fontosságú időszakában mindvégig megőriztük barátságunkat a jövő János Károly királlyal, valamint a madridi kormány és a társadalmi elit mérsékelt elemeivel. Ami azt illeti, az USA hozzájárulása Spanyolország fejlődéséhez az 1970-es évek alatt külpolitikánk egyik komoly vívmánya volt.

Nixon nem első amerikai elnökként fordult meg Madridban; 1959 decemberében Eisenhower diadalmas látogatás babérjait aratta le. Nixon rögeszmésen biztosítani akarta, hogy az őt üdvözlő sokaság mérete legalább egyenlő legyen az általa egyaránt tisztelt és irigyelt elődöt fogadó tömegével, sőt azt reményei szerint haladja is meg. De nem volt ok aggodalomra. Madrid pazar fogadtatásban részesítette, amibe csak az a szerencsétlen malőr zavart bele, hogy érkezésünk után a repülőtér irányítótornya elfelejtette lezárni a kifutópályákat, ezért a sugárhajtóművek sívítása elnyomta az üdvözlőbeszédet. Mivel ezek mindkét fél részéről szinte a tökéletességig finomított üres frázisok voltak, hiányuk aligha fog feltűnni a történelem lapjain. A városba való ünnepélyes bevonulásra még maga Haldeman sem panaszkodhatott; egymást követték a pompázatos és fotogén jelenetek, amint lándzsás lovasok fogták közre a limuzint, amelyben főnöke és Franco felállva üdvözölték a lelkesen tomboló, elragadtatott tömeget. Franco még enyhíteni is tudta Nixon nyugtalanságát az Eisenhower fogadtatásával kapcsolatos, rá nézve hátrányos összehasonlítás miatt azzal a bölcs megjegyzéssel, miszerint ha egyszer a tömeg mérete meghaladja a több százezret, az egyedüli problémát valamilyen hihető számadat közzététele jelenti.

Összes mostani látogatásunk közül ennek az üzenetében jutott legeggyértelműbben kifejezésre a folytatólagos amerikai érdekltség szimbolikája. A támaszpontokkal kapcsolatos tárgyalások már befejeződtek, a Franco utáni átmenet pedig túlságosan is kényes téma volt ahhoz, hogy akár a leghalványabb célzást

is lehessen tenni rá. És a Francóval folytatott megbeszélések még egy további okból sem voltak emlékeztetések – legalábbis számomra. Amikor Nixon, akinek a kíséretében voltam, Francóhoz fordulva bele akart kezdeni abba, amit lényegbevágó tárgyalásnak szántunk, azt kellett tapasztalnunk, hogy a hosszú díszbevonulástól kimerült agg diktátor elszundikál, miközben az elnök beszél hozzá. Ez furcsán hipnotikus hatást gyakorolt rám. Hiába fejtettem ki a legelszántabb erőfeszítést, hogy a magam részéről hozzájáruljak a spanyol–amerikai dialógushoz – legalább az ébren maradás szintjén –, egyszerre csak azon vettem észre magamat, hogy elbóbiskolok. Nixon Gregorio López-Bravo spanyol külügyminiszterrel volt kénytelen eszmecsere folytatni, miközben Franco és én csendesesen és nagy erőfeszítések árán megpróbáltuk összeszedni magunkat. Ha egyáltalán maradt bármilyen történelmi nyoma az eseménynek az utókor számára, az a tolmácsként közreműködő, mindig éber Walters tábornoknak köszönhető.

Továbbrepülve ebédre megálltunk Chequersben, a brit kormányfők vidéki rezidenciáján, sort kerítendő az elnök első megbeszéléseire Edward Heathszel. A vele való kapcsolat Nixon elnöki mandátumának egyik legbonyolultabb kérdése volt. Nem emlékszem olyan külföldi vezetőre, aki iránt Nixon több tisztelettel viseltetett volna, különösen az általa szintén kifejezetten nagyra becsült Sir Alec Douglas-Home külügyminiszterrel karöltve. A brit választási kampány során Nixon a toryk rendületlenül elkötelezett támogatója volt. A közvéleménykutatások eredményei és minden tanácsadója véleménye ellenére – londoni nagykövetségünkét is beleértve – szentül meg volt győződve Heath sikeréről. Amikor a jóslata valóra vált, annyira fel volt dobva, hogy egyetlen éjszaka folyamán négyszer is felhívott Mexikóvárosban, ahol a labdarúgó-világajnokságot tekintettem meg, kifejezni az örömét és besöpörni elismerésemet a jövőbe látásáért. Semmi más nem kívánt annyira, mint olyan bizalmas együttműködést, amit egyetlen más külföldi vezetőnek sem adna meg. Ahogyan megfogalmazta, végre lenne egy rokon lélek egy fontos országban, a vezetők olyan csapata, amelyik nem függ tőlünk, amelynek nem kell állandóan támaszul szolgálnunk, és amelytől sokat tanulhatunk.

A kapcsolat azonban sohasem szökkent virágba. Egy olyan pár tagjaihoz hasonlóan, akiknek mindenki azt sulykolja, hogy szeretniük kell egymást, és akik rettentő, de hasztalan erőfeszítéssel megpróbálnak megfelelni ezeknek az elvárásoknak, Nixonnak és Heathnek sose sikerült létrehozniuk azt a személyes kapcsolatot, ami után – legalábbis Nixon – kezdetben olyannyira ácsingózott. Mindketten meglehetősen visszafogott egyéniségek voltak, sebezhetők és elismerésre vágyók, egyszersmind azonban képtelenek olyan gesztus megtételére, amely áthidalhatta volna a magányosságukat. A hivatalba lépésemkor valamennyi brit politikai vezető közül Heatht ismertem és kedveltem legjobban. A kormányzás ideje alatt kialakult néhány véleménykülönbség ellenére mindvégig jó barátság-

ban maradtunk. A világ általam ismert vezető személyiségei közül az egyik legrátermettebbnek tartottam. Nem volt mentes a tradicionális brit osztálytársadalmi tagozódás által történelmileg rákényszerített komplexusoktól; szerény kezdetektől indulva emelkedett fel egy olyan párt vezető pozíciójába, amelyet átítatott Nagy-Britannia arisztokratikus hagyománya. Az ambíciója megvalósításához szükséges könyörtelenség nem következett természetes módon az egyéniségéből, viszont épp ezért még figyelemreméltóbb volt. Hírneves távolságtartása inkább lehetett látszólagos, mint valóságos. Barátságos és finom személyisége hivatalos udvariassággal védte ki a kiszámíthatóan bekövetkező elutasításokat (gyakran olyan nevetés kíséretében, amelyből megkülönböztető jegyként hiányzott a valódi jókedv). Sok szempontból a legkevésbé tipikus volt a háború utáni brit politikai vezetők közül. Teoretikus irányultságát tekintve a többieknél közelebb állt a kontinentális európaiakhoz, ami a doktrínerség határát súroló absztrakt jelleget adott elképzeléseinek.

És minden vezető brit politikus közül valószínűleg Heath volt érzelmileg a legkevésbé elkötelezve az Egyesült Államok iránt. Nem arról van szó, hogy Amerika-ellenes lett volna; inkább immunisnak lehetett nevezni ennek a két háború által összekovácsolt kötődésnek az érzelmi motívumaival szemben. Bármit is mutatnak a geográfiai tények, a legtöbb brit vezető szemében Amerika közelebb fekszik „Európánál”. Oly idők remiszenciája ez, amikor Nagy-Britannia az óceánokon túl kereste a kitjesülés lehetőségeit, míg a kontinens csak veszélyforrásként, sohasem az önmegvalósítás forrásaként funkcionált. Heath azonban meg volt győződve afelől, hogy Anglia jövője Európában van, ezért csatlakoznia kell hozzá, mégpedig nem vonakodva és számításból, hanem valódi meggyőződésből. Macmillan idején ő volt a brit főtárgyaló a Közös Piacba történő belépési procedúra során, amelyet 1963-ban De Gaulle vétója megakadályozott. Mivel több mint felerészben meggyőzte őt az a gaullista érvelés, miszerint a legfőbb akadály Nagy-Britannia „különleges kapcsolata” az Egyesült Államokkal, miniszterelnökként eldöntötte, hogy nem ismétli meg Macmillan hibáját. Európa iránti elkötelezettsége mélyen gyökerezett: szerinte az Egyesült Államok baráti külföldi ország, jogos igénnyel arra, hogy hatalmát és fontosságát kellően tükröző mértékben tekintsék tényezőnek a világpolitikában, de a „különleges kapcsolat” akadályt képez a britek Európa iránti elhivatottságában. Megelégedett azzal, hogy ne élvezzen kiemeltebb státuszt Washingtonban, mint bármely más európai vezető – sőt mi több, majdhogynem *ragaszkodott* hozzá, hogy ne részesüljön kedvezményes bánásmódban. Paradox helyzet volt kialakulóban. Wilson, akivel szemben Nixon bizalmatlan volt, kötetlenebb és személyesebb kapcsolatot ért el vele, mint Heath, akit felettébb csodált. A Munkáspárt, amelynek belpolitikai filozófiája közel sem volt annyira rokon szellemű a republikánus kormányzatával, szorosabb viszonyt alakított ki vele, mint a konzervatívok,

akiket bizonyos értelemben testvérpártnak lehetett tekinteni. Ez részben Heath személyiségének és meggyőződésének volt tulajdonítható, részben pedig a tory gondolkodás mélyebb áramlatait hozta felszínre. A brit Konzervatív Párt erősen átérezte Nagy-Britannia globális szerepének hanyatlását, amellyel történelmileg olyannyira azonosult. Ebben az érzésben némi nehezítés is fellelhető volt Amerikával szemben, ami alapvetően három okra vezethető vissza: az USA szerepére a dekolonizáció folyamatában; Franklin Rooseveltnek a második világháború alatt az Egyesült Államokat a konfliktuson kívül tartó politikájára és az ebből eredő korlátozásokra; valamint az 1956-os szuezi válság idején tanúsított amerikai viselkedésre.

Bármilyen húzódozott meg a háttérben, Heath tartotta az egy lépés távolságot Washingtonnal szemben. A semmiért cserébe ajánlottuk fel neki azt a kivételezett státuszt a konzultációkban, amelyért elődei türelemmel, állhatatosan és nem kevés nyílt hízelgéssel küzdöttek. Úgy döntött, nem él a kínálókozó lehetőséggel, és hogy egyértelművé tegye elutasító magatartását, egyidejűleg egyengette Nagy-Britannia belépését Európába, és komplikálta a kapcsolatát Washingtonnal. Közvetlenül a megválasztása után nem történt meg a Nixon által remélt találkozó az elnök és az angol kormányfő között, amire pedig minden korábbi háború utáni brit vezető törekedett. Nagyon kevés személyes telefonbeszélgetést folytattak, habár Nixon világossá tette a telefonhívásai kezeléséért felelős személyzet számára, hogy a „nem priorizált”, soron kívüli hívások fogadásának általa előírt tilalma az angol miniszterelnökre nem vonatkozik, én pedig ismételtén arra nógattam a britek washingtoni nagykövetét, John Freemant, hogy használják ki ezt a lehetőséget a kapcsolattartásra. Az új brit miniszterelnök ugyanakkor éppen azt valósította meg, amit Nixon hivatalba lépésekor az európai integráció amerikai apostolai szorgalmaztak, és ami korábban egyértelmű elutasításban részesült. Az elnök meghívása egy rövid megállóra Chequersben – a lehető legszívélyesebb légkör ellenére is – valójában Heath kezére játszott, lehetővé téve, hogy további hónapokig halogasson egy hivatalos tanácskozást Nixonnal. Egyúttal alkalmat adott neki arra, hogy a találkozót európai kollégái előtt afféle informális udvariassági látogatásként állítsa be, ahol az idő rövidsége miatt semmilyen lényegyet érintő kérdésben nem lehetett döntésre jutni, másfelől ő maga amúgy is fontosnak tartotta, hogy még a transzatlanti párbeszéd megkezdése előtt konzultálni tudjon az európaiakkal.

A jövő történéseinek kell eldönteniük, vajon Heath megítélése a kontinentális hangulatról helyes volt-e, vagy sem. Tényleg meg kellett fizetnie a Washingtonnal fennálló bizalmas viszony árát ahhoz, hogy megalapozza jó bizonyítványát Európában, különösen annak tudatában, hogy Brandt és Pompidou épp az ellenkező irányban haladva, országaik kapcsolatának szorosabbá fűzésére törekedtek velünk? És valóban megfizette az árát, függetlenül attól, hogy mindez

csak nüansznvi változást hozott a politikai légkörben? Előrelátón és állhatatosan követett egy hosszú távú politikát – ám vitatható, hogy az angol–amerikai kapcsolatok formálisabbá tételével csakugyan a megkerülhetetlen realitáshoz igazodott. Mindazonáltal sajnálatos volt, hogy egy ilyen nagy formátumú és rokonszenves ember ennyire né lássa a fától az erdőt.

A külső szemlélő számára a chequersi találkozó nem is mehetett volna jobban. Az új londoni kabinet viszonylagos távolságtartását a brit és az amerikai gyakorlatot összekeverő Nixon továbbra is annak tulajdonította, hogy előbb bele kell szoknia a kormányzásba. (A változatlan köztisztviselői kart megöröklő és az általuk irányított ügyek terén a parlamentben már hosszú ideje exponált maroknyi pártvezetőből álló brit kormányoknak rendszerint nincs szükségük hosszú betanulási időszakra.) A megbeszélések két ülés során zajlottak. Ebéd előtt Heath találkozott Nixonnal, ahol rajtuk kívül csak Sir Burke Trend kabinettitkár és én voltam jelen. Ebéd közben Rogers és Sir Alec is csatlakozott hozzánk. Összesen alig kétórányi idő jutott a tárgyalásra. Jelzésértékű módon Európa egyáltalán nem került szóba, kivéve Nixon általánosságban elhangzó megjegyzését, miszerint készek vagyunk diszkrét segítséget nyújtani a briteknek az Európai Közösséggel folytatott tárgyalásokon, de a felajánlás nem talált visszhangra. A megbeszélés teljes egészében a nemzetközi ügyekre szorítkozott: ebéd előtt Vietnámról és Afrikáról, utána pedig a Közel-Keletre. Az effajta dialógusban Heath a legjobb oldalt mutatva mélyenszántó, határozott és okos volt, emellett lényegében osztotta a nemzetközi ügyekben vallott nézeteinket. Olyan időben hívta fel figyelmünket Afrika és az Indiai-óceán stratégiai fontosságára, amikor ezek még nem szerepeltek legfőbb prioritásként a napirendünkön. Egyetértett velünk abban, hogy a vietnámi kivonulásunk mikéntje Délkelet-Ázsián túlmutatóan az egész világra hatással lesz: „Ha a szovjetek úgy érzik, hogy önök hátrálnak és megalázkodnak, reaktiválják a politikájukat Európában.” Annak ürügyén, hogy tájékoztat minket a részvételéről Nasszer temetésén, Sir Alec finoman megpróbált nagyobb aktivitásra serkenteni bennünket a Közel-Keleten, különösen a négyhatalmi tárgyalásokon. Nixon ellenvetéssel élt, hozzám hasonlóan úgy gondolva, hogy a radikális erők még nem merítették ki minden lehetőségüket az események befolyásolására. Úgy vélte, elkerülhetetlenül további válságok következnek, függetlenül attól, hogy mi mit teszünk. De a megoldás keresésére már nem maradt időnk, mivel szoros útitervünk indulásra készítetett minket Írországra, ha nem akartunk túl késve érkezni az olyannyira fontosnak tartott fotózkodásra. A találkozó hasznos volt, mi több, szívélyes, ám egyúttal furcsa módon eredménytelen is, előjeleként egy bonyolultabb jövőnek.

Az elnöki utazás utolsó állomása Írország volt. A Nixonnak írt tájékoztató füzetem ekképpen fogalmazta meg a lehetséges maximumot: „Az írországi megállónak nincs nagy nemzetközi jelentősége, kivéve azt, hogy Dublin mindaddig

nem volt teljesen passzív a világ dolgaiban. Eddig és a jövőben is konstruktív és megbízható semlegesként tudott és tud majd szolgálni.” Ez az igazán méltánylandó szerep általában nem igényelne negyvennyolc hosszú órán át tartó személyes elnöki odafigyelést. A megálló egyértelműen belpolitikai indíttatású volt. Lehetőséget adott Nixon számára felhívni az ír-amerikai szavazók figyelmét ír származását igazoló jogcímére, valamint egy dúsgazdag amerikai támogatóval szembeni lekötelezettségének kiegyenlítésére, akinek extravagáns kastélyában megszálltunk. Az illető úgy döntött, hogy az ír történelmet megjelenítő nagyszabású jelmezes parádét rendez, amely hajnali 1 órakor vette kezdetét, és – a téma szenvedélyességére és drámaiságára tekintettel – csak hajnali fél 5 körül ért véget. Mivel véletlenül a stábommal együtt én voltam az elnök közelében, mi lettünk haragjának a célpontjai, pedig semmi közünk sem volt az időzítéshez.

Nixon írországi látogatására különleges előzmények után került sor. Az igazat megvallva, még könnyen megúsztuk ezzel az éjszakai programmal. A képzőművészeti elnöke által elragadtatott valamelyik előkészítő ember ugyanis az egyik korábbi tervben azt javasolta, hogy Nixon meneteljen a Szent Patrik-napi díszfelvonulás élén Dublinban. Szerencsére az időpont alkalmatlansága megkímélte minket ettől a tébolytól, és később egyszer sem merült fel semmi oka annak, hogy az elnök márciusban látogasson el Európába.

A máskülönben konvencionális írországi megálló váratlanul az egész utazás egyik legkomolyabb újsághírével szolgált, amire az adott alkalmat, hogy áttekintettük a Vietnámról folyó tárgyalások menetét a Párizsból Dublinba átrepülő David Bruce-szal és Philip Habibbal. (Amint a következő fejezetben szó lesz róla, ezúttal jelentős elnöki beszéd fogalmazódott meg, tűzszünetet ajánlva a fennálló helyzet alapján.) Az alkalommal élve a sajtó újabb spekulatív sztorik özönét zúdította a nagyközönségre Indokínáról és az ottani béke kilátásairól. Így hát Nixon még akkor sem tudott megszabadulni Vietnámtól, amikor gyökerei keresésével volt elfoglalva Írországbán.

De Gaulle temetése és Heath látogatása

Alig több, mint egy hónappal a hazatérésünk után Nixon már ismét Európában volt, ezúttal az elhunyt Charles de Gaulle emlékére tartott párizsi gyászmisén. Részben az utazásáról szóló azonnali döntésnek köszönhetően, ami megszabta a protokoll szintjét, és garantálta számos más államfő részvételét, Nixon és Pompidou között szokatlanul szívélyes hangulatú találkozóra került sor. Pompidou megismételte készségét Nagy-Britannia befogadására az Európai Közösségbe, támogatva a vietnámi rendezésre irányuló átfogó álláspontunkat, és újfent kifejezte a hosszú távú német politika miatti nyugtalanságát.

Ez a gyorsan improvizált látogatás sem múlhatott el a maga bizzarr vonatkozásai nélkül. Nixon először jelezte, hogy rögtön a mise után távozni kíván Párizsból. Haldeman bosszúságára azonban meggyőztem arról, hogy sokak jóindulatát elveszti, ha nem jelenik meg Pompidounak a delegációk tiszteletére adott késő délutáni fogadásán. Haldeman ellenkezése részben az előjogából eredt; nem nézte szívesen a beavatkozást illetőségi körébe, márpedig az elnök napirendje és útiterve ezek közé tartozott. Ami ennél is fontosabb volt, mindenki másnál jobban tudta, hogy Nixonnak a következetes döntéshozatal alapvető garanciájaként feltétlenül szüksége van rendszeres nyugodt periódusokra – a sajtóközleményekben használt eufémizmussal élve „stábidőre”. Az elnök napirendje és különösképpen a „stábidő” feletti elszánt örökösével az ország érdekeit szolgálta, nagyban hozzájárulva azokhoz a határozott döntésekhez, amelyek a nixon-i éra ismertetőjegyei voltak a külpolitikában.

Mihelyt azonban sikerrel jártam a beavatkozással eredeti útitervébe, Haldeman azzal a gyakorlati problémával szembesült, hogy miképpen töltsen ki a szertartás és a fogadás közötti űrt. Nixon számos munkatársához hasonlóan ekkorra már tudatosodott benne, mennyire kedveli a főnöke Maxim éttermét Párizsban. Ezért úgy vélte, Nixon talán szívesen ebédelne ott hivatalos delegációja tagjaival. Mit mondjak, elképesztő egy ötlet volt, hogy az Egyesült Államok elnöke a notre-dame-i gyászmiséről egyenesen Maxim éttermébe siessen. De nem tűnt annak a fellelkesült Nixon számára a nagykövetségünk, Arthur Watson rezidenciáján elfogyasztott remek vacsora után. Ezért aztán tervek készültek az éttermi ebéd megszervezésére. Jó hivatalnok módjára – kifogásomat elvi csomagolásba öltöztetve – azzal a technikai érveléssel rukkoltam elő, miszerint egy gyászmise után nem lehet az elnököt borívás közben fényképezni. De az érvelést lesöpörték az asztalról; a kimenő utasítás ugyan száműzte a bort az étlapról, ám jóváhagyta Maximot. Szerencsére a nagykövetségünkkel lehetett értelmes szót váltani. A sors kegyének hála, nem az utazást előkészítő stáb egyik tagja, hanem ő kapott megbízást a kapcsolatfelvételre az étteremmel. Ekkor félrevontam Watson-t, és figyelmeztettem: helyzete tarthatatlanná válik, ha az érzéketlenségünk miatt kitörő francia közfelháborodás a hivatalos kapcsolatainkra is áterjed. Bármilyen panasz esetén magamra vállalom a felelősséget. Amint kiderült, Nixon maga is utánagondolt a dolognak, miután jól kialudta magát. Amikor másnap reggel közöltem vele, hogy egy ilyen lépéssel semmissé tesz minden jót, amit Párizsba utazása hozott a konyhára, az előkészületek leállítására utasított. Bizton állíthatom, semmilyen nehézséget nem okozott ígéretet tennem a parancs haladéktalan végrehajtására.

Edward Heath egy hónappal később, 1970 decemberében tett látogatást Washingtonban, első hivatalos konzultációjaként Nixonnal. Nagy-Britannia lendő belépésével az Európai Közös Piacba egyre növekvő feszültségek kerültek

előtérbe Európa és Amerika között, habár nem ez okozta őket. Az alapvető mögöttes ok az USA és az újjáéledő Európa közötti gazdasági rivalizálásból következő nézetkülönbségekben volt keresendő. A vita részben irreális talajon zajlott. A diszkriminációtól mentes kereskedelemről beszéltünk, szem elől tévesztve, hogy egy közös piac a lényegénél fogva diszkriminatív; végül is létrehozásával a piacon belül levő országokra nem vonatkozó vámokat és egyéb akadályokat állítunk a piacon kívüli világból érkező importárúk elé. A brit tagság közelsége szembenézésre kényszerített minket azzal a hosszú ideje figyelmen kívül hagyott problémával, ami pedig az európai integráció fogalmában szervesen benne van. Heath látogatása definiálta ugyan a kérdést, de a brit kormányfő nem volt abban a helyzetben, hogy megoldja. Nem hagyott kétséget a londoni politika új prioritásait illetően. Amint hangsúlyozta, minden mást felülíró célja országának beléptetése a Közös Piacba. Miután ez megtörtént, Nagy-Britannia konstruktív szerepet játszik aggályaink figyelembevételében, ám nem vállalhat kockázatot semmilyen előzetes engedmény megtételével nekünk; nem akart kétoldalúan velünk megvitatni közös piaci kérdéseket, sem pedig Amerika trójai falovának látszani Európában – vagy ténylegesen annak lenni. Egyetlen korábbi brit miniszterelnöknek sem jutott volna eszébe ilyen kijelentést tenni egy amerikai elnök előtt. Sem a megbeszélés szívélyes légköre, sem Nixon megértő válasza nem palástolhatta el azt a tényt, hogy forradalomnak vagyunk tanúi Nagy-Britannia háború utáni külpolitikájában.

Bármilyen fájdalmas volt is a színeváltozás, a forradalomnak megvoltak a pozitív aspektusai is. Nagy-Britannia globális tapasztalata és pragmatikus stílusa mindenképpen segítségünkre lesz az európai testületekben, akár koordinálja álláspontjait előzetesen az Egyesült Államokkal, akár nem. Heathnek bizonyára igaza volt annak hangsúlyozásában, miszerint az Európába való brit belépés legfőbb hozadéka számunkra nem gazdasági, hanem politikai lesz. (Ez természetesen válasz után kiáltott arra a kérdésre, mekkora gazdasági árat vágyunk hajlandók megadni a politikai előnyökért cserébe.) És a világ dolgairól Nixonnal folytatott megbeszélései – akár csak Chequersben – azt bizonyították, hogy nézeteink lényegében összhangban vannak egymással.

Minden más európai vezetőhöz hasonlóan Heath is aggodalmát fejezte ki a németországi hosszú távú irányzatok miatt, habár, szintén hozzájuk hasonlóan, majdnem bizonyosan nem adott hangot neki Bonnban, ránk hagyva, viseljük csak mi a felelősséget annak kimondásáért, amitől, úgy látszik, mindenki fél. Ellenezte Brandt elképzelését egy Berlinről tartandó állandó konferenciáról. Úgy gondolta, a szövetségeseknek meg kell értetniük a szovjetekkel a viszonyosság szükségességét, különösképpen Berlinnel kapcsolatban, amennyiben el akarják kerülni, hogy Brandt politikája egy sor egyoldalú engedménnyé fajuljon. Nixon egyetértett, megmagyarázva az összekapcsolás általunk megfogalmazott koncepcióját.

Biztosította Heath: nem engedi, hogy a SALT stratégiai fölényhez juttassa a szovjeteket. Ezt követően ismét lényegi egyetértésben Indokínát tekintették át. Heath újszerű tapasztalatot jelentett az amerikai vezetők számára: olyan brit miniszterelnök volt, aki az Egyesült Államokkal szembeni politikáját nem érzelmi kötődésekre, hanem az érdekek hidegfejű kalkulációjára alapozza. Ugyanakkor meggyőződése olyannyira egybeestek a mieinkkel, hogy ebből az önérdékből szoros együttműködés következett.

A Heath-látogatás intenzív szövetséges konzultációk újabb évét zárta le. Némi hezitálás után támogattuk Brandt politikájának áttörését. Nagy-Britannia belépése Európába idővel jelentős következményekkel jár majd. De egészében véve halogató cselekvésbe voltunk belebonyolódva. 1971 első felében főleg a Laoszon át vezető észak-vietnámi kommunikációs vonalak megszakítása, a kínai nyitás, valamint a támadó és a védelmi fegyverek összekapcsolása ügyében a Szovjetunióval folytatott SALT-tárgyalásokon elért május 20-i áttörés kötötte le figyelmünket.

A magas hivatalban – az egymásnak ellentmondó pressziók hatására – az ember hajlamos elhithetni magával, hogy egy probléma elodázása annak elkerülésével egyenlő, valójában azonban sokkal inkább egy válság kirobbanásához vezet. 1971-ben európai kapcsolataink katonai és gazdasági dimenziói egyaránt visszatértek kísérteni minket.

A Mansfield-féle törvénymódosítás – Sorompóba lép a régi gárda

Az első válság katonai vonatkozású volt. 1971. május 11-én minden előzetes figyelmeztetés nélkül tudomásunkra jutott, hogy a szenátus többségi pártjának igen tisztelt vezetője, Mike Mansfield fel kívánja élesíteni örökösen visszatérő javaslatát az Európában állomásozó haderőnk megfelelésére, mintegy 150 ezer fővel való csökkentésére. Ennek eszközéül a sorozási törvény érvényének meghosszabbításáról rendelkező Draft Extension Act módosítását szánta, miáltal törvény kötelezne minket a haderőcsökkentés végrehajtására. Mansfield nem puszta egyike volt a szenátoroknak, hanem a többségi pártfrakció vezetője, aki becsületességének és tisztességének köszönhetően köztisztviselőnek és általános kedveltségnek örvendett. Nem egy radikális szélsőséghez tartozott, hanem alapító tagja volt a szenátusi *establishment*nek, a hazafiak azon kis csoportjai egyike, amelyek ténylegesen működőképessé tették a fékek és ellensúlyok tébolyítóan kényes és érzékeny rendszerét. Szenvedélyesen ellenezte a délkelet-ázsiai háborút, de elszántsága sohasem lépte át az udvariasság és józanság irratlan szabályai által meghúzott határvonalat, ami olyan létfontosságú egy demokráciában.

Szíve mélyén izolacionista volt, aki csökkenteni akart minden amerikai tengeren túli kötelezettségvállalást, azt a történelmi nosztalgiát tükrözve, amely Amerika morális értékeinek megőrzésére törekedett a maguk makulátlan állapotában, mentesen az erő alapjára helyezkedő kalkulációktól és a szűk látókörű külföldiek kicsinyes civakodásaitól.

Ennélfogva Mansfield törvénymódosítási terve félelmetes kihívás volt. Minden kutatás és tanulmány arra az eredményre jutott, hogy európai hagyományos erőinket nem csökkentenünk, hanem bővítenünk szükséges. A Mansfield-módosítás ellehetetlenítene őket. Ha az Egyesült Államok Szenátusa nyilvánosan és hivatalosan jelentős haderőcsökkentés mellett foglal állást, a NATO a külpolitikánk más összetevőire is könyörtelen belpolitikai ellentéteink áldozataként tekintene. Hamarosan tanúi lennénk a vietnámiizálási folyamat megismétlődésének Európában, amelynek során a csupasz minimum megmentése érdekében meg kellene fosztanunk erejétől a haderőt, a NATO védelmi funkciója új stratégiai realitásokhoz igazításának hosszú távú célja pedig semmissé válna.

A kérdés először a védelmi költségvetés évenkénti vitájának részeként merült fel, de a vietnámi politikánk bírálói által egyre inkább katonai stratégiánk minden összetevője elleni támadássá fajult. A kormányzat, amely már nyilvánosan elkötelezte magát az önkéntes haderő mellett, korábban a sorozás két évre szóló meghosszabbítását kérte. Amikor az előterjesztés a szenátus elé került, Mansfield fellelegítette évenként benyújtott javaslatát az amerikai csapatcsökkentésre Európában – ezúttal azonban nem „a szenátus szellemét tükröző” határozatként, ahogyan rendszerint tette, hanem törvény által előírt kötelezettségként. Másnapra, május 12-re szavazást kért. Vezető szenátorok mindkét párt részéről Mansfield valószínű győzelmére figyelmeztették a Fehér Házat.

Jellemző volt az akkori idők elkeseredett és destruktív hangulatára, valamint a nemzeti konszenzus alapvető hiányára, hogy egy ilyen horderejű törvényjavaslat minden bizottsági meghallgatás nélkül a szenátus elé kerülhetett, ráadásul komoly esélye volt az elfogadásra. Számottevő fizetésimérleg-hiányunk miatt a külföldi kiadások csökkentését szorgalmazó bármilyen felhívásnak súlya volt, és Mansfield kollégái tiszteletből sem nagyon akartak ellene szavazni, de a valódi ok mélyebben rejtőzött. Az egész országon eluralkodó rossz közérzet késztette arra az Egyesült Államok Szenátusát, hogy több mint húsz év és öt kormányzat alatt kétpárti alapon felépített intézményeket kockára tegyen. A Nixon-adminisztráció eltökölte magát a szembeszállásra. A Fehér Ház haladéktalanul (május 12-én) kiadott egy nyilatkozatot, amely arra figyelmeztetett, hogy a módosítás „súlyos károkat okozna az atlanti szövetségre nézve”. Következő lépésünk a szavazás elhalasztása volt, hogy időt nyerjünk támogatás szerzésére. Végül ötnapi haladékot sikerült kiharcolnunk, ami, habár a szőnyegen fekvő kérdések súlyát tekintve szűkmarkú és nevétségesen rövid volt, esélyt adott nekünk a helyzet megváltoztatására.

Elszántságunk a Mansfield-módosítás megghiúsítására számos akadályba ütközött. Először is ott volt a támogatók lelkesedése. Közülük sokakat jóval inkább Délkelet-Ázsia foglalkoztatott, mint Nyugat-Európa, míg néhányan az ölükbe hullott szerencsének tekintették, hogy lebonthassák egy olyan külpolitika struktúráját, amelyet rosszul felfogottnak, hidegháború-orientáltnak és a nemzetközi feszültségek egyik fő okozójának tartottak. De a döntő elem az volt, hogy az erős végrehajtó hatalmi ág fontosságát egy egész évszázadon át magasztaló liberális *establishment* most hátraarcot csinálva eltökölt kitartással számonkérte a kongresszuson azt a kötelezettségét, hogy szigorúan ellenőrizzen egy állítólag hatalommániás és megszállottan háborúskodó kormányzatot.

Az nem képezte vita tárgyát, hogy a törvényhozásnak fontos szerepet kell vállalnia a külpolitika irányításában, ám a hetvenes években az érzelmek felülkerekedtek a józan elemzésen. Rendszerünk nem tud funkcionálni, ha a kongresszus és az elnök egymással szöges ellentétben álló célokat követ, vagy amikor a törvényhozás elő akar írni napi taktikai döntéseket. A kongresszus szoros figyelemmel tudja kísérni – és kell is kísérnie – a diplomácia következményeit, de diplomáciai tevékenységet nem képes folytatni. Amikor megpróbálta, balul sültnek el a dolgok, ahogyan később jóval részletesebben írok róla. A kongresszus legfőbb funkciója a törvényhozás az állandóság igényével, ami a kiszámíthatóság tartományába tartozik. A diplomácia folyamatos alkalmazkodást követel meg a változó körülményekhez; mozgásteret kell hagynia a váratlannak. Ekképpen a külügyek a kiszámíthatatlanság tartományába tartoznak. A diplomácia eszköztárát a finom árnyalatok, a rugalmasság és időnként a kétértelműség képezi. A törvények birodalmában ezek hibák; itt a bizonyosság és az egyértelműség a követelmény. A törvényhozás és a diplomácia nemcsak a módszereket és a következményeket tekintve áll élesen szemben egymással, hanem különbözik a végrehajtásban, illetve a megvalósításban is. A törvényalkotás gyakran egymással ütköző érdekek kompromisszumának eredője, miközben véletlenszerű ideiglenes koalíciók köttenek és enyésznek el. A kongresszusi erőközpontok a különböző lobbik hatására válaszképpen váltakoznak, míg a külpolitika a nemzeti érdekek következtetés szem előtt tartását igényli. A törvényhozó annak a művészetét gyakorolja, miképpen lehet egyetlen kérdésben megegyezésre bírni a különböző érdekcsoportokat, míg a külpolitika csinálója újra meg újra ugyanazokkal a nemzetközi szereplőkkel áll kontaktusban, és ritkán zár le véglegesen egy kérdést, vagy szakít meg egy kapcsolatot.

A Mansfield-féle módosítás a frusztrációk szövetkezésének eredménye volt, ám még e koalíció felbomlása után is hosszú ideig tartó súlyos következményekkel járhatott volna. Ez is illusztrálja, hogy koherens taktikai kérdéseket illetően a kongresszus nincs döntési helyzetben, mert a külpolitika mozaikjára vonatkozó ismeretei nagyon töredékesek. A módosítás épp egy olyan héten került napirend-

re, amikor lezártuk az áttörést jelentő SALT-tárgyalásokat, megszerveztük a titkos pekingi utamat, kényes megbeszéléseket folytattunk Berlinről, és előkészítettük a titkos tárgyalások újabb fordulóját az észak-vietnámiakkal. Még ha el is ismerjük, hogy a Nixon-adminisztráció időnként túlzott mértékben élt a titkosság eszközével, kényes tárgyalások mindig is lesznek, vagy élni fogunk velük a megbeszélések olyan formálódó szakaszában, amelyről a kongresszus szükségszerűen nem tudhat. Ami azt illeti, a törvényhozás kárt okozó képessége még akkor is számottevő, ha a szóban forgó politika a teljes nyilvánosság előtt zajlik. 1971 májusában a kongresszus nagyon is jól tudta: fontos tárgyalások folynak a SALT-ról és Berlinről, és némi sikert értünk el a szövetségeseinknél, arra ösztönözve őket, hogy bővítsék, illetve tegyék alkalmasabbá NATO-erőiket. A Mansfield-módosítás külpolitikánk minden egyes felsorolt elemét veszélyeztette.

A szenátus beidegződései újabb komplikációval szolgáltak. Még az atlanti szövetség mellett mindig síkra szálló szenátorok is őrlődtek meggyőződésük és exkluzív klubbeli tagságuk között, tudván, hogy a Mansfield-módosítás alapvető amerikai külpolitikai érdekeket veszélyeztet, ugyanakkor vonakodván attól, hogy egyértelmű vereséget mérjenek egy mélyen tisztelt kollégájukra. Ezért támogatóink a szenátusban kompromisszumot szorgalmaztak, amellyel el lehetne kerülni egy kötelező érvényű konkrét haderőcsökkentést: felszólítják a kormányzatot csapataink csökkentésének megtárgyalására mind a Szovjetunióval, mind európai szövetségeseinkkel, az elnök feladatává teszik, hogy 1971. szeptember 15-én tegyen róla jelentést a kongresszusnak, majd minden hat hónap elteltével számoljon be a tárgyalásokon elért haladásról.

Erről a Nixon-adminisztráción belül megoszlottak a vélemények. Rogers, valamint a Fehér Ház és a külügyminisztérium kongresszusi összekötő stábjai pártolták a kompromisszumot javasló Mathias-módosítást, amely szerintük a konzultációkon kívül semmi másra nem kötelez minket, és elegánsan egyszerű módot kínál a kötelező csökkentés elkerülésére. Laird ellenvetéssel élt, nagyrészt taktikai okokból. Egyértelmű szavazást akart a Mansfield-módosításról mindenféle változtatások nélkül; úgy vélte, minél „rosszabb” a módosítás, annál jobbak az esélyeink a végső győzelemre. Nixon Laird támogatására hajlott. Mélyen elkötelezett volt az atlanti szövetség iránt, és elég tapasztalt ahhoz, hogy megértse: ha egyszer a haderőcsökkentés elvét elfogadjuk, megnyílnak a zsilipek. Történetesen akkortájt főleg a SALT-tárgyalásokon egy hét múlva esedékes előzetes megállapodás kötötte le figyelmét (a támadó- és védelmifegyverzet-korlátozás összekapcsolásáról), ugyanakkor a Mansfield-féle módosítás megakadályozására is készen állt megtenni a szükséges lépéseket. Az erőfeszítés oroszlánrészét viszont rám bízta.

Nem is fogadhattam volna készségesebben a megbízást. A módosítást súlyos fenyegetésnek tekintettem külpolitikánk egészére nézve. A nemzetünket Viet-

nám miatt hatalmába kerítő gyötrődést a kitartásunktól függő országok annak tulajdoníthatták, hogy kapkodva elhamarkodott döntéseket hozunk, és siettünk egy lezáratlan háborút, míg a haderőnk európai állomásoztatása elleni támadás alapjaiban rengetné meg háború utáni politikánkat. Rendíthetetlenül elleneztem a javasolt kompromisszumot is. Még ha meg is kerülné az azonnali csapatcsökkentést, létrehozná az elvi alapvetését, és a félévenkénti jelentések felelősségét a pressziót az egyoldalú csapatkivonásra. A kompromisszumos módosításról már most is úgy beszéltek – például Humphrey szenátor –, mint a kormányzatot a gyors csapatcsökkentés végrehajtására felszólító kongresszusi instrukcióról. Szenátusi döntésre várt seregnyi egyéb módosítás is, amelyek ugyanezt a témát részletezték. Ha a sok kompromisszumos variáció bármelyike törvényben rögzülne, időszerűtlenné válna a mégoly szerény volumenű NATO-haderőfejlesztési program, szövetségeseink elcsüggednének, és valószínűleg lendületüket veszítenék tárgyalásaink a Szovjetunióval a kölcsönös haderőcsökkentésről. Európa vietnámisztálásának útján találhnánk magunkat.

A május 12-i nap legnagyobb részét telefonálással töltöttem, szenvedélyesen érvelve a fent leírtaknak megfelelően a szenátusi támogatóink előtt. Még olyan tapasztalt vezetők is, mint John Stennis, meg voltak győződve afelől, hogy Mansfield kezében vannak a szavazatok, és csak egy kompromisszum árán lehet feltartóztatni. Én a Mansfield-módosítás érintetlenül hagyását pártoltam, ugyanis az összes javasolt kompromisszumnak megvolt az a hátránya, hogy az adminisztrációt részesévé tette az európai csapatcsökkentésről határozó döntésnek; ha egyszer ilyen komoly alapot szolgáltatunk, rövidesen csöbörből vödörbe, vagyis egyik hátrányos pozícióból a másikba kényszerülnénk. Ugyanakkor egy nyílt szavazás lehetőséget adna annak demonstrálására, hogy háború utáni külpolitikánk lényege túl tudja élni a Vietnám miatt kialakult megosztottságunkat. A Nixon-adminisztráció hivatalba lépése óta most első ízben sikerülhetne mozgósítanunk az *establishment* azon alakjait, akiknek a nevéhez Amerika oly sok háború utáni nagyszerű eredménye fűződik.

Közülük az első Dean Acheson volt. Mások csodálatának képessége korántsem tartozik a legfejlettebb tulajdonságaim közé. Ez a gyarlóság azonban nem vonatkozott Acheson személyére, aki messze kitűnt az eredményeivel, a szenvedélyes lelkesültségével, a morális meggyőződésével és az ítélőképességével. Éppen akkor ismertem meg, amikor lemondott az általa hűn szeretett hivatalról, és visszavonult abba a magányba, amely csak a fontos ügyek iránti elkötelezettségtől hajtva élők számára ismerős. Acheson egyszer egy szerelmi kapcsolat végéhez hasonlította a tiszttségéből való távozást. 1953-ban interjút kértem tőle az ügyvédi irodájában. Égnek álló bajuszával, kifogástalanul szabott öltönyében és kellőképpen unva a jogászkodás mindennapjait, készségesen segített nekem, a doktori iskolát végző hallgatónak, aki a koreai háború valamilyen rejtelmes aspektusát

kutatja és dolgozza fel a diplomamunkájában. Olyan tudálékos kérdéseket tettem fel neki, amelyekről későbbi ismereteim birtokában joggal gondolhattam, hogy nyilván mesterkéltnek és a tárgyhoz nem tartozónak ítélte őket. Türelmesen, olykor csípősen, de precízen válaszolt. Minden elviselhetően jól is ment addig, amíg firtatni nem kezdtem a reakcióját MacArthur tábornok egyik különösképpen erőteljes lépéséről. „Úgy érti, előtte vagy utána pisáltam bele a nadrágomba?” – kérdezte a régimódi diplomácia eme eszményképe. Ezután útjaink csak néhány év múltán keresztezték egymást újra, amikor elvitt magával ebédelni, és a következő jellemzéssel szolgált az akkor még új kormány egyik vezető alakjáról: „Olyan amatőr bumerángdobóra emlékeztet engem, aki egy zsúfolt szobában próbálgatja a képességét.”

Acheson méltóságteles ember volt – a személyében és a közéletben zajló folyamatokról alkotott nézetei tekintetében egyaránt. Törekvései mindig az egyéni felülemelkedő eszmék szolgálatában álltak. Az utóbbi három évtized nagyobb részében alapvetően hozzájárult az amerikai külpolitika tervezéséhez és alakításához. Az általa oly lojálisan szolgált elnökkel együtt megnyitotta az utat az átalakuláshoz az izolacionizmusból annak megértéséig, hogy az Egyesült Államok ereje nélkül a földön nem lenne béke, és elkötelezettségünk nélkül a világ nem ismerhetné a reményt. Ez az össze nem illő pár alakította meg az észak-atlanti szövetséget, épített ki együttműködő kapcsolatokat korábbi ellenségekkel, hozta létre az Európa újjáépítését elősegítő gazdasági intézményeket, és indított el egy háború süjtött világát a béke, a biztonság és a példa nélküli gazdasági felvirágzás felé vezető úton.

A magam személyét illetően sosem tudom elfelejteni azt a szívélyes – szinte már nyájasnak is mondható – módot, ahogyan Dean Acheson üdvözölt Washingtonban, amikor megérkeztem nemzetbiztonsági tanácsadóként, valamint azt a bölcsességet és türelmet, amellyel ezt követően a szakadék áthidalására törekedett egy harvardi professzor látásmódja és a realitás minimális elvárásai között. „Fogalmazhatom így?” – kérdeztem tőle egyszer egy különösen nagy fejfájást okozó javaslattal kapcsolatban. „Természetesen fogalmazhatod így – válaszolta Dean –, de ha el akarsz érni valamit vele, akkor inkább ne.”

Dean Acheson nagyra értékelte az erkölcsi tartást, ám megvetette azokat, akik az eszmét eszközként használták a megvalósítható dolgok elkerülésére. Az emberi gyarlóságot gyakran kigúnyolta, de nemzetének értékeit sohasem becsmérelte. Őszinte hevülettel küzdött a békéért és a szabadságért, ahhoz azonban túl bölcs volt, hogy azt higgye, egyetlen ember erőfeszítései – bárkiről legyen is szó – többet jelentenek egy végtelen hosszú utazás rövidke szakaszánál. Egyik beszédében Holmes bíró egyszer azt mondta, Acheson imád idézni, és mindjárt példával is szolgált: „Ó, jaj, uraim, nem élhetünk az álmaink szerint. Már akkor is elég szerencsésnek mondhatjuk magunkat, ha ízelítőt adunk legjobb éniünkől, és ha

a szívünk mélyén tudjuk, hogy méltósággal tettük.” Dean Acheson kétségkívül megélte az álmaikat, és tényleg méltósággal tette.

Hivatali idejében sok gyalázkodásnak volt a célpontja, ezek részben a jelenleg hivatalban levő elnöktől irányultak felé. A külügyminiszterségét fémjelző kreativitást, izgalmat és sikert beárnyékolta az a mindent átható bizalmatlanság és gyanakvás, amelynek kirívó szimbóluma lett. Ám derűsen viselte a hányattatásokat, anélkül, hogy engedett volna az elveiből. A történelem pedig megadta neki a legnagyobb elismerést – őt igazolta.

Nixon vele szembeni aljas bánásmódja az 1952-es választási kampányban nem tartotta vissza Achesont attól, hogy amikor két évtizeddel később szükség volt rá, segítse az elnökét. Lojalitása a hivatalnak szólt, nem a személynek. Korábban már válaszolt Nixonnak több alkalommal is, amikor az elnök tanácsot kért tőle, de sohasem nyilvánosan. Ezúttal azonban nyilvánosan ajánlotta fel a segítségét. Elmondta nekem, hogy kapcsolatba lép bármelyik szenátorral, aki segíteni tud, vagy bármelyik újsággal – habár úgy érezte, a *New York Times* és a *Washington Post* valószínűleg nem részesíti szíves fogadtatásban. Áradott egy névsort az „arra érdemesekről”, akiknek a támogatását meg kell próbálnom elnyerni. A lista másoké mellett John McCloy, George Ball, McGeorge Bundy és Cyrus Vance nevét tartalmazta. Közöltem vele: miután kipuhatok az illetők véleményét, tájékoztatom a fejleményekről.

A válaszok megosztottságról árulkodtak. Acheson kortársai – mint McCloy – feltétel nélkül a segítségünkre siettek. Az én kortársaim előtt még mindig állt megóvandó jövő, ezért a nevüket ugyan hajlandók voltak adni az ügyhöz, ám aktívan nem kívántak beszállni a küzdelembe; alapjában véve a kompromisszum felé hajlottak, míg George Ball a korát – és a választ – tekintve közöttük helyezkedett el. Annak a véleményének adott hangot, hogy valamilyen kompromisszumra szükség van, de mert imádott harcolni egy jó ügyért, ettől kezdve hatékonyan és a rá jellemző szenvedélyességgel dolgozott a Mansfield-módosítás egyértelmű leszavazásán.

Amikor tájékoztattam Achesont a különböző reakciókról, új ötlete támadt: „Úgy tűnik nekem, egy jó kis sortüzet szeretnénk, nem csak muskéták pufogatását.” A következőket szorgalmazta: Nixon elnök azonnal szedjen össze egy sereg korábbi külügyminisztert, védelmi minisztert, németországi főbiztost, NATO-parancsnokot és az Egyesített Vezérkar egykori elnökeit. A háború utáni kétpárti külpolitika eme inkarnációja adjon ki nyilatkozatot, amelyben támogatja az elnök eltökéltségét jelenlegi katonai erőnk fenntartására Európában. Nixon osztotta a lelkesedésemet Acheson javaslata iránt. Örömet lelte annak a lehetőségében, hogy első – és mint végül kiderült, utolsó – alkalommal a közéletben eltöltött ideje során a maga oldalára tudja állítani az *establishment*et, azokat, akiket tisztelt és lenézett, akiknek az elismerését egyaránt becsben tartotta és megvetette. Mi-

lyen tragédiákat lehetett volna talán elkerülni, ha állandó híd épül ki a csapat felé, hogy belső biztonságérzetet adjon ennek a magányos, bonyolult lelkületű elnöknek? Mi történt volna, ha azok, akik a saját idejükben irányították országunk politikáját, segítettek volna Nixonnak maga mögött hagyni a félelmei és balsejtelmei sötét vidékét, és meghaladni alkalmatlanságának különös érzetét? Nagy kár, hogy ez soha nem történt meg, amiért mindkét félnek osztoznia kell a felelősségben.

A május 13-án késő délután létrejött értekezlet nagyszerű esemény volt. A kabinet üléstermében olyan nagy koponyák gyűltek össze, mint Acheson, McCloy, Ball, Henry Cabot Lodge, Vance, Lucius Clay, Alfred Gruenther, Lauris Norstad és Lyman Lemnitzer. Ez volt a „rég gárda” utolsó találkozása – azé a társaságé, amelyet egyesített a nemzeti érdek, s amely továbbra is elkötelezte magát a világrend olyan önbizalommal teli látásmódja mellett, amely által az amerikai idealizmus újjáépítette a háború dúlta társadalmakat, és szövetségessé tette az ellenségeket. Nixon messze a legjobb formáját mutatta. Ékesszóló beszédet mondott: Vietnámmal kapcsolatban egyszer sem kért támogatást a jelenlevőktől, de a NATO-t illetően sohasem volt közöttük nézeteltérés. Emlékeztetett arra, hogy az USA 80. kongresszusa óta, amikor a demokrata párti Truman elnök előterjesztette az Észak-atlanti Szerződés Szervezetének létrehozását a hozzá kapcsolódó programokkal együtt, és egy republikánus többségű törvényhozás feltétel nélkül támogatta, ebben a kérdésben mindig egyek voltunk. A Mansfield-féle módosítással szemben az amerikai politika kontinuitását képviselte. Utalva Acheson önéletrajzi könyvének címére, kijelentette: „jelen voltam a teremtéskor”. Talán áttörés határán vagyunk a kommunista világgal kapcsolatban (itt a SALT-ra és a pekingi utam előkészületeire gondolt), de ezeket a célokat csak akkor tudjuk elérni, ha az atlanti szövetség erős marad.

A jelenlevők mindegyike hasonló szellemben reagált. A kompromisszum kívánatossága körül ugyan kialakult némi vita, ám Acheson, aki nem osztotta Nixon vonakodását a szemtől szembeni konfrontációba bocsátkozástól, hatékonyan leállította. Egy stratégiai jelentőségű pillanatban elővett egy rövid támogatási nyilatkozatot, és a többiek elé tette aláírásra. Rogers – nem tudván arról, hogy az achesoni fogalmazvány ötlete magától Nixontól származik, talán megzavarodva elődjének elegáns magabiztosságáról, talán tartva Mansfieldtől, akivel a továbbiakban is kénytelen lesz együtt dolgozni – ellenvetéssel élve ennek függőben hagyását javasolta. Acheson azonban, aki jól tudta, hogy az e pillanatban fennálló konszenzus könnyen elpárologhat, ha mindenki visszatér a szokásos nehézségeihez, és elkezd panaszkodni a rá nehezedő nyomás miatt, ott helyben elvi egyetértést szorgalmazott, valamint a nyilatkozat közzétételét a lehető leggyorsabban, de nem később, mint szombaton, május 15-én, azaz negyvennyolc óra múlva. Miután Nixonnak sikerült meggyőznie külügyminiszterét, miszerint ő maga egyetért a dologgal, Rogers is csatlakozott a konszenzushoz.

Achesonra esett a választás, hogy tájékoztassa a sajtót. A visszafogottság nem az ő stílusa volt. Annak a benyomásának adott hangot, hogy az elnök hajthatatlanul ellenzi a Mansfield-módosítást és annak bármilyen változatát. Amint közölte, a szovjet erők csökkentése nélkül „ostobaság” és „merő nonszensz” lenne csökkenteni a miénket. Mint mondta, véleménye szerint megnyerhetjük a szavazást, majd hozzátette: az elnök kapcsolatba lépett azokkal, akik létrehozták a NATO-t, és húsz éven át mindvégig kitartottak mellette. „Mindannyian felvettük a bokszesztyűnket.” Amikor megkérdezték, miért tartott az értekezlet olyan sokáig, így válaszolt: „Mindnyájan öregek vagyunk, és mindnyájan szeretünk sokat beszélni.” George Ball hozzáfűzte: megkönnyebbülés volt azt hallani az elnöktől, hogy nincs szándékában kompromisszumot kötni.

Miután így lefektettük a nyilvánosság támogatásának alapjait, Nixon elutazott Key Biscayne-be, rám hagyva az ütközet levezénylését. Bonnban McCloy Brandttal tárgyalt, aki kiadott egy hatásos nyilatkozatot, amelyben figyelmeztetett: az egyoldalú amerikai csapatkivonás „azt a kitörölhetetlen benyomást [keltené], hogy az Egyesült Államok úton van kifelé Európából”, meghunyászkodó megbékítéssel váltva fel az enyhülést. Brosio a NATO titkárságáról küldött levélben arra hívta fel az elnök figyelmét, hogy az amerikai erők jelentős mértékű csökkentése „megfosztaná a NATO-t minden hitelességétől a tekintetben, hogy képes teljesíteni a vállalásait”.

A megállapodás szerint még azon a szombaton a Mansfield-féle módosítást opponáló rövid elnöki nyilatkozatot adtunk közre Key Biscayne-ből, amelyet azonnal támogatásáról biztosított a mögötte felsorakoztatott megannyi ragyogó elme. Ráadásul Lyndon Johnson exelnök is ilyen értelmű állásfoglalást tett közzé, de jóváhagyóan nyilatkozott Dean Rusk hajdani külügyminiszter; Robert Lowett, Neil McElroy és Tom Gates egykori védelmi miniszterek; a Pentagon korábbi vezető beosztású tisztviselői, például Roswell Gilpatric; a diplomata Robert Murphy, Livingston Merchant és Douglas Dillon; egykori NATO-parancsnokok, köztük Matthew Ridgway tábornok; valamint az összes korábbi németországi főbiztos. Csak Robert McNamara és Clark Clifford döntött úgy, hogy kimarad a közös nyilatkozatból; előbbi azért, mert a Világbank igazgatójaként nemzetközi közszolgálati minőségében nem vehetett részt benne, utóbbi pedig olyan okokból, amelyeket nem kívánt felfedni.

A média reakciója megmutatta, hogy a régi külpolitikai *establishment* szava még mindig komoly súllyal esik latba. Május 16-án a *New York Times* szerkesztőségi cikket közölt „Mansfield szenátor ostobasága” címmel, amelyben bírálta az „alkalmatlan időben” felvetett módosítást, amely előreláthatólag biztos elutasításban részesül, hacsak a szenátus „el nem veszítette minden felelősségérzetét”. „Pusztán az előterjesztése is kárt okozhat az Egyesült Államok és szövetségesei részéről folyamatban levő csaknem minden tárgyalási erőfeszítésnek”, majd to-

vábbmenve leszögezte: „még a módosítás szoros veresége is megrendíti az európai szövetségesek bizalmát”.

Pontosan a nixoni nyilatkozat napján, május 15-én a lehető legváratlanabb helyről érkezett támogatás. Egy Grúziában tartott fontos beszédében Leonyid Brezsnyev nem győzte nyíltan hangoztatni a szovjetek készségét a kölcsönös európai haderőcsökkentésről szóló tárgyalások megkezdésére. Brezsnyev megfogalmazása szerint a nyugati szóvivők folyton ilyeneket kérdeznek: „Kinek a fegyveres erőit – külföldit vagy hazait –, milyen fegyvereket, nukleárisakat vagy hagyományosakat kell csökkenteni?” Az ilyesfajta spekulációkat olyan emberhez hasonlította, aki egy bor ízét a külleme, és nem a megízlelése alapján próbálja meghatározni; „a diplomácia nyelvén ez azt jelenti: kezdjük meg a tárgyalásokat”.

Az adminisztráció, a kongresszus és a média egyaránt égi mannaként csapott le Brezsnyev kijelentésére. Íme kiút nyílt a dilemmából mind Mansfield kelletlen támogatói, mind a kormányzaton belüli ellenfelei számára. Most egységbe tömörülhettek azon állítás mögött, miszerint a tárgyalások közvetlen közelsége időszerrütlenné teszi az amerikai erők egyoldalú csökkentését. Május 16-án a *Washington Post* a következő címmel jelentetett meg vezércikket: „Brezsnyev ajánlata: Nixon esélye”, mielőbbi tárgyalásokat sürgetve a kölcsönös haderőcsökkentésről. Ugyanilyen hangnemben nyilvánult meg a *New York Times* is, más vezető orgánmok társaságában. Május 16-án Rogers külügyminiszter bejelentette: Jacob Beam nagykövet utasítást kapott arra, hogy a szovjet illetékeseket kérje fel a brezsnyevi ajánlat részletes kifejtésére. Így hát jó úton haladtunk a Mansfield-módosítás megghiúsítása felé azzal, hogy olyan tárgyalások mellett kötelezzük el magunkat, amelyeknek a tartalmát ekkor még nem tudtuk meghatározni.

Nem világos, mi szállta meg Brezsnyevet, hogy épp azon a napon tegye meg kölcsönös haderőcsökkentési javaslatát. Régi keletű szovjet politikáról volt szó, mert egy márciusi beszédében is pontosan ugyanezt mondta. A Mansfield-módosítás minden bizonnyal még az adminisztrációnál is nagyobb meglepetésként érte a Kremlt. Moszkva arra sem számíthatott, hogy ekkora vihart kavart. A Brezsnyev-javaslat célja kétségtől a berlini tárgyalások előmozdítása volt annak sugalmazásával, hogy megnyitják a kapukat egy reményteljes jövő előtt. Semmi sem illusztrálja jobban a szovjetek nehézkes politikaformáló mechanizmusának rugalmatlanságát, mint ragaszkodásuk a játszma korábban eltervezett lejátzásához még akkor is, amikor a Mansfield-javaslat érett gyümölcsként hullott az ölükbe. Az esetnek el kellene gondolkodtatnia azokat, akik minden orosz manővert valamilyen jól átgondolt terv részének tekintenek; a szovjet lendületbe jövetel általában szívósságból és nyers erőből fakad, és nem stratégiai előrelátásból vagy taktikai rugalmasságból.

Ahogy korábban is gyakran megtörtént, legnagyobb problémánk a komp-

romisszumra hajló intézményes hozzáállás volt a szenátusban és a kormány több tagja között, amit még az „arra érdemesek” és Brezsnyev együttes hatása sem tudott teljesen elfojtani. Meg kellett magyaráznom Robert Griffin szenátor republikánus frakcióvezetőnek, hogy a kompromisszumos javaslatok egyike sem olyan „ártalmatlan”, mint amilyennek gondolja. Mindegyikük az egyoldalú csapatkivonás elve és az „előrehaladásról” szóló rendszeres időközi kongresszusi jelentések mellett kötelezi el az adminisztrációt. A kompromisszumot szükségesnek vélő, mindazonáltal a capitoliumi szavazatokat lojálisan szervező George Ballt is emlékeztettem a Fehér Ház szilárd kitartására. Hangozzék el bármilyen más értelmű utalás a kormányzatban, az nem tükrözi az elnök álláspontját.

Május 19-én végre eljött a végszavazás napja – épp idejében ahhoz, hogy meg tudjuk őrizni a józanságunkat. Az adminisztráció részéről hevesen ellenzett kompromisszumos módosítási javaslat 73-24 arányú vereséget szenvedett. A Peter Dominick szenátor által beterjesztett hasonló értelmű módosítás is az elutasítás sorsára jutott, méghozzá 68-29 arányban. Ezután Frank Church szenátor Mansfield 150 ezer főre vonatkozó elképzelésével szemben csak 50 ezer fős csökkentésre tett javaslatot. Ez 81-15 arányú elutasításban részesült. A szenátusban uralkodó hangulaton jól jellemezte egyik támogatónk megnyilatkozása, aki megmakacsolta magát, amikor megpróbáltam rábeszélni, hogy gyürkőzzék neki a szavazásnak a módosítási javaslatok újabb zuhataga ellen: „Napjában hányszor szavazhat az ember nemmel?” Végül aztán a többségi pártfrakció vezetőjének szenvedélyes beszéde után maga a Mansfield-módosítás került terítékre, és 61-36 arányban elbukott.

Másnap, május 20-án reggel Nixon áttörést jelentett be a SALT-tárgyalásokon. Egy hajszálon múlt a sikerünk. A stratégiai fegyverzetkorlátozási tárgyalások döntő szakaszába lépésünk előestéjén alig sikerült elkerülnünk huszonöt év külpolitikájának lerombolását.

A vitának volt egy hozadéka: lökést adott a kölcsönös haderőcsökkentési megbeszéléseknek. Korábbi stratégiánk a halogatás volt; részint azért, hogy összekössük őket más kérdésekkel, de mindenekelőtt azért, mert igazából nem gondoltuk végig, hogy mi lenne a kívánatos célkitűzés. Minden általunk megvizsgált terv megnövelte volna az erők egyenlőtlenségét Közép-Európában. Az itt elterülő fronton a Varsói Szerződésnek sokkal több katonája volt, mint nekünk, és ez az előny a mozgósítás megkezdésével gyorsan tovább növekedne, különösen az Oroszország európai részén állomásozó szovjet hadosztályok közelsége miatt. Ilyen körülmények között a kölcsönös megállapodáson nyugvó csapatcsökkentés, amennyiben mindkét fél azonos arányban hajtaná végre, súlyosbítaná a NATO problémáját, mert meggyengítené a már így is gyér erőkkel tartott NATO-vonalat, anélkül, hogy visszafogná a szovjetek képességét az erősítésre. Egyik vizsgálatunk kimutatta: míg egy 10 százalékos kölcsönös csökkentésnek nem lenne semmilyen

lényeges hatása, addig egy 30 százalékos mérséklés jelentősen javítana a Varsói Szerződés pozícióján. Ez szükségképpen elvezetett ahhoz a nézethez, miszerint az egyedüli biztonságot jelentő egyezmény az „aszimmetrikus” csökkentés; más szóval az, ha a Varsói Szerződés a NATO-nál nagyobb mértékben csökkentené erőit. E koncepció kezdetben kitartó gúnyolódás célpontja volt egy olyan kormányzatban, amely szerint „tárgyalásra alkalmas”, „megvitatható” javaslatokat kell előterjesztenünk; senki sem hitte, hogy egy ilyen „egyenlőtlen” elképzelés valaha is elfogadásra talál a szovjeteknél. A Mansfield-féle módosítás körüli vita garantálta, hogy a kölcsönös csapatcsökkentési tárgyalások *közben* kell tisztáznunk álláspontunkat, nem pedig előttük, ahogyan inkább szeretnénk volna.

A tárgyalások irányában történő elmozdulás komoly impulzust kapott a NATO külügyminisztereinek lisszaboni értekezletén, ahol elfogadták Rogers tervét, miszerint sort kell keríteni a lehetőségek mielőbbi kipuhatolására Brosio főtitkár vezetésével. És szokás szerint Nixon már megint önmaga legnagyobb ellenségének bizonyult, miután megnyerte a csatát. A SALT-áttörés és a szenátusi szavazás eredménye miatti euforikus hangulatától indíttatva, június 1-jén egy sajtóértekezlet felhasználásával vissza akarta adni a kölcsönt liberális kínzóinak. Bejelentette, hogy a már folyamatban levő konzultációk után az Egyesült Államok kész „előrelépni” a mielőbbi tárgyalások irányában. Ha a szovjetek lecsapnak a kínálózó alkalomra, ezzel csaknem elkerülhetetlenné tette volna azokat a tárgyalásokat, amelyekre még teljesen felkészületlenek voltunk. Szerencsére most is az aprópénz érdekelte őket, amivel időt nyertünk arra, hogy rendbe tegyük a házunk táját.

Miután ugyanis a szovjetek a Mansfield-vita egy váratlan pillanatában felvették az európai csapatcsökkentések kérdését, gyorsan ejtették a témát. Talán megbánták a nekünk tett szívességet a Mansfield-módosítás elkaszásában nyújtott segítségükkel. Talán ugyanazzal a nehézséggel küzdöttek az egységes álláspontok kidolgozásában, mint mi. Talán tartottak a Kelet-Európa feletti uralmukra gyakorolt hatástól, ha *bármilyen* szovjet csapatkivonásra kerül sor. Talán várni akartak a berlini tárgyalások lezárása utánig. Talán Brezsnyev egyszerűen csak hibázott.

Bármilyen volt is az ok, alig kezdett a NATO érdeklődést mutatni a kölcsönös haderőcsökkentés iránt, a szovjetek máris kitértek előle, összekapcsolva dédelgetett tervükkel, az európai biztonsági konferenciával. És nem voltak hajlandók fogadni Brosiót puhatolózó tárgyalásokra, arra hivatkozva, hogy tömbök közötti eszmecsereken nem kívánnak részt venni. Ez a fordulat kiválóan megfelelt Franciaországnak, mivel a Brosio-misszióban Párizs a féltve őrzött függetlenségének korlátozásától tartott. Franciaország továbbá azért adott elsőbbséget az európai biztonsági konferenciának a kölcsönös haderőcsökkentés helyett, mert ellensúlyt látott benne Brandt egyoldalú diplomáciájával szemben. A szovjetek ragaszkod-

tak ahhoz, hogy mindenekelőtt az európai biztonsági konferenciát hívják össze. Franciaország kivételével valamennyi szövetségeseünk által támogatva, mi a magunk részéről arra az álláspontra helyezkedtünk, hogy mindkét tárgyalásnak egyidejűleg kell folytatódnia. Ily módon a kongresszus részéről fenyegető egyoldalú csapatkivonás megakadályozása érdekében sikerült életben tartanunk a kölcsönös haderőcsökkentés kérdését, ugyanakkor hátrányos következmény nélkül elnyújtottunk a tárgyalásokat.

Mint kiderült, a Mansfield-módosítás feletti vita etalonná vált a külpolitikáról folytatott hazai viták során Amerikában, habár ezt abban az időben a résztvevők egyike sem fogta fel. Az adminisztráció addig védekező pozíciót volt kénytelen elfoglalni az általa vitt politika minden szegmensében. Elkeseredett, látszólag reménytelen utóvédharcot vívott védelmi költségvetésünk kiherélése és haderőnk egyoldalú csökkentése ellen. A május 20-i SALT-bejelentéssel azonban magunkhoz ragadtuk a kezdeményezést, amit a titkos pekingi utam, a moszkvai csúcstalálkozó bejelentése és azoknak a meglepetésszerű lépéseknek csaknem megszakítás nélküli sorozata követett, amelyek révén a mi térfelünkre került a „békeematika”, és kihúzták a szőnyeget ellenfeleink lába alól. A későbbi években – amikor már biztonságos volt így tenni – néhányan azok közül, akik korábban a legkeményebben gyötörtek minket, az uralkodó közhangulathoz igazítva nézeteiket, azért kezdtek el bírálni bennünket, mert szerintük kevés figyelmet fordítunk a szövetségeseinkre, az enyhülést pedig amiatt támadták, hogy „eltúlozzuk a jelentőségét”. Mint már korábban rámutattam, a szigorú viszonyosságon alapuló folyamatot a nemzeti érdekekben állónak tekintettük, de vélekedjen bárki bárhogyan az enyhülésről elvont szinten, 1971 és 1972 viszonyai között az adminisztráció gondosan adagolt intézkedései a Szovjetunióval kapcsolatban feltétlenül szükségesek voltak, hogy megakadályozzák a fejtelten rohanást az Amerikával és szövetségeseinkkel szemben meglevő kötelezettségeink feladása felé. Az enyhülés megvitatására mutatott készségünk arra csábította Brezsnyevet, hogy kezdeményezéssel álljon elő a kölcsönös haderőcsökkentésről, ami megóvta egész európai védelmi struktúránkat a kongresszus kíméletlen támadásától. Klasszikus példája volt ez annak, miért volt szükség ilyen politikára a nemzetbiztonság alapvető elemeinek megőrzése céljából, ha el akartuk kerülni nemzetvédelmünk és a szövetséges szolidaritás romba döntését Vietnám korszakában.

A gazdasági válság – A második „Nixon-sokk”

A Mansfield-féle módosítás és a szovjetekkel való tárgyalás kilátásai által előidézett lázas izgalom időlegesen háttérbe szorította azt a már több mint egy éve folyamatosan súlyosbodó gazdasági konfliktust, amely 1971-ben tetőzött három

fejlemény következtében: Nagy-Britannia küszöbönálló belépésével a Közös Piacba, John Connally pénzügyminiszteri kinevezésével, valamint a dollárra nehezedő egyre fokozódó nyomással.

1971 májusára az utolsó akadályok is elhárultak Nagy-Britannia belépése előtt. Ahogyan korábban már esett róla szó, Willy Brandt legalább részben az *Ostpolitik* ellensúlyaképpen támogatta a britek közös piaci tagságát, Pompidou pedig azért vetette el De Gaulle fenntartásait, nehogy Franciaország egyedül maradjon egy potenciálisan nacionalista Németországgal szemben. A még megmaradt – jórészt technikai jellegű – kérdések tisztázására Heath és Pompidou május 20–21-én találkozott, ezt követően a francia államfő, gondosan ügyelve rá, nehogy feldühítse a keményvonalas gaullistákat, az alapvetően pozitív eredményeket olyan kettős tagadásba csomagolva jelentette be, amely még Gromikónak is becsületére vált volna: „Nem lenne észszerű úgy vélni, hogy nem fogunk egyezségekre jutni.” És be is tartotta a szavát. Júliusra Heath már olyan helyzetbe került, hogy bejelentette: még az év vége előtt a brit parlament elé terjeszti a megállapodást.

Az lett volna természetes, ha a két évtizedes erőfeszítés és amerikai részről történő ösztönzés illetően betetőzése jóleső érzéssel tölti el az Egyesült Államokat. Sajnos azonban a siker olyan időszakokkal esett egybe, amikor a vietnámi háború miatti kiábrándultság az idegengyűlölet megerősödéséhez vezetett. Akik meg akarták rengetni az amerikai külpolitika építményét, most szövetkeztek azokkal, akik a kibővített Közös Piacban fenyegetést láttak az USA gazdasági vezető szerepével szemben. Mindkét tábor nemzetközi szerepvállalásunk visszafogását szorgalmazta. Egyre erősödtek a preferenciák európai rendszerével és a velünk szembeni japán kereskedelmi többlettel kapcsolatos kritikus hangok. A problémákkal való szembenézés sürgősségéhez hozzájárult a világ tartalékvalutájának, a dollárnak mind nyilvánvalóbban szorult helyzete. Számos tényező (infláció, magas béreket biztosító megállapodások, a fizetési mérlegünk növekvő egyensúlyhiánya) együttes hatása a tavasz kezdetével a dolláreladások jelentős hullámát indította el. Egyre inkább úgy tűnt, hogy csupán az európai központi bankok masszív és fokozódó mértékű intervenciója képes megállítani az árfolyamok komolyabb szintű elmozdulását. Végül május 10-én a Német Szövetségi Köztársaság felfüggesztette a dollár vásárlását, mire a márka felfelé kezdett lebegni, az amerikai valuta pedig esett. Elméletileg és idővel a német fizetőeszköz dollárhoz viszonyított értéknövekedése segíti az exportunkat azzal, hogy olcsóbbá teszi, míg a költségek növelésével korlátozza az importunkat. Mindezt azonban csak bizonyos értelemben lehetett egyfajta „győzelemként” elkönyvelni, mert monetáris hatásaink már egy ideje szorgalmazták ugyan az árfolyam-kiigazítást, ám ezt – mivel oly módon sikerült elérnünk, amit az európaiak a dollárral szemben tanúsított „hanyag mulasztásunknak” tekintettek – nyomásgyakorlási taktikaként kezelték. Így a feszültség tovább fokozódott.

Ez idő szerint csupán mellékes részt vállaltam a gazdasági tanácskozásokban. Kezdetől fogva nem vártam magamtól, hogy komolyabb szerepet játsszam a nemzetközi gazdaságban, ami – finoman fogalmazva – sosem volt fontos tudományterület számomra. Csak később ismertem fel, hogy a kulcsfontosságú gazdaságpolitikai döntések nem szakmaiak, hanem politikaiak. Eleinte úgy gondoltam, bőven elég feladat a külügy- és a védelmi minisztérium, valamint a Központi Hírszerző Ügynökség tevékenységének figyelemmel kísérése, nehogy már a pénzügyet, a kereskedelmet és a földművelésügyet is magamra vállaljam. Mindazonáltal a tantárgy alapjait elsajátítandó, gyorstalpaló „különórákat” vettem Richard N. Coopertől, a Yale Egyetem professzorától, emellett a stábom tagjai közé Fred Bergsten és Robert Hormats személyében két kiváló közgazdászt is beválogattam, de összességében csak a megfigyelésre szorítkoztam. Így részt vettem a gazdasági témájú értekezleteken, és tájékoztató emlékeztetőket küldtem róluk az elnököknek. Ám nem törekedtem olyan szinten a politikaformálás irányítására, a vezető szerepről már nem is szólván, ahogyan a nemzetbiztonságot érintő más területeken tettem. (Azokat persze, akik a külügy és a nemzetvédelem feletti „dominanciával” vádoltak, mindez nem akadályozta abban, hogy a nemzetközi gazdaságpolitika feletti dominanciám *hiánya* miatt bíráljanak.)

Így aztán lelkes egyetértéssel hozták létre George Shultznak, a Fehér Ház Költségvetési Hivatala [Office of Management and Budget, OMB] igazgatójának szorgalmazására a nemzetközi gazdasági ügyekért felelős elnöki tanácsadó [Assistant to the President for International Economic Affairs] új hivatalát, habár technikai értelemben ez a hatásköröm megnyirbálását jelentette. Peter Petersonnal, a poszt első tisztviselőjével szoros munkakapcsolatot alakítottam ki, amit tovább erősített személyes barátságunk. A gyors észjárással és széles körű tájékozottsággal megáldott Peterson nagyon sok mindenre megtanított a nemzetközi gazdaság területén. Rendkívül tiszteltem őt, ami újabb oka volt annak, hogy ritkán szóltam bele gazdasági ügyekbe, és csakis olyankor, ha mindennél fontosabb külpolitikai érdeket láttam kapcsolódni hozzájuk. Ez a felállás jól is működött addig, amíg John Connally személyében az új pénzügyminiszter frontális támadást nem intézett a Fehér Ház stábjának egész rendszere ellen.

Connally 1970 decemberében kapta meg a pénzügyminiszteri tárcát. A legnagyobb formátumú demokraták egyikének kiválasztását Nixon olyan remek húzásnak tekintette, hogy ettől fogva heteken át elragadtatott gratulációkban részesítette önmagát büszkeségében. Connally irányában ugyanis semmi olyan ambivalens versengés- és bizonytalanságérzet nem munkált benne, amely a kabinetjének többi tagjához fűződő viszonyát jellemezte. Rogersszel és Lairddel ellentétben az élete során korábban előfordult válságok idején Connallyt semmilyen kapcsolat nem kötötte össze vele, így nem tartott attól, hogy minisztere nem veszi elég komolyan. Az új tárcavezető részéről nem volt szüksége arra az állandó

megnyugtatóra, miszerint mégiscsak ő az elnök. Azon kevesek egyike lehetett, akiket sohasem ócsárolt a hátuk mögött.

És Connally tényleg a leginkább tiszteletet parancsoló személyiség volt a kabinetben. Ez a rendkívül intelligens, fizikai képességeit tekintve is elismerésre méltó ember úgy nézett ki, és úgy is cselekedett, mint aki eleve vezetésre teremtett. Megjelenése teljesen összhangban állt az egójával, de azokat, akik a csúcsra törnek, ezért nem szabad bírálni; rendkívüli magabiztosság nélkül aligha tudnának hatékonyan vezetni. Szívélyes modora sohasem homályosította el azt aényt, hogy nem habozna legyőzni a céljai elérésében útját álló bármilyen akadályt. Fantasztikus humorérzéke volt, de még nevetés közben sem keltette azt a benyomást, mintha a pillanat hatása úrrá lenne rajta. A féltékenység teljesen hiányzott belőle, a bátorság viszont annál kevésbé. Egyszer így szólt hozzám: „Ebben a városban aszerint ítélnék meg, hány ellenségedet teszed tönkre. Minél nagyobbak, annál nagyobb leszel.” John Connally aztán sohasem tartott az ellenfeleitől; élvezte a meggyőződése védelmében vívott harcot. Gondoljon bárki bármit a nézeteiről, igazi vezető volt.

Sok, önerejéből felemelkedett texasihoz hasonlóan a közvetett manőverezéssel szemben a frontális támadást részesítette előnyben. Meggyőződéssel vallotta: vezetőink számára a Vietnám miatti rossz közérzetten való felülemelkedés legjobb módja az, ha jól láthatóan részt vesznek az amerikai érdekek határozott és meg nem alkuvó védelmében. Azonnal meg is mutatta, hogy a hírhedt nixoni „palotaőrség”, amely az elnökkel szigorúan a fehér házi tanácsadókon keresztül érintkezésre kényszerítette a kormány tagjait, nem képes elhárítani egy eltökélt kabinetttag által ellene intézett kihívást. Nemzetközi gazdasági ügyekben egész egyszerűen átgázolt Pete Petersonon. Nem volt hajlandó memorandumokat küldözgetni rajta keresztül, vagy instrukciókat fogadni tőle; ha fehér házi útmutatásra volt szüksége, fogta magát, és egyszerűen csak átsétált az utcán a pénzügyminisztériumból egyenesen be az Ovális Irodába. Demonstrálta, hogy a Fehér Ház dominanciája, amelyről olyan sokat írtak, legalább annyira a kabinet passzív belenyugvását tükrözi, mint a hivatalos szervezeti felépítést: Peterson szerepét a pusztá megfigyelésre korlátozta, amíg Nixon véget nem vetett a szenvedéseinek azzal, hogy kinevezte kereskedelmi miniszterré. Ebben a tisztségében is kiváló teljesítményt nyújtott.

Connally arra sem látott okot, hogy a külföldiekkel kesztyűs kézzel bándjon. Álláspontja szerint az országok végső soron csak a pressziónak hajlandók engedni; a konzultációkban nem bízott, kivéve, ha az erőfölény pozíciójából tárgyal. Jelenléte pénzügyminiszterként garantálta, hogy az Európával folytatott gazdasági dialógus ne fulladjon unalomba, egyúttal biztosítékul szolgált arra nézve, hogy az európaiak részvétele a jóakarát varázsigéinek rituális ismételtetésénél sokkal stabilabb alapokon álljon.

Így néztek ki a hivatali ügyek, amikor 1971 tavaszán Nagy-Britannia küszöbönálló belépése a Közös Piacba és a dollárra nehezedő nyomás hirtelen újjálesztette a politika és a biztonság terén legfontosabbnak számító problémákat és vitákat. Éppen úgy, ahogyan annak idején a „védelmi tehermegosztás” kifejezés az amerikai haderő csökkentésére és a takarékosági politikára alkalmazott eufémizmus volt, az ipari demokráciák újonnan felfedezett ereje hivatkozási alap lett, érvként használva a strukturális változásokra a nemzetközi monetáris rendszerben. A presszió jobbra a valutaárfolyamok nagyobb rugalmasságára irányult, ami a dollár szemszögéből nézve további hanyatlást vetített előre, miután egyre nyilvánvalóbb lett, hogy még mindig jelentősen túl van értékelve. Ezt a gazdasági nacionalizmus új kórusa kísérte, amely a német márka felértékelése után harsányabbá vált.

Május 28-án Münchenben Connally az európaiak és Japán felelősségéről beszélt félreérthetetlenül kihívó hangnemben:

Mi ma a bruttó hazai termékünk csaknem 9 százalékát költjük védelemre – ebből csaknem ötmilliárd dollárt külföldön, jórészt Nyugat-Európában és Japánban. Egy katonai pajzs finanszírozása részben a vezető szereppel járó teher; ennek a felelősségét nem lehet és nem szabad eldobni magunktól. De huszonöt évvel a második világháború után jogos kérdések merülnek fel arról, hogy a kötelezettségek költségeit hogyan kell elosztani a szabad világ szövetségesei között, akik ennek a pajzsnak a haszonélvezői. [...]

Az USA gazdasága már nem uralja a szabad világot. Ezentúl nem jósíthatnak fel olyan szempontok, mint a barátság, vagy a szükségesség, vagy a képesség arra, hogy az Egyesült Államok ilyen nagy részt vállaljon a közös terhekből.

És, hogy teljesen őszinte legyek, az amerikai nép már nem engedi meg kormányának a részvételt olyan nemzetközi akciókban, amelyekben az USA valódi hosszú távú érdekei nincsenek éppen olyan egyértelműen elismerve, mint azoké az országoké, amelyekkel kapcsolatban vagyunk.

És június 7-én a Gazdasági Együttműködés és Fejlesztés Szervezete [Organization for Economic Cooperation and Development, OECD] értekezletén Connallyhoz hasonlóan határozott, habár finomabban megfogalmazott formában világított rá felszólalásában az amerikai álláspontra Rogers külügyminiszter és Nathaniel Samuels külügyminiszter-helyettes is.

Ilyen megnyilatkozásokat szövetségi rendszereink megalakulása óta még sohasem lehetett hallani. Csaknem olyan erősen felrázta hivatalaink bevett, rutinszerű hozzáállását, mint a szövetségeseink azon kényelmes feltételezését, miszerint a konzultáció dogmája vétót ad a kezükbe az egyoldalú amerikai lépésekkel

szemben. Először is, Connally kifakadása versenyt generált Washingtonban. Paul McCracken a kialakuló monetáris válságra adott válaszuk megvitatását a Fehér Ház nemzetközi gazdaságpolitikáért felelős tanácsa [White House Council for International Economic Policy] elé akarta vinni, ahol minden gazdasági hivatal (valamint a stábom) képviseltette magát. Connallynek azonban nem volt ínyére autoritásának ily módon történő felhígítása. Mindenki más fölé emelkedő státuszát egyértelművé tette Nixon ama döntése, hogy a saját rendszerét megke-
rülve, felkéri olyan javaslatok előterjesztésére, amelyek csak a Paul McCracken, Arthur Burns (a Federal Reserve Board elnöke), George Shultz és Peter Peterson részvételével megtartandó „konzultáción” alapulnak – ugyanis a nevezettek egyike sem rendelkezett a Connallyval való szembeszálláshoz elegendő hivatali befolyással. A külügy- és a védelmi minisztériumot teljes egészében kizárták a folyamatból.

A gazdasági hivatalok egyetértettek abban, hogy a dollár felül van értékelve, ami növeli fizetési mérlegünk egyensúlyhiányát, az orvoslás módját illetően viszont már nem voltak egy véleményen. Shultz a dollár további „hanyagolását” – valójában szabadon lebegésének engedését – szorgalmazta, Burns az aranyár emelése felé hajlott, míg McCracken a többoldalú konzultációk ortodox szemléletmódját preferálta a nagyobb árfolyam-rugalmasság céljából. A javaslatok mindegyike komoly külpolitikai következményekkel járt. A dollár „hanyagolását” a többi ipari demokrácia szándékos nyomásgyakorlási taktikaként fogja értelmezni. Az arany árának emelése azokat az országokat büntetné – például a Német Szövetségi Köztársaságot –, amelyek éppen a mi sürgetésünkre azzal próbáltak meg segíteni nekünk, hogy arany helyett inkább dollárban képezték tartalékaikat. A többoldalú konzultációkat jeladásnak lehetne értelmezni arra, hogy a dolgok a megszokott mederben mennek tovább, ami minden fontos résztvevőt vétőjoggal ruházna fel. Abban az időben Connally a rögzített valutaárfolyamok fennálló rendszerének fenntartása mellett állt ki; ez az akkortájt unortodoxnak tűnő álláspont a lebegő árfolyamokkal kapcsolatban szerzett tapasztalatok fényében ma már nem is néz ki olyan különösnek.

Augusztus elejére egyre erősödött a diszkriminatív kereskedelmi gyakorlattal szembeni megtorlást szorgalmazó protekcionista felfogás és beszéd. Peterson korlátozások életbeléptetését sürgette Japánnal szemben, ha nem értékeli át a jent, míg Connally az importárakra kivetett pótdót javasolta. Mivel mostanra már egyértelműen nyakunkon voltak a külpolitikai következmények, összehívtam a Felülvizsgálati Bizottságot, ami – első alkalommal – hivatalosan is bevonta a külügyminisztériumot a politikacsinálás folyamatába. A megbeszélés eredménytelenül zárult, mert mindenki felismerte: sem kellő hatalommal, sem pedig kellő tudással nem rendelkezem ahhoz, hogy ragaszkodjam egy adott politikai vonalvezetéshez. Ennélfogva úgy döntöttem, inkább megőrzi álláspontjukat

a kormányhivatalok vezetőinek Connally égisze alatt zajló tanácskozására, ahol meg kell hozni a végső döntéseket. Mindennek ellenére felkértem a Review Group tagjait, hogy augusztus 17-ig fogalmazzanak meg alternatívákat.

Néhány napon belül az események felülírták a hivatalközi tanácskozások komótos tempóját. A Connally által előre látott és talán várt krízis immár ránk szakadt. Hétfőn, augusztus 9-én a dollár a második világháború utáni legmélyebb szintre süllyedt a német márka ellenében. Szerdán az amerikai devizával szembeni spekuláció némileg alábbhagyott ugyan, de csütörtökön az európai központi bankok ismét több mint egymilliárd dollárt voltak kénytelenek vásárolni. Az NSC stábja által készített emlékeztető rámutatott:

Kicsi a valószínűsége annak, hogy a helyzet magától megoldódik vagy az európai valuták újraértékelése (ami a jelenlegi válság fényében a legvalószínűbb cselekvési irány az európaiak számára), vagy a dollár leértékelése, vagy olyan amerikai intézkedések nélkül, amelyek korlátozást vetnek ki az Egyesült Államokba behozott külföldi árukra, és ösztönzik az amerikai exportot (ami törvényhozást igényel). Emellett valószínűleg erős törekvés lesz az európaiak részéről a központi bankjaik által tartott dollármennyiség korlátozására és egyéb szigorú intézkedések meghozatalára a dollárral szemben.

Connally egész sor mélyreható intézkedés kezdeményezésére sürgette Nixont; mint kiderült, a stábom által alternatívaként előterjesztett összes intézkedést pártolta. Azon a szombaton (augusztus 14-én), éppen a Le Duc Thóval való titkos párizsi találkozómra indulásom előtt, megbeszélést folytattam Nixonnal. Követve azt a kedvelt taktikáját, amellyel a beszélgetőpartneré által esetleg nem szívesen hallott híreket szokta közölni, homályosan fogalmazva futólag megemlítette: másnap késő este fontos beszédet mond a gazdaságpolitikáról. A kellemetlen témák megkerülését szolgáló, tökéletesre fejlesztett ügyességével az importra kivetni tervezett pótdót olyan finomra hangolva körvonalazta, hogy a hatását illetően csak később esett le nálam a tantusz. Nem kellett volna meglepődnöm emiatt, ugyanis tanúja lehettem, miként veti be a szóban forgó technikát Rogersszel szemben kétszer is az utóbbi hónapokban, amikor külügyminiszterét kirekesztette a fontos politikai döntések megtárgyalásából. Ugyanezt készült megtenni Rogersszel egy héten belül a berlini egyezményrel kapcsolatban is, ezúttal azt a találgató érvet vezetve elő, miszerint majd enyhíti vele valamelyest a szövetségeseink reakcióját új gazdaságpolitikája miatt. A valóságban olyan nagy fontosságú külpolitikai döntés született, amelyről sem a külügyminiszterével, sem a nemzetbiztonsági tanácsadójával nem konzultált. Feltettem néhány lényegeset nem érintő kérdést a kongresszus hozzáállásáról, de más megjegyzést nem, ugyanis semmi értelme sem lett volna. Minek bocsátkozzam vitába egy

olyan kérdés felett, amelyről már meghozta a döntését? Véleményem kifejtésére majd akkor jön el az idő, ha a külpolitikai következmények nyilvánvalóan elementárisak lesznek.

Másnap, augusztus 15-én az elnök televíziós beszédében körvonalazta az új gazdaságpolitikát. A hazai oldalon számos különböző intézkedést jelentett be a munkanélküliség és az infláció visszaszorítására, például beruházási hiteleket, a gépkocsikra kivetett fogyasztási adó eltörlését, a jövedelmi adómentességgel kapcsolatos rendelkezések hatálybaléptetésének felgyorsítását, 4,7 milliárdos lefaragást a kormányzati kiadásokból, a fizetésemelés elhalasztását a kormányzati szektorban, valamint a bérek és az árak befagyasztását kilencven napra. Az új program valódi üzenete azonban a dollár külföldön történő védelmére és a fizetésimérleg-hiányunk kiigazítására meghozott intézkedésekben rejtett. Ebben a vonatkozásban Nixon 10 százalékos csökkentést jelentett be a külföldi gazdasági segélyekben, 10 százalékos különadót minden importcikkre, valamint a dollár konvertálhatóságának felfüggesztését aranyra vagy más tartalékeszközökre.

Egyetlen drámai gesztussal megszüntette a dollár átválthatóságát aranyra, megnyitva az utat a hatékony devalváció előtt; a globális lépést összhangba hozta egy olyan programmal, amely odahaza megbirkózik az inflációval és a protekcionizmussal; valamint megkezdte a szisztematikus nemzetközi szabályozás gyötrelmes folyamatát. Kiterjesztése volt ez a külpolitikában tett merész húzásainak a gazdaság területére, amivel lényegében érvényét veszttette a nemzetközi pénzügyi műveleteket 1944 óta, az aranydeviza-rendszer alapján szabályozó Bretton Woods-i egyezmény. Az évek múlásával mindez szükségszerűen számos, nagyrészt előre nem látható következménnyel járt. Az új program közvetlen jelentőségét külföldön gyakorolt hatásán lehetett érzékelni: sokan a többi ipari demokrácia elleni gazdasági hadüzenetnek és az Egyesült Államok kihátrálásának tekintették egy nyitott nemzetközi gazdasági rendszer melletti korábbi elkötelezettsége mögül. Az ipari demokráciákban, elsősorban Japánban, a bejelentés sokkot váltott ki a váratlanságával, az intézkedések egy részének egyoldalú jellegével, valamint az egész nemzetközi gazdasági szisztéma formális átrendeződésének kikényszerítésével. Világos volt, hogy intenzív tárgyalások, konfliktusok és a konfrontáció időszaka felé haladunk.

Amikor augusztus 16-án este kész helyzet elé állítva visszatértem Párizsból, emelkedett hangulatban találtam Nixont. Egy hónapon belül immár másodszor ejtette az egész világot sokkoló ámulatba; úgy tekintett magára, mint aki forradalmasítja a nemzetközi gazdaságot éppen úgy, ahogyan a nemzetközi diplomáciát már átformálta. Örömet lelte az általa megtett vakmerő sakkhúzások kiváltotta publicitásból. Szokásához híven számtalanszor megkért, hogy idézzek külföldi reakciókat – amelyek a legjobb esetben is vegyesek voltak –, a hazai elismeréstől pedig el volt ragadtatva. Euforikus hangulatában augusztus 19-én Dal-

lasban megállva a következő emlékezetes szavakat mondta: „A béke nagy feladatot ró mindannyiunkra, egyénileg és közösségként egyaránt, nekünk, akik »egy nemzet [vagyunk] Isten alatt«, ismét a nagyszerű amerikai álmunk kell szentelnünk magunkat. És ez erkölcsileg ugyanazt követeli tőlünk, mint a háború. Mi lehetünk a béke generációja.” Nehéz volt tévedni egy olyan programmal, amely a békét a háború mellett kínálta választási lehetőségként.

Én az augusztus 15-én bejelentett intézkedéseket illetően először agnosztikus voltam, később viszont egyre inkább aggódtam az elhúzódó konfrontációnak a szövetségeseinkkel fennálló kapcsolatainkra gyakorolt nyugtalanító hatása miatt. Akkortájt azonban nem bíztam eléggé ítéletképességemben ahhoz, hogy állást foglaljak az új intézkedések hasznosságát illetően. Az esemény után arra a véleményre jutottam, hogy bizonyos mértékű sokkra valószínűleg szükség volt a komoly tárgyalások megkezdéséhez. Főképpen két kérdés foglalkoztatott: veszünk véget a konfrontációnak, amikor már betöltötte a célját, és ne engedjük, hogy a gazdasági kérdések minden külpolitikai megfontolást felülírjanak.

Hivatalosan az intézkedések kísérletet jelentettek új paritások kikényszerítésére, azaz olyan értékek meghatározására a különböző valuták számára, amelyek jobban összhangban vannak a valós vásárlóerejükkel, miáltal egyes szövetséges országok elesnek attól a tisztességtelen előnytől, hogy valutáik árfolyamát az exportjukat leginkább elősegítő szinteken rögzítsék. Ez ténylegesen idővel az átváltás rögzített rendszerének a jelenlegi „lebegtető” rendszerünk javára történő feladásához vezetett, amelyben a rövid távú kereslet-kínálat alapján mindegyik valuta megtalálja a maga reális szintjét.

Csaknem két évünkbe került, amíg egy teljes mértékben lebegő átváltási árfolyamrendszert el tudtunk fogadtatni a szövetségeseinkkel. Szószólói szerint ez a rendszer elkerüli majd azokat a periodikus válságokat, amelyek során a valutatartalékok elfogyásával a rögzített árfolyamok devalválódnak, vagy többletek felhalmozódása esetén újraértékelődnek. „Fájdalommentes” napi kiigazításokra kerül majd sor, a spekulánsok eltűnnek a színről, az árfolyamok hívebben tükrözik a háttérben húzódó gazdasági erőt, és az országok nem fogynak ki arany- és valutatartalékaikból a „mesterséges árfolyamok” fenntartásával. A valóságban azonban nem egészen így alakult a helyzet. Az új rendszer még drámaibb válságoknak és pániknak lett kitéve, mint a rögzített árfolyamok régi szisztémája. Új lehetőségeket kínált fel a spekulánsoknak. Miután egyáltalán nem kötődtek elválaszthatatlanul a gazdasági teljesítményhez, az árfolyamok sebezhetők lettek a bizonytalansággal, spekulációval és különösképpen a tőkefeleslegek elhelyezésével szemben. A tartalékokat továbbra is arra költötték, hogy – a rögzített paritások látszatának egyfajta variációjaként – a segítségükkel valamilyen szinten megőrizték a stabilitás érzetét. 1971-ben természetesen senki sem láthatta előre, hogy a Kőolaj-exportáló Országok Szervezete [OPEC] ötszörösére emeli majd

az olaj árát, új dollármilliárdokat hozva létre ingatag pénzből. De ezt számításba venni a még mindig a formálódás állapotában leledző Nixon–Connally-szuperprodukció következményeinek megjósolása lett volna, márpedig abban az időben ez képtelenség volt. A dollár problémái, az OPEC-intézkedések mérlege és a globális pénzmozgások egész rendszere feltételezésem szerint a jövőben is a nemzetközi napirenden marad, méghozzá beláthatatlan ideig. 1971-ben a közvetlen konfrontációt az a sürgősen megoldandó gond jelentette, hogy egy – nagyjából még két éven át életben maradó – rögzített rendszeren belül sikerüljön megvalósítanunk a valuták átrendeződését. Ez nem csak a dollár árfolyamát érintette, mert a többi valuta közötti árfolyamok elkerülhetetlenül egymáshoz kapcsolódtak.

Connally stratégiája az volt, hogy nem terjeszt elő semmilyen konkrét amerikai javaslatot a válság megoldására. Okfejtése szerint minél tovább marad érvényben az importra kivetett különadó, annál erősebb lesz az alkupozíciónk. Attól tartott, hogy *bármilyen* amerikai javaslat lehetővé tenné az összes többi országnak az egyesült erejű fellépést ellene, habár saját pozitív programban sohasem lennének képesek megegyezni. Így aztán eredménytelenül ért véget a pénzügyminiszter-helyettesek értekezlete szeptember 3-án Párizsban, és a pénzügyminisztereké szeptember 15–16-án Londonban, majd Paul Volcker pénzügyminiszter-helyettes bejelentette: az Egyesült Államok nem rendelkezik konkrét tervvel a válság megoldására; megbeszéléseink „a konzultációs és nem a tárgyalásos” szakaszban vannak.

Ilyen körülmények között a feszültségek növekedése elkerülhetetlen volt. A többi ipari ország rossz néven vette a kényszerítést gazdaságpolitikájuk átalakítására, habár nagyon is jól tudták, hogy enélkül szinte bizonyosan nem tennének egy lépést sem; sokan megdöbbenek az új amerikai határozottság miatt. Szűk ösvényen kellett haladnunk: részint elegendő pressziót kellett fenntartanunk abból a célból, hogy ösztönözzük az általunk óhajtott átalakításokat, részint pedig el szeretnénk volna kerülni a kereskedelmi háborút és az évtizedek munkájával felépített politikai kapcsolataink veszélyeztetését. Lehetőségeimhez mérten hozzá kívántam járulni az egyensúly megtalálásához.

Kezdetben szimpatizáltam Connally álláspontjával, aki szerint bizonyos mértékű konfrontáció nélkül kereskedelmi partnereink megkerülnek az átváltási árfolyamok hálózatának lényeges átalakulásával szükségszerűen együtt járó nehéz választásokat. De az idő múlásával gyanakodni kezdtem. Connally eléggé texasi volt ahhoz, hogy élvezzen egy jó kis öncélú összezördülést, vagy legalábbis úgy érezte, megerősíti az adminisztráció belpolitikai helyzetét, ha az amerikai nemzeti érdekek markáns védelmezőjét látják benne. Véleményem szerint azonban a rendezés optimális ideje akkor jön el, amikor a másik fél még a megegyezés és a konfrontáció között lebeg. Ha már egyszer a konfrontáció mellett döntött,

mindaddig nem engedhet, amíg az erőpróba előrehaladott állapotba nem kerül. Az általam preferált módszer ennél fogva a következő volt: egy ideig folytassuk a kemény tárgyalást, de a szövetségesi kapcsolatainkat már fenyegető totális konfrontáció küszöbén álljunk meg. Ebben az álláspontomban megerősítést kaptam, amikor Arthur Burns megmutatta nekem a legfőbb kereskedelmi partnereink által tervezett megtorló intézkedések listáját, amelyek rendkívül előnytelen kereskedelmi egyensúlyt eredményeznének számunkra.

Miközben vártam a pillanatra, amikor a harcmezőre léphetek, két fronton is akadt tennivalóm. A megszokott NSC-mechanizmust használva politikai és gazdasági módozatokat dolgoztam ki (különösképpen Japán relációjában) az augusztus 15-i sokk hatásának enyhítésére, valamint repülőrajt biztosítása céljából Amerika számára a kooperáció új korszakára, miután a jelenlegi válságot leküzdöttük. Ebben Alexis Johnson külügyminiszter-helyettes és korábbi japán nagykövetségünk értékes szolgálatot tett. Ugyanakkor arra törekedtem, hogy továbbmenve megfogalmazza a tárgyalások megkezdését lehetővé tevő néhány definiálható célt. Javasoltam Nixonnak, hogy hozzunk létre egy tárgyalási álláspontot kialakítani képes kis csapatot Connally, Paul McCracken, George Shultz és az én részvétellemmel. Arthur Burnst folyamatosan tájékoztattuk a fejleményekről. Connally kifogásai miatt Petersont Nixon mellőzte, de én informális úton szoros kapcsolatot tartottam fenn vele, ő pedig komoly mértékben a segítségünkre volt. Október folyamán a csapat nagyjából hetente egyszer ült össze. Kialakította azt az alapkoncepciót, amelyre támaszkodva sikerült rendezést elérnünk. Végso formájában a terv nagyrészt Connally, Shultz és Burns munkáját dicséri; az én szerepem a megoldás szorgalmazása, a politikai következmények megmagyarázása és a dolgok előremozdítása volt a befejezés irányába.

A helyzet időlegesen rosszabbra fordult. Egy szeptember 16-án megtartott sajtókonferencián Nixon a pótdadó eltörlését nemcsak a monetáris rendszer reformjával kapcsolta össze, hanem a terhek megosztásával, a kereskedelmi korlátozásokkal és a nem vám jellegű kereskedelmi korlátozásokkal is. Ezeket a tennivalókat azonban olyannyira képtelenség lett volna gyorsan teljesíteni, hogy a bejelentés felért a pótdadó állandósításával való fenyegetéssel. Szeptember 23-án újfent megismételte ugyanezt. Ám szeptember végére kezdett beérni a kis csapat értekezleteinek gyümölcse. A Nemzetközi Valutaalap [IMF] éves értekezletén Connally a pótdadó kivezetését kizárólag egy megegyezéses monetáris reformtól tette függővé. A feszültségek ismét fokozódtak, amikor októberben Connally még mindig nem volt hajlandó előállni konkrét tervszel a pénzügyi reformra, mert véleménye szerint nem préselte ki a maximumot a helyzetből. Mivel az európaiak és a japánok nem tudtak megegyezni egymás között, a gyakorlati eredmény az importra kivetett pótdadó további érvényben maradása lett, fokozva annak veszélyét, hogy előbb-utóbb a többi ország válaszcspást hajt végre a gazdasági

nacionalizmus nekibuzdulásában. Ráadásul attól tartottam, hogy ha Japán és az európai államok a mi lépéseinknek tulajdonított recessziót kénytelenek elviselni, nem lesz hiány az emiatt bennünket felelőssé tevő hangokban, és tartós kár következik be nem csupán a külpolitikánkban, hanem szövetségeseink belpolitikai struktúráiban is. Semmilyen új gazdasági berendezkedés, legyen akár jótékony hatású, sem tudna kompenzálni egy ilyen kedvezőtlen változást.

Hogy dűlőre vigyem a dolgokat, új javaslattal álltam Nixon elé: személyesen járjon közben az európai vezetőknel. Eredeti elgondolásom a nyugati vezetők csúcstalálkozója volt, Pompidou azonban világosan értésre adta, hogy ebben nem érdekelt; jól tudta ugyanis, hogy nem lesz képes létrehozni egy közös európai frontot, márpedig patthelyzet esetén Brandt nagy nyomás nehezedne az Egyesült Államok mellé állásra. Ezért aztán egy sor kétoldalú tárgyalás kezdeményezése mellett döntöttünk. A helyzet kulcsa Pompidou kezében volt, mivel a következőképpen kalkuláltunk: Heath kerülni fogja az állásfoglalást Franciaország és az USA között. Ha Brandt mellé állunk, francia nehezítést váltunk ugyan ki, de még mindig megtehetjük, amennyiben Pompidou megkörnyékezése nem sikerülne. Az általunk preferált stratégia szerint megengedjük Pompidounak, hadd alakítson ki magának vezető pozíciót Európában azzal, hogy a rendezés feltételeit ő tárgyalja meg velünk. Ha abszolút mértékben hajthatatlan lenne, tartalékként ott volt a tarsolyunkban az elszigetelésével való fenyegetés. Ezt azonban nem tartottam valószínűnek. Úgy ítélt meg, hogy mindenki alig várná a rendezést, ha egy amerikai javaslat lehetőséget nyújtana rá. És abban is biztos voltam, hogy Nixon nagyon nem örülne, ha a közvéleményben olyan benyomás keletkezne, miszerint a holtpontra az ő részvételével is zajló tárgyalásokon következett be.

November 9-én megkértem párizsi nagykövetünket, Dick Watson, hogy az állomáshelyére való visszatérése után szervezzon találkozót Nixon és Pompidou között. Pompidou elvi egyetértését adta rá, ám a terv csaknem zátonyra futott a helyszín kiválasztása körüli vita miatt, ami alapvetően presztízskérdés volt. Párizs a lehető legérdekesebb módon viselkedett. Most Nixon franciaországi látogatása volt ugyan soron, de mindössze egyetlen főváros nem lett volna elég úti programként, egy európai körút viszont tönkretette volna a különálló tárgyalások ötletét. Másrészről Pompidou nem volt hajlandó elfogadni a javaslatunkat egy karibi francia szigetre, részint azért, mert így aránytalanul nagy távolságot lenne kénytelen megtenni, részint pedig azért, mert habár francia földről volt szó, a helyszínt nem lehetett összevetni az ő amerikai látogatásával. Végül aztán a portugál fennhatóság alatt álló Azori-szigeteken állapodtunk meg semleges helyszínként. A tervezett időpont december 13-a volt. Ahogy előre sejtettem, Pompidou ragaszkodott hozzá, hogy előzetesen egyetlen más európai vezetővel se vitassunk meg gazdasági kérdéseket, ami nála mindenesetre rendezéspárti

hangulatra utalt. Ezenkívül azt szorgalmazta, hogy a világ vezető gazdasági hatalmainak pénzügyminisztereiből álló „tízec csoportja” hozza előbbre és tudja le december 15-re tervezett értekezletét, így biztosítva, hogy bármilyen rendezés egy Franciaország és az Egyesült Államok között létrejövő kétoldalú megállapodással vegye kezdetét. Nixon beleegyezett. A „tízec csoportja” a tervnek megfelelően december 1-jén találkozott Rómában minden komolyabb eredmény nélkül. Ekképpen a színpad készen állt, berendezve az Azori-szigeteken sorra kerülő döntő találkozóra. (Korábban már tervbe vettünk megbeszéléseket Heathszel december 20–21-én a Bermudákon, és Brandttal december 28–29-én Key Biscayne-ben.)

Éppen azon a napon indultunk el az Azori-szigetekre, amikor az indiai-pakisztáni válság a tetőfokára hágott. Mindketten tudtuk, hogy Al Haig találkozik a kínaiakkal, és reméltük, tájékoztatnak bennünket, ha a Pakisztánnak nyújtandó segítség mellett döntenek, az általános háború szélére sodorva az eseményeket. Még azután is, hogy a kínai jegyzék tartalma szükségtelenné tette egy katonai jellegű döntés meghozatalát, az azori tartózkodásunk alatt mindvégig India Nyugat-Pakisztán elleni végső támadásának megakadályozása foglalkoztatott minket.

Az Azori-szigeteken eltöltött időm legnagyobb részében monetáris ügyeket kellett tárgyalnom, ami nem az erősségem. Ebbe a rendkívüli helyzetbe az amerikai és a francia belpolitika szeszélyei miatt kerültem. A mi oldalunkon a vezető tisztviselők közül én voltam leginkább meggyőződve arról, hogy a gazdasági válság politikai ára egyre inkább megfizethetelenné kezd válni, és az európaiak készek megállapodni észszerű feltételek alapján. Mihelyt az elnök bekapcsolódott, sikert akart látni. És szokásához híven a sikert saját főszereplői minőségével azonosította – akkoriban még a helyettesének, nem pedig a versenytársának tekintett engem a nyilvánosság előtt. Ellenben Connally nem lelkesedett azért, hogy úgy tekintsenek rá, mint aki elmozdult a kompromisszum irányába. A tárgyalás pusztán *tényére* áldását adta, de (baljós fenyegetésként) inkább tartalékolni akarta magát arra az esetre, ha holtpontra jutna.

Ami a franciákat illeti, Pompidou a rendezés szülőatyjának szerepére vágyott. Kapcsolata a pénzügyminiszterével – az utódjának szánt Valéry Giscard d'Estaing-nyel – nem tűnt szorosnak; eltökéltnak látszott távol tartani őt a tárgyalásoktól. (Ez mindenesetre lehetetlenné tette Connally számára a közvetlen részvételt.) Gyakorlati oldalról nézve azonban fontos jelzést adott nekünk vele, mivel ha ragaszkodik a megbeszélések vezetéséhez, sikert is vár tőlük.

Így esett meg, hogy a pénzügyi válság lehetséges megoldásáról szóló tárgyalás résztvevője egyrészt a vezető pénzügyi szakember hírében álló hivatásos bankár Pompidou volt, másrészről pedig egy neofita újonc; még a leginkább megalomániás pillanataimban sem képzeltem, hogy bárki is a nemzetközi monetáris

rendszer reformjához való hozzájárulásomnak köszönhetően fog emlékezni rám. Arról az amerikai katonai támaszpontról, ahol küldöttségünket laktanyákban elszállásolták (az elnök kivételével, akinek a parancsnok szerény házat bocsátottak rendelkezésére), helikopter vitt át Pompidou elegáns villájába a sziget egyik távoli végén. Csak a tolmácsként közreműködő Walters tábornok volt a kíséretben. Pompidou lenyűgöző udvariassággal fogadott a tolmácsa, Constantin Andronikof herceg kíséretében. A reggelizőasztal mellől csodás kilátás nyílt Portugália eme atlanti-óceáni előretolt állásának buja rétjeire és lankás dombjaira – fennmaradt emlékeképpen annak a kornak, amikor ez a kicsi ország, a hit által inspirálva és a mohóságtól indítva, ismeretlen tengerek kalandos felfedezésére küldte fiait.

A Pompidouval folytatott tárgyalásaim kevésbé voltak egyoldalúak, mint amire az egymáshoz viszonyított gazdasági kompetenciánk esetleg következtetni engedett volna. Felkészítésként Connally egy sereg olyan állásponttal látott el, amelyeket hajlandó elfogadni. Úgy határoztam, öngyilkosság lenne technikai jellegű tárgyalásba belemennem. Mihelyt hátrálni kezdenék maximális álláspontunktól, mindaddig nem találnék logikus pontot, ahol megállhatnék, amíg el nem értük a végső, minimálisan elfogadható álláspontot. Legjobb taktikám az volt, hogy a tájékozatlanságomat eszközként, a szakmai hozzá nem értésemet pedig fegyverként használjam. Ha csak egy álláspontot vezetnék elő, és nem lennék hajlandó alkudni, azt a benyomást kelteném – minden harciaság nélkül –, hogy íme itt egy amatőr, aki képtelen versenyre kelni egy profival. Ennélfogva úgy döntöttem, az első ülést a terep felderítésére használom, azután kidolgozok egy álláspontot Connallyval, és másnap előterjesztem.

Franciaország valódi álláspontját kiderítendő, filozofikus és politikai fogalmakba csomagoltan adtam elő a kérdést Pompidounak. Egy megállapodás szükséges és elkerülhetetlen. A megállapodást feltétlenül el kell fogadtatnunk az európai államok közül *néhánnyal*, tudva azt, hogy képtelenek közös nézet kialakítására. Legjobban azt szeretnénk, ha Franciaország vinné a vezető szerepet. A jelenlétem tárgyaló félként garانتálja, hogy olyan végeredményt várunk, amely összeegyeztethető a felek mindegyikének önbecsülésével és szükségleteivel; ez az egyedüli politikailag elfogadható eredmény. Egy új nemzetközi pénzügyi rendszer létrehozásában senki sem engedhet meg magának „győzelmet”, mivel az új szisztémát csak az összes résztvevő szükséges és önkéntes együttműködése révén lehetséges fenntartani. Tárgyalni jöttem ide, nem diktálni. Nagy segítségemre lenne, ha Pompidou kifejtene a minimális elvárásait. Minden tőlem telhető megteszek annak érdekében, hogy egyezsége törekvő válasz születne, amikor a délután folyamán Nixonnal megvitatja őket. Ha egyetértésre jutnak, másnap reggel konkrét javaslatot terjesztenek elő, amennyiben lenne olyan szíves, hogy ismét meghív reggelizni.

Amint kiderült, ez volt a helyes megközelítés, de Pompidou azért nem mulasztott el néhány csípős és nem egészen alaptalan megjegyzést tenni, miszerint úgy tűnik számára, a gazdaságpolitikánk globális szempontok helyett inkább az elnökválasztással kapcsolatos megfontolásainkhoz igazodik, majd megkérdezte, miképpen reagálnánk, ha netán arra kérne minket, fogadjunk el pár gazdasági megszorítást, mert ezzel segítenénk neki néhány pluszszavazat megszerzésében. Ám miután mindezt elmondta, briliáns elemzéssel szolgált a monetáris helyzetről, amiből azt szűrtem le, hogy nem fogadna el egy szabadon lebegő rendszert. Beleegyezne a frank bizonyos fokú felértékelésébe – ha másért nem, akkor nemzeti büszkeségből –, de Franciaország versenyképes helyzetének fenntartása érdekében ennek a márka újraértékelésénél alacsonyabbnak kell lennie. Nem állna ellent annak sem, ha az Egyesült Államok leértékelésre szánná el magát. Az amerikai leértékelés és az európai újraértékelés teljes csomagja 9 százalék körül mozogna, a frank pedig a márkától bizonyos távolságban helyezkedne el ezen a skálán. Pompidou ragaszkodott az új paritások megvédéséhez, aminek érdekében hajlandó volt beleegyezni letérésünkbe a korlátozott aranyalapról. Megegyeztünk abban, hogy a Nixonnal folytatandó délelőtti ülés a nemzetközi helyzet áttekintésével foglalkozzon, a monetáris ügyekkel pedig a délutáni.

Nixon és Connally társaságában az ebédszünet alatt áttekintettem Pompidou prezentációját. Connally beleegyezett, hogy javaslatot készít számomra az új paritások rögzítésére, és időben készen lesz vele, mire másnap reggelizni megyek Pompidouval. Rendkívül segítőkésznek bizonyult.

Nem volt könnyű megítélni, milyen eredményesen zajlott a délutáni ülés, mert Nixon nem tervezte, hogy a gazdaság területén hagyjon maga után nyomot a történelemben. Pompidou megismételte a délelőtti előadását. Jövőbe látó módon hangsúlyozta, hogy egy lebegő rendszer káoszhoz vezetne. Készen állt rögzíteni új paritásokat, feltéve, ha tükrözik a relatív gazdasági erőket. Nem lehet azt állítani, hogy Nixon egyértelműen uralta volna a témát. Megoldást akart, nem árfolyamokról szóló vitát. Ha igazságszérumot kapott volna, kétségkívül bevallja, hogy cseppet sem érdekli, hol legyenek rögzítve a különböző valuták az új skálán. És mint mindig, amikor tárgyalásba kellett bocsátkoznia, nem pedig általános szintű eszmecserebe, a szorongás határáig menően ideges volt. Általános észrevételekbe burkolózott, amelyek közül nem mindegyik volt egyformán a tárgyhoz tartozó. De ahhoz elegendőnek bizonyultak Pompidou számára, hogy általában véve egyetértést olvasson ki belőlük a délelőtti folyamán megvitatottakkal kapcsolatban. A végső részletek kidolgozása a francia elnökre és rám várt a reggelinél.

Este Connally segítségével végső formába öntöttem a Pompidou elé terjesztendő javaslatunkat. Közöltem pénzügyminiszterünkkel: alkudozásnak semmi értelme, mivel olyan terepen leszek, amely a leggyengébb oldalam. Inkább valahol

a minimális és a maximális elvárásunk közötti álláspontot szeretnék előterjeszteni, majd ragaszkodni hozzá. Elégge észszerűnek kell lennie Pompidou számára ahhoz, hogy elvben el tudja fogadni, ugyanakkor megfelelőnek a mi szükségleteink szempontjából. Connally a vérmérsékleténél fogva nem volt elragadtatva ettől a tárgyalási metódustól, de végül egyetértett azzal, hogy egy szakmailag járhatóan professzor esetében ez a legjobb, amit tehet.

Reggeli közben aztán előterjesztettem Pompidounak a Connallyval közösen kidolgozott számokat. A megbeszélés rendkívüliségét az adta, hogy Franciaországnak és az Egyesült Államoknak kellett magára vállalnia az átváltási árfolyamok megállapítását a világ fontos valutái mindegyikére vonatkozóan. Ami azt illeti, a megegyezés elég gyorsan megszületett, mivel a javaslatunk komolyan vette Pompidou észszerű kívánságait. Megfogalmaztunk egy dokumentumot, amelyet délután ratifikáltak a vezetők azon az ülésen, ahol most első ízben a pénzügyminiszterek is részt vettek. Az egyezményt a „tízek csoportjának” konferenciája követte egy héttel később Washingtonban. Mivel az összes többi ország beállt a sorba, a Smithsonian-egyezmény jóváhagyta az új pénzügyi intézkedéseket.

A gazdasági válságon tehát túl voltunk – legalábbis 1974-ig, amikor az olaj árának ötszörösére emelése olyan helyzet elé állította az ipari országokat, hogy az egész világgazdasági rendszert kénytelenek voltak átértékelni. A válság leküzdése együtt járt az elkerülhetetlen aggodalommal, zavarodottsággal és izgalommal, ami akkor következik be, amikor az ügyek vitelének bármely jól megalapozott és bejáratott szisztémája darabjaira esik szét. Az Egyesült Államok az átváltási árfolyamviszonyok realizistikusabb és védhető rendszerének megteremtése érdekében mondott le a dollár aranyra válthatóságáról. Ám ez a rendszer nem bizonyulhatott tartósnak. A Smithsonian-egyezmény ellenére sem lehetett elkerülni a lebegő dollárt. Ahogyan Raymond Aron helyesen rámutatott, a dollár aranyra való átválthatóságának megszűnése olyan választás elé állította a partnereinket, hogy vagy határozatlan ideig dollárt halmoznak fel, vagy beleegyeznek egy devalvációba, annak rájuk nézve minden hátrányos kereskedelmi következményével együtt.¹ Mi a monetáris ügyekben voltunk erősek, míg partnereink kereskedelmileg váltak egyre izmosabbá. Az új rendszer elkerülhetetlenül mind nagyobb és nagyobb nyomást generált a dollárra, ami előbb-utóbb a világgazdasági rendszer még alapvetőbb strukturális reformját követelte ki.

Nixon 1971. augusztus 15-én bejelentett egyoldalú döntései meghozták a kívánt hatást. A szövetségi összetartás fonala megfeszült ugyan, de nem szakadt el. A mából visszatekintve nehéz megállapítanom, hogy az a brutális egyoldalúság, amely oly hamar követte a pekingi titkos utam által kiváltott sokkot, vajon szükségtelenül terhelte-e meg a kapcsolatokat hosszú évekre, vagy pedig szövetségeseink mozgásképtelensége nem hagyott nekünk más választási lehetőséget.

Magas szintű konzultációk – Az utolsó forduló

Az 1971-es év egy sor újabb találkozóval végződött Nixon és legközelebbi szövetségeseink, Franciaország, Nagy-Britannia és a Német Szövetségi Köztársaság vezetői között. A pénzügyi kérdés kivételével nem születtek nagy horderejű döntések; a legtöbb alapvető fontosságú ügy függőben maradt, de lefektettük a problémák újfajta megközelítésének alapjait arra az időre, amikor már kiszabadítottuk magunkat Indokínából. Ez volt a feltétele annak, hogy úrrá tudjunk lenni az európaiak ambivalens magatartásán, amelynek legfőbb ismérvei a következők: kételkednek az amerikai védőernyő állandóságában, ugyanakkor vonakodnak nagyobb terhet vállalni a közös védelemből; az enyhülés szorgalmazásával preszcionálnak minket, viszont rettegnek egy amerikai–szovjet kondomíniumtól; valamint ragaszkodnak a konzultációhoz bármilyen amerikai globális lépést illetően, ellenben az otthoni népszerűség érdekében a hazai elvárások teljesítésére törekcszenek az amerikai preferenciáktól való függetlenség látszatával, sőt időnként szembehelyezkedve velük.

Tekintetbe véve Nixon érdeklődésének hiányát a gazdasági kérdések iránt, a Pompidouval folytatott tárgyalások messze legjelentősebb részét a politikai témák jelentették az Azori-szigeteken. A nemzetközi kérdéseket illető nézeteik szembeszökő hasonlóságot mutattak. Mindketten mélységes bizalmatlansággal viseltek a Szovjetunióval szemben, ám egyúttal meg voltak győződve az egymás mellett élés iránti óhajuk demonstrálásának szükségességéről, mintegy előfeltételként annak, hogy elnyerjék a hazai közvélemény támogatását a határozott külpolitikai vonalvezetéshez. Mind a ketten törekedtek a biztonságra, de nem a jó szándék elvont kinyilatkoztatásai, hanem az erős védelem és a nemzetközi egyensúly által, amelyben Kína kiemelkedő szerepet játszik.

Ugyanakkor el is tértek egymástól, mert Pompidou osztotta De Gaulle bal-sejtelmét, miszerint bármennyire rátermetten is irányítja a külpolitikát Nixon, az Egyesült Államok belső dinamikája előbb-utóbb arra készíti az országot, hogy hátat fordítson Európának. Következésképpen egy európai politikai unió létrehozását szorgalmazta, amit végső soron közös védelem támogatna. Olyan elképzelés volt ez, amelyhez Amerika – legalábbis az 1950-es évek óta – barátságatlanul viszonyult. Pompidou potenciálisan nem látta összeegyeztethetőnek nukleáris elrettentésen alapuló stratégiánk és az európai biztonság követelményeit. „Azt akarjuk, hogy megvédjenek, nem pedig azt, hogy bosszút álljanak értünk – jelentette ki. – A bosszú csekély vigasz lenne nekünk a temetőben.” Amikor 1970 februárjában először találkoztak, a Szovjetunióval való kiegyezésre biztatva Nixont, most pedig, amikor úgy látszott, magunkévá téve a tanácsát, tervbe vettük a moszkvai csúcsot, ő is osztotta De Gaulle régi keletű ellenszenvét egy amerikai–szovjet kondomínium iránt, és mélységes gyanakvással gondolt arra,

hogy hosszú távon a német nacionalizmus válaszolni fog a keletről hallható szírhangozásokra. Dilemmáira nem talált jobb megoldást, mint egy európai biztonsági konferenciát, amely véleménye szerint elveszi mindenki étvágát attól, hogy egymaga akarja biztosítani a saját védelmét. De egészében véve a töprengései intellektuális eszmefuttatások voltak, igazolandó a szövetségi elkötelezettség és a francia függetlenség kombinációjának létjogosultságát – ami ugyan furcsának tűnt az amerikaiak számára, ám komoly és felelősségteljes külpolitika folytatását tette lehetővé Franciaország számára az Ötödik Köztársaság idején.

Ezekben az általános szintű áttekintésekben Nixon a legjobb formáját mutatta. Kiválóan átlátta a globális kapcsolatokat, és tömören, gyakran ékesszólón tudta kifejezni az álláspontunkat. Az európai viszonyokat illető elemzése nem különbözött Pompidou meglátásától. Némi kezdeti habozás után most már az európai egység elősegítése felé hajlott, ellenezte azonban, hogy ezt az amerikai kivonulás valószínűségére alapozzuk, nehogy aztán önbeteljesítő jóslat legyen belőle. A szovjet kapcsolatokra és a kínai nyitásra koncentrált. Megfogalmazta saját félelmeit az *Ostpolitik* hosszú távú következményeit illetően. Megígérte, hogy a moszkvai és a pekingi útjai nem fognak érzelmi alapon nyugvó illúziókat erősíteni. Megmagyarázta az indiai–pakisztáni háborúval kapcsolatos politikánkat. Pompidou egyetértését fejezte ki helyzetelemzésünkkel, de kevés kétséget hagyott afelől, hogy mert a nehéz döntéseket nekünk kell meghoznunk, Párizsnak van némi tere a cinikus opportunizmusra. Ennek alátámasztására így fogalmazott: mivel az Egyesült Államok majd megvédi az egyensúlyt, Franciaország az erősebb és népesebb India felé fog hajlani.

Pompidou reakcióiban az európaiak alapvető ambivalenciái tükröződtek. A feszültség idején enyhülést javasoltak, a lazulás időszakában pedig a kondóminiumtól rettegtek. A válságban tőlünk várták az egyensúly fenntartását az Európán kívüli világban, és az általunk bevállalt kockázatok védőernyője alatt nem haboztak különleges előnyökért folyamodni önmaguk számára. Ez a fajta hozzáállás egyszerre szolgált ösztönzőként és fékezőerőként európai politikánk számára. Arra késztetett minket, hogy szövetségesek között eddig precedens nélküli mértékben osztozzunk a véleményformálásban, de végül azzal szembesültünk, hogy a végső döntéseket a legkritikusabb kérdésekben magunknak kellett meghoznunk, különösen Európán kívüli ügyekben. Mindez további ösztönzést adott nekünk az enyhüléssel kapcsolatos önálló stratégiánk kialakítására. Ennek hiányában az európai vezetők saját szakállukra kalandoznának el Moszkva felé, és hazai baloldaluk támogatásának elnyerése érdekében hajlamosak lennének azt a látszatot kelteni, hogy fékként lépnek fel az állítólagos amerikai harciassággal szemben, amelyet titokban persze üdvözöltek. Ha lenne saját alternatívánk a Kelet felé való közeledésben, e tendenciákat visszafogná a félelem attól, hogy

ha túl messzire mennek, le tudnánk körözni szövetségeseinket a versenyfutásban Moszkva felé.

A Heathszel való december 20–21-i találkozó hasonló séma szerint alakult, azt kivéve, hogy a brit kormányfő, miután jobban kiismerte magát az amerikai gondolkodásmód rejtelmeiben, Pompidounál kevésbé nyíltan fogalmazott a hosszú távú trendekről. Inkább készen állt szaván fogni Nixont, amikor az elnök az atlanti prioritásunkat magyarázta a kelet–nyugati kapcsolatokkal szemben. Heath az európai egység általa kedvelt témáját fejtegette, és biztosította Nixont, hogy az „versenyszellemű” lesz, nem pedig konfrontatív. Érdekes és nem teljesen megnyugtató megfogalmazás volt ez, figyelemre méltó távolodás attól az automatikus együttműködéstől, amelyet saját „kettős pillér” atlantistáink az 1960-as években, valamint Heath elődei kivétel nélkül magától érteendőnek vettek. Az angol miniszterelnök előadta elképzeléseit az atlanti együttműködés legjobb ügymenetéről. Először Európának kell kialakítania egy közös politikát vagy európai csúcstalálkozón, vagy külügyminiszeri konferencián. *Ezt követően* törekedni kell mindennek koordinálására velünk – újabb fontos módosításként a London és Washington előzetes konzultációin alapuló régi „különleges kapcsolatnak”. Pompidounál szenvedélyesebben beszélt az európai védelemről. Heath személyében De Gaulle jóindulatúbb brit változatának érdekes esetével álltunk szemben.

A fenti kérdésekről eltekintve az angol kormányfő nézetei megegyeztek a mieinkkel. Osztotta az európai biztonsági konferenciát illető szkepticizmusunkat. Heath némi hitelt adott Pompidou abbeli hitének, miszerint a konferencia támogatást nyújthat a kelet-európai országok függetlenségi törekvéseinek, ugyanakkor rokonszenvezett azzal a meglátással, hogy ez esetben nehéz megmagyarázni, miért is szorgalmazzák a szovjetek olyan energikusan. Heath leginkább arra figyelte, hogy e kérdésben ne keveredjen bele egy Franciaország és az Egyesült Államok közötti vitába. Javasolta a kérdés elnapolását 1973-ig, ürügyként pedig mondjuk azt, hogy először Németország keleti szerződéseinek ratifikálására van szükség.

A világhelyzet áttekintése baráti és harmonikus légkörben zajlott. Az indiai szubkontinensen Nagy-Britannia történelmi kapcsolata túlságosan is érzelmi alapokon nyugodott ahhoz, hogy pártolja a mi hidegfejú geopolitikai helyzetértékelésünket. A két vezető megvitatta azt a talán legalapvetőbb filozófiai kérdést, amellyel a Nyugat minden országának közösen szembe kell néznie. A kérdést Heath fogalmazta meg ekképpen: „Egyre inkább a világ ügyeinek olyan állapota felé haladunk, amelyben a hatékony cselekvés többé már nem lehetséges. Menynyit tudnak önök tenni?” A felvetés Nixon egyik hatásos és lényegre törő megnyilatkozásához vezetett, amit az előző fejezetben részben már idéztem:

Az, hogy ilyen lassan hajtjuk végre a kivonulásunkat Vietnámból, részben azért van, mert valamilyen üzenetet akarunk küldeni, hogy nem vagyunk hajlandók bármilyen árat megadni egy háború befejezése érdekében; most pedig azt kell megkérdeznünk magunktól, mit vagyunk készek megadni a háború elkerülésére. Ha nem vagyunk készek [semmilyen árat megadni], nehéz napoknak nézünk elébe... Az *establishment*nek büntudata van. Nem tudják elviselni azt, hogy én, a politikai ellenfelük javítom ki a hibáikat. Ráadásul az *establishment* egyre inkább a belpolitikai problémák megszállottjává válik. Az intellektuális körök össze vannak zavarodva, és frusztráltak saját szerepüket és az Egyesült Államok szerepét illetően. Sosem hitték volna, hogy bármilyen komoly veszély jöhet a baloldaltól. Befelé fordulnak. Problémává tették, hogy vajon folytatjuk-e szerepvállalásunkat a világban. Ennek a túl hosszú nyúló diskurzusnak a lényege ez: tudom, mi a kérdés, végigcsinálom, szerepet vállalunk a világban. Nap nap után azzal ébredünk, hogy azon jár az eszünk, mi is történik velünk. Kezdeményezéseinkre szükség van, hogy reményt nyújtsunk a népünknek. Egy politikai vezetőnek szüntelenül táplálnia kell a reményt – de állandóan tudatában kell lennie, mit tesz, illúzió nélkül.

Nixon későbbi sorsa nem homályosíthatja el ennek a mondanivalónak a jelentőségét. Igaza volt; helyesen diagnosztizálta mind az amerikai, mind az atlanti problémát.

Utolsó látogatónk Willy Brandt volt. A többi európai vezetővel folytatott megbeszéléshez hasonlóan most is csak kevés érdemi kérdés vetődött fel. De a többi vezetőtől eltérően Brandt nem formált jogot globális szerepre, sőt erre még büszke is volt. Így viszonylag kevés megtárgyalni való kérdés maradt. A tisztán német problémákat már korábban megvitattuk. A berlini egyezmény a keleti szerződésekkel együtt a német parlament ratifikálására várt. Amikor 1971. december 28-án és 29-én Brandt látogatást tett Nixonnál Key Biscayne-ben, influenzám miatt nem vehettem részt a tárgyalásokon, de ez nem akadályozta meg Nixont abban a szokásos eljárásában, hogy a látogatóját csak egyetlen fehér házi tanácsadó kíséretében fogadja (jelen esetben Haig helyettesített), míg Rogers és a német külügyminiszter, Walter Scheel külön megbeszélést folytatott.

A találkozó fő tárgyát a kelet–nyugati kapcsolatok képezték. Abban az időben Brandt volt az első számú szakértő a szovjet vezetőket illetően; gyakrabban találkozott velük, mint bárki más, míg a mi vezető tisztviselőink közül senki sem került személyes kapcsolatba Brezsnyevvel, Kosziginnal vagy Podgornijjal – eltekintve egy rövid találkozástól Nixon és Podgornij között az Elysée-palotában tartott fogadáson, De Gaulle gyászszertartása után. Különösen Brezsnyev volt talányos személyiség számunkra. Brandt összességében pozitív véleményt mondott róla. Szerinte Brezsnyev kezdetben tájékozatlan volt a külpolitikában, ám

az utóbbi évben komoly önbizalomra tett szert ezen a téren. Már nem elégedett meg gondosan kidolgozott memorandumok elolvasásával. Brandt úgy gondolta, a szovjetek őszintén akarják az enyhülést, részben a Kínától való félelmükben. Amikor örömteli meglepődését fejezte ki az *Ostpolitik*ja támogatását illetően a NATO részéről, Nixon hűvösen helyreigazította, mondván, hogy a szövetség nem kifogásolja a politikáját, de az NSZK-nak kell meghoznia a döntéseket, és viselni a felelősséget. Brandt utalt arra, hogy az oroszok rossz néven veszik a német szerződések és a berlini egyezmény összekapcsolását, és Haig benyomása szerint maga Brandt sem igazán lelkesedett érte, mert tartott a „fordított összekapcsolástól” – a szovjet pressziótól a Berlinbe vezető utak forgalmának szabályozása által a ratifikálási folyamat felgyorsítása végett. A német politikát tekintve azonban nem látott módot az elkerülésére, mivel a berlini egyezmény kielégítő megvalósulása nélkül a bonni parlament minden bizonnyal elutasítja a szerződések ratifikálását. Ami minket illet, az ügyek állása, amint azt Brandt ecsetelte, nem különbözött az ellensúlyozás lehetőségeit. Eszközt adott a kezünkbe megkövetelni az önmérsékletet tanúsító szovjet magatartást, különösen ha reagálnunk kell majd egy vietnámi offenzívára. A német parlament szavazása előtt az oroszok aligha szeretnének egy globális válságot.

Nixon hasonló értelemben adott előzetes tájékoztatást a pekingi és a moszkvai csúccsal kapcsolatos hozzáállásáról. Brandt úgy érvelt, hogy a kelet–nyugati kereskedelmet nem szabad összekötni a politikai tárgyalásokkal; a kereskedelemben eszközt látott a szovjet rendszer erjesztésére. Emellett európai biztonsági értekezletet sürgetett, a szokásos érvet hozva fel, miszerint pontosan Kelet-Európa legfüggetlenebb országai szorgalmazták az autonómiájuk megtámasztásának eszközésként. De mint előtte Pompidou, ő sem tudta jobban megindokolni, miért erőltetnek a szovjetek egy olyan konferenciát, amely lazítana a csatlós államaikból álló érdekszférájuk feletti hatalmukon.

Hozzám hasonlóan Nixon skeptikusabb volt. Figyelmeztetett arra, hogy egy európai biztonsági konferencia ürügyet szolgáltathat kongresszusi bírálóinknak a csapatcsökkentésre, és minden szövetségesünk megfontolt módon történő cselekvését szorgalmazta. Az elnök és Brandt egyaránt megjegyezte, hogy a májusi váratlanul lázas, ám rövid ideig tartó akciózás után a szovjetek tudomásul vették a kölcsönös és kiegyensúlyozott haderőcsökkentés ötletét. Brandt hangsúlyozta érdekeltségét az Európa és az Egyesült Államok közötti kapcsolatok előmozdításában. A barátságos hangulatú találkozó még úgy is sikeresnek volt mondható, hogy nem törekedett eredmények elérésére.

Ezek az 1970–71-es időszak elejét és végét fémjelző általános szintű, nagyrészt filozofikus megbeszélések Európa és az Egyesült Államok vezetői között azt a tényt tükrözték, hogy a Nixon-adminisztráció számára eseménydús két évről beszélhetünk a többi ipari demokráciával fennálló kapcsolatainkban.

A Német Szövetségi Köztársaság elérkezett az *Ostpolitik* betetőzésének határához. Amerikai támogatása segített az atlanti egység és a nyugati kohézió irányába terelésében. A Nagy-Britannia küszöbönálló közös piaci belépésével járó gazdasági szabályozás feszültséggel terhelt időszakhoz vezetett, de végül új monetáris rendszer jött létre, amelyet – legalábbis utolsó fázisaiban – olyan együttműködő módon sikerült megvalósítani, ami a vezető államokat érdekeltté tette a fenntartásában. Végül a kongresszus részéről érkező elkeseredett támadások ellenére a NATO katonai erejét is sikerült megőriznünk.

Sok tennivaló maradt még hátra. Egyértelműen közeledett az enyhülés időszaka. Az még a jövő zenéje volt, hogy a NATO-nak sikerül-e különbséget tennie forma és tartalom között, hogy vajon a feszültségek csökkenésének időszaka gyengíti-e az egyensúly fenntartására tett erőfeszítéseket, vagy pedig ösztönzést nyújt a kohézió és az új kreativitás számára. Reményeink szerint a vietnámi háború magunk mögött hagyása után a vezető szerepünk hirtelen megújult növekedésével tudjuk áthatni az atlanti kapcsolatot, mert ez marad külpolitikánk sarokköve – és annak is kell maradnia.

23. FEJEZET

Vietnám 1970–71 Hanoi kényszerhelyzetben

Hónapról hónapra egyre jobban egymáshoz illeszkedtek külpolitikai tervezésünk elemei: az atlanti kapcsolatok, a kínai nyitás és Moszkva hozzáállásának ebből következő javulása a komoly tárgyalásokhoz. Továbbra is lidércnyomás-ként nehezedett azonban ránk, ami minden elérni kívánt célkitűzésünket megghiúsíthatja: a vietnámi háború. A Hanoi számára elfogadható feltételek mellett nem tudtunk volna véget vetni neki anélkül, hogy ne tegyünk kockára minden mást, amibe külföldön befogtunk, és a háborút nem tudtuk volna döntő katonai győzelemig folytatni anélkül, hogy ne kockáztassuk a kohéziót idehaza. Ezért egymásnak ellentmondó szükségszerűségek között navigáltunk: életben kellett tartanunk a reményt állampolgárainkban, hogy egyszer véget fog érni a háború, másrésztől elegendő kockázattal kellett szembesítenünk Hanoit a nemzetközi kötelezettségeinkkel és a nemzeti önbecsülésünkkel összeegyeztethető rendezés kikényszerítésére.

1970 nyarára a Vietnám körüli viták résztvevőit egy időre kimerítette a kambodzsai trauma. Az adminisztráció ugyan megvalósította azt a célját, hogy meggyengítse Hanoi képességét támadó hadműveletek folytatására, ám ennek lélektani kimerülés volt az ára; azon a nyáron a tüntetések újabb fordulójától való félelem hatott át minden gondolkodást Vietnámról a végrehajtó hatalmi ágban – Nixont is beleértve, aki pedig igyekezett úgy tenni, mintha befolyásolhatatlan lenne. Így tehát a kimerültségnek volt köszönhető az a rövid ideig tartó nyugalom, amelyet a konszenzus nem tudott nyújtani. És amíg a kormány figyelmét részben a Szezi-csatornánál, Cienfuegosnál, Jordániában és Chilében kialakult válságok kötötték le, a nyilvánosság figyelme is a világ más részeire koncentráldott.

Volt részünk némi szerencsében is. Még korábban javasoltam – Nixon lelkes egyetértésével – David Bruce nagyköveti kinevezését a párizsi tárgyalásokra, aki azon nyomban elfogadta a megbízást. 1970 nyarán, amikor a Vietnámmal kapcsolatos össznemzeti megszállottság ismét hatalmába kerített minket, Bruce megnyugtató tekintélyt sugárzott. Két hónapnyi időt kért a maga számára, mielőtt javaslatokkal áll elő; nyilván nem akart olyan benyomást kelteni, mintha friss instrukciókat kapott volna. Hanoi csak akkor lesz hajlandó a rendezésre, ha nem képzelet, hogy új engedményeket tud kicsikarni belőlünk egyszerűen azzal, hogy beássa magát az engesztelhetetlenség lövészárkába.

Ez megnyugtató hatással volt ránk, mert a Kambodzsa miatti felfordulás következtében Nixon hangulata szélsőségesen ingadozott. Határozott hangon nyilvánult meg július 4-én, amikor San Clemente-ben találkozott Bruce-szal és Phil Habibbal, párizsi tárgyalócsapatával. Tartani akarta magát az irányvonalához, tekintet nélkül a politikai kockázatokra. Úgy vélte, hogy a deeszkaláció vagy az egyoldalú kivonulás hatására megváltozik az észak-vietnámiak álláspontja, hiszen eddig minden alkalommal, amikor kivontunk csapatokat, egyre nehezebb volt szót érteni Hanoi-val. Ha a tárgyalások kudarcba fulladnának, akkor az önmérsékletet sutba dobva visszatér a súlyos bombázásokhoz. Egy hét múlva, július 11-én viszont négy szemközt amiatt idégeskedett előttem, hogy a háború meggyengíti hazai támogatását, és ezért 1972 előtt véget kell vetni neki; ha a potenciális ellenfelei bármelyikét elnökké választanák, az aláásná Amerika világpolitikai helyzetét. Az általa elképzelt megoldás a totális bombázás kombinálása volt a teljes kivonulással. Ám július 22-én a Fehér Házban Bruce, Ellsworth Bunker és az én társaságomban már optimistábban ítélte meg kitartásunk esélyeit:

Teljes mértékben meg vagyok győződve arról, hogy a mód, ahogyan véget vetünk ennek a háborúnak, meghatározza az USA jövőjét a világban. Ha jól jövünk ki belőle, meg tudjuk őrizni az amerikai pozíciókat Európában és Ázsiában. Az amerikai nép egyenlő arányban van megosztva. Az *establishment* ellenem van, de akkor is végigcsinálom, ha én maradok az egyetlen ember ebben az országban, aki megteszi. Így vagy úgy tanúi leszünk a szerepvállalásunk végének. [...] Ezt a hivatalt anélkül nyertem el, hogy támogattak volna mindazok, akik ma szemben állnak velem, és újra tudom választatni magamat a támogatásuk nélkül is.

Ennek ellenére augusztus 10-én Nixont elbizonytalanította Harry Byrd és Gordon Allott szenátor, akik a háború gyors befejezését sürgették. „Most a baloldal ott van, ahol szeretnénk, hogy legyen – mondta nekem. – Nem maradt más semmi az eszköztárunkban, ami mellett érvelhetnének, mint a piszkálódás, és ez legyen az ő problémájuk. De amikor a jobboldal kezd kiszállni, az már a *mi* problémánk.” Ezért úgy akarta dűlőre vinni a dolgot, hogy blokádnál alá veszi Észak-Vietnámot, felújítja a bombázást, és ezzel egyidejűleg kivonja az összes erőnket. Figyelmeztettem arra a bajra, amiben akkor volt részünk, amikor nyolc hétig tartó hadműveletet folytattunk alig húsz mérföldnyi mélységben Kambodzsában. Egy ilyen elképzelést nem lennénk képesek végrehajtani, hacsak nem ér bennünket minden megfontolást felülíró provokáció. Emellett a kivonulás és a katonai akciók egymással pontosan ellenkező üzenetet sugároznak. A terv jó eséllyel összeomláshoz vezetne Saigonban, miközben a vérontás folytatódna északon. Nixon nem erőltette tovább a témát.

A nyár folyamán vizsgálódásaink megerősítettek abban, hogy a Kambodzsán átmenő észak-vietnámi utánpótlási vonalat sikerült megzavarnunk, és az ott állomásozó ellenséges erők komoly veszteségeket szenvedtek. Ami ennél is fontosabb volt: az észak-vietnámi csapatok Vietnám déli felében az úgynevezett 3. és 4. számú katonai körzetet most már nem támadó hadműveletekre voltak kénytelenek használni, hanem az új báziskörzetek megvédésére és a kambodzsai gerillák kiképzésére. Ilyenformán a támadó hadműveletek folytatására való képességük legalább egy évre számottevően meggyengült, veszteségeink pedig ennek arányában csökkentek. A Kambodzsát megelőző tizenkét hónapban több mint hétezer amerikai esett el harc közben, míg a következő évben ez a szám kétezer-ötszázal kevesebb volt, sőt rá egy évre ötszáz alá csökkent.

A politikai probléma azonban továbbra is fennállt. Hanoi ugyanis nem gyengült meg addig a pontig, hogy fel kellett volna adnia a reményt; továbbra is az összes amerikai erő egyoldalú kivonását és a saigoni kormány megdöntését követelte. Semmi jelét nem mutatta a kompromisszumra való hajlandóságnak. Semmi más követeléssel nem állt elő, mint a feltétel nélküli megadással, a bennünk megbízó milliók elárulásával és a kommunista uralom kegyeibe ajánlásukkal. Ellenfeleink odahaza ugyan kigúnyolhatták azt, ahogyan mi a becsületet értelmezzük, de az általuk kínált alternatíva, a feltétel nélküli kivonulás időpontjának kitűzése egyszerre volt hiábavalóság és szégyen-nyilvánítás. Augusztus végén a szenátus megtárgyalta a McGovern–Hatfield-féle törvénymódosítási javaslatot, amely 1971. december 31-én szabta meg az amerikai csapatkivonás határidejét, ám szükség esetén felhatalmazta volna az elnököt a határidő hatvan napos meghosszabbítására. Az elképzelés széles körű támogatásban részesült a sajtóban. A *Washington Post*¹ szerint ez „véget vetne a kétszínű játéknak”, míg a *St. Louis Post-Dispatch* úgy vélte, a McGovern–Hatfield-módosítás ellenzésével „levetjük az álarcot”, és eláruljuk, hogy célunk a katonai győzelem (ami ezek szerint időközben a gyalázzattal lett egyenértékű). De ha egy végső csapatkivonási határidő törvényileg lenne megszabva, a tárgyalások már amúgy is szűkülő mozgástere semmivé válna. Még fogva tartott katonáinkkal kapcsolatban is elvesztenénk az alkupozíciókat, mivel szó szerint semmi más felajánlanivalónk nem maradna, mint egy baráti kormány megdöntése és milliók sorsukra hagyása, egy brutális diktatúrának odavetve. A háború tisztességes befejezéséhez éppen olyan szintű bizonytalanságban kellett tartanunk ellenségünket a szándékainkat illetően, mint aminek a megszüntetésére oly elszántan törekedtek hazai ellenfeleink.

Ideális alkupozíció akkor létezett volna, ha a közvéleményünk bízik a céljainkban, az ellenségünk viszont bizonytalan a taktikánkat illetően. Hazai viszályunk azonban pontosan az ellenkező helyzetet eredményezte. Az irántunk való bizalom teljes hiányával szembesültünk, miközben ellenfeleink nagyon is jól átlátták azt az irányt, amelybe bele voltunk kényszerítve. Ha pedig kötve len-

nénk egy rögzített kivonulási határidőhöz, egyáltalán nem lenne olyan egyszerű (mint ahogyan állították) visszamenni a kongresszus elé, és kérni a McGovern–Hatfield-módosításban kilátásba helyezett meghosszabbítást. Akik a határidőt megállapították, minden bizonnyal harcolnának a megtartásáért. Ráadásul nem valószínű, hogy a határidő módosításának kérdése egyértelműen merülne fel. Már a módosítás pusztá elfogadása is jó eséllyel a dél-vietnámi morál és vele együtt a fegyveres erők összeomlásához vezetne. Thaiföld valószínűleg bezárná a vietnámi légi hadműveleteink számára létfontosságú támaszpontokat, Szuvanna Phuma laoszi elnök pedig csaknem biztosan felkérne minket a Ho Si Minh-ösvény bombázásának leállítására, amint ez a két veszélyeztetett ország az új realitásokhoz igyekezne igazodni. Egyetlen felelős kormányzat sem fogadná el e kockázatokat pusztán abban a reményben, hogy így képes megnyugtatni a bírálóit, akiknek zömét, amint az események megmutatták, nem lehetett kiengesztelni. Mint később kiderült, sikerült az amerikai fegyveres erők döntő többségét kivonnunk a McGovern–Hatfield-módosítás által megszabott időszak alatt, a maradékát pedig tizenöt hónappal később, mindeközben épp elegendően maradtak az 1972-es észak-vietnámi offenzíva élének tompításához. Továbbá a szövetségeseink megbuktatása nélkül vonultunk ki, ellenben ha 1970 szeptemberében elköteleztük volna magunkat egy konkrét dátum mellett, amit semmiképpen sem tudtunk volna tartani, egészen más eredménnyel jártunk volna.

1971. szeptember 1-jén a McGovern–Hatfield-féle módosítási javaslat 55-39 arányban elbukott. Technikai értelemben ez az adminisztráció győzelme volt ugyan, de az, hogy harminckilenc szenátor a magatartásunk előírására törekedett a béketárgyalásokon, szemben a kormány figyelmeztetéseivel, miszerint a kudarcot foglalják törvénybe, súlyos csapást mért a koherens stratégia lélektani bázisára. Másrészről a szavazás nem jelentette a módosítás lezárását. Hónapról hónapra visszatért egyre növekvő mértékű támogatással, drámai erővel jelezve Hanoi számára a helyzetünk erodálódását, ezáltal csökkentve késztetését a komoly tárgyalásra. Olyan gyors ütemben vontuk ki az amerikai csapatokat, amivel megkérdőjeleztük a vietnámisítás hitelességét, és a végrehajtása miatt elvesztettük azt az alkueszközt, amely a kezünkben lett volna ahhoz, hogy a csapatkivonás felgyorsítását cserébe ajánljuk fel a valóban szabad politikai választások lehetőségéért.

A szabad választás koncepcióját még a legkedvezőbb körülmények között is nehéz lett volna megértetni az észak-vietnámiakkal, mivel a tapasztalatuk tárában nem létezett olyan kategória, amihez köthették volna. A fegyverek erejével ragadták meg a hatalmat, és harc útján terjesztették ki. Elkötelezett marxista-leninisták voltak. Számukra a politikai legitimitást a nép „igazi ohaját” kifejezésre juttató militáns elit képviselte, míg az eltérő nézeteket vallók sorsa az átnevelés vagy a megsemmisítés volt. De a vietnámi történelem sem szolgált támaszul:

a múltbeli uralkodók mennyei felhatalmazásból uralkodtak, és a siker tartotta fenn a hatalmukat. A pártatlan választási bizottságokra és a szabad választásokra vonatkozó elképzeléseinket Hanoi megvetően elutasította, Saigon pedig csak vonakodva fogadta el, mint aki elnézően enged a gazdag jótévőnek, akinek támogatása alapvetően fontos a fennmaradásához, bár naivitásával a jótévő egyfolytában keresi a bajt. Hagyjuk meg a tömeglélektan kutatóinak tanulmányozásra, miképpen lehetett valaha is feltételezni a kommunista ideológia és a vietnámi történelem fényében, hogy a kommunisták mindössze egy koalíciós kormány létrejöttéért harcolnak – vagy hogy akár egyetlen olyan vietnámi ember is akadna, aki elfogadná ezt.

Július 20-án memorandumot írtam Nixonnak, amelyben még egyszer figyelmeztettem, hogy a vietnámisításra alapozó stratégiát nem lehet a végtelenségig összeegyeztetni a tárgyalások stratégiájával. Minden egyoldalú csapatkivonás gyengíti az alkupozíciónkat. Miután ez már most elérte azt a legnagyobb ütemet, ami még nem teszi kockára Saigon megmaradását, mozgásterünk a további felgyorsításra korlátozódik, ezért csak keveset tudunk felajánlani Hanoiak. Idővel, valószínűleg 1971 közepére, választanunk kell majd a vietnámisítás és a tárgyalás között. Leginkább abból a célból, hogy megpróbáljunk felkutatni rejtett lehetőségeket a holtpontra való túllendülésre, 1970 júliusa és augusztusa folyamán az adminisztráció gondolkodása a fennálló harctéri viszonyok megőrzése mellett megköthető tűzszünet elképzelése körül kristályosodott ki. Ezt a javaslatot Cyrus Vance vetette fel a párizsi tárgyaló delegátusi pozíciójáról történő lemondása után,² valamint Averell Harriman, a *New York Times*³ és Mike Mansfield szenátor. A felvetés azért volt „kompromisszumos” javaslatnak tekinthető, mert így mindkét fél lemondana a katonai győzelemről. 1969-ben a fennálló helyzet alapján megköthető tűzszünet a háború mérsékelt ellenzőinek dédelgetett receptjévé vált, akik nem kívántak amerikai kapitulációt vagy rögzített kivonulási dátumot támogatni. Nézeteiket sok prominens szenátor is osztotta, más-más motiváció által vezérelve. A védelmi minisztériumban azért pártolták egyesek, hogy enyhüljön a költségvetésre nehezedő nyomás, és pénz szabaduljon fel fegyvervásárlásokra. A külügyminisztérium egyrészt a kongresszus és a média kedvében akart járni a támogatásával, másrészt „veleszületett indíttatásból” ösztönözve mindig újabb és újabb javaslatokkal akarta ellátni a tárgyalásokat. Nixon általában véve megvetően viszonyult az ilyen elképzelésekhez. Az 1969. november 3-i beszédét követő napon a külügy- és a védelmi miniszterének írt emlékeztetőjében határozottan elutasított minden tűzszüneti kezdeményezést. Ennek ellenére november 8-án Rogers a galambok megnyerésének egyik eszközeként a vietnámi fegyvernyugvást szorgalmazó Mansfield-féle határozati javaslat támogatását sürgette, november 10-én pedig egy tűzszüneti kezdeményezést indítványozó hivatalos memorandum érkezett a Fehér Házba.

Sajnos azonban ennek a javaslatnak két komoly akadály is volt: az észak-vietnámiak mindaddig semmilyen érdeklődést nem tanúsítottak semmiféle tűzszünet iránt, míg 1969-ben a dél-vietnámi kormány, katonai parancsnokaink és saigoni nagykövetségünk egyaránt meg volt győződve afelől, hogy a fennálló helyzet alapján megkötött tűzszünet meggyorsítaná Dél-Vietnám katonai összeomlását. A Vietnámmal foglalkozó különleges kutatócsoport [Special Studies Group] tartományról tartományra haladva tanulmányozta egy esetleges fegyvernyugvás hatását. Következtetései a saigoni helyzetértékelést látszottak megerősíteni.

Ennek ellenére napirenden tartottuk az elképzelést abból az elgondolásból kiindulva, hogy elvi elfogadása esetén ragaszkodnánk a dél-vietnámiak számára túlélési esélyt kínáló feltételekhez. 1970 februárjában és márciusában tehát tűzszünetet javasoltam Laoszban és Kambodzsában Le Duc Thónak, azon témák között felsorolva, amelyek megvitatására készen állunk Vietnám ügyében.

Le Duc Tho azonban semmi ilyesminek a megvitatására nem volt hajlandó. Minden tárgyalási fordulóban – egészen 1972 októberéig – megvető hangnemben oktatott ki engem egy előzetes politikai rendezés nélküli tűzszünet lehetetlenségéről, aminek a feltételei alig palástolt módon kommunista hatalomátvételt jelentettek. Nem tudom, vajon Hanoi azért volt-e ilyen kevély, mert úgy vélte, vidéken jobbak a kilátásai, mint ahogyan mi hittük, vagy mert attól tartott, hogy a tűzszünet után is Vietnámban tartjuk csapatainkat, vagy pedig azért, mert a doktriner marxista szemlélet eleve bizalmatlan az egyensúlyi helyzet bármilyen koncepciójával szemben. Ám bármi legyen is az ok, Hanoi nem vett tudomást sem Nixon 1969. május 14-én elhangzott javaslatáról, sem ennek megismétléséről november 3-án (mindkét indítvány helyi tűzszünetekről tett felajánlásban öltött formát, de az utalást könnyen általános értelemben lehetett venni).

1970 májusának vége felé speciális kutatómunkát rendeltem el, ami sokféle opciót eredményezett; ezeket júniusban és júliusban vitattunk meg kormányhivatalközi üléseken, többek közt július 21-én egy NSC-értekezleten. Mindenki egyetértett abban, hogy Hanoi elutasítaná az összes, átcsoportosítást vagy csapatvisszavonást tartalmazó fegyvernyugvási ajánlatot, ennél fogva csak a fennálló helyzet alapján kötendő tűzszünetnek lenne bármilyen esélye az elfogadásra a másik fél részéről. A kambodzsai hadművelet sikere most elviselhetővé tette a kockázatokat; az észak-vietnámiak átcsoportosították haderejüket, a határhoz közelebb vonva vissza őket a kambodzsai kommunisták számára létesített kiképzőbázisok megvédésére. Mindazonáltal vizsgálódásaink előrejelzése szerint a fennálló helyzet alapján megkötött tűzszünet esetén Saigon ellenőrzése a népesség felett legalább 6 százalékkal csökkenne.

Mégis az itthon járt költőtáncunk egyik jellemzőjeként a nyár folyamán konszenzus jött létre egy javaslat előterjesztésére a fennálló helyzet alapján megkötén-

dő tűzszünetre. A kormányon belül a nézőpontok nem változtak, kivéve azt, hogy Nixon belátta: a kambodzsai trauma után elő kell állni valamilyen békeajánlattal. Ez a készítés a kormányon kívül szintén teret kapott. A McGovern–Hatfield-féle módosítás elbukásának napján a *Washington Post* által „a héják és galambok szokatlan keresztezésének” nevezett, tizennégy szenátorból álló kétpárti csoport⁴ levélben sürgette Nixont: a párizsi béketárgyalásokon szentelje erőfeszítéseit egy „nemzetközileg ellenőrzött tűzszünetre a fennálló helyzet alapján egész Vietnámban”. Szeptember 18-án további tizenhat szenátor csatlakozott hozzá, míg Clark Kerr a Politikai Rendezésért Vietnámban Országos Bizottság [National Committee for a Political Settlement in Vietnam] részéről az első volt a javaslatot szorgalmazók sorában. Az elképzelés a kormányzati oldalon jelen levő minden álláspontot egyesítette: azokat, akik úgy vélték, bírálóink megelőzése céljából fel kell ajánlani még akkor is, ha szinte biztosan elutasításra talál; azokat, akik olyan, sokkal átfogóbb tervek kezdetének látták, amelyeket egyelőre vonakodtak megfogalmazni; valamint azokat, akik őszintén hitték, hogy a fennálló helyzet alapján megkötött tűzszünet túllendíti a holtpontról a tárgyalásokat.

Még Nguyen Van Thieu is csatlakozott az erőfeszítéseinkhez; híven taktikájához, amikor szembesülnie kellett az elkerülhetetlennel, ő maga tett rá javaslatot. Túlságosan is tudatában lévén az egyre növekvő háborús kifáradásnak Amerikában, abba a csaknem lehetetlen helyzetbe került, hogy politikai reformok végrehajtására kérték; valamint az egyre fogyatkozó amerikai erők pótlására és a hatalom megosztásának felajánlására egy olyan ellenség javára, amely nap mint nap deklarálta eltökéltségét az elpusztítására. E feladatok bármelyike még egy stabil társadalom szövetét is szakítópróbának tette volna ki, de mindezek együttes végrehajtása egy polgárháború közepette és idegen katonák százezreivel az országa földjén lehetetlen volt. Hogy mégis végrehajtott belőle, amennyit csak tudott, figyelemre és elismerésre méltó képességekről tanúskodik. Thieu jól tudta: kényelmes célpontul szolgál a háború ellenzői számára, akik a béke igazi akadályaként gyalázzák őt, és csupán azzal vethetne véget a támadásaiknak, ha a maga és országa bukásáról intézkedne. Minden más vietnámihoz hasonlóan ő sem tudta elképzelni, hogyan lehet megosztani a hatalmat. Tisztában volt vele, hogy időre van szüksége, és még a legjobb körülmények között is szoros versenyt futásra kényszerül. Az általa legkevésbé károsnak tekintett engedmények megtételével igyekezett időt vásárolni fura szövetségese számára, aki a saját pozíciója egyoldalú gyengítésével próbált rugalmasságot kikényszeríteni egy kérlelhetetlen ellenféltől. Ilyesformán aztán részint azért fogadta el a javaslatainkat, mert még tűrhető hazardjátéknak gondolta, vagy mert azt feltételezte, hogy Hanoi úgyis elutasítja őket, részben pedig azért, mert így némileg enyhülhet a rá nehezedő folytonos nyomás a koalíciós kormányzásra.

Ennél fogva augusztusban Nixon elhatározta: miután Bruce már jól beleta-

nult feladatába, tűzszünetet ajánl fel. A céldátum a nyár vége volt. Erről a döntésről bebizonyosodott, hogy mélyreható hosszú távú következményei vannak. A terv szerint a fennálló helyzet alapján kötendő tűzszünetet ideiglenesként terjesztjük elő. Ha sikerül elérnünk, a háború lezárását célzó diplomáciai konferenciának kell követnie, ahol feltehetőleg az észak-vietnámi erők kivonását követelő előterjesztéssel folytatnánk. Ha elutasítják, tovább állomásoztathatnánk egy hátramaradó erőt Dél-Vietnámban. Ám egy ilyen lehetőséget senki sem vehetett komolyan. Még a folyamatban levő háborúval a hátunk mögött is egyre nőtt a nyomás haderőnk egyoldalú kivonására; egyetlen hónap sem múlt el anélkül, hogy a kongresszus valamelyik háza elé ne került volna egy kötelező érvényű határidőre vonatkozó valamilyen törvényjavaslat. Ilyen légkörben elképzelhetetlen volt, hogy a kongresszus engedélyezze csapatok állomásoztatását Indokínában, miután már sikerült elérnünk egy tűzszünetet, függetlenül attól, hogy Hanoi mit tesz a saját erőivel. Ezért az 1970-ben fennálló helyzet alapján megkötendő tűzszüneti javaslat az 1972. évi megoldást foglalta magában. Az ajánlatba természetesen bele kellett érteni az észak-vietnámi erők délen maradását, miután semmilyen tárgyalás sem távolíthatná el őket onnan, ha addig nem lennénk képesek ezt a fegyverek erejével megtenni. De még mielőtt előterjeszthettük volna a hivatalos javaslatunkat, Hanoi ismét hallatott magáról.

Binh asszony nyolc pontja

Mihelyt véget ért a kambodzsai hadművelet, július 5-én Walters tábornok útján üzenetet küldtem az észak-vietnámiaknak, találkozót javasolva Le Doc Thóval bármely hétfőig július 25-e után. Jellemző módon Hanoi hat héten át, egészen augusztus 18-ig nem válaszolt, míg végül augusztus 29-re tett javaslatot egy találkozóra Xuan Thuyval. Ezúttal nem ismételtük meg az előző februárban mutatott túlzott készségünket. A találkozóra végül szeptember 7-én került sor, egy héttel azután, hogy túléltük a McGovern–Hatfield-féle módosítást.

Tirokban utaztam Párizsba a már megszokott útvonalon. Az Andrews légitámaszpontonról a Bourges közelében fekvő Avord katonai bázisra repültem Közép-Franciaországban. Fő tanácsadóm most Winston Lord volt, aki ettől fogva egyetlen megbeszélést sem hagyott ki, és gondoskodott az előkészületeimről, valamint Dick Smyser, a stábom Vietnám-szakértője. Küldöttségünket egy francia elnöki különgép vitte a Villacoublay repülőtérre, ahol Walters tábornok vett át minket. A lakásában töltött éjszaka után (szobaasszonyának Kirschman tábornok néven mutattak be, míg a kollégáimnak saját fedőnevük volt) Párizs Choisy-le-Roi nevű külvárosában a Rue Darthé 11. szám alatti, már ismerős egyszerű házba mentünk találkozni vietnámi tárgyalópartnereinkkel.

Xuan Thuy fogadott bennünket Buddha-arcán szétáradó mosollyal és a megszokott szereplőkkel a társaságában: Mai Van Bóval, a Párizsban állomásozó észak-vietnámi fődelegátussal, két másik tanácsadóval, valamint a tolmáccsal, aki utolérhetetlen készségre tett szert a három hosszú éven keresztül mindig pontosan ugyanúgy hangzó egyenszöveg közvetítésében ugyanazzal az intonációval és ugyanazokra a kifejezésekre helyezett hangsúllyal, ami csaknem az épelméjűséget veszélyeztető hatást gyakorolt rám.

A találkozót megelőzően közöltem Nixonnal, hogy Kambodzsa eredményeképpen ettől az első alkalomtól nemigen várok mást, mint kíméletlen kritikát, és mivel tárgyalópartnerem Xuan Thuy lesz, a haladást még kevésbé látom valószínűnek. Ha Hanoi komoly tárgyalásokat akart, a delegációt Le Duc Tho, a Politikai Bizottság tagja vezette. De nem került sor szemrehányásra; Kambodzsa alig került szóba, sőt később azt jelenthettem Nixonnak, hogy „a légkör a legbarátságosabb volt az összes ilyen találkozó közül – azaz bármely olyan találkozó közül, amit a vietnámiakkal folytattunk”. Úgy látszott, lemondtak arról a követelésükről, hogy ragaszkodnak a hat hónapi csapatkivonási menetrendhez (ez illúziónak bizonyult). Ismételten jelezték az óhajukat további találkozókra. Xuan Thuy még azt is megengedte, hogy kifejtsem javaslatunkat a választásokat felügyelő vegyes bizottságokra. A vietnámi tárgyalások álomvilágában már önmagában haladásnak számított, hogy a Hanoi-ból érkező tárgyaló fél meghallgatta egy javaslatunkat, amiből mindjárt azt a naiv következtetést vontam le: íme, Xuan Thuy még olyan messzire is elmegy, hogy mérlegelni hajlandó.

Valójában semmi sem változott; sem a beszéd, sem Xuan Thuy instrukciói. Egy tárgyalássorozatnak abban a szakaszában, amikor a találkozók még szórványosak, az első mindig a legbarátságosabb. (Később, amikor Hanoi már hozzálatott a komoly alkudozáshoz, az ellenkezője érvényesült; a kezdeti álláspont kivétel nélkül mindig kemény volt.) A szívéllyesség látszatát az észak-vietnámiak csaléteknek használták az ösztönzésünkre, hogy a lehető legnagyobb számú engedményt tegyük le az asztalra. A megbeszélések következő fordulójában aztán ezek szolgáltak kiindulási pontként.

Gondosan megfogalmazott nyitóbeszédet tartottam az álláspontunkról, ami híven tükrözte a foglalkozási ártalomtól szenvedő tárgyaló szemléletét, aki hajlamos azt hinni, hogy az ékesszólás képes feloldani a patthelyzetet. Megmagyaráztam Xuan Thuynek (amint korábban Nixonnak, és jórészt ugyanazon a nyelven), miszerint rövidesen válaszút elé érkezünk:

Ismételten felkérem önöket, hogy lépjenek a tárgyalások ösvényére velünk. Ez megfelel mindkét fél önbecsülésének és célkitűzéseinek. Tudomásul vesszük az önök gyanakvásának mélységét, amelyet az idő múlása sem csökkent, és a harc folytatódni fog. Ilyen a háború természete.

Közeledünk ahhoz az időhöz, amikor a tárgyalásos rendezés esélye elillan. Egy adott pont után önök valójában a fegyveres harc mellett kötelezik el magukat. Nem kívánom megjósolni, hogyan fog végzödni, vagy milyen hosszan fog tartani ez az erőpróba egy általunk támogatott, megerősödött Dél-Vietnámmal szemben. De tudomásul kell venniük, hogy egyre nehezebbé tesz bármilyen rendezést az Egyesült Államokkal.

Ezért mozduljunk el a tárgyalásos rendezés irányába, amíg még van rá idő.

Majd két változást ismerttettem az álláspontunkban; az egyik fontos volt, a másik csak kozmetikázó. A lényegi engedmény értelmében világossá tettem: az amerikai kivonulás a háború után teljes lesz, nem hagyunk hátra sem katonaságot, sem támaszpontokat, sem tanácsadókat. Ami a kozmetikázást illeti, a négy szemközt kifejtett álláspontunkat összhangba hoztam a nyilvánossal. Még áprilisban átadtam Le Duc Thónak egy tizenhat hónapos csapatkivonási menetrendet, és mivel azóta már nyilvánosan is felajánlottuk az egy éven belüli kivonulást, most egy tizenkét hónapra számított ütemtervet adtam át Xuan Thuynak. (Továbbra is a kölcsönös csapatkivonás összefüggésében tárgyaltunk.) Szabad választásokat javasoltam egy olyan vegyes választási bizottság felügyelete mellett, amely saigoni, kommunista és semleges képviselőkből áll. Nem próbáltuk előre meghatározni a kimenetelüket. „Nem áll szándékunkban beavatkozni az itt elért egyezség eredményeképpen kialakuló politikai fejlődésbe.” További garanciákat jelentenének a nemzetközi megfigyelők.

E javaslatok nem nélkülöztek némi bizarr jelleget. Az egyoldalú haderőikivonást követelő, hónapról hónapra erősödő hazai pressziókból kiindulva, ezzel azt mondtuk az észak-vietnámiaknak, hogy jobban teszik, ha most beleegyeznek a kölcsönös csapatkivonásba, nehogy később az egyoldalú kivonulásunkkal büntessük őket. Emellett megpróbáltuk rávenni a leninista rezsimre legmerekvebbjüket arra, hogy egy élet küzdelmének eredményét olyan szabad választások kimenetelére bízva, amit a saját országában sohasem kockáztatna meg.

Mindenesetre Xuan Thuy Hanoi érvényes álláspontjának mégoly csekély mértékű módosítására sem volt felhatalmazva, és a retorikám is teljes mértékben hidegen hagyta. Az amerikai kivonulásra vonatkozó hat hónapos határidejünkkel kapcsolatban ugyan kissé homályosan fogalmazott, de csak azért (miként tíz nap múlva ráébredtünk), mert Hanoi új javaslat nyilvánosságra hozatalára készült, amely lényegét tekintve nem különbözött a mostanitól. Xuan Thuy nem vesztegetett sok időt a csapatkivonás kérdésére; aki figyelemmel kísérte kongresszusi vitáinkat vagy a médiánkat, annak semmi kétsége sem lehetett afelől, hogy az egyoldalú csapatkivonást sürgető presszióknak megvan a saját hajtóerejük. Elvetette David Bruce főtárgyalói jelölését – annak ellenére, hogy februárban és márciusban minden megbeszélésen azért ostromozott bennünket Le Duc Tho, mert

még mindig késlekedünk a lemondott Henry Cabot Lodge helyébe vele azonos kvalitású személyt kinevezni. Ezúttal Xuan Thuy azt állította, hogy Bruce jelölése az utolsó lépés abban, amit sohasem lett volna szabad megtennünk, mert a viszonyosság hiányaként értelmezhető.

Ám Xuan Thuyt minden másnál jobban érdekelte az a politikai struktúra, amelyet Hanoi látni kívánt Dél-Vietnámban. Bármennyire is kívül akart tudni minket az országból, egy utolsó megtisztelő és igazán becsületünkre való feladattal azért megbízott: addig nem távozhattunk, amíg meg nem buktattuk az összes olyan vezetőt, aki a szövetségünk volt: Thieu elnököt, Ky alelnököt, Khiem miniszterelnököt és – amint hamarosan kiderült – csaknem minden más fontos dél-vietnámi politikai szereplőt. Ha nem buktatjuk meg ezt a kormányt, mondta Xuan Thuy, „semmilyen rendezés sem valósulhat meg”. Szemben a múltbeli és a mostani tapasztalatunkkal, arról tájékoztattott engem, miszerint „a vietnámiak szeretik egymást”, és „mindig könnyű megoldásokat találni vietnámiak és vietnámiak között.” Határozottan cáfolta, hogy a majdnem 200 ezer észak-vietnámi katona jelenléte délen (és további jelentős létszámú erők Laoszban és Kambozdzsában) a nyomásgyakorlás céljait szolgálná, hiszen a helyi lakosság szabad döntése alapján tartózkodnak ott. Amikor tréfásan meghívtam a Harvardra, hogy a háború után tartson szemináriumot a marxizmus-leninizmusról, azzal hárította el a javaslatot, hogy a marxizmus-leninizmus nem exportra való – ami figyelemre méltó újdonságként fog hangzani Indokína ma élő lakóinak fülében. Mindennek a következő, epikus magaslatoakra emelkedett, örökösen visszatérő kijelentés adott nyomatékot: „Mi semmitől sem félünk. Mi nem félünk a fenyegetésektől. A harc elhúzódása nem ijeszt meg. A tárgyalások elhúzódása sem ijeszt meg. Mi semmitől sem félünk.” A megbeszélés végén megegyeztünk egymás előterjesztésének tanulmányozásában és egy újabb találkozóban szeptember 27-én.

De még mielőtt a következő megbeszélésre sor kerülhetett volna, a kommunisták új békeprogramot tettek közzé. A titkos találkozó után tíz nappal, szeptember 17-én Nguyen Thi Binh asszony egy új nyolcpontos „békeprogramot” mutatott be Párizsban. Aligha lehetett ezt azon „komoly szándék” jelének nevezni, amelyet a hanoi tárgyaló fél mindig hangoztatott, hiszen Xuan Thuy előzetesen egyetlen szóval sem utalt rá; Hanoi egyértelműen inkább a propaganda érdekelte, mint a tárgyalás. (Hivatalosan minden javaslatot Binh asszony, az Ideiglenes Forradalmi Kormány ügynevezett külügyminisztere terjesztett elő, ám tényleges pozícióját jól mutatja az a tény, hogy miután Hanoi lerohanta Dél-Vietnámot, az oktatási minisztériumba „száműzték”, és többé sohasem lehetett hallani felőle.) Az általa benyújtott nyolc pont teljes és feltétel nélküli amerikai kivonulást követelt kilenc hónap alatt, konkrétan 1971. június 30-ig. Ez látszatra a hat hónapon belüli csapatkivonásra vonatkozó korábbi hanoi követelés nagylelkű meghosz-

szabbitsa volt, valójában azonban visszalépést jelentett hozzá képest. A korábbi javaslat ugyanis az egyezmény megkötése után induló hat hónapról szolt, míg Binh asszony új terve szerint a kilenc hónap most azonnal kezdetét veszi, és az amerikai csapatkivonást be kell fejezni attól függetlenül, ami a további tárgyalásokon történik. Beleegyezésünk esetén még akkor is végre kellene hajtunk, ha Hanoi minden más kérdést holtpontra juttat. És ez a feltétel nélküli kivonulás csak az első tétel volt; párosulnia kellene egy ideiglenes koalíciós kormány általunk való hivatalba léptetésével. Ez a kormány három csoportból tevődne össze: a kommunista NFF-ből [Nemzeti Felszabadítási Frontból], olyan semlegesekből, akik „a béke, a függetlenség, a semlegesség és a demokrácia őszinte hívei”, továbbá a saigoni kormány tagjaiból (Thieu, Ky és Khiem nélkül), akik szintén „a béke, a függetlenség, a semlegesség és a demokrácia őszinte hívei”. Természetesen Hanoi határozná meg, „valójában” kik felelnének meg e figyelemre méltó kritériumoknak. Más szóval, Hanoi koalíciós kormánya a saját embereiből, gondosan megválogatott semlegesekből, plusz a vezetőségétől és az amerikai katonai támogatástól megfosztott nem kommunista csoport szintén gondosan megválogatott tagjaiból állna. Ám Észak-Vietnám hivatásos forradalmárai még ennyi kockázatot sem voltak hajlandók vállalni: ez a teljesen saját előnyükre formált koalíció Binh asszony szerint csak „ideiglenesnek” tekinthető; feladata abban merül ki, hogy megtárgyalja a végső rendezést az NFF-fel. Vagyis miután megbuktattuk a szövetségeseinket, egy kommunisták által dominált kormány feladata lenne tárgyalni a kommunistákkal a döntéshozatalról Dél-Vietnám jövőjét illetően.

Ez volt hát Hanoi verziója egy tisztességes tárgyalásos rendezésre. Azt, hogy nem mutattunk hajlandóságot az elfogadására, amerikai bírálóink önfejű konok-ságként becsmérelették, amelyet csupán a katonai győzelem vérszomjas hajszolása magyarázhat meg. Ezzel szemben Hanoi nem volt hajlandó elengedni a foglyul ejtett katonáinkat; csak „haladéktalanul tárgyalásokba bocsátkozni” kívánt róla, amelynek során kétségtelenül további követelésekkel állna elő. Tűzszünet kizárólag akkor lépne életbe, miután beleegyeztünk az összes többi feltételbe, a barátaink elárulását is ideértve.

Ebben a légkörben találkoztam Xuan Thuyval 1970. szeptember 27-én. Miután az elnök aznap Rómába indult, az előző napon nem titkoltan Párizsba utaztam, hogy konzultáljak David Bruce-szal, és megbeszélést folytassak az éppen ott tartózkodó Nguyen Cao Ky dél-vietnámi alelnökkel. Ky korábban hideglelést hozott Washingtonra, amikor októberi látogatási szándékát jelezte nálunk. Jellemző volt az akkori idők hangulatára, hogy egy olyan ország alelnökének látogatását, ahol már több mint 40 ezer amerikai vesztette életét, sok republikánus kongresszusi képviselőjelölt szerencsétlennek tekintette, köztük olyanok is, akik általában az adminisztráció mellett álltak. Nem kevés ügyeskedésünkbe került Ky lebeszélése a tervéről; párizsi találkozásunkat mintegy pótlékként ajánlottuk fel

neki. Rogers még ez ellen is felemelte a szavát, mondván, hogy a tüntetők haragját kockáztatjuk vele.

A Párizsba menetel új keletű logisztikai problémát jelentett, mivel meg kellett találnom a módját, miképpen tudok időlegesen eltűnni szem elől, miközben a jelenlétem már ismert volt. Szívélyes nagykövetünk, Dick Watson mentette meg a helyzetet azzal, hogy látszólag elvitt kocsikázni vidékre. A város szélén aztán átültem egy másik autóba, amellyel Walters tábornok elfuvarozott engem, Lordot és Smysert a találkozóhelyünkre.

Miután korábban én már elmondtam a nyitóbeszédemet, ezúttal Xuan Thuy volt a sor. Bebizonyította, hogy valóban tanulmányozta a tizenkét hónapos csapatkivonási tervünket, és most előterjesztette az övét – ami nem volt más, mint Binh asszony kilenc hónapos határideje, amelyen belül a kivonásokat úgy kellene intézni, hogy a nagyjából 350 ezres amerikai kontingensből az első hat hónapon belül 20 ezer fő kivételével mindenkinek távoznia kellene. A végső határideje kőbe vésetten 1971. június 30-a, még akkor is, ha a megmaradt kérdésekben a tárgyalások teljes mértékben holtpontra jutnának. Azért némileg bővebben kifejtette a nyolc pontot, miszerint a kivonulásunk közben tűzszünet lépne életbe az Egyesült Államok és a kommunista erők között, azzal kapcsolatban azonban elutasító volt, hogy a dél-vietnámi erők ellen folytatott harcnak is véget vetnének-e. Eszerint kivonulást vártak tőlünk még úgy is, hogy közben a szövetségeseinket folyamatosan támadják. A kormányt illető feltételek Laoszra vagy Kambodzsára nem vonatkoznának. Ami a politikai oldalt illeti, Xuan Thuy a vegyes választási bizottságról elutasított mindenféle tárgyalást. Ragaszkodott Thieu, Ky és Khiem eltávolításához, sőt a névsorhoz még a korábban miniszterelnökként szolgáló Huong nevét is hozzátette. A következő évben rá kellett jönnöm, hogy az általam ismert politikai figurák között egy sem akadt, aki elfogadhatónak bizonyult volna hajthatatlan ellenfelünk számára.

A Xuan Thuy által ismertetett egyetlen újdonság az a meglehetősen baljós látú kijelentés volt, miszerint a békének, ha hatékony akar lenni, Dél-Vietnámnál szélesebb keretekbe kell illeszkednie; minden szomszédos országnak szintúgy „függetlenné és semlegessé” kell válnia. Amikor rákérdeztem, mit is ért ezen, felsorolta Laoszt, Kambodzsát, Burmát, Indonéziát, Ausztráliát és Thaiföldet: „Véleményünk szerint az említett országoknak a béke és a semlegesség útját kell követniük azért, hogy ez a régió békés legyen.” (Valamilyen oknál fogva Új-Zélandot kihagyta.) Hitetlenkedve megkérdeztem, vajon a vietnámi háborúnak addig kell-e folytatódnia, amíg a felsorolt országok semlegesek nem lesznek. Erre visszakozott. Mindez csak Hanoi „óhaja”, mondta. (A helyzet az, hogy miközben e sorokat írom, Laoszt és Kambodzsát illetően már valóra is váltotta az „óhaját”, és fenyegeti Thaiföldet. Xuan Thuyról tán még az is kiderül, hogy prófétaí tehet-séggel van megáldva.)

Bármik voltak is Hanoi nagyratörő ambíciói Indokínán kívül, Indokínán belül feltétel nélküli megadást és politikai cserbenhagyást követelt. A kivonulásunkra megszabott megváltoztathatatlan határidővel, valamennyi ismert nem kommunista vezető kizárásával a politikai részvételből, továbbá a jelenlegi kormány megdöntésével a kommunista hatalomátvételt kivéve nem volt lehetséges más kimenetel, s ebben felhívást kaptunk a lepaktálásra. Nem csak arról volt szó, hogy vonuljunk ki, és lesz, ami lesz alapon hagyjunk mindent magunk mögött, sem pusztán arról, hogy minden ellenszolgáltatás nélkül nagy hirtelen távozzunk. *Egyoldalú csapatkivonásunk nem volt elég*; a távozásunk előtt végre kell hajtunk egy politikai fordulatot, máskülönben a háború nem ér véget, nem kapunk garanciát hátrahagyott erőink biztonságos kivonására, és nem engedik visza a fogságba esett embereinket. Dilemmánkat az jelentette, hogy Hanoi 1972 októberéig fenntartotta ezt az álláspontját. Ameddig így tett, semmilyen tárgyalásos rendezés sem volt lehetséges. Két malomkő között őrlődtünk: egyrészről ott volt egy kompromisszumra nem hajlandó ellenség, másrészről egy háborúellenes mozgalom a kongresszusban, amely nem volt hajlandó felismerni Hanoi hajthatatlanságát, és engedélyezni egy olyan katonai akciót, amely feltételei megváltoztatására kényszeríthette volna Észak-Vietnámot. Binh asszony nyilvános javaslata azt foglalta össze, amit titokban is közöltek velünk. Hanoi „bizalmas” nézete megegyezett a nyilvános nézetével.

A Xuan Thuyval szeptember 27-én lefolytatott megbeszélés után meg voltam győződve arról, hogy a fennálló helyzet alapján kötetlen tűzszünetre vonatkozó, kezdetleges állapotban levő elképzelésünket visszakézből el fogják utasítani. Kormányunkban azonban oly sokan helyeztek oly sok reményt bele (és oly kevesen tudtak a titkos tárgyalásokról), hogy az adminisztrációt ritka egyetértés kísérte a tervezés folyamán. Minden vezető kormányhivatalnok eljutott bárminek a támogatásáig, ami elmozdíthatja a tárgyalásokat a holtpontról, bírálóinkat pedig az újságok címlapjairól – még ha csak néhány napra is. A tűzszüneti beszédét megvitatandó vasárnap, október 4-én, útban hazafelé az európai körútról, Írországból Nixon találkozott Rogersszel, Bruce-szal, Habibbal és velem. A megbeszélés nem is lehetett volna optimistább. Habib biztos volt abban, hogy az észak-vietnámiak bekapják a horgot. Bár efelől a Xuan Thuyval folytatott tárgyalásaim alapján (amelyekről Bruce teljes mértékben tájékoztatva lett) kétségeim voltak, nem adtam hangot nekik. Úgy véltem, legalább az elnök javaslata ideiglenes nyugalmat hoz számunkra a nyilvános presszióval szemben.

A megbeszélés végén David Bruce az amerikai tárgyalókkal kapcsolatban szerzett tapasztalataimhoz képest merőben eltérő tölterű kijelentést tett. Közölte, tudatában van a Nixonra nehezedő sokféle nyomásnak engedmények tételére, és ő a maga részéről nem tesz hozzájuk semmit, mivel úgy véli, az elnök által javasolt beszéd elmegy annak végső határáig, amit fel tudunk ajánlani. Már túl

sok mindent látott elveszni a tárgyalófelek türelmetlensége következtében, a hiúságuk miatt pedig még többet. Ő a maga részéről a természeténél fogva nem türelmetlen, a hiúsághoz meg már túl öreg. Kész kiállni a javaslat mellett.

Azonnal hozzáfogtunk a beszéd kidolgozásához. Az esedékessége előtti napon (október 6-án) Nixon bemutatta egyik klasszikus előadását. Váratlanul megjelent a Fehér Ház sajtótájékoztatónak otthont adó szobájában, és közölte a megjelent újságírókkal: másnap este „a legátfogóbb nyilatkozatot [fogja tenni], amit valaha is tettek ennek a rendkívül nehéz háborúnak a kezdete óta”. Nagyotmondásra való hajlama garantálta, hogy amit végül mondani tudott, sohasem felelt meg az előzetes várakozásoknak. Ővta az egybegyűlt sajtósokat a találgatásoktól. Miután ily módon inspirált a találgatásokra, visszatért az Ovális Irodába, hogy egyszerre élvezze médiabeli ellenségeinek bosszúságát és zavarát, és aggódjon a lelkesültsége által táplált kiszivárogtatások miatt.

Nixon 1970. október 7-én elhangzott beszéde tényleg olyan átfogó programot ismertetett, ami jól szolgálhatott volna tárgyalási alapul – kivéve egy olyan ellenféllel szemben, amely eltökélt volt a totális győzelemben. Tűzszünetet javasolt a fennálló helyzet alapján, beleértve a bombázásaink leállítását Indokína *egész területén*. Békekonferenciát indítványozott a háborúk befejezése céljából Indokína minden országában. Kifejezte készségét az amerikai haderő teljes kivonását célzó, kölcsönösen jóváhagyott menetrend megtárgyalására. A kölcsönös csapatkivonás összefüggésébe helyezte ugyan, de szándékosan olyan homályos megfogalmazásban, ami értelmezés után kiáltott. Csatlakozásra szólította fel Hanoit egy, a dél-vietnámi nép akaratán alapuló politikai rendezés velünk közös kimunkálásában. Felajánlotta, hogy tiszteletben tartja a kölcsönös megegyezésen nyugvó politikai folyamatot, ám elutasította azt a „nyilvánvalóan észszerűtlen” követelést, hogy lebontsuk a szervezett nem kommunista erőket, és előre garantáljuk a kommunisták győzelmét. Végül felszólított az összes hadifogoly szabadon bocsátására mindkét fél részéről.

Most az egyszer egy Vietnámról szóló beszéd csaknem egyöntetű dicséretben részesült. A szenátus határozatot fogadott el Charles Percy és számos további szenátor támogatásával, amely az elnök új békekezdeményezését „tisztességesnek és méltányosnak” nevezte. Fulbright szenátor kifejezte abbéli reményét, hogy Nixon kezdeményezése áttöréshez vezethet. Mike Mansfield szerint a beszéd kitűnő volt, és ő a maga részéről „minden tőle telhetőt [megtesz] a támogatására”. Hubert Humphrey egykori alelnök, aki a minnesotai szenatori székért indult versenybe a választásokon, az ajánlatot „józannak, üdvözlendőnek és reményt keltőnek” minősítette. Averell Harriman a Nixon-féle kezdeményezésekkel kapcsolatos kevés kedvező hangú kommentárját összekapcsolta az egyik rögzítményes hangoztatott figyelmeztetésével, miszerint a tárgyalások elakadásáért nagyrészt a Thieu-kormány felelős, és meg kell gátolni abban, hogy aka-

dályt gördítsen a tűzszünet útjába, míg John McCormick képviselőházi elnök „időszerűnek, stratégiaiag és lélektanilag helytállónak” minősítette a kezdeményezést.⁵

Az újságok is csatlakoztak a dicsérő kórushoz. A *New York Times* október 9-i száma „fontos új békekezdeményezésnek” nevezte Nixon álláspontját. A *Wall Street Journal* így fogalmazott: „Bárhogyan is válaszol végül Hanoi, az elnök valóban olyan megnyerő és józan amerikai álláspontot ismertetett, hogy csak a legészszérűtlenebb kritikusi tudnának kifogást emelni ellene.” A Nixon Vietnám-politikájával általában szembehelyezkedő *Chicago Daily News* kijelentette: „Az amerikaiaknak, bármennyire is eltérő politikai meggyőződést vallanak, valóban a lehető legnagyobb mértékben támogatniuk kell az elnököt abban a sürgető törekvésében, hogy véget vessen a leghosszabb, leggyászosabb háborúnak, amelyet ez a nemzet valaha is átélt.”⁶ A rendszerint háborúellenes *St. Louis Post-Dispatch* október 8-án köszöntötte a „jelentős és üdvözlendő változásokat” Nixon beszédében, „államférfihoz méltó javaslatait”, a „konstruktív” és „felelősségteljes” nyilatkozatot, „amiért elismeréssel adózunk neki”.

Mindez azonban nem volt több szalmalángnál. Másnap Xuan Thuy egy párizsi nyilatkozatában kapásból elutasította Nixon javaslatát, sőt még arra sem volt hajlandó, hogy a plenáris üléseken egyáltalán szóba kerüljön. Ismét visszatért a vietnámi vita klasszikus sémája: felbukkan valamilyen indítvány, amely szenvedélytől fűtött támogatás tárgya lesz, majd az áttörés kulcsaként szorgalmazza az elfogadását. Végül az adminisztráció elfogadja, időnként jobb belátása ellenére. Hanoi elutasítja. A javaslat ezután rögvest eltűnik a nyilvános vitából, és valamilyen másik dédelgetett elképzelés válik a nemzeti mánia tárgyává. Kritikusaink heteken belül visszatértek a további engedmények követeléséhez. Az új propaganda fogás az egyoldalú csapatkivonási határidő meghatározásának szorgalmazása abban a hitben – és minden bizonyíték ellenére –, hogy ez elfogadható Hanoi számára,⁷ a másik pedig a koalíciós kormány volt. A *St. Louis Post-Dispatch* november 5-én – alig egy hónappal azt követően, hogy üdvözölte az elnök tűzszüneti javaslatát – így érvelt:

A kommunisták valamiféle koalíciós kormányt követelnek, és mivel már oly sok éve harcolnak, nincs ok azt hinni, hogy bármi kevesebbel is beérik. Miért is kellene nekik? Úgy véljük, hogy egy olyan koalíció, amely minden felet bizonyos felelősséggel és jogkörrel ruházna fel, logikus út a véres háború utáni bosszúállás elkerülése felé, amit Nixon úr oly gyakran vizionál.

Sajnálatos módon Hanoi nem rendelkezett semmilyen koncepcióval a politikai hatalom megosztására; az általa követelt koalíció barátaink egyikét sem foglalta magában. Szintén november 5-én Averell Harriman ezúttal azt állította

az NBC televízió *Today* című műsorában, hogy a Nixon-adminisztráció „semmilyen erőfeszítést sem tett a meg egyezés elérése érdekében”.

Kritikusaink még jobban elragadtatták magukat, amikor a légi csapásokkal párhuzamosan egy bátor amerikai kommandós különítmény rajtaütött egy Hanoi-tól húsz mérföldre fekvő létesítményen – a Son Tay-börtönön –, ahol tudomásunk szerint hatvan amerikai hadifoglyot őriztek. Az eset a politikacsinalás egyik alapvető axiómáját példázta: egy elnök – és még inkább a biztonsági tanácsadója – sohasem vehet semmit készpénznek láthatlanban; meg kell kérdőjelezniük minden feltételezést, és ki kell vizsgálniuk az összes állítólagos tény. Nem minden igaz, ami hihető, mivel azokban, akik akciótervekkel állnak elő, az a lélektani hajlam munkálkodik, hogy a tényeket aszerint alakítsák, ami alátámasztja az álláspontjukat. A november 20-án végrehajtott rajtaütést a Son Tay-börtönön aprólékosan megtervezték, és heroikusan kiviteleztek, ám fatális hírszerzési tévedésen alapult, mert már legalább három hónappal korábban bezárták. Tudatában voltunk ugyan a kockázatnak, hogy az akció áldozatokkal járhat, de a végrehajtást elrendelő döntéshez vezető tájékoztatók egyike sem említette sohasem annak lehetőségét, hogy a tábort esetleg már kiürítették. Csak a támadás kudarca után kaptam tájékoztatást egy üzenetről, amelyet rejtjelezett formában küldött az egyik hadifogoly, miszerint a tábort július 14-én „bezárták”. A katonai elemzők a kapuk bezárásaként értelmezték a kifejezést, és nem tekintették a Fehér Ház tudomására hozandó kellően fontos információnak.

Torz humorérzékemnek köszönhetően a rajtaütés egy meglehetősen bizarr melléktermékkel is szolgált. Amikor a támadásról engem tájékoztató egyik tiszt sajnálatát fejezte ki a kudarc miatt, tréfálkozva közöltem vele: ne szabadkozzon, mert legalább egy vízbívalyborjút egész biztosan sikerült kiszabadítaniuk, és az észak-vietnámiak most égnék a vágytól, hogy kiderítsék, vajon csak emiatt miért indítottunk ilyen nagyszabású hadműveletet. A tiszt, hazafiasan feltételezve, hogy az elnök nemzetbiztonsági tanácsadója mégsem lehet teljesen örült, jelentette mindezt a feletteseinek, azok pedig kerestetni kezdték az állatot. A terepen tartózkodó katonák – immáron meggyőződve róla, hogy Washingtonnak elment az esze – akkurátusan jelentették, miszerint semmilyen elrabolt vízbívalyborjúról sincs tudomásuk. A Pentagon azonban képtelen volt elhinni, hogy csupán egy könnyelmű megjegyzésről van szó a részemről. Ment is vissza egy távirat azzal az utasítással, hogy kutassák át a helikoptert bizonyítékul szolgáló bivalytrágya után. A sztori könyvben megírva vált halhatatlanná.⁸

A Son Tay elleni támadást egy kétszáz gép részvételével végrehajtott, két napon át tartó légi csapás kísérte észak-vietnámi utánpótlási létesítmények ellen. A bevetéseknek három céljuk volt: elvonni a Son Tay védelmére rendelt erőket, válaszcsepással reagálni békejavaslatunk nyers elutasítására, valamint lelassítani az észak-vietnámi száraz évszaki utánpótlás szállítását délre, ami az előző évi-

hez viszonyítva kétszer akkora volumenben folyt. A felháborodás a kongresszusban és a médiában – mint mindig – már megint az amerikai akciókra, nem pedig Hanoi provokációira összpontosult. Két téma uralta a vitát: a bombázás „bizonyíthatóan” sohasem vezetett célra, és az adminisztráció ismét félrevezeti a közvéleményt. A légítámadások tilalmának eredménytelensége ma jóval kevésbé tűnik magától értetődőnek, mint sokak szemében annak idején, a vietnámi vita hevében. Számos bizonyíték utal arra, hogy az 1968. évi Tet-offenzíva során Hanoi a kimerülés határán volt, amikor bombázásaink egyoldalú leállításával mentőövet dobtunk neki. Bennem semmilyen kétség sincs afelől, hogy a bombázás felújítása 1972 májusában siettetett a háború befejezését. Hogy a kétnapos bombázás révén 1970-ben több időt nyertünk-e az utánpótlás megsemmisítésével, mint amennyit veszítettünk az ellenzők érzelmeinek felkavarásával, az fogas kérdés, és korántsem triviális. A Vietnámból való kivonulásunkat lehetővé tevő katonai akciókat a részvételünket eszkááló lépéseként ítélték el.

Sem a kabinet, sem az ellenzék nem kezelte jól a légítámadásokat. A kormányhivatalnokok, akik elszántan azon buzgólkodtak, nehogy magukra vonják a kongresszus és a média haragját, elbogatellizálták offenzív erőfeszítéseinket, vagy nyilvánvalóan ravaszkodó módon „védelmi reakcióként” magyarázták őket. A vérszagot szimatoló média és a törvényhozók a pánik és a bizonytalanság minden jelét álláspontjuk megalapozására használták egy olyan kormány ellen, amelyet demagóg módon a háborút mohón akarónak festettek le. Bár a bizalom hiányát jórészt maga az adminisztráció idézte elő, nem elhanyagolható részben azok a könyörtelen ellenzők felelősek érte, akik ama feltételezésből indultak ki, hogy mindabból, amit kormányuk tesz a háborúban, semmi sem tekinthető morális alapnak semmilyen nemzeti cél szolgálatában, és akik elkötelezték magukat egy olyan adminisztráció diszkreditálására, amely kétségbeesetten próbálta kivezetni országunkat egy általa megörökölt háborúból. Akkora méreteket öltött a korszak paranoiája, hogy egy vezető állású kiváló professzor teljes komolysággal ezt mondta nekem: a Son Tay elleni rajtaütést azért terveztük ki, hogy néhány hadifogoly életét veszítse az akcióban, és a haláluk ürügyül szolgálhasson nekünk a háború eskalálására.

1971. január 19-én a Clark Kerr által vezetett a Politikai Rendezésért Vietnámban Országos Bizottság egyenesen odáig lépett vissza, ahol Nixon október 7-i beszéde előtt volt. Az a csoportosulás, amely olyan hevesen presszionált minket egy amerikai tűzszüneti javaslat megtételére a béke kulcsaként, miután előterjesztettünk egy indítványt, amit kereken elutasítottak, nem azt a következtetést vonta le, hogy tartanunk kellene magunkat az álláspontunkhoz, mert a másik fél észszerűtlenül viselkedik, hanem *egyoldalú* amerikai tűzszünetet sürgetett Vietnámban. Hanoi elutasító magatartását nem a hajthatatlanságnak tulajdonította, hanem a Son Tay elleni rajtaütésnek, a védelmi reakcióként indított

légi csapásoknak, valamint kudarcunknak a karácsonyi tűzszünet meghosszabbításában. És mindezt annak ellenére, hogy Xuan Thuy már a fenti események *előtt* elutasította a javaslatunkat. Hanoi merevségét nem lehetett újabb amerikai engedményekkel leküzdeni. „A diplomáciai erőfeszítés elengedhetetlen az eljövendő hónapokban – írta Kerr bizottsága az elnöknek –, ha meg akarjuk törni a másik fél ellenállását a tűzszünettel szemben, és nyomást akarunk gyakorolni rá egy egyezmény megtárgyalására. [...] Továbbra is meg vagyunk győződve afelől, hogy energikus diplomáciai és politikai erőfeszítések és kezdeményezések révén végül elérhető egy ilyen egyezmény.” A bizottság semmilyen bizonyítékkal nem szolgált arra nézve, vajon mire alapozza ezt a meggyőződését, nekünk viszont komoly bizonyítékaink voltak az ellenkezőjére.

Stratégiai tervezés

Azzal a kockázattal kellett szembenéznünk, hogy vietnámi stratégiánk 1970 végére az egyoldalú csapatkivonásunk üteméről szóló vitává sekélyesedik. Még az adminisztráción is rettenetes kimerültség lett úrrá. Egyaránt a koherens stratégia ellen dolgozott a legjelentéktlenebb katonai akciót is a hitelességünk próbájává változtató állandó nyomás, a kongresszusi bizottságok előtt tett, véget nem érő tanúvallomások, továbbá a szkeptikustól az ellenségesig terjedő szakadatlan fürkészés és köztözködés a média részéről. Nem volt olyan téma, amelyet meg lehetett volna tárgyalni Hanoi hidegfejú tervezőivel, hacsak nem volt összekapcsolva az erők egyensúlyával összefüggő valamilyen számítgatással. Bírálóink kész tényként kezelték, hogy kizárólag a mi kötelességünk előrukkolni minden engedménnyel, és nekünk kell demonstrálnunk a jóakaratot és a rugalmasságot; a másik fél irányában csak ritkán hangzott el az ötletesség és a nyíltság követelése, de ha mégis, sohasem kitartó következetességgel. Ám minél inkább a viszonzatlan engedmények felhalmozásává fajult a tárgyalás menete, egyre növekvő lélektani kimerültségünk annál erősebb ösztönzést adott Hanoi-nak a kitartásra, aminek révén további elmozdulásokat akart elérni a saját álláspontja felé.

1970 őszén a hazai nyomás által kikényszerített egyoldalú engedmény a kivonulási ütemtervünk meggyorsítása volt. Amikor 1970. április 20-án Nixon bejelentette 150 ezer katona kivonását tizenkét hónap alatt, egyik indokként a maximális rugalmasság megőrzését hozta fel az egyes konkrét lépések időzítésében. Az április 22-én keltezett írásos elnöki direktívában megerősített szándék szerint az 1970-es év hátralevő részében nem több, mint 60 ezer katona távozik; amivel még mindig elegendő háttérrel biztosítunk az országrészről függően októbertől májusig tartó száraz évszak alatt végrehajtandó műveletekhez. Hanoi ilyenkor szállította az utánpótlást a Ho Si Minh-ösvényen, a kommunista offenzívák pe-

dig februártól kezdődtek. Abrams tábornok tanácsára az elnök korábban 1971-ig akarta elhalasztani a kivonások zömét, hogy elhárítson egy újabb Tet-offenzívát, és szükség esetén még utoljára gondoskodjon komoly harci erőkről. De a Pentagon költségvetésére nehezedő kongresszusi nyomás és a katonai szolgálatra szóló behívások csökkentésének politikai szükségessége lehetetlenné tette Nixon direktívájának teljesítését. Augusztus 20-án Laird egy nekem írt levelében rámutatott: a költségvetés miatt „továbbra is szigorú korlátozásokra kényszerülünk”. Ennélfogva, mondta, Abrams tábornok, a Csendes-óceáni Parancsnokság, és az Egyesített Vezérkar olyan kivonulási tervet „javasolt nekem”, amely az 1970-es naptári évre 90 ezer katona kivonásával számol, míg a maradék 60 ezeré 1971. május 1-jéig lenne végrehajtva.

Augusztus 27-én átküldtem Laird memorandumát Nixonnak, hangsúlyozva a benne foglaltak „súlyos következményeit”. A számadatok pontosan az ellenkezőjét mutatták annak, amit az elnök elrendelt és Thieu-nek megígért. Az Egyesített Vezérkar „ajánlásait” fiskális megfontolások vezérelték, nem a stratégia előnyben részesítése: „A javasolt felgyorsított kivonások valójában felélik a kivonulási ütemtervünk végrehajtásához a kambodzsai hadművelet révén megszerzett előnyöket, ahelyett, hogy lehetséges eszközként használnánk őket egy tárgyalásos béke eléréséhez.”

Az első körben Nixon határozottan kitartott. Szeptember 4-én jegyzékben tájékoztattam Lairdet az elnök ragaszkodásáról az eredeti tervhez. De vesztes csatát vívtunk. Októberre világossá vált, hogy Laird a saját fiskális útmutatását követi. A merészség hiányától sohasem szenvedve azt javasolta, hogy hétfőn, október 12-én, a Pentagon szokásos tájékoztatóján bejelenti a felgyorsított csapatkivonást. Ezen a ponton végül bedobtam a törülközőt. Thieu jó szívvel vette tudomásul a pálfordulásunkat, miután már régóta belátta: semmi értelme sincs vitatkozni megmagyarázhatatlan hazai manővereink miatt. Rámutatott, hogy a távozó amerikai erők pótlására vissza kell vonnia Vietnámba azt a harci köteléket, amelynek feladata a kambodzsai utak nyitva tartása és az ottani kommunista menedékbázisok újbóli létrehozásának megnehezítése volt. Ezáltal a belpolitikai problémáinkat Saigonra testáltuk, Saigon pedig továbbpasszolta a nehézségeit Phnompennek, következőképp a kambodzsai főváros mindenki frusztrációjának végső áldozata lett.

A látszólagos nyugalomban eltelt augusztus folyamán sürgetően szükségessé vált a háború befejezését célzó stratégia kidolgozása. Novemberben a kongresszusi választásokon elszenvedett váratlan republikánus térvessztés hatására Nixon ismét visszatért ahhoz a tervéhez, miszerint 1971-ben csaknem teljes csapatkivonást jelent be, Észak-Vietnám elszigetelésével és a súlyos bombázások felújításával párosítva. Továbbra sem hittem, hogy a gyors befejezés kikényszerítésének kísérlete működőképes lenne. Még abban az esetben is, ha nem lehetetleníti el a dél-vietnámi kormányt és a vietnámiizálás kilátásait, a hirtelen kivonulás azzal

az üzenettel érne fel a kommunisták számára, hogy fogytán a türelmünk, aminek következtében az elszigetelés és a bombázás aligha volna hatásos. Hanoi egyszerűen csak nekigyürkőzne és kitartana, számítva a katonai presszióknak leállítását követelő itthoni felzúdulásra. Közöltem az elnökkel, hogy politikai szempontból neki az 1971-es kivonulás a kisebbik probléma, ennél jóval nagyobb Dél-Vietnám összeomlásának elkerülése 1972-ben.

1970 novemberében Nixonnal együtt rengeteg időt töltöttem egy praktikusabb stratégia kidolgozásával. Véget kellett vetnünk a kivonulás üteme körüli vég nélküli manőverezésnek. Javasoltam, hogy amikor a jelenleg folyamatban levő kivonási szakasz 1971 májusában véget ér, jelentsünk be egy újabb komoly mértékűt, talán 100 ezer főt érintőt hat hónap alatt. Ez egészen az októberben esedékes elnökválasztásig szavatolná a biztonságot Dél-Vietnámban. Majd pedig, amikor a haderőnk nagyjából 180 ezerre redukálódott, gyakori kisebb csökkentéseket jelentenénk be egészen addig, amíg 1972 nyarára el nem érjük az önkéntesekből álló körülbelül 50 ezres hátrahagyott erőt, amely a rendezésig ott is maradna. Valamikor 1971 folyamán a helyzet függvényében kinyilvánítanánk az amerikai részvétel végét a szárazföldi hadműveletekben. Szintén még 1971 folyamán gyorsabb ütemű csapatkivonást ajánlanánk fel az észak-vietnámiaknak egy tűzszünetért cserébe. Ha elutasítanak, tudnánk, hogy 1972-ben offenzívára számíthatunk. A háború kimenetele ez esetben attól függne, hogy a dél-vietnámiak – kizárólag az amerikai légierő által támogatva – képesek lesznek-e tompítani a támadás életét. Ekképpen a béke 1971 vagy 1972 végén következne be – vagy tárgyalás útján, vagy egy dél-vietnámi összeomlás által.

E stratégia sikeréhez azonban alapvetően fontos volt a közbenso időben a lehető legnagyobb mértékben meggyengíteni az észak-vietnámiakat. A kambodzsai hadművelet legalább tizenöt hónappal késleltette a kommunisták logisztikai fejlesztéseit; reményeink szerint minden megnyert hónap erősíti a dél-vietnámiakat. Kerestük a módját, miképpen semmisíthetjük meg Hanoi utánpótlását, hátráltathatjuk még tovább a készségét támadó hadműveletek indítására, és tompíthatjuk az élüket, ha netán mégis bekövetkeznének. Amennyiben komolyan gondoljuk a vietnámiizálást, hazai nézeteltéréseink ellenére egyidejűleg három célkitűzést kell végrehajtanunk egészen addig, amíg Saigon meg tud állni a saját lábán: az amerikai csapatkivonásokat, a dél-vietnámi erők gyors megerősítését és az ellenség folyamatos gyengítését.*

Az a stratégia, amelyet Nixonnal együtt 1970 novemberében elterveztem, lényegét tekintve 1971-ben és 1972-ben jutott el a megvalósításig. És működött.

* Mellesleg Dél-Korea esetében még az ellenségeskedések beszüntetése után eltelt huszonöt év múltán sem merült fel sohasem a teljes kivonulás követelése, pedig a körülmények sokkal kedvezőbbek lennének rá.

A McGovern–Hatfield-féle módosításban meghatározott dátumot követő alig több, mint egy éven belül sikerült kivonnunk minden erőnket, méghozzá a szövetséges kormány megdöntése nélkül.*

Ennek a stratégiának a végrehajtása vezetett el minket az 1971-es laoszi hadművelethez.

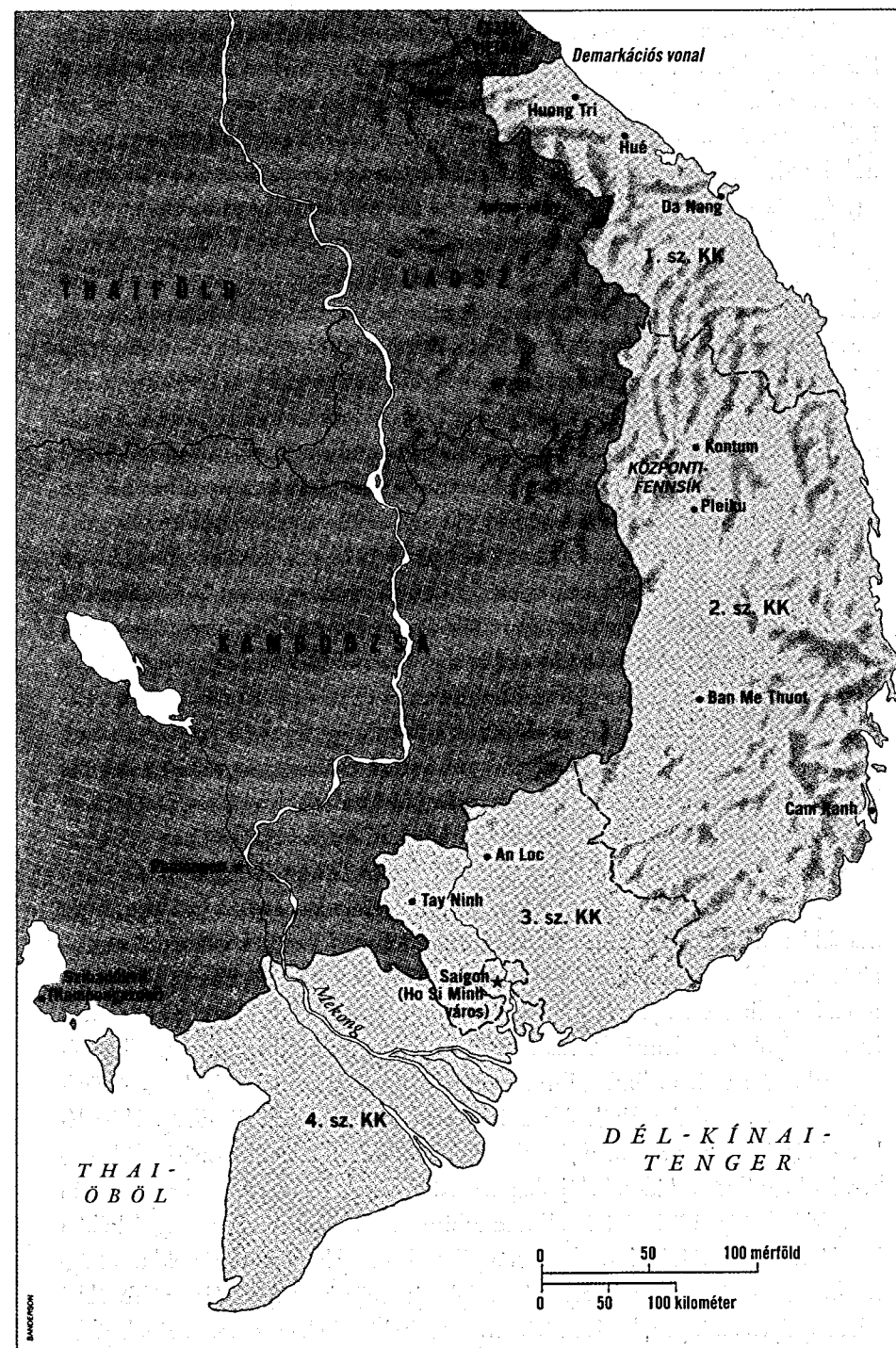
A laoszi hadművelet

A nyilvánosság előtt elhangzott észak-vietnámi megnyilatkozások kemény hangnemből következően egyértelmű volt, hogy elkerülhetetlenül újabb erőpróba előtt állunk. Ennek előjeléül szolgált, hogy 1971. január 21-én, a századik plenáris ülésen Xuan Thuy gúnyos megvetéssel beszélt október 7-i tűzszüneti javaslatunkról. Bevett gyakorlatként bőségesen idézve a háború amerikai bírálóitól, pozitív választ követelt tőlünk Binh asszony nyolc pontjára. A Vietnámi Kommunista Párt Központi Bizottságának egyik plenumáról tudósító észak-vietnámi pártlap, a *Nhan Dan* rendíthetetlen háborús erőfeszítésre szólított fel, függetlenül attól, milyen „ádáz” és „elhúzódó” legyen is ez a háború.

Az 1970-es év utolsó hónapjaiban felkértem a kormány és a stábom szakértőit az elkövetkező két esztendő katonai és politikai kilátásaira vonatkozó értékelés előterjesztésére.

1970 végére világossá vált: Hanoi az 1971-es év túlnyomó részét utánpótlási rendszere megvédésére, kibővítésére és újjáépítésére kell fordítania. Az átfogó offenzíva 1972-re volt várható, hogy a legnagyobb hatást tudja gyakorolni az elnökválasztásunkra. A Felülvizsgálati Bizottság 1971. január 15-i ülése megkísérelte pontosabban előre jelezni azt a helyzetet, amellyel Saigonnak 1972-ben szembe kell néznie. Kutatómunkánk a következő konklúzióra jutott: ha az amerikai csapatkivonás és az ellenség utánpótlási rendszerének fejlesztése a jelenlegi ütemben folytatódik, a dél-vietnámiaknak nyolc zászlóaljjal kevesebbük lesz annál, mint amennyire szükségük volna az ellenálláshoz, még akkor is, ha szakszerűen patthelyzetben tartjuk az ellenséget Kambodzsában és Laoszban. (Ezt a rendszerelémző zsargonban „zászlóaljdeficitnek” nevezték.) A hiány harmincöt zászlóalj lenne abban az esetben, ha Hanoi még az 1972-es offenzívája előtt döntő győzelmet aratna Laoszban és Kambodzsában.

* Az egyetlen körülmény, amelyet nem láthattunk előre, a Watergate-ügy miatti összeomlás volt. Végül ez pecsételte meg Dél-Vietnám sorsát, minthogy ez vezetett a végrehajtó hatalom eróziójához, a segélyek átfogó csökkentésével Saigon megfojtásához, és a béke-megállapodás érvényesítésének törvényi tiltásához, miközben az észak-vietnámi fél ki nem provokált módon megsértette a megállapodásban foglaltakat.

Dél-Vietnám: katonai körzetek (KK)

A kommunista stratégia a gerillacsapatokra és a (főerőknek nevezett) reguláris egységekre támaszkodna, amelyek felőrölnék a védőket. Ha a gerillákra koncentrálnánk, az ellenség főerőinek egységei nagy területeket foglalnának el Dél-Vietnámban. Ha a főerők egységeivel foglalkoznánk, a partizánok teret nyernének vidéken. Mindenütt, ahol meg tudnánk szakitani a gerilla- és a reguláris egységek közötti kapcsolatot, képessé téve a dél-vietnámiakat arra, hogy csak az egyikre vagy a másikra összpontosítsanak, Saigon elég gyorsan felülkerekedne. A kambodzsai hadművelet után Dél-Vietnám déli felében a háború az 1972-es évbe jócskán átnyúlóan gyakorlatilag véget is érhetne, sőt később sem tudna viszszaerősödni teljes intenzitásúra. A Kambodzsában tartózkodó észak-vietnámi hadosztályokat helyi menedékbázisaik újjáépítése és megvédése kötné le, ennél fogva csak sekély behatolású, rajtaütésszerű támadásokra szorítkoznának a határ mentén. Az északi régiókban megmaradna a kapcsolat a főerők és a gerillák között, mivel az észak-vietnámi utánpótlási vonalak rövidek. Itt a pacifikáció folyamata ennek megfelelően lassú lesz.

Statisztikánkban megmutatkozott a csapatok hiánya, a számok azonban nem tükrözték híven a probléma természetét. Tudniillik nem csupán számokról volt itt szó, hanem a csapatok elhelyezkedéséről is. A dél-vietnámi hadsereg a következő alapon szerveződött: két-két hadosztály a négy katonai körzet mindegyikében, egy légideszant- és egy tengerészgyalogos-hadosztály, különböző rohamcsapatok, valamint a stratégiai tartalékot képviselő különleges erők egységei. A kambodzsai hadművelet sikerének köszönhetően Dél-Vietnám déli részén, a 3. és 4. számú katonai körzetben az előre látható eshetőségek mérlegelésekor többletcsapatokkal (a szaksargonban zászlóalj-többlettel) is számolni lehetett. Az északi régiókban a kambodzsai és a laoszi katonai patthelyzet ellenére jelentős deficittel kalkuláltunk.

Sajnos azonban nem oldhattuk meg a problémánkat egyszerűen úgy, hogy a „többlet” déli csapatokat átcsoportosítjuk a „deficites” északi körzetekbe. A stratégiai tartalék kivételével mindegyik hadosztályt erős kötelék fűzte ahhoz a katonai körzethez, amelyben állomásozott, és a hadvezetés megítélése szerint a déli hadosztályok nem lennének hadra foghatók az északi Központi-fennsíkon és a demilitarizált zóna mentén. Ennek több oka is volt. A hadosztályok ott állomásoztak, ahonnan verbuválták őket. A katonák hozzátartozói a táborhelyek közelében éltek, és a tapasztalat alapján az otthonához közeli körzetből máshová helyezett hadosztály rövid időn belül megszenvedné a dezertálásokat és a harci szellem hanyatlását. (Az 1972. évi észak-vietnámi offenzíva idején a Mekong-deltában kiválóan teljesítő 21. hadosztályt átirányították a még hetvenöt mérföld távolságra sem fekvő saigoni körzetbe, ahol kétségbeejtő teljesítményt nyújtott.) Továbbá bármely ilyen átcsoportosítás az érintett katonai körzetek parancsnokainak ellenállásába ütközne, akik a saigoni kormány nélkülözhetetlen támaszául szolgáltak, és – helyesen – úgy ítélték meg, hogy politikai befolyásuk a fővárosban összefügg

az általuk vezetett csapatok létszámával. Emellett a dél-vietnámi parancsnokok kezét megkötötte a még elviselhető veszteségek mértéke, különösen a támadó hadműveletekben, amelyeket a közelben élő hozzátartozók feleslegesnek tarthatnak. Mindezen okoknál fogva a statisztikai elemzés lebecsülte a stratégiai problémát. A gyakorlatban odafenn északon csak a stratégiai tartalék állt rendelkezésünkre a hiány pótlására.

Ha ez az elemzés helytálló, két következtetésre ad okot. Az ellenséget meg kell akadályozni Kambodzsá és Laosz elfoglalásában, ha a vietnámiszálásnak bármilyen esélyt akarunk adni a sikerre, az ellenség száraz évszakbeli logisztikai fejlesztését pedig le kell lassítani, vagy, ha lehetséges, meg kell zavarni. Az egyik nyilvánvaló megoldás az lett volna, hogy stratégiai tartalékként még egy amerikai harcoló hadosztályt tartunk vissza az országban az 1972-es év száraz évszakára. Ennek a védőpajzsa mögött az 1. és 2. számú katonai körzetben 1973-ban fel lehetett volna gyorsítani a pacifikálás folyamatát, szabaddá téve a dél-vietnámi hadosztályokat az ellenséges főerők támadásával szembeni ellenállásra. Mindezzel azonban – hazai helyzetünk ismeretében – lehetetlen volt kalkulálni. Következésképpen a problémánkat az jelentette, hogyan egyenlítsük ki a nyolc zászlóaljnyi hiányt akár a dél-vietnámiak megerősítésével, akár az észak-vietnámiak meggyengítésével, különösen logisztikai előkészületeik szétzilálásával.

Ezért egy szövetséges száraz évszakbeli offenzívában kezdtünk el gondolkodni, ami megzavarná a kommunisták logisztikai erőfeszítéseit, csökkentené az 1972-re számolt zászlóaljhíányt, és növelné Hanoi hajlamát a tárgyalásra. Emellett 1971 tele lenne az utolsó év, amikor még amerikai harci alakulatok állnak rendelkezésre. Mivel csapataink kivonása és belpolitikai helyzetünk kizárta az amerikai egységek bevetését támadó hadműveletekben, erőink statikus biztonsági funkciókat látnának el, segítve a dél-vietnámi hadsereget, hogy megelőző csapásokat hajtson végre.

1971-ben erőteljesen szorgalmaztam egy száraz évszakbeli offenzívát, szemben a közönyös minisztériumokkal, amelyek az itthon várható viharok miatt a legrosszabbra készültek. Amikor a Fehér Ház vállalta magára a felelősséget a vietnámi tervezésben, soha semmilyen panaszt nem hallottunk a hivatali előjogokkal kapcsolatosan; a hivatalok nem is lehettek volna buzgóbbak az elkerülhetetlen felzúdulás miatti felelősség áthárításában a Fehér Háza. Nemzetbiztonsági tanácsadóként kötelességemnek éreztem, hogy ne várjuk be ölbe tett kézzel a katasztrófákat, vagy ne kockáztassunk azzal, hogy mindent a legkedvezőbbnek tűnő hipotézisre teszünk fel. Hanoi ellátási erőfeszítései az előző évihez képest kétszer akkora ütemben és volumenben folytak. Egy olyan hadjárat, amely a lehető leghosszabb ideig akadályozná, hogy támadásokat indítson, bizonyos mértékű biztonságot nyújtana nekünk. Szembesülve az évenként ismétlődő megelőző offenzívák kilátásával, Hanoi talán mégis inkább tárgyalna.

Eredetileg úgy véltem, Kambodzsa lehet egy száraz évszaki offenzíva legjobb helyszíne. Az elképzelésem az volt, hogy Saigon stratégiai tartalékára és a határt védő egyik hadosztályra bízom az észak-vietnámi ellátmányok és erők megsemmisítését a khmer államban, valamint az egyre jobban kiépített kambodzsai kommunista infrastruktúra felszámolását. Ez megszüntetne minden, még fennálló fenyegetést Dél-Vietnám déli felére, megálljt parancsolna a továbbra is erősödő vörös khmereknek, és talán képessé tenné a Lon Nol-kormányt az ország legnagyobb része feletti ellenőrzésre. Thieu át tudná csoportosítani stratégiai tartalékát északra, hogy 1972-ben visszaverjen egy kommunista támadást, vagy esetleg újabb megelőző offenzívát indítson, mielőtt a következő évben befejeződnék Észak-Vietnám logisztikai előkészületei. Talán még az egyik reguláris hadosztályt is északra vezényelhetnénk pacifikációs célból.

A kambodzsai hadművelet előnye a szinte biztosra vehető siker volt. A Kambodzsában tartózkodó észak-vietnámiak továbbra is főképpen Lon Nol erőinek megfékezésével voltak elfoglalva, a vörös khmerek pedig még nem voltak elég erősek ahhoz, hogy megálljanak a saját lábukon. Gyakorlatilag nem léteztek rendelkezésre álló észak-vietnámi tartalékok, és Kambodzsában Hanoi egységei nem tudtak úgy elrejtőzni a lakosság közé vegyülve, ahogyan Dél-Vietnámban megtehették. A khmer állam az észak-vietnámi utánpótlási vonalak végén helyezkedett el, s nem lehetett komoly mértékben megerősíteni. Egy demonstrálható siker megnövelné Saigon önbizalmát, és lélektani lökést adna az 1972-ben esedékes, csaknem elkerülhetetlen összecsapás előtt. Konceptióm fogyatékosága az volt, hogy csupán közvetett módon foglalkozott az 1972-es év legnagyobb stratégiai vonatkozásával: a lehetséges észak-vietnámi offenzívával a Központi-fennsíkon és a demilitarizált zóna mentén.

Az elnök egyetértett a javaslatommal. Jóváhagyása birtokában Al Haiget és az NSC-stáb tagjainak egy csoportját Vietnámba küldtem a kilátások tanulmányozására. Haig azzal a jelentéssel tért vissza, hogy Bunker, Adams és Thieu véleménye szerint feltétlenül szükséges egy száraz évszaki offenzíva, ám az enyémnél sokkal merészebb koncepciót javasoltak: ugyanazzal a lendülettel foglalkozzunk az ellenség logisztikai készülődésével is, mégpedig a Ho Si Minh-ösvény elvágásával Laoszban, a demilitarizált zóna közelében.

Dél-Laosz sűrű dzsungleiben – egy olyan állam szuverén területén, amelynek semlegességét Hanoi hivatalosan elismerte az 1962. évi genfi egyezményben – az észak-vietnámiak egy évtized leforgása alatt útvonalak bonyolult rendszerét építették ki, amelyen át katonákat és utánpótlást juttattak el Dél-Vietnámba. A Ho Si Minh-ösvény valójában több mint 1500 mérföldnyi útból és ösvények szerteágazó hálózatából állt (lásd az 539. oldal térképét). Az útvonalak a csomópontként szolgáló kis vidéki városnál, Xeponnál találkoztak. Itt futott össze mindegyik ösvény, és innen szivárogtatták be aztán az utánpótlást és a katonákat

Dél-Vietnámba. A Ho Si Minh-ösvényt 40-50 ezer főnyi észak-vietnámi logisztikai egység szolgálta ki az őket támogató biztonsági erőkkel együtt. Évente októbertől májusig működött, mielőtt az esős évszak beköszöntött sárba nem süllyesztette, és járhatatlanná nem tette. Ilyenkor az észak-vietnámi hadsereg rendszerint visszavonult a következő száraz évszakiig.

1966 és 1971 között a kommunisták legalább 630 ezer észak-vietnámi katonára, 100 ezer tonna élelmiszerre, 400 ezer fegyverre és 50 ezer tonnányi, 600 millió lösznek megfelelő mennyiségű muníciónak Dél-Vietnámba szivárogtatására használták a Ho Si Minh-ösvényt. Szihanuk herceg megbuktatása és Szihanukvil kikötőjének bezárása óta Hanoi csaknem teljes egészében az ösvénytől függött a délre irányuló logisztikai erőfeszítésében.

Haig közlése alapján Abrams tábornok nézete a következő volt: ha a Ho Si Minh-ösvénytől meg tudnánk fosztani a kommunistákat, vagy hatékonyan megzavarni a működését akár csak *egyetlen* száraz évszakban is, Hanoi képessége komolyabb támadó hadműveletek indítására Dél-Vietnámban (és Kambodzsában) meghatározatlan ideig jelentős mértékben meggyengülne, sőt akár teljesen meg is bénulhatna. Így merész tervet javasolt. Az amerikai erők foglaljanak el eltorlaszoló pozíciót a demilitarizált övezet mentén Dél-Vietnámban – ennek folyamán vissza lehetne szerezni Khe Sanh fontos országúti csomópontját és repülőterét (az 1968-as Tet-offenzíva idején végrehajtott elkeseredett észak-vietnámi ostrom azóta kiürített színhelyét). Az amerikai tüzérség felvonulna a laoszi határhoz, majd az elit dél-vietnámi Első Hadosztály a 9. számú úton benyomulna Laoszba, és Xepon felé vonulna, támogató tüzelőállásokat építve ki a támadásnak leginkább kitett előretolt északi szárnyán. Amikor nagyjából félúton van célja felé, a légideszant-hadosztály elfoglalná a xeponi repteret, és egyesülne a szárazföldi úton oda érkező tankhadoszloppal. (Lásd a térképet az 1157. oldalon.) Az egész támadás négy-öt nap alatt zajlana le. A száraz évszak hátralevő részét azzal lehetne tölteni, hogy bombázással lefoglaljuk az ösvényen haladó utánpótlást, és leromboljuk – a feltételezések szerint – az ösvény mentén fekvő logisztikai komplexumot, különösen Xepon környékén. Sikeres hadjáratunk reményeink szerint legalább két évet nyerünk, mivel az ellenségnek egy egész évre, sőt – amennyiben sor kerülne későbbi dél-vietnámi megelőző csapásokra – talán még annál is több időre lenne szüksége logisztikai struktúrája újjáépítésére.

Ami Kambodzsát illeti, az én eredeti elképzelésemhez képest Abrams szerényebb hadműveletet javasolt. A 3. számú katonai körzetben állomásozó egyik vietnámi hadosztállyal átlépné a határt, és behatolna a Tyup-gumiültetvény területére, ahol az észak-vietnámiak új báziskörzetet építenek ki. Miután a 3. számú katonai körzet parancsnoka Do Cao Tri tábornok volt, akit Dél-Vietnám legtehetségesebb, legbátrabb (és mellelleg legkorruptabb) katonai parancsnokának tekintettek, Abrams Hanoi logisztikai struktúrájának maximális mértékű

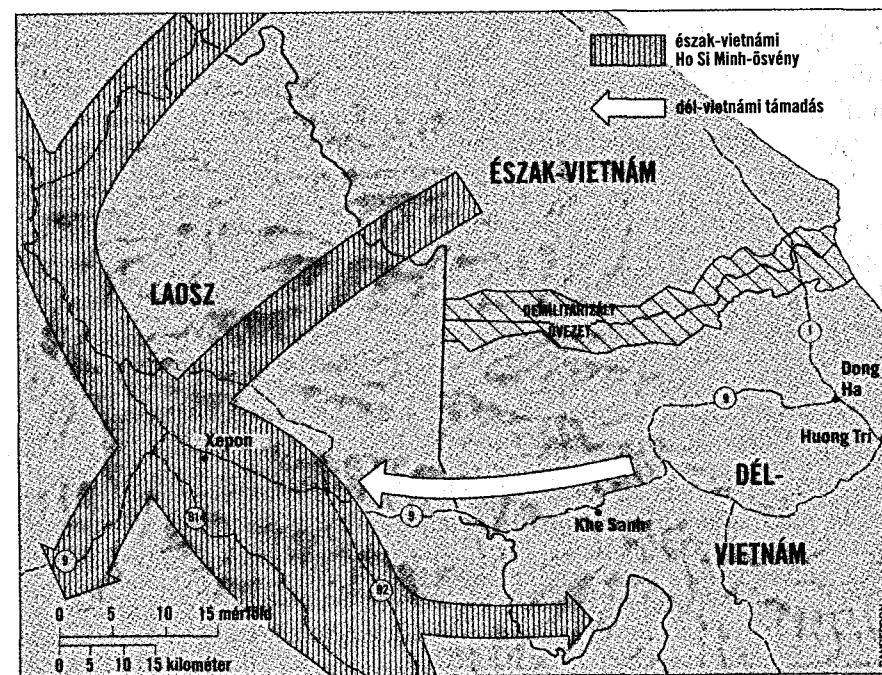
szétverését ígérte meg magának Kambodzsában. Az Egyesített Vezérkar mindkét tervet határozottan támogatta.

Papíron tényleg remek projekt volt ez. Ám amint az események megmutatták, a legnagyobb gyengéje az volt, hogy sehogyan sem állt összhangban a vietnámi realitásokkal. A dél-vietnámi hadosztályok korábban még sosem vettek részt komolyabb támadó hadműveletekben egy elszánt ellenség ellen Vietnámon kívül, sőt azon belül is csak ritkán. Ráadásul ezúttal amerikai tanácsadók nélkül kellené végrehajtaniuk, mert az amerikaiak jelenlétét megtiltotta a Cooper–Church-módosítás, sőt még a taktikai légi csapásokat irányító tisztjeink részvételét sem engedélyezte, nagymértékben csökkentve légi támogatásunk hatékonyságát. Washington nem értette meg, hogy a dél-vietnámi egységek gyakorlatilag nem rendelkeznek angolul tudó képzett földi irányító személyzettel; túl sok idő fecsérlődne el, miközben a légi támogatás iránti kérések oda-vissza futnak a két fél teljes parancsnoki láncolatán felfelé és lefelé. Saigon hadosztályai egész egyszerűen még nem voltak elég jók a Laoszban tervezetthez hasonló összetett műveletek végrehajtására, de a dél-vietnámi főparancsnokság sem volt megfelelően felkészült két, egyidejűleg zajló fontos hadművelet irányítására. Végül pedig Xepon pontosan azon a helyen feküdt, amit Hanoi a legkönnyebben tudott megerősíteni, és stratégiai elhelyezkedése lehetővé tette, hogy mind Észak-, mind Dél-Vietnámból csapatokat lehessen odairányítani.

1962-ben Kennedy elnök felkérésére tájékoztattam a zsémbes nyugatnémet Adenauer kancellárt az új adminisztráció néhány katonai elképzeléséről. Adenauer erős kétségeket táplált Kennedy generációjának politikusai iránt, McNamara stratégiai doktrínáiról pedig még ennél is szkeptikusabb volt a véleménye. A szónoklatom szárnyalásának kellős közepén félbeszakított, és megkérdezte, honnan tudom, hogy az általam előadottak igazak-e. Egy tábornok tájékoztatót, válaszoltam. Egyenruhát viselt-e ez a tábornok, érdeklődött a kancellár. Amikor bevallottam, hogy nem emlékszem rá, azt javasolta, hogy kérjem meg az illetőt, ismétlje meg a tájékoztatóját civilbe öltözötten, és ha még mindig ugyanolyan lenyűgözőnek találom, tudassam vele.

Ennek a cinikus tanácsnak bizony nagy hasznát vehettük volna 1971-ben. Ehelyett hagytuk magunkat elragadtatni a merész koncepciótól, a felelős tervezők egyöntetű véleményétől mind Saigonban, mind Washingtonban, a kambodzsai siker andalító emléktől és a döntő fordulat kilátásától. Az energiák rövidesen nem a gondos elemzésre fordítódtak, hanem a minisztériumközi manőverezésben emésztődtek fel, amelyen keresztül a Nixon-adminisztráció meghozta döntéseit.

Nixon elszánta magát arra, hogy nem hajlandó ugyanúgy védtelenül állni a bírálói előtt, mint egy évvel korábban Kambodzsával kapcsolatban. Ezúttal be fogja vonni a kulcspozíciókat betöltő kabinetminisztereit a döntéshozatal

Laoszi hadművelet, 1971

minden fázisába, így kényszerítve őket az elkerülhetetlen nyilvános kritika terhének legalább részbeni átvállalására. De elhatározása odáig már nem terjedt, hogy egyszerre konfrontálódjék Rogersszel és Lairddel. Mivel vonakodott parancsokat osztogatni a beosztottjainak, és mert megítélése szerint Rogers volt a legvalószínűbb ellenszegülő, a következőt ötlötte ki: először Lairdet olyan helyzetbe manőverezi, hogy javasolja az általa pártolt elképzelést, majd megbízza a védelmi minisztert, legyen a terv szószólója a Nemzetbiztonsági Tanácsban. A többiek megoldozása céljából úgy vélte, érdemes azzal töltenie az időt, hogy egy sor értekezleten elnököl, amelyek mindegyike pontosan ugyanarról a témáról szól. Az összes értekezlet alkalmával eggyel növelte a résztvevők számát, méghozzá olyasvalakivel, akinek a véleményét nem ismerte előre, vagy akit potenciálisan ellenséges beállítottságúnak ítélt – abból az elméletből kiindulva, hogy bármelyik ellenszegülő nagyobb eséllyel csatlakozik az elnök által már támogatott konszenzushoz, mint ha össznépi vitára kerülne sor. Január vége felé már a harctéri kimerültség kerülgetett, miután legalább háromszor volt alkalom végighallgatni ugyanazt a tájékoztatót. Színészi képességeit illetően Nixon kitűnő osztályzatokat érdemelt ki. Valamennyi alkalommal rágra nyílt szemmel figyelt, mintha most hallaná először a tervet. A kérdései (mindig ugyanazok) a szkepticizmus, az elragadtatott érdeklődés és a helyeslés kellő arányban adagolt keverékei voltak, azzal a céllal, hogy érzékeltesse az új taggal, mennyire érdeklődő

és milyen jóindulatú is az ő főnöke. És mivel mindenki más már egyetértett, igen erős karakterű egyéniségre lett volna szükség a kitartáshoz egy ellenvélemény mellett. Természetesen senki sem próbált meg szembeszegülni.

A koreográfiának megfelelően, tehát az első alkalommal Haig jelentést tett indokínai útjáról az elnöknek az én jelenlétemben. Nixon ezután új tagként meghívta az értekezletre Tom Moorert, az Egyesített Vezérkar főnökét. December 23-án Haig ugyanezt a jelentést terjesztette elő Nixonnak, de immár Mel Laird is jelen volt; Moorer pedig, nem téve utalást rá, hogy már korábban értesült a dologról, támogatta a laoszi tervet. Aztán Nixon jelezte: pártolja a kambodzsai Tyup-ültetvény elleni hadműveletet, és nagyon pozitívan viszonyul a Ho Si Minh-ösvény elvágásához, majd felkérte Lairdet a koncepció megvizsgálására a január elejére tervezett délkelet-ázsiai útja során.

Mint mindig, Laird ezúttal is komplex módon közelített a kérdéshez. Tudatában volt ugyan a háborút ellenző hazai nyomásnak, ám pártolta a kivonulás kockázatát csökkentő lépéseket. Emellett a saját háttércsatornáin keresztül valószínűleg hallott már valamit Moorertől és Abramstól egy lehetséges laoszi-kambodzsai hadműveletről. Bármilyen ok állt is a háttérben, támogatta a Ho Si Minh-ösvény elvágásának ötletét, azzal érvelve, hogy legalább egy évet nyernénk vele. Úgy vélte, az első komoly támadó hadművelet a dél-vietnámi hadsereg részéről *bármilyen* amerikai szárazföldi támogatás nélkül a vietnáimizálás sikerének egyértelmű bizonyítéka lenne. A rendkívül megkönnyebbült Nixon elvben mindkét tervet jóváhagyta, azzal a kikötéssel, hogy Laird küszöbönálló útjának függvényében felülvizsgálhatók lesznek.

Egyetlen más vezető tisztviselő sem kapott semmilyen tájékoztatást a Pentagonban és Saigonban folyamatban levő tervezésről, miközben Laird 1971. január 5-én útnak indult. Miniszterének visszatérése után Nixon újabb értekezletet hívott össze az Ovális Irodába január 18-ra. A résztvevők személye megegyezett a december 23-iakkal, de ezúttal ott volt Rogers és Helms is. Mint korábban, az egyetlen „sötét lónak” számító Rogers most is az összes kollégája egységes frontjával volt kénytelen szembesülni. Helms nem számított, mivel a CIA igazgatójaként politikai ajánlások előterjesztése nem tartozott a feladatai közé, emellett Nixon tapasztalatból tudhatta róla, hogy miután ismertette a véleményét, nem hozza nyilvánosságra. Az értekezlet ürügyéül Laird úti beszámolója szolgált.

Laird tökéletesen játszotta a szerepét. Jó hosszú időt töltött a vietnáimizálás technikai szempontjaival, a közelgő dél-vietnámi választásokkal, a thai erők tevékenységével Laoszban, továbbá a hadfelszerelések szállításának ellenőrzésével Kambodzsában. A száraz évszakbeli offenzíva kivételével valójában minden elképzelhető témára kitért. Miután a hallgatóságát sikerült teljes mértékben elbódítania, áttért száraz évszakbeli hadműveleteink témájára – a csapatkivonásunk ütemének felgyorsítására gyakorolt hatásukra figyelemmel –, amely feltételezésé

szerint közel állt Rogers szívéhez. Ezalatt Nixon helyeslő hangokat hallatott, színlelt ámulattal kérdéseket tett fel, miközben a már előre eldöntött irányba terelte a megbeszélést.

Laird azonban nem azonnal hozakodott elő nyíltan a másik témával. Úgy avatta be Rogerst a száraz évszakbeli hadjárat koncepciójába, hogy először ecsetelt egy kis méretű dél-vietnámi hadműveletet Kambodzsában körülbelül négyezer dél-vietnámi tengerészgyalogos részvételével, amelynek célja a 4. számú út megnyitása volt Phnompentől a tengerhez. Innen továbblépve ismertette a Tyup-ültetvényen levő bázisok megsemmisítését célzó dél-vietnámi tervet, korrekt módon az előző évi kambodzsai betöréshez hasonlóként jellemezve. Miután világossá tette, hogy amerikai erők nem vesznek benne részt, senki sem emelt semmilyen kifogást ellene. Ekkorra már csaknem két óra is eltelt anélkül, hogy rátértünk volna a dolog lényegi részére. Ezen a ponton Nixon tizenöt perces szünetet rendelt el – talán azért, hogy kiélvezze a tanácsadói közötti szokatlan harmóniát.

Amikor a tanácskozás folytatódott, Laird térképek segítségével végre-valahára előadta a xeponi támadás elképzelését. Jelezte, hogy az első fázisnak – az amerikai csapatmozdulatnak az utat lezáró pozíciók felvételére a 9-es út mentén dél-vietnámi területen, valamint Khe Sanh visszafoglalására előretolt bázisként – január 29-e táján kell megkezdődnie. A második fázisra – a dél-vietnámi egységek benyomulására Laoszba a 9. számú út mentén – február 8-a körül kerülne sor.

Most eljött az ideje annak, hogy állást foglaljon az egyetlen hátralevő vezető tisztviselő, aki nem vett részt a korábbi tervezésben. Rogers reakciója szinte kiköpött mása volt Laird négy héttel korábbi megnyilatkozásának. Miután megnyugtatta magát afelől, hogy nem lesz számottevő növekedés a veszteségekben, támogatta a tervet a Laird által ismertetett formában. Hangsúlyozta a hadművelet sikerességének alapvető fontosságát, mire Laird és Moorer vehemenssen biztosította feltétlen meggyőződéséről a sikert illetően. Mint kiderült, a lényegi kérdéseket felvető egyetlen tanácsadó Helms volt, akinek a véleménye nem esett döntő súllyal latba Nixonnál. Rámutatott, hogy a javasolt hadművelet már gyakran szóba került a múltban, és mindig elvetették, mert túl nehéznek találtatott. Később megtudtam: négy évvel korábban akkori vietnámi parancsnokunk, William Westmoreland tábornok úgy vélte, egy ilyen hadművelethez két *amerikai* hadtestre lenne szükség. Habár tagja volt az Egyesített Vezérkarnak, 1971-ben ilyen értelmű véleményt senki sem fogalmazott meg a Fehér Ház számára.

A kocka el volt vetve. Nixon megadta feltételes jóváhagyását a folytatásra. Január 19-től kezdődően WSAG-értekezleteket terveztem be a részletes tervek kidolgozására – most első ízben hiánytalan kormányhivatalközi bázisra támaszkodva.

Ennek az alapos procedúrának az ereje abban állt, hogy stratégiai opciói józan elemzésével szembesülve Nixonnak volt bátorsága tudomásul venni annak realitását, hogy amennyiben nem teszünk lépéseket az észak-vietnámi hadi készülődés megzavarására, jövőre a helyzet tényleg ingataggá válik Dél-Vietnámban. A száraz évszakbeli offenzíva elképzelése helyes volt, és bátran cselekedett, amikor elrendelte. Hamar nyilvánvalóvá vált azonban Nixon kormányzási módszerének hibája. Olyan sok időt, erőfeszítést és találékonyságot áldozott a vezető tanácsadói közötti konszenzus létrehozásának megkísérlésére, hogy a terv gyengeségeinek átgondolására vagy a fegyelem megkövetelésére a többi kormányzati szerv részéről már túl kevés maradt belőlük, az ördög ügyvédjének pedig nem osztott szerepet. Egy-egy potenciális ellenző jóváhagyásának megnyerése céljából minden értekezleten olyan sok módosítást ajánlott fel, hogy az a komplex terv, amelynek a megvalósulását támogatni akarta, végül feloldódott ezek tengerében. Mivel a kabinet tagjait az amerikai részvétel miatti hazai reakció foglalkoztatta, a laoszi tervező üléseken beleegyeztek az amerikai részvétel visszafogásába és új korlátozások előírásába az akcióinkat illetően. E lépések egymagukban ugyan csekély jelentőségűek voltak, de összeadódó hatásuk már annál jelentősebb lett gyakorlati és mindenekfelett lélektani szempontból. A parancsnoki szintekről lefelé szivároghva elkerülhetetlenül a bizonytalankodás érzetét sugallták a harctéri parancsnokok felé, akiknek viszont emiatt legalább annyira a korlátozásokra kellett koncentrálniuk, mint fő feladatukra: a győzelemre a csatatéren.

Egy elnök nem kompenzálhatja egy ellentmondásos döntés átkát a végrehajtásban tanúsított hezitálással. A katonai erő bevetése bizony nehéz döntés, amelyet mindig Bismarck mélységesen igaz szállóigéjének áhítatos tiszteletben tartásával kell meghozni: „Jaj annak a politikusnak, akinek az indokai a háborúba lépésre nem tűnnek olyan hihetőnek a végén, mint az elején.” A vezető alapvető választása abban áll, hogy jóváhagyja-e az erő használatát. Ha így dönt, akkor ennek egyetlen igazolása a siker. Kétségei nem szolgálnak mentségül a kudarcra; az önmérséklet a végrehajtásban adomány az ellenfélnek, és nem jár elismerés azoknak, akik emiatt veszítenek. Ha egyszer megszületett a döntés az erő bevetéséről, az elnöknek nincs más választása, mint teljes eltökéltséggel véghez is vinni, és ugyanezt a szellemet átplántálni mindenkibe, aki részt vesz a végrehajtásban. Az országoknak nem szabad belebocsátkozniuk olyan katonai vállalkozásokba vagy komolyabb diplomáciai kezdeményezésekbe, amelyek mellett vonakodnak mindvégig kitartani.

A nixon-i kormányzási módszer akkor működött jól, amikor a katonai jellegű probléma viszonylag egyszerű volt, és egyetlen merész húzással végre lehetett hajtani, mint Kambodzsában. Szintén hatékonyak bizonyultak olyan célirányos „magányos” diplomáciai esetek, amelyet egy megbízható munkatárs folytat le kis létszámú stábbal együtt dolgozva; ilyenek voltak például a kínai nyitás, a vietná-

mi tárgyalások és a Szovjetunió irányában tett különböző diplomáciai lépések. A nehézségek akkor merültek fel, amikor kitartó katonai erőfeszítésre volt szükség, mint Laoszban, vagy amikor a diplomácia túl összetetté vált ahhoz, hogy a nemzetbiztonsági tanácsadó hivatala foglalkozzon vele, mint az indiai–pakisztáni válság esetében. Akkor a konszenzus, sőt a megértés hiánya lehetetlenné tette a koherenciát és az elkötelezettséget. A kulcsfontosságú döntésekből kirekesztett minisztériumok a bürokratikus önfejlés érvényesítésével reagáltak. Amikor csak egy nagyon szűk körű csoport ismeri az elnök szándékait, és ennek a csoportnak is csupán egy része ért egyet a célokkal, mértéktelenül sok időt emészt fel később a civódás, az elhatárolódás és a (rendszerint hiábavaló) erőfeszítés a fegyelem kikényszerítésére. Habár nekem, mint a procedúrák szervezőjének és hajtóerejének, az elnök bonyolult személyisége adta az ösztönzést, természetesen osztoznom kell a felelősségben a hibákért – éppen úgy, ahogy időnként talán érdemtelen elismerésben részesültem a sikerekért.

1971-ben aztán a december 23-i és a január 18-i értekezleten mutatott kormányon belüli konszenzus kezdett szépen elpárologni, mihelyt Rogers szembesült a szakértői szenvedélyes ellenkezésével. Január 21-re nyilvánvalóvá lett, hogy a külügy az időt húzza. A WSAG-értekezleteken Alex Johnson államtitkár olyan kifogásokat kezdett felvetni, amelyek magát a döntést ugyan nem kérdőjelezték meg, de végrehajtását a végtelenségig késleltették volna – ehhez a bürokratikus manőverezéshez Johnson kiválóan értett. A halogatás eszköze a ragaszkodás volt Szuvanna Phuma laoszi miniszterelnök előzetes jóváhagyásához.

Furcsa egy érvelés volt ez. A két genfi egyezmény kirívó megsértésével az észak-vietnámiak már egy évtizede megszállás alatt tartották Laosz egy részét, sőt valójában a határuk mentén minden területet és Dél-Laosz legnagyobb részét elfoglalva logisztikai bázisként használták a hadműveleteik során. Laosz déli felén már évek óta nem érvényesült az ország szuverenitása; bármilyen szórványos helyi népesség élt is ott korábban, az észak-vietnámiak elűzték onnan. Szuvanna beleegyezésével, ám hivatalos jóváhagyása nélkül már legalább öt éve bombáztuk a Ho Si Minh-ösvényt. Bárkinek, aki ismerte Szuvannát, tudnia kellett, hogy a lépéseinket üdvözlí, de a támogatásuktól tartózkodik, nehogy ürügyet szolgáltatasson könnyörtelen szomszédjának a további eszkalációra. Rendkívül különös elképzelés volt, hogy a Dél-Vietnám ellen irányuló logisztikai bázis megzavarását célzó jogos fellépésünknek szüksége van egy olyan vezető egyetértésére, akinek a tisztviselői nem teheték be lábukat a saját országuk déli részébe, és aki északon alig tudott helytállni az észak-vietnámi támadásokkal szemben. Bárkinek, aki csak futólag is ismerte Szuvannát, tudnia kellett, hogy üdvözlí a hadműveletet, ám nem kívánna előzetes konzultációt folytatni róla. Amit pártolt volna, az Szihanuk álláspontjának magáévá tétele volt a kommunista menedékhelyül szolgáló báziskörzetek bombázásáról: miután egyetlen laoszi hivatalos személy

sem tartózkodott ott, nem tudhatta, mi folyik ezeken a területeken, és egyik fél akcióiért sem vállalhatta magára a felelősséget.

Végül hosszú napok teltek el üzenetváltásokkal vientiáni nagykövetségünkkel arról, hogy miképpen közelítsünk Szuvannához – az ötletet természetesen eleve ezért vetették fel. Külügyi tisztviselőink egy részének komoly csalódására laoszi nagykövetünk, Mac Godley valószínűsítette Szuvanna hallgatólagos egyetértését, azzal a feltétellel, hogy folyamatosan tájékoztatjuk a fejleményekről. Erre aztán a külügy konkrétabb jóváhagyás megszerzésére utasította Godley-t. Ezúttal is az történt, hogy Szuvanna, aki nagyon jól tudta, hogy országa fennmaradása az észak-vietnámiak legyőzésétől függ, nem váltotta be a hadműveletet ellenzők reményeit. Feltételes jóváhagyást adott az akcióra, amennyiben nem tart tovább három hétnél. Godley-t még hivatalosabb állásfoglalás kérésével küldték vissza hozzá, de Szuvanna, aki jól látta, mire van szüksége Laosznak, nem kívánt részt venni ebben a játszmában: hiába kínáltak fel neki számos alkalmat rá, nem volt hajlandó ellenezni a hadműveletet, ami tényszerűen helyeslést jelentett a részéről.

Világossá kezdett válni, hogy a State Department kifogásai túlmennek a végrehajtást érintő kérdéseken. Rogers elég világosan fejezte ki magát a velem folytatott megbeszélésein. Ezért javasoltam az elnöknek: győzze le vonakodását attól, hogy vitába szálljon a barátjával, és hívja össze a Nemzetbiztonsági Tanács vezető tagjainak újabb értekezletét. A tervezett időpont január 27-e volt.

Az ülés előtt, január 25-én áttekintettem a katonai tervezést Moorer admirálissal. Egy sor aggályt vetettem fel – esetleg már túl későn. Ha a Ho Si Minh-ösvény elvágása potenciálisan olyan döntő fontosságú, mint ahogyan Abrams véli, az észak-vietnámiak biztosan harcba bocsátkoznak, sőt talán még örülnek is a lehetőségnek, hogy meghátrálásra kényszerítsék Saigont. És a logisztikai műveletek csomópontjául szolgáló Xepont meg lehet erősíteni észak-vietnámi hadosztályokkal, amelyeket gyorsan át lehet csoportosítani mind Észak-, mind Dél-Vietnámból. Mekkora veszteségek elszenvetését kockáztathatjuk meg Saigon részéről? Meddig tudnák folytatni a hadműveletet? A dél-vietnámi hadosztályok mobilitásának hiányában – ami adott tény – honnan fognak érkezni a harcoló alakulatokat felváltó csapatok? Hogyan fognak ezek a hadosztályok reagálni, amikor most, az eddigi harci tapasztalatuk legsúlyosabb ütközetében első ízben lesznek kénytelenek nélkülözni az amerikai tanácsadókat és légi irányítókat? És vajon biztosak vagyunk-e abban, hogy légi támogatásunk elegendő és megfelelően időzített lesz ilyen újszerű hadvezetési felállás mellett? Ha a kitűzött cél ennyire fontos, meg kell erősítenünk a légierőnket? Memorandumot nyújtottam be Nixonnak ilyen értelmű kérdésekkel, hogy tárgyalja meg őket Moorerrel, és a kettejük számára találkoztot szerveztem január 26-ra.

Nixon ugyan nem az általam javasolt nyíltsággal tette fel a kérdéseket, de

a maga kerülő útján sikerült mindegyiket érintenie. Moorer nyomatékosan biztosította mindenről. Ha az ellenség harcba bocsátkozna – és valószínűleg így fog tenni –, az amerikai légierő izolálná a csatateret, és nehezen pótolható súlyos veszteségeket okozna. Ha nem bocsátkozna harcba, az utánpótlási rendszerét megsemmisítjük. A hadművelet biztosítaná a vietnámizálás sikerét, növelve képességünket az erőink gyorsabb kivonására. Az ellenséges utánpótlási vonalak elvágásával segítené a kambodzsai kormányt a fennmaradásért vívott küzdelemben. Röviden: „döntő” eredmények valószínűsíthetők.

Az ekképpen felfegyverkezett Nixon január 27-én összeült az összes vezető tanácsadójával – Rogersszal, Lairddel, Helmszel, Moorerrel, Haiggal és velem. Az értekezlet több mint fele szokás szerint lényegtelen dolgokkal telt: hogyan bizonyítsuk a kongresszusi bizottságok előtt az amerikai légi tevékenység szükségességét Kambodzsában, mi legyen a khmer államban húzódó 4. számú út megnyitását célzó kis méretű dél-vietnámi hadművelet közkapcsolati kezelésének módja, és mi a pontos jelentésük az előző júniusi elnöki bejelentéseknek: a lemondásnak az amerikai harci tevékenységről Kambodzsában a megelőzést szolgáló akciók kivételével, valamint a Tyup-ültetvényen tervezett hadműveletnek.

Az ezzel eltöltött nagyjából egy óra után az elnök felkérte Moorer admirálist a Xepon elleni támadás ismertetésére. Moorer előadása alapján véve az elnöknek adott tájékoztatását követte. Amikor befejezte, Nixonnak elfogyott a halogatásra szánható ideje, és meg kellett adnia a szót Rogersnek, hogy kifejtthesse a véleményét. Rendkívül hatásos felszólalásában Rogers úgy érvelt, hogy a kockázat túl magas. Az ellenségnek tudomása van a terveinkről. Az összecsapás minden bizonnyal bekövetkezik. Olyan hadművelet végrehajtását várjuk a dél-vietnámiaktól, amelyet nem voltunk hajlandók felvállalni akkor, amikor 500 ezer katonánk tartózkodott Vietnámban, mert úgy véltük, nem vagyunk elég erősek hozzá. Ha Saigon meghátrálásra kényszerül, az előző év minden sikerét kockára tesszük, miközben Thieu pozícióját is megrendíthetjük. Ennél kevésbé meggyőzően felvetette Szuvanna beleegyezésének kérdését, és úgy gondolta, a hadművelet akár a laoszi miniszterelnök bukását is előidézheti.

Az utolsó pont kivételével Rogersnek teljesen igaza volt. Sajnos Nixon egyszerűen nem hitte el, hogy a külügyminisztere tudja, miről beszél. Hasonló kifogásokat már hallott tavaly Kambodzsával kapcsolatban, és a megjósolt borzasztó eshetőségek egyike sem vált valóra. Elhitte Abrams és Moorer érveit a katonai megvalósíthatóságról, Godley-től pedig tudta, hogy Szuvanna pozitívan viszonyul az akcióhoz, függetlenül attól, hogy a nyilvánosság előtt milyen álláspontot foglal el. Ezért elrendelte a Tyup- és a xeponi hadművelet első fázisának azonnali beindítását. (Az első fázis a 9. számú út amerikai biztosítása volt a laoszi határig.) Egyúttal azonban annak tanulmányozására utasította Moorer admirálist, vajon a Xepon elleni légideszant-támadás törölhető-e, vagy esetleg amerikai lé-

gihíd nélkül is végrehajtható. (A kérdés itt úgy vetődött fel, hogy a dél-vietnámi katonákat a helyszínre szállító helikopterek földet érése a Cooper–Church-féle módosításban megtiltott „szárazföldi harcba bocsátkozásnak [tekinthető-e] Laoszban”, vagy sem.) Bárkinek, aki ismerte Nixont, tudnia kellett: ha már egyszer ilyen messzire elment, nem lehet eltéríteni a szándékától. Az első fázis végrehajtását elrendelő utasítása világossá tette, hogy a másodikat is el fogja rendelni, bármennyire nyakatektertek is a manőverei, mielőtt kimondja az utolsó szót. De a jelenlevők nem mindegyike értette Nixont. Még állandó munkatársai, mint Moorer, sem lehettek biztosak abban, hogy valóban végleges elhatározásra jutott aznap. A légideszant-hadművelet további megvizsgálására vonatkozó kérése által sugallt bizonytalansága óhatatlanul felnagyítódott, amint lefelé haladt a katonai hierarchiában.

Az újabb hadművelet kezdete automatikusan felszította a kongresszus és a média felől érkező pressziókat. Január 21-én, miután elolvasták a jelentéseket a Kambodzsában zajló dél-vietnámi hadműveletek amerikai légi csapásokkal történő támogatásáról, a képviselőház hatvannégy tagja törvényjavaslatot nyújtott be. Ebben pénzforrások felhasználásának megtiltását javasolják „amerikai légi vagy tengeri harci tevékenység támogatásának nyújtására” bármilyen hadművelet esetén Kambodzsában. A javaslat nyilván abból a teóriából kiindulva született, hogy Hanoi jogosult zavartalanul üzemelő menedékbázisok használatára, ahonnan támadhatja a szövetségeseinket, és egy kommunista kormányt is hatalomra juttathat Phnompenben. Január 27-én George McGovern és Mark Hatfield szenátor további tizenkilenc szenátusbeli kollégájával együtt ismét benyújtotta elfogadásra a Vietnámból való kivonulást előíró törvényt [Vietnam Disengagement Act], amely – az azóta eltelt idő figyelembevételével – most (június 30-a helyett) 1971. december 31-i hatállyal rendelné el az összes amerikai katona kivonását.

A laoszi hadművelet első szakaszának kezdetekor a védelmi minisztérium a WSAG egyetértésével szorgalmazta, hogy a saigoni sajtó kapjon tájékoztatást a hadmozdulatokról, de az információ zárolásával, ami egyaránt szolgálná a biztonság védelmét, valamint a pontatlan és félrevezető tudósítások elkerülését. Ez naiv hibának bizonyult. A hivatalos tájékoztatók egyre növekvő áradattá duzzasztották a kiszivárogtatásokat. A saigoni sajtótestület ugyan betarthatta a hírzárlatot, de a fontos tényekről akadálytalanul informálhatta washingtoni kollégáit, akiket viszont nem korlátozott senki és semmi. Furcsa megnyilatkozásként a washingtoni sajtótestület és a tv-csatornák nem elégedtek meg a lehető legszélesebb körű utalásokkal egy küszöbönálló szövetséges hadműveletre Laoszban, hanem még magát a hírzárlatot is fontos sztoriként tálták, mint sötét tervet a megtevesztésre és az eltussolásra.

A szerkesztőségi kommentárok sem késlekedtek sokat. Február 3-án a *New York Times* és a *Los Angeles Times* nyugtalanságát fejezte ki a tervezett hadműve-

let miatt. Február 5-én a *Wall Street Journal* is csatlakozott hozzájuk, és nehogy elkerülje bárki figyelmét, a *New York Times* újabb vezércikkben hangsúlyozta, hogy a Laoszon átmenő utánpótlás ellehetetlenítésére irányuló bármilyen kísérlet kudarcra van ítélve, mivel oly kevés az ellehetetleníthető. A *Times*nak nyilvánvalóan más statisztikusai voltak, mint a CIA-nak, mivel utóbbiak becslése szerint a jelenlegi száraz évszak kezdete óta már 18 ezer tonnányi utánpótlás haladt át Xeponon. Számos további lap csatlakozott a kórushoz. Február 1-jén a State Department ugyanazon az alapon tájékoztatta George Aiken republikánus szenátort, mint ahogyan korábban Abrams tájékoztatta a saigoni sajtótestületet, és ugyanazzal az eredménnyel – a sztori huszonnégy órán belül már nyilvánosságra is került.

Nixont mindez túlságosan is a Kambodzsával kapcsolatos 1970-es tapasztalataira emlékeztette. 1970-hez hasonlóan most is visszahúzódott a csigaházába azon tanácsadói támogatását keresve, akikről úgy vélte, mellette állnak. Február 1-jén tájékoztattam Agnew-t, Connallyt és Mitchellt a laoszi hadműveletről. Részletesen beszámoltam nekik a mellette és az ellene szóló érvekről, és ismertettem velük Rogers január 27-én elhangzott előterjesztését – kifejezésre juttatva, hogy a magam részéről a hadművelet pártolása felé hajlok. Nem meglepő módon – végtére is ez volt a célom – Agnew, Connally és Mitchell a folytatás mellett voksolt. Másnap, február 2-án reggel ötoldalas memorandumot küldtem szét Rogers, Laird és Helms címére, amely leírta a támogató és az ellene szóló érveket, valamint magában foglalta a külügyminiszternek a tervet ellenző január 27-i okfejtését, majd észrevételeket kértem tőlük. Semmilyen válasz sem érkezett. Aznap délután 5-kor Nixon találkozott Rogersszel, Lairddel, Helmsszel, Moorerrel, Haiggal és velem. Semmilyen új érv nem merült fel senki részéről.

Este Beverly Sills énekesnő fehér házi fellépése után ismét találkoztam Nixonnal. Naplóm tanúsága szerint javasoltam neki: gondolja át még egyszer a tervezett hadműveletet, bármi legyen is a vitathatatlan katonai előnye. A megkezdés hatása már elmúlt; kormányunk egyértelműen megosztott volt. Az elnök megkönnyebbültnek látszott, és érdeklődése inkább a szovjet csúcstalálkozó felé fordult.

Nixont, ha már belekezdett abba, amit határozott iránynak tekintett, általában nem lehetett eltéríteni. Másnap, február 3-ának reggelén közölte velem: elhatározta, hogy folytatja a dolgot, és megfizeti az árát mind idehaza, mind a szovjeteknél. Ezután behívta Mitchellt és Connallyt, akik szorgalmazták, hogy menjen tovább a megkezdett úton. Nagyjából délután fél 1 és 2 között Moorer admirális társaságában John Stennis szenátort tájékoztattam az irodámban, miközben Nixon épp arra járva mindhármunkat behívott magához, hogy ott folytassuk a megbeszélést. Amikor Stennis egyetértett azzal, hogy a hadműveletnek van értelme, Nixon kiadta a „végrehajtási” utasítást, amelyet néhány óráig még visz-

szatartottam, esélyt adva egy utolsó felülvizsgálatnak a WSAG-vel és egy megbeszélésnek az elnökkel. Végül délután 6-kor tájékoztattam a vezetőket Nixon döntéséről.

Február 8-án a dél-vietnámi csapatok a laoszi határ átlépésével megkezdtek a második szakaszt. Február 9-én Thomas P. O'Neill kongresszusi képviselő harmincnycadmagával törvényjavaslatot terjesztett be, amelyben nemcsak a közvetlen amerikai intervenció megtiltását követelik Laoszban, hanem bármilyen ottani hadművelet bármilyen amerikai támogatását is. Újabb felvonásához érkezünk egy olyan görög sorstragédiának, amelyben országos vitánk minden résztvevője a saját logikája mentén érvelve nemzeti bénultságot idézett elő. A laoszi hadművelet a Vietnámból való kiszabadulásunk felgyorsítására irányult, anélkül, hogy kockára tettük volna nemzetközi hitelességünket és Saigon esélyét a fennmaradásra. A vita az indítékokról folyt: vajon az az adminisztráció, amely évente több mint 150 ezer katonát von ki, mindent elkövet-e a győzelemért (a győzelem fogalma már régóta *epitheton ornans*sá vált), vagy pedig ez az erőfeszítés a háború befejezésére valójában nem trükkös ürügy-e a harc meghatározatlan ideig tartó folytatására, mialatt teljesítjük kötelezettségünket egy szövetséges nép felé. Eközben a kongresszusi határozatok áradata arra törekedett, hogy lehetetlenné tegyen minden rugalmasságot vagy manőverezési szabadságot.

Lam Son 719 – A hadművelet

A kétségek között fogant és szkepticizmus által támadott hadművelet zűrzavarosan haladt előre. Hamarosan nyilvánvalóvá vált, hogy azok a tervek, amelyekről olyan ékesszólóan és gyakran tájékoztattak bennünket, inkább katonai vezetőink gyakorlatozását tükrözik, mintsem a realitásokat. A Vietnámban tett egyik látogatásom alkalmával egyenesen elképedtem attól, hogy a vietnámisításban felmutatott egyik legegységesebb sikerünk a katonai tájékoztatásunk technikáinak exportálása Saigon számára. Az általam „idióták tájékoztatásának” elnevezett műsor lényege annyi adat zúdíttása az áldozat nyakába, olyan rendíthetetlen önbizalommal prezentálva, hogy a delikvens már akkor szerencsésnek mondhatja magát, ha egyáltalán követni tudja a szózuhatagot. A megnyerően felsorakoztatott táblázatok, nyilak és statisztikák tengerében minden esélye szertefoszlik a lényegre való rákérdezésre. Végül olyan büszke lesz arra, hogy a tájékoztató anyag áradatából le tudott szűrni egy kérdést, hogy egy többé-kevésbé értelmes választ már képtelen megkövetelni.

A katonai parancsnokaink által jóváhagyott és kétségkívül felülvizsgált vietnámi vezérkari terv lenyűgöző magabiztossággal vetítette előre az ösvényhálózat gyors megzavarását, amelyet a logisztikai struktúra szisztematikus lerombolása

követ majd. De már kezdettől fogva világossá vált, hogy a dél-vietnámi hadosztályokat nem képezték ki a helyi elnevezéssel „Lam Son 719”^{*} hadműveletként előirányzott merész támadásra. A tapasztalatuk Dél-Vietnám statikus védelmére korlátozódott, míg támadó hadműveleteiket általában a vidéki körzetek pacifikálás céljából végrehajtott, ellenállás nélküli átfésülése jelentette. Itt azonban ismeretlen vidékre vezényelték őket, most első ízben megfosztva az amerikai tanácsadóktól és légi irányítóktól, valamint arra utasítva, hogy vegyék fel a harcot a félelmetes észak-vietnámi hadosztályokkal, amelyek ráadásul a létfontosságú utánpótlási bázisaik közelében voltak. Ahogyan február 22-én Moorer admirális előtt hangsúlyoztam, előrenyomulásuk óvatos tempója szinte tálcán kínálta az ellenségnek azt a lehetőséget, hogy gondosan felkészülhessen az összecsapásra, amiben az észak-vietnámiak remekeltek. Ha a dél-vietnámiak folytatják védekező jellegű taktikájukat, figyelmeztettem, jó eséllyel ki fogják őket szorítani Laoszból.

Ami minket illet, 1971-re saigoni parancsnokságunk már csaknem két éve a katasztrófa megelőzésére volt berendezkedve erőink átcsoportosítása közben. Valójában a létszám 60 ezer fővel való csökkentésére kapott felkérést, mialatt a laoszi hadművelet még javában folyt. Egyszerűen nem tudott alkalmazkodni mindkét misszió, a kivonulás és a támadó hadműveletek teljesítéséhez. Nem hallatta a hangját, miközben a vietnámi harctéri parancsnokság kényelmes állandó bázison rendezkedett be több mint ötven mérföldnyire Xepontól. Nem hozott létre speciális hadvezetési struktúrát arra, amit Washington számára „döntő” hadműveletként írt le. Sohasem tesztelte, vajon a dél-vietnámi légi irányítók képesek-e az amerikaiak nyomába lépni, és túl későn jöttünk rá, hogy a helyiek közül sokan nem tudnak angolul. A próbatétel elé mindaddig nem állított dél-vietnámi hadosztályok így kisebb légi támogatásban részesültek ahhoz, hogy a csata irányítását kézben tartsák, mint amivel az eredeti terv számolt. A már megszokott ügymenetnek megfelelően, a laoszi hadműveletnek minden más indokíni projekt által támasztott igénnyel versenyeznie kellett a forrásokért. Az erőfeszítés így elkerülhetetlenül elakadt, és a döntő fordulatba vetett remények meghiúsultak.

A második szakasz február 8-i kezdete óta egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy ami valójában történik, csak azokban a tájékoztatókban hasonlít az eredeti tervre, amelyeket egy jobb sorsra érdemes vezérkari főnökségi ezredes révén minden áldott reggel szerencsém volt végighallgatni. Amikor a dolgok rosszul mennek, az eljárás szokásos receptje a következő: próbáljuk meg elkerülni a legfelső kor-

* Lam Son egy hajdani csata helyszíne volt Észak-Vietnámban, ahol a vietnámiak győzelmet arattak a kínaiak felett.

mányzati szintek informálását abban a reményben, hogy a probléma magától elmúlik, és azon elméletből kiindulva, hogy túl sok kellemetlen tény pánikot kelthet Washingtonban. De a probléma nem múlt el. Semmi sem homályosíthatta el azt a tényt, hogy a dél-vietnámi csapatok, miután alig nyolc–tizenkét mérföld mélységben tudtak behatolni Laoszba, egyszerűen megálltak, és beásták magukat. Lehetetlen volt megmondani, mit is csinálnak valójában: elvágják az utánpótlási vonalakat, keresik a raktárakat, vagy csak tétlenül várják az észak-vietnámi támadást.

A legőbb hivatalnokhoz hasonlóan a katonai parancsnokok komoly energiákat fektetnek a terveikbe. A nyilvánvalóan megfeneklett hadművelet dacára február 8-a és 22-e között hat különböző alkalommal is új dátumot kaptam tőlük a megígért bevonulásra Xeponba. Egyik sem valósult meg. Február 13-án sürgetni kezdtem Moorer admirálist, hogy szerezzen be Abrams tábornoktól helyzetértékelést, összehasonlítva „a tényleges dél-vietnámi csapatmozdulatokat és ezek megvalósulását az eredetileg tervezettekkel, valamint a tőlük való bármilyen eltérés megokolását”. Abrams tábornok csak február 16-án válaszolt, főleg az ellenséges léghárítással kapcsolatos néhány technikai okot említve – olyasféléket, amelyek az eredeti tervezésben egy laikus számára is előre láthatóknak tűnhettek. Abrams optimista hangot megütve imigyen zárta a jelentést: „Meg vagyok győződve róla, hogy az eredetileg eltervezett feladat végre lesz hajtva.”

De a következő négy nap folyamán nem sok változás történt. A harctérről származó optimista jelentések nem álltak összhangban a nyilvánvaló patthelyzettel. Washingtonnak egészen március 18-ig (miután a hadművelet már befejeződött) nem volt tudomása arról, hogy február 12-én Thieu elnök utasította a parancsnokait: óvatosan haladjanak nyugat felé, és mihelyt eléri a háromezer főnyi veszteséget, teljesen állítsák le a hadműveletet. Tekintettel Hanoi valószínű beépülésére a dél-vietnámi főparancsnokságba, erről az ellenségnek is tudnia kellett, amely így területfoglalás helyett a veszteségek maximalására törekedett. A Fehér Házban sohasem hagytuk volna jóvá a Xepon-tervet, ha egy ilyen megszorítást a tudomásunkra hoznak.

Február 20-án ismét értékelésre kértem fel Bunkert a maga és Abrams tevékenységét illetően, hozzátéve: „Nézetem szerint alapvető fontosságú egyértelműen tisztázni, hogy a hadművelet célja nem területfoglalás vagy utánpótlási eszközök megszerzése, hanem magának az ösvénynek a lehető legnagyobb mértékű megzavarása és bombázással történő kiiktatása.” Ezzel összefüggésben Abrams és Bunker találkozott Thieu-vel és vezérkari főnökével, Cao Van Vien tábornokkal. A megbeszélés alapján Bunker nagykövet a következőt jelentette: „Azzal az érzéssel jöttünk el, hogy kétség sem férhet a saigoni kormány kitartásához és elszántságához a hadművelet véghez vitelében.” Mindezek tudatában épp elég aggodalom

töltött el ahhoz, hogy még aznap vietnámi látogatásra kérjem fel Haiget helyszíni helyzetértékelés céljából, amit azonban megakadályozott Laird és Moorer, mert egy fehér házi megbízott odaküldését az Abrams tábornok iránti bizalmatlanság jelének tekintették, s nem voltak hajlandók támogatni.

Mivel február 23-án Moorer nem tartózkodott Washingtonban, a rangidőség alapján Westmoreland tábornok töltötte be az Egyesített Vezérkar ügyvivő elnökének tisztét. Az alkalmat felhasználva tájékoztatást kértem, de valójában az ő helyzetértékelését akartam hallani. Az Egyesített Vezérkar protokollja szerint a Fehér Ház a testület elnökével tárgyal, nem az egyes vezérkari főnökökkel, ezért korábban nem tudtunk volna közvetlenül Westmorelandhez fordulni.

Westy az amerikai katonatiszt megtestesült eszményképe volt: szálfagyenes, jóképű, komoly ember. Oly sok kollégájához hasonlóan önbizalommal teli optimizmussal vetette bele magát Vietnámba, hogy aztán összezavarodva és kiábrándultan távozzon Indokínából. Megterhelve olyan korlátozásokkal, amelyekre nem volt precedens a katonai kézikönyvekben, szemben állva egy olyan ellenséggel, amely hadiakadémiákon soha nem tanított stratégiát követett, hamarosan ő is beleesett az amerikai parancsnokokat már a polgárháború óta átokként kísérő csapdába, amelynek lényege, hogy a stratégiát logisztikával helyettesítik.

Eltekintve néhány ritka és szembetűnő kivételtől, mint például Douglas MacArthur, modern generálisaink inkább a hadi eszköztárunk túlsúlyával, mint merész csapásokkal, inkább magasabb rendű erőforrásokkal, mint szofisztikált manőverekkel szerették kifárasztani az ellenséget, hűen tükrözve egy nem katonai jellegű, technológiai orientációjú társadalom szellemét. Ám a felőrlésre irányuló háborút nem lehet megnyerni egy olyan ellenség ellen, amely csak a saját maga által meghatározott körülmények között és feltételek alapján hajlandó harcolni. A vietnámi terepviszonyok, a gerilla-hadviselés természete és a menedékül szolgáló bázisok meglepte együttesen lehetetlenné tette Westmoreland számára az ellenfél felőrlését. Ehelyett a lakosság között elvegyülő, a támadás nekik legkedvezőbb pillanatát kiválasztó észak-vietnámiak merítettek ki bennünket. Az 1968. évi Tet-offenzíva pedig, habár az északiak súlyos katonai vereséget szenvedtek, az ő lélektani győzelmükké változott azáltal, hogy elindított minket a kivonulás felé vezető úton. (A tisztesség kedvéért hangsúlyozni kell: Westmorelandnek politikai korlátozások között kellett ténykednie, amelyek a döntő művelet reményével kecsegtető minden nagyobb manővert megakadályoztak – például a Ho Si Minh-ösvény lezárását 1967-ben.)

Akármi volt is kudarcának oka, Westmoreland átélte a magárahagyatottságot, amit azoknak kell elszenvedniük, akik a közvélemény elismerésének peremén egyensúlyoznak, és akiket aztán a nyilvánosság megbüntet azért, mert nem tudtak megfelelni a rájuk ruházott szerepnek. Bárki is hibázott, ezeket az embereket dobják a feledés homályába, amit még keserűbbé tesz az a tény, hogy mindössze

egyetlen lépés válaszotta el őket attól, hogy hősnek kijáró tiszteletet kapjanak. Westmoreland ott ült egyesített vezérkari pazar irodájában, mérlegelve a fegyvervásárlásokat, élvezve az egyenruhás szolgálattal együtt járó tiszteletet, ami a pozíciójának megfelelően kijárt neki, de teljes mértékben elhanyagolva a politikácsinálók által. Szinte sohasem konzultáltak vele egy olyan háborúról, amelyet hősiesen vezetett, ha nem is mindig döntő sikerrel. A tanácsát nem kérte ki senki a Xepon elleni támadás ügyében, bár azt mondták nekünk, hogy az Egyesített Vezérkar többi tagjával együtt ő is jóváhagyta.

Amikor február 23-án találkoztam vele, sötét képet festett a helyzetről. Úgy vélte, a laoszi hadműveletre kijelölt erők nem elégségesek. Saját számításai szerint négy amerikai hadosztályra lenne szükség Xepon elfoglalásához és megtartásához, míg a dél-vietnámiak kettőnél is kevesebbet jelöltek ki a hadműveletre. Ugyanígy nem tartotta a frontális támadást a legjobb módszernek az ösvényhálózat megzavarására. Légi szállítású, mozgékony egységek által végrehajtott rajtaütésszerű támadásokat javasolt Khe Sanh-ból kiindulva, különböző pontokon elvágva az ösvényt. Ezzel maximális mértékű zavart tudnánk kelteni a kommunista utánpótlási rendszerben, és céljainkat sokkal kisebb kockázat árán érhetnénk el. Még az utódjaival szembeni természetes elfogultságát is figyelembe véve, Westmoreland észrevételei nekem rendkívül értelmesnek tűntek.

Nem így azonban Laird és Moorer szemében, akik azzal érveltek, hogy amikor a terv még csak mérlegelés tárgyát képezte, Westmoreland nem emelt kifogást ellene. Meg voltak győződve arról, hogy Abrams zokon venné, ha elődje visszamenőleg kritizálná. Ragaszkodtak a harctéri parancsnok autonómiájának megszentelt alapelvehez. De a hadvezetési elméletek nem oldották meg alapvető problémánkat: a megbizonyosodást afelől, vajon elérjük-e a célunkat, a kommunista utánpótlási rendszer megzavarását. *Valamilyen mértékű* hatást kétségkívül sikerült elérnünk. A harci tevékenység során elhasznált utánpótlás már nem állhatott az ellenség rendelkezésére délebbre. A felfedezett raktárkészletekről szóló jelentések talán nem mindegyike volt téves – habár nem lehetett nem észrevenni, hogy az ilyen értelmű állítások sokkal kevésbé voltak bőségesek, mint az előző évi kambodzsai hadművelet idején.

Ezen túlmenően azonban nehéz volt tájékozódni a valós helyzetről. Jóllehet nap mint nap azt mondták nekünk, hogy az ösvényeket folyamatosan elvágják, az útvonalak mentén elhelyezett automatikus szenzorok egyes szakaszokon jelentős forgalmat detektáltak. Az engem reggelente tájékoztató vezérkari ezredes érvelése szerint ez azért van így, mert a harc hevében az ellenség megpróbál kétségbeesetten utánpótlást továbbítani az átmeneti megállóhelyek között. Mindennek semmi értelmét sem láttam. Az igazság valószínűleg az volt, hogy az utánpótlás szállítása lelassult ugyan, de megakadályoznunk nem sikerült.

A hadjáratok kórtanának kutatása során érdekes lenne megvizsgálni, mikor

jön el az a pillanat, amikor a célkitűzés rögeszmévé változik. Moszkva Napóleonnak, Verdun és Sztálingrád a németeknek, Gallipoli pedig a briteknek olyan mágnessé vált, amely egyre növekvő forrásokat igényelt jóval azután is, hogy a hadjárat eredeti célja már eltűnt a szemük elől. Sokkal kisebb méretben ugyanez volt elmondható Xeponról is. Február 24-én három kérdést tettem fel az engem tájékoztató tisztnak: (1) Miért menetelünk Xepon felé, ahol az ellenség vár ránk, amikor az utakat éppúgy el tudnánk vágni délebbre is? (2) Miért nem kerüljük meg Xepont nyugatról, és vágjuk el a (thai határral párhuzamosan futó) 23-as utat egy helikopteres támadással? (3) Ha elszántuk magunkat Xepon elfoglalására, miért nem vetünk be több tartalékot? A válaszok csupán megismételték az eredeti hadműveleti tervet, közölvén velem, hogy mit csinálunk, de a miértre nem adtak választ.

Február végére Észak-Vietnám több mint 40 ezer katonát csoportosított át a harcra, sokkal többet, mint amennyit korábban lehetségesnek mondtak nekünk,* míg Saigon erői a hadosztályai területiális elrendeződése miatt állandók maradtak. A WSAG február 23-i ülésén rámutattam a kockázatokra, és felkértem az Egyesített Vezérkar képviselőjében jelen levő John Vogt tábornokot a légierőtől, adjon elvi magyarázatot a Xepon elleni folyamatos frontális támadásra. Így válaszolt: „Az elvi magyarázat hiányzik a jelentésből.” Kínosan nehézé vált megindokolni a politikánkat, amikor a tények olyan meghatározhatatlanok voltak, és kezdtem arra gyanakodni, hogy még a Pentagonnak sincs semmilyen elképzelése arról, ami történik.

Március 1-jén a háttéracsatornán át közvetlenül Bunkernek táviratoztam meg aggodalmaimat:

A hadművelet kezdete óta az elnök jelentéseket kapott a haditerv rendkívül sokféle módosításáról. Ezeket seregnyi nagyon is valós nehézség idézte elő, amelyekkel a dél-vietnámi hadsereg szembesült. Végül rá kellett jönnie, hogy a hadszíntéren zajló események és az őket követő műveleti jelentések nincsenek összhangban az előrejelzésekkel. Konkrétan a következő helyzetben találtuk magunkat:

(1) Az elnök kezdetben olyan értelmű tájékoztatást kapott, miszerint a dél-vietnámi erők a H-órát** követő négy-öt napon belül elfoglalják Xepont.

* Egy alkalommal megvitattam a laoszi hadműveletet Jichák Rabinnal, aki a hatnapos háború idején volt Izrael briliáns vezérkari főnöke, később pedig országának washingtoni nagykövete. Megjósolta, hogy az észak-vietnámi válaszlépés a Dél-Vietnámból ideiglenesen kivont hadosztályok bevetésével fog megtörténni, mégpedig egy délről indított támadással, nem pedig északról, ahonnan mi vártuk. Az előrejelzése igaznak bizonyult.

** A hadművelet kezdetét jelző időpont. (A ford.)

- (2) Február 15-én azt közölték vele, hogy az időjárás, az ellátási problémák, az útvíviszonyok a 9. számú úton és az ellenséges ellenállás nyolc-tíz nappal késleltetik a célkitűzés megvalósítását.
- (3) Később az elnök azt az információt kapta, hogy Xepon kevésbé jelentős, mert a rajta át vezető összes utat elvágják tőle délkeletre.
- (4) Később az elnök azt a tájékoztatást kapta, hogy módosított hadművelési terv lép életbe, amely két ezred bevetésével számol a 914. számú út mentén egy északnyugati tengely vonalában és az északra fekvő magaslat irányában Xepon elfoglalásának céljából.

Amióta információt kaptunk a fenti különböző elképzelésekről, a hadszíntéren történtek nem támasztották alá a végrehajtásukhoz szükséges képességünket. Ez teljesen természetes módon aggályokat keltett itt a hadművelési általános jövőbeni kilátásait illetően. Egy engem rendkívüli módon aggasztó további tényező a műveletben részt vevő dél-vietnámiak korlátozott hadereje, miközben az ellenség nyilvánvalóan minden erőforrását bevetette.

Minden tőlünk telhetőt megteszünk, hogy tartani tudjuk a frontot. De tudnunk kell, mivel állunk szemben. Nincs esélyünk megakadályozni a pánik kitörését, ha az események állandóan leköröznak bennünket.

Am saigoni parancsnokságunk a háború hat éve alatt immár túl sok buzdító táviratot látott ideges civilektől. Komoly kísértést érzett, hogy figyelmen kívül hagyja a zaklatott washingtoni politikusokat, és tartson ki, mivel ily módon már számos válságot vészeltetett át ahhoz, hogy most se változtasson a hadművelési végrehajtási módján. Március 3-án Bunker megnyugtató táviratban ecsetelte Thieu és Vien siker iránti elkötelezettségét (ami nem is volt kérdéses): „Az ilyen típusú hadműveletekben nem ragadhatunk le előre kialakított elképzelések mellett a tekintetben, hogy mit lehet ideális eljárásoknak tartani. Olyan hozzáállást kell megőrizni, amely elég rugalmas a képlekeny viszonyokhoz való alkalmazkodáshoz – ezeket befolyásolhatja az időjárás, a terepviszonyok vagy az ellenséges taktika változásai.” Ez ellen ugyan nem lehetett kifogást emelni, de nem adott választ alapvető aggódalmunkra, amely nem az eljárásmoddallal volt kapcsolatos: milyen mértékben akadályozzuk az ellenség előkészületeit, már ha akadályozzuk egyáltalán bármilyen tervvel? A végkövetkeztetés elaltatni látszott a félelmeinket: „Abrams tábornok és én egyaránt meg vagyunk győződve afelől, hogy ha szilárdan kitartunk az általunk követett irány mellett, a kambodzsai és a laoszi hadműveletek megfelelő hatással lesznek az ellenséges tevékenységre Dél-Vietnámban és az eredetileg eltervezett csapatkivonásainkra.”

És néhány napig a dolgok tényleg javulni látszottak. A dél- és az észak-vietnámi egységek közötti komolyabb összecsapások során az északiak kelleltenül engedtek (ha hinni lehetett a hadijelentéseinknek). Március 3-án új támadás in-

dult Xepon irányában, március 6-ra pedig a dél-vietnámiak már elég közel voltak ahhoz, hogy megalapozott lehessen az az állításuk, miszerint el is foglalták. De rövidesen feltámadt a gyanú: vajon nem csak azért akarják Xepon, hogy aztán arcesztés nélkül teljesen kivonulhassanak Laoszból? Március 8-án Abrams már arról tájékoztatott minket, hogy a xeponi körzet elfoglalása után a dél-vietnámi parancsnokok befejezettnek tekintik küldetésüket, és alig várják, hogy visszavonulhassanak.

Ez ellentétes volt a hadművelési általam értelmezett bármilyen koncepciójával. Semmi értelme sem volt olyan sokat kockáztatnunk csak azért, hogy három napra elfoglaljunk egy elhagyott laoszi várost. Az egész vállalkozás értelme az észak-vietnámi ösvényhálózat működésének megzavarása volt a száraz évszak nagyobb részében, és olyan sok elrejtett utánpótlási készlet megsemmisítése, amennyit csak fel tudunk lelteni. Amikor erre március 9-én felhívtam Bunker figyelmét, ő és Abrams újabb látogatást tett Thieu-nél, akitől zavart keltő magyarázattal távoztak: nem vonul ki Laoszból, csupán rotálja a katonai egységeit. Stratégiai tartaléka egyes elemeit valóban kivonja, de új egységekkel váltja fel őket. Miután néhány hetet titkos utánpótlási készletek felkutatásával töltöttek a xeponi körzetben, ezek az új egységek visszavonulnak délkelet felé a 914-es út mentén, a 611. számú kommunista báziskörzeten át, útközben megsemmisítve a kommunista utánpótlási rendszert. (Lásd a térképet az 1157. oldalon.)

Két tényező is táplálta a kétségeimet. Thieu nem szíveskedett közölni velünk, milyen friss egységekről beszél, mi pedig el sem tudtuk képzelni, melyek lehetnek ezek, annyi bizonyos, hogy egyetlenegről sem volt tudomásunk. Több mint tíz napon át sürgettük, hogy az 1. számú katonai körzetből vesse be a másik (név szerint a harmadik) hadosztályt. Ezt elutasította, úgy ítélve meg – mint a következő év eseményei bebizonyították, helyesen –, hogy a Harmadik Hadosztály nem állja a versenyt a harcedzett észak-vietnámiakkal. Akkor pedig honnan jönnek a harcoló alakulatokat felváltó csapatok? Az engem reggelenként tájékoztató szegény ezredes az Egyesített Vezérkartól a szarkazmusom céltáblájának szerepében találta magát, amikor a hivatalos verziót szavalta el, szemben a döntő bizonyítékokkal, miszerint a dél-vietnámiak valójában kivonulnak Laoszból. Még csak a látszata sem volt meg annak, hogy a 611. számú báziskörzeten keresztül hagyják el az országot. Mi ugyan nem tudtunk róla, de az történt, hogy amikor a dél-vietnámiak elérték a – Thieu által – veszteségekre megszabott kvótát, a hadműveletet befejezettnek nyilvánították, bár ezt velünk elfelejtették közölni.

Immár ragaszkodtam Haig helyszínre küldéséhez első kézből származó információ szerzésére. Ekkorra már Laird is tudta, hogy valami nincs rendjén, és mivel mindenképpen meg akarta osztani a felelősséget mással is, készségesen beleegyezett. Időközben március 18-án újabb üzenetet küldtem Bunkernek a háttéracsatornán:

Remélem, Thieu megérti: az elnök bizalma olyan kincs, amelyet nem szabad könnyelműen eltékozolnia, és hogy ezúttal talán utoljára próbálkozhat komoly amerikai támogatással a háta mögött.

Március 19-én Haig Vietnámba érkezése véget vetett minden illúzióknak. Jelentése szerint három héten át tartó szakadatlan harc után a két dél-vietnámi hadosztály parancsnokai már nem hajlandók tovább folytatni a hadműveletet: „Az I. Hadtestnél tett látogatásom meggyőzött arról, hogy a kérdés most már nem a megerősítés és a Laoszban maradás lehetősége, hanem annak sürgető szükségessége, hogy megértessük a dél-vietnámi hadsereggel: csak az amerikai tüzérő teljes összpontosítása mellett vonuljon vissza rendezett és taktikailag helyrállo módon.”

Néhány napon belül teljes lendületet vett a kivonulás Laoszból. Egészében véve a dél-vietnámiak elviselhető módon keveredtek ki a helyzetből, eltekintve néhány pánikba esett katona nem túl épületes és nem tipikus televíziós képétől, amint kétségbeesetten kapaszkodnak a helikopterek leszállótalpaiba. Még a legjobb körülmények között is nehéz lett volna a Fehér Háznak kiegyensúlyozott helyzetértékeléssel szolgálnia, de ezek a felvételek végképp elképzelhetetlenné tettek minden ilyen lehetőséget, és Washingtont annyira nem kielégítő módon tájékoztatták, a hadművelet pedig oly mértékben eltért az eredeti tervtől, hogy alternatív tények nem álltak időben rendelkezésre.

A kambodzsai Tyup-ültetvény elleni támadás hasonlóképpen lezáratlanul maradt. Az akció mindaddig jó eredményeket ért el, amíg a parancsnok Do Cao Tri tábornok, a dél-vietnámi hadsereg kevés, offenzívában gondolkodó főtisztjeinek egyike volt. Tri február 23-án helikopter-balesetben bekövetkezett halála után azonban a támadás a dél-vietnámiak óvatossága miatt elakadt, és óvatosságuk éppen azt idézte elő, aminek az elkerülésére törekedtek. A hadművelet fokozatosan kifulladásra jutott.

Az 1971. évi száraz évszakbeli offenzíva vízvázlatának bizonyult. Ez volt az utolsó olyan támadó hadművelet Indokínában, amelyben amerikai csapatok is részt vettek, ha csak támogató szerepben is. Egyértelműen nem váltotta valóra minden reményünket, de teljes kudarcot sem vallott. Mint Vietnám esetében mindig, az igazságot valahol az adminisztráció állításai és a bírálók mocskolódása között kell keresni. A xeponi támadás annyira nem zavarta meg az észak-vietnámi logisztikai előkészületeket, hogy megakadályozza Hanoi 1972. évi offenzíváját, le tudta azonban lassítani, hogy több hónappal – szinte egészen a száraz évszak végéig – késleltesse a megkezdését, maximális hatását pedig az Észak-Vietnámhoz legközelebb fekvő körzetekre korlátozza. 1972-ben az ellenség főcsapása a demilitarizált övezeten keresztül érkezett, ahol Hanoi utánpótlási vonalai a legrövidebbek voltak, és ahol a legkevésbé érintették őket a kambodzsai és laoszi hadművele-

tek. Minél délebbre próbáltak meg támadni az észak-vietnámiak 1972-ben, annál gyengébb volt a hatásuk, mivel a korábbi két év során végrehajtott hadműveleteink zavart keltettek menedékül szolgáló bázisaik és utánpótlási rendszerük működésében. Igazság szerint a dél-vietnámi szárazföldi erők és az amerikai légierő kombinációja éppen csak képessé tett minket az 1972-es észak-vietnámi offenzíva élének csorbítására. A Laoszba és Kambodzsába történő behatolással okozott „anyagháború” nélkül ez lehetetlen lett volna. Szerintem az 1970. és 1971. évi hadjáratok 1972-ben megmentettek bennünket.

Ugyanakkor a laoszi támadás nem váltotta be a reményeinket. Ennek számos oka volt. Tervezőink kevésbé aprólékosnak bizonyultak a vietnámi hadműveletek kiértékelésében, mint a sajátjaink tanulmányozásában. Ha a részt vevő erők amerikaiak, akkor a parancsnokok sohasem vállaltak volna be ilyen komoly kihívást Észak-Vietnám hadereje ellen azért, hogy a háború délen folytatódhassék, miközben rendkívül szűk mozgásteret hagytak a korrekcióra. A Washingtonból érkező nyomás átcsoportosítási központra változtatta saigoni főparancsnokságunkat. Hirtelen-váratlan egymástól óriási távolságra levő hadszíntéren folyó két komplex offenzív hadművelet felügyeletére kapott megbízást, és közben tartania kellett magát egy olyan csapatkivonási menetrendhez, amelyben nem hitt. Törvényileg meg volt tiltva a főparancsnokságnak az amerikai katonák harcmezőre küldése az előrenyomuló csapatokkal, de még saját légi hadműveleteink irányítása is, és kénytelen volt a költségvetési megszorítások által gúzsba kötve működni, azaz tudomásul venni légi bevetéseink korlátozását. A saigoni parancsnokságunk gépiesen működött; nem változtatta meg a már elhatározott folyamatokat egy potenciálisan döntő hadművelet sikere érdekében, Washington pedig reflexből cselekedett: jobban el volt foglalva a honi kritikusok, mint az ellenség harcéri támadásainak elhárításával.

Ami a dél-vietnámiakat illeti, Laosz sokat felszínre hozott tartósan meglevő hiányosságai közül. A tervezésükről kiderült, hogy irreális. Előírászerűen tükrözte azt, amit a parancsnoki és a vezérkari katonai akadémiákon tanítanak, de a helyi viszonyokra adaptálásuk elmaradt. Visszatekintve odáig jutottam, hogy azt is kétségbe vontam, vajon a dél-vietnámiak tényleg megértették-e valaha is, mit próbálunk megvalósítani. Célunk egyértelműen nem Xepon vagy bármely más földrajzi trófea megszerzése volt, hanem az észak-vietnámi erőforrások és logisztika lelassítása a száraz évszak idejére az 1972-es offenzíva méregfogának kihúzása céljából, amikor már csak hátrahagyott amerikai erők maradnak Vietnámban. Mint később kiderült, Thieu gyors látványosságot, nem pedig hosszú távú stratégiát akart. A dél-vietnámiak mindenekelőtt a katonai szervezetükben rejlő hiányosságoktól szenvedtek. Kevés tartalékkal rendelkeztek, veszteségekkel szembeni tűréshatáruk pedig – a védekező jellegű csatákat kivéve – alacsony volt. Tudatában lévén annak, hogy a parancsnokok politikai befolyása részben az álta-

luk vezetett egységek erejétől és moráljától függ, minden parancsnok takarékoskodni akart az eszközeivel, és vonakodott veszteségeket elszenvedni azért, ami távoli célnak tűnt a szemében. A dél-vietnámiak a korábbinál jobban harcoltak ugyan, de az eredmény korántsem volt meggyőző. Az 1971-es száraz évszaki offenzíva nem tudta megakadályozni Hanoi 1972-es támadását, mint reméltük, habár szinte biztosan tompította a hatását. Ekkorra valószínű lett, hogy a következő évben újabb katonai kihívásnak nézünk elébe.

Tiltakozó demonstrációk Washingtonban

A nyilvános tiltakozás nyugtalanul alvó bestiája – rémálunk, az ellenünk intézett kihívás és furcsa módon ösztönző erőnk egyben – ismét kitört a barlangjából. Amikor a társadalomban a célok közösek, lehetőség van a taktikáról egyeztetni. Valamilyen nagyobb cél elérése érdekében még eltérő törekvések esetén is van időnként tere némi szintézisnek az egymással szemben álló nézetek között. De amikor az alaptételeket illetően sincs egyetértés, amikor a kihívást nem csupán a megközelítés, hanem az indítók ellen intézik, akkor polgárháborús helyzet áll elő.

Laosz esetében a „hitelességi szakadék” nem annyira a kabinet hibájából következett be, hanem a vele szemben állók használták fegyverként, akik szándékosan üzték-hajszolták az adminisztrációt mindaddig, amíg a zaklatott hivatalnokok vagy mondtak egy később tévesnek bizonyuló előrejelzést (az elhíresült „fény az alagút végén” típusú kinyilatkoztatások vélemény- és megítélésbeli hibáknak tekinthetők, nem hazugságnak), vagy megpróbálták a tényeket kibúvók útján szépíteni. Ezt aztán az ellenfelek könyörtelenül kipécézték, hogy minden kormányzati cél iránt aláássák a bizalmat. A teljes nyilvánosságra hozatalért csapott láрма véget nem érő és követeléseiben teljesíthetetlen volt – részint (mint a laoszi hadművelet esetében) azért, mert Washington csak nehezen tudta megismerni a tényeket, részint pedig azért, mert a katonai vagy diplomáciai tervek bizonyos elemei csupán a siker esélyének kockáztatásával hozhatók nyilvánosságra. Sok bírálónk természetesen nem tényeket, hanem muníciót akart. Gyakran annak a nyilvánosságra hozatalát követelték, amiről korábban a bizalmas tájékoztatókon már tudomást szereztek.

Rég elmúltak immár azok a napok, amikor a háborúellenes platform *kölcsönös* csapatkivonást szorgalmazott. Két évvel korábban azért noszogattak minket, hogy némi jelképes egyoldalú kivonulással mutassuk meg őszinte jó szándékunkat. Azóta több százezer főnyi amerikai katonaságot vontunk ki, a szárazföldi harcokban való amerikai részvétel befejezése pedig küszöbön állt. De a bírálók most a feltétel nélküli végső kivonulás határidejének megnevezését követelték,

sőt még Thieu megbuktatását is sürgették – ami nem volt más, mint Hanoi követeléseinek adoptálása.

Február 26-án a könyörületesebb bírálók közé tartozó *Washington Post* még Nixon azon kijelentését is kifogásolta, miszerint „ameddig Észak-Vietnám továbbra is fogva tart akár egyetlen amerikai, erőink jelen lesznek az országban”. Mindezt nem annak az elhatározásnak közvetett bejelentéseként értelmezték, hogy a kivonulás után nem hagyunk hátra amerikai haderőt (amiben már hónapokkal korábban megegyezés történt a titkos tárgyalásokon), hanem határozatlan ideig tartó elkötelezettségnek: „Ez egyben annak beismerése is, hogy a Nixon-adminisztrációnak nincs egyoldalú, megmászhatatlan terve, amely ígéretet tesz arra, hogy véget vet országunk részvételének ebben a háborúban...” Ám egy háború egyoldalú és megmászhatatlan befejezésének egyetlen módja az ellenség követeléseinek feltétel nélküli elfogadása. Amint Észak-Vietnám világossá tette, az egyoldalú csapatkivonás nem fogja elérni a kívánt hatást; az amerikai foglyok továbbra is Hanoi kezében maradnak. Március 3-án az általában támogató hangnemű *Wall Street Journal* is csatlakozott a kórushoz. Azt magyarázva, hogy az adminisztrációnak két célja van a háborúval – az amerikai haderő kivonása és egy nem kommunista kormány fenntartása Saigonban –, arra hívta fel a figyelmet, hogy az utóbbi (amúgy kívánatos) cél nem homályosíthatja el a csapatkivonás feltétlen szükségességét. Március 4-én ugyanezt mondta ki a *Milwaukee Journal*, de még brutálisabban: „A dél-vietnámiak addig támaszkodnak ránk, amíg ott vagyunk. A világ egyik legnagyobb hadserege az övék. Ha nem tudnak megállni a saját lábukon most, akkor már túl késő. Az Egyesült Államok a továbbiakban nem viselheti el mindazt a belső meghasonlást és zavarodottságot, amibe ez a véres, tragikus és erkölcstelen háború kerül.”

Nem kellett hozzá sok idő, hogy e vélemények visszhangra találjanak a kongresszusban. A laoszi hadművelet kezdete és vége között nem kevesebb, mint öt kongresszusi határozati javaslatot nyújtottak be az elnök cselekvési szabadságának korlátozására a katonai akciók irányításában, megtiltva a hadikiadásokat Kambodzsában és Laoszban (ami pedig minden releváns kutatómunkánk bizonyossága szerint kulcsfontosságú volt a vietnámi háború szempontjából), vagy időpontot írva elő a feltétel nélküli csapatkivonásra. Február 22-én a Demokrata Párt politikájáért felelős bizottság a szenátusban egyhangúlag követelte az összes amerikai erő kivonását Indokínából 1972. december 31-ig, a légi szállítású deszantcsapatokat és a segédcsapatokat is beleértve. Február 25-én Walter Mondale és William Saxbe szenátor tizenhat további támogatóval együtt törvényjavaslatot nyújtott be, amely „előzetes és egyértelmű” kongresszusi felhatalmazás nélkül megtiltaná az amerikai erőknek egy Észak-Vietnám elleni invázió támogatását. A módosítás jelentősége nem pusztán abban nyilvánult meg, hogy korlátozott mindenféle tervezést az adminisztráció részéről, hanem abban is, hogy törvényi úton akart védettséget nyújt-

tani annak az országnak, amelynek hadserege ott masírozott minden szomszédos állam területén, és a tiltással mentesítette az észak-vietnámiakat védelmi célú erők otthon tartásától.

A laoszi kivonulás után tovább fokozódott a nyomás mind a média, mind a kongresszus részéről. Április 1-je és július 1-je között a képviselőházban és a szenátusban tizenhétszer került sor szavazásra a háború vezetésére szóló elnöki felhatalmazás korlátozása céljából, vagy pedig azért, hogy határidőt írjanak elő az egyoldalú csapatkivonásra (az egész évet tekintve ez összesen huszonkét ilyen szavazást jelentett). Június 22-én a szenátus 57–42 arányban elfogadta Mansfield szenátor jogilag nem kötelező határozati javaslatát [Sense of the Senate resolution], amely kinyilvánította: „Az USA politikája minden hadművelet bezüntetése Indokínában a legkorábbi megvalósítható időpontban, és az amerikai haderő haladéktalan és mielőbbi kivonása a javaslat kihirdetésétől számított kilenc hónapnál nem későbbi határidőig, az amerikai hadifoglyok szabadon bocsátásának függvényében.” Habár, mint már említettem, az ilyen típusú határozatok jogilag nem kötelezők, a Mansfield-előterjesztés jól illusztrálta Dél-Vietnám tragédiáját: az ellenzők nem voltak hajlandók felelősséget vállalni a hozzáállásukért, viszont eget-földet megmozgattak volna azért, hogy a kormány számára lehetlenné tegyék egy koherens stratégia követését.

Az átható kimerültség még azokban a mindinkább egyértelmű állításokban is tükröződött, miszerint semmilyen elképzelhető célkitűzés Vietnámban nem képes ellensúlyozni a háborúval szembeni hazai ellenérzést. A vietnámozást, amelyet két évvel korábban a részvételünk befejezésének egyik eszközeként szorgalmaztak, most a háború meghosszabbításaként támadták. Április 16-án a *Life* magazin bírálta a kivonulási határidő meghatározásának elutasítását: „Az elnyújtott és határozatlan ideig tartó kivonulás túlságosan is hasonlít egy elnyújtott és határozatlan ideig tartó háborúskodáshoz. [...] Az olyan ország, amely a háborút elviselhetetlennek találja, nem fogadhat el ilyen perspektívát.” A *New York Times* április 25-én kijelentette: „Nixon úr biztos lehet a közvélemény támogatásában, ha felhagy a vietnámozás kegyetlen illúziójával, és egyértelműen kinyilvánítja szándékát minden amerikai erő kivonására Vietnámból egy mielőbbi meghatározott időpontban, amennyiben a másik fél beleegyezik az amerikai foglyok szabadon bocsátásába, és garantálja az amerikai csapatok biztonságos távozását.” A mérsékelt hangnembű megnyilatkozások az egyoldalú csapatkivonást Thieu elnöknek szóló utasításokkal fejték meg, amelyek a kormánya bázisának kiszélesítésére és a kommunistákkal kötendő „kompromisszumra” szelítorták fel – mintha az ő személye lenne a rendezés legfőbb akadály, és mintha valóban létezne efféle tárgyalási opció. „A Saigon előtt álló választási lehetőség az – írta a *New York Times* szerkesztőségi cikke április 6-án –, hogy a végtelenségig folytatja a háborút, vagy tárgyal a kompromisszumos rendezésről. A dél-vietnámi

kormány kibővítésére tett lépések és az ideai választások megnyitása a kommunisták előtt, ha beleegyeznek egy tűzszünetbe, hasznos lépések lennének a politikai megoldás irányában.”

A Johnson-adminisztráció egykori tisztviselői, miután hivatali idejükben még egy korlátozott kivonulásra sem dolgoztak ki semmiféle tervet, továbbra is meg voltak győződve arról, hogy a teljes és egyoldalú csapatkivonás ígérete mielőbbi békét garantálna. Clark Clifford és Averell Harriman egyetlen alkalmat sem mulasztott el e nézet nyomatékosítására, míg más extisztviselők delegációk élén lobbiztak a kongresszusban a rögzített határidőért. Az előző évi tűzszüneti kezdeményezésért annak idején kinyilvánított elismerés teljes egészében feledésbe merült az adminisztráció szakadatlan ostromozása közepette, amiért nem állunk elő újabb javaslattal, noha – az ebbe az irányba mutató minden bizonyíték tanúsága szerint – kezdeményezéseink semmi érdeklődést sem váltottak ki Hanoiból. Észak-Vietnám sem nyilvánosan, sem titkosan nem tért el attól a követelésétől, hogy a háború nem érhet véget, amíg meg nem döntöttük a saigoni kormányt. Azt sem magyarázta meg soha senki, vajon mi értelme lenne a harc folytatásának, ha már egyszer megállapítottunk egy rögzített határidőt, és szerepvállalásunk végének bejelentése után miképpen igazolhatnánk a további veszteségek létjogosultságát. 1971 áprilisában és májusában hat héten át demonstrációk zajlottak Washingtonban: tömeggyűlések a háborút ellenző vietnámi veteránok szervezésében (köztük gyertyás felvonulások, veteránok szabadtéri gyűlései, kongresszusi tanúvallomások, katonai kitüntetések szimbolikus eldobása), háborúellenes röplapok osztogatása kormányzati épületekben, valamint tömeges május 1-jei kampány polgári engedetlenséggel, zavarkeltéssel és vandalizmussal fűszerezve, aminek célja „a kabinet megfegkeztése” volt.⁹

A türelmetlenség nem korlátozódott a bírálókra. Nixon kitarzott az általa követett irány mellett, nem azért, mert folytatni akartuk a háborút, hanem mert a kilépés áraként nem tudtunk beleegyezni abba, hogy meg kelljen buktatnunk egy baráti kormányt (amelyet az elődeink által szervezett puccs juttatott hatalomra), és gúnyt űzzünk milliók áldozatából, akik megbíztak bennünk. És nem tudtuk, miképpen magyarázzuk meg az amerikai anyáknak, hogy fiaiknak miért kellene továbbra is kockáztatniuk az életüket, miután már megszületett az egyoldalú csapatkivonás határideje. Nixon ugyan nehéznek találta nagyvonalúan megfogalmazni mindezt, de hősies erőfeszítéseket tett rá beszédeiben és a sajtókonferenciákon: „A kérdés nagyon leegyszerűsítve a következő: Úgy hagyjuk-e el Vietnámot, hogy – saját tetteink által – tudatosan a kommunisták kezére adjuk az országot? Vagy oly módon távozzunk-e, ami a dél-vietnámiaknak reális esélyt ad a szabad népként való túlélésre?”¹⁰

Az a tény, hogy legtöbb bírálónknak már vagy elege volt belőle, vagy gúnyolták mint nyílt végű kötelezettségvállalást, a kérdést egyáltalán nem tette kevésbé

érvényessé, sem kevésbé fontossá. Az az Amerika, amely mindenütt a szabad népek védőbástyája volt, nem tehetette meg, hogy kifáradásra hivatkozva egyszerűen eltávolodjon egy kis szövetséges mellől, egy évszázad elkötelezettségétől, 45 ezer főnyi veszteségtől és a családjaik gyötrelmeitől, akiknek áldozata így visszamenőlegesen értelmét vesztené. Ráadásul a végeredmény jó eséllyel a háború megnövekedett kockázata lett volna. Februárban a következőt mondtam egy sajtóértekezleten:

Szeptemberben a közel-keleti helyzet borotvaélen táncolt. Ha a fő ellenségeink bármelyike elhamarkodottabban cselekedett volna, robbanásra kerül sor. [...] Úgy sikerült elkerülnünk egy közel-keleti háborút, hogy egyaránt voltunk határozottak és visszafogottak. De sem a határozottságunk, sem a visszafogottságunk nem jelentett volna az égvilágon semmit sem szeptemberben, ha korábban [Délkelet-Ázsiában] nem alapozunk meg bizonyos fokú hitelességet a tetteinkkel.

Hazai ellenfeleinket azonban nem tudtuk meggyőzni, hogy pontosan erről van szó. Hanoi cselekedetei közül semmit sem tekintettek cinikusnak vagy harciasnak. Amikor az adminisztráció előterjesztett egy javaslatot, szinte az érdekükben állónak tartották a lekicsinylését, vagy feltételezték, hogy az indítvány készűnű, de legalábbis jelentéktelen. Az észak-vietnámiak trükkjeit, függetlenül attól, hogy mennyire átlátszók voltak, olyan nyitásként kezelték, amit egy háború mellett eltökélt adminisztráció korlátoltan figyelmen kívül hagy. Annyi biztos, hogy Nixon nem segített a helyzeten öntelt kijelentéseivel és méltánytalan megjegyzéseivel. Ám nem érthetjük meg Vietnám tragédiáját, ha nem vagyunk hajlandók beismerni: országunk legjobb polgárai közül néhányan úgy gondolták, a saját kormányuk lejárásával szolgálják leginkább a béke ügyét. E leg súlyosabb problémánkat egy április 8-án megtartott háttér-tájékoztatón összegeztem:

Emlékszem, három évvel ezelőtt a megvilágosodás netovábbjának volt tekinthető azt gondolni, hogy a tárgyalás a háború befejezésének hasznos módja.

Ma sokak szerint a korlátoltság netovábbja azt gondolni, hogy a tárgyalás a háború befejezésének egyik eszköze lehet.

Volt idő, amikor azt mondták, hogy vietnámiakkal kell helyettesítenünk az amerikaiakat. Most ezt az elképzelést támadások érik. [...]

Úgy gondoljuk, adnunk kell a dél-vietnámiaknak egy reális esélyt arra, hogy megálljanak a saját lábukon, és hogy az, ami az amerikai nemzettesttel történe, ha egy elnök hétévnyi háború és 40 ezer főnyi áldozat után tudatosan a kommunisták kezére játszana egy baráti országot, olyasvalami lenne,

amitől sok éven át szenvednénk, még akkor is, ha egy ilyen rendezést követően egy ideig a megkönnyebbülés érzése fogna el minket.

Továbbra sem adtam fel a reményt, hogy valamiképpen át tudom hidalni az adminisztráció és a bírálói között tátongó szakadékot. 1970 és 1971 április 1-je között minden hírverés nélkül tizenkilencszer találkoztam diákok és fiatal tüntetők csoportjaival, huszonkilenc alkalommal a háború tudós kritizálóival, harmincszor pedig szenátorokkal és más prominens bírálókkal – összesen hetvennyolc alkalommal, vagyis hetente több mint egyszer. Sokan közülük hajdani egyetemi kollégáim voltak, míg mások új barátaimmá lettek.

Az 1970-es kambodzai hadművelet idején megismerkedtem egy fiatal pacifistával, aki megfogadta, hogy mindaddig éhségstrájkot folytat, amíg a hadműveletet le nem állítjuk, vagy amíg elő nem adhatja érveit az elnöknek. Brian McDonnell és egyik barátja a Fehér Házzal szembeni Lafayette parkban, a Pennsylvania Avenue túloldalán ült napjában egy óra hosszát, így próbálván drámai erőt adni eltökéltségüknek arra, hogy a háború befejezése érdekében áldozatot hoznak. 1970 júniusának elején egy közös barátunk javaslatára a Fehér Ház engedélye nélkül meglátogattam McDonnelt az egyszerű lakásában Georgetownban. Megindított az őszintesége még úgy is, hogy nem értettem egyet a következtetéseivel. Megmondtam neki: olyan cél érdekében áldozza fel magát, ami a teljesülés útján van. A döntés már megszületett Kambodzsa elhagyására, és biztosítottam a végrehajtásáról. Továbbá nemigen várhatja, hogy morális zsarolás útján találkoztót kényszeríthet ki az elnökkel; ha befejezi az akcióját, minden tölem telhetőt megteszek egy találkozó megszervezése érdekében. Erre véget vetett az éhségstrájknak. A kivonulási határidőhöz tartottuk magunkat, arra viszont sohasem sikerült rábeszélnem Nixont, hogy fogadja.

Ezután többször találkoztam Briannel, rendszerint a hivatalomban, és mindig a nyilvánosság kizárásával. Gyakran magával hozta rendkívüli feleségét, Alice-t, egy fekete bőrű fiatal nőt, aki szociális munkát végzett a philadelphiai gettóban, ahol hónapokkal később brutálisan meggyilkolták egy lövöldözésben. Milyen kegyetlen is a végzet, hogy ilyen borzalmat mér rá két olyan szelíd és nemes emberre, aki szenvedélyesen irtózik az erőszaktól! Magánemberként elmentem a temetésére.

1971 elején Brianben olyan vadromantikus ötlet fogalmazódott meg, ami ír származására vallott. Találkoztót javasolt a barátai egy csoportjával, akik elmondása szerint örömmel fogadnának egy vitát velem a háborúról és társadalmunk problémáiról. Meghívtam őket a Fehér Házba. Mint kiderült, a három barát valójában egy apáca és két katolikus laikus testvér volt, akiknek a nevét összefüggésbe hozták egy, az elrablásomra szőtt állítólagos összeesküvéssel, de hivatalosan sohasem vádolták meg őket közreműködökként. Amikor a sajtó McDonnell

egyik barátja révén később tudomást szerzett a találkozóról, figyelmeztetésben részesültem a titkosszolgálat és az igazságügyi miniszter részéről, és magyarázatot követeltek tőlem.

Egy szombat délelőtt találkoztam Briannel és a barátaival 1971. március 1-jén a Fehér Ház válságközpontjában. Azon igyekeztünk, hogy legalább ideiglenesen sikerüljön áthidalnunk a társadalmunkat megosztó kölcsönös meg nem értést. Udvariasan és nyugodt hangon kifejezték mély és szenvedélyes szembenállásukat a háborúval, de a befejezését illetően nem volt elképzelésük. Számomra viszont az jelentette a problémát, hogy a kimunkálatlan ötleteket – bármennyire is mélyen hittek bennük – konkrét politikára fordítsam le. Örökké lezáratlanul maradó párbeszéd volt a miénk politikusok és próféták között – akik az időben és megvalósítható fázisokban ténykednek, szemben azokkal, akiket az igazság és az örökkévalóság foglalkoztat.

Könnyebbnek találtam tisztelni ezeket az elkötelezett és következetes pacifistákat, akik gyűlöttek minden gyilkolást, mint azokat, akiknek az erkölcsisége szelektív volt, akik az amerikai katonai akciókat elítélték, de az észak-vietnámit, az indiait vagy a szovjetet nem. McDonnell érvelése szerint a vietnámi háború folytatásával morálisan szétesünk, és leromboljuk bármiféle gyógyulás esélyét a társadalmunkban. Azt a gondolatot erősítjük, hogy az emberi élet olcsó, és nem számít, s egyedül az erő dönt. Úgy véltem, ennek pont az ellenkezője igaz. Nem alapozhatjuk meg morális pozíciónkat a barátaink feláldozásával, megrendítve mindenkiné a bizalmát, aki ránk támaszkodik. Nézetem szerint a társadalmunk Vietnámon messze túlmutató betegségben szenved. Eluralkodott benne az önsajnálát érzése és a jellegét tekintve már csaknem liturgikussá váló személyes fájdalom. A találkozó végén megpróbáltam szavakba önteni a dialógus lezáratlanságát, frusztrációját és gyötrelmességét: „Valakinek, nem tudom, kinek, hidat kell építenie azok között, akik *törődnek* a dolgokkal, és azok között, akik *teszik* őket. Beismerem, a híd négyötödét a kormánynak kell megépítenie, a hatalmon levőknek és a tenni képeseknek. Ám a fennmaradó ötödrésznek kívülről kell jönnie, és még azt sem tudom, miképp mondjam meg önöknek, hogy próbálják megtenni.”

Súlyos balsejtelemmel, de a hosszú távú nemzeti érdek alázatos átérzésétől eltelve az Egyesült Államok kormánya arra a következtetésre jutott, hogy a szabad népek biztonságát mindenhol kockára tenné az alapvetően nárcisztikus cserbenhagyás. Egyszerűen nem adhattunk át tízmilliókat Délkelet-Ázsiában egy olyan kommunista uralomnak, amelyről tudtuk, hogy elnyomó és brutális lesz. Minimális feltételekben meg fogunk egyezni, de nem hozunk szégyent országunkra az azal, hogy a barátainkkal szemben az ellenségünk mellé állunk. És ha nem leszünk hajlandók elfogadni Hanoi követeléseit, csak két lehetőség marad: vagy sikerül megtárgyalnunk egy általunk vallott értékekkel összhangban lévő kompromisszumot, vagy 1972-ben újabb katonai erőpróbára kerül sor.

Folytatódnak a tárgyalások

Nem volt még egy olyan cél, amely iránt akkora szenvedéllyel köteleztem volna el magamat, mint az egység és az összetartás helyreállítása fogadott hazámban azal, hogy megbeszélések útján véget vetek a Vietnám okozta gyötrelmeinek. Nixon ebbe meglehetősen vonakodással egyezett bele. Amint már említettem, nálam mindig kételkedőbb volt abban, hogy bármilyen tárgyalás sikerrel járhat addig, amíg meg nem előzte egy katonai erőpróba. Igaza lett. Laosz után először áttekintettük a stratégiai kilátásokat 1972-re, majd átgondoltuk, miképpen tudjuk variálni tárgyalási feltételeinket Hanoi rugalmasságra késztetése érdekében.

A Wayne Smith vezette rendszerelemző stábom katonai vonatkozású konklúziói figyelemre méltón jövőbe látónak bizonyultak. Véleményük szerint a laoszi behatolás révén egy évet nyertünk. Úgy ítélték meg, hogy a kambodzsai és laoszi hadműveletek eredményeképpen az észak-vietnámiak csak Dél-Vietnám északi részén, a demilitarizált övezeten át az 1. sz. katonai körzetben, valamint – kisebb mértékben – a 2. katonai körzetben fekvő Középső-fennsíkon őrizték meg képességüket komolyabb támadás indítására. A kambodzsai behatolásnak köszönhetően a 3. katonai körzetben Hanoi offenzív hadműveletei elesnek a gerillák támogatásától, így ott nem lehet hosszú időn keresztül hagyományos támadásokat folytatni, míg a 4. katonai körzetben egyáltalán nem kell offenzív fenyegetéssel számolni a főerők részéről. Mivel a laoszi hadművelet zavart okozott Hanoi logisztikai rendszerében, a száraz évszak második fele, feltételezhetően 1972 kora márciusa előtt valószínűtlen egy offenzíva. (A becslés csak három hetet tévedett: a támadás valójában március végén vette kezdetét.) A kérdés az volt, vajon Hanoi ugyanilyen eredményre jutott-e a számításaiban, és ha igen, megkockáztat-e egy offenzívát 1972-ben, vagy megpróbál komolyan tárgyalni 1971-ben.

Ezekre a kérdésekre gondolva mentem vissza Párizsba, a titkos tárgyalások újabb fordulójára. A laoszi hadművelet alatt a tárgyalások elkerülhetetlenül el-lankadtak. 1971 áprilisának közepén Xuan Thuy egy plenáris ülésen konkrét határidő megnevezésére szólította fel az Egyesült Államokat; viszonzásul Hanoi garantálná kivonulásunk biztonságát, és „megvitatná” a hadifoglyok helyzetét. A plenáris üléseken mi nem foglalkoztunk ezekkel a témákkal, mivel már hallottuk őket az előző évben, és mert egy külön amerikai–észak-vietnámi tűzszünet elfogadhatatlan volt számunkra. Hanoi határidőre vonatkozó elképzelése semmit sem változott; ha egyszer elfogadunk egy konkrét időpontot, az óra minden mástól függetlenül ketyegni kezd. Azt is tudtuk, hogy amennyiben Hanoinak bármilyen új és komoly mondanivalója van, megtartja a következő titkos találkozóig. Április 24-én Walters tábornok kapcsolatba lépett az észak-vietnámiakkal Párizsban, május 16-át javasolva a tárgyalások folytatásának dátumaként „új megközelítések alapján”. A rá jellemző igazán készséges együttműködési szellem-

ben Hanoi május 14-ig várt a válasszal. Nem volt nehéz elképzelni, mit szoltak volna bírálóink, ha a szerepek felcserélődnek, és mi várakoztatjuk meg Észak-Vietnámot három hétig, mielőtt válaszolunk, és akkor is negyvennyolc órával a javasolt dátum előtt tesszük meg. Hanoi ugyan elfogadta az ajánlatot, de május 30-át nevezte meg, amire mi május 31-ével kontráztunk, részint azért, hogy ne fogadjuk el a kommunisták időpontját, részint pedig logisztikai és biztonsági okokból. (Ez volt egy hosszú héttvége utolsó napja, így a távollétem nem lesz feltűnő.)

A találkozó előtt új hét pontos békeprogramot mutattam be Nixonnak, amelyet előterjesztésre javasoltam. Habár alapvetően szkeptikus volt, és attól tartott, hogy Hanoi megpróbál ámítani bennünket, „végső ajánlatként” felhatalmazást adott az előterjesztésre. Ami azt illeti, minden eddig prezentált tervünk közül ez sikerült a legátfogóbbra. Kidolgozása az én munkám volt a stábom részéről Lord és Smyser közreműködésével, majd Bunker jóváhagyta, Thieu pedig elfogadta. Arra törekedtünk benne, hogy tárgyalási javaslatainkat összhangba hozzuk a tetteinkkel.

A hét pontos terv felismerte: mivel erőink legnagyobb részét egyoldalúan kivonjuk, nem hasznosíthatjuk alkualapként a Hanoitól szintűgy elvárt teljes kivonulásra. Így a hátrahagyott erőket próbáljuk meg alkualapként használni, miközben tudatában vagyunk annak, hogy a határidőket szorgalmazó erősödő kongresszusi nyomás – ami a McGovern–Hatfield-típusú módosításokra adott egyre növekvő számú szavazatokban tükröződik – előbb-utóbb még ezt a potenciális engedményt is irrelevánssá teszi. Első pontként konkrét dátum megállapítását javasoltuk a teljes kivonulásra. Lemondtunk a kölcsönös csapatkivonás követeléséről, feltéve, ha Hanoi beleegyezik, hogy véget vet minden további beszívárgásnak Indokína országaiba. A javaslat értelmében tehát ki tudnánk szállni a kölcsönös csapatkivonás követelésének taposómalmából, miközben a miénket egyoldalúan végrehajtjuk, így valójában hátrahagyott erőinket ajánljuk fel a beszívárgás befejezéséért cserébe. Elméletileg az észak-vietnámi egységek eltűnnek a színről, ha nem lehet őket megerősíteni. Kétségtől megsemmisíthetjük ugyan a megerősítésre vonatkozó tiltó rendelkezést (4. pont), de ez esetben a csapatkivonásról szóló előírást is semmibe vesszük, amit tényleg meg is tettek Laoszban egy évtizeddel korábban, és amit néhány évvel később megtenni készültek Laoszban és Kambodzsában. Bármilyen legyen is a megállapodás, a mi hajlandóságunktól függ a végrehajtása. Harmadik pontként javasoltunk egy tűzszünetet a fennálló helyzet alapján egész Indokínában, amely az amerikai csapatkivonások kezdetekor lépne életbe egy megállapodásban rögzített végső menetrend szerint, nemzetközi ellenőrzés mellett (5. pont). Hatodik pontunk garanciákra szólított fel Laosz és Kambodzsa függetlenségének, semlegességének és területi integritásának biztosítására azzal, hogy mindkét fél megújítja az ígéretét az 1954. és 1962. évi genfi egyezmény tiszteletben tartására. Megismételtük javaslatunkat valamennyi ha-

difogoly és ártatlan civil azonnali szabadon bocsátására mindkét fél részéről humanitárius alapon és az amerikai csapatkivonási menetrend integráns részeként (7. pont). Dél-Vietnám politikai jövőjének rendezését a dél-vietnámiakra kell bízni (2. pont). Mondani sem kell, egyoldalú csapatkivonásunk az összes többi kérdésben létrejövő megállapodás függvénye. A határidő csak a megállapodás létrejötte után lép érvénybe, és ugyanekkor kezdődik meg a visszaszámlálás is. A javaslat szövege a végjegyzetekben olvasható.¹¹

Az ajánlat fordulópontot jelentett vietnámi diplomáciánkban. Ami azt illeti, lényegében ezt fogadta el Hanoi tizenhat hónappal később. A katonai kérdéseket külön-külön megoldandó feladatokra (amerikai csapatkivonás, tűzszünet, a hadifoglyok visszaadása) választotta szét. Ezt a megközelítést javasoltam még 1968-ban a *Foreign Affairs*-ben megjelent cikkemben, nemzetbiztonsági tanácsadóvá történt kinevezésem előtt. A Thieu általi elfogadása 1971-ben, a rá nehezedő nagy nyomás idején, abba a tévhitbe ringatott minket, hogy 1972-ben is üdvözölni fogja, amikor úgy vélte, győzelemre áll.

A május 11-i találkozóra a Rue Darthe kopottas szobájában került sor. Az egymással szemben helyet foglaló amerikai és vietnámi delegációt ismét csak egy keskeny szőnyeg, ám egy szakadéknyi mélységű véleménykülönbség választotta el egymástól. Ez a találkozó bizonyult az első valódi tárgyalásnak az észak-vietnámiakkal. Három hónapon át tartott, és azért nem vezetett eredményre, mert végül Hanoi még mindig ragaszkodott hozzá, hogy mielőtt beleegyezik a tűzszünetbe és az amerikai hadifoglyok visszaadásába, építsük le a szövetségeseinket, és alapozzunk meg egy kommunista ellenőrzés alatt álló kormányt.

Xuan Thuy túlságosan is éles eszű volt ahhoz, hogy ne vegye azonnal észre: fontos változást terjesztettünk elő a katonai kérdésekben, habár úgy tett, mintha nehéznek találná megérteni őket. Továbbra is azzal érvelt, hogy a „korrekt és logikus” megoldás az, ha a tárgyalás bármilyen más aspektusától teljesen függetlenül határidőt nevezünk meg az egyoldalú csapatkivonásra. Nem volt hajlandó elmozdulni arról az álláspontonról, miszerint Hanoi még egy kivonulási dátum rögzítése esetén is csak „megvitatni”, és nem garantálni hajlandó a hadifoglyok elengedését – ez mutatta, hogy egyértelműen eszközként akarták használni őket arra, hogy a saigoni kormány megdöntésére kényszerítsenek minket. Azt sem tudta megállni, hogy kioktasson ingatag belpolitikai helyzetünkről, ami az alábbi éles szóváltáshoz vezetett közöttünk:

KISSINGER: Mi majd törődünk a mi közvéleményünkkel, maguk meg törődjenek a magukéval.

XUAN THUY: Mivel a maguk közvéleménye beszédes bizonyítéka a helyzetnek, ezért muszáj foglalkoznunk vele.

KISSINGER: Hallani sem akarok erről ezeken a megbeszéléseken.

Xuan Thuy fenntartotta Hanoi politikai követeléseit, Thieu, Ky, Thiem és a többi „háborús vezető” leváltását, sőt még segítőkész is akart lenni: az elcsalt választásokról szerzett élettapasztalatára támaszkodva rámutatott, hogy a küszbönálló dél-vietnámi elnökválasztás kiváló alkalmat nyújt nekünk „természetes” úton megszabadulni a szövetségeseinktől.

Habár hevesen visszautasítottam a beugrató politikai javaslatok figyelembevételét, Xuan Thuy egyértelműen új katonai stratégiánk megvitatásának életben tartására törekedett, ami azt sugallta nekem, hogy Hanoi esetleg a politikai követelések ártértelezése zajlik. Egészében véve a szokásosnál jobban odafigyelt az előterjesztéseinkre. Most az egyszer nem vetette el őket a „nincsen bennük semmi új” minősítéssel. Ismételten közölte: Hanoi komolyan tanulmányozni fogja a javaslatunkat. Harctéri idegsokkos állapotunkban az ötlött fel bennünk, hogy a tárgyalások e minimális előfeltétele újfajta rugalmasságot mutat. Az egyik pillanatban még ezt is képes volt mondani: „Amennyiben az önök javaslata általánosságban véve elfogadásra talál, akkor a következő alkalommal készen kell állnunk minden konkrét kérdés megvitatására.” Hangsúlyozta Hanoi óhaját a tárgyalásra. Nem szajkózta a szokásos kikötést, miszerint teljes körű politikai rendezés hiányában lehetetlen a tűzszünet. Ismételten újabb találkozót kért. Most első ízben árult el türelmetlenséget, jóval július 1-je előttre javasolva a leendő megbeszélés időpontját. Végül június 26-án állapotunk meg. Hamarosan hírt kaptunk arról, hogy Le Duc Tho elhagyta Hanoi, és útban Párizs felé megáll Pekingben és Moszkvában. Első alkalommal tűnt úgy, hogy komoly tárgyalás van kilátásban, sőt más jelek is áttörésre utaltak. Emellett az utolsó simításokat végeztük titkos pekingi utamon (a végleges és határozott meghívás június 2-án érkezett meg Washingtonba), és továbbra is vizsgáltuk egy csúcs lehetőségét a Szovjetunióval. A rendkívüli remény pillanata volt ez.

Természetesen Xuan Thuy újra meg újra szívfájdító nyilvános célzásokat ejtett el Párizsban a kivonulási határidő rögzítését szorgalmazó kongresszusi presziók ösztönzésére. A június 3-i plenáris ülésen, miközben megismételte, hogy „a két döntő fontosságú és elválaszthatatlan kérdés” a politikai és a katonai, kétértelműen hozzátette: „az azonnali döntő fontosságú cél” a kivonulási határidő. Június 8-án a háború ellen lobbizó jogászok vacsoráján felszólaló Clark Clifford kijelentette: „jó oka van azt hinni”, hogy egy 1971. december 31-re kitűzött kivonulási határidő biztosítani fogja hadifoglyaink szabadon bocsátását. De amikor egy újságíró keményen rákérdezett, Xuan Thuy cáfolta ezt. A *Washington Post* június 10-i számában megjelent interjújában Chalmers Roberts a következő konklúzióra jutott: „A központi kérdés az Egyesült Államok és Észak-Vietnám között a párizsi béketárgyalásokon mindig is Saigon politikai jövője volt, szemben azzal, hogy újabban mind a kongresszusban, mind másutt a csapatkivonásra és a hadifoglyok szabadon bocsátására koncentrálnak.”

Emellett a június volt az a hónap, amikor a kongresszus első alkalommal szavazott jogi érvennyel az adminisztráció Vietnám-politikájának felülbírlatára. Június 22-én a vezető lapok szerkesztőségi tetszésnyilvánításától kísérvé a szenátus 57–42 arányban elfogadta a Mansfield-módosítást, amely felszólította az elnököt, hogy kilenc hónapon belül vonjon ki minden amerikai erőt Vietnámból, ha Hanoi beleegyezik az összes hadifogoly szabadon bocsátásába. Ennek gyakorlati folyamánként hét pontunk közül öt okafogyottá vált a titkos tárgyalásokon. Hanoi most már tudta, hogy létezik egy hivatalosan megállapított korlátozás, aminek a határáig kockázat nélkül elmehet, sőt, amennyiben ezek a presziók fokozódnak, nem lesz szükség tárgyalni tűzszünetről bárhol Indokínában, vagy ígéretet tenni a beszívargás megszüntetésére, vagy Laosz és Kambodzsa semlegességének és függetlenségének tiszteletben tartására. Ha beleegyezik foglyaink szabadon bocsátásába, jó esély van arra, hogy a kongresszus utasítást ad az amerikai erők feltétel nélküli teljes kivonására.

Visszatekintve el kell gondolkodnom: vajon nem fizettünk-e túl magas árat a titkosságért? Hanoi azért ragaszkodott hozzá, mert meg akarta fosztani az adminisztrációt attól, hogy a tárgyalásokat a közvélemény maga mellé állítására használhassa fel. Azért mentünk ebbe bele, mert úgy gondoltuk, hogy a siker fontosabb a publicitásnál, de azért is, mert a tapasztalat megmutatta, hogy a javaslatainktól függetlenül bírálóink tovább hajszolnak minket, aláásva a pozíciónkat. Nincs kétség afelől, hogy 1971-ben a titkosság egyre több engedmény kicsikarását tette lehetővé Hanoi számára, az viszont a találgatások birodalmába tartozik, hogy a nagyobb nyitottság vajon véget vetett volna-e a folyamatnak, vagy épp ellenkezőleg.

Végül eljött a június, az a hónap, amikor nyilvánosságra kerültek a Pentagon-iratok. Az adminisztráció reakciójának heveségét csak kínai kezdeményezésünk és a vietnámi tárgyalások összefüggésében lehet megérteni. A háború során most első ízben kegyeskedett Hanoi azt mondani, hogy tanulmányozni fog egy amerikai javaslatot. Okkal vagy ok nélkül úgy képzeltük, hogy Észak-Vietnám alapvető döntéshez közeledik: fejezze-e be a háborút az októberi dél-vietnámi elnökválasztás előtt, vagy sem. És pontosan abban a pillanatban, amikor a döntések meghozatala folyamatban volt Hanoi, dokumentumok ezrei jelentek meg hirtelen a sajtóban, azok által kiszivárogtatva, akiknek a motivációja minden amerikai erőfeszítés lejáratása volt Vietnámban. Nem változtatott a problémákon az sem, hogy az iratok kiszivárogtatása mögött álló gazember az adminisztráció egykori munkatársa volt. Ha Hanoi ebből hazai támogatottságunk erodálódását vonja le következtetésként, bármi legyen is az oka, minden bizonnyal szigorúan kitart az álláspontja mellett. A háború folytatódni fog, és 1971-ben a kapitulációt kivéve nem lesz esély a békére. Ma már nem hiszem, hogy a Pentagon-iratok nyilvánosságra hozatala döntő változást idézett elő Hanoi elhatározásában, miszerint

1971-ben nem egyezik meg velünk. De akkoriban ezt még nem tudhatta sem a kormány, sem azok, akik ellopták a dokumentumokat.

Amikor június 26-án találkoztam Le Duc Thóval, a viszonyokat korántsem lehetett ideálisnak nevezni. Lelepleződésem kockázatát minimalizálendő új útvonalat választottam Párizsba. Kétnapos látogatást szerveztem magamnak Londonba, amihez jó barátom, Sir Burke Trend brit kabinettitkár szolgáltatta a meghívást. Ürügyként azt találta ki, hogy a segítségemmel meg akarja ismerni a nemzetbiztonsági tanácsi rendszer működését. Ezzel a trükkel valószínűleg inkább az amerikaikat lehetett bolonddá tenni, és nem az angolokat, akik nagyon jól tudták, hogy ilyen procedúrákat szinte lehetetlenség lenne átültetni a brit kabinetrendszerbe. De bátor angol köztisztviselőre vallt az a látszatot keltetni, mintha Nagy-Britanniának bármi tanulnivalója lenne az USA-tól az államigazgatás terén. A kétnaposra tervezett konzultáció második napján Burke vidéki kirándulásra tett javaslatot. A szóban forgó „vidék” egy katonai repülőtér volt, ahonnan brit gép szállított Párizsba. Váratlan fennakadást jelentett, hogy a Villacoublay repülőtér egy órára lezárták a forgalom elől, mert a francia elnök épp akkor indult útnak onnan. Végül azonban eljutottunk a Rue Darthéra, ahol tizennégy hónap múltán most először Le Duc Tho várt rám.

„Ducky”, ahogyan időközben elneveztük magunk között, nem is lehetett volna szívélyesebb. Ahelyett, hogy szokás szerint a nappaliban foglaltunk volna helyet, bevitt az aprócska étkezőbe, ahol már elhelyezték a zöld posztóval borított tárgyalóasztalt. Négyszemközti találkozóink során a berendezés első ízben emlékeztetett hivatalos eszmecserére és alku megkötésére alkalmas helyiségre. Azt akarta ezzel jelképezni, hogy komoly tárgyalási céllal jött, nem pedig gyalázkodni és lélektani hadviselést folytatni. Le Duc Tho annyira eltökélte magát a barátságos légkör kialakítása mellett, hogy még a Kambodzsában elkövetett álnok amerikai hitszegést ecsetelő hősköltevényének félbeszakítását is megengedte nekem. Amikor ismételten hangsúlyoztam, hogy semmi közünk sincs Szihanuk megbuktatásához, Ducky válasza új dimenzióval bővítette az ismeretelméletet (a tudás filozófiáját). Maximális erőfeszítéssel nagylelkűségre törekedve imigyen szólt: „Átmenetileg elhiszem, hogy semmi közük nem volt a puccshoz Phnompenben.” De rögvest gondoskodva róla, nehogy magával ragadjon ez a példa nélküli – bár korlátozott érvényű – deklarációja, miszerint el is hiszi, amit mondok, hozzátette: kijelentését inkább az udvariasság, és nem a meggyőződés diktálta.

Ha már egyszer a témánál volt, Le Duc Tho felvilágosítással szolgált nekem kommunista szövetségeseivel való kapcsolatairól is. Még január 9-én közöltem Dobrinyinnal: kész vagyok felújítani a titkos tárgyalásokat az észak-vietnámiakkal, mire a szovjet nagykövet azzal a válasszal tért vissza, hogy Hanoi inkább a már meglévő párizsi csatornákon át kíván érintkezni velünk. Le Duc Tho most keserű szemrehányással illetett azért, mert közvetítőket vettünk igénybe.

Emellett határozottan utalt rá, hogy Hanoi már jóval a laoszi hadművelet előtt közvetlen közeledésre szólított fel minket. Ez mélabús gondolatokra ragadtatott. Ha Le Duc Tho igazat mond, akkor Moszkva késleltette a válasz átadását, amit bizonyára figyelembe vettünk volna a laoszi vállalkozás tervezésekor. Ha viszont Dobrinyin mond igazat, akkor Hanoi megpróbálja a bizalmatlanság magvát elültetni köztünk és a Kreml között, talán azért, hogy elejét vegye Moszkva minden készítésének a rendezés kierőszakolására. Inkább az utóbbi feltételezést tartottam valószínűnek. Ettől fogva sohasem használtuk a Szovjetuniót közvetítőként Észak-Vietnám felé; bármit mondtunk Moszkvának, azt közvetlenül Hanoival is közöltük Párizson keresztül, sőt rendszerint jóval korábban.

Amikor végre rátértünk találkozóink tárgyára, a technikai értelemben főtárgyaló Xuan Thuy néhány célzott kérdéssel indított a május 31-i javaslatunkkal kapcsolatban. Ezt követően a Xuan Thuy különleges tanácsadójának szerepét játszó Le Duc Tho hosszas és általánosító értekezésbe bocsátkozott a megbeszélések történetéről, váltig állítva, hogy a tárgyalásos rendezést a szövetségesek hadmozdulatai akadályozták. Ám mindketten felettébb óvatosan kerültek bármi olyasminak a kimondását, ami elutasításra utalt volna, és a hangnemből nyomban békülékenyebbé vált, valahányszor éles hangon reagáltam.

Két órán át tartó ütésváltás után teaszünet következett. Xuan Thuy felment az emeletre, feltehetőleg a soron következő deklarációján munkálkodni, ellenben Le Duc Tho most először csatlakozott hozzám egy kis barátságos csevejre a ház mögötti apró kertben. Őt is meghívtam a Harvardra a háború után szemináriumot tartani a marxizmus-leninizmusról. Tapintatosan úgy fogalmazott, hogy nézetei erős gyógyszerként hatnának egy kapitalista országban, én viszont biztosítottam, hogy alighanem szívélyesebb fogadtatásban részesülne a harvardi kollégáim körében, mint jómagam.

A szünet után folytatódott egymás szondázása, míg így nem szóltam: „Megtettük a javaslatunkat. Ha önöknek nincs semmilyen saját ajánlatuk, nekem sincs több mondanivalóm.” Erre Xuan Thuy hosszadalmas előadásba fogott a vietnámi történelem hősi eposzáról, amiről végül kiderült, hogy bevezetésnek szánta egy új észak-vietnámi kilencpontos javaslatához. Mivel Hanoi szükségét érezte morális felsőbbrendűsége folytonos demonstrálásának, azzal a csak félig tréfás kijelentéssel terjesztette elő a programot, miszerint „ez bizonyítja, hogy mi komolyabban vágyakozunk a háború befejezésére, mint önök, mert nekünk több pontunk van”.

A program 1971. december 31-ével indítványozott határidőt a kivonulásunkra – azaz hat hónappal eltelve, tehát visszalépésként Binh asszony előző szeptemberi nyolc pontjához képest, ám egybeesve a McGovern–Hatfield-módosítás legújabb verzióival. Most első ízben egyezett bele egyértelműen az amerikai foglyok szabadon engedésébe – ahelyett, hogy pusztán csak „megvitatnák” a kér-

dést – a kivonulásunkkal egyidejűleg, ekképpen szintén teljesítve a Mansfield-módosítást. Az egyezmény megkötésével életbe lépne a tűzszünet a fennálló helyzet alapján, amit nemzetközi ellenőrzésnek és garanciáknak kell szavatolniuk. A politikai javaslatok némileg kétértelműbbek voltak. Hanoi megértette: a koalíciós kormány általa elképzelt verziójába sohasem egyezünk bele, ezért most arra kaptunk felkérést, hogy „fejezzük be Thieu, Ky és Khiem támogatását” annak érdekében, hogy „a béke, a függetlenség, a semlegesség és a demokrácia őszinte híveiből álló új kormányt” lehessen felállítani. A „fejezzük be a támogatását” bármit jelenthetett, csapataink kivonásától a minden gazdasági és katonai segítség beszüntetéséig, sőt még az összejátszást is a megbuktatásukra.

A Laosz és Kambodzsa semlegességének és függetlenségének tiszteletben tartására vonatkozó kötelezettségre (a mi hatodik pontunkra) egyetlen bekezdésben történt utalás, mondván, hogy az indokínai országok közötti problémákat nekik maguknak kell rendezniük a szuverenitásuk kölcsönös tiszteletben tartásával, ami nagyon szép is lett volna, de hozzátette: Hanoi „készen áll részt venni az ilyen problémák megoldásában”, míg a genfi egyezményt úgy idézték, mintha az csak az Egyesült Államokra vonatkozna. Sugallata szerint a korlátozások Észak-Vietnámra nem terjednek ki, és Hanoi különleges státuszra jogosult az indokínai országok jövőjének meghatározásában. Emellett volt még egy követelés – amelyet kapásból elutasítottam –, miszerint az Egyesült Államok fizessen jóvátételt „az USA által Vietnám háborús zónáiban okozott kárért”. A javaslatokat „egységes egészként” terjesztették elő, más szóval Hanoi nem volt hajlandó támogatni a hazai vitánk alaptételeként szolgáló „kivonulás a foglyokért cserébe” ajánlatunkat.

A vietnámi tárgyalások meseszerű légkörében, két éven át tartó kommunista obstrukció és honi ostromozás után a kollégáimmal együtt szinte megmámosodtam attól, hogy Hanoi most első ízben válaszolt egy általunk megtett javaslatra, még úgy is, hogy a választ aligha lehetett nagyvonalúnak nevezni. Csak a korábbi eszmecserék mércéjével mérve volt nagy előrelépésnek tekinthető. Hanoi most először terjesztette elő az elképzeléseit tárgyalási dokumentumként, és nem egy sor ellentmondást nem tűrő követelésként, sőt ellenjavaslatok megtételére kaptunk felkérést. A Duckyval való kapcsolattartásban az ember még az apró szívességekért is hálás volt. Azt a tényt, hogy az észak-vietnámiak „az Egyesült Államoknak kellene” kifejezést használták a hagyományos parancsoló hangú „az Egyesült Államoknak kell” vagy „az USA köteles” helyett, a stábom hanoi demonológusai óriási haladásként értékelték. Végül Le Duc Tho felajánlotta: a tárgyalások befejezéséig Párizsban marad.

Valójában úgy ítélt meg, hogy Hanoi mindegyik javaslata tárgyalási alapot képez még akkor is, ha elfogadhatatlan módon van megfogalmazva, kivéve a jóvátétel követelését és a politikai megoldással kapcsolatos kétértelműséget. Ha utóbbi a saigoni kormány megdöntésére irányuló régi követelést álcázza, akkor

megint holtpontra jutottunk, ellenben ha akár minimális mértékben is, de visszalépést jelez tőle, lehetőség nyílik a rendezésre. A következőt jelentettem Nixonnak:

Ellenjavaslatuk és a tárgyalásuk valódi jelentése e pillanatban nem világos. Továbbra is fennáll annak az erős valószínűsége, hogy nem lehet szó tárgyalásos megoldásról, kivéve olyan feltételekkel, amelyeket nem fogadhatunk el. Álláspontjuk és hozzáállásuk összhangban volt időnyerési törekvésükkel. Ugyanakkor összhangban volt az elmozdulásra is a mi álláspontunk irányába, mert ha nem hajlandók így tenni, először meg kell harcolniuk a politikai követeléseikért, és demonstrálniuk kell, hogy hajthatatlanok vagyunk. Emellett nincs szükségük Le Duc Tho Párizsba küldésére ahhoz, hogy ámsztanak minket, és az sem világos, igazából mit nyernének ezzel a taktikával. Semmi vesztenivalónk nincs, ha most kivárunk, a javaslatuk tartalmazott néhány pozitív elemet is a kemények mellett, és egyértelműen készek tovább és konkrétan tárgyalni.

Kollégáimmal korábban sohasem tapasztaltuk, hogy Észak-Vietnám felajánlotta volna egymással párhuzamos pontok összeegyeztetését egymással összevethető dokumentumokban. Azt javasoltam Nixonnak – aki egyetértett vele –, hogy július 12-én, a (Pekinget is magába foglaló) világ körüli utam végén ellenjavaslatot nyújtok be, megpróbálva Hanoi dokumentumának egyesítését a miénkkel. De még mielőtt erre a találkozóra sor kerülhetett volna, az észak-vietnámiak bemutattak egy újabbat a rájuk jellemző kétszínű attrakciókból, ami alaposan felkorbácsolta haragunkat, mivel az itthoni összecsapásokban is Hanoi helyett rendre minket ért a rosszhiszeműség vádja. A manőver ügynöke Binh asszony volt. Július 1-jén, pont a világ körüli utamra indulásom napján hétpontos tervet tett közzé, amelyben részint megismételte Le Duc Tho kilenc pontját, egyeseket nagyobb részletességgel is kifejtett, másokat teljesen kihagyott, és néhány újat is hozzácsatolt.

Binh asszony tervezetét leleményesen ráhangolták az amerikai nyilvános vitára, azzal lebegtetve a „kivonulás a foglyokért cserébe” üzenetet, hogy egy csoportba rendezték a csapatkivonásra és a foglyokra vonatkozó kitételeket, azt a benyomást keltve, hogy a kettő összekapcsolódik, és talán elválasztható a csomag maradék részétől. A többi pontból hiányzott bármiféle utalás Kambodzsa és Laoszra, továbbá bizonyos kérdésekben homályosabban, míg másokban merevebben fogalmaztak. Például Binh asszony javaslatai a már megszokott álláspontnak megfelelően keményebb hangot ütöttek meg a koalíciós kormánnyal kapcsolatban, emellett egy ilyen kabinet létrejöttéig elhalasztották a tűzszünetet, ahelyett, hogy az egyezmények aláírásakor lépne életbe, mint azt korábban Le Duc Tho előadta.

Ezzel majdnem egy időben, július 6-án Ducky határozottan olyan értelemben nyilatkozott Anthony Lewisnak, a *New York Times* újságírójának, hogy Binh asszony első pontja – a „kivonulás a foglyokért cserébe” – valójában a többi rendelkezéstől elkülönítve rendezhető. Ez egyszerűen nem volt igaz, ellentmondott a többi rendelkezésnek, amelyek egyértelműen összekapcsolták az összes követelést, „egységes egésznek” nevezve őket. (Az 1972. május 2-i találkozónkon Le Duc Tho azt állította: a Lewis nézetét valló újságírók csak „találgattak.”) Hasonlóan megtevesztő interjúkat adtak prominens háborúellenes amerikaiaknak, többek között George McGovern szenátornak is. Sem az újságírók, sem a törvényhozók nem haboztak készpénznek venni Hanoi állításait, és megtevesztésnek a mieinket. A nagy formában levő Ducky a cinikus sejtetés új magaslataira hágyva felvetette az újságírók előtt, hogy kész lenne találkozni velem, ha megkérném rá.

Binh asszony terve elérte a kívánt hatást. A kongresszus és a média egyhangúlag állította: az adminisztráció már megint egy újabb páratlan alkalmat szalaszt el a békére. A *Baltimore Sun* július 3-i vezércikke így fogalmazott: „Nyitás Párizsban”. A *Washington Post* július 8-án ekképpen vizionált: „Új lehetőségek Vietnámban”. Július 9-én a *Chicago Daily News* „a béke enyhe fuvallatát” érezte a levegőben, míg a *Newsweek* július 12-i számának címlapján ezt olvashattuk: „Úton a háború vége felé?” Július 15-én Averell Harriman is előhozakodott egy cikkel a *New York Times*-ben, miszerint Binh asszony „észszerű esélyt” adott nekünk a befejezésre. A *Life* július 23-i száma kevés kétséget fogalmazott meg: „Reméljük, Nixon elnök megragadja az alkalmat.”

Nekünk pedig meg volt kötve a kezünk. Nem mutathattuk be, hogy az „esély” valójában hamis, ellentétben áll a titkos – és a nyilvános – tárgyalások teljes történetével és minden dokumentumával, méghozzá pontosan az ellenkező okok miatt, mint amelyeket bírálóink tudni véltek. Éppen az áttörés elérésére irányuló törekvésünk volt az, ami által megőriztük a titkosságot, amely lehetővé tette cinikus ellenségeinknek, hogy csapdába ejtsenek a nyilvános álláspont – amit nem mertünk megcáfolni – és a titkos álláspont között – amelyet nem hozhatunk nyilvánosságra.

Nem csoda, hogy a tárgyalásokhoz mindig szkeptikusan viszonyuló Nixon folyton levelekkel bombázott engem világ körüli utamon, arra biztatva, hogy keményítsem meg az álláspontunkat Párizsban, és vigyem dülőre a dolgokat. Szinte minden általam vezetett eszmecsere ezzel a kétértelműséggel kellett szembesülnöm a részéről. Rendszerint rá kellett beszélni arra, hogy egyáltalán tárgyalásokba bocsátkozzunk; valamennyi újabb párizsi látogatást többé-kevésbé hosszadalmas belső vita előzött meg. Miután megugrottuk az akadályt, kivétel nélkül minden esetben jóváhagyta a tárgyalási tervezetet, amelyet eléje terjesztettem. Aztán amikor már úton voltam, elárasztott a tervvel nem mindig össz-

hangban álló, sőt olykor egész egyszerűen végrehajthatatlan, keményen hangzó utasításokkal. Ennek oka lehetett a kompromisszum folyamatával kapcsolatos nyugtalansága, vagy a félelem az elutasítástól még egy diplomáciai fórumon is. Kétségkívül hozzájárulhatott a róla a történelembé bekerülő feljegyzések iránti rendkívül fejlett érzéke is, ami annak biztosítására csábította, hogy a munkatársainál keményebbnek tűnjön fel, levédve magát, történjék bármi. Ennek ellenére sohasem ragaszkodott az utólagos megfontolásokhoz, kivétel nélkül mindig visszatért az eredeti tervhez, és azt támogatta.

Ambivalens viselkedését ebben az esetben tovább fokozta az a kíváncsi, hogy még az 1972-es elnökválasztás előtt vonuljunk ki Vietnámból, ugyanakkor ne okozzuk Saigon bukását. Amikor a titkos pekingi út sikerrel járt, az eufória első hullámán lovagló Nixon bekeményített Vietnámmal kapcsolatos álláspontjában. Még a teljes kivonulás hirtelen bejelentésének ötlete is párosult egy átfogó légítámadás gondolatával, ami Haig nekem küldött július 10-i táviratából világolt ki:

Tudnod kell, hogy az elnök komolyan fontolgatja azt a már korábban is említett alternatív tervet, miszerint sietve kivonulunk, és ezzel egyidejűleg komoly légítámadást hajtunk végre Észak-Vietnám ellen. Ezt az üzenetet természetesen a túlbiztosítás jellemzi, és az instrukciókat az előző megállóhelyén [Pekingben] folytatott tárgyalásai fényében kell értelmezni. Úgy éreztem, jó, ha tudatában vagy az itteni légkörnek.

Semmi sem tántoríthatta el Nixont attól, hogy július 12-ének reggelén felhívjon Párizsban nyilvános telefonvonalon, és részletes, vérfagyasztó instrukciókkal lásson el, miközben megismétli az előterjesztés előtt álló ellenjavaslat jóváhagyását a maga részéről. A nyilvános vonal használatát azzal indokolta, hogy a beszélgetést lehallgatják a franciák – ami valószínű volt –, akik majd figyelmeztetik Hanoit – ami már kétségesebb, ráadásul technikailag kivitelezhetetlen volt ahhoz, hogy Le Duc Tho még a délutáni találkozó előtt értesüljön róla.

Bár ezúttal könnyű volt eljutnom Párizsba – nyilvánosan érkeztem oda Pakisztánból –, Le Duc Tho szájából publikusan elhangzott, hogy kész az állítólagos meghívásomnak eleget tenni, ami riadóztatta a sajtót. A média nagy számban felvonulva lecövekelt a nagyköveti rezidencia előtt az Avenue d'Iénán, ahol megszálltam. Úgy oldottam meg a problémát, hogy szóltam David Bruce-nak, feltűnően érkezzen meg a párizsi tárgyalások áttekintéseképpen beharangozott megbeszélésünkre. A főbejáratnál fogadtam, majd bekísértem a rezidenciára. Miután elhelyezkedett, a hátsó kijáraton át kiosontam az udvarra, ahol Walters tábornok várt rám a magángépkecsijával; még arra is volt gondja, hogy ellásson egy kalappal. Szinte az ülés alá bújtatott arra az esetre, ha a sajtó a hátsó kijáratot is

szemmel tartaná – nem tartotta –, majd az általa már korábban megtáviratozott instrukciókat követtük. Walterst annyira szórakoztatta ez az egész, hogy valószínűleg még fizetett is volna a megfizetésnek vett részvételért. A legfellengzősebb pentagoni szóhasználatot megírt és „A Helyről és az oda-vissza történő mozgás tervéről” címmel ellátott forgatókönyve a következőképpen hangzott:

- (1) Az én [azaz Walters] személyes használatú, 6CD408 rendszámú Chevrolet cabriolet-m előzetesen elhelyeztetik a nagykövetségi rezidencia hátsó udvarában az akció előtt egy nappal.
- (2) Gyalogszerrel érkezem a nagykövetségre 12 óra 45 perckor. Kirschman tábornok [ez az én fedőnevem] és én lemegyünk a nagykövetség hátsó lépcsőjén, beszállunk az autómbe, és elhagyjuk az épület hátsó részét. Kerülő úton megyünk a Blvd Charcot 49. szám alatti lakáshoz, Neuillybe.
- (3) A megérkezéskor két módozat lehetséges:
 - (a) Kirschman tábornok kiszáll, áthalad az elektronikus ajtón, amely bezárlat mögött, beszáll a felvonóba, és lemegy az alagsorba. Mindeközben én már behajtottam az alagsorba. Hadsegédem bezárja mögöttem a garázsajtót, és a hátsó kijáraton át bukkanunk felszínre a Rue St Jamesen.
 - (b) Kirschman tábornok velem együtt megy be a garázsba, ezután az (a) jelű alternatívát hajtjuk végre.
- (4) Hadsegédem a lakásban marad annak biztosítására, hogy senki se vegye fel a telefont, és senki se léphessen be oda.
- (5) Kirschman tábornok és én folytatjuk utunkat az előre meghatározott pontig tíz háztömbnyire a Helytől. Itt találkozunk a bérelt autóban várakozó titkárommal, aki éppen „terepszemlét tartott” a Helyen. Ha minden tiszta, továbbhaladunk a Helyre.
- (6) A Rue St Jamesen térünk vissza az alagsoromba, átszállunk a személyes használatú Chevrolet-mbe, a Blvd Charcot-ra nyíló kijáraton át bukkanunk a felszínre, és visszatérünk a rezidenciára.

Végül a (3) per (b) változatot hajtottuk végre, mivel Walters nem bízott abban, hogy segítség nélkül megtalálom az alagsorba vezető utat. A terv tökéletesen működött, leginkább azért, mert senki sem követett minket.

Végre ismét szemtől szemben ültem Le Duc Thóval és Xuan Thuyval a zöld posztóval letakart négyzetes asztal mellett. De a tárgyalás kerete már sohasem lesz ismét ugyanaz. Alapvetően megváltoztatta a pekingi utam, habár Le Duc Tho ekkor még nem tudott róla. Hanoi nevében ismét Xuan Thuy beszélt először. Szerepe megegyezett a pikadoréval a bikaviadalban. Az ő feladata volt

bevérezni minket, és talán lehetővé tenni Le Duc Thónak a reakcióink megfigyelését. Amikor a komoly eszmecsere megkezdődött, Ducky vette át a szót a Hanoi álláspontját ismertető obligát monológjával.

Ez a július 12-i találkozó nem egészen váratlanul ingerlékeny hangulatban indult. Én rosszhiszeműséggel vádoltam az észak-vietnámiakat Binh asszony hét pontjának nyilvánosságra hozatala miatt, mire Xuan Thuy egyszerre félrevezető és irreleváns vádak vegyes felvágottjával válaszolt, leginkább a Dél-Vietnámban folytatott katonai akciók miatt. Tudta, amit én is tudtam, hogy a térségben most semmilyen komoly katonai akció nem zajlik egyik fél részéről sem. Az észak-vietnámiak gondosan ügyeltek arra, hogy ezeket az ügyeket ne forszírozzák túlságosan. Úgy tűnt, nagyon is tárgyalásba akarnak bocsátkozni. Nem értesülvén a pekingi utamról, úgy hitték, megfutamodásra tudnak készíteni minket, és valószínűleg látni akarták, vajon meghátrálunk-e.

A „tárgyalások” azonban csak viszonylagos fogalmat jelentenek Hanoi-ban. Le Duc Tho és Xuan Thuy a saját javaslatukat „konkrétként” és „tényszerűként” szokták jellemezni, ezzel szemben a mieink konkrét mivoltuktól teljesen függetlenül szerintük „irreálisak” és „homályosak” és „elvontak” voltak. A „realizmus” mércéjének a Hanoi álláspontjával való egyezés számított. Ducky már a maga pusztá jelenlétét is engedménynek, azt a hajlandóságát pedig, hogy megvitatja szempontjainkat – ha másért nem, akkor azért, hogy elutasíthassa őket – a jóakarata jelének tekintette. Minden új követelést azzal az állítással vezetett be, hogy az észszerűsége, a tényeken és a történelmi múlton alapszik, amit aztán gyötrelmes alapossgal részletesen is kifejtett – egy alkalommal arra a megjegyzésre sarkallva engem, hogy ha az észszerűsége helyezné a hangsúlyt, és óvatosabban bánná a történelemmel, mindannyian csak nyernénk.

Még a formális megállapodások is sajátos értelmezést kaptak nála. Például első pillantásra a mi május 31-i hét pontunk és az ő június 26-i kilenc pontjuk nagyon közel állt egymáshoz abban, hogy egyaránt megerősítette Kambodzsa és Laosz függetlenségét, semlegességét és területi integritását az 1954. és 1962. évi genfi egyezmények alapján. De valahányszor közelítettünk ahhoz a ponthoz, amikor e kérdéseket rendezettként félretehettük volna, Le Duc Tho mindig kihozott a sodromból annak hangsúlyozásával, hogy Hanoi *már most is* betartja a genfi egyezményeket (miközben észak-vietnámi katonák százai jöttek-mentek ide-oda ezekben az országokban). Amikor kétségbe vontam a szavait, higgadtan elmagyarázta: a világ számos államában vannak vietnámiak, vagy ha ennél hivatalosabb akart lenni, azzal érvelt, hogy az észak-vietnámiak Laosz és Kambodzsa semlegességének megvédése érdekében tartózkodnak ott. Emellett ködösen fogalmazott a csapatkivonással kapcsolatban: vajon az az egyezmény megkötését követi-e, vagy a tárgyalás egyéb részeitől függetlenül hajtatik végre, ahogyan Binh asszony tervezetében állt.

De az említett fenntartásokkal együtt is a július 12-i megbeszélés valódi tárgyalássá alakult. Egyenként mentünk végig mindkét dokumentum minden pontján, egymás mellé helyezve őket. A legtöbb pontot illetően (a teljes amerikai csapatkivonás elvében, a hadifoglyok szabadon bocsátásában, az 1954-es és az 1962-es genfi egyezmény újbóli megerősítésében, végül a nemzetközileg felügyelt tűzszünetben) a megegyezés nyilvánvalóan elérhető közelségbe került. Két alapvető vitapont maradt: a jóvátételi követelések, valamint Hanoi ragaszkodása a saigoni kormány megdöntéséhez. Annak ellenére, hogy korábban elvetettem, a jóvátétel kérdésében mégis szóba jöhetett a kompromisszum – elsősorban formai, és nem tartalmi kérdésként. A négyszemközti tárgyalásokon ismételten elmondtuk, és Nixon nyilvánosan leszögezte (ahogyan előtte Johnson elnök is), hogy a háború után nagyvonalúan hozzájárulunk egész Indokína gazdasági újjáépítéséhez, Észak-Vietnámot is beleértve, de ezt önszántunkból, saját belátásunk szerint kívánjuk megtenni, és nem vezekléstől indíttatva.

A viszály csírájának elkerülhetetlenül a politikai kérdés bizonyult. Le Duc Tho megismételte: „Komolyan közlöm önökkel, le kell váltaniuk Thieu-t. [...] Számos eszközük van ezt megtenni.” Az egyik ilyen lehetőségként az elkövetkező elnökválasztás szolgálna kiváló alkalomként számunkra. Bár a megfogalmazás egyetlen személyre vonatkozott, hamarosan kiderült, hogy a követelés magába foglalt mindenkit, akit nem tekintettek „békésnek” Hanoiiban. És mivel Észak-Vietnám deklarálta: addig harcol, amíg el nem éri azt, amit akar, bárki, aki ezzel szembeszáll, a háború okozója, ennél fogva nem lehet békés, tehát el kell távolítani. Miután így megszabadult minden fontosabb nem kommunista politikai szereplőtől, Le Duc Tho és Xuan Thuy egymást váltva igyekezett rábeszélni engem a javaslatuk elfogadására. Ha ez megtörténne, „nagy előrelépést” tennénk, és „kedvező körülmények teremtnének egy rendezésre”. (Hanoi egészen a paranoiáig fokozta az elővigyázatosságot. Nem hitt a feltétel nélküli ígéretekben. Még ha el is fogadnánk Thieu megdöntésének követelését, az csupán „kedvező körülményeket” teremtené. Hanoi továbbra is nyitva hagyta a maga számára az újabb igények benyújtásának lehetőségét.)

Le Duc Tho egyértelműen túllépett bírálóink azon érvelésén, miszerint csak a katonai kérdések rendezése után már távozhatunk is. Hanoi zord és heroikus férfiai nem azért töltötték egész életüket harccal, hogy pusztán annak befejezésére kapjanak esélyt. Ahogyan Le Duc Tho június 26-án megfogalmazta előttem: „Nincs háború politikai célok nélkül. A hadműveletek célja politikai célok elérése. A katonai módszerek csupán eszközök politikai célok eléréséhez.” Clausewitz jó egészségnek örvendő élt és virult Észak-Vietnámban.

Néhány héten át a kollégáimat és engem szinte megrészegett az a tudat, hogy a kilenc pontból hétben valójában sikerült egyezsége jutnunk; reményeink

szerint Le Duc Tho szenvedélyes követelése a saigoni kormány menesztésére csak utolsó kétségbeesett erőfeszítés annak bebizonyítására hanoi kollégái előtt, hogy elérkeztünk engedményeink végső határához, és ezért jobban teszik, ha most az alapján rendezik a helyzetet, ami elérhető. Ő kétségkívül ugyanígy értékelte a mi viselkedésünket. Bizonyára úgy gondolta, rá nem jellemző rugalmassággal érdemes kitartania a tárgyalásokon, hogy lássa, miután az összes többi kérdés „megoldódott”, vajon oda fogjuk-e dobni a nem kommunista dél-vietnámiakat a farkasok martalékául.

A tárgyalások négy és fél órán át tartottak. A következő megbeszélés időpontjául közös megegyezéssel július 26-át választottuk, azzal az ígérettel, hogy az addig eltelt időben áttekintjük és felülvizsgáljuk egymás álláspontját. A Walters-féle eljárásrend fordítottját követve visszatértem a nagyköveti rezidenciára, majd este 7 óra tájban David Bruce társaságában megjelentem a főbejáratban, és az ott várakozó médianak bejelentettük: végeztünk a tárgyalások napirendjén szereplő témák átbeszélésével.

A július 26-i találkozó előtt emlékeztetőt adtam át Nixonnak annak jelzésével, hogy a nézetkülönbségeket egyetlen kérdésre – a saigoni politikai rendezésre – sikerült szűkítenünk:

Nyilvánvaló, hogy mi nem végezhetjük el helyettük a politikai munkát. Minden hibája ellenére Thieu mindig is lojális szövetséges volt. Továbbá a Pentagon-iratok mostani nyilvánosságra hozatala az amerikai bűnrészesség feltárásával a Diem elleni puccsban a Thieu eltávolításában való részvételünket még inkább elfogadhatatlanná tenné. Végül, de nem utolsósorban abban sem vagyok biztos, hogy el tudnánk mozdítani Thieu-t, még ha akarnánk is, hacsak nem vagyunk készek komoly konfrontációba bocsátkozni, amelynek egyedüli biztos kimenetele Dél-Vietnám politikai rendszerének és mindenki önbecsülésének lerombolása lenne.

Újfent megerősítettem – és Nixon egyetértett vele –, hogy a saigoni kormány megdöntésének árán mi nem teremthetünk békét. Ha azonban Hanoi tárgyalni szeretne egy őszintén nyitott politikai folyamatról, a következő javaslatokat tudnánk tenni: csapataink teljes kivonása, támaszpontjaink bezárása és Dél-Vietnám garantált semlegessége. Továbbra is azt hittem, jó esély van arra, hogy Le Duc Tho lemond a politikai követeléseiről.

Tévedtem. A július 26-i találkozón minden pontban újabb haladást értünk el a megfogalmazások egyeztetésében, a politikait kivéve. Ugyanakkor egyre világosabbá vált: ezek az engedmények pusztán csalétek ahhoz, hogy rábírják minket Thieu megbuktatására. Még azokban a kérdésekben is, ahol látszó-

lag haladást értünk el, a ravasz észak-vietnámiak megszámlálhatatlan kiskaput hagytak nyitva a maguk számára. A tárgyalásokat figyelemmel kísérő egyetlen marslakó sem juthatott volna arra a következtetésre, hogy a Hanoi-ból érkezett emberek egy fejletlen országot képviselnek. Rugalmasak, fegyelmezettek, a megfogalmazások nüanszaiban páratlanul ügyesek és végtelenül türelmesek voltak. Kegyetlen harcok árán vívták ki helyüket a tárgyalóasztalnál, és most nem szándékoztak feláldozni ennek gyümölcsseit a kompromisszum burzsoá elképzelései, a jó szándékra való szentimentális hivatkozás vagy a szabad választások liberális eszméinek oltárán. Sajnos a hősök csak a hősi eposzokban vonzó emberileg. A valós életben az elkötelezettségük könyörtelenné, a bátorságuk pedig erőszakossá teszi őket. Mivel kívül esnek minden normán, nem alkalmasak hétköznapi halandók közötti érintkezésre. A mi balszerencsénk az volt, hogy útjában álltunk Hanoi mániákus törekvéseinek az egész Indokínát magában foglaló hegemoniára. Ugyanolyan fáradhatatlanul és hathatósan harcoltak ellenünk, mint amilyen megvetően fordították a maguk javára oly sok támogatójuk – a mi bírálóink – szentimentális tévképzeit.

Előterjesztettem a Nixonnal egyeztetett különböző javaslatainkat, de Le Duc Tho és Xuan Thuy nem mutatott érdeklődést a semlegesség amerikai ígérete vagy az általuk megvetett szabad politikai folyamatok iránt. Nem akartak hallani az Egyesült Államok által nyújtott katonai segítség egyezményes korlátairól, mert bármilyen katonai utánpótlástól el akarták vágni Saigont. A harmadik közvetlen tárgyaláson arra a témára összpontosítottak, hogy miután mi juttattuk hatalomra a „háborús és fasiszta” Nguyen Van Thieu-t, az eltávolítására is megvan a „képességünk”. Ezúttal Xuan Thuy titkos megegyezést ajánlott fel Thieu elmozdítására: „Nem kérjük önöket nyilvános bejelentés megtételére. Titkosan kell végrehajtaniuk.” Amikor közbevettem, hogy úgyis nyilvánvalóvá válik, Thuy tovább erősködött: „Ez a megegyezés köztünk marad. Nem hozzuk nyilvánosságra.” A megbeszélés valamelyik korábbi szakaszában világossá tette, hogy pusztán egy személycsere nem lesz kielégítő: „Ha kicserélik a személyt – mondta –, és nem változtatják meg a politikát [...], egyáltalán nincs semmilyen változás.” Hanoi uralmat, és nem kompromisszumot akart Saigon felett. Le Duc Tho buzgón a segítségünkre sietett. Még a hivatásos forradalmári tapasztalatán alapuló tanácsát is felajánlotta. Az egyik szünet alatt félrevont, és utalást tett rá, hogy ha nem tudjuk, miképpen mozdítsuk el Thieu-t az elnökválasztást felhasználva, az orgyilkosság kiválóan megfelelne hatékony megoldásként. Visszautasításom vehemenciája azon kevés alkalmak egyikét produkálta, amikor rövid időre zavart idegesség lett úrrá rajta. Nyilván problémás volt megértenie, mitől izgattam fel magamat annyira. De hamarosan visszanyerte az önuralmát. Miután visszaültünk a tárgyalóasztalhoz, csaknem panaszos hangon összegeztem a problémámat Hanoi „megoldását” illetően:

Felajánlottuk, hogy megteszünk számos olyan dolgot, amelyek megkönnyítenék az önök által támogatott erők részvételét a politikai folyamatokban, és a politikai jövő befolyásolását. Kifejeztük a hajlandóságunkat Dél-Vietnám semlegességének elfogadására, a Dél-Vietnamból való kivonulásunk bejelentésére, a Saigonnak nyújtott katonai segítség korlátozásának elfogadására, annak nyilvános deklarálására, hogy nem támogatunk semmilyen konkrét erőt Dél-Vietnamban, valamint hogy mindezt szigorúan végre is hajtjuk. Kétszerek vagyunk figyelembe venni ezzel összhangban álló más javaslatokat is.

Azt azonban, amit önök kívánnak, nem tudjuk megtenni. Azt, hogy titkos megállapodást kössünk egy olyan ország vezetőjének eltávolítására, amely még mindig a szövetségesünk, ami aztán vég nélküli vitához vezetne arról, hogy pontosan mi is egy békés kormány, amelyben önöknek vétőjoguk lenne, mivel önök az egyedüliek, akik tudják, mi értendő békés alatt. [...]

Be akarjuk fejezni a háborút. Nem akarunk Dél-Vietnám népének útjában állni. Nem vagyunk Vietnám örökös ellenségei. De azt ne várják tőlünk, hogy lehetetlen dolgokat tegyünk.

Így hát a július 26-i találkozón a kérdés megoldatlan maradt. A béke kilátásai éppolyan messze voltak, mint eddig mindig.

A dél-vietnámi elnökválasztás

Közben a figyelem egyre inkább az október 3-án esedékes dél-vietnámi elnökválasztásra összpontosult. Hanoi már megmutatta: tisztában van azzal, hogy a szavazás ürügyül szolgálhat Thieu elmozdítására. Az Egyesült Államokban sok őszinte és aggódó ember volt, aki úgy gondolta, egy korrekt demokratikus folyamat Dél-Vietnamban megnyitná az utat a tárgyalások előtt. Hogy ennek miért kellene így lennie, arra sohasem született magyarázat. Az úgynevezett Vietnámi Demokratikus Köztársaság (Hanoi) semmilyen más politikai párt működését nem engedte meg, sohasem rendezett szabad választást, sőt nevetségesnek tartotta a pusztai lehetőségét is. Azon szakértők magabiztosságával, akik tudják, mit beszélnek, Xuan Thuy és Le Duc Tho sose mulasztotta el megmagyarázni nekem, hogy a szabad választások fogalma értelmetlen. Az győz, aki birtokolja a kormányhatalmat. A liberális demokrácia az alapvetően homogén társadalmakban virágzik, ahol a kisebbségek elfogadják a választói akaratot abban a reményben, hogy egy napon majd ők lesznek a többség. De ez a fejlődés évszázadok produktuma. A demokratikus szabadságjogok még az Egyesült Államokban is több mint egy évszázad alatt fejlődtek odáig, hogy elérjék az általános választójog szintjét. Vietnamban a demokratikus tradíció kialakulását a betetőzésig néhány hónap

leforgása alatt igyekeztünk forszírozni egy olyan nép körében, amely már két évtizede gyilkolta egymást a polgárháborúban, olyan körülmények között, ahol a politikai hatalom elvesztése nemcsak a hivatalról történő lemondást, hanem a vesztes életének kockáztatását is jelentette.

Minden hátrány ellenére mégis komoly haladást sikerült elérni. Míg Nagy-Britannia a második világháború alatt sokkal kevésbé bonyolult körülmények között elhalasztotta a választásokat, Dél-Vietnámban többet is tartottak, miközben észak-vietnámi katonák százezrei tartózkodtak az országban. 1970 augusztusában az alsóházi választáson tizenkét nagyobb párt és csoportosulás képviselőiben ezerkétszáz jelölt versengett a százötvenkilenc parlamenti helyért, és a legtöbb mandátumot ismét az ellenzéki buddhisták nyerték. A helyi tanácsi és tisztviselői választásokat az ország falvainak több mint 95 százalékában megtartották, míg a tartományi kormányzók és polgármesterek megválasztása 1971 novemberében volt esedékes.*

A Vietnámi Köztársaság (Saigon) amerikai tanácsadással és segítséggel megfogalmazott, majd 1967 áprilisában életbe lépett alkotmánya a négyéves elnöki hivatali ciklus áldását hozta el Dél-Vietnám számára. Az első elnökválasztáson, 1967. szeptember 3-án Nguyen Van Thieu győzött a szavazatok 35 százalékával. A másodikat 1971. október 3-ra tűzték ki, így az USA vietnámi szerepvállalása történetének egyik meghatározó pillanatában egy alapjában véve amerikai döntés következtében az országra oktrojált esemény a felfordulás és bizonytalanság új forrásává vált.

A State Department fáradhatatlanul győzködte Thieu-t, hogy álljon elő új politikai javaslatokkal a kommunisták számára – a külügyi szakértők közül sokan koalíciós kormányt favorizáltak. (Sohasem értettem meg, miért ragaszkodnak annyira ehhez a formációhoz, amely hivatali intézményeink gondolatvilágában a belpolitikai viszályok elleni magától értetődő orvossággént látszik előbukkanni.) Az Egyesült Államok homogén társadalmában az ellenzéki párt bármely tagjának kinevezését egy kabinetbe címoldalra érdemes hírnek tekintik, és rendkívül ritkán kerül rá sor. Egész egyszerűen abszurd az az elképzelés, hogy egy polgárháborúnak véget lehet vetni, ha azokat az embereket, akik mindaddig gyilkolásták egymást, össze lehet gyűjteni egy kormányban. Általában véve a koalíciós kabinet vagy trükkös fogás, vagy kibúvó, de nem megoldás. (Ott működik legjobban, ahol nincs szükség rá.) Most a külügy teljes mellszélességgel a szabad elnökválasztás mellett állt ki. Május 19-én rendkívül részletes instruk-

ciókat küldött a Vietnámban tartózkodó amerikaiaknak, miszerint legyenek semlegesek „szóban, tetteben és cselekedetben”. Az amerikai segítyt továbbra is folyósítjuk a választás idején, de „körültekintően kell adagolni, hogy ne adjon okot félremagyarázásra az USA kormányának támogatásaként vagy szembenállásaként a hivatal elnyeréséért induló bármelyik személlyel kapcsolatban”. A kormányhivatalokban sokan azt remélték, hogy Thieu-t majd legyőzi egy koalíciós kabinetet elfogadni kész jelölt, én pedig azt reméltem, hogy egy demokratikus választás növeli az egyik szövetségeseink támogatottságát.

A semlegesség elvének csak legalább két hiteles jelölt között folyó valódi politikai versengés esetén lenne értelme. Ezért aztán abban a furcsa helyzetben találtuk magunkat, hogy versenytársak után néztünk egy olyan elnökkel szemben, aki a szövetségeseinkként viselt háborút. A két leginkább számba jöhető jelölt Nguyen Cao Ky alelnök és Duong Van Minh tábornok volt. Nem egészen egy évvel korábban Kyt annyira elfogadhatatlannak tartották amerikai bírálóink, hogy le kellett beszélnünk egy washingtoni látogatásról, most viszont nagy erőfeszítéseket tettünk a versenyben tartásáért jelöltként. Amikor Minh állt a Diem elnököt megbuktató junta élén, az egyik panasz az volt ellene, hogy ő és testvére, Nhu koalíciós kormány létrehozásán mesterkedik. Most pedig Minh lett sok bírálónk reménye, mert homályos kijelentései azt sejtették, hogy kommunistákat is befogadna a kormányába. Hanoi egyértelműen őt részesítette előnyben. Egy alkalommal Xuan Thuy célzott is rá, hogy elfogadható lenne Thieu helyett. (Mint rendszerint, ezúttal sem fogalmazott világosan. Nem nyilvánított ki egyértelmű elkötelezettséget arra az esetre, ha elfogadnánk a javaslatát.) De ha Xuan Thuy kétértelmű megnyilatkozásai valóban azt jelentették, amit sejtettek, ennek nyilván az volt az oka, hogy a Minh-t ismerő minden vietnámi ember egy dologban biztosan egyetértett: a vezető személyek közül ő a legalkalmatlanabb és legérdektelenebb.* Ha Hanoi elfogadná (ami nem volt egyértelmű), csak azért tenné, mert az összes jelölt közül őt lehetne a legkönnyebben megbuktatni, ha netán elnök lenne. (Végül így is történt – alig két nappal azelőtt, hogy 1975-ben a kommunisták elfoglalták Saigont. Két észak-vietnámi katonától kísérve hagyta el az elnöki palotát, és azóta senki sem látta. Ennyit a koalíciós kormányról.)

És természetesen ott volt Nguyen Van Thieu. Nem véletlenül lett elnök. Megkérdőjelezhetetlenül a legtekintélyesebb katonai vezető volt Dél-Vietnámban, emellett minden politikustársa közül valószínűleg a legtehetségesebb. Számos

* 1971 áprilisában az észak-vietnámi országos nemzetgyűlési „választásokon” a szavazásra jogosultak 99,88 százaléka adta le voksát, és a Politikai Bizottság vezetői átlagban több mint 99 százalékot értek el. Ellenzéki jelölt nem létezett. Dél-Vietnám sokkal kevésbé volt hatékony és kegyetlen.

* Stábom egyik tagja, John Negroponte lényeglátóan rámutatott, hogy elnökként Minhnek nagy nehézségei lennének kiegyezésre irányuló lépéseket tenni az ellenség felé, mert bizalmatlanok iránta az északi katolikusok és a vezető beosztású katonatisztek; másrészt a „keményvonalas” Thieu valószínűleg képes lenne ilyen lépések megtételére anélkül, hogy elveszítené a konzervatív tényezők bizalmát.

magas hivatalra jutó emberhez hasonlóan a személyes ambíció és a komoly motiváció ötvözetét képviselte. Azok, akik nem találják a hatalmat felpezsdítőnek, ritkán aspirálnak a gyakorlására, és csaknem sohasem nyerik el. Hasonlóképpen azok, akikből hiányzik a megalapozott értékrend, nem tudják állni a sarat a nagy felelősségtől elválaszthatatlan ellentmondások, pressziók és gyötrelmek közepe. Thieu egyértelműen élvezte a hivatalát. Ezzel a tulajdonságával aligha volt egyedül az általam ismert legfőbb vezetők között. Ugyanakkor az elvek embere is volt, keményen antikommunista, mélyen vallásos és hazafias, rendkívül intelligens, aki nagy bátorsággal védelmezte honfitársait a Dél-Vietnámot belülről és kívülről fenyegető támadásokkal szemben. Nem szolgált rá arra a megbélyegzésre, amivel azok sújtották bizonyágképpen, akik mentséget kerestek a cserbenhagyására. Olyan államigazgatási apparátust örökölt, amelyet mélyen megosztott a Diem elleni meggondolatlan puccs, valamint egy gerillahadsereg jelenléte, amely szisztematikus terrorral akarta hatalmába keríteni az országot, továbbá egy invázió a 600 mérföldes jelöletlen határ mentén. Meg volt terhelve egy olyasfajta szövetséggel, amely először katonák százazeivel árasztotta el országát, és megpróbálta kiképezni a hadseregét egy olyan háborúra, amely nem lehetett hatékony Délkelet-Ázsiában, majd pedig – miközben egyre gyorsuló ütemben vonult ki – arra ösztökölte, hogy mind több és több engedményt tegyen egy kérlelhetetlen ellenségnek. Jól tudta: a kormányzata összeomlása nélkül képtelen egyidejűleg kezelni mindezeket a problémákat. De mindent megtett, amit lehetségesnek gondolt, valójában jóval többet, mint amit sokan lehetségesnek gondoltak, egy komoly földreformot is beleértve. Nem az ő hibája volt, hogy hazai bírálóink étvágya kielégíthetetlennek bizonyult, és hogy sokak számára kapóra jött megfelelő bűnbakként. Egészen a végkifejletig nem képezett akadályt a tárgyalások előtt, holott – ahogyan majd később kifejtem – már akkor is rendkívül nehéz helyzetben volt. Folyamatosan teljes körű tájékoztatásban részesítettük a tárgyalásaimról Le Duc Thóval, jóváhagyta minden javaslatunkat, és valamennyi ülésről összegzést kapott Bunker révén, akivel gyermekreg színvonalú egyezményes jelrendszerrel kommunikált. Haig időnként látogatást tett Saigonban, hogy áttekintse a helyzetet, és ellássa őt a legfrissebb információval. Habár bizonyára komoly kétségeket táplált irántunk, az őt kizsigerelő szövetséggel szemben, zokszó nélküli magatartást tanúsított nagy méltósággal, amely nem volt mentes a lenézéstől. (Ez a jogos elismerés annak ellenére megilleti részemről Thieu-t, hogy maró gyűlölettel viszonyult ahhoz, ahogyan a végső rendezésről tárgyaltam.)

Thieu meg volt győződve afelől, hogy egy elkeseredett háború kellős közepén Dél-Vietnám sokáig nem engedhet meg magának bizonytalan lábakon álló hatalmi viszonyokat. A hadserege épp a közelmúltban szenvedett súlyos veszteségeket Laoszban. A szövetségese meggyorsította csapatai kivonását. Tudomása volt a tárgyalásaimról Észak-Vietnámmal. És miközben nagy vonalakban ismertek voltak

előtte a javaslataink, sőt valójában jóvá is hagyta őket, megértette, hogy Hanoi minden megbeszélésünk alkalmával az ő megbuktatása mellett kardoskodik. Morbid gyanakvása (tipikus vietnámi tulajdonság) kétségkívül oda vezetett, hogy attól tartott, az ajánlat csábítónak bizonyulhat számunkra. A lemondásra sem állt készen. Mivel 1967 után ismételtlen emlékeztették arra, hogy csak 35 százalékos aránnyal győzött, most ennél nagyobb felhatalmazást akart biztosítani magának. Mindennek érdekében a hivatalából adódó járulékos előnyöket túlzott finomságúnak egyáltalán nem nevezhető módszerekkel fordította a saját javára.

Ellenfelei viszont nem mutattak érdeklődést a részvétel iránt egy olyan választáson, amelyben még korrekt lebonyolítás esetén is biztosan veszítenek. Bár Minh könnyen begyűjtötte az induláshoz szükséges aláírásokat, bizonytalan volt, Ky pedig, aki versenybe akart szállni, Thieu ügyetlenül vaskezü taktikázása miatt csak nehezen tudta jelöltetni magát. Dél-Vietnám Legfelsőbb Bírósága ugyan visszahelyezte őt a versenybe, ám akkorra már Minh-nel együtt a visszalépés mellett döntött. Bunker nagykövet hiába próbálta meg rábeszélni őket az indulásra. Valójában mindketten ugyanazt akarták, mint Le Duc Tho: amerikai garanciát a sikerükre. Mivel Ky és Minh nem kívánt indulni, a választás referendummá változott: a szavazópolgárok vagy Thieu-re voksolhattak, vagy érvénytelen szavazatot adhattak le, vagy bojkottálhatták a választást, amelyen ennek ellenére a részvételre jogosultak 87 százaléka megjelent. Thieu a leadott érvényes szavazatok 94 százalékát kapta meg.

A kampány előrehaladtával úgy gondoltam, utóbbi nem teszi okosan, ha hivatalát a rivális jelöltek elriasztására használja. A július 1-jén tett saigoni látogatásom alkalmával feltűnő módon meglátogattam Kyt, Minh-t és a buddhista ellenzék vezetőjét, ekképpen hangsúlyozva érdekeltségünket egy olyan voksolásban, amelyben több jelölt közül lehet választani. Augusztus 1-jén több háttéracsatornával küldtem Ellsworth Bunkernek, megerősítve a State Department hivatalos instrukcióit, miszerint vizsgálja meg más ellenzéki jelölt állításának vagy új időpont kitűzésének lehetőségét egy olyan választásra, amelyen jogosultságot nyerhetnek az indulásra. A Bunkernek küldött táviratomban hangsúlyoztam: Thieu-nek ne legyenek kétségei az amerikai közvélemény reakciójának intenzitását illetően az önkényeskedő módszerei miatt. De sem Nixon, sem én nem kívántam kiszolgáltatott helyzetbe hozni őt; ami azt illeti, a minden katonai és gazdasági segítség leállítására (és így a munka elvégzése Hanoi helyett) nem volt járható út. Úgy véltük, a politikai struktúra fenntartásának támogatása Saigonban nem Thieu-nek tett szívesség, hanem parancsoló szükségszerűség a nemzeti érdekeink szempontjából. Átvészeltük a vihart. Abszurdum lenne azt állítani, hogy Észak-Vietnám fájlalta a szabad választás hiányát Saigonban. Hanoi más zavarta: az, hogy elutasítottuk a választás ürügyként való felhasználását egy nem kommunista politikai struktúra vezetésének lefejezésére Dél-Vietnámban.

Az észak-vietnámiakkal augusztus 16-án találkoztam ismét. Le Duc Tho Hanoi-ban tartózkodott, ami garantálta, hogy semmilyen áttörés nem lehetséges. Az ülés kezdetén átadtam Xuan Thuynak néhány nem titkosított technikai természetű anyagot az *Apollo* holdutazásáról, mivel előző alkalommal Le Duc Tho megkért rá. Xuan Thuy nem tudta megállni szellemeskedés nélkül, mondván, hogy a Holdra ugyan már sikerült eljuttatnunk embereket, én viszont fél órát késtem a megbeszélésről. (Ennek oka a párizsi kínai nagykövettel, Huang Csennel folytatott négy szemközti találkozásom volt.) De amikor munkához láttunk, kiderült, hogy a tárgyalássorozat holtpontonra jutott. Mindkét fél tudta: a katonai kérdésekre viszonylag gyorsan megoldást lehet találni. Mindkét fél rendszeresen kisebb kiigazításokkal élt az álláspontját illetően, hogy e kérdésekben egyre közelebb hozza egymáshoz a megfogalmazásokat, és a megoldhatatlan politikai problémát illetően engedményekre kényszerítse a másikat. Módosítottunk eredeti javaslatunkon, miszerint két hónappal a végső kivonulásunk *előtt* bocsássanak szabadon minden amerikai foglyot – most beleegyeztünk abba, hogy a kettőre egyidejűleg kerüljön sor. Körülbelüli becsléssel szolgáltunk Xuan Thuynak a háború után egész Indokínát érintő gazdasági segítségünkről, habár nem az egyezmény részeként vagy kártérítésként. Hanoi beleegyezett abba, hogy az Indokínában fogva tartott összes amerikai visszanyeri szabadságát, és nem csak azok, akik Vietnámban raboskodnak, az eredeti álláspontja ugyanis ez volt.

De semmi sem tehetett kevésbé nyilvánvalóvá kölcsönös képtelenségünket a politikai kérdés rendezésére. Nem voltunk hajlandók békét kötni Hanoi azon követelése alapján, hogy buktassunk meg egy szövetséges kormányt. És az elveink védelmében készek voltunk dacolni a hazai forrongással, ami irreleváns módon épp az alapjában véve már elfogadott egyoldalú csapatkivonási menetrendre koncentrált. Egy különösen éles hangú szóváltás végén összefoglaltam a patthelyzetet, nem hagyva ki néhány csípős célozgatást sem Xuan Thuy beosztotti státuszára, majd mindezt megtoldottam azzal, hogy – a látszat ellenére – az idő nekünk dolgozik.

Nos, miniszter úr, tudom, rendelkezik utasításokkal. És azt is tudom, nincs felhatalmazása arra, hogy hagyja magát meggyőzni általam. És olyan értelemben fog válaszolni, hogy minden, ami történik, a mi hibánk. Ez igazán sajnálatos. [...] Az a tragédia, hogy ha folytatjuk a háborút, akkor egy év múlva nagyjából ugyanitt leszünk, és egy napon eljutunk egy olyan egyezményhez, amely többé-kevésbé ugyanazokon a feltételeken alapul majd, amiről most tárgyalunk. Már közöltem önnek, hogy nem fogunk az útjukba állni, ha győzni tudnak egy politikai versenyben. Előbb vagy utóbb úgyis kénytelenek lesznek ezt tenni. De amit idáig mondott, abból nyilvánvaló, hogy önök most nem hajlandók megtenni ezt. Elegendő tapasztalattal rendelkezem ahhoz,

hogy tudjam: hiába mondok bármit, semmi sem képes megváltoztatni az ön meggyőződését, még kevésbé az utasításait. [...] Az egyetlen dolog, amit még mondhatok, az, hogy kifejezzem reményemet: valaki Hanoi-ban olyan hozzáállással közelít majd hozzánk, hogy kössünk békét. Ha létezik ilyen hozzáállás, akkor tudom, a miniszter úr és én megtaláljuk a békekötés receptjét. Amíg azonban nem találunk rá erre a hozzáállásra, ugyanott maradunk, ahol most vagyunk.

És pontosan így is történt. Tizennégy hónappal később ismét találkoztunk, és lényegében véve ugyanazon feltételek alapján egyeztünk meg, amelyeket az 1971. évi tárgyalásokon előterjesztettem.

Valamilyen oknál fogva Xuan Thuy nagyjából egy hónap múlva mindenáron újabb megbeszélést akart. Buzgalma láttán ismét felvillant bennünk a remény: a hanoi Politikai Bizottság hátha álláspontja felülvizsgálatára használja az időt. Habár Nixon határozottan az egyre meddőbbé váló kapcsolat megszakítása mellett volt, sikerült meggyőzőm arról, hogy a találkozó javítana tárgyalási eredményeinken, még egy esélyt adna Észak-Vietnámnak az álláspontja módosítására, és „nincs vele semmi veszténivalónk, az én harminchat órányi kényelmetlenségemet kivéve”. Semmit sem érünk el azzal, ha most szakítunk, és Hanoi úgysem tarthat vissza minket semmitől, amit tenni akarunk. Így tehát szeptember 13-án ismét találkoztunk Párizsban. Le Duc Tho távolléte nem hagyhatott semmi kétséget afelől, hogy ezen a tárgyalássorozaton már minden lehetőséget kimerítettünk. Xuan Thuy meg sem kísérelt bármi újat mondani, csak felolvasta azt a propagandisztikus hangú beszédet, amelyet már ismételtelen előadott a plenáris üléseken a Kléber sugárúton. A valaha volt legrövidebb találkozónk két óra múlva véget is ért. Azzal a közös megegyezéssel váltunk el, hogy bármelyik fél újranyithatja a csatornát, ha valami új mondanivalója van.

A nyári vitákból és tárgyalásokból most már csak az maradt hátra, hogy lehetővé tegyük hazai bírálóink számára: ébredjenek végre tudatára a valóságnak. Szeptember 11-én George McGovern szenátornak lehetősége nyílt találkozni Xuan Thuyval négy órára. Azzal a szilárd benyomással távozott, hogy a kommunisták a rögzített határidőn belüli amerikai csapatkivonások alapján javasolják a béke megkötését, a foglyok szabadon bocsátásának fejében. Bár véleményem szerint egy ilyen üzlet egyértelműen nem volt összeegyeztethető Hanoi kilenc pontjával, William Porter nagykövetet utasítottuk: a hivatalos párizsi béketárgyalások 129. ülésén derítse ki az észak-vietnámi szándékot, hogy egyszer és mindenkorra véget vethessünk a spekulációknak. A találkozó után Porter a következőket nyilatkozta az újságíróknak: „Azzal töltöttük a napot, hogy megpróbáltuk rávenni őket, hivatalosan erősítsék meg vagy tagadják az interjúkban elmondottakat. Erre nem voltak hajlandók.” Valójában az észak-vietnámiak eloszlatták ál-

lásponjtuk korábbi kétértelműségét, és újfent kijelentették: hadifoglyaink szabadon bocsátása a politikai rendezés függvénye, majd faképnél hagyták McGovern-t és az újságírókat. Másnap a *Washington Post* a következőt jelentette:

Észak-Vietnám ma szigorított békefeltételein, lemondva ezzel az utóbbi két hónapban gondosan ápolott erőfeszítéseiről arra, hogy készségesebbnek tűnjék.

Xuan Thuy hanoi delegátus világossá tette, hogy az Egyesült Államok „egyidejűleg” köteles bejelenteni Thieu dél-vietnámi elnök támogatásának befejezését és a teljes amerikai csapatkivonást, mielőtt az amerikai foglyokat szabadon lehet engedni. [...] Ezennel szertefoszlottak azok az optimista remények, amelyeknek a háborúellenes George McGovern szenátor és Le Duc Tho, a hanoi Politikai Bizottság egyik tagjának mindeddig megkérdőjelezhetetlen állítása adott hangot.

Jonathan Randall, a *Post* boldogtalan munkatársa már hónapok óta épp ennek ellenkezőjéről tudósított a kommunisták által kitarthatóan táplált homályos célozgatások alapján. A szeptember 16-i plenáris ülés után Randall szinte könyörögve fordult az észak-vietnámi sajtószóvivőhöz:

Csaknem három éve ismer engem. Hát nincs tudatában annak, hogy már semmit sem értünk, és nem fogja fel a zavart a fejünkben? A dolgok vagy tiszták és világosak, vagy én vagyok bolond. [...] Amit ma mondott, ellenében áll nemcsak az értelmével, hanem talán még a szó szerinti jelentésével is mindannak, amit eddig feltételeztünk, és leadtunk az újságnak. Tisztára bolondnak érzem magam.

Tudtam, hogyan érez Randall. Mi is ugyanezen a hullámvasúton ültünk.

A titkos tárgyalások felfedése

Hanoi hajthatatlan tárgyalási pozíciójának újbóli megerősítése Xuan Thuy által meglepően kevésbé hatott hazai vitáinkra. Még az olyan hűséges pártolónk is, mint Henry M. Jackson szenátor, szeptember 10-én a Dél-Vietnámnak nyújtott segély leállítását sürgette, ha Thieu nem teszi lehetővé több jelölt indulását a választáson. Szeptember 18-án a *New York Times* azért ostromozta Nixont, mert az elnök leszögezte: addig maradunk, amíg Saigon nem lesz képes megvédeni önmagát egy kommunista hatalomátvételtől. Még a *Chicago Tribune* is megjelentetett egy cikket Frank Starr tollából, a haladéktalan indokínai távozásunkat sürgetve. Az Észak-Vietnám elleni amerikai bombatámadások – amelyeket részben vála-

szul indítottunk a felderítő gépeinket ért támadásokra, nagyrészt pedig azért, hogy megmutassuk Hanoi-nak: a tárgyalások megszakításának meg kell fizetni az árát – felháborodást keltettek a sajtóban és a kongresszusban. Szeptember 30-án a szenátus megszavazta a Mansfield-módosítás új verzióját, nemzeti politika szintjére emelve az összes amerikai erő kivonását hat hónapon belül, és kizárólag hadifoglyaink szabadon bocsátásától téve függővé. A döntés széles körű helyesléssel találkozott. Ironikus módon Hanoi többre tartotta a vietnámitálást és a dél-vietnámi ellenállás erejét, mint saját szenátoraink vagy a cikkírók. Kardoskodása mellett, hogy helyette mi döntsük meg a saigoni kormányt, elárulta a bizonytalanságát afelől, vajon a maga erejéből meg tudja-e valósítani célját akár a kivonulásunk után is.

Ebben a légkörben nyújtottam be egy hosszú elemzést Nixonnak szeptember 18-án, összegezve, hol állunk a vietnámi diplomáciánkban. Megismételtem, hogy ha elsietett kivonulással vagy túlzott politikai engedményekkel lebontanánk Dél-Vietnám politikai struktúráját, barátok és ellenségek egyaránt azt a következtetést vonnák le (rövid ideig tartó megkönnyebbülés után), hogy Amerika második világháború utáni vezetése a Vietnám utáni cserbenhagyásnak enged teret. Emellett egy szegyeintjes indokínai végjáték mély sebeket ütne társadalmunkban, ösztönzést táplálva a vádaskodásra, és tovább mélyítve a hatalmi válságot. Még mindig vallottam: kormányhatározat mentén, méltósággal kell távoznunk Vietnámból, nem pedig akaratgyengeség miatt, pressziókra reagálva.

Egyetértettem azzal, hogy a vietnámitálás elérheti ezt a célt, de lényegénél fogva ingatag. Ha teljes mértékben végrehajtanánk, elkerülhetetlenül elérkezne egy olyan kényes pontra, ahol kivonulásunk bizonytalanságot szülne Dél-Vietnám politikai jövőjét illetően, a végső órában veszélyeztetve az egész vállalkozást. Mindig is sokkal kíváncsiabbnak tartottunk egy tárgyalásos alapon létrejövő rendezést, amely esélyt adna Saigonnak a túlélésre, politikai aktussal vetne véget a háborúnak, és engedné, hogy Dél-Vietnám jövője a történelmi folyamatok szerint alakuljon tovább.

Ámde, folytatódott az elemzésem, most abban a helyzetben vagyunk, hogy elpazaroltuk tárgyalási eszköztárunkat. A tiltakozások és kifogások által okozott minden gyötrődés ellenére a vietnámitálással időt nyertünk itthon az amerikai erők, a veszteségek és a hadikiadások töretlen csökkentésével. Emellett kétféle nyomást gyakoroltunk Hanoi-ra: egyfelől távozásunk egyenletes üteme azt üzen te az észak-vietnámiaknak, hogy ha gyors és teljes kivonulást akarnak tőlünk akkor ennek az árát meg kell fizetniük. Másfelől felidézte annak a lehetőségét, hogy egy megerősödött dél-vietnámi kormány végül képes lesz megállni a saját lábán. Sajnos, érveltem, az első eszközünk szinte teljesen oda lett. A haza pressziók és a kormányzaton belüli fegyelmetlenség együttvéve szinte napról

napra és meggyőző erővel arról biztosította az észak-vietnámiakat, hogy rövidesen úgyszólván kivonulunk Indokínából. Miért is fizessenek azért, ami amúgy is érett gyümölcsként hull az ölükbe? Egészen 1971-ig úgy tűnt, hogy a második eszünk – Saigon növekvő ereje – továbbra is komoly fejtörésre készíti Hanoi. A dél-vietnámi kormánynak figyelemre méltó fokú stabilitást sikerült megőriznie. Ironikus módon ezt a stabilitást veszélyeztette a négyéves elnöki mandátum lejárta, ami váratlan komplikációt okoz, és ami amerikai segítséggel íródott bele az alkotmányba. Az elnökválasztás, a nagymértékű amerikai csapatkivonás és a belpolitikai nézetkülönbségek következtében a nyugtalanság áramlatai ismét életre keltek Dél-Vietnámban. A Thieu-kormányban és a hadseregen belül egyesek kétkulacsos politikát kezdtek folytatni, fényezve tetteiket a Vietkong előtt.

Az Egyesült Államokban, folytatódott az emlékeztetőm, fokozódó lendületet kapott a gyors kivonulás követelése. Most azzal a valós veszéllyel kerülünk szembe, hogy a kongresszusi törvényalkotás kötelező dátumot határoz meg a csapatkivonásra, és talán a Dél-Vietnámnak nyújtható segítséget is korlátozza. Politikailag és morálisan romboló hatást gyakorolt, hogy az ellenzők zöme nem a problémák érdemi részével foglalkozott. Minél inkább meg voltak győződve kivonulásunk tényéről, annál inkább igyekeztek korlátozó feltételeket szabni a távozásunkra, így akarván érdemeket szerezni maguknak abban, amit mindenképp megteszünk. Lehetetlen volt ezt a hangulatot túlszárnyalnunk, bármit próbáltunk volna tenni.

Mindezen okok miatt, vontam le a konklúziót, először is abba kell hagynunk a vietnámi politikai struktúra gyengítését csodaszerek jóhiszemű ajánlgatásával, mivel nagyjából ez volt az utolsó kártya a kezünkben. Másodszor még egy kísérletet kellene tennünk a tárgyalásra, mielőtt az eszközeink teljesen elfecsérlődnek. Egy „kivonulás a foglyokért cserébe” ügyletet már elutasított a Thieu eltávolításához és a saigoni politikai színtér nagytakarításához ragaszkodó Xuan Thuy. A végletekig folytatott vietnámisítás nem hozza vissza a hadifoglyokat. A csapatkivonást és a segélyeket elkerülhetetlenül korlátozó törvényhozáshoz közeledtünk. Végül pedig valamilyen rendkívül súlyos észak-vietnámi provokáció nélkül az eszkaláció nem tartható fenn a honi közvélemény előtt.

Ezért sürgettem Nixont, engedélyezzen új tárgyalási javaslatot a politikai kérdésben, ami elmegy addig a határig, amely még összeegyeztethető a kötelezettségeinkkel, az áldozathozatalainkkal és a becsületünkkel. A következőt ajánlottam: módosítsunk az általam augusztus 16-án előterjesztett, leginkább katonai kérdésekkel foglalkozó nyolc ponton, amit augusztus 16-án nyújtottam be azzal, hogy a végső egyezmény aláírásától számított hat hónapon belül új elnökválasztásra teszünk javaslatot Dél-Vietnámban. A lebonyolítást nemzetközi felügyelet mellett választási bizottság vezényelné le, amelyben képviselteti magát minden

politikai erő, a kommunistákat is beleértve. A választás előtt egy hónappal Thieu elnök lemondana, és funkcióit a szenátus elnöke venné át. Ezen a ponton a kis létszámú hátrahagyott amerikai erőt is kivonnánk, míg kivonulási határidőnk kilenc hónapról hétre rövidítenénk le.

Szeptember 20-án Nixon jóváhagyta a javaslatomat, 21-én pedig Haig útnak indult Saigonba. Thieu szeptember 23-án elfogadta, közölve vele, hogy kész bejelenteni: még csak nem is jelölteti magát egy új választáson, amennyiben a békét sikerül megvalósítani. Véleményünk szerint ezzel túl messzire ment. Inkább azt ajánlottuk, hagyja nyitva a lehetőséget a maga számára. De a választások előtt három nappal Thieu egy nyilvános beszédben bejelentette: ha megvalósul a béke, visszatér a civil életbe.

A múltban bármilyen új javaslatot találkozó keretében nyújtottunk át Hanoi-nak. Most viszont úgy gondoltam, időt takarítunk meg, ha írásban terjesztjük elő egy találkozóra vonatkozó kérelemmel együtt. Mindezt hivatalosan akartam közölni arra az esetre, ha Hanoi visszautasítaná a kérelmünket, és helyette elindítaná a most már csaknem biztos offenzívát. Október 11-én Walters tábornok felkereste az észak-vietnámi fődelegátust Párizsban, hogy november 1-jére találkozót kérjen Le Duc Thóval. Walters felolvasott egy üzenetet, amelyben a következő állt: ezennel reagálunk Xuan Thuy miniszter szeptember 11-én tett nyilatkozatára, miszerint az észak-vietnámi fél készségesen viszonyul az amerikai fél általános értelmű javaslatátételéhez. Ajánlatunk „utolsó kísérlet” egy méltányos rendezés elérésére 1971 végéig. (Az október 11-i amerikai javaslat szövegét lásd a jegyzetekben.)¹²

Ám Hanoi zord és kérlelhetetlen vezetői csak végső megoldásként lettek volna hajlandók a kompromisszumra, az ő hivatásuk az elhúzódó háborúskodás volt. Ha kompromisszumra kényszerültek, be kellett bizonyítaniuk maguknak, hogy nem volt más választásuk, de ekkor még nem érkeztek el ehhez a ponthoz. El voltak szánva egy újabb katonai kockavetésre. Hanoi október 25-én, mindössze hat nappal a találkozóra javasolt időpont előtt, válaszolt a már megszokott pökhendiséggel. Semmi kifejezése a jó szándéknak, semmi reagálás az ajánlatunkra, semmi utalás arra, hogy kész lenne beilleszkedni bármilyen konkrét időkeretbe. Hűvösen november 20-át javasolta, azt hozva fel indokként, hogy „Le Duc Tho különleges tanácsadó jelenleg folyamatban levő tennivalókkal van elfoglalva Hanoi-ban, továbbá Xuan Thuy miniszter gyógykezelés alatt áll”. Észak-Vietnám még „fontosként” sem méltóztatott jellemezni a Hanoi-ban folyó tennivalókat. Walters jelentése szerint a jegyzéket a valaha volt legrövidebb találkozón nyújtották át. „Semmi csevegés és semmi tea”, panaszkodott – csak az előre megírt szöveg felolvasása.

November 3-án egy kurta jegyzékben elfogadtuk az időpontot, majd vártuk a szokásos jelentést, miszerint Le Duc Tho elindult Hanoi-ból, de mindhiába.

November 17-én, tehát kevesebb mint negyvennyolc órával Párizsba indulásom előtt Észak-Vietnám arról tájékoztattott minket, hogy Le Duc Tho nem lesz jelen, mert „hirtelen beteg lett”. Bő egy hónap elteltével a válaszuk továbbítását követően semmilyen más időpontot nem ajánlottak fel, semmi sem utalt semmilyen rendezési készségre, és még mindig nem reagáltak legfontosabb új javaslatunkra – egy szövetséges vezető, Thieu lemondásának felajánlására. Az egyetlen díszítő pántlikának szánt megjegyzés az volt (szintén a megvetés jeleként), hogy Xuan Thuy „továbbra is hajlandó” találkozni velem. A korábbi megbeszélések története alapján azonban világos volt, hogy Xuan Thuynak nincs felhatalmazása érdemi tárgyalásra.

November 19-én hosszú választ küldtünk vissza, összefoglalva a tárgyalások állását, és az alábbi következtetést vonva le:

1971. november 17-én az észak-vietnámi fél tájékoztatta az amerikai felet, hogy Le Duc Tho különleges tanácsadó beteg, és emiatt képtelen részt venni a november 20-i találkozón. Washington sajnálatát fejezi ki a betegsége miatt. Ilyen körülmények között semmi értelme nem lenne egy megbeszélésnek.

Az amerikai fél készen áll találkozni Le Duc Tho különleges tanácsadóval vagy más magas rangú észak-vietnámi vezetővel, valamint Xuan Thuy miniszterrel abból a célból, hogy minden résztvevő számára igazságos alapon, gyorsan véget vessenek a háborúnak. Az amerikai fél várni fogja a javaslatokat az észak-vietnámi féltől egy megfelelő időpontot illetően.

Sohasem kaptunk választ. Az 1972-es nagy katonai offenzíva tervezésének előrehaladott állapotában a kommunisták minden energiájukkal egy utolsó erőpróba előkészítésén dolgoztak.

Sok tényező játszott közre Hanoi döntésében, az egy életen át tartó monomániáját is beleértve. De úgy vélem, ha legnyomósabbként ki akarunk emelni egyetlen tényezőt, akkor az Amerikán belüli megosztottságot kell megneveznünk. Ennek láttán az észak-vietnámiak nem vonhattak le más következtetést, mint azt, hogy még egy katonai erőfeszítés lényegében véve feltétel nélküli kapitulációra kényszerít bennünket. A Politikai Bizottság jól tudta: a kongresszus kivonulást rendel el, ha felajánlja a foglyok szabadon bocsátását, és kevés vesztenivalója volt azzal, ha Saigon megbuktatásával megpróbál minket a saját győzelme beteljesítésére kényszeríteni. Az észak-vietnámiakkal folytatott egyetlen találkozó sem múlhatott el a hazai ellenzékünkéről szóló hosszadalmas tirádák elszavalása nélkül. Egy alkalommal, amikor Le Duc Tho azt állította, hogy saját ellenzékünk fog megadásra kényszeríteni bennünket, elvesztettem a türelmemet: „Különleges tanácsadó úr, ön a legdiktatórikusabb államok egyikének szószólója. Önök brutalisan szétverték az ellenállás minden jelét az országukban. Legyen kedves, és

hagyja meg az ellenzék értelmezését azoknak, akik tolerálják a létezését, és ne magyarázgasson olyan dolgokat, amelyekről semmit sem tud.” Ezt követően Ducky kevesebb utalást tett ugyan hazai kellemetlenségeinkre, de arról szó sem lehetett, hogy számításon kívül hagyták volna.

Igazság szerint a bírálóink nem tudtak minden általunk kezdeményezett javaslatról. Ezt a talán felesleges árat kellett megfizetnünk a titkosságért, amit alapvetőnek véltünk a komoly tárgyaláshoz. Hanoi azonban hivatalosan közölte a „politikai rendezésről” szóló koncepcióját, ennél fogva az nyilvánosan ismert volt. Korántsem igényelt túl nagy elemzőkészséget annak megállapítása, hogy ez a kommunista hatalomátvétellel egyenértékű. A háború legtöbb ellenzője viszont már túl volt azon, hogy a vitatott konkrét kérdésekkel foglalkozzon – egyszerűen csak a háború végét akarták. Nixon számos nyilvános célzása ellenére, miszerint rendezésre törekszünk, úgy látszik, adottnak vették, hogy az a kormány, amelynek három hónap leforgása alatt sikerült megszerveznie csúcstalálkozókat Pekinggel és Moszkvával, nemtörődöm módon viszonyul a tárgyaláshoz Hanoival. A *New York Times* november 17-i vezércikke ekképpen szólt:

Az elnök ismételten utalt nem szűnő vágyakozására a tárgyalásos rendezés iránt. [...] De nem tett új lépést annak a közvetlen csatornának a reaktiválására, amely Hanoi felé Párizsban már a rendelkezésre áll. Ugyanígy nem tett semmi erőfeszítést arra, hogy válaszoljon a Vietkong hétpontos javaslatában felajánlott nyitásra, ami több mint négy hónapja nagyrészt megválaszolatlanul maradt.

1972. január 3-án McGovern szenátor ugyanezt a témát erőltette:

Egyszerűen nem igaz – és az elnök tudja, hogy nem igaz –, hogy tárgyaló delegációnk Párizsban valaha is megvitatta volna az észak-vietnámiakkal az Indokínából való teljes amerikai kivonulás kérdését a foglyok szabadon bocsátásával kapcsolatban.¹³

Mindeközben megszokszorozódott a kongresszusi határozati javaslatok száma a kivonulás kikényszerítésére, egyszerűen csak a foglyokért cserébe. A szenátus rendszerint elfogadta, a képviselőház pedig ismételten visszadobta őket, ám folyamatosan csökkenő különbséggel: április 1-jén 122–260, június 17-én 158–254, június 28-án 176–219, míg október 19-én 192–215 arányban. Egyértelműen közeledett a nap, amikor a kongresszus törvénybe fogja foglalni a határidőt. Október 13-án a Szenátus Külügyi Bizottsága megszavazta a Kambodzsának nyújtott amerikai segítség 250 millió dollárra, és az ottani szolgálatra engedélyezett amerikaiak számának kétszázra történő csökkentését. Végül november 5-én

a képviselőház és a szenátus képviselőinek csoportja kompromisszumra jutott a Mansfield-módosításról. Az új megfogalmazás szerint „az Egyesült Államok politikája” a következő: a hadműveletek befejezésének követelése és az „azonnali kivonulás Indokínából” minden amerikai hadifogoly szabadon bocsátásának függvényében, valamint számadás az eltűntekről. Miközben Mansfield eredeti hat hónapos határidejét törölték, a határozati javaslat sürgetőleg felkérte az elnököt új határidő megállapítására és a fokozatos kivonulásról, továbbá ezzel párhuzamosan az amerikai hadifoglyok ugyancsak fokozatos szabadon bocsátásáról szóló egyezmény megtárgyalására. Hanoi most már tudhatta: egy „kivonulás a foglyokért cserébe” üzletnél nem járhat rosszabbul.

A teljes összeomlást csak az akadályozta meg, hogy az észak-vietnámiak szintén anyagi és szellemi erőik végső határán voltak. Meglehet, hogy egy nagy támadásra még maradt elég erejük, de katonai erőforrásaikat már a végsőig megterhelték. A logisztikai előkészületeiket megzavartuk, a Moszkvához és Pekinghez fűződő diplomáciai lépéseink pedig megakadályozták őket abban, hogy nyakunkba zúdítsák a közvélemény teljes haragját. A Binh asszony 1971. július 1-jei hét pontjának népszerűsítésére szánt világméretű propagandakampányukat két héttel későbbi kínai bejelentésünk lesöpörte az újságok címlapjáról, de Nixon moszkvai csúcstalálkozójának október 12-i bejelentésével az oroszok sem jártak Hanoi kedvében. Nixon elfogadottsága a közvéleményben 1971 második felében is jóval 50 százalék fölött maradt. Sikert a két kommunista nagyhatalmat együttműködésre bírunk a hazai frontunk egységbe tömörítésében.

A száraz évszak beköszöntével a nagy észak-vietnámi logisztikai előkészületek kevés kétséget hagytak afelől, hogy kommunista katonai offenzíva van készülóban. Kulcsfontosságú volt magunkhoz ragadnunk a kezdeményezést. Decemberben a sajtó és a kongresszus felháborodásától kísértén két napon át bombáztuk a huszadik szélességi körtől délre fekvő utánpótlási bázisokat. Határozott hangú jegyzéket küldtünk mind Moszkva, mind Peking címére, összefoglalva a Hanoival folytatott tárgyalásainkat, így figyelmeztetve az észak-vietnámiakat, hogy egy offenzíva a legsúlyosabb megtorlást vonja maga után. Arra persze nem számítottunk, hogy bármelyik főváros segítőkészséget mutat a tárgyalásokban, de azt valószínűnek tartottuk, hogy megvannak a saját céljaik, amelyeket meg akarnak őrizni a közelgő csúcstalálkozók, ennél fogva továbbítani fogják figyelmeztetésünket. Pekingből semmilyen választ sem kaptunk – ez már önmagában az elhatárolódás komoly jele volt abból a fővárosból, amelyet egészen addig a világforradalom központjának tekintettek. Ekkor Dobrinyin újabb váratlan fordulattal állt elő. Az egyik rendszeres időközönkénti globális áttekintésünk részeként megpróbálta Kína nyakába varrni Hanoi konokságát. Mint mondta, pekingi meghívásom ténye csak harminchat órával a bejelentése előtt vált ismertté Észak-Vietnámban. Ez annyira felbőszítette Hanoit, hogy jegelte a tárgyalásokat,

mert meg akarta mutatni, hogy a békét vele kell megkötni, és nem kényszeríthetik rá nagyhatalmak.

A kínai bejelentés körüli eufória elcsitulásával, az amerikai elnökválasztás évének közeledtével és az észak-vietnámi offenzíva egyre valószínűbbé válásával biztosra lehetett venni: a helyzetünk ismét támadások keresztútjába kerül odahaza. Csak akkor tudjuk lecsendesíteni a vihart, ha mindenkivel világosan megértetjük: részünkről minden erőfeszítést megtettünk a háború tárgyalásos befejezésére, és elmentünk a lehetőségeink végső határáig. Az elnökjelöltek és más bírálók különös figyelmet szenteltek Hanoi kétszínű állításának, miszerint nem válaszoltunk Binh asszony hét pontjára, amikor pedig a titkos tárgyalásokon igenis válaszoltunk Le Duc Tho ezzel párhuzamos kilenc pontjára – sőt részben el is fogadtuk. Szakadatlanul nyomás alatt álltunk, hogy állapítsunk meg egy végső határidőt a kivonulásunkra, noha már felajánlottunk egyet a titkos találkozón, amit annak rendje és módja szerint el is utasítottak. Ezért Nixon elhatározta: 1972. január 25-én ismerteti az amerikai néppel tárgyalásaink történetét.

Ezt a döntést néhány kellemetlen találkozás előzte meg Saigonban, mert bár Thieu elfogadta a javaslatunkat, nem tudta, hogy a Le Duc Thóval november 20-án esedékes találkozó előtt valójában már továbbítottuk Hanoinak.* Szintén volt abban valami kínos, amikor rájött, hogy a kölcsönös csapatkivonást törölni készülünk a nyilvános álláspontunkból. Tudott a május 31-i előterjesztésünkről, amely lemondott róla; ezt Thieu jóvá is hagyta, de most azt állította, hogy bármilyen nyilvános hivatalos tárgyalás gyengítené az ő otthoni pozícióját. (Előjele volt mindez az 1972. évi vitáinknak.) Végül beleegyezett a Nixon által később elmondott beszédbe és benne az amerikai tárgyalási álláspont megerősítésébe, mert tudta, elkerülhetetlenül kivonulunk, és mert valószínűleg úgy ítélte meg, hogy ha Hanoi egy négy szemközti javaslatot még csak válasza sem méltatott, akkor a nyilvánosat aligha fogadná el.

Nixon beszéde egyike volt az elnök legdrámaibb és leghatásosabb megnyilvánulásainak. Ismertette az észak-vietnámiakkal folytatott tizenkét titkos találkozóm történetét. Felfedte, hogy 1971. május 31-én felajánlottuk: végső határidőt állapítunk meg a kivonulásunkra, de elutasításban részesültünk. 1971. október 11-én az elnök újra megerősítette a politikai rendezést részletező javaslatunkat – nemzetközileg felügyelt szabad választásokat kommunista részvétellel, és Thieu készségét a lemondásra egy hónappal a választás előtt. A kivonási határidő hét hónapról hatra csökkentésével még javított is utolsó titkos ajánlatunkon. Megismételte: „Az egyetlen dolog, amit ez a terv nem tesz, az, hogy nem társulunk

* Ez csak kifogás volt. Egy évvel később, amikor kiterítettük a kártyákat végső feltételeinkkel, Thieu közölte velünk, hogy mélységesen meg volt bántva a javaslat miatt, de akkoriban semmilyen utalást nem tett rá.

az ellenségünkkel a szövetségesünk megbuktatására, amit az Amerikai Egyesült Államok sohasem fog megtenni. Ha az ellenség békét akar, el kell ismernie a rendezés és a megadás közötti fontos különbséget.”

A reakció döbbséget meglepetés volt mind a törekvéseink hosszú története, mind új javaslatunk hordereje miatt. A különböző elnökjelölt vetélytársak óvatos támogatással válaszoltak. Az esélyes kihívó, Edmund Muskie szenátor „üdvözlendő kezdeményezésnek” nevezte a tervet. Hubert Humphrey a tőle megszokott érzelmi túlsordulással válaszolt: „Akkor hát van itt egy sereg más dolog” – amin azt értette, hogy a beszéd politikai kérdésként levette Vietnámot a napirendről.¹⁴ A *Washington Post* január 27-én otrombán „a régi kétszínű játéknak” nevezte a tervet, de a *New York Times* még ugyanaznap rövid időre ejtette a hónapok óta tartó kritizálást, és óvatos támogatását fejezte ki, ha nem is minden intézkedés, de legalább általánosságban az álláspont iránt. A legtöbb vezércikk ilyen értelmű hangot ütött meg.

Ami egy héten belül sok bírálónk ismét a régi nótát fújta. A holtpontra – javaslataink elutasítását Hanoi részéről – most újra teljes egészében a kormány hibájának tulajdonították. De ezúttal a kritikák azt demonstrálták, hogy megnyertük a lélektani csatát. A bírálók számára megmaradt ajánlható alternatíva már csak az egyoldalú kivonulásnak a foglyok szabadon bocsátásához kötése volt (amit Hanoi elutasított), illetve a saigoni kormány megdöntése. Egy február 2-án elhangzott beszédében Muskie szenátor még egy lapáttal rátett, mondván: az Egyesült Államok szüntessen be minden segítséget Thieu-nek – egyoldalú kivonulásunk után is –, hacsak nem jut egyezsége a kommunistákkal. (Tipikus fej-én-nyerek, írás-te-veszítés javaslat volt ez. Mivel a Hanoi számára kizárólag elfogadható feltétel Thieu megbuktatása volt, a dél-vietnámi elnök ezzel megkapta a választás lehetőségét a kivégzés és az öngyilkosság között.) E program lett a háborúellenes tiltakozások és újságcikkek új platformja. Az ellenzők támogatói bázisa azonban egyre zsugorodott. A háború mélységesen népszerűtlen volt, ennek ellenére világosnak tűnt: bármennyire kimerült is a közvélemény, arra nem hajlandó, hogy szövetkezzen egy ellenséggel a szövetségesünk legyőzésében. A legtöbb amerikai most már világosan átlátta hosszú és energikus tárgyalásaink történetét, azzal a ténnyel együtt, hogy túlzott és arcátlan követeléseivel éppen Hanoi akadályozta folyamatosan a megegyezést.

Nixon beszéde után többé nem tudtam elmenekülni Washingtonból hosszabb időre a sajtó kutakodása és kérdezősködése nélkül. Ezért a Fehér Ház minden sorra kerülő találkozót bejelentett, amikor már Párizsban voltam, és tartott a megbeszélés. Ennek megvoltak az előnyei. A nyilvánosságot folyamatosan emlékeztette a tárgyalások tényére, ellenzőinket pedig arra, hogy bármely pillanatban drámai fejlemény lehetséges.

Az elnök beszédének szövegét Moszkvának és Pekingnek is megküldtük újabb nyomatékos figyelmeztetés kíséretében, miszerint egy új offenzívára határozott választ adunk. Brezsnyev nyugtató hangnemben válaszolva úgy vélte, a béke továbbra is lehetséges. A Hanoi (Dobrinyin által nekem elmondott) vádjaival kétségkívül megsértett Peking január 30-án csípős választ küldött vissza, nem minden ok nélkül azt hányva a szemünkre, hogy megpróbáljuk belekeverni Kínát az ügybe. Az üzenetváltás azonban semmilyen hatással nem volt a három hét múlva sorra került pekingi csúcsra.

Ami az észak-vietnámiakat illeti, úgy találtuk, zavarban vannak. Ez újszerű tapasztalat volt számunkra. Hat hónap alatt most másodszor jártunk túl az eszükön (az első a pekingi utam volt). Január 31-én Párizsban reagáltak azzal, hogy nyilvánosságra hozták saját verziójukat a kapcsolattartásról, azt a kilencpontos béketervet is beleértve, amelyet Le Duc Tho terjesztett elém 1971. június 26-án.* Nguyen Thanh Le hanoi szóvivő a két fél béketervét szembeállítva úgy fogalmazott, hogy a köztük levő különbségek „alapvetők – mint a nappal és az éjszaka”. A szóvivő bizonykodása szerint Hanoi mindig is azt kívánta, hogy a tárgyalások tartalma legyen nyilvános, de elállt tőle, „ahogyan az amerikai fél kívánta”, ráadásul az Egyesült Államok „az ígéreteit megszegve komoly akadályokat gördített a megbeszélések elé”, arra törekedve, hogy „a Vietnámi Demokratikus Köztársaságra hárítsa a felelősséget a tárgyalások holtpontra jutása miatt”. Azt persze már nem magyarázta meg, miképpen lehetséges, hogy azon álláspontok közzététele, amelyeket Észak-Vietnám mindig is nyilvánosságra kívánt hozni, hogyan képezhetek akadályt a találkozóknak előtt.

Világosan látszott: Hanoi úgy érzékeli, hogy kevés koncot vetett oda, és védekező pozícióba kényszerült, mert röviddel ezután, február 2-án nyilvánosságra hozta kilenc pontja kétpontos „kifejtését”, ami nem volt más, mint a régi terv átdolgozott verziója. Most már egyértelműen beleegyezett abba, hogy hadifoglyainkat az utolsó csapataink távozásának napján szabadon bocsátja, de összekapcsolta egy politikai programmal, amely Thieu azonnali lemondására szólított fel, az „elnyomó gépezet” lebontásával párosítva, amin a rendőrséget, a hadsereget és a pacifikációs tervet értette. Az így kiherélt maradék dél-vietnámi kormány feladata lenne aztán tárgyalni az állig felfegyverkezett kommunistákkal egy koalíciós kormány felállításáról, ami a már ismert háromoldalú struktúrát tartalmazza. Még a leglelkesebb békebarát csoportok sem találhattak sok fogódzót a javaslatokban. Mindez nem volt véletlen. Miután egy év múlva befejeztük a tárgyalásokat, Le Duc Tho a cinizmus őszinte rohamában megmagyarázta nekem:

* Egy január 26-án elhangzott tájékoztatón jeleztem: mi ugyan nem szándékozunk nyilvánosságra hozni Észak-Vietnám dokumentumait, de „nincs kifogásunk ellene”, ha Hanoi megteszi.

a kétpontos „kifejtés” nem fejtett ki semmit, csupán azért terjesztették elő, hogy legyen kéznél valamilyen „új” észak-vietnámi álláspont a miénkre válaszul.

Minden normális mérce szerint Vietnám-politikánk 1972 elején figyelemre méltó siker volt. Több mint 410 ezer katonát vontunk ki, mialatt javítottuk a szövetségünk katonai pozícióját. Diplomáciailag elszigeteltük Hanoit a támogatás fő forrásaitól. Itthon kivédtük az évszázad legelkeseredettebb támadását a kormány politikája ellen. Eközben teljesítettük globális kötelességeinket is: ki-tartottunk azon alapelv mellett, miszerint nem hagyunk magukra szövetségese-
ket, és nem adunk át baráti népeket az elnyomásnak. Továbbra is úgy gondolom, a Peking és Moszkva irányában történt kezdeményezéseink lehetetlenek lettek volna, ha egyszerűen összeomlunk Vietnámban. Mindkét hatalom csak addig vesz minket komolyan, amíg a mérlegre téve nem találtatunk könnyűnek. A né-pünknek pedig megmutattuk, hogy Amerika még egy megosztó háború közepén is fel tud vállalni fontos kreatív kezdeményezéseket.

Mindez semmit sem számított volna, ha a csaknem elkerülhetetlen kommu-nista katonai offenzíva 1972-ben elsöpri a dél-vietnámiakat. De hazai viszony-latban olyan szilárd helyzetben voltunk, hogy határozottan tudtunk cselekedni Saigon védelmében. Ha ellen tudunk állni a kommunista offenzívának, az elnök abban a reményben mehet el Pekingbe és Moszkvába, hogy hozzáfoghatunk az új nemzetközi rend kialakításához.

JEGYZETEK

12. FEJEZET

A háború eszkalálódik

1. Walters alapos részletességű leírását lásd in Vernon A. Walters: *Silent Missions* (Garden City, N. Y.: Doubleday & Co., 1978), 24. és 28. fejezet.
2. Uo., 580–582.
3. A korábbi vietnámi dominanciáról Laoszban és Kambodzsában lásd Bernard Fall: *The Two Vietnams*, átdolgozott kiadás (London: Pall Mall Press, 1965), 12–19., 33.
4. Uo., 386.
5. Lásd pl. *New York Times*, 1970. febr. 25.
6. Szihanuk interjúja a *New York Times*ban, 1970. márc. 12.
7. Lásd az emlékiratait: *My War with the CIA: The Memoirs of Prince Norodom Sihanouk as Related to Wilfred Burchett* (New York: Random House, Pantheon Books, 1973), 24. Lásd még 21–22., 24–26., 42–43., 50., 54., 201–202.
8. William Shawcross: *Sideshow: Kissinger, Nixon and the Destruction of Cambodia* (New York: Simon and Schuster, 1979), 165.
9. Az üzenet teljes szövege a következő:
MEMORANDUM Henry Kissingernek
AZ ELNÖKTŐL

Azt gondolom, merész lépésre van szükségünk Kambodzsában, feltéve, ha ugyan-
úgy érzek ma (most hajnali 5 van, április 22-e) az értekezletünkön, mint ahogyan ma
reggel érzek, hogy megmutassuk, kiállunk Lon Nol mellett. Nem hiszem, hogy túléli
a helyzetet. Van azonban némi esély arra, hogy mégis [túlél], és mindenesetre tennünk
kell valami jelképeset, hogy segítsük a túlélésben. Ebben a dologban tényleg mulasz-
tást követtünk el annak köszönhetően, hogy hagytuk magunkat megtéveszteni attól
a szövegtől, hogy a neki nyújtott segítséggel tönkretesszük a „semlegességét”, és ürügyet
nyújtunk az észak-vietnámiaknak a bejövételre. Újra meg újra elmulasztjuk megtanulni:
a kommunistáknak soha nincs szükségük ürügyre a bevonuláshoz. Nem kellett nekik
Magyarországon 1956-ban, amikor ugyanezt az érvet hangoztatták a hivatásos külügye-
sek, és amikor Dulles elhitte, mert fáradt volt, és mert zajlott a kampány. Nem kellett
nekik Csehszlovákiában, amikor ugyanezt az érvet hangoztatták a külügyesek, és nem
kellett nekik Laoszban sem, ahol értékes napot vesztettünk azzal, hogy elmulasztottunk
csapást mérni, amely tompíthatta volna az egész offenzíva élet, még mielőtt elkezdődött,
és Kambodzsában, ahol abszolút be nem avatkozó álláspontra helyezkedtünk, amikor
esküdöttünk a szenátusban, hogy csak egy „hét külügyminisztériumi fazonból álló állo-
mányunk” van a követségen, és nem fogunk semmilyen segítséget adni semmilyen mó-
don, mert féltünk, hogy ha így tennénk, az „provokációt” adna a kezükbe a bevonulásra.
Most meg ott trappolnak, és az egyetlen kormány Kambodzsában az utóbbi huszonöt
évben, amelynek végre volt mersze Nyugat-barát és Amerika-barát állásfoglalásra, mind-

járt megbukik. Olyasvalakire gondolok, mint Bob Murphy, akit odaküldenénk, hogy számoljon be nekem az útrjáról, és aki odamenne, és megnyugtathatná Lon Nolt. Ez természetesen párhuzamos lenne az ön tennivalóival, amelyeknek neki kell látnia az NSC-értekezlet után azonnal, abban az esetben, ha úgy döntök, ebbe az irányba megyek el, az úgynevezett baráti országok nyúlászívú nagykövetével együtt. Most majd meg tudjuk állapítani, kik a barátaink, mert ha elhatározzuk, hogy így a sarkunkra állunk, néhányuknak ajánlatos velünk jönni, méghozzá gyorsan.

Erről még beszélek önnel az NSC-értekezlet után.

10. John Mitchell jegyzeteket készített az értekezletről, aminek alapján kétoldalas összefoglaló memorandumot írt:

MEMORANDUM AZ ÉRTEKEZLETRŐL 1970. április 28.

JELLEN VANNAK: elnök, külügyminiszter, védelmi miniszter, igazságügyi miniszter
TÁRGY: Kambodzsa, Dél-Vietnám

A fenti tárgybán tartott értekezletre az elnök Ovalis Irodájában került sor kedden, 1970. április 28-án, délelőtt 10 óra 20 perces kezdettel, és megközelítőleg húsz percen át tartott. Az elnök közölte, hogy az értekezlet célja a jelenlevők tájékoztatása azokról a döntésekről, amelyeket a Dél-Vietnámban és Kambodzsában kialakuló helyzettel kapcsolatban meghozott. Az elnök továbbá kijelentette, hogy a tárgyat folyamatos mérlegelés tárgyává tette az utóbbi tíz napban, és ebben figyelembe vett minden olyan információt, amit a központi hírszerzés igazgatója, a Vezérkari Főnökök Egyesített Tanácsa, valamint McCain tengernagy és stábjá nyújtott, neki a Hawaiiin tartott tájékoztatón. Az elnök továbbá kijelentette, hogy döntésének meghozatalában tekintetbe vette a külügyminiszternek és a védelmi miniszternek az amerikai haderő kambodzsai bevetését ellenző álláspontját, és azt a tényt, hogy dr. Kissinger az ilyen bevetés javasolásának ellenzése felé hajlott.

Az elnök továbbá közölte, hogy az előző napon tájékoztatási célzattal tudakozódott Bunker nagykövetnél és Abrams tábornoknál. Az elnök felolvasta a Bunker nagykövetnek címzett közlését és a nagykövet választát, amelyet hétfőn késő este kapott meg.

Az elnök továbbá közölte, hogy az általános kambodzsai helyzet általa történt áttekintése alapján úgy döntött, nem változtat a jelenlegi amerikai állásponton a Kambodzsának nyújtott katonai segítség vagy a Vietnámi Köztársaság hadserege [Army of the Republic of Vietnam, ARVN] Parrot's Beakben végrehajtandó hadműveletére való felhatalmazását illetően. Az elnök továbbá közölte, hogy a felhatalmazás megerősítéséről döntött egy közös, USA/GVN [Dél-Vietnám kormánya] által végrehajtott hadműveletre a Dél-Vietnámban lévő észak-vietnámi politikai és katonai parancsnokság [Central Office for South Vietnam, COSVN] ellen Fishhookban, a dél-vietnámi amerikai erők megvédése céljából. Az elnök kifejezte azt a véleményét, hogy a COSVN-hadművelet szükséges a vietnámiizációs program folytatásának fenntartása céljából, és lehetőség szerint elősegíti, nem pedig akadályozza a tárgyalások békéért tett amerikai erőfeszítéseket.

Az elnök továbbá közölte, hogy döntései meghozatalakor figyelembe vette a valószínűleg kedvezőtlen reakciót egyes kongresszusi körökben és a közvélemény bizonyos szegmenseiben. Az elnök továbbá közölte: abból a célból, hogy rögzítse a döntéseihez vezető események nyilvántartását és a szóban forgó tárgyat illetően kapott tanácsokat, az előző este mindent magnetofonszalagra diktált, beleértve a külügyminiszter és a védelmi miniszter ellenjavaslatait is.

Közlései befejeztével az elnök elhagyta az Ovalis Irodát, hogy egy másik értekezleten

vegyen részt a Kabinetteremben. Az elnök jelenléte idején a többi résztvevő részéről nem került sor az értekezlet tárgyának megvitatására.

[Aláírás:] J. N. Mitchell

11. Lásd Elizabeth Becker: „Cambodia: A Look at Border War in Vietnam”, *Washington Post*, 1978. dec. 27.; Henry Kamm: „Pol Pot Confirmed Assertion by Nixon”, *New York Times*, 1979. márc. 18., 7.
12. *New York Times*, 1970. máj. 18.
13. Lásd pl. Stanley Karnow: „Cambodia: Nixon's the One”, *Washington Post*, 1979. jan. 12.
14. Lásd pl. William Shawcross: „Cambodia: The Blame”, *The Sunday Times* (London), 1976. dec. 12.; „Who 'Lost' Cambodia?”, *New York Times*, 1979. febr. 6.; *Sideshow*, több helyen.
15. Pl. Shawcross: *Sideshow*, 372–373., 389. Shawcross, aki ezzel mentgetni próbálta a vörös khmerek atrocitásait, meglepő módon szidásban részesült egy másik író által, aki azt állította, nincs elegendő bizonyíték arra, hogy az atrocitásokra egyáltalán sor került-e valaha is. Richard Dudman: *The New York Times Book Review*, 1979. ápr. 22. Úgy látszik, egyes bírálók még a saját kormányuk előtt is készek a legjobbat feltételezni Pol Potról.
16. Lásd még Szihanuk interjút a *Far Eastern Economic Review* 1979. máj. 11-i számának 14. oldalán, amelyben Pol Potot „hentesnek” titulálta, aki kétféle kambodzsai haláláért felelős.
17. Az ideológiai doktrína vörös khmerek általi módszeres alkalmazásának kiváló elemzését lásd Francois Ponchaud: *Cambodia: Year Zero* (New York: Holt, Rinehart and Winston, 1977) A Khieu Samphan disszertációjából vett idézet a 87. oldalon található.
18. *Congressional Record* (napi kiadás), 1970. dec. 16., S20283, 20289 kk.

13. FEJEZET

A szovjet rejtvény – Európa, SALT és egy csúcstalálkozó

1. Charles L. Schultze, Edward K. Hamilton és Allen Schick: *Setting National Priorities: The 1971 Budget* (Washington: The Brookings Institution, 1970), 2. fejezet.
2. Idézve in *The New York Times*, 1970. febr. 24.
3. Lásd pl. a *Commentary* egyik 1970. márciusi cikkét, amely elítéli Nixont az ABM-programja, a MIRV-tesztelés és a SALT-korlátozásokra való törekvésben mutatott hanyagsága miatt: Maurice J. Goldbloom: „Nixon So Far”, *Commentary* (1970. márc.), 30–31.
4. A stábom összefoglalta nekem Dave Packard javaslatait, miszerint sürgetően szükséges a lehető leghamarabb megállapodni a támadóegységek korlátozásáról: Packard miniszter memorandumot küldött önnek a SALT-célokról és -taktikáról. Ebben úgy érvel, hogy a delegációnak új instrukciókat kell adni, „amelyekkel megkísérelhetünk elérni egy megállapodást Bécsben október közepére vagy legkésőbb novemberre.” Szerinte fontos [lenne] egy minél előbbi, akár korlátozott egyezmény, mivel a „nemzeti költségvetésben” várható „megszorítás”, amely „valószínűleg komoly mértékű lefaragásokat [eredményez] a védelmi programokban, a stratégiai erőket is beleértve”, „jelentős hatással [van] a SALT-taktikánk időzítésére”. Ez szerinte azért van így, mert a költségvetés által diktált megszorítások elfogadhatóbbak lesznek az USA-ban, és „a jó szándék jeleként” értelmezhetők a Szovjetunió felé, ha történt haladás a SALT-on, ellenben ha nem, az „csökkenti az alkuhoz rendelkezésre álló eszközeinket”.

(Azt azért érdekes lenne tudni, hogy a Pentagon milyen lefaragásokat tervez a stratégiai programokban, amelyek ezen az őszön majd „csökkentik az alkuhoz rendelkezésre álló eszközeinket”).

15. FEJEZET

Válságok össze – Jordánia

1. Lásd Henry Brandon: *The Retreat of American Power* (Garden City, N. Y.: Doubleday & Co., 1973), 134.

16. FEJEZET

Válságok össze – Szovjet tengeralttjáró-támaszpont Kubában

1. *RN: The Memoirs of Richard Nixon* (New York: Grosset & Dunlap, 1978), 220–221.
2. Közölve például a *Baltimore Sun*-ban, 1970. szept. 3.
3. *New York Times*, 1971. jan. 6.

17. FEJEZET

Válságok össze – Chile

1. Lásd Paul E. Sigmund: *The Overthrow of Allende and the Politics of Chile, 1964–1976* (Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 1977), 89. A Népi Egység programjának szövege megtalálható in J. Ann Zammit (szerk.): *The Chilean Road to Socialism* (Austin: University of Texas Press, 1973), 255–284.
2. Lásd Régis Debray: *The Chilean Revolution: Conversations with Allende* (New York: Random House, Pantheon Books, 1971), 159.
3. Uo., 119.
4. Uo., 120.
5. Uo., 118.
6. Uo., 117.
7. Uo., 118.
8. Uo., 122–123.
9. Uo., 82.
10. Ford elnök alatt a hírszerzés 1976. évi újjászervezésekor átnevezték Műveleti Tanácsadó Csoporttá [Operations Advisory Group]; Carter elnök idején ugyanezeket a funkciókat egy hasonló szervezet látta el a Nemzetbiztonsági Tanács Különleges Koordinációs Bizottsága [Special Coordination Committee, NSC] néven, az 1978. január 24-i keltezésű kiadott 12036. számú elnöki rendelet értelmében.
11. US Congress, Senate, Select Committee to Study Governmental Operations with Respect to Intelligence Activities [Egyesült Államok Kongresszusa, szenátusi különbizottság a kormányzat hírszerzési tevékenységének vizsgálatára]: *Alleged Assassination Plots Involving Foreign Leaders; An Interim Report*, 94. Kongresszus, 1. ülés, 1975. nov. 229.
12. Debray: *The Chilean Revolution*, 123–125.

13. Interjú az *Excelsior* című mexikóvárosi újsággal, közölve 1970. nov. 4-én.

14. Lásd *New York Times*, 1970. nov. 9.

15. Az Allende-korszak alatt Chile összesen 947,9 millió dollárt kapott kommunista és nyugati források által nyújtott új hitelek formájában, amelyből 620 millió a Szovjetuniótól és a kommunista tömb más országaitól származott. Ezek a számok nem tartalmazzák a korábbi szerződésekben biztosított folyamatban levő kiutalásokat. Például az Amerikai-közi Fejlesztési Bank [Inter-American Development Bank, IDB] az Allende-korszakban 46,2 millió dollárt folyósított Chilének, amelynek éves átlaga a szóban forgó időszak alatt valójában magasabb volt, mint az IDB által Chilének folyósított összegek az 1964 és 1970 közötti évek bármelyikében. Lásd US Congress, House, Committee on Foreign Affairs [Egyesült Államok Kongresszusa, Képviselőház, Külügyi Bizottság]: *United States and Chile During the Allende Years, 1970–1973, Hearings before the Subcommittee on Inter-American Affairs of the House Committee on Foreign Affairs*, 1975, 324., 447.; US Congress, Senate, Select Committee to Study Governmental Operations with Respect to Intelligence Activities [Egyesült Államok Kongresszusa, szenátusi különbizottság a kormányzat hírszerzési tevékenységének vizsgálatára]: *Covert Action in Chile, 1963–1973*, 94. Kongresszus, 1. ülés, 1975, 32.; Report by the Inter-American Committee on the Alliance for Progress [A Szövetség a Haladásért Amerika-közi Bizottság jelentése] Chile belpolitikai helyzetéről és külső finanszírozási szükségleteiről, 1974. jan. 28. (Organization of American States Series H/XIV., CIAP/650), V14–V15.

18. FEJEZET

Pekingi meghívás

1. Roger Morris: *Uncertain Greatness* (New York: Harper and Row, 1977), 97.
2. Lásd *New York Times*, 1970. jún. 18.
3. Edgar Snow: „China Will Talk from a Position of Strength”, *Life*, 1971. júl. 30., 24.
4. *Time*, 1970. okt. 5.
5. *RN*, 546.
6. Nixon feljegyzése szerint Mao kijelentéséről „néhány nappal az elhangzása után” szerezünk tudomást. *RN*, 547. A saját feljegyzéseimet átnézve úgy vélem, sem Nixon, sem én nem tudtunk Mao észrevételéről mindaddig, amíg a *Life* 1971. április 30-án, a pingpongpezizód után le nem közölte. A Snow-interjú tényére vonatkozó legkorábbi utalást a feljegyzéseimben egy 1971. április 1-jei keltezésű alacsony szintű külügyminisztériumi jelentés tartalmazza abban az értelemben, hogy egy Snow-val folytatott interjújában Mao némi rugalmasságot mutatott Tajvan irányában. A *Life* 1971. július 30-i számában Snow ismét írt ugyanebben a tárgyban. Nixon valószínűleg azt akarta mondani, hogy a titkos utam előtt már tudott a Snow-interjúról, ami igaz.
7. A történet Arnold Dibble-nek a UPI által 1971. július 16-án közzétett tudósításából származik.
8. A beszámoló Armin Meyer tokiói nagykövetunktől származik, aki joggal dicséri Cunninghamet az ügyben játszott szerepéért. Armin H. Meyer: *Assignment Tokyo: An Ambassador's Journal* (Indianapolis: Boobs-Merrill, 1974), 130–131.
9. Snow: „China Will Talk from a Position of Strength”, 24.
10. *RN*, 552.

19. FEJEZET

Utazás Pekingbe

1. *New York Times*, 1971. júl. 26., 6.
2. Brandon kedvesen és humorral meséli el a történetet. In Henry Brandon: *The Retreat of American Power* (Garden City, N. Y.: Doubleday & Co., 1973), 11. fejezet.
3. Armin H. Meyer: *Assignment Tokyo* (Indianapolis: Boobs-Merrill, 1974), 133–137.
4. *New York Times*, 1971. okt. 31.

20. FEJEZET

Amerikai–szovjet kapcsolatok – Áttörés két fronton

1. Pl. *RN*, 523. Lásd még Marquis Childs, *Washington Post*, 1971. jún. 1.
2. „U.S. Split on Defense Costs, Muskie Told Soviet Premier”, *Washington Star*, 1971. jan. 26.
3. „Senate Panel to Be Informed on Progress in Arms Talks”, *Washington Star*, 1971. febr. 2.
4. „U.S. Negotiator Testifies on Limiting ABMs”, *Washington Post*, 1971. febr. 4.; „Foster Asks Total Ban on A-Tests”, *Washington Post*, 1971. febr. 28.
5. United Press International, 1971. máj. 4.
6. „Senate Reopens Debate Over ABM”, *New York Times*, 1971. ápr. 20.
7. „Harvard–M.I.T Arms Experts Pleased by Nixon's Move on Talks”, *New York Times*, 1971. máj. 27.

21. FEJEZET

A részrehajlás – Az 1971-es indiai–pakisztáni válság

1. A SEATO tagsága a következőkből állt: Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Franciaország, Ausztrália, Új-Zéland, Pakisztán, Fülöp-szigetek, Thaiföld (valamint aláíróként nem szereplő országgént Dél-Vietnám). A Központi Szerződés Szervezete [Central Treaty Organization, CENTO] az úgynevezett északi tengely államait, Törökországot, Iránt és Pakisztánt foglalta magában Nagy-Britanniával; az Egyesült Államok a tagországokkal kötött kétoldalú szerződések révén vált a szervezet tagjává.
2. *Washington Star*, 1971. máj. 19.
3. Június 22-én a State Department elismerte: az általa eredetileg április 15-én bejelentett embargó nem tesz említést arról a tényről, hogy a korábbi tranzakciókra nem vonatkozik szükségyszerűen. Lásd *New York Times*, 1971. jún. 23.
4. Dobrinyin szintén egy évben határozta meg a fejlődési szakaszt. Dzsha két évről beszélt Rogersnek, és Szingh külügyminiszter is ezt a számot nevezte meg nyilvánosan. Nixon július 15-i kínai bejelentése után Szingh rejtélyes megfogalmazásban azt közölte az újdélhi parlamenttel, hogy India már „egy ideje” ellenintézkedéseket fontolgatott egy lehetséges kínai–amerikai közeledés esetére (lásd a 19. fejezetet).
5. Sydney H. Schanberg: „India Sets Range for Retaliations in East Pakistan”, *New York Times*, 1971. nov. 29.
6. A cikkely a következőképpen szól: „Pakisztán kormánya eltökélt az ellenállásra az agresszióval szemben. Egy Pakisztán elleni agresszió esetén az Amerikai Egyesült Államok

kormánya – az Amerikai Egyesült Államok Alkotmányával összhangban – olyan megfelelő lépést tesz, a fegyveres erők felhasználását is beleértve, amelynek révén kölcsönös megegyezés jöhet létre, és amit előírányoz a »közös határozat a közép-keleti béke és stabilitás elősegítésére« abból a célból, hogy kérésére segítséget nyújtson Pakisztán kormánynak.”

7. Biztosítékokat nyújtott a Kennedy- és a Johnson-adminisztráció, többek közt John F. Kennedy elnök levele Mohammed Ajub Khannak 1962. január 26-án, az amerikai nagykövet által 1962. november 5-én átadott emlékeztető, a State Department nyilvános nyilatkozata 1962. november 17-én, továbbá Lyndon Johnson elnök Ajub Khan előtt elhangzott szóbeli ígérete 1965. december 15-én.
8. Lásd Anderson rovatát a *Washington Post* 1971. december 21-i számában, és a WSAG december 8-i értekezletének a *New York Times*ban 1972. január 15-én közzétett jegyzőkönyvét.
9. A *Washington Post* 1971. december 8-i száma „A Fehér Ház finomít Pakisztán-párti álláspontján” címmel tudósított a háttér-tájékoztatómról. Barry Goldwater szenátort annyira magával ragadták az elhangzottak, hogy előzetes tájékoztatásunk nélkül teljes egészében közzétette a *Congressional Record*ban. *Congressional Record* (napi kiadás), 1971. dec. 9., S21012.
10. Milton Viorst: „War Odious, but Not Always Evil”, *Washington Star*, 1971. dec. 11.
11. Lásd *New York Times*, 1972. jan. 6., valamint *Washington Post*, 1972. jan. 6.

22. FEJEZET

Válság a szövetségben – A Mansfield-féle törvénymódosítás és a gazdasági konfrontáció

1. Raymond Aron: *The Imperial Republic: The United States and the World 1945–1973* (Cambridge, Mass.: Winthrop Publishers, 1974), 293–295.

23. FEJEZET

Vietnám 1970–71 – Hanoi kényszerhelyzetben

1. *Washington Post*-vezércikkek, 1970. aug. 28. és szept. 1.
2. Lásd *New York Times*, 1969. jún. 16., valamint *The New York Times Magazine*, 1969. szept. 21.
3. Lásd pl. *New York Times* szerkesztőségi cikkek, 1969. aug. 5., aug. 21., aug. 24. és okt. 15.
4. A csoport tagjai a következők voltak: Henry Jackson, aki megfogalmazta a levelet, Hugh Scott, Mike Mansfield, Barry Goldwater, Jacob Davits, Warren Magnuson, Bob Doyle, Alan Bible, Thomas J. McIntyre, Winston Prouty, Birch Bayh, Charles Percy, Milton Young és Ted Stevens.
5. „Peace Plan Gets Wide Praise from Hill Leaders and Media”, *Washington Post*, 1970. okt. 9.
6. „Peace Initiative Backed By The Press”, *Philadelphia Inquirer*, 1970. okt. 11.
7. Javasolta pl. Morton Halperin és Leslie Gelb a *Washington Post*ban 1970. október 11-én, és ismét Halperin a *New York Times*ban 1970. november 7-én.
8. Benjamin F. Schemmer: *The Raid* (New York: Harper and Row, 1976), 243–244.

9. Egy tucat önállóan tervbe vett tömeggyűlés és kampány hasznosan forgatható menetrendjét tette közzé a *Washington Daily News*: lásd Judy Luce: „Demonstration Timetable Here”, 1971. márc. 31., 3.
10. A nemzethez intézett beszéd 1971. április 7-én; lásd még sajtókonferenciák 1971. február 17-én és március 4-én.
11. Az általam Xuan Thuy előtt felolvasott május 31-i javaslat szövege ekképpen hangzott: Először, készek vagyunk végső határidőt szabni összes erőnk kivonására Dél-Vietnámból. Ahogyan előzőleg már jeleztem, intézkedni fogunk hasonló menetrend kialakításáról a többi szövetséges haderő kivonására vonatkozóan is.
Másodszor, a vietnámiaknak és Indokína más népeinek egymás között kellene megvitatniuk annak módját, hogyan minden más külső erő is kivonul Indokína országaiból.
Harmadszor, legyen tűzszünet a fennálló helyzet alapján Indokína egészében, amely akkor lép hatályba, amikor az amerikai csapatkivonás megkezdődik a megállapodásban rögzített végső határidő alapján.
Negyedszer, a tűzszünet részeként ne kerüljön sor külső erők további beszívargására Indokína országaiba.
Ötödször, a tűzszünet és a vele kapcsolatos rendelkezések végrehajtása nemzetközi felügyelet mellett történjék.
Hatodszor, mindkét fél újítsa meg ígéretét az 1954. és 1962. évi genfi egyezmény tiszteletben tartására, valamint Laosz és Kambodzsa semlegességének, területi integritásának és függetlenségének tiszteletben tartására. Ezt nemzetközi konferencián lehetne hivatalossá tenni.
Hetedszer, meg kívánom ismételni javaslatunkat a két fél által Indokína-szerthe fogva tartott minden hadifogoly és ártatlan civil szabadon bocsátására. Úgy véljük, e kérdést humanitárius alapon haladéktalanul rendezni kell. Ha ez nem történik meg, a fogvatartottakat a végső ajánlatunkban általunk javasolt rendezés integráns részeként kell szabadon engedni. Elvárásaink a következők:
 - Az egyezmény megkötésének napján önök hiánytalan névsort mutatnak be az Indokína-szerthe fogva tartott minden fogoly nevével.
 - A foglyok szabadon bocsátása ugyanazon a napon veszi kezdetét, amikor megindul csapataink kivonása a megállapodásban rögzített menetrend alapján.
 - A foglyok szabadon bocsátása legalább két hónappal a végső kivonulásunk befejezése előtt megtörténik.
 Készek vagyunk konkrét megbeszéléseket folytatni és gyors haladást elérni. Ezt az ajánlatot az önök javaslataira válaszképpen fogalmaztuk meg. Reméljük, hogy konstruktív szellemben viszonyulnak végső javaslatainkhoz.
12. Walters átadta az új nyolc pontunk szövegét:
 - 1) Az Egyesült Államok beleegyezik a teljes amerikai haderő és a saigoni kormánnyal szövetséges más külföldi erők Dél-Vietnámból való maradéktalan kivonásába. A kivonás végrehajtása a következő módon történik:
 - Minden amerikai és szövetséges haderő kivonása, a technikai tanácsadáshoz, logisztikához és a 6. pontban említett tűzszünet betartásának felügyeletéhez szükséges kis létszámú személyzet kivételével, 1972. július 1-jéig megtörténik, feltéve, ha ezt az elvi nyilatkozatot 1971. december 1-jéig aláírjuk. E csapatkivonások végső dátuma semmi esetre sem lehet későbbi, mint hét hónappal azután, hogy az elvi nyilatkozatot aláírják.

- A megmaradó személyzet fokozatos kivonására pedig a 3. pontban említett választás előtt egy hónappal kezdődően, valamint Dél-Vietnám hivatalban levő elnöke és alelnöke lemondásával egyidejűleg kerül sor, amiről szintén a 3. pont rendelkezik. Ezek a kivonások az elnökválasztás időpontjáig befejeződnek.
- 2) Az Indokína-szerthe foglyul ejtett minden katonai személy és ártatlan civil szabadon bocsátására az 1. pontban említett csapatkivonásokkal párhuzamosan kerül sor. Mindkét fél benyújtja az Indokína-szerthe fogságban tartott katonai személyek és ártatlan civilek hiánytalan névsorát azon a napon, amikor ezt az elvi nyilatkozatot aláírják. A szabadon bocsátás ugyanazon a napon kezdődik, mint a csapatkivonások, és 1972. július 1-jéig befejeződik, feltéve, ha az elvi nyilatkozat 1971. december 1-jéig aláírásra kerül. Ennek a szabadon bocsátásnak a befejezése semmi esetre sem lehet később, mint hét hónappal azután, hogy az elvi nyilatkozatot aláírták.
 - 3) Dél-Vietnám politikai jövőjét a következő elvek fogják meghatározni:

Saigon politikai jövője a dél-vietnámi emberek döntésére lesz bízva, külső beavatkozástól mentesen.

Az országban szabad és demokratikus elnökválasztásra kerül sor a jelen nyilatkozatban foglalt elvek alapján megfogalmazott végső megállapodás aláírásától számított hat hónapon belül. Ezt a választást egy minden dél-vietnámi politikai erőt képviselő független testület fogja megszervezni és lebonyolítani, amely a végső megállapodás napján veszi át megbízatását. Egyéb feladatok mellett e testület fog dönteni a jelöltek indulásra való alkalmasságáról. Minden politikai erő Dél-Vietnámban részt vehet a választáson, és állíthat jelölteket. Ez a választás nemzetközi felügyelet mellett zajlik majd le.

Egy hónappal az elnökválasztás előtt Dél-Vietnám hivatalban levő elnöke és alelnöke lemond. A szenátus elnöke által vezetett ügyvivő adminisztráció veszi át a kormányzati feladatokat, a választásra vonatkozó kivételével, amelyek továbbra is a független választási testület hatáskörébe tartoznak.

Az Egyesült Államok a maga részéről kinyilvánítja, hogy

 - egyetlen jelöltet sem támogat, és teljesen semleges marad a dél-vietnámi választás során;
 - tiszteletben tartja a választás kimenetelét és bármely más politikai folyamatot, amelyet maguk a helyi emberek alakítanak;
 - kész tisztázni a katonai és gazdasági segítségben megnyilvánuló kapcsolatát bármely kormánnyal Dél-Vietnámban.

Mindkét fél egyetért abban, hogy

 - Dél-Vietnámnak, az Indokínai-félsziget más országaival együtt, semleges külpolitikát kell folytatnia;
 - Vietnám újraegyesítéséről a Hanoi és Saigon közötti megbeszélések és egyezmények alapján kell döntésnek születnie bármelyik fél kényszere és annexiója, valamint külföldi beavatkozás nélkül.
 - 4) Mindkét fél betartja az Indokínára vonatkozó 1954. évi, továbbá a Laoszra vonatkozó 1962. évi genfi egyezményt. A félszigeten sehol nem kerül sor külföldi intervencióra, és az indokínai népekre lesz rábízva, hogy saját ügyeiket önmaguk rendezzék.
 - 5) Az indokínai országok között fennálló problémákat az érdekelt felek rendezik a függetlenség, a szuverenitás, a területi integritás és az egymás ügyeibe való be nem avatkozás kölcsönös tiszteletben tartása alapján. A rendezésre váró problémák egyike

azon elv érvényesítése, hogy az indokínai államok minden fegyveres erejének a saját országuk határain belül kell maradnia.

6) Általános tűzszünet lesz az egész félszigeten, amely akkor lép életbe, amikor a végső egyezményt aláírják. A fegyvernyugvás részeként Indokína egyik országába sem kerül sor külső erők további beszállására.

7) Ezen egyezmény katonai vonatkozásainak végrehajtása nemzetközi felügyelet mellett történik, beleértve a tűzszünetet és annak rendelkezéseit, a hadifoglyok és az ártatlan civilek szabadon bocsátását, valamint a külső erők kivonását Indokínából.

8) Az indokínai népek alapvető nemzeti jogait, minden térségbeli ország semlegességét és a tartós békét ebben a régióban nemzetközi garanciák szavatolják.

Mindkét fél kifejezi részvételi szándékát egy nemzetközi konferencián a fenti cél és más idevonatkozó célok megvitatására.

13. McGovern-t idézi a *Washington Post*, 1972. jan. 4.

14. Muskie-t és Humphrey-t idézi a *Newsweek*, 1972. febr. 7.

TÉRKÉPJEGYZÉK

(Dick Sanderson alapján)

Laosz, 1970	539
Kambodzsa: észak-vietnámi támadások 1970. április 3-a és 24-e között	565
Jordánia, 1970	727
Dél-Ázsia, 1971	989
Indiai-pakisztáni háború, 1971 (A <i>Strategic Survey 1971</i> alapján, az International Institute for Strategic Studies szíves engedélyével)	1034
Dél-Vietnám: katonai körzetek (KK)	1151
Laoszi hadművelet, 1971	1157

X 292147